ACADEMIA ROMÂNĂ
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. IV

Acest volum s-a tipărit la împlinirea a 400 de ani de la sfârșitul tragic al lui Mihai Viteazul, voievodul care, prin fapta sa, a anticipat România modernă.

Autori:

Mihai MAXIM	prof. univ. dr., București
Camil MUREȘANU	Membru titular al Academiei Române, Cluj-Napoca
Ștefan ȘTEFĂNESCU	Membru titular al Academiei Române, București
Tudor TEOTEOI	prof. univ. dr., București
Ion TODERAȘCU	prof. univ. dr., Iași
† Virgil VĂTĂȘIANU	Membru titular al Academiei Române, Cluj-Napoca

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGIE

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. IV
DE LA UNIVERSALITATEA CREȘTINĂ CĂTRE EUROPA „PATRIILOR“

Comitetul de redacție al volumului:
acad. Ștefan Ștefănescu și acad. Camil Mureșanu, redactori responsabili;
prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, secretar

BIBLIOTECA
37420

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
București — 2001

Redactori: Marcel D. POPA,
Irina ACHIM

Tehnoredactor: Ofelia COȘMAN

Secretar de redacție: Gabriela IANCU

© Academia Română
Toate drepturile pentru această ediție sunt rezervate Editurii Enciclopedice

Această carte a apărut cu sprijinul Ministerului Educației și Cercetării

ISBN 973-45-0381-2
973-45-0391-X, vol. IV

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

SUMAR

Cuvânt înainte (Șt. Ștefănescu) IX

Lista abrevierilor XIII

INTRODUCERE

Izvoarele istoriei românilor în secolele XIV–XVI (Șt. Ștefănescu) 3

1. Izvoarele arheologice 3

2. Izvoarele scrise 4

3. Izvoare etnografice și folclorice 27

Bibliografie 28

Partea I

DE LA FORMAREA STATELOR ROMÂNEȘTI PÂNĂ LA SFÂRȘITUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Cap. I. Situația internațională — cadru al dezvoltării poporului român între secolele XIII–XVI (C. Mureșanu) 31

Bibliografie 54

Cap. II. Economie și societate (Șt. Ștefănescu) 57

Starea economică 57

1. Agricultura și ramurile ei 57

2. Alte ramuri ale economiei 67

3. Orașele, meșteșugurile și comerțul 72

4. Circulația monetară 102

Starea socială 112

A. Țara Românească și Moldova 112

B. Transilvania 133

Situația socială din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea 153

Bibliografie 157

Cap. III. Instituții și viață de stat (T. Teoteoi) 165

1. Organizarea politică. Instituțiile centrale (voievodale) 166

a) Dregătorii publice 187

b) Dregătorii de Curte 190

c) Schimbările produse în secolul al XVI-lea în cadrul dregătoriilor 193

2. Organizarea administrativă și teritorială 195

Organizarea orașelor 203

3. Organizarea fiscală 206

4. Organizarea judecătorească 216

5. Organizarea militară 230

6. Organizarea bisericească 249

Bibliografie 267

Cap. IV. În apărarea țării și a Creștinătății. Țările Române în ierarhia medievală a statelor europene (Șt. Ștefănescu) 273

A. Consolidarea poziției politice a Țărilor Române până la mijlocul secolului al XV-lea 274

1. Țara Românească până la Mircea cel Bătrân 274

2. Mircea cel Bătrân 278

3. Moldova până la Alexandru cel Bun 290

4. Alexandru cel Bun 294

B. Criza politică din al doilea sfert al veacului al XV-lea 302

1. Țara Românească de la Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș (1418–1456) . . . 303

2. Luptele pentru domnia Moldovei (1432–1457) 316

Bibliografie 330

Cap. V. Voievozi și cavaleri în apărarea țării și a Europei 337

A. Iancu de Hunedoara (C. Mureșanu) 338

1. Originea lui Iancu de Hunedoara și cariera sa 338

    2. Iancu de Hunedoara – „Stegar al luptei antiotomane" 342
    3. Iancu de Hunedoara și Țările Române 345
    4. Personalitatea lui Iancu de Hunedoara 348
B. Vlad Țepeș (Șt. Ștefănescu) 348
    1. Contextul intern și extern al domniei lui Vlad Țepeș 350
    2. Lupta împotriva Imperiului otoman 356
    3. Faima lui Vlad Țepeș 362
C. Ștefan cel Mare (I. Toderașcu) 364
    1. Consolidarea domniei și reîntregirea teritorială a Moldovei (1457–1473) ... 364
    2. Lupta lui Ștefan cel Mare împotriva expansiunii otomane (1473–1489) 375
    3. Lupta împotriva hegemoniei polone (1489–1504) 390
4. Ștefan cel Mare „printre eroii secolului al XV-lea" 397
Bibliografie 400

Partea a II-a

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Cap. VI. Lupta pentru supraviețuire în secolul al XVI-lea 407
A. Țara Românească (Șt. Ștefănescu) 409
    1. Accentuarea presiunii otomane asupra Țării Românești 409
B. Moldova (T. Teoteoi, I. Toderașcu) 426
    1. Moldova în prima jumătate a secolului al XVI-lea 426
    2. Moldova după moartea lui Petru Rareș 452
    3. Moldova în ultimul sfert al secolului al XVI-lea 471
C. Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Șt. Ștefănescu) 481
D. Transilvania (C. Mureșanu) 502
    1. Transilvania după prăbușirea Regatului ungar (1526–1541) 503
    2. Situația politică a Transilvaniei după crearea principatului autonom (1541–1571) 507
    3. Transilvania în ultimele trei decenii ale secolului al XVI-lea 516
Bibliografie 524

Cap. VII. Țările Române și Imperiul otoman (1400–1600) (M. Maxim) 531
1. De ce n-au cucerit otomanii Țările Române ? 531
2. Cadrul juridic. Statutul Țărilor Române față de Înalta Poartă 537
3. Instaurarea suzeranității otomane 542

4. Regimul economic 544
5. Teritorii românești sub administrația otomană 571
Bibliografie 584

Cap. VIII. „Războiul cel lung“ (1593–1606) și resurecția românească (Șt. Ștefănescu) 593
1. Personalitatea lui Mihai Viteazul 595
2. Lupta pentru restabilirea hotarului Țării Românești pe Dunăre (1594–1595) 600
3. Războiul de eliberare 606
4. „Restitutor Daciae“ 620
5. „Din zilele de cădere ale lui Mihai Vodă Viteazul...“ 633
Bibliografie 640

Cap. IX. Cultura în secolele XIV–XVI (T. Teoteoi, V. Vătășianu) 649
A. Creația populară 649
B. Creația cultă 654
    1. Latinism etnic și slavonism cultural 655
    2. Literatura religioasă 661
    3. Literatura juridică 665
    4. Literatura istorică 666
    5. Începuturile scrisului în limba română 674
    6. Tiparul 678
C. Arta 699
    1. Arhitectura 699
    2. Sculptura 741
    3. Pictura 748
    4. Artele minore 764
Bibliografie 783

Tabel cronologic 791

Domni, voievozi și principi în Țările Române până la începutul secolului al XVII-lea 799

Liste cronologice ale ierarhilor Bisericii ortodoxe române 815

Lista ilustrațiilor 821
Lista planșelor 833

Indice 839
Planșe
Tabele genealogice

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul al IV-lea din *Istoria românilor* prezintă evoluția societății românești de la mijlocul secolului al XIV-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

În cadrul volumului sunt relevate trăsăturile comune ale istoriei românești și ale celei universale, precum și cele specifice, determinate de realitățile istorice distincte.

Procesul istoric este înfățișat în multiplele sale aspecte. Se subliniază — ca o trăsătură caracteristică a evului mediu românesc — existența, într-o proporție însemnată, a comunităților de țărani liberi (moșneni, răzeși), fapt ce a conferit țărănimii rolul principal în dezvoltarea economico-socială și acela de factor însemnat în creația spirituală și în apărarea țării.

Țărănimea liberă a fost una dintre forțele social-politice pe care s-a sprijinit domnia în efortul său de întărire a puterii centrale.

Procesul de aservire a țărănimii a slăbit forța de rezistență a Țărilor Române, astfel că intensificarea acestui proces în secolul al XVI-lea a coincis cu instaurarea dominației otomane în spațiul carpato-dunărean.

Împotrivirea țăranilor față de cererile mereu sporite ale obligațiilor care i se impuneau a îmbrăcat aspecte variate, de la nesupunerea la lucru și fuga de pe domenii până la răscoale, care, în funcție de epocă și de condițiile social-politice, au variat ca formă și intensitate.

Sunt prezentate relațiile strânse care s-au statornicit de-a lungul secolelor între poporul român și minoritățile etnice așezate în spațiul românesc în vremuri și în împrejurări diferite, insistându-se asupra aspectelor comune de dezvoltare istorică, a colaborării și a influențelor reciproce. Trecutul minorităților etnice încetează, astfel, de a se înfățișa ca juxtapus celui al poporului român, pentru a forma un ansamblu organic.

Sunt reliefate acele momente și fenomene istorice românești care au impus Țările Române pe planul vieții politice și culturale internaționale, atenție specială acordându-se epopeii marilor lupte din vremea lui Mircea cel Bătrân, Dan al II-lea, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare pentru apărarea ființei statale românești. Se subliniază însemnătatea acestor lupte pentru salvgardarea civilizației europene.

Rezistența românească a obligat Imperiul otoman să schimbe direcția înaintării și a cuceririlor sale în Europa, să ocolească pur și simplu Țările Române și să accepte, în cazul lor, calea tratativelor, a înțelegerii. Potrivit „tratatelor“ încheiate, Poarta otomană se angaja, în schimbul plății unui tribut din partea Țărilor Române, să le respecte integritatea statală. Ori de câte ori Poarta otomană a încercat să încalce obligațiile asumate prin „tratate“ și să includă în hotarele imperiului Țările Române, reacția n-a întârziat, domnii români ridicând steagul libertății.

Faptele de vitejie ale lui Radu de la Afumați, politica diplomatică, îndrăzneț concepută a lui Petru Rareș, dârzenia cu care Ion Vodă cel Cumplit s-a opus turcilor, planurile lui Despot Vodă de unire a Țărilor Române sau cele puse la cale în mediul transilvan de reconstituire, prin unirea Țărilor Române a vechii Dacii, au pregătit — într-o perioadă în care primejdia dispariției statalității românești părea iminentă — gloria românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea, al cărei simbol a devenit Mihai Viteazul. Însuflețind, prin capacitatea lui de viteaz comandant, de desăvârșit strateg și abil diplomat, încrederea poporului român în victoria cauzei sale, Mihai Viteazul a reușit, în urma unor lupte crâncene și a unor campanii de larg ecou internațional, rămase celebre prin rapiditatea acțiunilor, să înlăture primejdia otomană și să realizeze prima unire a Țărilor Române. Fapta lui a întărit conștiința românească și i-a fixat țelul politic, a însuflețit generațiile următoare în lupta lor pentru crearea statului român unitar și independent, iar figura eroului de la Călugăreni a căpătat contururi aureolate, personificând ideea de unitate națională.

În cadrul înnoirilor documentare pe care le aduce volumul al IV-lea — și ele sunt numeroase —, constituindu-se, uneori, în capitole pentru prima dată abordate în istoriografia noastră, cum este cazul prețurilor, al circulației monetare, al aspectelor demografice, al nivelului de trai al populației — descoperiri a numeroase noi documente din arhivele otomane a condus la realizarea unei viziuni mai complete, mai precise a evoluției raporturilor Țărilor Române cu Poarta otomană în secolele XIV–XVI.

Câștiguri științifice însemnate sunt de semnalat în ce privește statutul juridic internațional al Țărilor Române în vremea dominației otomane, ca și în analiza regimului dominației otomane sub diferite aspecte (economic, politic, administrativ).

Fenomenul cultural a căpătat o mai mare pondere și a fost integrat organic procesului istoric general, slujind adesea ca argument în datarea și în evaluarea unor fenomene sau evenimente istorice. Capătă forța evidenței ideea că, deși s-a dezvoltat în condiții istorice vitrege, poporul român a creat o cultură originală, impresionantă prin vigoarea ei, cu o largă difuzare în spațiul geografic înconjurător sau mai dezvoltat. Cultura românească este raportată la cea universală și se relevă valorile culturale create de poporul român și aportul său la tezaurul culturii universale.

Documentația largă, spiritul critic în valorificarea ei, analiza atentă a faptelor și a fenomenelor istorice, ca și logica strânsă a construcției lucrării, fac — sperăm — din volumul al IV-lea al *Istoriei românilor* o realizare de seamă a istoriografiei românești actuale.

Mulțumiri călduroase datorăm colegilor noștri Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române, profesorilor universitari Marcel-Dumitru Ciucă, Ioan Aurel Pop, dr. Constantin Bălan, drd. Bogdan Halic. Ei au citit foarte atent volumul, au făcut observații și sugestii, care au îmbogățit punctele de vedere și cunoștințele noastre.

Mulțumim, de asemenea, drd. Cristina Anton-Manea pentru sprijinul acordat în procurarea și selecția ilustrației volumului. În mod special, recunoștința noastră se îndreaptă către dr. Dorina N. Rusu, care a pregătit din punct de vedere tehnic volumul și a contribuit la creșterea calității lui. Directorul Editurii Enciclopedice, Marcel Popa — reputat medievist — și tehnoredactorul de carte, Ofelia Coșman, merită, de asemenea, recunoștința noastră, nu numai pentru semnalarea unor lacune în bibliografia lucrării, dar și pentru sugestiile făcute privind construcția volumului.

La elaborarea prezentului volum s-au folosit și contribuțiile unor eminenți istorici, care nu mai sunt în viață: Mihai Berza, Constantin Cihodaru, Valentin Al. Georgescu, Damaschin Mioc, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Nicolae Stoicescu, Virgil Vătășianu.

Acad. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AARMSL	Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AB	Analele Banatului. Buletinul Muzeului Banatului, Timișoara
ACMI	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ACMIT	Anuarul Monumentelor Comisiunii Istorice. Secția pentru Transilvania
Acta Tomiciana	Acta Tomiciana, Poznań
AE	Archaeologiai Ertesitö, Budapesta
AG	Arhiva genealogică, Iași
AIESEE. Bulletin	Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, București
AIIACN	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
AIIAI	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol", Iași. Din 1990 AIIX (Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", Iași)
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj
AIICN	Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca
AIINC	Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AMP	Acta Musei Porolissensis. Muzeul de Istorie și Artă, Zalău
Anale	Anale de istorie, București
ANB	Analele Bucovinei, Rădăuți
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ARBSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Séction Historique, Bucarest

Archiv des Vereins	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu
Arh.ist.	Arhiva istorică a României, București
AS	Arhiva Someșană, Năsăud
AT	Ars Transilvaniae. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
AUB ist.	Analele Universității București, Istorie
BAR	Biblioteca Academiei Române
BCMI	Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
I. Bogdan, *Relațiile*	I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*
BOR	Biserica Ortodoxă Română, București
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București
Byzantion	Byzantion, Bruxelles
Carpica	Carpica. Muzeul Județean de Istorie și Artă, Bacău
Călători străini	*Călători străini despre Țările Române*
CC	Codrul Cosminului, Cernăuți
CI	Cercetări istorice. Muzeul de istorie al Moldovei, Iași
CL	Convorbiri literare, București
M. Costăchescu, *Documente*	M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
Cronicile slavo-române	*Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959.
CT	Columna lui Traian, București
Dacoromania	Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, Freiburg–München
DANIC	Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, București
DI	Diplomatarium Italicum, Roma
DIR A	*Documente privind istoria României. A. Moldova*, București
DIR B	*Documente privind istoria României. B. Țara Românească*, București
DIR C	*Documente privind istoria României. C. Transilvania*, București
DJAN	*Direcția Județeană a Arhivelor Naționale*
Documente turcești	Documente turcești privind istoria României, București
DRH A	*Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, București
DRH B	*Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, București

DRH C	*Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, București
DRH D	*Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române*, București
EBPB	*Études byzantines et post-byzantines. Académie Roumaine*, București
ER	*Études Roumaines*
FHDR	*Fontes Historiae Daco-Romaniae*, București
Forschungen	*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu
GB	Glasul Bisericii, București
GBuc	Glasul Bucovinei. Revistă de istorie și cultură, Cernăuți-București
Gh. Ghibănescu, *Ispisoace*	Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, Iași–Huși
Gh. Ghibănescu, *Surete*	Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, Iași–Huși
Hurmuzaki	Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București
N. Iorga, *Acte și fragmente*	N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București
N. Iorga, *St. și doc.*	N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București
LÎP	Lupta întregului popor. Revistă română de istorie militară, București
MA	Mitropolia Ardealului, Sibiu, devenită RT (Revista Teologică)
Marmatia	Marmatia. Anuarul Muzeului Județean Maramureș, Baia Mare
MB	Mitropolia Banatului, Timișoara, devenită Alt.B. (Altarul Bisericii)
MHHS	*Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, Budapesta
MI	Magazin istoric. Revistă de cultură istorică, București
MIMB	Muzeul de Istorie a Municipiului București
Mittel. des Österr. Inst. f. Gesch.	*Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, Viena
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, devenită TV (Teologie și Viață. Mitropolia Moldovei și a Bucovinei)
MNAR	Muzeul Național de Artă al României, București
MNIR	Muzeul Național de Istoria României, București
MO	Mitropolia Olteniei, Craiova
MR	Marisia. Anuarul Muzeului Județean Mureș, Târgu Mureș
MSȘI	Memoriile Secției de Științe Istorice a Academiei Române, București
NEH	Nouvelles études d'histoire, București
Oltenia	Oltenia. Studii și comunicări. Muzeul Olteniei, Craiova
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române

Potaissa	Potaissa. Studii și comunicări. Muzeul de Istorie, Turda
RA	Revista arhivelor, București
RdI	Revista de istorie; din 1990 Revista istorică, București
REB	Revue des Études Byzantines, Paris
REI	Revue des Études Islamiques
RER	Revue des Études Roumaines, Paris
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RHSEE	Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	Revista istorică, București
RI (s.n.)	Revista istorică (serie nouă), București
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București
RIM	Revista de istorie militară (înainte LÎP – Lupta întregului popor), București
RIR	Revista istorică română, București
RM	Revista muzeelor, București
RMI	Revista Monumentelor Istorice. Comisia Națională a Monumentelor, București
RMMI	Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumentelor istorice și de artă, București
RMMM	Revista muzeelor și monumentelor. Seria muzee, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
RRHA	Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, București
RRHA	Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts, București
RRSI	Revista română de studii internaționale, București
Rsl	Romanoslavica. Studii româno-slave, București
RT	Revista teologică. Revista oficială a Mitropoliei Ardealului, Sibiu, succesoarea MA (Mitropolia Ardealului)
SAI	Studii și articole de istorie, București
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCI	Studii și cercetări istorice, București
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei, București
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București
SCȘC	Studii și cercetări științifice, Cluj
SCȘI	Studii și cercetări științifice, Iași

SMIM	Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „N. Iorga“, București
SOF	Südost-Forschungen, München–Leipzig
ST	Studii teologice, București
Studiahist.	Studia Universitatis „Babeș-Bolyai“. Historia, Cluj-Napoca
Studii RdI.	Studii. Revistă de istorie
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timișoara
TMI	*Tesauru de monumente istorice pentru România,* București
Gr. Tocilescu, *534 documente*	Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346–1603) din arhivele orașelor Brașov și Bistrița,* București
TT	*Történelmi Tár,* Budapesta
A. Veress, *Acta*	A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae cum Moldavia et Valachia*, Budapesta
A. Veress, *Documente*	A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești,* București
VR	Viața românească, București
Ziridava	Ziridava. Studii și comunicări. Muzeul Județului Arad

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR ÎN SECOLELE XIV–XVI

Izvoarele istorice sunt urme lăsate de gândirea și faptele oamenilor din trecut. Ele slujesc la cunoașterea și reconstituirea științifică a evoluției societății.

Pentru secolele XIV–XVI izvoarele istorice sunt relativ numeroase și variate.

1. Izvoarele arheologice

Deși nu au pentru această perioadă rolul important pe care-l dețin pentru istoria veche, izvoarele arheologice sunt tot mai mult folosite și valoarea lor reținută. *Arheologia medievală*, ca disciplină istorică, s-a constituit în țara noastră practic după cel de-al doilea război mondial.

Cercetările întreprinse înainte de primul război mondial sau în perioada interbelică la unele monumente medievale, cum au fost cele ale arhitectului austriac K. A. Romstorfer la Cetatea de scaun de la Suceava, între anii 1895 și 1904, sau cele conduse, în 1920, de Virgil Drăghiceanu, secretarul Comisiei Monumentelor Istorice, la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, unde au fost descoperite urmele unei curți domnești și 14 morminte cu inventar deosebit de prețios, specific în mare parte secolului al XIV-lea, au avut un caracter oarecum incidental. Lipsea atât viziunea clară a posibilităților pe care le oferă cercetările arheologice în studierea societății medievale, cât și un plan de investigații sistematice.

Săpăturile întreprinse în ultimele decenii în orașe de pe întreg cuprinsul țării — Suceava, Iași, Baia, Siret, Vaslui, Bârlad, Hârlău, Orhei, București, Curtea de Argeș, Târgoviște, Câmpulung, Turnu Severin, Brăila, Giurgiu, Cluj, Rodna, Alba Iulia, Oradea, Sebeș, Sighișoara, Sibiu etc. — au adus date importante cu privire la apariția și la înfățișarea orașelor, la civilizația urbană, la evoluția și la morfologia orașelor, la sistemul lor de fortificații, iar în cazul centrelor urbane, reședințe voievodale, informații privind diversele aspecte legate de viața de la Curte.

Dezvoltarea pe care a luat-o arheologia medievală în țara noastră se reflectă și în numeroasele rapoarte de săpături, ca și în ample studii, publicate în cele aproximativ 40 de reviste și culegeri de materiale centrale și locale.

În monografii de aleasă ținută științifică au fost valorificate rezultatele săpăturilor arheologice din mai multe orașe. În cadrul arheologiei medievale, de programe speciale s-au bucurat cercetările arheologice din vechile „țări românești", care îndeplineau funcții statale. Lucrări de referință s-au scris despre Țara Maramureșului, Țara Hațegului, Țara Făgărașului, examinate în aspectele lor demografice, economice, social-politice și culturale (vezi: Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970; Idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988; Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu. Secolele XIII–XVI*, București, 1999).

În rândul izvoarelor arheologice medievale, care intră în atenția istoricilor, se încadrează și resturile monumentale, ca și numeroasele obiecte, păstrate în muzee și în colecții și a căror studiere contribuie la mai buna cunoaștere a creațiilor artistice din evul mediu.

2. Izvoarele scrise

Constituie principala sursă de informare pentru istoria epocii medievale. Ele aparțin unor categorii foarte variate și pot să fie clasificate, atât după cuprinsul lor, cât și după materialele pe care sunt scrise.

Izvoarele epigrafice. Inscripțiile medievale care s-au păstrat sunt pe materiale foarte felurite: pe piatră, pe cărămidă sau pe tencuială, pe lemn (construcții sau obiecte), pe vase de ceramică, pe obiecte de metal ori sunt brodate pe veșminte sau diverse obiecte. Ele ajută la datarea construcțiilor și a obiectelor și aduc, pe lângă informații cu privire la meșteri sau la difuzarea scrisului în sânul societății, și știri de istorie social-politică (de exemplu, grafitul din Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, pisania bisericii din Războieni, piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați din biserica episcopală de la Curtea de Argeș).

Interesul pe care-l prezintă inscripțiile a făcut ca publicarea lor să înceapă o dată cu dezvoltarea pe baze moderne a istoriografiei (S. Gheorghiescul, *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele mănăstirii Putna din Bucovina*, în Arhiva Românească, 2, Iași, 1845, p. 399–422). O contribuție însemnată în publicarea inscripțiilor a avut-o episcopul Melchisedec Ștefănescu (*Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, 320 p.) și Gr. Tocilescu (*Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țeară*, în An. Acad. Rom, ser. II, t. 8, secț. II. Memorii și notițe, București, 1887, p. 133–238).

Ca și în alte domenii, N. Iorga a publicat cel mai mare număr de inscripții. În colecția *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, volumele al XIII-lea (*Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, București, 1906) și al XV-lea, fasc.1–2 (*Inscripții din bisericile României*, București, 1905–1908) sunt cuprinse peste 2 000 de inscripții medievale.

Un program de adunare sistematică și exhaustivă a inscripțiilor medievale a fost înscris, acum patru decenii, în planul de cercetare al Institutului de Istorie „N. Iorga". Au apărut, în cadrul preconizatei colecții, *Inscripțiile medievale ale României*, I. *Orașul București 1395–1800* (autori: Al. Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, București, 1965) și volumul *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV–1848)* (autor: Constantin Bălan, București, 1994). În afara colecției, Radu Gioglovan și Mihai Oproiu au publicat *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, vol. I. *Municipiul Târgoviște* (Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște, 1975); I. Kara și Stela Cheptea, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Orașul Iași. Inscripții ebraice* (Iași, 1994), iar Marius Porumb, *Inscripții medievale românești din Transilvania* (AIIACN, 21, 1978, p. 307–318).

Izvoarele numismatice completează sursele scrise; ele cuprind informații despre tipul și atelierele monetare, datarea tezaurelor și circulația monedelor. Acestea, monedele, sunt instrumente prețioase de legătură între popoare și permit cunoașterea curentelor comerciale.

Monedele se păstrează, de obicei, în cabinete anexate marilor biblioteci și muzee. Cataloagele, repertoriile și culegerile generale de monede permit cunoașterea datelor numismatice necesare procesului de investigație istorică. Colecțiile din țara noastră, ca acelea ale Cabinetului numismatic de pe lângă Biblioteca Academiei Române, ale Muzeului Național de Istorie, ale Muzeului Arheologic din Cluj și ale Muzeului Olteniei din Craiova, posedă serii deosebit de bogate de monede, care au circulat în cursul evului mediu și, în primul rând, de monede emise în cuprinsul celor trei țări românești.

Interesul pentru numismatica Transilvaniei a început să se manifeste încă din secolul al XVIII-lea, când M. Schmeizel a studiat monedele de aur și de argint emise în această țară și a publicat lucrarea *Erläuterung Gold -und Silberner Müntzen von Siebenbürgen* (Halle, 1748). La începutul secolului al XIX-lea, St. Schönwisner a publicat *Catalogos nummorum Hungariae et Transylvaniae* (Budapesta, 1807). Un corpus al monedelor din Ungaria medievală, cuprinzând și pe cele din Transilvania, a fost alcătuit de L. Réthy (*Catalogos nummorum Hungariae*, 2 volume, Budapesta, 1899–1907), iar catalogul monedelor și al medaliilor bătute în Transilvania, cu începere din 1538, a fost întocmit de A. Resch (*Siebenbürgische Münzen und Medaillen vom 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901).

Pentru Moldova și Țara Românească, primele informații numismatice au fost publicate de D.A. Sturdza (*Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthumes Romänien — Moldau und Walachei —*, Viena, 1874) și de B.P. Hasdeu (*Magnum Etymologicum Romaniae*, III, 1893, sub cuvântul *Ban*). Acestora le-au urmat: E. Fischer (*Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în Jahrbuch des Bucowiner Landes-Museum 9, 1901, p. 3–53) și N. Docan (*Notiță despre monedele lui Petru Mușat*, în AARMSI, ser. II, t. 30, 1906–1907, p. 117–182 și *Studii privitoare la numismatica Țerii Românești*, în *loc. cit.*, ser. II, t. 32, 1910, p. 459–567).

Istoricul care a pus bazele numismaticii moderne a fost C. Moisil. El a organizat exemplar Cabinetul numismatic de pe lângă Biblioteca Academiei Române, iar studiile întreprinse de el au fost de o mai largă generalitate, îmbrățișând întreg teritoriul țării

(*Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, extras din AIINC 3, 1924–1925, p. 107–159; Idem, *Istoria monedei în România*, în Cronica numismatică și arheologică 1–4, 1920–1924; Idem, *Monedele României*, în Enciclopedia României, I, București, 1938, p. 98–124).

În ultimele decenii, studiile numismatice s-au îndreptat mai mult spre elucidarea problemelor politico-economice legate de circulația monetară (Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996; Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Relațiile daco-românilor și poporului român cu lumea sud-est europeană în perioada secolelor IV–XIV*, teză de doctorat, susținută în 1998), fără a se renunța însă la preocupările descriptive, de a căror preciziune depinde în mare măsură însăși valoarea interpretărilor istorice: Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, 3 volume, București, 1964–1971. O nouă ediție, București, 1997; O. Iliescu, *Moneda în România. 491–1864*, București, 1970).

Avântul pe care-l cunosc cercetările numismatice în ultimii ani își găsește expresia în creșterea numărului publicațiilor de profil (cum sunt *Studii și cercetări de numismatică*, *Buletinul Societății Numismatice Române* ș.a.) și în înaltul nivel al studiilor publicate.

Izvoarele sigilografice și heraldice. *Sigiliile* (*peceților*) încheiau și garantau integritatea conținutului sau a secretului unui text, afirmau proprietatea și autentificau un act, probând că el exprimă voința unui individ sau a unei persoane juridice. *Sigiliile* (*pecețile*) servesc ca izvor istoric, atât prin reprezentările (efigiile) pe care le poartă (piese de costum, armament etc.), cât și prin legenda ce însoțește efigia, care cuprinde de multe ori știri de istorie politică sau de organizare administrativă, netransmise de alte izvoare.

Importante ca izvoare istorice sunt sigiliile orașelor, ale târgurilor și ale breslelor (vezi: Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, II, București, 1956, p. 333–558; și Z. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *ibidem*, p. 559–633; Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976).

Sigiliile poartă adesea reprezentări heraldice, *stema* sau *blazonul* posesorului (persoană fizică sau instituție), a căror examinare poate să aducă informații importante.

Stemele figurează uneori și pe clădiri, mobile, obiecte etc., înlesnind operațiunile de datare sau de identificare a apartenenței ori de stabilire a unor filiațiuni și de lămurire a unor probleme politice (Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977; o versiune amplificată, *L'évolution des armoires des pays roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13ème–20ème siècles)*, Paris, 1995; Maria Dogaru, *Din heraldica României*, București, 1994).

Izvoare cartografice. Din cele mai vechi timpuri, omul a considerat harta ca un instrument al vieții sale practice. Pe măsura îmbogățirii cunoștințelor geografice, a cunoștințelor despre pământ și despre oamenii care-l locuiesc, ca și a progreselor metodelor de cartografiere, hărțile au ajuns să furnizeze informații tot mai numeroase, nu numai cu privire la cadrul fizic, ci și de ordin politic și economic. Pentru spațiul românesc, pentru perioada tratată în acest volum prezintă interes unele hărți italiene și majorcheze din secolul al XIV-lea. Cele mai importante sunt: portulanul (hartă nautică) din 1318 al genovezului Pietro Visconti, acel din 1339 al majorchezului Angelino Dulcerto și harta venețiană din 1367 a fraților Pizzigani. Informațiile pe care acestea le cuprind sunt deosebit de prețioase, cu atât mai mult, cu cât în unele privințe — cum ar fi unele porturi de pe coasta Mării Negre — aceste hărți sunt unicul izvor.

Prima hartă a Transilvaniei — *Chorographia Transylvaniae — Sybenburgen* — datorată lui Johannes Honterus, a fost tipărită la Basel în 1532, iar a Moldovei — *Chorographia Moldaviae* — de G. Reicherstorffer, la Viena, în 1541. Hărțile care s-au realizat în diferite țări ale Europei, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și care cuprind și reprezentarea Țărilor Române, s-au bazat aproape totdeauna pe informațiile existente în hărțile lui Honterus și G. Reicherstorffer. Este cazul, de pildă, a hărții lui Nicolaus Sanson d'Abeville, *Etats de l'Empire des Turques en Europe et pays circomvoisins entre lesquels sont Hongrie, Transylvanie, Valachie, Moldavie, petite Tartarie etc. sujets ou tributaires des Turques*, Paris, 1655, în care este reliefat statutul de autonomie al Transilvaniei, al Țării Românești și al Moldovei, tributare, și nu supuse Porții otomane. De la sfârșitul secolului al XVI-lea se păstrează, și pentru Țara Românească, hărți care cuprind date de valoare istorică.

De studiul izvoarelor cartografice și de reproducerea de hărți privind Țările Române în evul mediu și-au legat numele M. Popescu-Spineni (*România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978), I.C. Băcilă (*Stampe și hărți privitoare la Dobrogea*, Cernăuți, 1928), Paul Binder (*Johannes Honterus. Karten und Beschreibungen der rumänischen Länder*, în RRH 6, 1973, p. 1037–1065), Corneliu Buchholtzer, Petru Rotaru (*Istoricul cartografiei. Hărțile vechi referitoare la țara noastră*, f.l., 1937) ș.a. Biblioteca Academiei Române posedă, în albumul lui Dem D. Dimăncescu, intitulat *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transylvaniae* (San Francisco, Comercial Photo Copying Company, 1933–1935), reproducerile hărților medievale privind Țările Române. Câteva din cele mai importante hărți medievale despre Țările Române sunt reproduse și în recentul atlas publicat de Editura Academiei Române, *România. Atlas istorico-geografic* (București, 1996).

Izvoare documentare. În accepțiunea largă a termenului, prin *document* se înțelege în istoriografie orice text scris sau tipărit, inscripție sau altă mărturie capabilă să ajute la cunoașterea unui fapt real, actual sau din trecut. În accepțiunea restrânsă, *izvoarele documentare* sunt actele de diferite categorii, rezultate din activitatea practică a instituțiilor și a particularilor și care urmăresc satisfacerea unor interese imediate. După locul lor de emisiune, înlăuntrul sau în afara hotarelor propriei țări, *documentele* se împart în *interne* și *externe*. Ultimul termen se aplică și actelor care privesc relațiile unui stat cu alte state sau celor date în folosul unor particulari sub jurisdicția unui stat străin.

Documentele interne constituie principala bază de informare a istoricului medievist. Ele îngăduie elucidarea problemelor esențiale ale epocii căreia îi este consacrat volumul de față: formele proprietății, imunitățile de care se bucura marele domeniu, obligațiile țărănimii față de domnie și în general față de stăpânii funciari, practica meșteșugărească și schimbul de mărfuri, modul de viață și orizontul cultural al locuitorilor.

Pentru Moldova și Țara Românească, din ansamblul documentelor interne, pe primul plan se situează, ca importanță, actele emise de cancelaria domnească, iar pentru Transilvania, cele emise de cancelaria voievodală, de Capitlurile episcopale și de Locurile de adeverire. Cel mai vechi act emis de cancelaria Țării Românești, pe care-l cunoaștem — și a cărui mențiune s-a păstrat într-un document din secolul al XVII-lea — datează din 1351–1352; din cancelaria Moldovei, cel mai vechi este din 1384, păstrat într-o copie din limba latină, iar din aceea a voievodului Transilvaniei, din 1248. Din prima jumătate a secolului al XIII-lea s-au păstrat și acte emise de unii dregători din Transilvania (judecători din comitatul Bihor). Din Țara Românească și din Moldova astfel de acte nu ni s-au păstrat decât cu începere de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Pentru Transilvania, un document de o însemnătate deosebită prin amploarea și varietatea conținutului său este „Registrul de la Oradea“, în care au fost trecute pentru anii 1208–1235, scurte notițe despre 369 de pricini judecate în acea perioadă de Capitlul din Oradea prin „proba fierului roșu“. „Registrul de la Oradea“ este un izvor bogat pentru studierea unor probleme însemnate de drept feudal și de istoria culturii.

O categorie de izvoare fundamentale pentru cunoașterea relațiilor agrare din Transilvania medievală o constituie *urbariile*. Pentru perioada tratată în acest volum s-au păstrat mai ales conscripții urbariale privind domeniile cetăților: Făgăraș (1508), Hunedoara (primele decenii ale secolului XVI-lea), Șiria-Arad (1525), Gilău-Cluj (ultimele decenii ale secolului al XVI-lea).

Pentru istoria economică și legăturile comerciale dintre cele trei țări române foarte importante sunt registrele vamale ale unor orașe transilvănene: Sibiu (*Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I (1380–1516), Sibiu, 1880), Brașov (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I–III. *Rechnungen aus 1503–1571*, Brașov, 1886–1896), Cluj, Sighișoara.

Extrase din registrele vamale au fost publicate de N. Iorga în colecția *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, volumele XI și XII (București, 1900, 1903).

În cazul Țării Românești și Moldovei nu dispunem decât în mică măsură de izvoare de acest fel, care să privească în chip special istoria economică. Din catastifele de venituri ale domniei, rezultate din dări și din vămi, nu ni s-au păstrat decât foarte puține frânturi din veacul al XVI-lea. Așa sunt catastiful goștinei oilor (oieritul) din Moldova pe ținuturi, în vremea lui Petru Șchiopul, sau încasările vămii de la Hotin.

Între actele provenite din cancelariile domnești, dar privind relațiile externe, sunt de amintit *tratatele* încheiate cu alte state, ca și *instrucțiunile* date solilor trimiși de domni și de principi și care se constituie în izvoare însemnate pentru istoria politică, dar cuprind uneori și clauze de natură economică. *Privilegiile* comerciale acordate negustorilor străini cuprind și acestea informații asupra producției, a schimburilor și a sistemului vamal. Ilustrativ în această privință este privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408.

Acte emise de cancelariile orășenești în secolele XIV–XVI s-au păstrat relativ puține din Țara Românească și din Moldova; din Transilvania sunt mai numeroase. Ele aduc știri de mare interes cu privire la organizarea orașelor, la proprietatea imobiliară, la activitatea comercială și meșteșugărească. Primul act orășenesc din Transilvania ajuns până la noi datează din 1292, iar din Moldova este o scrisoare a conducerii orașului Baia către cea a orașului Liov, având data 1421.

Cât privește *actele private*, cel mai vechi din Țara Românească este un act de danie pentru mănăstirea Cutlumuș de la Athos, din <1398>, iar din Moldova este, de asemenea, un act de danie pentru mănăstirea Neamț, din 1448. În Transilvania poate fi socotit cel mai vechi actul din 19 martie 1286, prin care magistrul Ioan întărea Capitlului din Alba Iulia dania tatălui său.

Actele private, păstrate în număr redus până în secolul al XV-lea, au devenit mai frecvente începând din secolul următor. Ele priveau îndeobște transmiterea de proprietăți funciare. Este de remarcat faptul că din epocă s-au păstrat puține *catastife* de averi și venituri ale stăpânilor de pământ. Un exemplu de acest fel îl constituie catastiful mănăstirii Galata din 25 noiembrie 1588.

Lipsesc, în genere, pentru secolele XIV–XVI și *registrele de socoteli* ale negustorilor, despre care se păstrează doar unele mențiuni. Pentru Transilvania, *registrele de breaslă* și chiar catastifele unor meșteri conțin date utile cu privire la producerea de bunuri materiale și la desfacerea acestora.

Începând din secolul al XV-lea ni s-au păstrat și unele *scrisori particulare*. La 1 ianuarie <1481> Tricolici vornicul scria din Târgoviște soției și întregii sale familii că a fost prins și închis la Târgoviște de Basarab voievod și-i ruga pe toți să-i păzească averea și să încerce să-l elibereze. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea există bogata corespondență a familiei lui Mihnea Turcitul.

Între izvoarele documentare interne sunt și *pomelnicele*; cel mai vechi și mai valoros pentru Transilvania se află în statutele Capitlului din Oradea, de la 1374. Pentru Moldova, o deosebită importanță o prezintă pomelnicul mănăstirii Bistrița, început în 1407 și care cuprinde lista celor dintâi domni ai Moldovei, rudeniile de la Kiev, Moscova și Bizanț ale lui Ștefan cel Mare, o bună parte a boierimii cu genealogia sa, clerici și copiști de manuscrise. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a păstrat pomelnicul „frăției“ blănarilor din Suceava, cu informații despre populația meșteșugărească a orașului.

Însemnările pe cărți și pe manuscrise dau și ele uneori prețioase informații de ordin politic și cultural. Asupra importanței acestor izvoare a atras atenția, încă din 1921, N. Iorga (*Istoria țării prin cei mici*, în RI 7, 1921, p. 26–62). În ultimele decenii s-a constituit o veritabilă direcție de studiere și de valorificare a însemnărilor marginale de pe vechile manuscrise și cărți românești (I. Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975; Marieta Adam Chiper, *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, București, 1996).

Cei dintâi istorici care au întreprins editarea de documente interne privind epoca medievală au fost M. Kogălniceanu, în Moldova și N. Bălcescu și A.T. Laurian, în Țara Românească. Arhiva românească (1841) și Magazin istoric pentru Dacia (I, 1845) au fost primele publicații care și-au propus valorificarea, după principii arheografice moderne, a patrimoniului documentar al românilor.

În anul în care M. Kogălniceanu începea publicarea Arhivei românești, se tipărea la St. Petersburg prima colecție de acte românești în limba slavă, datorată lui Iuri Venelin, *Vlaho-bolgarskia ili daco-slaveanskia gramotî.*

Exemplul dat de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu și A.T. Laurian, de publicare a documentelor vechi, a fost urmat de Theodor Codrescu, care a întreprins, în 1852, editarea unei întinse culegeri cuprinzând materiale istorice foarte felurite, dar cu precumpănire documente interne. Această culegere, intitulată *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte*, este formată din 25 de volume tipărite între 1852 și 1895. Deși lipsită de valoare științifică din punctul de vedere al metodei de editare — absența oricărei ordini, ca și a indicilor de nume și locuri — culegerea publicată de Th. Codrescu a adus multă vreme servicii istoricilor și continuă să aducă, mai ales în ce privește documentele care nu au fost reeditate de atunci.

Al. Papiu-Ilarian, în *Tesauru de monumente istorice pentru România* (I–III, 1862–1864), a publicat, la rândul său, izvoare documentare, îndeosebi izvoare narative. Un pas înainte în editarea documentelor interne a fost făcut de Arhiva istorică a României (I–III, 1865–1867), editată de B.P. Hasdeu și în care s-au publicat și alte categorii de izvoare.

Publicarea izvoarelor documentare interne, esențială pentru dezvoltarea studiilor istorice, fiind lăsată pe seama inițiativelor individuale, nu a făcut în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea mari progrese. N. Iorga a avut meritul de a fi dat un nou impuls publicării izvoarelor documentare. Prima parte a activității lui științifice a fost consacrată, în cea mai mare măsură, editării de izvoare, care să contribuie la lărgirea cunoștințelor de istoria românilor. După ce a publicat în 1899–1900, în două părți, *Documente românești din arhivele Bistriței (scrisori domnești și scrisori private)*, importante nu numai pentru relațiile Moldovei cu acest oraș, ci și ca monumente de veche limbă românească, în 1901 Nicolae Iorga a început să tipărească vasta sa colecție *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (I–XXXI, 1901–1916), colecție neunitară, dar în care documentele interne predomină.

Prin eforturile sale de lărgire a bazei de informație a istoriei naționale, care i-a adus numele de „omul-document“, N. Iorga a pus la dispoziția cercetătorilor un material informativ imens. Colecția lui de *Studii și documente* continuă să fie și azi una din colecțiile de izvoare istorice de primă importanță.

La începutul secolului al XX-lea, publicațiile de documente interne au reținut atenția și altor istorici sau pasionați de istorie. Alexandru Ștefulescu, institutor la Târgu Jiu, cu studii de slavistică la Viena, a publicat mai multe culegeri de izvoare istorice referitoare la județul Gorj și la Târgu Jiu. Merită atenție, în primul rând, *Documente slavo-române relative la Gorj 1406–1665* (Târgu Jiu, 1908). Gheorghe I. Ghibănescu s-a remarcat printr-o bogată activitate de publicare a surselor documentare moldovenești. Colecțiile sale, *Ispisoace și zapise* (I–VI, 1906–1922) și *Surete și izvoade* (I–XXV, 1906–1933), sunt folosite și astăzi. La un nivel superior, comparabile cu cele mai bune realizări ale epocii, au fost edițiile de documente publicate de Ioan Bogdan, primul slavist român de renume. Ediția lui de *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV și XVI*, I, 1413–1508 (București, 1905), aducea în circuitul științific un bogat fond de scrisori ale domnilor și ale boierilor din Țara Românească, păstrat în arhivele Brașovului. În 1905 au mai apărut edițiile de documente: I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului* (extras, cu câteva modificări, din CL 39, 1905, p. 752–774, 828–868); Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI* (București, 1905); Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603*. Această din urmă ediție, deși tipărită la Viena în 1905–1906, a fost broșată și difuzată abia în 1931, prin îngrijirea lui Ioan Bianu.

În 1913, a apărut în colecția Comisiei Istorice a României, impunătoarea ediție a lui I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 vol.), pregătită, mulți ani, din însărcinarea dată de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, cu prilejul împlinirii, în 1904, a 400 de ani de la moartea marelui domn. Publicația, care „întrecea toate așteptările“ (A.I. Iațimirski), urma să fie începutul unei publicări sistematice a documentelor interne.

Proiectul avea să fie reluat, aproape două decenii mai târziu, de către Mihai Costăchescu, care va tipări — ca un supliment pentru domnia lui Ștefan cel Mare — seria documentelor moldovenești până la Petru Rareș (*Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași 1931–1932; *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933; *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504–1517)*, București, 1940; *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517–1527)*, Iași, 1943).

În 1938, P.P. Panaitescu a început o publicație similară pentru Țara Românească (*Documentele Țării Românești. I. Documente interne (1369–1490)*.

În Transilvania, Gh. Șincai a fost primul istoric român care — în vederea scrierii istoriei poporului român — a acordat atenție, pe lângă alte izvoare istorice, diplomelor medievale. Vasile Pop a întocmit, în anii 1821–1824, cel dintâi *Diplomatariu românesc*, cu documente privitoare la cele trei țări, pe care însă nu l-a putut tipări.

Publicarea izvoarelor documentare interne a căpătat un loc tot mai important în prestigioase reviste, ca Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk-und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens (I, 1844), editată la Brașov de Anton Kurz sau Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (I, 1843, Sibiu).

Între 1852 și 1857, Teleki József a publicat 12 volume de documente — interne și externe — din epoca Huniazilor — *A Hunyadiak kora Magyarországon* (Epoca Huniazilor în Ungaria), colecție folositoare și astăzi pentru materialul nepublicat în alte colecții.

În 1857, Georg Daniel Teutsch și Friedrich Firnhaber au publicat la Viena primul volum, cuprinzând documente din secolele XI–XIII, dintr-un *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, care n-a mai continuat să apară.

Documente referitoare la Transilvania au mai fost publicate în colecții generale privind Ungaria medievală, cum sunt: Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 43 volume, Buda, 1829–1844; Wenczel G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 volume, Pesta, 1860–1874; *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis*, 7 volume, Budapesta, 1878–1920; *Torok-magyarkori állam-okmánytár* (Diplome din epoca turco-maghiară), 9 volume, Budapesta, 1863–1872 etc.

Date referitoare la istoria Transilvaniei în evul mediu se mai găsesc și în paginile diplomatarelor: *Árpád-kori uj okmánytár* (Noul diplomatar al epocii arpadiene), I–XII, Pesta, 1860–1874, întocmit de Wenczel Gustáv, în volumele *Anjoukori okmánytár* (Diplomatarul perioadei angevine), I–VII, Budapesta, 1878–1920, *Hazai okmánytár* (Diplomatarul maghiar), I–III, Györ-Budapesta, 1865–1891 sau *Haza oklevéltár* (Diplomatarul privind istoria patriei), Budapesta, 1879.

În 1872, Comisia clujeană a Societății istorice maghiare a inițiat un diplomatariu privind istoria secuilor — *Székely Oklevéltár*, din care au apărut, în perioada 1872–1934, la Cluj, 7 volume și unul, al optulea, la Budapesta. Colecția a fost reluată în serie nouă în 1983 la Institutul de Istorie „N. Iorga“ din București, de o echipă de cercetători condusă de Demény L. În perioada 1983–2000 au apărut șase volume.

Un rol însemnat în înnoirea editării izvoarelor medievale ale Transilvaniei l-a avut colecția de documente cu privire la sași, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, socotită „primul diplomatar modern al Transilvaniei medievale“ (Jakó Zsigmond). Fondatorul său a fost eminentul specialist în editarea izvoarelor, Franz Zimmermann. Volumele I–IV au apărut la Sibiu, între 1892 și 1937. După o întrerupere de aproape patru decenii, în anul 1975 colecția a fost reluată, sub auspiciile Academiei Române, de către Gustav Gündisch, autorul celui de-al patrulea volum. Cu ajutorul soției sale, Herta, a fiului, Konrad, și a lui Gernot Nussbächer, Gustav Gündisch a mai editat trei volume (V, București, 1975; VI, București, 1988; vol. VII, București, 1991).

Pentru istoria urbană și economică a Transilvaniei, de mare însemnătate sunt colecțiile: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und Sächsischen Nation. 1380–1516* (Sibiu, 1880) și *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen* (I–VIII, Brașov, 1886–1926).

Și în alte publicații au fost strânse documentele referitoare la unele orașe sau comitate, cum sunt: Clujul (Elek Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár tortenetéhez* (Izvoare arhivistice privitoare la istoria orașului Cluj), 2 volume, Budapesta, 1870–1888), Carașul (Pesty Fr., *Krassó vármegye története* (Istoria comitatului Caraș), 4 volume, Budapesta, 1883–1885, dintre care ultimele două cuprind documente dintre anii 1339–1853), Timișul (Ortvay T.

– Pesty Fr., *Temes vármegye és Temesvár város története* (Istoria comitatului și orașului Timișoara); volumul al IV-lea, apărut în 1896, cuprinde documente din anii 1183–1430.

Revista Transilvania, condusă de G. Barițiu, a publicat, între anii 1869 și 1874, *Colecțiune de diplome din diplomatariulu comitelui Iosifu Kemény, care privesc mai alesu pe Români (Valachi).* În 1885, N. Densușianu a publicat, la București: *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului* și I. Mihályi a tipărit, la Sighet, în 1900: *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, publicație de prestigiu a cercetării românești din Transilvania dinainte de 1918 în domeniul edițiilor de izvoare medievale.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, a început publicarea documentelor privitoare la marile domenii, continuată și în cursul secolului al XX-lea. S-au pus, astfel, la dispoziția cercetătorilor arhivele bogate ale domeniilor Károly, Teleki, Bánffy, Csáki ș.a.

Un ilustru editor de izvoare medievale din Transilvania și privitoare la relațiile dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania a fost Veress Endre. Colecțiile lui *Fontes rerum Transylvanicarum* (5 volume, Budapesta, 1911–1921) și *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (1 volum, Budapesta, 1914) sunt și astăzi consultate cu folos.

Pentru românii din Transilvania și Ungaria în secolele XIII–XIV, prezintă interes — pentru documentele nepublicate în altă parte — volumul întocmit de Fekete Nagy Antal și Makkai Lászlo, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum* (Budapesta, 1941). În 1997, profesorul clujean Jakó Zsigmond a publicat la Budapesta primul volum din colecția *Erdélyi Okmánytár* (Diplomatariu transilvan), *Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez* (Diplome, scrisori și alte izvoare scrise privitoare la istoria Transilvaniei), I, 1023–1300. „Scopul colecției — arată autorul — este ca, prin culegerea cât mai deplină a documentelor și punerea lor la îndemâna cercetării, să asigure o bază solidă promovării științifice, cu mijloace moderne, a istoriei medievale a Transilvaniei".

După cel de-al doilea război mondial s-a trecut la realizarea unei colecții exhaustive de documente interne de pe întreg teritoriul țării. Inițiată de Academia Română, realizarea colecției a antrenat numeroși istorici și arhiviști din București, Cluj și Iași.

Colecția *Documente privind istoria României* a fost concepută în trei serii: A (Moldova), B (Țara Românească), C (Transilvania). Documentele urmau să apară, pentru Moldova, până la 1711, pentru Țara Românească, până la 1716, iar pentru Transilvania până la 1437. Între 1951 și 1957, au apărut 28 de volume: 11 Moldova (1384–1625), 11 Țara Românească (1247–1625), 6 Transilvania (1075–1350).

Colecției i s-au adăugat două volume de *Introducere*, consacrate unor discipline auxiliare istoriei, datorate celor mai de seamă specialiști în domeniu. Volumul I (București, 1956) cuprinde studii de paleografie slavo-română (Damian P. Bogdan); paleografie latină (Jakó Zsigmond); paleografie chirilică românească (Emil Vârtosu); paleografie greco-română (Al. Elian), cronologie (Ion Ionașcu, Francisc Pall). Volumul II (București, 1956) cuprinde studii de diplomatică slavo-română (Damian P. Bogdan); diplomatică latină (Francisc Pall), sigilografie (Emil Vârtosu, Jakó Zsigmond).

Întrucât colecția *Documente privind istoria României* nu a reprezentat, față de unele realizări din trecut, un progres în editarea modernă a documentelor, s-a impus sistarea ei în forma pe care o avea. Colecția păcătuia prin faptul că documentele erau reproduse numai în traducere românească, și nu în limba lor originală (latină, slavă, greacă), lipsindu-i, astfel, pe specialiștii români de posibilitatea verificării exactității traducerilor, iar pe cei străini de posibilitatea consultării colecției; se manifestau lipsa de unitate în ceea ce privește traducerea acelorași termeni și unele traduceri inexacte; nu erau incluse în colecție documente, azi pierdute, dar editate de alții în colecții mai vechi; cu excepția seriei Țara Românească, colecția nu cuprindea indici onomastici și de materii.

Paralel cu continuarea colecției, s-a trecut la o nouă ediție a volumelor tipărite, cuprinzând de data aceasta și originalele documentelor, împreună cu achizițiile din ultimele decenii ale arhivelor publice. Noua colecție, *Documenta Romaniae Historica*, este alcătuită din patru serii; celor trei mai vechi li s-a adăugat o a patra, D. *Relații între Țările Române*, care va cuprinde documente până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Toate actele se publică în limba originală (slavă, latină, română, greacă, germană, maghiară); cele în limbi străine, și în traducere românească. Editarea se face pe baza celor mai moderne metode de publicare, la nivelul exigențelor diplomaticii și ale arheografiei contemporane. Fiecare volum are propriul său indice analitic, de nume și de materii, care facilitează orientarea cercetătorului și-l ajută în căutările sale.

Din anul 1966 au apărut în cadrul colecției *Documenta Romaniae Historica* peste 30 de volume și sunt pregătite pentru tipar, la institutele de istorie ale Academiei Române, alte volume.

Cele două colecții (*DIR* și *DRH*) au scos la iveală informații necunoscute, date importante despre viața economică, socială, politică, instituțională și culturală a poporului român în veacurile XI–XVII. Documentele prezintă interes pentru specialiștii din domeniul istoriei, al lingvisticii, al dreptului, al economiei, al sociologiei și al unor discipline auxiliare istoriei. Pe baza lor s-au scris multe și remarcabile studii și monografii: studii și articole despre principalele ramuri ale economiei medievale, despre clasele sociale și despre obștea sătească, despre stat și instituțiile sale, despre metrologie, despre circulația monetară și despre prețuri, despre viața politică și culturală etc. Aceste studii și adesea documentele înseși au fost și sunt de mare ajutor în realizarea sintezelor de istoria românilor.

În afara celor două colecții, care au căutat să cuprindă cronologic toate documentele epocii, s-au mai publicat, fie în cadrul organizat — în instituții –, fie particular și alte ediții de documente din istoria medie, pe o anumită temă, consacrate unor probleme de istorie social-economică, unor evenimente politice sau unor teritorii, localități și personalități. Pentru capitala țării, București, s-au realizat două culegeri de documente, una mai restrânsă, cu 173 de acte din Muzeul municipal bucureștean (Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, *Documente privind istoria orașului București*, București, 1960), alta, mai cuprinzătoare, în trei volume, cu 1 491 documente, în majoritate inedite, culese din diverse arhive (George Potra, *Documente privitoare la istoria* *orașului București*, I, București, 1961; II, București, 1975; III, București, 1982). Împreună, cele patru volume, au lărgit considerabil baza documentară pentru cercetarea istoriei orașului capitală a țării.

George Potra a publicat și un prim volum de documente referitoare la județul Dâmbovița. *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418–1800)* (Târgoviște, 1972) cuprinde 1 063 documente, din care 290 editate deja anterior, redate numai în rezumat, iar restul inedite.

Cu privire la istoria orașului Iași, Ioan Caproșu a publicat trei volume de *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (Iași, 1993–2000; primul volum din 1999 este editat împreună cu Petronel Zahariuc).

Din colecția care apare sub egida Comunității evreiești din România — *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* –, vol. I, întocmit de Victor Eskenasy (București, 1986) cuprinde importante documente asupra perioadei tratate în acest volum.

Dintre diplomatarele teritoriale, care se constituie ca model de editare, sunt de amintit cel întocmit de Costin Feneșan, cu privire la Banat — *Documente medievale bănățene* (Timișoara, 1981) — și cel realizat de Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop și Ioan Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea* (Cluj-Napoca, 1989).

Între culegerile de documente interne, un loc aparte, prin rigoarea științifică, îl ocupă volumul publicat de Institutul de Lingvistică al Academiei Române — *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* (întocmit de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman-Moraru, București, 1979). Volumul, care s-a dorit un corpus complet al textelor românești neliterare din secolul al XVI-lea, conține 116 acte, majoritatea zapise și însemnări, dar și unele testamente, hotărnicii etc., cunoscute din publicațiile anterioare, dar care, în cele mai multe cazuri, au fost verificate cu originalul, aflat în arhivele și în bibliotecile din țară și din străinătate.

Numeroase alte documente medievale interne, găsite în arhivele din țară și străinătate sau la unii particulari, vin să completeze colecțiile amintite. Ele au fost publicate în revistele de specialitate: Studii; Studii și materiale de istorie medie; Romanoslavica; Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol“ din Iași; Valachica; Revista arhivelor; Carpica; Acta Musei Napocensis; Crisia ș.a. Însumate, documentele publicate în aceste reviste ar putea alcătui câteva volume.

Culegerile de documente interne amintite, publicate de reputați specialiști sau sub conducerea acestora, au condus la lărgirea documentației necesare cercetării evului mediu românesc și stau la baza studiilor apărute în ultimii ani.

Izvoarele documentare externe ale istoriei românilor cuprind ansamblul informațiilor referitoare la trecutul patriei, care se găsesc în acte emise în alte țări, fie că adresanții acestora sunt străini, fie că aceștia sunt din țările noastre, instituții sau particulari.

Investigații sistematice în marile biblioteci și în arhivele din străinătate au dus la acumularea unui bogat material informativ privind relațiile țărilor noastre cu alte state, rolul lor în viața politică a Europei, în general, și a celei răsăritene, în special, interesul stârnit de acțiunile militare ale celor trei țări și îndeosebi de lupta lor antiotomană. Informațiile externe completează datele documentelor interne, mai ales în ce privește istoria politică, dar aduc de multe ori și știri de altă natură.

Izvoarele documentare externe sunt foarte variate. Un mare grup de acte este legat de relațiile politice ale țărilor noastre cu alte state. Ele cuprind documente emise de cancelariile acestor state cu prilejul încheierii tratatelor de alianță, fie în forma stabilirii de raporturi suzerano-vasalice, fie sub aceea a unei simple colaborări. Încheierea tratatelor, ca și desfășurarea obișnuită a relațiilor diplomatice comportau schimburi de solii, însoțite de instrucțiuni scrise și încheiate prin rapoarte ale solilor, care cuprind uneori și modul de desfășurare a discuțiilor. Câteodată au fost trimise în țările noastre solii de o durată mai lungă, cum au fost cele ale împăratului Ferdinand I la curtea lui Despot Vodă sau ale împăratului Rudolf al II-lea pe lângă Mihai Viteazul. Acestea întocmeau rapoarte amănunțite, cu analiza situației generale a țării.

Țările Române erau cuprinse, uneori, și în tratatele încheiate între alte puteri. Sunt de menționat, în această privință, tratatele regilor Ungariei cu Imperiul otoman.

Totodată, conducătorii diferitelor state, ca și unii mari dregători, comandanți militari, prelați, căutau să fie cât mai bine informați, ca să informeze la rândul lor autoritățile de care țineau. Deseori se făceau schimburi de informații între curțile aliate.

Din toate aceste situații a rezultat un mare număr de rapoarte sau scrisori cu caracter informativ, în care se regăsesc date despre Țările Române. În această privință, un deosebit interes îl prezintă rapoartele ambasadorilor pe lângă Poarta otomană, mai ales ale reprezentanților Veneției, observatori atenți ai celor petrecute în Țările Române și bine informați asupra raporturilor româno-otomane, asupra obligațiilor materiale ale statelor românești față de Poarta otomană și, uneori, chiar asupra situației interne a Țărilor Române.

Relațiile româno-otomane au dat naștere unei categorii speciale de izvoare — *documentele osmane* —, care cuprind diferitele porunci ale Porții adresate domnilor români sau acte în legătură cu livrările de produse, sau cu relațiile comerciale stabilite în cadrul regimului de preemțiune a Porții asupra unor produse ale economiei românești.

Documentele osmane, foarte numeroase pentru secolele XVII–XVIII, aduc știri de primă importanță și pentru epoci anterioare. Folosirea lor sistematică lărgește baza de informație a evului mediu românesc. Despuierea fondurilor arhivistice de documente osmane aflate în țară sau la Istanbul și începerea publicării lor a fost întreprinsă de o excelentă echipă de turcologi de la Institutul de Istorie „N. Iorga“ și de la Institutul de Studii Sud-Est-Europene. Din seria de *Documente turcești privind istoria României*, care apare sub egida Academiei Române, Mustafa A. Mehmed a publicat, pentru perioada 1455–1812, 3 volume (București, 1976–1986), iar Tahsin Gemil a editat, în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului, volumul *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documentele turcești* (*1601–1712*) (București, 1984).

În afară de documentele osmane, știri de natură economică cuprind și alte categorii de acte externe. Astfel, sunt *registrele vamale* ale unor țări cu care statele românești au avut legături comerciale, *registrele de conturi* ale negustorilor străini, *contractele* încheiate în vederea călătoriilor de negoț în părțile noastre — așa cum sunt contractele păstrate în registrele notarilor genovezi — *chitanțe* și alte acte privind această ramură de activitate.

Legăturile comerciale au dat de multe ori loc la procese, fie între negustorii străini, fie între negustorii dintr-o altă țară și negustorii din țările noastre, procese judecate în fața unor foruri din străinătate, cum au fost numeroasele procese desfășurate la Liov, ale căror acte ni s-au păstrat. Alteori, potrivit dreptului de represalii, practicat în evul mediu, se luau chiar măsuri de stat, ca acelea ale Genovei împotriva negustorilor moldoveni în 1444 și în 1452.

Relațiile Bisericii din Țările Române cu alte biserici, ca și propaganda religioasă catolică sau reformată au dat naștere unor schimburi de informații, care servesc astăzi drept izvoare. Îndeosebi misionarii catolici sau vizitatorii comunităților catolice din țările noastre au trimis rapoarte, care, de multe ori, depășesc în informații problemele strict confesionale.

Publicarea izvoarelor documentare externe a cunoscut un alt ritm decât acela al publicării documentelor interne, fapt explicabil dacă ținem seama de caracterul prevalent politic al informației externe. Chiar atunci când este vorba de știri de natură economică, acestea privesc, îndeosebi, comerțul internațional. Așa se explică faptul că, în vreme ce tipărirea documentelor interne era lăsată în seama preocupărilor individuale, a fost inițiată, încă din 1876 — după o perioadă de publicații sporadice, între care sunt de menționat îndeosebi rezultatele investigațiilor în arhivele din Italia ale lui C. Esarcu — o mare culegere de izvoare externe. Această culegere, intitulată *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki* și numită în mod curent *Documente Hurmuzaki* — după numele lui Eudoxiu de Hurmuzaki, care a dăruit 6 000 de documente pentru noua culegere — s-a tipărit sub îngrijirea Academiei Române. Între 1876 și 1942 au apărut 45 de volume, însumând 30 872 de documente din arhivele de la Paris, Viena, Roma, Veneția, Florența, München ș.a., precum și izvoare publicate anterior, care conțineau informații despre români. Din punct de vedere cronologic, colecția se extinde asupra celei mai mari părți din evul mediu și epoca modernă (sfârșitul secolului al XII-lea–mijlocul secolului al XIX-lea).

Tipărită în condiții științifice inegale, această colecție pune la dispoziția cercetătorilor o masă imensă de material informativ, a cărei folosire este stânjenită de lipsa unor indici analitici.

Pornindu-se de la ideea apartenenței statale, *Colecția Hurmuzaki* cuprinde, pe lângă foarte variate izvoare externe și izvoare interne. Este cazul volumului al XV-lea, partea I, publicat de N. Iorga în 1911, cu documente latine și maghiare din perioada 1358–1600, aflate în arhivele din Bistrița, Brașov și Sibiu.

N. Iorga a publicat în *Colecția Hurmuzaki* 9 volume. În afara acestora, el a tipărit izvoare externe în colecțiile de care și-a legat numele: *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (București, 1901–1916, 31 de volume); *Acte și fragmente cu privire la* *istoria românilor* (București, 1895–1897, 3 volume); *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle* (Paris-București, 1899–1916, 6 volume).

Izvoarele externe constituie cea mai mare parte și din colecțiile istoricului maghiar Veress Endre, *Fontes rerum Transylvanicarum* (Budapesta, 1911–1921, 5 volume) și *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (București, 1929–1939, 11 volume).

Istoricul englez E.D. Tappe a tipărit un volum de documente din arhivele britanice (*Documents concerning Romanian history (1427–1601) collected from the British Archives*, Haga, 1964). Ilie Corfus a publicat și el un volum de *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea* (București, 1979).

O colecție însemnată de izvoare externe este consacrată lui Mihai Viteazul: *Mihai Viteazul în conștiința europeană* (București, 1982–1990, 5 volume).

Relațiilor dintre poporul român și popoarelor din spațiul rusesc le este consacrată culegerea: *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV–începutul celui de-al XVIII-lea* (Moscova, 1965–1970, 3 volume).

În afara colecțiilor amintite și a numeroaselor documente tipărite în reviste de specialitate sau în volume separate, izvoare externe privitoare la istoria românilor în evul mediu se găsesc răspândite în multe publicații din străinătate, în special din țările vecine cu care istoria noastră s-a împletit.

Materialul inedit aflat în arhivele din diferite țări este și el încă bogat, misiuni științifice urmând să-l cerceteze sistematic.

Izvoarele narative sunt menite să transmită urmașilor cunoașterea unor fapte de caracter istoric. Astfel de izvoare sunt: *analele*, *cronicile*, *biografiile*, *jurnalele*, *memoriile*, *operele istorice*. Inscripțiile au și ele, în mare parte, un caracter narativ, după cum elemente narative se găsesc și în alte categorii de izvoare. Clasificarea acestora s-a făcut fie după materialul pe care sunt scrise, fie după caracterul lor dominant. Deși izvoarele narative nu vizează, ca diplomele, satisfacerea unor interese imediate, ele nu sunt, totuși, lipsite de scopuri practice, în sensul că țin să creeze în mintea cititorului căruia îi sunt destinate imagini asupra prezentului sau a trecutului, susceptibile de a-i orienta acțiunea în anumite scopuri. Autorii lor judecă faptele istorice sau chiar le selectează, aducând în aceste operațiuni interese de grupare politică, de familie sau personale, de comunitate etnică sau religioasă etc. Aceasta face necesară supunerea izvoarelor narative — ca de altfel și a celorlalte categorii de izvoare — unei critici serioase, ale cărei principii formează obiectul metodologiei istorice.

Izvoarele narative pot fi împărțite după diferite criterii. Unul dintre ele, foarte important, este acela al caracterului mărturiilor pe care le transmit. Unele izvoare sunt rezultatul unor *observații directe* — autorul este, el însuși, martor ocular — altele (sau aceleași pentru anumite părți) consemnează *informații indirecte*, primite de autor, fie de la alți martori oculari, fie din tradiția orală, fie din izvoare narative redactate anterior sau din diferite alte documente. Este evident că valorea informativă a unui izvor narativ depinde de exactitatea mărturiilor pe care autorul le-a avut la dispoziție, de capacitatea de observare a acestuia, când el însuși este martorul, sau de o critică temeinică a mărturiilor primite. În linii generale, *observația directă* este aceea care asigură o mai mare valoare izvoarelor. Consemnarea târzie a unor observații directe presupune riscul unei alterări tot mai mari; cu atât mai mult tradiția orală deformează treptat faptele. Povestirile scrise pe baza altor izvoare narative interesează numai în măsura în care acestea din urmă s-au pierdut; altminteri, ele nu au valoare de izvor istoric și păstrează numai un interes de istoria culturii. Folosirea unor documente de arhivă de către autorul izvorului narativ — fapt relativ rar la cronicarii evului mediu — face să crească, dacă acestea s-au pierdut, valoarea informativă a izvorului.

Din punctul de vedere al locului unde au fost scrise, izvoarele narative se împart, ca și cele documentare, în *interne* și *externe*. În principiu, cele dintâi aduc informația cea mai bogată și mai prețioasă.

Analistica românească începe în a doua jumătate a secolului al XV-lea, folosind și unele notițe anterioare. Originalul letopisețului scris de un autor anonim la curtea domnească din porunca lui Ștefan cel Mare s-a pierdut. El s-a păstrat numai într-o serie de variante, asupra raporturilor cărora cu originalul și între ele s-au dus și se duc încă discuții.

Letopisețul anonim a fost continuat în secolul al XVI-lea de cronicele slave moldovenești de curte, scrise de Macarie, episcop de Roman, de egumenul Eftimie și de călugărul Azarie.

Cronicile slave moldovenești din secolul al XVI-lea au fost traduse și prelucrate în cronica românească a lui Grigore Ureche, continuată prin cronica lui Miron Costin și aceasta, la rândul ei, prin aceea a lui Ion Neculce.

Din istoriografia privitoare la Țara Românească în secolul al XV-lea nu ni s-au păstrat decât versiunea rusească, tradusă după un text slavo-muntean, a povestirilor despre Vlad Țepeș și povestirile săsești asupra aceluiași domn. Pentru secolul al XVI-lea ni s-a păstrat, din epoca domniei lui Neagoe Basarab, o biografie, redactată în limba greacă, a patriarhului Nifon, scrisă de Gavril Protul și care cuprinde informații istorice interesante din timpul a patru domni: Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlăduț și Neagoe Basarab.

În ultimii ani de viață ai lui Neagoe Basarab a început să fie scrisă „prima carte a culturii românești“, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.*

De la sfârșitul secolului al XVI-lea datează un izvor narativ important, versiunea latină, dată de Baltasar Walther cronicii în românește a logofătului Theodosie Rudeanu. Alte însemnări analitice au fost integrate în secolul al XVII-lea în cronica internă, numită în mod curent *Letopisețul cantacuzinesc.*

S-au mai păstrat, din secolul al XVI-lea, și două cronici murale, una de la Suceava, din biserica Sf. Gheorghe, iar cealaltă de la mănăstirea Bucovăț, care sunt inscripții de caracter narativ.

Prima cronică slavo-română, editată în țară (după ce fusese publicată de două ori în Polonia), a fost varianta moldo-polonă a analelor moldovenești, tipărită de B.P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României* (III, 1867, p. 1–15). De o importanță fundamentală pentru utilizarea în istoriografie a izvoarelor interne ale veacurilor XV–XVI au fost descoperirile de manuscrise și edițiile lui I. Bogdan: *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, București, 1891; *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895; *Letopisețul lui Azarie*, în AARMSI, ser. II, t. 21, 1909, p. 168–181 (text slav) și 202–214 (traducere). *Letopisețul lui Azarie* a fost publicat în același an cu ediția lui I. Bogdan și de învățatul rus A.I. Iațimirski, *Slaviano-moldavskaia leatopis monaha Azaria*, în Izvestija otdelenia russk. iazîka i slovesnosti, Akademia Nauk 13, 1908–4, St. Petersburg, 1909, p. 23–80.

Scrierile lui I. Bogdan constituie materia unei excelente ediții îngrijită de Gh. Mihăilă, *Ioan Bogdan, Scrieri alese*, București, 1968.

Povestire despre Dracula voievod a fost tipărită, începând din 1860, de mai multe ori în Rusia, și la noi, dar cel mai vechi manuscris a fost publicat în ediție critică de A.D. Sedelnikov (*Literaturnaia istoria povesti o Dracule*, în Izvestija po russkomu iazîku i slovesnosti, II, Leningrad (St. Petersburg), 1929, p. 621–659).

O ediție completă a izvoarelor narative interne în limba slavă din secolele XV–XVI a fost realizată de P.P. Panaitescu (*Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959). Această ediție formează volumul al II-lea din colecția „Cronicile medievale ale României“, inițiată de Institutul de Istorie „N. Iorga“. Volumul I al colecției cuprinde *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV–XVIII privind istoria României*, întocmit de Ioachim Crăciun și Aurora Ilieș, București, 1963. În acesta sunt descrise toate manuscrisele de cronici aflate în țară din cele trei provincii istorice românești, precum și bibliografia celor publicate.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theòdosie, versiunea originală slavă, a fost tradusă și publicată de Gh. Mihăilă în 1984 (text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu) și ediția facsimilată în 1996 (cu o prefață de Dan Zamfirescu).

Pentru Țara Românească au mai fost publicate în ediții critice *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, și Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963. În cazul Moldovei, cronica lui Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, a fost publicat de P.P. Panaitescu în 1955, 1958 și 1987, precum și de Liviu Onu în 1967. Cronicile lui Miron Costin s-au publicat de P.P. Panaitescu în 1958, 1961, 1965 și 1966 și de L. Onu în 1967.

Începuturile istoriografiei interne a Transilvaniei — dacă facem abstracție de acel capitol din *Statutele de la Oradea* din 1374, numit de unii cercetători *Chronicon Varadiense*, dar care în realitate este mai mult un pomelnic — se așază, ca și cele ale istoriografiei moldovenești, în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea. Un anonim, probabil român, a scris în Maramureș, la curtea lui Bartolomeu Dragffy, pe la 1479–1480, așa-numita „Cronică de la Dubna“ (*Chronicon Dubnicense*). Secolului al XV-lea îi aparține și scrierea unui transilvănean, ajuns în captivitate la turci și de aceea numit Captivus Septemcastrensis, *Tractatus de ritu, moribus, condicionibus et nequitia Turcorum*, datând din anii 1475–1480.

Izvoarele narative transilvănene din secolul al XVI-lea sunt mai numeroase și manifestă de multe ori interes pentru problemele social-economice. Sub influența culturii umaniste, ele sunt scrise de cele mai multe ori în limba latină, cum sunt operele lui G. Szerémi, Taurinus, Nicolaus Olahus, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sau ale lui I. Lebel, I. Somer, Chr. Schesaeus, M. Singler, Barovius, Șt. Szamosközy, din jumătatea a doua a secolului. Din secolul al XVI-lea s-au păstrat și o serie de cronici scrise în limba maternă — maghiară sau germană –, cum este cazul celor întocmite de G. Heltai, St. Székely, S. Borsos, H. Ostermayer, E. Gyulaffi, S. Tinodi.

Pentru perioada tratată în acest volum, știri interesante cuprind și cronicile scrise în secolul al XVII-lea de F. Forgach, Ioan și Wolfgang Bethlen etc.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-au păstrat și două cronici scrise de preoții unor biserici din Brașov și Sibiu, cunoscute sub titlul: *Breve chronicon Daciae seu Annales templi Coronensis et Cibinensis*.

Preocupări în direcția publicării izvoarelor narative interne se întâlnesc și la unii reprezentanți ai Școlii Ardelene, cum este cazul lui I. Budai-Deleanu, care plănuia reunirea într-un corpus a cronicilor scrise în cele trei țări românești.

Începând din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea au apărut mai multe colecții de cronici transilvănene. Cea dintâi, inițiată de Societas Philohistorum Transylvaniae de la Sibiu, din care făceau parte învățați români, maghiari și sași, a fost încredințată spre editare lui I.C. Eder (*Scriptores rerum Transylvanicarum*, 2 volume, Sibiu, 1797–1840). J. Kemény și J. Nagyajtai Kovács, în *Erdélyország történeti tára* (Diplomatariu istoric al Transilvaniei) (2 volume, Cluj, 1837–1845), au publicat izvoare narative din anii 1540–1613. Totodată, cronicile săsești au fost editate de J. Kemény în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens* (2 volume, Cluj, 1839–1840) și de A. Kurz, în *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte* (Brașov, 1840). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, publicarea cronicilor interne a fost continuată de J. Mikó și K. Szabó, în *Erdély történelmi adatok* (Date istorice transilvănene) (4 volume, Cluj, 1845–1902), în vreme ce unele din ele erau reeditate în seria *Scriptores* a colecției *Mònumenta Hungariae Historica* (*Magyar történelmi emlékek*). Multe dintre cronicile săsești au cunoscut și ele noi ediții în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* (IV–VII, Brașov, 1891–1900).

Izvoarele narative externe. *a) Cronicile bizantine.* Cronicarii bizantini au fost determinați să se ocupe de regiunile noastre atât de politica urmărită de împărații de la Constantinopol la Dunărea de Jos, cât și de expansiunea otomană, care primejduia deopotrivă Imperiul bizantin și statele românești. De aceea, știrile care privesc spațiul românesc sunt frecvente în cronicile bizantine. În afara celor cuprinse în volumele al III-lea și al IV-lea din colecția *Fontes historiae Daco-Romanae* (București, 1975–1982), știri deosebit de bogate despre Țările Române la sfârșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea, cu amănunte privind situația politică internă și luptele antiotomane în timpul lui Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș, ne sunt date de Ducas, în

Istoria turco-bizantină (1341–1462) (ed. critică de V. Grecu în colecția *Scriptores byzantini*, București, 1958), Laonic Chalcocondil, în *Expuneri istorice* (trad. rom. de V. Grecu, în aceeași colecție, București, 1958), Critobul din Imbros, în *Domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451–1467* (ed. V. Grecu, București, 1963) și Georgios Sphrantzes, în *Memorii 1401–1477. Cronica 1258–1481* (ed. critică V. Grecu, București, 1966).

Până astăzi, colecția cea mai cuprinzătoare de izvoare narative bizantine și mai larg răspândită a rămas *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* (44 de volume, Bonn, 1828–1855, completat cu două volume, apărute în 1878 și 1897). Multe opere au primit însă între timp ediții critice moderne.

b) Cronicile turcești. Relațiile Țărilor Române cu turcii, lupta poporului român împotriva expansiunii otomane și instaurarea regimului de dominație otomană își găsesc oglindirea și în cronistica otomană. Începând din secolul al XV-lea, cronicarii turci, ca Halil ibn Ismail, Şükrüllah, Enverî, Urudj, Neșri, Așîk pașa-zadé, se ocupă frecvent de Țările Române. Numai până la sfârșitul secolului al XVI-lea sunt circa 20 de cronici osmane, care oferă informații pentru istoria românilor, în afară de știrile referitoare la secolele XIV–XVI, cuprinse în cronicile secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Într-un articol din 1928, N. Iorga a atras, în special, atenția cercetătorilor în ce privește *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria românilor* (AARMSI, ser. III, t. 9, 1928–1929, p. 1–22).

Folosirea sistematică a izvoarelor narative osmane și recurgerea la cele mai vechi cronici au început în ultimele decenii, când s-au pus bazele colecției *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, în cadrul căreia s-au publicat trei volume, I. (secolul al XV-lea–mijlocul secolului al XVII-lea), întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed, București, 1966; II. (secolul al XVII-lea–începutul secolului al XVIII-lea), întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974; III. (sfârșitul secolului al XVI-lea–începutul secolului al XIX-lea), întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1980.

Știrile din izvoarele osmane sunt de cea mai mare importanță pentru istoria politică a Țărilor Române în secolele XIV–XVI.

Știri despre istoria românilor se găsesc și în unele *izvoare persane și armene.*

c) Cronicile rusești și ucrainiene cuprind, la rândul lor, informații despre istoria Țărilor Române. Legăturile strânse ale Moldovei cu Moscova în timpul lui Ștefan cel Mare și acelea cu cazacii din secolul al XVI-lea au dat prilejul pătrunderii unor informații bogate de istorie românească în cronicile rusești și ucrainiene. Extrase din cronica de la mănăstirea Hustinskaia au fost publicate de P.P. Panaitescu (Al. Grecu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în Studii 5, 1952, 1, p. 141–144, iar din cronicile ucrainiene, de Mihail Dan (*Știri privitoare la istoria Țărilor Române în cronicile ucrainiene*, în SMIM 2, 1957, p. 205–287).

d) Izvoarele narative sud-slave, relativ mai puțin numeroase, completează, în unele cazuri, informația privind istoria politico-militară a Țărilor Române în secolele XIV–XV (I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în Archiv für slavische Philologie 13, 1890, p. 481–536; Constantin Costenețki, *Jivot despota Ștefana Lazarevicia*, ed. L. Mircović, Belgrad, 1936; L. Stoianović, *Stari srpski rodoslovi* *i letopisi*, Karlovitz, 1927; Konstantin Mihailović iz Ostrovice, *Janiçarove Uspomene ili Kronika turețka*, în Spomnie Srpska Akademia Nauk 107, 1959).

e) Cronicile polone cuprind o remarcabilă abundență de știri privind istoria românilor. Foarte prețioasă în acest sens este cronica redactată în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea de Jan Długosz (*Historia polonica*, ed. Lipsca, 1711–1712, care a folosit și numeroase acte de arhivă) (vezi și I. Minea, *Informațiile românești ale Cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926; o ediție critică a Cronicii lui Długosz, Varșovia 1964). Din bogata istoriografie polonă a secolelor XV–XVI sunt încă de reținut, în primul rând: Matei Miechowski (*Chronica Polonorum*, Cracovia, 1521); Wapovski (*Chronicorum Bernardi Vapovii 1480–1535*), în Scriptores rerum Polonicarum 2, Cracovia, 1874); Cromer (*Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Colonia, 1589); Martin și Ioachim Bielski (Martin Bielski, *Kronika wszystkiego swiata*, ed. din 1550, 1554, 1564, refăcută și continuată de Ioachim Bielski, care o publică în 1597, *Kronika Polska*, tot sub numele său). Această din urmă cronică a fost larg folosită de Gr. Ureche, iar părțile privitoare la istoria românilor au fost traduse de G.I. Năstase (Cercetări istorice 1, 1925, 1, p. 114–158); Al. Guagnini (*Sarmatiae Europae Descriptio*, ed. I, Cracovia, 1578), folosit, în traducerea polonă a lui M. Paszkowski, de Simeon Dascălul, în interpolările sale, și de Miron Costin. Mai trebuie amintit Stryikowski, cu *Kronika Litevska* (Varșovia, 1766).

f) Cronicile maghiare sunt și ele de foarte mare importanță pentru istoria României — îndeosebi pentru Transilvania –, dar și pentru Moldova și Țara Românească. Pentru secolul al XIV-lea sunt de menționat *Chronicon pictum Vindobonense*; *Chronicon Dubnicense* (în partea lor mai veche) și cronica de curte a lui I. de Küküllő, *De Ludovico rege*. Compilația lui I. Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, și opera istoriografului italian al lui Matia Corvin, A. Bonfini, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades quatuor et dimidia* (Colonia, 1690), cuprind o informație bogată pentru veacul al XV-lea. Dintre izvoarele narative maghiare ale secolului al XVI-lea sunt de menționat: *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni historia*, largă relatare a evenimentelor care au urmat bătăliei de la Mohács până pe la mijlocul veacului, datorată lui A. Verancsics (în *Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, II) și lucrarea lui N. Istvánffi, *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV* (Colonia, 1724), care îmbrățișează răstimpul dintre anii 1490 și 1606. Prima colecție importantă de cronici maghiare a fost dată de I.G. Schwandter, *Scriptores rerum Hungaricarum* (3 volume, Pojon, 1746–1748). Cea mai bună ediție a vechilor izvoare narative ale istoriei Ungariei este datorată lui E. Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum* (2 volume, Budapesta, 1937–1938).

În afară de țările vecine, cu care legăturile țărilor noastre au fost cele mai strânse și de aceea interesul istoriografiei pentru problemele românești a fost atât de viu, informații, uneori surprinzător de valoroase, se găsesc în literatura istorică a mai tuturor țărilor europene. Astfel, de exemplu, o serie de ***cronici germane și austriece***, ca *Oesterreichische Reimchronik* a lui Ottokar de Styria; *Oesterreichische Chronik* a lui Jakob Unrest (în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, n.s., t. 11); sau relația lui *Liberius Nacker* despre campania din 1497 (în *Scriptores rerum prussicarum*, V — colecție care cuprinde și alte izvoare pentru istoria noastră) aduc completări la informația istorică despre Țările Române în secolele XIV–XVI.

Cronica burgundă a lui Jehan de Wawrin este unul din izvoarele de bază pentru campania cruciaților pe Dunăre din 1445, cu știri variate, atât cu privire la raporturile dintre cruciați și localnici, cât și la bogățiile țării și la obiceiurile locale (ed. N. Iorga, în Buletinul Comisiei Istorice a României, VI, București, 1927).

Numeroase informații sunt cuprinse într-o serie de *anale italiene:* cele venețiene ale lui Malipiero (Archivio storico italiano 7, 1843–1844) sau în *Historia turchesa* a lui Donado da Lezze, care a folosit notele bogate ale lui Angiolello, italian aflat la curtea lui Mahomed al II-lea și care l-a însoțit pe acesta în campania din Moldova, din 1476 (ed. I. Ursu, *Historia Turchesa (Donado da Lezze (1300–1541)*, București, 1910).

Istoricii Renașterii au transmis și ei, uneori, știri contemporane asupra țărilor noastre. Interesul învățaților umaniști pentru poporul român a început din secolul al XV-lea. În secolul al XVI-lea, Paolo Giovio, autor a două opere despre Imperiul otoman și al unei „Istorii a vremii sale“ (*Historiarum sui temporis libri XV*; extrase în Arhiva istorică a României 2, 1865, p. 26–43), ne-a lăsat, între altele, știri despre răscoala din 1514 și despre campania din 1538 a sultanului Soliman Magnificul în Moldova. Istoricul francez J. Aug. de Thou (Thuanus) a înregistrat informații despre români în *Historiae sui temporis, 1546–1607*, reproduse în Tesauru de monumente istorice pentru România, I, București, 1862.

Relațiile de călătorie constituie o categorie specială de izvoare narative. În sens larg, acest termen se folosește pentru toți străinii care au vizitat țările noastre și au lăsat relații scrise, fie că este vorba de călători în adevăratul înțeles al cuvântului, fie de persoane care au avut de îndeplinit felurite misiuni: diplomatice, militare, religioase, culturale etc. și au rămas un timp în Țările Române. În unele cazuri, relațiile au caracterul de rapoarte, astfel că din punctul de vedere al unei clasificări stricte trebuie considerate între izvoarele documentare.

Relațiile de călătorie în Țările Române încep din prima jumătate a secolului al XIV-lea, cu aceea a călătorului arab Ibn Battuta. Ele dau informații foarte variate, privind unele aspecte geografice, schimburile comerciale, înfățișarea satelor și a orașelor, viața de curte, monumente etc. De multe ori, autorii unor astfel de relații înregistrează și știri culese la fața locului asupra trecutului mai apropiat sau mai îndepărtat al țării în care poposesc. În unele cazuri, călătorii sunt oameni înzestrați cu un simț deosebit al observației și cu o cultură largă sau, prin situația pe care o ocupă vremelnic în Țările Române, au ocazia să culeagă informații de cel mai mare interes.

Cu secolul al XV-lea și, mai ales, cu cel de-al XVI-lea, relațiile călătorilor străini devin un izvor prețios de informație, care completează și luminează izvoarele propriu-zis documentare.

Astfel, florentinul Giovanandrea Gromo care, fiind în slujba lui Ioan Sigismund, a străbătut Transilvania de la un capăt la altul, ne-a lăsat o amplă descriere a acestei țări, sub variatele ei aspecte: economic, politic, social și cultural (G. Gromo, *Compendio di* *tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno*, în Apulum 2, 1943–1945, p. 140–213).

Genovezului Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, îi datorăm, de asemenea, o lungă relațiune, care cuprinde nu numai istoria obținerii tronului, a domniei și a sfârșitului acestui voievod, ci și cea dintâi descriere mai amplă a Țării Românești (ed. Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944). Cu un deceniu înainte, un francez, Pierre Lescalopier, vizitând în 1574 Țara Românească și Transilvania, ne-a lăsat, între altele, cea dintâi descriere a Bucureștilor (ed. Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania la 1574*, în SMIM 4, 1960, p. 433–462).

Interesul pentru descrierile de călătorie s-a manifestat foarte de timpuriu în istoriografia noastră. Cele mai multe culegeri de documente și periodice au publicat asemenea izvoare narative: *Uricariul*, Archivu pentru filologie și istorie al lui Timotei Cipariu, *Tesauru de monumente istorice*, Arhiva istorică a României etc.

Cel mai stăruitor și în acest domeniu a fost N. Iorga, care a publicat în revistele sale un număr mare de relații ale călătorilor și a scris pe baza acestora *Istoria românilor prin călători* (4 volume, București, 1928–1929). Relațiile călătorilor ruși au fost publicate de Gh. Bezviconi (*Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947), iar ale celor poloni, de P.P. Panaitescu (*Călători poloni în Țările Române*, București, 1930).

Importanța mărturiilor străine ca izvor istoric a făcut ca în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga" să se inițieze, în 1954, o vastă colecție de *Călători străini despre Țările Române*, în 10 volume. Colecția este realizată la cele mai înalte standarde ale științei mondiale de o excelentă echipă de specialiști, în frunte cu Maria Holban și din care au mai făcut parte Maria Matilda Alexandrescu-Dersca, Paul Cernovodeanu, I. Totoiu, Marina Vlasiu ș.a.

Scrierile hagiografice pot fi socotite și ele izvoare narative. Despuiate de miraculos, ele cuprind uneori un fond de date istorice reale. Astfel, este cazul pentru Moldova, în vremea lui Alexandru cel Bun, a scrierii lui Grigore Țamblac asupra vieții Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava (ed. Melchisedec episcopul, *Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac*, București, 1889), și pentru Țara Românească, a Vieții Sf. Nifon de Gavril Protul, la începutul secolului al XVI-lea (ed. V. Grecu, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, București, 1944).

Izvoarele juridice. Deși în Moldova și Țara Românească s-a folosit în secolele XIV–XVI, cu precumpănire, dreptul nescris („obiceiul pământului"), au circulat, cel puțin din veacul al XV-lea — fiind folosite în anumite cazuri — și texte legislative bizantino-slave, în special de drept canonic, dar și cu dispozițiuni de drept penal și civil. La mijlocul secolului al XVI-lea a avut loc chiar și tipărirea unei asemenea pravile, *Nomocanonul lui Ioan Postnicul*. Importanța legiuirilor scrise va crește o dată cu marele moment pe care-l reprezintă în opera de legiferare românească mijlocul veacului al XVII-lea — al lui Vasile Lupu al Moldovei și al lui Matei Basarab în Țara Românească.

În Transilvania, dreptul obișnuielnic, nescris (*antiqua lex*) și mai ales dreptul vechi românesc (*ius valachicum*) au precumpănit până în secolul al XIV-lea. La 1366, regele

Ludovic I de Anjou a încercat să înlocuiască acest drept cu legiuirile oficiale, dar măsura a stârnit o împotrivire hotărâtă din partea românilor. După înăbușirea războiului țărănesc din 1514, dreptul nescris a fost înlocuit tot mai mult cu *Tripartitul* lui Werböczi, care a rămas în vigoare chiar și după publicarea Aprobatelor (*Approbatae Constitutiones regni Transylvaniae*) la 1653. Acestea cuprindeau măsurile cu caracter legislativ, începând din anul 1540, după înființarea principatului autonom al Transilvaniei.

Orașele cu populație săsească, pe baza autonomiei de care se bucurau, și-au creat legiuiri proprii, sistematizate de J. Honterus într-un compendiu deosebit (*Compendium iuris civilis in usum civitatum ac sedium Saxonicarum in Transilvania*, Brașov, 1544).

Aceste legiuiri, ca și altele după aceea, au fost cuprinse, în 1583, în „statute" speciale, sub titlul: *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania.*

În același timp, pe baza unor vechi obiceiuri, s-au redactat statutele Țării Făgărașului, în care sunt cuprinse practicile juridice de pe domeniul cetății Făgăraș.

O categorie aparte de izvoare juridice sunt hotărârile dietelor din Transilvania de la 1526 până la 1699, care au fost editate de S. Szilágyi, sub titlul *Monumenta comitialia regni Transilvaniae (Erdélyi országgyülési emlékek)*, Budapesta, 1875–1899, 22 de volume, dintre care 4 se referă la secolul al XVI-lea.

Izvoare didactico-științifice. Școala, ca factor esențial în dezvoltarea culturii, cu scrierile care făceau obiect de studiu sau de lectură instructivă, are și ea calitatea de izvor istoric. Pe lângă cărțile tipărite sau manuscrise, care ni s-au păstrat, au valoare de izvor și mențiunile sau cataloagele de cărți, aflate în biblioteci, programele școlare, matricolele instituțiilor de învățământ etc. Materiale mai importante ni s-au păstrat în acest domeniu din Transilvania, unde învățământul și preocupările științifice au făcut progrese mai de timpuriu.

Unele dintre scrierile didactico-științifice depășesc, prin cuprinsul lor, interesul de izvor pentru istoria culturii. Astfel, de pildă, scrierile geografice dau istoricului informații pentru o anumită epocă asupra aspectelor demografice, asupra așezărilor orășenești și a altor elemente de istorie social-economică și politică.

Pentru vremurile mai vechi, când geografia nu se constituise ca știință, este greu de delimitat scrierile geografice de relațiile de călătorie. Așa se explică faptul că unele opere geografice pot fi socotite și în rândul izvoarelor istorice, având caracter de relații de călătorie.

Izvoarele beletristice. Operele literare sunt și ele izvoare istorice prin tot ceea ce studiul lor ne oferă ca elemente de istoria culturii și, prin aceasta, de istoria societății. În acest sens interesează mai întâi operele originale, creațiunile literare proprii ale unui popor, iar în al doilea rând, tot ce s-a citit la un moment dat în diferitele pături ale unei societăți, adică circulația manuscrisă sau tipărită a operelor literare, indiferent de proveniența lor. Pentru operele străine, o atenție deosebită se acordă măsurii în care, în cursul traducerii și a copierii, ele au fost prelucrate, căpătând astfel un caracter de originalitate.

Cărțile populare, care au format principalul tip de literatură citită în societatea românească în evul mediu, au atras atenția unor istorici și istorici literari (B.P. Hasdeu,

M. Gaster și, în special, N. Cartojan, în *Cărțile populare în literatura românească*, I–II, București, 1929–1938; ed. a II-a, București, 1974).

Literatura cuprinde și referiri la evenimente, situații și personaje istorice, servind astfel și ca izvor direct pentru istoria societății. În acest sens, în afara operelor literare interne, există numeroase scrieri literare străine, în proză sau în versuri, care conțin referiri la istoria regiunilor noastre. Supuse criticii, ele își aduc contribuția lor, mai ales atunci când izvoarele sunt relativ puține. O parte din aceste referiri au fost strânse de G. Popa-Lisseanu, în *Românii în poezia medievală* (III din *Izvoarele istoriei românilor*, București, 1935). Mențiuni despre români, aflate în literatura beletristică, științifică sau narativă a altor popoare interesează și prin faptul că îngăduie să cunoaștem modul cum s-a reflectat istoria noastră în cultura altor popoare și, implicit, ecoul avut de activitatea istorică a poporului român.

3. Izvoare etnografice și folclorice

O categorie foarte importantă de izvoare, care cere însă metode speciale pentru folosirea ei, este constituită de tot ce se păstrează încă viu în viața și în creația poporului, care a avut totdeauna și o cultură vie, în dezvoltare și transformare. Ea păstrează îndelung și transformă amintirile trecutului. Studiile de etnografie și folclor dezvăluie persistența unor foarte vechi elemente în modul de viață, costum, locuință, obiceiuri, tradiții, basme, poezie, muzică etc.

Inițiate încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, cercetările de folclor au dus la adunarea și la fixarea în scris, cu metode tot mai științifice, a unui foarte bogat material. Sunt de amintit, dintre multele culegeri de folclor, cel puțin acelea ale lui S.Fl. Marian (*Poezii poporale române*, 2 volume, Cernăuți, 1873–1875; *Tradițiuni poporale române*, Sibiu, 1878 ș.a.), G. Dem. Teodorescu (*Poezii populare române*, București, 1885; ed. a II-a, București, 1982), Gr. Tocilescu (*Materialuri folcloristice*, I–II, București, 1900), T. Pamfile (*Mitologia românească*, 2 volume, București, 1916 ș.a.), I.C. Chițimia (*Antologie de literatură populară*, 3 volume, București, 1953–1967), Ovidiu Bîrlea (*Istoria folcloristicii românești*, București, 1974).

Despre mituri, ca izvoare istorice, este fundamentală lucrarea eminentului etnolog care a fost Romulus Vulcănescu, membru de onoare al Academiei Române: *Mitologia română* (București, 1987).

Încheiem, spunând că istoria, ca „știință de raționament“ (Langlois-Seignobos) și, totodată, necesitate sufletească a omenirii, în procesul de cunoaștere a societății din trecut, se bazează pe izvoare. Cu cât izvoarele istorice sunt mai numeroase, mai variate, mai bine conservate și examinate critic, cu atât mai mult crește șansa reconstituirii, cât mai depline, cât mai exacte a societății din trecut.

BIBLIOGRAFIE

BLOCH, Marc, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris,1952.

BRAUDEL, Fernand, *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969.

Dicționar al științelor speciale ale istoriei, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1982.

Documente privind istoria României. Introducere, I–II, București, 1956.

FEBVRE, Lucien, *Combats pour l'histoire*, Paris, 1965.

Instituții feudale din Țările Române. Dicționar, Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988.

IORGA, N., *Generalități cu privire la studiile istorice*[4]. Introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi. Notă asupra ediției de Victor Durnea, București, 1999.

Istoria României, II, București, 1962. Capitolul *Izvoare* (p. XVII–XL).

JAKÓ Zs., *Cercetarea izvoarelor medievale diplomatice în Transilvania*, (I) în SMIM 17, 1999, p. 15–26; (II), 18, 2000, p. 109–124.

JAKÓ Zs., MANOLESCU, R., *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971.

LANGLOIS, V.Ch., SEIGNOBOS, Ch., *Introduction aux études historiques*, Paris, 1905.

LE GOFF, Jacques, NORA, P., *Faire de l'histoire*, Paris, 1974.

LE GOFF, Jacques, CHARTIER, P., REVEL, J., *La Nouvelle Histoire*, Encyclopédie du savoir moderne, Paris, 1978.

L'histoire et ses méthodes (sous la direction de Charles Samaran), în colecția Encyclopédie de la Pléiade, [Bruges, 1961].

MARROU, Henri-Irénée, *De la connaissance historique*, Paris, 1954.

ONCIUL, D., *Studii de istorie*. Studiul introductiv, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1971.

RUSSO, D., *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 543–644.

SACERDOȚEANU, A., *Îndrumări în cercetări istorice*, București, 1943.

SALMON, Pierre, *Histoire et critique*, 2e édition revue et augmentée, Bruxelles, 1976.

TOPOLSKI, Jerzy, *Metodologia istoriei*, București, 1987.

ZUB, Al., *A scrie și a face istorie*, Iași, 1981.

– *Biruit-au gândul* (*note despre istorismul românesc*), Iași, 1983.

– *Istorie și finalitate*, București, 1991.

Partea I

DE LA FORMAREA STATELOR ROMÂNEȘTI PÂNĂ LA SFÂRȘITUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Capitolul I

SITUAȚIA INTERNAȚIONALĂ — CADRU AL DEZVOLTĂRII POPORULUI ROMÂN ÎNTRE SECOLELE XIII–XVI

Cele mai vechi știri despre închegarea unor formațiuni de stat în cuprinsul teritoriului locuit de români provin din secolele X–XI, din interiorul arcului carpatic. Consemnarea existenței lor a fost prilejuită de expansiunea triburilor maghiare în jurul Câmpiei Pannoniei (secolul al X-lea), ulterior a regatului format prin uniunea lor (secolul al XI-lea), spre Transilvania și cursul mijlociu al Dunării.

Europa Central-răsăriteană și Sud-estică s-a caracterizat, din punct de vedere politic, în cele două secole menționate, prin constituirea marii puteri a Regatului maghiar, confruntarea sa cu întâiul țarat bulgar, iar, după prăbușirea acestuia, cu Imperiul bizantin, în revenire de forță sub dinastia macedoneană și, îndeosebi, sub împăratul Vasile al II-lea (976–1025). La răsărit și la sud de Carpați, până la Dunăre și spre nordul Mării Negre, spațiul respectiv se afla sub dominația — destul de vagă — a pecenegilor și cumanilor.

Aceste forțe și elemente politico-militare convergente către Dunărea de Jos au alcătuit cadrul internațional al primei etape de timidă și trecătoare formare de mici state românești sau româno-slave, posibil și româno-cumane, la începutul mileniului al II-lea.

Însemnătatea cadrului internațional în procesul formării vieții românești de stat a devenit tot mai evidentă cu fiecare dintre secolele imediat următoare.

Privită în ansamblu, Europa secolului al XIII-lea s-a înscris pe o linie de dezvoltare ascendentă, deși nu lipsită de sincope, pe plan zonal și local. A fost secolul unor procese corelate de creștere demografică[1], de extensiune a agriculturii prin desțeleniri și defrișări, de dezvoltare impetuoasă a orașelor, a activităților lor economice specifice, extrapolate de pe plan local pe plan internațional. Se statornicesc drumuri comerciale transcontinentale, de la Marea Nordului și Marea Baltică spre Mediterana și Marea Neagră; Marea Mediterană este dominată de venețieni și genovezi; se realizează grandioase construcții urbane, atestând resursele și capacitățile financiare și tehnice ale orașelor.

A fost un secol cu puțini ani de foamete și epidemii, în care durata medie a vieții a crescut de la 25 de ani (în Imperiul roman târziu) la 35 de ani pe la 1300. Perioadă de vârf a scolasticii și a reluării unor tatonări ale gândirii și experienței științifice în care Europa gusta profitul restabilirii balanței economice cu Orientul Apropiat și cu Imperiul bizantin în favoarea sa, ca urmare a succesului parțial al cruciadelor. La polul opus, arabii sunt respinși din cea mai mare parte a Peninsulei Iberice, după ce lăsaseră Europa să asimileze câteva performanțe de seamă ale științei, tehnicii, culturii și civilizației lor.

---

[1] Populația Europei a fost estimată pentru anul 1300 la 73 milioane de locuitori, număr pe care, după un drastic declin în secolul al XIV-lea, nu-l va mai atinge decât după 1500. Ruggiero Romano, Alberto Tenenti, *Alle origini del mondo moderno (1350–1550)*, Milano, 1967, p. 9, 13–14.

Pentru zona central-răsăriteană și sud-estică a continentului, acest tablou optimist se întunecă, drept consecință a unui colosal accident istoric, dar cu prelungiri apreciabile în timp: marea năvălire mongolă din 1241 și instaurarea dominației mongole (tătare), pentru aproape un sfert de mileniu, în nordul Mării Negre. În prima sa fază, după marea invazie, această dominație s-a întins până la Carpați și Balcani, iar spre nord — peste întinsul teritoriu al Rusiei centrale. Ea a fost exercitată de marele stat constituit de mongoli, numit „Hoarda de Aur", cu centrul la Sarai, pe Volga inferioară.

Dar, încă înainte de invazia mongolă în sud-estul Europei, s-au produs răsturnări în echilibrul politico-economic: s-a reconstituit, în sudul Dunării, un al doilea țarat bulgar, respectiv vlaho-bulgar. Acest eveniment, împreună cu lovitura primită de bizantini din partea cruciadei a IV-a (1204), a eliminat influența Imperiului bizantin din Peninsula Balcanică, excepție făcând cea cultural-religioasă, precum și posesiunea unor enclave în Grecia. Deși în 1261 a recucerit Constantinopolul de la Imperiul latin de răsărit, rolul său economic s-a diminuat și el, în ansamblu. În punctele importante ale comerțului din arhipelag, de pe țărmurile Mării Negre, și chiar în Constantinopol s-au implantat emporiile venețiene și genoveze.

Instalarea lor la gurile Dunării și pe țărmul nordic al Mării Negre a stimulat dezvoltarea drumului comercial de la Marea Baltică la Marea Neagră. După ce dominația mongolă a început a fi respinsă către răsărit, el s-a fixat peste teritoriul Moldovei, cu ieșire la Dunăre și la limanul Nistrului[1] și cu o ramificație spre Crimeea.

Invazia mongolă din 1241 a trecut peste Polonia, până în Silezia, peste Transilvania și Ungaria, până la Marea Adriatică, peste teritoriile extracarpatice, până la sud de Dunăre. Atât Ungaria, cât mai ales Țaratul vlaho-bulgar au fost slăbite de iureșul ei devastator. Ultimul va rămâne pentru câteva decenii sub dependența Hoardei de Aur[2].

Ungaria, având șansa retragerii rapide a valului mongol, a căutat nu numai să se refacă în interior, dar și să-și restabilească avanposturile teritoriale în afara arcului carpatic. În acele regiuni, ea începuse cu câtva timp înainte de cataclism o expansiune sporadică, fie prin acțiunea cavalerilor teutoni așezați în Țara Bârsei între 1211 și 1225, fie cu încurajarea și cu sprijinul papalității, sub forma unei misiuni religioase, al cărei rezultat a fost, probabil prea optimist, numit „episcopia" cumanilor, semnalată între 1227 și 1234.

---

[1] Radu Manolescu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII–XV*, în RI s.n. 1, 1990, 6, p. 545.

[2] Virgil Ciocâltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301–1341)*, în RI s.n. 5, 1994, 11–12, p. 1103–1105.

Aceste circumstanțe externe fluide au favorizat constituirea, de o parte și de alta a Oltului inferior, precum și în Hațeg, a cnezatelor românești conduse de Litovoi[1], Ioan și Farcaș la apus de râu, și a voievodatului condus de Seneslau, la răsărit de el. Toate s-au aflat consemnate în diploma din 1247, acordată cavalerilor ioaniți de regele Ungariei, Béla al IV-lea, prin care li se concesionau, în condiții obișnuite ale contractualismului de tip feudal, teritoriile micilor state menționate — cu anumite rezerve și restricții — până la Dunăre. Nu se confirmă însă din alte surse luarea efectivă în stăpânire de către ioaniți a concesiunii de care beneficiaseră.

Formațiunile statale românești menționate par a fi oscilat între dependența (sau numai influența) cumano-mongolă și dominația Regatului maghiar. Cândva, între 1272 și 1277, un voievod Lituoy (poate același din 1247) a refuzat să-și mai achite obligațiile față de regele Ungariei, motiv pentru care o expediție trimisă împotriva sa l-a înfrânt și ucis, readucându-i țara la ascultare.

Mongolii au continuat a se manifesta agresiv. În 1285 au săvârșit o altă invazie de proporții în Polonia și Ungaria. Cumanii sunt, cam în aceiași ani, menționați frecvent în documentele regilor maghiari, ca aflându-se în stare de nesupunere și de război.

În concluzie, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, istoria Europei de răsărit a fost dominată de marea putere a Hoardei de Aur. În fața acesteia, Polonia stătea fărâmițată și slabă, flancată dinspre nord de statul militarist și cu tendințe de expansiune al Ordinului teutonic. Ungaria, sub ultimii regi din dinastia arpadiană — Ladislau al IV-lea și Andrei al III-lea — deși se refăcuse din punct de vedere economic și ca mare unitate teritorială centro-europeană, era și ea subminată de lupte interne între partide nobiliare. Hotarul său răsăritean cu Hoarda de Aur era stabilit pe Carpați, iar la sud de munți, până la Dunăre, persista un fel de „frontieră mobilă“, în zona căreia cumanii și românii conviețuiau într-un echilibru alternativ între unguri și mongoli.

Era un echilibru precar, dublat de o complicație de ordin religios. Documente dintre 1279 și 1290 conțin repetate îndemnuri și semnale de alarmă din partea papalității, precum și avertismente la adresa regelui Ungariei, Ladislau al IV-lea, pe de o parte încurajându-l în acțiunea de creștinare a cumanilor ce se așezaseră cu forța în Ungaria, pe de altă parte exprimând oroarea față de predispoziția aceluiași rege, după repudierea soției sale, de a se lăsa atras de „rătăcirile acestor tătari, sarazini, nogai, păgâni și ale altor necredincioși“[2]. În forme înnoite mereu, și acest aspect al confruntărilor de influențe în spațiul carapato-danubian va avea o relevanță pe tot parcursul epocii medievale.

*

Secolul al XIV-lea pare să confirme ipoteza că dezvoltarea societății se desfășoară în „cicluri seculare“ marcate prin alternanțe de progres, sau cel puțin stabilitate, și regres.

---

[1] În original se poate citi Lytuoy, Lytvoy, nume ce consună cu al ținutului de sub stăpânirea sa — Terra Lytua.

[2] Documente din cancelaria papală și maghiară, în *DIR C*, II, p. 217–221, 228–288.

Până pe la 1380, acest secol s-a caracterizat printr-un declin, sesizabil pe multiple planuri. După 1380 au mai urmat cam o sută de ani de stagnare[1], și abia către 1500 se reinstalează o tendință de creștere economică.

Evident, aceste caracteristici reprezintă medii între evoluțiile zonelor locale, precum și între aspecte contradictorii din interiorul însuși al câte unui fenomen ori proces evolutiv.

Astfel, pentru înțelegerea cadrului internațional al istoriei poporului român în secolul al XIV-lea este esențială observația că în centrul și în răsăritul Europei nu se confirmă declinul care a afectat continentul, deși nu este de tăgăduit un anumit impact al acestuia din urmă.

În Occident, deceniul 1310–1320 a fost marcat de fenomenul de foamete pe suprafețe întinse. Cu variații regionale, în intervalul 1325–1400 s-au înregistrat cam 30 de ani de epidemii. Printre ele, ciuma catastrofală din 1347–1349, care a pricinuit pieirea a o treime din populația continentului. A urmat, ori s-a desfășurat paralel, o înlănțuire de fenomene nefaste: variații excesive ale climei, determinând scăderi ale producției agricole; s-a diminuat, astfel, rezistența fizică a mulțimilor suferinde de subnutriție, de unde răspândirea galopantă și efectele distructive ale epidemiilor, cât și, în general, sporul mortalității.

Toate acestea pricinuiau, la rândul lor, reducerea numărului brațelor de muncă, scăderea randamentului și a volumului activității economice. De aici a urmat o tendință inflaționistă care a făcut să scadă nivelul de trai și a stat, în consecință, la originea unor frecvente și grave crize sociale, atât în mediul rural, cât și în cel urban[2]. A fost secolul marilor răscoale țărănești medievale și al luptelor fie pentru putere, fie pentru condiții mai bune de viață în interiorul multor orașe flamande, renane și italiene.

În centrul și în răsăritul Europei, în schimb, au continuat colonizările, provenite mai mult din Germania și determinate, desigur, de greutățile din ținuturile de origine ale celor ce plecau spre răsărit. Colonizările au menținut la nivel satisfăcător agricultura în Polonia, iar în Ungaria au contribuit la dezvoltarea mineritului, a meșteșugurilor, a orașelor în general.

Tot în secolul al XIV-lea, în corelație cu procesele menționate mai sus, a avut loc o parțială modificare a traseelor unor vechi drumuri comerciale: câteva dintre acestea pierd din intensitatea traficului anterior, în compensație apar altele. Crește însemnătatea spațiilor numite „fațadele maritime" ale Europei, care în aceste zone de răsărit înseamnă țărmurile Mării Baltice și ale Mării Negre.

Aceste procese social-politice mai trebuie puse în legătură cu prefacerile geopolitice din jumătatea răsăriteană a continentului.

La începutul secolului al XIV-lea, Boemia, Polonia și Ungaria au traversat fiecare o criză politică internă, cu o durată cam de un deceniu, fiind, de fapt, prelungită din ultimii ani ai secolului precedent.

---

[1] Denis Hay, *L'Europe aux XIVe et XVe siècle*, Paris, 1972, p. 359.

[2] Ruggiero Romano, Alberto Tenenti, *op. cit.*, p. 11.

Boemia suferise, în 1278, o înfrângere din partea împăratului Rudolf I de Habsburg, pierzând în favoarea acestuia teritorii întinse, ce vor forma nucleul marii puteri viitoare a Casei de Habsburg (domeniile sale ereditare). Dinastia Przemysl s-a stins în 1306, aruncând țara într-o perioadă de instabilitate, încheiată numai după accederea la tron a dinastiei de Luxemburg (1310).

Până la începutul secolului al XIV-lea, Polonia fusese, în fapt, un grup de state, uneori în luptă unele cu altele și amenințate, mai ales cele din nord, de statul Ordinului teutonic, format în 1224 în Prusia orientală. Un foarte energic principe din vechea familie a Piaștilor, Vladislav Lokietek (cel Scurt), a reușit să înfăptuiască veritabila unificare a Poloniei și s-a încoronat ca rege (1320). Opera sa politică a fost consolidată și lărgită de Cazimir al III-lea (1333–1370), sub care Polonia a devenit, și a rămas timp de peste trei secole, o „mare putere“ în răsăritul Europei.

Un fenomen politic asemănător s-a desfășurat în Ungaria: lupte interne după stingerea dinastiei arpadiene și restabilirea ordinii și unității interne prin consolidarea domniei regelui Carol Robert de Anjou (1308–1342). Cu deosebire sub urmașul său, Ludovic I (1342–1382), și Ungaria poate fi numită o „mare putere“ central-europeană, cu un mai însemnat rol pe plan internațional decât în perioada de dinaintea invaziei mongole.

Statornicirea unei autorități centrale puternice în Boemia, Polonia și Ungaria a fost una dintre premisele schimbărilor de echilibru și de structură teritorial-politică din centrul și răsăritul Europei, al căror moment de cotitură s-a situat în jurul anilor 1330–1340. Polonia și Ungaria au atins atunci un stadiu de creștere a forței lor, care le-a permis și le-a încurajat să se angajeze într-o acțiune militară de durată, vizând expansiunea lor spre răsărit și spre sud-est.

Alături de ele, un factor-surpriză a fost constituit de ascensiunea subită a statului lituanian. Dintr-o formațiune politică neînsemnată, acesta, sub ducii Gedymin, Olgierd ș.a., a reușit să cucerească teritoriile de la apus de Nipru până la Marea Neagră. Marea putere a Lituaniei s-a consacrat prin alegerea ducelui ei, Vladislav Jagiello, ca rege al Poloniei, rezultând o uniune personală între cele două țări. Ea n-a pus însă capăt, cel puțin pentru un timp, și rivalității dintre ele, reluate sub ducii Vitold (1392–1430) și Swidrigaillo (1430–1432), cu care a intrat în relații și Moldova, în intenția unei contrabalansări a influenței polone asupra ei. E un fapt însă că, după urcarea dinastiei Jagiello pe tronul Poloniei, individualitatea politică a Lituaniei a început să se estompeze și că, fiind înfrânte încercările ducilor Vitold și Swidrigaillo de a o salvgarda, țara a ajuns tot mai mult dominată de mai bine consolidata și mai prestigioasa sa asociată.

Ascensiunea dinastiei iagiellone a avut semnificația orientării precumpănitoare a politicii Poloniei înspre răsărit. În 1370, când s-a stins dinastia Piaștilor, la tron a fost adus regele Ungariei, Ludovic I, iar la moartea sa i-a urmat fiica, Hedwiga, care s-a căsătorit cu Vladislav Jagiello. Polonia a respins, prin urmare, alternativa integrării sale central-europene, preferând — uniunea cu Lituania este o dovadă strălucită — să urmeze o vocație de expansiune estică[1].

---

[1] Dinastia iagiellonă a mai avut scurte intervale de veleități politice central-europene între 1440–1444 și 1490–1516.

În ultimă instanță, cheia schimbărilor geopolitice survenite între Carpați, Dunăre și nordul Mării Negre s-a aflat în evoluția sinuoasă a puterii Hoardei de Aur.

Sub hanul Özbek (1313–1342) această putere pare a fi atins apogeul[1]. Frontierele sale apusene, incluzând și teritorii aflate doar sub influența ori sub un fel de protectorat al ei, se situau pe Carpați, pe la Porțile de Fier și pe versantul nordic al Munților Balcani. „În primul deceniu al secolului al XIV-lea, ținuturile din exteriorul arcului carpatic, bulgarii și sârbii, depindeau de Hoarda de Aur"[2]. Ea era atunci de departe cea mai mare putere în răsăritul continentului.

În a doua jumătate a secolului s-a produs declinul, iar în secolul al XV-lea, după 1420, divizarea pe rând a Hoardei în mai multe hanate: Crimeea, Kazan, Astrahan. Procesul a fost consecința inevitabilei instabilități interne într-un stat cu o structură de putere imprecisă, bazat pe cucerire, pe forță militară, pe autoritate individuală. S-a afirmat adesea că mongolii, încă din prima fază a expansiunii lor, sub Genghiz-han, au constituit un cadru favorabil (*pax mongolica*) pentru desfășurarea comerțului euro-asiatic pe uscat. Nu este sigur însă dacă mongolii înșiși, etnia lor, au fost agenții acestei activități sau mai mult beneficiarii desfășurării acesteia de către elemente ale etniilor supuse de ei.

Mai este cu putință ca Hoarda de Aur să fi fost, la rândul său, decimată din punct de vedere demografic de ciuma cea mare din 1347–1349. Într-adevăr, primele semnalări ale flagelului pe pământul european sunt înregistrate la Sarai, pe Volga inferioară. El s-a propagat de undeva din Asia Centrală sau Orientul Apropiat, apoi, de pe Volga spre vest, iar din porturile de la Marea Neagră, pe corăbiile venețiene și genoveze s-a răspândit în sudul Europei, contaminând cu o iuțeală înspăimântătoare întreg continentul.

Indiferent de varietatea cauzelor care au provocat declinul Hoardei și de ponderea fiecăreia, ceea ce se evidențiază limpede este înlesnirea, datorită lui, a ascensiunii puterii Poloniei, Lituaniei, Ungariei și cnezatului Moscovei, precum și agravarea aceluiași declin prin ofensivă concertată spre răsărit a statelor de mai sus. De la mijlocul secolului al XIV-lea, forța militară a acestora, considerată împreună sau chiar acționând separat, a depășit-o pe cea a Hoardei de Aur și a obligat-o să bată în retragere spre Nipru și mai departe.

Refluxul a început în spațiul dintre Carpații Meridionali și Munții Balcani. Sub Mihail Šišman (1323–1330) s-a refăcut o unitate parțială a celui de-al doilea țarat bulgar. I-au urmat îndeaproape creșterea puterii Țaratului sârb, sub Ștefan Dușan (1331–1355), și acțiuni ofensive ale regelui Ungariei, pentru aducerea recent constituitei Țări Românești sub vasalitatea sa.

Consolidându-și domnia, sprijinit fiind de mai multe mari familii nobiliare din Transilvania, Slovacia și Slavonia, regele Carol Robert a reluat politica de expansiune spre Dunărea de Jos. Cunoscuta expediție și bătălie din 1330 de la Posada cu domnul

---

[1] Virgil Ciocâltan, *Restaurația Hoardei de Aur și tratatele tătaro-genoveze din anii 1380–1387*, în RI s.n. 1, 1990, 6, p. 572–573.

[2] Idem, *Hegemonia Hoardei de Aur*, p. 1104–1105.

Țării Românești, Basarab, încheiată cu un eșec momentan pentru Ungaria, s-a înscris, după toate aparențele, în contextul mai larg al unei confruntări între Ungaria și Hoarda de Aur[1].

Deznodământul acestei bătălii a întărit poziția și prestigiul lui Basarab și ale urmașilor săi, astfel că ei au putut duce un timp o politică de echilibru între Ungaria și Hoardă. Către mijlocul secolului se pune în evidență înclinarea spre suzeranitatea ungară, dar și strădTuința păstrării unei autonomii cât mai largi față de aceasta. Atunci când în titulatura domnilor munteni vor începe a figura „părțile tătărești" din Bugeac, e vădit că dominația mongolă între Carpați și Dunăre a încetat.

La răsărit de arcul carpatic, presiunea militară exercitată aproape concomitent de Polonia și Ungaria a avut, printre primele rezultate, formarea unei — s-a spus — „mărci de graniță", care va deveni statul românesc Moldova. Știri nu îndeajuns de precise îi arată pe românii din regiunea, probabil, a Bucovinei de astăzi, ca gravitând înspre Polonia și dându-i ajutor militar, pe la 1325. Cam peste două decenii, populația românească de mai la sud, cu sprijin militar maghiar și al unui prim val de imigrație din Maramureș (voievozii Dragoș, Sas, Balc), a înlăturat dominația Hoardei și a pus bazele unei mici organizații politice în nord-vestul Moldovei actuale.

La fel ca pentru Muntenia, primele decenii de după această „intrare în istorie" indică și pentru Moldova o tendință politică oscilantă, în cazul acesteia între Polonia și Ungaria.

Un al doilea grup de români maramureșeni, în frunte cu voievodul Bogdan, răzvrătiți împotriva încercărilor de a li se răpi autonomia lor locală, s-a strămutat la răsărit de Carpați, a alungat pe urmașii lui Dragoș și a înlăturat suzeranitatea maghiară (1363–1367). Moldova se va îndrepta tot mai statornic spre alianța cu Polonia, în unele intervale de timp cu Lituania[2]. Vreme de trei secole, Moldova se va afla la încrucișarea tendințelor de a controla terminalul sudic al căii comerciale de la Marea Baltică la Marea Neagră, într-o primă etapă, ale Poloniei și Ungariei, într-o a doua, ale Poloniei și Imperiului otoman.

Balanța de putere a înclinat, până spre sfârșitul secolului al XV-lea, de partea Poloniei. Cucerind cnezatul de Halici (de unde i-a îndepărtat pe maghiari, 1349), Polonia s-a aflat în vecinătate directă cu Moldova.

În anul 1362, lituanienii au dobândit asupra Hoardei de Aur marea victorie de la Sinnie Vodî[3] („Apele Albastre"). În urma acesteia au ocupat Kievul și Ucraina apuseană, respingând stăpânirea Hoardei dincolo de Nipru.

După 1340, până la sfârșitul secolului, și genovezii au avut mai multe conflicte cu mongolii. Ei au reușit să-și consolideze pozițiile deținute pe țărmul nordic al Mării Negre.

---

[1] *Ibidem*, p. 1113.

[2] Veniamin Ciobanu, *Cauze politice și implicații juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfârșitul secolului al XIV-lea (1387–1396)*, în AIIAI 27, 1990, p. 105.

[3] În Ucraina, afluent pe stânga râului Bug.

În cadrul acestei vaste respingeri a Hoardei de Aur înspre răsărit, istoriografia rusă a scos mult în evidență însemnătatea victoriei cneazului moscovit Dmitri Donskoi, la Kulikovo (1380). A fost însă un succes trecător, fiindcă în 1382 mongolii au revenit în forță și au devastat Moscova[1]. Va mai trece un secol până când statul Moscovei să se elibereze deplin de sub dominația tătară, deși aceasta a fost ireversibil slăbită, la 1395, de atacul dat împotriva sa de Timur-Lenk.

La oprirea expansiunii spre răsărit s-au văzut constrânși, de asemenea, și lituanienii, în urma înfrângerii lor la Worskla (1399) în fața tătarilor.

În secolul al XIV-lea și Peninsula Balcanică a trecut printr-o profundă restructurare geopolitică. Ea a interesat direct și durabil situația Țării Românești, chiar din ultimul deceniu al secolului, apoi a Moldovei, de la mijlocul secolului următor.

La sud de Dunăre, hegemonia Hoardei de Aur s-a exercitat prin perceperea unui tribut de la Țaratul bulgar, dar după 1320 nu mai apar indicii despre o atare relație. Țaratul bulgar și-a pierdut teritoriile apusene în urma înfrângerii de la Velbujd (1330), suferite din partea sârbilor și s-a fragmentat ulterior în trei state: unul cu reședința la Vidin, al doilea la Târnovo, iar al treilea undeva în Dobrogea.

După revirimentul din 1261, când a reluat Constantinopolul de la „latini", Imperiul bizantin al dinastiei Paleologilor s-a aflat, în secolul al XIV-lea, pe panta unui declin continuu și rapid. La originea cea mai apropiată a acestuia a stat războiul civil dintre Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino (între 1341 și 1352). În cursul acestei lupte pentru tron, ambele partide au făcut apel, nu doar o dată, la ajutor militar străin (sârb, otoman), fapt care a înlesnit, în cele din urmă, otomanilor să-și stabilească un cap de pod în Europa (1354).

Din acest moment a început năvalnica lor expansiune în Peninsula Balcanică. În 1361 a căzut în mâinile lor Adrianopolul, unde sultanul Murad I și-a stabilit reședința. Otomanii dispuneau, astfel, de o bază a penetrației pe valea Mariței, spre interiorul peninsulei. O coincidență de factori s-a întrunit în acel timp, favorizându-le cuceririle: divizarea țaratelor bulgare, luptele interne din Bizanț, descompunerea Țaratului sârb după moartea lui Ștefan Dușan (1355).

Agravarea presiunii otomane, care încercuia acum pe bizantini din toate părțile, l-a determinat pe împăratul Ioan al V-lea Paleologul să reia demersurile pentru obținerea unui ajutor militar din apus. A întreprins, în acest scop, o călătorie în Ungaria (1365), iar în 1369, la Roma, a mers până la acceptarea reunificării Bisericii răsăritene cu cea apuseană. Rezultatele eforturilor sale diplomatice au fost, practic, neînsemnate. S-a organizat, în anii aceia, o primă „cruciadă târzie" (1366), condusă de Amedeo di Savoia, supranumit „contele Verde"[2].

Cnezii sârbi din părțile sudice ale fostului mare țarat, cu ajutorul unor forțe militare bizantine, au încercat o rezistență armată contra otomanilor. Dar în 1371, la Čirmen, pe Marița, au suferit o grea înfrângere. Ca urmare, țarul bulgar de la Târnovo, o parte a despoților sârbi și însuși împăratul bizantin au acceptat să plătească tribut otomanilor[1]. Deși în 1387, la Pločnik, o nouă coaliție balcanică i-a înfrânt pe turci, după numai doi ani dezastrul de la Kossovopolie (1389) a dus Serbia sub vasalitatea lor. În anii imediat următori, ei au ocupat și desființat statele bulgare, așezându-și hotarul pe Dunăre. În 1394 (sau/și 1395) au întreprins prima expediție în Țara Românească, stăvilită de domnul Mircea cel Bătrân cu ajutorul regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, după cel puțin doi ani de lupte. În acest interval s-a plasat și „cruciada“ din 1396, care, deși înfrântă la Nicopol, pare a-i fi obligat pe otomani să se retragă de la nord de Dunăre.

---

[1] Virgil Ciocâltan, *Restaurația Hoardei de Aur*, p. 571–577.

[2] Era nepot al împărătesei Ana de Savoia, soția lui Ioan al V-lea Paleologul.

Expansiunea otomană a devenit, de la sfârșitul secolului al XIV-lea, cea mai constantă și mai gravă problemă în cadrul relațiilor internaționale ale Țărilor Române. Ea a determinat pe Mircea cel Bătrân să încheie o alianță cu Polonia (1390) și cu Ungaria (1395), această din urmă țară având a se dovedi, timp de un secol, singura parteneră eficientă în lupta antiotomană a voievozilor munteni.

*

Privită din aceeași perspectivă a istoriei Țărilor Române, situația internațională pe durata secolului al XV-lea a fost covârșitor influențată, în sud-estul Europei, de constanta ascensiune a puterii otomane. Până la 1453, Europa creștină a stăruit să considere prezența otomană în Balcani ca un provizorat și să creadă în posibilitatea respingerii ei în Asia Mică. După ce otomanii au cucerit Constantinopolul (1453), deși s-au mai făcut apeluri la cruciade în acest scop, se întrevede însă faptul că europenii începuseră a-și da seama de imposibilitatea eliminării Imperiului otoman din sud-estul continentului. Fie din cauza acestei abordări realiste a problemei, fie din aceea a superiorității militare a adversarului, în a doua jumătate a secolului al XV-lea europenii au intrat în defensivă față de turci.

La începutul secolului însă, Imperiul otoman s-a confruntat cu o criză care, în unele momente, a părut că-i va micșora sau îi va anula calitatea de mare putere militară. În 1402 a suferit, la Ankara, o zdrobitoare înfrângere din partea mongolilor lui Timur-Lenk. Sultanul Baiazid I Ildîrîm a fost luat în captivitate, unde a murit. Între fiii săi au început lupte armate pentru tron. Mai bine de un deceniu, zdruncinați de războaie interne, otomanii au încetat campaniile de cucerire.

Mircea cel Bătrân a intervenit în aceste lupte, mai întâi în sprijinul pretendentului Musa, care în 1411 a reușit să se înscăuneze sultan. Mircea cel Bătrân a dobândit astfel o notabilă influență asupra stărilor de lucruri din sud-estul Europei.

Dar, după scurt timp, Musa a fost învins și ucis de un alt fiu al lui Baiazid, Mahomed, care, ajutat și de bizantini, devine sultan și restabilește unitatea statului (1413).

Domnul muntean a riscat o nouă intervenție — și aceasta eșuată — în sprijinul pretendentului Mustafa. Înrăutățirea inevitabilă a relațiilor româno-otomane a fost grabnic urmată de o expediție a sultanului împotriva Țării Românești. În cursul acesteia a fost definitiv ocupată Dobrogea, precum și localitățile Turnu și Giurgiu, cu câte o mică zonă înconjurătoare, ambele transformate în raiale (1417). Mircea cel Bătrân a trebuit să accepte plata tributului față de sultan, inaugurând starea de dependență limitată a Țării Românești față de Imperiul otoman. Cu scurte întreruperi, ea va dura 460 de ani.

---

[1] Șerban Papacostea, *Byzance et la croisade au Bas-Danube à la fin du XIVe siècle*, în RRH 30, 1991, 1–2, p. 3–4.

Actul lui Mircea n-a însemnat însă acceptarea vasalității politice. Sub urmașii săi, Țara Românească, sprijinită în mai multe rânduri de Ungaria, iar uneori de Moldova, a dus o luptă continuă pentru a-și apăra neatârnarea. Pe teritoriul său s-au desfășurat campanii și ciocniri militare între cele două mari puteri — Imperiul otoman și Ungaria.

Se pare că până la 1420 politica otomană s-ar fi mulțumit cu consolidarea hotarului pe Dunăre, iar dacă în acel an a întreprins o campanie la nord de fluviu, în care și-a pierdut viața Mihail I, fiul și urmașul lui Mircea, aceasta ar fi avut numai scopul de a preîntâmpina întărirea influenței ungare la sud de Carpați[1]. Deci otomanii ar fi voit ca Țara Românească să rămână oarecum neutră, un stat-tampon.

Presiunea lor s-a accentuat însă an cu an, marcată prin expediții — unele extrem de devastatoare — și în sudul Transilvaniei (1421, 1438). În 1442, Țara Românească a fost pe punctul de a fi transformată în provincie turcească. Alianța domnului Vlad al II-lea Dracul cu marele conducător militar Iancu de Hunedoara și victoriile acestuia împotriva otomanilor au înlăturat primejdia.

Prin pacea de la Adrianopol, intervenită (în 1451–1452) între Imperiul otoman și Ungaria, s-a prevăzut pentru Țara Românească o divizare a suveranității celor două puteri asupra ei. Situație ambiguă, pe care Vlad al III-lea Țepeș (1456–1462) a încercat să o tranșeze pe calea armelor, dar printr-o acțiune nepregătită. Lipsit de sprijinul Ungariei și al unei părți a boierimii, a fost înfrânt și alungat de otomani. Țara Românească a ajuns într-o dependență mai strânsă față de sultan.

În următoarele două decenii, Moldova, sprijinită de Ungaria, a făcut câteva încercări, toate reușite doar pentru foarte scurt timp, de a înlătura subordonarea Țării Românești față de Imperiul otoman.

Pentru Moldova, situația internațională a constituit, în secolul al XV-lea, un cadru chiar cu ceva mai complicat decât pentru Țara Românească.

A continuat competiția polono-maghiară pentru preponderența influenței asupra teritoriilor de la răsărit de Carpați. În 1412, prin tratatul de la Lublau, cele două state au convenit asupra unei eventuale împărțiri între ele a Moldovei.

Predominantă a rămas însă influența Poloniei. Ea este pusă în evidență de colaborarea militară a moldovenilor la luptele împotriva Ordinului teuton (posibil la Grünwald, 1410, în mod cert la Marienburg, 1422), de căsătorii ale domnilor moldoveni cu principese de obârșie polonă sau lituaniană, de intervenții poloneze în sprijinul domniilor moldovene favorabile relațiilor apropiate cu Polonia.

---

[1] Nagy Pienaru, *Les Pays Roumains et le Proche Orient* (II), în RRH 29, 1990, 1–2, p. 83–84. Ipoteza nu consună însă cu spiritul în general agresiv și expansionist al politicii otomane în această etapă a istoriei sale.

Ungaria a intervenit în această competiție, în 1448–1450, când Iancu de Hunedoara a înscăunat în Moldova pe Petru al II-lea și a încheiat un tratat ca de la suzeran la vasal cu Bogdan al II-lea, și în 1467, când a avut loc cunoscuta campanie a regelui Matia Corvinul, respinsă de Ștefan cel Mare.

Între timp însă, eșichierul politic pe care se situa Moldova se complicase prin extinderea și în această direcție a expansiunii otomane. Începută, fără a insista, pe timpul lui Alexandru cel Bun, se pare în jurul anului 1420, ea a sfârșit prin a determina pe domnul Petru al III-lea Aron să accepte plata tributului către sultan (1455–1456).

Domnia lui Ștefan cel Mare, prin însuși caracterul ei frământat, în care alternează alianțe, campanii ofensive și defensive, multe victorii, dar și câteva înfrângeri, oglindește complexitatea relațiilor internaționale care se țes în jurul Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Într-o primă fază, rezistența față de otomani și campaniile destinate să aducă Muntenia într-un sistem de alianță cu Moldova și Ungaria (1470–1482) au atras după sine marile expediții ale oștilor sultanului Mahomed al II-lea (1475–1476), care, în ciuda proporțiilor lor, n-au reușit să aducă la supunere Moldova, beneficiară și a unui sprijin militar maghiar.

Dar politica otomană a vizat Moldova într-o perspectivă mult mai largă. Restrângerea, de către aceasta, a comerțului venețian pe Marea Neagră și în arhipelagul egeic a provocat, după eșecul unor încercări de reglementare negociată, cel mai lung război al Veneției cu turcii, în secolul al XV-lea (1463–1479), încheiat în avantajul lor[1]. În acest context s-a înscris demersul diplomatic întreprins de Ștefan cel Mare pe lângă venețieni și pe lângă Curia papală[2].

Pe de altă parte, relațiile Moldovei cu genovezii au fost mult mai ostile, din cauza confruntării de interese comerciale între gurile Dunării și limanul Nistrului[3]. Dar în locul acestei tensiuni a apărut una mult mai gravă: Imperiul otoman și-a subordonat Crimeea, Hanatul tătar din nordul Mării Negre, a eliminat prezența genoveză pe țărmurile acestei mări, iar în 1484, cucerind cetățile-port Chilia și Cetatea Albă, și-a instaurat controlul asupra ieșirii la Marea Neagră a Moldovei și, prin ea, a Poloniei. Cele două cetăți constituiau în mâinile turcilor și o bază de atac foarte primejdioasă, prin apropierea lor și lipsa vreunor obstacole naturale între acestea și interiorul țării. Această împrejurare a stat, desigur, la baza acceptării formale de către Ștefan cel Mare a suzeranității polone (Colomeea, 1485).

---

[1] Eugen Denize, *Veneția, Țările Române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479)*, în RI s.n. 5, 1994, 11–12, p. 1159.

[2] *Ibidem*, p. 1176.

[3] Șerban Papacostea, *Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră*, în AIIAI 29, 1992, p. 73.

Spre sfârșitul secolului începeau de-acum a se contura coordonate ale relațiilor internaționale ce vor marca Europa Central-răsăriteană în veacul următor. Ungaria se cantonează pe o poziție defensivă față de otomani, nu lipsită de unele succese (zdrobirea unei invazii în Transilvania, la Câmpul Pâinii, 1479). Se îndreaptă, în schimb, spre extinderea posesiunilor sale în Europa Centrală (războaiele cu Cehia și cu împăratul Friedrich al III-lea, 1468–1471, 1480–1485, pentru Moravia, Silezia, Austria Inferioară).

Succesele otomane în bazinul nordic al Mării Negre încep a convinge Polonia de necesitatea unei reconsiderări a politicii sale, în sensul de a căuta un compromis, o acomodare cu prezența otomană, ceea ce-i părea singura cale rămasă pentru a-și salvgarda interesele comerciale în zonă.

De aici a decurs o slăbire a angajării Poloniei în a proteja Moldova împotriva otomanilor. Intuind perspectiva, Ștefan cel Mare a preferat și el să normalizeze relațiile sale cu sultanul, acceptând din nou plata tributului. Polonezii au mai încercat, în câteva rânduri, să-și mențină influența preponderentă în Moldova, deși dau impresia că, în cele din urmă, ar fi satisfăcuți de un fel de condominium cu otomanii. În orice caz, încercarea din 1497 de a readuce Moldova în sfera lor de autoritate a fost respinsă de Ștefan cel Mare cu ajutor otoman[1] — eveniment semnificativ pentru turnura pe care o lua echilibrul internațional.

Tabloul relațiilor internaționale în secolul al XV-lea, la dimensiunea întregii Europe, se completează în chip necesar prin criza traversată de Franța în cadrul ultimei faze a războiului de o sută de ani cu Anglia, ajungând, în 1420, să-și piardă o mare parte a teritoriului și să-i fie puse în cumpănă atributele de stat suveran. A urmat însă un surprinzător reviriment, întemeiat pe manifestarea incipientă a sentimentului de solidaritate națională. Într-un sfert de secol (1428–1453), francezii au alungat pe englezi de pe aproape întreg teritoriul țării, au progresat rapid către consolidarea definitivă a centralizării interne și către reluarea unui loc în prim-planul relațiilor internaționale. Un semn al acestei ascensiuni politice l-a constituit subminarea de către Franța a ducatului Burgundiei, provocând dispariția acestuia ca stat de sine stătător (între 1477 și 1482), după mai bine de un veac de remarcabilă afirmare în istoria politică și culturală a Europei Occidentale.

Anglia, sub regele Henric al V-lea (1413–1422), a fost aproape de realizarea unei monarhii anglo-franceze și de a deveni o putere continentală, un factor politic dominant în Occident. Dar raportul de forțe s-a întors împotriva sa, ca și împotriva vocației sale continentale. După ce a pierdut posesiunile din Franța, a trecut prin episodul tragic al războiului civil („al celor două roze“) între susținătorii dinastiilor de Lancaster și de York. Decimarea efectivelor și slăbirea autorității vechii aristocrații au înlesnit instaurarea în Anglia a unui absolutism monarhic (după 1485) de o factură mai deosebită, întrucât acest regim a acceptat în continuare să colaboreze cu Parlamentul. Anglia își va descoperi acum chemarea de a deveni o putere maritimă, consacrându-se ca atare în secolele următoare.

---

[1] Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XV*, București, 1991, p. 33–34 și 155–156.

În Peninsula Iberică s-a desăvârșit unificarea Spaniei, prin căsătoria regelui Aragonului cu regina Castiliei (1479). În 1492 a fost cucerită Granada, ultima enclavă arabă. A fost anul descoperirii Americii de către Columb, eveniment care, printre numeroase consecințe cu însemnată pondere istorică, a anunțat și transformarea Spaniei într-o putere maritimă și mondială, implicit și în cea mai mare putere continentală din apusul Europei și al Mediteranei, cu rol de primă mărime în combaterea acțiunilor Imperiului otoman, rol ce va avea repercusiuni și în istoria Țărilor Române, în secolul al XVI-lea, secol care, la rându-i, a cunoscut și el o serie de mutații geopolitice pe plan internațional. A fost epoca de culminație a puterii și a expansiunii otomane.

Sub sultanii Selim I și Soliman al II-lea, au fost cucerite Siria și Egiptul (1516–1517), cetatea Belgrad și insula Rhodos (1521–1522), Ungaria a fost zdrobită în bătălia de la Mohács (1526) și transformată în pașalâc (1541), iar Transilvania a devenit principat autonom, sub suzeranitate turcească.

Aceste succese au impus Imperiul otoman ca o „prezență normală" în Europa. El a fost acceptat ca partener în concertul politic european, încetând a mai fi privit ca dușman *a priori*, pe considerentul deosebirii de religie. Relațiile cu acest partener politic se „dezideologizează". Franța a făcut primul pas, încheind cu sultanul un tratat, în martie 1536, la baza căruia nu stăteau numai clauze comerciale, ci și, sau mai ales, intenția cooperării împotriva Imperiului habsburgic[1].

Răsturnarea configurației teritorial-statale și a echilibrului politic în Europa Centrală au izolat Țările Române între încercuirea otomană și tot mai slaba angajare a Poloniei înspre sud-est. Ele sunt împinse într-o dependență economică și politică mai accentuată față de Poartă. Similitudinea situației a determinat o intensificare a relațiilor cu Transilvania.

Între Imperiul otoman și cel habsburgic s-au desfășurat mai multe războaie care au avut ca miză stăpânirea Ungariei și hegemonia în Europa Centrală. Habsburgii pretindeau ca drept de moștenire Ungaria, deținută de otomani prin dreptul cuceritorului. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea vor fi frecvent cuprinse de acest conflict, în care toate cele trei țări române vor fi, nu o dată, implicate.

Subordonarea Moldovei față de sultan s-a agravat după expedițiile lui Soliman al II-lea, în 1538, soldate cu alungarea din scaun a lui Petru Rareș și cu anexarea Bugeacului. Țara a fost la un pas de a fi anexată în întregime, la fel ca și Muntenia, unde turcii au ocupat Brăila și au transformat-o în raia (1539–1542).

Reluându-și tronul în 1541, Petru Rareș a reușit să evite *in extremis* transformarea Moldovei în pașalâc, ca sancțiune pentru o revoltă a boierimii, în anul precedent. El a încercat, încă de la începutul celei de-a doua domnii, o politică de echilibru între statele creștine și turci, chiar de alianțe secrete cu Brandenburgul și cu Polonia[1].

---

[1] În fapt însă, nu Franței, ci Poloniei îi revine primatul tratării Imperiului otoman ca pe un „partener normal". În acest spirit s-au încheiat tratatele polono-otomane din 1503 și 1533. Cf. Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985, p. 93 și 161. De această politică „acomodantă" față de turci, Polonia s-a îndepărtat după 1587, sub dinastia Wasa.

Rolul și atitudinea Poloniei în secolul al XVI-lea față de Țările Române trebuie înțelese și în contextul rivalității sale cu Imperiul habsburgic, mai activă după ce, între 1471 și 1526, Europa Central-răsăriteană ajunsese oarecum un „Imperiu iagiellon", cu suverani din această dinastie în Polonia, Boemia, Ungaria și Lituania[2]. Căderea Ungariei sub turci a întreținut această rivalitate, având ca obiectiv mai apropiat Transilvania, dar și competiția pentru coroana — electivă — a Poloniei însăși.

Uniunea dinastică dintre Polonia și Lituania a devenit uniune statală deplină (Lublin, 1569). La hotarul de răsărit al Poloniei se ridică marea putere a Țaratului Moscovei, care cucerește hanatele tătare de Kazan și Astrahan, începe să se extindă în Siberia occidentală, iar în apus înspre ținuturile baltice (Livonia).

În Europa Occidentală evenimentul care a dominat prima jumătate a secolului al XVI-lea au fost războaiele pentru supremație în Italia. De fapt, o luptă pentru hegemonia continentală între Franța, de o parte, Spania și Imperiul habsburgic, de cealaltă. Uniunea personală a ultimelor două state, prin alegerea regelui Spaniei ca împărat romano-german (Carol Quintul, 1519) a creat un bloc politic formidabil, pe care Franța a încercat să-l contrabalanseze prin insolita apropiere de Imperiul otoman (1536).

În anii de tranziție de la secolul al XV-lea la secolul al XVI-lea a avut loc și o reactualizare — oarecum „de culise" și într-o variantă laicizată — a ideii și a acțiunii de cruciadă antiotomană. Pornind la cucerirea Italiei, regele Franței a mărturisit și intenția de a ataca, în continuare, pe turci, de a elibera Grecia și Locurile Sfinte. În aprilie 1494, în cursul unei întâlniri în Slovacia, cei trei frați suverani iagielloni din Boemia și Ungaria, Polonia și Lituania au convenit asupra reluării luptei contra Imperiului otoman, iar între 1499 și 1505, Veneția s-a aflat din nou în război cu sultanul[3].

Războaiele pentru Italia și lupta între Franța și Casa de Austria pentru supremație în Europa Apuseană vor duce, ca o soluție inevitabilă, la schițarea aplicării principiului echilibrului în relațiile internaționale.

Un impact greu de ignorat asupra relațiilor internaționale l-a avut și mișcarea de reformă religioasă. Ea a destrămat unitatea lumii catolice, prin trecerea la confesiuni protestante a unor mari părți din populația Germaniei, a Angliei, a țărilor scandinave și a Țărilor de Jos, a unor părți mai reduse din cea a Franței, a Ungariei și a Poloniei. Reforma va fi o sursă de tensiuni și de lupte interconfesionale, dublate cu interese politice, în Germania, în Franța și în Țările de Jos. Ea a contribuit la atenuarea ostilității din principiu a lumii creștine față de cea musulmană, în speță otomană — leitmotiv al ideologiei catolice[1]. În schimb, prin faptul că a determinat o reacție din partea catolicismului — mișcare numită „contrareformă" — s-a reînăsprit, prin ea, atitudinea antiotomană a lumii creștine situate pe o axă frontală care trecea prin Madrid, Roma, Veneția, Viena și Cracovia.

---

[1] Constantin Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541–1542*, în RI s.n. 1, 1990, 5, p. 428 și urm.

[2] Denis Hay, *op. cit.*, p. 220; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 7.

[3] Eugen Denize, *Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499–1503*, în RdI 41, 1988, 10, p. 977–982.

Deși nu aparțin, în adevăratul sens al cuvântului, domeniului relațiilor internaționale, fenomenele economice din fiecare epocă exercită o influență, directă sau indirectă, asupra acestuia. În secolul al XVI-lea un asemenea fenomen a fost așa-numita „revoluție a prețurilor", o tendință inflaționistă resimțită din Spania până în Polonia. În cadrul ei, prețurile au crescut în șapte-opt decenii de patru-cinci ori, chiar la produse care se găseau pe piață în cantități suficiente. În comparație cu cele din evul mediu, interveneau acum noi mecanisme economice, anunțându-le pe acelea din capitalismul modern[2].

Față de opinia curent pronunțată că descoperirile geografice au deplasat centrul activității comercial-maritime din Mediterana pe țărmul atlantic al continentului, este de observat, fără a nega tendința spre menționata deplasare, că rolul economic al Mediteranei n-a suferit un declin brusc[3]. Rolul acesta a fost subminat mai mult de clivajul politic din spațiul mediteranean, rezultat în urma expansiunii Imperiului otoman, care de pe la sfârșitul secolului al XV-lea a devenit o tot mai mare putere navală[4].

Dintre republicile maritime italiene, Genova nu mai ocupă locul de odinioară pe plan internațional, deoarece în cursul războaielor pentru supremație în Italia a ajuns pe rând, după 1520, sub dominație franceză, imperială și spaniolă. Veneția, în schimb, va continua să fie un element activ al coalițiilor antiotomane și al operațiunilor navale în jurul Peninsulei Balcanice până la începutul secolului al XVIII-lea .

*

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, relațiile internaționale s-au caracterizat prin marea lor complexitate, rezultată din constituirea și din dezvoltarea unui sistem politic european și, într-o măsură oarecare, mondial, în cadrul căruia deciziile și acțiunile tuturor statelor sunt într-o interdependență permanentă.

Dar acest sistem politic european era departe de a fi unul echilibrat. Dimpotrivă, el prezenta o labilitate ce reflecta starea specifică a unei societăți pornite pe calea unor adânci transformări structurale.

În apusul Europei, Spania, beneficiară directă, dar superficială, a descoperirilor geografice și a cuceririi unui întins imperiu colonial — sursă de exploatare nerațională — a reușit a-și impune hegemonia politică, spre care se îndrepta încă de la începutul secolului, consfințită de sfârșitul victorios al îndelungatelor războaie pentru supremație în Italia, purtate împotriva Franței (1559).

---

[1] Veniamin Ciobanu, *Implicații ideologice ale impactului otoman asupra Europei* (*sec. XIV–XVII*), în AIIAI 30, 1994, p. 174.

[2] Erich Hassinger, *Das Werden des neuzeitlichen Europa, 1300–1600*^{2}, Braunschweig, 1957, p. 231; Pierre Vilar, *Or et monnaie dans l'histoire, 1450–1920*, Paris, 1974, p. 83–96.

[3] E. Hassinger, *op. cit.*, p. 227–228, invocând și autoritatea lui Fernand Braudel.

[4] Victoria navală de la Preveza (28 septembrie 1538) asupra unei flote reunite venețiană, papală și imperială, precum și instaurarea protectoratului asupra Algeriei au adus otomanilor, pentru câteva decenii, o preponderență a puterii pe Marea Mediterană.

Totuși, în acest moment, puterea mondială a Spaniei scăzuse întrucâtva, prin abdicarea împăratului Carol Quintul și prin separarea coroanei spaniole și a posesiunilor acesteia de coroana imperială habsburgică din Germania și de țările supuse ei. Spania rămâne însă influentă în politica imperială germană.

Încheierea războaielor cu Franța, instaurarea dominației spaniole în Italia și destrămarea monarhiei universale hispano-habsburgice au condiționat creșterea interesului Spaniei pentru controlul asupra Mediteranei, în vreme ce Imperiul habsburgic acorda tot mai multă atenție problemelor Europei Centrale, Răsăritene și Sud-estice. În ambele zone, cea maritimă și cea continentală, interesele alianței hispano-imperiale se ciocneau cu Imperiul otoman, ajuns la apogeul expansiunii sale. De pe la 1540 dominația acestuia amenință bazinul occidental al Mediteranei. Din Africa de Nord, în diagonală peste Mediterana Centrală, pe coastele dalmate, în Bosnia, Ungaria apuseană și Slovacia, prin nordul Moldovei și al Ucrainei, până la Nipru, se contura astfel un uriaș front între Imperiul otoman de o parte, Spania, Imperiul romano-german și eventualii lor aliați, de cealaltă parte.

Delimitarea menționată era doar unul dintre elementele fundamentale ale sistemului politic european în a doua jumătate a secolul al XVI-lea. De o parte și de alta a liniei de demarcație, cele două formidabile blocuri erau însă fisurate de multiple conflicte interioare. Aparent, sfera dominației Imperiului otoman era mai unitară. În realitate însă, baza șubredă a despotismului feudalo-militar turcesc, sistemul nemilos și anarhic de exploatare și de asuprire a populațiilor supuse, corupția administrativă ș.a. au întreținut un permanent spirit de revoltă în rândul acestor populații. În lupta lor pentru redobândirea libertății, ele au căutat sprijinul adversarilor Porții. Și Țările Române, situate pe o porțiune a marelui front dintre turci și restul Europei și păstrând un grad de autonomie internă, au fost în măsură a-și sprijini năzuința spre recucerirea independenței pe situațiile ivite în cadrul confruntării dintre Imperiul otoman și adversarii săi.

În Occident și în centrul Europei, blocul hispano-habsburgic întâmpina, în continuare, ostilitatea Franței, ce nu va înceta nici în veacul următor.

Ridicarea puterii Angliei și rivalitatea ei maritimă și colonială cu Spania au creat o altă fisură importantă în Europa Occidentală. Spre a-și submina adversarul, nici Anglia n-a ezitat să intre în bune relații cu turcii, sprijinind, totodată, lupta de eliberare a Țărilor de Jos de sub dominația spaniolă.

Spania, la rândul său, îndreptându-se către o confruntare de proporții cu Anglia, se va orienta și ea spre o poziție mai conciliantă cu Poarta. După victoria navală de la Lepanto (1571) și după o ultimă ciocnire în Africa de Nord (cucerirea Tunisului de către otomani, 1574), Spania a trimis misiuni diplomatice la Istanbul (1577–1581), încheind un armistițiu de trei ani, iar ulterior o pace cu sultanul[1].

---

[1] Eugen Denize, *Relațiile Țărilor Române cu Spania în epoca lui Mihai Viteazul*, în AIIAI 28, 1991, p. 104–105.

În răsăritul Europei, disensiunile din sistemul politic continental se exprimau, pe de o parte, în accentuarea tendințelor de expansiune ale nobilimii polone asupra teritoriilor ucrainiene și beloruse, cât și asupra zonei răsăritene a Mării Baltice. Nobilimea polonă se sprijinea în această politică pe perfectarea deplină a uniunii cu Lituania, survenită în anul 1569. Tendințelor acesteia li se opunea țărănimea liberă cazacă din Ucraina, precum și statul Moscovei. Cu acesta din urmă, Polonia a purtat un război de un sfert de secol pentru țărmurile Balticei (războiul livonic, 1558–1583).

Polonia constituia, pe de altă parte, un partener politic solicitat atât din partea Franței — în căutare permanentă de aliați răsăriteni care să slăbească presiunea exercitată asupră-i de către blocul hispano-imperial —, cât și din partea Habsburgilor, în cadrul unei politici de extindere a influenței lor în răsăritul Europei. După 1572, când se stinge ultimul reprezentant al dinastiei Jagiello, atât Franța, cât și Habsburgii vor căuta să asigure tronul Poloniei unor candidați din familiile domnitoare proprii. Facțiunile nobilimii polone au sprijinit alternativ pe acești candidați, remarcându-se înclinația aristocrației pentru Habsburgi. Majoritatea nobilimii însă s-a pronunțat împotriva lor. Atitudinea acesteia era dictată de dorința menținerii influenței și a menajării intereselor comerciale polone în sud-estul continentului, ceea ce presupunea, pe de o parte, păstrarea unor raporturi de bună vecinătate cu Imperiul otoman, în vreme ce tendințele de expansiune ale Habsburgilor spre răsărit rivalizau cu interesele Poloniei în această zonă.

Situația internațională a Țărilor Române, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a fost influențată în mod direct de lupta între Imperiul otoman și cel habsburgic pentru dominație în Europa Centrală și de atitudinea aparte a Poloniei, în general ostilă imperialilor, prudentă față de turci și interesată în asigurarea unei influențe proprii în Țările Române, în primul rând în Moldova, în măsura în care puteau realiza acest lucru fără a provoca un conflict cu Poarta.

O primă etapă a dezvoltării acestei situații complicate, în cadrul căreia un factor permanent, latent, rămânea dorința celor trei țări române de a-și păstra autonomia și chiar de a-și dobândi independența, a fost marcată de intervenția imperială în Transilvania între 1551 și 1556. Prezența trupelor imperiale în Transilvania, sub conducerea generalului Castaldo, refugierea în Polonia a tânărului principe Ioan-Sigismund Zápolya și a mamei sale, Isabella, fiica regelui Sigismund I Jagiello, au însemnat o contralovitură la acțiunea turcească din 1541: ocuparea Budei, transformarea Ungariei în pașalâc și recunoașterea de către sultan a drepturilor familiei Zápolya la coroana Ungariei, revendicată de Habsburgi.

Intervenția imperială în Transilvania a provocat o reacție negativă în Polonia și, cu atât mai mult, la Poartă. Aceasta n-a voit să recunoască situația creată, și-a intensificat operațiile militare împotriva imperialilor, a ocupat și a transformat Banatul în pașalâc (1552) și a început a pregăti o intervenție în Transilvania propriu-zisă, acțiune pentru care avea însă nevoie de sprijinul domnilor din Țara Românească și Moldova. Aceștia din urmă au căutat să reziste, în măsura posibilului, presiunilor turcești și să sondeze posibilitatea unei înțelegeri cu imperialii și cu polonii.

Informațiile documentare permit a stabili că, până la sfârșitul anului 1551, domnul Moldovei, Ștefan Rareș, a făcut în secret oferte de alianță atât Poloniei, cât și imperialilor. În aceeași perioadă, Polonia, prin solii trimiși la Viena, se consulta cu Ferdinand de Habsburg asupra atitudinii de luat față de oferta lui Ștefan Rareș, dar a primit un răspuns evaziv.

În ianuarie 1552, la Praga parvin știri despre o înțelegere între regele Poloniei și domnii Țărilor Române, în scopul readucerii lui Ioan Sigismund Zápolya în Transilvania. Rapoartele generalului Castaldo confirmau, în februarie, existența unui tratat al lui Ștefan Rareș cu polonii. Din acel moment generalul va primi cu răceală orice noi demersuri de apropiere din partea Moldovei, considerându-le ca simulacre, în scopul obținerii de informații asupra intențiilor sale. Domnul Țării Românești, Mircea Ciobanul, s-a mărginit, în cursul anului 1552, a-și manifesta bunăvoința față de imperiali prevenindu-i despre mișcările turcilor[1].

Ca rezultat al presiunilor turcești, în primul rând, dar și al unei intervenții diplomatice franceze, Polonia a încurajat pe Ștefan Rareș să ia atitudine fățișă împotriva imperialilor și, împreună cu detașamente turco-tătare, să întreprindă, în cursul lunii iulie 1552, o scurtă intervenție armată în Transilvania, încheiată fără rezultat. Și Mircea Ciobanul a fost obligat de turci la același pas, pe care l-a săvârșit însă — pe cât rezultă din documente — în proporție și mai redusă decât domnul Moldovei. A fost, de fapt, mai mult o demonstrație militară în estul și în sud-estul Transilvaniei, după încheierea căreia Mircea Ciobanul continuă a furniza imperialilor, prin intermediul sibienilor, știri despre mișcările de trupe turcești în Ungaria și Banat.

Această perioadă de încercări ale Moldovei și ale Țării Românești de a se plasa pe o poziție de echilibru între cele trei mari puteri de la hotarele lor a luat sfârșit în toamna anului 1552, prin înlăturarea violentă a lui Ștefan Rareș și înlocuirea sa cu Alexandru Lăpușneanu. Deși este vădită complicitatea lui Castaldo la complotul împotriva lui Ștefan Rareș, deși Lăpușneanu a oferit imperialilor serviciile sale împotriva turcilor, atât la Viena, cât și în Transilvania se exprima opinia că noua domnie din Moldova este înclinată spre Polonia și, prin intermediul acesteia, către Poartă[2]. Informația s-a confirmat printr-o declarație a lui Lăpușneanu, în 1553, că va sprijini revenirea pe tron a lui Ioan Sigismund.

În Țara Românească, înscăunarea lui Pătrașcu cel Bun (1554) semnifică presiunea turcilor pentru a se asigura de cooperarea Țării Românești împotriva trupelor habsburgice din Transilvania. În iunie 1555, un raport întocmit la Istanbul înregistrează deja știrea despre dispoziția dată de către sultan lui Lăpușneanu și lui Pătrașcu cel Bun de a contribui efectiv la reînscăunarea lui Ioan Sigismund în Transilvania. Ordinul formal a sosit în februarie 1556 și, ca urmare, trupele moldovene și muntene întreprind campania care a dus la alungarea imperialilor din Transilvania[3]. Evenimentele din 1556 au avut mai multe semnificații: în primul rând, pentru moment, toate cele trei țări române au fost readuse mai strâns în orbita politică otomană; în al doilea rând, au marcat o creștere a influenței polone, cel puțin în Transilvania și în Moldova. Aceasta, întrucât întreaga pregătire diplomatică a respingerii imperialilor din Transilvania s-a desfășurat pe fondul unei înțelegeri turco-polone, al reglementării unor diferende reciproce, al delimitării gradului de influență și al unor drepturi comerciale ale celor două puteri în zona Dunării de Jos. Nu poate fi neglijat nici faptul că regina Isabella era o iagiellonă. Prin intermediul său s-a facilitat până și pe plan cultural o creștere a influenței polone în Transilvania[1]. În fine, se înregistrează și un amestec al Franței în această problemă. În urma misiunii lui Cristofor Báthory la curtea lui Henric al II-lea, Franța intervine pe lângă regele Poloniei, prin ambasadorul extraordinar Pierre-Louis Martinès, pentru a-l determina să se angajeze în sprijinirea lui Ioan Sigismund și a mamei sale, promițându-i în schimb bunele oficii ale Franței la Poartă, pentru salvgardarea unor interese ale Poloniei și ale Transilvaniei. Prin această acțiune diplomatică, rivalitatea turco-polono-habsburgică pentru influență în Țările Române, între anii 1551 și 1556, se leagă cu ultima fază a războaielor pentru hegemonie europeană dintre Franța și Casa de Austria.

---

[1] Andrei Veress, *Documente*, I, București, 1929, p. 52–54, 57, 62–63, 65, 67, 70, 75–76.

[2] *Ibidem*, p. 102–104, 106.

[3] *Ibidem*, p. 131, 142, 148–149, 159.

Intervenția în Transilvania, în al șaselea deceniu al secolului al XVI-lea, a însemnat pentru imperiali un eșec cu care nu s-au resemnat. Acțiunea lor generală, în scopul dobândirii unei influențe sporite și chiar a dominației în bazinul inferior al Dunării, a fost reluată în 1561, prin sprijinirea lui Iacob Heraclid Despotul în ocuparea tronului Moldovei. Faptul că schimbarea de domnie din Moldova a fost corelată cu planurile habsburgice de expansiune spre răsărit este dovedit nu numai prin informațiile documentare privind preparativele acestei acțiuni, ci și prin consecințele sale imediate. În ianuarie 1562, Ioan Sigismund Zápolya solicita regelui Poloniei medierea unui armistițiu între Transilvania și imperiali, motivându-și cererea prin faptul că este încercuit de forțele acestora, în urma victoriei lui Despot în Moldova[2]. Din partea polonă, Despot primise sprijinul unui grup nobiliar prohabsburgic, pe câtă vreme atitudinea oficială a regelui Sigismund al II-lea August față de el a fost ostilă, asociindu-se celei a principelui Transilvaniei[3].

Prăbușirea grabnică a domniei lui Despot a însemnat un nou eșec al tentativelor Habsburgilor de expansiune spre răsărit și o slăbire în general a politicii lor active, ofensive; ea nu va fi reluată, cu asemenea veleități și efecte, decât în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea. Deocamdată, între imperiu și Transilvania s-a negociat — la Viena — un armistițiu, apoi pacea de la Satu Mare (1565) și tratatul de la Speyer (1570). În 1568 se încheiase la Adrianopol și un tratat turco-austriac. Habsburgii au trebuit să amâne intenția înstăpânirii asupra Transilvaniei, ea depinzând — conform acordurilor menționate

---

[1] Isabella era fiica lui Sigismund I Jagiello, mort în 1548. O soră a sa, Ana, va deveni soția lui Ștefan Báthory.

[2] A. Veress, *op. cit.*, p. 205–206.

[3] *Ibidem*, p. 213, 227, 230, 233; C. Marinescu, *Vita Despothi, Principis Moldaviae*, în Mélanges d' Histoire Générale, II, București, 1938, p. 405.

— de succesiunea principelui Ioan Sigismund, un om încă foarte tânăr. Imperialilor li s-a ivit, totuși, o ocazie neașteptată de a revendica Transilvania, datorită morții premature a principelui, în 1571. Dar o energică intervenție diplomatică a Porții a impus Dietei transilvane alegerea ca principe a lui Ștefan Báthory, din partida adversă imperialilor. Cu aceasta și cu alegerea lui Báthory ca rege al Poloniei (1575), s-a constituit, pentru mai bine de un deceniu, o barieră în calea expansiunii răsăritene a Habsburgilor.

În urma înscăunării lui Ștefan Báthory pe tronul Poloniei, Transilvania va fi guvernată de fratele său Cristofor, dar în dependență de o cancelarie specială, constituită la Cracovia. În componența acesteia au intrat un număr de nobili polonezi cu studii la celebra Universitate din Padova, cultivând în Polonia spiritul umanismului și contribuind la întărirea acestuia și în Transilvania. Întrucât Universitatea din Padova se afla pe teritoriul Republicii venețiene, absolvenții ei au suferit și influența concepției politice a Veneției în problemele internaționale, printre altele în aceea a raporturilor cu turcii. Era acea concepție practică, realistă, care se contura pe la începutul secolului, considerând Imperiul otoman ca un factor politic european cu care trebuia să se ajungă la o modalitate de coexistență, iar nu să fie tratat în spiritul doctrinar al „cruciadei" catolice, al opoziției pretins ireductibile dintre creștinism și „necredincioși". Din grupul „padovanilor" făcea parte și cancelarul polon Jan Zamoyski, ce se va înrudi prin căsătorie cu familia Báthory[1]. De aceeași formație va fi gruparea înalților demnitari umaniști care vor deține funcții de seamă în Transilvania și în Polonia sau vor exercita regența în Transilvania, parțial de-a lungul domniei lui Sigismund Báthory.

Între anii 1572 și 1574, când tronul Poloniei a fost fie vacant, fie deținut de efemerul și insignifiantul Henric de Valois, în Moldova a avut loc ridicarea la luptă antiotomană sub conducerea lui Ion Vodă Viteazul. Din punctul de vedere al raporturilor internaționale în care s-a situat acest dramatic episod al istoriei Moldovei, se constată, în afara cunoscutei alianțe dintre Ion Vodă și cazaci, că el era în bune relații și a avut sprijin — atât la luarea domniei, cât și în momentele culminante ale luptei sale — din partea unei grupări a nobililor poloni; dar și acum, ca și în cazul lui Despot, Polonia a dezavuat, în mod oficial, pe Ion Vodă. Turcii au acuzat totuși pe polonezi de a-l fi sprijinit, ceea ce i-a făcut să trimită un sol la marele vizir Mehmet Sokolli pentru aplanarea diferendului. Acest sol a fost Andrei Taranowski, care va îndeplini ulterior misiuni diplomatice pe lângă Mihai Viteazul. În aprilie 1575, sultanul Murad al III-lea a reînnoit tratatul de pace cu Polonia, cu condiția respectării hotarelor Moldovei și Țării Românești. Restabilirea *statu-quo*-ului Moldovei a fost întărită și pe plan comercial, în cadrul tratativelor și al înțelegerilor turco-polone din 1576–1577, când relațiile lui Ștefan Báthory, noul rege al Poloniei, cu Țările Române erau bune[2].

În timpul domniei lui Ștefan Báthory și al uniunii personale transilvano-polone realizate de el a fost încurajată acțiunea de Contrareformă și activitatea iezuiților în Transilvania și în Polonia, iar din 1588 și în Moldova, unde autorizarea prezenței lor de către domnul Petru Șchiopul a fost îndreptată împotriva comunităților protestante ce se formaseră în câteva localități, pe timpul lui Despot Vodă[1]. În fond, activitatea iezuiților și ofensiva Contrareformei însemna angajarea mai largă a papalității în problemele politice din centrul și din răsăritul Europei, angajare ale cărei consecințe se vor resimți în ultimul deceniu al secolului, prin crearea Ligii creștine.

---

[1] Soția lui, Griselidis, era fiica lui Cristofor Báthory și sora viitorului principe, Sigismund Báthory.

[2] A. Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 318, 322; vol. II, p. 12, 25, 41, 60, 113, 125–128.

Accentuarea interesului larg european pentru această zonă a continentului, de ciocnire a intereselor otomane, imperiale și polone, de continuă efervescență a luptei pentru libertate a românilor, bulgarilor, sârbilor, cazacilor ș.a., rezultă și din reluarea insistențelor diplomației franceze de a-și face simțită influența în Polonia și în Țările Române. Pe la 1579, Curtea franceză nutrea speranța de a putea impune pe tronul polonez pe ducele d' Alençon, un frate mai mic al regelui Henric al III-lea, în Moldova pe nobilul Albert Łaski, iar în Țara Românească pe Petru Cercel. În favoarea ultimului, diplomația franceză a intervenit, ani în șir, la Poartă, reușind a-i dobândi domnia în 1583 și rezervându-i un anume rol în cadrul planului unei noi cruciade contra turcilor[2].

În fine, se înregistrează și apariția unui factor inedit pe scara politică a sud-estului european, anume începuturile penetrației engleze pe piața Levantului. Între 1578 și 1580 au avut loc negocieri între Anglia și sultan, în urma cărora unei companii comerciale engleze i s-au acordat privilegii în Imperiul otoman. La insistențele Franței, firmanul respectiv a fost retras, dar prin numirea lui William Harborne ca agent diplomatic la Poartă, Anglia a beneficiat de un reprezentant suficient de abil spre a obține reintegrarea negustorilor englezi în privilegiile anterioare, ce vor fi lărgite în 1592, când se constituie de fapt Compania Levantului[3]. În deceniul următor, în timpul unui agent diplomatic și mai energic, Edward Barton, poziția Angliei la Istanbul a ajuns să eclipseze pe aceea deținută de Franța. Anglia a stăruit pentru apropierea de Imperiul otoman din motive comerciale și politice. Ca rege al Poloniei, Ștefan Báthory acordase Companiei engleze a Răsăritului, filialei ei stabilite la Elblag (Elbing) din 1568, un privilegiu ale cărui prevederi se extindeau asupra drumului comercial de la Marea Baltică până la Lvov. Prin Compania Levantului, care se infiltrează pe piața otomană, negustorii englezi urmăreau să completeze circuitul lor comercial pe întreg drumul de la Marea Baltică la Mediterană, trecând prin Lvov, Moldova și Istanbul[4].

Pe plan politic, Anglia era condusă de aceleași rațiuni care determinaseră mai înainte Franța să se apropie de turci: căutarea unui sprijin sau cel puțin provocarea unei diversiuni dinspre răsărit împotriva dușmanului de temut care era Spania.

---

[1] *Ibidem*, vol. III, p. 126–133, 139–141, 155.

[2] Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944, p. 22–30; A. Veress, *op. cit.*, II, p. 177.

[3] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI–XVIII*, București, 1974, p. 18.

[4] I.I. Podea, *A Contribution to the Study of Queen Elisabeth's Eastern Policy (1590–1593)*, în Mélanges d' Histoire Générale, II, București, 1938, p. 429 și nota 2.

În preajma anului 1590, situația Imperiului otoman era destul de dificilă, din pricina grelelor pierderi și a considerabilelor eforturi impuse de războiul cu Persia, care dura din 1578. În Turcia se resimte o depresiune financiară, manifestată prin devalorizarea monedei, prin imposibilitatea plătirii regulate a trupelor, ceea ce atrage după sine revolte ale ienicerilor și un climat de instabilitate politică, o schimbare continuă a marilor viziri. Poarta își intensifică politica de exploatare a popoarelor supuse. Nici Țările Române nu sunt cruțate, tributul și dările sunt sporite, sumele pretinse de la candidații la domnie devin exorbitante. În Moldova se conturează o partidă boierească ce militează pentru apropierea de Polonia (Movileștii). Atmosfera din Țara Românească se deduce din violența răscoalei antiturcești ce va fi declanșată de Mihai Viteazul în noiembrie 1594. În Transilvania, partida „politicienilor", a umaniștilor de formație padovană este pusă în cumpănă de o partidă antiturcească, reprezentată mai ales de comandanții de cetăți și sprijinită intens pe lângă principele Sigismund Báthory de propaganda trimișilor papali.

Pe de altă parte, Poarta otomană, în concepția sa simplistă, bazată pe tradițiile cuceririi și a jafului, urmărea să canalizeze nemulțumirile provocate de criza internă către un nou război de amploare, satisfăcând astfel elementele militare — ienicerii și spahiii.

Agresivitatea crescândă a Imperiului otoman în Europa este ilustrată de criza, nemotivat de gravă, survenită în raporturile turco-polone în 1589–1590. Pretextul ei pare a fi fost furnizat, pe de o parte, de raidurile căzăcești în Moldova, pe de altă parte de negocierile inițiate cu Imperiul habsburgic, în mai 1589, de noul rege polon Sigismund al III-lea Wasa. Moldova și Petru Șchiopul au ajuns într-o situație delicată. Domnul moldovean, sub presiunea unei grupări boierești, căutase mereu, în ultimii ani, a ameliora raporturile cu Polonia. Ultimele sale demersuri pentru reînnoirea unui tratat cu vecinul din nord datau din noiembrie 1588[1]. Tensiunea bruscă între turci și poloni expunea Moldova la a deveni teatru de război.

Este explicabil, astfel, zelul lui Petru Șchiopul în aplanarea conflictului, mergând până la oferta ca Moldova să acopere o parte din despăgubirile pretinse polonilor de către sultan, pentru prejudiciile aduse de incursiunile căzăcești. Negocierile mediate de domnul moldovean, prin solii alternative în Polonia și la Poartă, soluționează în cele din urmă criza printr-un compromis, în iunie 1590. Se pare că a contribuit la acesta și agentul diplomatic englez, solicitat chiar de marele vizir, în vreme ce Habsburgii, la Istanbul și trimișii papali, în Polonia, au căutat să provoace eșecul negocierilor[2].

Criza turco-polonă din 1589–1590 n-a rămas însă fără urmări asupra Moldovei, cu tot aparentul succes al mediației întreprinse de Petru Șchiopul. Presiunea economică și politică turcească se accentuează, domnul este hărțuit de facțiunile boierești — filopolone și proturcești — și întrucâtva suspectat din pricina bunelor relații pe care dovedise că le avea cu Polonia. Abdicarea sa a fost un alt semn al agravării situației internaționale, al unei crize politico-militare iminente între cele două mari forțe rivale — Habsburgii și Poarta.

---

[1] A. Veress, *op. cit.*, III, p. 141–143, 146–148.

[2] *Ibidem*, p. 218–219, 225–226; I.I. Podea, *op. cit.*, p. 437–443.

Numirea lui Aron Vodă în locul său, cu concursul activ al agentului diplomatic englez, Barton, trebuia, în intenția Porții cât și a Angliei, să consolideze legătura Țărilor Române cu Imperiul otoman, împotriva Habsburgilor. Și sprijinul acordat de același Barton candidaturii la tron a lui Mihai Viteazul în Țara Românească se va întemeia pe aceeași premisă. Evoluția ulterioară a evenimentelor, ridicarea la luptă împotriva turcilor a Țărilor Române a constituit, astfel, un eșec al politicii turcești și al diplomației engleze. Atât Poarta, cât și Edward Barton subestimaseră seriozitatea încercărilor lui Sigismund Báthory de a obține tronul polonez (în 1587 și 1591) și ofensa suferită de acesta prin refuzul categoric al marelui vizir de a-i acorda sprijin[1].

Tot astfel au fost neglijate, în aprecierea situației de către Poartă în momentele în care ostilitățile cu imperialii se redeschideau în Bosnia (1591–1592), capacitatea de persuasiune a propagandei și diplomației papale, precum și sensul ascuns al soliei demnitarului transilvănean Ștefan Josika pe lângă marele duce de Toscana și la Curia papală, din noiembrie 1591, până în martie 1592[2].

Pe neașteptate, se produce o schimbare în atitudinea diplomației engleze față de conflictul ce se deschidea între turci și imperiu, respectiv Liga creștină care începea să se închege, alăturând Habsburgilor Spania, papalitatea, ducatele de Mantua, Ferrara și Toscana. Dacă până în 1592 Anglia a încurajat pe sultan la război, mizând pe ajutorul său împotriva Spaniei, ea adoptă acum o altă linie, trimițând instrucțiuni lui Barton să intervină la Poartă pentru aplanarea conflictului și să renunțe la solicitarea trimiterii unei flote otomane care să coopereze cu englezii în Mediterana apuseană împotriva spaniolilor. În schimb, Anglia începe negocieri separate cu împăratul Rudolf al II-lea, la Praga, căutând să sondeze posibilitatea unei normalizări treptate a relațiilor sale cu blocul hispano-habsburgic, fie drept compensație pentru medierea la Poartă, fie profitând de conflictul însuși care, angajând forțele Ligii creștine în răsărit, putea determina pe principalii ei componenți la o atitudine concesivă pe eșichierul politic din apusul continentului. Poziția Angliei la Poartă devine, astfel, ambiguă, creând impresia că a trecut de partea Habsburgilor. Influența lui Barton scade și, în aceeași măsură, domnii Țărilor Române, până atunci încurajați de el în a rămâne fideli sultanului, pot deveni mai receptivi la demersurile ce se fac pe lângă ei în numele unor membri ai Ligii creștine.

În această conjunctură internațională complexă se dezvoltă etapa cea mai importantă din istoria țărilor române în veacul al XVI-lea: lupta pentru independență și unire dintre anii 1594 și 1601, de sub conducerea lui Mihai Viteazul.

---

[1] Hurmuzaki, XI, p. 742, 751.

[2] A. Veress, *op. cit.*, III, p. 252, 263, 267, 274–276.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

DIR C Transilvania, II, București, 1954.

HURMUZAKI, *Documente*, XI, Bucureşti, 1900.

MARINESCU, C., *Vita Despothi. Principis Moldaviae*, în Mélanges d' Histoire Générale, II, București, 1938, p. 398–417.

VERESS Andrei, *Documente*, I–III, București, 1929–1931.

Lucrări generale

Atlas istoric, coordonator prof. univ. dr. Șt. Pascu, membru corespondent al Academiei Române, Bucureşti, 1971.

BRĂTIANU, G., *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, București, 1997.

CIOBANU, Veniamin, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985.

CIOCÂLTAN, Virgil, *Mongolii în Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, București, 1998.

DEMÉNY, Ludovic, CERNOVODEANU, Paul, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI–XVIII*, București, 1974.

GEMIL, Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1991.

GONȚA, Al., *Românii și Hoarda de Aur (1241–1502)*, München, 1983.

HASSINGER, Erich, *Das Werden des neuzeitlichen Europa, 1300–1600*^{2}, Braunschweig, 1957.

HAY, Denis, *L' Europe aux XIV*^{e} *et XV*^{e} *siècle*, Paris, 1972.

Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă. Coordonator Tahsin Gemil, București, 1997.

PASCU, Ștefan, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944.

REZACHEVICI, Constantin, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998.

ROMANO, Ruggiero, TENENTI, Alberto, *Alle origini del mondo moderno (1350–1530)*, Milano, 1967.

SPULER, Bertold, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. 1223–1502*, Leipzig, 1943.

VILAR, Pierre, *Or et monnaie dans l' histoire, 1450–1920*, Paris, 1974.

Lucrări speciale

CIOBANU, Veniamin, *Cauze politice și implicații juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfârșitul secolul al XIV-lea (1387–1396)*, în AIIAI 27, 1990, p. 103–119.

– *Implicații ideologice ale impactului otoman asupra Europei (secolele XIV–XVII). Câteva considerații*, în AIIAI 30, 1994, p. 171–194.

CIOCÂLTAN, Virgil, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301–1341)*, în RI s.n. 5, 1994, 11–12, p. 1099–1118.

– *Restaurația Hoardei de Aur și tratatele tătaro-genoveze din anii 1380–1387*, în RI s.n. 1, 1990, 6, p. 571–595.

DENIZE, Eugen, *Relațiile Țărilor Române cu Spania în epoca lui Mihai Viteazul*, în AIIAI 28, 1991, p. 103–123.

– *Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499–1503*, în RdI 41, 1988, 10, p. 977–991.

– *Veneția, Țările Române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479)*, în RI s.n. 5, 1994, 11–12, p. 1157–1181.

ELIAN, Al., *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 97–179.

MANOLESCU, Radu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, în RI s.n. 1, 1990, 6, p. 545–570.

– *Marea Mediterană și Marea Neagră în Evul Mediu*, în RI s.n. 4, 1993, 1–2, p. 43–54.

PIENARU Nagy, *Les Pays Roumains et le Proche Orient*, în RRH 28, 1989, 3, p. 189–207; 29, 1990, 1–2, p. 69–103.

PAPACOSTEA, Șerban, *Byzance et croissade au Bas-Danube à la fin du XIVe siècle*, în RRH 30, 1991, 1–2, p. 3–21.

– *Desăvârșirea emancipării politice a Țării Românești și a Moldovei (1330–1392)*, în RI s.n. 2, 1991, 9–10, p. 471–494.

– *Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră*, în AIIAI 29, 1992, p. 67–73.

PODEA, I.I., *A Contribution to the Study of Queen Elisabeth's Eastern Policy (1590–1593)*, în Mélanges d' Histoire Générale, publiés par Constantin Marinescu, II, București, 1938, p. 423–476.

REZACHEVICI, Constantin, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541–1542 după noi izvoare polone. Solia „hatmanului" Petru Vartic din 1542*, în RI s.n. 1, 1990, 5, p.427–455; 7–8, p. 687–704.

Capitolul II

ECONOMIE ȘI SOCIETATE

Urmaș al marelui grup — odinioară mult mai extins — al romanității orientale, poporul român a purtat prin vremuri nu numai tradiția, ci și vicisitudinile istorice suferite de această romanitate încă din a doua jumătate a primului mileniu. După veacurile de invazii „barbare", care au lăsat pe teritoriul vechii Dacii traiane și unele „aluviuni" roditoare în viața, obiceiurile și mai ales în limba poporului român, orizontul spațiului nord-dunărean locuit de el a devenit mai limpede în veacul al XIV-lea, când creațiile sale statale, durabile și de-a lungul arcului exterior al Carpaților, reflectau un anume potențial economic și demografic, alături de structuri sociale în curs de cristalizare.

Situat „în calea răutăților" cum se exprima Miron Costin, dar și „la răspântia marilor imperii", cum a remarcat un autor apropiat de noi (L. Romier), poporul român a unit statornicia și lunga durată a unor realități rustice patriarhale, cu felurite elemente sociale, culturale ori instituționale, împrumutate de el elementelor alogene cu care a venit în contact, dar și cu cele preluate de el din societățile ori statele învecinate.

Împrejurările istorice ale migrațiilor care au distrus civilizația urbană la nord, ca și la sud de Dunăre, explică precumpănirea cadrului rural al civilizației românești inițiale, spre deosebire de romanitatea dalmată, care în tot cursul evului mediu, până la asimilarea sa completă de către populația slavă, a menținut o puternică și elocventă civilizație urbană. Lumea românească tradițională a fost aceea a satului și este firesc să începem cu ea.

1. STAREA ECONOMICĂ

a. Agricultura și ramurile ei

Varietatea reliefului, clima potrivită și solul fertil au constituit tot atâtea condiții prielnice pentru dezvoltrea unei economii agrare de veche tradiție, moștenită de la strămoși. Faptul acesta este susținut de originea latină a noțiunilor fundamentale ce ilustrează acest domeniu de viață în limba română (*pământ*, *lucru*, *câmp*, *apă*, *adăpare*, *munte*, *fluviu*, *ogor*, *a ara*, *a semăna*, *a culege*, *a măcina*, *a cerne*, *făină*, *pâine*, diverse nume de arbori, pomi fructiferi, flori și plante, mai ales cereale ca *grâu*, *secară*, *orz*, *ovăz*, dar și de animale, atât *sălbatice*, care puteau fi *vânate*, precum *lupul*, *ursul*, *vulpea*, cât și domestice, ca *vaca*, *boul*, *juninca*, *vițelul*, *oaia*, *porcul*, de la care omul folosea *carnea*, *laptele*, *cașul* și *lâna*).

Cultura cerealieră. Firească încă din antichitate pentru teritoriul fostei Dacii traiane, cultura cerealelor este pusă în evidență prin documente de cancelarie, dar și prin izvoare narative, mai ales relatări ale călătorilor străini. Actele interne menționează frecvent câmpuri și poieni cultivate, pământuri de arătură (*terrae arabiles* în Transilvania), vii, țarini și ogoare, curături în pădure, arii, noțiuni de agrimensură și de măsuri de greutate ori capacitate, mori, munci și unelte agricole, precum și numeroase impuneri, toate fiind înșirate într-o ordine sugestivă. Locuitorii unei slobozii a mănăstirii lui Ialțco din Moldova aveau voie „să-și are și să semene grâne și să cosească fân în țarina târgului Suceava", iar hotarul sătesc se fixa „în jurul mănăstirii"[1].

Cultura grâului este atestată în toate regiunile, atât la deal, cât și la câmpie. Între daniile acordate de Mircea cel Bătrân mănăstirii Tismana, un hrisov din anul 1385 menționează și un obroc anual de 400 de găleți de grâu din dijma domnească a județului Jaleș, ceea ce înseamnă că minimul producției anuale de grâu a satelor libere din acest județ era de 4 000 de găleți (adică vreo 3 200 hl). După mai bine de o jumătate de veac, cronicarul burgund Walerand de Wavrin relata că flota burgundă venită pe Dunăre împotriva turcilor în anul 1445 se hrănea cu făina și grâul aduse de Vlad Dracul, domnul Țării Românești; acesta cerea cruciaților să-i împiedice pe turci în intenția lor de a-i prăda țara înainte de recoltarea grâului. Același cronicar amintește și obiceiul păstrării cerealelor în gropi special amenajate, care au și fost descoperite prin săpături arheologice. Domnia aduna cerealele provenite din dări în magazii speciale numite *jitnițe* (de la slavul „žito"= grâne). Cu timpul, au apărut și hambare din nuiele ori vase mari din lemn pentru păstrarea cerealelor. Gropile erau însă mai sigure, dacă avem în vedere numeroasele invazii turco-tătare. Pregătind o expediție împotriva Habsburgilor, în anul 1552 turcii obligau Moldova și Țara Românească să predea fiecare câte 70 000 câble de grâu (adică aproximativ 9 080 tone). Între numeroasele soiuri de grâu menționate în izvoare, cel mai căutat la export era grâul de toamnă.

Începând cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, otomanii cereau mari cantități de orz din Moldova și Țara Românească (mai exact, câte 100 000 chile de Istanbul, adică 2 565 tone pentru campania de la Szigetvár, câte 50 000 chile în 1581–1582 pentru campania din Iran etc.). Cererile mari de grâu și de orz pentru piața otomană au determinat o reorientare a gospodăriei țărănești spre cultura meiului, care câștigă teren în agricultura țărănească tocmai ca urmare a faptului că acest produs era pretins mai puțin de către stat ori de către stăpânul de moșie.

Între bucatele mănăstirii Galata aflate în stoguri la 1 noiembrie 1588, pe primul loc se situa grâul, cu aproape 1/3 din total (32%), urmat de ovăz (18%) și orz (16%), care împreună acopereau cealaltă treime, ultima treime fiind formată din secară, mei, mazăre

---

[1] *DRH A*, II, București, 1976, p. 39 și 75.

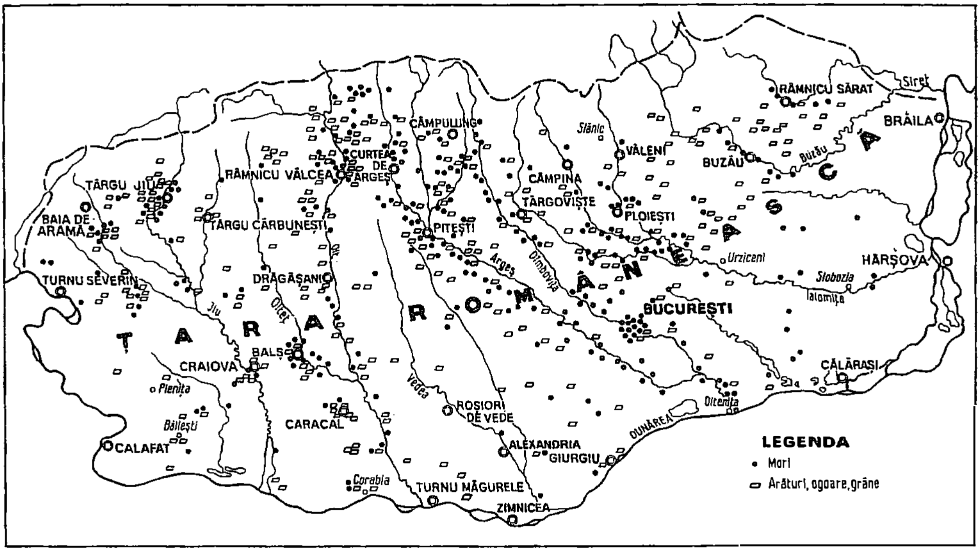
T A R A
R O M Â N E A S C Ă
RÂMNICU SĂRAT
Siret
BRĂILA
Buzău
BUZĂU
VĂLENI
Slănic
CÂMPINA
TÂRGOVIŞTE
PLOIEŞTI
Urziceni
Slobozia
HÂRŞOVA
Ialomiţa
BUCUREŞTI
CĂLĂRAŞI
Olteniţa
DUNĂREA
GIURGIU
ALEXANDRIA
ROŞIORI DE VEDE
TURNU MĂGURELE
ZIMNICEA
Corabia
Vedea
CARACAL
Băileşti
CALAFAT
Pleniţa
CRAIOVA
BALŞ
Jiu
Olteţ
DRĂGĂŞANI
TÂRGU CĂRBUNEŞTI
TURNU SEVERIN
BAIA DE ARAMĂ
TÂRGU JIU
RÂMNICU VÂLCEA
CURTEA DE ARGEŞ
CÂMPULUNG
PITEŞTI
Argeş
Dâmboviţa
LEGENDA
• Mori
▭ Arături, ogoare, grâne

Fig. 1 Harta răspândirii ogoarelor, ţarinilor şi morilor din Ţara Românească în sec. XIV–XVI.

şi bob. Pe domeniul Ciceului în Transilvania, în 1533, veniturile în cereale erau formate din 750 găleţi grâu (65%, adică aproape 2/3 din total), urmat de 270 găleţi ovăz (24%), 80 găleţi mei (7%) şi 40 găleţi orz (3,5%), urmate de mazăre, de in şi de cânepă, în proporţii nesemnificative. Raportul dintre grâu şi mei pare a fi fost de 9 la 1 pe ansamblul Transilvaniei, ale cărei documente menţionează însemnate cantităţi de cereale aflate în stăpânirea ţăranilor.

Alte documente, în special actele notarilor genovezi, atestă că la mijlocul veacului al XIV-lea se făcea un foarte intens negoţ cu grâne la gurile Dunării. Încă din secolul al XV-lea, documentele interne, mai ales din Moldova, pomenesc danii în grâu acordate unor mănăstiri, precum şi existenţa unor brutării în oraşe. Alături de grâu se cultiva meiul, orzul şi ovăzul mai ales pentru hrana animalelor, secara, sorgul şi hrişca fiind mai rar amintite şi numai în anumite regiuni.

Tehnica agricolă păstra în continuare multe elemente arhaice, fapt ce imprima un caracter extensiv agriculturii. Întrucât partea cea mai mare a teritoriului ţării era acoperită de păduri (noţiune derivată prin metateză şi rotacism, din latinul *palus*, *-udis*, care desemna un loc băltos, mlăştinos, faptul acesta denotând că pădurile erau la fel de prezente în zonele joase, de câmpie, până chiar în lunca Dunării), pregătirea multor terenuri pentru agricultură se făcea prin defrişări şi desţeleniri permanente, cu toporul, focul şi sapa, ca să parafrazăm limbajul textelor. Atât de prezent în documente, acest fenomen reprezintă ipostaza românească a procesului general european de colonizare internă şi de extindere a aşezărilor omeneşti. Proporţiile sale considerabile au lăsat urme în toponimia actuală, prin frecvenţa satelor cu nume de *Laz* la câmpie ori *Runcu* în zonele subcarpatice, ambele

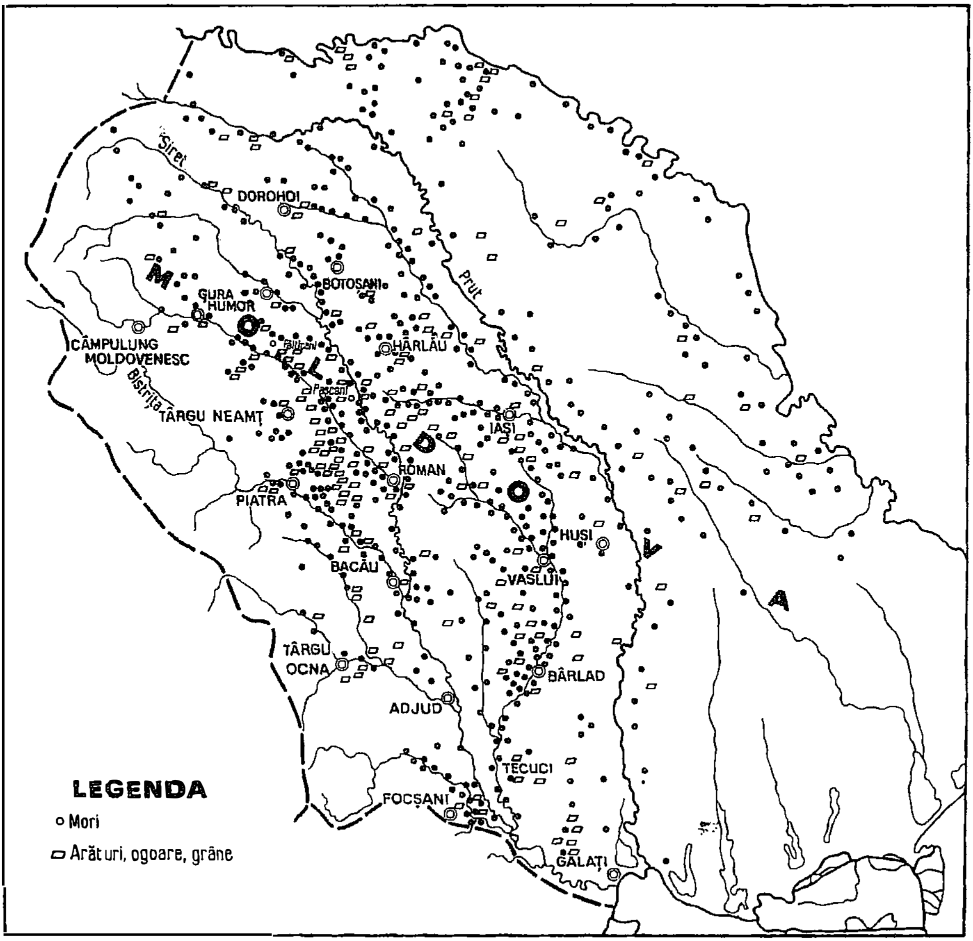
Siret
DOROHOI
BOTOȘANI
Prut
GURA HUMOR
CÂMPULUNG MOLDOVENESC
HÂRLĂU
Pașcani
Bistrița
TÂRGU NEAMȚ
IAȘI
ROMAN
PIATRA
HUȘI
BACĂU
VASLUI
TÂRGU OCNA
BÂRLAD
ADJUD
TECUCI
FOCȘANI
GALAȚI
M O L D O V A
LEGENDA
○ Mori
▱ Arături, ogoare, grâne

Fig. 2 Harta răspândirii ogoarelor, țarinilor și morilor din Moldova în sec. XIV–XVI.

noțiuni definind localități rurale rezultate din defrișări de păduri, lăzuiri sau curături. Și în Transilvania apar *terrae extirpatae* sau *prata extirpata* pentru aceste lazuri sau terenuri defrișate. Tot în Transilvania există și mențiuni privitoare la îngrășarea ogoarelor prin gunoire — *terrae fimatae* sau *loci fimati*. Tot aici este documentat asolamentul bienal, iar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cel trienal, cu împărțirea terenurilor agricole în trei tarlale, dintre care prima era cultivată cu cereale de toamnă, a doua cu cereale de primăvară, iar a treia lăsată în pârloagă. În Țara Românească și în Moldova se practica mai mult *moina sălbatică nereglementată*, cu deșteleniri permanente, prima recoltă, *în țelină*, fiind destul de bună, urmată de a doua, *în prosie*[1], mult mai slabă, dar și de o a treia, foarte slabă, *în răsprosie*, fapt ce obliga lăsarea terenului respectiv în pârloagă, semănăturile fiind făcute atunci pe noi locuri defrișate. Se mai practica și *moina reglementată*, constând din alternarea dintre cereale și iarbă, pe același ogor.

---

[1] Provincialism arhaic = pământ de primă arătură după deșțelenire.

Randamentul scăzut explică de ce recoltele obținute erau doar de două sau de trei ori mai mari decât cantitatea de sământă utilizată. Cu timpul, recoltele au devenit tot mai mari, chiar dacă informațiile oferite de Franco Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, ca și de Dimitrie Cantemir mai târziu, par a fi exagerate[1]. Același Sivori observa că grâul se semăna „fără prea mult meșteșug“ și „fără a îngrășa prea mult pământul“, fapt care denotă că se practica totuși o oarecare îngrășare a pământului, fie prin cenușa rezultată din arderea miriștilor, operațiune făcută toamna foarte târziu, fie prin gunoire, mai cu seamă în Transilvania.

După cum evul mediu s-a prelungit mai mult în timp pe teritoriul românesc în comparație cu Europa Occidentală, constatăm că și procesul de extindere a așezărilor omenești în zonele din spațiul românesc recent redate agriculturii prin defrișare și desțelenire a fost mult mai târziu decât cel din Europa Apuseană, unde veacul al XIV-lea marchează sfârșitul său, în vreme ce pentru societatea românească el abia își afla începuturile, fiind în plină desfășurare în secolul al XV-lea, spre a atinge apogeul în cel de-al XVI-lea. În acte apar din ce în ce mai des termeni ca *laz*, *curătură*, *runc*, *seciu*, *secătură* ori *jariște* — și acesta din urmă prezent ca nume propriu — indicii elocvente ale marelui fenomen de extindere a terenurilor destinate agriculturii. Ca urmare a marilor descoperiri geografice, în veacul al XVI-lea în Europa Apuseană se puneau bazele procesului colonial în noile continente și ținuturi recent explorate, în vreme ce lumea românească, supusă unor puternice presiuni externe, continua amplul proces de colonizare a propriului său teritoriu de la nordul Dunării. Datorită tehnicii încă rudimentare, actele interne redau destul de expresiv acest fapt, referindu-se la „*loc curat cu sapa și cu toporul*“, loc „*curățit în pădurea întreagă și deasă*“ sau la faptul că pădurea a fost curățată „*cu securile și cu foc și cu multă trudă*“, că „*au curățat locul cu multă trudă și grea nevoie*“ ori că „*au săpat și au ars pădurea cu foc*“.

Acordând drept de proprietate asupra terenului astfel dobândit pentru agricultură, defrișarea era liberă pentru orice categorie socială, în realizarea ei fiind interesați atât nobilii, boierii, cât și țăranii, mănăstirile, ca și orașele. Cumpărând o seliște în anul 1577, Stan logofătul curăța locul cu „trudă“ și „nevoie“, întemeind astfel satul Rostăcelul din Oltenia[2].

În anul 1584 mitropolitul Teofan al II-lea al Moldovei curăța cu „oamenii“ săi un loc în pădurea „deasă“, pentru a-l dărui apoi mănăstirii Galata[3], la vremea respectivă ctitoria de dată recentă a lui Petru Șchiopul. Cete de moșneni din Tătărăi (jud. Prahova)

---

[1] Sivori arăta că „o măsură de sământă dă 25 și 30 de măsuri“ (Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944, p. 176; *Călători străini*, III, p. 13).

[2] *DIR B*, *veac* XVI, IV, p. 270.

[3] *Ibidem A*, *veac XVI*, III, p. 255.

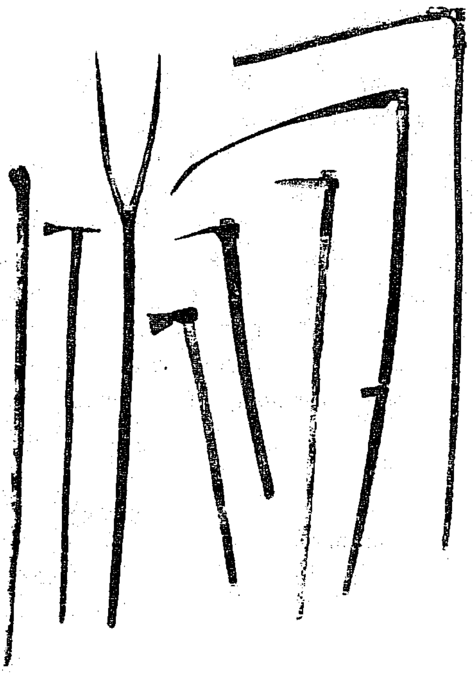

Fig. 3 Unelte agricole din Țările Române, sec. XV.

cumpăraseră un loc întins de pădure (1575), după care „au săpat și au ars pădurea cu foc“, transformând locul în terenuri arabile[1]. Mai mult, răzeșii din Nădășeni (jud. Neamț) intrau cu forța într-un hotar al mănăstirii Bistrița, unde „au făcut lazuri“[2]. Documentele menționează chiar și vecini cu „delnițe și curături“[3].

Cel mai adesea, curăturile se făceau în terenurile care aparțineau domniei, având învoirea domnului, dar și în rezerva necultivată a domeniului ori în interiorul satului liber.

O prezență tot mai insistentă în peisajul rural începeau s-o aibă morile de măcinat, negociate la prețuri din ce în ce mai mari, în ciuda faptului că nu sufereau notabile îmbunătățiri tehnice. Aceste prețuri sporeau paralel cu cele de vânzare ale satelor, care înregistrau salturi spectaculoase de la o perioadă la alta, mai concret de la peste 50 zloți, la mijlocul secolului al XV-lea, la 250 zloți la începutul veacului următor, în cursul căruia, de asemenea, aceste prețuri au sporit de 3–5 ori între primul și ultimul deceniu.

Creșterea atât de susținută, într-un interval de timp nu prea lung, a prețului morilor și al satelor este, de asemenea, un indiciu de prim ordin al intensității dezvoltării agriculturii și a producției agricole după mijlocul secolului al XV-lea.

Pentru defrișări și desțeleniri se foloseau securea, târnăcopul, cazmaua sau hârlețul, sapa și plugul. La arat, rarița cedase terenul plugului asimetric și alcătuit din tot mai multe părți metalice. Grăpatul se realiza cu grapa sau boroana cu dinți de lemn. Semănatul era făcut manual. Păioasele se recoltau cu secera și cu coasa, după care erau transportate la arie în car sau în căruță. La treierat se utilizau îmblăciul, scândura, tăvălugul. Paiele și spicele rămase după secerat erau adunate cu grebla, iar snopii se mânuiau cu furca și cu furcoiul. Târnul se folosea pentru alegerea boabelor din pleavă, iar pentru vânturat se recurgea la lopată și la ciur sau dârmon. Morile erau răspândite pretutindeni pe cursul apelor. Fiecare gospodărie își cocea pâinea în cuptor sau în țest, iar la oraș au început să apară brutării, menționate și în mănăstiri.

---

[1] *Ibidem B, veac XVI*, IV, p. 152.

[2] *Ibidem A, veac XVI*, III, p. 220–221.

[3] *Ibidem, B veac XVI*, V, p. 52 și 328.

Călători străini au observat că în Moldova se „înjugă câte 12 boi la plug" (probabil în cazul frecventelor acțiuni de desțelenire) și că țăranii moldoveni se slujeau „la munca câmpului de bivoli, de care au o mulțime"[1]. Caii moldovenilor erau „mici, dar foarte buni la muncă"[2], la fel ca și cei din Țara Românească.

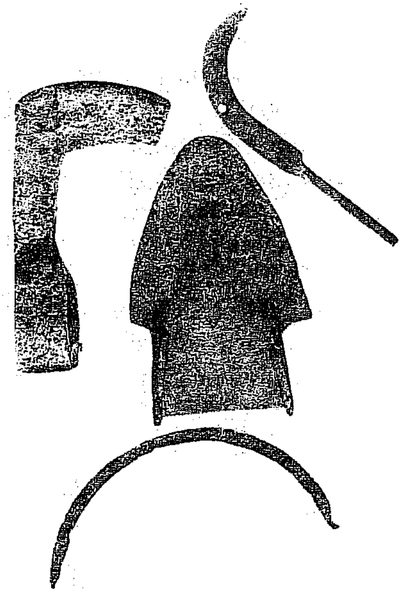

Fig. 4 Unelte agricole din Țările Române, sec. XV.

Creșterea animalelor. Pădurile întinse, pășunile bogate, precum și starea de nesiguranță creată în urma numeroaselor năvăliri de populații migratoare au creat condiții din cele mai propice pentru creșterea unui mare număr de animale pe teritoriul românesc. Tradiția multiseculară și marea sa răspândire apar perfect explicabile în condițiile de nesiguranță ale mileniului „întunecat", dar și ale invaziilor turco-tătare de după întemeierea statelor medievale românești. În actele interne, vitele apar și ca mijloc de schimb, în cazul dat, ținând loc de monedă. Însemnătatea acestei ramuri economice reiese din locul important pe care-l aveau dările din oi și din porci în cadrul venitului domniei, ale aristocrației laice și ecleziastice, din privilegiile comerciale acordate unor negustori străini de către voievozi ca Mircea cel Bătrân ori Alexandru cel Bun, ca și din relatările unor călători străini.

Începând cu mențiunea unei herghelii românești de cai în părțile Oradei (1354), datele privind creșterea animalelor sporesc în progresie geometrică, inclusiv cu referire la fenomenul transhumanței, străvechi pentru întreaga romanitate orientală, atât de la nordul, cât și de la sudul Dunării. În 1404, regele Sigismund de Luxemburg oprea trecerea oilor din Transilvania la sud și la est de Carpați, iar în 1418 voievodul Mihail I al Țării Românești îngăduia locuitorilor din Cisnădie să-și pască turmele în munții țării sale.

Neavând căutare pe piața otomană, porcii erau îngrășați și vânduți în mare număr, atât pe piața internă, cât și peste hotare. Urbariile din Transilvania menționează turme de 1 000–1 500 de porci, care nu acopereau totuși consumul intern al țării, cantități suplimentare fiind importate din teritoriile extracarpatice, mai ales din Țara Românească.

---

[1] *Călători străini*, II, p. 381 și III, p. 673.

[2] *Ibidem*, II, p. 383.

În Ţările Române se creştea un mare număr de oi. Se pare că accentuarea dominaţiei otomane, care solicita mari cantităţi de oi pentru aprovizionarea capitalei — peste 100 000 în fiecare an — la un preţ scăzut, de monopol, a dus la diminuarea relativă a interesului pentru creşterea oilor. În mai puţin de 20 de ani, numărul oilor supuse gorştinei a scăzut sub jumătate în Moldova, adică de la 1 500 000, în 1572, la 656 000, în 1591. Remarcând numărul mare şi calitatea vitelor din Moldova, cronicarul polon Martin Cromer (secolul al XVI-lea) scria că „de acolo aduceau odinioară oi şi boi strămoşii noştri, căci nu numai vecinii — ruşii şi ungurii — ci şi prusienii, silezienii, cehii, nemţii, slavii, italienii şi turcii aduc în fiecare an de acolo un număr aproape nesfârşit de animale"[1]. În acelaşi fel se pronunţa şi secretarul nunţiului papal din Polonia, A.M. Graziani, consemnând că „din Moldova se scoate acea mare mulţime de boi, din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine, ale Ungariei şi Rusiei, ci şi cele ale Poloniei, Germaniei, ba chiar şi ale Italiei şi mai ales Veneţia"[2]. Observaţia venea în continuarea alteia, anterioare ei, în virtutea căreia în Moldova „se găseşte un mare număr de herghelii bune, cu cai turceşti şi moldoveneşti". Aceşti cai nu puteau fi însă exportaţi fără voia voievodului[3]. Remarci similare întâlnim în privinţa Ţării Româneşti, unde existau „cai foarte frumoşi, turceşti şi arăbeşti", cei din ţară fiind la fel de buni „pentru război, pentru trăsuri şi căruţe"[4], ca şi ai Transilvaniei, foarte bogată şi ea „în cirezi de vite şi cai"[5].

De mare atenţie se bucura creşterea vitelor cornute mari, ocupaţie al cărei caracter domenial s-a accentuat cu trecerea timpului, pe măsura sporirii numărului de ţărani dependenţi care puteau fi folosiţi ca păstori, nobilii, boierimea şi biserica stăpânind întinse terenuri necultivate, bogate în fâneţe, păşuni şi păduri. Călătorind prin Moldova în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, italianul A.M. Graziani scria că „de aici au mare câştig boierii, care cresc cirezi de vite, ba chiar şi domnul însuşi mai mult din aceasta se îmbogăţeşte, căci şi el vinde în fiecare an un mare număr de boi de pe moşiile sale". Autorul aminteşte şi bâlciurile mari din Moldova, la care veneau mulţi negustori şi unde se mânau „multe mii de boi"[6]. Pentru a face o mare crescătorie de vite, domnul Alexandru Lăpuşneanu evacua 12 sate de pe ambele maluri ale Răutului.

La solicitările Porţii, cei care dădeau un număr sporit de cai „în treaba ţării" erau mai cu seamă boierii şi mănăstirile. Examinând acelaşi catastif al Galatei, se poate observa că pe domeniul ei de 16 sate, recent constituit, în anul 1588 mănăstirea avea 101 cai, 191 boi, vaci şi viţei, 140 porci şi 1 128 oi. În Ţara Românească, episcopia Buzăului dădea o duşegubină de 30 vaci unui sătean, căruia-i lua în schimb ocina de pământ.

Exemple semnificative pentru bogăţia în inventar viu a marilor domenii pot fi adunate mai ales din documentele istoriei transilvane, unde o pătură mai subţire a ţărănimii poseda

---

[1] M. Cromer, *De origine et gestis Polonorum*, Basel, 1568, p. 213 (*apud* V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 17).

[2] *Călători străini*, II, p. 381.

[3] *Ibidem*, I, p. 199.

[4] Franco Sivori, în Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 180.

[5] *Călători străini*, II, p. 317.

[6] *Ibidem*, p. 381–382.

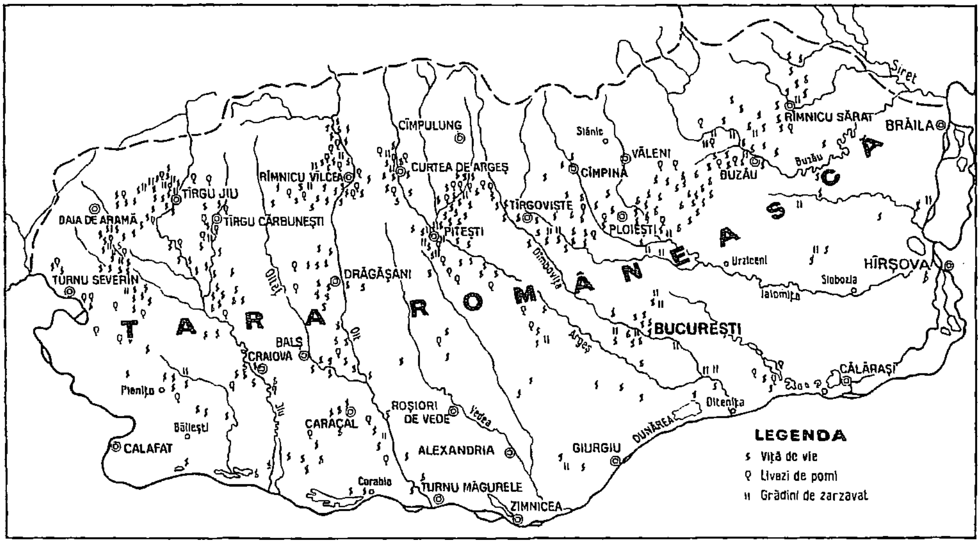
CÎMPULUNG
CURTEA DE ARGEȘ
RÎMNICU VÎLCEA
TÎRGU JIU
DAIA DE ARAMĂ
TÎRGU CĂRBUNEȘTI
TURNU SEVERIN
BALȘ
CRAIOVA
DRĂGĂȘANI
PITEȘTI
TÎRGOVIȘTE
Slănic
VĂLENI
CÎMPINA
PLOIEȘTI
BUZĂU
RÎMNICU SĂRAT
BRĂILA
Siret
Buzău
Urziceni
Slobozia
Ialomița
HÎRȘOVA
BUCUREȘTI
CĂLĂRAȘI
Oltenița
GIURGIU
DUNĂREA
ALEXANDRIA
ROȘIORI DE VEDE
Vedea
CARACAL
Corabia
TURNU MĂGURELE
ZIMNICEA
Plenița
Băilești
CALAFAT
Olt
Dîmbovița
Argeș
ȚARA ROMÂNEASCĂ
LEGENDA
Viță de vie
Livezi de pomi
Grădini de zarzavat

Fig. 5 Harta răspândirii viilor, livezilor și grădinilor de zarzavat în Țara Românească, sec. XIV–XV.

destule animale în gospodărie, pentru a le putea scoate pe piață. Astfel, din cele 5 728 gospodării țărănești aflate spre sfârșitul veacului al XVI-lea pe șase domenii (Șiria, Cluj-Mănăștur, Șimleu, Oradea, Ocna Mureș și Beiuș), doar 928 (16%) aveau cai, dintre care majoritatea — 598 — numai câte un cal, iar boi doar 2 408 (42%), într-o repartiție foarte inegală. Porcii se află înscriși doar pe trei domenii (Oradea, Ocna Mureș și Beiuș), unde din 3 127 familii, doar 1 357 (adică 43%) aveau, iar la oi, pe cinci domenii (cele arătate, mai puțin Cluj-Mănăștur), din 5 147 de gospodării, doar 720 (14%) posedau între 10 și 30 de oi.

Reiese că în condițiile stabilirii dominației otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, creșterea vitelor a rămas o activitate aducătoare de venituri doar în anumite sectoare și numai pentru anumite categorii sociale. În dezvoltare s-a aflat doar creșterea vitelor mari, pe domenii, stăpânii acestora fiind singurii beneficiari ai condițiilor necesare pentru creșterea lor, ca și ai unui export organizat peste hotare. Se constată chiar un regres al creșterii oilor în ultimul sfert al veacului, datorită cerințelor mari ale Porții, cât și faptului că din numărul relativ redus de animale pe care-l putea vinde la un preț scăzut, de monopol, țăranul nu realiza decât un câștig foarte restrâns.

Viticultura. Reprezintă o altă ramură de seamă a economiei agrare în evul mediu românesc, de aceeași tradiție ca și cele anterioare. Dovada elocventă a practicării sale din timpuri străvechi și pe scară largă o avem în terminologia preponderent latină („vie, vin, viță“ etc. cu excepții ca „strugure“, moștenit din substratul autohton, sau „podgorie“, din adstratul slav), care în evul mediu era și mai bogată decât cea de azi; un exemplu interesant ne este oferit prin noțiunea de „popor“ (de vie), care desemna lotul cultivat cu viță de vie; ea prefigura actualul ei sens, care merge pe linia celui antic.

Fiind o activitate care necesită prezența permanentă a omului, viticultura ilustrează în chip elocvent vechimea preocupărilor agricole ale poporului român, dar mai ales caracterul său sedentar, așezat, aflat în permanentă legătură cu pământul pe care s-a format.

De la începutul existenței Țărilor Române, actele de cancelarie menționează dări pe vii, ba chiar cea dintâi dare în bani cunoscută în Țara Românească a fost pe vin și se numea *perper* (de la *hyperperon*, monedă bizantină prin excelență), precum și danii însemnate de vin, din deseatina sau vinăriciul domnesc, făcute unor locașuri sfinte. La sfârșitul veacului al XV-lea, domnia acorda anual unui număr de 11 mănăstiri (șase din Moldova și cinci din Țara Românească) o cantitate de vin echivalentă cu peste 1 000 hl. Cum aceasta era numai a zecea parte, cantitatea din care provenea ea reprezenta peste 10 000 hl. Dar nu tot vinul provenit din vinărici era dăruit mănăstirilor cum, de asemenea, nu toți posesorii de vie erau obligați la plata vinăriciului, de unde rezultă o cantitate de vin mult superioară celei de mai sus. Ea era comercializată în interior, dar mai cu seamă peste hotare. Cronicarul polon Matei de Miechow arăta că în Polonia și în Ucraina se aducea vin „din Ungaria, Moldova și Țara Românească“[1]. Și umanistul Anton Verancsics observa că Moldova cu Țara Românească „au un pământ roditor și sunt foarte bogate în vin, în bucate, în vite și în herghelii“, iar în Transilvania „se ivesc la tot locul dealuri însorite, acoperite de vii“; vinurile pe care acestea le produceau, „fie că le vrei tari sau slabe, aspre sau dulci, albe sau roșii, sunt așa de bune la gust și de soi ales, încât nu mai dorești nici vinurile de Falern din Campania și chiar comparându-le între ele îți plac cu mult mai mult acestea“[2].

Cultura viței de vie cerea munci susținute și grele, de calitate superioară, mai ales manuale, executate cu grijă, migală, pricepere și la momentul potrivit. După alegerea terenului, neaccidentat, de obicei pe dealuri însorite, cu pante line, în zone colinare deschise spre soare, urma pregătirea lui, cu facerea gropilor, de obicei toamna, după care se selectau butașii sănătoși, care se plantau toamna sau primăvara timpuriu, în gropile dispuse într-o anumită ordine, ca și în zilele de astăzi. Via astfel cultivată se chema vie tânără sau sad, care dădea primul rod după trei-patru ani. Via pe rod dura cam 30–40 de ani, după care era părăsită, fiind numită ca atare, fie vie paragină, vie țelină ori părăsiște.

Uneltele folosite la muncile viei erau hârlețul, sapa, săpăliga, cosorul, linul, teascul și vasele de diferite tipuri sau mărimi, în primul rând butoaiele confecționate din lemn cu anumite calități[3]. Documentele mai menționează vieri, muncă salariată la vie[4], crame, teascuri, pivnițe de piatră, șoproane dispuse pe terenurile cu vie, mărturii evidente ale nivelului înalt la care a ajuns cultura viței de vie pe pământul românesc.

---

[1] V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 43; Șt. Ștefănescu, *Istoria medie a României*, partea a II-a (*Principatele Române — secolele XIV–XVI)*, București, 1992, p. 24–25.

[2] *Călători străini*, I, p. 401, 408–409.

[3] La mijlocul veacului al XVII-lea, Paul de Alep a văzut în pivnița mănăstirii Tismana un butoi de mărime uriașă din lemn „numit tisa“, care fusese construit încă din veacul al XIV-lea și cuprindea „trei mii de vedre de vin, fiecare vadră având 12 ocale“ (*Călători străini*, VI, p. 199). Mai des, în acte sunt amintite butoaie cu o capacitate de 100 de vedre, adică 12,88 hl (*DRH B*, I, p. 436).

[4] *DRH B*, I, p. 291.

Această activitate a cunoscut o dezvoltare apreciabilă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, prin extinderea sa în foarte multe județe ori ținuturi extracarpatice, ca și în comitatele transilvane, unde documentele semnalează renumite podgorii (*vinearum promontoria*). Inexistența monopolului turcesc asupra comerțului cu vin, datorită interdicției coranice, explică pe deplin acest avânt al viticulturii tocmai în condițiile de accentuare a dominației otomane. În cultura viței de vie erau interesate toate clasele sociale, de la boierime și biserică, instituție care acumulează mari suprafețe de vii în această perioadă, până la orășenime și țărănime, atât cea liberă, cât și cea dependentă. Vinul era produs pentru consumul propriu, dar și pentru piață. Țăranii dependenți sădeau vii pe moșiile stăpânilor, care le puneau la dispoziție terenuri potrivite, primind în schimb vinăriciul numit *boieresc* sau *otaștină*. *Rumânii* acordau o deosebită atenție viilor, întrucât asupra lor aveau drepturi mai mari decât asupra delniței, ei putând să le înstrăineze prin vânzare sau prin danie.

Numărul viilor vândute și cumpărate era deosebit de mare, iar prețul lor, considerabil mai mare decât al altor terenuri, era în continuă creștere. Dacă în Moldova falcea de vie se vindea cu 90 de zloți în deceniul al șaselea al veacului al XVI-lea, în deceniul al noulea a depășit 400 de zloți. În Țara Românească, prețul mediu al pogonului de vie era de 200 aspri în deceniul al șaptelea al aceluiași veac, pentru a ajunge la 880 aspri în deceniul al noulea. Cu toată deprecierea monedei de argint la jumătate, observăm că prețul viilor a cunoscut o evoluție ascendentă.

Pomicultura și grădinăritul. A constituit o altă bogăție de seamă, atât în regiunea deluroasă, cât și la câmpie. Unele soiuri de pomi fructiferi creșteau și în stare sălbatică, în păduri. Pe lângă nuci, cireși, vișini, gutui, se cultivau peri, dar mai ales pruni și meri, apreciate prin gust și aromă fiind merele domnești. Toponimia oglindește, în mod sugestiv, speciile de pomi fructiferi. Alături de nume ca: Brădet, Făget, ilustrând diverși arbori de pădure, sunt de menționat Agriș, Alun, Aluniș, Căpșuna, Cireșoaia, Corni, Cornățel, Livada, Livezi, Meriș, Merișani, Merișor, Mura Mare, Mura Mică, Nucet, Păru, Periș, Poiana Mărului, Pruni, Prunișor, Pruniș, Piersica, Scorușu, Scorei, Valea Cireșului, Valea Nucului, Vișina etc.

În grădinile din preajma gospodăriilor se cultivau, pentru consumul propriu, iar în apropierea orașelor și pentru piață, o serie de legume și de plante aromatice ca: varza, mazărea, bobul, fasolea, ceapa, usturoiul, dovleacul, lintea, morcovul, pătrunjelul, mărarul etc.

b. Alte ramuri ale economiei

Apicultura. Preocupare de veche tradiție, a cunoscut o remarcabilă dezvoltare în acea perioadă, stupăritul aducând însemnate venituri domniei, în miere și ceară, ulterior și în bani. Multe documente vorbesc despre întemeierea unor prisăci sau stupine în păduri ale statului, cu aprobarea domniei. Mierea și ceara figurează în daniile domnilor către mănăstiri, dar și ca marfă de export în privilegiile acordate liovenilor și brașovenilor.

În 1573, un loc de stupină în Țara Românească era vândut cu 600 aspri, preț echivalent atunci cu cel plătit pentru doi boi sau pentru un pogon de vie.

Întinderea locurilor pentru prisacă era variabilă: se vorbește de „cât va arunca un om cu piatra din mijlocul prisăcii în toate părțile", „de 40 de pași în jur"[1], iar două locuri de stupină aveau în 1568 „în lungime 20 de funii și în lățime 20 de funii și funia pe 30 de stânjeni"[2], ceea ce înseamnă o suprafață de circa 138 ha.

Mari posesori de stupine erau mitropoliile, episcopiile și mănăstirile, dar și gospodăriile țărănești, care plăteau dijma sau deseatina din stupi ca rentă către stăpânul moșiei sau ca dare către domnie. Mierea din Moldova era „de cea mai bună calitate"[3], din ea preparându-se miedul, o băutură foarte apreciată, al cărei nume este menționat încă din veacul al V-lea de către Priscus Panites, dar pentru o zonă geografică apropiată mai mult de Banat și de Transilvania. Deși în Transilvania dimensiunile albinăritului erau mai reduse comparativ cu teritoriul extracarpatic, în 31 de sate ale domeniului Ardud erau menționate la 1600 un număr de 279 familii ce posedau în total 1 395 stupi, în proporții foarte variabile, de la 1–4 stupi până la 10–28 stupi.

Pescuitul. Constituia o ocupație principală a locuitorilor din preajma Dunării, a lacurilor și a unor râuri care aveau ape limpezi și curate, fenomenul poluării fiind în epocă necunoscut. Un călător străin scria că Moldova era „foarte bogată în iazuri și bălți și helesteie într-o așa mare măsură, încât omul nu poate dori nimic mai mult de la natură pentru nevoile vieții"[4]. Despre Țara Românească știrile sunt și mai amănunțite: „Pescăriile privesc peștele din Dunăre. Când zăpezile se topesc, aceasta se umflă atât de mult, încât revărsându-se peste maluri, inundă o mare întindere de pământ, care rămâne ca o mare. Aici se prinde o cantitate imensă de bibani și alți pești mari. Este în special o abundență de crapi, care sunt așa de mari și de grei, încât pot ajunge să cântărească 80 livre. Acești pești, tăiați în lung în patru bucăți, sunt sărați și puși la afumat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca. Se trimit la Constantinopol, unde sunt foarte apreciați"[5]. Peștele era foarte căutat, datorită reglementărilor alimentare prescrise de biserică. De aceea, nu e deloc de mirare faptul că mănăstiri precum Tismana și Cozia din Țara Românească, Neamț, Bistrița și Galata din Moldova erau posesoare de numeroase bălți, iazuri și helesteie, din care era exploatat peștele. Și țăranii liberi practicau pescuitul pe lacurile sau pe bălțile din interiorul hotarului satelor lor. În Țara Românească erau renumite bălțile din lunca Dunării pentru bogăția lor în pește, iar în Moldova cele din zona Galaților, adică tot la Dunăre. Spre exemplu, peștele din bălțile situate în zona Olteniței era transportat pe

---

[1] *DIR A, veac XVI*, III, p. 103 și 153.

[2] *Ibidem*, p. 268.

[3] *Călători străini*, III, p. 200.

[4] *Ibidem*, I, p. 192.

[5] Sivori, în Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 177.

„drumul peștelui" până la București și până în Transilvania, mai puțin bogată în acest produs. Aici pescuitul constituia un monopol seniorial, pe domenii (inclusiv pe cel al arhiepiscopiei de Alba Iulia), fiind pomenite lacuri ori iazuri artificiale de pescuit (*stagnum, piscatura, piscina*). Între supușii marelui domeniu figurau și pescarii (*piscatores*), iar în unele cazuri iobagii aveau și o dare în pește prevăzută între obligațiile lor.

Vânătoarea. Secretarul lui Petru Cercel, Franco Sivori, relatează că „în această țară se găsesc multe animale sălbatice, ca iepuri, cerbi, căprioare, mistreți, vulpi, lupi și urși; se mai află potârnichi, fazani, gâște și rațe sălbatice, turturele, prepelițe, sturzi, în mare cantitate, astfel că se pot organiza vânători minunate"[1]. În același context, autorul menționează șoimii românești, care trebuiau trimiși sultanului și curții sale.

Textul de mai sus ilustrează foarte bine cele două ipostaze ale vânătorii pe teritoriul românesc; ca amuzament, preocupare distractivă a domnului țării și a boierilor, dar și ca mijloc de a acoperi parțial unele nevoi, pentru marea parte a locuitorilor. Situația este valabilă și pentru Transilvania, unde la începutul veacului al XVI-lea regele Vladislav al II-lea dădea un decret care, printre altele, interzicea iobagilor să vâneze pe domenii cerbi lopătari, iepuri, mistreți, fazani și găinușe, îngăduindu-li-se, în schimb, vânătoare de lupi, urși, vulpi, jderi. În ciuda acestui decret, iobagii au continuat să vâneze animale și păsări, dând o parte din vânat stăpânului de domeniu, vânătoarea ținând de monopolurile senioriale, ca și pescuitul. Pentru rege și pentru nobilime se organizau mari vânători în Transilvania, iar pe unele domenii se creșteau câini de vânătoare și se dresau șoimi.

Actele interne, ca și călătorii străini, se referă adeseori la întinsele, nesfârșitele păduri care acopereau cea mai mare parte a teritoriului românesc, începând de la munte până la câmpie. Legătura permanentă pe care poporul român a păstrat-o cu pădurea rezultă și din terminologia latină a celor mai multe soiuri de copaci, precum aninul, carpenul, cornul, fagul, frasinul, plopul, salcia, teiul, ulmul, cărora li se adaugă și câteva din fondul autohton, precum „brad" ori „codru". În pădurile de fag și stejar erau crescute și îngrășate cu ghindă și jir numeroase turme de porci. Pe teritoriul Transilvaniei, din pădurea comună, de care se foloseau atât iobagii, cât și stăpânul, pădurea alodială, rezervată numai stăpânului a început să se separe de pădurile sătești.

Bogățiile subsolului. Mai abundente în Transilvania, acestea erau reprezentate de aur, argint, fier, sare, sulf, păcură, chihlimbar ș.a.

Bogăția menținută și în zilele noastre, sarea, cunoștea o intensă exploatare, pentru consumul intern, dar mai ales pentru vânzarea în afară. În Transilvania, deosebit de cunoscute erau ocnele de sare de la Turda, Ocna Sibiului, Cojocna, Sic, precum și Ocna Dejului, cu sarea de cea mai bună calitate. În Țara Românească, pe lângă cele mai vechi de la Ocnele Mari și Ocna Mică (lângă Târgoviște), s-au mai deschis ocne la Telega și la Ghitioara, ambele în județul Prahova. În Moldova continua exploatarea sării lângă Târgu Trotuș. Țăranii scoteau sarea și din locurile unde aceasta se găsea la suprafață, formând adevărate „maluri de sare".

---

[1] *Ibidem.*

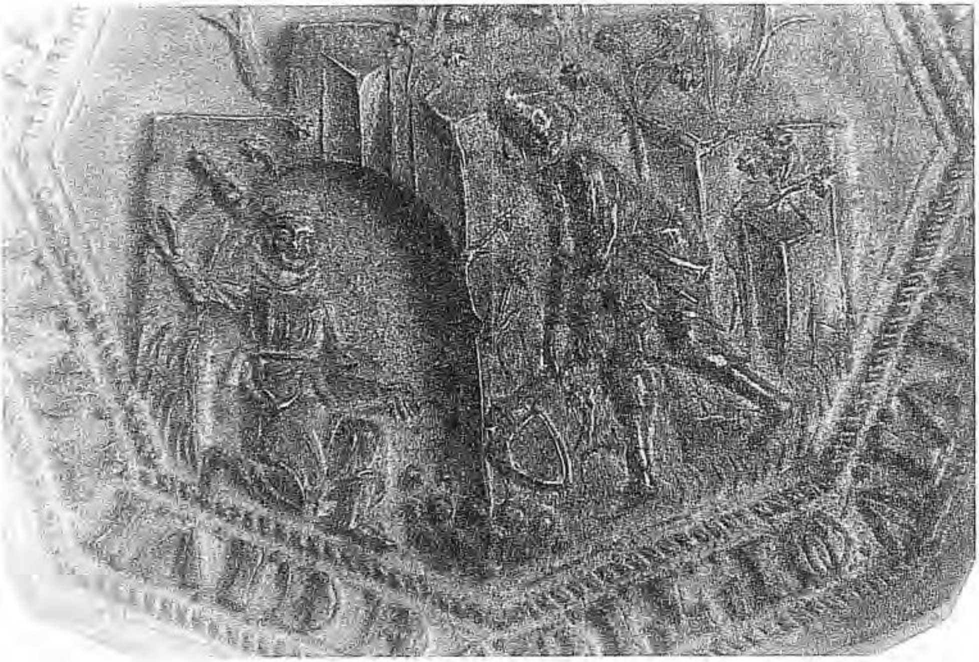

Fig. 6 Minerit și muncă agricolă, după un sigiliu de la Baia Mare, sec. XVI.

Tehnica de extragere a sării era rudimentară, cu robi țigani (ciocănași) și vecini (măglași) în Țara Românească și Moldova, în vreme ce în Transilvania erau folosiți tăietorii de sare, plătiți cu bani sau în natură. Muncile auxiliare erau efectuate de către iobagi. Transportul sării intra în obligațiile către stat ale țărănimii libere și ale orășenimii.

Actele mai menționează și exploatarea păcurii (inexistentă la sud de Dunăre, iar termenul latin care o desemnează în limba română reprezintă un argument puternic în favoarea continuității românești), a aramei și a fierului. Încă din timpul lui Mircea cel Bătrân sunt pomenite salinele de la Ocnele Mari, ca și minele de aramă de la Bratilovo, lângă Baia de Aramă, acestea din urmă fiind concesionate unor meșteri străini, cu nume german. Mai târziu, călătorii străini au găsit părăsite minele din Țările Române extracarpatice, punând această situație pe seama turcilor, din teama ca nu cumva aceștia să pună stăpânire pe ele sau să mărească tributul țării. Important este și faptul că explicația respectivă li se dădea chiar la curțile domnești. În regiunea Buzăului se mai exploatau sulful și chihlimbarul.

Mineritul a cunoscut însă o dezvoltare deosebită în Transilvania[1] — fierul în părțile Hunedoarei, Bihorului și Ciucului, apoi la Rimetea (Trascău), Vașcău și Mădăraș.

---

[1] Termen prin care înțelegem atât voievodatul Transilvaniei, cât și părțile situate la vest de acesta, denumite mai târziu Partium și Banat.

Dezvoltarea meșteșugurilor, a schimbului, a tehnicii militare, îndeosebi a artileriei, au dus la sporirea interesului pentru fier, vândut adeseori sub formă de bare, din el prelucrându-se unelte agricole, obiecte de uz casnic și arme. Datorită exploatării fierului, unele localități s-au constituit în târguri (Hunedoara) sau au primit chiar privilegiul de oraș (Rimetea).

Aurul și argintul constituiau alte bogății de seamă ale subsolului Transilvaniei, cunoscute și apreciate fiind exploatările de la Abrud, Zlatna, Roșia, Ruda, Brad, Băița, Baia de Criș, Baia de Arieș, Baia Mare și Chiuzbaia. Aurul se mai extrăgea și din nisipul râurilor, atât în Transilvania (din râuri care-și aveau originea în zone miniere ca Arieș, Chisindia-Arad), cât și în Țara Românească. Aici, din apa râului Lotru se scotea aur sub formă de grăunțe. Domniei îi revenea o parte destul de însemnată.

Exploatarea în adâncime se făcea prin guri și galerii orizontale, oblice sau verticale, care duceau la filoane prinse în straturile adânci. Progrese sensibile au fost realizate în secolul al XVI-lea prin aplicarea unor metode noi și folosirea unor unelte perfecționate. Pentru zdrobirea minereului s-a recurs tot mai mult la forța hidraulică pentru punerea în mișcare a șteampurilor (*contusoria*). Purificarea metalului prețios se făcea în cuptoare (*domus crematoria*), în ateliere speciale de prelucrare a minereului (*domus separatoria*), în topitorii (*conflatoria*). Spre exemplu, la mina regală de la Baia Mare, la mijlocul veacului al XVI-lea funcționa o galerie de profunzime (*stolla magna*), alte galerii secundare, 14 șteampuri acționate de forța hidraulică și cinci topitorii.

Pentru a spori veniturile fiscului și pentru a preveni abuzurile cămărașilor sau ale arendașilor de mine, puterea centrală a căutat soluții pentru îmbunătățirea situației din domeniul minelor, posesorii și exploatatorii acestora fiind scutiți de taxe vamale pentru obiectele sau uneltele achiziționate din alte locuri, privilegiile centrelor miniere fiind reconfirmate, dreptul de exploatare a minelor de aur și argint fiind nelimitat, iar orașele miniere dobândind numeroase privilegii. De exemplu, în 1505 o parte din veniturile tricesimei din Transilvania erau acordate pentru redresarea mineritului la Baia Mare, iar doi ani mai târziu, aceeași destinație o dobândea și suma provenită din arendarea vigesimei pe doi ani către sibieni și brașoveni. Posesorilor și arendașilor de mine din Baia Sprie le erau acordate patru privilegii în perioada 1518–1535, iar târgului minier Rodna îi era conferit, în 1520, dreptul de a exploata minele în regie proprie, dreptul de crâșmărit, de târg săptămânal, cu obligația de a renova minele vechi, precum și de a deschide altele noi.

Utilajele tot mai perfecționate, ca și forța de muncă mai numeroasă folosită în minerit reclamau și investiții considerabile de capital. În aceste condiții, exploatarea minelor a ajuns uneori în mâinile unor antreprenori străini ori în cele ale unor mari negustori transilvăneni. Progresele ar fi fost mai mari în această privință dacă situația politică ar fi fost mai liniștită.

Venitul obținut de fisc din minerit era urbura. A zecea parte din produsele minelor era predată comiților cămării, restul metalului prețios fiind vândut în același loc, la prețul fixat de cămara regală. Venit de seamă al puterii centrale, schimbul de aur era arendat, adeseori, unor orașe.

În afara localnicilor, liberi sau iobagi, în mine lucrau îndeosebi mulți coloniști aduși din Germania și Slovacia. Statutele minerilor din Baia Sprie, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ilustrează condițiile lor grele de viață, cu interdicția părăsirii locului de muncă, o muncă istovitoare (de 10 ore pe zi la cuptoare, 12–14 ore pe zi la șteampuri) depusă pentru o sumă derizorie. Tăietorii de sare erau angajați cu unelte proprii pentru un an de zile, fiind plătiți cu bani și o cantitate de postav. Primeau 8–16 dinari pentru fiecare sută de bolovani de sare tăiați. Condițiile grele de viață explică participarea minerilor și a tăietorilor de sare la mișcări sociale, inclusiv la războiul țărănesc din anul 1514.

c. Orașele, meșteșugurile și comerțul

Evul mediu a realizat o legătură strânsă, intrinsecă între cele trei realități așezate sub acest titlu, în sensul că orașul medieval a fost produsul unei noi ordini social-politice, diferite de cea a orașului antic, care pe teritoriul românesc dispăruse complet în iureșul migrațiilor. Așa stând lucrurile, orașul medieval de pe teritoriul românesc este o apariție nouă, apropiată deci de situația din Europa Occidentală, unde rolul economic și comercial al orașului a fost primordial, cel politic fiind cel subsidiar. O expresie elocventă a acestei stări de fapt a fost rolul însemnat deținut la începuturile orașului medieval de pe teritoriul României de unele elemente alogene provenite din lumea apuseană, mai ales de origine germană (dar și italiană în zona dunăreano-pontică). Alte asemenea elemente etnice alogene au venit și dinspre răsărit, ca armenii din Moldova, trecuți masiv în Transilvania înainte și mai ales după anul 1600, locul lăsat liber de ei fiind ocupat treptat de către evreii coborâtori din regiunile Galiției.

Ruptura ce a avut loc între antichitate și în evul mediu în privința civilizației urbane pe teritoriul României se exprimă prin dispariția termenilor latini care definesc orașul în limbile franceză și italiană, respectiv „villa“ și „civitas“, păstrate și în limba română, dar cu altă valoare semantică („cetate“ și, respectiv, „vilă“), noțiunea de „oraș“ a limbii române fiind explicată prin maghiarul „város“, fapt care ilustrează o dată mai mult impulsurile apusene prezente la începuturile orașului medieval românesc. Aici și-a spus însă cuvântul și lumea slavă înconjurătoare, care a lăsat limbii române de azi noțiunea de „târg“ (de la slavul „torg“), de unde și pătura socială a târgoveților din orașul extracarpatic.

Impactul otoman asupra societății românești, decisiv după prima treime a veacului al XVI-lea, avea să se exercite tot mai puternic în domeniul civilizației urbane, aducând și în această privință un suflu nou de bizantinism, care în privința orașului însemna calitatea primordială de centru politic, administrativ și religios, afirmată în detrimentul celeilalte. Dacă la constatările de aici adăugăm controlul tot mai riguros al otomanilor asupra comerțului românesc, ca și schimbarea axelor acestui comerț, ne explicăm mai bine de ce unele centre urbane mai vechi au dispărut în timp (Cetatea de Floci, Gherghița, Târgșor), altele mai noi făcându-și apariția (Caracal, Craiova, Ploiești).

În vechile izvoare, orașele extracarpatice apar sub denumirile de târg, cetate (*torg*, *grad*, *civitas*), loc (*mjasto*) sau oraș (*város*).

Unele orașe extracarpatice sunt tot atât de vechi ca și cele două state întemeiate în secolul al XIV-lea, altele chiar mai vechi; acestea au premers formării statelor și chiar au favorizat procesul de sudare teritorială, prin drumurile comerciale care le străbăteau, legând, totodată, teritoriul românesc de alte regiuni ale Europei Centrale, Estice și Sud-Estice. La rândul lor, apariția statelor a favorizat apariția de noi orașe, pentru care avem și prima mențiune, astfel: în Țara Românească mențiunea cea mai veche o are Câmpulungul (1300), urmat de Argeș sau Curtea de Argeș (1330), Floci sau Orașul (Cetatea) de Floci (1368), Brăila (1368), Slatina (1368), Pitești (1385), Râmnicu Vâlcea (1388), Turnu, ulterior Turnu Măgurele (1393), Giurgiu (1394), Târgoviște (1396), Târgșor (1413), Târgu Jiu (1426), Buzău (1431), Târgu Săcuieni (1431), Gherghița (1431), București (1459), Calafat (1480), Târgu Gilort (1484); în Moldova sunt atestate documentar Chilia, Cetatea Albă, Baia și Hârlău la 1384, urmate de Suceava (1388), Roman (1392), Târgu Neamț (1395), Cernăuți, Iași, Piatra Neamț și Bacău la 1400, Dorohoi (1407), Bârlad (1408), Tighina (1408), Târgu Trotuș (1408), Adjud (1433), Vaslui (1435), Botoșani (1439), Galați (1445), Tecuci (1445), Cotnari (1448), Târgu Frumos (1448), Târgu Lăpușna (1454), Târgu Putna (1460), Orhei (1470) și Huși (1487).

Datorită unor condiții defavorabile (devieri sau abateri de trasee comerciale, campanii militare, ocupații străine, acaparări de către boieri, strămutări de vatră), anumite centre au început să decadă încă din veacul al XVI-lea (Gherghița, Orașul de Floci, Târgșor, Târgu Săcuieni, Baia, Vaslui, Târgu Putna). Au apărut însă altele, precum Caracal și Cornățel (1538), apoi Ploiești (1599–1600) în Țara Românească sau Ștefănești (1509), Soroca (1517), Șchei, Fălciu (1527–1538) și Focșani (1574) în Moldova.

Se observă că orașele erau amplasate mai ales în zona subcarpatică, pe malul unor ape curgătoare din interiorul țării, sau la Dunăre și la Marea Neagră.

Teritoriul lor era alcătuit din vatra pe care erau așezate gospodăriile, cu case, prăvălii, ateliere etc. și din țarina sau câmpul care cuprindea terenurile de cultură, pășunile, livezile, viile, pe care orășenii le foloseau în comun. Unele orașe posedau terenuri foarte întinse, cu multe sate, numite ocoale sau moșii. Moșia orașului Câmpulung (Argeș) cuprindea 12 sate și 10 munți, iar orașul Vaslui avea un ocol de peste 400 km^2.

Întrucât multe așezări urbane au evoluat din cele rurale, în modul lor de organizare se constată, mai ales la început, o influență a obștii rurale. Dar fiindcă în lumea de tradiție bizantină cum a fost cea românească din afara arcului carpatic nu a existat o mișcare comunală, elementele de solidaritate comunitară existente inițial nu au avut urmarea și nici dezvoltarea cuvenite; dimpotrivă, într-o fază ulterioară din evoluția lor au început a fi considerate proprietate a domniei, care deja din a doua jumătate a veacului al XV-lea a început a dărui unor mănăstiri părți din ocoalele și moșiile orașelor. În acest sens, în anul 1491, sate din ocolul Târgului Piatra (actualul Piatra Neamț) erau dăruite mănăstirii Tazlău; în Țara Românească, Târgul Gilort a fost dăruit în întregime unor boieri (1484), iar 11 ani mai târziu, o braniște din moșia orașului Slatina a fost încredințată mănăstirii

Glavacioc (1495). Pe vremea lui Mihai Viteazul, orășenii din Argeș au pierdut venitul vămii și dreptul de judecată în favoarea mănăstirii Curtea de Argeș. În loc ca orașele să-și afirme libertatea inițială ele și-o vedeau îngrădită cu trecerea timpului, situație ce nu poate face abstracție de accentuarea presiunii otomane.

Intrând în stăpânirea domniei, pe lângă meșteșugari și negustori, care constituiau majoritatea populației lor, orașele au început să includă și mulți slujitori administrativi, militari, clerici și chiar boieri. În orașe se mai aflau și reprezentanți ai domniei numiți *pârcălabi*, care alături de conducerea locală participau la administrarea așezării. Pârcălabii aveau atribuții militare, apoi și fiscale în orașe, mai ales în Moldova. Au mai apărut și *sudeți*, care aveau atribuții judecătorești în cadrul ocoalelor, precum și *posadnici*, care supravegheau îndeplinirea prestațiilor față de domnie. Deși s-a menținut dreptul de autoconducere al orașelor prin intermediul *județului* în Țara Românească ori al *șoltuzului* în Moldova, ajutați în atribuțiile lor de sfatul orășenesc al celor 12 pârgari, reprezentanții domniei (pârcălabii) și-au sporit atribuțiile (strângerea dărilor, fixarea hotarelor orașului, ținerea de judecăți, confirmarea unor tranzacții comerciale etc.). Porunca adresată în 1591 de Giurgi, mare ban al Craiovei, orășenilor din Târgu Jiu, stabilea „să vă strângeți toți acolo înaintea lui Dumitru pârcălab din Târgu Jiului să adeveriți, să vedeți avut-au Stănilă treabă cu moșia Moldoveanului au n-au avut“[1].

Această restrângere de drepturi a orașelor a determinat încercări nereușite ale orășenilor vizând restabilirea vechilor lor drepturi și privilegii, încălcate de către boieri și de către mănăstiri, ca urmare a unor danii domnești: „iar voi, orășenii din Argeș, să vă feriți de ocina sfintei mănăstiri și din câmp și de pretutindeni pe unde va fi ocina Flămânzeștilor“[2], se specifica în hrisovul domnesc prin care se dădea câștig de cauză mănăstirii Argeș în procesul ce a avut loc între orășenii din Argeș și mănăstire, în anii 1558 și 1560, pentru satul Flămânzești. Aceiași orășeni din Argeș s-au judecat și cu mănăstirea Bistrița (olteană) pentru moșia Stroiești, cei din Gherghița cu țăranii din Melești (1560), iar orășenii din Buzău cu episcopia Buzăului pentru mai multe ogoare și o braniște. Aceste proprietăți ale unor boieri sau mănăstiri, obținute prin danii domnești chiar în vatra orașelor, au favorizat destrămarea proprietății obștești și sporirea celei individuale, inclusiv în cadrul comunităților orășenești. Episcopia Buzău avea nouă ogoare în câmpul orașului (1572), mănăstirea Radu Vodă ținea 13 prăvălii în București (1587), iar mănăstirea Buna Vestire din Buzău avea nouă roți de moară pe apa Buzăului, în ocina orașului. Mănăstirea Argeș a devenit stăpână pe satul Flămânzești din țarina orașului (1514), iar mănăstirea Pângărați asupra unei siliști situate în ocolul Târgului Piatra (1577). La cererea orășenilor, se măsurau hotarele vetrei și ale moșiei orașelor (ca în 1534 pentru Gherghița).

Până la mijlocul veacului al XVI-lea, orașele au cunoscut o viață economică înfloritoare, dar ulterior, pe măsura consolidării dominației otomane, dezvoltarea lor a fost încetinită. Influența orientală s-a instaurat treptat în nomenclatura și în viața orașului, a meșteșugurilor și chiar a breslelor de mai târziu. Mărfurile aduse din Levant și din Orientul

---

[1] *DIR B, veac XVI*, VI, p. 25.

[2] *Ibidem*, III, p. 89.

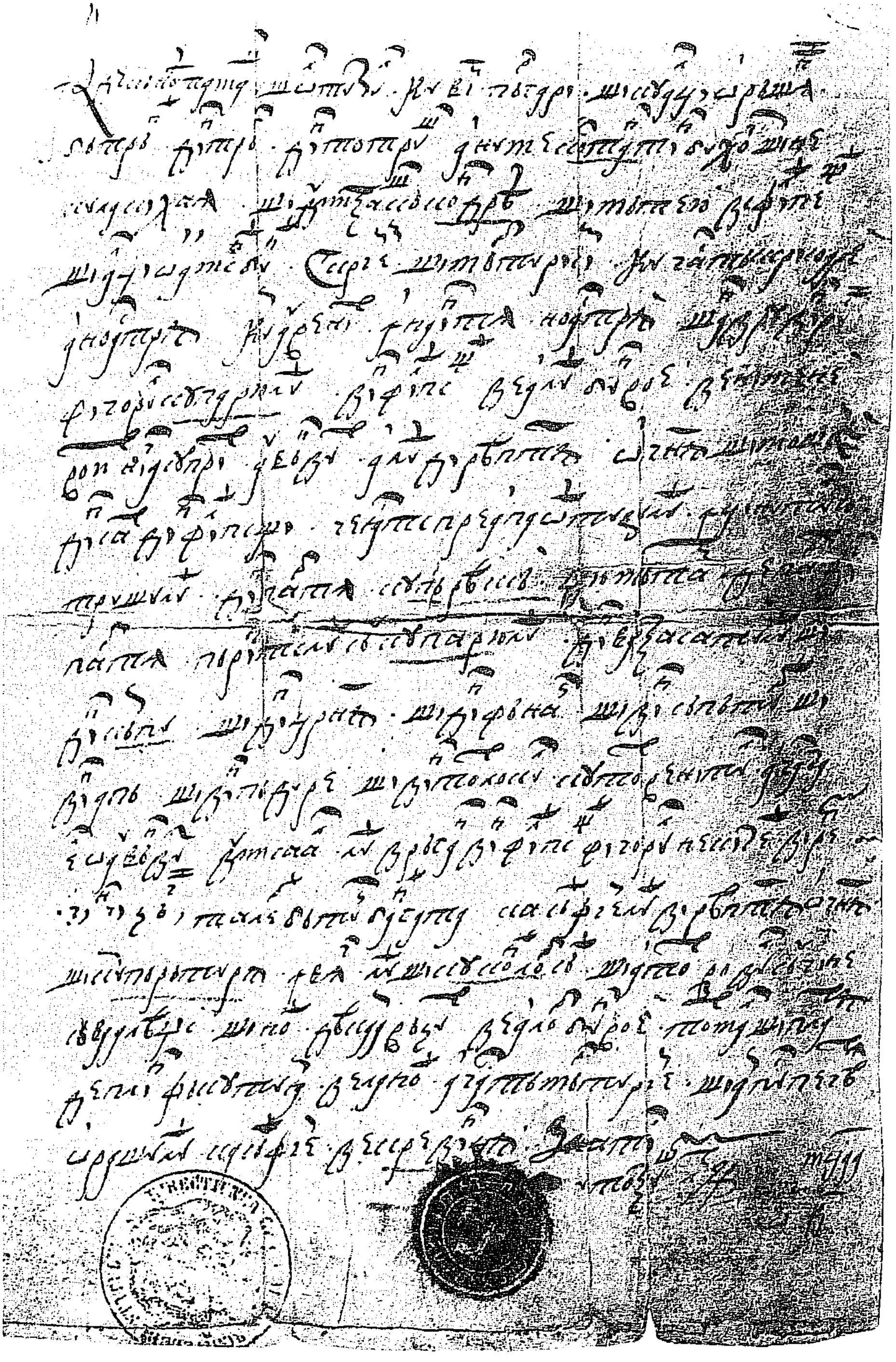

Fig. 7 1591 (7100), oct. 4. Tamaș șoltuzul și 12 pârgari din Târgul Trotuș întăresc lui Drăgan din Filipești jumătate din moșia Filipești pe Oituz, cumpărată cu 50 taleri .

Apropiat au început să apară tot mai insistent pe piețele orașelor, pentru care începe să fie atestat numele de *pazar*, *bazar*; au apărut și produse lucrate de brăgari, iaurgii, pastramagii etc. Numărul crescut al grecilor, al armenilor și al altor negustori orientali avea să ducă la apariția unor bresle sau starostii care le apărau interesele pe plan local.

Despre orașele muntenești, Francisco della Valle nota, în 1532, că orașul Târgoviște „nu prea mare", era așezat „în șes și înconjurat de ziduri", palatul domnesc fiind împrejmuit cu pari foarte groși de stejar[1]. Mai târziu (în 1584), Franco Sivori nota despre același oraș că avea locuințe „bune și mândre", fiind o așezare „bine și bogat populată"[2]. În privința Bucureștilor, Lescalopier afirma, în 1574, că era împrejmuit cu „trunchiuri mari de copac, înfipte în pământ, unul lângă altul și legate între ele prin grinzi de-a curmezișul", orașul fiind podit cu „trunchiuri de copaci", iar bisericile având acoperișuri de șindrilă[3]. În 1589, Fox găsea că orașul Buzău era „mare și cu case de lemn"[4], iar Baltasar Walther considera Craiova, la sfârșitul secolului al XVI-lea, o cetate mare, „populată, prea avută în provizii de tot felul, dar lipsită de ziduri și de fortăreață"[5].

În privința orașelor din Moldova, ne rețin atenția afirmațiile lui Georg Reicherstorffer privitoare la Suceava, „înconjurată de ziduri"[6], ca și ale lui François de Pavie despre Iași, „care nu este închis cu ziduri"[7], completate cu cele ale lui Fox (1589), care a văzut numai case de lemn, inclusiv curtea domnească, acoperită cu viță, în acest oraș[8], comparat de rusul Trifon Korobeinikov (1594) cu Rostovul; „târgul este cam cât Rostovul și are piețe bune, multe prăvălii cu tot felul de mărfuri"[9].

Din secolul al XVI-lea s-au păstrat mai multe peceți ale administrației orașelor, de exemplu cele de la Câmpulung (1500), Râmnicu Vâlcea (1506), Târgoviște (1512–1521) și București (1563) în Țara Românească, sau de la Roman și Bârlad în Moldova, către sfârșitul aceluiași veac. Ne-au mai parvenit, de asemenea, unele hrisoave conținând drepturile și libertățile orașelor (ca, de exemplu, pentru orașul Câmpulung Muscel, cu începere din anul 1559).

Geneza treptată, ca și poziția mult mai precară a orașelor extracarpatice se observă și din faptul că acestea nu au fost înconjurate cu ziduri de apărare. Drept urmare, în interiorul lor nu s-a simțit lipsa de spațiu, ca în zonele intramurane ale orașelor transilvănene, posibilitatea practic nelimitată a extinderii pe orizontală conferind orașelor moldo-muntene un pronunțat caracter semiagrar.

---

[1] *Călători străini*, I, p. 322.

[2] *Ibidem*, III, p. 11–12.

[3] *Ibidem*, II, p. 426–427.

[4] *Ibidem*, III, p. 294.

[5] Dan Simonescu, *Cronica lui Balthasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, SMIM 3, 1959, p. 75.

[6] *Călători străini*, I, p. 192.

[7] *Ibidem*, III, p. 181.

[8] *Ibidem*, p. 296.

[9] *Ibidem*, p. 362.

Sub aspect urbanistic, se poate constata o grupare a locuitorilor în unele zone ale orașului, în funcție fie de statutul lor social, fie de apartenența lor etnică. Nucleul orașului îl reprezenta zona de producție și de schimb/zona de târg concentrată în jurul pieții/pazarului și pe străzile învecinate acesteia. În 1563, județul și cei 12 pârgari ai Bucureștilor întăreau negustorului Ghergoman grecul o prăvălie lângă biserica domnească din „pazar“[1], pentru ca în 1575 să fie menționat într-un document „pazarul“ din Buzău[2]. Cercetările arheologice au scos în evidență în această zonă economică o parcelare foarte strânsă și o continuitate a construcțiilor, în sensul suprimării aproape totale a curților[3]. Negustorii și meșteșugarii erau grupați după specialitate sau naționalitate, în București memoria colectivă păstrând denumirile unor asemenea artere comerciale, ca Lipscani — de la negustorii care comercializau produse de la Lipsca/Leipzig —, Curelari, Blănari, Pielari, Gabroveni — de la meșteșugarii pielari din orașul bulgăresc Gabrovo.

Centrul de producție și comerț era înconjurat de zonele de locuințe, denumite — cu începere din secolul al XVII-lea — mahalale. Acestea erau grupate în jurul bisericilor parohiale cu cimitir propriu și preluau, de cele mai multe ori, numele hramului bisericii. În această zonă sunt preponderente gospodăriile asemănătoare celor din mediul rural, cu grădini și livezi.

Un aspect interesant îl oferă zona rezervată locuințelor boierești, marii stăpâni funciari instalându-se — ca peste tot în Europa vremii — în centrele urbane din preajma domeniilor lor (fenomen similar *inurbamento*-ului din Italia). Întrucât numărul acestora nu poate fi foarte mare, curțile boierești se grupau în aceeași zonă cu casele marilor negustori.

În mediul urban predomină locuințele de suprafață, suprapuse unor pivnițe mari, boltite, care atestă ocupațiile comerciale ale locuitorilor. Un alt element definitoriu pentru urbanismul medieval îl constituie existența, în vecinătatea pieței/pazarului, a hanurilor. Acestea erau, în general, clădiri mari, de plan rectangular, cu etaj și curte interioară, închisă cu porți puternice.

O evaluare orientativă a populației orașelor din cele două țări românești extracarpatice se poate face pe baza relatărilor călătorilor străini de la sfârșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a celui următor, numărul obținut astfel fiind, cel mai probabil, maximul admisibil pentru epoca analizată. În acest context se poate considera că populația urbană a Țării Românești reprezenta sub 10% din populația totală a principatului. Astfel, se apreciază că Bucureștii aveau — în prima jumătate a secolului al XVII-lea — circa 30 000 de locuitori, cifră, probabil, mult exagerată, Târgoviște — la sfârșitul secolului al XVI-lea — peste 5 000 de locuitori, Craiova și Piteștii — la mijlocul secolului al XVII-lea —

---

[1] *DIR B, veac XVI*, III, p. 177.

[2] *Ibidem*, IV, p. 192.

[3] Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, 1982, p. 71, 73.

mai mult de 1 000 de locuitori fiecare, Buzăul și Câmpulungul — în aceeași perioadă — între 2 000 și 3 000 de locuitori, iar Caracalul în jur de 1 000 de locuitori[1].

Din punct de vedere etnic, populația urbană avea o pondere a alogenilor mai mare, fără însă a afecta preponderența populației românești. Astfel, în orașele mai vechi — Câmpulung, Târgoviște, Râmnicu Vâlcea — populația alogenă era constituită cu precădere din sași și maghiari. Acestora li se vor adăuga — în special în secolul al XVI-lea — greci, armeni, evrei, turci, poloni și câțiva italieni, așezați în special în București, în majoritatea lor, negustori. Un document din 1590 indică existența unui „*bașa al străinilor*“, șef al comunității negustorilor străini din oraș[2].

*

La o dezvoltare mult mai completă și la o viață economică înfloritoare au ajuns orașele din Transilvania. În primul rând, numărul lor a fost aici mult mai mare: unele au evoluat din vechile așezări politice și militare ale voievodatelor din secolele IX–X, altele erau așezate la încrucișarea de drumuri sau de artere principale de comunicație, în special cu teritoriile extracarpatice (Sibiu, Brașov, Bistrița), altele erau centre administrative (de comitate sau de scaune săsești și secuiești, precum Cluj, Turda, Dej, Deva, Hunedoara, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Mediaș, Târgu Mureș, Odorhei, Sighet, Timișoara, Zalău etc.), în sfârșit, altele erau centre miniere (Abrud, Baia de Arieș, Baia de Criș, Baia Mare, Baia Sprie, Cojocna, Ocna Dejului, Ocna Sibiului, Rodna, Sic, Zlatna).

Un rol de seamă în dezvoltarea urbană a Transilvaniei l-a avut colonizarea sașilor, prin statutele și privilegiile obținute de către orașele lor: de a fi scutite de anumite obligații fiscale, de a organiza târguri săptămânale sau anuale, de a avea un înalt grad de autonomie politică și administrativă, deci de a-și alege singure dregătorii, juzii, jurații, fiind scoase de sub jurisdicția comitatului; orașele aveau școli și biblioteci, își organizau apărarea prin gărzi proprii, formate din orășeni, cele mai multe s-au înconjurat cu ziduri de apărare, cu turnuri și bastioane, aspect care deosebește o dată mai mult orașul transilvănean de cel extracarpatic. În funcție de zidurile de incintă s-a dezvoltat și urbanistica orașelor ardelene, după un plan radiar-concentric, caracteristic Europei Centrale și Occidentale. Tendința acestor orașe de a deveni o „stare“ politică a fost sprijinită de puterea locală, care vedea în ele un aliat în lupta cu marea nobilime.

Cu toată influența negativă pe care factorii sociali, politici și militari au exercitat-o asupra vieții orașelor în prima jumătate a veacului al XVI-lea, Transilvania a fost mai ferită de calamități, iar dezvoltarea sa autonomă de după căderea Regatului ungar a înlesnit

---

[1] Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 130; *Călători străini*, II, p. 509; VI, p. 226 și urm.; *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române (1653–1658)*. Traducere de Emilia Cioran, București, 1900, p. 206 (*apud* Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 129, n. 50); George Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI–XIX)*, București, 1992, p. 33; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV–XVIII)*, București, 1973, p. 178, 193–194.

[2] *DIR B, veac XVI*, V, p. 431.

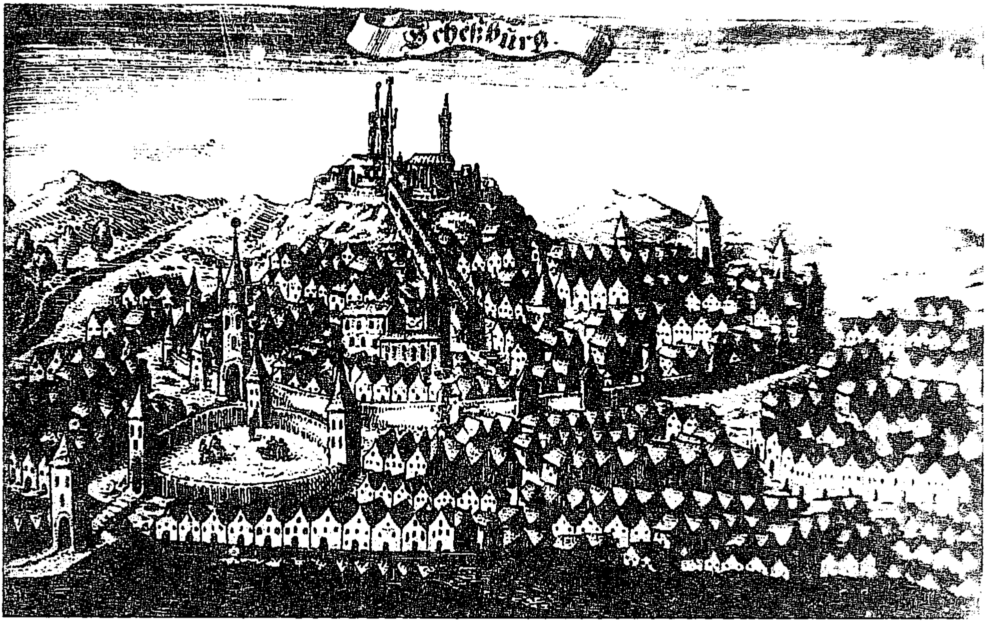

Fig. 8 Sighișoara, după o gravură din sec. XV.

chiar un anume avânt în perioada principatului. Dacă viața urbană a înregistrat o stagnare în regiunile ce au avut de suferit de pe urma războaielor și a ocupației militare, perioada Renașterii a reprezentat însă și o ascensiune a orașelor „libere regale", a marilor centre comerciale și meșteșugărești fortificate, înzestrate cu instituții de comună, cu drepturi de autoadministrare foarte largi, cum au fost Brașovul și Clujul, Sibiul și Bistrița, apoi Sighișoara și Mediașul și, în oarecare măsură, Alba Iulia și Târgu Mureș. Alături de orașele propriu-zise (*civitates*), cu statutele lor de autonomie urbană, de genul unor „republici", au evoluat și târgurile deschise (*oppida*), de caracter semiagrar, lipsite de ziduri de incintă și înzestrate cu statute de autonomie limitată, ca Orăștie, Sebeș, Cisnădie, Reghin, Turda, Zalău ș.a. O viață activă au avut în continuare centrele miniere. Factori comerciali sau politici au promovat dezvoltarea unor așezări ca Aiud, Alba Iulia și Turda, iar existența cetăților a menținut alte așezări urbane ca Timișoara, Arad, Oradea sau Satu Mare.

Nobilii nu erau admiși, exceptându-se unele situații speciale, în orașele „libere regale", așezarea lor aici fiindu-le de regulă interzisă prin statutele din Cluj (1537), Brașov (1544) și din alte centre. Privind însă lucrurile în ansamblul lor, orașele au constituit mediul privilegiat de întâlnire și comunicare dintre etniile istorice ale Transilvaniei (români, maghiari, sași și secui), ca și dintre alte neamuri pătrunse ulterior mai ales după afirmarea plenară a puterii otomane, ca armeni, evrei, greci, sârbi și bulgari.

Conscripțiile păstrate, începând cu veacul al XV-lea permit și evaluări privitoare la creșterea demografică a orașelor transilvănene în veacul al XVI-lea. Cel mai populat era

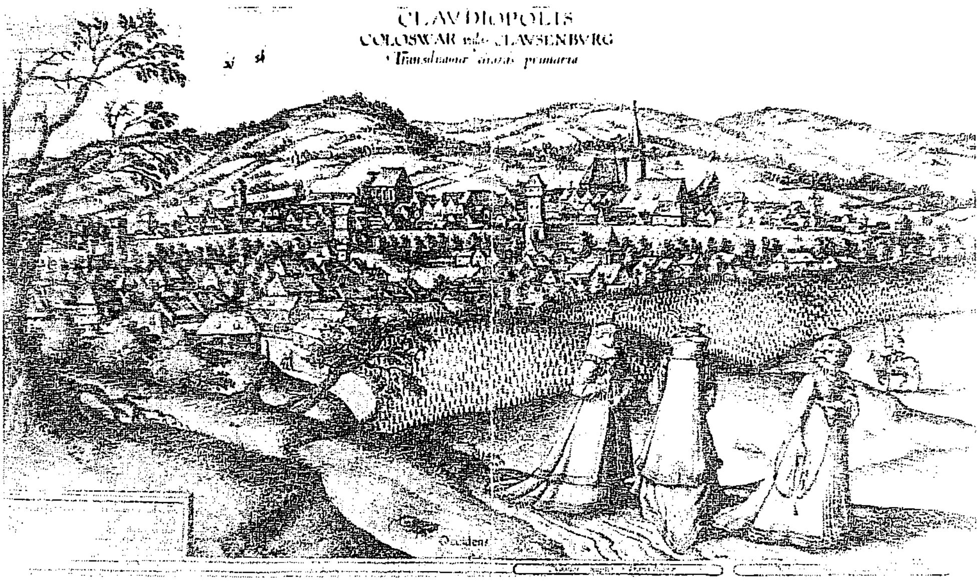

Fig. 9 Cluj, după o gravură din sec. XVI.

Brașovul, care în cele patru cvartale din interiorul zidurilor sale adăpostea 9 050 oameni la 1510 și 11 600 în 1580; urmau Clujul cu circa 8 200 locuitori pe la 1593, Sibiul cu circa 6 500 în anul 1510, Bistrița cu circa 3 500 locuitori la 1510 și 4 800 la 1586, în sfârșit Sighișoara cu circa 3 200 locuitori în 1567 și circa 5 000 la sfârșitul veacului al XVI-lea.

Orașele cu un important potențial economic și uman au dobândit și privilegiul de a se înconjura cu o incintă de apărare, cu turnuri, bastioane, barbacane. În cazul lor, trebuie deci deosebit teritoriul *intra muros*, adică dinlăuntrul zidurilor, de cel din afara acestora, unde locuitorii mai înstăriți dispuneau și de pământuri arabile, cu vii, fânețe și grădini. Creșterea rolului economic și politic al unor orașe a dus la sporirea teritoriilor lor urbane prin predii, sesii iobăgești sau domenii achiziționate de ele ori atribuite de puterea suverană. Clujul deținea astfel 11 sate datoare cu rentă în bani și în produse; Brașovul dispunea de nouă sate, plus două (Tohan și Zărnești), care aparțineau unei biserici din oraș; domeniul Oradei era format din 49 de localități, Sibiul avea zece sate regale, iar Bistrița dispunea de 23 sate cu populație mixtă (români și sași) și de alte 13 sate românești, adică de tot districtul Rodnei. Unele din aceste sate erau iobăgești, altele însă se bucurau de un statut juridic aparte.

Stratificarea socială mai pronunțată în veacul al XVI-lea a dus la un patriciat foarte activ în domeniul comerțului, al exploatării miniere și al preschimbării aurului, care domina mai ales la Brașov, Bistrița și Sibiu, atât sub aspect economic, dar și politic, distingându-se de restul populației sub raport ierarhic, ca și vestimentar. Celor care făceau

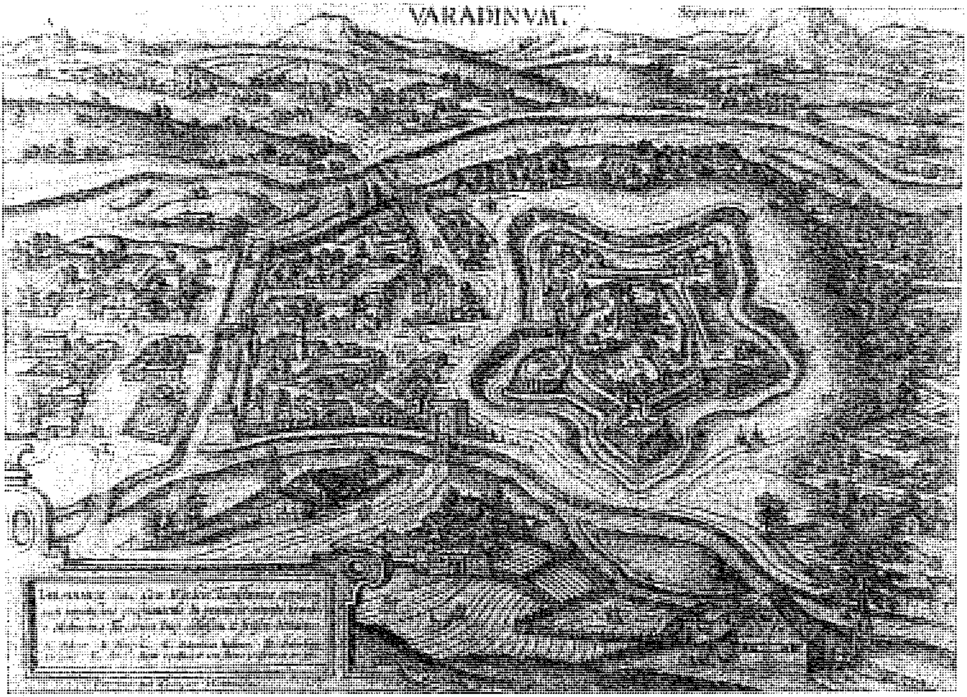

Fig. 10 Oradea Mare, după o gravură de la sfârșitul sec. XVI.

parte din rândurile acestui patriciat, restul populației li se adresa cu *dominus* sau *Herr*, așa cum apar numiți în scrisorile oficiale și particulare, sau cu *providi viri* și *circumspecti et prudentes*.

Prerogativele autorităților urbane erau foarte largi în principalele orașe din Transilvania, în competența lor intrând relațiile cu puterea suverană, participarea la expedițiile militare, apărarea orașului, relațiile cu lumea din afara Transilvaniei, administrarea veniturilor orașelor, rezultate din privilegiile urbane (dreptul de a bate monedă deseori arendat, dreptul de vigesimă sau tricesimă, de exploatare minieră ș.a.). Ele fixau și strângeau impozitele, îndeplineau funcții edilitare, administrau justiția minoră și majoră (*ius gladii*).

În fruntea orașelor se afla magistratul urban, format din membrii patriciatului, uneori și din patronii unor bresle: doi juzi, unul primar și altul regesc (*iudex primarius*, *magister civium*, *iudex regius*) la Brașov, Sibiu și Cluj, sau un singur jude, uneori un administrator (*villicus*), ca la Târgu Mureș, Baia Mare, la început și la Bistrița, Abrud ori în alte orașe. În calitate de jude provincial, judele primar al Sibiului avea și conducerea celor șapte scaune. Din magistrat (*consultatus*, *senatus*) făceau parte cei 12 sau, în unele părți, 6 jurați (*seniores*, *consules*, *iurati cives*). Aparatul administrativ orășenesc era format dintr-un număr variabil de funcționari, salariați sau onorifici: administratorii (*villici*), procuratorii, curatorii, provizorii, notarii, dispensatorii, vigesimatorii și tricesimatorii, căpitanii dorobanților, juzii pieței ș.a. Centumviratul, organ consultativ și deliberativ, deosebit de influent în unele orașe, se alegea pe cvartale. Cei săraci nu puteau fi aleși în acest for. Cu toate acestea, orașul a constituit o veritabilă școală de educație politică și cetățenească, în care edificiile publice (catedralele, primăriile, halele breslelor sau casele comerciale) trebuiau să se distingă, făcând și azi impresie prin caracterul lor impunător.

Restul clădirilor era mai mic, casele fiind din lemn la început, apoi s-au înmulțit cele zidite (din cărămidă). Chiar și dintre acestea, doar o mică parte erau de dimensiuni mai mari, având și etaj, uneori chiar două nivele, cu subsol. Aceste deosebiri mari dintre locuințe explică și marile lor diferențe de preț, care a oscilat între 42 și 3 200 florini la Cluj, în secolul al XVI-lea.

Dispuse radiar, străzile erau relativ mici și înguste, cu excepția celor principale; ele nu erau pavate, unele fiind însă prunduite sau pietruite. Aproape în fiecare oraș existau poduri de piatră.

Sporirea populației urbane, în absența unei dezvoltări pe verticală și într-un spațiu *intra muros* invariabil și relativ restrâns (38 ha la Bistrița, 42 ha la Brașov, 50 ha la Cluj și 73 ha în cazul Sibiului), a anihilat treptat grădinile, tot mai rare în interiorul zidurilor, fapt care accentua, în timp, deosebirile față de orașul extracarpatic, extins și înzestrat cu multe grădini ori spații verzi. Dacă la această situație concretă a orașului transilvan adăugăm evoluția politică a regiunii după 1437, nu are de ce să ne mire faptul că atitudinea exclusivistă a sporit față de români, a căror prezență n-a fost până târziu îngăduită în interiorul zidurilor principalelor orașe. Ei s-au așezat însă în număr din ce în ce mai mare în afara zidurilor, în cartierele numite *măierii* (de la „Meyereien“, nume dat acestora de către sași), de unde și frecvența toponimelor ca „Maieru, Măiereni “ș.a., precum și a numelor de familie „Maior“ la românii din Transilvania. În aceste cartiere mărginașe ale orașului transilvan s-a realizat o statornică simbioză culturală. O expresie a ei poate fi considerată instituția *gocimanilor* (de la germanul „Gottesmänner“, desemnând pe cei care îngrijeau bunurile bisericești), atestată în suburbia românească a Brașovului, dar și dincoace de munți, la Câmpulung. Până târziu, în această ultimă localitate era interzisă cumpărarea de pământuri și proprietăți de către cei care nu erau „iroșani“ (conscriși, înregistrați), averea mișcătoare putând circula numai în cercul restrâns al orășenilor săi, care și în veacul al XVIII-lea mai purtau încă nume de rezonanță germană sau maghiară. Semnificativ este iarăși faptul că această interdicție nu cruța nici pe domnul Țării Românești, nici mănăstirea ortodoxă din Câmpulung[1].

*

Dezvoltarea meșteșugurilor a pornit de la necesitatea acoperirii nevoilor firești ale comunităților rurale și urbane, săpăturile arheologice scoțând la iveală numeroase unelte

---

[1] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1985, p. 143.

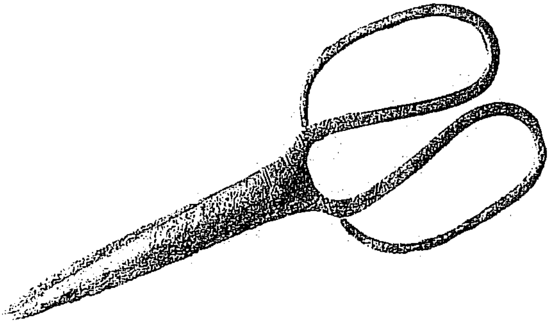

Fig. 11 Foarfecă descoperită la Zimnicea, sec. XIV.

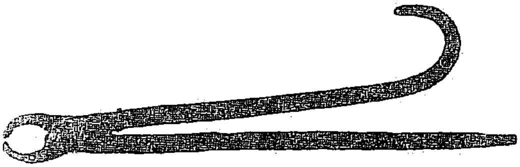

Fig. 12 Clește mic descoperit la Zimnicea, sec. XIV.

de meșteșugari — ciocane, nicovale, clești, dălți — unelte agricole — brăzdare și fiare de plug, seceri, săpăligi — obiecte de uz casnic — cuțite, chei, belciuge, lacăte —, precum și piese de armament și harnașament.

O clauză din privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni (1408) îi obliga pe aceștia ca în antrepozitul din Suceava „să nu țină cârciumi, nici să facă bere, nici mied, nici măcelărie să nu țină, nici pâine să nu vândă. Iar dacă ar ține ceva din acestea, atunci să plătească cu târgul"[1]. Reiese de aici că unele preocupări alimentare ieșiseră din sfera activităților casnice, pentru a trece în aceea a meșteșugurilor alimentare.

În privința meșteșugurilor legate de îmbrăcăminte, pe lângă torcătoriile care utilizau probabil și forța hidraulică, documentele menționează dârstele și pivele cu care erau finisate țesăturile. Un act din 1421 îl amintește pe Iakusch, țesătorul din Baia, împreună cu doi croitori din același oraș. În 1436, un croitor din Roman își trimisese fiul la Brașov, pentru a învăța meșteșugul tunderii postavului. La începutul aceluiași veac, un curelar din Baia obținea dreptul de cetățenie la Liov. Un număr relativ însemnat de cojocari activa la sate, cum erau cei de pe domeniul mănăstirii Probota. Unele unelte ale acestor meșteșugari proveneau din import.

Progrese importante s-au înregistrat și în domeniul construcțiilor, din lemn ca și din piatră.

Cele mai de seamă sunt însă de semnalat în domeniul metalurgiei, unde încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea se constată separarea în spațiu a operațiilor de reducere de acelea de prelucrare, acestea din urmă desfășurându-se în special în orașe.

---

[1] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 636.

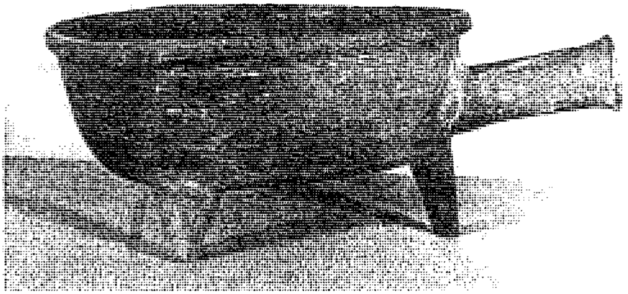

Fig. 13 Tigaie de lut descoperită la Suceava, sec. XV.

Energia hidraulică în procesul metalurgic, care a permis obținerea fontei, este atestată din aceeași perioadă la minele de aramă de la Bratilovo, ulterior de la Baia în Moldova, la morile de sfărâmat minerale, care foloseau ciocane acționate de forța apei.

Între meșteșugarii de artă se cuvin menționați olarii, care realizau o remarcabilă ceramică smălțuită, plăci și discuri de ceramică pentru decorarea clădirilor laice și bisericești, alți meșteșugari folosiți la decorarea construcțiilor, mai cu seamă zlătarii, ale căror obiecte de podoabă, ca și creuzete de topit metalul, au fost găsite în săpături la Suceava ori la Piatra Neamț.

Multe meșteșuguri s-au dezvoltat la sate și pe domenii, ajungându-se la numeroase specializări înguste, dar mai ales în orașe și târguri, în special în cetățile de scaun ca Suceava și Târgoviște, numărul categoriilor de meșteșugari constatat în veacul al XVI-lea fiind aproape dublu (40) față de perioada anterioară (24). Produsele meșteșugarilor din orașe, spre deosebire de situația generală din mediul rural, erau destinate, în primul rând, schimbului, atât pe piața locală, dar și peste hotare, mai ales în Transilvania. De aceea comparativ cu cei de la sate și de pe domenii, meșteșugării din orașe erau și generatori de capital, pe care mulți îl investeau în proprietăți imobiliare din mediul urban, în primul rând case, prăvălii și pivnițe. În 1561, un oarecare Ivan Bărbierul din Târgoviște avea trei prăvălii, iar Ianache cizmarul din București cumpăra în 1589 două prăvălii de la un miedar.

Atât în mediul rural, cât și în cel urban, multe instalații tehnice utilizau forța motrice a apei. Așa erau morile de măcinat cereale, pivele de bătut sumane, ștezele pentru spălatul, îndesatul și scămoșatul țesăturilor, șteampurile pentru zdrobitul minereului, ca și fierăstraiele pentru tăiatul buștenilor în scânduri. Un inventar al mănăstirii Galata din 1588 consemna în proprietatea acesteia 21 mori, 6 pive și o povarnă, adică o instalație pentru producerea băuturilor alcoolice pe bază de distilare. În 1580, mănăstirea Moldovița poseda două mori, o berărie și o sladniță în târgul Baia.

Sporirea gradului de specializare, ca și a numărului meșteșugarilor, a accentuat tendința acestora de asociere în organizații profesionale cu un profil mai simplu — *frății*, conduse de *staroști*. Prin intermediul acestor asociații ei își procurau mai ușor materia primă, își recrutau forța de muncă necesară (ucenici, calfe), stabileau prețul de vânzare al mărfurilor produse, erau apărați de concurența mărfurilor similare de import sau a

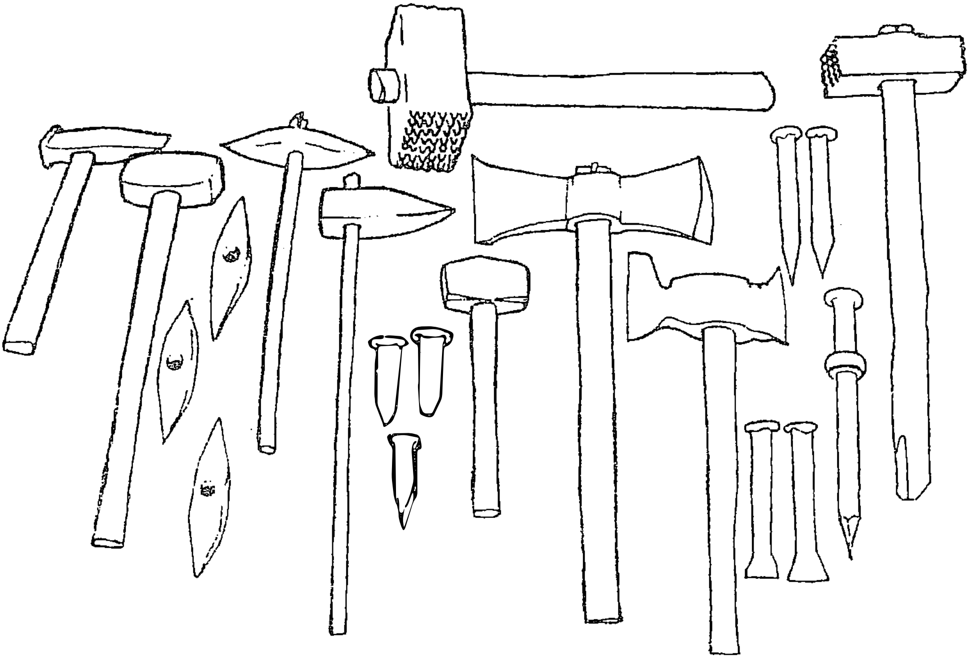

Fig. 14 Unelte pentru cioplitul pietrei.

celor produse de alți meșteri nebreslași. Așa au apărut asociații profesionale ale blănarilor, ale cojocarilor, breasla măcelarilor la Baia (1510) sau a zugravilor la Suceava (1570).

În veacul al XVII-lea vor fi menționate documentar bresle asociate, în care intrau meșteșugari cu preocupări înrudite, breasla pielarilor și a tăbăcarilor, a brăgarilor și a miedarilor, a lumânărarilor și a săpunarilor, mai ales în capitalele extracarpatice, ca Suceava și Târgoviște. Cu siguranță, originea lor se află în secolul al XVI-lea.

*

Și în privința meșteșugurilor, Transilvania s-a situat cu mult înaintea regiunilor din afara arcului carpatic. Chiar la sate meșteșugarii erau mult mai numeroși și mai feluriți în Transilvania, iar în unele localități produceau și pentru piață, ca fierarii din Slimnic ori Rimetea. Cei mai mulți meșteșugari din sate aveau însă ca ocupație principală agricultura, pe lângă care stăpânirea unei meserii era doar o îndeletnicire complementară, situație care putea fi însă inversată în cazul pielarilor, a cizmarilor ori a fierarilor.

Mai dezvoltate erau meșteșugurile în târguri (Cisnădie, Agnita, Biertan, Rupea, Teaca, Cojocna), unde existau de 5–10 ori mai mulți meșteșugari decât în satele propriu-zise, fără însă ca separarea lor de agricultură să fi fost completă. Procesul s-a adâncit însă în secolul al XIV-lea, mai ales în orașele mari, unde păturile înstărite au început a folosi

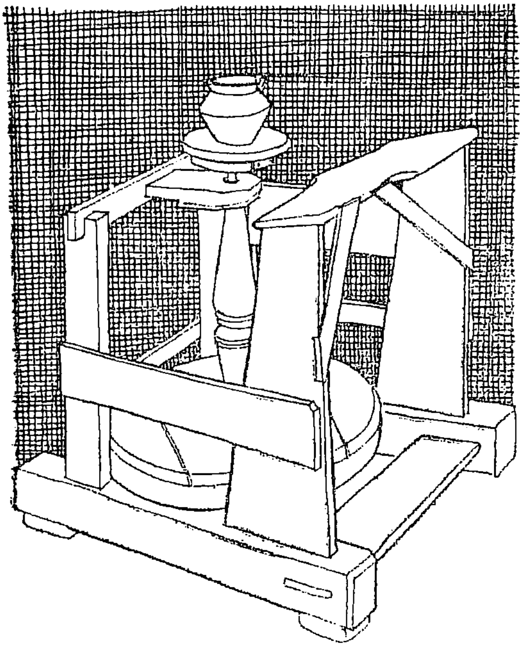

Fig. 15 Roată de picior.

munca străină a jelerilor ori a celor fugiți de pe domeniile nobiliare sau bisericești pentru ocupații cu caracter rural ca îngrijirea animalelor ori cultivarea pământului.

Avântul meșteșugurilor a dus la îmbogățirea lor cu noi ramuri, numite *branșe*, ca și la organizarea în *bresle*, adică asociații ale meșterilor patroni care lucrau în aceeași branșă sau în branșe înrudite. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, la Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie sunt menționate 25 de branșe, organizate în 19 bresle, pentru ca la mijlocul veacului următor, numărul branșelor să ajungă la peste 40 în orașe ca Brașov, Sibiu, Cluj și Bistrița. La un nivel remarcabil au ajuns meșteșugurile artistice, ca prelucrarea metalelor prețioase, ori lucrăturile în filigran și email.

În izvoarele din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, breslele apar sub o diversitate de nume, ca frății (*fraternitates*), societăți (*societates*), asociații (*confederationes*), comunități (*communitates*), bresle (*cehae, Áehelz, Zünfte*). Primele statute, întocmite pentru 19 bresle meșteșugărești din Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie, datează din anul 1376. Din ele rezultă că asociațiile respective erau mai vechi. Documentele mai amintesc de existența breslelor și la Bistrița, Cluj, Timișoara, Oradea etc.

Pătrunderea în bresle era anevoioasă. Cel care dorea acest lucru trebuia să facă ucenicie, adică să învețe un număr de ani, la un meșter breslaș. Acești ani de ucenicie, variabili ca număr în funcție de gradul de dificultate al însușirii meșteșugului, au sporit cu trecerea timpului. Cel care încheia anii de ucenicie obținea un certificat pe baza căruia devenea calfă. Apoi se putea angaja la un meșter patron, în schimbul unei remunerații în bani și în natură, stabilite de breaslă. Întrucât statutele îi favorizau pe meșteri, calfele s-au organizat și ele în frății (*Bunde*), spre a-și apăra interesele, atrăgând de partea lor și pe ucenici. Așa au reacționat calfele de croitori din Sibiu, în anul 1449.

Calfa care reușea să depășească aceste piedici devenea membru al breslei, la început în calitate de meșter tânăr, lipsit de unele drepturi, care reveneau numai meșterilor bătrâni; dintre aceștia erau aleși conducătorii breslei, „părintele“ calfelor, controlorii sau supraveghetorii, consilierii, notarul.

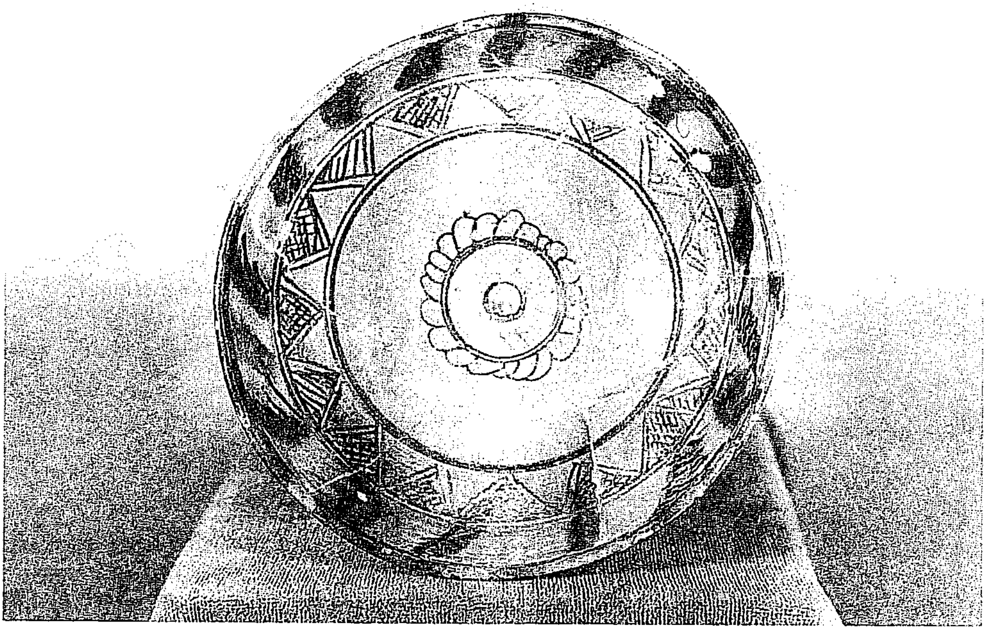

Fig. 16 Strachină smălțuită descoperită la Zimnicea, sec. XIV.

Problemele importante ale breslelor erau dezbătute în adunările de breaslă, la care toți membrii erau obligați să ia parte.

Breslele au îndeplinit un important rol economic, de a organiza producția de mărfuri din orașe, de a aproviziona orașul și împrejurimile acestuia cu produse meșteșugărești și de a îndepărta concurența. Ele au jucat apoi un rol politic și militar în viața orașelor și a statului, apărând orașele în caz de primejdie, supraveghind porțile de intrare în orașe sau bastioanele și turnurile situate în punctele principale ale incintei acestora. Astfel că aceste bastioane și turnuri purtau de regulă numele breslelor cărora li se încredința îngrijirea și apărarea lor (turnul fierarilor, al croitorilor, al cizmarilor, al aurarilor etc.).

O dată cu creșterea breslelor, în veacul al XVI-lea a sporit simțitor și numărul meșteșugarilor. În perioada 1528–1551, în registrul breslei croitorilor din Cluj erau înscriși 142 de meșteri. În același veac, la Brașov lucrau în permanență 30–40 de argintari, fiind cunoscute 102 nume de membri ai breslei argintarilor. Numărul argintarilor clujeni înscriși în registrul de breaslă în perioada 1561–1575 se ridica la 62 de meșteri, în 29 de ani fiind înscrise în breaslă 110 nume. În totalitate, la Cluj au funcționat în veacul al XVI-lea 30 de bresle și peste 50 de branșe meșteșugărești. În primul sfert al aceluiași veac, la Sibiu s-au înființat 10 bresle noi. Bresle și branșe noi au apărut și în târguri ca Cisnădie, Aiud, Turda, Agnita, Cincu Mare, Șeica Mare etc.

Meșterii de la oraș s-au unit uneori cu cei din târgurile sau satele limitrofe într-o singură breaslă, sub conducerea celor din oraș, cum s-a întâmplat cu breasla țesătorilor

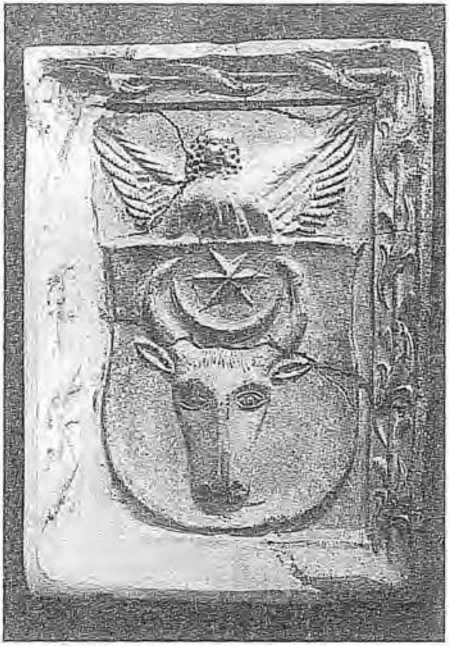

Fig. 17 Placă de sobă cu stema Moldovei, sec. XV.

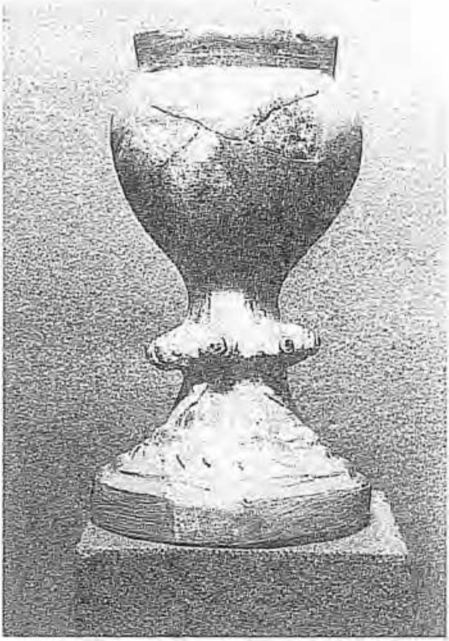

Fig. 18 Cupă de lut din 1476 descoperită la Bârlad.

Fig. 19 Interiorul unui atelier de orfevrărie reprezentat pe o tablă de aurar din Brașov, 1556.

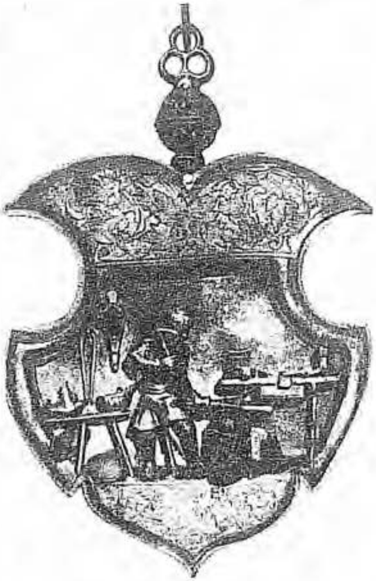

Fig. 20 Tabla breslei dulgherilor, 1450.

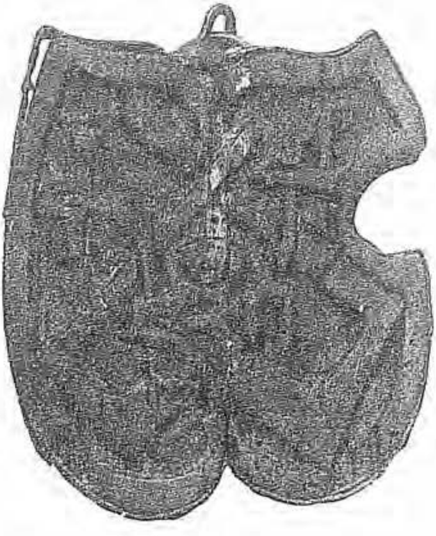

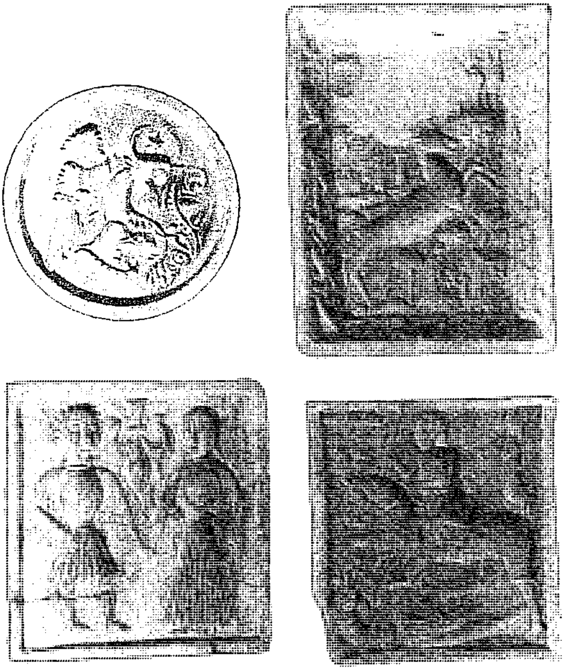

Fig. 21 Disc ceramic și cahle de sobă descoperite la Hârlău, sec. XV.

de lână din Sibiu și Cisnădie (1540) sau cu cea a cizmarilor sibieni cu cei din alte câteva localități săsești.

Un moment important l-a constituit apariția uniunilor interurbane ale unor bresle, urmată de o unificare parțială a legislației breslelor, a statutelor, în vederea exercitării unei politici normative unitare, fiind astfel depășite cadrele înguste de organizare la scara unui singur oraș.

Sporirea numărului de bresle și de meșteșugari a dus implicit la sporirea numărului de calfe și de ucenici. Din frăția Sf. Ioan a calfelor de cizmari din Sibiu, care includea calfe din Transilvania, Țara Românească și Moldova (Argeș și Baia) au făcut parte, între 1484 și 1557, 1 900 de calfe, într-o perioadă de trei ani (1500–1502) înscriindu-se în ea 111 membri noi. S-a ajuns chiar la un fel de „greve", cum au fost cele ale calfelor de argintari din Cluj, în anii 1576 și 1591.

Breslele au diversificat sensibil tabloul social al orașului transilvănean. Pe de o parte, ele s-au confruntat cu oligarhia, care la Brașov, spre exemplu, având funcții preponderent comerciale, nu a fost niciodată îndepărtată de la putere, aceasta fiind deținută în permanență de vechiul patriciat, de „cetățenii" aleși dintre bărbații „vrednici și cinstiți". Pe de altă parte, ele au fost puse în fața nemulțumirilor populației paupere, neorganizate, care nu putea obține „cetățenia", acea plebe urbană care alături de locuitorii așezați în afara zidurilor (libertini, jeleri, argați, slugi ș.a., lumea pestriță constituită din „cei mulți", cum li se spunea la Cluj) a încercat uneori să răstoarne minoritatea bogată (spre exemplu la Cluj, în 1513–1514 și 1527–1528), să obțină, la rândul său, un statut organizat, precum și drepturile de care dispuneau „cetățenii". Aceste răbufniri sociale s-au conjugat și cu frământările religioase.

*

Comerțul intern. În cadrul economiei naturale, atât marile domenii laice și ecleziastice, cât și satele libere își procurau bunurile necesare esențiale din resurse proprii, provenite din agricultura îmbinată cu creșterea animalelor și din meșteșugurile domeniale și sătești, recurgând relativ rar la schimb. Pe domeniile boierești și mănăstirești funcționau mori, pive și șteze pentru lucratul postavurilor, sladnițe pentru bere, activau numeroși meșteșugari cu variate specialități. În satele libere, necesitățile de produse meșteșugărești erau satisfăcute, în cea mai mare parte, prin activitatea casnică meșteșugărească a fiecărei gospodării sau a meșteșugarilor rurali, încă strâns legați de economia agrară, lucrând cu precădere pentru consătenii lor și în mică măsură pentru piață. Chiar și orașele, la începuturile lor, încă puternic legate de economia agrară, își satisfăceau o mare parte din nevoile de alimente și de materii prime prin exploatarea fondului funciar din interiorul și mai ales din „hotarul" orașului.

Progresul economic a dezvoltat însă producția de mărfuri, scăzând implicit ponderea economiei naturale, ajungându-se la intensificarea schimbului dintre oraș și sat și la creșterea circulației bănești. Între oraș și satele din jur a căpătat contururi un schimb de caracter local. În 1451 și 1469, unele sate din vecinătatea orașului Târgoviște obțineau scutire de „vama târgului", pe care ar fi trebuit s-o plătească pentru negoțul făcut în orașul capitală[1].

La un intens schimb de caracter local și regional participau și mănăstirile. În veacul al XV-lea, carele cu mărfuri scutite de vamă ale mănăstirii Cozia circulau „pe drumurile munților" și de-a lungul Dunării de la Severin până la Brăila, cele ale mănăstirii Sf. Nicolae din Târgșor mergeau pe aceeași rută dunăreană, iar cele ale mănăstirilor Moldovița, Humor, Neamț, Probota, Voroneț și Putna circulau mai ales în Moldova nordică și centrală, ajungând însă până la Dunăre și Nistru. În 1470, cele trei care de marfă ale mănăstirii Neamț puteau circula fără să plătească vamă „nici prin târguri, nici prin sate ..., fie că vor avea ceva de vândut ori de cumpărat"[2].

Satele și orașele au fost, de asemenea, antrenate în comerțul local, precum și în cel regional. În 1453, locuitorii satului de colonizare al mănăstirii lui Ialco de lângă Suceava primeau privilegiul de a face negoț scutit de vamă, „pretutindeni în țara noastră, vânzând și cumpărând, prin târguri și prin sate"[3]. În temeiul privilegiului comercial acordat de

---

[1] *DRH B*, I, p. 182 și 229.

[2] *Ibidem*, *A*, II, p. 243–244.

[3] *Ibidem*, p. 38–39.

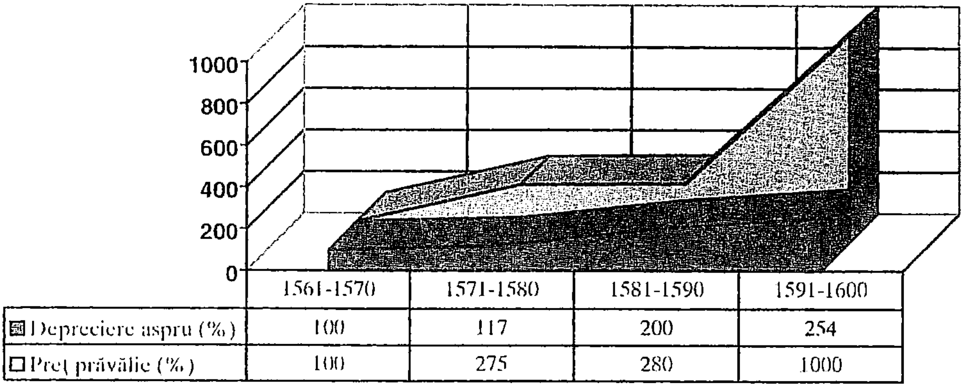

	1561-1570	1571-1580	1581-1590	1591-1600
▨ Depreciere aspru (%)	100	117	200	254
☐ Preț prăvălie (%)	100	275	280	1000

Fig. 22 Evoluția prețurilor prăvăliilor în mediul urban (1561–1600).

domnie în perioada 1424–1431, negustorii din Târgoviște puteau umbla cu mărfurile lor „și pe la Severin și prin toate târgurile și la Brăila și prin toată țara“[1].

Schimbul local și cel regional erau efectuate de către țărani, meșteșugari, slugi ale boierilor și ale mănăstirilor, care desfăceau direct produsele, precum și de către negustori. Schimbul avea loc în mediul rural și urban sub forma negoțului itinerant, al celui periodic din bâlciuri, precum și al celui stabil din ateliere, prăvălii și piețe orășenești.

Orașele constituiau principalele centre de negoț, activitatea lor comercială fiind oglindită atât de termenul „târg“, care inițial avea sensul de loc de schimb, denumire extinsă apoi și asupra așezării, cât și de existența unor „schele“ pentru grâne, ateliere, prăvălii, vămi, cântare publice, ca de pildă cântarul (*pensatorium*) din orașul Siret, menționat în 1384.

Cu prilejul confirmărilor de către domnie în anii 1505, 1507 și 1560 a proprietăților din județul Ialomița ale mănăstirii Cozia, acesteia îi era întărit privilegiul de a încasa taxe vamale de la pește, vin, legume, fructe, miere „sau orice se vinde pe ocina sau la bălțile“ sale[2].

Intensificarea schimbului de mărfuri a fost urmată de funcționarea unor centre periodice de desfacere a produselor, cum erau pescăriile de la Dunăre și bălți, târgurile și bâlciurile, unde veneau producători și negustori locali, dar și străini. Așa s-a format piața orășenească permanentă. La începutul veacului al XVI-lea, negustorii de pește din Țara Românească se aprovizionau, de regulă, direct de la pescării, „prin gârle“[3]. În Moldova, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea funcționau bâlciuri, îndeosebi pentru vânzarea vitelor, la Trotuș pentru comerțul moldo-brașovean, la Baia pentru cel moldo-bistrițean, la Hotin și la Cernăuți pentru comerțul moldo-polon. În 1587, diplomatul transilvănean Lestár Gyulafi menționa că la bâlciul desfășurat la Cernăuți în timpul Rusaliilor au fost aduse peste 30 000 vite, în valoare de 80 000 florini. Franco Sivori relata că la București în 1583 „existau multe prăvălii bine îndestulate cu tot felul de mărfuri", iar călătorul rus Trifon Korobeinikov menționa că la Iași, în 1593, se găseau „multe prăvălii și tot felul de mărfuri"[1]. Zecile de prăvălii bucureștene atestate documentar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea aparțineau orășenilor — negustori și meșteșugari — boierilor, bisericii și domniei. Existența pieței permanente în orașele din Țara Românească și Moldova se poate constata și din desemnarea sa sub numele turcesc *pazar* sau *bazar*.

---

[1] *Ibidem B*, I, p. 109.

[2] *Ibidem*, II, p. 70 și 109; *DIR B, veac XVI*, III, p. 139–140.

[3] I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 81.

*

În Transilvania, organizarea sub formă de bresle a meșteșugarilor a impus și comerțului orășenesc reglementări destul de stricte. Autoritățile municipale interveneau în organizarea negoțului local, elaborând și fixând, prin statute și prin ordonanțe, norme de organizare a circulației mărfurilor, cadrele comerțului interurban, condițiile de depozitare, de vânzare și de cumpărare, statutul vânzătorilor și al negustorilor străini, controlul aprovizionării orașului, cu scopul de a se evita nemulțumirile populației față de eventualele acte de abuzuri și de speculă. În timpul bâlciurilor comerțul era liber, ordonanțele și prescripțiile autorităților urbane pierzându-și eficiența și puterea obișnuită.

Unele orașe au stabilit piețe destinate comerțului cu anumite produse (ca de exemplu, piața de pește, târgul de vite, târgul de cai, târgul de fructe etc.), precum și locurile în care negustorii străini erau obligați să-și desfacă mărfurile. S-au elaborat norme de vânzare a diverselor produse, cu precizarea orelor în care numai orășenii aveau dreptul de a achiziționa asemenea produse, diferite de orele în care aceste produse puteau fi vândute în mod liber.

Intensitatea vieții orășenești din Transilvania a dus la declinul accentuat al economiei naturale, orașul oferind un loc adecvat și permanent de schimb între produsele alimentare ale satului și cele meșteșugărești produse în incinta sa. Dezvoltarea pieței a fost favorizată de dreptul de târg acordat orașelor, potrivit căruia negustorii străini nu puteau cumpăra în afara pieței orășenești mărfurile negustorilor sau ale producătorilor ce se îndreptau cu ele spre orașul respectiv. Unele centre urbane au obținut și dreptul de depozit (*ius stapuli*), în virtutea căruia negustorii care treceau cu mărfurile prin aceste așezări erau obligați să-și desfacă marfa în oraș, pentru a se putea aproviziona mai întâi orășenii cu cele necesare; locuitorii orașelor mai depărtate erau, astfel, puși în situația de a se aproviziona din aceste așezări privilegiate.

Interesată, puterea centrală a jucat un rol pozitiv în stimularea activității comerciale, acordând diverse drepturi orașelor, cum ar fi dreptul de târg săptămânal, dreptul de depozit ca și privilegiul (dreptul) de bâlci. Aceste drepturi sau privilegii garantau deplina siguranță și libertate de deplasare. Spre exemplu, în privilegiul acordat târgului Hațeg la anul 1500 se consemna că „vă îndemnăm pe voi, toți negustorii sau cumpărătorii... să vă grăbiți să veniți cu lucrurile voastre la amintitul târg..., fără teamă, în deplină siguranță și libertate, să vă întoarceți în locurile voastre sau oriunde veți pofti, fără ca bunurile voastre să aibă ceva de suferit“[1] .

---

[1] *Călători străini*, III, p. 8, 352.

Bâlciuri s-au ținut în toate orașele mai importante ca Brașov, Cluj, Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Baia Mare, Oradea, dar și în localități mai mici, înzestrate cu drept de bâlci sau de târg. Bâlciul se ținea de trei ori pe an la Hațeg (1500), la fel la Dej (1537); la Alțina (1589) se țineau două iarmaroace și câte un târg săptămânal, iar la Cluj (1558) patru bâlciuri anuale, fiecare „cu comerț liber“ timp de 14 zile.

În cadrul acestor bâlciuri libere, adică publice, nesupuse controlului municipalității urbane, ca și în cel al târgurilor, meșteșugarii și negustorii indigeni și străini, nobilii sau populația urbană și rurală își desfăceau sau achiziționau cele mai variate mărfuri, vândute și cumpărate *intra muros*, în piețe specializate sau pe străzi ce serveau ca loc de depozit, precum și în numeroase dughene și ateliere.

Bâlciurile erau deci vizitate de cele mai diferite categorii sociale ale Transilvaniei. În același timp, oaspeți nelipsiți ai târgurilor și ai iarmaroacelor din Transilvania erau negustorii și boierii din Moldova și Țara Românească, negustorii din Imperiul otoman (greci, aromâni, evrei, armeni, italieni, raguzani, bulgari ș.a.), din Polonia, Ungaria sau Germania.

Târgul săptămânal de la Brașov era „atât de cercetat — căci se adună aici din toate părțile țăranii de la câmp — încât ai socoti că este un mare iarmaroc, [judecând] după belșugul lucrurilor și al mărfurilor expuse. Căci este piața de schimb a vecinilor și ca un fel de antrepozit comun pentru toate lucrurile. Aici aleargă secuii, românii, armenii și grecii și se aduc mărfuri turcești din Moldova și din Țara Românească pentru ca [orașul] să fie mai bogat“, afirma G. Reicherstorffer în *Chorographia Transilvaniae*[2].

Aiudul și Cetatea de Baltă se numărau printre cele mai importante bâlciuri din Transilvania, mai ales pentru negoțul de vite, fier, postav și țesături. Dreptul de depozit general acordat unor orașe ca Sibiu și Brașov (1508), Bistrița (1523), Cluj (1558), Caransebeș (1578) ș.a., asociat celui de bâlci, a consolidat poziția lor economică, a înviorat sensibil comerțul local și zonal.

Diferite orașe dominau sub aspect economic zone sau regiuni mai mari sau mai mici; Sibiul și Brașovul controlau sudul și sud-estul Transilvaniei, impunându-și întâietatea și asupra unor localități ca Sighișoara sau Mediaș. Clujul domina regiunea centrală și de nord-vest a Transilvaniei.

Ca și dreptul de depozit, dreptul sau privilegiul vamal era un drept regal, arendat în schimbul unor taxe orașelor Brașov, Bistrița, Sibiu și Cluj. La Brașov și Bistrița se percepea vigesima, la Sibiu vigesima și tricesima, adică 1/20 și, respectiv, 1/30 din valoarea vamală a mărfurilor importate sau exportate, iar la Cluj tricesima. În anii 1503–1505 vigesima a fost arendată pentru suma de 7 000 de florini anual. Cea a Sibiului oscila în anii 1546–1599 între 800 și 1 000 de florini anual. Încasarea acestor taxe vamale a adus importante venituri atât puterii centrale, cât și orașelor care le-au luat în arendă.

---

[1] DJAN. Cluj-Napoca, fond fam. Vécsey, fasc. 3, nr. 71.

[2] *Călători străini*, I, p. 218.

În afara locurilor de vamă regale, în Transilvania existau și numeroase puncte vamale nobiliare. În aceste puncte, privilegiile comerciale și vamale erau adeseori încălcate, nobilii pretinzând în mod abuziv taxe vamale ilicite sau confiscând mărfurile tranzitate pe acolo. Această situație a îngreunat desfășurarea normală a activității comerciale, prejudiciată și de lipsa unui sistem unitar de măsuri și greutăți, de diversitatea și de deprecierea sporadică a monedelor în circulație, de condițiile vitrege de transport, în sfârșit, de primejdiile și de nesiguranța drumurilor: în 1577, negustorii din Cluj au fost atacați de haiduci și au scăpat cu greu, prin luptă.

Negustorii transilvăneni nu erau pe atunci organizați în ghilde, cu statute și conducere unică; de regulă, ființau asociații cu caracter tranzitoriu. Acumularea de averi prin comerțul de lungă distanță, dar și prin arendarea vămilor, a baterii monedelor, prin operații de credit sau camătă, a permis însă înființarea unor societăți comerciale. Cea dintâi asociere mai însemnată a fost *Prima Societas Magna*, a unor negustori *magni* și *grandi* din Brașov, în 1503, care a reprezentat o unire de capitaluri în vederea unor tranzacții mai importante. Forme mai evoluate de organizare, companiile comerciale au apărut abia în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Ca și în alte părți, capitalul comercial din Transilvania s-a format, în primul rând, pe baza comerțului extern sau de tranzit, dar și prin operațiile de credit, prin arendarea vămilor și a baterii monedelor, prin acumularea și prin exploatarea unor bunuri imobile sau prin arendarea și prin exploatarea minelor sau a spălătoriilor de metale prețioase. Comerțul a rămas însă principala sursă de îmbogățire a unor mari familii de negustori din Brașov, Sibiu, Bistrița sau Cluj, ai căror membri cumulau și funcții de conducere în orașele respective.

De o importanță excepțională pentru orașele Transilvaniei au fost relațiile comerciale cu Țara Românească și Moldova, țări care le furnizau produse naturale și alimente, tranzitau mărfuri orientale (*res turcales*), constituiau o piață de desfacere a produselor meșteșugărești ale orașelor transilvănene, ca și a mărfurilor provenite din Europa Centrală sau Occidentală. Numai valoarea comerțului întreținut de orașul Brașov cu Țara Românească se ridica, în anul 1503, la 167 000 de florini. În 1554, la Brașov, au venit 1 070 participanți la negoț din 172 localități din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Valoarea vamală parțială, pe 14 ani atestați documentar între 1503 și 1554, a comerțului Moldovei și Țării Românești cu Brașovul se ridica la 932 000 florini. Valoarea mărfurilor intrate prin oficiul vamal — în schimbul dintre Sibiu și Țara Românească — s-a ridicat, în 17 ani atestați documentar, la suma de 580 000 florini, iar importul oficial de „mărfuri turcești“ din Țara Românească la Sibiu a atins, în tot cursul veacului al XVI-lea, suma de peste 3 200 000 florini, adică de peste 10 tone aur.

Potrivit estimărilor făcute pe baza registrelor vamale brașovene, sibiene și bistrițene, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, valoarea anuală a comerțului Țărilor Române desfășurat prin mijlocirea acestor orașe se ridica la 130 000–150 000 florini, dintre care 80 000–100 000 florini prin Brașov, 40 000–50 000 florini prin Sibiu și 6 000–8 000 florini prin Bistrița. Dacă negoțului înregistrat, care s-a realizat prin intermediul acestor trei orașe, i se adaugă cel desfășurat prin alte centre transilvănene și mai ales cel neînregistrat, purtat „pe drumuri și poteci de munte, ascunse și ocolite", valoarea anuală globală a comerțului dintre cele trei provincii în prima jumătate a veacului se poate estima la 150 000–200 000 florini.

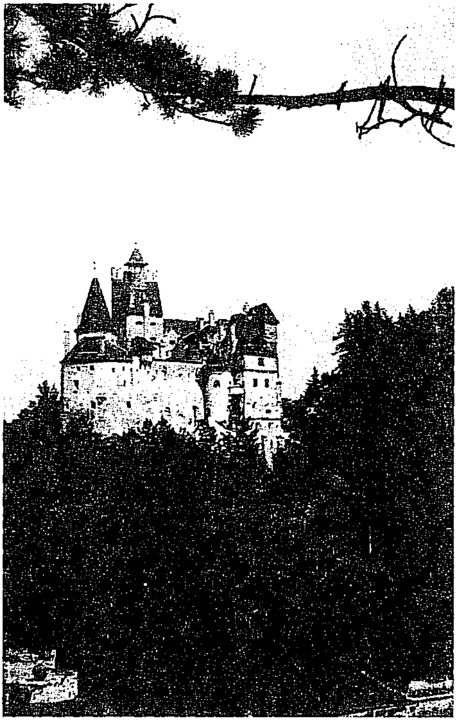

Fig. 23 Castelul Bran.

În lumina registrelor vamale ale celor trei orașe, obiectul acestui comerț era format din materii prime (metale, sare, plante industriale etc.), produse meșteșugărești și agricole, în special coase și seceri de import, apoi arme, îmbrăcăminte, încălțăminte, țesături, postavuri, harnașamente, accesorii pentru casă, mobilă, oglinzi, orologii, chimicale, instrumente de scris, pergament, hârtie, mirodenii, spițerii, articole de toaletă, medicamente, cărți ș.a., numeroase articole legate de progresele civilizației și de evoluția modei și, în special, postavuri din Țările de Jos, din Germania și Italia, solicitate adeseori de către domnii și boierii moldoveni și munteni. În Transilvania se importau mari cantități de pește, piei, lână, vite, de obicei tranzitate spre Occident; apoi miere, seu, vinuri, mirodenii și spițerii, fructe, alimente, unele țesături și articole de îmbrăcăminte. Multe mărfuri erau aduse sau tranzitate de negustori români și balcano-levantini din Peninsula Balcanică și din restul Imperiului otoman.

Traficul comercial cu Moldova se realiza, pentru Bistrița, prin trecătoarea Bârgăului, pe drumul Suhardului, prin vama de la Rodna, căreia îi corespundea vama Moldovei în partea moldovenească; apoi prin drumul Brașovului, numit și „drumul de jos" peste Bretcu și Oituz, ca și prin drumul Ghimeșului. Comerțul sudic al Brașovului se făcea pe următoarele drumuri principale: al Rucărului, al Prahovei, al Teleajenului și al Buzăului. Sibiul își dirija comerțul cu Țara Românească prin valea Oltului, cu vămile de la Turnu Roșu, Tălmaci și Câineni (Genune). În 1550, numai la comerțul desfășurat prin Brașov au fost înregistrați 1 234 participanți din 176 localități din Țara Românească, Moldova și Transilvania, care au făcut 3 130 transporturi de mărfuri.

În Țara Românească și Moldova, domnia a luat un șir de măsuri pentru propășirea negustorimii locale. În tratatul încheiat cu Ungaria în 1517, Neagoe Basarab a impus ca „pentru lucrul neguțitorilor", brașovenii să poată face negoț numai la Târgoviște, Câmpulung și Târgșor, „dar să prețuiască mărfurile cu ridicata împreună cu oamenii domniei mele, iar pentru alte orașe să nu fie slobozi a merge cu marfa nicăieri"[1]. Prin urmare, la sud de Carpați, centrul de etapă și de depozit și principalii beneficiari ai acestui negoț erau orașele Târgoviște, Câmpulung și Târgșor, cu negustorii munteni, iar în Transilvania de sud-est, rolul corespunzător îl deținea Brașovul cu negustorii săi. Oglindind această evoluție, participarea negustorilor din Țara Românească la comerțul efectuat prin mijlocirea Brașovului a crescut de la circa 51% în 1503 la peste 82% în 1554, din valoarea schimbului de mărfuri înregistrat. O evoluție asemănătoare se constată și în cadrul schimbului de mărfuri al Țării Românești cu Transilvania desfășurat în prima jumătate a secolului prin mijlocirea Sibiului.

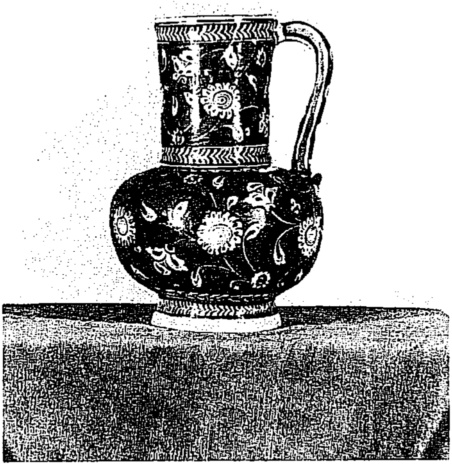
Fig. 24 Vas de Damasc smălțuit, descoperit la Suceava, sec. XVI.

Remarcând interdependența economică dintre Țara Românească și Brașov, marele vornic Stănilă le scria brașovenilor în 1558 că „știți bine că fără noi, voi nu puteți fi și țara voastră, Țara Bârsei, fără țara noastră nu poate"[2].

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, datorită orientării tot mai pronunțate a comerțului Țării Românești și al Moldovei către Imperiul otoman, relațiile comerciale cu Transilvania au continuat să reprezinte o trăsătură dominantă a vieții sale economice, deși nu a mai atins amploarea celor din prima jumătate a secolului. Potrivit estimărilor făcute pe baza acelorași registre vamale ale vremii, valoarea anuală a comerțului dintre cele trei țări, desfășurat prin mijlocirea celor trei emporii transilvane de hotar, se ridica la aproape 100 000 de florini, din care circa 60 000 de florini prin Brașov, circa 30 000 de florini prin Sibiu și circa 5 000 de florini prin Bistrița. Dacă se ia în considerație și negoțul desfășurat prin alte centre transilvane și mai ales cel neînregistrat, valoarea anuală a comerțului dintre cele trei țări se poate estima la 100 000–120 000 de florini la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Remarcând amploarea acestui schimb de mărfuri, Giovan-Andrea Gromo, comandant al gărzii principelui Transilvaniei, relata pe la 1566–1567 că la Brașov „se adună toate popoarele învecinate ca într-o hală comună de mărfuri“[1], fapt confirmat și la începutul veacului al XVIII-lea de către Cristian Rotompan, vornicul de Câmpulung Moldovenesc, care amintea bistrițenilor că „acest cap de țară a Mulduvei nu poate hi fără dumniavoastră și dumnilor-voastrea încă are hi îndemână cu noi“[2].

---

[1] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 151–152.

[2] *Ibidem*, p. 234. Întâlnită încă din secolul al XV-lea, cu mici variante, formula apare cu timpul ca un stereotip diplomatic.

Au continuat și vechile legături economice cu Dobrogea. Regulamentele comerciale și vamale otomane emise în prima jumătate a secolului al XVI-lea atestă permanentul schimb de produse făcut la Dunărea de Jos între ambele țărmuri ale fluviului, îndeosebi prin porturile Silistra, Hârșova, Brăila, Măcin, Isaccea, Tulcea, menționând, printre altele, vânzarea de la Kara Harman (Vadu) de aba din Țara Românească și de la Brașov. Dispunem acum și de registrul vamal otoman al Brăilei întocmit în al treilea sfert al veacului al XVI-lea, după ce orașul fusese transformat în raia, document în care găsim menționați o mulțime de termeni românești[3].

Comerțul extern. O trăsătură caracteristică a vieții economice a Țărilor Române în evul mediu a fost reprezentată de strânsele legături de schimb dintre ele, expresie a caracterului complementar al economiei lor: datorită condițiilor naturale și evoluției istorice, meșteșugurile și mineritul luaseră o mare dezvoltare în Transilvania, în timp ce Țara Românească și Moldova dispuneau de resurse însemnate pentru creșterea animalelor, agricultură și pescuit. Totodată, situate fiind Țările Române de-a lungul drumurilor comerciale care legau Apusul și centrul Europei cu sud-estul său, prin mijlocirea Transilvaniei erau desfăcute peste munți sau tranzitate la sud de Dunăre produse apusene, mai ales postavuri, iar prin mijlocirea Țării Românești și a Moldovei erau vândute în Transilvania sau tranzitate spre centrul Europei mărfuri orientale sau „turcești“, îndeosebi mirodenii și țesături.

Atestate documentar din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, legăturile economice dintre Țările Române s-au intensificat pe măsura creșterii puterii agrare moldo-muntene și, respectiv, meșteșugărești transilvănene. Aceste legături economice s-au desfășurat mai ales prin cele trei emporii ale Transilvaniei menționate anterior — Brașov, Sibiu și Bistrița — a căror dezvoltare economică, privilegii comerciale și așezare geografică în mijlocul pământului românesc le-au creat condiții prielnice pentru a juca importantul lor rol economic. În vederea comerțului transcarpatic, negustorii din Brașov au primit numeroase privilegii comerciale, acordate de domnii Țării Românești între 1368 și 1476, iar de domnii Moldovei între începutul veacului al XV-lea și 1458.

Intense au fost și legăturile economice cu Dobrogea, desfășurate prin drumurile, vadurile și centrele comerciale de la Dunărea de Jos, pe la Dârstor sau Silistra, Orașul de Floci (azi Piua Petrii, situată la vărsarea Ialomiței în Dunăre), Brăila, Chilia și

---

[1] *Călători străini*, II, p. 357.

[2] Hurmuzaki, XV/2, p. 808.

[3] Anca Popescu, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVIe siècle: Brăila*, în Il Mar Nero, III, 1997–1998, p. 209–257.

Lykostomo, important centru al comerțului genovez la Marea Neagră, unde sunt menționate „schele pentru grâne“, actele înregistrate de notarul genovez Antonio di Podenzolo (Ponzo) în 1360–1361 atestând o vie activitate comercială, cu existența de depozite pentru mărfuri, a unui cântar public, a trei „bănci“, precum și a unui important export de grâne, miere, ceară, vin, sare, provenite de pe teritoriul românesc și destinate aprovizionării Constantinopolului și altor orașe bizantine ori italiene, fiind importate mărfuri de proveniență occidentală, bizantină sau orientală, pentru cumpărătorii cu stare de la Dunărea de Jos.

De-a lungul Dunării, Țara Românească avea în secolele XIV–XV relații de negoț cu țările balcanice, iar după cucerirea turcă, cu Imperiul otoman. Circulația negustorilor și a mărfurilor se făcea prin vadurile și prin orașele portuare dunărene, unde funcționau și vămi: Severin, Calafat, Vidin, Nicopole, Sviștov, Giurgiu, Silistra, Brăila. Pe la 1396, cruciatul german, Johann Schiltberger constata că în portul Brăilei „își au locul de așezare corăbiile și galerele cu care negustorii aduc mărfuri din țara păgânilor“[1].

Țara Românească și Moldova mai erau străbătute de numeroase drumuri, al căror traseu urma, de regulă, cursul principalelor râuri și care asigurau desfășurarea schimbului de mărfuri interne și externe.

Țara Românească era legată de Transilvania prin drumurile Buzăului, Teleajenului, Prahovei (în perioada medievală depășit însă mult de către cele care legau Brașovul de Târgoviște prin Râșnov–Bran–Rucăr–Câmpulung), Dâmboviței, precum și prin drumurile de pe valea Oltului și a Jiului.

Legăturile Moldovei cu Polonia, cu Dunărea de Jos și Marea Neagră erau asigurate mai ales de drumul de pe valea Prutului și de cel de pe valea Siretului, ale cărui ramificații apusene (prin pasurile Rodna, Tulgheș și Oituz), sau drumul Bistriței și al Brașovului, le duceau în Transilvania.

Din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, ca urmare a respingerii Hoardei de Aur spre răsărit, „drumul tătărăsc“, care lega Polonia de Marea Neagră prin Ucraina, a început să fie înlocuit de „drumul moldovenesc“, mai sigur și mai ușor. În aceste noi condiții, negustorii din Liov au obținut de la domnii Moldovei, între 1408 și 1460, privilegii comerciale care le-au asigurat nu numai desfășurarea unui intens negoț în Moldova, ci și realizarea unei legături sigure cu zona comercială pontică, mai ales prin orașele portuare Chilia și Cetatea Albă. Prin aceste centre, unde erau depozitate mari cantități de grâne, se realiza o parte însemnată a exportului Țării Românești și al Moldovei. Privilegiul domnesc de scutire vamală acordat mănăstirii Probota, în 1471, arată că mănăstirea trimitea grâne și miere spre vânzare la Chilia. Autoritățile genoveze din Caffa menționau, în 1454, că orașul obișnuia să-și procure „multă hrană“ de la Cetatea Albă și de la Chilia, iar în 1474 raportau la Genova că mulți negustori și proprietari de corăbii mergeau să cumpere grâne la Cetatea Albă, unde „se află destule și din care loc sperăm să aducem din belșug"[1]. În 1456, sultanul Mahomed al II-lea acordase un privilegiu comercial negustorilor din Cetatea Albă, care puteau veni „cu corăbiile lor" la Adrianopol, la Constantinopol și la Brussa, pentru negoț[2]. Confirmarea privilegiului de comerț al Liovului din anul 1472 prevedea ca „negustorii din Moldova care umblă pe mare" să depună la Liov mărfurile aduse spre vânzare[3].

---

[1] *Călători străini*, I, p. 3.

Mărfurile erau transportate în care trase de boi pe căile terestre, pe spinarea cailor pe drumurile de munte, în luntri pe cursurile de apă și pe bălți, în corăbii pe Dunăre și pe Marea Neagră.

Pe lângă privilegiile comerciale acordate de către domnie, activitatea de comerț din Țara Românească și Moldova mai era reglementată și prin prevederi ale dreptului cutumiar. O variantă a acestuia din urmă pentru domeniul schimbului de mărfuri o constituia „obiceiul târgului" sau „obiceiul negustorilor".

Transformarea Mării Negre într-o „mare turcească" în ultimul sfert al veacului al XV-lea a împiedicat Moldova și Țara Românească să aibă acces la o mare liberă, care să le ofere posibilitatea de a participa neîngrădit la traficul comercial internațional. De asemenea, ocuparea Chiliei și a Cetății Albe (1484), ca și a Brăilei (1540), au accentuat și exercitarea controlului asupra Dunării de către turci în sectorul românesc. Încă din veacul al XVI-lea, negoțul cu Imperiul otoman a început să dețină ponderea cea mai mare în comerțul exterior al Țărilor Române. Acest negoț se realiza îndeosebi prin vechile drumuri, vaduri și orașe portuare situate de-a lungul Dunării, tarifele vămii de la Calafat menționând în secolul al XVI-lea un export de cai, vite, oi, grâne, sare, vin și postavuri la sud de Dunăre. Comerțul era efectuat atât de negustori locali, ca orășenii din Pitești, Argeș și Râmnicu Vâlcea, cât și de negustori din Imperiul otoman. Un raport din 1520 al cadiului de Kazanlîc, mevlânul Kücük Piri, menționează că zeci de corăbii de la Trapezunt, Caffa, Sinope, Samsun, Istanbul ori din alte părți ale Imperiului otoman acostau la Brăila, unde își descărcau mărfurile și încărcau cereale.[4]

De la mijlocul veacului al XVI-lea, turcii au impus treptat Țării Românești și Moldovei un regim preferențial de vânzare a produselor necesare Porții, apoi și interdicția exportului lor în alte țări. Așa s-a remarcat un comerț dirijat, în care pentru o vreme istoriografia noastră a văzut un „monopol" comercial dictat de Imperiul otoman, realizat prin livrări de produse, la prețuri fixate și, prin negoț liber, desfășurat prin mijlocirea unor negustori români, dar mai ales proveniți din Imperiul otoman.

Prin subordonarea lor economică intereselor Porții, cele două Țări Române au devenit surse importante de aprovizionare a Imperiului otoman și îndeosebi a capitalei, adevărate

---

[1] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, I, Genova, 1868, p. 114–115; III, 1899, p. 121.

[2] Mustafa Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 2.

[3] Hurmuzaki, II/2, p. 217.

[4] Bistra Țvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX). Studii, I, București, 1971, p. 114, 135.

„chelere“ ale imperiului, exportând la sud de Dunăre mari cantități de oi, vite, sare, unt, miere, cereale, făină, seu, cherestea etc. Referitor la rolul lor în aprovizionarea capitalei otomane, bailul venețian de la Istanbul amintea Senioriei la 1578 că „Moldova și Țara Românească întrețin Constantinopolul, Pera și împrejurimile, în cea mai mare parte, cu grâne și carne“[1]; de asemenea, un act al sultanului Murad al III-lea arăta, în 1584, că „gelepii care vin în Moldova pentru strângerea oilor cumpără în fiecare an un număr de 300 000 oi din vilayetul lui Bogdan“[2]. Deși mari cantități de produse românești luau calea Porții, Țara Românească și Moldova au continuat să vândă și în alte țări cantități însemnate de produse, al căror export nu era supus măsurilor restrictive sau se făcea prin hotarele nordice ale celor două țări, unde turcii nu puteau exercita un control eficient.

Orientarea comerțului Țării Românești și al Moldovei către Imperiul otoman a sporit însemnătatea „drumului Giurgiului“ sau a orașului București, cele două țări române intrând treptat și în zona monetară a asprului.

În aceste noi condiții, negustorii orientali, îndesebi greci și turci, reprezentanți ai intereselor economice ale Porții și bucurându-se de protecția acesteia, au pătruns în mare număr în negoțul acestor țări, ajungând să dețină o pondere crescândă atât în schimbul de mărfuri intern, mai ales orășenesc, cât și în cel extern. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, unele prăvălii și locuri intraseră în stăpânirea unor negustori greci, iar printre „negustorii din pazar“, care apar ca martori în actul de vânzare a unei prăvălii bucureștene din 1563, figurează și un număr de greci. Negustorii străini, îndeosebi cei greci din București, au ajuns la o organizare proprie, în frunte cu un „bașa al străinilor“, menționat în 1590. N-au lipsit nici presiuni fățișe din partea turcilor spre a pune stăpânire pe unele prăvălii în București, încălcând astfel obiceiul și înțelegerile convenite cu puterea otomană. Spre exemplu, despre prăvăliile situate „pe ulița de către biserica Gheormei“ din București ale boierului Dragomir se menționează, în 1580, că „locul acela pe carele au fost făcute acele prăvălii au fost împresurat de turci de mai nainte vreme“, aceștia fiind însă înlăturați în urma unor măsuri ale lui Alexandru al II-lea Mircea[3].

Negustorii proveniți din Imperiul otoman au început să dețină un rol important și în comerțul extern al Țărilor Române, făcând o concurență puternică negustorilor locali. Răspunzând cererilor repetate ale brașovenilor de a opri pe negustorii orientali care, trecând prin Țara Românească, pătrundeau în număr tot mai mare în Transilvania și îi concurau pe brașoveni, Radu Paisie le explica dificultatea sa de a interveni prin faptul că acești negustori erau supuși ai sultanului și „s-au învățat a se hrăni astfel și eu nu pot să-i opresc“, iar „în pricina negustorilor care sunt greci“, Petru cel Tânăr le reamintea, de asemenea, că aceștia „nu sunt negustorii noștri sau din țara noastră“, ci ai sultanului[4].

---

[1] *Ibidem*, IV/2, p. 104.

[2] M. Maxim, *Culegere de texte otomane*, fasc. I, București, 1974, p. 58–62.

[3] *DIR B, veac XVI*, IV, p. 461.

[4] Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 341; Hurmuzaki, XI, p. 581–582.

Deși de la mijlocul veacului al XVI-lea negoțul cu Imperiul otoman avea ponderea cea mai mare în comerțul extern al Țării Românești și al Moldovei, totuși relațiile lor comerciale cu țările vecine sau cu cele mai depărtate au continuat să dețină un loc deloc neglijabil. Îndeosebi Moldova avea, prin poziția sa geografică, posibilitatea unor contacte comerciale mai largi cu Polonia, Rusia, Germania, unele state italiene ca Veneția și chiar cu Anglia, în timp ce Țara Românească avea relații mult mai restrânse de comerț cu unele state italiene și cu Germania.

Relațiile comerciale ale Moldovei cu Polonia se desfășurau, ca și înainte, prin mijlocirea Liovului, dar și prin alte târguri de hotar ca Sniatyn, Colomeea, Camenița. Negustorii moldoveni mergeau și în Rusia, de unde cumpărau blănuri scumpe (samur, zibelină). În condițiile ascensiunii comerciale a Angliei pe piața otomană, Petru Șchiopul a acordat un privilegiu comercial negustorilor englezi ai Companiei Levantului, la 28 august 1558, în virtutea căruia aceștia puteau face comerț în Moldova, plătind ca vamă 3% din valoarea mărfurilor comercializate; dar acest privilegiu nu a avut urmări efective decât vreme de câțiva ani.

În comerțul cu toate aceste țări, Țara Românească și Moldova exportau mai ales vite, piei, ceară, pește, vin și importau produse meșteșugărești. Moldova exporta vitele pe uscat în Polonia, Ungaria, Germania sau Italia, iar unele produse și pe mare; în 1584 este menționată o corabie care, prin Galați, iar apoi prin Marea Neagră și Marea Mediterană, transporta piei de animale, ceară, lână și alte produse spre Italia, de unde urma să aducă mărfuri necesare curții domnești. Referitor la exportul de piei de vită și de ceară al Țării Românești în Italia, Franco Sivori arăta că acesta se făcea până la Ragusa (Dubrovnik), fie pe uscat, fie pe Dunăre, pe Marea Neagră și pe Marea Mediterană, iar de acolo, pe mare, până la Ancona.

Mult mai bine plasată pe rețeaua multiplă a unor importante trasee comerciale, Transilvania a suferit o serie de mutații după 1541, când rolul de intermediar al orașului Buda în comerțul cu Europa Centrală și de Vest a scăzut considerabil. În noua situație, importante au fost legăturile Transilvaniei cu centre din Slovacia, Moravia și Boemia, în special cu Košice, Prešov și Levoča, cu marile emporii polone ca Toruń, Lublin, Gdańsk, dar mai ales cu Cracovia, apoi cu orașele italiene, în special cu Veneția, precum și cu Ragusa. Rețeaua de drumuri a continuat însă obișnuitul trafic spre sud, spre est și spre sud-est, cu Țările Române extracarpatice și cu sudul Dunării.

Balanța comercială a fost echilibrată printr-un masiv export de vite (mai ales boi, mai puțin vaci), apoi piei, ceară, seu topit, miere, unele obiecte artizanale. Valoric, comerțul cu vite s-a situat pe primul loc în schimbul direct sau intermediar al Transilvaniei cu Apusul. În acest negoț s-au implicat nu numai negustorii transilvăneni sau unii domni ca Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul sau Mihai Viteazul, ci și negustori străini, mai ales italieni și raguzani. Mare parte dintre vitele sau pieile exportate luau calea Germaniei (Regensburg, Nürnberg, Augsburg sau Frankfurt pe Main), a Poloniei (Cracovia, Gdańsk) sau a Italiei (în special Veneția).

În importul Transilvaniei, postavurile de lână neerlandeze, renane, italiene ori din Germania meridională au dominat în prima jumătate a veacului al XVI-lea; în a doua s-au impus mai mult postavurile și pălăriile importate din Europa Centrală, mai ales de la Viena și de la Bratislava. Mirodeniile veneau din Levant, prin Peninsula Balcanică, Țara Românească și Moldova.

Aceste contacte permanente au înscris Transilvania într-un amplu circuit internațional, în cadrul căruia schimbul comercial a atins valori impresionante.

d. Circulația monetară

Dezvoltarea economică a Țărilor Române, vizibilă prin intensificarea circulației monetare, a favorizat deschiderea primelor monetării și, implicit, apariția celor dintâi emisiuni monetare locale. Fenomenul este atestat mai întâi în Transilvania, unde, ca urmare a politicii de descentralizare economică inițiată de Carol Robert, s-au deschis succesiv atelierele monetare de la Cluj (1333), Sibiu (1336), Satu Mare, Oradea și Lipova (1338), măsuri integrate reformelor monetare întreprinse de regele angevin în perioada 1323–1338.

Ca și în alte părți ale Europei, unitatea monetară de cont în Transilvania a fost marca de argint, în greutate situată între 204 și 214 g argint fin. Ea a fost adusă aici de populația germană venită din regiunea Rinului. Principala monedă divizionară era dinarul, care reprezenta a 200-a și a 400-a parte dintr-o marcă. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, în Transilvania se întâlneau peste 60 feluri de monede: mărci; florini, groși, solizi, dinari etc., fiecare dintre ele de diferite tipuri și valori. Pentru a curma acest haos monetar, Carol Robert a inițiat măsuri care au avut ca rezultat esențial crearea monedei de aur, florinul unguresc (în 1325) și a grosului de argint (în 1329). A continuat și emiterea de valori nominale mai vechi, dinarul și obolul de argint. Aceste măsuri au pus bazele sistemului monetar bimetalist al Ungariei medievale.

Banii îndeplineau funcții felurite ca: mijloc de schimb și de circulație a mărfurilor, de evaluare a bunurilor și a valorilor, de tezaurizare și de formare a capitalului cămătăresc și comercial, de plată a cheltuielilor și a slujbelor, precum și, din ce în ce mai mult, de plata dărilor către stat și a rentei feudale.

În analiza diferitelor monede trebuie făcută distincția dintre monedele reale și cele de cont, sau ideale.

În Țara Românească, primele monede s-au bătut la Curtea de Argeș probabil încă din 1365, sub domnia lui Vladislav-Vlaicu, baza sistemului monetar fiind o unitate ponderală, marca de argint, în greutate de circa 210 g, deci o monedă de cont, ca și modelul său transilvan. Unitatea monetară reală a Țării Românești era însă ducatul (nume împrumutat de la venețieni): aceasta era o monedă de argint în greutate de 1,05 g, adică a 200-a parte din marca de argint. Alături de ducați, până în 1383 s-au bătut și dinari de argint în greutate de 0,70 g, precum și bani, de asemenea din argint, în greutate de

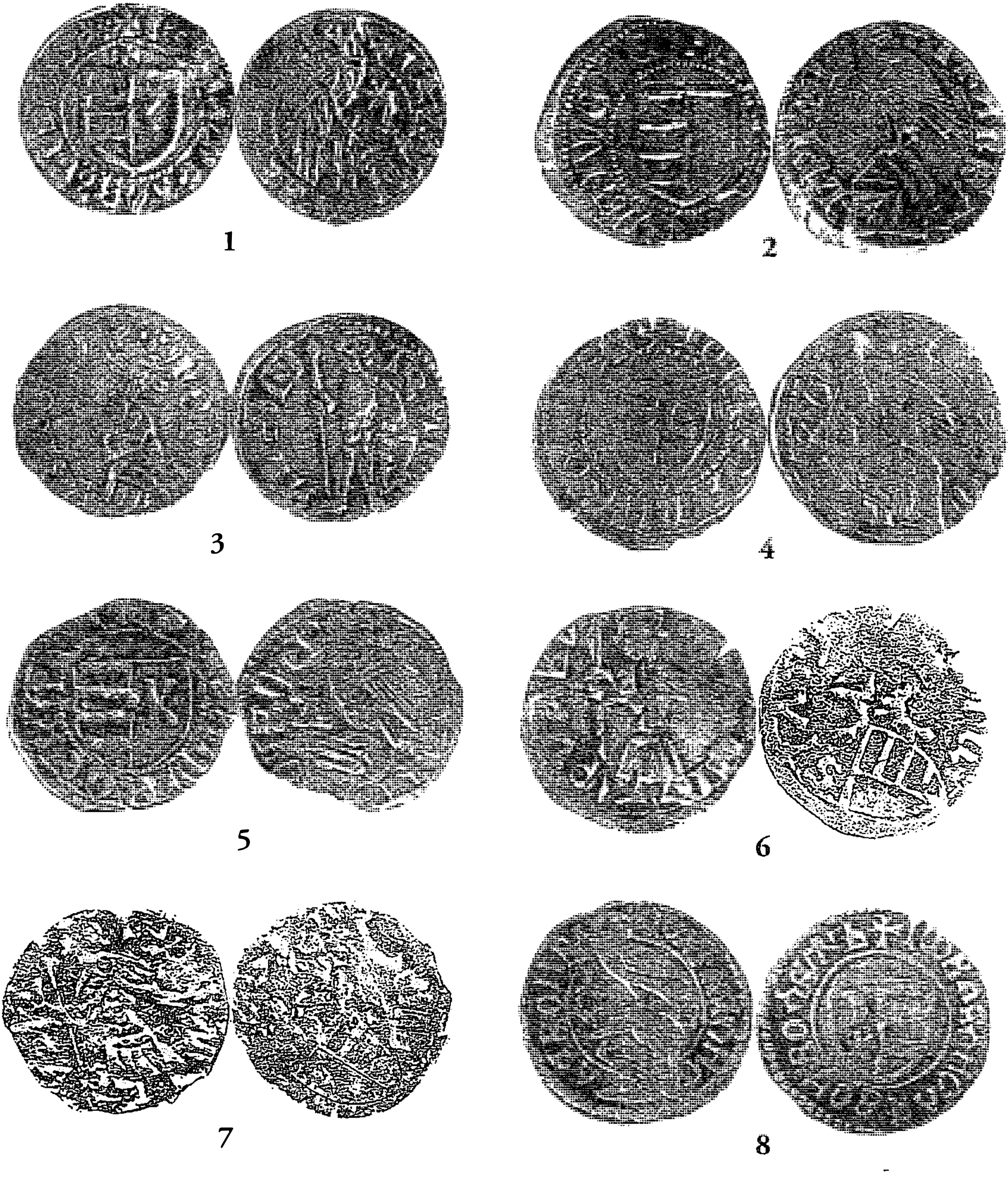

Fig. 25 1–2. Ducați emiși de Vladislav I (avers și revers); 3–4. Dinari emiși de Radu I (avers și revers); 5. Ducat emis de Dan I (avers și revers); 6–7. Ducați emiși de Mircea cel Bătrân (avers și revers); 8. Ducat emis de Vladislav al II-lea (avers și revers).

0,35 g. Un ducat era deci echivalent cu 1 1/2 dinari sau cu 3 bani, un dinar valorând doi bani. Ducații muntenești echivalau groșii bulgărești și sârbești, iar dinarii și banii aveau aceeași paritate cu dinarii, respectiv cu obolii unguresti. În acest mod erau asigurate legăturile comerciale atât cu sudul Dunării, cât și cu Transilvania.

În Moldova, crearea sistemului monetar propriu a avut loc sub domnia lui Petru Mușat, mai exact după 1375–1377, când independența statului se consolidase prin respingerea încercării nobilimii polone de a-și extinde stăpânirea la sud de Ceremuș. Ca bază a sistemului monetar, Petru Mușat a adoptat o unitate ponderală de origine tătaro-genoveză, *sommo*, în greutate de 198 g. Din cantitatea de argint în greutate de un *sommo* se băteau, în monetăria de la Suceava, 200 groși moldovenești, în greutate de 0,98–0,99 g fiecare, adică grosul moldovenesc era aproape cât ducatul muntenesc. În paralel s-au bătut, probabil încă din timpul lui Petru Mușat, și jumătăți de groși, piese divizionare tot din argint.

Orașele aflate sub administrația genoveză, așezate la gurile Dunării — Vicina, Chilia și Lykostomo — sau la limanul Nistrului – Moncastro (Cetatea Albă), au emis sporadic monede proprii, purtând însemne tătărești și genoveze, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea. Aceste emisiuni sunt atestate atât de unele descoperiri, mai ales din Dobrogea, cât și de o seamă de acte notariale genoveze, redactate în 1361 la Chilia și în 1383 la Lykostomo. Aceste acte menționează existența unor *asperi de Chili*, respectiv *de Lykostomo*. Identitatea lor numismatică rămâne a fi stabilită de cercetări viitoare, dar este foarte probabil că era vorba de monede de imitație sau chiar de ipostaze ale asprului bizantin (de la grecescul „aspron“ = alb, fiind vorba de monede de argint), după modelul căruia a fost emis și asprul otoman, cu începere din prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Pentru plățile care necesitau sume mari de bani se foloseau, în Țările Române, monedele de aur: ducații venețieni sau țechinii, florini unguresti, denumiți mai târziu, în documentele interne din Țara Românească și Moldova, *ughi*, precum și lingouri de argint, a căror greutate era măsurată cu ajutorul unităților ponderale în uz, adică marca în Transilvania și Țara Românească, *sommo* în Moldova. Astfel, în 1330, înainte de bătălia zisă de la Posada, Basarab I oferea lui Carol Robert, ca despăgubiri de război, o cantitate de 7 000 de mărci în lingouri de argint, iar în 1388, Petru Mușat împrumuta lui Vladislav Jagiello 3 000 de „ruble de argint francesc“, adică *sommi*, în bare de argint. Aceste cantități considerabile de argint reflectă însemnata putere economică la care ajunseseră cele două țări române încă din veacul al XIV-lea.

Baterea de monedă proprie a continuat în Țara Românească sub domnia lui Radu I, care a deschis, ca asociat al lui Vlaicu, a doua monetărie la Turnu Severin, menținând aceleași valori nominale create de predecesorul său. Începând cu Dan I nu s-au mai emis în mod regulat ducați (piese cântărind peste un gram de argint, după modelul ducaților venețieni de argint, a căror greutate și valoare era însă mult mai mare), ci numai dinari — care au preluat locul deținut de ducați — și bani, piese mărunte; sistemul a fost folosit până la moartea lui Mircea cel Bătrân, de la care se cunosc numeroase emisiuni monetare. Între anii 1394 și 1397, s-au bătut însă ducați în numele lui Vlad I.

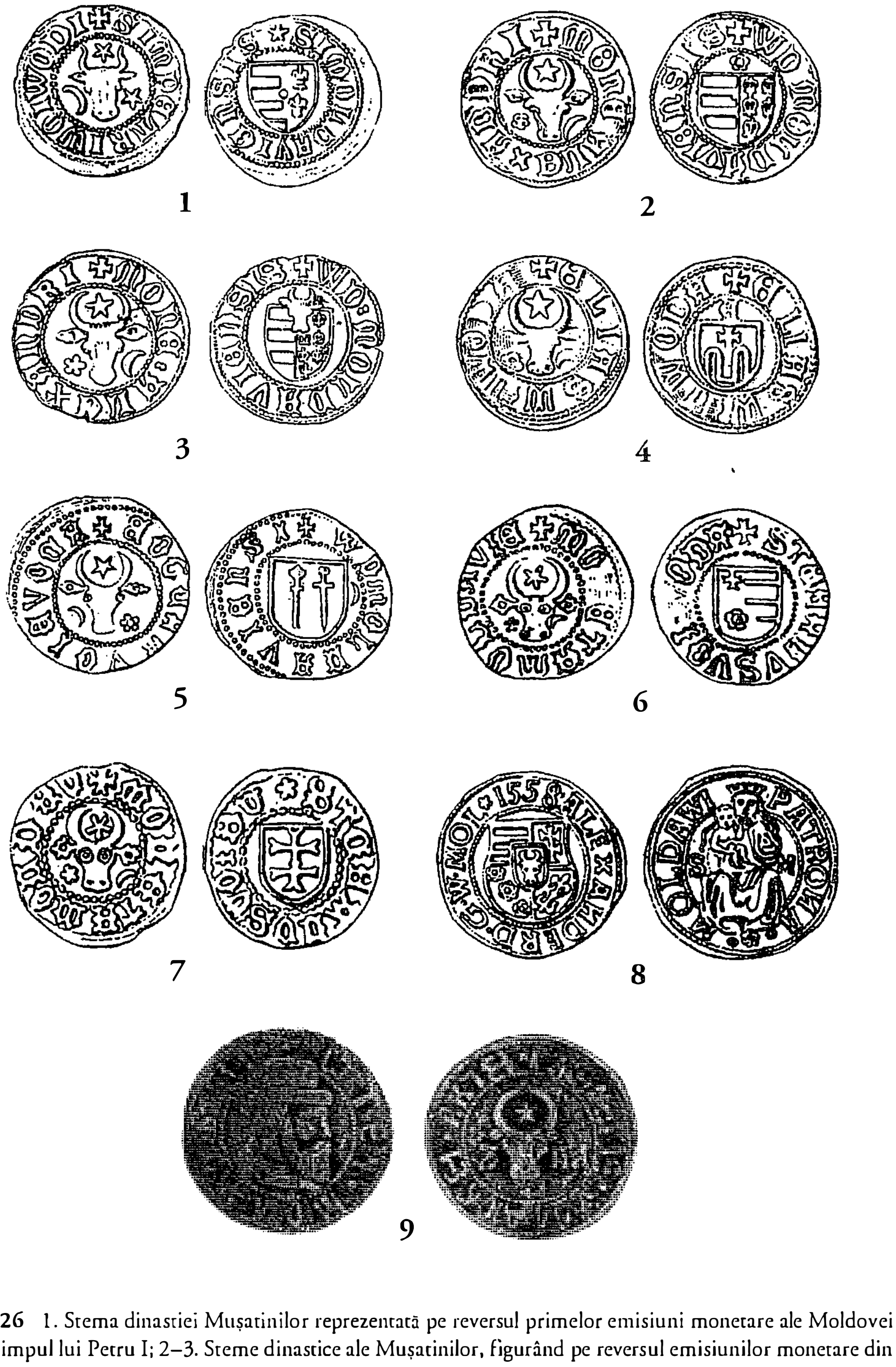

Fig. 26 1. Stema dinastiei Mușatinilor reprezentată pe reversul primelor emisiuni monetare ale Moldovei din timpul lui Petru I; 2–3. Steme dinastice ale Mușatinilor, figurând pe reversul emisiunilor monetare din timpul lui Alexandru cel Bun; 4. Monedă emisă de Iliaș I; 5. Monedă emisă de Bogdan al II-lea; 6–7. Monede de la Ștefan cel Mare; 8. Ultima emisiune din 1558 de la Alexandru Lăpușneanu; 9. Monedă emisă de Ioan Vodă cel Cumplit.

Ca urmare a presiunii politice, dar mai ales economice exercitate de Imperiul otoman, emisiunile monetare ale Țării Românești s-au rărit după 1418. Cu toate acestea, ne-au rămas până azi monede emise de Mihail I, Dan al II-lea, Vlad Dracul, Basarab al II-lea, Vladislav al II-lea, Vlad Țepeș, Radu cel Frumos, Basarab Laiotă și Basarab Țepeluș. Acestea n-au mai acoperit însă în întregime nevoile de schimb ale Țării Românești, care a început să fie invadată de asprii otomani, deveniți moneda curentă a tranzacțiilor locale după 1459. De la această dată, monetăria țării, instalată la Târgoviște după 1418, a fost mutată la București, unde s-au bătut ultimii ducați munteni, până pe la 1477–1480, când baterea de monedă proprie a încetat în Țara Românească.

În Moldova, cu excepția lui Roman I și a lui Iuga, de la care nu se cunosc monede, emisiunile monetare s-au ținut lanț până la 1527, când, o dată cu domnia lui Ștefăniță s-a încheiat activitatea regulată a monetăriei de la Suceava. În acest răstimp au avut loc două reforme monetare. Prima a fost realizată încă de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, când alături de gros și de jumătatea de gros s-a bătut un dublu gros, monedă de argint de circa 1,36 g. Paralel cu monedele de argint s-au emis și piese de bronz, asemănătoare cu cele de argint, ca tipuri și mărime. A doua reformă monetară a avut loc în vremea celei de-a treia domnii a lui Petru Aron (1455–1457), când s-au bătut groși și jumătăți de groși de mărime și de greutate mai reduse, dar cu un titlu mai ridicat, față de emisiunile anterioare. Noile baze ale sistemului monetar au fost menținute neschimbate în tot cursul domniei lui Ștefan cel Mare, ale cărui monede, groși și jumătăți de groși, au avut o stabilitate rar întâlnită pentru o durată de aproape o jumătate de veac.

Un loc aparte l-au ocupat monedele bătute în numele a doi voievozi asociați, amintind o practică frecventă a împăraților bizantini. Se cunosc, astfel, emisiuni cu numele lui Vlaicu Vodă și al lui Radu I, al lui Dan I și al lui Mircea cel Bătrân în Țara Românească, iar în Moldova, cu numele lui Iliaș și Ștefan al II-lea. De altfel, asocierea dintre Vlaicu Vodă și Radu I este atestată numai de aceste surse numismatice, iar cea dintre Dan I și Mircea cel Bătrân, menționată în treacăt de cronica Țării Românești privește o neașteptată confirmare, ca urmare a descoperirii unor monede ce le poartă numele.

Prezența monedelor muntene este semnalată (prin descoperiri arheologice sau documente scrise) în Moldova, Banat și Țara Bârsei, în pusta Ungariei, în Bulgaria, la Vidin, la Ruse și la Ecrene, la Reșava în Iugoslavia, precum și în regiunea Veneției. Și monedele moldovene s-au răspândit în afara acestei țări, în Muntenia, Oltenia, Dobrogea, la Reșava în Iugoslavia, precum și în zona Oradei.

Alături de monedele locale, pe teritoriul românesc au circulat tot felul de emisiuni străine, fenomen caracteristic economiei medievale. Pentru veacurile XIV–XV, astfel de monede au fost: dinarii banali de Slavonia (emiși până la 1325), în Transilvania și Țara Românească; groșii boemi (emiși între 1300 și 1378), în Transilvania și Moldova; ducații de aur venețieni și asprii otomani; dinarii ungurești, în Țara Românească și în Moldova, începând mai ales cu emisiunile lui Matia Corvin, care au devenit monedă curentă și dincoace de Carpați, reflectând strânsele legături economice existente. În a doua jumătate a veacului al XV-lea, asprul otoman s-a impus ca monedă de cont în Țara Românească în locul florinului unguresc[1], prefigurându-se, astfel, situația creată în veacul al XVI-lea, când mai ales teritoriul extracarpatic românesc a intrat în zona de predominare a asprului otoman, fără ca aceasta să fi ajuns încă exclusivă, nici măcar în Țara Românească; se poate afirma mai degrabă că Țările Române au ajuns atunci o verigă de legătură între spațiul monetar otoman și cel central-european[2].

Progresele considerabile făcute de economia monetară în veacul al XVI-lea sunt vizibile după marile cantități și tipuri de monedă în circulație pe teritoriul românesc. Ele proveneau din obligațiile fiscale ale contribuabililor în cazul domniei, din obligațiile de rentă ale țăranilor dependenți, în cazul stăpânilor de moșii, din rentă, din danii și din milostenii în cazul clericilor. În al doilea rând, aceste sume mai proveneau din vânzarea peste hotare a bunurilor strânse de pe domenii, iar în al treilea rând, din taxele vamale plătite de negustori la vămile de la hotar sau la cele interne.

Domni ca Neagoe Basarab, Mihnea al II-lea Turcitul, Mihai Viteazul în Țara Românească, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul în Moldova, sunt cunoscuți pentru marile sume de bani de care dispuneau. Chiar dacă împrumutul acordat de Petru Rareș margrafului Ioachim de Brandenburg rămâne discutabil, mai ales în privința celor 100 000 florini ungurești care ar fi trebuit să fie bani lichizi, Radu Paisie plătea turcilor suma de 785 000 aspri pentru răscumpărarea unor moșii pierdute de boieri hicleni. Mihai Viteazul, ca boier, achiziționase 23 de sate în județul Romanați, pentru 19 dintre acestea plătind un preț care depășea 1 200 000 aspri.

Alte familii boierești ca Arbure, Golescu și Buzescu cumpărau sate cu vecini și moșii în valoare de sute de mii de aspri.

Numeroase mănăstiri din țară, dar mai ales din afara ei, primeau daruri anuale, acordate din ce în ce mai mult în bani, formă ce tindea să înlocuiască mai vechile obroace sau oboroace în natură. Remarcăm că suma de 5 000 aspri anual acordată unor mănăstiri nu este deloc neobișnuită. Numai Bogdan al II-lea a făcut mănăstirilor mai mari din Moldova danii anuale de 4 800 zloți, sumă care și în ipostaza devalorizată echivala cu 1 200 florini de aur.

În Moldova s-au mai bătut sporadic monede și după Ștefăniță, atât din aur, cât și de argint și de aramă. În 1562, Despot Vodă a bătut o monedă mică de argint, asemănătoare asprului, în intenția de a-l înlocui pe acesta, iar în 1563 o monedă tot de argint, dar mult mai mare, ca talerul, ba chiar și una de aur. În 1573 a bătut și Ion Vodă o monedă mică de aramă, probabil de mărimea asprului, de fapt un mangâr cu nume de aspru, lucru ce reiese și din numele de *akçe*, care denota intenția de a i se impune un curs forțat, acordându-i-se o valoare mult superioară celei reale. De pe monedele lui Despot Vodă, se pare că Ion Vodă a preluat titulatura „pater patriae“, pe care a reprodus-o în traducere slavă pe moneda sa. În sfârșit, Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă au bătut monede

---

[1] B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 44.

[2] *Ibidem*, p. 312–318.

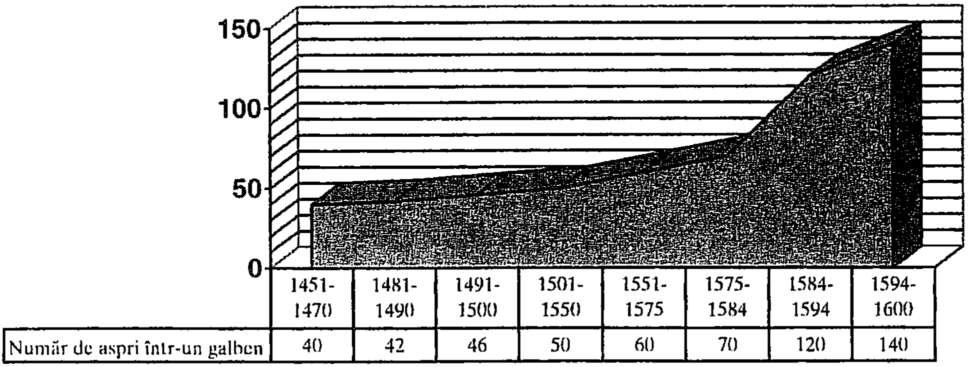

	1451-1470	1481-1490	1491-1500	1501-1550	1551-1575	1575-1584	1584-1594	1594-1600
Număr de aspri într-un galben	40	42	46	50	60	70	120	140

Fig. 27 Echivalența galben-aspru în perioada 1451– 1600.

de trei groși sau potronici după modelul triplilor groși polonezi. Aceștia au circulat în secolul al XVII-lea și în Muntenia, sub numele de *costande*.

Dintre monedele de aur, florinii sau „galbenii ungurești" au circulat sub numele de „ughi" mai mult în Țara Românească decât în Moldova, unde s-a folosit în schimb așa-numitul zlot tătăresc. Spre finele veacului al XVI-lea s-au îndesit și mențiunile privitoare la monede de argint din spațiul central-european și polonez, precum talerul, de dimensiuni mai mari, sau grosul, cotat la 1/36 din valoarea unui taler, în virtutea unei ordonanțe monetare a regelui Ștefan Báthory din 1580. Raportul s-a păstrat relativ constant între galben și taler, un galben echivalând cu 1,5 taleri. În schimb, asprul otoman s-a devalorizat la jumătate, la mijlocul deceniului al nouălea al veacului al XVI-lea. Dacă galbenul valora 50 aspri (adică jumătate din florinul cameral, care era monedă de cont) până la mijlocul secolului al XVI-lea și 60 aspri până prin 1584, după această dată a ajuns la 120 aspri și chiar la mai mult, ulterior.

În 1556, sub domnia lui Pătrașcu cel Bun apar în documente așa-numiții aspri-bani, monedă de aramă care indică presiunea spre devalorizare la care era supus asprul, 1,3 din noua monedă fiind echivalentă cu un aspru pe la 1580, pentru ca la sfârșitul veacului ea să reprezinte doar jumătate din valoarea acestuia. Intensitatea cu care a circulat această monedă (aspru sau accea, *akçe*), devalorizarea pe care a suferit-o și răspândirea tot mai mare a noțiunii de ban pentru denumirea sa, ne explică de ce această ultimă noțiune a devenit în limba română termenul generic pentru „monedă", în sensul abstract al cuvântului. Ca orice limbă europeană, româna face deosebire între noțiunea abstractă de „ban" și cea concretă de „leu", care definește moneda națională a acestui popor.

O caracteristică a circulației monetare active a constituit-o împrumutul bănesc, care a devenit un fenomen curent în perioada respectivă. Un salt important în această privință s-a realizat însă abia în veacul al XVI-lea, după ce Reforma de orientare calvină a recunoscut ca îngăduită practica împrumutului cu dobândă, până atunci condamnată în teorie de către întregul ev mediu creștin, dominat de doctrina „prețului just", chiar dacă în practică fenomenul cametei a fost în permanență prezent, uneori în forme deosebit de dure.

Accentuarea dominaţiei otomane a dat noi dimensiuni fenomenului cămătăriei, care a înregistrat atunci o notabilă tendinţă de generalizare. Capitalul cămătăresc a pătruns masiv în Ţările Române sub protecţia Porţii şi sub haina negustorilor ori a cămătarilor Imperiului otoman, fie ei turci, greci, evrei, armeni, raguzani sau italieni.

Întrucât rata dobânzii ajungea la 20% şi chiar la mai mult, de cămătărie au început să se ocupe nu numai supuşi ai Porţii, ci şi boieri, clerici sau negustori de ţară, care se aflau în posesia unor sume de bani. Un oarecare Stan Dolofan dădea 7 000 aspri „cu dobândă" lui Badea stolnicul, care-i lăsa ca zălog satul Bădeşti. Episcopul Ilarion al Buzăului (circa 1558–1568, mort după 25 octombrie 1577) împrumuta pe nişte ţărani sau boiernaşi cu 11 500 aspri; neputând să-i înapoieze, aceştia şi-au pierdut ocina în favoarea episcopului. Ei împrumutaseră acei bani pentru a plăti o datorie mai veche a mamei lor, care „s-au îndatorat şi au luat de la turci şi de la jidovi şi de la gelepi aspri cu camătă"[1].

Domnul recurgea la cămătari pentru a procura banii necesari obţinerii tronului ţării la Înalta Poartă şi apoi menţinerii sale pe tron, boierii pentru a-l imita pe domn şi pentru a face rost de mijloacele necesare unui trai luxos, corespunzător statutului lor social, iar ţăranii pentru a-şi putea achita în bani dările şi gloabele, pentru a putea face faţă greutăţilor tot mai mari şi mai presante.

Instituirea de către turci a licitaţiei tronului Ţărilor Române în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a dat capitalului cămătăresc proporţii nemaiîntâlnite până atunci. Cămătarii veniţi în ţară cu domnul creditat de la Istanbul şi rămânând aici pentru recuperarea sumelor avansate de ei au contribuit atât la extinderea cămătăriei, cât şi la statornicirea practicilor abuzive generate de camătă şi favorizate de protecţia Porţii. Mezatul tronului a întreţinut afluenţa continuă a cămătarilor ţarigrădeni în Moldova şi în Ţara Românească, cămătari de care nici unul dintre competitorii domniei nu se putea lipsi. Ştefan, fiul lui Petru Şchiopul, a împrumutat numai în trei luni de la diverşi cămătari turci, greci sau raguzani din Istanbul uriaşa sumă de 186 000 aspri, pentru achitarea căreia urma să li se vândă oi din Moldova la preţul fixat de creditori. Pentru a putea cumpăra o moşie, logofătul Ştefan din Ţara Românească se împrumuta în 1586 „cu camătă de la gelepi", o dată cu 27 000 de aspri şi altă dată cu 15 000[2]. Pentru a-şi răscumpăra o ocină, postelnicii Dumitru şi Stănilă din Ţara Românească se împrumutau cu 7 000 de aspri „de la gelepi, cu camătă"[3].

Urmări dezastruoase avea camăta îndeosebi pentru producătorii direcţi. Pentru a se plăti de „o năpastă" faţă de un turc, satul Bucovăţul „au luat 30 000 aspri cu dobândă de la un ovreiu, de s-au plătit de acel turc"; întrucât printre ei au fost mulţi „oameni săraci şi nevolnici", pentru a se putea plăti de cămătar, aceştia s-au vândut în rumânie unui boier[4], din liber satul devenind, astfel, dependent. Pentru a scăpa „de la mare foamete", un alt locuitor s-a împrumutat cu bani de la un grec, iar apoi și-a vândut ocina pentru a-și putea plăti datoria[1].

---

[1] *DIR B, veac XVI*, IV, p. 201–202.

[2] *Ibidem*, V, p. 253.

[3] *Ibidem*, VI, p. 109.

[4] *Ibidem*, V, p. 256 şi 435.

Sesizând caracterul ruinător al capitalului cămătăresc, puterea domnească a căutat soluții de a-l îngrădi. Voievodul Alexandru al II-lea Mircea (1568–1577) al Țării Românești se plângea sultanului că o seamă de cămătari aflați sub protecția Porții „cutreieră orașele și satele Țării Românești, dând săracilor bani cu camătă mare". Aceștia „au slăbit raiaua [adică populația neprivilegiată — n.n.], sugându-i și luându-i și puținul pe care-l mai are". Deoarece cămătarii stânjeneau plata la timp și în cuantumul cerut al haraciului, strângându-și datoriile înaintea termenului de predare a tributului, sultanul îl împuternicea pe domn să-și apere supușii și să ia măsuri împotriva cămătarilor, astfel încât aceștia să nu mai pricinuiască neajunsuri țăranilor[2].

*

Înflorirea schimbului de mărfuri a adus cu sine noi practici comerciale mai ales în Transilvania, perfecționând instrumentele de credit, astfel încât să poată fi efectuate tranzacții comerciale pe scară largă și la distanțe mari. Sunt de amintit împrumuturile acordate de Petru Haller, judele regal al Sibiului orașului Nürenberg, în valoare totală de 6 650 de florini, cu o dobândă de 5%; cazul negustorilor florentini, atât de versați în domeniul finanțelor și al cametei, ca Iason Bontempis care, finanțând curtea regală în primele decenii ale veacului al XVI-lea, au recuperat creditele și dobânzile din veniturile vamale transilvănene și din arendarea censului regal; apoi negustorii florentini și venețieni care arendaseră minele de aur din Zlatna; unii membri ai familiei Lisbona, originară din Anvers, care au arendat și au exploatat minele regale de aur și de argint din Baia Mare și Baia Sprie; în sfârșit, operațiunile de credit ale unor negustori vienezi, față de care negustorii din Cluj aveau un debit de 32 000 florini.

Operațiunile de credit intern nu atingeau, de regulă, dimensiunile celor realizate pe plan extern. Deși marii negustori dispuneau de capital comercial în valoare de zeci de mii de florini bani lichizi, totuși aceștia contractau foarte dese datorii cu prilejul achiziționării de mărfuri sau al achitării taxelor vamale în străinătate; faptul se explică prin tezaurizarea unor importante capitaluri sub formă de obiecte de valoare sau stocarea lor ca valoare de schimb în mărfuri aflate pe piața internă sau externă.

Creditul se acorda în mărfuri sau în bani peșin, de regulă de către negustori, uneori și de către municipalități. De exemplu, bistrițenii și negustorii moldoveni din Suceava sau din Baia își acordau reciproc credite în bani sau în mărfuri. Asemenea situații surveneau și în raporturile bistrițenilor cu domnii din Moldova ori cu negustorii din Țara Românească, ca de altfel și ale altor orașe din Transilvania, inclusiv cu negustori din Italia, Germania, Austria, Polonia, Slovacia, Peninsula Balcanică etc.

Termenele fixate pentru achitarea datoriilor coincideau, de obicei, cu zilele de bâlci.

---

[1] *Ibidem*, IV, p. 266.

[2] BAR, *Documente osmane*, II/147.

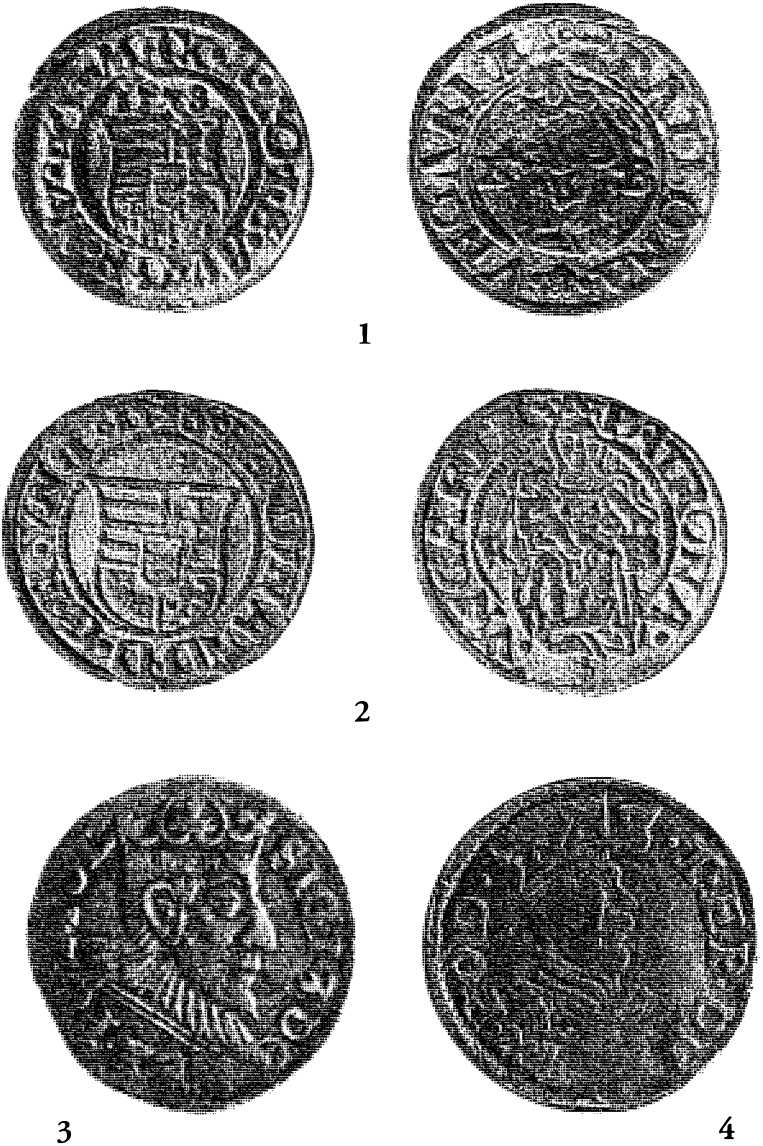

Fig. 28 1. Dinar din Ungaria emis de Maximilian I în 1573 în monetăria Kremnitz (avers și revers); 2. Dinar din Ungaria emis de Ferdinand I la 1536 în monetăria Kremnitz (avers și revers); 3. Monedă poloneză de trei groși emisă de Sigismund al III-lea Wasa la Cracovia, 1597 (avers); 4. Monedă moldo-polonă, imitație a piesei de trei groși bătută de Ștefan Báthory pentru Riga, 1597–1601 (avers).

Firește, la contractarea unei datorii se întocmeau anumite înscrisuri sau formalități, precum chitanțele (*cedulae*, de unde actualul termen românesc „țidulă"), în două exemplare, și răbojul sau se apela la anumite forme de recunoaștere a obligației contractate (în mărfuri sau bani), precum gajul sau zălogul, garanția (*fideiussio*), *chyrographul* (cambia sau polița) și *syngraphul* (în care se nota achitarea parțială a unei datorii și se preciza restanța).

Schimbul de bani sau zărăfia intervenea de obicei în legătură cu tranzacțiile comerciale și uneori păgubea una dintre părți, cum a fost cazul unor negustori moldoveni care au adus la Bistrița boi, vaci și porci, pe care i-au vândut primind „bani albi", schimbați la un curs ce i-a dezavantajat.

Pe măsură ce aceste operațiuni au devenit curente, autoritățile au introdus anumite reguli sau reglementări privind datoriile, zălogul, gajul, schimbul de bani (zărăfia), camăta etc., fie în ordonanțele urbane, fie în alte statute, cum au fost cele din 1583 sau din 1603, prin care se fixau raporturile dintre creditori și debitori.

În privința cametei, practicate fie de negustorii străini, fie de cei indigeni, din numărul impresionant de documente cu greu se pot distinge, cu unele excepții, cazurile de credit comercial de cele privind creditul cămătăresc. Întrucât statutele din Sibiu și Brașov condamnau numai „camăta nemăsurată și necreștinească", aprobându-se camăta „măsurată" și „creștină", adică aceea de probabil 5%, se poate conchide că și în Transilvania s-a practicat camăta, dar fără ca ea să fi ajuns la dimensiunile exagerate din spațiul extracarpatic.

2. STAREA SOCIALĂ

a. Țara Românească și Moldova

Din multitudinea de opinii privitoare la vechea societate românească, indiscutabil rămâne caracterul său patriarhal, care s-a menținut foarte mult timp, pornind chiar de la îndepărtatele ei începuturi, situate în „mileniul întunecat". Îndelunga dăinuire a acestui caracter s-a datorat și marii întârzieri cu care s-a realizat construcția statală pe teritoriul românesc, realitate nouă, care ar fi impulsionat mai mult procesul de evoluție a structurilor sociale. Adăugând la aceasta slaba densitate a populației, pădurile ce acopereau cea mai mare parte a teritoriului (lăsând zone mult mai restrânse agriculturii, suficiente numărului mic de oameni, dar cu mari oferte de extindere viitoare), putem înțelege mai bine largile posibilități de mișcare ale unor locuitori pentru care treptatele îngrădiri urmau să vină mai pe urmă, iar transpunerea lor în normele unui drept scris avea să fie încă și mai târzie. Dacă mai avem în vedere și influența, mai ales indirectă, mijlocită în primul rând de lumea slavilor de sud, pe care a exercitat-o civilizația bizantină, cu o puternică mobilitate a structurilor sociale, nu vom mai fi mirați de imprecizia terminologică a izvoarelor, care ne oferă din belșug atât situații în care mai mulți termeni desemnează o aceeași realitate, precum și inversul acestor situații, când un același termen desemnează mai multe realități diferite.

În această ordine de idei, termenul social cel mai extins, mai durabil în timp, până în zilele de azi, este cel de „țăran“, derivat din latinescul „terra“ și desemnând adevăratul „om al pământului“, de care l-au legat cele mai tainice fire ale existenței sale. În acest sens trebuie înțeleasă afirmația lui Nicolae Iorga că în zorile vieții sale de stat românii erau un „popor de țărani“, în rândurile cărora intra chiar și domnul „țării“. Fiecare țăran avea, firește, pământ, mai mult sau mai puțin, în mod individual, dar mai ales în comun cu alții, cu *obștea* satului; împreună cu toți membrii acesteia sau ca descendent al unei mari familii, care avea un strămoș comun, el stăpânea un *moș* de pământ, termen pe care până azi limba română l-a păstrat din substratul geto-dacic, ba chiar traco-illiric, anterior cuceririi romane. De la „moș“ a derivat cuvântul „moșie“, în zilele noastre o proprietate de pământ, de regulă o mare proprietate. Orice posesor de moșie era însă și *boier*, noțiune ce reprezintă o dovadă a puternicei înrâuriri exercitate de statul bulgar medieval asupra societății românești de atunci. Putem face atunci dreptate și afirmației lui Constantin Giurescu, în virtutea căreia „orice moșie era moșie boierească“. O serie de noțiuni diferite, precum „cneaz, megieș, moșnean“, aveau și elemente comune între ele. Doar cea de „vecin“ sau „rumân“, prezente ceva mai târziu, desemnau o schimbare evidentă de situație, în primul rând juridică; în Țara Românească sau în Moldova, rumâni sau vecini erau țăranii care-și pierduseră libertatea personală, fiind aserviți. Distanța dintre boier și țăran era deci mult mai mică atunci decât cea creată de evoluția mai târzie a lucrurilor, de după veacul al XIV-lea. În secolele XIV–XV erau numeroase satele de *țărani liberi*, care în unele ținuturi alcătuiau adevărate insule, de întindere destul de mare. De pildă în Moldova astfel de regiuni se cunosc în Vrancea, Tigheci și Câmpulung, care au păstrat până relativ târziu o tradiție deosebit de vie despre libertatea lor, înregistrată de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae.* În Țara Românească, asemenea obști de țărani liberi se păstrau în special în regiunea subcarpatică, din Mehedinți până la Buzău.

Pământul obștii era împărțit în *vatra satului* — în care erau grupate casele țăranilor — și *hotarul* satului, format din terenul agricol, păduri, islazuri și fânețe.

În vatra satului, țăranii aveau în stăpânire proprie locurile de casă, de livadă cu pomi și cu grădină. Pădurile, islazurile și fânețele constituiau proprietatea obștească a întregului sat. Terenul agricol se împărțea într-un număr de loturi, corespunzătoare numărului de gospodării, care se distribuiau periodic, de obicei prin tragere la sorți — de unde și numele de *soartă* ce se dădea acestor loturi —: s-ar putea spune că membrii unei obști erau *in divisione consortes,* dacă am folosi limbajul textelor latine care privesc perioada timpurie a evului mediu occidental. În Țara Românească, loturile respective se mai numeau *delnițe* (de la slavul „delo“= parte), iar în Moldova *jirebii*, tot un termen identic cu *žreabij* din Serbia și echivalent cu ceea ce în Bizanț era *stasis*, în Franța *mansio,* iar în Germania medievală *hobe*, *hube* sau *hufe.* Împărțirea periodică a loturilor de pământ — cunoscută deci în toate țările Europei în perioada de cristalizare a raporturilor feudale — împiedica formarea unei proprietăți private prin folosință îndelungată, prin transmiterea an de an și din generație în generație a acelorași loturi de muncă aceleiași gospodării. Reîmpărțirea loturilor urmărea să mențină în conștiința oamenilor convingerea că ei erau proprietari numai în grup.

Solidaritatea obștii, întemeiată pe stăpânirea comună a unor bunuri, se extinde și pe tărâmul organizării judecătorești și administrative, obștea funcționând ca un organism autonom și din acest punct de vedere.

În afara împărțirii pământului pe delnițe, care era generală, se mai întâlnea diviziunea pe *bătrâni*, pe *moși*, teoretic o împărțire între cete cu genealogie comună, care descindeau din cei care întemeiaseră sau împărțiseră satul pentru prima dată. O variantă larg răspândită a acestei împărțiri a satului era și aceea pe *părți*, unități independente de genealogia satelor. Ca și în cazul împărțirii „pe delnițe" și „pe bătrâni", diviziunea „pe părți" nu era o împărțire reală, hotărnicită pe teren, ci presupunea numai drepturi teoretice, nehotărnicite. În Țara Românească, izvoarele amintesc și împărțirea pe *funii*. Determinat de configurația solului, acest sistem presupunea împărțirea moșiei în lungi fâșii paralele, care cuprindeau părți din pășune, din fânaț, la râu, din câmpul de arătură, în deal și la munte. Părțile care în mod normal nu puteau să intre în toate funiile, precum pădurea ori islazul, rămâneau în folosință comună. Față de diviziunile menționate anterior, împărțirea „pe funii" delimitate în teren a reprezentat un pas important spre despărțirea individuală a stăpânirii pământului în interiorul obștii. Acest pas a fost continuat de împărțirea *pe locuri* și *pe pământuri*, întâlnită încă din prima jumătate a veacului al XVI-lea și continuând o dezvoltare a formei individuale de stăpânire a pământului. Și în acest caz însă pădurea, apele, pășunile, care formau cea mai mare parte a suprafeței satelor, rămâneau nedespărțite, stăpânirea asupra lor presupunând drepturi proporționale cu întinderea loturilor stăpânite de fiecare familie.

Satul era condus de reprezentanții săi, numiți *cneji*, *juzi* sau *vătămani*. Aceștia judecau pricinile mărunte ivite în sat, repartizau dările cuvenite domniei asupra locuitorilor din sat, strângeau aceste dări etc. Alegerea lor era făcută de obștea satului. Se pare că, la început, funcția de *cneaz* nu era ocupată de aceeași persoană mai mulți ani în șir; este posibil faptul ca ei să fi fost aleși periodic, la intervale scurte de timp. Mai târziu, ea putea fi deținută mai multă vreme de către o aceeași persoană, devenind chiar ereditară.

Un rol de seamă în conducerea satelor libere îl avea inițial un sfat colectiv, alcătuit din „oameni buni și bătrâni", care hotăra cele mai importante probleme ale satului, muncile agricole, repartiția cotei parte în cadrul dărilor cuvenite domniei, adunarea acestor dări, judecând și pricinile mărunte ivite între locuitorii satului.

Cu trecerea timpului, în sânul obștilor sătești libere s-a accentuat diferențierea de avere, proces care a dus, în cele din urmă, la destrămarea lor. Până la mijlocul secolului al XV-lea, acest proces nu pare a fi atins însă proporții însemnate. El s-a accentuat în veacul al XVI-lea, fiind însoțit, cel mai adesea, de ruinarea proprietății țărănești libere. Hotărâtoare în această evoluție a fost dezvoltarea economiei de mărfuri în lumea satelor, economie în care s-au arătat interesați atât stăpânii de moșii, cât și țăranii. Pentru câștigarea sumelor de bani necesare nevoilor și obligațiilor mereu crescânde, țăranii au căutat să aducă pe piață mai multe produse agricole, care, în epocă, puteau fi obținute mai ales prin extinderea suprafețelor cultivate. Aceasta se realiza fie prin noi defrișări, fie prin cumpărarea de părți deja cultivate. S-a produs, astfel, o diferențiere de avere între sătenii devălmași: de o parte cei mai înstăriți, cu mai mult pământ, de cealaltă cei săraci, fără pământ, siliți să muncească la cei dintâi, al căror pământ, hotărnicit de restul obștii, devenea moșie boierească. Tranzacțiile de ocine între sătenii liberi au devenit tot mai numeroase, cei care cumpărau pământ (ulterior chiar sate întregi), devenind mai puternici, delimitându-și părțile lor de teren și punând stăpânire pe conducerea obștii. Numeroasele cazuri de alegere a părților și de ieșire din devălmășie, ca și desele vânzări de părți mici din ocina satului (ogoare, funii, pogoane, fălci) constituiau semnele evidente ale descompunerii obștii. Unii membri ai săi, ca și obștea în ansamblul ei, au ajuns în stare de dependență. Fenomenul a constituit sursa principală de creare a țărănimii aservite.

Întrucât procesul de aservire se afla abia la începuturile sale, în veacurile XIV–XV, țărănimea este numită în documente prin termeni care au o accepțiune generală, desemnând atât țărănimea liberă, cât și pe cea dependentă. În Țara Românească, termenii cei mai des utilizați erau *selo*, *liudi*, *siromahi* și *horane* (acesta din urmă provenea în slavă de la grecescul *choriates*, însemnând „sătean"). În Moldova, denumirile obișnuite pentru țărani erau *zemleni*, *liudi*, uneori *ubogie liudi*. Către sfârșitul veacului al XV-lea, țăranii dependenți încep a fi cunoscuți în Țara Românească sub un nume care avea să le devină propriu: *vecini*, iar mai târziu în actele românești din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, și *rumâni*. În Moldova, abia la mijlocul secolului al XVI-lea se folosește pentru aceștia un termen propriu, cel de *vecin*, sub forma slavă *sused*.

Țăranii aserviți, ca și cei liberi, continuau să trăiască în forma veche de organizare a obștilor sătești, în sate cu mărimi diferite, în funcție de relief ori de condițiile concrete de dezvoltare. În satele aservite, peste dreptul de proprietate al țăranilor asupra pământului s-a suprapus cel al stăpânilor, țăranii păstrând doar dreptul de posesiune. Alte bunuri ale lor, precum inventarul gospodăriilor, uneltele de muncă și vitele, continuau să rămână în proprietate particulară.

Dependența țăranilor față de stăpân avea o latură social-economică, dar și una personală.

Expresia materială esențială a dependenței social-economice era constituită din ansamblul dărilor și a servituților la care erau obligați țăranii față de stăpâni. Din izvoarele istorice reiese că, în secolele XIV–XV, în Țara Românească și Moldova predominau dările în produse, țăranii fiind obligați să dea stăpânului *dijmă* din majoritatea produselor; avându-și originea în latinul *decima*, ca și francezul *dîme*, forma românească „dijmă" se poate explica și printr-o contaminare ulterioară cu lumea învecinată, în speță cu maghiarul *dézsma*, fiind echivalent cu grecescul *dekateia* sau cu slavul *desiatina*. Țăranii dependenți trebuiau să mai presteze muncă gratuită pe partea de pământ rezervată stăpânului (care corespundea cu *rezerva seniorială* din Europa Apuseană) — la arat, la semănat, la secerat, la strângerea recoltei, la cositul și la strânsul fânului etc. Întrucât această parte era de dimensiuni restrânse în secolele XIV–XV, numărul zilelor de muncă agricolă la care erau obligați țăranii era redus. Acest număr a sporit cu timpul, pe măsură ce și rezerva agricolă a stăpânului a crescut. Pe lângă muncile agricole, țăranii mai erau obligați la diferite alte munci: tăierea lemnelor și transportul lor ori al altor materiale de construcții și al produselor agricole la curtea stăpânului, repararea iazurilor și a morilor, precum și la *lucrul domnesc*, zis și *slujbe* sau *muncă domnească* în favoarea stăpânirii, cum erau: repararea sau construirea podurilor, a morilor domnești, a cetăților (*gradozidanie* în textrele slave, corespunzător bizantinului *kastroktisia*). Echivalentul „lucrului domnesc“ în Transilvania era „munca gratuită“ (*gratuitus labor*). Ansamblul acestor obligații de muncă poate fi indicat fie prin noțiunea de *corvezi* (similară cu francezul „corvées“), ca în Europa Apuseană, fie prin aceea de *angarii* (după medio-grecescul „angareiai“), ca în Bizanț.

Progresele economiei de schimb și ale circulației monetare au sporit cu timpul cuantumul obligațiilor în bani, destul de rare până la sfârșitul veacului al XV-lea.

A doua latură, cea personală, a dependenței țăranului față de stăpânul de pământ, exprimată în vechile noastre documente prin termenul de „ascultare“, caracteriza starea de *șerbie*, zisă *iobăgie* în Transilvania. Adresându-se sătenilor din Boruși (jud. Prahova), voievodul Alexandru Aldea le scria că „astfel vă poruncește domnia mea ca să fiți [ascultători]...jupanului Voicu, pentru că sunteți veche și dreaptă ocină ..., să-l ascultați și să-l cinstiți“[1]. Poruncile adresate de domnie încă din veacul al XV-lea țăranilor dependenți ca aceștia „să asculte“ de orice le vor da „învățătură“ stăpânii lor ar putea să reflecte și o creștere a împotrivirii țăranilor față de obligațiile tot mai grele la care erau supuși.

O categorie aproape nelipsită în societățile antice și medievale este aceea a robilor (sau sclavilor), provenită în special din prinșii în războaie. În cazul Țărilor Române, robii erau țigani sau tătari. Robii țigani sunt menționați pe larg în documentele medievale, de exemplu în cele mănăstirești, prin care Dan I întărea mănăstirii Tismana și „40 sălașe de țigani“[2], printre alte danii făcute mai înainte de Vladislav-Vlaicu. Întrucât termenul de „țigani“ derivă de la grecescul „athinganoi“ (=„cei ce nu trebuiesc stinși“, în traducere liberă), iar în actele bizantine din ultimele veacuri li se mai spune și „egipteni“, faptul arată direcția din care și-au făcut apariția cetele de țigani nomazi în Peninsula Balcanică, în cursul veacului al XIII-lea, pornind din îndepărtata Indie și trecând prin unele zone din nord-estul Africii. Pe teritoriul românesc, numărul lor a crescut prin cumpărări, ca și prin prăzi de război. Cronica moldo-germană ne informează, spre exemplu, că în urma luptei de lângă Soci (1471) cu Radu cel Frumos, Ștefan cel Mare „a luat 17 000 țigani cu dânsul în robie“, cifră exagerată, dar care exprimă amploarea fenomenului robiei în Țările Române extracarpatice.

Pe lângă țigani, în Moldova exista și un număr mult mai mic de robi tătari, capturați în urma luptelor purtate împotriva Hoardei de Aur.

---

[1] *DRH B*, I, p. 131–132.

[2] *Ibidem*, p. 11; vezi și Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1997, p. 17 și urm.

Robii trăiau în sălașe, care cuprindeau mai multe familii. Documentele din secolele XIV–XV menționează și cneji, juzi sau vătămani de țigani sau tătari, care judecau neînțelegerile mărunte dintre robi sau adunau dările la care aceștia erau supuși. Strângerea dajdiilor de la robi se făcea de către *globnici*, recrutați adesea chiar din rândurile lor. Aceștia le țineau și evidența sau îi aduceau înapoi pe cei fugiți. Robii erau obligați la diferite munci, mai ales casnice, pentru stăpânii lor. Ei mai practicau o parte a meșteșugurilor de pe domenii, precum erau fierarii sau potcovarii. Munca lor era în funcție de bunul plac al stăpânilor. Tot din rândurile lor erau recrutate adesea slugile de curte, unele îndeplinind chiar atribuții administrative și fiscale pe domeniu. Un număr restrâns dintre ei dispuneau de avere proprie, constând mai ales din vite, aveau gospodărie proprie și realizau venituri, din care o parte revenea stăpânilor. Robii puteau fi vânduți, cumpărați, schimbați, foarte rar și eliberați. Ei reprezentau cea mai ieftină mână de lucru. Stăpânii puteau face orice voiau cu ei, fără a avea însă dreptul de a-i omorî, deși prin abuz se întâmplau și asemenea cazuri.

Stăpânirea funciară. Evul mediu timpuriu a cunoscut o considerabilă extindere a raporturilor de obște, în condițiile marilor migrații, mai ales ale așezării neamurilor germanice și slave în apusul, respectiv, în răsăritul continentului european. Datorită marelui număr de bunuri stăpânite în comun s-au consolidat diferite solidarități, mai ales rurale, în condițiile de atunci, extinse pe diferite cercuri sătești, familiale ori de simplă vecinătate, cu scopul de a asigura menținerea bunurilor stăpânite de aceste cercuri în proprietatea lor și de a opri înstrăinarea acestor bunuri pe diverse căi, mai ales prin vânzare-cumpărare. Așa s-a dezvoltat, mai ales în societățile unde dreptul roman statuase foarte bine proprietatea quiritară, dar și pe cea în indiviziune (*pro partibus indivisis*), un drept de cumpărare preferențială (*ius praeemptionis*), sau de precumpărare, recunoscut rudelor, coproprietarilor unui bun deținut în indiviziune sau chiar simplilor vecini, de a cumpăra cu prioritate bunul scos la vânzare. Atunci când acest bun era stăpânit de mai multe persoane, în indiviziune, situație foarte frecventă în cazul moștenirilor patrimoniale deținute în comun de mai mulți frați (sau de alte rude mai îndepărtate) sau al obștilor sătești, persoana interesată să-și înstrăineze dreptul de proprietate nu putea vinde acel bun în mod concret, delimitat de al altora, ci numai în mod abstract: în cadrul obștii, această persoană deținea nu loturi separate de ale celorlalți pe teren, adică hotărnicite, ci de regulă o parte sau câtimea ce-i revenea și din bunul deținut împreună cu ceilalți membri ai obștii. Era, deci, cât se poate de firesc ca oferta de cumpărare să fie făcută, în primul rând, coproprietarilor bunului stăpânit în comun, apoi proprietarilor de bunuri învecinate cu acel bun și abia în final străinilor, adică acelor care se situau în afara oricărui cerc de solidaritate obștească (familială, socială, fiscală sau vicinală).

Așa s-a cristalizat acest drept de preempțiune, zis în Bizanț de *protimisis* (grec. = cumpărare preferențială) sau de vecinătate („plesiasmos“), întrucât pe fundamentul dreptului roman, această normă juridică a găsit dezvoltări și precizări în dreptul romano-bizantin, mai ales prin novella împăratului Roman I Lekapenos din anul 922, care stabilea cinci trepte de prioritate în asemenea cazuri, ultima dintre ele fiind cea a simplilor vecini.

Mai puțin evoluat și precizat ca în Bizanț, acest drept de preemțiune a fost prezent și în societatea românească medievală, documentele atestându-i o largă răspândire, mai ales în perioada secolelor XVI–XVIII, precum și faptul că el era de multe veacuri înrădăcinat în tradiția ei juridică orală, fiind integrat chiar și în dreptul cutumiar românesc (*ius valachicum*). Aceasta arată că protimisisul evoluase aici independent de lumea bizantină, cu care contactul teritoriilor situate la nordul Dunării de Jos a fost mai degrabă mijlocit decât nemijlocit, oricum cel mai adesea sporadic.

Dreptul de preemțiune nu a oprit destrămarea obștilor, atât din interior, cât și din afara lor. După o vreme, prevederile sale au avut ca efect tocmai disoluția stăpânirii în comun a pământului. Pătrunzând în interiorul obștii, boierii și mănăstirile și-au delimitat apoi părțile ce le reveneau, acaparând treptat întregul pământ al sătenilor, pe care în majoritatea cazurilor îi și aserveau.

Căile prin care marii proprietari au pătruns în obște au fost cumpărarea, înfrățirea, dania, zălogirea, plata birului sătenilor etc. Înfrățirile, dăruirile și zălogirile erau, de cele mai multe ori, vânzări deghizate, menite a ocoli dreptul de preemțiune al celorlalți membri ai obștii. Chiar dacă în actele cancelariei domnești acestea apar ca fiind făcute de „bună voie“, în spatele lor se ascundeau fie nevoile țăranilor, fie actele de silnicie ale boierilor, după cum o dovedesc numeroasele plângeri adresate, în cele din urmă, domnului de satele cotropite, precum și îndelungatele procese pe care ele le poartă cu cei care le cotropiseră pământul.

Copleșiți de lipsuri și împovărați de dări, țăranii devălmași încălcau obiceiul protimisisului, înfrățind pe partea lor de ocină străini, îndeosebi boieri. În alte cazuri, ei ajungeau chiar să renunțe la pământul pe care nu-l mai puteau plăti de biruri. Într-un document din 1528, Radu de la Afumați întărea mănăstirii Tismana o ocină în Podeni, pe care „au dat-o fiii lui Roman, de bună voia lor, ca să fie sfintei mănăstiri, pentru că ei nu pot s-o plătească de bir“[1]. Sub imperiul unor nevoi presante, țăranii își zălogeau deseori ocina pe termene scurte, în schimbul unor sume de bani cu mult sub valoarea ei; neputând înapoia banii la termen, ocina trecea pe seama creditorului.

Ajuns devălmaș, boierul stăpânea mai multe părți în vatra satului, în câmp, în pădure etc., atât prin cumpărări dese — mai ușor de făcut din interiorul obștii, întrucât nu mai aveau împotrivă prevederile preemțiunii — cât mai ales prin cotropiri. El reușea apoi, cu ajutorul domniei, să-și aleagă acele părți de restul proprietății devălmașe, să comaseze ogoarele disparate, alcătuind un trup de moșie pe care îl dădea cu dijmă țăranilor rămași liberi sau îl transforma în rezervă, cultivată prin munca țăranilor aserviți. În stadiul actual al cunoștințelor, este greu de evaluat în ce măsură clasa boierească din Moldova și din Țara Românească s-a format pe o cale endogenă, adică pornind din interiorul obștii și separându-se treptat de ea, apoi aservind-o, sau pe calea unor danii domnești. Este foarte probabil ca soluția să fi fost mixtă, ca și în multe alte situații din societatea medievală românească, fapt care caracterizează, altminteri, și o serie de realități din societatea bizantină, unde confuziile terminologice au născut dispute uneori acerbe în istoriografie. Oricâte exemple de sensuri diferite ale aceluiași termen ar putea fi invocate, este neîndoielnic faptul că stăpânirea funciară a polarizat din ce în ce mai mult, paralel cu trecerea timpului, o mică proprietate țărănească, precum și o mare, din ce în ce mai mare, *proprietate boierească*. Aceasta din urmă s-a constituit înainte de apariția statelor românești de sine stătătoare și a căpătat confirmare oficială prin organizarea instituției domniei.

---

[1] *Ibidem*, III, p. 113.

Proprietatea deplină purta denumirea de *ocină*, *baștină* sau *dedină*, toți termeni de origine slavă („oteț", și „bašta" însemnând „tată", iar „diad" desemnând pe „bunic"), ilustrând caracterul ei patrimonial, deci ereditar și deplin, pe care îl putea avea și o mică proprietate țărănească. Fiind moștenită de la părinți, stăpânul acestei proprietăți, fie el boier sau țăran, era liber s-o vândă, s-o lase moștenire, s-o dăruiască locașurilor sfinte sau unor mireni. „Legalizarea" unor astfel de schimbări în domeniul stăpânirii funciare impunea, însă, cu necesitate, confirmarea din partea domniei. Domnul însuși putea să-și însușească ocina unui boier, dar numai în situații speciale, precum neplata dărilor, absența moștenitorilor direcți (desherență), dar mai ales trădarea sau „hiclenia".

Alături de „proprietatea" moștenită, după organizarea domniei au apărut forme noi de proprietate, precum cea laică de danie, dar mai ales cea bisericească, în special mănăstirească.

Proprietatea boierească. Cei care se distingeau pe câmpul de luptă sau în îndeplinirea unor misiuni importante erau răsplătiți de domn „pentru dreaptă și credincioasă slujbă", fie „pentru slujbă credincioasă și dreaptă credință", cu danii în sate și pământuri. Deținătorii „proprietății" de danie — desemnată în diplomatica moldovenească prin termenul *vislujenia*, după un cuvânt polon — deveneau, dacă nu erau deja, *slugi* nemijlocite ale domnului, similari vasalilor din apusul Europei.

La rândul lor, marii boieri puteau să dăruiască pământuri, creându-și, în acest fel, și ei vasali (slugi), de care erau înconjurați și în fruntea cărora porneau la război. Similar celui din Europa Apuseană, sistemul fusese răspândit și în Bizanțul Paleologilor, unde marii aristocrați, ca viitorul împărat Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347–1354), apar înconjurați de cete formate din „prieteni și familiari" sau slujitori (*philoi kai oikeioi*), cărora bizantinistica germană din ultimele decenii le-a rezervat denumirea de „Gefolgschaft" (ceată, suită).

Stăpânirea funciară a crescut începând chiar cu veacul al XIV-lea, consolidându-se treptat și accentuându-și caracterul ierarhic. Ierarhia funciară era, totodată, o ierarhie militară și politică.

O dată cu formarea statelor românești de sine stătătoare și cu organizarea instituției domniei — cu idei preluate, în parte, din obiceiul vechi românesc, în parte împrumutate, fie din Bizanț, prin intermediul slavilor sud-dunăreni, fie din Apus, prin intermediul Poloniei și mai ales al Ungariei — unei părți din nobilimea prestatală i s-au confirmat prin acte scrise, emise de cancelaria domnească, privilegiile pe care ea și le crease. Altă parte a acestei nobilimi, rămânând fără privilegii, a decăzut în rândul țărănimii și termenul de *cneji* (sau *cnezi*), ce-i desemna odinioasă pe conducătorii obștilor a ajuns să desemneze locuitorii din satele libere. Sinonimia existentă inițial între *cneaz* și *boier* a făcut ulterior loc celei dintre *cneaz* și *moșnean*, adică țăran liber, nicidecum însă *rumân*; ba chiar s-au menținut și situațiile în care cneazul era și proprietar de rumâni. Spre exemplu, dacă satele mănăstirii Tismana erau întărite de Mircea cel Bătrân, astfel încât „nici unui *cneaz sau boier* (subl. ns.) al domniei mele să nu-i fiți de ocină și de ohabă“[1], spre mijlocul secolului al XVI-lea și mai ales în veacul al XVII-lea cneazul este numai omul liber, în opoziție cu rumânul: un document din vremea lui Alexandru al II-lea Mircea (1568–1577) afirmă, cu privire la un fost rumân al mănăstirii Bistrița olteană, că „s-a cnezit“, adică se răscumpărase din rumânie, devenind om liber. În veacul al XVII-lea, au devenit numeroase cazurile în care rumânii ce se răscumpărau au devenit oameni liberi, „ca să fie iarăși cnezi“. În sens invers, despre țăranii care-și pierdeau libertatea, documentele afirmă că „au fost cnezi sau megiași și s-au vândut rumâni“[2]. În sfârșit, un document de la Radu Mihnea (29 octombrie 1615) vorbește despre Stan (feciorul popii Bunilă din Tâmburești), care fusese „rumân de moștenire al lui Vintilă, feciorul lui Calotă din Boziani și se învoise cu cneazul său Vintilă, de se răscumpărase din rumânie“[3].

Proprietatea mănăstirească s-a născut din daniile domnești sau boierești, sporind apoi prin alte danii și cumpărări, ca, de altfel, și cea laică. Mănăstirile au ajuns destul de repede printre cei mai mari stăpâni de pământ ai țării.

Proprietatea domnească ocupa locul principal în cadrul ierarhiei funciare medievale. Ea cuprindea atât satele stăpânite direct de domn, cât și pe cele care aparțineau domniei ca instituție. În stăpânirea domnului mai intrau locurile pustii, braniștile (locurile de graniță sau pădurile de la marginea moșiilor, rezervate vânatului etc.), hotarele târgurilor și ale orașelor, cu vremea chiar și orașele, ocinele care se confiscau boierilor pentru diferite vinovății, precum și pământurile cumpărate de domnie. În secolele XIV–XV nu se făcea deosebire între „proprietatea“ domniei ca instituție și cea personală a domnului. Toate veniturile de pe moșiile domnești (prin aceasta înțelegându-se atât moșiile personale ale domnului, cât și cele ale domniei) erau folosite atât pentru nevoile statului, cât și, mai ales, în interesele personale ale domnului.

Domnul urmărea orice schimbare în stăpânirea pământului, în calitatea sa de „autocrat a toată țara“ și în virtutea dreptului său de supremă stăpânire sau de stăpânire superioară asupra întregului pământ al țării (*dominium eminens*). În legătură cu acest drept al său, în Țara Românească au existat două instituții, care aveau aplicabilitate în domeniul proprietății laice: *prădalica* (domnească) și *darea calului*.

---

[1] *DRH B*, I, nr. 36, p. 71–72, datat [1407].

[2] C. Giurescu, *Studii de istorie*, ed. Dinu C. Giurescu, București, 1993, p. 416.

[3] *Ibidem*, p. 418, n. 137; cf. *DIR B*, *veac XVII*, II, p. 438.

Prădalica era dreptul domniei de a lua pe seama sa proprietatea al cărei stăpân deceda fără să aibă urmași în linie bărbătească. În documente ea este amintită de cele mai multe ori sub formă negativă. Întărind ocinile stăpânilor de pământ, boieri sau mănăstiri, domnia făcea precizarea: „iar cine dintre dânșii moare, ocinile să fie celor rămași, la ei prădalnica să nu fie". Prezența acestei clauze în documente constituia garanția dată de domn în calitatea sa de stăpân suprem al pământului, că atât „proprietatea" moștenită, cât și cea primită sub formă de danie sau obținută prin cumpărări ori înfrățiri, avea să rămână, după moartea titularului său, celui sau celor cărora el, titularul, hotăra să le rămână, de obicei rudelor mai apropiate.

Darea calului se cuvenea domniei în cazurile în care aceasta — în urma solicitării boierilor — le confirma stăpânirea asupra pământului. În documentele Țării Românești, când este vorba de confirmări de moșii din partea domnului, se întâlnește frecvent mențiunea că domniei i s-a dat de către beneficiarul privilegiului „un cal bun" sau „un cal foarte bun" fie „un cal și o cupă"; uneori se precizează și valoarea calului: „un cal bun de 300 de aspri". Alteori se dădeau chiar „doi cai buni, de 2 000 de aspri". Uneori se dădeau domniei bani în locul „dării calului", iar câteodată domnia renunța la „darea calului".

„Darea calului" apare deci ca o răscumpărare de la domnie a moșiei, pe care ea o confirma celor care cereau aceasta. Simbolică la început, această dare s-a transformat cu vremea într-o veritabilă „răscumpărare" a pământului de la domnie.

Domeniile feudale erau foarte diferite ca mărime. Unele cuprindeau zeci de sate, răspândite pe un teritoriu de zeci de mii de hectare (ca domeniile boierului Mihail de la Dorohoi ori ale logofătului Mihu în Moldova primei jumătăți a veacului al XV-lea). Tot în Moldova, în aceeași perioadă, Oană vornicul stăpânea circa 30 de sate, iar Ivan Cupcici peste 20 de sate. În Țara Românească, la mijlocul secolului al XV-lea mănăstirea Tismana avea peste 30 de sate, iar Cozia peste 25. Un veac mai târziu, Tismana stăpânea 52 sate, iar Bistrița olteană 30 sate, față de 10 cât avusese pe la 1500. Unii stăpâni funciari dețineau numeroase sate în același hotar, domeniile lor alcătuind enclave întinse pe teritoriul țării.

Între 1533 și 1544, Detco, mare armaș, adăuga la vechea sa stăpânire, formată din 24 de sate, 2 bălți și 39 de sălașe de robi țigani, încă 22 de sate și seliști, 7 bălți și 6 sălașe. Alt boier muntean, Vlaicu, mare clucer, ajuns apoi mare logofăt, își mărea, între 1532 și 1540, averea de la 3 sate, 6 selişti, 2 munți și 6 țigani, stăpâniți în indiviziune cu frații săi, la 17 sate, 17 selişti, 26 sălașe de țigani și 7 mori.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, în Moldova și Țara Românească existau numeroase domenii întinse, cuprinzând între 20 și 50 de sate. Sivori arată că în Țara Românească se aflau boieri care stăpâneau câte 50 de sate și peste 1 000 de țărani dependenți. Către 1600, domeniul familiei Buzescu avea 62 de sate și 124 sălașe de țigani. Dacă unele domenii au crescut, altele au scăzut, ca urmare a împărțirii între moștenitori, precum și a influenței defavorabile a factorilor politici. Este cazul domeniului deținut în Moldova de Luca Arbore sau de Craiovești în Țara Românească.

Mai multă stabilitate au manifestat domeniile mănăstirilor, care nu aveau voie să înstrăineze bunuri imobile (situație asemănătoare statutului de „mână moartă" din Europa Occidentală) și a căror avere sporea prin danii, cumpărări ori cotropiri. La sfârșitul veacului al XVI-lea, mănăstirea Cozia avea 37 de sate, 7 bălți și 12 mori, Glavaciocul 39 de sate și părți de sate, Curtea de Argeș 20 etc.; în Moldova, mănăstirea Neamț stăpânea 33 de sate, Putna peste 30 de sate, iar Bistrița 29. Nu au fost rare procesele în cazurile de implicare a mănăstirilor pentru stăpânirea unor bunuri funciare sau chiar a unor sate întregi. Voievodul muntean Radu Paisie îl trimitea pe Vlaicu clucer — el însuși un mare acaparator de ocine — „să tragă pe Cârstienești și să-i scoată de pe ocina sfintei mănăstiri Argeș"[1], pentru ca un document mai târziu să recunoască faptul că numita mănăstire cotropise satul cu ajutorul domnului țării.

Într-o vreme când densitatea populației era redusă (ba chiar mult sub nivelul Europei Apusene, mai ales în zona extracarpatică), când criteriul bogăției îl constituia nu atât pământul cât, mai ales, numărul locuitorilor, stăpânii de pământ căutau prin toate mijloacele să-și sporească numărul de țărani dependenți, singurii care, prin munca lor, făceau să crească nu numai veniturile, ci și puterea stăpânilor, situația și rolul acestora în viața politică a statului.

Marele domeniu era format din două părți: o parte rezervată stăpânului, *rezerva senorială*, corespunzând cu *terra indominicata* din Europa Occidentală, care cuprindea curtea și locuința, atât ale stăpânilor, cât și ale „slugilor" lor, precum și o parte din terenul agricol, redusă ca proporții în secolele XIV–XV, pusă în valoare de țăranii dependenți, pe baza muncii sub formă de clacă. Restul domeniului — cea mai mare parte, corespunzând cu *terra mansionaria* din lumea apuseană — era format din *vetrele satelor* — unde se găseau locuințele țăranilor — și *delnițele* țărănești, terenurile agricole aflate în posesia țăranilor, pășuni și păduri. Această împărțire a domeniului era specifică societății medievale și o regăsim la toate popoarele din Europa vremii.

Pentru a face ca pământul să producă venituri, seniorul — în cazul nostru boierul — trebuia să aibă pe terenul său țărani, care să dispună de o parcelă de pământ, de inventar agricol și de vite. Gospodăria proprie a țăranilor și lotul lor era o condiție a existenței marelui domeniu, având drept scop să-i asigure țăranului mijloace de existență și de a garanta, totodată, stăpânului de pământ brațe de muncă.

Pe marile întinderi de pământ ale boierilor și ale mănăstirilor din Țara Românească și Moldova lucrau țărani, care-și aveau delnițele lor, socotite ca posesiuni străvechi. Numai rezerva senorială se găsea în proprietatea deplină a boierului; asupra delnițelor țărănești el avea un drept destul de limitat. Țăranii aveau drept de posesiune, de folosință asupra delnițelor, drept care diferea de cel de stăpânire, în sensul că țăranul nu era liber să dispună după plac de delniță: el nu putea să o înstrăineze, dar putea să o lase moștenire. Deasupra dreptului de posesiune al țăranului exista, deci, un drept de stăpânire al boierului. Potrivit acestui drept, boierul pretindea o parte din roadele pe care le dădea pământul.

---

[1] *DIR B, veac XVI*, II, p. 278.

Dreptul de stăpânire al boierului asupra pământului făcea ca să rămână pe seama rezervei boierești delnițele țăranilor care mureau fără moștenitori; boierul putea să lase aceste delnițe în folosința altor țărani.

Raportul dintre întinderea rezervei senioriale și aceea a delnițelor țărănești era direct proporțional cu raportul dintre forma în muncă și forma în produse la care erau obligați țăranii față de stăpânii de pământ. Predominarea formei în produse era urmată de o întindere redusă a rezervei; când aceasta din urmă sporea, atunci se măreau și obligațiile de clacă.

Întregul sistem de exploatare ce asigura veniturile stăpânilor de pământ se întemeia pe o îmbinare a diferitelor ramuri de producție economică în gospodăria țărănească, îndeosebi pe îmbinarea agriculturii și a meșteșugurilor, fapt oglindit în izvoarele istorice din secolele XIV–XV. Astfel, printre produsele vândute pe la mijlocul secolului al XV-lea de țăranii din satul Negoiești, dependenți de Episcopia Romanului, se menționează: pânza, postavul, plutele, oalele, vasele de lemn și obiectele de fier[1].

Pe marile domenii existau și unii meșteșugari specializați, dependenți de pământ. Confirmând, în 1448, mănăstirii Probota, stăpânirea asupra satelor Ciulinești, Berești și Roșca, domnul Moldovei preciza: „și oricâți cojocari sunt în aceste sate sau orice meșteri, să fie întreg acest venit al mănăstirii“[2].

Pe moșiile unor stăpânitori sunt menționate uneori adevărate instalații meșteșugărești, ca torcătoria de lână sau piua de bătut sumane. Într-un document din 1443, de pildă, se arăta că mănăstirea Moldovița stăpânea o piuă de bătut sumane[3]. Asemenea instalații se găseau și pe domeniile boierești. În 1448, Petru voievod dăruia lui Mihu logofăt locul morilor domnești de la Baia, „ca să-și facă mori și orice va fi voia lui, sau dârstă, sau steză sau orice sau pive“[4].

În secolele XIV–XV, când domeniul se înfățișa ca o unitate economică, stăpânii dispuneau de o serie de drepturi numite „monopoluri senioriale“ sau, în terminologia Europei Apusene, „banalități“. Monopolurile senioriale constituiau pentru boieri și mănăstiri — pe lângă surse de importante venituri — și adevărate mijloace de constrângere a țăranilor dependenți. Astfel, țăranii care căutau să se sustragă obligației de a măcina la moara stăpânului feudal erau pedepsiți. Într-un document din 1448 se spunea categoric: „și să fie volnic pan Mihail logofăt să pedepsească și să ia de la acel care este în hotarul lui și nu va căra la aceste mori“[5], pe care el, Mihail (Mihu) logofătul, urma să le construiască.

În afară de monopolul morii, stăpânii dispuneau și de monopolul instalațiilor de tipul tăbăcăriilor, pivelor sau dârstelor aflate pe domeniu.

---

[1] *DRH A*, Moldova, II, p. 189–191.

[2] *Ibidem*, p. 392–393.

[3] *Ibidem*, p. 343–344.

[4] *Ibidem*, p. 395–396.

[5] *Ibidem*.

Veniturilor însemnate, care se realizau din monopolurile senioriale, li se adăugau cele de la vămile interne, existente pe domeniu.

Economia închisă a domeniului făcea ca unele grupuri de sate să trăiască aproape în izolare față de grupurile vecine. O călătorie devenea, de aceea, o acțiune dificilă și plină de riscuri.

În asemenea condiții, domeniile — a căror organizare economică se apropia în practică de o adevărată autarhie — reprezentau și pe tărâm politic o forță aproape de sine stătătoare. Ele dădeau stăpânilor lor o putere foarte întinsă, atât în timp de pace, cât și în timp de război; nu este vorba numai de bogăția pe care o produceau veniturile domeniului ci, mai ales, de autoritatea judecătorească și militară pe care ele o implicau.

Imunitatea feudală era un atribut al marelui domeniu, în condițiile economiei naturale și ale fărâmițării feudale. Boierii și mănăstirile care se bucurau de imunitate concentrau în mâna lor exercițiul tuturor drepturilor suverane pe teritoriul pe care-l stăpâneau. Imunitatea consta în două clauze esențiale, foarte bine oglindite în documentele vremii. Cea dintâi consta în scutirea pentru locuitorii de pe domeniul stăpânului cu drept de imunitate, de dările — în natură și în bani — ca și de muncile datorate domniei. Astfel, în hrisovul prin care Vladislav-Vlaicu dăruia mănăstirii Vodița satul Jidovștița, se făcea precizarea că satul urma să fie „slobod de toate dările și muncile domnești și de oaste și cu totul de ohabă“[1]. Din hrisov reiese că mănăstirea se bucura la acea dată de o imunitate deplină. Ulterior, domnia a căutat să limiteze dreptul de imunitate. Scutirea de dări și de obligații nu mai era generală; se făceau unele rezerve în ceea ce privește obligația la oaste și darea în bani (birul) către domnie.

În al doilea rând, imunitatea atrăgea după sine interdicția reprezentanților puterii centrale, dregători și „slugi“ domnești, cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale, de a intra pe domeniul care se bucura de privilegiul imunității. Atributele suverane, de judecată, administrativ și fiscal, treceau asupra stăpânului de domeniu, care le exercita cu ajutorul „slugilor“ sale. Beneficiarul privilegiului de imunitate se prezenta, astfel, pe teritoriul stăpânit de el ca un fel de suveran.

Actele prin care domnia confirma în Țara Românească „ohabele“ boierilor și ale mănăstirilor cuprind, în mod obișnuit, formula: „să nu cuteze a turbura acele sate nici un dregător al domniei...fie că este sudeț sau globnic, sau birar, fie orice dregător al domniei“. Înțelesul acestei formule, prin care li se întărește boierilor dreptul de a se substitui ei înșiși tuturor organelor puterii centrale este încă și mai limpede relatat în unele documente moldovenești. Astfel, într-un document din 1467, după ce confirmă mănăstirii Bistrița stăpânirea asupra satelor acesteia, domnul adresa dregătorilor săi porunca: „nici gloabă să nu ia..., nici pentru omor, nici pentru urma (răufăcătorilor), nici pentru tâlhărie, nici pentru furt, nici pentru răpire de fată, nici (pentru) rană sângeroasă și nici pentru lovitură cu vânătăi, și nici pentru altceva, nici pentru vreo faptă mare și nici pentru (faptă) mică, să nu îndrăznească să-i judece pe ... oamenii mănăstirii și nici să nu-i tulbure, și nici să nu ia gloabă de la ei, nici preț de-un gros, ci să-i judece înșiși călugării noștri de la Bistrița pe oamenii lor și gloaba să o ia de la oamenii lor egumenul și cu călugării, iar alt judecător să nu aibă asupra lor, pentru că am dat să fie mănăstirii noastre de la Bistrița, neclintit niciodată, în veci, tot venitul care va cădea în aceste sate mănăstirești"[1]. Este redat aici unul dintre principiile esențiale ale regimului fărâmițării feudale, astfel cum acest regim se înfățișa în vremea lui de dezvoltare, la toate popoarele europene. În primul rând, veniturile judiciare sunt asimilate cu toate celelalte venituri, rezultate din obligațiile țăranilor; în al doilea rând, de aceste venituri sunt, în chip firesc, legate atribuții judiciare, datorită cărora stăpânul locului apare drept judecătorul natural al supușilor săi. Este vorba de funcționarea unui sistem ale cărui principii se oglindesc în chip plastic în vorbirea epocii, când se folosesc drept sinonime cuvintele *județ* și *mai marele locului*[2]. Gloaba sau amenda corespundea bizantinului *aer* sau *aerikon*. În Bizanț, de la imunitate erau exceptate patru categorii de dări, anume *phonos* (=amenda pentru ucidere, denumită la noi prin slavul *dușegubină*), răpirea de fecioară (*parthenophtoria*), *aer* și găsirea de comoară (*heuresis thesaurou*). Cea din urmă nu este atestată în evul mediu românesc, unde-i întâlnim în schimb pe așa-numiții *pripășari*, dregători cu misiunea de a duce domniei vitele care erau găsite rătăcind fără stăpân pe terenuri sau în diverse locuri.

---

[1] *DRH B*, I, p. 18.

În evul mediu, la toate popoarele europene stăpânului de pământ îi reveneau și sarcinile de *județ*, misiunea de a-i judeca pe țăranii dependenți din satele sale. Un asemenea stăpân era în toate privințele „mai marele locului", nu numai prin faptul că el stăpânea și își exploata supușii pe tărâm economic, dar și pentru că se găsea, totodată, în fruntea întregului mecanism de guvernământ de pe teritoriul domeniului său. Dreptul de judecată al stăpânului nu era decât una dintre manifestările puterii sale. Judecata era strâns legată de acțiunea administrativă necesară, fie pentru prinderea infractorului, fie pentru pedepsirea acestuia.

Curțile. Organele de represiune, care asigurau îndeplinirea acestor funcțiuni, erau exact aceleași forțe care serveau și în timp de război ca temei al oștirii; este vorba de așa-numiții „curteni" sau „slugi" — oameni liberi înarmați, cărora li se încredința misiunea de a face respectată „autoritatea" acelora care exercitau puterea. Sub denumirea generală de „slugi", documentele cuprind pe toți dregătorii și boierii subordonați, care, asemenea celor de la curtea domnească, se aflau la curțile marilor boieri. „Slugile" reprezentau pentru boieri un semn deosebit al puterii lor.

Expresia cea mai limpede a fărâmițării puterii politice în secolele XIV–XV consta tocmai în modul de organizare a acestor „curteni" sau „slugi". Fiecare dintre marii stăpâni funciari ai Moldovei și ai Țării Românești dispunea de asemenea „curteni", aflați în subordonarea lor nemijlocită. Domnia, deși avea „curtenii" săi, nu-și făcea simțită autoritatea pe moșiile privilegiate cu imunitate decât în cazuri foarte rare și începând de-abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

---

[1] *DRH A*, II, p. 211–212.

[2] *Lexiconul din 1649 al lui Mardare Cozianul*, p. 103.

Cuvântul „dvor“ (curte) din documentele vremii desemna atât locul de unde își exercita puterea stăpânul feudal, cât și aparatul cu ajutorul căruia el și-o exercita. „Curțile“ (termen latin[1], ca și derivatul său, *curteni*, foarte mult uzitat în evul mediu românesc) îndeplineau, în numele stăpânului de pământ și în folosul său particular, toate funcțiile care-i reveneau acestuia pe baza privilegiilor de imunitate. „Curți boierești“ exisrau încă din secolul al XIV-lea[2], fiind chiar mai vechi. Ele au ajuns în prima jumătate a secolului al XV-lea la apogeul lor. Decăderea „curților boierești“ a început în a doua jumătate a secolului al XV-lea și a continuat în secolul al XVI-lea, ele păstrând, însă, unele rămășițe ale vechilor lor atribuții.

„Curțile“ celor mai mari boieri semănau cu cea domnească; ele erau înzestrate cu toate mijloacele de care avea nevoie o administrație și erau menite să scoată în relief fastul legat de persoana stăpânului, să sublinieze prestigiul acestuia. Unul dintre marii boieri moldoveni din prima jumătate a secolului al XV-lea, Ivan Cupcici, își avea o cancelarie proprie; în perioada luptelor pentru tron ce au urmat după moartea lui Alexandru cel Bun, când cancelaria domnească era oarecum dezorganizată, un diac al său, Pașco, era folosit la scrierea actelor domnești[3].

Pe lângă existența „curtenilor“ sau a „slugilor“ în slujba boierilor, actele domnești menționează organizarea acestora sub conducerea unor comandanți speciali, cu atribuții militare, numiți vornici, care existau, atât pe moșiile marilor boieri, cât și pe cele ale domnului.

Pe marile domenii se găsea, de obicei, o construcție fortificată, care îndeplinea, sub toate raporturilor, funcția castelului medieval clasic. Uneori era vorba chiar de o cetate. În Moldova, pe la mijlocul veacului al XV-lea, este pomenit într-un document din 1462 locul „unde a fost cetatea lui Duma Negru“[4].

Cercetările arheologice au dezvăluit urmele a două curți boierești fortificate. La Netezi-Grumăzești (Neamț) boierul Bratu Netedu își construiește case impozante din piatră, cu paraclis, locuința — de dimensiuni apreciabile pentru epoca de edificare — fiind de tip turn. Tehnica de construcție și planul edificiului permit datarea la sfârșitul secolului al XIV-lea[5]. Din aceeași perioadă datează ansamblul fortificat de la Giulești (Maramureș), realizat din piatră și din cărămidă, care constituie unul din cele mai importante ansambluri de acest fel descoperite[6].

---

[1] Faptul a fost remarcat și de către J.Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, Halle, 1804, p. 111.

[2] *DRH B*, I, p. 25–27.

[3] *DRH A*, I, p. 158–159.

[4] *Ibidem*, vol. II, p. 161.

[5] L. Bătrâna, A. Bătrâna, I. Vătămanu, *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț*, în Cercetări Arheologice 5, 1982, p. 83–94.

[6] V. Drăguț, *Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară*, în Constituirea statelor feudale românești, București, 1980, p. 272.

Existența pe marele domeniu a unor întărituri de genul cetăților, sedii ale unor forțe militare capabile să respingă atacurile din afară, dădea stăpânului de domeniu înfățișarea unei puteri politice și militare de sine stătătoare, în măsură să-și apere la nevoie privilegiile împotriva oricui le-ar fi pus în discuție.

Relațiile dintre boieri și domn. Datorită atribuțiilor largi și a mijloacelor materiale pe care le aveau, stăpânii de domenii provocau adesea stări de anarhie. Nu rareori, de la simple conflicte pentru hotare, se ajungea la un adevărat „război privat" între boieri. Teama permanentizării unei astfel de stări, care ar fi putut pune în primejdie propriile interese ale stăpânilor funciari, a născut necesitatea creării ierarhiei feudale.

Cunoscută în toată Europa medievală, ierarhia feudală s-a manifestat sub forma *instituției vasalității.* Potrivit acesteia, stăpânii de moșii se recunoșteau „vasali" — în diplomatica slavo-română „slugi" — față de un stăpânitor mai puternic, căruia îi încredințau o autoritate superioară, numită în terminologia apuseană *suzeranitate.* Acest stăpân superior sau suzeran era în Țara Românească și Moldova *domnul*, numit și mare *voievod*, care era și el un mare boier stăpânitor de sate și de „curți", cel mai mare dintre boierii țării. Domeniile sale particulare, în care domnul se înfățișa ca orice boier pe moșiile sale, îi confereau venituri, puteri administrative și mijloace militare. Asemenea venituri și atribuții erau importante, atât prin ele însele, cât și mai ales prin faptul că justificau menținerea domnului în fruntea ierarhiei feudale a stăpânilor de pământ.

Între domn și boier se încheia un fel de contract cu obligații bilaterale, boierii recunoscând că datorează domnului „credincioasă slujbă", în schimbul confirmării și garantării de către domn a privilegiilor lor de stăpânire funciară și imunitate.

Principala îndatorire a vasalilor față de suzeran — ca în toată Europa — consta în „sfat și ajutor" (*consilium et auxilium*), ceea ce însemna participarea la „sfatul domnesc" și la „oastea domnească".

La rândul său, și domnul avea îndatoriri față de boieri. În practică, pe baza ierarhiei feudale, i se încredința domniei o activitate de coordonare a forțelor deținute de boieri. Puterile teritoriale continuau, de altminteri, în acest cadru să funcționeze în particularismul lor. „Credincioasa slujbă" la care se obligau boierii nu implica nici un fel de restrângere a autorității lor asupra locuitorilor de pe domeniu, ea împiedica însă pe boieri să folosească privilegiile particulare într-un chip ce ar fi putut să devină dăunător intereselor lor generale. În Țările Române, ierarhia feudală nu a cunoscut o „etajare" în trepte numeroase, ca în Apus. În regula generală, vasalii, slugile, se subordonau direct domnului.

Aspectul cel mai de seamă al guvernării statului consta în rolul domnului de arbitru între stăpânii teritoriali; este vorba de un arbitraj căruia i se cerea, însă, să respecte privilegiile particulare ale fiecărui stăpân în parte, în măsura în care utilizarea acestor privilegii nu dăuna intereselor generale ale boierimii.

Existența raporturilor suzerano-vasalice doar între domn și beneficiarul stăpânirii funciare (boier sau cneaz, după cum sunt denumiți în diplomația epocii) este de natură să plafoneze puterea — politică și militară — a marii boierimi, lipsind-o de sprijinul de care beneficia — în centrul și în vestul Europei — nobilimea din partea vasalilor ei. Explicația unei asemenea stări de lucruri se află, probabil, atât în particularitățile fenomenului de cristalizare statală în spațiile extracarpatice, cât și în specificul raporturilor de proprietate asupra bunurilor funciare de aici. Aceste condiționări au condus — cel mai probabil — la apariția unei duble ierarhii sociale: una a statului, formată din dregătorii domnești și subordonată autorității principelui, și una a boierilor, a căror ascendență este mai veche decât instituția domniei, față de care păstrează — cel puțin la început — o oarecare autonomie. Ambele ierarhii, atât cea de status, cât și cea patrimonială sunt subordonate nemijlocit domnului, între ele neexistând o incompatibilitate strictă, motiv pentru care, în timp — cel mai probabil în secolul al XVI-lea — ele se vor contopi. Departajarea între boieri și dregători este, desigur, artificială, dregătorii fiind recrutați tot din categoria stăpânilor de pământ.

În acest context se cuvine a fi abordată problema categoriei speciale reprezentate de *vlastelini/vlasteli*, care apar în actele interne din Țara Românească în 1492[1] într-un document emis de cancelaria lui Vlad Călugărul, fără însă a putea considera această dată ca fiind cea a apariției respectivei categorii. Termenul are atât semnificația de „dregător de seamă al țării“, cât și pe aceea de „boier sau dregător rudă cu domnul sau foarte apropiat de acesta“. Se poate observa, și în această situație, dualitatea existentă la nivelul elitelor, termenul putând desemna, în egală măsură, un dregător sau un stăpân funciar fără slujbă domnească, dar apropiat domnului. Rezultă, în ambele situații, că statutul era conferit de existența unei relații privilegiate cu domnul, în calitatea acestuia de șef al ierarhiei. Apariția categoriei *vlastelilor/vlastelinilor* este — în linii mari — sincronă cu finalizarea procesului de conferire a unui statut superior dregătorilor în raport cu stăpânii funciari. În ce măsură apariția categoriei *vlastelinilor* se încadrează în încercările domniei de a consolida o unică ierarhie, legată de persoana sa și fundamentată pe importanța prerogativelor pe care le deleagă dregătorilor, este o problemă ce va fi clarificată de cercetări ulterioare. Cert este însă că din deceniul trei al secolului al XVI-lea — deci după consolidarea ierarhiei dregătorești — termenul de *vlastelin* se va folosi cu conotația generală de „dregător“, prezența sa în documente fiind din ce în ce mai rară.

Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, exercitarea dreptului de retract în cazurile de desherență a slăbit prin apariția clauzelor de renunțare, inițial pentru persoanele incluse în ierarhia de statut și, ulterior pentru toate categoriile de stăpâni funciari. Fenomenul — care a avut ca principală consecință consolidarea domeniului ereditar — este conex tendințelor epocii, generale în plan european — mai puțin în lumea otomană — de evoluție a stăpânirilor feudale către marele domeniu. La consolidarea caracterului ereditar al marelui domeniu va contribui, de asemenea, afirmarea libertății de a testa, decisă în 1555 de Pătrașcu cel Bun și de dregătorii săi[2].

---

[1] *DRH B*, I, p. 367–368; *DIR B, veac. XIII, XIV și XV*, p. 209.

[2] *DRH B*, V, p. 49–50.

Se poate înțelege cât era de complexă, în viața politică de fiecare zi, sarcina domnului de a menține un echilibru atât de instabil între tendințele contradictorii ce agitau marea boierime.

Obligații și mișcări ale țăranilor. Din izvoarele istorice rezultă că obligațiile țăranilor se grupau în două mari categorii: 1. *dări* sau *dajdii* și 2. *munci* sau *slujbe*. Uneori se adăuga și o a treia categorie, *impozite* (*podanii*).

1. Dările erau în general *dijmele*, care se percepeau, de obicei, din toate produsele gospodăriei țărănești. Frecvent sunt amintite, în documente, *dijma din grâne* (*găletăritul*, *câblăritul* sau *jităritul*), *dijma din oi* (*vama oilor*), *dijma din porci* (*vama porcilor*), *dijma din vin* (*vinăriciul*), *dijma din miere* și *ceară*, *din poame*, *din pește* etc.

2. Muncile sau *slujbele* (*povăz* și *podvod*) priveau diferite transporturi de care avea nevoie gospodăria domnească sau boierească. Obligațiile legate de transporturi și de tot ce decurgea de aici, călăuză, pază etc. ca și diferite prestații, efectuate gratuit de țărani la curtea domnească sau boierească, erau desemnate și prin termenul general de *angarii*. În legătură cu asigurarea furajului necesar hranei cailor, atât în timp de pace, cât și în timp de război, existau obligațiile: *cositul fânului* (*senocosia*) și *transportul fânului* (*senovoz*). O altă obligație privea *tăierea copacilor* (*drăv*) pentru curtea feudală. Caracter militar, de pază la punctele obligatorii de trecere, aveau obligațiile *posada* și *viglu*. Nevoile militare și necesitatea de a transmite știri au generat și obligațiile de a da sau de a întreține cai: *dajdia calului*, *darea de cal pentru poștă*, *cai de olac*, *să hrănească cai domnești*. O altă obligație era cea de *conace*: ea consta în găzduirea dregătorilor și a trimișilor domnești, însărcinați cu diferite misiuni.

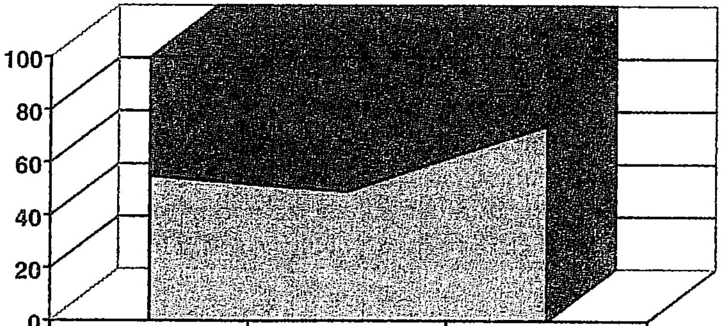

	1585	1594	1603
▩ Alte obligații fiscale (%)	45	50.86	25.84
☐ Ponderea birului (%)	55	49.14	74.16

Fig. 29 Ponderea birului în totalul obligațiilor fiscale, 1585–1603.

În afară de dăjdii și de slujbe, țăranii erau supuși și la diferite amenzi judiciare — *gloabe* (amenzi care se aplicau celor vinovați de încălcări ale ordinei sociale) și *dușegubine* (amenzi pentru ucidere de om). Acestea se plăteau, de obicei, în vite.

Dările în natură sau sumele de bani, percepute de domn sau boier de pe urma „gloabelor", alcătuiau ceea ce se numea *venitul domnesc* sau *venitul boieresc.*

3. Față de stat (domnie) țăranii mai erau obligați la *impozite* (*podani*) și să participe la *oaste.* Impozitul cel mai frecvent amintit în documente și la care în general domnia nu renunța în favoarea boierilor era *birul.* Cu trecerea timpului, birul a devenit una din cele mai împovărătoare dări. În secolul al XVI-lea, mai ales din a doua jumătate a acestuia, denumirea de bir s-a extins asupra tuturor dărilor și a contribuțiilor în bani către domnie.

Datorită posibilităților de export al cerealelor la sudul Dunării, oferite de interesele Porții otomane, stăpânii de moșii au devenit interesați de producerea lor în cantități tot mai mari. Ei n-au reușit să mărească proporțiile rentei în produse, care în general a rămas de 10% sau de o zecime din produsele realizate, din cauza rolului important pe care l-a avut tradiția în tot cursul evului mediu. Sporul cantitativ de produse putea fi însă obținut prin sporirea domeniilor pe seama obștilor sătești, deci prin mărirea numărului de țărani dependenți care plăteau dijmă, muncind pe o rezervă cât mai întinsă. Pe de altă parte, sporul în suprafață al rezervei, în detrimentul loturilor date țăranilor în folosință, sporea și obligațiile de clacă.

Numeroase documente de după 1550 cuprind porunci adresate de domni unor vecini sau poslușnici să lucreze „la ce va fi treabă" stăpânului, „ce va porunci" acesta, „la toate trebile și poslușaniile", sau „ori ce va fi"[1], fără a se preciza cuantumul în timp al clăcii. Absența acestor precizări sau legiferări lăsa pe țărani la bunul plac al stăpânilor de moșie.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea au coexistat toate cele trei forme ale rentei: cea în bani era mai puțin dezvoltată, cea în produse era predominantă, iar cea în muncă avea tendințe notabile de creștere. Situația grea a țărănimii i-a impresionat și pe unii contemporani. Referitor la țăranii dependenți din Țara Românească, Franco Sivori afirma că „sunt foarte rău tratați de stăpânii lor, încât cu greu pot să câștige, prin munca lor, cele necesare vieții și să plătească și birul obișnuit către principe"[2]. Nevoia asigurării unei forțe de muncă permanente și a unei mai mari stabilități fiscale a dus la îngrădirea libertății personale a țăranilor, la desființarea dreptului de strămutare a țăranilor aserviți, în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea fiind legiferată legarea lor de glie în Țara Românească. „Legăturii lui Mihai" sau „tăcmăjeniei" de aici i-a urmat „așezământul" lui Miron Vodă Barnovschi în Moldova, spre sfârșitul deceniului al treilea al veacului al XVII-lea.

Numeroase sunt documentele care atestă necurmata strădanie a țăranilor de a-și apăra ocina și libertatea pe calea proceselor în fața domniei, procese ce comportau serioase riscuri pentru ei. Într-un document din 1527, domnul Țării Românești menționa că

---

[1] *DIR B, veac XVI,* III, p. 23–24 și 214; IV, p. 144 și 312; *DIR A, veac XVI,* II, p. 66.

[2] *Călători străini,* III, p. 14.

„am rușinat și am bătut pe Bârlan și cu ceata lui“[1], care rămăseseră „de lege“ sau de judecată, adică pierduseră procesul. Megieșii din Zănoaga se judecau în fața lui Alexandru al II-lea Mircea, arătând că fuseseră cotropiți de boierii din Stăncești; neputând însă aduce 12 inși ca să judece în favoarea lor, megieșii și-au pierdut ocina. În Moldova, mai multe sate aflate în judecată cu pârcălabul Gheorghe Albotă de Soroca, pentru unele cotropiri ale acestuia, au pierdut rând pe rând procesele în fața lui Ieremia Movilă.

În timpul domniei lui Petru cel Tânăr (1559–1568), satul Crucea a reușit să se răscumpere de la Nan paharnicul, dar în 1575 era cotropit din nou de către stăpânii mai vechi, boierii Buzești, care-l revendicau în fața domniei și obțineau câștig de cauză. Întărind mănăstirii Bistrița mai multe sate, Vladislav al III-lea poruncea ca „voi, vecinii toți, să ascultați de egumen și de poslușnicii sfintei mănăstiri“, dând egumenului mănăstirii dreptul „să-l pedepsească după fapta sa și să-l aducă legat“ la domnie pe cel care nu ar fi ascultat[2].

Radu Paisie scria vecinilor din satul Cernătești al mănăstirii Glavacioc: „voi, vecinii, orice va fi voia sfintei mănăstiri, să ascultați și nimeni să nu cuteze a reține sau a opri ceva călugărilor [de la sfânta mănăstire], pentru că cel om, rău va păți“[3].

Mai multor sate din județul Mehedinți, aflate în proprietatea mănăstirii Tismana, Mihnea Turcitul le poruncea să dea imediat ce se cuvine mănăstirii, căci altfel le va face „mare rușine“; sătenii refuzau „să dea găleata și dăjdiile sfintei mănăstiri, cum este legea și cum dau și alți vecini găleți și dajdii boierilor“[4].

În vremea lui Mihai Viteazul, satele Căpățâneni și Poenari se opuneau tendinței mănăstirii Vieroș de a le spori lucrul; domnul le poruncea atunci să asculte și să facă tot ce avea să le poruncească egumenul la mănăstire, amenințându-i că dacă acesta va mai veni a doua oară să i se plângă „bine să știți că voi trimite domnia mea în acel ceas de vă va spânzura înaintea porților voastre“[5].

Documentele atestă fuga țăranilor de pe moșie, ajungându-se până la spargerea unor sate întregi, fenomen ce avea să ia proporții considerabile în veacurile următoare. Uneori fugeau și țiganii robi. La cererea domnitorului Alexandru al II-lea Mircea, sultanul Selim al II-lea poruncea cadiului de Rusciuk să-i prindă și să-i trimită în țară pe toți țiganii fugiți în acele părți: „cei care refuză să se întoarcă — spunea sultanul — să fie trimiși cu forța“[6]. Robii din Moldova fugeau adesea în Polonia. Un document din 1570 arată că Dinga postelnicul a reușit să aducă din regatul vecin mulți țigani „fugiți și plecați din țara noastră în Țara leșească“[7].

Sporadic apare în documente și *haiducia*, fenomen răspândit pe o arie mai lungă, sud-est europeană și chiar central-europeană. Cu prilejul schimbării de domnie din anul

---

[1] *DRH B*, III, p. 64.

[2] *Ibidem*, II, p. 425.

[3] *DIR B, veac XVI*, II, p. 209.

[4] *Ibidem*, V, p. 341–343.

[5] *DRH B*, XI, p. 156.

[6] BAR, Documente osmane, II/136, 137.

[7] *DIR A, veac XVI*, II, p. 221.

1583, fostul mare ban Dobromir a încercat să fugă în Transilvania. Țăranii din 24 de sate l-au atacat însă în munți și i-au luat tot ce avea la el, anume „haine bune și scule de aur și de argint și mărgăritare și aspri, preț de șapte poveri“[1]. Această sumă imensă de 700 000 de aspri echivala cu prețul a circa 4 000 de boi, fapt care ilustrează bogăția și puterea economică a unor înalți dregători.

În anul 1563, Despot Vodă a instituit o dare suplimentară de un galben pe gospodăria țărănească, „lucru care a stârnit mare dușmănie și ură împotriva lui“. În timp ce domnul se afla la Hotin, pentru a-și inspecta oastea, „a fost înconjurat pe nesimțite de norodul de țărani“, care l-au smuls din mijlocul oastei sale de mercenari și i-au cerut „cu strigăte supărătoare să oprească plata neobișnuită până atunci a acestui galben de aur“ și să le facă dreptate împotriva boierilor și a clericilor, care erau „pricina tuturor nenorocirilor“[2]. Nemulțumirea lor era însă și la adresa mercenarilor lui Despot Vodă.

O altă mișcare țărănească de oarecare amploare a avut loc tot în Moldova, în anul 1566, sub forma sprijinirii unui pretendent la tron, anume Ștefan Mâzgă, venit din Transilvania împotriva lui Alexandru Lăpușneanu. Grigore Ureche precizează că Mâzgă s-a ridicat cu ajutor din Transilvania, „de s-au fost făcând os de domnu, strângânduși păstori și altă adunătură, au intrat în țară smomîndu pe oameni, ca să i se închine și să-l ducă la domnie“. Înfrânți și risipiți lângă cetatea Neamțului, partizanii lui Mâzgă au fost aspru pedepsiți, cu felurite mutilări și sângeroase execuții[3].

Cu ocazia impunerii zeciuielii din boi, în 1581 a izbucnit o răscoală a lăpușnenilor, care și-au ales drept conducător pe unul dintre ei, Lungu, pe care l-au ridicat domn sub numele de Ion Vodă, îndreptându-se cu acesta spre reședința domnească din Iași. Slab înarmați și lipsiți de organizare, ei au fost înfrânți la Bolota de oastea domnească a lui Iancu Sasul, condusă de Bucium vornicul și Brut postelnicul. Mult mai târziu, după mazilirea sa de către sultan, Iancu Sasul intenționa să ajungă în Ungaria, trecând însă prin Polonia, deoarece „peste munți, pin țară, nu era putință ca să treacă, că se temea de țărani“[4].

În anul 1591, datorită fugii lui Petru Șchiopul și a lipsei unei autorități centrale, o altă mișcare țărănească i-a atacat pe boieri și pe dregătorii domnești, mulți dintre aceștia fugind peste hotare. Mișcarea a fost înăbușită de noul domn, Aron Vodă, probabil cu ajutor turcesc. Acesta a introdus darea de un bou de fiecare gospodărie țărănească (1592), impunere nouă, față de care au ripostat țăranii din ținuturile Orhei și Soroca, alegând chiar ca domn pe unul dintre ei, Ionașco. Învinși pe Răut, răsculații au fost reprimați cu aceeași duritate ca și în 1581, căci domnul și boierii se răzbunau „nu numai pre carii au fostu întru războiul acela, ce și semințiile lor, și vinovați și nevinovați“[5]. La mazilire,

---

[1] *Ibidem B, veac XVI*, V, p. 336–337.

[2] *Călători străini*, II, p. 259–264.

[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 192; Hurmuzaki, XI, p. 586–587.

[4] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 213.

[5] *Ibidem*, p. 221.

Aron Vodă căuta apoi să se strecoare cât mai neștiut prin țară spre Istanbul de frica gloatelor și a curtenilor.

Constatăm că în aceste mișcări sociale, insurgenții au recurs uneori la soluția alegerii unui „domn al țăranilor“, similar cu Matja Gubec, „regele țăranilor“ răsculați din Croația (1573).

b. Transilvania

Integrată teritoriilor aflate sub stăpânirea coroanei Sfântului Ștefan, Transilvania a cunoscut o evoluție feudală de tip apusean, direcție accentuată în veacul al XIV-lea, când locul regalității arpadiene a fost luat de cea angevină, care pentru întărirea propriei sale autorități, a sprijinit formarea unei noi mari nobilimi. În absența unei orășenimi puternice, autoritatea centrală a fost consolidată mai ales pe această bază nobiliară.

Noua nobilime și-a sporit considerabil puterea, reușind să întemeieze adevărate dinastii de mari dregători. Este cazul familiilor Gall de Omor și Himffy din Banat, al lui Toma Széchény, comite de Solnoc și voievod al Transilvaniei timp de 20 de ani, al nobililor Lackfy, voievozi ai Transilvaniei timp de 30 de ani, apoi comiți ai secuilor și ai Bistriței, ai nobililor Széchy, multă vreme bani ai Severinului, ai Croației și ai Slavoniei, comiți palatini, episcopi ai Transilvaniei etc. Prin decretul din 11 decembrie 1351, regele Ludovic I (1342–1382) confirma Bula de Aur a regelui Andrei al II-lea din anul 1222, recunoscând astfel puterea nobilimii și conferindu-i noi posibilități de consolidare a pozițiilor, prin „libertățile noi“ ce erau adăugate vechilor drepturi nobiliare. Ei erau, astfel, în măsură să-și judece supușii chiar și în pricini majore. Prin aceasta se recunoștea „starea“ nobilimii, alături de aceea a clerului înalt și a baronilor. Tulburările interne ce au urmat atât după stingerea dinastiei arpadiene (1301), cât și după moartea lui Ludovic I (1382) au consolidat puterea noii mari nobilimi, în serviciul căreia au fost constrânși să intre mulți nobili de rând, în calitate de slujitori și familiari (*servientes, familiares*), deveniți vasali și fiind dăruiți cu pământuri numite predii (*praedia*) sau răsplătiți cu o parte din veniturile slujbelor încredințate lor.

Datorită procesului de stratificare economică a țărănimii, o pătură subțire și-a creat o situație materială mai bună, în vreme ce marea sa majoritate a sărăcit. Fenomenul a cuprins și obștile țărănești din ținuturile mărginașe (Banat, Hațeg, Făgăraș, Maramureș și scaunele secuiești). O parte a cnezilor și a voievozilor români, ca și a fruntașilor secui ori a greavilor sași a reușit să pătrundă în rândurile nobilimii, obținând chiar diplome de proprietate asupra satelor libere. Colaborând cu puterea centrală, unii cnezi și voievozi români au devenit nobili înzestrați cu privilegii concedate prin diplome regale. Așa au fost familiile Drăgoșeștilor și Giuleștilor maramureșeni, ale Cândeștilor ori Huniazilor, ale Bizereștilor și Mutniceștilor bănățeni etc. 1.

Prin diploma regelui Ludovic I din anul 1366, cnezul întărit în cnezatul său printr-o diplomă regală era „socotit ca un adevărat nobil“, iar cnezul de rând, fără diplomă, doar

2.

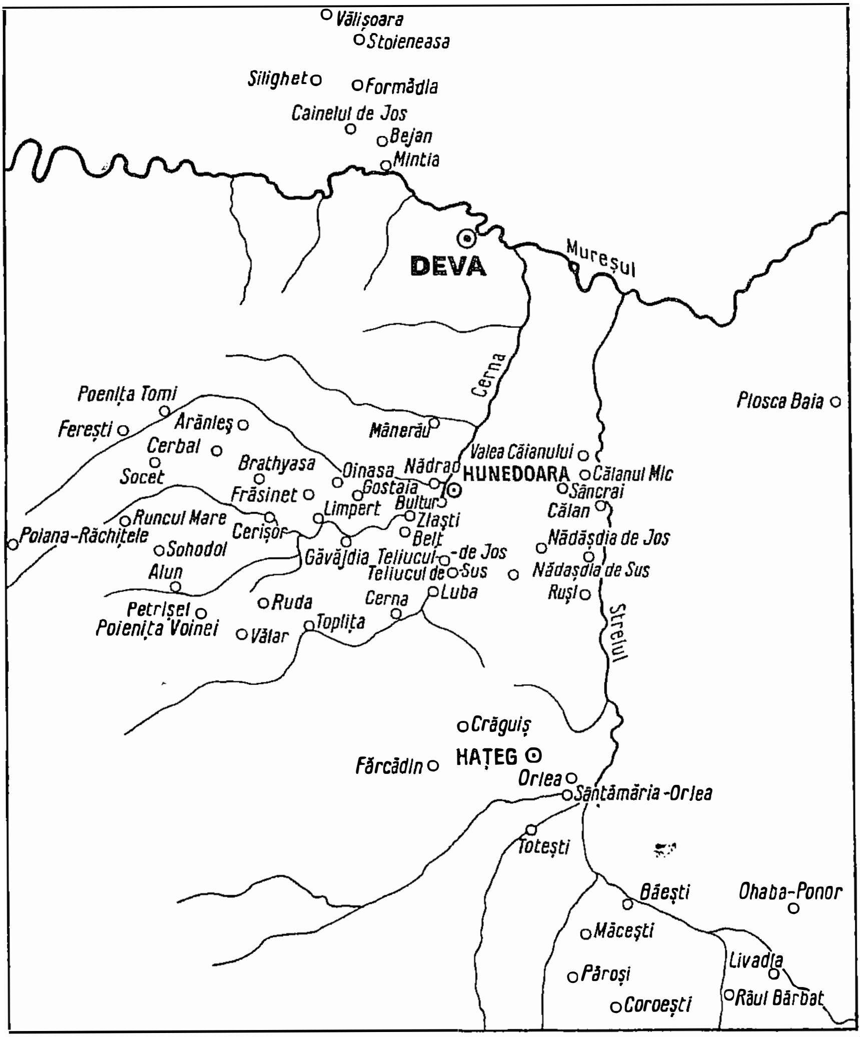
Vălișoara
Stoieneasa
Silighet
Formădia
Cainelul de Jos
Bejan
Mintia
DEVA
Mureșul
Cerna
Poenița Tomi
Ferești
Arănieș
Cerbal
Socet
Brathyasa
Oinasa
Nădrag
Mânerău
Valea Căianului
HUNEDOARA
Călanul Mic
Sâncrai
Frăsinet
Gostaia
Bultur
Limpert
Zlaști
Călan
Runcul Mare
Cerișor
Polana-Răchițele
Sohodol
Belt
Nădășdia de Jos
Găvăjdia
Teliucul de Jos
Teliucul de Sus
Nădașdia de Sus
Alun
Ruda
Cerna
Luba
Ruși
Petrisel
Poienița Voinei
Vălar
Toplița
Strelul
Plosca Baia
Crăguiș
Fărcădin
HAȚEG
Orlea
Sântămăria-Orlea
Totești
Băești
Ohaba-Ponor
Măcești
Livadia
Păroși
Răul Bărbat
Coroești

Fig. 30 Domeniul cetății Hunedoara la sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI.

ca un „jude“ (sătesc)[1]. Această deosebire subliniază starea socială diferită între cele două pături ale cnezilor: cei de rând aveau să reprezinte mai departe interesele obștilor, amenințate de voievozii ori de cnezii înnobilați sau de alți stăpâni nobili.

O evoluție apropiată a avut loc și la secui, unde în prima jumătate a veacului al XV-lea s-au deosebit mai bine fruntașii (*seniores*, *primores*), călăreții (*primipili*) și cei de rând

---

[1] Hurmuzaki, I/1, p. 120–122.

(*pixidari*). Dregătoriile erau deținute mai ales de fruntași și de călăreți, secuii de rând fiind îndepărtați și de la participarea la scaunul de judecată.

Tendințe similare de cotropire a obștilor sătești s-au manifestat și la sași, din partea greavilor (*graven*, *comites*) și a patriciatului orășenesc, dar datorită privilegiilor acordate de la început și reînnoite periodic, țărănimea săsească din scaune a scăpat de iobăgire în marea sa majoritate; cea așezată în comitate a avut însă o soartă apropiată de aceea a țărănimii române, maghiare și secuiești.

O stratificare s-a produs și în rândul țărănimii aservite, din cauza fărâmițării sesiilor.
1, Unii aveau sesii întregi, mori și o situație materială care le permitea să zălogească pământuri nobiliare: este cazul unui iobag al capitlului din Oradea, care, în 1335, primea ca zălog o jumătate de moșie, pentru 15 mărci. Alții dețineau doar o jumătate, o treime sau un
2 sfert de sesie, datorită obligațiilor în creștere, a recoltelor proaste, a schimbului de mărfuri ori a împrumuturilor pe care nu le mai puteau restitui, sporind în final rândurile jelerilor, a căror proporție a crescut încă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, aceștia participând și la înțelegerea încheiată în octombrie 1437 între nobili și țărani.

În afara obligațiilor în muncă, în produse și în bani către stăpânii de pământ care au urmat, în ansamblu, o linie ascendentă, politica fiscală a Regatului ungar, angajat în războaie desfășurate în Italia sau în Peninsula Balcanică, apoi și în organizarea apărării teritoriilor sud-estice, unde încă din al doilea sfert al veacului al XV-lea turcii otomani întreprindeau tot mai dese campanii, concura serios nobilimea în tendințele de sporire a obligațiilor țărănești. Pentru a fi pe placul acesteia, decretul din 1351 al regelui Ludovic I stabilea darea în produsele agricole la proporția unu din nouă (*nona*), în loc de unu din zece, cât fusese până atunci, majorare de la care erau exceptați locuitorii din orașele înconjurate cu ziduri (art. 6). A fost însă nevoie de o jumătate de veac pentru generalizarea nonei.

Orășenii și țăranii de pe moșiile capitlului din Oradea aveau în general aceleași obligații cu ale tuturor iobagilor față de stăpânii lor, după cum reiese din Statutele din anul 1374 ale acestui capitlu. Aceste obligații erau darea *fertunului* (1/4 marcă = 1 florin unguresc), *darea pe pământ* și *darurile*. Se plăteau câte 14 groși pentru un fertun, darea fertunului fiind în raport direct cu mărimea sesiei țărănești — întreagă, jumătate, o treime sau o pătrime.

Numită *găleată* (*modius*), darea de grâne era de patru găleți (*cubuli*) pentru gospodăriile orășenilor și de două găleți pentru o familie de jeleri, fiind achitată parte în grâu, parte în secară. Țăranii iobagi dădeau a zecea parte din grâne (grâu, secară și ovăz), care în unele locuri puteau fi răscumpărate cu 12 dinari claia. La vin, pe lângă darea obișnuită, se mai plătea un fertun de fiecare teasc vechi și o jumătate de fertun pentru fiecare teasc nou. Se constată că aici încă nu se aplica nona.

Dijmele din animale mici constau dintr-un miel sau un ied din zece; cei ce aveau mai puțin de zece răscumpărau darea printr-un dinar. Se mai dădea zeciuială din stupii tineri (roiuri), ca și din porci.

Pentru grânele sau animalele ascunse cu scopul de a nu se plăti dijma proporția era inversată, producătorului lăsându-i-se doar o zecime, drept pedeapsă.

Iobagii români erau obligați față de capitlul din Oradea la darea oilor, adică o oaie din cincizeci, obligație care era de regulă față de stat, dar în cazul de față era a bisericii din Oradea, căreia îi mai dădeau dijmă din porci, câte o oaie pentru răscumpărarea cheltuielilor de găzduire, întreaga obște trebuind să mai dea un cal de Anul Nou; de la cnezi se percepea dijma în oi și în porci, o jumătate de țol de păr pentru o șa, precum și un caș.

Renta în muncă a locuitorilor din orașe consta în repararea podurilor, iar a țăranilor în transportul grânelor, al vinului și a fânurilor provenite din dare la curtea capitlului.

Un document datat cu probabilitate în anul 1367 arată că iobagii din comitatul Satu Mare datorau stăpânului feudal o piele de jder anual sau răscumpărarea acesteia cu un florin de aur, a cincizecea parte din oi și din capre, precum și diverse daruri, la care se adăuga și obligația de cărăușie: câte patru familii întovărășite trebuiau să transporte sare sau vin cale de trei zile sau să răscumpere această obligație cu șapte florini.

Un decret din 1398, care-l reînnoia pe cel din 1351, indică generalizarea nonei, precum și adăugarea unei noi obligații, darea din pește: a treia parte din peștii prinși în apele curgătoare și jumătate din cei pescuiți în heleșteie.

Locuitorii de rit catolic mai aveau ca obligație și dijma față de biserică (*decima*), adică o zecime din produsele agricole, din vin și din animale mici. De această obligație erau scutite doar slugile bisericii, precum clopotarul, păstorul sau bucătarul. Neachitarea sa la termenul stabilit se pedepsea cu amendă, gloaba variind între un dinar la primul soroc și trei mărci la al treilea. În plus, fiecare gospodărie mai dădea câte un pui, probabil pentru strângătorul dijmei. Ceea ce conferea dijmei față de biserică un caracter foarte apăsător era convertirea sa în bani: spre exemplu, la începutul veacului al XIV-lea, valoarea acesteia se stabilise la o marcă de argint pentru 60 de fumuri sau gospodării.

Se mai adăugau diverse abuzuri și silniciile săvârșite de nobili împotriva țăranilor, uneori chiar fizice. Acestea au atins și dreptul de liberă strămutare al iobagilor după îndeplinirea obligațiilor și plata dării pentru pământ (*terragium*), care începea să fie tot mai îngrădit.

Faptul acesta a încurajat fuga țăranilor de pe pământul nobililor, unii dintre ei așezându-se în orașe sau ca lucrători la mine și ocne. Alții își căutau scăparea în codri, sporind fenomenul „răufăcătorilor“, care a îngrijorat nobilimea. În 1370, adunarea nobililor din comitatul Caraș identifica 56 de „răzvrătiți“ din 28 de sate bănățene, în majoritate iobagi, țărani fugari, cnezi ajunși în stare de iobăgie, în primul rând români, dar și maghiari ori sârbi. O numeroasă și bine organizată ceată de „rebeli“, formată din iobagi, cnezi și chiar voievozi români, din unguri, sași și sârbi, avându-l în frunte pe Alexe de Gepiș, „căpitan și conducător“ (*capitaneus et ductor*), este pomenită în sudul Transilvaniei la 1386. Pe domeniile mănăstirii de la Mănăștur, situată în marginea Clujului, în perioada 1344–1375 avuseseră loc o serie de conflicte pentru hotare cu țăranii români și maghiari din satele aflate sub stăpânirea acesteia sau în vecinătate, precum

Gârbou, Nușfalău și Crasna. În 1371, un sat întreg din părțile Năsăudului, în frunte cu cnezul său, s-a ridicat pentru eliberarea unui țăran osândit la spânzurătoare, pe baza legilor scrise ale statului maghiar; ca și românii din cele patru districte aparținând cetății Deva, în frunte cu cnezii lor, aceștia pretindeau ca judecata să fie făcută, după „legea românilor“ (*ius valachicum*).

În anii 1364–1366 au izbucnit o serie de mișcări țărănești în cuprinsul Transilvaniei. Castelanul de Ciceu se adresa în scris țăranilor români de pe domeniul cetății, îndemnându-i să rămână „liniștiți“[1], întrucât o serie de „răzvrătitori“ sau „tulburători“ (*perturbatores*) rătăceau în diverse părți ale voievodatului, îndemnându-i pe țărani la nesupunere. În 1366, mănăstirea de la Cluj–Mănăștur a fost atacată de țăranii din Florești, uniți cu meșteșugarii din Cluj, care „îmbrăcați în zale, platoșe, coifuri, mănuși de fier, înarmați cu sulițe, ca niște cavaleri, iar alții cu săbii, lănci, scuturi și felurite alte arme..., au năvălit cu o răutate premeditată..., cu mare îndrăzneală asupra pomenitei mănăstiri și loc de claustrare, spărgând ușile casei și ale sălii de mese“, de unde l-au scos pe stăpânul domeniului Suceag, cu care țăranii se aflau în conflict și i-au tăiat capul fără nici o judecată“[2].

Unii nobili mai căutau a-și regla conturile cu alți rivali de aceeași condiție cu ei, folosindu-se de asemenea răzvrătiri țărănești, cum a fost cea care la 1380 a cuprins vreo 20 de sate din părțile Sătmarului.

Aceste numeroase răzvrătiri explică tonul deosebit de aspru al actului emis la 28 iunie 1366, prin care regele Ludovic I de Anjou acorda nobilimii dreptul de a nimici „pe răufăcătorii de orice națiune, și mai ales pe români“ (*ad exterminandum seu delendum de ipsa terra malefactores quarumlibet nationum, signanter Olahorum*)[3].

Altă mișcare de mari proporții a avut loc în anul 1382, între românii din părțile Sibiului, conduși de Fladmer (probabil Vladimir) și de un cnez din Sibiu cu numele Cândea de o parte, și patriciatul săsesc cu fruntașii acestora, de cealaltă parte, ajungându-se la ciocniri violente, soldate cu morți și răniți. Înțelegerea din 13 ianuarie 1383, consemnată în scris la Cristian, în prezența a 24 de reprezentanți ai românilor din Sibiu și din împrejurimi și a numai doi reprezentanți ai greavilor și ai târgului Cisnădie, punea capăt acestui conflict: românii puteau să-și pască vitele și oile pe pământul sașilor numai cu învoirea acestora, aveau a străjui munții între Tălmaciu și Săliște și puteau purta arcuri numai pentru pază.

La aceste mișcări, în timpul cărora își găsise moartea și o femeie, participaseră și țărani din Țara Românească, semn al legăturii care a existat între românii de pe cele două versante ale Carpaților. Efectuând judecățile după legea lor nescrisă, zisă și „legea românilor" (*ius valachicum*), românii din Transilvania s-au opus instituirii de către regalitate a normelor juridice oficiale, scrise, în locul dreptului lor consuetudinar.

---

[1] *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, ed. E. Lukinich–L.Gáldi, Budapesta, 1941, p. 178.

[2] Makkai L., *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez* (Documente inedite privitoare la istoria medievală a orașului Cluj), Cluj, 1947, p. 7–8.

[3] Hurmuzaki, I/2, p. 120–122 (discuția mai recentă a documentului la Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 87).

Participarea românilor la toate frământările menționate aici nu poate face abstracție de declinul social și politic al nobilimii lor cneziale, ca urmare a diplomei regale din 1366.

Șirul acestor mișcări a continuat și după 1400, când cete de răzvrătiți jefuiau bunuri nobiliare în nord-vestul Transilvaniei (Satu Mare, Solnoc, Crasna, Maramureș), ca și în comitatul Arad. La 26 aprilie 1417 voievodul Transilvaniei răspundea chemării patriciatului săsesc, trimițând armata contra „răufăcătorilor" și a „jefuitorilor" răzvrătiți în părțile sudice, sub conducerea „căpitanului suprem" (*capitaneus principalis*) Kardos János. În 1419, Sigismund de Luxemburg poruncea nobilimii să pornească în ajutorul sașilor, spre a-i prinde și pedepsi pe răsculați.

Și țăranii secui, „cuprinși de semeție și de îndrăzneală", s-au răsculat în anul 1430, când s-au adunat și au „conspirat" împotriva nobililor, ocupându-le pământurile și distrugând semnele de hotare. Nobilii au decis „să strângă frâul", temându-se că „țăranii vor ajunge la o îndrăzneală și mai mare"[1].

Țărănimea liberă (*homines libere conditionis*) deținea în continuare o pondere însemnată, fiind dominantă în secuime, unde era în vigoare *ius Siculorum*, în scaunele săsești care se bucurau de *ius Theutonicum*, ca și în țările locuite mai cu seamă de români, precum Țara Făgărașului, a Hațegului, a Maramureșului ori în Munții Apuseni, unde pricinile se rezolvau după *ius valachicum*, despre care primele mențiuni scrise provin tot din Transilvania și datează din veacul al XIV-lea[2]. O numeroasă țărănime liberă se mai păstra pe domeniile cetăților sau în ținuturile de margine, ca Rodna, Țara Oașului, a Maramureșului, Banat, Hațeg, Făgăraș ș.a.

Ca și alte categorii sociale, nici țărănimea liberă nu era omogenă. O stratificare avea loc în obștea secuiască, în cadrul căreia aveau loc știrbiri ale libertății juridice, aceasta păstrându-se totuși în ansamblul său până la răscoala din 1562, în urma căreia au fost aserviți și țăranii secui.

Un proces de diferențiere avea loc și în rândurile țărănimii aservite; apar, astfel, în documente iobagi care posedau gospodării mari, sesii întregi, mori etc. Unii aveau plug cu opt boi, adică o sesie întreagă, alții cu patru boi, adică o jumătate de sesie, alții numai cu doi boi sau doi cai, adică un sfert de sesie, în sfârșit erau și unii lipsiți complet de animale, câștigându-și existența „cu munca brațelor".

La curțile nobiliare mai trăiau slugi de curte și, cu totul sporadic, robi.

Și localitățile rurale erau foarte diferite ca mărime: unele sate erau mici, cu 2–10 gospodării, altele mari, ajungând la 200 de gospodării, ceea ce însemna cam 1 000 de locuitori.

---

[1] *Székely Oklevéltár* (Diplomatariu secuiesc) III, Cluj, 1890, p. 47–49.

[2] V. Motogna, *O contribuție la istoria românilor din Ardeal în veacul al XIV-lea*, în RI 9, 1923, nr. 7–9, p. 115–116.

După instaurarea dinastiei angevine avusese loc o organizare treptată, dar sensibilă, a obligațiilor întregii țărănimi față de stat, față de biserica romano-catolică și față de stăpânii de domenii în mod deosebit.

Veche era darea zisă „venitul cămării“ (*lucrum camerae*), plătit statului după starea materială a țăranului. Un decret al lui Carol Robert din 1336 stabilea ca după fiecare „poartă“ [adică gospodărie în care putea intra un car cu fân sau cu bucate], să se dea câte trei groși, adică 18 dinari, pentru venitul cămării. Erau scutiți de această dare robii, iobagii nobililor ce aveau imunitate, nobilii ce n-au dat niciodată această dare, precum și slugile. Sustragerea de la plata ei era sever pedepsită, cu amendă în valoare de 3 mărci (la cursul de 336 de dinari pentru o marcă). Dietele din 1342 și 1351 legiferau această dispoziție, precizând obligativitatea sa indiferent dacă în gospodăria respectivă locuiau una sau mai multe persoane ori dacă o gospodărie avea sau nu porți construite (în funcție și de existența materialului lemnos într-o zonă sau alta). În vreme ce nobilimea era scutită de la plata acestei dări (prin legea din 1342), cuantumul acesteia a sporit pentru țărănime, decretul lui Sigismund de Luxemburg din anul 1411 urcându-l la 30 de dinari de poartă și 15 dinari pentru o poartă mică, posedând o fracțiune de sesie. În veacul al XIV-lea mai este menționată o dare de patru dinari pe gospodărie pentru voievodul Transilvaniei.

Un aspect interesant al impunerii fiscale este oferit de asemănările cu sistemul romano-bizantin *iugatio-capitatio*, cu multe elemente prezente și în Europa Apuseană. Țăranii plăteau, astfel, o dare pe pământ (*terragium*), care a devenit bir (*census*), plătit uneori global, alteori pe gospodărie. În acest ultim caz, pentru o gospodărie mare censul ajungea la 48 de dinari. Ei mai aveau de dat și o dare pe cap de om sau *capitația*, în valoare de un fertun (echivalent a 84 de dinari) sau o jumătate de fertun. Acordându-se nobilimii scutiri pe baza privilegiilor imunitare — este de amintit aici un act dat de Carol Robert în 1324 — s-a ajuns ca această dare plătită inițial vistieriei să fie cedată stăpânilor de pământ.

În afara acestor dări permanente, au existat și impuneri excepționale, mai ales în bani, pentru cheltuieli militare ori pentru întreținerea oastei, având ca etalon tot poarta țărănească. Întrucât pericolul turcesc a devenit cronic, această dare excepțională a devenit obișnuită (*subsidium*). Pentru purtarea războiului, în 1395 s-a introdus pentru fiecare poartă iobăgească obligația de a da o jumătate de florin, adică 50 de dinari, pe care dieta de la Timișoara (1397) a prelungit-o pe tot timpul războaielor cu turcii, ba chiar a dublat-o la un florin de poartă în anul 1478. În plus, 20 de porți iobăgești mai trebuiau să dea un soldat bine echipat, obligație care mai târziu revenea la 33 de porți.

Întrucât clerul dădea a 20-a parte, iar nobilimea doar a 50-a parte din dijme pentru purtarea războaielor, greul obligațiilor apăsa asupra țărănimii. Renta în produse sau dijma se dădea din toate produsele pământului; în privința cerealelor, la început aceasta se plătea în clăi, care de la mijlocul secolului al XVI-lea au fost convertite în câble de boabe (*cubuli* sau *modii*). Cu ocazia strângerii dijmei, fiecare gospodărie țărănească mai dădea strângătorului de produse un pui și o gâscă din zece, impunere care echivala cu *treapădul* din ținuturile românești extracarpatice. Darea specifică a românilor din Transilvania era *quinquagesima ovium*, adică o oaie din 50, apoi o oaie cu miel, ulterior și o mioară, pentru ca acest cuantum să sporească în timp, având tendința de a ajunge o veritabilă dijmă.

În ceea ce privește transformarea dijmei în nonă, stabilită prin decretul din 1351, procesul a fost îndelungat și s-a generalizat mult mai greu, în Transilvania oricum mai târziu decât în Regatul maghiar.

Renta în bani sau darea fertunilor (*census fertonum*), de obicei de un fertun sau 100 de dinari, ajungea în unele locuri chiar la 160 de dinari, fapt care arată încă o dată nivelul mult mai înalt al circulației monetare comparativ cu regiunea extracarpatică din aceeași perioadă.

Renta în muncă, numită și *clacă* sau *robotă*, era foarte redusă la început, doar de o zi pe an până la 1437, pentru ca ulterior, mai ales în veacul al XVI-lea, să ajungă la cote extrem de mari (trei sau patru zile pe săptămână).

La obligațiile de mai sus se adăugau corvezile mari pentru construirea cetăților pentru întreținerea și repararea lor.

După încercarea nereușită a lui Ludovic de Anjou (1342–1382) de a-i converti pe români la ritul catolic și de a-i obliga la plata zeciuielii bisericești, populațiile maghiară și săsească dădeau zeciuială din cereale, vin, porci, miei, capre, miere, păsări, cânepă, in și legume. În a doua jumătate a veacului al XIV-lea, zeciuiala din cereale a fost convertită în bani, fiind adeseori arendată de către episcop stăpânilor de moșii. Drept zeciuială se plăteau câte 10–12 dinari de fiecare claie (*gelima*). Tot în bani era strânsă și zeciuiala din celelalte produse ale gospodăriei țărănești enumerate mai sus, cu excepția vinului. Această povară destul de grea constituia o sursă de nemulțumiri, de tensiuni și de conflicte.

Cele mai apăsătoare obligații rămâneau însă cele datorate de țăranii aserviți stăpânilor lor direcți. Plătit în bani, censul (*census* sau *terragium*) a crescut sensibil, ajungând la 160 de dinari pe an de fiecare sesie țărănească întreagă în ajunul răscoalei din 1437–1438. La sfârșitul secolului al XIV-lea, pe lângă censul anual, stăpânii de moșii au început să strângă de la iobagii lor și alte dări, numite colecte.

Printre obligațiile țăranilor față de stăpâni se aflau și așa-numitele „daturi" (*munera*). Ele constau din daruri obligatorii făcute de iobagi și de jeleri stăpânilor lor cu ocazia achitării censului anual, la sărbătorile religioase ori cu alte ocazii. Statutele capitlului din Oradea (1374) prevedeau convertirea în bani a acestor daturi, plătindu-se suma de doi groși (=12 dinari) pe an de fiecare sesie țărănească întreagă.

Dacă aceste „daturi" erau achitate parte în bani, parte în natură, așa-zisul „acău" (*akó*) era perceput în produse. Această obligație consta probabil din cantitatea de cereale sau de vin cuprinsă în măsura de capacitate, purtând același nume.

Fiecare gospodărie secuiască era obligată să dea regelui câte un bou la încoronare, la căsătorie și la nașterea primului fiu din familia regală. Sub același titlu de „datul boilor" (*consignatio boum, ökörsütés*), secuii plăteau o anumită sumă de bani regelui și cu ocazia nașterii și a botezului celorlalți copii ai săi.

O serie de decrete regale de la sfârșitul secolului al XIV-lea și din prima jumătate a secolului al XV-lea stabilea ca iobagul care dorea să se mute pe un alt domeniu să fie obligat a achita toate datoriile, a plăti censul pe tot anul și a obține învoirea stăpânului său. Mulțimea documentelor privitoare la împiedicarea strămutării, precum și desele reveniri asupra ei arată că acest drept inițial al iobagilor a suferit grave știrbiri cu trecerea timpului, fiind în fapt lichidat în ajunul răscoalei din 1437–1438, pentru a fi lichidat și de drept în veacul al XVI-lea. Întrucât acest drept le dădea iobagilor posibilitatea de a se stabili în orașe și în târguri, el a constituit și motivul unor conflicte acute între orășeni și nobilime, ca și între diferitele pături nobiliare.

Paralel cu îngrădirea dreptului de strămutare a țăranilor aserviți, încă de la mijlocul secolului al XIV-lea se constată generalizarea dreptului exclusiv de judecată al stăpânilor de pământ. Unul după altul, nobilii au obținut acte regale de privilegii, prin care li se acorda dreptul de paloș (*ius gladii*), adică dreptul de a ridica spânzurători și de a judeca pricini capitale, urmate de pierderea averii și a capului celui condamnat.

La toate acestea s-a mai adăugat știrbirea dreptului țăranilor aserviți de a testa după moarte bunurile moștenitorilor legitimi; stăpânii de moșii pretindeau și își însușeau după moartea iobagilor lor bunurile de valoare ale acestora, chiar și atunci când existau moștenitori direcți.

Pe fondul general al acestei situații s-a adăugat influența ideilor husite, care au găsit în Transilvania un teren favorabil de propagare, izvoarele estimând între 25 000 și 55 000 numărul husiților transilvani. Adepții „ereziei" husite organizau întâlniri în locuri ascunse, umblau din sat în sat, negând nu numai ierarhia bisericii catolice, ci și pe aceea a societății laice, denunțând incapacitatea potentaților vremii, propovăduind egalitatea și refuzul de a se plăti zeciuiala bisericească, învățând oamenii, mai ales pe cei de condiție inferioară, să nu se teamă nici măcar de afurisenia pronunțată de către episcop.

În permanentă căutare de noi resurse financiare, puterea centrală practica schimbarea periodică a monedei, de regulă la fiecare trei ani, pentru a aduce astfel noi venituri visteriei. Cunoscând dinainte faptul, nobilimea și clerul căutau să nu acumuleze moneda veche, devalorizată, lăsând dările neadunate mai mulți ani, spre a le cere apoi în monedă nouă. Faptul acesta constituia o grea povară pentru contribuabili.

Răscoala de la Bobâlna. Reprezintă urmarea procesului de impunere și de generalizare a unor structuri feudale evoluate, de tip apusean, în toată Transilvania, mai ales în comitate, extinse însă pretutindeni, pe pământul crăiesc, în secuime, în zonele și „țările" locuite de români (Munții Apuseni, Făgăraș, Hațeg și Maramureș), a căror condiție social-politică înregistrase o bruscă prăbușire sub regii Ludovic de Anjou și Sigismund de Luxemburg. O nouă mișcare a acestora zguduia Țara Bârsei și a Făgărașului în anii 1433–1434, fiind înăbușită prin măsuri de extremă duritate inițiate de către comitele secuilor, Mihail Jakch care, în alianță cu patriciatul săsesc din districtul Brașovului, a reușit a-i împinge pe răsculați spre munte, apoi a potolit răscoala. Mișcări ale țăranilor s-au manifestat și în alte părți ale Transilvaniei[1]. Factorul care a cântărit greu în izbucnirea lor a fost agravarea vieții țărănimii, adusă în stare de iobăgie (*iobagionali conditione homines*) în marea ei majoritate, mai ales în cele șapte comitate ale voievodatului Transilvania. Prin acest fapt s-au generalizat anumite obligații țărănești, înlăturând particularismele existente înainte între un domeniu și altul, care menținuseră unele avantaje create de tradiții locale. S-a produs o nivelare a țărănimii aservite, prin ștergerea deosebirilor care mai oferiseră portițe de scăpare pentru unele pături ale acesteia.

---

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 592–594.

Alături de iobagi (*iobagiones*) — care posedau o sesie, *sessio, mansio, curia*, deci o gospodărie proprie, formând categoria socială cea mai numeroasă —existau și jelerii (*inquilini, selleres*), al căror număr sporise foarte mult încă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, ca urmare a pauperizării masei țărănești. Mai puțin însemnate erau slugile de la curțile feudale (*servientes seu famuli impossessionati*). Jelerii erau în general țărani fără sesie, fără gospodărie proprie, trăind în marea lor majoritate în comitate, mai rar făcându-și apariția și în scaunele secuiești.

Motivul nemijlocit al izbucnirii răscoalei de la Bobâlna a fost oferit de abuzurile episcopului Gheorghe ~~Lépes care~~, folosind-se de faptul că în perioada anilor 1433–1434 regele Sigismund de Luxemburg a pus să fie emise monede mult depreciate, nu a strâns zeciuiala cuvenită bisericii în asemenea monede, lăsând ca datoriile țăranilor să se acumuleze vreme de trei ani. Când însă, în 1436, s-a introdus din nou moneda „mare și grea“, Lépes a pretins ca întreaga sumă datorată de țărani să fie plătită în această nouă monedă. La refuzul general al țărănimii de a se conforma acestei dispoziții, episcopul a recurs la afurisenia bisericească. ~~Efectul~~ a fost însă contrar celui s~~contat de e~~l. Spre sfârșitul primăverii anului 1437, documente ori texte oficiale (Antonio Bonfini) vorbesc de un „~~război al țăr~~anilor“ (*guerra rusticorum*). Iobagii din părțile Călatei și de pe valea Someșului se adunau în cete, își alegeau conducători și se îndreptau spre ~~de~~alul Bobâlna unde, pe un platou de circa 4–5 ha, situat pe hotarul moșiei Olpret din apropierea Dejului, și care domina regiunea, au alcătuit o tabără după model husit, intitulată „comunitatea locuitorilor maghiari și români ai acestei părți a Transilvaniei“ (*universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum huius partis Transylvaniae*). Era evidentă tendința țărănimii de a forma o *universitas*, o stare, după modelul privilegiaților.

În conștiința colectivă a răsculaților, mărturisită în fața conventului de la Cluj–Mănăștur cu ocazia primei înțelegeri dintre ei și nobili, adevărata cauză a ridicării lor a constat „în faptul că au fost aduși în stare de grea robie de către domnii lor de pământ, ca și cum ar fi niște sclavi cumpărați, căci atunci când voiau să se mute de pe posesiunile unora în alte locuri spre a trăi acolo, chiar și despuiați cu desăvârșire de lucrurile și de bunurile lor, ei nu erau lăsați nicidecum să plece și erau lipsiți de toate drepturile și libertățile lor, asupriți la culme și greu împovărați cu sarcini pe care nu le puteau duce“[1]. Cu același prilej, reprezentanții țăranilor declarau conventului că s-au adunat „pentru a redobândi și recăpăta vechile libertăți acordate și hărăzite de către sfinții regi tuturor locuitorilor acestui regat al Ungariei și pentru a lepăda și îndepărta apăsarea poverilor de nesuportat, sfătuindu-se între ei, cu luare-aminte..., pentru a chibzui cu mai multă atenție la treburile lor“[1].

---

[1] Demény Lajos, *Paraszttábor Bábolnán* (Tabăra țărănească de la Bobâlna), București, 1977, p. 248; publicat cu greșeli în Hurmuzaki, I/2, p. 615.

Uciderea, din ordinul voievodului Ladislau Csáki, a solilor trimiși de țărani, a deschis însă calea conflictului cu oastea nobiliară, adunată și aceasta între timp. Atacul împotriva răsculaților români, maghiari și sași a avut loc chiar pe dealul Bobâlna (azi Băbdiu), la sfârșitul lunii iunie 1437, răsculații ieșind biruitori datorită avantajului oferit de teren, de superioritatea lor numerică și de dreptatea cauzei lor. Nobilimea a fost silită atunci să cadă la tratative, soldată cu înțelegerea consemnată în fața conventului de la Cluj–Mănăștur (6 iulie 1437), în virtutea căreia nona era desființată, iar zeciuiala bisericească era limitată la 5 dinari de claie, în loc de 10–12 dinari cât fusese înainte; se confirma dreptul de liberă strămutare al iobagilor, după plata *terragium*-ului sau a eventualelor datorii față de stăpân, ca și dreptul de testare al iobagilor, un nobil putând pretinde cel mult o junincă de trei ani din bunurile iobagului decedat fără moștenitori direcți; censul anual al iobagilor era redus de la peste 100 dinari la numai 10 dinari, fiind anulate obligațiile cunoscute sub numele de „acău“, dijma din porci, miere și ceară, iobagii români trebuind însă să dea în continuare dijma din oi; fiecare iobag era obligat să muncească pentru stăpân o singură zi pe an la arat sau la semănat și să participe la întreținerea morii acestuia, robia devenind, astfel, mai mult simbolică; îndatoririle militare ale locuitorilor satelor erau precis delimitate, conducătorii oștirilor fiind obligați să achite la „prețuri drepte“ produsele luate pentru întreținerea oștenilor și a cailor lor; locuitorii așezărilor în care se aflau cămările de sare regești nu puteau fi constrânși la munci forțate, la căratul bolovanilor de sare sau al altor poveri, iar cămărașul nu avea drept să oprească pe nimeni la vânzarea vinului în timp ce vindea și el; se asigura securitatea conducătorilor răscoalei, nobilii angajându-se să nu întreprindă nici un fel de măsuri represive împotriva iobagilor participanți la răscoală, fie ei căpitani sau simpli oșteni. Cel mai însemnat punct al înțelegerii autentificate la 6 iulie 1437 privea însă dreptul țăranilor de a ține anual, înainte de Rusalii, adunarea reprezentanților satelor și târgurilor, la care urmau a fi prezenți câte „doi bătrâni mai înțelepți și mai vrednici de crezare“ din fiecare localitate, cu rostul de a cerceta dacă nobilii au respectat punctele stabilite prin această înțelegere.

O componentă a psihologiei țărănești medievale era credința în bunul suveran, alăturată convingerii că într-un trecut îndepărtat originar, viața oamenilor, în special a celor simpli, fusese mult mai bună, mai ușoară, iar bunii, sfinții regi de odinioară dăduseră chiar acte menite să le asigure supușilor lor, inclusiv celor umili, un trai decent. Convinși de existența unor acte de libertăți acordate încă din vremea lui Ștefan cel Sfânt, reprezentanții țăranilor au cerut să fie trimise delegații la cancelaria regală a lui Sigismund de Luxemburg pentru a căuta acele acte; în caz că ele nu ar fi fost găsite, urmau să rămână în vigoare prevederile înțelegerii din 6 iulie 1437, date de către capitlu ambelor părți, sub formă de act privilegial, purtând pecetea atârnată.

---

[1] *Ibidem.*

Urmărind „scuturarea greutăților de neîndurat", desființarea „jugului nesuferit al șerbiei" și „dobândirea vechilor libertăți", înțelegerea aceasta a permis nobilimii să câștige timp și să se organizeze mai bine, atrăgând de partea sa mica nobilime, care înclinase spre alianța cu răsculații. Așa s-a ajuns la „uniunea frățească" (*fraterna unio*), încheiată la 16 septembrie 1437 la Căpâlna (jud. Sălaj), între nobilime, fruntașii secuilor și ai sașilor. După ce au orânduit modul de aprovizionare al oastei în timp de război, cei prezenți s-au angajat ca atunci când una dintre părți va fi atacată și va cere sprijin, ceilalți să fie datori, sub pedeapsa decapitării, să-i vină de îndată în ajutor. Au mai hotărât atunci să fie date uitării neînțelegerile lui Gheorghe Lépes, episcopul Transilvaniei, cu capitlul bisericii, pe de o parte, cu nobilii secui și sași, pe de altă parte. Era socotit „călcător de credință" oricine ar fi încercat să reaprindă tensiunile sau ura dintre părțile semnatare ale noului angajament[1].

Cunoscută în istoriografie sub denumirea de *Unio trium nationum*, sintagmă care nu apare în textul său[2], această uniune a fost alianța dintre nobilimea maghiară, fruntașii secuilor și ai patriciatului săsesc. Cele trei „națiuni" erau de fapt stările privilegiate ale Transilvaniei, al căror scop imediat urmărea „să fie zdrobite și tăiate din rădăcină îndrăzneala și răzvrătirile nelegiuiților de țărani"[3], cum avea să afirme mai târziu, în actul de reconfirmare a ei, voievodul Lorand Lépes, fratele arhiepiscopului de Alba Iulia. Cu trecerea timpului, efectele acestei uniuni au definitivat procesul de despuiere a românilor de drepturi politice, început sub Ludovic I de Anjou și continuat sub Sigismund de Luxemburg, întrucât ei nu intrau între stările privilegiate nici pe plan politic, nici religios.

Din cauza dificultăților de aprovizionare, tabăra țărănească a coborât de pe dealul Bobâlna în valea pârâului Olpret, luând drumul orașului Dej și al ocnelor de sare de la Ocna Dejului, apoi pe acela al Clujului, înaintând pe valea Someșului Mic. O nouă ciocnire, nedecisă, cu oastea nobiliară a avut loc aproape de Gherla, la sfârșitul lunii septembrie. Țăranii au ieșit slăbiți din această luptă, fiind nevoiți să accepte noi tratative, la care au participat Anton cel Mare (Magnus) din Buda (lângă Cluj), Mihai Românul din Florești (Bistrița), Toma cel Mare din Sic, Ioan Meșterul din Cluj, Pavel cel Mare din Voievodeni, fost stegar (*vexillifer universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum*) al comunității locuitorilor unguri și români, cei mai mulți în calitate de căpitani, precum și alții „aleși din voința tuturor locuitorilor și țăranilor"[4].

Această nouă înțelegere s-a încheiat la Apatiu (6 octombrie 1437), redactată și autentificată sub formă de „scrisoare privilegială" la 10 octombrie 1437, în fața aceluiași convent de la Cluj–Mănăștur. Censul anual revenea la 100 dinari, adică un florin de sesie, robota se menținea la o zi pe an, iar iobagii aveau de plătit „daturile“ de trei ori pe an, după vechiul obicei; iobagii erau obligați să se prezinte la oaste, la chemarea voievodului sau a vicevoievodului Transilvaniei, iar dreptul lor de strămutare era îngrădit, fiind prevăzută necesitatea de a obține aprobarea stăpânilor, care-i puteau readuce înapoi pe cei plecați fără învoire. Nu se pomenea nimic despre nonă, despre reducerea și despre fixarea sumei necesare pentru zeciuiala bisericii, despre dreptul țăranilor de a testa bunurile lor moștenitorilor direcți, despre adunarea anuală a reprezentanților satelor și a târgurilor. Această tendință de revenire la situația anterioară înțelegerii din 6 iulie 1437 indică un raport de forțe defavorabil răsculaților.

---

[1] *Urkundenbuch*, IV, p. 633–640.

[2] Va apărea în alte texte în jurul anului 1500.

[3] *Urkundenbuch*, V, p. 3.

[4] Hurmuzaki, I/2, p. 624; Demény L., *op. cit.*, p. 267.

Între timp, în vara aceluiași an fusese înăbușită o altă răscoală țărănească în comitatele Szabolcs, Sătmar și Ugocsa, condusă de iobagul Martin. Puternice detașamente nobiliare s-au concentrat împotriva țăranilor, care la apropierea iernii s-au stabilit în incinta cetății Cluj, beneficiind de concursul sărăcimii și al meșteșugarilor aliați cu ei.

În luna ianuarie 1438, oastea nobiliară, condusă de Desideriu de Losoncz, a reușit să înconjoare orașul Cluj, solicitând apoi fruntașilor sași „pedestrași și călăreți pentru stârpirea țăranilor infideli“[1]. După sosirea acestui ajutor, nobilii au reușit să-i înfrângă pe răsculați (sfârșitul lunii ianuarie 1438), ocupând Clujul și devastând orașul Aiud.

S-a trecut apoi la crunte represalii: Anton cel Mare din Buda (Budai Nagy Antal) „a fost ucis de nobili“ și tăiat în bucăți, alți nouă tovarăși ai săi fiind trași în țeapă pe dealul din fața Turdei. Mulți țărani participanți la răscoală au fost mutilați, „unii cu pierderea ochilor, o mare parte cu a nasului și unii cu a urechilor și a buzelor, câțiva au fost pedepsiți cu tăierea mâinilor, pentru ca toți aceia să arate tuturor, prin cicatricea hâdă, nelegiuirile groaznice pe care le făptuiseră“ (A. Bonfini).

La cauza țărănească mai aderaseră pături sărace și meșteșugari ai orașelor implicate în acele evenimente (precum Cluj, Aiud, Dej, Huedin, Sic, Almaș, Ocna Dejului), lucrătorii de la ocnele de sare, chiar mica nobilime și preoți de la sate.

Încercarea de a crea forme și instituții noi pentru apărarea intereselor țărănești reprezintă un element de originalitate al răscoalei de la Bobâlna, în ansamblul tuturor mișcărilor țărănești, care au avut loc în Europa veacurilor XIII–XV.

Obligațiile țărănimii s-au agravat în perioada ce a urmat răscoalei de la Bobâlna. Rezerva domenială, lucrată cu ajutorul slugilor de la curte, dar mai ales prin sporirea numărului zilelor de robotă sau de clacă, a sporit de la o zi pe an la seceră sau la coasă, în 1437, la o zi pe săptămână în 1514, după înăbușirea marii răscoale populare din acel an; aici era vorba de legiferarea unei realități social-economice deja existente la acel moment și extinse asupra altor membri ai familiei, cum erau soția și copiii.

Robota era prestată cu vitele, uneltele și hrana iobagului, mai cu seamă primăvara și vara, când muncile agricole erau mai intense. Un curs ascendent a înregistrat și darea în bani: dacă în anul 1437 ea se statornicise inițial la 10 dinari, apoi între 12 dinari și un florin (adică 100 dinari), în funcție de starea economică a iobagilor, în anul 1514 această obligație pornea de la 100 dinari în sus.

---

[1] *Urkundenbuch*, V, p. 1.

Iobag sau liber, țăranul era silit la dijmă bisericească din toate produsele agricole și animalele mai mici. Foarte mulți țărani erau însă lipsiți de sesie iobăgească, trebuind să dea bisericii dijmă din câștigul muncii lor pe la alții. Masa cea mai mare era însă a țăranilor ortodocși („schismatici“ în documente), în primul rând români, dar și sârbi ori ruteni, care în mod obișnuit nu erau obligați să dea dijmă bisericii catolice; la insistențele episcopului și ale capitlului din Alba Iulia, regele Vladislav al II-lea poruncea însă în anul 1500 ca toți românii „schismatici“ să plătească și ei dijmă bisericii catolice, în rând cu credincioșii acesteia.

Obligațiile extraordinare cerute de nevoile luptei antiotomane apăsau pe umerii țăranilor, care au sărăcit, tot mai mulți dintre ei ajungând în situația de jeleri, oameni fără gospodărie, siliți să lucreze pe la alții — nobili, orășeni sau chiar țărani mai înstăriți. La începutul secolului al XVI-lea, jelerii împreună cu țăranii ce stăpâneau doar părți de sesie a ajuns la 30% din numărul iobagilor cu sesie întreagă ori cu jumătate de sesie.

În această situație, mulți țărani săraci își părăseau așezările și fugeau în alte părți, unde viața li se părea mai ușoară: pe alte moșii, în târguri și orașe, la mine și la ocne, iar românii chiar peste munți, în Țara Românească și în Moldova, la cei de un neam cu ei. Așa se explică măsurile întreprinse atunci pentru îngrădirea dreptului de liberă strămutare a țăranilor iobagi. Așa a fost legea dată în Ungaria, cu aplicare și în Transilvania, în anul 1492, completată cu cele din 1495 și 1504, influențată probabil și de statutele polone de la Piotrkow.

În ultimii ani ai veacului al XV-lea s-au răsculat minerii maramureșeni împotriva cămărașilor regali și chiar „împotriva maiestății sale“, adică a regelui; iar în vara anului 1500 iobagii din Vințu de Jos s-au răzvrătit împotriva slujbașilor de la depozitele de sare de acolo. Au urmat alte mișcări ale românilor ori ale secuilor, cum ar fi cele ale românilor făgărășeni din anii 1502–1508, ale secuilor din 1506 și 1511–1513, cea din urmă condusă de Ioan Székely (Secuiul).

În anii 1502–1503, revolta țăranilor români din Țara Făgărașului era îndreptată împotriva patriciatului săsesc, care după înstăpânirea „Universității săsești“ asupra acestui teritoriu la sfârșitul veacului al XV-lea, se comporta față de ei întocmai ca și stăpânii de moșie față de iobagii lor. Măsurile luate împotriva țăranilor revoltați nu și-au atins însă scopul, iar cinci ani mai târziu a izbucnit acolo o altă mișcare, de o amploare sporită. Și organizarea mișcării din 1508 a fost superioară celei anterioare, în fruntea acesteia plasându-se căpetenii dintre boierii făgărășeni (numiți *maiores*, deci urmași sau în orice caz continuatori ai acelor *maiores terrae* din *Diploma ioaniților* de la 1247), având chiar un conducător principal cu numele românesc — Bârsan din Ucea. Ca și cu ocazia revoltei din 1382–1383, care avusese loc în părțile Sibiului, se evidențiază din nou o participare feminină (numele de Anca Ziin fiind păstrat în izvoare), ca și una a anumitor locuitori din Țara Românească, revolta de la începutul veacului al XVI-lea urmărind scoaterea Făgărașului de sub stăpânirea patriciatului săsesc și unirea lui cu Țara Românească, ai cărei voievozi deținuseră regiunea ca feudă până la mijlocul veacului al XV-lea. Acest fapt explică de ce Bârsan din Ucea, căpetenia revoltei, este calificat drept „căpetenia trădătorilor" (*princeps proditorum*) în sursele latine.

Încălcarea privilegiilor și ofensiva împotriva libertăților ce le fuseseră conferite anterior, la care se adăugau abuzurile regelui și ale voievodului la strângerea dării boilor (*consignatio boum*) au dus la o revoltă a secuilor în anul 1506, când strângătorii de dări au fost alungați și pedepsiți, după care o primă oaste regală trimisă împotriva lor a fost înfrântă, fiind nevoie de o nouă oaste, mai numeroasă, pentru înăbușirea răscoalei.

Războiul țărănesc din anul 1514. La aceste împrejurări interne s-au adăugat atacurile turcești repetate an de an, datorită lipsei de eficiență a proiectelor de coaliții antiotomane dintre regii Poloniei și cei ai Ungariei, dintre Veneția și papalitate. Succesele dintre anii 1500–1502 s-au dovedit efemere, atât patriciatul venețian, cât și nobilimea ungară preferând o pace păgubitoare cu sultanul, în anul 1503.

În aceste condiții pline de tensiuni în interior ca și în afară, arhiepiscopul primat al Ungariei, Toma Bakócz, dorind cu orice preț să ajungă erou al creștinătății, dacă nu putuse ajunge pe scaunul pontifical, publica, la 16 aprilie 1514, bula papei Leon al X-lea pentru chemarea la o cruciadă antiotomană. Țărănimea (*rustici*), unii preoți ai satelor, plebea orașelor (*plebeiae conditionis homines*), în frunte cu meșteșugarii săraci, unii nobili (*nobiles*) împovărați de datorii, s-au adunat atunci în tabăra din apropierea Budei, „mai degrabă sătui de viața pe care o duceau, decât din dragoste pentru creștinism", după spusele cronicarului contemporan, italianul Paolo Giovio[1].

Unii nobili, ca vistierul Ștefan Telegdi, atrăgea atenția oficialităților, într-o cuvântare lungă și violentă, că numai „vagabonzii, răufăcătorii și fugarii" vor merge la cruciadă, dar Toma Bakócz nu a renunțat la proiectul acesteia.

La 24 aprilie, la Buda, s-a oficiat un *Te Deum* pentru izbânda cruciaților, iar micul nobil secui *Gheorghe Doja* (Dózsa György) a fost numit comandant militar al acestora. El a rostit o cuvântare prin care chema țărănimea în tabără, făgăduindu-i scutirea de obligații, fapt care a dus la sporirea considerabilă a numărului cruciaților, ajunși la circa 40 000 de țărani și plebe orășenească, în tabăra de pe câmpul Rákos, din apropierea Budei. Alte mulțimi, cuprinzând și lucrători de la ocne și mine, s-au adunat la Alba Regală, Kalocsa, Oradea și în alte locuri ale Transilvaniei.

În tabere, cetele țărănești s-au despărțit de cele nobiliare, organizându-se aparte de ele. Între cele două grupuri au început neînțelegeri și certuri, care au ajuns chiar la veritabile hărțuieli; speriată de numărul mare al iobagilor, care părăsiseră ogoarele tocmai în timpul muncilor agricole de primăvară, nobilimea a început să-i oprească pe țărani de a se mai îndrepta spre taberele de adunare, iar pe cei plecați să-i silească la a se întoarce acasă. Inițiativa în acest sens a aparținut aceluiași Toma Bakócz, arhiepiscopul primat care, la 23 mai 1514, dizolva tabăra cruciată, cerând lui Gheorghe Doja, căpetenia răsculaților,

---

[1] Paolo Giovio, *Historiarum sui temporis*, p. 494.

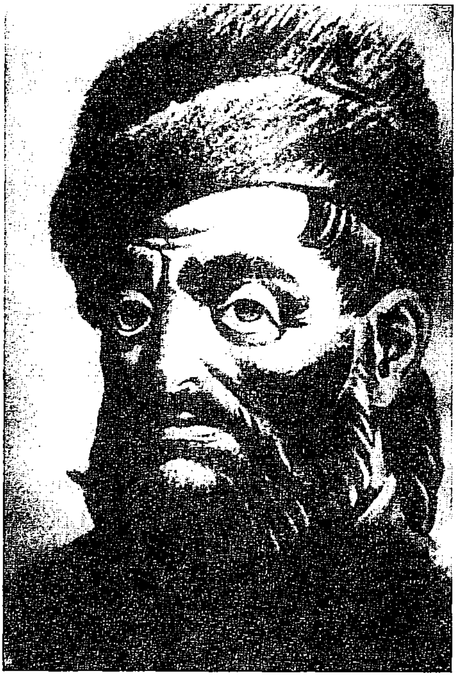

Fig. 31 Gheorghe Doja.

să nu mai primească pe nimeni și să pună capăt acțiunilor săvârșite de către omenii săi. Arhiepiscopul îi amenința chiar cu excomunicarea și cu alte pedepse bisericești și lumești pe toți cei care s-ar fi împotrivit acestei porunci.

Dar răsculații nu se mai înspăimântau de nici un fel de amenințări: „îndrăzneți și obraznici, țăranii nu mai țineau seama de nici o religie, disprețuind chiar puterea regelui", mărturisea Paolo Giovio[1]. În fruntea lor l-au ales pe Gheorghe Doja, născut pe la 1477 într-o familie de mici nobili secui (*primipili*), după care își petrecuse copilăria la Dalnic și Ghindari, participând apoi la răscoala din 1506, care i-a adus caracterizarea de „tâlhar cunoscut în întreg regatul Transilvaniei". Vitejia pe care dovedit-o ulterior în luptele contra turcilor îi adusese însă iertarea. Într-o cuvântare adresată țăranilor, care transformau cruciada într-o mare răscoală, Doja ar fi spus că „s-a ivit prilejul să scuturați tirania nedreaptă a nobilimii" și că „a sunat ceasul" în care „puteți să-i pedepsiți pe cei care au aruncat pe capul vostru toate nenorocirile"[2].

Doja și-a împărțit oastea în mai multe cete. Una dintre ele, condusă de Ambrosiu Száleresi, a fost lăsată la Rákos pentru a supraveghea și a izola nobilimea și orășenimea bogată din Buda. Alte cete, conduse de preoții săraci Laurențiu, Barabás și de Ștefan Silyanovici, au fost trimise spre nord și spre sud, pentru a răscula iobagii, păstorii, lucrătorii din mine, sărăcimea târgurilor și a orașelor, români, unguri, slovaci, ruteni și sârbi. Mare parte a oastei țărănești, comandată de frații Gheorghe și Grigore Doja și de diacul Balogh, pornea spre răsărit, cu scopul de a trece Tisa și de a răscula Transilvania.

Primul popas al oștirii lui Doja, la Cegléd, a fost folosit pentru organizarea și pentru pregătirea campaniei spre Transilvania, unde voievodul Ioan Zápolya comanda o oaste de nobili, clasă socială în legătură cu care Doja se întreba din nou: „De ce acești oameni ambițioși și îmbuibați să cheltuiască la un singur banchet cât ar trebui aproape unui sat întreg ?"[3]. O altă căpetenie a răsculaților, Laurențiu Mészáros, îi îndemna, la rândul său, pe țărani să-i prindă pe strângătorii dării în bani, pedepsindu-i chiar cu moartea. De asemenea, răsculații desființau toate vămile întâlnite în cale, pedepsindu-i pe vameși și distrugând documentele scrise pe care le găseau cu privire la obligațiile țăranilor. În schimb, căpeteniile răscoalei îi îndemnau pe țărani să nu se atingă de bunurile orășenilor.

---

[1] *Ibidem*, p. 495.

[2] I.M. Brutus, *Magyar historia* (Istoria maghiară) *1490–1552*, I, p. 350–358; cf. și Tubero, *Commentariorum de temporibus suis libri* XI, p. 289–291.

[3] I.M. Brutus, *op. cit.*, p. 350–358.

Poruncile voievodului Ioan Zápolya privind reprimarea răscoalei erau necruțătoare: „să fie prinși și arestați toți cei ce se numesc cruciați ... cei prinși să fie decapitați, jupuiți de vii, fripți, uciși și nimiciți în cele mai îngrozitoare chinuri“[1]. Ele nu cruțau nici bătrânii, nici copiii ori femeile răsculaților, indiferent de religie sau de stare socială. În ciuda acestor măsuri represive, oștile țărănești sporeau mereu, pe măsura apropierii lor de Tisa.

În apropiere de acest râu, oastea răsculată s-a împărțit în mai multe grupuri: cetele conduse de Laurențiu Mészáros s-au îndreptat spre Crișana, Maramureș și nordul Transilvaniei, pentru a răscula populația acestor regiuni; cele aflate sub comanda lui Grigore Doja s-au îndreptat spre sud, câștigând o victorie asupra nobilimii la Seghedin, iar cele conduse de Gheorghe Doja au urcat pe valea Crișului Alb, cu scopul de a răscula regiunea Aradului și apoi Banatul. Noul popas făcut la Gyula a permis odihna și verificarea forțelor țărănești.

Comandată de diacul Balogh, avangarda de 2 000 de oameni avea misiunea de a hărțui, de a măcina și de a deruta oștile nobiliare, unite la Cenad și aflate sub conducerea episcopului Nicolae Csáki și a lui Ștefan Báthory, comitele Timișoarei. După ciocnirile de pe Mureș, de la Apateu (Alátfalva) și Nădlac, grosul armatei comandate de Doja a pecetluit înfrângerea totală a nobilimii. Prins de țărani în pădure în timp ce încerca să scape cu fuga, episcopul Nicolae Csáki a fost tras în țeapă; comitele Petru Ravazdy, alt comandant al oastei nobiliare, a fost răstignit. A urmat ocuparea orașului Cenad de către răsculați.

Rând pe rând, la începutul lunii iunie, în mâinile acestora au căzut orașe, sate și cetăți, ca Arad, Nădlac, Șiria și Zădăreni, dar și arme, praf de pușcă, bani, îmbrăcăminte și alimente.

Populația românească și cea sârbească din Banat s-a alăturat în mare număr răscoalei, atât la cucerirea târgurilor și a cetăților de pe Mureș, mai ales la Nădlac, cât și la ocuparea cetăților Lipova și Șoimoș, unde un rol de seamă a revenit voievodului din Ciuci (Vârfurile), loc aflat în regiunea Zarandului.

Cronicile vremii vorbeau acum, la începutul lunii iunie 1514, de numeroase cete țărănești. O oaste acționa în regiunea minieră din Slovacia, alta în regiunea Heves-Eger, sub comanda lui Barabás; a treia în Bereg și Maramureș, unde românii, țăranii, minerii și chiar unii mici nobili s-au răsculat în număr mare. Dieta din octombrie-noiembrie 1514 s-a ocupat în special de mica nobilime din Maramureș, care luase partea țăranilor, „săvârșind fapte condamnabile“, pentru care a fost pedepsită cu asprime.

Sub comanda lui Laurențiu Mészáros, o altă oaste țărănească acționa în Sătmar și în Bihor, înfrângând la Oradea oastea nobiliară condusă de Paul Tomori. Țăranii au obținut o nouă victorie la asediul cetății Cheresig, unde a căzut o mare mulțime de nobili, urmată

---

[1] Hurmuzaki, II/3, p. 189.

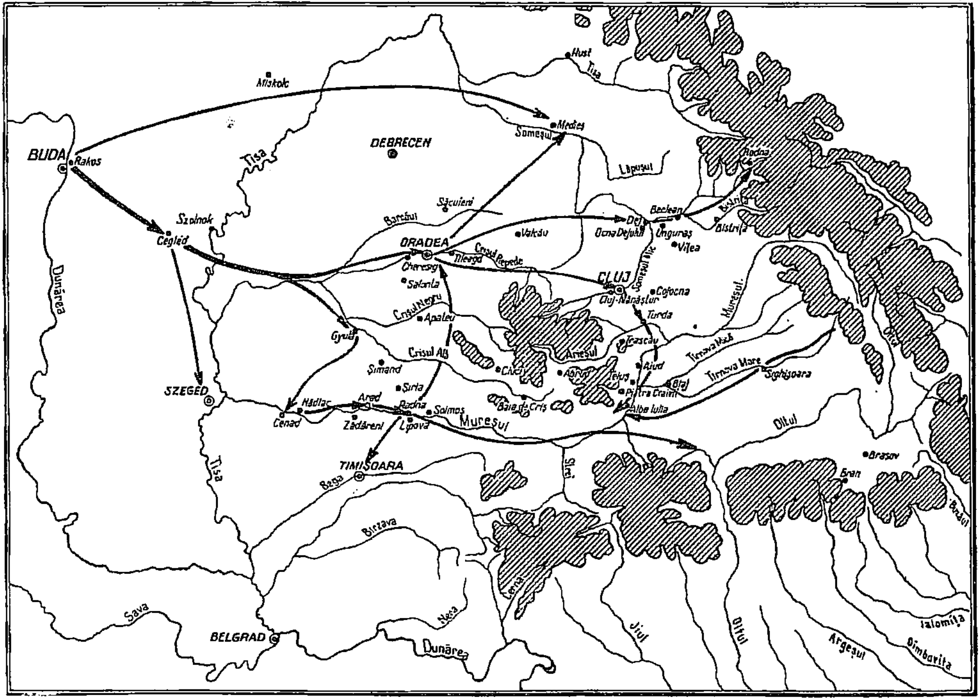
Hust
Tisa
Miskolc
Medieș
Someșul
BUDA
Rakos
DEBRECEN
Tisa
Lăpușul
Rodna
Săcuieni
Szolnok
Cegléd
Barcăul
Beclean
Bistrița
Dej
Ocna Dejului
Unguraș
Bistrița
Vilea
Valcău
ORADEA
Crișul Repede
Tileagd
Cheresig
Salonta
CLUJ
Someșul Mic
Cojocna
Cluj-Mănăștur
Turda
Mureșul
Crișul Negru
Apateu
Gyula
Crișul Alb
Arieșul
Trascău
Tîrnava Mică
Oltul
Șimand
Șiria
Cicir
Abrud
Aiud
Teiuș
Blaj
Tîrnava Mare
Sighișoara
SZEGED
Nădlac
Arad
Radna
Șoimoș
Baia de Criș
Piatra Craiului
Alba Iulia
Cenad
Zădăreni
Lipova
Mureșul
Oltul
Brașov
Bran
TIMIȘOARA
Bega
Strei
Dunărea
Tisa
Bîrzava
Buzăul
Cerna
Sava
Nera
BELGRAD
Dunărea
Jiul
Oltul
Argeșul
Ialomița
Dîmbovița

Fig. 32 Aria de desfășurare a războiului țărănesc din 1514.

de o alta la Săcueni, după care s-au îndreptat spre Șimleu și Zalău, unde au suferit o înfrângere, continuând însă luptele. În regiunile Clujului, ale Bistriței și Alba Iuliei, precum și în secuime se adunau alte cete înarmate, sub comanda unor căpetenii locale.

Nobilimea și clerul superior s-au adunat în jurul lui Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, ca și al lui Ștefan Werböczi, reprezentant al nobilimii. Episcopul Transilvaniei, Francisc Várdai scria patriciatului din orașele săsești despre „primejdia mare în care se găsesc nobilii, prin intrarea cruciaților în această țară a Transilvaniei“, amintindu-le poruncile voievodului de „a fi pregătiți cu cele mai mari și mai puternice forțe pe care le au pentru salvarea țării, deoarece dacă nu vor face acest lucru, este de temut în ce mare primejdie se va afla întreaga țară“[1]. Porunca era repetată pe la mijlocul lunii iunie de către însuși voievodul Zápolya, care le cerea „să trimită cât pot mai repede praf de pușcă și alte bunuri de trebuință“ spre Hunedoara, unde el își organiza oastea pentru a porni împotriva răsculaților ce pătrunseseră în Banat. În aceeași perioadă, cereri de ajutoare adresate de către nobilime se îndreptau către împăratul Germaniei, regele Poloniei și domnii Țărilor Române.

---

[1] DJAN. Sibiu, L 58, nr. 170.

Orășenii din unele orașe ca Turda, Cluj, Dej, Bistrița ori Sighișoara s-au alăturat însă răsculaților, cărora le-au deschis porțile. „Opoziția plebeiană“, formată din calfe, ucenici, meșteșugari săraci ori lucrători participa în mare număr la răscoală, căreia i s-au mai alăturat lucrătorii ocnelor de sare, mai ales cei de la Ocna Dejului, Turda, Cojocna, lucrătorii de la minele de fier din Trascău ori de la minele de aur și argint aflate în Munții Apuseni și în Rodna. Alte cete răsculate, conduse de diverși lucrători, au atras de partea lor secuimea și o parte a sașilor, extinzând răscoala până în Bran.

Între timp la Buda, nobilii conduși de Ioan Bornemisza au reușit ca, prin amenințări și făgăduieli, să producă dezbinare în tabăra țăranilor și să o înfrângă, decapitându-i sau trăgându-i în țeapă pe fruntașii acesteia.

Soarta războiului țărănesc s-a hotărât, astfel, în Banat, unde forțele principale ale răsculaților, aflate sub comanda lui Gheorghe Doja, erau rânduite între Lipova și Timișoara. Alte cete țărănești, conduse de Grigore Doja, au ajuns sub zidurile cetății Lipova și Șoimoș, care erau asediate de la începutul lunii iunie.

În același timp, oștile nobilimii, comandate de Ștefan Báthory, s-au concentrat în cetatea Timișoarei, oraș bine păzit și având o garnizoană puternică. Cele câteva tunuri capturate de răsculați până atunci sau făurite de meșteșugarii răsculați n-au reușit să spargă însă întăriturile și nici să înfrângă apărarea cetății; lipsit de armamentul necesar, asaltul țărănesc s-a soldat cu mari pierderi de vieți omenești.

Pe de altă parte, răsculații asediatori au ajuns ei înșiși asediați: la cererea lui Ștefan Báthory, care a trimis regelui o scrisoare prin care solicita un grabnic ajutor, tabăra nobilimii și a orășenimii bogate din Buda a reușit să spargă încercuirea țăranilor și să alerge în ajutorul oștirii nobiliare din Transilvania. S-a mai adăugat grosul oastei voievodului Zápolya care venea dinspre Hunedoara, unindu-se pe drum cu alte cete adunate în părțile bănățene de către Petru Petrović.

Lupta hotărâtoare de la Timișoara a fost crâncenă. În ciuda detașamentelor țărănești aduse în ajutor de Laurențiu Mészáros, a îndrăznețului atac condus de Gheorghe Doja, răsculații n-au reușit să facă față atacurilor concentrice ale călărimii nobiliare, mult mai numeroasă și mai bine înarmată, susținută și de forțele proaspăt sosite ale nobilimii. Oastea țărănească a suferit o grea înfrângere la 15 iulie, căpeteniile și o parte a răsculaților căzând în mâna nobilimii, care i-a ucis fără milă pe cei prinși, pregătind o cruntă represiune.

Execuția căpeteniilor a avut loc pe la amiaza dogoritoare a zilei de 20 iulie 1514. Legat în lanțuri înroșite în foc, Doja a fost urcat pe un tron de fier, de asemenea înroșit în foc; în mână i s-a pus un sceptru încins, iar pe cap coroană de fier încinsă, făurită dintr-un fier de plug. „Dar el, cu o îndârjire demnă de admirat, n-a scos nici un suspin, nici o lacrimă, nici un geamăt; el nu s-a îngrozit de o asemenea moarte crâncenă“, recunoștea chiar un contemporan, adversar al răsculaților[1]. Iar umanistul Ioan Sommer exclama plin de indignare: „Legenda barbară a lui Lycaon trebuie să amuțească, atunci când creștinii gătesc o asemenea masă. Am ajuns la o culme pe care nu o vom mai depăși, dacă dăm trupuri vii de mâncare unor oameni împotriva voinței lor". Autorul se referea la faptul că părți din trupul sfârtecat al lui Doja au fost date tovarășilor lui înfometați, care au refuzat, preferând moartea în chinuri.

---

[1] Szerémi G., *Epistola de perdicione regni Hungarorum. 1484–1543*, în *MHHS* I, p. 68–70.

Sfârteçat în patru părți, trupul lui Doja a fost expus la porțile orașelor Buda, Pesta, Alba Iulia și Oradea, iar capul desprins de trup a fost trimis la Seghedin. Paolo Giovio recunoștea că „a fost o priveliște îngrozitoare și un fel de a se pedepsi nemaiauzit până atunci la creștinii care ar fi trebuit să fie departe și cu gândul și cu privirea[1].

Cete izolate de țărani, conduse de căpetenii ce scăpaseră de masacru — diacul Balogh în regiunea Muncaci, Anton Hossu în sud, Ioan Secuiul în secuime sau Laurențiu Mészáros în Cluj, Bihor și Sălaj — au continuat hărțuirea nobilimii și după înăbușirea răscoalei, uneori până la sfârșitul anului 1514 și chiar până în vara anului următor. Înfrânt în cele din urmă, Mészáros a fost ars pe rug în piața Clujului.

Represiunea a atins și orașele ce se alăturaseră răsculaților, cum au fost Lipova, Cluj, Dej ori Turda. Orășenii din Rodna au fost obligați să plătească nobilului Ioan Dragffy o mare sumă de bani ca despăgubire pentru răutățile făcute de orășeni pe moșia sa în timpul răscoalei, „pentru că fuseseră de partea țăranilor" (*partem rusticorum tenuissent*).

Consecințele războiului țărănesc din 1514. Întrunită în „dieta sălbatică" din octombrie-noiembrie 1514, nobilimea și legiuitorii săi, în frunte cu Ștefan Werböczi, care a întocmit acel cod „scris cu sânge de iobag" și cunoscut sub numele de *Tripartitum*, a luat hotărâri draconice în privința țăranilor, afirmând într-un articol din acest cod că, deși toți țăranii răsculați împotriva stăpânilor lor firești ar trebui pedepsiți cu moartea, totuși pentru a nu curge atâta sânge și pentru a nu pieri întreaga țărănime, fără de care nobilimea nu ar putea trăi, urmau a fi pedepsiți cu moartea numai căpitanii, centurionii, instigatorii și cei ce uciseseră nobili ori batjocoriseră fete și femei nobile[2]. Robota a fost statornicită la cel puțin o zi pe săptămână; dijma se stabilea la a noua parte din toate roadele pământului și din animale; la dijmă erau impuse și păsările din ogradă. Darea în bani era prevăzută de la 100 de dinari în sus; birul față de vistieria regală era dublat de la 1 la 2 florini de gospodărie; dijma bisericească era și ea percepută din toate bunurile țăranului.

Țăranii au fost supuși la o totală și veșnică iobăgie (*mera et perpetua servitute*), devenind șerbi ai stăpânului de pământ, fiind legați cu totul și pe veci de glie (*glebae adscripti*)[3], formulă pe care dreptul roman o aplicase și colonilor din antichitatea târzie; proprietatea întregului pământ rămânea nobilului. Dieta a mai hotărât readucerea iobagilor fugiți în ultimii trei ani, adică din 1511, pe moșiile părăsite, fiind și aceștia legați de vechile moșii.

---

[1] Paolo Giovio, *op. cit.*, p. 414.

[2] Hurmuzaki, II/3, p. 195–196.

[3] *Corpus Iuris Hungarici*, I, p. 714–716.

Pentru istoria Transilvaniei, legiuirile din anul 1514 și *Tripartitul* lui Werböczi au îndeplint un rol similar celui al ordonanțelor emise în Germania după înfrângerea războiului țărănesc german.

Frământările țărănești au continuat și după înfrângerea răscoalei din 1514. După o nouă răscoală a secuilor în 1519, în 1527 s-au răsculat țăranii din Banat și Zarand sub conducerea lui *Iovan Nenada*, poreclit și „Țarul Negru". Înfrânți de mai multe ori, nobilii s-au închis în cetățile Șoimoș și Șiria, cerând ajutor de la Petru Perényi, voievodul de atunci al Transilvaniei. După ce și acesta din urmă a fost înfrânt, răscoala s-a întins până în Hațeg. În cele din urmă, răsculații au fost învinși de episcopul Emeric Czibák de Oradea, iar Iovan Nenada a fost ucis. Fugile de pe moșii, atacurile haiducilor (*haidones*) și ale așa-numiților „tâlhari" au continuat însă în Munții Apuseni, în zona Baia de Arieș și Abrud.

Consecința fatală a reprimării țărănimii a constat însă în înfrângerea și chiar moartea regelui Ungariei la Mohács (1526). Slăbit de confruntările interne, Regatul maghiar a suferit un adevărat dezastru, soldat cu desființarea sa ca stat și transformarea părții lui centrale în pașalâc turcesc.

Urmările acestor evenimente au fost negative și pentru românii din Transilvania, care prin simplul fapt că pierduseră deja orice drepturi politice și religioase, precum și propria lor nobilime cnezială, constituiau cea mai numeroasă masă demografică situată la polul inferior al societății, acea plebe (*plebs*) care alcătuia majoritatea covârșitoare a populației lipsite de drepturi, diferită de minoritatea privilegiată, căreia textele perioadei îi mai spun și *populus*. Situația de inferioritate a românilor a fost confirmată și prin reactualizarea înțelegerii *Unio Trium Nationum.*

3. SITUAȚIA SOCIALĂ DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Transformările produse în această perioadă au fost influențate atât de ofensiva otomană, cât și de efectele Reformei în Transilvania, unde marea majoritate a nobilimii a trecut la calvinism. Aceste transformări au afectat nu numai structurile rurale, ci și pe cele urbane.

Structurile rurale. Înaintarea otomană și ocuparea de către turci a unor teritorii din Regatul ungar au făcut ca mulți nobili din regiunile ocupate să se refugieze în Transilvania. În scurt timp, unii dintre aceștia au ajuns în stăpânirea unor însemnate proprietăți, fapt ce a dus la sporirea rândurilor marii nobilimi. Urmărind să-și crească averea și influența politică, marea nobilime provoca dese tulburări, trecând de partea acelui pretendent la stăpânirea Transilvaniei care-i promitea mai mult, uitând de pericolul extern. Câteva familii din rândurile acestei nobilimi, ca familia Báthory, au reușit să pună mâna pe putere.

Partea cea mai însemnată a nobilimii era formată însă din mica nobilime. Pe ea se sprijinea și puterea centrală, care căuta să promoveze, din rândul țărănimii și al locuitorilor din târguri, elemente ce se distingeau în luptele cu turcii, trecându-le în rândul nobilimii. Aceștia s-au numit *armaliști* sau *nobili cu blazoane*. Armaliștii constituiau, de pe acum, forța militară cea mai importantă a principatului, numărul lor sporind în veacul următor. Pe drumul înnobilării se aflau și *puscașii*, categorie de țărani cu obligații militare, din jurul cetăților. Acesta a fost și cazul boierilor din Chioar, care se bucurau de anumite privilegii, ca și boierii din Țara Făgărașului sau voievozii și cnezii din Maramureș. O parte dintre aceștia au ajuns în rândurile micii nobilimi, dar altă parte a decăzut în starea de iobăgie.

O pătură de țărani liberi se mai menținea totuși în părțile mărginașe ale Transilvaniei, unde unele privilegii i-au apărat de la decăderea lor în starea iobagilor. În marea lor majoritate, țăranii de pe pământul crăiesc au reușit să-și păstreze libertatea, datorită privilegiilor acordate coloniștilor sași, care au împiedicat formarea unei nobilimi în scaunele săsești. Diferențierile sociale existau aici între țăranii de rând, pe de o parte, și patriciatul orășenesc, pe de altă parte.

Marea majoritate a populației din Transilvania o formau însă iobagii. Între aceștia existau totuși deosebiri de avere, din cauza fărâmițării sesiilor, unii deținând doar o jumătate de sesie sau și mai puțin. S-a înmulțit și numărul jelerilor, unii dintre aceștia având încă o bucățică de pământ. La 1569, în părțile Tășnadului și ale Zalăului, un mic număr de iobagi (4%) dețineau aproape 17% din pământul arabil; cei cu jumătate de sesie reprezentau 18,7% din total, cei cu părți de sesie 35,6%, iar jelerii 35,9%. Situația era asemănătoare și în alte părți ale Transilvaniei, cu mențiunea că numărul iobagilor lipsiți de pământ era acolo mult mai mare.

Dezvoltarea pieței a dus și la mărirea obligațiilor în natură ale iobagilor, nobilimea căutând să pună mâna pe cât mai multe produse ale țăranilor, pentru a le valorifica pe piață.

Obligația în bani a iobagilor, censul, se plătea după lotul de pământ aflat în folosință sau după numărul animalelor, uneori. Cuantumul censului era variabil, după regiuni: de obicei se plătea un florin anual, perceput în două rate, primăvara și toamna. Achitarea obligațiilor bănești constituia o mare greutate acum, când pe piață se simțea lipsa de numerar.

Războaiele și tulburările interne au dus la scăderea numărului brațelor de muncă și al vitelor iobagilor, fapt care, în condițiile creșterii rezervei feudale, a dus la sporirea zilelor de robotă și la sărăcirea iobagului, silit să lucreze numai cu palmele, fără vite.

După Reformă, dijma pe care iobagii o datorau Bisericii catolice a ajuns în mâna principelui, care o arenda de obicei stăpânului moșiei. Pe lângă nonă, iobagul mai era deci obligat să dea stăpânului și această dijmă, reprezentând a zecea parte din produsele agricole și din animalele mici.

Înrăutățirea situației lor i-a determinat pe mulți iobagi să fugă peste hotare, îndeosebi în Moldova, fapt atestat de repetatele hotărâri ale dietelor.

O scrisoare adresată de generalul Castaldo arhiducelui Maximilian la 30 iunie 1552 arăta că țăranii refuzau să dea ajutor la întărirea orașelor și a cetăților. Numai țărănimea situată în regiunile de margine ale țării, cu rosturi militare mai importante, avea o situație juridică deosebită.

O răscoală de mari proporții a avut loc în 1562 în secuime, cauzată de „multele mizerii, nelegiuiri și silnicii comise de fruntași față de comunitate“[1]. La începutul lui aprilie 1562, răsculații s-au adunat la Odorhei, alegând trei căpitani din mijlocul lor. Au trimis apoi emisari în orașele săsești, dar încercarea de a-i atrage pe sași de partea lor nu a reușit, răsculații fiind, în cele din urmă, înfrânți de oștile trimise de Ioan Sigismund împotriva lor. Dieta de la Sighișoara (20 iunie 1562) a decis apoi măsuri represive contra răsculaților. În același timp, fruntașii secuilor erau declarați nobili, cu singura obligație de a presta serviciul militar, fiind scutiți de orice dări și dispunând de iobagii lor ca orice nobil. Mai ales după 1566, o parte a secuilor a fost trecută în dependența celor privilegiați, iar restul sub autoritatea principelui, pierzând drepturile anterioare și încercând de mai multe ori să se răscoale: o dată cu ocazia alegerii lui Ștefan Báthory ca principe al Transilvaniei, apoi cu prilejul expediției antiotomane din 1595, când Sigismund Báthory i-a trimis în ajutorul aliatului său, Mihai Viteazul. La plecarea lor în campanie, secuii au cerut să li se redea drepturile pierdute, fapt la care Báthory a consimțit, fiind silit de împrejurări. Dar cu ocazia dietei din decembrie 1595, adică după expediție, principele a revocat libertățile pe care le promisese, ceea ce a provocat o nouă răscoală, înăbușită cu cruzime.

În atmosfera religioasă a vremii, săracii așteptau venirea unui „om al Domnului“ care să-i scape de greutăți și de apăsare. Prin 1569, țăranii din Sălaj, Satu Mare și zona Tisei s-a adunat în jurul lui Gheorghe Crăciun, țăran din regiunea Baia Mare, pe care-l priveau ca „trimis al lui Dumnezeu“. I se mai spunea și „Omul Negru“, datorită unei pete pe care o avea pe corp. Centrul acțiunii sale se afla în jurul orașului Debrețin. Împotriva răsculaților s-au unit turcii, nobilii și patriciatul din orașe, mai ales din Debrețin. Mișcarea a fost înăbușită, iar „Omul Negru“ decapitat. Din Baia Mare s-a ridicat atunci Vasile Suciu, un alt conducător al țăranilor, care i-a strâns din nou la luptă, dar au fost învinși, și căpitanul lor a fost ucis.

În 1599, la vestea victoriei repurtate de Mihai Viteazul asupra lui Andrei Báthory, țăranii români s-au răsculat împotriva nobililor. Li s-au alăturat și iobagi de alt neam, dar răscoala a fost înăbușită.

Mișcări urbane. La 1 aprilie 1556, după ce cu câteva săptămâni mai înainte reprezentanții celor trei „națiuni“ privilegiate hotărâseră, la ordinul sultanului Soliman I, reinstalarea lui Ioan Sigismund și a mamei sale Isabella, detronați cu cinci ani mai înainte, la Sibiu a izbucnit o răscoală a patriciatului, care concentrase aproape tot negoțul în mâinile sale, mai ales pe cel cu ridicata, monopolizând și conducerea orașului vreme de mai multe decenii.

După un incendiu care la 31 martie 1556 a mistuit mai mult de jumătate din oraș, meșteșugarii înarmați, sprijiniți de calfe, ucenici și de plebea urbană neorganizată, l-au ucis la 1 aprilie 1556 pe judele regal Ioan Roth, reprezentantul local al puterii centrale, devenind stăpâni asupra orașului, după alungarea mai multor membri ai consiliului orășenesc. O lună mai târziu, patriciatul a trecut la contraacțiune, după ce la mijlocul lui aprilie pusese din nou mâna pe putere, în urma unor tratative duse cu breslele, în cursul cărora s-a folosit din plin de neînțelegerile dintre diversele categorii ale răsculaților. Unii conducători ai revoltei au fost expulzați, iar alții condamnați la moarte și decapitați.

---

[1] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, II, p. 202.

O altă răzvrătire a avut loc un an mai târziu la Brașov, condusă de Gheorghe blănarul și îndreptată tot împotriva patriciatului orășenesc. După arestarea lui Gheorghe, regina Isabella poruncea să i se taie capul „tulburătorului păcii și liniștii publice și ațâțătorului la răzvrătire împotriva conducerii“[1].

Manifestări similare au avut loc și la Cluj în mai 1576, mai ales din partea calfelor nemulțumite de patroni, care le conduceau după bunul plac, refuzând, totodată, să le plătească înainte de a vinde obiectele lucrate de ele. După înăbușirea mișcării, căpeteniile sale au fost aruncate în închisoare.

Măsurile mai severe prevăzute împotriva calfelor prin noile statute din mai 1591, confirmate de principele Sigismund Báthory, au dus la o nouă „grevă“ a calfelor de argintari. Asemenea manifestări își făcuseră apariția și în alte orașe din Europa Occidentală, dar sângeroasele conflicte religioase din vestul Europei nu se întâlnesc în Transilvania, fapt explicabil aici prin supremația politico-militară otomană.

---

[1] DJAN. Brașov, fond Privilegii, nr. 468.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

DJAN. Brașov, Fond Privilegii
DJAN. Cluj-Napoca, Fond fam. Vécsey, fasc. 3, nr. 71
DJAN. Sibiu, L. 58
BAR, Doc. osmane, II/136, 137, 147

BELDICEANU, N., *Kilia et Cetatea-Albă à travers les documents ottomans*, în Revue des études islamiques 36, 1968, 2, p. 215–262.

– *Recherches sur la ville ottomane au XVe siècle. Etude et actes*, Paris, 1973.

BELDICEANU-STEINHER, Irène, BELDICEANU, N., *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, în Südost-Forschungen 23, 1964, p. 91–115.

BOGDAN, I., *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Romănești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV–XVI*, București, 1902.

– *Documente privitoare la relațiile Țării Romănești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905.

– *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913.

BRUTUS, I.M., *Magyar historia* (Istoria maghiară) *1490–1552*, Pesta, 1863.

Călători străini despre Țările Române, I–IV, București, 1968–1972.

CERNOVODEANU, D., *L'évolution des armoiries des pays roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)* II, Paris, 1997.

CHALCOCONDIL, Laonic, *Expuneri istorice*. În românește de V. Grecu, București, 1958.

CORFUS, I., *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979.

Corpus Iuris Hungarici, 1000–1526, Budapesta, 1899.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I–II, Iași, 1931–1932.

– *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933.

Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959.

Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, I *(sec. XV–mijlocul sec. XVII)*, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmed, București, 1966.

DEMÉNY L., *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobâlna*, în SMIM 4, 1960, p. 395–421.

– *Textele celor două înțelegeri încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documente originale*, în Studii 1, 1960, p. 91–111.

DIR *A. Moldova, veac. XVI*, I–IV, București, 1951–1953.

DIR *B. Țara Românească, veac. XVI*, I–IV, București, 1951–1953.

Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, ed. E. Lukinich–L. Gáldi, Budapesta, 1941.

DRH *A. Moldova*, I–III, București, 1975–1980.

DRH *B. Țara Românească*, I–VIII, București, 1966–1996.

DRH *C. Transilvania*, X–XIII, București, 1977–1994.

DRH *D. Relații între Țările Române*, I, București, 1977.

Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea. Introducere de Al. Mareș, București, 1979.

Documente turcești privind istoria României, I. *1455–1774*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976.

DUCAS, *Istoria turco-bizantină*, trad. V. Grecu, București, 1958.

GIOVIO, Paolo, *Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547 libri XLV*, Basilea, 1567.

HURMUZAKI, I/2; II/2, 3; IV/2; XI; XV/2, București, 1890–1913.

Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea, I (*1402–1473*). Introducere, ediție îngrijită, note și traduceri de Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 1989.

Lexiconul din 1649 al lui Mardarie Cozianul, ed. Gr. Crețu, București, 1900.

MAKKAI L., *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez* (Documente inedite privitoare la istoria medievală a orașului Cluj), Cluj, 1947.

MAXIM, M., *Culegere de texte otomane*, fasc. I, București, 1974.

Mărturii ale trecutului. Album de documente. Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981.

NICOLAESCU, Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV–XVI*, București, 1905.

PASCU, Ștefan, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944.

POPESCU, Anca, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVI*^{e} *siècle*, în Il Mar Nero, București–Roma–Paris, III, 1997–1998, p. 209–257.

SIMONESCU, Dan, *Cronica lui Balthasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în SMIM 3, 1959, p. 7–99.

Székely oklevéltár (Diplomatariu secuiesc), 4, Cluj, 1895.

SZERÉMI G., *Epistola de perdicione regni Hungarorum. 1484–1543*, în *MHHS*, Pesta, 1857.

TUBERO, I., *Commentariorum de temporibus suis libri*, Frankfurt, 1603.

URECHE, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1987.

VIGNA, A., *Codice diplomatico delle colonie tauro-ligure*, I–III, Genova, 1868–1872.

ZIMMERMANN, Fr., WERNER, C., MÜLLER, Fr., GÜNDISCH, G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I–VII, Sibiu–București, 1891–1991.

Lucrări generale

ACHIM, Viorel, *Țiganii în istoria României*, București, 1997.

ARION, Dinu C., *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938.

BERNEA, E., *Civilizație românească sătească*, București, 1944.

BERZA, M., *Les révoltes populaires au Moyen-Âge. Considérations générales*, în RRH 2, 1962, p. 305–324.

BOCĂNEȚU, Al., *Terminologia agrară în limba română*, Cernăuți, 1926.

BOGDAN, I., *Despre cnejii români*, în Scrieri alese, ed. Gh. Mihăilă, București, 1968, p. 180–206.

BOTEZATU, Marcu, *Apele în viața poporului român*, București, 1984.

BUTURĂ, Valer, *Străvechi mărturii de civilizație românească. Transilvania — Studiu etnografic*, București, 1989.

CANCEL, P., *Păstoritul la poporul român. Precizări etnografico-istorice cu prilejul apariției studiului D.O. Densușeanu „Păstoritul" la popoarele romanice*, București,1913.

CAPROȘU, I., *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989.

CÂMPINA, Barbu, *Scrieri istorice*, I, București, 1973.

CERNEA, Emil, *Quelques considérations sur le jus valachicum dans la Pologne féodale*, în RRH 5, 1971, p. 845–852.

CERNOVODEANU, Paul, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV–XVIII)*, București, 1973.

CERNOVODEANU, Paul, BINDER, Paul, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale în trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.

CHIRIAC, Dumitru, *Defrișările pentru extinderea terenurilor agricole din Moldova reflectate în toponimie*, în Analele științifice ale Universității din Iași, Geologie-geografie, 1983, p. 89–93.

CONSTANTINESCU, Radu, *Constante ale unității românești. Polarizări alternative în economia și demografia carpato-danubiană (sec. XIV–XV)*, în RA, 4, 1987, p. 396–403.

CONSTANTINIU, Florin, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea medievală românească*, în SMIM 7, 1974, p. 69–100.

– *Țărănimea, forța motrice a dezvoltării societății românești în evul mediu*, în RdI 3, 1977, p. 497–510.

– *Iobăgia în istoriografia românească*, în SMIM 10, 1983, p. 57–114.

COSTĂCHEL, V., PANAITESCU, P.P., CAZACU, A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957.

CUCU, Mihai, *Trecătorile Carpaților în lupta poporului român pentru unitate și independență națională*, București, 1988.

DELUMEAU, J., *Frica în Occident (sec. XIV–XVIII)*, București, 1986.

DOBRE, Maria, *Terminologia agrară cu privire la măsurarea și împărțirea pământului și reflectarea ei în toponimie*, în Limba Română 3, 1987, p. 216–223.

DRĂGAN, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440–1514*, București, 2000.

DUNĂRE, V., *Așezări omenești din spațiul românesc. Considerații diacronice și tipologice*, în Tibiscum 6, 1986, p. 7–21.

ENGEL, J.Chr., *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, Halle, 1804.

FILITTI, I.C., *Opere alese*, ed. Georgeta Penelea, București, 1985.

GEORGESCU, Val.Al., *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi până la constituirea statului național român*, în RdI 11, 1976, p. 1791–1806.

GIURESCU, C.C., *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964.

– *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968.

– *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, București, 1969.

– *Istoria pădurii românești. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1975.

– *Probleme controversate în istoriografia românească*, București, 1977.

GIURESCU, C.C., GIURESCU, Dinu C., *Istoria românilor*, II. *De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, București, 1976.

GÎDEI, Al., *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru istoria raporturilor dintre țărani și proprietari până la 1864*, București, 1904.

HEERS, Jacques, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux,* Paris, 1963.

HEYD, W., *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, Amsterdam, 1959.

ILIESCU, O., *Moneda în România, 491–1864*, București, 1970.

Instituții feudale în Țările Române. Dicționar, coordonatori: O. Sachelarie și N. Stoicescu, București, 1988.

IORDAN, Iorgu, *Toponimia românească*, București, 1963.

IORGA, N., *Istoria românilor prin călători*, ed. Adrian Anghelescu, București, 1981.

– *Istoria comerțului românesc*, în Opere economice, ed. Georgeta Penelea, București, 1982.

– *Istoria poporului românesc*, ed. Georgeta Penelea, București, 1985.

Istoria dreptului românesc, I, resp. de volum Vladimir Hanga, București, 1980.

Istoria economică a României. De la începuturi până la cel de-al doilea război mondial. Coordonator acad. N.N. Constantinescu, București, 1997.

Istoria poporului român, sub red. acad. A. Oțetea, București, 1970.

Istoria României, II, București, 1962.

JIREČEK, C., *La civilisation serbe au Moyen Âge*, Paris, 1920.

KIRILLY Zs., KISS Istvan, *Production des céréales et exploitations paysannes en Hongrie au XVIe et XVIIe siècle*, în Annales. Economie. Société. Civilisation Paris, 1968, 6, p. 1211–1237.

KIRIȚESCU, C., *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964.

KREKIĆ, B., *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen-Âge*, Paris, 1961.

MAGHIAR, N., OLTEANU, Șt., *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.

MANKOV, A.G., *Les prix et leur mouvement dans l'Etat Russe du XVIe siècle*, Paris, 1957.

MARCZEWSKI, Jean, *Introduction à l'histoire quantitative*, Genève, 1965.

MAURO, Frédéric, *Le XVIe siècle européen: aspects économiques*, Paris, 1970.

METEȘ, Ștefan, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX^2*, București, 1977.

MOLLAT, M., *Le rôle du sel dans l'histoire*, Paris, 1968.

MOLS, R., *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, I–III, Louvain, 1954–1956.

NIEDERMAIER, Paul, *Siebenbürgische Städte*, București, 1979.

Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesseg, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997.

PACH Zs.P., *Die ungarische Agrarentwicklung im 16.–17. Jahrhundert. Abbigung vom westeuropäischen Entwicklungsgang*, Budapesta, 1964.

PAMFILE, T., *Agricultura la români*, București, 1913.

PAPACOSTEA, Șerban, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988.

POTRA, George, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI–XIX),* București, 1992.

RĂDULEȚ, Remus, *Istoria cunoștințelor și a științelor tehnice pe pământul României*, București, 2000.

REINHARD, M., ARMENGAUD, A., DUPÂQUIER, Jacques, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris, 1968.

Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX), Studii, I, București, 1971.

ROMIER, Lucien, *La răspântia imperiilor moarte*, București, 1998.

ROSETTI, R., *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, I. *De la origini până la 1834*, București, 1907.

SÉE, Henri, *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen-Âge*, Paris, 1901.

VLAD, Matei, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV–XVIII)*, București, 1973.

VUIA, R., *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964.

VULCĂNESCU, Romulus, *Etnologie juridică*, București, 1970.

XENOPOL, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*^{4}, II–III, București, 1986–1988.

Lucrări speciale

AYMARD, Maurice, *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVI*$^{e\text{me}}$ *siècle*, Paris, 1966.

BARKAN, O.L., *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman au XV*^{e} *et XVI*^{e} *siècles*, în Journal of the Economic and Social History of the Orient 1, 1957, p. 9–36.

BARTOȘ, Gheorghe, *Vechimea albinăritului la români*, în Terra nostra 1, 1969, p. 123–131.

– *Tehnica albinăritului în Țările Române în epoca feudală*, în Terra nostra 2, 1971, p. 221–235.

BĂTRÂNA, L., BĂTRÂNA, A., VĂTĂMANU, I., *Cercetările de la Netezi, jud. Neamț*, în Cercetări Arheologice 5, 1982, p. 83–94.

BELDICEANU, N., *La crise monétaire ottomane au XVI*^{e} *siècle et son influence sur les Principautés Roumaines*, în Südost-Forschungen 16, 1957, p. 70–86.

BINDER, Paul, *Die Rolle der Siebenbürger Sachsen im Baueraufstand von 1437–1438*, în Forschungen 1, 1972, p. 53–59.

– *Aurul românesc în secolul al XVI-lea. Lista lui Ioan Czemintes din Cluj despre minele și spălătoriile de aur (1560)*, în RdI 1, 1986, p. 79–85.

BRĂTIANU, Gh., *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în Etudes byzantines d'histoire économique et sociale, Paris, 1938, p. 223–246.

CIHODARU, C., *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în Studii și cercetări științifice, Istorie 12, 1961, 1, p. 31–66.

CIUTĂ, Ion, *Vechimea, factorii naturali și zonarea apiculturii în Moldova (sec. XV–mijlocul sec. XVIII)*, în AIIAI 15, 1978, p. 131–148.

– *Apicultura, străveche îndeletnicire românească. Referiri speciale la Moldova evului mediu*, București, 1994.

CONSTANTINESCU, N., *Coconi. Un sat în Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân. Studiu arheologic și istoric*, București, 1972.

CONSTANTINESCU, Radu, *Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea*, în RdI 9, 1987, p. 871–884.

CONSTANTINIU, Florin, *Reacția țărănimii față de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză*, în RdI 3, 1986, p. 241–256.

CRONȚ, Gh., *Instituții medievale românești. Înfrățirea pe moșie. Jurătorii*, București, 1969.

DAICOVICIU, C., PASCU, Șt., CHERESTEȘIU, V., MORARU, T., *Din istoria Transilvaniei*^{2}, I, București, 1961.

DEMÉNY L., *Introducerea nonei în Transilvania*, în Studii 5, 1960, p. 179–190.

– *Parasztábor Bábolnán* (Tabăra țărănească de la Bobâlna), București, 1977.

DONAT, I., *Câteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească*, în Fonetică și dialectologie 4, 1962, p. 101–132.

DUBY, G., *Hommes et structures du Moyen Âge*, Paris, 1973.

EDROIU, N., *Despre apariția plugului în Țările Române*, în Terra nostra 2, 1971, p. 95–117.

EDROIU, N., GYULAI, N.P., *Evoluția plugului în Țările Române în epoca feudală*, în AMN 2, 1965, p. 307–344.

GEORGESCU, Val.Al., *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, București, 1965.

– *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.

GIURESCU, C., *Studii de istorie*, ed. Dinu C. Giurescu, București, 1993.

GIURESCU, C.C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967; ed. a II-a, București, 1997.

– *An old Roumanian Tax with a Byzantine Name: „Pîrpârul"*, în The Journal of European Economic History 1, 1972, 1, p. 121–127.

GIURESCU, Dinu C., *Țara Românească în secolele XIV–XV*, București, 1973.

GOLDENBERG, S., *Clujul în sec. XVI. Producția și schimburi de mărfuri*, București, 1958.

GONȚA, Al., *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986.

– *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII–XVII*, București, 1989.

– *Studii de istorie medievală*, Iași, 1998.

GRECEANU, Eugenia, *Ansamblul urban medieval Pitești*, București, 1982.

GRIGORAȘ, N., *Obligațiile de muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV–XVIII)*, în RdI 4, 1965, p. 895–912.

HALIC, B.Al., *Pace și război în Țara Românească în secolele XIV–XVI*, sub tipar.

HASDEU, B.P., *Originile agriculturii la români*, în Scrieri istorice, II, București, 1973, p. 56–73.

– *Originile viticulturii la români*, în Scrieri istorice, II, București, 1973, p. 74–94.

– *Originile păstoriei la români*, în Scrieri istorice, II, București, 1973, p. 95–141.

IORGA, N., *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899.

– *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908.

– *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1928.

LAZEA, Emil, *Agricultura în Transilvania în secolul al XIV-lea*, în Studii RdI 17, 1964, 2, p. 249–275.

– *Economia piscicolă și dreptul de pescuit în Transilvania în secolele XI–XIV*, în SMIM 6, 1973, p. 19–41.

MANOLESCU, Radu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV–XVI)*, București, 1965.

– *Les villes portuaires roumaines au Moyen-Âge (milieu du XIV*^{e}*–milieu du XVI*^{e} *siècle)*, în Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege, v. Festschrift für Herman Kellenbenz, Nürnberg, 1981.

MATEI, Mircea D., *Geneza și evoluția urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, 1997.

MIHAIL, Zamfira, *Aspecte de civilizație materială rurală românească în secolele XIV–XV pe baza cercetărilor etnolingvistice*, în RdI 9, 1986, p. 870–879.

MIOC, Damaschin, *Despre modul de impunere și de percepere a birului în Țara Românească până la 1632*, în SMIM 2, 1957, p. 49–116.

– *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească. I. Înființarea plantațiilor de vii*, în Studii RdI 22, 1969, 3, p. 445–458.

MURGESCU, Bogdan, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române*, în RI, s.n., 9–10, 1990, p. 819–845.

– *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.

NEAMȚU, Vasile, *Contribuții la problema uneltelor de arat în perioada feudală*, în Arheologia Moldovei 4, 1966, p. 293–306.

– *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975.

– *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iași, 1997.

OLTEANU, Șt., ȘERBAN, C., *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969.

PALL, Fr., *Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*, în AIIC 12, 1969, p. 7–35.

PANAITESCU, P.P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (până la mijlocul veacului al XVII-lea)*, în SMIM 1, 1956, p. 63–122.

– *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964.

PAPACOSTEA, Șerban, *Din nou cu privire la demografia Țării Românești în secolul XV*, în RdI 6, 1984, p. 578–581.

PASCU, Ștefan, *Răscoale țărănești în Transilvania*, Cluj, 1947.

– *Meșteșugurile în Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

– *Contribuții noi privitoare la răscoala țărănească din 1514 în Transilvania*, în Studii 5–6, 1955, p. 91–112.

– *Bobâlna*^{2}, București, 1963.

– *Structura social-juridică a țărănimii din Transilvania medievală*, în RdI 3, 1986, p. 237–248.

PASCU, Ștefan, MARICA, Viorica, *Clujul medieval*, București, 1969.

PLEȘIA, Dan Gr., *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în RRH 3, 1987, p. 187–215.

POP, Ioan A., *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în Civilizația medievală și modernă românească, Cluj-Napoca, 1985, p. 102–115.

– *Statutul social-economic al cnezilor din Țările Române în sec. XIV–XV* (I), în AIIAI 25, 1988, 1, p. 13–25.

– *Instituții medievale românești: adunările cneziale și nobiliare (bisericești) din Transilvania în sec. XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991.

POPA, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

PRODAN, D., *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI–XVII*, în AIICN 6, 1963, p. 161–312.

– *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I–III, București, 1967–1968.

RADOVICI, Sebastian, *Moșnenii și răzeșii. Originile și caracterele juridice ale proprietății lor*, București, 1909.

Răscoala secuilor din 1595–1596. Antecedente, desfășurare și urmări, sub redacția: Benkö Samu, Demény Lajos (redactor responsabil) și Vekov Karoly, București, 1978.

ROMAN, Louis, *Populația Țării Românești în sec. XIV–XV*, în RdI 7, 1986, p. 669–684.

– *Recensăminte și numărători ale populației în istoria României*, în SAI s.n. 59, București, 1992, p. 102–109.

STAHL, H.H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I–III, București, 1958–1965.

– *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, București, Paris, 1969.

– *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969.

– *Studii de sociologie istorică*, București, 1972.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, în Studii 1, 1958, p. 55–65.

– *Considerații asupra termenilor „vlah" și „rumân" pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV–XVI*, în SMIM 4, 1960, p. 63–75.

– *Despre terminologia țărănimii dependente din Țara Românească în sec. XIV–XVI*, în Studii 5, 1962, p. 1155–1169.

– *L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIVe–XVIe siècles*, în RRH 1, 1968, p. 17–27.

– *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat*, în RRH 3, 1969, p. 491–499.

– *Demografia–dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974.

– *Les villes roumaines et leurs rapports avec Istanbul au XVIe siècles*, în AIESEE. Bulletin 1, 1974, p. 113–120.

– *Les relations sociales par rapport à la propriété foncière dans les Pays Roumains au XIIe–XVIe siècles*, în AUB, Istorie, 31, 1982, p. 33–43.

– *Privire asupra stăpânirii funciare în Țara Românească în sec. XIV–XVI. Imunitatea feudală*, în AO 3, 1984, p. 55–69.

– *Aspects de la vie rurale dans les Principautés Roumaines au Moyen-Âge. Le paysage rural*, în RRH 1–2, 1989, p. 3–14.

– *Istoria medie a României*. Partea a II-a. *Principatele Române* (sec. *XIV–XVI)*, București, 1992.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, MIOC, Damaschin, CHIRCĂ, H., *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XVIe au XVIIIe siècles*, în NEH 2, 1960, p. 221–252.

ȚIGHILIU, Iolanda, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV–XVII*, București, 1998.

ȚVETKOVA, Bistra, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX). Studii, I, p. 107–150.

UNGUREANU, Gh., ANGHEL, Gh., BOTEZ, C., *Cronica Cotnarilor*, București, 1971.

Capitolul III

INSTITUȚII ȘI VIAȚĂ DE STAT

Spre deosebire de societățile moderne, bazate pe dezvoltarea până la exacerbare a individualismului, lumea medievală s-a constituit pe temeiul unor *solidarități* moștenite și cristalizate de-a lungul timpului în diversele sale părți componente. Așa s-au consolidat așezămintele social-politice cu *instituțiile* medievale, a căror chintesență a fost reprezentată de către *stat*, ca expresie a unei ierarhii interne și internaționale, ierarhie care integra întreaga lume europeană într-o ordine imprimată de doctrina creștină. În baza acestei viziuni, creștinătatea trăia într-o singură stăpânire, al cărei rang imperial, constituit după modelul Împărăției Cerești a lui Dumnezeu, s-a manifestat mai mult pe plan ideal decât în cadrul unei realități directe, nemijlocite, pentru cele mai multe societăți ale acelor vremuri. Dar indiferent de situația lor concretă pe plan politic sau geografic, toate aceste societăți se raportau, cel puțin în mod ideal, la factorii supremi de *legitimitate* a puterii în evul mediu, anume Imperiul Universal și Biserica, deopotrivă universală, deși realitatea istorică a creat în timp două asemenea perechi supreme universale, de legitimitate: una răsăriteană, a Imperiului bizantin, alta apuseană, sau a Imperiului medieval occidental, ambele avându-și sorgintea în separarea Imperiului roman târziu în cele două părți componente ale sale, care au cunoscut ulterior o evoluție paralelă, cu elemente fundamentale comune, dar și cu deosebiri accentuate de trecerea timpului.

Cunoscând și împărtășind valorile fraternității, societățile medievale se întemeiau nu pe libertate, ci pe supunere, nici pe egalitate în drepturi, ci pe ierarhie.

Pe acest fond general, cele două state românești extracarpatice s-au integrat ariei de civilizație a părții răsăritene, adică a Imperiului bizantin, fapt exprimat de confesiunea lor ortodoxă și de ierarhia constituită după model bizantin, a Bisericii lor.

În această lumină, evul mediu românesc reprezintă o parte integrantă a evului mediu general, a lumii care moștenise tradiția politică și ideologică a Imperiului roman târziu, fiind însă eliberată de constrângerile birocratice ale acestui stat și dând frâu liber unui avânt spontan de creativitate. Disprețuit și chiar înăbușit în antichitatea păgână, deși noțiunile de „demos“ sau „populus“ avuseseră și atunci o certă conotație politică, limitată însă numai la anumite pături sociale, factorul popular, favorizat și de noua ideologie creștină, își manifestă creativitatea în tot cursul istoriei medievale, pe multiple planuri, inclusiv pe cel social și instituțional. *Romaniile* constituite în lumea românească de dinaintea apariției statelor medievale independente, chiar dacă au fost cunoscute sub numele de *Vlahii* ori de *țări ale românilor* (*Vlaška zemlja* ori *terra Blacorum*), au avut un plus de caracter popular și datorită momentului destul de târziu în care a avut loc creația statală pe acest teritoriu.

Aceasta înseamnă că pe planul instituțiilor sociale, politice și administrative există la români multe elemente care datează ori își au originea în îndelungata perioadă istorică de dinaintea apariției statelor de sine stătătoare, care nu au făcut decât să accelereze un proces aflat deja în plină desfășurare, cu toate că în mod concret aproape toată documentarea istorică datează din perioada ce a urmat acestei creații statale, începând deci doar de pe la mijlocul veacului al XIV-lea.

Instituțiile românești medievale trădează nu numai străvechea ordine romană, ci și un fond autohton care vine din substratul traco-dacic, la care s-au adăugat însă puternice influențe venite din ariile de cultură învecinate: sud-slavă, maghiară, polonă, un loc privilegiat revenind ariei grecești medievale sau bizantine, moștenitoare a unei tradiții romane nemijlocite, ca și în cazul românesc, chiar dacă tradiția bizantină s-a transmis la români mai mult prin filieră sud-slavă. De asemenea, în ciuda faptului că pe toate planurile, de la cel instituțional-politic până la cel cultural-spiritual, aceste influențe sunt evidente, realitatea din spatele lor, comparabilă cu cea întâlnită pe planul general al societăților europene medievale, ni se dezvăluie în forme care poartă amprenta unei creații originale a poporului român. Aceste forme originale încep chiar cu instituția supremă a domniei.

1. ORGANIZAREA POLITICĂ. INSTITUȚIILE CENTRALE (VOIEVODALE)

Domnia. În fruntea celor două Țări Române extracarpatice se afla *domnul*, numit și *voievod*, mai exact „mare voievod". Primul dintre cei doi termeni subliniați derivă din latinul „dominus" (fapt care duce la ipoteza unei legături mai speciale cu „dominatul" din Imperiul roman târziu), iar celălalt este de origine slavă, desemnând calitatea sa de comandant militar, echivalent cu latinul „dux belli" sau cu grecescul „strategos". Evident că pentru autoritatea supremă în stat, deținută de cel care exercită și comanda supremă a armatei, adică latinul „imperator", acesta a lăsat limbii române ca moștenire noțiunea de „împărat", care nu a avut însă valoare oficială în societatea românească, circulând doar în lumea mitică a poveștilor ei populare, care, în mod semnificativ, cunosc de regulă doi împărați, transpunere pe plan legendar a unei realități concrete a istoriei medievale, dar depărtate pentru români și pierdute de către ei în negura timpului. Vulturul imperial roman a decăzut aici la condiția corbului, prezent în stema Țării Românești până în secolul al XVII-lea.

În domnia lui Șerban Cantacuzino, care invoca o ascendență imperială, în stema țării apare vulturul bicefal.

O dată cu constituirea statelor medievale, în calitatea ei de putere centrală, domnia s-a substituit voievozilor locali, cărora le-a preluat autoritatea și le-a dezvoltat-o. Devenind „mare voievod", adică voievod suprem, mai marele celorlalți voievozi locali, domnul întrunea în acest titlu și calitatea sa de conducător al întregii oștiri a țării, căreia el îi era și stăpân, îndeplinind astfel toate atributele suveranității.

Primului domn al Țării Românești i s-a spus „marele Basarab voievod"[1]. Urmașului său, Nicolae Alexandru, patriarhia ecumenică îi acorda, în 1359, titlul de „mare voievod și singur stăpânitor a toată Ungrovlahia... domnul Alexandru"[2].

Cel mai cuprinzător titlu de domn al Țării Românești „din mila lui Dumnezeu" a fost cel al lui Mircea cel Bătrân din anul 1406[3]. Impresionantul titlu arăta natura divină a puterii domnești, așa cum era considerată monarhia în toate statele medievale. Titlul de „singur stăpânitor" (*samoderžavni*) îl traducea pe bizantinul „autokrator" și indica situația de independență a statului condus de domn. Cât privește titlul de „herțeg" (de la germanul „Herzog"), adică duce al Amlașului și Făgărașului, acesta a fost purtat de toți domnii munteni până la Vladislav al II-lea (1446–1456), care a pierdut cele două posesiuni de la nord de Carpați, fiind reluat după aceea de către unii domni, care nu mai stăpâneau însă cele două feude de peste munți.

Înainte de numele voievodului, urmat de cele două titluri obișnuite de „mare voievod" și „domn", se afla particula *Io* care, potrivit celor mai autorizate păreri exprimate în cursul îndelungilor discuții din istoriografia noastră, ar reprezenta forma prescurtată a numelui „sfânt" (nomen sacrum) sau teofor *Ioan*, însemnând „cel dăruit de Dumnezeu" (cu domnia) sau „cel ales de Dumnezeu" (spre a domni). Această particulă — utilizată în Țara Românească până la 1828, iar în Moldova până în vremea domniei lui Mihai Sturdza (1834–1849) inclusiv — a fost atribuită domnului de către Biserică, în cadrul unei ceremonii solemne, care consta în mirungerea ce avea loc la urcarea pe tron. Ea urmărea să ridice prestigiul domniei de drept divin.

Cât privește Moldova, în primul document intern ce ni s-a păstrat, domnului i se spune „Petrus waivoda, Dei gratia dux Terre Moldavie"[4]. În loc de *dominus* (redat în limba slavonă prin *gospodar* sau *gospodin*), se folosește aici *dux*, adică duce. Alexandru cel Bun avea să poarte însă titlul de „Alexandru voievod, domnul Țării Moldovei"[5]. Particula *Io* a fost introdusă în Moldova prin intermediul Țării Românești, fiind însă înlocuită uneori cu pronumele de majestate *noi* (latinus *nos* sau slavonul мы) preluat din diplomatica polono-ungară.

---

[1] D. Onciul, *Anul morții marelui Basarab Voievod*, în BCMI 10–16 1917–1923 (=*Curtea Domnească din Argeș*, București, 1912), p. 101–104. Reprodus în Scrieri istorice 2, 1968, p. 326–329.

[2] *FHDR* IV, p. 197.

[3] *DRH B*, I, p. 70.

[4] *DRH A*, I, p. 1.

[5] *Ibidem*, p. 25.

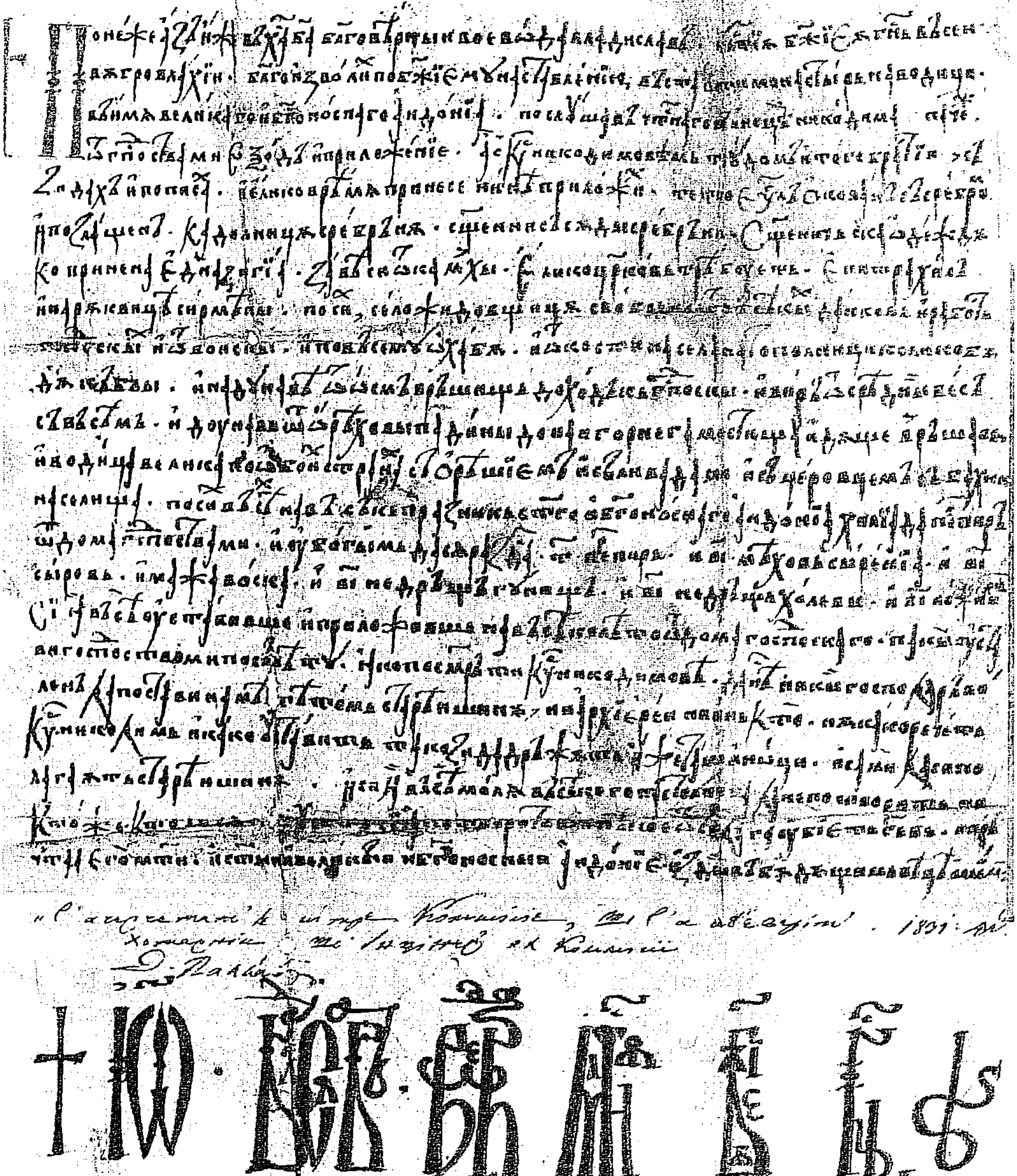

Fig. 33 Hrisov de la Vladislav I (1374) prin care dăruiește ctitoriei sale, mănăstirea Vodița, sate și alte bunuri.

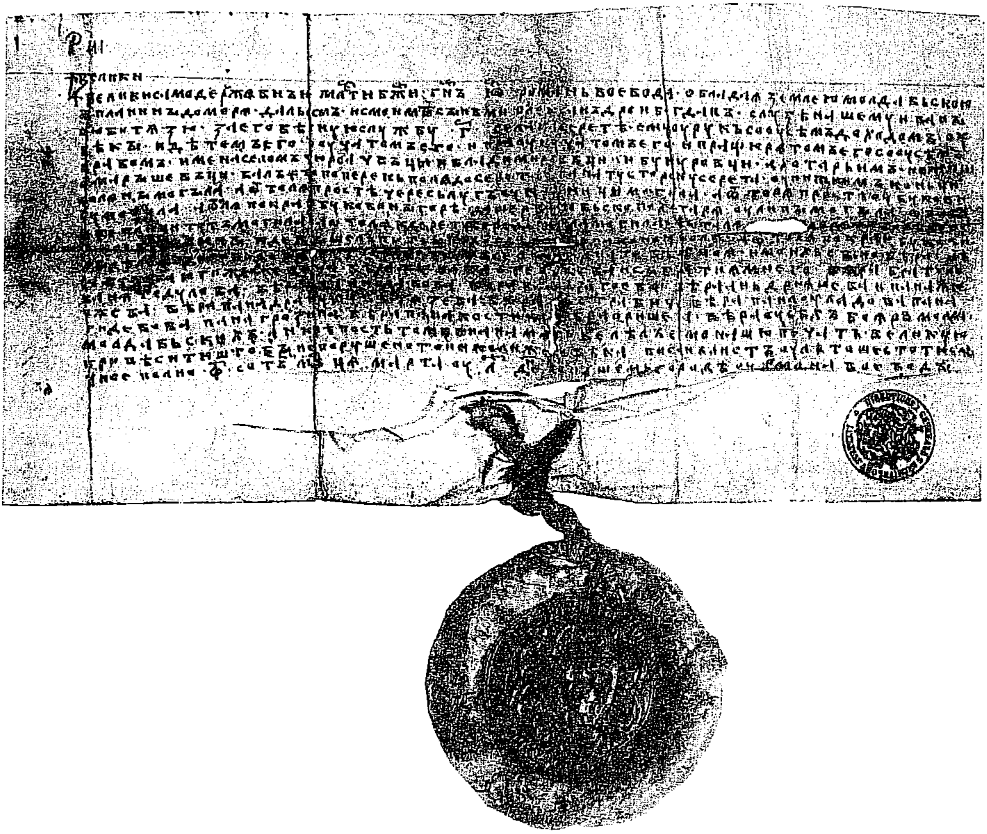

Fig. 34 1392, mart. 20. Uricul lui Roman al Mușatei cu fiii săi, Alexandru și Bogdan, prin care dăruiește lui Ionaș Viteazul mai multe sate pe Siret.

Atribuțiile Domniei. În istoriografia noastră s-a discutat mult dacă domnul a avut sau nu o putere absolută, unii istorici apropiind chiar caracterul Domniei de „despotismul asiatic“ (A.D. Xenopol). În realitate, atribuțiile Domniei au fost limitate de drepturile și de privilegiile boierimii mari, care-l asista pe domn la guvernarea țării, ca și de „obiceiul“ sau „legea țării“.

În calitatea sa de conducător al întregii administrații a statului, domnul îi numea pe marii dregători, avea posibilitatea de a înființa noi dregătorii și trimitea porunci tuturor dregătorilor în legătură cu diverse probleme ale administrației statului. Poruncile domnului echivalau cu „prostagmata“ emise de basileii sau împărații Bizanțului, depășite însă ca număr și însemnătate de către „chrysoboulla“ sau *chrysoboulloi logoi*, cărora le-au corespuns *hrisoavele* în evul mediu românesc.

Titlul de voievod sau de mare voievod arată că domnul era comandantul suprem al oastei, singurul care în caz de primejdie putea chema sub arme „oastea cea mare“ a țării.

Când nu mergea personal la luptă, el putea încredința comanda oastei unui mare dregător al său, care în Moldova era de regulă vornicul, iar în Țara Românească banul sau spătarul. În unele dintre aceste cazuri, marele vornic, comandant al oastei, era numit el însuși voievod, cum i se spunea vornicului Boldur la 1497. Domnul putea, deci, îndeplini atribuțiile militare prin intermediul dregătorilor săi, care dispuneau ei înșiși de cete militare.

Domnul avea inițiativa și principala răspundere în privința politicii externe a țării; el declara război și încheia pace, tot el încheia tratatele de prietenie cu statele vecine (Ungaria și Polonia), tratate care în acea vreme îmbrăcau forma specifică de vasalitate–suzeranitate. Astfel de tratate se încheiau numai cu asentimentul Sfatului domnesc, care garanta — uneori prin acte separate de acelea ale domnului, cum ar fi cele date de boierii moldoveni regelui polon în 1387, 1433, 1434 sau 1435 — că domnul avea să-și îndeplinească obligațiile față de suzeranul său.

În sfârșit, domnul era judecătorul suprem al țării, dar judecata era făcută împreună cu sfatul boierilor și ținând seama de normele nescrise care alcătuiau „obiceiul pământului".

Însemnele Domniei erau *coroana*, *buzduganul* și *sceptrul*. *Coroana* era deschisă, prevăzută cu cinci colțuri fleuroane, uneori trilobate, fiind ornată cu pietre prețioase. *Buzduganul* era purtat în cadrul ceremoniilor de către marele spătar, care ședea în spatele tronului. Numit și marele sceptru sau schiptru (după pronunția neogreacă), *sceptrul* era un toiag sau baston frumos împodobit, atestat în izvoare, ca și celelalte două însemne, atât în Țara Românească, cât și în Moldova.

Succesiunea la tron se baza pe un sistem mixt, ereditar-electiv, întemeiat pe drepturile ereditare ale unei familii domnitoare (Basarabii în Țara Românească, Mușatinii în Moldova), dar și pe dreptul de alegere al boierilor, în primul rând, ca și al păturilor libere care alcătuiau „țara". Până în primele decenii ale secolului al XVI-lea, domnul era ales de o adunare mai largă, la care participau reprezentanții categoriilor privilegiate: boierimea mare și mică, precum și curtenii[1].

Dreptul boierimii de a-l alege pe domn trebuie să se fi manifestat deosebit de puternic pe dată ce, în 1504 — deci după înfăptuirea cunoscutelor sale măsuri de întărire a autorității domnești —, Ștefan cel Mare a intervenit cu toată energia pentru a face ca boierii, întruniți în vederea alegerii domnului, să-l recunoască pe Bogdan ca urmaș al său. Acest drept al boierimii se manifesta și atunci când domnul obținea tronul prin puterea armelor, ca Ștefan cel Mare în 1457, sau Vlad Țepeș, în 1476; chiar și în aceste cazuri, domnii trebuiau „aleși" — sau mai bine zis recunoscuți — de boierimea țării.

---

[1] Radu de la Afumați a fost ales domn de către „boiarii toți și mari și mici și toată curtea" (*Istoria Țării Românești*, p. 44), iar în 1532 „boiarii au rădicat domn pre Vintilă vodă" (*ibidem*, p. 47). În Moldova, Ștefăniță era desemnat, în 1517, voievod „cu voia tuturor dregătorilor și boierilor acelei țări" (Hurmuzaki, II/3, p. 248–249), iar în 1527 Petru Rareș era ales „după sfatul obștesc" (*Cronicile slavo-române*, p. 95), formulă corespunzătoare latinului *consensus omnium*, fiind însă foarte răspândită în istoriografia bizantină. În 1551, Ștefăniță Rareș a fost ales domn de un sfat mai larg, la care au luat parte și episcopii, dregătorii, căpeteniile oștilor.

Faptul că în 1476 Vlad Țepeș a cerut să fie recunoscut de fiecare mare boier în parte dovedește că domnul nu putea conduce țara fără concursul acelora care dețineau puterea în cuprinsul domeniilor lor.

Referitor la modul de alegere a domnilor, izvoare mai târzii — din veacul al XVII-lea — scriu că la ea participau „boierii țării, și mari și mici, și altă curte măruntă“[1], iar în Țara Românească alegerea o făceau „boiarii toți, și mari și mici, și toată curtea“[2]. Luau parte, de asemenea, și reprezentanții Bisericii.

După alegere, boierii veneau și se închinau domnului ales, față de care depuneau jurământ de credință în calitate de vasali ai noului lor suzeran.

După instaurarea dominației otomane, mai devreme în Țara Românească, ceva mai târziu în Moldova, a început să se afirme sistemul numirii domnilor direct de către Poartă, fără consultarea boierimii[3]; dar și în aceste cazuri domnii erau numiți, de regulă, dintre membrii familiilor domnitoare, care aveau deci legătură cu cele două țări și cu tradiția lor dinastică. Unii voievozi, rămași domni cu voia sultanului în locul părinților lor (Petru cel Tânăr, Bogdan Lăpușneanu sau Mihnea al II-lea Turcitul), primeau numai steagul de domnie de la Poartă.

Dându-și seama că nu mai aveau dreptul de a-l alege pe domn, boierii s-au supus noului obicei, acceptând domnul numit de către sultan. Au existat însă și situații de excepție, când domnul murea pe neașteptate, iar sultanul nu se afla la Istanbul, în care boierii au îndrăznit totuși să aleagă un nou domn, având însă toată grija de a cere confirmarea sultanului, fără de care voievodul nou ales nu se putea menține în scaunul domnesc[4].

Erau și cazuri în care unii domni (îndeosebi în Moldova) ocupau scaunul sprijiniți de alte puteri străine (Alexandru Lăpușneanu, în prima domnie, Despot Vodă sau Ieremia Movilă); aceștia nu se puteau menține în domnie decât după confirmarea sultanului. Ocuparea domniei fără înștiințarea și fără aprobarea Porții era considerată de turci drept un caz de trădare. Confirmarea în domnie în asemenea situații, în eventualitatea obținerii acesteia, costa sume de bani încă și mai mari decât cele obișnuite.

---

[1] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, p. 34 (este vorba de alegerea lui Ștefan cel Mare).

[2] *Istoria Țării Românești*, p. 44.

[3] În deceniul al treilea al veacului al XVI-lea, „împăratul <adică sultanul> a dat domnia lui Vladislav Vodă“ <al III-lea> (cf. *Istoria Țării Românești*, p. 45), iar câțiva ani mai târziu „au venit Moisi vodă...de la Poartă“ cu steag“ (*Ibidem*, p. 47). Și „Mircea Vodă <Ciobanul> au venit domn de la Poartă cu steag“ (*Ibidem*, p. 48).

[4] Ilustrativ în acest sens este arzul trimis sultanului în 1535 de către boierii Țării Românești, după alegerea ca domn a lui Radu Paisie: „Când am văzut că țara a rămas fără voievod — <Vlad Vintilă fusese asasinat> — iar Măria Sa padișahul cel măreț se afla departe <plecat în campania pentru cucerirea Irakului>, deci nu a fost cu putință să cerem de la Poarta Fericirii un voievod, iar întrucât fără voievod este greu să fie stăpânită țara și pentru ca țara să fie liniștită, l-am numit voievod pe voievodul Radu, pe care-l cunoașteți și care în calitatea sa de fiu de voievod este potrivit (destoinic) pentru orice slujbă împărătească și e priceput și capabil să conducă țara. Totuși, porunca depinde de Măria Sa padișahul; oricare va fi ilustra voastră poruncă în această privință, noi ne supunem și arătăm ascultare“ (*Documente turcești privind istoria României*, I, p. 28).

Numirile la domnie au devenit, cu vremea, simple acte de administrație ale Porții, care păstra însă unele forme exterioare, ca omagiul și jurământul de credință depus sultanului (fie personal, fie în fața unui reprezentant al său), precum și acordarea anumitor însemne ale puterii cu care domnii erau învestiți în numele sultanului: steag (sangeac), spadă, caftan și firman de întărire în scaun.

În țară avea loc apoi ceremonia corespunzătoare încoronării, precum și așa-zisa „închinare“, în cadrul căreia supușii — în primul rând boierii — jurau credință noului domn. În aceste ceremonii tradiționale, Poarta nu avea nici un amestec; ele se desfășurau de obicei pe un câmp, după cum ne informează atât Franco Sivori, cât și un izvor din vremea lui Despot Vodă.

Din veacul al XVI-lea datează indiciile ce prefigurează un prim ceremonial de încoronare — mai degrabă de ungere — a domnului recent numit de către Poartă. Ceremonialul acesta era prezidat de însuși patriarhul ecumenic și îl preceda pe cel săvârșit apoi în țară de către mitropolit, după sosirea domnului în cetatea sa de scaun.

Domnii numiți de Poartă erau datori să-i slujească sultanului cu supunere și credință, să manifeste atașament față de Împărăția turcească, să informeze Poarta cu privire la cele ce se întâmplau în țările creștine învecinate, fiindu-le deci rezervat rolul de executori ai ordinelor Porții și de informatori în serviciul acesteia.

În asemenea împrejurări, ideea de domnie și de țară a suferit o transformare notabilă chiar în optica domnitorilor. Din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, conferirea domniei a început să nu mai fie considerată un atribut exclusiv al voinței divine, ca în perioada anterioară, ea depinzând de voința unui stăpân lumesc, care era sultanul; în privința „țării“, deși aceasta era considerată în continuare „moșie“ a unui neam domnesc, ea putea fi însă „dăruită“ de către sultan. Semnificative sunt în acest sens două documente ale domnului muntean Pătrașcu cel Bun (1554–1557): unul dintre acestea relatează modul în care a fost scos din domnie predecesorul său, Mircea Ciobanul, și cum a ocupat el însuși domnia[1], iar celălalt evocă „vremea în care m-a dăruit domnul Dumnezeu și stăpânul nostru, cinstitul împărat cu moșia părinților Domniei Mele, Țara Românească“[2]. Deși erau numiți de către sultan, domnii se intitulau însă în continuare ca aleși sau unși ai lui Dumnezeu.

Numirile și confirmările în domnie se făceau, ca în orice dregătorie din Imperiul otoman, prin plata unor sume de bani. Lăcomia celor ce hotărau numirea domnilor în scaun avea să ducă la limitarea în timp a domniei. În concepția otomană, domnia a devenit, încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o funcție administrativă ca oricare alta din imperiu, iar domnul un înalt dregător al Porții, ocupând un anumit grad în ierarhia administrativă otomană. Datorită acestei concepții, ca și venalității dregătorilor turci, durata domniilor a început să se scurteze, schimbările devenind și aici la fel de dese ca și în cazul celorlalte slujbe din imperiu. Așa se explică faptul că în a doua jumătate a veacului al XVI-lea au fost 17 domni în Țara Românească, de unde rezultă o medie de trei ani pentru fiecare, iar în Moldova 21, cu o medie de numai doi ani și jumătate fiecare. Caracteristica domniei de slujbă temporară la discreția Porții rezultă și din faptul că din 29 de domni ce s-au succedat în a doua jumătate a veacului în cele două țări — unii dintre aceștia domnind de mai multe ori — numai patru au murit în scaun, fapt pe care cronicile vremii țin să-l semnaleze ca ieșit din obișnuință. Caracterul efemer al guvernării este exprimat cu deosebită expresivitate într-o scrisoare a doamnei Ecaterina Salvaresso, soția voievodului Alexandru Mircea: ea scria că „această țară nu este moștenirea noastră; azi suntem și mâine nu suntem, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mâna turcilor și nu știm unde vom fi până la urmă"[1]. O soartă tristă aveau domnii mazili, unii dintre ei sfârșindu-și viața departe de țară (Radu Paisie a murit în Egipt, spre exemplu), averea lor, ca și a celor care se haineau, revenind de drept sultanului.

---

[1] „iar după aceia Mirce voievod, i s-au întâmplat de i-au luat domnu Dumnezeu și cinstitul împăratu domnia, deci o au dat Domniei mele“ (*DRH B*, V, p. 114).

[2] *Ibidem*, p. 117.

Pentru a-i împiedica pe domni să se răzvrătească, turcii țineau la Istanbul, ca ostatici — după un obicei mai vechi — membri ai familiilor acestora — fii, frați sau nepoți; aceștia, ca și capuchehaielele (reprezentanții domnilor la Poartă), constituiau pentru sultan o chezășie că domnii aflați în scaun nu puteau cuteza să se hainească. Ca mijloc de intimidare și de presiune politică, dar și ca modalitate de a stoarce de bani, turcii foloseau atât amenințarea cu transformarea țărilor în pașalâcuri, cât și pe numeroșii pretendenți, gata să plătească oricât în schimbul tronurilor la care râvneau.

În asemenea condiții, atribuțiile externe ale domniei au fost limitate, domnii nemaiavând voie să ducă decât o politică externă conformă intereselor Porții, nefiindu-le îngăduită încheierea de tratate cu puterile străine. În ciuda acestor interdicții, domnii Țării Românești și ai Moldovei au continuat să promoveze o politică externă destul de liberă, încheind convenții între ei sau cu principii Transilvaniei, cu Imperiul habsburgic, cu Polonia etc.

Dacă atribuțiile de politică externă ale domniei au fost limitate, cel puțin teoretic, cele de politică internă au rămas neschimbate: ca și înainte, domnul concentra puterea asupra organelor de stat, armatei, justiției și administrației, fiind căpetenia oștirii, judecătorul suprem al țării și șeful administrației.

Având în spatele lor puterea suzerană a turcilor, domnii celor două țări au căutat să-și întărească autoritatea față de boieri, fapt în care era interesată și Poarta, care dorea liniște în aceste părți, pentru a-și asigura strângerea veniturilor și a nu oferi prilej de intervenție altor state din regiune. De aceea, în unele porunci, sultanul cerea boierilor să fie alături de domn „în chestiunile privitoare la paza și la ocrotirea țării" și „să se ferească de împotrivire și de îndărătnicie" față de domn, amenințând că în caz contrar „nu vor mai fi trimiși, de azi încolo, în țara lor voievozi, ci vor fi desemnați și trimiși emiri musulmani"[1].

---

[1] Hurmuzaki, XIV/2, p. 54. În același sens, către sfârșitul penultimului deceniu al secolului, italianul Giovanni Botero consemna că „turcii îl numesc pe voievodul Țării Românești, adică pe guvernator, a cărui domnie durează de obicei puțin, căci, din cauza vexațiunilor turcești, domnii sunt adeseori alungați, la cererea celui care oferă o sumă mai mare de bani" (*Călători străini*, IV, p. 576).

Ponderea imunităților a scăzut simțitor, domnia acordând tot mai rar hrisoave de imunitate și chiar anulând treptat imunitățile existente. În Moldova, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și până la domnia lui Petru Șchiopul — voievod dominat de marea boierime — nu se mai întâlnesc acte interne cuprinzând imunități totale, așa cum se prezenta situația înainte de 1475. În Țara Românească, ultimul hrisov de imunitate din veacul al XVI-lea datează din vremea domniei lui Pătrașcu cel Bun; de la acesta până la Mihai Viteazul, nici unul dintre cei șapte domni care s-au perindat la tron nu a mai eliberat asemenea hrisoave. Chiar atunci când acorda imunități judiciare unei mănăstiri, Petru Șchiopul nu mai interzicea accesul dregătorilor domnești în satele acesteia, cum se întâmpla în secolul al XV-lea, dăruind mănăstirii numai amenzile (gloabele și dușegubinele), urmând ca „pârcălabii și marii vătafi și globnicii și dușegubinarii să aibă a judeca și a-și lua ferâile"[2].

Un alt fenomen caracteristic perioadei a fost impunerea boierilor și a mănăstirilor la bir, domnul motivând că o face pentru „haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea" care căzuseră asupra țării[3].

Pentru a domina mai bine marea boierime, unii domni au promovat între dregători elemente provenite din mica boierime sau dintre curteni. Domnia a recurs chiar la măsuri de exterminare a unei bune părți a marii boierimi. Cu excepția lui Pătrașcu cel Bun în Țara Românească și a lui Petru Șchiopul în Moldova, toți ceilalți domni — îndeosebi Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu — au rărit simțitor rândurile marii boierimi prin ucideri de grupuri masive ale acesteia, măsură menită să ducă la întărirea puterii domniei. În mod similar procedaseră și voievozi ca Vlad Țepeș ori Ștefan cel Mare în veacul al XV-lea.

Rezistând presiunii exercitate de boierime chiar și pe calea luptei armate, îndeosebi în cursul deceniilor al cincilea până în cel de-al șaptelea ale veacului al XVI-lea, puterea centrală a pus capăt, pentru o perioadă de timp, luptelor interne, ieșind întărită din confruntarea cu marea boierime. Se poate presupune că în această privință ea a fost ajutată și de către structurile despotice de guvernare ale Imperiului otoman, ce dețineau supremația în regiune.

Încă de la început (secolele XIV–XV), nu a existat deci un sistem bine statornicit de succesiune la tron, transmiterea sa depinzând în mare măsură de voința boierilor, care îl puteau alege ca domn — cu egală îndreptățire — pe unul sau altul dintre membrii familiei domnitoare; aceștia puteau fi fii — legitimi sau naturali — sau frați — buni ori vitregi — ai domnului aflat până atunci în scaun.

---

[1] *Documente turcești*, I, p. 115.

[2] *DIR A, veac XVI*, III, p. 385.

[3] *DIR B, veac XVI*, V, p. 223.

Legitimând pretenția oricui se considera „os domnesc“ de a ocupa tronul, această situație a favorizat luptele pentru domnie și a slăbit autoritatea puterii centrale.

Pentru a consolida dreptul de moștenire (principiul eredității), înlăturând concurența periculoasă a pretendenților, ca și pentru a da un caracter tot mai formal dreptului de alegere al boierilor, unii domni au căutat să-și desemneze urmași încă din timpul vieții, prin asocierea acestora la domnie; așa au procedat Basarab cu fiul său Nicolae Alexandru, Mircea cel Bătrân cu fiul său Mihail, Alexandru cel Bun cu fiul său Iliaș, sau chiar Ștefan cel Mare, mai întâi cu fiul său Alexandru, apoi cu un alt fiu, Bogdan, urmărind să asigure succesiunea la tron a unuia dintre fii și să evite luptele dintre ceilalți fii și partizani ai acestora. În afară de asocierea la tron a fiilor domnului aflat în scaun, se practica uneori și asocierea fraților. Această asociere nu se făcea, de obicei, în vederea înlăturării luptelor pentru succesiune la tron, ea fiind mai mult o consecință a presiunilor sau chiar a conflictelor dintre partizanii fratelui asociat și aceia ai domnului aflat în scaun. Vlaicu Vodă l-a asociat pe fratele său Radu I, care i-a urmat la domnie; Dan I, pe fratele său Mircea cel Bătrân, iar în Moldova, Petru I (al Mușatei) și-a asociat pe fratele său Roman I, care, de asemenea, i-a urmat la tron. Cazul cel mai cunoscut de astfel de asociere este însă acela al lui Iliaș și Ștefan, fii ai lui Alexandru cel Bun, care și-au împărțit domnia și teritoriul Moldovei în urma câtorva lupte purtate între oștile partizanilor lor. Exceptând acest caz, asocierile la domnie nu au dus, de regulă, la divizarea teritoriului țării între domnii asociați, ci doar la împărțirea temporară a suveranității.

Practica asocierii a fost mai generală în epoca medievală, fiind cunoscută atât în Apus (în cazul monarhiei capețiene din istoria Franței), cât și în Răsărit, în sud-estul Europei, ea având ca model instituția din Bizanț. În Țările Române, asocierile fiilor de către domni au fost în general reușite, asigurând de regulă succesiunea domniei în descendență directă. Cele de frați au dus însă la conflicte și chiar la crime, fapt aflat probabil la originea proverbului „în dragoste și-n domnie nu-ncape tovărășie“. În această privință, un rol important a revenit și influenței otomane, unde Mahomed al II-lea a legiferat ca sultanul ajuns la putere să-și ucidă frații. Oricum, datorită impactului otoman, asocierile la domnie s-au rărit simțitor în veacul al XVI-lea, iar din veacul următor au dispărut aproape cu totul, întrucât eficiența lor în desemnarea succesorului era nulă, lucrurile depinzând total de voința Porții.

Voievodatul Transilvaniei. Deși încercarea lui Ladislau Kan (1294–1315) de a transforma Transilvania într-un voievodat autonom eșuase, datorită consolidării puterii centrale sub dinastia angevină, țara a continuat totuși să se bucure de o cvasiautonomie.

Pentru a pune capăt tendințelor de autonomie ale Transilvaniei, regele numea voievozi dintre marii dregători care își vor fi dovedit deja loialitatea față de „sfânta coroană“. Pentru a îngrădi puterea voievodului, regele Carol Robert a scutit nobilimea transilvană de dările pe care aceasta i le plătea până atunci. Unii voievozi au reușit totuși să-și întărească autoritatea și să se mențină timp îndelungat, constituindu-se chiar un fel de dinastii voievodale. Astfel, între 1349 și 1376 dregătoria voievodală a fost ocupată, cu mici întreruperi, de șase membri ai familiei Lackfy, iar între 1415 și 1437 a fost deținută de doi membri ai familiei Csáki.

Numit și revocat de rege, voievodul își alegea subalternii — de la vicevoievod și comiți până la notari — dintre „familiarii" săi, oameni aflați în slujba sa personală, care depindeau de el și răspundeau numai față de el, în virtutea acelei *familiaritas*, formă a raporturilor vasalice în regatul Ungariei. Voievozii și vicevoievozii nu aveau o reședință stabilă, ci stăteau de obicei pe la curțile de pe domeniile lor. Întrucât, mai ales de pe la începutul secolului al XV-lea, voievozii se aflau tot mai des și mai mult timp în afara granițelor Transilvaniei, îndeosebi la Curtea regală, ei lăsau conducerea treburilor aproape exclusiv pe seama vicevoievozilor. De exemplu, vicevoievodul Lorand Lépes a cârmuit țara vreme de mai bine de 20 de ani, între 1415 și 1438. De la mijlocul veacului al XV-lea, în absența lor din Transilvania, voievozii încredințau supravegherea conducerii, exercitate de vicevoievozi, unor „guvernatori", care, la rândul lor, puteau să aibă viceguvernatori. Lorand Lépes a fost astfel guvernator în perioada 1444–1445, pe când voievod era Iancu de Hunedoara.

De pe la mijlocul veacului al XIV-lea se întâlnește și un „duce al Transilvaniei", situație prezentă altminteri și în veacul precedent; acest titlu ducal îl avea Ștefan, fratele regelui Ludovic I. Întrucât demnitatea de duce era superioară celei de voievod, acesta din urmă era subalternul ducelui, care era membru al familiei regale. Începând din veacul al XV-lea, dregătoriile de voievod și vicevoievod erau exercitate, adeseori, de câte doi sau chiar trei demnitari în același timp.

Voievodul întrunea în mâinile sale cele mai multe atribuții administrative, judiciare și militare din Transilvania. Autoritatea sa a fost limitată treptat la cele șapte comitate aflate sub propria-i jurisdicție: Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Târnava, Alba și Hunedoara. În perioada 1263–1465, voievozii au purtat aproape permanent și titlul de comiți de Solnoc, iar Toma Szécsény a deținut o vreme și funcția de comite al Sibiului.

Pe teritoriul celor șapte comitate ale Transilvaniei existau însă enclave scutite — parțial sau total — de jurisdicția voievodală, ca urmare a unor privilegii regale. Astfel erau așezările din jurul ocnelor și al minelor: Ocna Dejului, Dej, Turda, Baia de Arieș. O scutire similară avea și Clujul. Mai erau scoase de sub jurisdicția voievodală și numeroasele moșii ale episcopului și ale capitlului de Alba Iulia, ca și acelea ale mănăstirii Cluj–Mănăștur, fapt ce a dus uneori la conflicte violente. Printr-o hotărâre regală din 1344, confirmată în 1395, imunitatea judecătorească a episcopului de Alba Iulia a fost limitată în favoarea voievodului.

Comitatele apusene (Sătmar, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Exterior, Bihor, Zarand, Arad), alături de comitatele din Banat și de comitatul Maramureșului, aveau o organizare aparte. Nici teritoriile în care fuseseră așezați secuii și sașii nu se aflau sub jurisdicția obișnuită a voievodului, care nu putea interveni în treburile acestor comunități etnice decât în temeiul împuternicirii regale, care era dată de la caz la caz. În timp ce sașii au reușit însă a-și consolida tot mai mult autonomia față de autoritatea voievodală, autonomia secuilor a devenit iluzorie încă de la începutul veacului al XV-lea, de când voievozii, începând cu Iancu de Hunedoara (1441), dețineau și demnitatea de comite al secuilor. În părțile secuilor, Iancu a și ctitorit mănăstirea franciscană de la Șumuleu, care reprezintă și astăzi un important centru de pelerinaj al lumii catolice.

Din motive politice, ținuturile Făgărașului și Amlașului au fost conferite de regele Ludovic I ca feude domnilor Țării Românești, situație care a dăinuit până în a doua jumătate a veacului al XV-lea. La sfârșitul domniei sale, regele Matia Corvin a donat Ciceul și Cetatea de Baltă cu titlu de feude domnilor Moldovei. Pe teritoriul acestor feude a apărut ulterior mănăstirea și episcopia ortodoxă a Vadului. Domnii munteni Radu cel Mare și Radu de la Afumați au obținut și ei posesiunile transilvănene de la Geoagiu și Vinț, unde după mijlocul veacului al XVI-lea este documentată episcopia ortodoxă a Geoagiului, cu începuturi similare celei de la Vad, dar de o durată efemeră comparativ cu aceea. Feudele ardelene ale domnilor munteni și moldoveni au contribuit și mai mult la strângerea legăturilor dintre aceste țări, dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților.

Și în Transilvania cele mai importante transformări pe planul instituțiilor s-au petrecut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în legătură cu crearea principatului autonom, aflat sub suzeranitate otomană, ca urmare a prăbușirii Ungariei după lupta de la Mohács (1526).

Începând cu anul 1541, țara a fost condusă de un principe ales de dietă: numai în timpul ocupației Transilvaniei de către Habsburgi, între anii 1551 și 1556, în fruntea acestui teritoriu au fost numiți din nou voievozi. Dreptul de a alege principele, pe care sultanul îl acorda dietei, a fost legiferat de către dieta întrunită la Cluj în anul 1543, care recunoștea că i se îngăduise a-și alege „orice principe ar voi"[1]. În virtutea acestui drept, în 1541 a fost ales principe Ioan Sigismund, care avea să fie reales și în 1556, după întoarcerea sa din Polonia. Dreptul dietei de a-l alege pe principe (*libera electio*) a fost confirmat încă o dată de către sultanul Soliman prin firmanul său (*ahdnamé*) din 1566, care recunoștea că „țara va fi volnică și liberă a-și alege principe pe cine va dori"[2], Poarta urmând să confirme alegerea și să-l învestească pe cel ales cu însemnele puterii.

După alegerea principelui de către dietă, se aducea la cunoștința Porții numele celui ales; urma confirmarea, în cazul în care noul principe era pe placul sultanului, sau refuzul confirmării, în caz contrar. Confirmarea principelui era însoțită de trimiterea însemnelor puterii: steagul, sceptrul, o sabie și o pălărie împodobită cu pene, precum și un cal cu întreg harnașamentul[3].

---

[1] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, I, p. 175–176.

[2] Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, II, 1, București, 1958, p. 421–422 (traducerea textului de aici a fost făcută după versiunea maghiară din S. Szilágyi, *Erdélyiország története* (Istoria Transilvaniei), I, p. 387–388).

[3] Vezi și Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 205, unde se vorbește de caftan, cal de rasă și sabie aurită.

Atunci când interesele Porții o cereau, sultanul îl numea direct pe principe, fără să consulte dieta sau îi impunea acesteia un candidat propriu. Dreptul de alegere al dietei a fost, de altminteri, curând încălcat, chiar în cazul lui Ștefan Báthory, urmașul lui Ioan Sigismund. Neîndrăznind să se împotrivească voinței sultanului, stările Transilvaniei, întrunite în dieta de la Alba Iulia, s-au grăbit să-l proclame ales pe Ștefan Báthory, care fusese numit de Poartă. Spre a împiedica însă crearea unui precedent primejdios pentru autonomia țării și pentru principiul electiv, stările au izbutit să-l înduplece pe trimisul sultanului ca să nu facă cunoscut firmanul de numire înainte de îndeplinirea formalităților de „liberă" alegere. Precedentul a fost astfel creat, alte cazuri similare repetându-se și în cursul veacului al XVII-lea.

Principele ales de dietă sau numit direct de către Poartă era înscăunat cu ceremonial și fast, în prezența unui ceauș, reprezentant al sultanului, în catedrala din Alba Iulia, capitala țării și orașul de reședință al curții princiare după mutarea acestuia de la Lipova, unde se stabilise, provizoriu, în 1541.

Teoretic, principele Transilvaniei era învestit cu largi prerogative: hotăra în problemele de politică externă, declarând război și încheind pace; numea sau aproba numirea trimișilor în misiuni diplomatice; primea trimișii cu rang diplomatic sosiți în țară. Ingerințele Porții în politica externă aduceau în fapt o îngrădire importantă a unor prerogative care aparțineau de drept principelui.

În politica internă, principele deținea, de asemenea, însemnate prerogative, asemănătoare celor exercitate de domnii Țării Românești și ai Moldovei: el era comandantul oștirii, care trebuia să servească însă și interesele Porții; era judecătorul suprem al țării, judecățile fiind făcute în numele său; lua decizii și în probleme religioase. Amestecul Porții în problemele interne ale principatului era mai puțin vizibil decât în cele de politică externă, sultanul respectând autonomia Transilvaniei în interior, atât timp cât tributul statornicit și alte obligații erau îndeplinite.

Principele cârmuia cu ajutorul unor colaboratori direcți, care alcătuiau sfatul (*consilium*) său. Numărul membrilor sfatului a fost variabil în cursul veacului al XVI-lea, stabilizându-se în cele din urmă la 12.

Reședințele domnești. În Țările Române, capitalele nu au fost mereu aceleași; ele s-au mutat în funcție de evoluția teritorială a statului, ca și de interesele politice ale domniei, coborând de la munte spre regiunile de deal și de șes. În Țara Românească, succesiunea lor a fost următoarea: Câmpulung, Curtea de Argeș, Târgoviște (de la sfârșitul veacului al XIV-lea) și București (în vremea lui Vlad Țepeș). În Moldova, de la Baia, capitala s-a mutat, după o etapă intermediară la Siret, la Suceava în vremea lui Petru Mușat, iar mai târziu, în secolul al XVI-lea, la Iași.

În afara acestor reședințe stabile, existau numeroase alte curți domnești, răspândite pe cuprinsul țării, unde domnii poposeau din când în când pentru a rezolva probleme ale administrației locale sau pentru a împărți dreptatea. Asemenea curți se aflau la Târgșor, Gherghița și Pitești, în Țara Românească, precum și la Hârlău, Vaslui, Bacău, Piatra,

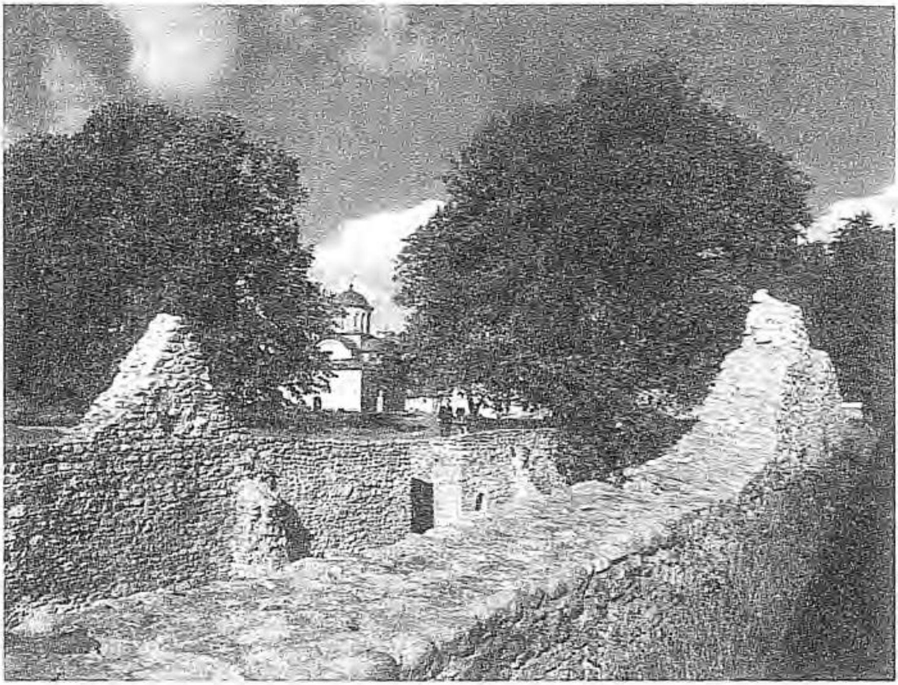

Fig. 35 Vestigiile Palatului Domnesc de la Curtea de Argeș.

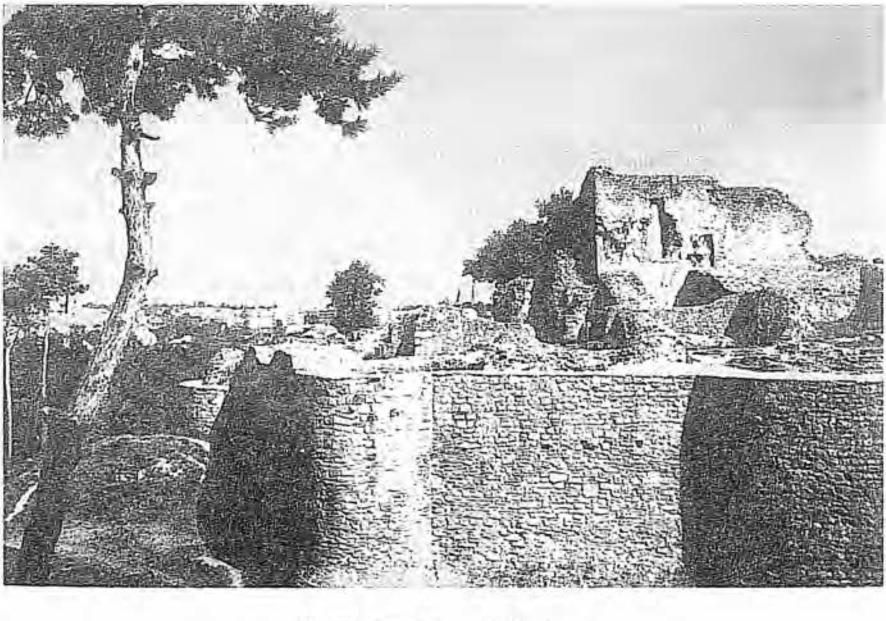

Fig. 36 Ruinele cetății Suceava.

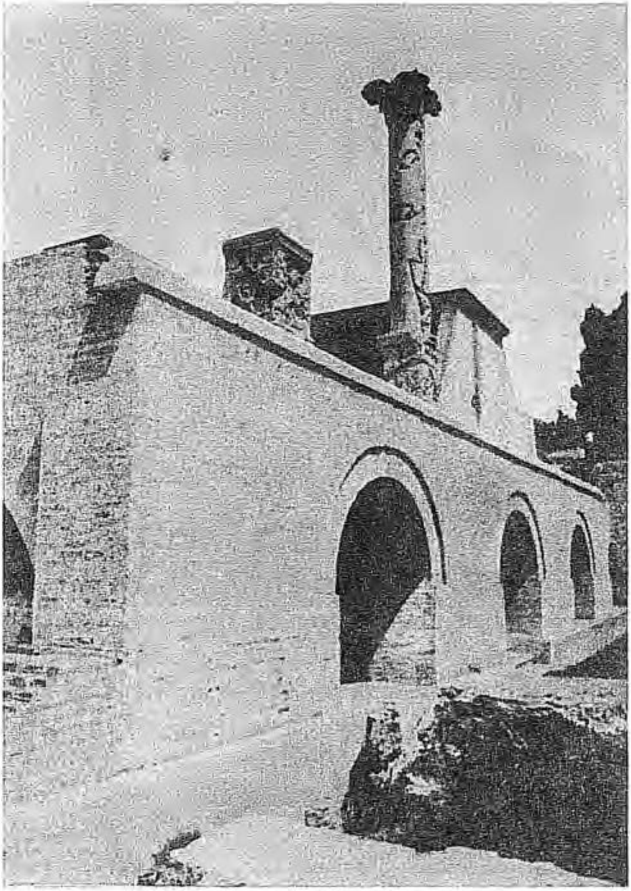

Fig. 37 Coloana de la Loggia Palatului voievodal din București.

Dorohoi, Cotnari ș.a., în Moldova, unde cele mai multe au fost construite de Ștefan cel Mare.

În privința Transilvaniei, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, capitala principatului a fost stabilită la Alba Iulia.

Adunările de stări. Reprezintă o instituție semnalată încă din secolul al XV-lea, purtând și numele de *marea adunare a țării* în Țara Românească și Moldova. În împrejurări deosebite, când era nevoie de luarea unor hotărâri foarte însemnate, care depășeau puterile domnului sau ale acestuia și ale sfatului restrâns, era convocată adunarea țării, numită *seim* (adunare) sau *rada* (sfat) în actele din Moldova, unde în cursul secolului al XV-lea sunt cunoscute cel puțin patru asemenea adunări, anume: în 1421, când Alexandru cel Bun hotăra să se acorde fostei soții Ringala (Rimgailla), târgul Siret și alte bunuri; în 1448, când Petru voievod reînnoia omagiul de vasalitate față de Cazimir al IV-lea (1447–1492), regele Poloniei; în 1456, când se aproba plata primului tribut către turci; în 1457, la Direptate, lângă Suceava, când era proclamat domn Ștefan cel Mare. Și în Țara Românească au existat astfel de adunări, care i-au ales domni pe unii dintre urmașii lui Mircea cel Bătrân.

Adunarea țării se compunea din marii boieri, din clerul înalt (mitropolitul, episcopii și egumenii principalelor mănăstiri), din boierimea mijlocie și mică, precum și din curtenii sau o parte a acestora.

Întrunită numai când o convoca domnul, marea adunare a țării nu a devenit o instituție permanentă în Moldova și în Țara Românească, ci numai una sporadică și episodică, însă din ce în ce mai frecventă în veacul al XVI-lea, când era vorba de alegerea domnului sau de alte probleme ca: abdicarea domnilor, declarații de război împotriva turcilor, încheierea păcii cu aceștia, solii mai importante, hotărâri cu privire la biserică etc. Astfel de adunări sunt menționate în 1522, 1583, 1594 și 1596 în Țara Românească, iar în Moldova mai des, în 1517, 1527, 1551, 1552, 1561, 1574, 1591, 1597 și 1600. Din izvoare mai reiese componența lor (înalți clerici, boieri, căpetenii ale oștirii, curteni, negustori și norod)[1], modul de luare a deciziilor (prin aclamații), precum și locul întrunirii lor (Curtea domnească, o biserică sau un câmp deschis).

Mai amănunțit sunt descrise adunările de stări care au luat decizii importante în privința raporturilor cu otomanii, cum ar fi cea convocată de Ion Vodă, în 1574, și cea convocată de Mihai Viteazul, în 1594[2].

În Transilvania, aceste adunări obștești se numeau *congregații generale*. De mai multe categorii, ele au suferit modificări în decursul timpului. De obicei aveau caracter judiciar, ocupându-se mai rar cu probleme economice sau administrative litigioase, ca reglementarea raporturilor dintre biserică și nobilime cu privire la dijmele ecleziastice, problema vămilor feudale, verificări de acte de danie etc.

Convocarea congregațiilor nobilimii din comitatele Transilvaniei voievodale era motivată uneori și prin necesitatea de a-i reprima pe „tâlhari“ și pe „răufăcători“, ca și pe toți ceilalți care tulburau ordinea publică a sistemului (aceștia puteau fi nobili care prădau moșiile vecinilor sau săvârșeau alte nelegiuiri, cât și țărani haiduciți).

Convocarea adunărilor obștești din Transilvania era făcută de rege, de voievod în mod obișnuit sau, mai rar, de vicevoievod. Congregațiile din Transilvania corespundeau adunărilor comitatelor apusene, convocate uneori tot din ordinul regelui, dar de regulă prin hotărârea palatinului sau a vicepalatinului. În Transilvania ele apar doar cu câțiva ani mai târziu decât în Slavonia (unde erau convocate de ban), sau decât în regatul Ungariei, unde sunt menționate cel mai devreme.

Prima mențiune a stărilor obștești din Transilvania datează din 1288, din timpul lui Roland Borșa, unul dintre cei mai puternici voievozi: era vorba de o adunare a „nobilimii țării Transilvaniei“, ținută lângă Turda de către vicevoievod, firește, în numele voievodului. Convocate mai puțin regulat la început, după 1320 ele s-au întrunit anual sau chiar de două ori pe an.

În afară de nobilimea celor șapte comitate, la ele luau parte, adeseori, secuii și sașii, precum și „oamenii de orice stare și condiție din părțile Transilvaniei“, „nobili și nenobili“, „prelați, baroni, nobili și ceilalți oameni de orice condiție, având posesiuni“. Nu participa deci la ele țărănimea iobagă, lipsită de proprietate funciară și supusă, de la o vreme, jurisdicției senioriale.

---

[1] La alegerea ca domn a lui Radu de la Afumați „s-au adunat boiarii toți și mari și mici, și toată curtea și au ridicat domn pre Radu vodă“ (*Istoria Țării Românești*, p. 44), iar 30 de ani mai târziu, în 1552, la alegerea lui Alexandru Lăpușneanu ca domn al Moldovei, „s-a adunat tot norodul și căpeteniile oștilor, împreună cu episcopii și boierii și tot sfatul și au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei“ (*Cronicile slavo-române*, p. 140).

[2] „Ci-și strânse (Mihai vodă) toți boiarii mari și mici din toată țara și să sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din mâinile păgânilor. Și dacă văzură că într-alt chip nu vor izbândi, deci ei ziseră: numai cu bărbăția, să ridice sabia asupra vrăjmașilor (*Istoria Țării Românești*, p. 55).

Fiind în cea mai mare parte aserviți, românii nu participau la aceste congregații lărgite, deși alcătuiau majoritatea populației din Transilvania. Uneori sunt însă menționați și românii — cnezii — și alți oameni liberi din rândurile lor, precum și reprezentanții târgurilor și ai orașelor, când acestea aveau procese sau alte interese de susținut în fața nobilimii. În mai 1355, voievodul a ținut lângă Turda o congregație generală „cu toți prelații, baronii, nobilii, secuii, sașii, românii și ceilalți oameni de orice stare sau condiție, așezați sau aflători în ... părțile Transilvaniei“[1].

Congregațiile generale la care participa numai nobilimea erau convocate de voievodul Transilvaniei din proprie inițiativă, în virtutea jurisdicției sale. Cele lărgite însă, la care au luat parte și alte elemente sociale sau etnice, erau ținute de acesta — sau în mod excepțional de către alți mari demnitari —, dar din porunca regelui. Erau și cazuri în care regele prezida personal adunările obștești lărgite, în cadrul călătoriilor sale prin țară. Ludovic I a prezidat, în 1366, o congregație generală la Turda, la care a luat parte și voievodul. Reprezentanții românilor nu au mai participat la congregații. Existența statelor independente Țara Românească și Moldova, în formarea cărora — îndeosebi a Moldovei — au jucat un rol important elemente conducătoare venite din Transilvania și răsculate împotriva regelui Ungariei, îi va fi determinat pe reprezentanții oficiali ai acestuia să nu aibă încredere în fidelitatea românilor transilvăneni față de coroană și să nu-i mai convoace la adunările despre care este vorba. Motivul principal a fost însă, cu mai multă probabilitate, declinul lor social și politic, sub presiunea crescândă a feudalității nobiliare.

În afara adunărilor de la Turda, voievodul mai convoca din proprie inițiativă și congregații ale nobilimii din câteva comitate învecinate. Mai sunt amintite și adunări pe districte, cum ar fi cea ținută de vicevoievod la 1 iunie 1360, în urma unui ordin regal adresat voievodului, cu „obștea cnezilor și a oamenilor de orice altă stare sau condiție“ din districtul Hațegului, „pentru restabilirea drepturilor lor“[2]. Însuși regele Sigismund de Luxemburg a ținut o asemenea adunare cu nobilimea, cnezii și cei „de altă stare“ din districtul Mehadiei, în anul 1428. O adunare obștească deosebită se cunoaște și în cazul sașilor: ea a fost ținută la Sibiu în 1372, din porunca lui Ludovic I, de către voievod, cu obștea sașilor din cele șapte scaune.

În privința comitatelor apusene și a celor bănățene, aici palatinul sau, mai rar, un alt mare dregător convocau și ei, din însărcinarea regelui, adunări obștești, pentru unul sau, de obicei, mai multe comitate. De altfel, în secolele XIV–XV aceste comitate își țineau adesea, pe lângă congregațiile palatinale, și propriile lor adunări generale, întrunite de comite sau vicecomite, la început din proprie inițiativă, apoi din mandat regal. Aceste adunări judecau pricinile mai importante ale nobilimii locale, care depășeau competența scaunului de judecată al comitatului, dar probabil că și pricinile urgente, care nu puteau fi amânate până la călătoriile periodice ale palatinului, făcute cam din doi în doi ani, până la sfârșitul veacului al XIV-lea, iar după aceea la intervale mai mari de timp. În comitatul Solnocul Exterior, vicecomitele ținea asemenea congregații din însărcinarea voievodului, în calitatea acestuia de comite de Solnoc.

---

[1] *DRH C*, X, p. 325–327. Prima mențiune a românilor la aceste adunări datează din martie 1291. Este posibil ca ei să fi fost prezenți și la cea ținută de voievod la Turda în octombrie 1344 „cu toți nobilii și cu secuii ..., cu sașii și cu oamenii oricăror alte neamuri (*nationum*) din acea parte“, adică din Transilvania (*DIR C*, *veac. XIV*, IV, p. 214, 632).

[2] *Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat Evkönyve* (Istoria județului Hunedoara și Anuarul Societății de Arheologie), Deva, 1882, p. 60–62 (cu dată greșită: 2 iunie 1360).

Comitele de Timiș, care unea de obicei sub autoritatea sa și o serie de comitate vecine (Caraș, Cenad, Arad, Zarand etc.), ținea congregații pentru teritoriile respective, iar banul Severinului pentru nobilii și cnezii districtelor românești de sub jurisdicția sa.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, în locul congregațiilor voievodale au apărut „congregațiile generale ale nobilimii" sau ale „locuitorilor țării" (*regnicolae*), prin care se înțelegeau de fapt numai stările privilegiate, adică nobilimea maghiară și păturile înstărite ale secuilor și sașilor. Aceste adunări nu mai aveau însă un caracter judiciar și nu mai erau periodice. Ele se întruneau din când în când, din inițiativă proprie, la Turda sau la Mediaș, pentru luarea unor hotărâri comune, votarea unor subsidii, întocmirea unor statute, strângerea de oști etc.

Cele mai importante categorii de adunări obștești au fost congregațiile voievodale lărgite, care au întărit legăturile dintre păturile privilegiate. Ele au reprezentat o formă premergătoare a dietelor din secolul al XVI-lea, cu care o parte a vechii istoriografii a identificat toate aceste adunări.

Începând din veacul al XVI-lea, problemele mai importante de politică externă erau dezbătute și hotărâte, în principiu, în dieta țării. Dieta Transilvaniei — care era o dezvoltare a „adunărilor obștești" nobiliare din perioada voievodatului și mai ales a congregațiilor celor trei „națiuni" privilegiate de după răscoala de la Bobâlna (nobilimea, patriciatul săsesc și păturile dominante secuiești) — era alcătuită din reprezentanții acestor trei „națiuni", ai celor patru religii „recepte", adică recunoscute (catolică, luterană, calvină și unitariană), ai unor cetăți și orașe, precum și din reprezentanții personali ai principelui (așa-zișii regaliști). Din dietă mai făceau parte comandanții unor cetăți regale, unii dregători superiori, judecători provinciali, cămărași ai minelor și ocnelor, conducători ai oficiilor vamale etc.

Membrii dietei erau aleși de nobilii din comitatele Transilvaniei propriu-zise și din cele din „Partium" (alături de comite, câte doi reprezentanți din fiecare comitat), de pătura conducătoare din scaunele secuiești, de greavii și patriciatul din scaunele săsești (câte doi reprezentanți din fiecare scaun), de orășenii bogați din orașele și târgurile care aveau dreptul de a fi reprezentate în dietă; „regaliștii" erau numiți dintre consilierii principelui și din rândurile marii nobilimi, prin „scrisori regale" (*litterae regales*). Numărul membrilor dietei trecea de 150. La convocarea principelui, aceștia se adunau de două ori pe an la început, o singură dată mai târziu și oricând, în caz de nevoie.

Hotărârile se luau la început prin votul exprimat cu glas tare de câte un reprezentant al fiecărei „națiuni" și religii oficiale, care făcea cunoscută voința celorlalți.

Locul de întrunire al dietelor era, de obicei, orașul unde se găsea curtea principelui la momentul respectiv.

La dietă participau numai reprezentanții claselor privilegiate și ai clerului superior, nu și aceia ai păturilor de jos. Deși alcătuiau majoritatea populației din Transilvania, după veacul al XIV-lea românii nu au mai fost reprezentați în congregații și diete.

Alături de activitatea desfășurată în dietă, scaunele secuiești și săsești și-au mai păstrat unele din vechile lor atribuții, pe baza cărora puteau rezolva problemele administrative și judiciare locale. La soluționarea lor participau însă numai păturile dominante, nu și țărănimea, care era exclusă din adunările scăunale.

Principatul autonom al Transilvaniei cuprindea cele șapte comitate din fostul voievodat, scaunele săsești și secuiești, cele trei districte (Brașov, Făgăraș și Bistrița), precum și comitatele apusene din „Partium" (Maramureș, Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Exterior, Bihor, Zarand și Arad), Banatul în întregime, unele comitate din Ungaria superioară (Bereg, Ugocsa și Szabolcs). Stăpânirea asupra acestor regiuni îi era recunoscută lui Ioan Sigismund încă de la 30 august 1540 de către sultanul Süleyman (Soliman). De la această dată, „Partium" (cuprinzând și Banatul) s-a unit tot mai strâns cu Transilvania. În vara anului 1542, Martinuzzi îi chema la dietă pe reprezentanții comitatelor Timiș, Arad, Zarand, Békés, Cenad, Csongrad, Bihor și Solnocul Exterior; reprezentanții acestora erau prezenți și la dieta din anul 1544. Regiunea sudică din „Partium", ca și o parte din Banat, au fost însă pierdute în urma ocupării lor de către turci, în anul 1552.

Sfatul domnesc. Asistându-i pe domni la conducerea statelor Țara Românească și Moldova, acest organ de conducere a îndeplinit un rol important și constant, întrucât era alcătuit în primul rând din stăpânii de domenii, care își îndeplineau în acest mod obligația de *consilium et auxilium* față de suzeranul lor și domnul țării. La Sfat mai participau uneori mitropolitul și episcopii țării, precum și egumenii marilor mănăstiri, stăpâne și ele de domenii. În Moldova sunt menționați uneori și fiii domnului.

Principalele acte ale domniei — fie de politică internă, fie externă — nu aveau putere dacă lipsea consimțământul marilor boieri din Sfat. Menționarea acestora ca martori sau atârnarea peceților lor la actele emise de cancelaria domnească reprezentau încredințarea dată de fiecare dintre aceștia că era de acord cu măsura luată sau cu acțiunea inițiată prin actul respectiv.

Membrii Sfatului îl asistau, astfel, pe domn ori de câte ori acesta întărea o proprietate sau o danie unui boier sau unei mănăstiri, participau la toate procesele, pe care domnul le judeca împreună cu Sfatul, sau la încheierea tratatelor cu puterile vecine, în care domnul declara că a încheiat actul respectiv „cu deplina știință și buna învoire a boierilor noștri credincioși, ținând sfat", cum a făcut Petru Mușat la 6 mai 1387[1] sau „sub credința și jurământul nostru și al boierilor noștri", cum spunea Mircea cel Bătrân în 1395[2].

---

[1] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 599.

[2] *DRH D*, I, p. 140.

Hotărârile obișnuite ale Sfatului domnesc se luau în numele tuturor boierilor mari și mici ai țării; în acte nu erau însă menționați cu numele decât marii boieri și dregătorii până la stolnic, postelnic și comis, ceilalți fiind cuprinși în formula „și credința tuturor boierilor noștri mari și mici“. Deci toți aceștia aveau răspundere solidară la cârmuirea țării. În Moldova se obișnuia chiar ca marii boieri să adauge la consimțământul dat de ei și „credința“ fiilor lor. Menționarea acestora avea menirea să arate că boierii erau membri ai Sfatului domnesc nu atât în calitate de dregători sau auxiliari ai domniei, ci ca stăpâni ai domeniilor lor; când un astfel de boier era și dregător, „credința“ fiilor săi nu era adusă în calitatea sa de dregător, ci de stăpân de domenii, întrucât fiii nu moșteneau dregătoria, ci domeniul.

Influența marilor stăpâni de pământ în Sfatul domnesc depindea în primul rând de averea lor, de numărul satelor pe care le stăpâneau. O situație deosebită au avut, de pildă, în Moldova marii boieri Mihail de la Dorohoi, proprietar a peste 50 de sate, care apare primul în Sfatul domnesc, Ivan de la Tutova, care avea 38 de sate, sau Cupcici vornicul, posesor a peste 20 de sate. O puternică influență exercitau apoi boierii bătrâni, care fuseseră membri ai Sfatului vreme îndelungată — unii până la 20–25 de ani —, precum și rudele domnului. Numai acestor mari boieri li se dădea titlul de *pan* sau *jupan*, titlu pe care îl purtau uneori și membrii familiei domnești. În secolul al XV-lea, mai ales spre sfârșit, marii boieri au început a fi numiți și *vlasteli* (cu singularul *vlastel* sau *vlastelin*, noțiune de origine sârbă, derivată de la *vlasti* = putere), mai ales în Țara Românească, pentru ca în veacul al XVI-lea termenul să fie înlocuit cu cel de *boier*, însoțit de calificativul *vel* (de la slavul *veliki* = mare). Vlastelii, legați de persoana domnului, sunt citați de regulă separat de dregători.

Numărul membrilor Sfatului domnesc era mai mare în Moldova (până la 20–30 de boieri) decât în Țara Românească (de obicei 10–15 boieri).

Prin comparație cu celelalte societăți medievale, se poate afirma că Sfatul domnesc s-a constituit, pe de o parte, prin obligația boierilor, ca vasali ai domnului, de a-i acorda acestuia *consilium*, adică sfat; pe de altă parte, prin nevoia domnului de a avea dregători și de a întreține fastul curții sale. Întrucât primele hrisoave ale domnilor Țării Românești nu au ca martori boieri, primii boieri menționați în această postură apar în documentul emis de Mircea cel Bătrân la 4 septembrie 1389.

Organizarea Sfatului domnesc vădește o puternică influență bizantină, exercitată însă prin intermediul lumii sud-slave, care la rândul său a suferit o influență directă și puternică a Bizanțului, fapt evident prin multe alte denumiri de dregătorii bizantine, existente în cadrele sale, care nu apar în Țările Române. Dintre dregătoriile de curte de aici, *logofătul*, *vistierul* și, probabil, *comisul* și *spătarul*, sunt preluate din Bizanț, denumirea de *logofăt* pentru grecescul „logothetes“ indicând fără dubiu filiera sud-slavă prin care a venit noțiunea. De asemenea, datorită faptului că Țara Românească și Moldova au folosit slavona ca limbă de cancelarie, unele denumiri de dregătorii au împrumutat haina slavonă — este cazul cu *vornic*, *stolnic*, *clucer* ș.a. — fără ca aceasta să însemne că și dregătoriile erau ele însele de origine slavă, întrucât se întâlnesc și în Bizanț și în Europa Apuseană, dar sub alte denumiri.

Este de presupus că dregătoriile au apărut nu deodată, ci pe măsură ce Curtea domnească își perfecționa organizarea, paralel cu întărirea autorității domnești[1].

Ca o dovadă remarcabilă a unei unități de dezvoltare a evului mediu românesc, este de observat sincronismul apariției acestor dregătorii în documentele moldovene și muntenești. Cu puține excepții, toate au apărut cam în aceeași perioadă, prima mențiune fiind de regulă din Țara Românească, fără a lipsi și situațiile inverse, când prima mențiune este din Moldova.

Majoritatea dregătoriilor — aproape toate comune celor două state — au apărut în documente în primul veac după întemeierea lor, adică până la 1450, atât în Țara Românească — 10 — cât și în Moldova — 11 —, fiind completate cu noi dregătorii în a doua jumătate a secolului al XV-lea (5 și, respectiv, tot 5), apoi în secolele XVI–XVII.

Dregătoriilor le lipsea o specializare absolută de atribuții, element propriu aparatului de stat modern. În afara atribuțiilor principale dregătoriei pe care o deținea și de la care își lua numele, fiecare dregător putea îndeplini, din porunca domnului, diverse alte

---

[1] Ordinea apariției dregătoriilor în documente poate fi ilustrată de următorul tabel:

Dregătoria	Țara Românească	Moldova
Pârcălabul	1368 (?)	1387
Vornicul	1389	1387
Banul	<1389–1400>	1595
Stolnicul	<1389–1400>	1393
Vistierul	<1389–1400>	1400
Logofătul	<1389–1400>	1399
Paharnicul	<1392>	1408
Postelnicul	1437	1407
Spătarul	1415	1434
Comisul	1415	1435
Clucerul	<1469>	1425
Slugerul	1480	1456
Armașul	circa 1460	1489
Pitarul	1489	1476
Ușarul	–	1482
Portarul	1494	1436 (la Suceava)
Medelnicerul	1523	1463
Șetrarul	1520	1517

însărcinări: solii peste hotare, comandă de oaste, strângeri de dări, hotărnicii, judecata unor pricini între locuitori (individual sau în grupuri formate și din alți dregători) etc.

Lipsa unei diferențieri de atribuții administrative între dregătorii Curții domnești rezultă și din faptul că fiecare din aceștia putea fi ispravnic sau executor al unei porunci domnești, indiferent de natura ei. Cel trimis ca executor al unei porunci domnești îndeplinea o delegație dată ad-hoc de către domn și de către Sfatul domnesc, care precizau în documentul respectiv limitele competenței administrative a ispravnicului.

Se poate totuși afirma că la unii mari dregători (*banul*, *logofătul*, *vornicul*, *vistierul*, *pârcălabul*) predominau atribuțiile de ordin public, în timp ce alții (*postelnicul*, *paharnicul*, *stolnicul* etc.) prestau slujbe la Curtea domnească.

a) Dregătorii publice

Banul era, de la sfâșitul secolului al XV-lea, conducătorul administrației în Oltenia și cel mai de seamă între dregătorii Țării Românești, singurul care avea dreptul să pronunțe pedepse capitale, dar numai în Oltenia. El a fost precedat de *banul de Severin*, care apare în Sfatului domnesc al Țării Românești în vremea lui Mircea cel Bătrân (în ultimul deceniu al veacului al XIV-lea și în primele două decenii ale veacului următor). După ce bănia și-a stabilit sediul la Craiova (după o fază intermediară, când sediul ei s-a aflat la Strehaia), fiind deținută de boierii Craiovești, titularul ei era *marele ban*, căruia îi erau subordonate celelalte bănii de pe teritoriul Olteniei. Originea demnității de ban este foarte probabil avară, de unde a pătruns la slavi, apoi la maghiari, filieră prin care au preluat-o și românii.

Vornicul era la origine conducătorul Curții domnești (de la slavul „dvor“ = curte), devenind cu vremea dregătorul cu cele mai importante atribuții judecătorești în ambele state. În Moldova, dregătoria s-a dublat în veacul al XVI-lea, când existau doi mari vornici: cel al Țării de Jos, menționat încă din vremea lui Ștefăniță, și cel al Țării de Sus. Dublarea vorniciei aici își va fi avut originea în existența celor două țări ale Moldovei în vremea luptelor dinastice dintre urmașii lui Alexandru cel Bun, către mijlocul veacului al XV-lea, iar întâietatea vorniciei din Țara de Jos față de cealaltă poate fi legată de întâietatea episcopului de Roman față de cel de la Rădăuți, cel dintâi fiind atestat și cu rang mitropolitan la mijlocul secolului al XV-lea. Demnitatea de vornic în Țările Române corespundea celei de *palatinus* sau *iudex curiae* din Regatul maghiar, sau lui *magister aulae regiae* din Regatul polon.

Logofătul era conducătorul cancelariei domnești, echivalent lui *cancelarius sive notarius* din lumea apuseană. Se îngrijea de redactarea hotărârilor luate de domn și de sfatul său, întărind cu pecetea domnului aceste hotărâri, redactate ca *hrisoave* (de la bizantinul *chrysoboulloi logoi*) sau *porunci domnești* (echivalente bizantinului *prostagmata*, tot la plural). În Moldova — unde îndeplinea și importante atribuții judecătorești și răspundea de hotărnicirea moșiilor — logofătul a devenit cu vremea „întâiul șezător al divanului“, cum se exprimă un document din 6 iulie 1662, sau „capul tuturor sfaturilor", cum îl caracterizează Dimitrie Cantemir, fiind citat deci ca primul martor al Sfatului domnesc, întrucât în Moldova demnitatea sa trecea înaintea celor doi vornici. Logofătul păstra marele sigiliu domnesc, iar Miron Costin, care a și deținut această demnitate, îi explica originea în bizantinul „logothetes", după ce Udriște Năsturel îl tradusese în slavă prin „slovopoložnik" sau „slovopisatel". În lumea bizantină, demnitatea avusese mai multe semnificații, iar în Țările Române sunt menționați încă din veacul al XVI-lea subalterni ai logofătului ca *vtori logofăt* și *treti logofăt*, cel din urmă aplicând sigiliul cel mic pe scrisorile particulare ale domnului[1]. În subordinea logofătului era un corp de *pisări*, *dieci*, *grămătici* sau *uricari*, în Moldova. Între ei se aflau și scriitori în limbi străine, polonă, latină, maghiară, turcă (*iazagiu*), pentru corespondența cu alte țări.

Vistierul avea în grija sa finanțele țării, ținând evidența tuturor veniturilor strânse din țară, a cheltuielilor, ca și pe aceea a contribuabililor și a celor scutiți de dări. În documente slave de la Udriște Năsturel e numit și *velikij săkrovišnik*, iar documentele latine îl numesc *thesaurarius*, *supremus thesaurarius* sau *camerae praefectus*, echivalent cu germanul *Schatzmeister* sau cu italianul *gran tresoriere*. În documente din timpul lui Mircea cel Bătrân apar chiar doi vistieri, dintre care unul este *protovistier*, echivalentul bizantinului *protovestiarios*, care moștenise atribuțiile lui *comes sacrae vestis* din perioada romană târzie, având grijă de garderoba imperială.

Un dregător important, cu rosturi militare în Țara Românească, era ***spătarul***, conducătorul călărimii; el purta spada domnului în timpul ceremoniilor, simbolul puterii sale militare de comandant al oștirii. În Bizanț, spătarii erau mai mult un corp nobiliar din preajma împăratului, decât o dregătorie, fiind conduși de un *protospatharios*, care și-a pierdut treptat din însemnătate, dispărând în vremea Comnenilor. A apărut însă și mai târziu, dar fără funcție și pe un loc destul de mic. În Bizanțul târziu, comanda oștirii o avea *megas domestikos* (situat pe locul al patrulea după despot, sebastocrator și kaisar), dar sabia împăratului era purtată de protostrator, situat pe locul al 8-lea în cadrul ierarhiei de la Curte. Aceste diferențe i-au făcut pe unii istorici (C.C. Giurescu) să derive termenul mai degrabă de la latinul *spatha*, decât de la grecescul *spatharios*. În texte latine medievale, dregătoria românească este redată prin *spatharius*, *spatarius*, *supremus ensifer*, *armiger*, iar în cele slave prin *mečionoš* (corespunzător lui *myecznyk* din Polonia) sau *orăžnik*. În Sfatul domnesc din Țara Românească, spătarul apare uneori pe locul al patrulea, trecând deci înaintea vistierului. Între 1475 și 1493 în Sfatul domnesc apar câte doi spătari, ca de altfel și doi postelnici. În anul 1582 a apărut și un al doilea spătar, iar mai târziu chiar mai mulți dregători cu această calitate, situație care, ca și în Bizanț, indică o demonetizare a funcției și a titlului.

---

[1] După Grigore Ureche, logofătul al doilea era „hotărâtor de ocine în toată țara", iar logofătul al treilea era „cărtular, scriitor bun, dvorbitor totdeauna lângă domn, credincios la toate tainele domnului și cărți ori den țară, ori de la priietini de unde ar veni, toate în mâna lui merg și cu învățătura domnului de la dânsul iese răspunsurile și pecetea țării în mâna lui. Și orice giudețe și îndreptări să fac oamenilor, fără pecetea domnului nu poate hi care-i în mâna logofătului al treilea" (Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 77). Dimitrie Cantemir avea să afirme mai târziu că treti logofăt „pune sigiliul cel mic pe scrisorile particulare ale domnului".

În Moldova, dregătoria sporea în valoare în timpul lui Ștefan cel Mare, apărând în sfat după pârcălabii cetăților, dar înaintea vistierului.

Pârcălabii îndeplineau importante atribuții administrative și judecătorești, limitate teritorial la ținutul ce li se dădea în grijă. Ei au jucat un rol mult mai important în Moldova; aici au existat mai multe cetăți decât în Țara Românească, unde cele principale (Turnu și Giurgiu) au fost ocupate de turci la începutul secolului al XV-lea. Originea termenului ar fi în germanul *Burgraff* sau *Burgraf*, românii preluându-l prin filieră slavă, sau mai degrabă, maghiară (*porkoláb*). În textele latine, termenul este redat prin *capitaneus* sau *castellanus*. Pârcălabii din orașe erau mai puțin importanți decât cei ai cetăților. În Moldova, Ștefan cel Mare a numit chiar câte doi pârcălabi la o cetate, ca și în Regatul maghiar, unde în aceeași perioadă existau doi castelani în cetățile de margine, apropiate de turci. Datorită acestui fapt, Sfatul domnesc din Moldova perioadei respective apare dominat uneori de pârcălabi, în număr de șase până la opt în perioada 1471–1483, aceștia fiind menționați de regulă după marele vornic, datorită importanței deținute de factorul militar sub domnia lui Ștefan cel Mare, în special în legătură cu marele efort al luptei antiotomane.

În a doua jumătate a veacului al XV-lea, în cadrul procesului de întărire a autorității centrale din vremea lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, documentele menționează pentru prima oară ***armașul***, dregătorul care aducea la îndeplinire pedepsele hotărâte de domn și de sfatul său, inclusiv pedepsele capitale.

Portarul se ocupa în Țara Românească de hotărnicii și de primirea solilor (atribuție deținută în Moldova de ***ușar***); în Țara Românească portarul apare însă mai târziu decât în Moldova, unde este menționat pentru prima oară în 1436, iar în perioada 1438–1441 figura chiar în Sfatul domnesc, înlocuind, după unele opinii, vornicul de Suceava, deși acesta din urmă avea să apară mult mai târziu în subordinea hatmanului. Dregătorul care până în 1441 se numea în Moldova portar, a apărut din 1479 ca *marele portar de Suceava*, demnitate deținută până în 1481 de Șendrea, cumnat cu Ștefan cel Mare, iar apoi de Luca Arbore.

Atribuțiile militare ale portarului de Suceava au fost preluate în veacul al XVI-lea de către ***hatman***, demnitate despre care se spune că, în a doua sa domnie, Petru Rareș l-a numit pe Vartic „hatman i starostha". Din afirmația că Ștefăniță (1517–1527) i-a tăiat capul lui Luca Arbore, *hatmanul* și întâiul său sfetnic, căruia documentele contemporane lui îi spun însă *portar*, ca și din faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea noul dregător, hatmanul, apare mai des ca portar și mai rar ca hatman ori pârcălab, se poate deduce o relativă identitate de atribuții între cele trei dregătorii. Miron Costin afirma că Ieremia Movilă ar fi înființat noua dregătorie după model polon, hatmanului fiindu-i dată și pârcălăbia de Suceava, spre a avea loc în Sfatul domnesc. Ambele dregătorii erau însă anterioare, pârcălabii cetăților avându-și locul după vornici; scăderea lor în importanță, mai ales după dezafectarea cetăților în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, avea să ducă la creșterea în importanță a hatmanului, care a ajuns al patrulea dregător în sfat, după logofăt și după cei doi vornici de la care a preluat mai târziu comanda armatei, dobândind însă și alte atribuții, mai cu seamă fiscale, paralel cu declinul factorului militar în viața statului.

Dincolo de filiera polonă, originea cuvântului din germanul „Hauptman" este indubitabilă, în documente latine hatmanul fiind denumit ca „supremus campiductor et vicerex, generalus totius provinciae, generalissimus Moldaviae" sau „generalus equitum et peditum", deși unele informații externe din secolul al XVII-lea îl considerau doar comandantul cavaleriei.

b) Dregătorii de Curte

Cei mai mulți dregători îndeplineau diverse atribuții la Curtea domnească.

O primă categorie era formată din cei care prestau servicii personale domnului. Cel mai important dintre dregătorii de Curte era ***postelnicul***, desemnat cu un cuvânt de origine slavă, derivat de la „postelja", cu sensul de „așternut", existent și la ruși, sârbi sau cehi, dar căruia Miron Costin îi atribuie o origine polonă.

Corespunzând șambelanului din lumea occidentală și având grija camerei de culcare a domnului, postelnicul era dregătorul cel mai apropiat de persoana voievodului, având permisiunea de a intra chiar nechemat la domn și chiar dacă acesta era neîmbrăcat. Cronicarul Macarie îl numește „paznicul iatacului domnesc", fapt confirmat și de echivalarea dregătoriei în alte limbi, ca „magister di camera supremo" în italiană sau „le maréchal de la cour" în franceză.

În documentele latine, postelnicul este indicat prin „postylnik" (foarte rar), dar mai ales prin „cubicularius" ori „cubicularius supremus", „praefectus aulae, supremus (sau „summus") aulae praefectus, marschalus". Filiația sa poate merge până la *praepositus sacri cubiculi* din Imperiul roman târziu, atribuții pe care în Bizanțul târziu le avea dregătorul numit *parakoimomenos* (în traducere „cel care doarme alături" de împărat). În slava lui Udriște Năsturel, postelnicul este redat prin „domostroitel". Postelnicul apare ca ultimul membru al Sfatului domnesc. Demnitatea apare dublată și chiar triplată încă din veacul al XV-lea, unul fiind *mare postelnic*, dregător care în Țara Românească putea fi chiar dublat. În secolul al XVI-lea apare și „vtori postelnic", iar în cel următor „treti postelnic". Numărul postelnicilor sporind considerabil către 1700, în perioada ulterioară, fiii de boieri se chemau postelnicei.

Noțiunea de „postelnic" este înlocuită uneori prin cea de *stratornic*, noțiune explicată fie de la latinul „stratus" (Gh. Ghibănescu), fie de la românescul „strat" (cu sensul de

„pat“, I.A. Candrea), fie, în sfârșit, de la grecescul „strator“, cu sufixul slav „-nic“ (N. Iorga). Noțiunea avea însă în Bizanț valențe militare, mai ales dacă o avem în vedere pe cea de „protostrator“, derivată din această rădăcină.

Cu vremea, postelnicul a dobândit și sarcina de a-i introduce la domn pe cei veniți în audiență, dar mai ales pe solii statelor străine, motiv pentru care a fost asimilat unui ministru de Externe.

Strâns legat de persoana domnului era și ***medelnicerul***, derivat de la maghiarul „medel“, care înseamnă „lighean“ (în Moldova, ligheanului i se spunea și „medelniță“). El îi turna apă domnului pentru a-și spăla mâinile la masă, putând fi asimilat dregătorilor bizantini numiți „nipsistarioi“. În Țara Românească, *marele medelnicer* este menționat uneori în calitate de membru în Sfatul domnesc, iar în Moldova mai frecvent în secolul al XVII-lea.

Postelnicul fiind ultimul dregător din Sfat, medelnicerul era al treilea între dregătorii ce nu participau la sfaturile secrete ale domnului, după stolnic și comis. Marele medelnicer era ajutat de *vtori* și *treti medelnicer*, de alți trei sau patru medelniceri, care păstrau vesela, puneau masa sau desfășurau alte activități legate de masa domnească.

Între dregătorii care se ocupau de aprovizionare și de ospețele domnești, ***paharnicului*** îi revenea aprovizionarea cu vin a pivnițelor domnești. Echivala cu „boutellier“ din Franța, cu „Mundschenk“ din Germania sau cu „pincernarum regalium magister“ ori „pohárnok mester“ din Ungaria. Numele latin „pincerna“ a dat „pinkernes“ în Bizanț, de unde l-au împrumutat și bulgarii sub forma „epikerni“. În Bulgaria medievală exista și mănăstirea „ton Epikernaion“.

Numele de „paharnic“ este împrumutat foarte probabil din Serbia sau Bosnia, de la el trăgându-și originea și cuvântul „pahar“ din limba română. Del Chiaro numea paharnicul „gran siniscalco“.

Noțiunea *paharnic* se întâlnește în Moldova mai ales sub forma *ceașnic*. În scrierile și documentele latine i se spune „pincerna, supremus pincerna, magister pincernarum“. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* vorbesc de „kredinčjare“, întrucât gustau vinul pentru a nu fi otrăvit, termenul referindu-se mai degrabă la *cupari*, ca subalterni ai paharnicului. Alți subalterni ai paharnicului erau al doilea și al treilea paharnic, păhărniceii, ploscarul (înainte de a fi înlocuit de cupar) etc. Miron Costin îl numește „podczaszy“ pe marele paharnic, formă întâlnită câteodată și în documentele slave din Moldova, unde termenul cel mai întâlnit este cel de „ceașnic“.

Când apare în Sfatului domnesc, paharnicul se află pe unul dintre ultimele locuri.

Tot pe unul dintre ultimele locuri, de regulă înaintea paharnicului, dar uneori după el, este întâlnit și ***stolnicul***, numit și „ho epi tes trapezes“ sau „trapezarios“ în Bizanț, „magister regiae mensae, dapiferorum regalium magister“, în documentele latine, iar în cele latine privitoare la Moldova „stolnig, magister mensarum dapiffer“, pentru ca în cele narative să fie „culinae praefectus, supremus dapifer, praefectus culinae et mensae“.

Cuvântul „stolnic“ este de origine slavă (întâlnim „stolnik“ în Polonia de la „stol“, care înseamnă masă), dar este foarte probabil ca românii să-l fi preluat de la sud-slavi, mai curând de la bulgari, unde întâlnim „Slav, stolnik carev“ (inscripție pe un inel).

Dregătorul răspundea de masa voievodului și de servirea acesteia la ospețele domnești, de aprovizionare cu alimente, inclusiv cu pește. Corespundea lui „Küchemeister“ din Germania.

Dimitrie Cantemir afirma că stolnicul era primul între marii boieri din divan care nu lua parte la sfaturile secrete ale domnului.

Subalternii marelui stolnic erau stolnicii sau stolniceii, care strângeau dijma din pește de la bălțile Dunării.

De origine slavă este și noțiunea de ***clucer***, derivată de la „ključ“, care înseamnă cheie și este desemnată în latină prin „claviger“. Dregătorul apare uneori și ca membru al Sfatului domnesc, fiind mai puțin important în Moldova decât în Țara Românească, unde la cumpăna dintre veacul al XVI-lea și al XVII-lea dregătoria respectivă a fost deținută de către Radu Buzescu.

Clucerul avea cheia cămărilor și a depozitului ori a magaziilor cu provizii ale Curții, răspunzând de aprovizionarea Curții domnești. Aflat în serviciul lui Petru Șchiopul, raguzanul Giovanni de Marini Poli afirma despre clucer că „are grijă de toate cele ce vin la Curtea domnului, cele ce se primesc și se împart, și nimeni nu-i poate lua socotelile“. În Țara Românească, clucerul avea și atribuțiile *jitnicerului* din Moldova. Subordonații săi, numiți inițial cluceri al doilea, s-au diversificat începând din veacul al XVII-lea.

Derivat de la žito = grâne, de unde žitnica însemna hambar, *jitnicerul* avea în grijă magaziile de grâne. Apare doar în Moldova, unde o inscripție din 1588 vorbește de „jitnicerul Sucevei“, iar în Țara Românească a existat doar sub Grigore Ghica, în perioada 1672–1674, atribuțiile sale fiind îndeplinite de clucer. Jitnicerul corespundea lui „annonae praefectus“ sau „decimarum curator“ din textele latine.

„Mai mare peste care și carete“ în Țara Românească, ***pitarul*** pregătea pâinea pentru domn și pentru sluijitorii ori corpurile de oaste cu tain (rație) zilnic de pâine. Din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, pitarul are și epitetul „mare“ în Moldova, iar în Țara Românească încă din 1544. Aici el este menționat și ca membru în Sfatul domnesc câteodată, iar din vremea domniei lui Matei Basarab avea să devină o prezență obișnuită a Sfatului. Numele său derivă de la slavul „pita“, care înseamnă pâine.

Slugerul era însărcinat cu aprovizionarea și distribuirea rațiilor de carne sau, cum spune cronicarul Grigore Ureche, era „ispravnic pre toate obroacele de carne ce se dau la cuhnele domnești și la slujitorii curții și la oaspeții ce vin în țară“. Este menționat cu începere din veacul al XV-lea, când apare și ca martor în acte de întărire, pentru ca din vremea lui Matei Basarab să apară ca martor obișnuit al documentelor domnești. Dregătoria și-a pierdut însă din importanță spre sfârșitul perioadei medievale. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, slugerul a început să fie numit *mare sluger* (sluger magnus), având în subordine un al doilea sluger, ulterior și alți subordonați.

Grija grajdurilor și a cailor domnești o avea ***comisul***, „al cărui nume vine de la *comes* al romanilor, comite sau conte“[1]. Latinul „comes“ a lăsat și în greaca bizantină un „komes ton basilikon hippon“, care avea grijă de grajdurile imperiale, dregătorie împrumutată apoi de bulgari, de la care a trecut și la nord de Dunăre, unde demnitatea este atestată încă din veacul al XV-lea. Izvoarele narative de limbă latină îi spun „stabuli praefectus, supremus stabuli praefectus“ sau „agazonum et stabuli praefectus“. De altfel, latinul „comes stabuli“ a lăsat un „megas kontostaulos“, care se întâlnește până târziu la bizantini, dar și un „connétable“ sau conetabil în Franța medievală, unde el a ajuns însă căpetenie a cavaleriei și consilier militar al regelui, atribuții militare pe care comisul nu le-a deținut însă în Țările Române. Mai târziu, *marele comis* a fost dublat de un comis al doilea și apoi de un al treilea comis.

Miron Costin îl asemăna pe marele comis dregătorului polon „koniuszy“, ocupându-se și de aprovizionarea cu fân a grajdurilor domnești, fapt care explică de ce Udriște Năsturel îi spune „konjuš“ sau „konohranitel“.

c) Schimbările produse în secolul al XVI-lea în cadrul dregătoriilor

Dintre dregătorii menționați, în secolele XIV–XV apar în mod obișnuit ca membri ai Sfatului domnesc: *vornicul*, *logofătul*, *banul*, *spătarul*, *vistierul*, *paharnicul*, *postelnicul*, *stolnicul* și *comisul*, precum și *pârcălabii* și *portarul de Suceava*, în Moldova (în afara boierilor fără dregătorii).

În secolul al XIV-lea și în prima jumătate a veacului următor, dregătorii ocupau în Sfatul domnesc o poziție mai puțin importantă decât boierii fără dregătorii, fapt care exprima relațiile dintre domn și marea boierime, a cărei participare la guvernarea țării nu era legată sau condiționată atunci de ocuparea unei dregătorii. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, o dată cu întărirea autorității centrale, în Sfatul domnesc au început să aibă o pondere tot mai mare dregătorii domniei, boierii fără dregătorii fiind treptat eliminați din sfat, astfel încât la sfârșitul domniilor lui Ștefan cel Mare în Moldova și Radu cel Mare în Țara Românească Sfatul domnesc a ajuns să fie format numai din boierii care ocupau dregătorii, ca și din foștii dregători mai vârstnici, situație care s-a păstrat în tot cursul secolului al XVI-lea.

Dincolo de absența unei diferențieri precise între atribuțiile lor, dregătorii de atunci nu aveau leafă. Veniturile lor erau obținute de la locuitori în schimbul slujbelor pe care ei le îndeplineau (judecăți, hotărnicii, strângeri de dări etc.), din răsplătirea slujbei de către domnul țării cu „mila“ domnească (danii de ocine, scutiri de dări), din darurile pe care le primeau de la subalterni sau de la diverși soli străini, ca și din concedarea de către domnie a veniturilor unor ținuturi sau rezultate din diverse impuneri. Aceste venituri erau proporționale cu importanța dregătoriei celui care le strângea, precum și cu aceea a slujbei prestate. Un rol de seamă în stabilirea veniturilor îl juca și bunul plac al dregătorilor domnești, care săvârșeau dese abuzuri în această privință.

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, 1992, p. 223.

Accentuarea dependenței față de Poarta otomană a făcut ca de la sfârșitul secolului al XVI-lea Sfatul domnesc să fie numit cu termenul turcesc de *divan*.

Dregătorii trecuseră deja înaintea boierilor. Este de reținut că dregători erau numai boierii cu demnități mai importante, care erau de obicei și membri ai Sfatului domnesc; începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când în documente apar numeroși purtători de titluri, ca al doilea clucer, postelnic, paharnic, comis etc., toți aceștia erau numiți boieri sau slugi domnești, nu dregători, cum de regulă li se spunea numai celor mari.

Sporirea gradului de instabilitate a domniilor a fost însoțită de o mare mobilitate și instabilitate a dregătorilor care, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, apar schimbați foarte des[1]. Totodată, înlocuirile de dregători au fost mult mai frecvente decât cele de domni: pe lângă schimbările de dregători aduse de o nouă domnie, în cursul unei aceleiași domnii aveau loc mai multe schimbări de dregători.

În ultimele două decenii ale veacului al XVI-lea, în Sfatul domnesc din Țara Românească și Moldova au pătruns numeroase elemente greco-levantine sau chiar italieni, ca Bartolomeo Brutti; acestea inspirau încredere unor domni veniți de la Poartă, iar unii dintre ei erau și informatori ai dregătorilor turci, cu care întrețineau relații.

Noile dregătorii apărute acum au fost *medelnicerul* (1523) și *șetrarul* (1520) în Țara Românească, iar în Moldova *jitnicerul* (1558).

---

[1] Tabelul următor ilustrează elocvent aceste schimbări:

Situația din Moldova:

	Anii 1501–1546	Anii 1546–1600
Portari de Suceava	5	25
Logofeți	6	12
Spătari	6	25
Postelnici	5	24

Situația din Țara Românească:

Spătari	23	31
Vistieri	17	41
Stolnici	18	39
Postelnici	25	37

Rezultă din tabel faptul că schimbările au fost mult mai numeroase în Țara Românească, întrucât și presiunea otomană era aici mult mai puternică.

Setrarul avea în grija sa corturile armatei în timp de război; apare în documente la începutul secolului al XVI-lea, fiind uneori menționat chiar în Sfatul domnesc, după armaș, dar dregătoria sa avea să sporească în importanță în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Alt dregător apărut în această perioadă a fost ***aga***, mai întâi în Țara Românească (1567), apoi și în Moldova (1592); purtând nume turcesc, aga era comandantul pedestrașilor, fiind subalternul marelui spătar în Țara Românească și al hatmanului în Moldova.

Dincolo de ilustrarea sporirii influenței turcești, apariția acestei demnități, la 10 decembrie 1567 (când Petru Vodă cel Tânăr, domnul Țării Românești, îi dăruia lui jupan Oxotie vel aga și fiilor săi „ca să-i fie satul Calopăr tot cu tot hotarul și cu ce este venitul boieresc"), reprezintă și o mărturie a pătrunderii elementului grecesc în viața social-politică și culturală a Țărilor Române, proces ce se accentuează cu începere din aceeași perioadă. În persoana agăi Oxotie, originar din Pogoniana Epirului, ctitor la Simopetra athonită, ca și al mănăstirii epirote *tou Geromeriou*, dar căsătorit în Țara Românească cu Vișana, fiica unui boier pământean (Matei din Caracal), avem și un prim exemplu al rapidei asimilări a elementului grec pe teritoriul românesc. Demnitatea va fi deținută de viitori domni, ca Mihai Viteazul sau Matei Basarab. În vremea domniei lui Mihai Viteazul, aga comanda dorobanții, marele agă Leca fiind și membru al Sfatului domnesc. În calitate de comandant al dorobanților sau „general della fanteria" (după cum se exprima mai târziu Del Chiaro), asimilat de Miron Costin, Evlia Celebi și Dimitrie Cantemir lui ienicer-aga sau agăi ienicerilor de la turci, marele agă era al doilea comandant al oștirii, după marele spătar, care comanda călărașii.

În Moldova, *marele agă* apare în 1592 și 1595, când hatmanul a devenit probabil comandantul călărașilor; și aici aga era „ispravnic pre dărăbani" sau „general peste dărăbanți și peste toată pedestrimea" (Miron Costin).

În veacurile următoare — al XVII-lea la Iași și al XVIII-lea la București — aga avea să îndeplinească atribuții de poliție a Capitalei.

Între schimbările aduse de veacul al XVI-lea în domeniul dregătoriilor, se mai cuvine menționată apariția celor doi vornici din Moldova ca membri ai Sfatului domnesc începând cu anul 1569. De asemenea, decăderea cetăților ca puncte importante de apărare a dus la scăderea rolului pârcălabilor, care din dregători cu atribuții preeminent militare au devenit conducătorii civili ai administrației și judecătorii principali ai locuitorilor din ținuturile încredințate lor de către domnie. Singurul pârcălab existent în Țara Românească, cel de Poenari, nu mai este pomenit după 1560, adică după abandonarea cetății.

2. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ȘI TERITORIALĂ

Absența unei specializări absolute sau a unei delimitări clare a atribuțiilor a fost urmată, în Țara Românească și în Moldova, de lipsa unei separații nete între organele însărcinate cu desfășurarea de operațiuni militare și cele ale administrației propriu-zise. *Slugile* și *curtenii* formau baza oștirii în vreme de război și temeiul administrației în timp de pace. Grăitoare pentru ilustrarea acestei situații este afirmația lui Basarab Țepeluș, că „noi, domnii, cu slugile ne ținem țara“[1]. Această situație s-a menținut și mai târziu, când atribuțiile puterii centrale s-au dezvoltat, dar aparatul de guvernare nu a cunoscut totuși o veritabilă diferențiere.

Curtenii și *slujitorii* asigurau administrația atât în satele libere — unde reprezentau domnia —, cât și în cele aservite, unde îl reprezentau pe stăpânul acestor sate[2]. Ca principale organe de administrare a țării, *slugile* și *curtenii* interveneau doar pentru a supraveghea realizarea obligațiilor de poliție internă, ca prinderea și aducerea la Domnie a răufăcătorilor, sau a celor de pază (*straja*) la hotare ori în interiorul țării, pentru a-i sili pe locuitori — cărora le reveneau aceste obligații — să și le îndeplinească, precum și pentru a-i globi sau amenda pe vinovați. Altă atribuție a lor era de a strânge veniturile datorate domniei de către locuitorii țării și de a-i sili să-și îndeplinească prestațiile în muncă în folosul Domniei. Ca organe de execuție, ei nu îndeplineau funcții diferențiate după natura activității administrative, astfel încât noțiunile de *perenubți*, *osluhari*, *pripășari* ori *desetniceri* erau doar denumiri diferite acordate temporar acelorași curteni, care îndeplineau atribuțiile respective în funcție de necesități.

Județele, ținuturile. Administrația țării se realiza prin intermediul unor dregători teritoriali, în cadrul județelor în Țara Românească și al ținuturilor în Moldova.

Județele sunt împărțiri vechi ale Țării Românești, care își au începuturile probabil în perioada de dinaintea formării statului, în uniunile de obști, grupate de obicei pe văile unor râuri, ale căror nume l-au împrumutat (Argeș, Dâmbovița, Dolj = Jiul de Jos, Gorj = Jiul de Sus, Prahova, Buzău etc.), sau într-o regiune apărată natural. Județele nu aveau încă, în secolele XIV–XV, caracterul unor diviziuni administrative bine organizate, ci mai degrabă pe acela de grupări teritoriale, transformate treptat de către Domnie în unități administrative aflate sub controlul organelor ce reprezentau puterea centrală.

Cele mai vechi județe apar în Oltenia: Jaleș (1385), Vâlcea (1392), Motru (1415), Gorj, Județul de Baltă (1428) etc. Ceva mai târziu sunt menționate și cele din Muntenia: Prahova și Ilfov (1482), Brăila (1487), Pădureț (1498) etc. În secolul al XVIII-lea se păstra încă tradiția în virtutea căreia județele au început să fie „deosebite“ abia pe la 1442, fapt care poate constitui un indiciu pentru începutul unei mai bune organizări a lor în secolul al XV-lea, ca și în Moldova, unde *ținuturile* (*deržava*, derivat de la verbul *deržati* = a stăpâni, a ține) arată prin însuși numele lor că aici avem a face cu unități teritoriale care depindeau de o cetate, de un oraș sau de o curte domnească, al căror nume l-au împrumutat în cele mai multe cazuri (Bacău, Botoșani, Cetatea Albă, Hotin, Iași, Neamț, Roman, Soroca etc.).

---

[1] S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV și XVI*, București, 1927, p. 21.

[2] Interpolatorul cronicii lui Ureche, care scria în veacul al XVII-lea, desemna toate slujbele administrative prin termenul „a dvori“, iar „Lexiconul lui Mardarie Cozianul“, alcătuit pe la 1649, explica termenul „a curteni“ prin „a porunci“ (*Lexiconul lui Mardarie Cozianul*, ed. Gr. Crețu, p. 60), fapt care arată că activitatea curtenilor îngloba în chip nediferențiat toate aspectele guvernării.

În Moldova este și mai evident faptul că domnia nu a izbutit decât târziu să organizeze sub raport administrativ întreaga țară, prin crearea ținuturilor. Probabil că la început au existat ocoalele din jurul orașelor, considerate ca o primă fază a preluării teritoriului țării de către stat, ocoalele rămânând până târziu în calitate de teritorii separate de restul ținutului.

Primele ținuturi sunt amintite după moartea lui Alexandru cel Bun (Tutova în 1432, Țețina, Chilia, Vaslui, Bacău și Tecuci în 1436, Hotin în 1441, Trotuș în 1446). Faptul poate fi un indiciu că aceste unități administrative au fost organizate în timpul lui Alexandru cel Bun, când domnia a fost în măsură să controleze întreg teritoriul țării, cu excepția celor trei „republici“ despre care vorbește Cantemir — Câmpulung, Vrancea și Tigheci — unde s-au păstrat relațiile de devălmășie, neexistând o clasă boierească locală.

Organizarea treptată a ținuturilor și a județelor în cele două țări constituie o latură a procesului de întărire a autorității domnești și infirmă teoria potrivit căreia statul a fost „centralizat“ încă de la începuturile sale.

În veacurile XVI–XVII, când numărul județelor a mai scăzut, existau 24 de ținuturi în Moldova și 16 județe în Țara Românească. În fruntea lor se aflau dregători stabiliți ca reprezentanți ai autorității centrale, care îndeplineau atribuții administrative, judecătorești și de strângere a dărilor. În ținuturile din Moldova, care aveau în cuprinsul lor cetăți, aceștia se numeau *pârcălabi*, iar în cele două ținuturi de margine din sud (Putna) și din nord (Cernăuți) li se spunea *staroști*. În județele din Țara Românească, ei se numeau *sudeți* sau *județi*, având atribuții mai puțin cuprinzătoare ca acelea ale pârcălabilor, care erau și membri ai Sfatului domnesc.

În calitatea lor de comandanți ai cetății din cuprinsul teritoriului ce le era încredințat spre administrare, pârcălabii din Moldova aveau și atribuții militare, de a asigura paza cetății și a ținutului respectiv, precum și de a comanda în luptă contingentul de oaste al acelui ținut.

Cuvântul *sudeț* — ca *sudstvo* sau prescurtat *sud*, cum este numit județul în Țara Românească — derivă de la slavul „suditi“ = a judeca, fapt care arată că sudeții erau mai marii județelor, asupra cărora aveau și anumite drepturi de judecată, pe lângă acela de a administra și de a strânge dările; așa se explică faptul că în numeroase scutiri de dări acordate unor sate ale mănăstirilor și boierilor intervenția sudeților era strict interzisă de către domnie.

Pârcălabii dispuneau de un aparat local, alcătuit din „slugile“ lor și din curteni din ținut — ca acel Dragoș Urlat, care „ținea“ de steagul de la Tutova — și care sunt numiți uneori în documente *ureadnici* (dregători) sau *globnici* (care se ocupau cu globirea sau încasarea amenzilor).

În Țara Românească, numeroase documente vorbesc despre slugile domnești și dregătorii mărunți trimiși în țară pentru strângerea dărilor și executarea muncilor cuvenite domniei, fapt care arată că aceștia nu-și aveau sediul stabil în județe, indiciu că Moldova ar fi fost mai bine organizată sub raportul administrării teritoriale. Aici atribuțiile sudeților sau ale vornicilor, care i-au precedat pe pârcălabi, au fost preluate de către aceștia din urmă, în vreme ce în Țara Românească au continuat să existe sudeți, nefiind atestați și aici pârcălabi în fruntea județelor. Cei care au preluat mai târziu atribuțiile sudeților au fost vătafii, existenți în secolul al XVI-lea în Moldova, chiar și în ținuturile care nu aveau cetăți.

Comitatele, districtele, scaunele. Organizarea administrativă și teritorială a Transilvaniei s-a conturat treptat, la mijlocul secolului al XIV-lea și chiar mai înainte. Comitatele nu mai erau vechile organizații ale cetăților și ale domeniilor regale. Întărirea nobilimii a transformat comitatele în organizații nobiliare ce se bucurau de o oarecare autonomie în treburile lor interne; comiții din Transilvania voievodală erau numiți însă de voievod.

Comitele sau locțiitorul său, vicecomitele, conducea comitatul, fiind ajutat de juzii nobililor, aleși de obștea nobilimii comitatului, din sânul său. Comitatele Transilvaniei voievodale aveau câte doi juzi ai nobililor. Comitele sau vicecomitele și juzii nobililor erau asistați, în mod obișnuit, de șase jurați asesori în comitatele transilvănene, iar în cele apusene de 12, aleși de nobilime. Cei doi juzi ai nobililor și cei șase asesori din fiecare comitat transilvan îl asistau pe voievod în conducerea adunărilor obștești de la Turda, iar comitele sau vicecomitele și cei patru juzi ai nobililor din comitatele apusene îl asistau pe palatin în congregațiile ținute de acesta.

Comitele sau vicecomitele, juzii nobililor și asesorii formau și scaunul de judecată (*sedes iudiciaria*, *sedria*) al comitatului. Atribuțiile acestor instituții — adunările palatinale sau de comitat și scaunul de judecată — erau mai ales judiciare, deși ele se ocupau și de chestiuni administrative și juridice.

Districtele românești. Românii își aveau propriile lor organizații administrative, judiciare și militare, dintre care unele — cnezatele și voievodatele — erau vechi instituții autohtone; altele, districtele, care erau unități cuprinzând un număr de cnezate sau voievodate locale, s-au format paralel cu celelalte organisme teritoriale, cum erau comitatele, scaunele secuiești, scaunele sau districtele săsești, primind și ele câteodată numele de „scaun". Aceste organizații asigurau obștilor românești autonomii locale, mai largi sau mai restrânse, variabile după timp și loc.

Cele mai multe districte se aflau în Banat, dar cele mai vechi sunt menționate în părțile Făgărașului și ale Hunedoarei (în secolul al XIII-lea); acestea nu sunt însă pomenite de la început cu termenul de district, ci de țară (*terra*), prin care se indica, probabil, la fel ca și în cazul scaunelor secuiești, o organizație teritorială mai puțin închegată pe plan administrativ, premergătoare districtului. Aceste „țări" își aveau originea în vechile organizații autohtone, asemănătoare celor atestate pentru secolele X–XI.

Majoritatea districtelor se aflau în jurul cetăților regale de margine, depinzând de castelanii lor. O parte din aceste districte, împreună cu cetățile respective, au trecut, ca danii regești, în posesie particulară. Un număr relativ mai redus se găseau pe domeniile unor mari stăpâni ecleziastici și laici.

Cel dintâi în ordine cronologică este districtul Făgărașului, menționat ca *terra Blacorum* (Țara Românilor) în 1222 și *terra Fugaras* (Țara Făgărașului) în 1372; cu numele de district, îl întâlnim pentru prima oară în 1428. Urmează districtul Hațeg, menționat în 1247 ca *terra Harsoch* (formă probabil coruptă pentru *Hatszok*), apoi în 1360 ca district. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, până la 1377, alături de districtul cetății Hațegului, în comitatul Hunedoara au apărut alte patru districte (ale cetăților Hunedoara și Deva, al târgului Dobra și cel de pe cursul superior al Streiului), toate bucurându-se de o relativă autonomie teritorială. În 1371 „toți cnezii și românii din cele patru scaune, districte ale cetății Devei", pretindeau ca românii să fie judecați după „legea românilor, iar nu după alte legi ale țării"[1]. Invocarea lui „ius valachicum", adică a străvechilor sale obiceiuri juridice, arată rezistența populației românești la încercările statului maghiar de a-i știrbi autonomia. Despre „scaunele Devei și Hațegului" se va vorbi și în 1434.

O organizare bine conturată și o autonomie deosebit de extinsă au dobândit districtele bănățene, aflate sub autoritatea banului de Severin și făcându-și apariția în documente pe la mijlocul secolului al XIV-lea (1343–1347). Acestea se aflau în vecinătatea celor din Hunedoara, fiind situate tot în jurul unor cetăți regale: Ilidia, Almaj, Sebeș (devenit Caransebeș, după unirea cu târgul și districtul Caran), Crașova, Bârzava, Comiat, Lugoj și Mehadia. Din 1391 se constată o tot mai strânsă legătură administrativă și judiciară între cnezii și nobilii acestor opt districte situate pe teritoriul comitatelor Timiș și Caraș. Iancu de Hunedoara menționa în 1451 „cele șapte scaune românești"[2], întrucât în rând cu ele nu intra pe atunci districtul Comiat, ajuns vremelnic în posesiune particulară. Reîncorporând districtul Comiat, regele Ladislau al V-lea confirma în 1457 „nobililor și cnezilor, precum și celorlalți români" din cele opt districte, considerate ca o unitate politică și administrativă, vechile lor privilegii. Un al nouălea district poate fi socotit Govășdia, menționat în 1348, care, ajungând până în 1405 în posesiune particulară, n-a urmat evoluția celorlalte districte aflate sub dependență regală.

Alte districte sunt menționate în comitatele Zarand, Bihor, Crasna, Sătmar, Cluj, Solnocul Interior și Dăbâca. Și în Banat mai existau alte districte, dar ele nu erau înzestrate cu privilegii.

Cea mai puternică organizație teritorială românească din secolul al XIV-lea în Transilvania (luată în accepțiunea lărgită a noțiunii) a fost însă voievodatul Maramureșului. Acest ținut apare în documente încă de la sfârșitul secolului al XII-lea (în 1199, cu prilejul organizării unei vânători de către regele maghiar), uneori sub forma simplă de Maramureș, apoi ca *terra* (1299), pentru ca în secolul al XIV-lea să i se spună și district (1326) sau comitat (1368).

Confirmând drepturile unor coloniști așezați aici, actul de privilegii din 26 aprilie 1329 făcea însă aluzie la drepturile de proprietate ale unei populații existente în Maramureș înainte de venirea coloniștilor străini. Din alte documente reiese că această populație autohtonă avea propria sa organizație, cunoscută ca voievodat al Maramureșului[1].

---

[1] *Documenta Valachorum*, p. 233–234.

[2] F. Pesty, *Szörényi bánság es Szörenyi vármegye története* (Istoria Banatului de Severin și a comitatului Severin), III, p. 61–64.

Anterior comitatului a existat aici un voievodat al Maramureșului, ca străveche organizație românească. Organizând comitatul, regalitatea maghiară căuta să desființeze voievodatul, forma de organizare a populației autohtone, și să impună acesteia legile regatului. De aici s-a născut mișcarea de împotrivire a populației românești. Daniile sau privilegiile — unele neobișnuit de mari — acordate de regii angevini unor voievozi și cnezi ai locului nu se pot explica numai prin meritele câștigate de beneficiari în luptele împotriva tătarilor în părțile Moldovei, ci și prin încercările regalității de a domoli această rezistență. Carol Robert și Ludovic I de Anjou nu au reușit să atragă decât o parte a păturii conducătoare a voievodatului, în frunte cu Drăgoșeștii; altă parte, condusă de însuși voievodul Bogdan al Maramureșului, s-a răsculat în 1343. Voievodatul a continuat să existe și după ce Bogdan a trecut cu oamenii săi în Moldova; voievozi ai Maramureșului, recunoscuți în mod oficial de către rege, apar și în 1349 ori 1360, când este vorba de doi nepoți ai lui Bogdan rămași credincioși lui Ludovic I. Întrucât voievodatul lor coexista cu comitatul maramureșean, faptul acesta echivalează cu punerea organizației teritoriale românești sub controlul comitatului, care avea să fie condus mai târziu de un membru al nobilimii maghiare, aflat adeseori și în fruntea altor comitate învecinate.

Comitatul Maramureșului apare deplin organizat pe la 1368, când sunt menționați și aici juzii nobililor, precum și congregațiile de comitat, acestea din urmă provenind și din transformarea adunărilor mai vechi ale cnezilor din Maramureș. Balc, unul din Drăgoșești, este menționat din 1373 cu titlul de comite al Maramureșului, reunind în mâinile sale această dregătorie cu aceea de voievod al Maramureșului. În anii următori, la aceste demnități a fost asociat fratele său Drag. Conform unui document din 1365, întreaga conducere a comitatului Maramureș — comite, vicecomite, cei patru juzi ai nobililor — era românească. Funcțiile de conducere ale comitatului erau deținute de către „nemeșii" de viță voievodală și cnezială. El se suprapunea deci voievodatului, pe care l-a absorbit în deceniile următoare.

Scaunele secuiești. Datorită unei dezvoltări paralele, organizarea secuilor și a sașilor era în mare parte asemănătoare, fără a se putea preciza o influență certă venită dintr-o parte sau alta.

În privința secuilor, organizarea lor purta amprenta rosturilor militaro-grănicerești cu care aceștia au fost stabiliți în părțile răsăritene ale Transilvaniei.

Teritoriul lor de așezare era împărțit în unități administrativ-judiciare denumite „scaune" (*sedes*). Cu începere din 1224, așezările secuiești sunt menționate sub diferiți termeni, ca *terra*, *universitas*, *districtus* etc., care constituiau probabil forme premergătoare scaunelor. Cu referire la secuime, noțiunea de *sedes* apare în prima jumătate a secolului al XIV-lea, apoi în 1366, pentru a se generaliza în veacul următor. Ea derivă din sintagma „scaun de judecată" (*sedes iudiciaria*), utilizat în toată Ungaria medievală. Extinzându-și sensul, se va referi la întregul ținut supus jurisdicției unui scaun de judecată, nu numai la secui, ci și la sași ori la românii hațegani și bănățeni (fiind însă atestat mai târziu și mai rar).

---

[1] *DIR C*, Transilvania, *veac XIV*, IV, p. 157 (documentul din 26 aprilie 1329 se află tot în *DIR C*, *veac XIV*, II, p. 283–286).

Documentele amintesc de regulă șapte scaune secuiești, număr ce se regăsește și la organizațiile similare săsești, la cele românești din Banat, ca și la cele cumane din Ungaria. Cel mai important scaun secuiesc era Odorhei (numit la început Telegd), după care urmau: Mureș, Ciuc, Arieș, Sepsi, Kézdi și Orbai. Ele s-au constituit treptat, luând naștere și câteva filiale.

Fiecare scaun avea doi dregători proprii: căpitanul și judele scaunului. Primul, care era și cel mai însemnat, purta, între alte denumiri mai vechi, și pe aceea de *primipilus*. Apare în surse la 1324, inițial sub denumirea de conducător al oastei. Celălalt era judele pământean (*iudex terrestris*), fiind atestat în 1381, mai întâi cu acest titlu și abia din secolul al XVI-lea sub acela de jude scăunal (*iudex sedis*). Acesta prezida forul de judecată al scaunului, având-l alături pe căpitanul scăunal.

La început, la judecată putea asista întreaga obște a scaunului, dar pe măsură ce se destrămau legăturile gentilice, în pronunțarea sentințelor tot mai multă greutate aveau fruntașii, din rândul cărora erau recrutați jurații asesori, de obicei în număr de 12, cu începere din veacul al XV-lea.

Căpitanul și judele reprezentau obștea scaunului. Ambele dregătorii au ajuns cu timpul să fie rezervate numai primelor două stări secuiești (*primores* și *primipili*, adică fruntașii și călăreții), devenind prerogative legate ereditar de moșiile unor familii înstărite. Căzând treptat în dependența economică a „celor mai cu stare" (*potiores*), obștea secuilor de rând a fost înlăturată și dintre asesori, până la începutul secolului al XVI-lea.

Din 1426 apare în documente și dregătoria de jude regal. Ca reprezentant, în scaun, al comitelui secuilor — din care motiv se mai chema uneori și vicecomite — și, prin comitele secuilor, fiind totodată reprezentant al regelui, el controla justiția scăunală, veghea la îndeplinirea poruncilor comitelui și strângea gloabele ce i se cuveneau acestuia. El era numit de către comite dintre „familiarii" săi.

Comitele secuilor era numit și revocat de rege, fiind ales nu dintre secui, ci din marea nobilime maghiară. Ca mare dregător, el întrunea atribuții militare, judiciare și administrative superioare. Sub jurisdicția sa au stat multă vreme și unele ținuturi de colonizare săsească, precum districtele Bistriței și Brașovului, scaunele Mediaș și Șeica. Surveneau și situații în care comitele secuilor — bunăoară Andrei Lackfy (1342–1351), ajuns mai târziu voievod al Transilvaniei — era și titularul altor comitate, ca Maramureș și Sătmar. Uneori, îndeosebi în secolul al XV-lea, această dregătorie era ocupată, în același timp, de doi demnitari. Când voievodul Transilvaniei cumula dregătoria de comite, vicevoievodul, la rândul său, era și vicecomite al secuilor.

Comitele convoca adunări de stări sau congregații generale, fie pentru toate scaunele, fie numai pentru unul sau pentru o parte din ele. Asemenea congregații, pe care le cunoaștem cu începere din 1344, serveau ca instanță de apel în cauze judiciare. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea ele puteau lua și hotărâri de interes general pentru secuime. Din privilegiul regelui Vladislav al II-lea, care în 1499 întărea „libertățile și străvechile obiceiuri“ ale secuilor, reiese că adunarea obștească putea fi convocată și de căpitanul scaunului de Odorhei, din mandatul fruntașilor secui (*seniores*). Izvoarele arată însă că de „libertățile“ confirmate nu se prea puteau bucura secuii de rând, amenințați tot mai mult cu aservirea.

Scaunele și districtele săsești. Sașii apar în Transilvania cu o organizare socială mai dezvoltată decât secuii. În momentul stabilirii lor aici, ei depășiseră de mult rânduielile gentilice, fiind organizați în obști sătești. Datorită dezvoltării meșteșugurilor și a negoțului, unele sate s-au transformat în târguri și orașe în secolele XIII–XIV. În secolele XIV–XV, patriciatul orășenesc a reușit să-și impună controlul asupra organizațiilor teritoriale săsești, înlocuindu-i pe greavi. Această trăsătură urbană avea să deosebească organizațiile săsești de comitatele nobiliare, de scaunele secuiești și de districtele românești.

Primele obști săsești constituiau și unități judiciar-administrative mărunte, numite „comitate“, care prin reorganizare s-au transformat în scaune. Ele sunt menționte pe rând între anii 1302 și 1349, cel mai devreme fiind amintit scaunul de Sibiu, căruia i-au urmat cele de Sebeș, Cincu, Rupea (Cohalm sau Kosd), Sighișoara, Orăștie, Nocrich (Alțina) și Miercurea. Scaunele Mediaș și Șeica au apărut ceva mai târziu.

În fruntea scaunelor săsești era numit câte un jude regal, atestat prima oară în 1329. Juzii regali exercitau, fiecare în scaunul său, atribuțiile deținute anterior în cuprinsul comitatului sau „provinciei“ Sibiului de către comite sau locțiitorii săi. Pe lângă judele numit de rege, în fiecare scaun exista și un jude scăunal, ales de obștea scaunului. Judele scăunal era subordonat judelui regal. Deși izvoarele îl amintesc abia din 1413 — mai întâi ca „jude scăunal“, apoi, din 1440, și ca „jude pământean“ — din ele reiese că și instituția juzilor scăunali exista încă din secolul al XIV-lea.

Ca și cei ai secuilor, juzii regali și cei scăunali ai sașilor judecau în prezența întregii obști a scaunului. Adâncindu-se diferențierile sociale, un rol tot mai important în pronunțarea sentinței au început să-l joace fruntașii obștei, adică oamenii cei mai înstăriți. Dregătorii scaunului îndeplineau și atribuții administrativ-fiscale, ca repartizarea și strângerea dărilor, precum și atribuții militare, adică de a mobiliza numărul de ostași pe care sașii trebuiau să-i dea în oastea regală. Scaunele săsești nu au avut însă un caracter militar atât de pronunțat ca acelea ale secuilor, fiindcă sașii nu au jucat un rol militar echivalent. De aceea, printre dregătorii lor nu găsim nici unul asemănător căpitanului de scaun din secuime.

Ca și în cazul secuimii, totalitatea scaunelor „provinciei“ Sibiului purtau denumirea de „Șapte Scaune“, pe care o întâlnim tot mai des cu începere din anul 1355. În cadrul lor, scaunul Sibiului și-a păstrat poziția dominantă, dobândită încă din timpul așezării sașilor. „Provincia“ Sibiului se compunea, în realitate, din opt scaune, pentru că scaunul Sibiului a fost înglobat în mod implicit ca for conducător al întregii „provincii“.

Au existat și două districte săsești: al Brașovului și al Bistriței, rezultate din transformările suferite de organizarea anterioară în comitate.

Districtul (numit uneori „provincia“) Brașovului, format încă din secolul al XIII-lea în sânul comitatului regal cu același nume, era unitatea teritorială a orașului și a unui număr de sate din apropiere, situate în Țara Bârsei. În urma dezvoltării orașului, autonomia administrativă a acestui ținut a fost consfințită în veacul următor de Ludovic I, care a separat districtul de restul comitatului. În timp ce comitatul îl avea în frunte pe comitele secuilor, reprezentat de castelanii de la Bran, districtul era condus de un comite din partea locului (*comes terrestris*), numit apoi jude (1368), ales de obștea „cetățenilor și a oaspeților“; după încetarea jurisdicției comitelui secuilor, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, atribuțiile sale în calitate de reprezentant al regelui au fost preluate de judele orașului și al districtului totodată.

Districtul Bistriței, cuprinzând orașul cu același nume și satele dimprejur, a apărut ca posesiune a reginei, tot în secolul al XIII-lea. Uneori i se spune și scaun. Sașii de aici obțineau, în 1330, dreptul de a nu mai fi judecați decât de comitele sau de judele lor, ales de către obște, fiind scoși de sub jurisdicția voievodului sau a altor dregători. În 1366, Ludovic I a dispus ca judele lor să judece împreună cu comitele regal sau cu locțiitorii acestuia, stabilind ca sediul instanței de apel să fie la Sibiu. Jurisdicția comitelui secuilor, ca reprezentant al regelui, înceta însă și în acest district în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Dispariția jurisdicției comiților regali în aceste două districte, precum și dobândirea dreptului de alegere a juzilor regali, în cele „șapte scaune“, ca și în cele „două scaune“ (Mediaș și Șeica), au înlesnit calea unificării într-o organizație teritorială și politică mai largă. Așa s-a format „Universitatea Sașilor“ (*Universitas Saxonum*), adică autonomia teritorială a tuturor sașilor din Transilvania, consfințită de regele Matia Corvin în 1486.

Organizarea orașelor

Deși în Țara Românească și în Moldova târgurile și orașele erau considerate proprietate a domniei, ele s-au bucurat totuși de o relativă autonomie, având dreptul de a-și alege o conducere proprie, cu atribuții multiple, peste care — în unele cazuri — se suprapunea autoritatea vornicului sau a pârcălabului, ca reprezentant al domniei. În ansamblu însă orașele și târgurile din aceste două țări nu au ajuns la o autonomie deplină, motiv pentru care puterea centrală a fost lipsită de un sprijin substanțial al orașelor în lupta pentru limitarea privilegiilor boierimii.

Conducerea orășenească se afla în mâinile unui reprezentant ales al obștii târgoveților, care în Moldova purta numele de *șoltuz* (de la germanul „Schultheiss“, pătruns prin filieră polonă) sau *voit* (de la germanul „Vogt“), iar în Țara Românească pe acela de *sudeț* sau *județ*. Aceștia erau ajutați de un sfat alcătuit din 12 pârgari (de la germanul „Bürger“).

Alături de sfatul restrâns, apare menționat în documente și unul mai larg, ai cărui membri sunt numiți „readci“(sfetnic ori „readcy tyrgovskie“) sau „oameni buni și bătrâni“. Acest sfat lărgit reprezenta o supraviețuire a conducerii vechii obști rurale, din care s-a născut orașul și peste care s-a suprapus organizarea specific urbană, în care se recunoaște influența exercitată de viața orășenească din Transilvania.

Conducerea urbană avea atribuții foarte diverse; ea îndeplinea funcții administrative — între care și supravegherea activității meșteșugarilor și negustorilor — judiciare, fiscale (administrarea veniturilor și a cheltuielilor orașului și repartizarea dărilor către domnie); tot ea reprezenta orașul față de domnie și întreținea relații cu conducerile altor orașe, ca aceea a Liovului sau a Brașovului; este posibil ca această conducere să fi avut și unele atribuții militare, despre care nu ne-au parvenit însă știri.

Unele documente moldovenești arată că încă din secolul al XV-lea șoltuzul și pârgarii erau subordonați organelor domnești din târguri în materie judiciară. Atribuțiile administrației locale din unele târguri au fost limitate sau stânjenite și de faptul că parte dintre veniturile acestora erau cedate de către domnie unor mănăstiri: de pildă, la 23 aprilie 1460, mănăstirea Bistrița primea de la Ștefan cel Mare dreptul de a încasa „vama mare și mică“ de la Bacău[1].

Conducerea orașelor dispunea de o cancelarie modestă, care redacta corespondența; tot aceasta păstra pecetea și catastiful târgului, în care erau trecute mai ales schimbările de proprietate.

În cadrul orașelor a luat naștere un drept specific, cunoscut sub numele de „obiceiul târgoveților“, care constituia un complex de norme juridice izvorâte din practica zilnică și din legăturile cu negustorii din alte țări.

Devenit capitala Țării Românești, orașul București a înregistrat o dezvoltare notabilă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când documentele vorbesc despre Seman județul. Din aceeași perioadă avem și mărturii despre sigiliul orașului, reprezentat printr-o imagine a Maicii Domnului.

În Transilvania, organizarea administrativă și judecătorească a orașelor s-a aflat în legătură directă cu dezvoltarea lor economică și socială, ca și a unităților teritorial-politice mai mari, din care făceau parte. O parte dintre comitate, districtele, scaunele și episcopiile își aveau reședințele în târguri și în orașe.

Spre deosebire de situația din teritoriul extracarpatic, orașele din Transilvania se bucurau de o autonomie considerabilă, recunoscută de puterea centrală prin privilegii asemănătoare chartelor comunale ale orașelor apusene. De cea mai largă autonomie se bucurau „orașele libere regești“, scutite de jurisdicția voievodului sau de aceea a comitelui. În ansamblul lor, orașele aveau drept de autocârmuire, putând să-și aleagă organele de conducere, care exercitau atribuții administrative, judiciare, fiscale și militare.

Orașul transilvan, cu o populație preponderent germană, era condus de un sfat — numit mai târziu și „magistrat“ — în frunte cu judele (*iudex*). Juzii unor orașe mai mici sau târguri se numeau *villici*. Sfatul se compunea de regulă din 12 jurați, recrutați, ca și judele, dintre orășenii mai înstăriți. Atât ei, cât și judele, erau aleși anual de către orășeni, după proceduri variabile de la un oraș la altul. Din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, în unele orașe ca Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Orăștie, temporar și Brașov, alături de jude — de regulă identic cu judele regal al scaunului sau al districtului, fiind numit de rege — apare și un „burgărmeșter“ (*Bürgermeister*, *magister civium*), ales de orășeni. Adeseori însă, de la sfârșitul secolului al XV-lea, cele două demnități se găseau reunite în mâinile aceleiași persoane. Pe lângă jude, și, după caz, *burgărmeșter*, în unele orașe exista și un administrator (*Hann*, *villicus*) care avea, printre altele, grija bunurilor orașului și judeca pricinile mărunte, iscate în legătură cu tranzacțiile de pe piața locală. Cauzele mai importante erau rezervate judelui și sfatului, care judecau după dreptul orășenesc, un ansamblu de obiceiuri juridice consfințite prin privilegii regale.

---

[1] *DRH A*, II, p. 134.

Sub presiunea meșteșugarilor, care revendicau o participare mai mare la conducere, din a doua jumătate a secolului al XV-lea a început să apară și în orașele transilvane — mai întâi la Cluj, în 1458, iar din 1495 la Sibiu, Brașov și în alte centre urbane — un consiliu mai larg, format din o sută de bărbați, aleși dintre orășenii cu stare, de către jude și Sfat, în preajma expirării mandatului acestora. Acest consiliu se numea *centumvirat*, membrii săi — *centumvirii* — alegând apoi judele și jurații noi; ei se mai ocupau de repartizarea dărilor și de alte sarcini ale administrației orașelor.

În unele orașe, jurisdicția era împărțită între dregătorii aleși de ele și reprezentanții regelui: așa era la Cluj și în alte orașe, încă din primele decenii ale secolului al XIV-lea. În altele, ca Oradea și ca Satu Mare, au existat multă vreme comunități separate, corespunzătoare unor grupuri de coloniști, așezați în cartiere deosebite, având fiecare judele și jurații săi.

Autonomia orașelor episcopale era mai îngrădită, juzii și jurații lor aflându-se sub dependența episcopilor sau a capitlurilor.

Solidaritatea de interese dădea naștere uneori la confederații de orașe; se cunoaște astfel confederația celor patru orașe miniere din Munții Apuseni: Abrud, Baia de Arieș, Baia de Criș și Băița, care aveau un for comun de judecată și plăteau dările împreună.

Privilegiile erau conferite întregii comunități ale unui oraș, dar cu vremea de ele au beneficiat numai păturile înstărite, iar conducerea orașelor a fost acaparată treptat — ca și în alte țări — de grupurile restrânse ale unor familii patriciene. În veacul al XIV-lea, câteva „neamuri“, a căror putere se întemeia mai ales pe proprietățile de pământ din hotarul orașului Cluj, căutau să transforme dregătoria de jude și sfatul orășenesc într-un fel de feude familiale ereditare. Încăierările sângeroase ale acestei aristocrații urbane amintesc de manifestările similare, clasice, din comunele italiene și flamande ale epocii.

Datorită dezvoltării negoțului și meșteșugurilor, acest patriciat de tip agrar, seminobiliar, a cedat treptat locul unui patriciat nou, recrutat mai întâi din marii negustori, apoi și din meșteșugari înstăriți. Încă de la mijlocul secolului al XIV-lea, au început să pătrundă în conducerea orașelor din Transilvania tot mai multe elemente meșteșugărești, nu numai ca jurați, ci și ca juzi. Acest nou patriciat comercial și meșteșugăresc a căutat să monopolizeze cu timpul cârmuirea și veniturile orașului.

3. ORGANIZAREA FISCALĂ

În *Țara Românească* și *Moldova*, veniturile statului rezultau la început din ceea ce producea domeniul propriu al domnitorului țării, apoi din vămi, de la ocne, din amenzi, din unele dări ocazionale ale locuitorilor, din anumite construcții ce necesitau cheltuieli mai însemnate, ca înălțarea unor cetăți, a unor reședințe domnești, a unor locașuri de cult, ca și din unele plocoane față de domn la sărbătorile mari sau la evenimente deosebite petrecute în familia acestuia. Numai unele din aceste obligații aveau pe atunci un caracter obligatoriu. Domnia putea face atunci față cheltuielilor statului, ale Curții și ale oastei numai cu aceste venituri neregulate și ocazionale, unele dintre ele depinzând de voința supușilor. Prin consolidarea internă și externă a Țărilor Române, în vremea lui Vladislav-Vlaicu și Mircea cel Bătrân în Țara Românească, a lui Petru Mușat și Alexandru cel Bun în Moldova, dările de orice natură, ca și prestațiile au devenit obligatorii, dobândind un caracter regulat și permanent.

Cel mai însemnat izvor de venituri ale statului îl formau atunci dările locuitorilor, urmate, în ordine, de vămi, ocne și amenzi.

După forma în care erau percepute, dările erau în natură, în muncă și în bani. Purtând în actele epocii numele generic de vămi, dijme, dajdii, dările în natură erau percepute din cereale, din vitele mici (oi, capre), din porci, din vin și din stupi. Ele constituiau de obicei zeciuieli, reprezentând 10% din produse. Dijma din cereale (mai ales grâu și orz) se chema *găletărit* (sau *găleată*) în Țara Românească, *iliș* în Moldova. Acest ultim termen are o origine controversată, dar se pare a proveni din cuvântul tătăresc *iliis*. Dările din vitele mici purtau denumirea de vama oilor, oierit, goștină de oi, iar cele din porci denumirea de vama porcilor, desetină, goștină de porci. De origine slavă, termenul *goștină* (sau *gorștină, goșterit, goștinărit, goștinit*) are o etimologie ambiguă, dispărând o dată cu reformele fiscale ale Regulamentelor Organice. Cuantumul acestei dări se situa între 1/10 și 1/30, în funcție de regiune.

Darea din vin se numea *vinărici* în Țara Românească și *desetină de vin* (sau *vădrărit*) în Moldova. Mai târziu, în veacul al XVII-lea, documentele deosebesc vinăriciul domnesc de cel boieresc (ultimul zis și *otaștină*), atestând și un început de transformare în bani a obligației date inițial în natură. Darea pe stupi, constând din miere și ceară, se chema *vama stupilor*, *dijma stupilor*, *albinărit* în Țara Românească și *desetină de stupi* în Moldova. Domnia mai dijmuia și anumite produse animaliere. Darea numită *cășărit* se percepea pentru oile care pășteau vara în munți.

Prestațiile constau în munci și slujbe. Muncile erau efectuate de locuitori fie pentru nevoile statului (munca la cetăți, la drumuri, la poduri, transporturi cu carul, zise *podvoade*, sau pe cai), fie pentru nevoile domnului (cositul fânului și transportul lui, tăiatul și transportul lemnelor, construirea și întreținerea morilor și iazurilor, pescuitul de moruni trei zile pe an ș.a.). Slujbele erau prestate în folosul statului și se numeau *oaste, jold* (noțiune provenită probabil de la germanul „Sold“, prin filiera polonă „žold“, desemnând o obligație militară pusă în rând cu posada, iar mai târziu, în veacul al XVII-lea, cu podvoada), *strajă, cai de olac*; aceste obligații reprezentau participarea obligatorie la oastea țării, la paza hotarelor și a potecilor, la asigurarea transmiterii știrilor. *Joldul* putea desemna și o dare în bani, pentru plata mercenarilor.

Apariția unei dări în bani, permanente și regulate, trebuie pusă în legătură mai ales cu creșterea nevoilor de apărare a teritoriului țării, a ridicării și a organizării unor oști puternice, în înfruntările militare din perioada respectivă și care au solicitat cheltuirea unor mari sume de bani. Această obligație în bani poartă numele de *bir* în Țara Românească și *dare* în Moldova. Ea era suportată de toți locuitorii neprivilegiați ai țării, din sate și orașe, fiind, de regulă, proporțională cu averea contribuabililor. Caracterul natural al economiei medievale, slaba dezvoltare a pieței interne, ca și cuantumul ridicat al birului, făceau din aceasta cea mai apăsătoare între obligațiile fiscale.

Întărirea autorității centrale, cu începere din a doua jumătate a secolului al XV-lea, creșterea productivității muncii, dezvoltarea orașelor și a schimbului au sporit importanța birului, atestată prin frecventa apariție a dării și a birurilor în actele de cancelarie.

Domnia mai obținea însemnate venituri din vămile interne, ca și din cele de la hotar, din gloabele (amenzile) de tot felul și din ocne și mine, mai ales din cele de sare și de aramă.

Ca instituție legată de organizarea finanțelor a fost și atunci *tezaurul*, un depozit de obiecte de mare valoare și de metale prețioase aflate la dispoziția domnilor țării, care-l puteau folosi ca rezervă, în cazuri extreme, când celelalte mijloace erau epuizate, fie pentru nevoile statului, fie pentru cele personale. De obicei, tezaurul lua naștere prin retragerea din circulație a unor sume de bani, provenite mai ales din dări, și transformarea lor în lingouri de aur, bijuterii, pietre prețioase, veșminte bogate etc. În compunerea tezaurului intrau două categorii de bunuri alienabile (banii, giuvaerurile, veșmintele), pe care domnii le considerau cel mai adesea proprietate personală, și inalienabile (însemnele domniei, coroana și sceptrul), socotite a fi ale statului. Ținând seama de rostul și de însemnătatea tezaurului, el era depozitat în locuri bine păzite, în turnuri sau în pivnițe de cetăți. Asemenea depozite erau în Țara Românească în Cetatea Dâmboviței și în Cetatea Poenari, iar în Moldova, la Suceava și la Cetatea Neamțului.

Alte două instituții fiscale, atestate documentar ca funcționând în această vreme, erau *cămara* și *vistieria*.

Cămara era socotită o instituție particulară, în proprietatea și în serviciul domnului țării. Mai veche decât vistieria, fiind anterioară formării statului, cămara își are originea în administrarea veniturilor de pe propriul domeniu al voievodului. În secolele XIV–XV, cămara a fost alimentată de veniturile de pe domeniul domnesc, din cele de la vămi, ocne și amenzi. În fruntea instituției, în fiecare din cele două țări se afla marele cămăraș.

Vistieria a apărut în procesul de organizare a statului, fiind cea mai importantă instituție fiscală și financiară din Țările Române. La vistierie erau concentrate toate datele privitoare la contribuabili și la materia impozabilă, de aici se făcea repartiția dărilor, aici se adunau sumele de bani provenite din dări și tot aici se ținea evidența cheltuielilor.

Veniturile vistieriei erau destinate nevoilor publice, pe când veniturile cămării serveau domnului și familiei sale. Această separare a veniturilor celor două instituții exista în conștiința contemporanilor încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. Domnii nu prea țineau însă seama de această distincție, folosind adesea banii vistieriei în interes personal. În vremuri de liniște, vistieria și cămara erau adăpostite în palatul domnesc; în vremuri tulburi, mai ales de război, ele îl însoțeau pe domn, banii și obiectele prețioase din tezaur se închideau în lăzi ferecate, purtate în care și căruțe.

Contribuabilii erau reprezentați prin păturile populare, țărănimea liberă și dependentă, precum și târgoveți; boierii, clerul înalt și mănăstirile beneficiau de privilegii, fiind de regulă scutiți de obligații fiscale.

Pentru a asigura veniturile statului rezultate din dări, domnia a instituit principiul solidarității fiscale, conform căruia pentru neîmplinirea dării unui membru al colectivității răspundeau solidar ceilalți membri.

Statul și-a format un aparat fiscal relativ bine organizat, în frunte cu *marele vistier*, membru al Sfatului domnesc, care avea în sarcina sa gospodărirea veniturilor statului. În subordinea marelui vistier se aflau o serie de mici dregători temporari, cu slujbă de obicei anuală, cu sarcini fiscale bine definite. Ei purtau numele obligației de care răspundeau: *birari*, *găletari*, *ilișcari*, *dijmari*, *desetnici* etc. Ca instrument de lucru, aceștia utilizau mai ales *răbojul*, dar și unele registre rudimentare. Registrele mai complexe de la vistierie și cămară se numeau *catastife* sau *catastișe*.

Pe lângă solidaritatea fiscală aplicată în sânul colectivității, fiscul a folosit organizarea administrativă a țării, dările fiind strânse pe județe și de aici vărsate la vistierie.

Se poate presupune că veniturile globale ale statului erau destul de însemnate, fiind cunoscute sumele de bani de care dispuneau voievozi ca Basarab I sau Petru Mușat. De veniturile statului beneficiau mai ales domnul și stările privilegite, iar unele sume se cheltuiau și în interes public.

Noile condiții politice din secolul al XVI-lea și obligațiile economice dictate de turci au impus o cunoaștere cât mai exactă a capacității financiare. Pentru a-și da seama de posibilitățile materiale ale supușilor, domnia a inițiat întocmirea unor recensăminte fiscale amănunțite, care în documentele epocii poartă numele de *crestare* (*rizanie*) sau *samă*, iar dregătorii însărcinați cu alcătuirea lor, *crestători*[1] sau *răbojari* (*rizateli*) în Țara Românească și *pererubnici* sau *perepisnici* (cei care crestează pe răboj, cei care înscriu), în Moldova. Catastifele întocmite cu ocazia înregistrărilor întreprinse de dregătorii amintiți au devenit acum adevărate catagrafii, care cuprindeau, pe categorii fiscale, numărul contribuabililor, apoi sumele impuse, cele încasate etc. De obicei, recensămintele purtau numele dregătorului care le întocmise. Asemănările cu practicile apografilor bizantini sunt evidente în această privință.

---

[1] Despre crestători, este sugestiv documentul din 13 aprilie <1600>, când Mihai Viteazul îi scria, românește, din Ardeal marelui vornic Dumitru să cerceteze plângerea unor țărani din satele Cordun și Corcova, „că au venit naintea domniei méle și au spus Oprea de Cordun cum au pus Nica vistiarul un bir în Cordun, ca să le ia ocina (moșia) și o au luat.

Deci să cauți să apuci pre Nica vistiarul, să-l juri pre Evanghelie, cum n-au pus el acel bir în Cordun, ce l-au pus *crăstătorii de in seamă*" (subl. ns.) (*DRH B*, XI, p. 516; N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*, ARMSL, ser. II, t. 38, 1905, p. 113–115).

Transformările continui ale masei impozabile (mișcări demografice, treceri în alte categorii sociale și fiscale), ca și ale materiei impozabile (transferuri de proprietate, variații ale cuantumului recoltei de cereale și vin, ca și ale numărului de vite), determinau alcătuirea periodică a acestor catagrafii:·cele ale populației dajnice se întocmeau din trei în trei ani, iar cele ale bunurilor impuse la dările de cotitate (vite, vin, cereale) erau făcute anual, în momentul perceperii dării de pe urma lor.

Sistemul era foarte rigid, întrucât catastiful odată alcătuit și introdus în vistierie, până la noua numărătoare a populației nu mai puteau fi efectuate modificări decât din dispoziția domnului, indiferent de prefacerile survenite în situația contribuabililor (deces, pierdere de avere, stabilire în altă localitate, aservire sau altă schimbare de statut social ori juridic). Odată stabilit, birul trebuia plătit vreme de trei ani acolo unde contribuabilul fusese înregistrat și cu suma fixată.

Constatarea stării materiale a contribuabililor îngăduia evaluarea capacității lor de contribuție la dări, capacitate care în actele vremii poartă numele de *putere*. În sat, constatarea o făcea pârcălabul (vornicul, vătămanul) împreună cu bătrânii satului, situația fiind înregistrată de alcătuitorul catastifului, așa cum o prezentau ei.

După constatare, urma a doua operațiune fiscală, impunerea sau repartiția dărilor, în speță a birului. Domnul, împreună cu boierii din sfat „aruncau asupra țării" suma de bani pe care o considerau necesară satisfacerii nevoilor statului vreme de un an, având în vedere catastiful general aflat în vistierie. Această sumă era repartizată mai întâi pe județe, după bogăția acestora, apoi mai marii județelor „o puneau pe sate" după același criteriu, iar în interiorul satelor, pârcălabii și bătrânii o „îmbrăcau" pe gospodării, în funcție de puterea fiecăreia. Cota de bir ce revenea unei unități fiscale (județ, sat, gospodărie) în urma repartiției purta numele de *cislă* (de la slavul „cislo" = număr, cifră).

Cea mai dificilă operațiune era însă cea următoare, de percepere a birului, ca de altfel și a celorlalte dări. Starea precară a gospodăriei țărănești, cislele fixate uneori părtinitor, arbitrar sau chiar abuziv, nemulțumirile și opoziția țărănimii îngreuiau mult sarcina dregătorilor care încasau dările. Alteori ele nu puteau fi împlinite la timp și în cuantumul prevăzut. Domnia căuta atunci corective, găsindu-le în extinderea principiului răspunderii solidare și în înmulțirea numărului ratelor de plată. Solidaritatea la dări a fost extinsă de la rudele mai apropiate, care formau o ceată devălmașă, cum fusese mai înainte, la ceilalți săteni, apoi la satele învecinate, la stăpânii de moșii și la birarii de județ. Pentru un sătean neplatnic se încasa de la ceilalți; pentru un sat aflat în neputință de a-și achita birurile, plăteau satele din jur; pentru rumâni plătea stăpânul, iar pentru acesta, în caz că era insolvabil, plăteau rumânii. Dacă cisla repartizată pe județ nu era împlinită, aceasta era încasată în mod silit de la birarii de județ.

Obligativitatea de a plăti birul altora, în virtutea principiului solidarității, purta numele de *năpastă*. Către mijlocul veacului al XVI-lea, domnia a mărit numărul ratelor de plată a birului la trei, nu la una singură, cum fusese până atunci.

O dată cu stabilirea acestor operațiuni fiscale, s-a simțit și nevoia unei restructurări a aparatului fiscal. În fruntea acestuia continua să se afle marele vistier, căruia i s-au adăugat un vistier al doilea și mai mulți logofeți sau dieci de vistierie, cărora le era încredințată mânuirea catastifelor de dări. S-a produs o separare a organelor fiscale pe operațiuni, pentru fiecare din ele stabilindu-se dregători anumiți: răbojarii, pentru constatare, marele vistier cu subalternii lui, precum și birarii de județ pentru repartiție, birarii și dăbilarii pentru percepere, iar vătafii, armașii și aprozii pentru urmărire și constrângere.

La sfârșitul veacului al XVI-lea existau slujbași speciali pentru încasarea celorlalte dări, purtând, ca și în epoca anterioară, numele dării ce o aveau de încasat: *găletari*, *ilișari*, *cincizeciari*, *goștinari*, *vinăriceri* etc.

Pentru a răsplăti unele servicii și a da o satisfacție marii boierimi pentru anularea unor privilegii, dar și din rațiuni de ordin fiscal, domnia a creat instituția *județelor de bir*. În acest sens, domnul conceda principalilor săi susținători și favoriți strângerea dărilor de repartiție din cuprinsul unui județ, cu beneficii pentru aceștia de 10% din totalul încasărilor. Venitul unui singur asemenea dregător, numit birar de județ, era destul de însemnat. Astfel, venitul birarului din județul Buzău fusese în anul 1584 de 12 000 de scuzi (circa 10 000 de galbeni), ceea ce echivala atunci cu prețul unei herghelii de peste 600 de cai. În Moldova, slujba de birar de județ pare a fi fost îndeplinită de pârcălabi, staroști sau de marii vătafi de ținut.

În modul de impunere și de percepere a dărilor au avut loc și unele inițiative de schimbări mai profunde. În vremea domniei lui Mihnea Turcitul, s-a încercat în Țara Românească gruparea contribuabililor în anumite unități fiscale, intitulate *nume*. Egale între ele în privința capacității lor de contribuție, aceste grupuri — putând cuprinde una sau mai multe gospodării birnice — serveau ca unități de calcul la repartiția birurilor pe întreaga țară; de asemenea, membrii grupului erau solidari la plata dărilor. Cunoscând totalul „numelor" din țară, vistieria fixa pentru fiecare dintre ele o anumită cotă (cislă), astfel încât să scoată de la birnici suma prevăzută; județelor și satelor li se stabilea cisla după numărul numelor. Această încercare de reformă a eșuat repede, dar avea să fie reluată în veacul al XVII-lea sub o altă denumire.

În ultimul deceniu al secolului al XVI-lea s-a introdus și în Moldova un sistem asemănător celui al numelor de bir, cunoscut din documentele interne și din cronici sub denumirea de *pecetluit*. După nevoi, vistieria „arunca" asupra țării un număr de pecetluiri, fiecare din ele având înscrisă aceeași sumă de bani. Aceste pecetluiri erau repartizate apoi pe ținuturi și sate, dăbilarii încasând sumele ce reveneau acestor unități fiscale. În interiorul satului, ca și în Țara Românească, sumele erau repartizate după avere.

Ambele încercări de reformă au avut drept scop să asigure o mai mare stabilitate a veniturilor statului, să se poată ști mai precis pe ce sume putea conta domnia, atât în legătură cu unele cheltuieli interne, cât mai ales cu obligațiile către Poartă.

Dărilor tradiționale, existente până la instaurarea dominației otomane, li se adăugau mereu altele, domnia strecurând în acte ideea înmulțirii lor continue, în funcție de cererile turcilor: „dacă se vor mai adăoga niscaiva dabile în țara Domniei mele“, „am Domnia mea greutăți din partea turcilor“ sau „greutățile Domniei mele și ale țării“ sunt expresii frecvent întâlnite în acte, ele lăsând să se întrevadă o posibilă înăsprire a exploatării fiscale. Ca dări de repartiție, pe lângă bir (dare), s-au introdus și altele. O dare cu destinație specială era plata tributului către turci, purtând numele de *haraci* în Țara Românească, și de *dare împărătească* sau *bir împărătesc* în Moldova. În orașe s-a mai introdus o dare, cu numele de *galben de fum* în Țara Românească și *zloți de casă* sau *doi zloți* în Moldova. Pentru împlinirea unor anumite sume cerute de turci sau pentru completarea unui bir, atunci când nu putea fi scoasă de la birnici suma prevăzută, întâlnim în documentele de la sfârșitul veacului al XVI-lea dări adiționale, purtând diferite denumiri, precum *bir de curama, cisla mică, bir de poclon* în Țara Românească și *50 de aspri* în Moldova. Cu vremea, unele din aceste dări ocazionale s-au transformat în dări permanente.

Caracterul excesiv al fiscalității a fost însă imprimat de bir (dare), al cărui cuantum pe gospodărie a ajuns la sume insuportabile. Dacă la începutul veacului al XVI-lea birul pe gospodărie era de aproximativ trei galbeni în Țara Românească, spre sfârșitul lui (1591–1595) el se ridica la șapte galbeni și jumătate, sumă care echivala atunci cu două pogoane de vie, 8–10 porci sau 20 de oi. În urma acțiunii lui Mihai Viteazul, în ultimii cinci ani ai veacului, acest bir pe gospodărie a scăzut la patru galbeni.

Principalele dări de cotitate au rămas și în veacul al XVI-lea oieritul, gorștina, vinăriciul sau desetina din vin și dijma din stupi, toate constând de obicei din a zecea parte. În a doua jumătate a veacului însă, dările pe vite au început să sporească: au apărut acum dări noi, ca *oaia seacă* (o dare pe oile sterpe), *sulgiul de oi* și *de vaci*, o dare în vederea livrării de oi și de vaci către Poartă, dări din boi și cai (*boul de iarnă*, *boul de vară*, *caii împărătești*), apoi *dijma din găini*. Unele din aceste dări se percepeau în natură, altele se plăteau în bani. Din stupi s-a ajuns să nu se mai ia unul din zece, ci unul din cinci.

Tot pentru sporirea veniturilor statului, anumite dări în natură au fost convertite în bani, cu o tendință apreciabilă de creștere. *Găleata* și *ilișul*, dări în natură, au început a fi plătite în bani, ca și principalele dări de cotitate, dar alternând cu prestarea lor în natură. Cele nou introduse se plăteau toate în bani, ele fiind greu de îndeplinit de către țărănime, în condițiile unei relativ slabe dezvoltări a pieței interne.

Unele dări au fost extinse și asupra altor categorii speciale, până atunci neimpuse sau cu impuneri foarte mici, ele având de îndeplinit și unele slujbe pentru domnie. S-a instituit, astfel, un bir pe curteni, destul de greu, numit în acte *bir curtenesc*, *bir de roșii aleși* sau *rușală*. S-a introdus găleata de pâine pe megiași și s-a mărit dijma țiganilor.

Unii domni au impus la dări și pe boieri, clerul înalt și mănăstirile. După cronicarul Eftimie, Iliaș Rareș „a scris pe toți boierii, mari și mici, la birul cel mare, și tot sfatul, însă și vătafilor toți, în toată țara, de la cei dintâi până la cei din urmă, le-a poruncit să dea, și mitropolitului și episcopilor; a scris încă și toate mănăstirile câte sunt în Moldovlahia la haraciul cel mare, și câți popi și diaconi sunt în granițele moldovenești“[1]. În Țara Românească, Mihnea Turcitul a impus și el la bir pe toți boierii, și mari și mici, precum și mănăstirile, motivând că „nu pentru domnia mea, ci pentru haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Românești, pe care le are de la turci“[2]. Cu totul neobișnuite în epocă, aceste măsuri au stârnit opoziția stărilor privilegiate și n-au putut fi aplicabile decât temporar.

Din nevoia de a da bani turcilor peste prevederi și înainte de termenele obișnuite, domnia a trebuit să arendeze nu numai vămile, ci adeseori și dările de cotitate (oierit, gorștină, dijmărit), obținând banii de la arendași înainte de încasarea lor de la contribuabili. Arendașii erau de obicei oameni ai Porții, negustori greci, italieni sau raguzani. Dările de repartiție erau încasate de dregători ai domniei și nu se arendau niciodată.

Cât privește veniturile globale ale domnilor Țării Românești și Moldovei, există pentru această perioadă știri prețioase în relatările unor străini. Pentru vremea lui Petru Cercel (1583–1585), Franco Sivori afirma că de la vămi se încasau anual 60 000 de scuzi, din arendarea pescăriilor tot 60 000, iar din bir și dijme aproape 900 000 de scuzi, ceea ce înseamnă că veniturile domnului treceau de un milion de scuzi pe an, sumă echivalentă cu circa 830 000 de galbeni. Tot Sivori precizează că din această sumă, 300 000 de scuzi mergeau la Poartă ca plată a haraciului și peșcheșurilor, 250 000 se cheltuiau la Curte și pentru oaste, iar 450 000 de scuzi rămâneau domnului, bani care, în bună parte, ajungeau tot la turci, pentru plata unor datorii contractate de domn cu prilejul obținerii domniei.

Știrile privitoare la Moldova dau venitul anual al domniei, la sfârșitul deceniului al noulea, de 500 000 de taleri (adică vreo 333 000 de galbeni), dintre care 80 000 proveneau din vămi, 160 000 din bir, iar restul din dijme, ocne, gloabe. Principalii beneficiari ai acestor venituri erau turcii, dar și domnul cu boierii. Greutatea lor apăsa însă asupra țărănimii.

În *Transilvania*, întărirea relativă a puterii centrale ca urmare a reformelor lui Carol Robert a însemnat și reorganizarea financiară, care a consolidat situația vistieriei. Această consolidare se baza, în primul rând, pe veniturile rezultate din monopolul exploatării ocnelor, din extragerea metalelor prețioase și din monopolul valorificării acestora, din emiterea unor monede cu valoare stabilă, din dările orașelor în dezvoltare, ca și din vămile ce afectau comerțul exterior (*tricesima*, adică treizecimea, 1/30 din valoarea mărfii).

Existau comitate de cămări monetare, adică diviziuni teritoriale pentru baterea și administrarea monedelor, în frunte cu câte un comite cămăraș (*comes camerae*). Printre cele patru comitate de cămări mai vechi (din secolul al XIII-lea) se afla și cel al diecezei Cenadului, care funcționa la Lipova. La acestea s-au adăugat alte șase, între care cel al Transilvaniei — despre care un document din 1336 afirma că funcționa „din vechime"[1] — avându-și centrul la Cluj; cel de la Satu Mare, al cărui centru a fost însă mutat din orașul respectiv la Baia Mare pe la mijlocul veacului al XIV-lea; în sfârșit, cel de Oradea.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 120.

[2] *DIR B, veac XVI*, V, p. 223.

Fiecare comitat monetar cuprindea un număr de comitate obișnuite, administrative; de exemplu, cel de Transilvania avea în raza lui de acțiune cele șapte comitate ale voievodatului. Teritoriul de colonizare a sașilor nu făcea parte nici din comitatele monetare; în virtutea unor privilegii mai vechi, sașii din „provincia" Sibiului continuau să plătească vistieriei regale, anual — cu titlul de „venit al cămării" (*lucrum camerae*) —, impozitul lor global de 500 mărci; celor din scaunele Mediaș și Șeica, regele Carol Robert le fixa, în 1318, 400 mărci ca dare globală pe an. Ca și cămările miniere, care coincideau teritorial și erau în strânsă legătură cu ele, sau cămările de sare și oficiile vamale tricesimale, comitatele monetare erau date în arendă de către rege unor oameni de afaceri, bancheri, de obicei orășeni bogați, care deveneau astfel comiți cămărași. În schimbul sumelor avansate vistieriei, aceștia beneficiau de veniturile pe care le obțineau nu numai din baterea monedei, ci și din impozitul pe „porți", care înlocuia vechiul „venit al cămării", deși purta în continuare acest nume.

Darea pe porți era un impozit ordinar și anual, introdus în 1336 pe gospodării, denumirea sa fiind derivată de la poarta prin care putea intra un car încărcat cu fân sau grâne. Acest impozit era de 18 dinari la început, dar mai târziu a sporit chiar în raport cu devalorizările care au avut loc. Decretul lui Sigismund de Luxemburg din 1411 stabilea cuantumul aceleiași dări la 30 de „dinari noi" pentru o „poartă întreagă" și la 15 dinari pentru „o jumătate de poartă", măsură fiscală care denotă fragmentarea gospodăriilor (sesiilor) iobăgești, implicit agravarea situației țărănimii.

Tot pe porți se fixau și unele dări extraordinare. O asemenea dare, în valoare de o jumătate de fertun — echivalând cam 50 de dinari din acea vreme — a fost hotărâtă încă din 1323. Ulterior, se punea adeseori pe porți o altă dare extraordinară (*taxa*, *taxa extraordinaria*, *subsidium* etc.), cerută de puterea centrală pentru acoperirea cheltuielilor militare tot mai mari, îndeosebi de la sfârșitul veacului al XIV-lea, pentru a face față războaielor purtate împotriva turcilor. Ajungând până la un florin (echivalent cu 100 de dinari ai epocii), această dare constituia o sarcină fiscală deosebit de grea; percepută aproape anual de pe la mijlocul secolului al XV-lea, în vremea domniei lui Matia Corvin, a devenit principalul venit al vistieriei, fiind impusă uneori și de două-trei ori într-un an.

În acest impozit perceput în bani s-au contopit, treptat, dările extraordinare mai vechi în produse, transformate uneori și ele în bani, cum ar fi dreptul de găzduire al stăpânului, în speță al regelui, de către supușii săi, livrarea de alimente sau alte impuneri, tot extraordinare, purtând numele generic de *collecta* sau *exactio*.

---

[1] *DIR C, veac XIV*, III p. 337.

Românii dădeau visteriei regale vechea lor dare: cincizecimea din oi, pe care o primea uneori stăpânul chiar și în bani, în folosul său, atunci când acest fapt îi era acordat prin concesie de la puterea centrală. O obligație similară față de rege, la încoronarea sa, era menținută pentru secui: este vorba de darea din boi, atestată într-un document din 1397.

Coloniștii („oaspeții regali") și locuitorii „orașelor libere regești" plăteau regelui în fiecare an un impozit ordinar, numit *terragium* sau *census*, în funcție de situația lor materială, după cum rezultă din confirmarea „vechilor libertăți" ale Clujului în 1316 ori din privilegiul acordat în 1329 „oaspeților" așezați în unele localități din Maramureș. Orașele constituiau oricum o sursă importantă de venituri pentru vistierie. Spre exemplu, pentru târgul Vadul Crișului se fixa în 1405 un „cens" anual de 100 de florini față de vistieria regală.

Și nobilimea din Transilvania avea unele obligații față de voievod, cum ar fi darea fertunului, a alimentelor, precum și sarcina găzduirii. Doar în 1324 Carol Robert a scutit-o, împreună cu iobagii ei, de aceste îndatoriri, ca și de darea pe cap (*tallia*, probabil în cazul iobagilor), către voievod sau alți mari baroni, rezervând doar pentru rege dreptul găzduirii. Această scutire a fost confirmată de Ludovic I în 1366.

Atât dările ordinare, cât și cele extraordinare, percepute de puterea centrală sub supravegherea marelui vistier (*magister tavernicorum*), iar de la sfârșitul secolului al XIV-lea sub cea a tezaurarului (*thesaurarius*), nu erau privite favorabil de către nobilime, întrucât aceste obligații fiscale concurau sarcinile senioriale și îngrădeau izvorul esențial de venituri al seniorilor.

Desprinderea Transilvaniei din Regatul ungar, după 1526, precum și transformarea sa în principat autonom, oficializată în 1541, a determinat schimbări și în structura ori funcționarea organelor și instituțiilor de stat.

O caracteristică generală a fiscalității Transilvaniei a constat în absența unui sistem stabilit în mod riguros. Cuantumul dărilor, categoriile de persoane sau bunuri impozabile erau mereu reînnoite, modificate sau mărite de la o dietă la alta. Tendința generală de mărire a sarcinilor decurgea din situația politică de principat autonom, în care războaiele și tulburările interne erau frecvente, trebuind acoperite și vexațiunile turcilor. Creșterea sarcinilor fiscale se manifesta nu numai în cantitatea mai mare a vechilor dări sau în instituirea altora noi, ci și în mod extensiv, prin tendința de impunere, fie ea chiar temporară sau parțială, a categoriilor privilegiate, situație pe care o întâlnim și în spațiul extracarpatic, avându-și originile în aceeași presiune otomană. În aceste condiții, sistemul fiscal al Transilvaniei tindea către mai mult centralism și uniformizare. Contracarată însă de opoziția dietei — reprezentantă a celor privilegiați — față de centralismul princiar, tendința aceasta a rămas totuși oscilantă, astfel încât în ansamblu fiscalitatea a rămas deosebit de diferențiată, în funcție de stratificarea socială și juridică a populației.

Devenită princiară, forța instituției voievodale a dobândit pe plan intern prerogativele suveranității depline, printre care se număra și aceea de a dispune de toate veniturile statului, provenite din domeniile princiare (care includeau acum și fostele domenii regale), din bogățiile subsolului, din vămile și din dările fiscale, plătite diferențiat, de diversele categorii ale populației.

Pentru centralizarea și administrarea tuturor acestor venituri, în consiliul principelui a fost numit un tezaurar, care, ca și alți mari demnitari, avea în subordine un corp central de subalterni, precum și un aparat de colectori ai dărilor și ai taxelor pe plan local. De această ultimă atribuție răspundeau administratorii domeniilor princiare, concesionarii ocnelor și ai minelor, vameșii (*tricesimatores*), cârmuitorii comitatelor, ai scaunelor, ai districtelor, ai orașelor, voievozii și cnezii românilor, precum și colectorii speciali, numiți fie pentru o zonă determinată, fie itineranți.

Ca și alte prerogative, și cele fiscale erau împărțite între principe și dietă, cea din urmă având dreptul de a vota dările, la cererea principelui. De obicei, ele nu erau refuzate, deși în cursul veacului al XVI-lea nu au lipsit cazuri de ezitări, amendări ori chiar rezistențe din partea dietei ori a populației, rezistențe care se manifestau uneori chiar în rândul categoriilor sociale privilegiate.

În principiu, marea nobilime era scutită de sarcinile fiscale; cu titlu de excepție, în caz de primejdie externă gravă, putea fi supusă și ea acestor obligații: în 1527 întreaga nobilime a fost obligată la o taxă valorând o zecime din averea ei imobiliară, iar în 1593 la un dinar pentru fiecare claie din grânele recoltate pe pământurile alodiale.

Nobilimea mică, numită „de o sesie“, avea și ea unele obligații fiscale, ca o consecință a provenienței sale mai recente din păturile de condiție modestă, prin înnobilări; asemenea obligații avea și nobilimea cu blazon sau armalistă, în caz că avea și proprietate imobiliară, fapt care se întâmpla mai rar.

Sarcinile fiscale tradiționale ale secuilor și sașilor, „națiuni“ privilegiate — este vorba de darea boilor (*signatio boum*) și, respectiv, darea Sfântului Martin — tindeau spre dispariție și spre asimilarea lor în sistemul general, diferențiat însă pe categorii sociale. Fruntașii secuilor s-au asimilat astfel statutului marii nobilimi pe plan juridic și fiscal, categoria mijlocie statutului micii nobilimi, iar secuii de rând oamenilor liberi scutiți de alte impozite, în afara celor globale ale comunității. După răscoala din 1562, cei din urmă au fost trecuți în stare de iobăgie și supuși obligațiilor acestei condiții. Impunerea lor față de fiscul princiar începuse deja de pe la 1543.

Despre sași se spunea mereu că aveau a plăti impozitele „după rânduiala lor“, dar în fapt erau constrânși, treptat, a plăti la fel ca și celelalte „națiuni“, toate căutând stabilirea unui echilibru între contribuțiile lor.

Românii păstrau, în virtutea vechimii și a numărului lor, elemente ale unui statut juridic și fiscal consuetudinar, dar sufereau acum același proces de centralizare și integrare fiscală. Sporind la 1 din 20, uneori chiar la 1 din 10 animale, devenind astfel o veritabilă zeciuială, darea lor tradițională — *quinquagesima ovium* — și-a pierdut particularitatea inițială, motiv pentru care, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, nu mai apare sub numele său consacrat.

Orașele erau supuse de regulă unei taxe globale, acum în continuă creștere și tinzând a se extinde asupra tuturor categoriilor urbane, cu atenuarea ori ignorarea fostelor diferențieri sau scutiri. Contribuția orașelor a fost dublată brusc în 1593, când începea îndelungatul război contra turcilor. Și negustorii străini au fost impuși cu timpul la o taxă variabilă între 5 și 10 florini, iar meseriașii la una care mergea de la 50 de dinari până la un florin. Evident că darea asupra negustorilor era separată de taxa vamală, care continua să se orienteze după criteriul 1/30 din valoarea mărfurilor, dar cu aceleași tendințe de creștere.

Motivate prin nevoile întreținerii oastei și a cetăților, sarcini fiscale tot mai grele împovărau iobăgimea, chiar dacă iobagii foarte săraci erau scutiți, fie în general (cei ce aveau bunuri în valoare mai mică de trei florini), fie pe grupuri de sate, fie în raport cu anumite contribuții.

Cu multe variații de la o dietă la alta, obligația fiscală a iobagului tindea să se fixeze la 99 de dinari de „poartă", percepuți de două ori pe an, pentru oaste și pentru tributul turcesc, plus o dare suplimentară de 50 de dinari, în contul reclădirii cetăților.

Unitate de impunere care inițial echivala cu o gospodărie medie, „poarta" și-a pierdut acum semnificația de unitate reală, având în vedere diferențierea tot mai accentuată a stării materiale a țărănimii. Poarta devenea, astfel, o unitate ideală de impunere, căreia fiscul căuta să-i mențină cât mai multă corespondență cu realitatea, prin repetate recensăminte și recalculări și chiar prin tentativa de a o substitui prin impunerea pe familie, adică pe gospodăria strict individuală. Aparatul fiscal imperfect s-a dovedit însă incapabil a face trecerea spre această evidență individualizată a dărilor, care ar fi fost mult mai eficientă pentru stat.

4. ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ

În *Țara Românească și Moldova,* judecătorul suprem era domnul. El a judecat întotdeauna întreaga țară, deși documentele o spun lămurit abia la începutul secolului al XVII-lea. Și în Țările Române au existat stăpâni cu imunități judiciare acordate de domnie, dar fără a exercita o justiție suverană proprie, cum a fost cazul în apusul Europei. Modelul bizantin care a funcționat în răsăritul continentului nu includea și imunitatea judiciară, deși unii învățați ca G. Ostrogorsky au vorbit chiar de un drept de „justiție inferioară", pe care autoritatea centrală l-ar fi concedat și aici unor mari feudali. În această privință, singurele imunități judiciare atestate în spațiul românesc extracarpatic au fost exercitate de către instituții religioase ca episcopatele și unele mari mănăstiri; dar și în aceste situații, pricinile, mai ales civile, judecate de Biserică, puteau fi reținute sau rejudecate de către domn.

Cazurile de răzbunare a sângelui — „moarte pentru moarte" — erau combătute de domnie, dar persistau puternice urme de justiție privată a familiei, îngăduită de domn sub formă de compoziție (plata în bani). Aceasta era tot mai mult controlată de domnie și adeseori dublată de o amendă către stat sau către dregătorii domniei. Există și un text de drept bizantin, citat mai târziu, dar cunoscut, cu siguranță, și în secolul al XV-lea, care permitea răscumpărarea în bani a morții (capului) celui vinovat.

Domnul judeca singur pricinile, chiar fără prezența unei părți adverse, dând cărți de volnicie, de supunere și de ascultare în folosul boierilor și al mănăstirilor mai ales. Judeca singur, chiar „la mânie“ cazurile de hiclenie. Boierii din Sfatul domnesc, în îndeplinirea datoriei lor de sfat (*consilium*), își spuneau numai părerea, hotărârea rămânând a domnului.

Nu era deosebire între instanțele civile și cele penale: toți dregătorii aveau atribuții judiciare, civile și penale, fixate de obicei, cu modificările aduse de domnie, adesea de la caz la caz. Dregătorii judecau în cadrul atribuției lor sau ca delegați ai domnului. Cel nemulțumit de hotărârea dregătorului putea apela la judecata domnească, în plenul sfatului.

La finele secolului al XV-lea, marele ban de Craiova își afirma competența sa cvasidomnească, inclusiv în aplicarea pedepsei capitale (în afara hicleniei), numai pentru județele din Oltenia. Dintre marii dregători, atribuții juridice oarecum specializate aveau spătarul, armașul și vistierul. Numele unor agenți, ca *gonitorii din urmă* în Moldova, oglindea principala lor îndatorire, aceea de a găsi, cu ajutorul satelor, urma răufăcătorilor.

Din justiția prestatală a obștilor sătești, dreptul medieval al domniei a receptat, între altele, proba cu jurătorii, cu trei proceduri de judecată, și anume:

a) prin cojurători adeveritori, garanți de veracitatea spuselor și de cinstea unui împricinat, rudă sau megieș, care jurau împreună cu partea, la început pentru „vini“, mai târziu și pentru litigii civile;

b) prin jurători tocmelnici, arbitri care depuneau jurământ și „așezare“, adică împăcau părțile, judecând;

c) prin jurători hotarnici, care tocmeau și fixau hotarele.

Partea interesată, atât în penal, adică acuzatul, apoi și în civil, oricare dintre părți, *lua lege*, iar domnul *dădea lege*.

Cojurătorii și jurătorii au fost inițial megieși din partea locului; mai apoi domnul a început a numi, pe răvaș, mai ales boieri; s-a lărgit, astfel, participarea activă a boierilor la împărțirea justiției domnești.

Ca tocmelnici și hotarnici, (co)jurătorii ascultau martorii și cercetau înscrisuri. Părerea lor o consemnau într-o carte trimisă domniei, peste care aceasta nu trecea aproape niciodată.

Partea nemulțumită putea lua „lege peste lege“, dar cu un număr dublu de jurători. Dacă toți aceștia jurau în favoarea ei, cel care-i propusese câștiga, iar sperjurul celor dintâi era în acest caz aspru pedepsit: gloabă sau pradă de 2–12 boi ori alte bucate. Se putea lua și lege peste a doua lege, dar cu număr dublu de jurători. Numărul acestora a fost variabil: probabil 12 la început, mai apoi și 24, 48, și chiar 96 de jurători.

Judecata bisericească se exercita mai ales în pricinile privitoare la morală și la religie, putând fi însă reexaminată de către Sfatul domnesc. Pe bază de imunitate, Biserica putea exercita și justiția domnească, nu numai pe cea bisericească propriu-zisă.

Justiția orășenească intra în atribuțiile județului și ale pârgarilor; ea coexista cu cea domnească, care era împărțită de dregătorii domnești de târg sau de ținut.

Justiția sătească, în conformitate cu vechile obiceiuri de obște, era exercitată prin „oameni buni și bătrâni".

În cazul imunităților judiciare acordate de domnie boierilor și mai ales Bisericii, dreptul de judecată domnească trecea asupra imunitarului laic sau ecleziastic de pe domeniul în cauză, cu excepția unor fapte mai grave (moarte de om, răpire de fată). Cel nemulțumit de judecata imunitarului putea apela la domnie.

De competența domniei erau și litigiile pământenilor cu străinii. În privința acestora din urmă este de menționat existența unor forme de autonomie judiciară pentru unele comunități etnice și religioase, ca rutenii ori armenii, unde justiția era aplicată de episcopul respectivei comunități.

În mod obișnuit, judecata domnească se făcea la Curte. Întrucât împărțirea dreptății era legată de persoana domnului, ea avea și un caracter itinerant, la diferitele curți domnești, în tabăra sau în locul unde se afla domnul, chiar cu un sfat incomplet. Dregătorii judecau și la casele lor. În sate, justiția se ținea la Biserică sau la hotare.

Procedura orală era precumpănitoare la judecată, dar uneori erau folosite înscrisurile.

Între pricinile civile care apar cel mai des în documente sunt de menționat încălcările de moșie, amestecul pe pământ străin fără învoirea stăpânului, întoarcerea unei vânzări, vinderea „cu furtișag", adică prin încălcarea prevederilor preemțiunii, nerestituirea de bani împrumutați ș.a.

Ca prim sistem juridic, *obiceiul* este fundamental într-o societate cu o structură statală incipientă și dominată de mistica trecutului, a vechimii, a tradiției și a legăturii cu strămoșii: este vorba de obiceiul vechi, din bătrâni, din veac, de totdeauna, din moși, strămoși și răstrămoși. El se numea uneori și *lege*, îndeosebi și *legea țării*, fapt care indica teritorializarea și unitatea spre care tindea pe plan ideologic acest sistem de origine istorică destul de complexă. Rezultând din practica îndelungată a corpului social, obiceiul avea o formă originară obligatorie. La întemeierea sa, statul medieval a preluat majoritatea obiceiurilor de obște existente, înlăturându-le însă pe cele care veneau în contradicție cu noile sale structuri sau adaptându-le acestora într-un mod ce denota creativitate (cum ar fi fost, spre exemplu, jurătorii sau răspunderea colectivă). S-au adăugat noile obiceiuri impuse de o practică unanim acceptată, cum ar fi acela de a nu se opri solii. Actele domniei, chiar scrise, de la o vreme se puteau și ele transforma în obicei. În raporturile cu Imperiul otoman s-au creat, de asemenea, o serie de obiceiuri, care justificau plângerea cronicarului conform căruia orice dar făcut la Poartă, turcul „îl face obicei".

Al doilea sistem juridic al lumii medievale românești a fost cel bizantin, receptat inclusiv sub formă de drept iustinianeu, un drept scris ce preluase și moștenirea juridică a antichității și care, alături de obiceiul nescris, a fost perceput în istoriografie ca drept romano-bizantin. El a fost prezent atât sub forma dezvoltată a Basilicalelor sau a Legiuirilor imperiale, dar mai ales sub cea a compendiilor ulterioare, care în Bizanțul târziu uniseră canoanele ecleziastice cu legile laice, rezultând de aici *nomocanoanele*, într-o perioadă istorică în care Europa Occidentală operase deja o distincție netă între domeniul laic și cel ecleziastic. Receptat în acest mod, adică sub forma sistemului canonico-bisericesc și al celui imperial-laic, contopite sub formă nomocanonică, dreptul bizantin a îndepărtat perspectivele modernității din orizontul societății medievale românești, unde predominanța laturii laice a fost considerabil întârziată.

Dreptul bizantin a fost aplicat masiv îndeosebi de către Biserică. Domnia îl aplica la rândul său, fără a face vreo referire expresă, încă de la sfârșitul veacului al XIV-lea, în cauze legate de protimisis, de efecte patrimoniale, de dreptul de ctitorie ș.a. La români, pravila bizantină pare să fi fost aplicată mai mult în dreptul penal decât în cel civil. În privința celui din urmă, este foarte probabil ca unele norme juridice să fi pătruns din timpuri îndepărtate în dreptul obișnuielnic, pe fondul comun al moștenirii romane, pentru ca mult mai târziu, abia în veacurile XVII–XVIII, dreptul scris bizantin să fi adus precizări și nuanțări pe care practica orală a dreptului obișnuielnic le pierduse din vedere sau poate nu le înregistrase niciodată până atunci.

În orice caz, dreptul consuetudinar a predominat la început în societatea românească medievală, inclusiv după crearea statelor medievale, pentru ca începând mai cu seamă din veacul al XVI-lea acesta să cedeze terenul în favoarea pravilei scrise. Nu au lipsit nici situații conflictuale între obicei și normele dreptului scris, care pătrundeau încet, dar sigur, în societatea românească. Se poate afirma că, într-o oarecare măsură, obiceiul a fost capabil să și restrângă unele norme ale dreptului scris, victorios în cele din urmă, dar destul de târziu, adică abia atunci când începeau să răsară zorile modernității. Păturile de jos ale societății, în primul rând țărănimea, invocau adeseori vechiul obicei pentru a se opune normelor scrise, care de regulă le agravau situația.

În sfârșit, al treilea sistem juridic prezent în evul mediu românesc a fost dreptul domnesc, care cataliza și dezvolta obiceiul și pravila, ușurându-le aplicarea. Atât pravila, dar mai ales obiceiul erau confirmate și cenzurate prin acesta. Până la sfârșitul veacului al XVII-lea, dreptul domnesc nu s-a manifestat prin acte normative generale (așezăminte, legături, întocmiri), ci prin acte cu caracter individual (hrisoave, cărți, porunci).

Cele trei sisteme de drept au dus la un pluralism juridic, care a imprimat originalitate sintezei românești în domeniu. În realizarea acestei sinteze, un rol important l-a jucat existența unei literaturi juridice, care în perioada respectivă a circulat numai în manuscrise, dacă facem abstracție de unele tipărituri coresiene. Această literatură era, deci, alcătuită din texte sau culegeri juridice traduse în limba de cultură și de cult a vremii, care era slavona. Cele mai importante dintre textele juridice copiate în ambele țări în mai multe manuscrise au fost *Manualul de legi* („Procheiros Nomos“) și *Syntagma kata stoicheion* a lui Matei Vlastares; au mai fost copiate *Zakonik*-ul țarului sârb Ștefan Dušan și *Legea de judecată* a lui Constantin și Iustinian. Nu a existat însă o pravilă întocmită de Alexandru cel Bun în Moldova, idee acreditată de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae.*

Alte aspecte ale pluralismului juridic se evidențiază în funcție de criteriul social (existând un drept al domnilor, unul al boierilor sau drept stăpânesc, unul boieresc, altul orășenesc, unul al țăranilor dependenți sau legea rumânilor, altul al robilor), ca și cel ideologic (aici fiind vorba de un drept divin, distinct de cel natural, de unul domnesc, unul al neamurilor — *ius gentium* — în sfârșit, de un drept canonic și de un altul mirenesc sau laic).

Puterea judecătorească a domnilor români s-a afirmat și în veacul al XVI-lea, păstrându-și caracterul personalizat (charismatic) și autoritar (autocratic). Domnul și sfatul său au rămas instanța supremă, generală și permanentă, care putea fi sesizată direct, funcționând însă și ca o instanță de apel sau de recurs față de orice altă judecată; în mod excepțional, această instanță putea lucra oriunde se afla domnul. Participarea Bisericii, prin mitropolit și uneori prin episcopi, la ședințele Sfatului domnesc este mai bine documentată în Moldova, dar se regăsește și în Țara Românească. De pildă, la 10 aprilie 1535, Vlad Vintilă judeca „după dreptate și după lege, cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și împreună cu mitropolitul Țării Românești, chir Varlaam“[1].

După 30 aprilie 1537 în Țara Românească și, în același timp, în Moldova, apare termenul de *divan*, de origine turcă, pentru a desemna Sfatul domnesc, îndeosebi ca organ judecătoresc. Numărul mare de sensuri al acestui termen, devenit foarte popular, s-a lărgit și s-a precizat în veacul al XVII-lea, mergând de la organ sau local de judecată, până la acela de ședință de lucru (dezbatere) și hotărâre judecătorească (judecată).

Dintre marile judecăți domnești merită amintită aceea din 17 mai 1589, a lui Mihnea Turcitul, prin care era împărțită imensa avere a Craioveștilor după obiceiul de transmitere a averii familiilor domnitoare, iar domnul, judecător, își atribuia lui însuși o parte din acea avere.

Pentru modul de desfășurare a judecății dispunem, pentru sfârșitul secolului al XVI-lea, de relatări străine cu detalii sugestive, inexistente în izvoarele interne. Franco Sivori arată astfel că „principele ține judecata în toate zilele și dă ascultare tuturor în cea mai bună rânduială și astfel se isprăvesc repede procesele, atât cele civile, cât și cele penale, nefiind altă lege decât voința principelui; acesta se călăuzește după vechiul obicei al țării ..., cât și după sfatul celor 12 boieri de frunte care iau parte... la judecată“[2]. Absența oricărei referințe la pravile este curioasă și infirmată de alte documente. Sivori constată, în mod just, că „boierii nu au drept de vot, ci își spun doar părerea și principele hotărăște după buna lui socotință și este ascultat și cinstit de popor ca un Dumnezeu și tot ceea ce face este privit ca bine făcut: *Quia Dominus fecit*“[3]. În cărțile de judecată ieșite din cancelaria domnească se spune la început că „am căutat și am judecat domnia mea cu toți cinstiții boieri ai domniei mele“, pentru ca după aceea, cu sau fără menționarea credinței boierilor, hotărârea să fie legată numai de persoana domnului: „a dat domnia mea“.

De un deosebit interes etnologic este descrierea de către Sivori a felului în care, înaintea judecății, țăranii se retrăgeau „în fața unui copac, rostind de mai multe ori plângerea, ca în fața principelui: și astfel, bine pregătiți“, ei „se înfățișează și-și arată cu mult șir păsul lor". Potrivit cu obiceiul țării, la judecată, ca și în alte împrejurări, cei ce se adresează domnului „fie mari, fie mici, stau în genunchi"[1].

---

[1] *DRHB*, III, p. 327.

[2] *Memorialul lui Sivori*, în *Călători străini*, III, p. 18.

[3] *Ibidem*, p. 18–19.

La Iași, François de Pavie (1585) relatează o judecată care ar fi avut loc într-o piață mare, în fața Curții domnești, unde 300–400 de ostași apărau un umbrar sub care domnul, având toți marii dregători în jurul său, asculta plângerile tuturor; împricinații stăteau la 100 de pași de el, în genunchi, și își arătau cu glas tare păsurile, iar domnul dădea sentința ce i se părea mai dreaptă.

Referindu-se la secolul al XVI-lea, Grigore Ureche afirma că Petru Șchiopul, care poate fi considerat un prim domn de regim nobiliar, în divanul său „din sfatul boierilor nu ieșea"[2].

Cărțile de judecată domnească din secolul al XVI-lea au extins vechea motivare prin formule de tip nou. Continua să fie astfel folosită simpla referință la „dreptate", „drept" „obicei", „lege" sau la „legea țării", cea mai răspândită fiind clauza „după dreptate și după lege", precizându-se uneori „după legea veche", invocată adesea fără alt adaos, sau „după legea lui Dumnezeu" ori „legea dumnezeiască", ultima expresie fiind utilizată în justiția domnească, în cea bisericească și în cea orășenească. De câteva ori, judecata apare motivată prin referire la pravilă. Marele hrisov din 13 aprilie 1596, dat de Mihai Viteazul pe baza unei adunări de stări, menționa că „greșeala mare (a călugărilor) nu încape a o judeca pravila bisericească", ci domnia, după „pravila împărătească"[3], adică dreptul imperial, în speță cel penal, de o mai largă aplicare decât cel civil, cunoscut de „legea țării".

S-au înmulțit acum cărțile de volnicie, ca formă de justiție împărțită de domn singur, pentru a-i aduce la supunere și ascultare pe cei nesupuși.

Rolul judiciar al dregătorilor a continuat în sensul strângerii legăturii lor cu domnia, fiind adăugate dregătoriile create în veacul al XVI-lea: *hatman*, *agă*, *șetrar*, *medelnicer*. Fără o rigiditate strict respectată, competența lor continuă să fie specializată. Vornicul și marele ban (pentru Oltenia) erau judecătorii cei mai importanți dintre dregători. Jurisdicția marelui ban în Oltenia era deplină și larg atestată în documente, ea imitând judecata domnească.

Judecata imunitară se menținea îndeosebi în favoarea mănăstirilor, cu un statut generalizat: „să fie legea acestui sat cum este legea și a celorlalte sate mănăstirești"[4].

Justiția orășenească era împărțită de județ (în Moldova, de șoltuz) și de cei 12 pârgari. La Târgoviște, la 13 octombrie 1591, participa și pârcălabul cu 12 megiași. În situația dată, este vorba de o sinteză între o judecată orășenească, o judecată megieșească străveche și o prezență a omului domnesc, care s-a substituit treptat organelor alese. Șoltuzul și pârgarii puteau participa la cercetarea cu megiași pe care, din porunca domnului, o făcea la fața locului un om domnesc.

---

[1] *Ibidem*, p. 19.

[2] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 218.

[3] *DRH B*, XI, p. 205–206.

[4] *DIR A*, *veac XVI*, I, p. 321.

Jurisdicția organelor orășenești alese nu excludea judecata organelor domnești orășenești sau de ținut în Moldova și de județ în Țara Românească.

Judecata bisericească s-a consolidat. La 17 septembrie 1543, Radu Paisie întărea episcopiei de Buzău patru județe, ca eparhie: „să le fie și scaun de judecată cel întru folosul sufletului, după legea lui Dumnezeu și credință creștină"[1].

După cum preciza mai târziu Petru Cercel, de competența episcopiei era „să-i judece pe oameni...după pravila sfintei biserici" pentru următoarele fapte: a) cine strica altarele; b) cine nu respecta cele patru posturi ale anului; c) cine se cununa neam cu neam; d) cine lua a patra femeie fără lege; e) cupluri care se constituiau de bună voie, dar fără a se cununa; f) cuplurile „care se împreună unul cu altul fără lege"; g) bărbatul care-și lăsa femeia fără lege: h) femeia care fugea de la bărbat: i) „care popi vor fi cu greșeală, pe toți să-i judece sfinția sa". Episcopul mai avea dreptul de a-i judeca pe toți, „fără opreliște de la nimeni, nici de la boieri, nici de la slugile domniei mele, nici de la bani, nici de la pârcălabi, nici de la vornici". Reluându-se formula din 1543, se statornicea ca episcopul să judece „după judecata și legea lui Dumnezeu"[2].

Justiția sătească nu închidea calea justiției domnești. Forma de judecată a megiașilor, diferită de aceea a cojurătorilor care erau larg folosiți, ca și până atunci, persista în judecata domnească. Acești megiași, care par să depună jurământ, nu erau nici cojurători (care jurau împreună cu partea), nici simpli martori, ci asesori integrați judecății domnești, care cunoșteau direct faptele cauzei. Într-un proces din Țara Românească, desfășurat la 15 iunie 1504, numărul megiașilor era de 50; la 10 iunie 1525, un împricinat jura cu 34 de boieri, aducând și mărturia a 12 sate, iar la 9 ianuarie 1569 avea loc un caz unic, mărturisind și judecând 150 de megiași și 12 popi. Și în Moldova, domnul trimitea, la 24 februarie 1592, la oameni buni și la megiași din împrejurimi, după care urma judecata în Sfatul domnesc. Procesul pare că era necesar chiar atunci când partea prezenta înscrisuri oficiale (privilegii), care puteau fi false uneori.

Procedura de judecată. Citația în judecată putea emana direct de la domnie; „a pune zi" însemna a da sau a lua termen de judecată. Cetele (de neam) se judecau în mod curent cu indicarea câtorva nume dintre fruntașii lor. Era judecat și satul care venea înaintea domnului și a boierilor, fără altă precizare asupra modului de reprezentare. Dintre probe, erau admise cu încredere cărțile „altor domni bătrâni". Domnul nu rămânea insensibil în fața blestemului din acele cărți, declarând chiar uneori că „domnia mea nu am putut să iau și să stric acele cărți vechi și pomana acelor domni". Domnul și boierii puteau adeveri un fapt din proces prin știința și experiența lor personală. Când martorii refuzau să jure, partea care-i propusese pierdea procesul. Judecata putea fi făcută chiar și numai pe baza depoziției martorilor. În litigiul dintre stăpân și vecin, se dădea mai multă crezare stăpânului decât țăranului aservit.

---

[1] *DIR B, veac XVI*, II, p. 307.

[2] *Ibidem*, V, p. 135–136.

La hotărniciri se ajungea ca un număr de până la 20 de boieri să umble pe vechile hotare, avându-se în vedere și cărțile vechi. Alteori se dădea o singură slugă domnească, iar aceasta făcea cercetarea la fața locului cu oameni buni și cu megiași dimprejur. Jurătorii jurau împreună cu partea. În lipsa ispisoacelor vechi, cei interesați veneau înaintea domnului, „cu jalobă și cu mare mărturie și cu împrejurași <și din sus> și din jos“, domnul dând hotărârea „după mărturia împregiurașilor“[1].

Cojurătoria adeveritoare și jurătoria tocmelnică (a lua și a da lege) erau intens folosite, cu accentuarea unor trăsături proprii în veacul al XVII-lea. Blestemul era încă folosit în unele cazuri, probabil la cererea părților, alături de pedeapsa laică.

Străinii erau judecați de domnie, iar pământenii, în țările vecine, de instanțele locale. Mulți dintre aceștia se plângeau de nedreptate. Domnii insistau asupra „dreptății“ pe care o asigurau străinilor și proclamau principiul răspunderii personale a datornicului, nu a altui compatriot bogat, drept represalii. Acestea erau însă impuse mereu de practica transilvăneană și polonă. Începând cu Petru Rareș în Moldova și cu Mircea Ciobanul în Țara Românească, s-au bucurat de o atenție deosebită și procesele cu supușii otomani, care în veacul următor aveau să ajungă la unele particularități procedurale.

Hotărârile justiției nu erau niciodată definitive. Pricina putea fi redeschisă chiar sub același domn, dar mai cu seamă sub urmași.

Pentru a fi asigurată autoritatea lucrului judecat, părțile puteau încheia o înțelegere de respectare a judecății.

Redeschiderea unui proces era împiedicată și prin ruperea în divan sau oprirea de către domnie a actelor false sau declarate strâmbe ori nevalabile. Cu scopul de a se împiedica redeschiderea proceselor, a fost luată hotărârea — menționată în izvoare încă din secolul al XV-lea — ca partea ce dorea redeschiderea unui proces să plătească la vistieria domnească o taxă considerabilă (50–100 de ruble), numită în Moldova *zavescă* și menționată până în 1560, după care tot în Moldova, la 1573 și-a făcut apariția *ferâia* (sau *hierâia*), menținută până la finele secolului al XVII-lea. Ea consta dintr-o sumă de bani (12, 24 zloți), depusă la vistierie în orice fel de proces de către câștigător și încasată de domn sau de dregătorul judecător, ca o răsplată a ostenelii pe care judecata i-o creaseacestuia. În Țara Românească această taxă era denumită *gloabă*. Cu timpul, ferâia a devenit un venit judiciar fără proporție precisă cu cuantumul cheltuielilor avute de partea care pierduse procesul. Uneori se mai prevedea, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, plata unei gloabe de 40 de zloți sau de 50 de boi din partea celui care ar fi redeschis procesul.

Pricini, vini, pedepse și amenzi. Numărul și diversitatea pricinilor civile și penale aflate în judecată au mers în creștere, situație care reflectă mobilitatea crescândă a stăpânirilor funciare (vânzări, danii, zălogiri, așezări pe moșie), procesul de acaparare a ocinilor, aservirea țăranilor, individualizarea stăpânirilor devălmașe prin hotărnicire (alegerea părților), aspra pedepsire a hicleniei etc.

---

[1] *Documente putnene*, I, p. 6.

Cauzele care se judecau aveau fie un caracter penal, fie civil. Cele dintâi erau mai ales hiclenia, moartea de om, tâlhăria, răpirea de fată, care erau pedepsite cu moartea, dacă nu intervenea — cu excepția hicleniei — o răscumpărare cu bani a vinei. Ca încălcare a obligației de dreaptă și credincioasă slujbă față de domnie, hiclenia era pedepsită și cu confiscarea averii. Confiscarea făcea bunurile „prădalnice“, fiindcă la început scopul ei era „prădarea“, adică distrugerea curților și a eventualelor puncte întărite ale boierului hiclean. Primele cazuri de hiclenie semnalate în izvoare au fost în 1359 în Țara Românească și în 1435 în Moldova. Hiclenia a fost extinsă asupra cazurilor de lipsă de la oaste, de părăsire a țării, de fugă cu bani domnești ori de delapidare a acestor fonduri etc. Pierderea capului era dublată de luarea pe seama domniei a averii de moștenire, a satelor cumpărate și a altor bunuri personale, precum și a țiganilor.

În materie penală s-au înmulțit „faptele mari“, s-a consolidat represiunea infracțiunilor la adresa moralei și a religiei, aflate în competența Bisericii. S-a accentuat tendința de individualizare a pedepsei: tatăl nu mai răspundea pentru fii, nici invers, cu atât mai mult nu mai erau trase la răspundere alte rude sau megiașii pentru vinovatul propriu-zis. Influența crescândă a dreptului bizantin scris sprijinea și ea această individualizare. Alte vini de caracter penal mai erau adulterul, incestul, defăimarea, erezia, jurământul mincinos ș.a., unele fiind judecate de către Biserică.

Pedepsele întâlnite în izvoare pot fi calificate astfel:

a) pedeapsa cu moartea prin decapitare pentru boieri și prin spânzurare în furci pentru ceilalți;

b) pedepse privative de libertate, ocna și închisoarea în beciuri sau cetăți, iar pentru boieri „grosul“ la vistierie sau în unele mănăstiri;

c) pedepse corporale: bătaia pentru oamenii de rând, boierii fiind loviți de domn cu buzduganul;

d) pedepse pecuniare, prin amenzi bănești.

Răscumpărarea în bani a unor pedepse se făcea la domn sau la dregătorul care judeca.

Pedeapsa pentru răpire se aplica și atunci când victima era o femeie măritată sau văduvă, percepându-se până la 60 de zloți. Căsătoria răpitorului cu fata răpită nu excludea plata amenzii. Arderea, din ordin voievodal, a cadavrului unui condamnat pentru sodomie poate fi interpretată ca o aplicare a legislației „Basilicalelor“ bizantine. În vreme ce în Moldova falsul putea rămâne nepedepsit sau soldat doar cu „spargerea“, tăierea uricului falsificat, în Țara Românească pedeapsa pentru fals mergea până la spânzurare sau scoaterea ochilor. Recidiva unei fapte penale se plătea mai grav (12 boi în loc de 6), iar a doua recidivă putea atrage spânzurarea. Delapidarea banilor țării se pedepsea în Moldova cu închisoarea, dar domnul accepta adeseori simpla restituire a banilor delapidați. În caz de omor, pierderea capului putea fi răscumpărată de către vinovat sau de un terț, care primea în schimbul banilor bunuri funciare echivalente. Fuga infractorilor de sub paza străjii sau a satului atrăgea o amendă. Și pedeapsa neascultării apare tarifată, în Moldova fiind luați 50 de boi, iar în Țara Românească 90 de vaci. Hoțul prins asupra faptului era pedepsit cu spânzurătoarea în Țara Românească, dar vinovatul își putea răscumpăra capul. Furtul tindea să fie confundat cu tâlhăria.

Era sancționată mărturia mincinoasă: cel care jura a patra oară pentru furt era însemnat cu fierul roșu. Mărturia mincinoasă a jurătorilor era pedepsită cu gloabă grea. Denunțătorul fără temei primea pedeapsa pe care ar fi primit-o cel denunțat pe nedrept. Pierderea capului pentru înșelăciune gravă și repetată putea fi înlocuită de domn prin închisoare.

Pedepsele aspre cu mutilarea, aproape toate de tradiție bizantină, acceptate de către Biserică, erau larg aplicate (spre exemplu tăierea nasului, a urechilor boierilor potrivnici, înecarea, orbirea vinovaților). Tortura (muncirea) era practicată de Mihnea cel Rău, Petru Rareș sau Mircea Ciobanul, care poruncea și arderea cu foc.

Pedepse curente erau tăierea capului sau spânzurătoarea, confiscarea averii, ocna, temnița și bătaia. Cumulul pedepselor nu era o excepție. Închisoarea pentru neplata datoriilor civile nu este atestată până la începutul veacului al XVII-lea, dar din modalitatea în care este prezentată atunci reiese că era o instituție mai veche. Pentru răscumpărarea capului, gloaba în bani sau vite, care se trimiteau la domnie, rămâne pedeapsa cea mai frecventă. Gloabele din satele unei mănăstiri erau adesea dăruite acesteia.

Numeroase infracțiuni erau pedepsite cu gloabe sau amenzi, fie direct, fie la aprecierea judecății. Gloaba consta la început în vite, mai apoi în bani. Era încasată de *globnici* ai domniei, adeseori fiind dăruită unei mănăstiri. Gloaba pentru moarte de om sau răpire de fată se numea *dușegubină* (pierderea sufletului), fiind plătită de toate stările sociale. *Osluhul* era gloaba pentru neascultarea sau pentru nerespectarea poruncilor domnești ori ale stăpânului, fiind încasată de *osluhari*. *Hatalmul* era amenda pentru călcarea și stricarea hotarelor la pământ. *Pripasul* era gloaba pentru vitele rătăcite; se încasa de către *pripășari*, fiind întâlnită în Moldova. În Țara Românească se întâlnește ceva mai târziu, în vremea lui Constantin Brâncoveanu, menținându-se mult timp după aceea. *Urma răufăcătorilor* era o amendă datorată de sătenii care nu puteau indica drumul apucat de răufăcători și nu ajutau la prinderea lor. Tot o gloabă pare să fi fost și *tretina*, reprezentând o treime din valoarea bunurilor însușite pe nedrept. Elucidarea ei nu poate face abstracție de norma juridică a *trimiriei*, documentată atât în Bizanț, cât și în alte societăți din Europa medievală. Amenzile erau grele și generau grave abuzuri în aplicarea lor.

Lovirile și rănile simple dădeau loc la amenzi corespunzătoare. Exista și o sancțiune în bunuri (vite), în bani sau mixtă pentru încălcări de hotare și pentru tulburări chiar indirecte ale stăpânirii unui imobil, iar în mod excepțional chiar și pentru alte fapte, percepută „cum este obiceiul din veci". Această amendă sau gloabă se numea *hatalm*. Astfel, pentru mutarea (tăierea, stricarea) hotarelor se percepeau 125 de vaci (1558) și 172 de boi (1565) în Țara Românească, iar în Moldova, sub Petru Șchiopul, 50 de boi. Plata gloabelor constituia deci și un mijloc de a se pune mâna pe ocinile celor globiți, dar lipsiți de posibilitatea de a plăti.

Dușegubina se plătea în bani, în vite sau în moșii. Pentru moartea de om săvârșită pe o seliște se luau 50 de boi. Dușegubina nu acoperea despăgubirile civile, nici cheltuielile de cercetare și de judecată. Era încasată de dușegubinari, de marele vornic, dar și de alți agenți domnești. Se aplica drept sancțiune și pentru jurământ fals.

Cheltuielile de deplasare ale agenților judiciari domnești a apărut în 1588 taxa judiciară numită *ciubote* în Moldova, iar în Țara Românească ea purta numele de *treapăd*, aici fiind documentată pentru prima dată în 1610, dar având o existență mult mai veche.

*

La sfârșitul veacului al XVI-lea, atât în Moldova, sub Petru Șchiopul, cât și în Țara Românească, sub Mihnea al II-lea Turcitul, elementele unui regim politic boieresc s-au făcut simțite și la nivelul organizării judecătorești. În judecata lui Mihnea Turcitul din 13 iunie 1588, pe când se discuta stăpânirea unui sat vândut cu 3 000 de aspri de către Mircea Ciobanul lui Stoica, în lupta lor contra exceselor domnești în materie de reprimare a hicleniei reale sau fictive (invocate în scop de deposedare), boierii au reușit să înscrie sub formă de adagiu juridic prevederea că în țară „nu este lege ca domnii să vândă sate boierești, căci așa ceva nu se cuvine", adică să fie confiscate satele boierești pentru hiclenie, iar apoi dăruite de către domn altora, pentru obținerea anumitor avantaje materiale.

O expresie elocventă de regim boieresc pe plan judiciar se întâlnește în clauzele despre justiție, în tratatele încheiate de Sigismund Báthory, la 20 mai și 3 iunie 1595, cu delegația boierilor munteni și, respectiv, cu protejatul său Ștefan Răzvan, domnul Moldovei. În virtutea acestor clauze, dreptul autocratic de judecată al domnului înceta să mai fie o prerogativă proprie de justiție supremă. Se instituia un „sfat al celor 12 boieri", chemat a guverna efectiv țara, iar dreptul domnului de a-i condamna la moarte pe boieri și a le confisca averile era supus încuviințării principelui Transilvaniei.

Întrucât poziția pravilei a început să se facă simțită tot mai mult, domnia și Biserica și-au întărit controlul și asupra obiceiului. Deși acesta din urmă ceda tot mai mult teren dreptului scris al pravilei, el nu era străin de nici una dintre noțiunile de lege, legea țării, drept, dreptate ori judecată dreaptă.

Pravilele continuau să circule și să fie folosite în limba slavonă. Pentru *Syntagma* alfabetică a lui Matei Vlastares, la copiile existente în secolul al XV-lea s-au adăugat alte cinci copii noi, din care una aranjată în ordinea alfabetului cirilic, operă a episcopului Macarie al Romanului (înainte de 1558) și dăruită, în 1561, de Alexandru Lăpușneanu țarului rus Ivan al IV-lea. Canonariile se inspirau din textul lui Ioan Postitorul. De o

[redacted]

În 1545 s-a tipărit o pravilă slavonă, iar la 1552 o alta. O cotitură a fost însă reprezentată de apariția traducerilor românești ale pravilelor. Între 1570 și 1580, Coresi tipărea la Brașov *Pravila Sfinților Apostoli*, păstrată fragmentar în codicele de la Ieud. Tot un text transilvănean este și *Codex Negoianus* (1620), iar un altul, moldovenesc, *Pravila de isprava oamenilor și de toate păcatele și greșelile*, s-a păstrat în două manuscrise. Altă traducere românească, independentă de acestea, se datorește ritorului și scolasticului Lucaci de la Putna, care a tradus pasajele mai importante din textul slavon.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, mitropolitul Eftimie cerea o pravilă de la Patriarhia ecumenică, iar vicarul acesteia, Meletios Pigas, i-a răspuns că poruncise copierea unui nomocanon despre care nu se știe însă nimic precis. Aceste preocupări de a dispune de pravile se făceau simțite după apariția *Nomocanonului* lui Mihail Malaxos în 1562–1563, a cărui circulație în manuscrise grecești și în traducere românească este atestată în Țara Românească și în Moldova în secolul următor.

*

În *Transilvania*, vechile obiceiuri juridice ale autonomiilor românești, secuiești și săsești au fost înlocuite tot mai mult cu legiuirile scrise ale statului ungar. Românii erau însă atașați de „legea“ lor. În pricinile mai mici hotărau scaunele de judecată districtuale, formate din cnezi, alături de ei figurau uneori preoți și oameni de rând, ca o supraviețuire a situației din obștile sătești de odinioară. În districtele românești aflate sub jurisdicția cetăților regale, scaunele lor de judecată erau prezidate de castelanii acestora, în Hațeg, câteodată, de voievodul sau de vicevoievodul Transilvaniei, în districtele bănățene de banul Severinului sau chiar de rege, iar în districtul cetății Beiuș de voievodul sau de vicevoievodul acestui district, subordonat episcopiei de Oradea.

Prin organizarea și prin consolidarea de comitate nobiliare în aceste regiuni și în altele cu autonomii românești, prin numirea de juzi regali în scaunele săsești și în cele secuiești, în organizarea judecătorească a Transilvaniei voievodale s-au definitivat mai multe instanțe, fără a se putea vorbi întotdeauna de o delimitare precisă a competenței lor.

Prima instanță era jurisdicția seniorială, exercitată de stăpân asupra țăranului dependent în cauzele judiciare mai simple. Acest drept a fost acordat nobilimii transilvănene de către voievod în Adunarea obștească din 1342 și recunoscut apoi de către rege în 1365. Tot de pe la mijlocul veacului al XIV-lea, un număr tot mai mare de stăpâni au obținut de la puterea centrală „dreptul paloșului“ (*ius gladii*), adică dreptul de a condamna la moarte și de a înălța spânzurători în cuprinsul domeniilor lor, pentru pedepsirea „răufăcătorilor“.

[redacted] urma scaunul de judecată al comitatului, ca instanță de valoare și constantă normelor consemnate în legiuirea din 1517. Astfel, Johannes Honterus alcătuia și publica la Brașov un *Compendium iuris civilis in usum civitatum et sedium Saxonicarum in Transylvania* (1544), iar Mathias Fronius edita mai târziu *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania* (1583).

În procedura instanțelor consemnate mai sus s-au conturat distinct cele două momente, anume cercetarea (ancheta) și judecata propriu-zisă. Pentru cercetarea cauzei, instanța sesizată numea o comisie, care proceda la ascultarea părților și a martorilor. La judecată erau ascultate, de asemenea, părțile și martorii, cei din urmă fiind de două categorii: martori citați de părți și martori citați de instanță, pe baza recomandărilor comisiei de cercetare. Sentința se pronunța de obicei îndată după încheierea procedurii, exceptându-se unele cazuri foarte grave sau implicând persoane de rang înalt, judecate în fața instanțelor superioare.

Pedepsele erau și ele variabile, în raport cu starea socială a inculpatului; în general erau mai drastice decât în dreptul modern și, firește, mai dure față de păturile inferioare. Pentru omucidere, furt grav ori repetat, adulter, sentința obișnuită era cea capitală. Pedepsele privative de libertate erau mai rare decât în dreptul modern, concepția îndreptării culpabilului nefiind încă încetățenită. În schimb, erau abundente amenzile, proporționale cu gravitatea faptei. Adeseori, mai ales în fața instanțelor inferioare, litigiile se soluționau prin învoieli între părți, asupra unei despăgubiri. Amenzile constituiau, în întregime sau în parte, o sursă de venituri pentru tezaurul principelui. Comparativ cu Țara Românească și Moldova, sistemul judecătoresc din Transilvania era mai divers, mai bine structurat și mai modern. Această ultimă trăsătură reiese și din separația netă care exista între dreptul laic și cel canonic. Capitlurile și conventurile aveau o contribuție de seamă la înregistrarea actelor și în eliberarea copiilor autentice.

5. ORGANIZAREA MILITARĂ

Baza oștirii țării, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, era alcătuită din țărănimea liberă, care constituia majoritatea locuitorilor și trăia în obști. Constituirea domniei și a statului a impus apariția și dezvoltarea unui aparat permanent, care să asigure administrarea țării în timp de pace, dar și să facă față unor amenințări externe neprevăzute, deoarece ridicarea întregii țări la arme cerea timp și se realiza destul de greu. Astfel, au apărut și s-au dezvoltat, pe lângă oastea mai veche de țărani liberi, pe care o putea chema sub arme numai domnul țării, alte două categorii de oșteni: cei care alcătuiau anturajul domnului, curtea sa și aparatul administrativ militar, precum și cetele boierilor, formate din „slugile" acestora, care în timp de pace asigurau administrarea domeniilor lor și în fruntea cărora boierii veneau la război. Aceste două categorii din urmă aveau să alcătuiască așa-numita „oaste cea mică" a țării. Faptul că după moartea lui Mircea cel Bătrân sau a lui Alexandru cel Bun marii boieri au întreținut, ani de zile, lupte interne constituie o dovadă certă că asemenea cete au existat în ambele țări.

De exemplu, boierul Albu cel Mare „s-a ridicat domn peste capul lui Vlad voievod Țepeș“, iar domnul „a ieșit cu oaste împotriva lui și l-a prins și l-a tăiat pe el și tot neamul lui“[1]. Albu dispunea deci de o forță militară care l-a determinat pe domn să ridice oastea împotriva boierului rebel. Mai târziu, Pârvu banul Craiovescu a venit „cu mulți voinici (ostași) aleși și s-au închinat lui Vladislav vodă“; după ce și-au bătut joc de Pârvul banul, boierul „a fugit înapoi la voinicii lui“, s-a întors „gata de oaste și au făcut războiu“, biruindu-l pe Vladislav[2]. De data aceasta, oastea boierului Craiovescu a fost chiar mai puternică decât oastea domnului. Este însă greu de stabilit, în ansamblu, un raport între oastea domnească și cetele boierești care, în anumite situații, puteau chiar să înfrunte această oaste.

Oastea domnească era alcătuită, în primul rând, din dregătorii domniei, apoi din curtenii și steagurile din ținuturi (cum ar fi cel pomenit la Tutova în 1432). Acestea erau alcătuite din mici proprietari de pământ, care veneau la oaste sub comanda dregătorilor teritoriali.

Foarte rar, cu începere din secolul al XV-lea, la oastea de curteni și mici boieri a domnului se adăuga un număr restrâns de mercenari. Primii asemenea ostași plătiți sunt amintiți în armatele lui Mircea cel Bătrân, Dan al II-lea, Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun, și ale lui Vlad Țepeș. În secolul al XV-lea, mercenarii aveau un rol puțin important, întrucât domnii nu dispuneau încă de mijloacele financiare necesare pentru a face din sistemul mercenarilor o armă împotriva puterii boierilor. Grăitoare în acest sens este o scrisoare a lui Vlad Țepeș către brașoveni, prin care le cerea „voinici“ (osteni) ca să-l slujească, înștiințându-i însă că, neavând ducați ca să le plătească leafă, promitea că-i va „milui“ și-i va „hrăni“, ca și pe celelalte slugi ale sale[3].

În luptele duse pentru apărarea celor două state românești în veacul al XIV-lea, un rol de seamă l-au jucat țăranii: în *Cronica pictată de la Viena*, ostașii lui Basarab I sunt țărani cu căciuli, iar cronica lui Petru din Duisburg îi numește *rustici*. Pentru Moldova, cronicarii Ioan de Thuróczi și Antonio Bonfini arată că, în 1395, Ștefan I a pornit „cu toată puterea poporului“ său, strângând sub steaguri „o oaste ușor înarmată și o mare mulțime de arcași“.

Îndatorirea locuitorilor de a participa la oastea țării confirmată de primele documente interne, dovedește că obligația era mai veche. Vlaicu-Vladislav scutea în 1374 satul Jidovștița al mănăstirii Vodița de toate dările și de toate muncile cuvenite domniei, precum „și de oaste“[4]. Aceasta este singura scutire de oaste ce ni s-a păstrat, ceea ce arată că toate celelalte sate erau obligate să vină la oaste.

---

[1] *DRH B*, V, p. 6.

[2] *Istoria Țării Românești*, p. 46.

[3] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 99; Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346–1603*, București, 1931, p. 100.

[4] *DRH B*, I, p. 17.

Termenul „oastea cea mare“ apare în documentele Țării Românești de la începutul secolului al XV-lea: în 1407–1408, Mircea cel Bătrân îi scutea de dări și de slujbe pe locuitorii satului Ciulnița, al mănăstirii Snagov, „afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru domnia mea“[1]. Îndatorirea de a participa la oastea cea mare apare și în alte două documente acordate de Mircea cel Bătrân unor sate aservite, unul al mănăstirii Strugalea, altul pentru două sate aservite unor boieri.

Rezultă că în acea vreme participarea la „oastea cea mare“ constituia o obligație a tuturor locuitorilor țării, de la care se făceau foarte rare excepții. Obligația locuitorilor Țării Românești de a merge la „oastea cea mare“ s-a păstrat în tot cursul veacului al XV-lea; toți domnii, în calitatea lor de voievozi, adică de comandanți supremi ai oastei, au avut dreptul și posibilitatea de a face apel la ea.

Pentru Moldova, obligația locuitorilor de a participa la oaste apare mai târziu în documente, dar este sigur faptul că ea era mult mai veche. Când, la 1 august 1444, Petru voievod acorda scutiri de dări și de slujbe satului Horodnic, între acestea domnul includea și obligația de a merge la oaste sau la jold. Este singurul caz de sat scutit de obligația oastei în veacul al XV-lea.

În Moldova, ridicarea oastei (care nu purta însă denumirea de „cea mare“ ca în Țara Românească), era legată de prezența domnului, ca și în Ungaria. Țăranii moldoveni au fost obligați de a participa la oaste și înainte de domnia lui Ștefan cel Mare, care a știut cel mai bine să mobilizeze forțele populare în lupta pentru apărarea țării.

Spre deosebire de alte state europene, unde oastea era alcătuită de regulă pe banderii (regale, ale nobililor, ale episcopilor etc.), pe baza unui ordin scris, în Țările Române chemarea la oaste se făcea prin strigare în târguri și sate a poruncii domnești de strângere a oștirii, căreia i se fixa un loc de adunare, în funcție de situația existentă; la această chemare trebuia să se supună „toată țara“, după cum spune Grigore Ureche, pentru care „țara“ alcătuia „oastea mare“.

Așteptând expediția condusă de Mahomed al II-lea în anul 1462, Vlad Țepeș i-a chemat sub arme pe toți locuitorii, „până și copiii de la 12 ani în sus“[2].

În caz de primejdie mare, oștirea Moldovei, ca și a Țării Românești, putea atinge 40 000 de oameni, efective mari în raport cu numărul populației. Izvoarele din secolul al XVI-lea, care reflectă însă o situație anterioară, vorbesc de „ostașii călări pe care boierii sunt datori să-i trimită la luptă timp de trei luni pe an din stăpânirile lor și pe cheltuiala lor“[3]. La începutul secolului al XVI-lea erau amintiți în Țara Românească dregători care aveau sarcina de a „trage“ la oaste.

Documente mai târzii (secolele XVI–XVII) arată că domnul făcea periodic „căutare“ (inspecție) oștirii, cu care prilej avea loc, probabil, verificarea instruirii oștenilor.

---

[1] *Ibidem*, p. 74.

[2] *Scrisoarea lui Petru de Thomasiis din martie 1462*, în Columna lui Traian 4, 1883, p. 38.

[3] A. Veress, *Documente*, V, p. 95.

Oastea era chemată la luptă de obicei în timpul verii; de aceea, atacurile prin surprindere se dădeau mai ales în cursul iernii; de pildă, în 1514 pretendentul Trifăilă l-a atacat pe Bogdan cel Orb, domnul Moldovei, în vreme de iarnă, „când fiecare ostaș se odihnește și războiul încetează"[1].

Aprovizionarea oștirii se făcea pe seama teritoriilor prin care ea trecea. Un document din 1426, prin care Alexandru cel Bun stabilea condițiile de trecere a oștirii polone prin Moldova, prevedea că locuitorii nu aveau voie să-i atace pe poloni, chiar dacă aceștia ar fi pricinuit nenorociri, certuri, lupte etc., „cum se întâmplă adesea"[2].

Ținând seama de faptul că oștile se aprovizionau din teritoriul pe care se aflau, domnii Moldovei și ai Țării Românești au aplicat o tactică devenită tradițională; când țara era invadată de o oaste puternică, pustiau totul în calea invadatorilor, lipsindu-i astfel de posibilitatea de a se aproviziona.

Prada juca un rol de seamă în purtarea războaielor, fiind considerată câștigul legal al ostașilor chemați „în dobândă", adică un câștig al luptătorului.

Oștenii veneau la război în general cu propriile arme. Se spune că Ștefan cel Mare îi pedepsea cu moartea pe țăranii care nu aveau arc, săgeți și sabie[3]. Boierii se prezentau îmbrăcați în cămăși de zale și armuri, iar țăranii cu arcuri și săgeți, sulițe, săbii, uneori chiar cu topoare și coase etc.

Armele erau lucrate de meșteri locali, dar mai ales în Transilvania, ceea ce a dus la o uniformizare a lor în tot spațiul românesc.

În secolul al XV-lea, armele de foc aveau o slabă utilizare în țările noastre. Prima mențiune cunoscută despre folosirea lor datează din anul 1445, când cavalerul burgund Walerand de Wavrin arăta că la asediul Giurgiului, oastea Țării Românești dispunea de două bombarde foarte mari, care făceau mai mult zgomot decât stricăciuni[4]. Numărul armelor de foc a sporit mai târziu: în celebra bătălie de la Vaslui (1475), Ștefan cel Mare dispunea de 20 de tunuri.

Un rol important în sistemul de apărare al Țării Românești și al Moldovei l-au avut cetățile de la hotare și din interiorul țării, mai puțin numeroase decât în Transilvania. Construite în general din puternice ziduri de piatră, cetățile asigurau domniei controlul unor puncte obligatorii de trecere și al drumurilor importante; în același timp, ele erau și centre administrative, unde rezidau pârcălabii, iar în caz de război constituiau un sistem de apărare a hotarelor țării și loc de refugiu pentru o parte a populației.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 92.

[2] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 644.

[3] Jan Długosz, *Historiae Polonicae*, II, Leipzig, 1712, cartea XIII, col. 417 (pentru cele vremuri, în care cei mai mulți conducători de state dispuneau de oștiri recrutate îndeosebi din nobili și mercenari, cronicarul remarca drept neobișnuit faptul că Ștefan cel Mare „strângea la oaste nu numai pe oșteni ori pe nobili, ci și pe țărani, învățându-i pe fiecare să vegheze la apărarea patriei").

[4] *Călători străini*, I, București, 1968, p. 105 („Curând după-masă, s-au dus Wavrin și Comfide să vadă bombarda. Dar domnul Țării Românești se și înapoiase la cartierul său din tabără pentru a porunci să tragă și cu <cele> două bombarde foarte mari pe care le adusese").

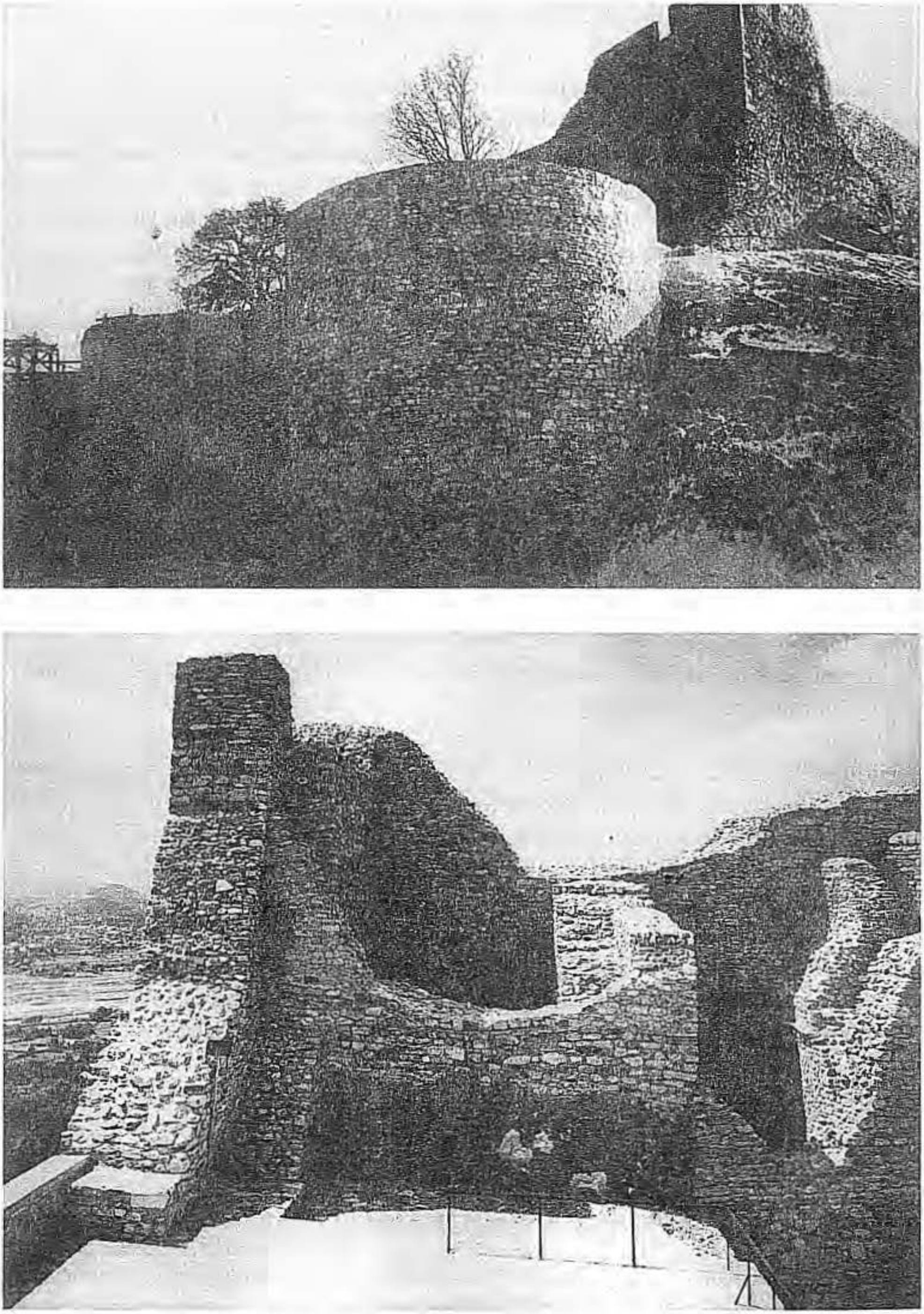

Fig. 38 Cetatea Neamtului, sec. XIV–XV.

Pe măsură ce s-a generalizat folosirea artileriei ca armă de asediu, din a doua jumătate a veacului al XV-lea s-a impus mărirea incintei prin ziduri mari și groase, care cuprindeau în mijlocul lor vechea cetate; această adaptare este foarte bine ilustrată de cetățile moldovene în vremea lui Ștefan cel Mare.

Baza sistemului defensiv al Moldovei s-a creat în vremea domniei lui Petru I (1375–1391), căruia i se atribuie cetățile Neamț, Suceava și Șcheia, probabil Hotinul și Țețina. Roman I a construit o cetate de lemn și pământ la Roman, unde se afla sediul pârcălabului, iar Iuga voievod (1399–1400) a construit cea mai veche parte a Cetății Albe. Ștefan cel Mare a mărit incintele cetăților Neamț și Suceava, cu ziduri groase și bastioane semicirculare, a zidit Cetatea Nouă de lângă Roman (1466), cetatea de la Orhei (1470) împotriva tătarilor, o cetate la Chilia (1479), un zid de apărare la Cetatea Albă (1479), precum și cetatea Soroca (circa 1499), tot pentru apărarea hotarului de la răsărit. De asemenea, a luat de la munteni cetatea Crăciuna.

Țara Românească avea mai puține cetăți decât Moldova. Unele dintre acestea — Severinul în orice caz — erau mai vechi decât domnia. Altele au fost construite în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, îndeosebi în vremea lui Mircea cel Bătrân. Pe Dunăre se aflau cetățile Giurgiu, Turnu (ambele construite de Mircea) și Severin. Primele două au fost ocupate de turci în 1417, iar Severinul de Ungaria în 1419, astfel încât țara a rămas fără cetăți de apărare pe Dunăre. Spre Transilvania se aflau cetățile de la Poenari, Cetățenii din Vale (Negru Vodă), Burlănești, Podul Dâmboviței (Orația) și Tabla Buții. În afară de acestea, au mai existat cetăți de pământ și palisade de lemn la Frumoasa–Teleorman, Teleajen și Crăciuna. Unice în felul lor sunt satele cu fortificații de valuri și șanțuri descoperite la Coconi–Ilfov și Basarabi–Dolj, datând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

O formă de participare a locuitorilor la apărarea țării consta în întreținerea cetăților, ca și în lucrări de refacere și de reparație a acestora, obligație cunoscută în documentele Moldovei și ale Țării Românești sub numele de *muncă la cetate*. Ștefan cel Mare a reclădit Chilia în 1479, utilizând munca a 800 de zidari și 17 000 de „ajutoare". Locuitorii asigurau și paza hotarelor, în cazul satelor situate la marginea țării, unde ei se numeau *plăieși* în Țara Românească și *străjeri* în Moldova, majoritatea lor fiind oameni liberi, beneficiind de facilități fiscale în schimbul împlinirii acestui serviciu pentru domnie.

Cât privește *straja*, aceasta a avut două înțelesuri. Primul a fost acela de pază, asemănător cu *posada*. Privilegiul dat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni la 1408 prevedea că aceștia aveau de plătit vamă „la strajă", adică la punctul unde păzeau slujbașii domniei. Straja a mai avut însă și sensul de avanpost, adică de corp mic de oaste, trimis să păzească sau să asigure drumul oastei celei mari și să-l supravegheze pe inamic. O serie de documente moldovene din veacul al XV-lea se referă la obligația de a da străjeri sau de a merge la strajă, de care unele sate erau scutite, ea fiind însă menționată separat de oaste.

Numeroase documente moldovene și muntene din secolul al XV-lea vorbesc de *posadă*, adică de obligația de a asigura paza și îngrijirea locurilor obligatorii de trecere, denumite posade, iar păzitorii lor fiind *posădari*.

Obligația de a plăti sumele de bani necesare lefurilor mercenarilor, mai puțin numeroase în veacurile XIV–XV, se numea în Moldova *jold* (de la germanul Sold, trecut prin filieră polonă ca žold). Ea apare în documente moldovene de scutire din veacurile al XV-lea sub forma „nici la jold să nu meargă“ sau „la jold pe Nistru să nu meargă“, iar o singură dată ca „la jold să nu plătească“. Sub forma „nici la oaste să nu meargă, nici la jold“, joldul apare uneori separat de oaste, probabil ca oaste plătită. Apariția unui dregător special în documentele de la mijlocul secolului al XV-lea, sub numele de *joldunar*, poate duce la concluzia că obligația se convertise într-o dare încasată de slujbașul respectiv.

În caz de mare primejdie pentru țară, în prima parte a veacului al XVI-lea a continuat să fie chemată sub arme „oastea cea mare“, dar luptele de mai mică anvergură erau purtate de „oastea cea mică“, alcătuită din slugile și curtenii domniei, ca și din cetele marilor boieri.

După instaurarea dominației otomane, „oastea cea mare“ nu a mai fost chemată sub arme, astfel încât vechea organizare militară a românilor, care le asigurase mari victorii împotriva invadatorilor, a fost treptat abandonată. La decăderea oastei celei mari au mai contribuit alte două cauze: prima este de ordin social, constând în accentuarea procesului de aservire a țărănimii și de agravarea situației sale în tot cursul secolului al XVI-lea. Pierzând dreptul la proprietate, țăranii nu mai aveau interesul să apere pământul care nu mai era al lor, nici libertatea pe care o pierduseră: a doua cauză a constat în perfecționarea pe scară tot mai largă a armelor de foc, cărora țăranii nu le mai puteau face față, întrucât ei erau înarmați cu arme albe — arcuri cu săgeți, săbii și sulițe.

Lupta împotriva turcilor s-a întrerupt după domniile lui Radu de la Afumați și Petru Rareș, iar din 1556 — când un corp de oaste munteană și moldoveană a mers în Transilvania — până la domnia lui Mihai Viteazul, armata nu a mai participat la nici o acțiune militară organizată, cu excepția momentului domniei lui Ion Vodă.

Pe lângă declinul „oastei celei mari“, cetele marilor boieri au ajuns și ele la efective foarte reduse. Un raport din anul 1597 afirma că boierii din Țara Românească — obligați să aducă la război, pe cheltuială proprie, vreme de trei luni oameni de pe moșiile lor — nu reușiseră să adune decât un număr de 5–600 de asemenea ostași. Dacă adăugăm că la 1551 se arăta că boierii moldoveni slujeau fiecare cu câte 20 de călăreți sub comanda lor, rezultă că la mijlocul secolului efectivele steagurilor boierești erau mai mari decât spre sfârșitul acestuia. Scăderea considerabilă a cetelor boierești devine și mai perceptibilă dacă ne gândim că în veacul al XV-lea o ceată, condusă de un boier, putea ajunge la 1 000 de oameni, fiind formată din patru steaguri, conduse de câte un căpitan și având deci cam 250 de oameni.

În același timp, o importanță tot mai mare dobândeau categoriile de oșteni care depindeau direct de domnie: curtenii, slujitorii (organizați în această perioadă) și mercenarii. Aceste categorii îndeplineau atât sarcini ale administrației pe timp de pace, cât și obligații militare în timp de război, neexistând încă o diferențiere de atribuții.

În ambele țări curtenii (din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și roșii în Țara Românească) erau recrutați din rândurile micii boierimi de țară, care alcătuia pătura

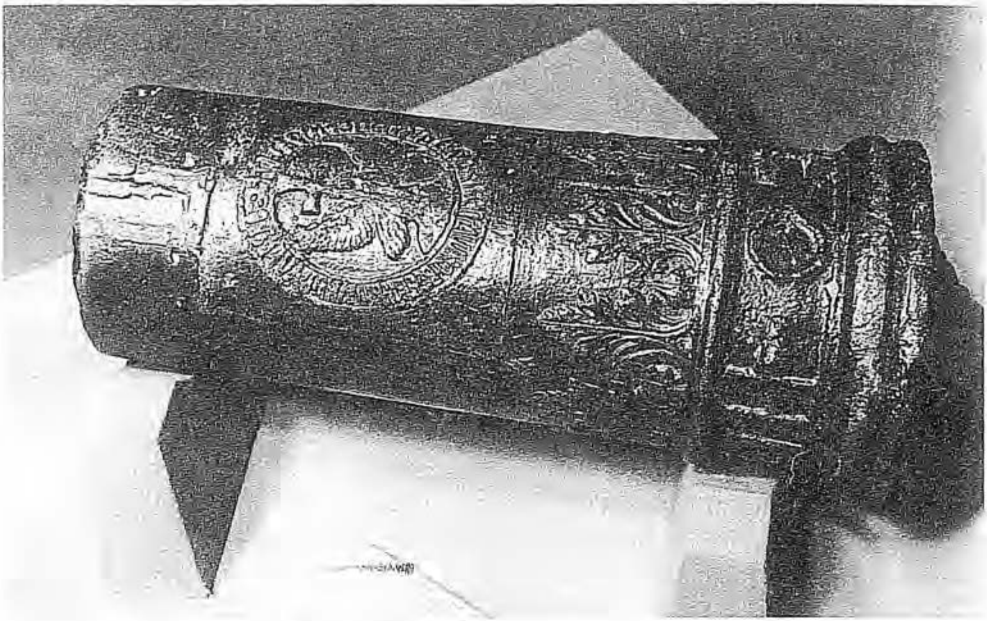

Fig. 39 Țeavă de tun din timpul lui Petru Cercel.

inferioară a boierimii. Încă din veacul precedent, curtenii constituiau cadtele administrative ale statului în timp de pace și furnizau un important corp de oaste în vreme de război.

A doua jumătate a secolului al XV-lea și primele decenii ale veacului următor pot fi considerate drept perioada de înflorire a categoriei curtenilor. În primele decenii ale secolului al XVI-lea aceștia au fost chiar organizați mai temeinic, pe județe și ținuturi, întrucât până atunci țineau de curțile și de cetățile domnești. Au fost puși atunci sub comanda marilor vătafi sau vătafi de județ ori ținut, care îndeplineau sarcinile administrative din circumscripțiile lor, cu ajutorul curtenilor din subordine. După mijlocul veacului al XVI-lea, curtenii au fost organizați în bresle sau cete militare și fiscale (armășei, spătărei, postelnici etc.). Căderea Țărilor Române sub dominația otomană a impus prefaceri ce i-au atins și pe curteni, care au decăzut, prin comparație cu starea lor anterioară. În primul rând, ei au fost constrânși la dări tot mai mari: în deceniul al șaptelea al aceluiași veac, curtenii din Țara Românească aveau de achitat „birul de curte", care era variabil, în funcție de avere, de la 50 până la 250 de aspri. Unii dintre ei au fost siliți astfel să-și vândă ocinile, pentru a putea plăti birurile. Un document de pe la 1580 arată cum niște curteni și-au înstrăinat ocinile din Măldărești, „când au fost niște biruri de curte mari și grele"[1].

---

[1] *DRH B*, VIII, p. 501.

Situația curtenilor a devenit și mai grea în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Petru Cercel (1583–1585) „au pus birul curții foarte mare“, iar urmașul său, Mihnea Turcitul, în a doua domnie a sa (1585–1591), „au pus pă roșii un bir foarte mare“[1]. Există documente, din al treilea deceniu al veacului al XVII-lea, care vorbesc despre vânzarea unor ocini de către roșii sau curteni pentru a-și putea plăti dările mari la care fuseseră constrânși de către Mihnea Turcitul.

Și în Moldova, Iliaș Rareș i-a pus la bir pe boierii mari și mici și pe vătafi. Curtenii apar impuși la dări și în recensământul din vremea domniei lui Petru Șchiopul, în anul 1591, când ei alcătuiau cam a zecea parte din totalul contribuabililor (4 683).

Greutatea dării numite „curtenie“ îi determina pe unii curteni să prefere a trece în rândurile țărănimii. Ajunși în această stare, ei nu mai puteau fi folosiți în aparatul statului. S-a simțit atunci nevoia unui corp nou de auxiliari ai domniei. Așa au apărut *slujitorii*, care în veacul al XVII-lea aveau să fie folosiți în aparatul executiv și militar al statului, alături de vechii curteni care rezistaseră împrejurărilor.

Masa de locuitori care pierduseră pământul putea fi ușor deplasată la orașe sau în locuri unde existau garnizoane militare, oferind domniei posibilitatea de a recruta în condiții avantajoase cadre noi pentru armată și administrație, cadre așezate pe proprietățile domnești din unele orașe (Ploiești, Gherghița, Rușii de Vede etc.), care proprietăți le erau date în folosință. Alcătuiți din două corpuri — călărași și dorobanți — slujitorii nu mai prestau așa-zisa slujbă de curte, precum curtenii, ci în primul rând țării, motiv pentru care în veacul al XVII-lea aveau să fie numiți „slujitorii țării“.

Puși sub comanda marilor boieri — din rândurile cărora se alegeau căpitanii și care deveneau astfel, din căpetenii ale cetelor lor particulare, comandanți ai slujitorilor țării — slujitorii au îndeplinit, în foarte mică măsură, sarcinile pentru care fuseseră creați.

Slujitorii beneficiau de privilegii fiscale, iar în timp de război unii dintre aceștia — în special dorobanții — aveau leafă, ca și mercenarii. În plus, mai primeau postav pentru haine de la domnie.

În vremea domniei lui Ieremia Movilă, în Moldova s-a reorganizat funcția *portarului de Suceava* — numit uneori și mai înainte *hatman* —, care a devenit hatman și pârcălab de Suceava și căpetenie a slujitorilor, în vreme ce curtenii se aflau sub comanda marelui logofăt. Amintit în Moldova pentru prima oră în 1592, *marele agă* avea să fie comandantul dorobanților, subordonat în această calitate hatmanului. În ultimul deceniu al veacului al XVI-lea apar în documente și *hotnogii*, care în secolul al XVII-lea au comandat steagurile de slujitori, curtenii rămânând în continuare sub comanda vătafilor.

Alături de vechii vătafi, comandanți ai curtenilor, în Țara Românească sunt menționați la sfârșitul secolului al XVI-lea *iuzbașii* și *căpitanii*, care în veacul următor aveau să-i comande atât pe slujitori, cât și pe curteni. Cele mai mici unități de curteni și de slujitori erau comandate de *ceauși* și de *stegari*: mai multe asemenea unități formau un *steag*, comandat de iuzbașă sau hotnog, iar mai multe steaguri o căpitănie. În timp ce curtenii

---

[1] *Istoria Țării Românești*, p.53.

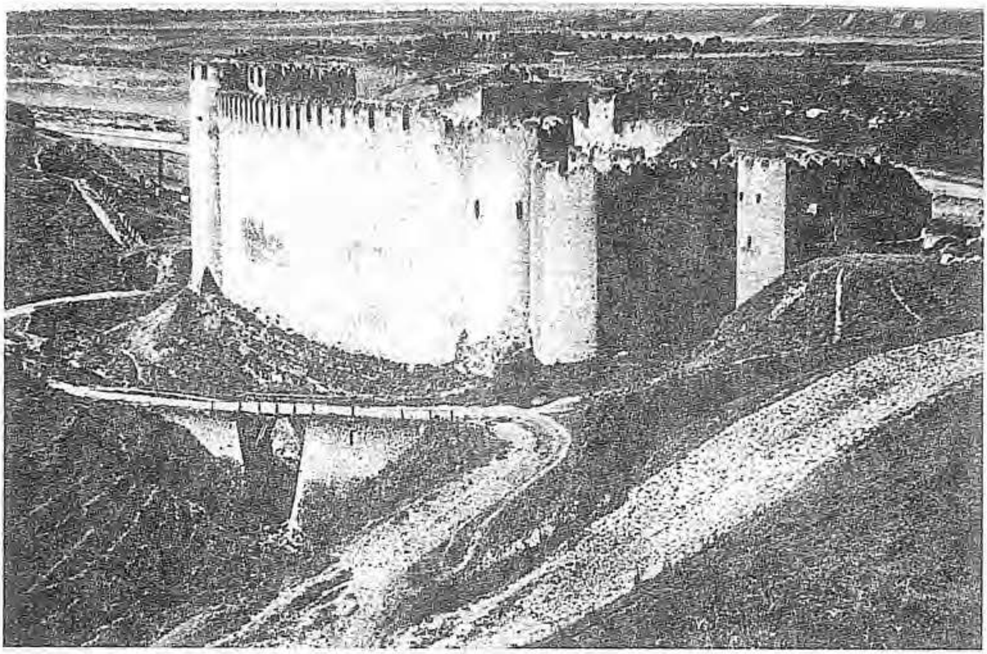

Fig. 40 Cetatea Hotin.

erau organizați după principiul teritorial, adică pe județe și pe ținuturi. slujitorii se grupau în jurul principalelor garnizoane militare din Țara Românească și Moldova: București, Târgoviște, Ploiești, Gherghița, Târgșor, Rușii de Vede, Iași, Orhei, Soroca, Rădăuți etc.

Foarte redus la început, numărul mercenarilor a crescut considerabil din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, mai ales în ultimul deceniu, depășind cifra de 10 000 în timpul domniei lui Mihai Viteazul.

Posibilitățile de apărare ale Moldovei au scăzut sensibil prin distrugerea cetăților în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, din porunca sultanului. Voievodul Moldovei, „făcând pre cuvântul împăratului, umplând toate cetățile de lemne, le-au aprins de au ars și s-au risipit, numai Hotinul l-au lăsat, ca să fie apărătură dispre leași". Grigore Ureche adaugă că prin această măsură sultanul urmărea „să slăbească țara din temelie"[1].

Verancsics relatează că „armele principale ale moldovenilor sunt, ca și la tătari: scutul, lancea, sabia și săgețile; platoșă grea nu are nimeni; puțini, și numai cei bogați, au doar cămăși de zale și coif de oțel; drept platoșă, aceștia toți îmbracă niște haine de in, umplute cu bumbac, în grosime de trei-patru degete, mai ales în partea umerilor și până la coate ... și cu cusături în ițe dese la o depărtare de un deget și jumătate una de alta, și <acestea>

---

[1] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 191.

sunt socotite drept platoșă, căci sabia nu le poate pătrunde“[1]. Reicherstorffer arăta însă că armele oștirii moldovene erau ca și ale ungurilor, adică lănci militare (*hastae militares*), însă ceva mai scurte, scuturi și săbii de război, care nu se deosebesc mult de ale ungurilor[2]. În vremea lui Despot Vodă, A.M. Graziani confirma că moldovenii „sunt înarmați cu sulițe foarte lungi, cu scut și cu sabie încovoiată“[3].

Din aceste relatări rezultă că armele albe erau cele mai folosite atunci. Întrucât armele de foc au făcut mari progrese în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, oștile române au ajuns într-o situație de vădită inferioritate, nedispunând de astfel de arme. Dacă în vremea primei domnii a lui Petru Rareș se considera că armele folosite de moldoveni nu se deosebeau de cele ale ungurilor, „adică de scuturi și săgeți“[4], din a doua jumătate a secolului străinii constatau că oștile române erau slab înarmate cu arme de foc. Raportul lui I. Belsius către împăratul Ferdinand I relata, în 1562, că Despot Vodă putea ridica un număr mare de ostași, „40 000 de călăreți și 60 000 de pedestrași, dar cu toți fără arme“ (de foc, se înțelege), cerând împăratului, în numele domnului Moldovei, un număr de 1 000 puști simple, pentru dotarea oastei[5]. Șase ani mai târziu, în 1568, abatele Giulio Ruggieri constata că moldovenii „sunt foarte războinici, dar sunt lipsiți de arme (*disarmati*) și la atac folosesc mai ales arcurile“[6].

În timpul luptei dintre oștenii de țară ai lui Alexandru Lăpușneanu și mercenarii lui Despot, armele de foc ale acestora din urmă au produs un efect dezastruos asupra celor dintâi, despre care se spune că „se folosesc toți de arcuri și sulițe, după obiceiul strămoșesc. Cei mai mulți dintre ei nu văzuseră <încă> bombarde de acelea de mână (*machinas illas manuarias*) și de aceea nici ei și nici caii lor nu le pot auzi fără cea mai mare tulburare“. Din această cauză „moldovenii nu au ținut piept nici primului atac al dușmanilor; caii <lor> au luat-o la goană cu o iuțeală nespusă, trăgând cu ei și pe călăreți“; din pricina șocului produs de zgomot, „aproape că n-a fost deloc luptă“[7]. Și un participant la luptă mărturisește același lucru: „moldovenii din cauza multelor descărcări de flinte cu care nu erau obișnuiți, neputându-le îndura, s-au pus pe fugă“[8]. Mai târziu (1578), o scrisoare adresată de sultan principelui Transilvaniei explica înfrângerea lui Petru Șchiopul de către Ioan Potcoavă, susținut de cazaci, prin lipsa de pușcași din oastea domnului moldovean.

Sesizând importanța armelor de foc, unii domni ai Moldovei și ai Țării Românești (Despot, Ion Vodă, Petru Cercel, dar îndeosebi Mihai Viteazul) s-au străduit să-și înzestreze oștirile cu astfel de arme. Petru Cercel a turnat chiar tunuri în țară, iar în vremea lui Mihai Viteazul se făcea aceeași operație în Transilvania, domnul ajungând să dispună de 80 de tunuri. O valoare deosebită au dobândit atunci archebuzierii și pușcașii, în oastea lui Mihai Viteazul s-ar fi aflat uneori 20 000 de asemenea oșteni.

---

[1] *Călători străini*, I, p. 407.

[2] *Ibidem*, p. 196.

[3] E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte palatin et Prince de Moldavie*, Paris, 1889, p. 172; *Călători străini*, II, p. 383.

[4] *Călători străini*, I, p. 196.

[5] *Ibidem*, II, p. 140.

[6] *Ibidem*, p. 631.

[7] *Ibidem*, p. 257–258.

[8] *Ibidem*, p. 124.

Efectivele oștirii moldovene și muntene s-au menținut la circa 40 000 de oameni în caz de mobilizare generală. Ele au scăzut în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, pentru ca în vremea domniei lui Mihai Viteazul să crească până la 50 000 de oșteni. În tot cursul secolului al XVI-lea, baza oștirii a format-o călărimea.

A.M. Graziani considera că moldovenii „se încaieră la luptă cu atâta îndrăzneală, cu atâta dispreț față de dușman și încredere în sine, încât adeseori, cu puține forțe, au bătut chiar oști puternice ale vecinilor“[1]. Afirmația confirma un adevăr incontestabil, acela că deși slab dotate cu arme de foc, oștirile române nu și-au pierdut calitățile recunoscute încă din perioada anterioară, îndeosebi îndrăzneala în luptă și vitejia.

*

În *Transilvania*, o atribuție de seamă a voievodului era și aceea de comandant al oștirii; în oastea regală el comanda oștirile adunate din comitatele supuse jurisdicției sale. În același timp, ca mare feudal și înalt dregător, el avea „banderiul“ (steagul) său propriu, alcătuit din cetele sale de „familiari“.

Ceilalți mari nobili, episcopii și abații, în virtutea imunităților de care se bucurau, își aveau și ei suitele lor de „familiari“ pe care le conduceau la luptă. Nobilimea și dregătorii de obârșie românească — bunăoară Balc și Drag — aveau cetele lor, ca și ceilalți baroni ai regatului.

Nobilii de rând erau obligați la serviciul militar personal în războaiele de apărare a hotarelor regatului, fără a fi însă datori să ia parte la expedițiile conduse de rege în afara regatului decât pe cheltuiala acestuia. Precizarea îndatoririlor militare prin Bula de aur din 1222 reapare, cu mici variante, în confirmările ulterioare. În caz că nu erau „familiarii“ unor seniori mai puternici, nobilii din comitatele apusene participau la oastea regală sub conducerea conților.

Un important rol militar l-au jucat cnezii și voievozii locali, precum și boierii făgărășeni, ca reprezentanți ai organizațiilor românești. După extinderea stăpânirii ungare asupra acestor organizații, românii, în frunte cu cnezii și cu cu voievozii lor, au fost supuși la obligații militare față de castelanii cetăților regale sau față de seniorul laic și ecleziastic pe domeniul cărora se aflau. Alături de atribuțiile lor administrativ-fiscale și chiar mai mult decât acestea, slujbele prestate de ei în oaste și la cetăți au favorizat ascensiunea socială a unor cnezi și voievozi. Pentru merite câștigate la paza hotarelor Transilvaniei, în luptele cu tătarii și cu turcii sau pentru colaborarea cu puterea regală împotriva cnezilor și a voievozilor răzvrătiți, în secolele XIV–XV mai mulți dintre ei — mai cu seamă în Maramureș, Hunedoara și Banat — au obținut fie de la rege, fie de la voievodul

---

[1] E. Legrand, *op. cit.*, p. 172–173; *Călători străini*, II, p. 383.

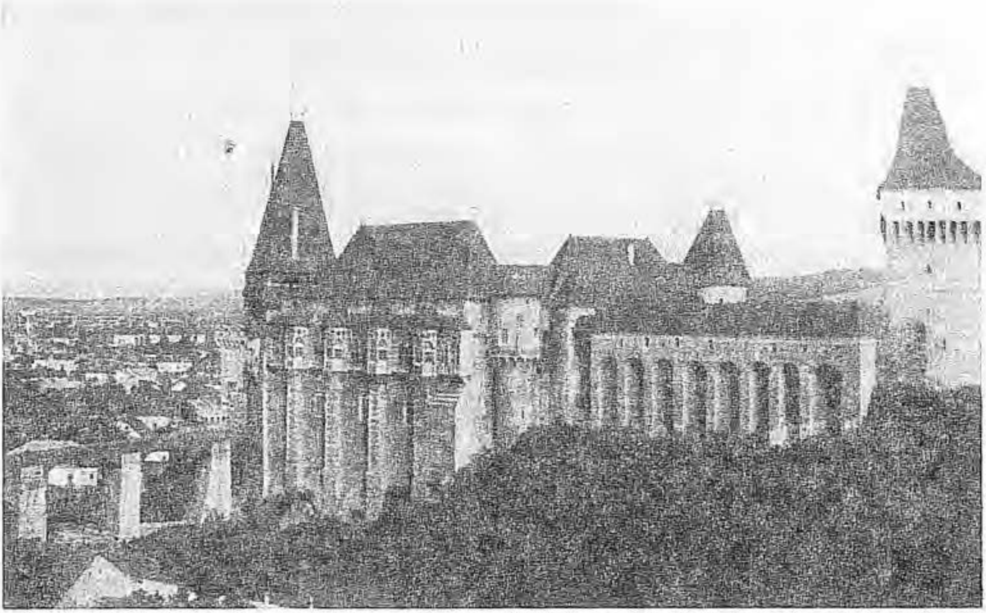

Fig. 41 Castelul Huniazilor.

Transilvaniei ori de la banul Severinului danii care i-au apropiat de condiția nobililor maghiari, îndatoririle lor militare ajungând să fie asimilate cu acelea ale nobilimii.

La sfârșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor, cnezii înnobilați aveau obligația de a servi în oastea regală cu o „lance" în caz de război. *Lancea* era o unitate tactică existentă și în țările apusene, compusă dintr-un cavaler (călăreț greu înarmat, înzestrat cu lance, care purta și o flamură), împreună cu suita sa, formată din mai mulți oameni, care contau însă ca un singur luptător.

Un rol important în organizarea militară din Transilvania l-au avut secuii, care mergeau la oaste sub comanda comitelui lor, luptând de obicei în avangarda sau în ariergarda oastei regale. Atunci când voievodul Transilvaniei deținea și dregătoria de comite al secuilor, cetele secuiești se aflau sub conducerea sa nemijlocită.

Sașii au jucat un rol militar mai redus. Prin privilegiul din 1224, ei erau obligați să trimită un număr mic de ostași în expedițiile regale: 500 în țară, 100 atunci când regele în persoană conducea o expediție peste graniță și 50 când oastea era comandată de un locțiitor al regelui.

Pe temeiul unor privilegii anterioare, orașele Satu Mare, Dej, Cluj, unde se găseau „oaspeți" germani din afara teritoriului de masivă așezare săsească, erau datoare să trimită un număr mic de ostași în armata regească. Din vremea lui Ludovic I s-a instituit obiceiul de a se răscumpăra obligațiile de oaste ale orașelor: din 1378 Clujul plătea vistieriei regale

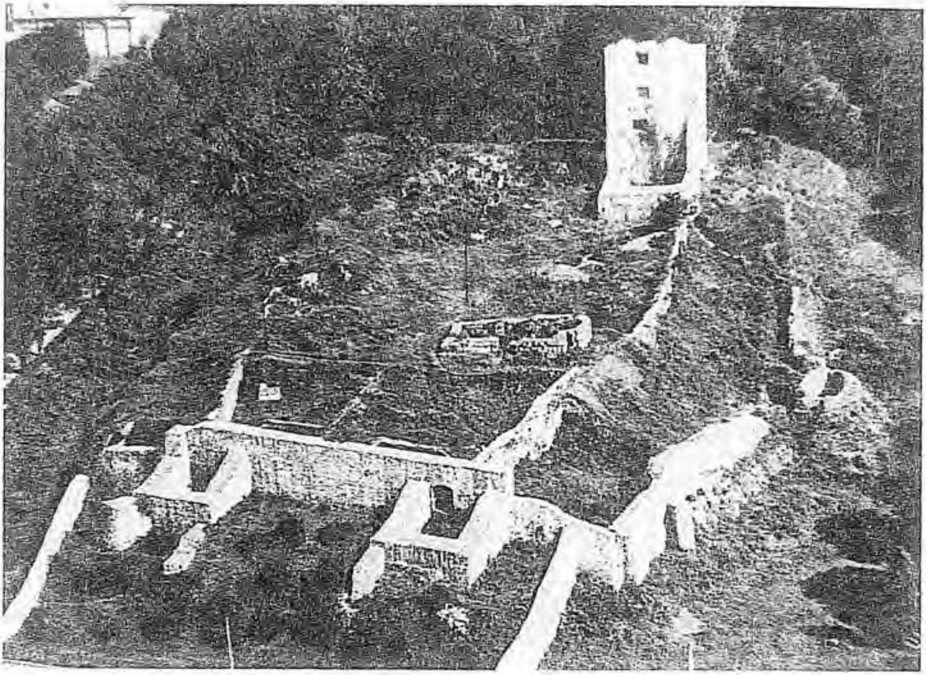

Fig. 42 Cetatea Severinului, sec. XIII–XIV.

200 de florini în anii când se pornea o expediție. Sigismund de Luxemburg a sporit apoi din an în an dările orașelor pentru cheltuieli militare, în condițiile expansiunii otomane tot mai amenințătoare. În 1405 s-a mai hotărât ca orașele să se înconjoare cu ziduri. Pe de altă parte, dându-și seama de incapacitatea învechitei organizații militare a nobilimii, care s-a vădit cu ocazia dezastrului de la Nicopole, Sigismund a încercat o corectare a situației, impunând nobilimii trimiterea sub arme a unei părți din iobăgime. Dieta de la Timișoara (1397) hotăra astfel echiparea câte unui arcaș de către 20 de iobagi.

Conform altui proiect elaborat de rege și de sfetnicii săi în 1433, la luptele contra turcilor urmau să ia parte și forțele militare din Transilvania și comitatele apusene. Când oastea se deplasa spre părțile bănățene, la ea participau și trupe ale episcopilor de Oradea și Cenad, ale comitatelor Timiș, Caraș, Torontal, Arad, Zarand, precum și „românii, filisteii (*iasii*) și cumanii"[1]. Sigismund cerea apoi (1435) înarmarea unui arcaș călare de fiecare 33 de iobagi, măsură nerealizată, datorită opoziției nobiliare, care-și vedea veniturile micșorate prin echiparea și prin plecarea unui număr de iobagi la oaste.

Puterea centrală a căutat să redreseze situația militară și prin angajarea de mercenari. Aceștia au apărut în număr mai mare încă din timpul expedițiilor lui Ludovic I în Italia,

---

[1] M.G. Kovachich, *Supplementum ad vestigia comitiorum*, I, p. 432–433, 446–447.

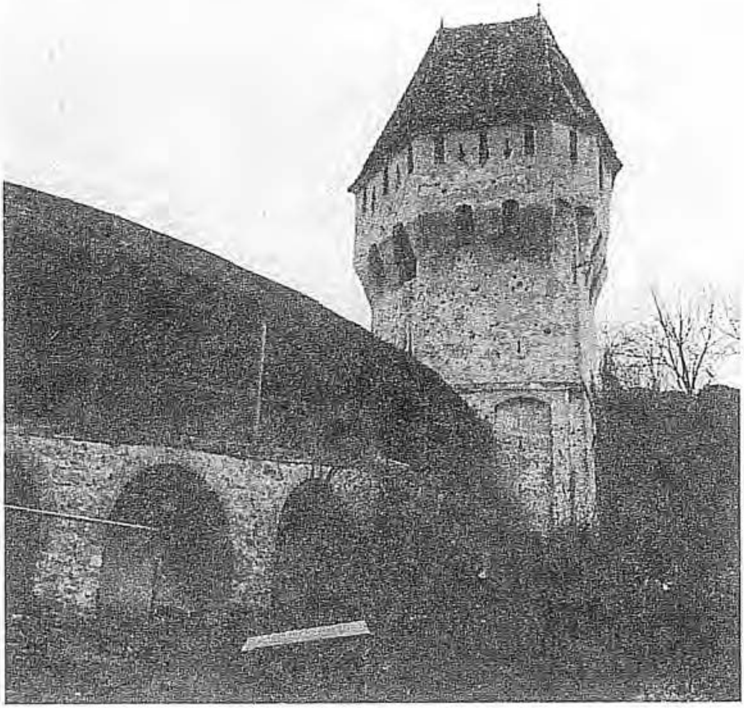

Fig. 43 Sighişoara.

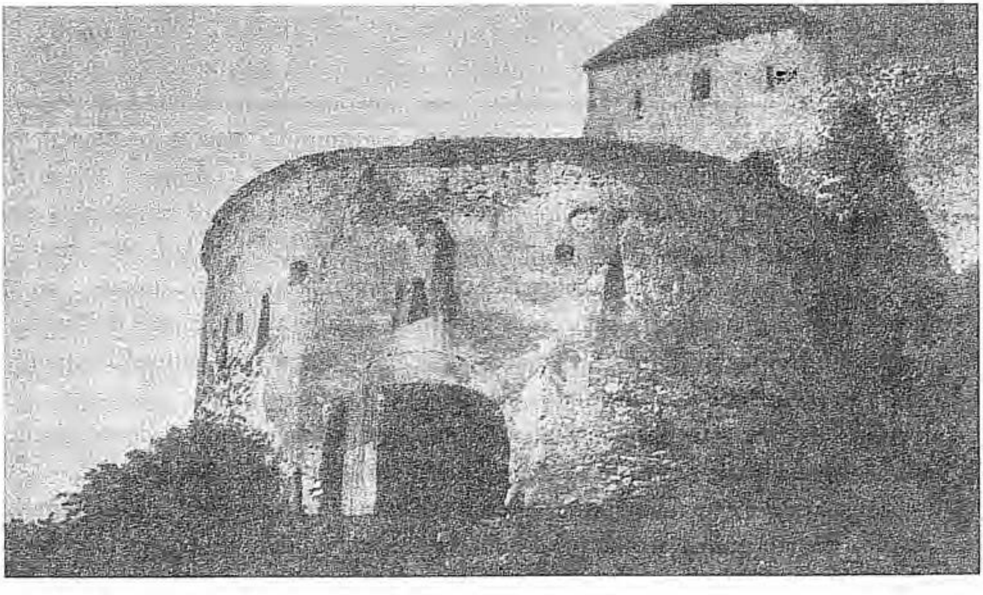

Fig. 44 Cetatea Râşnov.

pe la mijlocul veacului al XIV-lea. Poate și sub influența victoriilor engleze în războiul de o sută de ani, Ludovic instala arbaletieri englezi în noua cetate (castel) de la Bran, înălțată în ultimii ani ai domniei sale. Arbaletele erau arcuri grele[1], care duceau săgețile mult mai departe decât arcurile simple. Numărul lefegiilor străini a crescut sub Sigismund, care a trimis asemenea oștiri și în ajutorul domnilor din Țara Românească, Mircea cel Bătrân și Dan al II-lea. Voievodul Știbor al Transilvaniei, ca și banul Nicolae Perényi al Severinului aveau mercenari în oștile lor.

Armele de foc s-au răspândit mai mult către mijlocul veacului al XV-lea, mai întâi sub formă de tunuri rudimentare (bombarde) de fontă sau de aramă, cu ghiulele de piatră sau de fier. În luptele lui Iancu de Hunedoara, bombardele și armele de foc manuale au jucat un rol mai redus decât carele de luptă, adoptate de husiți. O mare parte a armamentului era produsă în Transilvania, Brașovul și Sibiul având armurieri vestiți, care lucrau în parte și pentru Țara Românească ori Moldova. Este demnă de reținut prima mențiune a unei guri de foc fabricate într-un oraș săsesc din sudul Transilvaniei, datând dinainte de 1400, adică aproape concomitent cu cele mai avansate regiuni ale Europei Apusene. Registrul de socoteli al Sibiului, datat între 1372 și 1386, menționează un „Büchsenmeister“, adică maestru de bombarde, fapt care ar reprezenta cea mai veche știre privind folosirea armelor de foc pe teritoriul românesc, la puțin timp după lupta de la Crécy (1346).

Un loc important în organizarea militară îl dețineau cetățile din interiorul și de la marginile țării. Mai însemnate între acestea erau Chioar, Unguraș, Ciceu, Cetatea de Baltă, Feldioara, Bran, Codlea, Rupea, Râșnov, Tălmaciu, Deva, Hunedoara, Piatra Craivii și Șoimoș. Nu pot fi lăsate deoparte nici orașele înconjurate de ziduri, ca și bisericile fortificate („biserici-cetăți“). Apărarea orașelor era încredințată breslelor, obligația de apărare a unui turn revenind unei anumite bresle.

Instabilitatea determinată de rivalitatea otomano-habsburgică și de împărțirea clasei dominante în partide adverse s-a oglindit în organizarea militară din veacul al XVI-lea mai mult decât în oricare alt domeniu.

Noile circumstanțe politice au făcut din domeniile subordonte direct autorității principelui sursa principală a potențialului militar al Transilvaniei: de aici se făceau recrutările cele mai numeroase, se percepeau veniturile destinate întreținerii oastei, se impuneau obligații militare asupra nobilimii de toate categoriile, în temeiul vasalității sale directe față de principe.

Obligațiile militare ale nobilimii din comitate, ale secuilor și sașilor formau în permanență obiectul unor reglementări și impuneri din partea dietelor. Ele oscilau între principiul obligației pentru fiecare „națiune“ de a da un număr global de călăreți și de pedestrași, cu care ea trebuia să se prezinte la chemarea principelui (uneori câte 500, ca în 1562, alteori mai mulți oameni, câte o mie sau două mii, ca la 1548 sau spre sfârșitul veacului),

---

[1] Dotate cu un vârtej pentru a le încorda cât mai mult și cu un jghiab prin care era direcționată săgeata în momentul lansării.

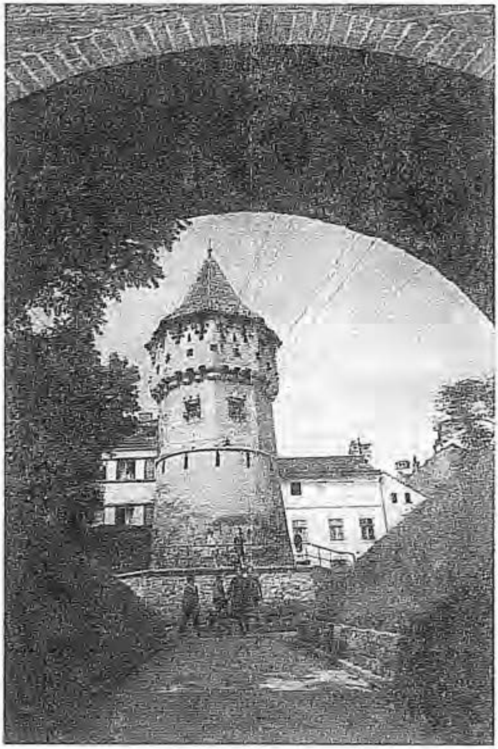

Fig. 45 Sibiu. Turnul de apărare.

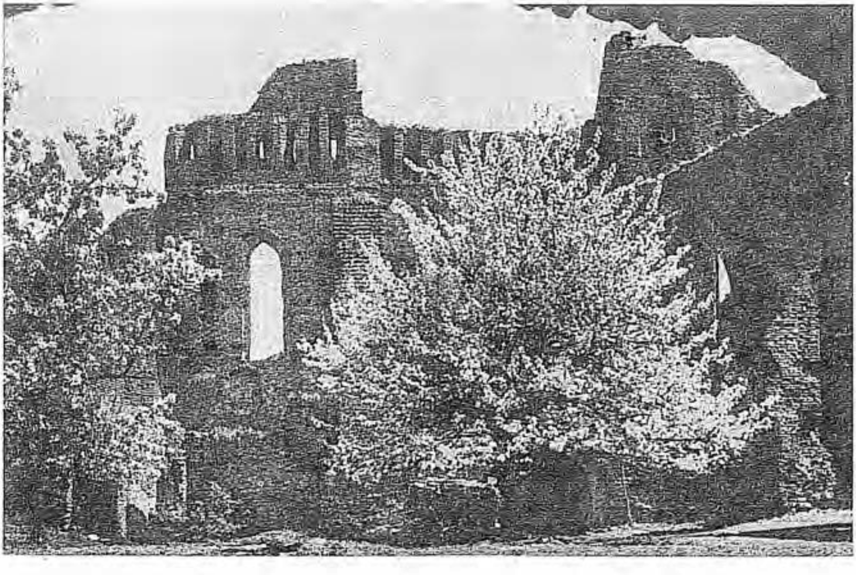

Fig. 46 Slimnic. Ruine din interiorul incintei.

și acela al fixării pentru fiecare nobil al numărului de ostași cu care el trebuia să se prezinte; acest număr era stabilit mai frecvent la 1/16 din iobagii de pe domeniul nobiliar, iar în „Partium“ la 1/25. Aceste „suite“ nobiliare erau întreținute în prima lună pe cheltuiala stăpânului, iar ulterior pe aceea a principelui, în care scop chemările la oaste și regulamentele militare prevedeau și o dare specială. Orașele regale, ca de altfel și episcopii, trebuiau să participe și ele la oaste cu un număr corespunzător de ostași.

Alături de acest sistem tradițional pentru oastea de tip feudal, noile împrejurări politico-militare au impus însă și găsirea unor resurse militare mai întinse și mai eficiente. Ele au constat în ridicarea generală la oaste și în mercenariat, precum și în tendința către o semipermanentizare a obligației și a serviciului militar teritorial, mai ales la paza cetăților și în zonele de graniță.

Ridicarea generală la oaste a fost un instrument utilizat cu ezitări și oscilații din partea nobilimii. După războiul țărănesc din 1514, iobăgimea a fost dezarmată și i s-a interzis purtarea armelor, dar evenimentele din 1526 au reclamat imperios creșterea forțelor militare și revenirea la impunerea iobăgimii la obligații militare. În regulamentul *Constitutiones Transylvanienses de modo exercituandi* figura obligația individuală a fiecărui iobag de a fi gata să răspundă chemării generale la oaste. Practic însă nu s-a recurs la acest mijloc, care a făcut loc altor procedee. În fapt, obligația nobilului de a presta serviciul militar cu un număr de ostași proporțional cu cel al iobagilor pe care-i stăpânea revenea la impunerea parțială a obligației militare asupra iobagului, deoarece nobilul nu avea cum să recruteze numărul de 1/16 din totalul iobagilor numai din elemente sociale privilegiate, fiind, totodată, prea costisitoare pentru el angajarea de mercenari.

De aceea, dieta de la Târgu Mureș (1535) prescria fiecărui iobag care poseda între 6 și 8 boi de plug obligația de a avea arc, 32 de săgeți și sabie, iar cei mai înstăriți scut și secure. S-au reînnoit și vechile obligații militare ale secuilor, în funcție de categoriile lor sociale, iar sașilor — obligați în general la serviciul de pedestrași — li s-a impus, tot după condiția averii (peste sau sub 12 florini), să aibă în permanență o pușcă și sabie, sau numai lance și sabie, arc și săgeți.

Se prefigura, astfel, transformarea ridicării generale la oaste într-un serviciu militar semipermanent teritorial, care implica mase importante de populație, pe lângă cele care aveau obligația militară în virtutea tradiției și a privilegiilor. Începând din 1575, cei supuși obligației militare trebuiau să aibă și un fel de uniformă, o haină verde, precum și să se prezinte de două ori pe an la inspecția echipamentului. Locul obișnuit de adunare a oștirii Transilvaniei era un câmp situat la sud-est de Turda, pe teritoriul actual al comunei suburbane Oprișani.

Evoluția tacticii, ca și acest sistem, determina o creștere numerică a călărimii mobile, ușor înarmate, dar mai ales a pedestrașilor. A sporit și preocuparea pentru artilerie, pentru fabricarea și întreținerea armamentului de acest tip, iar sud-vestul și vestul Transilvaniei (către Banat și imperiu) s-au înconjurat cu un sistem de cetăți, fie nou ridicate, fie reconstruite (Lipova, Șoimoș, Oradea, Chioar, Satu Mare), a căror întreținere a prilejuit instituirea unor dări suplimentare permanente.

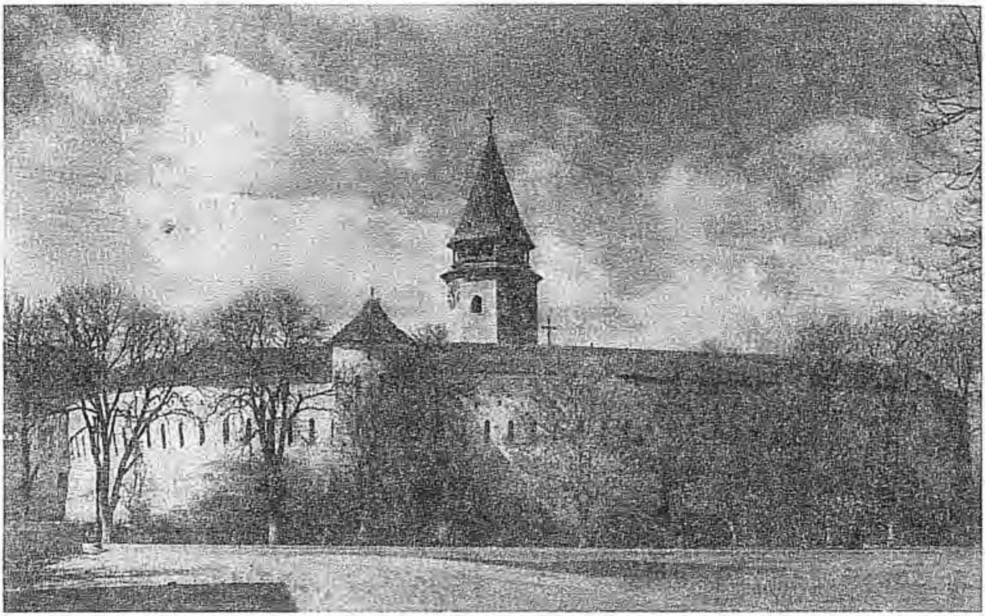

Fig. 47 Cetatea Prejmer (sec. XV–XVII), cu o biserică gotică (sec. XIII).

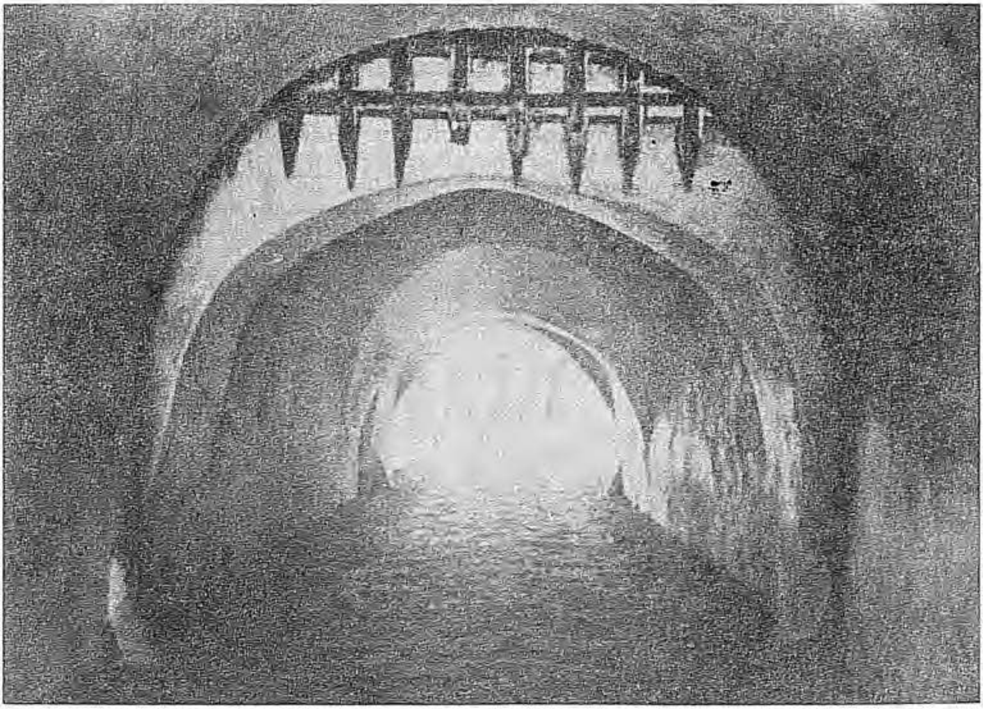

Fig. 48 Prejmer, intrarea în cetate.

Sistemul militar al Transilvaniei în secolul al XVI-lea a constituit o sursă de agravare a exploatării fiscale: fie că era vorba de angajarea de mercenari, de întreținerea cetăților și a garnizoanelor lor sau de extinderea recrutării teritoriale, povara tuturor acestor cheltuieli cădea, în ultimă instanță, asupra țărănimii și a altor categorii neprivilegiate și productive, ca meseriași, negustori ori mineri. Scutirile de alte obligații, care se acordau celor chemați la oaste, pe durata serviciului lor militar, nu compensau creșterea obligațiilor fiscale destinate scopurilor militare.

Această constatare este valabilă altminteri și spațiului românesc extracarpatic.

6. ORGANIZAREA BISERICEASCĂ

Instituția ecleziastică a reprezentat o valoarea fundamentală a lumii medievale. Ea legitima atunci nu numai toate categoriile de drepturi și de drept, ci toate formele politice ale Europei creștine, în funcție de ierarhia statelor medievale.

Intrarea *Țării Românești* și a *Moldovei* în această ierarhie a fost consfințită și pe plan ecleziastic prin întoarcerea lor într-una din ierarhiile de legitimitate recunoscute în lumea de atunci. Pentru cele două țări extracarpatice, această ierarhie a fost cea bizantino-slavă, specifică Europei Răsăritene și Sud-estice.

Crearea celor două state românești extracarpatice, ca și a ierarhiei lor ecleziastice, începând de la jumătate a veacului al XIV-lea, marca apariția unor forme stabile de civilizație în acest spațiu.

Prin moștenirea și etnicitatea lor latină, românii sunt legați de Occident, în timp ce prin confesiunea ortodoxă, ei sunt legați de Orientul creștin, greco-slav. Acest fapt le conferă românilor o vocație ecumenică specială, ei fiind în măsură să înțeleagă, tot atât de bine mentalitatea și aspirațiile Occidentului, ca și pe cele ale Orientului. „Suntem în această parte a Europei — spunea C.C. Giurescu — cei mai vechi creștini; creșrinismul, ca și graiul nostru, este de caracter latin"[1].

În procesul de formare al statelor românești de sine stătătoare, limba de origine latină a locuitorilor țării și credința lor religioasă ortodoxă au fost nu numai factori de coeziune, ci și de afirmare a latinității lor etnice și politice.

Comunități religioase cu biserici și chiar cu tradiții de viață monahală au precedat actul de impunere a Principatelor Române în geografia politică europeană a secolului al XIV-lea, în ciuda vitregiilor vremii, care până la momentul istoric respectiv nu au permis existența unei ierarhii ecleziastice la nord de Dunăre. În secolele IV–VI se cunosc în Dobrogea nume de episcopi și arhiepiscopi, cu unele prezențe intermitente și mai târziu (secolele X–XI).

Așezarea masivă a slavilor în Peninsula Balcanică, dar mai ales crearea statului bulgar în ultimul sfert al veacului al VII-lea au înrâurit simțitor creștinismul romanității orientale atât la sudul Dunării, cât și la nord de marele fluviu. Slavizarea, ca și creștinarea acestui stat, începând cu ultima treime a veacului al IX-lea, la ritul bizantin, a conferit statut de limbă sacră și de cultură limbii slave, devenită treptat și limba liturgică ori de cultură a romanității orientale, fenomen atestat înainte de crearea statelor medievale românești; el este deplin explicabil dacă avem în vedere realitățile lumii medievale, ca și situația concretă în care s-au aflat urmașii de la nord de Dunăre ai romanității orientale, lipsiți de contactul direct cu Imperiul bizantin, cel puțin pentru anumite perioade istorice, urmate de reveniri ale autorității bizantine la Dunărea de Jos. Una din aceste ultime reveniri explică faptul că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea apare un arhiepiscopat bine organizat la Vicina, în apropierea Deltei Dunării, și care se va transforma într-o importantă mitropolie. Începând cu sfârșitul veacului al XIII-lea, se cunosc câteva nume de mitropoliți ai Vicinei, precum Teodor, Luca, Macarie, Cyril. Ultimul între aceștia a fost Iachint. În urma repetatelor cereri ale domnului Țării Românești, Nicolae Alexandru, și ale boierilor săi, împăratul Ioan al V-lea Paleologul (1341–1391) și patriarhul Calist (1350–1353 și 1355–1363) au acceptat ca Iachint, mitropolitul de Vicina — localitate serios afectată de prezența tătarilor — să treacă în fruntea bisericii din Țara Românească.

---

[1] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 145.

În luna mai 1359, prin hotărârea patriarhului ecumenic și a sinodului său a fost inaugurată oficial mitropolia Țării Românești (zisă a Ungrovlahiei, adică a Țării Românești dinspre Ungaria, vecină cu Ungaria)[1], prin mutarea (*metathesis tou thronou*) scaunului de la Vicina. Dependentă de Patriarhia din Constantinopol, noua eparhie urma să aibă în fruntea sa mitropoliți numiți de Bizanț. Sediul mitropoliei Țării Românești se găsea la Curtea de Argeș, capitala țării.

După modelul bizantin, domnul Țării Românești era reprezentantul divinității pe pământ, unsul Domnului. Prin înființarea mitropoliei, el își consolida tronul și poziția, devenind, ca și împăratul bizantin, monarh civil și religios. Faptul de a fi „uns" conferea monarhului, ca și mitropolitului, prerogativele sacerdotale. Domnul era „uns" de mitropolit, dar mitropolitul la rândul lui trebuia să fie recunoscut ca păstor al credincioșilor de către domn.

În 1370, în domnia lui Vladislav-Vlaicu, în urma înglobării Banatului de Severin în hotarele Țării Românești și pentru a împiedica acțiunea prozelitistă catolică, a luat ființă o a doua mitropolie a Țării Românești, *Mitropolia Severinului*, al cărui prim mitropolit a fost Antim (1370–circa 1381)[2], care va fi rezidat la Severin sau poate la mănăstirea Vodița. Succesorul său a fost Athanasie (circa 1381– circa 1403). După acesta se va reveni la o singură mitropolie, al cărui sediu va fi, de obicei, acolo unde rezida și domnia, în capitala țării. De la Curtea de Argeș capitala s-a mutat la Târgoviște, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrân. Sediul mitropoliei a rămas însă la Curtea de Argeș, mutarea lui la Târgoviște fiind realizată abia în vremea lui Neagoe Basarab.

---

[1] *DIR B, veac. XIII–XV*, I, p. 13–14.

[2] *Ibidem*, p. 22.

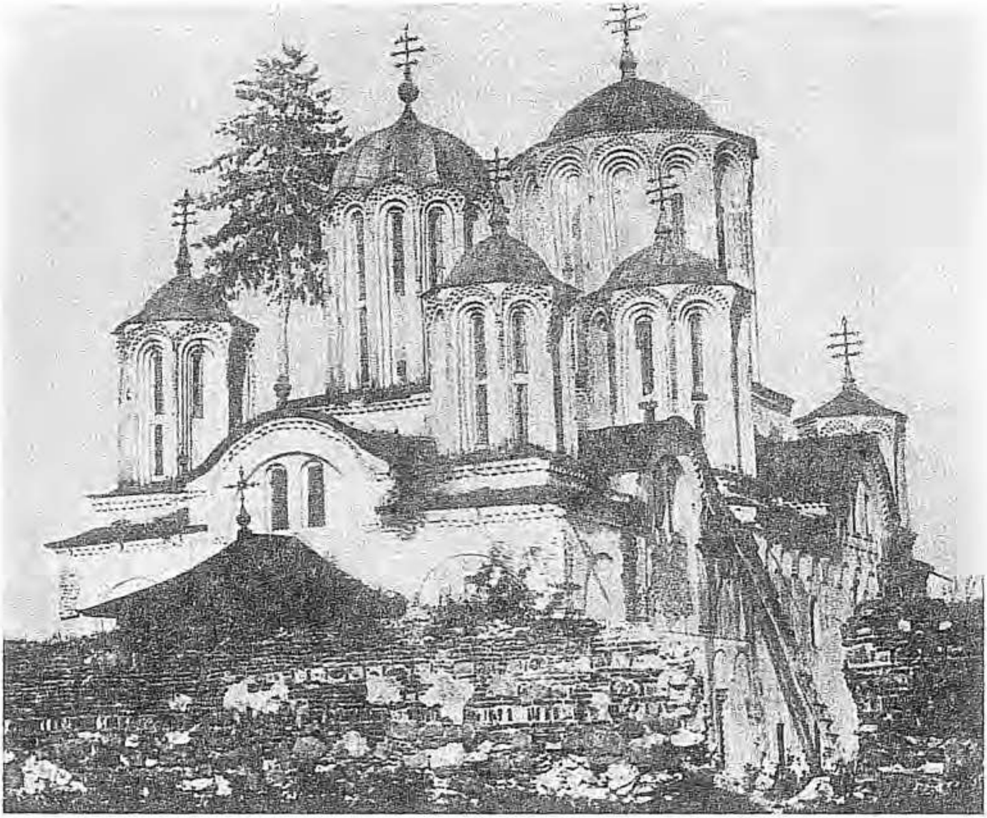

Fig. 49 Mitropolia din Târgoviște (cu 8 turle).

Dependența bisericii din Țara Românească de Patriarhia din Constantinopol avea să slăbească cu vremea, reducându-se, după căderea Constantinopolului sub stăpânirea otomană, la o dependență mai mult simbolică. Mitropoliții au ajuns să fie aleși în țară, din rândul clerului autohton, alegerea lor fiind inflențată adesea de intervenția domniei. La scăderea de autoritate a „Marii Biserici" din Constantinopol a contribuit și acceptarea de către aceasta — desigur, sub presiunea împăratului bizantin și a evenimentelor — a hotărârilor de unire religioasă adoptate de către Conciliul de la Ferrara–Florența (1438–1439), unde a participat și o delegație a boierimii moldovenești, dar în primul rând a clerului, în frunte cu mitropolitul grec Damian. În asemenea împrejurări, unor centre ecleziastice importante din sudul Dunării, cum ar fi Ohrida și Peč, care nu au luat parte la acest conciliu, le-a fost ușor să arboreze stindardul adevăratei ortodoxii, să-și întărească poziția în cadrele lumii ortodoxe post-bizantine. Această situație a întărit poziția slavonismului cultural în lumea românească, ca și tendința de promovare a autohtonilor în demnitățile ecleziastice. Astfel, numele sporadice ale mitropoliților Țării Românești din veacul al XV-lea le repetă pe acelea de egumeni de la marile mănăstiri (Cozia și Tismana), din rândurile cărora se recrutau cu precădere reprezentanții clerului înalt.

Jurisdicția mitropoliei se întindea asupra întregii Țării Românești și a teritoriilor intrate în unele perioade sub stăpânirea domnilor Țării Românești, cum erau Amlașul, Făgărașul, Banatul de Severin, Dobrogea etc.

Titlul suplimentar atribuit de patriarhul ecumenic (adică al Constantinopolului), mitropolitului Țării Românești, care arăta și calitatea sa de „exarh al Plaiurilor" (la început adăugându-se în titlu „și a toată Ungaria"), avea sensul de „reprezentant" sau „împuternicit" al patriarhiei ecumenice în ținuturile locuite de credincioșii ortodocși români stăpânite de Regatul maghiar.

În timpul domniei lui Radu cel Mare (1496–1508), la chemarea domnului român, a venit în țară fostul patriarh ecumenic Nifon. În vremea păstoririi sale, biserica din Țara Românească a fost reorganizată și au fost definite mai clar raporturile dintre Biserică și domnie. Au luat ființă două episcopii, cea de la Râmnicu Vâlcea, în locul vechii „mitropolii a Ungrovlahiei de Vest", adică a Severinului, motiv pentru care episcopia Râmnicului și-a zis și „a Noului Severin", precum și episcopia de Buzău.

Organizarea Bisericii din Țara Românească, bazată pe o mitropolie — al cărei sediu era în capitala țării — cu cele două episcopii, s-a păstrat până aproape de epoca modernă.

În Moldova, ca și în cazul Țării Românești, constituirea statului de sine stătător a făcut necesară organizarea ierarhiei bisericești. Primii ierarhi ortodocși au rezidat, probabil la Rădăuți, având drept catedrală ctitoria lui Bogdan I, biserica purtând hramul Sf. Nicolae.

Domnitorul Petru Mușat (1375–1391) s-a adresat mitropolitului Antonie al Haliciului — în Polonia — cu rugămintea de a hirotoni doi ierarhi moldoveni, pe Iosif, rudă cu domnul, precum și pe Meletie. Totodată, pentru a consfinți această situație, domnul Moldovei a cerut Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol — căreia îi era subordonată mitropolia Haliciului — recunoașterea lui Iosif ca prelat al Sucevei, unde se mutase scaunul domnesc, ca și a lui Meletie ca episcop de Rădăuți. Se urmărea prin aceasta, de fapt, recunoașterea din partea Patriarhiei ecumenice, autoritatea religioasă supremă, a independenței statului românesc de la est de Carpați.

Patriarhia, intenționând să trimită în Moldova un ierarh grec — așa cum făcuse și în alte țări ortodoxe — s-a împotrivit recunoșterii lui Iosif ca mitropolit și a hirotonisit un grec, Teodosie.

Domnul Moldovei a reacționat cu fermitate, refuzând să-l primească în Moldova pe Teodosie, care, în 1391, a încercat să-și ocupe scaunul.

O nouă tentativă a Patriarhiei ecumenice de a trimite, în 1392, ca mitropolit în Moldova, pe un grec, Ieremia, a agravat conflictul dintre domnii Moldovei și Patriarhie. Succesorul lui Petru I Mușat, Roman I (1391–1394), l-a silit pe mitropolitul grec, care venise în Moldova, să se întoarcă la sud de Dunăre, unde a reapărut ulterior în fruntea scaunului de la Târnovo, sediul patriarhiei bulgare până la cucerirea turcească din 1393.

Asupra locuitorilor Moldovei — domni, dregători, cler și credincioși — a fost aruncată anatema. Încercările lui Ștefan I (1394–1399), succesorul lui Roman I, de a stinge

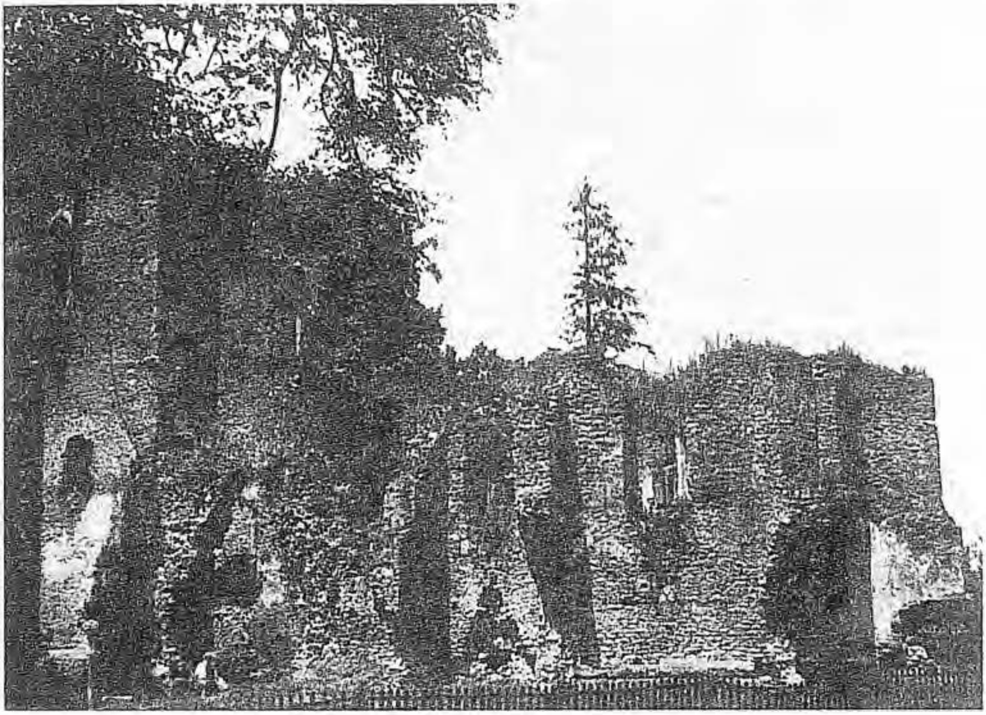

Fig. 50 Ruinele bisericii romano-catolice din Baia, jud. Suceava.

conflictul cu Patriarhia, rugând să fie ridicată anatema și să fie recunoscuți cei doi vlădici moldoveni a eșuat, după cum n-au dat rezultate nici noile demersuri ale Patriarhiei de a-și impune voința, făcute prin mitropoliții de Melitene (Armenia) și de Bethlehem, trimiși în Moldova.

Aplanarea neînțelegerilor avea să se realizeze în vremea domniei lui Alexandru cel Bun (1400–1432). Solia trimisă de el la Constantinopol a fost primită cu bunăvoință de patriarhul Matei I (1397–1410). La 26 iulie 1401, printr-o „gramma“ patriarhală și o scrisoare către domnul Moldovei, patriarhul îl recunoștea pe Iosif Mușat ca mitropolit al Moldovei, cu reședința la Suceava[1].

Cu sfatul mitropolitului Iosif, poate și al renumitului Grigore Țamblac, prin 1415, Alexandru cel Bun l-a trimis pe unul dintre dregătorii săi să aducă de la Cetatea Albă la Suceava moaștele Sf. Ioan cel Nou, care suferise moartea de mucenic cu peste 70 de ani mai înainte, în orașul Vospro-Kerci din Bosforul cimmerian, localitate confundată cu Cetatea Albă de la vărsarea Nistrului. Sf. Ioan cel Nou a fost proclamat de domn — ne informează ieromonahul Grigore Țamblac, autorul discutabil, dar totuși cel mai probabil, al respectivului text hagiografic (*Viața Sfântului Ioan cel Nou*) — „păzitor“ al Moldovei, iar moaștele lui au fost așezate „în prea sfânta mitropolie“[1], biserica Mirăuți, ctitorie a lui Petru I Mușat.

---

[1] M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, București, 1980, p. 259–285.

Apărător al Bisericii ortodoxe, Alexandru cel Bun a sprijinit, totodată, și alte confesiuni creștine. Pe baza unui privilegiu dat de domn la 30 iulie 1401 a luat ființă o episcopie armeană la Suceava, care avea autoritate asupra tuturor armenilor din Moldova. Pentru catolici, pe lângă vechea episcopie de la Siret (1371) a fost înființată o nouă episcopie la Baia (1405–1413). Husiților, persecutați în Ungaria și Transilvania, Alexandru cel Bun le-a asigurat adăpost în Moldova.

În vremea domniei lui Alexandru cel Bun, a luat ființă Episcopia Romanului (Târgul de Jos, Cetatea Nouă), care își întindea jurisdicția asupra ținuturilor ce intrau în componența „Țării de Jos“. În vremea luptelor pentru domnie dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan, și a împărțirii Moldovei între aceștia, episcopia de Roman a ființat cu rang de mitropolie. Mai apoi, Ștefan cel Mare, cu viziunea sa mai largă asupra însemnătății Bisericii în întărirea autorității domniei, avea să redea primei capitale a Moldovei prestigiul de centru religios suprem, secondat de episcopatele de Roman și Rădăuți, ultimul atestat în mod constant cu începere din anul 1472.

Celor două episcopii — de Roman și de Rădăuți — li se va adăuga, în anii 1597–1598 — o a treia — Episcopia de Huși.

Viața monahală. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, o dată cu preocuparea de a consolida organizarea Bisericii, s-a manifestat o grijă specială și pentru viața monahală. Au fost ridicate de către domni sau cu sprijinul lor mari mănăstiri, care au fost înzestrate cu însemnate bunuri și privilegii. Faptul că mare parte a ctitoriilor de mănăstiri s-a făcut pe locul unor locașe monahale preexistente lor, poate fi interpretat ca un indiciu elocvent al vechimii creștinismului și permanenței românești pe meleagurile respective.

În Țara Românească monahul Nicodim, venit din Serbia a înălțat, cu ajutorul lui Vladislav-Vlaicu, mănăstirea Vodița (circa 1372) în Banatul Severinului, intrat în stăpânirea domnului român. Când Banatul de Severin a fost reluat de Regatul maghiar, călugării de la Vodița s-au mutat la Tismana, mănăstire construită în 1378 cu ajutorul lui Radu I.

Către sfârșitul secolului al XIV-lea au fost ridicate de Mircea cel Bătrân, pe locul unor așezări mai vechi, mănăstirile Cozia și Cotmeana. În vremea lui Mircea cel Bătrân mai sunt atestate documentar mănăstirile Nucet (Dâmbovița), Vișina (Gorj), Brădet (Argeș), Strugalea sau Glavacioc (lângă Găești), Bolintin (lângă București), Dealu (lângă Târgoviște), refăcută de Radu cel Mare.

---

[1] *Literatura română veche (1402–1647).* Introducere, ediție îngrijită și note de Gh. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969, p. 24–25. Cea mai recentă abordare a împrejurărilor și momentului acestui transfer de moaște (datat în 1402 de istoriografia anterioară) a fost făcută de M. Cazacu, *Saint Jean le Nouveau, son martyre, ses reliques et leur translation à Suceava (1415)*, în L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine. Textes réunis et présentés par Petre Guran, avec la collaboration de Bernard Flusin, București, 2000, p. 137–158.

Pomenită într-un hrisov de la Mircea cel Bătrân, mănăstirea Snagov a rămas prin tradiție locul în care este înmormântat Vlad Țepeș.

Deși este considerată drept o ctitorie a lui Radu cel Mare, mănăstirea Dealu este atestată din 1431, fiind și locul de înmormântare al lui Vladislav al II-lea († 1456). Vlad Călugărul și Radu cel Mare au refăcut mănăstirea Glavacioc, zugrăvită de Neagoe Basarab, ca și Dealu.

Neagoe Basarab a refăcut biserica de la Snagov și pe cea de la Tismana, construind biserica mitropoliei din Târgoviște. Celebră a rămas până azi Curtea de Argeș.

După el, Vlad Înecatul a ctitorit Viforâta, lângă Târgoviște, iar Vlad Vintilă, Menedic, în părțile Buzăului, cunoscută și sub numele de Vintilă Vodă.

Radu Paisie a înălțat mănăstirea Mislea–Prahova, schitul Valea (Argeș) și bolnița mănăstirii Cozia.

Mircea Ciobanul a ctitorit biserica numită Curtea Veche din București, azi aproape de Hanul lui Manuc, apoi mănăstirea Cârnul (jud. Buzău), a refăcut schitul Iezerul sau Cheia (jud. Vâlcea), existent din secolul al XV-lea, a continuat lucrările de refacere la Snagov, începute de Neagoe Basarab. Soția sa, Doamna Chiajna, cu fiul lor Petru cel Tânăr, au zidit biserica Sf. Nicolae din Câmpulung, numită și Biserica domnească.

Pătrașcu cel Bun a ctitorit Gorgota (Golgota), lângă Târgoviște, precum și Biserica Domnească din Râmnic, cu hramul Cuvioasa Paraschiva.

Petru cel Tânăr a început mănăstirea „de pe podul Colentinii“ sau Plumbuita, azi în București, continuată de domnii următori — Alexandru al II-lea Mircea și Mihnea Turcitul.

Alexandru Mircea a ctitorit mănăstirea Sf. Troiță „din jos de București“, refăcută de Radu Mihnea (fusese incendiată de turci în 1595) și numită apoi Radu Vodă, închinată mănăstirii athonite Iviron.

Ecaterina Salvaresso, soția lui Alexandru Mircea, a înălțat mănăstirea Slătioarele de la Ocnele Mari (jud. Vâlcea).

Petru Cercel a ridicat biserica Adormirea (Domnească) din Târgoviște, biserica din Bătușari (azi în Curtea de Argeș), a refăcut Mislea, „pustiită“ de Mircea Ciobanul.

Mihnea Turcitul a refăcut Tutana (jud. Argeș), existentă din secolul al XV-lea, ca și Glavacioc. Soția sa, doamna Neaga, a ctitorit Aninoasa-Cislău (azi dispărută), a construit-o din zid, pe locul uneia din lemn, ridicată de Vlad clucerul și soția sa Anca (monahia Elisafta).

Mihai Viteazul a înălțat biserica Sf. Nicolae din București, pe locul vechiului locaș al lui Gheorma banul, ctitorie cunoscută apoi ca Mihai Vodă. A refăcut și schitul Clocociov, azi în Slatina.

Craioveștii au ctitorit Bistrița olteană, iar Buzeștii, Stănești și Călui. Marele vornic Drăghici al lui Neagoe Basarab a ctitorit Găiseni (jud. Ilfov), marele logofăt Harvat, mănăstirea Gura Motrului (jud. Mehedinți), iar marele vornic Cernica Știrbei, mănăstirea cu același nume de lângă București (pe la 1600). Vornicul Iordache Golescu a zidit Vieroș (jud. Argeș), iar monahia Magdalena, fosta soție a lui Hamza banul, a rectitorit schitul

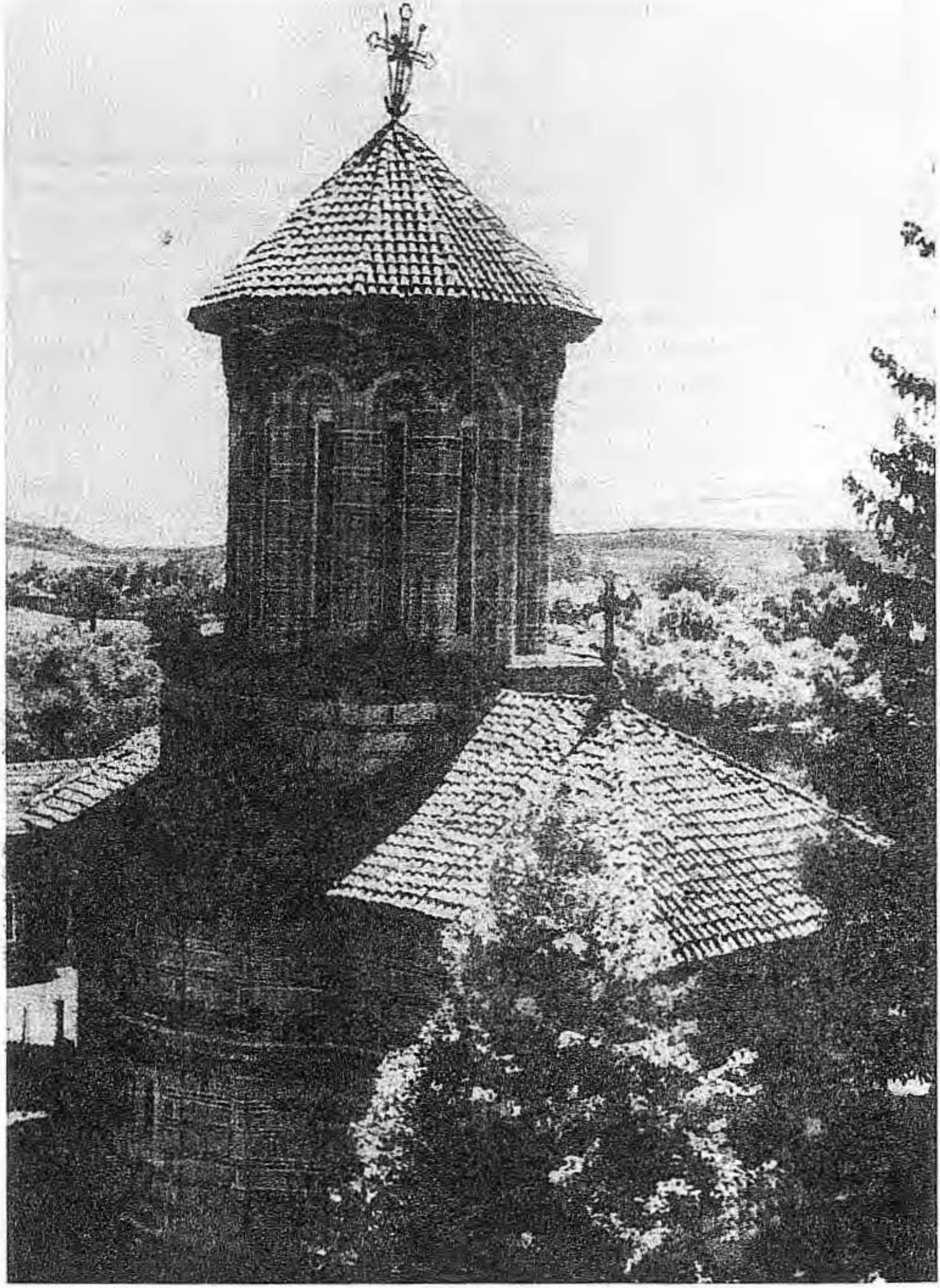

Fig. 51 Biserica *Sf. Nicolae* a fostei mănăstiri Călui.

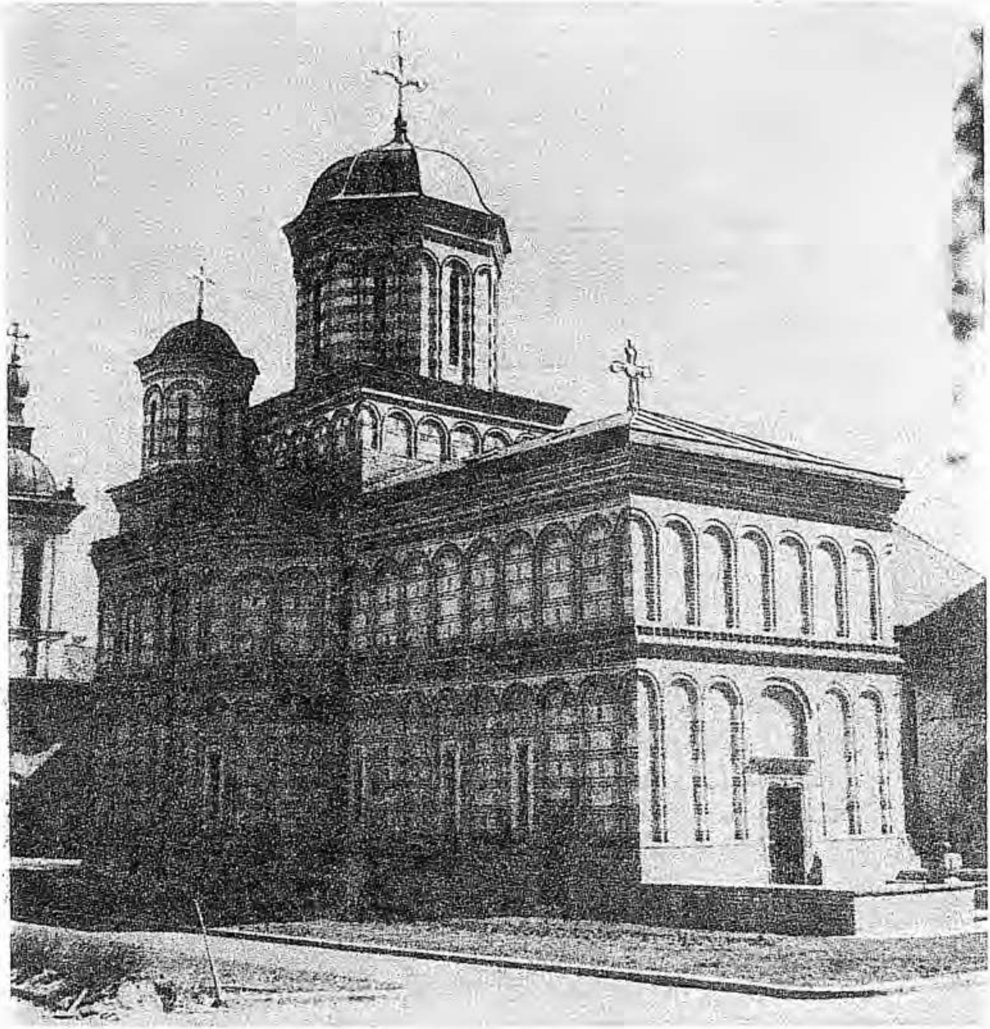

Fig. 52 Biserica *Sf. Nicolae* a fostei mănăstiri Mihai Vodă din București.

Corbii de Piatră (jud. Argeș). Episcopul Luca al Buzăului, originar din Cipru și viitor mitropolit al Țării Românești (1602–1629), a ctitorit mănăstirea Izvorani.

În lista mănăstirilor s-au adăugat deci în a doua jumătate a secolului al XV-lea Bistrița (Vâlcea), ctitoria boierilor Craiovești, Comana (Ilfov), Tânganu (București), Târgșor (lângă Ploiești) etc.

În Moldova, cea mai veche mănăstire cunoscută documentar este mănăstirea Neamț, ridicată în vremea domniei lui Petru I Mușat de Iosif, primul episcop, apoi mitropolit al Moldovei. În 1398 este menționată în documente mănăstirea Sf. Ioan din Poiana, cunoscută mai târziu sub numele de Probota, iar în 1402, Moldovița. Din primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun datează mănăstirea Bistrița, ctitoria sa.

În vremea domniei lui Alexandru cel Bun mai sunt amintite în documente mănăstirile Humor, ctitorită de vornicul Oană, Bohotin (jud. Iași), Căpriana, Vărzărești, în Basarabia; Horodnic, lângă Rădăuți; mănăstirea lui Iațco (Ițcani), lângă Suceava etc.

Un mare ctitor de mănăstiri, ca și de biserici, s-a dovedit Ștefan cel Mare. În vremea domniei sale au fost ridicate mănăstirile: Putna (1466–1470), Voroneț (1488), Sf. Ilie — Suceava (1488), biserica actuală a mănăstirii Neamț (1497) etc. În mai toate târgurile și orașele importante, ca și pe locurile de desfășurare a luptelor cu agresorii străini, au fost construite biserici domnești.

Opera de ctitor a lui Ștefan cel Mare a fost urmată și de unii dintre succesorii săi în scaun. Acest fapt a făcut ca Moldova să fie împânzită de mănăstiri și de biserici, numele unora dintre ele fiind de mare rezonanță în istoria și cultura românească. În unele dintre mănăstirile din Moldova, ca și din Țara Românească — cum au fost mănăstirile Neamț, Putna, Tismana, Cozia, Bistrița — s-a desfășurat o intensă activitate culturală. În mănăstiri existau ateliere de sculptură, argintărie, broderie, școli care pregăteau dieci, grămătici, dascăli și logofeți pentru curțile domnești și boierești.

Petru Rareș a înălțat actuala biserică de la Pobrata (Probota), în apropierea vechii mănăstiri Sf. Nicolae din Poiana Siretului, Moldovița (ctitorie nouă, peste cea veche, cu pictură interioară și exterioară), Râșca, lângă Fălticeni (1542), cu hramul „Transferul moaștelor Sf. Nicolae“, precum și catedrala episcopală din Roman, cu hramul Cuvioasa Paraschiva. Elena, soția lui Petru Rareș, a ctitorit biserica Doamnei sau Uspenia și biserica Sf. Gheorghe (domnească) din Botoșani, precum și biserica Învierii (Văscresenia) din Suceava.

Alexandru Lăpușneanu a ctitorit mănăstirea Slatina, la 40 km de Fălticeni, precum și Pângărați, cu hramul Sf. Dumitru, iar soția sa, Ruxandra Lăpușneanu, fiica lui Petru Rareș, a ctitorit biserica Precista Mare (Adormirea) din Roman.

Petru Șchiopul a zidit o nouă biserică la Agapia (din Deal), care azi nu mai există. A mai ctitorit mănăstirea Galata din Iași, la început din Vale, năruită de un cutremur, iar în a doua domnie, Galata din Deal. Fiica lui Petru Șchiopul, Maria, împreună cu soțul său, vistierul Zottu Tzigara, au înălțat mănăstirea Hlincea, de lângă Iași.

Aron Tiranul (1591–1595) a înălțat, „în țarina Iașilor“, mănăstirea Aron Vodă sau Aroneanu, închinată mai târziu mănăstirii Sozopol, azi la Halki. Ca și Craioveștii în Țara Românească, Movileștii au ctitorit Sucevița în Moldova. Hatmanul Melentie Balica, nepot al lui Petru Rareș, a ctitorit mănăstirea Balica din Iași. În 1502, Luca Arbore ctitorise biserica Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din satul Arbore. Din epoca lui Ștefan cel Mare datează și biserica Sf. Nicolae din Bălinești, ctitorie a logofătului Ioan Tăutu. Mai târziu, logofătul Gavriil Trotușan și soția sa Ana au înălțat biserica din Părhăuți (Suceava).

În principiu, mănăstirile erau scutite de dări către domnie. Au fost, însă, destul de multe cazuri când domnia, aflându-se în dificultăți financiare, a impus la dări și așezămintele monastice. Mihnea Turcitul, de pildă, la începutul domniei, ca să plătească haraciul către Poartă, a obligat și mănăstirile la bir. Într-un document din perioada

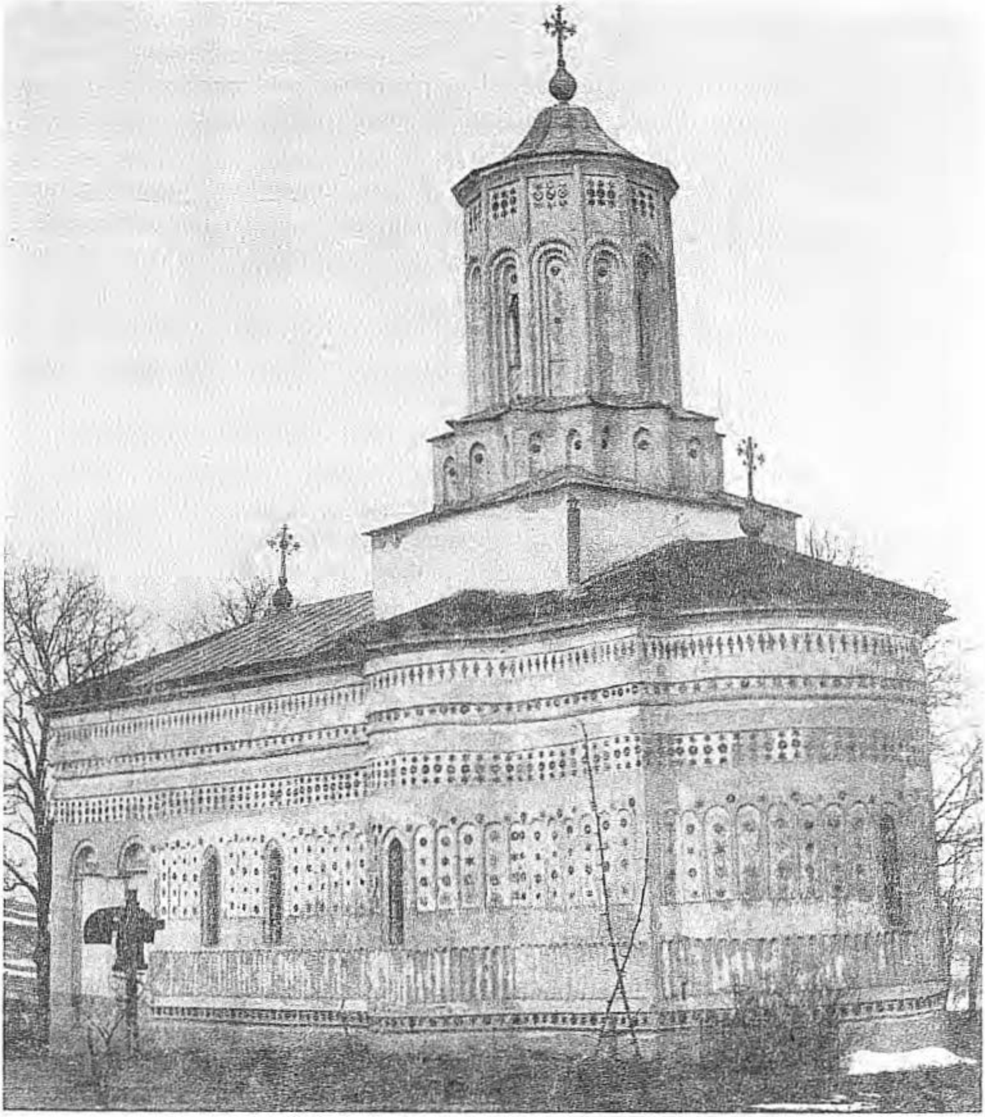

Fig. 53 Biserica *Învierea Domnului* a mănăstirii Sucevița.

1586–1591 pentru mănăstirea Tismana, domnul arăta: „când am așezat domnia mea țara domniei mele, mari și mici și pe toți, iar domnia mea am așezat și pe sfânta mănăstire, ca să ajute, însă nu pentru domnia mea, ci pentru haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Românești, pe care le are de la turci"[1]. Depășind momentele de strâmtoare bănească, domnul a revenit asupra măsurilor luate, hotărând ca mănăstirile să nu mai plătească. „Sființii Voastre — anunța Mihnea Turcitul — să credeți domniei mele pentru vremile trecute. Iar acum, Sființii Voastre să știți adevărat că domnia mea am iertat și am lăsat toate sfintele mănăstiri din țara domniei mele de bir, să nu dea...“[1].

---

[1] *DIR B*, V, p. 223.

Biserica în general și mănăstirile în special se bucurau de autonomie. Când au luat ființă primele așezăminte monahale domnia a acordat comunităților călugărești dreptul de a-și alege egumeni, fără amestec din partea domnului sau a mitropolitului. Acest sistem de organizare își avea modelul în *autodespota monasteria* din Bizanț, fiind preluat de către lumea slavo-română sub numele de *samovlastie*.

Cu timpul, principiile autonomiei mănăstirilor au fost știrbite, imixtiunile puterii laice sau chiar ale celei bisericești în viața monahală au condus la încălcări ale regulilor monahale. Și cum răul tindea să se generalizeze, s-a simțit nevoia luării de măsuri hotărâte împotriva abuzurilor. Într-un document din 15 aprilie 1596, Mihai Viteazul arăta că în urma sfatului avut cu mitropolitul țării, vlădica Eftimie, și cu cei doi episcopi, de Râmnic, Teofil, și de Buzău, Luca, a strâns un sobor, care a stabilit regulile autonomiei mănăstirilor din țară, precizate ca atare. În privința alegerii egumenului și a atribuțiilor acestuia, condamnându-se încălcările vechilor obiceiuri, se preciza: „de va trebui schimbarea egumenului, atunce să aibă voe săborul mănăstirii să aleagă, să pue pre cine vor pofti, iar altu nimeni, nici domnu, nici vlădica, nici dregătoriu, nici alt boiariu, într-aceasta să nu se amestece, să pue sau să scoață egumen din mănăstire, fără însuși săborul mănăstirii, ei să aleagă dentru dânșii <pre> carele vor pofti, cu vrerea tuturor. Însă să aleagă preotu carele va fi dăstoinic să slujească sfânta liturghie și să poarte grija a rădica și a purta trebile și greul mănăstirii. Iar dă nu să va afla în mănăstire preotu a fi egumen, atuncea, iarăși cu voia și cu sfatul săborului, să aducă dentr-altă mănăstire pre cine vor iubi. Acestea le-am făcut și le-am tocmit, pentru căci era rele obiceiuri în sfintele mănăstiri, pentru veniții dintr-altă parte, carii încăpea la mănăstiri cu mite și cu fățării și nu era vrednici de preoție, să slujească liturghie, nici cruța mănăstirea să o întărească, ci numai ei strângea tot venitul mănăstirii și dupe aceia fugia den mănăstire și lăsa mănăstirea în sărăcie“[2]. Se lua hotărârea ca în viitor egumenul să nu poată cheltui nimic din venitul mănăstirii fără avizul soborului mănăstiresc. „... Egumenul, cine va fi, să nu ascundă den venitul mănăstirii, nici să-l cheltuiască, fără voia și fără știrea săborului, ci numai ce va fi pe treaba mănăstirii să cheltuiască, cu vrerea tuturor“[3].

Domnia și Biserica, cei doi factori importați ai puterii în evul mediu, s-au sprijinit reciproc. Au fost, însă, și cazuri de conflicte, care n-au cunoscut în cazul Țărilor Române, dimensiunile și formele pe care asemenea conflicte le-au îmbrăcat în apusul Europei. Un conflict a izbucnit între domn și mitropolit în vremea lui Radu cel Mare. Fostul patriarh al Constantinopolului, Nifon, înlăturat din scaunul patriarhal de turci, a fost chemat în Țara Românească de Radu cel Mare și înscăunat mitropolit. De la început domnul a ținut să precizeze raporturile cu mitropolitul: „eu să domnesc iară tu să ne îndreptezi și să ne înveți legea lui Dumnezeu"[1]. Încercarea lui Nifon de a-și manifesta autoritatea într-o formă care o leza pe cea a domnului a atras reacția lui Radu cel Mare, care, adresându-se mitropolitului, i-a spus: „eși den țara noastră, că viiața și traiul și învățăturile tale noi nu le putem răbda, că strici obiceaiurile noastre"[2].

---

[1] *Ibidem.*

[2] *DRH B*, XI, p. 205.

[3] *Ibidem*, p. 206.

În Moldova, Ion Vodă cel Cumplit sau cel Viteaz, din nevoia de bani a căutat să treacă în seama domniei o cât mai mare parte din veniturile mănăstirilor, supunând pe călugări la grele torturi. „S-au umplut temnițele de călugări legați — se spune în *Cronica lui Azarie* — și se goleau mănăstirile și le-a luat toate veniturile pe care le aveau pentru hrană și vicleanul a adunat la dânsul toate averile lor"[3]. Măsurile luate de Ion Vodă cel Cumplit de a crește veniturile domniei pe seama mănăstirilor au fost anulate după moartea acestuia.

Motive economice au stat și la baza prigoanei la care au fost supuși negustorii armeni din Moldova în vremea domniei lui Ștefan Rareș. Nu poate fi vorba de un fenomen de intoleranță religioasă — cum a fost adesea prezentat și care ar fi unic în istoria românilor —, ci mai degrabă trebuie văzut ca o încercare a domniei de a ieși dintr-o grea criză economică prin însușirea bogățiilor adunate de negustorii armeni.

Organizarea bisericească din Transilvania. În Transilvania sunt atestate documentar ca ființând, înainte de secolul al XV-lea sau din secolul al XIV-lea, biserici și mănăstiri românești în părțile hunedorene, la Densuș, Strei, Streisângeorgiu, Gurasada, Ostrov, Sântămăria–Orlea, Prislop etc., în Țara Făgărașului, la Scorei, în Țara Bârsei, Șcheii Brașovului, în Maramureș, la Cuhea, Giulești, Peri etc. În secolul al XV-lea sunt menționate așezămintele religioase românești în comitatele Zarand, la Crișcior și Râbița, iar în părțile hunedorene la Râu-Bărbat.

Este de presupus că sfințirea locașurilor religioase și a fețelor bisericești ortodoxe din Transilvania a fost făcută la început de episcopi ortodocși de la sud și de la est de Carpați, iar după organizarea mitropoliilor din Țara Românească și Moldova, de aceste mitropolii.

În 1391 mănăstirea din Peri, ctitorie a Drăgoșeștilor, a devenit o „stavropighie", subordonată nemijlocit Patriarhiei din Constantinopol. Sub jurisdicția ei, aproape episcopală, intrau nu numai ortodocșii din Maramureș, dar și cei din ținuturile învecinate din nord-vestul Transilvaniei.

În contextul măsurilor luate de papalitate și de regalitatea maghiară de a-i converti pe românii „schismatici" la catolicism, recurgând uneori la prigoana lor, ca în anii 1366 și 1428, sunt amintite numele unor episcopi ortodocși. O inscripție descoperită la biserica mănăstirii Râmeț (jud. Alba) consemnează pentru anul 1376 numele arhiepiscopului

---

[1] Gavril Protul, *Viața și traiul Sfântului Nifon*, în *Literatura română veche (1402–1647)*, I, p. 74.

[2] *Ibidem*, p. 76.

[3] *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 149.

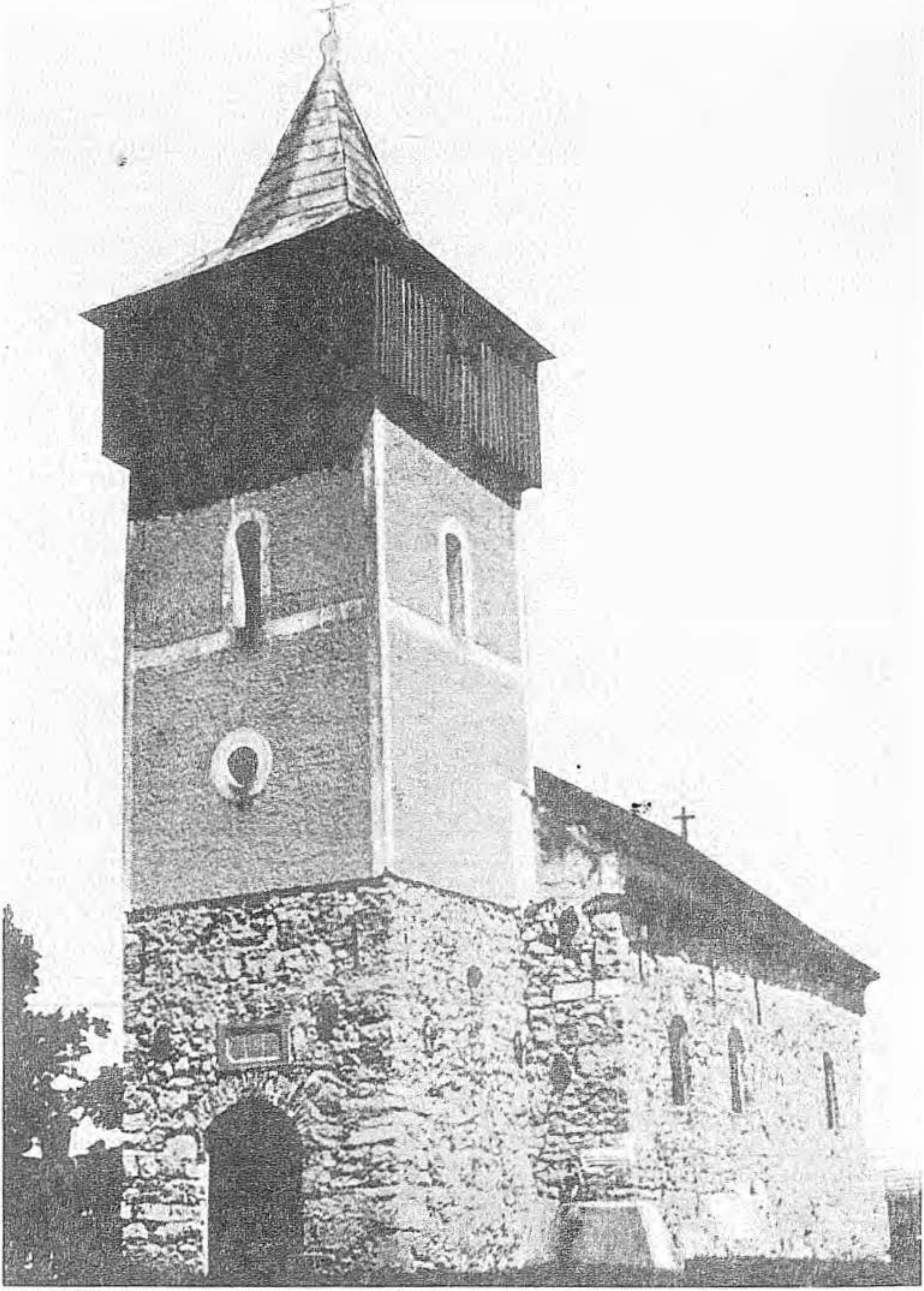

Fig. 54 Biserica *Sf. Nicolae* din Bârsau. Vedere a bisericii cu turnul clopotniță (partea de sud-vest).

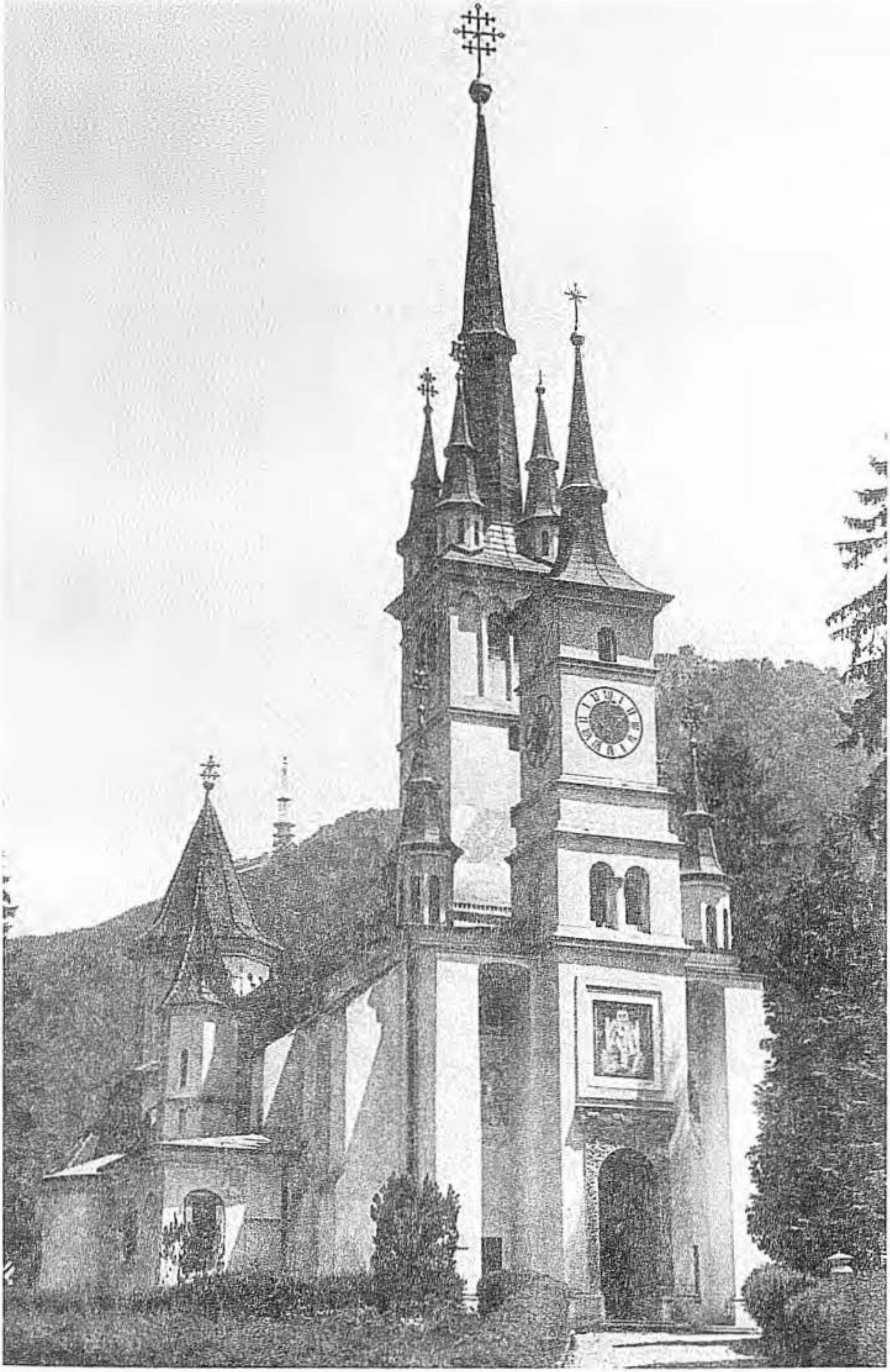

Fig. 55 Biserica ortodoxă din Șcheii Brașovului, sec. XVI–XVIII.

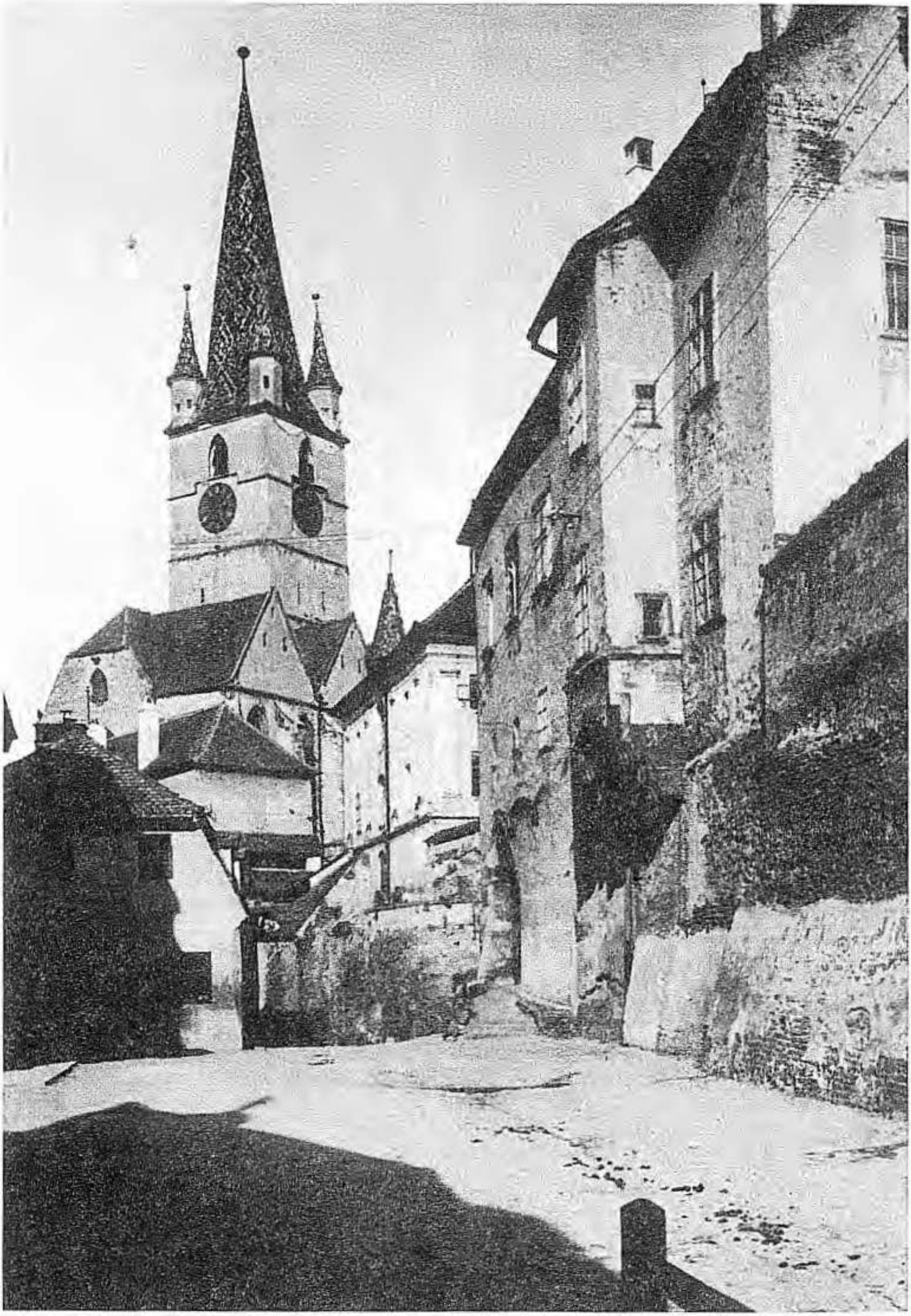

Fig. 56 Sibiu. Biserica luterană, sec. XIV–XVI.

Ghelasie. Înainte de 1456, un ierarh cu numele de Ioan era stareț în părțile hunedorene și bănățene.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea și până către mijlocul secolului următor sunt amintiți câțiva vlădici cu reședința la Feleac, lângă Cluj. Biserica din Feleac a fost zidită, se pare, cu ajutorul lui Ștefan cel Mare; cam în aceeași vreme, biserica din Șcheii Brașovului a fost refăcută (1495) cu sprijinul lui Vlad Călugărul, domnul Țării Românești.

O adevărată rețea de mănăstiri ortodoxe este atestată pentru secolele XIV–XV în Banat: Hodoș, Partoș, Bezdin, Ilidia, Șemlac (Săraca), Sângeorge, Središtea Mică și Cubin (azi în Iugoslavia), Vărădia, Zlatița, Cusici, Baziaș, Ogradena Veche.

Cât privește organizarea Bisericii catolice din Transilvania, căreia îi aparțineau ungurii, secuii și sașii, ea cuprindea trei episcopii: Episcopia (dieceza) „Transilvaniei“, cu reședința la Alba Iulia, Episcopia Oradei și cea a Cenadului, subordonate arhiepiscopiei de Calocea (Kalocsa). ② ③

O parte a organizațiilor bisericești săsești, prepozitura Sibiului, înființată în 1191, și „decanatul “ Bârsei, se aflau sub dependența arhiepiscopiei de Strigoniu (Esztergom).

Coloniștii sași și maghiari din Maramureș, ca de altfel și catolicii din Zarand, au intrat, în secolul al XIV-lea, sub jurisdicția spirituală a Agriei (Eger).

Episcopiile catolice se împărțeau în *arhidiaconate*: protopopiate, care cuprindeau, la rândul lor, *plebaniile* (parohiile), comunitățile de credincioși. Mănăstiri catolice erau Cârța (Sibiu), Igriș (Timiș) și Sâniob (Bihor).

Plebaniile săsești erau grupte în *decanate* sau *capitluri.*

Alături de clerul mirean catolic exista în Transilvania și cel călugăresc. Pe lângă mai vechile mănăstiri (conventuri) ale cistercienilor și ale benedictinilor — dintre care cea mai importantă era cea de la Cluj–Mănăștur — în secolele XIII–XIV în aproape toate orașele din Transilvania s-au stabilit franciscanii și dominicanii. Mănăstirile acestor ordine, unele dintre ele de călugărițe, au întreținut, ca și în cazul Ordinului ospitalierilor, aziluri.

Biserica s-a dovedit, și în cazul Transilvaniei, instituția care a concentrat multă vreme activitățile culturale, învățământul, preocupările literar-științifice și artistice.

Principatele Române în sprijinul bisericii ortodoxe din alte țări. După constituirea statelor românești independente, paralel cu organizarea ierahiei bisericești și cu înființarea mitropoliilor, domnii români au manifestat un larg sprijin față de comunitățile de creștini ortodocși, amenințate cu sau intrate sub stăpânire otomană, ori sub stăpâniri creștine de alte confesiuni.

O dată cu domnia lui Nicolae Alexandru au început daniile domnilor români către mănăstirile de la Muntele Athos. Nicolae Alexandru și Vladislav-Vlaicu au reparat mănăstirea Cutlumuș și i-au trimis în dar sume importante de bani. Mănăstirea Zografu a fost ajutată de domnul muntean Alexandru Aldea, de Alexandru cel Bun și mai ales de Ștefan cel Mare.

Alături de darurile în bani, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea au început să fie făcute danii mănăstirilor din Orient: sate și moșii din țară, al căror venit anual era transformat în bani și trimis la mănăstirile respective. Cel dintâi caz cunoscut este dania boierului muntean Aldea logofătul și a soției sale Bisa, care, la 21 noiembrie 1398, dăruia mănăstirii Cutlumuș satul Cireașov (jud. Olt).

Mai târziu, daniile și întăriturile domnești și boierești pentru mănăstirile din afara țării s-au înmulțit. Au fost dăruite numeroase sate mănăstirilor de la Muntele Athos, de la Meteore, de la Muntele Sinai, de la Alexandria, din Cipru, din Epir, Patriarhiei din Ierusalim etc. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea au început „închinările" unor mănăstiri din țară, cu tot venitul lor, mănăstirilor din Orient. Au fost „închinate" mănăstirile Mihai Vodă și Radu Vodă din București, Galata de la Iași, Cașin, Cetățuia etc. În aceste mănăstiri s-au instalat egumeni și călugări greci.

În afară de Biserica ortodoxă românească din Transilvania și de cea ortodoxă din Imperiul otoman, comunități ortodoxe și din alte părți s-au bucurat de sprijinul domnilor români.

Biserica ortodoxă de la Liov poartă și azi numele de Biserica românească (Voloșkaia Țerkov). Ctitorită de Alexandru Lăpușneanu, ea a beneficiat de danii din partea succesorilor săi în domnie, Ieremia Movilă, Miron Barnovschi ș.a.

Prin ajutoarele și prin daniile făcute de către domnii români către mănăstirile și bisericile ortodoxe din afara granițelor țării s-a sprijinit în fapt rezistența popoarelor supuse unor stăpâniri străine pentru a-și păstra prin ortodoxie cultura proprie, conștiința identității etnice. A fost, desigur, acesta un aspect pozitiv al politicii religioase a domnilor români. El avea să îmbrace însă, din cauza abuzurilor, și forme negative: pierderea, printr-o exploatare parazitară, a unei părți însemnate din substanța economică a țării în afara hotarelor sale.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

BOGDAN, I., *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905.

– *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I–II, București, 1913.

Călători străini despre Țările Române, I–IV, București, 1968–1972.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I–II, Iași, 1931–1932.

Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959.

DŁUGOSZ, I., *Historia Polonica*, I–II, Leipzig, 1711–1712.

Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, ed. E. Lukinich–L. Gáldi, Budapesta, 1941.

DRH A. Moldova, I–III, București, 1975–1980.

DRH B. Țara Românească, I–VIII, București, 1966–1996.

DRH C. Transilvania, X–XIII, București, 1977–1994.

DRH D. Relații între Țările Române, I, București, 1977.

DIR A. Moldova, XVI, I–IV, București, 1951–1953.

DIR B. Țara Românească, XVI, I–V, București, 1951–1953.

Documente putnene, publicate de A.V. Sava, I, Focșani, 1929.

Documente turcești privind istoria României, I. *1455–1774*, întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976.

DRAGOMIR, S., *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV și XVI*, București, 1927.

FHDR IV, București, 1982.

IORGA, N., *Câteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, București, 1905 (extras din AARMSI, ser. II, t. 28, nr. 2).

Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.

KOVACHICH, M.G., *Supplementum ad vestigia comitiorum*, I, Buda, 1798.

LEGRAND, E., *Deux vies de Jacques Basilicos, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte palatin et Prince de Moldavie*, Paris, 1889.

Lexiconul din 1649 al lui Mardarie Cozianul, ed. Gr. Crețu, București, 1900.

MELCHISEDEC (Ștefănescu), Episcop, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885.

Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, I (*1540–1556*), Budapesta, 1875.

PASCU, Șt., HANGA, Vl., *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, II, 1, București, 1958.

POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.

TOCILESCU, Gr., *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346–1603*, București, 1931.

URECHE, Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1987.

VERESS A., *Documente*, I–VII, București, 1929–1934.

Lucrări generale

ANGHEL, Gh., *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972.

— *Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România din secolul al XIII-lea până la începutul secolului al XVIII-lea*, în Apulum 1981, p. 151–163.

BAKALOV, G., *Quelques particularités de la titulature des souverains balkaniques au Moyen Âge*, în Etudes balkaniques 2, 1977, p. 67–86.

BALTARIU, I., *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1934.

BARDACH, Juliusz, *Le pouvoir monarchique en Pologne au Moyen-Âge*, Bruxelles, 1969.

BĂLCESCU, N., *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valachiei până acum*, în *Opere*, ediție critică de G. Zane, București, 1974, p. 43–78.

BELDICEANU, N., *Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions. Société. Economie*, Londra, 1976.

BERECHET, Șt. Gr., *Judecata la români până în secolul al XVIII-lea (Cercetare pe baza documentelor slavo-române)*, Chișinău, 1926.

— *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, partea 1. *Izvoarele*, Vaslui, 1937.

BEZA, Marcu, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*^{2}, București, 1937.

BICHICEAN, Gh., *Monarhia și Adunările de stări în Europa medievală. Europa centrală și apuseană*, Sibiu, 1999.

BÓNIS Gy., *Recherches hongroises sur les institutions des Ordres*, în Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 17, 1971, 3–4, Budapesta, p. 173–205.

BRĂESCU, I., *Măsurătoarea pământului la românii din vechime*, București, 1913.

BRĂTIANU, Gh.I., *Sfatul domnesc și Adunarea stărilor în Principatele Române*, București, 1995.

— *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, București, 1996.

BRÉHIER, Louis, *Le monde byzantin*. II. *Les institutions de l'Empire byzantin*^{2}, Paris, 1970.

BUNEA, A., *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902.

— *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.

BUZESCU, Al., *Domnia în Țările Române până în 1866*, București, 1943.

CAPROȘU, I., *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989.

CERNOVODEANU, Paul, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV–XVIII)*, București, 1973.

CIHODARU, C., *Sfatul domnesc și Sfatul de obște în Moldova (sec. XV–XVIII)*, în AIIAI 1, 1964, p. 55–86.

CIUREA, D., *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV–XVIII)*, în AIIAI 2, 1965, p. 143–235.

D'ESZLARY, Charles, *Histoire des institutions publiques hongroises*, I–II, Paris, 1959–1962.

DOBRESCU, N., *Întemeierea mitropoliei și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906.

ELIAN, Al., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la întemeiere până la 1800*, în BOR 67, 1959, 9–10, p. 904–935.

FENEȘAN, Cristina, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.

FILITTI, I.C., *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935.

FOTINO, George, *Pagini din istoria dreptului românesc. Antologie*. Introducere, note și bibliografie de Gh. Cronț și Stanca Fotino, București, 1972.

GEORGESCU, Valentin Al., *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova*, București, 1965.

– *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.

GIONEA, Vasile, *L'élection du prince régnant en Valachie et en Moldavie et son pouvoir absolu aux XIVe–XVIIIe siècles*, în Recherches sur l'histoire des institutions et du droit 4, 1980, p. 113–125.

GIURESCU, C.C., *Contribuții la istoria științelor și tehnicii românești în sec. XV–XIX*, București, 1973.

GRIGORAȘ, N., *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971.

HERLEA, Al., *Studii de istorie a dreptului. I. Organizarea de stat*, ediție îngrijită, note și comentarii de Val. Șotropa, Cluj-Napoca, 1983.

HIELSCHER, Kurt, *România*, Prefață de Octavian Goga, Postfață de Dinel Staicu, Craiova, 1997.

Instituții feudale din Țările Române. Dicționar, coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988.

IORGA, N., *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*^{2}, I–II, București, 1928–1929.

– *Les caractères communs des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.

– *Bizanț după Bizanț*^{2}, București, 1972.

– *Istoria românilor în chipuri și icoane*^{2}, București, 1992.

Istoria dreptului românesc, coordonator I. Ceterchi, I–II, București, 1980–1983.

Istoria militară a poporului român, II–III, București, 1986–1987.

LUPAȘ, I., *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.

– *Din istoria Transilvaniei*, ed. Marina Vlasiu, București, 1988.

MARCU, Liviu P., *Le caractère unitaire des institutions politiques et judiciaires roumaines au Moyen-Âge*, în NEH 6, 1980, 1, p. 143–161.

METEȘ, Șt., *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, 1, Arad, 1918.

– *Din istoricul dreptului românesc din Transilvania*, București, 1935.

MOGA, I., *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944.

MUNTEAN, V., *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990.

NĂGLER, Thomas, *Românii și sașii până la 1848 (Relații economice, sociale și politice)*, Sibiu, 1997.

NEGULESCU, Paul, *Istoricul județelor României*, în Revista de drept public 1–2, 1942, p. 82–105.

OPREANU, Sabin, *Județele. Câteva contribuții de geografie istorică*, Cluj, 1947.

PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, I–IV, Cluj-Napoca, 1971–1988.

PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980.

PIPPIDI, A., *Tradiția politică bizantină în Țările Române în sec. XVI–XVII*, București, 1983; ed. a II-a, 2001.

ROSETTI, R., *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947.

STOICESCU, N., *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1968.

– *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968.

– *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVII*, București, 1971.

ȘERBAN, C., *Principalele cetăți din Transilvania în sec. XIV–XVII*, în SAI 53–54, 1968, p. 243–254.

TODERAȘCU, I., *Legiuirile feudale scrise în spațiul românesc medieval*, în Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare, Iași, 1983, p. 47–58.

WOYCIECHOWSKI, Z., *L'Etat polonais au Moyen-Âge. Histoire des institutions*, Paris, 1949.

Lucrări speciale

ACHIM, Viorel, *O instituție românească din Banatul medieval: adunările obștești de districte*, în RI 2, 1988, p. 191–203.

ANGHEL, Gh., *Fortificații medievale din piatră din sec. XIII–XVI*, Cluj-Napoca, 1986.

ARION, Dinu C., *Încercare asupra dominiului eminent în Principatele Munteniei și Moldovei în secolele XV și XVI*, în Închinare lui N. Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, Cluj, 1931, p. 20–23.

BĂLAN, Teodor, *Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931 (extras din Codrul Cosminului 7, 1931–1932, p. 63–204).

BICHICEAN, Gh., *Adunări de stări în Țările Române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998.

BOGDAN, I., *Ohaba-ohabnic*, în CL 40, 1906, p. 295–299.

– *Câteva observații asupra îndatoririlor militare ale cnezilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, în AARMSI, ser. II, t. 29, 1906–1907, p. 613–628.

BOGREA, V., *Din vechea noastră terminologie juridică. Ferâe*, în AIINC 2, 1923, p. 520–521.

BOLDUR, A.V., *Biserica în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în BOR 7–8, 1964, p. 717–729.

BREZEANU, Stelian, *„Domn a toată Țara Românească". Originea și semnificația unei formule medievale de cancelarie*, în RI 1, 1990, 2, p. 151–164.

CANTACUZINO, Gh.I., *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIV–XVI)*, București, 1981.

CAZACU, A., *Vechile organizări românești. O ipoteză asupra originii lor*, București, 1947.

CRONȚ, Gh., *Instituții medievale românești. Înfrățirea pe moșie. Jurătorii*, București, 1969.

DECEI, A., *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIIIe et XIVe siècles*, în Revue de Transylvanie 6, 1940, 2, p. 206–232.

L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine, Textes réunis et présentés par Petre Guran, avec la collaboration de Bernaro Flusin, București, 2000.

FRUMA, I., *Problema Universității săsești și a instituției celor șapte juzi*, Sibiu, 1935.

GIURESCU, C.C., *Cum se împărțea dreptatea la noi. Jurământul cu brazda în cap*, în Din trecut, București, 1942, p. 182–203.

– *Târguri sau orase și cetăți moldovene din secolului al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967; ed. a II-a, București, 1997.

JAKÓ Zs., *Organizația cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea*, în Hrisovul 7, 1946, p. 111–148 (Extras), București, 1947.

LĂZĂRESCU, E., *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura românească*, în Rsl. Istorie 11, 1965, p. 237–284.

LUNGU, V., *Ținuturile moldovenești până la 1711*, Iași, 1928.

NÄGLER, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania*^{2}, București, 1992.

– *Dix contributions roumano-athonites (XIVe–XVIe siècles)*, în Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg 12, 1985, p. 1–46.

NĂSTUREL, P.Ș., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986.

NEGULESCU, Paul, *Istoricul județelor României*, în Revista de drept public 1–2, 1942, p. 82–105.

NICOLESCU, Corina, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumaine*, în RESEE 2, 1977, p. 233–259.

PALL, Fr., *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul sec. al XIV-lea*, în RA 3, 1960, 1, p. 267–277.

PANAIT, I. Panait, ȘTEFĂNESCU, Aristide, *Muzeul Curtea Veche. Palatul voievodal*, București, 1973.

PANAITESCU, P.P., *La Grande Assemblée du pays en Valachie et en Moldavie*, în NEH 3, 1965, p. 117–139.

PAPACOSTEA, Șerban, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul mongol*, București, 1993.

– *Evul mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001.

PASCU, Șt., *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, în Bullétin de la Faculté des Lettres et de Philosophie de Strasbourg 5, 1967, p. 389–404.

PÂCLIȘANU, Zenovie, *În jurul ierarhiei românilor ardeleni în secolul al XV-lea*, București, 1943.

POP, Ioan-Aurel, *Instituții medievale românești: Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991.

– *Națiunea română medievală*, București, 1998.

POPA, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

POPESCU, N.M., *Patriarhii Țarigradului prin țările românești: veacul XVI*, București, 1914.

RUSU, Andrei Adrian, *Dovezi pentru continuitatea adunărilor românești din Țara Hațegului după mijlocul secolului al XV-lea*, în Sargetia 18–19, 1984–1985, p. 169–180.

SACERDOȚEANU, A., *Titlul de „mare voievod" al Țării Românești*, în Omagiu lui I. Lupaș, București, 1943, p. 793–806.

– *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV–XV*, în RA 2, 1966, p. 23–40.

ȘERBĂNESCU, N., *Titulatura mitropoliților, jurisdicția și reședințele Mitropoliei Ungro-Vlahiei*, în BOR 77, 1959, p. 698–721.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.

– *Istoria medie a României. Principatele Române. Sec. XIV–XVI*, București, 1992.

TRÂPCEA, Th., *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în Studii de istorie a Banatului 1, Timișoara, 1969, p. 23–82.

TÜDÖS Kinga, *Erdély védrendszerek a XV–XVIII században* (Fortificațiile medievale din Transilvania. Sec. XV–XVIII), Budapesta, 1995.

VELESCU, O., *Cetăți țărănești în Transilvania*, București, 1964.

VÎRTOSU, E., *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (până în sec. al XVI-lea)*, București, 1960.

ZUBCO, Angela, *Biserica din Țara Românească și Moldova în secolele XIV–XVII. Relațiile cu Muntele Athos*, Chișinău, 2000.

Capitolul IV

ÎN APĂRAREA ȚĂRII ȘI A CREȘTINĂTĂȚII

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN IERARHIA MEDIEVALĂ A STATELOR EUROPENE

Cheia de boltă a întregului ansamblu politic medieval îl reprezintă credința și corolarul acesteia, fidelitatea. Situația poate fi considerată normală, dat fiind faptul că lumea medievală nu operează cu noțiunea de independență statală, fundamentul organizării politice medievale fiind ierarhia, iar raporturile interstatale sunt similare celor suzerano-vasalice, care reglementează structurile interne. Situația își are explicația în caracterul eterogen din punct de vedere etnic al majorității statelor medievale, dar și în tenta universalistă a ideologiilor politice, consecință a ecumenismului promovat de marile sisteme confesionale din Europa epocii. Din această perspectivă se poate considera că în secolele XIV–XVI coexistă două mari formule de organizare a ierarhiei statelor Europei: *Pax Christiana* și *Pax Otomanica.*

În teoria și practica creștină, *Pax Christiana* își are originea în ideologia unității indisolubile între Biserică și Imperiu. Concepția potrivit căreia Imperiul este proiecția terestră a organizării cerești a stat la baza fundamentării ideologiei „familiei de state și de principi“ structurată în Bizanț pe fundamentul ideilor lui Dioclețian și al formulei tetrarhiei imperiale. „Familia de regi/principi“ unea prin legăturile unei rudenii imaginare suveranii creștini, precum și pe cei de altă confesiune, cu *basileus*-ul. Împăratul — considerat egal al apostolilor — era astfel ridicat deasupra tuturor celorlalți principi printr-un rang de primat spiritual, iar „familia de principi“ devenea un veritabil „sistem de organizare a păcii între diferitele suveranități“[1], în care principii creștini erau încadrați într-o ierarhie *sui-generis*, al cărei cap era Împăratul. Ulterior, formula a evoluat, și alte personaje ale scenei politice medievale — împăratul romano-german, papa — asumându-și rolul și prerogativele de șef al propriei familii de state, recunoașterea entităților statale ca subiecte de drept internațional fiind condiționată de integrarea într-o ierarhie (familie) de state.

În ceea ce privește concepția otomană asupra raporturilor dintre state, trebuie afirmat, de la bun început, faptul că fundamentul ei este unul juridic de factură hanefită, conform căruia lumea este bipolară, fiind împărțită în *dâr ül-Islâm*[2] și *dâr*

---

[1] Gh. Brătianu, *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, București, 1997, p. 19.

[2] Textele juridice clasice desemnau prin această formulă teritoriile unde cultul religios mahomedan era practicat în mod liber sub conducerea unui suveran musulman, iar protecția musulmanilor era asigurată

iil-harb[1]. Teoretic, cele două categorii se aflau în stare de război (*cihâd*), „pacea" dintre statul islamic și cel „necredincios" — cu caracter temporar, de armistițiu, întrucât Islamul nu admite starea de pace decât în teritoriile cucerite și anexate — putând fi încheiată, în conformitate cu dreptul canonic, într-un număr determinat de situații în definirea cărora rolul esențial îl are raportul de forțe.

Practica a făcut însă necesară recunoașterea unei zone intermediare (*dâr iil-‘ahd*), în care erau incluse statele/comunitățile care primiseră din partea sultanului *‘ahdname*-le, documente cu caracter unilateral, revocabil și provizoriu[2]. Școala hanefită nu recunoștea *dâr iil-‘ahd* ca atare, statutul de *‘ahd* fiind teoretic rezervat numai beneficiarilor de „tratate de protecție tributară" („*‘ahd ad-dhimma*"/„*‘ahd iiz-zimmet*"), spre deosebire de situația în care Poarta încheia „tratate de coexistență pașnică temporară" sau păci-armistiții (*hiidne/hudna*), redactate tot sub formă de ‘*ahdnâme*-le.

A. CONSOLIDAREA POZIȚIEI POLITICE A ȚĂRILOR ROMÂNE PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XV-LEA

1. Țara Românească până la Mircea cel Bătrân

Domnia lui Vlaicu Vodă. Tendințele fundamentale care se manifestaseră în politica internă și externă a Țării Românești sub Nicolae Alexandru s-au consolidat în vremea domniei fiului său ***Vladislav I*** (1364–circa 1377), cunoscut contemporanilor și istoriografiei mai degrabă sub numele de ***Vlaicu***. Un indiciu convingător sub acest aspect îl reprezintă activitatea cancelariei domnești, care înregistra actele de guvernare ale domniei, în interior ca și în afară; aceste acte emise de cancelarie relevă existența unui aparat de stat, fie el

---

(Vezi V. Panaite, *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman. Dicționar de termeni și expresii*. I. *Războiul, Pacea, Comerțul*, București, 1998, p. 222 s.v. *Dâr iil-Islam*).

[1] „Formulă tradusă, de regulă, «*Casa războiului*» [...], dar și «*teritorii inamice*», prin care erau desemnate zonele care nu intraseră sub controlul Imperiului mahomedan, statele care nu încheiaseră vreun tratat de pace cu acesta, teritoriile în care *șeriat*-ul nu era urmat în domeniul cultului religios". Doctrina hanefită desemna cu acest termen tot ceea ce era în afara *dâr iil-Islâm* (Vezi V. Panaite, *op. cit.*, p. 221 s.v. *Dâr iil-harb*).

[2] Ca document unilateral care stabilea statutul de *‘ahd*, *‘ahdnâme*-aua prevedea, în principal, garanții privind „individualitatea și inviolabilitatea teritorială, menținerea conducătorilor locali (împreună cu forțele lor armate), protecție împotriva agresiunilor străine (inclusiv din partea unor forțe islamice), exercitarea liberă a cultului propriu, neamestec în treburile interne, autoguvernarea în baza legilor și tradiției locale, privilegii comerciale în teritoriul islamic etc.". În schimbul acestor garanții de securitate, teritoriul beneficiar de *‘ahdnâme* era obligat la plata tributului și, în plus, la acceptarea ocupării de către musulmani a unor puncte și/sau zone strategice, la garantarea securității vieții și bunurilor negustorilor și supușilor otomani pe timpul tranzitului acestora, precum și să-și ajusteze politica externă conform intereselor otomane (M. Maxim, *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare*, în *Marele Mircea Voievod*, București, 1986, p. 370).

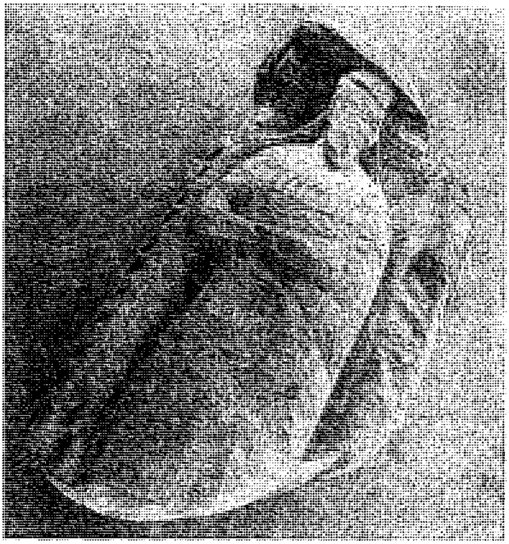

Fig. 57 Piatra tombală a unui Basarab, sec. XIV (Radu I ?), la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș.

și embrionar, a unui sistem vamal și fiscal, dirijat de domnie, a unei organizări militare, care cuprindea ansamblul teritoriului țării și pe toți locuitorii apți de luptă.

Vlaicu-Vladislav a dus o politică favorabilă dezvoltării economice a țării, acordând primul privilegiu comercial al unui voievod muntean negustorilor din Brașov (20 ianuarie 1368) și realizând primele emisiuni monetare ale Țării Românești. Tot în vremea sa a fost înființată a doua mitropolie a Țării Românești, cea de Severin (1370), pentru care „Marea Biserică“ de la Constantinopol l-a hirotonisit pe Daniel Kritopoulos, unul dintre foștii ei dregători, sub noul nume de Antim. Situat într-o zonă de confruntare cu catolicismul maghiar, scaunul nou înființat reprezenta atât interesele Țării Românești, cât și pe cele bizantine de susținere a confesiunii ortodoxe, fundament trainic pentru o alianță a tuturor popoarelor ortodoxe din sud-estul Europei împotriva pericolului otoman nou apărut, alianță promovată de Patriarhia ecumenică de la Constantinopol și cunoscută în istoriografie sub numele de „opoziția ortodoxă“. În același context s-a înscris și impulsul nou dat atunci vieții monahale, organizată în spirit athonit, cu concursul călugărului Nicodim, originar din sudul Dunării, dintr-o familie greco-sârbă, martor de seamă al revirimentului organizatoric monahal, prin intermediul căruia Vlaicu a întemeiat mânăstirea Vodița, situată în aceeași zonă de confruntare cu prozelitismul catolic, desfășurat de călugării franciscani sub egida regalității ungare.

Pe plan extern, domnia lui Vlaicu s-a deschis tocmai sub semnul acestei lupte duse împotriva expansiunii regatului angevin în sud-estul Europei. Decisă în cadrul programului general de cruciadă în Europa și Mediterana orientală adoptat de congresul de la Cracovia (1364), la care au luat parte regele Cazimir al III-lea cel Mare (1333–1370) al Poloniei, împăratul Carol al IV-lea de Luxemburg (1347–1378) al Germaniei, regele Ludovic I cel Mare (1342–1382) al Ungariei și alți fruntași ai lumii catolice, acțiunea ungară din sud-estul Europei arbora steagul înlăturării nou apărutei primejdii otomane cu scopul aducerii sub autoritatea Bisericii catolice a popoarelor ortodoxe din această parte a lumii. Evident că o asemenea acțiune a întâmpinat rezistența popoarelor și a statelor ortodoxe pe care regele ungar urmărea să le aducă sub controlul său politic și confesional — Serbia, Bulgaria și Țara Românească.

Aflat spre sfârșitul confruntării cu „infidelul notoriu“ Bogdan din Cuhea Maramureșului, regele ungar observa acum (la 5 ianuarie 1365) că și în Țara Românească noul voievod urma „relele deprinderi părintești", ocupând tronul acestei țări fără a cere învoirea stăpânului său „firesc" — tocmai el, suveranul angevin — ba chiar plănuia să „redobândească hotarele și ținuturile de margine ale regatului", motiv pentru care Ludovic I le cerea supușilor săi să se pregătească pentru expediție împotriva lui Vlaicu[1]. În realitate, trupele ungare s-au îndreptat împotriva Țaratului bulgar de la Vidin, pe care l-au cucerit la sfârșitul lui mai 1365, transformând întregul teritoriu într-un banat controlat de dregătorii regali și luând în captivitate pe țarul Ivan Sracimir, cumnat al voievodului muntean, a cărui implicare în evenimente a devenit inevitabilă, ca susținător al lui Sracimir, aflat în conflict deschis cu fratele său vitreg Ivan Šišman, către care se îndreptau favorurile tatălui lor, țarul Ivan Alexandru de la Târnovo (1331–1371).

Noua situație creată de ofensiva puterilor catolice a determinat însă acțiunea politică a împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul (1341–1391), care s-a decis să efectueze o călătorie la Buda, inaugurând astfel o politică externă bazată pe sprijinul puterilor catolice, neagreată însă de Patriarhia ecumenică, care a continuat să se sprijine pe alianța lumii ortodoxe împotriva primejdiei otomane. Vizita întreprinsă de basileul bizantin la Buda, peripețiile prin care a trecut apoi acesta în drumul dunărean și maritim de întoarcere spre capitala sa, expediția vărului său, „Contele Verde" Amedeo al VI-lea de Savoia, soldată cu o slăbire temporară a presiunii otomane asupra Bizanțului au atenuat considerabil tensiunea existentă între Vlaicu Vodă și regele ungar, care într-un act din 10 octombrie 1366, consemna stăpânirea unor sate din viitorul ducat al Amlașului de către „voievodul nostru transalpin", adică domnul muntean. Cum promisiunea făcută de Ioan al V-lea cruciaților apuseni de a se deplasa personal în Apus pentru realizarea unității religioase s-a tot amânat, datorită și opoziției făcute de Patriarhia ecumenică contra noului curs al politicii împăratului bizantin, care abia la sfârșitul anului 1369 l-a întâlnit pe papă la Roma, situația de așteptare a anilor 1367–1368 a fost exploatată de regalitatea ungară pentru a confisca în propriul său interes ideea europeană a cruciadei antiislamice, deturnând-o spre acțiuni de catolicizare forțată, de convertiri în masă a populației majoritar ortodoxe aflate pe teritoriul Țaratului de la Vidin, recent cucerit. Ciocnirile armate din acest teritoriu, ca și reacția dură a localnicilor față de unii misionari catolici au înrăutățit din nou raporturile dintre voievodul muntean și regele ungar, care a decis o acțiune militară contra Țării Românești în toamna anului 1368: în timp ce regele Ludovic încerca, fără succes, să ocupe Severinul, o altă oaste condusă de voievodul Transilvaniei, Nicolae Lackfi, cobora din regiunile secuiești spre Țara Românească, suferind o înfrângere zdrobitoare la cetatea Dâmboviței, situată pe vechiul drum dinspre Rucăr și Câmpulung și apărată de pârcălabul Dragomir. Pe câmpul de luptă a rămas însuși voievodul Transilvaniei, împreună cu alți demnirari.

După acest succes, Vlaicu a trecut Dunărea, chemat probabil de răsculații bulgari, intrând în Vidin, unde s-a dezlănțuit o violentă reacție împotriva misionarilor franciscani care, sub scutul oastei regale, procedaseră la o convertire în masă prin constrângere.

---

[1] *DRH D*, I, p. 79.

Impasul în care ajunsese politica balcanică a regelui Ungariei l-a silit pe acesta la însemnate concesii: un nou acord realizat între Ludovic și Vlaicu înainte de luna septembrie 1369 — variantă lărgită a celui din 1366 — lasă în stăpânirea celui din urmă Severinul, Amlașul și Făgărașul, în calitate de feude. Purtând și titlul de ban de Severin și duce de Făgăraș, Vlaicu era numit „domn al Țării Muntenești din mila lui Dumnezeu și a regelui Ungariei", pe care tot într-o diplomă latină din 1372 îl considera „domnul său firesc", context în care apare și titlul de *„dux novae plantacionis terre Fugaras*".

Intervenția lui Vlaicu la sud de Dunăre îl silise totodată pe Ludovic să renunțe la dominația directă asupra Vidinului și să-l repună în domnie pe Sracimir, „pe chezășia lui Laic Vodă și a lui Dobrotici", cum afirma regele într-o scrisoare adresată baronului Petru Himfy.

Izbutind reinstalarea cumnatului său în scaunul de la Vidin, Vlaicu a mai ieșit victorios și în prima ciocnire pe care trupele sale muntenești au avut-o cu turcii veniți în sprijinul țarului de la Târnovo, care dorea să refacă unitatea pierdută a statului său tocmai cu ajutor turcesc (1369)[1]. Recunoscând suzeranitatea maghiară în schimbul feudelor de peste munți, Vlaicu primea un episcop catolic în țara sa, dar și pe cel de al doilea mitropolit ortodox, care avea chiar Severinul ca loc de reședință (1370). Faptul că domnul muntean se remarcase în lupta contra turcilor, împăcându-se, totodată, cu regele catolic al Ungariei, ca și conjunctura externă foarte favorabilă creată de vizita împăratului bizantin la Roma, explică scrisoarea din 7 aprilie 1370, prin care papa Urban al V-lea îl felicita pe Vlaicu pentru victoria obținută împotriva turcilor, dar adăugând îndemnul de a trece la catolicism, având-o alături pe Clara, mama sa vitregă. De altfel, papa mai adresa și doamnei Clara o scrisoare, prin care o încuraja să persevereze în eforturile de a o aduce la catolicism și pe fiica ei Anca, căsătorită cu țarul sârb Ștefan al V-lea Uroš (1355–1371), după cum reușise cu cealaltă fiică a ei, Ana, căsătorită cu Sracimir.

Acestea erau mai degrabă dorințe decât realități. Puterea osmană avansa în Peninsula Balcanică, fără ca Apusul să-i pună o stavilă decisivă. Nici ideea unei alianțe a tuturor popoarelor ortodoxe nu a dat rezultate viabile pe plan politico-militar. Elanul ofensivei creștin-ortodoxe, sporit prin adeziunea principilor sârbi Uglieša din Macedonia orientală și Vukašin, a fost retezat de victoria zdrobitoare a turcilor la Čirmen sau Cernomen, pe râul Marița (26 septembrie 1371), unde cei doi dinaști sârbi și-au pierdut viața pe câmpul de luptă. Cu toate acestea, puternica acțiune ortodoxă din Bizanț, ostilă capitulării confesionale și politice față de „latini", grupată în jurul Patriarhei ecumenice, care combătuse permanent tendințele filolatine ale împăratului Ioan al V-lea, își impunea punctul de vedere în mod treptat, dar sigur, favorizată și de atitudinea cuceritorilor otomani, care sprijineau supremația elementului grecesc, exprimat prin biserica bizantină și instituțiile ei în frunte cu Patriarhia de la Constantinopol, asupra restului lumii ortodoxe. Urmașul lui Iachint în scaunul mitropolitan de la Argeș, Hariton de la Cutlumuș, protos al Athosului, a jucat un rol de seamă în menținerea voievodului muntean în orbita lumii bizantine.

---

[1] Evenimentele sunt prezentate într-un document al lui Vlaicu din 1372, alături de bravura nobilului transilvan Ladislau de Dobâca, înrudit prin alianță cu dinastia Basarabilor care „năvălind împreună cu noi și cu oastea noastră, s-a luptat vitejește împotriva preacruzilor și necredincioșilor turci și a împăratului de la Târnovo" (*DRH B*, I, p. 16).

În această situație, Ioan al V-lea a recunoscut suzeranitatea otomană, acceptând să presteze ajutor militar lui Murad I și să-i plătească tribut (mai 1373). Prioritatea revenea acum efortului de a opri progresele catolicismului, lucru foarte convenabil și cuceritorilor otomani. Și alte state ortodoxe din zona balcanică preferau să respingă expansionismul ungar. În această nouă schimbare de situație, indiciile unei noi încordări a raporturilor cu Ungaria au apărut încă din primăvara anului 1373, când regele Ludovic interzicea importul sării din Țara Românească, iar papa Grigore al X-lea condamna vânzarea de arme către români. Ludovic găzduia apoi (1374) în regatul său un însemnat grup de boieri pribegiți din Țara Românească în urma unui conflict cu Vlaicu, ajungându-se la o nouă stare de război (1376), marcată prin recucerirea Severinului de către regele Ludovic, care a și instituit un nou ban de Severin. Domnia lui Vlaicu s-a încheiat foarte probabil tocmai în împrejurările legate de acest război.

Urmașii lui Vlaicu Vodă. Radu I (circa 1377–circa 1385), pe care o posibilă intervenție cronicărească l-a contopit mult mai târziu cu *Negru Vodă* din tradiția populară, a moștenit de la tatăl său situația de război în raporturile cu Ungaria, pierzând și feudele din Transilvania (adică Amlașul și Făgărașul) în urma acestui conflict, iar în final găsindu-și chiar moartea, după o domnie din care nu au lipsit implicații apusene, ca și răsăritene.

Fiul său, ***Dan I***, domnea la 3 octombrie 1385, angajându-se în lupta de recuperare a pozițiilor pierdute, folosind conjunctura favorabilă pe care i-a oferit-o starea de instabilitate politică a regatului maghiar dintre domnia lui Ludovic I și a ginerelui acestuia, Sigismund de Luxemburg (1387–1437), context în care a reușit să reintre în stăpânirea Severinului. Scăpat de amenințarea ce-i putea veni din nord, voievodul a reluat politica activă la sud de Dunăre, găsindu-și sfârșitul în luptele duse împotriva țarului de la Târnovo, când „Șișman, țarul bulgar, l-a ucis pe Dan, fratele lui Mircea voievod, în anul 6902 (de fapt 6894=1386, n.n.), luna septemvrie 23", adică la 23 septembrie 1386 potrivit *Cronicii anonime bulgare*, tradusă la noi de călugărul Mihail Moxa pe la 1620, fapt consemnat și de cronica lui Radu Popescu.

2. Mircea cel Bătrân

Împrejurările externe și realizările interne ale domniei lui. Data de 23 septembrie 1386 servește și ca *terminus post quem* pentru începutul domniei lui ***Mircea cel Bătrân*** (1386–31 ianuarie 1418), frate cu Dan I și asociat anterior acestuia la tron.

„Domn coborâtor din străbuni al acestui neam", cum avea să-l caracterizeze istoricul bizantin Laonic Chalcocondil[1], Mircea a fost cel mai de seamă reprezentant al străvechii stirpe a Basarabilor pe tronul Țării Românești. Chiar și adversarii săi otomani, prin pana unei *Cronici anonime* editate de Giese, au recunoscut că „Mircea era un principe necredincios, un mare erou necredincios", pasaj cunoscut și altui turcolog german, dar de la sfârșitul veacului al XVI-lea, Löwenklau sau Leunclavius, care l-a tradus prin „bărbatul cel mai viteaz și cel mai ager dintre creștini" (*vir inter christianos fortissimus et acerrimus*)[2]. Prestigiul european al voievodului este pus în lumină și de o apreciere făcută de către aliatul său Sigismund de Luxemburg, în care Mircea era caracterizat drept „bărbat viteaz, activ și puternic, care luptându-se în mai multe rânduri cu turcii, a triumfat în chip glorios asupra lor"[3].

Remarcată prin faptele de arme și prin îndrăznețele inițiative diplomatice, domnia lui Mircea a fost mare și „prin faptele păcii", așa cum observa D.Onciul. Atunci s-a definitivat în linii mari organizarea administrativă și cea a dregătoriilor de curte, sfatul domnesc, a apărut prima mențiune privitoare la „oastea cea mare" a țării, s-a cristalizat formularul diplomatic al actelor interne, de inspirație precumpănitor bizantină, s-au acordat privilegii comerciale unor orașe de factură apuseană aflate în afara stăpânirii sale, precum Brașovul și Liovul, iar în minele de la Bratilov (situate în zona cunoscută până azi sub numele de Baia de Aramă), în care P.P.Panaitescu a văzut „o inițiativă de civilizație datorată lui Mircea", meșteri sași extrăgeau arama necesară monedei divizionare bătute de voievod; această monetă atestă întrepătrunderea influenței bizantine cu cele apusene pe planul reprezentărilor, ca și în privința legendei slave ori latine, câteodată chiar bilingve, întâlnite pe ea.

Momentul ascensiunii lui Mircea pe tronul Țării Românești era marcat de evenimente cu adevărat istorice pentru întreaga lume sud-est europeană, milenara împărăție a Bizanțului fiind redusă la o fâșie îngustă de pământ în jurul capitalei, precum și la teritorii izolate în regiunile Thessalonic și Morea. Pe fostul teritoriu european al acesteia, ca de altfel și în insule dăinuiau o serie de statulețe conduse mai ales de principi „latini", dar ceea ce conta mai mult era vastul imperiu colonial maritim al Veneției (în zonele de coastă ale Greciei continentale și mai ales în Marea Egee ori Mediterana orientală) și Genovei (în regiunile Mării Negre, dar și în câteva insule mici, dar importante, din estul Mării Egee, precum Chios și Lesbos).

---

[1] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, 1958 (colecția *Scriptores byzantini*, II), p. 64.

[2] Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591, vol. 418.

[3] „Et propterea constituit belli ducem Walachiae principem, virum bellicosum, industrium et fortem, qui saepius cum Turcis dimicans gloriose triumpharet". Precizarea aparține cronicarului german Johann Tritheim (Trithemius, 1462–1513), în *Annales Hirsaugienses*, St. Gall, 1690, p. 298 (apud Ș. Papacostea, *Mircea la Nicopol (1396): o mărturie ignorată*, în RdI 39, 1986, 7, p. 698).

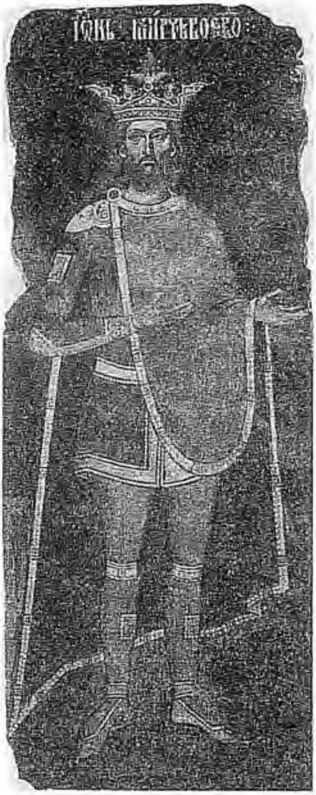

Fig. 58 Mircea cel Bătrân. Frescă de la biserica mănăstirii Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Slăbite și fărâmițate, țaratele sârb și bulgar s-au dovedit lipsite de vigoare în fața puternicei expansiuni otomane. Pe teritoriul stăpânit înainte de Ștefan Dušan (1331–1355) ființau acum o mulțime de formațiuni politice, conduse fie de membri ai vechii dinastii a Nemanizilor, fie ridicați dintre nobilii ori dregătorii locali. Cel mai puternic dintre aceste state era cel al cneazului Lazăr, cu centrul la Kruševac, apoi cel al lui Vuk Brancović, în regiunea Prizren-Skopje. La Prilep stăpânea Marko Kraljević (Crăișorul), fiul lui Vukašin, iar la Štip-Velbužd conducea Dragaš, socrul împăratului bizantin Manuel al II-lea Paleologul (1391–1425); alți stăpânitori locali se afirmau pe actualul teritoriu albanez (cum e cazul lui Mrkša sau Mircea Žarkovič în regiunesa Avlona sau Valona, azi Vlora-Kanina, personaj confundat o vreme chiar cu Mircea cel Bătrân), în Zeta (actualul Muntenegru), în zonele muntoase de la răsărit de Drina, dar mai ales în Bosnia, unde nepotul și succesorul lui Ștefan Kotromanić, banul Ștefan Tvrtko I (1353–1391), luase titlul de rege în 1376.

În acest mozaic de state — peste 20 la număr, cum a observat altminteri și K. Jireček – Imperiul otoman se afirma ca un puternic element de unitate, chiar ca restaurator al tradiționalei idei imperiale, beneficiind de puternica structură imprimată nu numai la rânduielile asiatice, ci și la cele teocratice pe care i le oferea ideologia islamică. O dată cu mărirea teritoriului, cu sporirea puterii și atribuțiilor sale, conducătorul statului otoman s-a transformat din emir sau bei în sultan sau împărat, recunoscut în Europa ca „țar", *imperator turchorum* sau *gran signor*. A mai avut loc o reorganizare a armatei, forțelor regulate ale spahiilor (*sipahî*) și ienicerilor (*yeniceri*) adăugându-li-se trupe neregulate, bande de pradă compuse din akângii (*akanci*) și azapi (*azap*), a administrației, ca și a sistemului de proprietate, în cadrul căruia un rol aparte îl jucau donațiile de *timar*-uri (fiefuri condiționate de slujbă credincioasă). Mare parte din domeniile clasei stăpânitoare din Peninsula Balcanică, deposedate de averi și chiar exterminate uneori, era dăruită ca proprietate condiționată unor astfel de slujitori credincioși ai sultanului, numiți timarioți.

De la prima lor pătrundere în Europa, prin ocuparea Peninsulei Gallipoli la 2 martie 1354, cucerirea otomană a Peninsulei Balcanice s-a desfășurat treptat, metodic și neîntrerupt, cu foarte puține reculuri temporare, pe toată durata celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea, favorizată și de neînțelegerile dintre căpeteniile creștine ori de luptele dinastice din Bizanț, unde Ioan al V-lea s-a recunoscut vasal al lui Murad I (1359–1389), obligându-se la plata unui tribut anual de 30 000 de galbeni și la acordarea unui ajutor armat de 12 000 ostași, când i se va cere. Având în mâinile lor aproape toată Asia Mică bizantină, otomanii își arătaseră încă o dată intențiile de a cuceri și Peninsula Balcanică, din momentul în care, cucerind orașele Philippopolis și Adrianopol, și-au stabilit capitala în acest din urmă oraș (azi Edirne), transferând-o aici de la Brussa (Proussa bizantină, aflată în nord-vestul Asiei Mici). Sigur datate sunt cuceririle orașelor Serrhes din Macedonia orientală (19 septembrie 1383), Sofia (1385), Niš (1386) și Thessalonic (1387) Ele au determinat o coaliție a mai multor stăpânitori balcanici, în frunte cu cneazul Lazăr al Serbiei, care i-a învins pe turci la Pločnik, pe Toplița (1387), bosniecii dobândind și ei o victorie la Bileć.

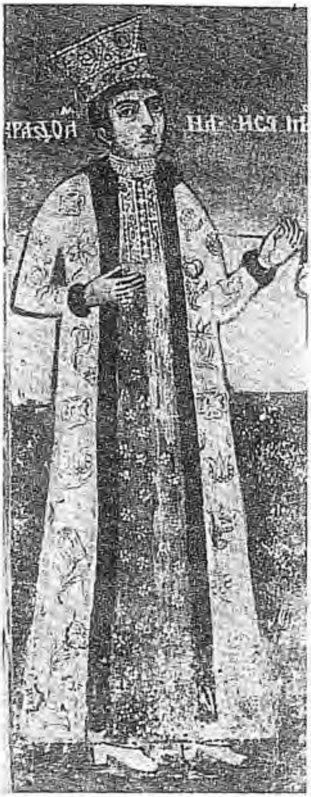

Fig. 59 Doamna Mara, soția lui Mircea cel Bătrân. Frescă de la mănăstirea Brădet (BAR. Cabinetul de Stampe).

Aceste succese nu au fost însă exploatate, iar atitudinea nehotărâtă adoptată de țarul Šišman în asemenea împrejurări l-a determinat pe Murad I la trimiterea unei puternice oștiri de pedepsire, compusă din 30 000 oameni, atât împotriva lui Šišman, cât și a lui Ivanco, fiul lui Dobrotici (care dispăruse în împrejurări misterioase), aflat în raporturi destul de tensionate cu Šišman. Este foarte probabil că acesta din urmă a căutat să dea satisfacție otomanilor pe seama lui Ivanko, principe care va fi solicitat intervenția voievodului din Țara Românească, în a cărui stăpânire intra Dobrogea cu cetatea Silistra (1388). Profitând apoi de situația politică din Ungaria, Mircea relua Făgărașul, Amlașul și Țara Severinului, posesiuni care interesaseră atât de mult și pe înaintașii săi (1388–1389). În 1390–1391, înlăuntrul hotarelor stăpânite de el se aflau și teritorii situate spre „părțile tătărești“, regiune aflată în nordul Gurilor Dunării, de la Prut și până la vărsarea Nistrului în „Marea cea Mare“.

Reluarea feudelor ardelene a creat noi tensiuni în raporturile cu Ungaria. Pentru a preîntâmpina primejdia ce-l pândea din această direcție, Mircea a ajuns, prin intermediul domnului Moldovei, Petru I, cu care a întreținut foarte bune raporturi, la încheierea unui tratat de alianță cu regele polon Vladislav al II-lea Jagiello la începutul anului 1390; cei doi conducători se legau reciproc să-și acorde ajutor „ori de câte ori va fi nevoie“ în cazul unui eventual atac al regelui Ungariei, iar împotriva altor dușmani „după putință“[1].

---

[1] Hurmuzaki, I/2, p. 322; pentru tratative și ratificări, a se vedea și p. 315, 323–324, 334–335, precum și *DRH D*, I, p. 123–125.

Factorul care a cântărit însă decisiv în evoluția evenimentelor a fost cel otoman, împotriva căruia Mircea devenise „stăpân al Dârstorului“ și „despot“ al cetății lui Dobrotici. O cronică bulgară din secolul al XVIII-lea afirmă că o parte a oastei lui Murad, care se îndrepta spre Țara Românească, a fost bătută de „vlahi și toți turcii, până la unul ... s-au înecat în Dunăre; așa au scăpat în acea vreme bulgarii și vlahii de cotropirea turcească“[1].

Raporturile cu Țaratul de Vidin s-au menținut în limitele cordialității tradiționale. Ele au fost prietenești și cu cneazul Lazăr, apoi cu fiul său, Ștefan Lazarević (1389–1427), ambii făcând importante danii de sate și mori în Serbia mănăstirii Tismana. Mai târziu, în anul 1410, pe drumul său de întoarcere de la Constantinopol acasă, Ștefan Lazarević a trecut și prin Țara Românească, fiind bine primit de Mircea.

Încurajat de victoria de la Pločnik, cneazul Lazăr a alcătuit o coaliție cu Vuk Brancović din sudul Serbiei, cu Tvrtko I, regele Bosniei, dar, după un început fericit, aceasta a fost înfrântă de către oastea otomană condusă de Baiazid I (1389–1402), care a luat conducerea armatei chiar în timpul luptei, ca urmare a asasinării tatălui său de către sârbul Miloš Obilić. Luat prizonier, Lazăr a fost ucis de turci, devenind un erou al Creștinătății. Acestea s-au petrecut cu ocazia faimoasei lupte de la Kossovopolje („Câmpia Mierlei“), desfășurată la 15 iunie 1389, în ziua Sf. Vit, de unde a și rămas numele de jale de „Vidovdan“, mai ales în părțile catolice ale fostei Iugoslavii. Ca urmare a acestei mări înfrângeri, Ștefan Lazarević a recunoscut suzeranitatea sultanului, s-a obligat să plătească tribut, să meargă anual la curtea lui Baiazid în audiență de prezentare și să-i acorde un ajutor militar. Lăsând garnizoane în principalele cetăți din Serbia și Bulgaria, Baiazid a trecut în Asia Mică, pentru supunerea unor emirate seldjukide.

Chiar dacă nu va fi participat direct și nu va fi trimis nici un corp de oaste în sprijinul lui Lazăr la Kossovo, Mircea s-a aflat oricum în tabăra creștină, fapt dovedit de expedițiile otomane din anii următori, care n-au ocolit nici teritoriul țării sale, deși acesta se afla atunci mai departe de teatrul principalelor operațiuni militare. În vara anului 1390 au avut loc ciocniri între turci și maghiari la nordul Dunării, în Banat, împrejurări în care trupe neregulate turcești stârneau groază în rândurile populației. În 1390–1391, comandantul otoman Firuz bei îl alunga pe Sracimir din Vidin, trimițând trupe de pradă peste Dunăre, în Țara Românească. Puternica reacție de împotrivire a voievodului român a dus la izgonirea lui Firuz bei și reinstalarea lui Sracimir la Vidin, unde a mai domnit până în 1396.

Înaintarea otomană continua însă în Peninsula Balcanică, înlesnită de certurile dintre diferiții stăpânitori locali. În ianuarie 1392, otomanii au cucerit Skopje, unde au adus, ca și în alte localități din Macedonia ori din nordul Greciei de azi, coloniști turci din Asia Mică, orașul devenind un principal punct de sprijin pentru ofensiva otomană care se desfășura spre nord, sud și apus, prin incursiuni sistematice. Vuk Brancović a fost și el silit să se închine turcilor, cu făgăduiala plății unui tribut foarte mare. Totuși, în vara lui 1392, oastea regelui Ungariei a reușit o victorie contra turcilor la Braničevo.

---

[1] Paisie Hilendarski, *Slaveano-bălgarska istoria*, pod redacțiata na Petăr Dinekov, Sofia, 1972, p. 140.

După o mai îndelungată absență din Europa, în 1393 Baiazid s-a ivit pe neașteptte în Peninsula Balcanică, desfășurând un atac rapid contra lui Šišman, soldat prin cuceruirea întregului teritoriu al acestuia, precum și a capitalei Târnovo (17 iulie 1393). Țarul a fost dus în captivitate, ca și renumitul patriarh Eftimie (1375–1393). O soartă tragică a lovit și clasa stăpânitoare locală, pusă în situația să aleagă între convertirea la islamism și confiscarea averilor; pe aceste pământuri au fost instalați, în mare măsură, timarioți ai sultanului. La începutul anului 1394, vestitul comandant otoman Evrenos bei (Branezes al ultimilor cronicari bizantini) supunea întreaga Thessalie.

Războiul de apărare condus de Mircea cel Bătrân. Ca urmare a evenimentelor din anul 1393, turcii au ajuns în vecinătatea nemijlocită a Țării Românești, pe toată linia Dunării, între Nicopole și Silistra, precum și în Dobrogea, unde unele posesiuni ale lui Mircea, cum ar fi Silistra, ajunseseră în mâinile turcilor cu prilejul expediției îndreptate împotriva lui Šišman.

În primăvara anului 1394, Mircea a trimis o oaste care a alungat garnizoana turcă instalată în anul anterior la Karinovasî (azi Karnobat, la sud de Munții Balcani), domnul român fiind încurajat în această întreprindere a sa de conflictul existent între Baiazid și unii emiri seldjukizi din Asia Mică.

Ca răspuns la acțiunea lui Mircea, Baiazid a organizat o mare campanie de pedepsire la nord de Dunăre, cu efective militare de peste 40 000 oameni, cărora li se adăugau detașamente oferite de vasalii sârbi; dintre aceștia participau personal la ostilități Marko Kraljević din regiunea Prilep și Constantin Dragaš din zona Velbužd. Cele mai multe cronici scurte sârbești datează lupta de la Rovine la 10 octombrie 1394, dar un document bizantin din septembrie 1395, arătând grija împătesei bizantine Elena Dragaš pentru pomenirea tatălui ei căzut — ca și Marko Kraljević de altfel — în menționata luptă reprezintă un argument serios în sprijinul datării acestei morți în timpul ciocnirii militare de la 17 mai 1395. Nu este de loc exclusă nici existența unei duble angajări a ostilităților, prima în octombrie 1394, a doua în mai 1395, pe Jiu.

Înclestarea celor două oștiri a fost extrem de sângeroasă la Rovine, toponim neprecizat, situat foarte probabil pe malurile Argeșului, aproape de cetatea de scaun a țării[1]. Cuvântul desemnează șanțuri, râpe, loc accidentat, mocirlos, Cronicarul turc Orudj consemnează că „s-a dat o mare bătălie …; din amândouă părțile au murit mulți oameni"[2]. La rândul lor, cronicile sud-slave relatează că „lănci nenumărte s-au frânt și s-au tras atâtea săgeți, încât cerul nu se putea vedea de mulțimea lor", adăugând că din cauza pierderilor suferite,

---

[1] În favoarea acestei localizări pledează cronicarii otomani, care vorbesc de „Arkâș" (Enverî) sau „Arkaș" (Neșri), de unde Leuclavius a transmis *in loco quem Turci tam Arcas quam Artzes nominant.*

[2] *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase, vol. I. Sec. XV–mijlocul sec. XVII*, vol. întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966, p. 48.

Baiazid „s-a înspăimântat și a fugit. Iar râul acela curgea roșu de sângele trupurilor căzute“[1], în vreme ce același cronicar turc (Orudj) arată că sultanul „se retrăgea plin de demnitate“[2].

Victoria repurtată de Mircea a pus în lumină tactica militară folosită de atâtea ori în cursul evului mediu de către români cu distrugerea bunurilor materiale și pustiirea teritoriului aflat în calea dușmanului.

Pe plan extern s-au produs între timp schimbări care au imprimat un curs oarecum neașteptat situației politice din Țara Românească: aliatul lui Mircea din Moldova, Roman voievod a fost înlăturat de la domnie, urmașul său, Ștefan, manifestându-și deschis ostilitatea față de domnul Țării Românești, ca și față de Sigismund de Luxemburg. Cel din urmă a reacționat, intrând cu armata sa în Moldova, la începutul anului 1395. Aici, însă, la Hindău (Ghindăoani), a suferit o grea înfrângere din partea moldovenilor, al căror nou voievod era aliat cu polonii. Blocul moldo-polon a întărit și în Țara Românească o grupare politică ostilă lui Mircea, care i-a impus și un rival la conducere, pe ***Vlad***. O bună perioadă de timp istoriografia română i-a acordat acestuia mai mult pe nedrept, epitetul de „Uzurpatorul“. Se pare că s-a ajuns la o împărțire a teritoriului Țării Românești între cei doi, fiecare avându-și propria sa reședință.

În aceste împrejurări tulburi, secondat de unii boieri care continuau să-l sprijine, în martie 1395 Mircea a încheiat la Brașov un tratat de alianță cu Sigismund de Luxemburg, prin care se stabilea un plan concret de colaborare, pentru izgonirea turcilor din Peninsula Balcanică. Tratatul conținea o formă de vasalitate, fără prestarea efectivă a omagiului. Mircea se angaja să meargă personal cu oaste alături de Sigismund de Luxemburg în caz că acesta avea să conducă personal o campanie împotriva turcilor ori a altor aliați ai acelora, sau să trimită un corp de oaste în caz că „domnul rege n-ar merge el însuși, ci ar trimite numai oștirea“, oriunde ar fi avut loc acest fapt *„ad partes Dobrodicii“* sau în oricare alte „pământuri, cetăți, ținuturi, trecători, porturi și în oricare alte locuri supuse stăpânirii și ascultării noastre“, voievodul asigurând libera trecere și procurarea hranei „totdeauna potrivită pentru banii lor“[3].

Ca o consecință imediată a încheierii tratatului de la Brașov, forțele maghiare și române au reocupat cea mai mare parte a Dobrogei, unde turcii își instalaseră garnizoane pe alocuri. O cerere de ajutor adresată turcilor de către Vlad sau de către Ștefan după alte izvoare, a dus la o înțelegere între Vlad și Baiazid, în cursul căreia n-a fost vorba de plata vreunui tribut, nici de aservirea Țării Românești, pretențiile otomane mai scăzute cu acest prilej explicându-se ușor prin înfrângerea suferită la Rovine.

Instigat probabil de Vlad, Baiazid a trecut însă Dunărea cu o puternică oaste în Banat, unde a prădat cumplit localități ca Becicherec (=Zrenjanin, în Iugoslavia), Timișoara,

---

[1] I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în Archiv für slavische Philologie (Viena), 13, 1891, 4, p. 481–543, aici p. 530 și 539 (unde se află traducerea latină a aceluiași text).

[2] A. Decei, *Două documente turcești privitoare la expedițiile sultanilor Baiazid I și Murad al II-lea în Țările Române*, în Idem, *Relații romåno-orientale*, București, 1978, p. 221.

[3] *DRH D*, I, p. 140–141.

Caransebeș și Orșova. De aici a trecut și în Țara Românească, pe la Turnu Severin. Cu acest prilej, oștilor otomane li s-au alăturat și detașamente ale vasalilor sârbi, însumând 8 000 de oameni, conduse de Ștefan Lazarević, Marko Kraljević și Constantin Dejanović. Oștile românești, sub conducerea lui Mircea, împreună cu cele maghiare, conduse de însuși Sigismund, sosite în grabă în ajutorul aliatului său, i-au așteptat pe invadatori lângă Craiova, unde, pe malul Jiului, la 17 mai 1395, s-a dat o mare și sângeroasă bătălie, în care oștile româno-maghiare au repurtat o răsunătoare victorie.

Baiazid s-a retras după luptă peste Dunăre în Bulgaria, unde, iritat de noul insucces din Țara Românească, a poruncit ca Šišman să fie ucis (3 iunie 1395).

Nici cu acest prilej victoria româno-ungară nu a putut fi exploatată, Sigismund fiind nevoit să se deplaseze la hotarele de nord ale Ungariei, unde atacau polonii, iar Mircea având de luptat în continuare cu partizanii lui Vlad. Acest nepot al lui Mircea (poate fiu al lui Dan I, nu al lui Mircea, cum a crezut Xenopol), ajutat și de contingente turcești, a reușit să se mențină ca domn peste un teritoriu destul de întins din țară.

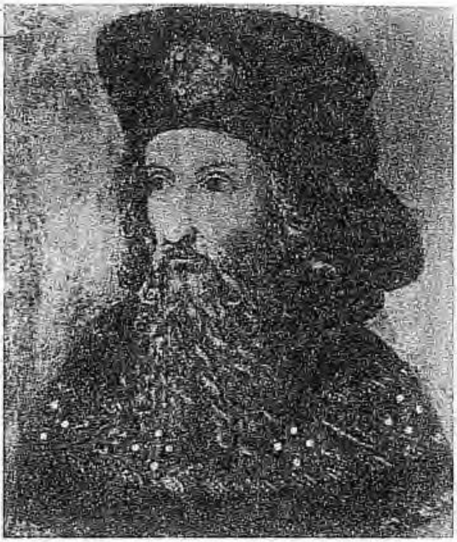

Fig. 60 Regele Ungariei Sigismund de Luxemburg.

După ce lucrurile s-au liniștit în partea de nord a regatului său, în iulie 1395 Sigismund a intervenit din nou în Țara Românească, căutând să restabilească situația în favoarea aliatului său Mircea, de care era legat acum prin tratat. Oștile lui Vlad au fost înfrânte în câteva lupte de mai mică amploare. La sfârșitul lui iulie și începutul lui august a fost cucerită cetatea Turnu, unde rămăsese o garnizoană turcească. Regele a instalat în locul ei o garnizoană maghiară, abia mai târziu cedând cetatea lui Mircea. La întoarcerea sa spre casă, la locul numit Posada („Pazzata" în documentul latin), situat la nord de Orșova, Sigismund a fost surprins de oastea lui Vlad pe la sfârșitul lui august 1395, suferind mari pierderi. Consolidarea poziției lui Vlad l-a determinat pe Sigismund ca în primăvara anului următor (1396) să-i solicite o alianță, fapt refuzat de către Vlad, care la 28 mai 1396 se declara vasal al regelui Poloniei.

În primăvara anului 1396 s-a realizat o expediție cruciată împotriva turcilor, inițiată chiar de către Sigismund și având un răsunet deosebit în Europa de apus: peste 10 000 de cavaleri din Franța (mai ales din ducatul burgund), Italia, Anglia și Germania s-au adunat în tabăra de la Timișoara, unde a sosit și Sigismund, cu scopul de a ajuta atât cruciada, cât și pe Mircea, contându-se mult pe ajutorul său. S-a ajuns la noi ciocniri între oastea condusă de voievodul Știbor al Transilvaniei și aceea a lui Vlad, care a continuat să fie stăpân peste parte din țară, iar Mircea pe alta. Acesta din urmă a trecut Dunărea

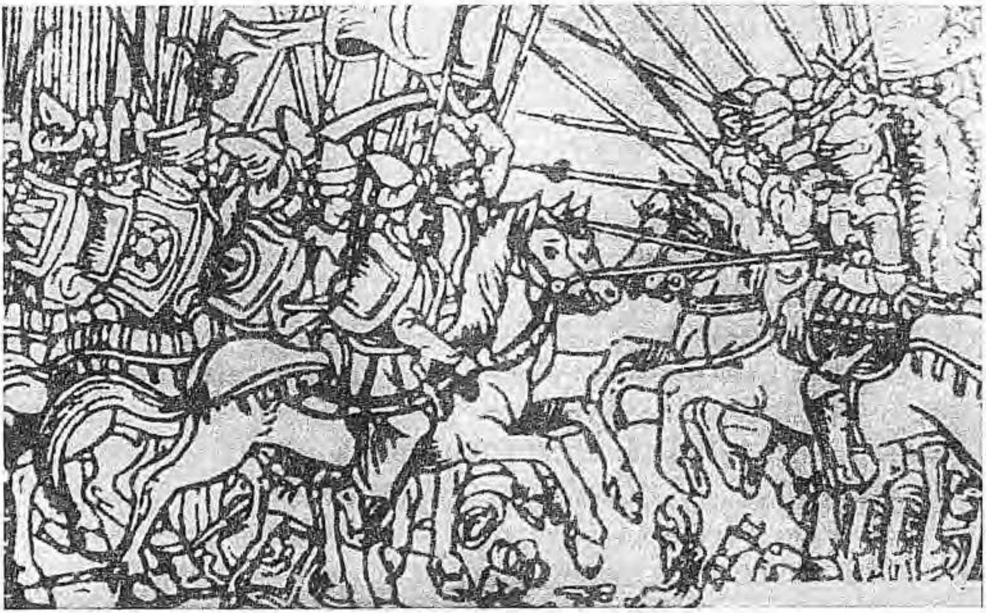

Fig. 61 Bătălia de la Nicopole (1396), gravură în lemn.

cu un corp de 1 000 de osteni, alăturându-se cruciaților, care după unele succese au ajuns la cetatea Nicopole, pe care au asediat-o. Aici le-a ieșit în cale Baiazid, cu o oaste inferioară atât ca număr, cât și ca dotare. Decisiv a cântărit însă refuzul unor căpetenii apusene ale cruciadei de a accepta un plan, menit a coordona mișcările cetelor creștine pe câmpul de luptă. Nici în ziua bătăliei acestea nu s-au lăsat convinse de Sigismund să acorde lui Mircea un rol de frunte în desfășurarea operațiunilor, să permită ca românii să înceapă atacul, dată fiind experiența dobândită de ei în luptele cu turcii, cât și propria lor dorință.

Confruntarea dintre cele două tabere a avut loc la 25 septembrie 1396, la Nicopole, încheindu-se cu un dezastru pentru cruciați, a căror cavalerie grea a fost înfrântă de pedestrimea turcă și de cavaleria ușoară a lui Baiazid.

Văzând deznodământul atât de nefericit al luptei, Sigismund s-a retras, încercând să ajungă în Transilvania sau Banat prin Țara Românească. Nu a reușit însă în această tentativă, datorită viguroasei împotriviri a oștilor lui Vlad, fiind silit să facă un ocol pe Dunăre și Marea Neagră până la Constantinopol, ajungând în final la Ragusa, după un periplu maritim de trei luni. Mulți dintre cavalerii apuseni luați prizonieri de turci au fost măcelăriți din ordinul sultanului, alții reușind să se răscumpere pe mari sume de bani ori să se retragă prin Țara Românească în Transilvania și Ungaria. Comentând rezultatul luptei de la Nicopole, cronicarul Radu Popescu avea să afirme că „din rea chiverniseală a creștinilor au biruit Baiazid pe creștini, tăindu-i și robindu-i"[1].

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, p. 14.

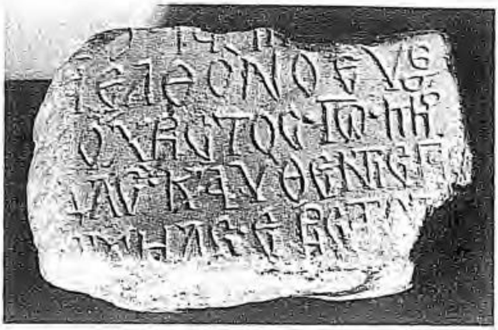

Fig. 62 Fragment de inscripție, descoperit la Silistra, în care sunt amintite luptele lui Mircea cel Bătrân cu turcii din anul 1408.

Dezastrul de la Nicopole anticipa o amenințare iminentă și pentru Țara Românească, după ce turcii au desființat statul bulgar de la Vidin, confiscând moșiile bisericești și dăruindu-le spahiilor, transformând cetățile de pe malul drept al Dunării în puncte de sprijin pentru incursiunile de pradă ale azapilor și akângiilor. În această situație, boierimea munteană l-a părăsit pe Vlad, alăturându-se lui Mircea. Victoria acestuia din urmă era asigurată spre sfârșitul lui decembrie 1396, având concursul voievodului Stibor, după ce Vlad fusese constrâns a se refugia cu întreaga familie în cetatea Dâmbovița, de unde o oaste transilvană l-a dus peste munți.

Poziția lui Mircea s-a consolidat în tot cursul anului 1397, mai ales în toamna acelui an, când voievodul român a ieșit din nou victorios contra lui Baiazid, fără ca Sigismund să mai fi reușit a-i veni în sprijin.

În anul următor, 1398, un grup de tătari ai Hoardei de Aur, înfrânți de Timur Lenk, a trecut prin Moldova și Țara Românească, pe la nordul Dunării de Jos, cu învoirea lui Mircea, stabilindu-se o parte în Dobrogea, dar cei mai mulți în zona Adrianopol, unde au intrat în serviciul lui Baiazid.

În toamna anului 1401, o mare oaste de pradă, condusă de Evrenos bei, devasta regiuni întinse din Banat, Transilvania și Țara Românească. Dar Mircea i-a urmărit pe invadatori, zdrobindu-i în Dobrogea. Un raport cretan afirma că 66 000 de turci — cifră desigur exagerată — care se întorceau acasă cu prăzi mari au fost atacați de Mircea, care i-a bătut „așa de rău, încât unii au fost prinși, alții uciși, iar alții înecați. Și n-au scăpat decât vreo 3 000, care s-au întors singuri în Turcia“[1]. În teritoriile adăugate stăpânirii sale, voievodul român era privit ca un eliberator. Faptul acesta este mărturisit de cântecul popular balcanic, precum și de o inscripție grecească de la Silistra, din anul 1408, menită să amintească generațiilor următoare că „Io Mircea, marele voievod și domn a toată Ungrovlahia, a izbăvit <Silistra de turci>“[2].

Mircea a continuat acțiunile antiotomane sub auspiciile favorabile ale înfrângerii lui Baiazid de către vestitul cuceritor mongol Timur Lenk în lupta de la Ankara (28 iulie 1402), unde sultanul otoman a fost luat prizonier și purtat apoi într-o cușcă prin toată Anatolia, sfârșindu-și viața în captivitate trei ani mai târziu. În imperiul său s-au dezlănțuit atunci lupte interne, manifestate sub forma rivalităților pentru domnie între fiii săi. De aici a rezultat slăbirea puterii otomane, fapt ce a încurajat dorințele de eliberare ale popoarelor balcanice, iar Mircea a găsit terenul favorabil și ocazia nimerită pentru a-și pune în aplicare planurile sale deosebit de îndrăznețe, mai ales că în noile împrejurări o serie de suverani din regiune, ca Manuel Paleologul ori Ștefan Lazarević au încetat plata haraciului. Voievodul român a ocupat Chilia genoveză, reînnoind, în același an, (septembrie 1403) tratatul cu Polonia, prin intermediul Moldovei. A dat, apoi, tot concursul răscoalei bulgare conduse de Constantin și Fružin, urmași ai țarilor bulgari. În luptele declanșate și cu participarea lui Ștefan Lazarević pe flancul drept al acestei coaliții, Mircea a recucerit cea mai mare parte a teritoriului dobrogean. Dar răscoala bulgară declanșată în ianuarie 1404 a fost înfrântă în luna iunie a aceluiași an.

---

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 4–5.

[2] Petre Ș. Năsturel, *Une victoire du voïvode Mircea l'Ancien sur les Turcs devant Silistra (c. 1407–1408)*, în Studia et Acta Orientalia, București, I, 1957, p. 239–247.

Ultimii ani de domnie și personalitatea lui Mircea. Întrucât Sigismund de Luxemburg se confrunta cu situații noi în partea de apus a stăpânirii sale, mai ales că în anul 1410 avea să ajungă și împărat romano-german, tratatul lui Mircea cu Polonia s-a produs pe fondul unei îmbunătățiri considerabile a raporturilor polono-ungare, fapt consfințit prin acordul încheiat la 14 iulie 1397 între cele două puteri central- și est-europene. Situație mai rar întâlnită, în cazurile date raporturile puteau fi bune cu Polonia și Ungaria în același timp. După reînnoirea tratatului cu Polonia, Mircea a avut o întrevedere cu Sigismund de Luxemburg la Severin, așa cum se precizează într-un document datat 23 noiembrie 1406, de la Tismana și în care el se intitula, ca și în alte documente din acea perioadă, „Eu, *Io Mircea, mare voievod și domn, singur stăpânitor a toată Țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărești și herțeg al Amlașului și Făgărașului și domn al Banatului Severinului și de amândouă părțile peste toată Podunavia, încă până la Marea cea Mare și singur stăpânitor al cetății Dârstor*“[1]. La această întrevedere, voievodul muntean a fost însoțit de dregătorii săi cu egumenii mănăstirilor, iar regele Sigismund de o suită în care se afla și florentinul Filippo Scolari, alias Pippo Spano (adică „șpan“, deci comite al Timișoarei), care timp de două decenii avea să poarte lupte eroice cu turcii, în fruntea cetelor înarmate compuse mai ales din români.

La Severin a fost analizată situația din Imperiul otoman, unde conflictul pentru putere dintre fiii lui Baiazid era în plină desfășurare, întrucât după moartea lui Timur Lenk (1405), căruia i se recunoscuseră ca vasali, aceștia reluaseră acerba competiție în jurul moștenirii rămase de la tatăl lor. S-a discutat și eventualitatea unei campanii împotriva lui Soliman-Celebi, fiul mai mare al lui Baiazid, care rămăsese stăpânitor în Rumelia, adică în partea europeană a Imperiului otoman. S-a luat legătura cu opoziția anatoliană a beilor seldjukizi, care-l înfruntaseră și pe Baiazid, în frunte cu Isfendiyar-oglu Mübarizeddin (Spentiares al cronicilor bizantine). Întrevederea de la Severin a fost urmată și de împăcarea cu Ștefan Lazarević (1389–1427), despotul Serbiei, devenit, în împrejurările care urmaseră luptei de la Ankara, mai puțin dependent față de turci. În daniile sale către mănăstirile Tismana și Vodița, despotul menționa că „am fost cuprins cu multe greutăți de limbile străine“, dar că apoi ajunsese „de la supunere la libertate și de la un scaun mai mic la cel mai înalt“.

---

[1] *DRH B*, I, p. 70.

În situația creată, Soliman a trecut cu forțe intacte în Asia Mică, ocupând Brussa și Ankara, unde stăpân era fratele său cel mai mic — Mehmed Celebi. Văzându-se atacat, acesta din urmă s-a înțeles cu Mehmed al II-lea, beiul de Karaman, hotărând să-l trimită în Rumelia pe Musa, fiul mijlociu al lui Baiazid, cu scopul de a provoca o răscoală împotriva lui Soliman. Inițiativa a fost completată cu aceea a lui Mircea din anul 1409 când, beneficiind de concursul beilor de Karaman și Sinope-Kastamonu, Musa se îmbarca pe o corabie la Sinope, având ca destinație Țara Românească, dovadă indubitabilă a faptului că posesiunile voievodului se întindeau până la „Marea cea Mare“.

Cu ajutor de la Mircea și Ștefan Lazarević, Musa supunea cea mai mare parte a Rumeliei, dar suferea în final o mare înfrângere din partea lui Soliman, care era ajutat de către bizantini, la Kosmedion (15 iunie 1410), cartier al capitalei bizantine care-și trăgea numele de la mănăstirea Sfinților Martiri Cosma și Damian. Retras din nou în Țara Românească, Musa a revenit ulterior cu ajutor de la Mircea, reușind să urce pe tronul turcesc la Edirne sau Adrianopol (11 februarie 1411). Soliman a fost ucis în fuga sa spre Constantinopol.

Domnia lui Musa (1411–1413) marca apogeul politic și diplomatic al lui Mircea cel Bătrân, domnul sau „principele creștin“, care l-a susținut să ajungă în scaunul stăpânirii părintești. Deși lipsesc mai multe informații privitoare la această perioadă, există motive să admitem că în împrejurările legate de alianța în discuție, confirmată și printr-o legătură matrimonială — fapt de loc neuzitat până atunci, căci îl găsim practicat nu o dată și de către împărații Bizanțului în raporturile lor cu principii tătari și turci — Mircea purta un titlu de prestigiu, atestat și de către Dionisie Fotino la începutul veacului al XIX-lea[1]. Raporturile speciale cu sultanul Musa pot explica stăpânirea de către Mircea a unui teritoriu destul de mare la sud de Dunăre, care mai cu seamă în dreptul Dobrogei a ajuns până la Munții Balcani sau chiar a trecut la sud de aceștia, după cum reiese din titlul citat mai sus. Spre marea neșansă a voievodului român, Musa a fost înfrânt de fratele său mai mic, sultanul Mahomed I (1413–1421), în lupta de la Ceamurlia (Čamurlu), lângă Sofia, pierzându-și viața (5 iulie 1413) în drum spre Dunăre, în încercarea de a se refugia în Țara Românească, la protectorul său. Firește, unii dintre partizanii săi și-au găsit apoi adăpost în teritoriul stăpânit de Mircea, temându-se de răzbunarea lui Mahomed. Drept represalii, acesta a trimis o expediție de pedepsire a lui Mircea: trupe de akângii și azapi au trecut Dunărea și au jefuit Țara Românească.

Având nevoie de răgaz pentru pacificarea internă, mai ales în Balcani, Mahomed I a căutat o înțelegere cu Țara Românească prin intermediul regelui polon. La aceasta pare să fi consimțit și Sigismund. Drept urmare, în anul 1415, Mircea a plătit pentru prima oară haraci unui sultan al turcilor.

---

[1] D. Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, vol. III, Viena, 1818, p. 370.

Gestul lui Mircea nu a însemnat supunerea țării sale față de turci, ci numai consfințirea unui armistițiu, cu obligații bilaterale. Mircea se obliga la plata unei dări anuale în bani (3 000 de galbeni), numită *haraci* în unele cronici, *peșcheș* (dar) în altele, în schimbul căreia sultanul îl asigura că țara sa nu va fi atacată de cetele de akângii. Acest gen de contract, pe care-l încheiaseră și alte state, nu micșora prestigiul Țării Românești și nu-i știrbea statutul politic. Că în fapt lucrurile stăteau așa, este dovedit atât de refugiul pe care chiar în acele condiții l-au găsit în Țara Românească o serie de elemente potrivnice lui Mahomed, cât și de deliberările senatului venețian, care în 1416 vedeau în Mircea pe cel mai puternic dintre adversarii europeni ai sultanului.

Mircea cel Bătrân refuza din nou plata haraciului în 1416, punând la dispoziția lui Mustafa, noul pretendent la tronul turcesc, trupe cu care acesta înainta până la Salonic, unde a fost însă învins de forțele mult superioare ale lui Mahomed I.

Ultima încercare prin care marele voievod sfida puterea otomană a fost adăpostirea în țara sa a șeicului Bedr ed-Din, care propovăduia comunitatea bunurilor materiale și frăția dintre oameni. Pornit tot din Țara Românească, acest reformator turc a încercat o răscoală generală împotriva ordinii de stat otomane în Peninsula Balcanică, ajutat de oști românești, ca și de elemente balcanice răsculate. Întreprinderea sa a eșuat, iar el a fost prins și executat.

Acest nou amestec al lui Mircea în treburile interne ale Imperiului otoman l-a costat o ultimă mare expediție de pedepsire și cucerire a țării sale, condusă de însuși Mahomed I. După lupte date în Dobrogea și câștigate de turci, trupe neregulate otomane au trecut în Țara Românească și au prădat-o cumplit. Se pare că în noile împrejurări au căzut în mâinile turcilor cetățile Giurgiu și Turnu, vremelnic poate și Severinul. După aceste evenimente, sultanul Mahomed I „a întărit legământul și înțelegerea“ cu Mircea cel Bătrân[1] care, puțin timp mai târziu a încetat din viață („s-a pristăvit“) la 31 ianuarie 1418[2], după cum precizează o cronică sârbească. Este încă o dovadă a prestigiului internațional de care s-a bucurat voievodul și țara sa în ochii contemporanilor.

3. Moldova până la Alexandru cel Bun

De la Bogdan la Petru I. Primele orientări către Polonia. Ultima treime a veacului al XIV-lea a desăvârșit opera voievodului Dragoș din Bedeu ca descălecător de țară, dar mai cu seamă pe aceea a lui Bogdan ca întemeietor al statului independent de coroana maghiară care se înfiripase la răsărit de Carpații estici.

Interpolatorul lui Grigore Ureche afirma că, la începuturile statului independent Moldova, „a fost domnia ca o căpitănie“[3]. Treptat și încet, dar sigur, noul stat s-a extins și consolidat, confirmând observația cronisticii maghiare a perioadei, conform căreia „crescând marea mulțime a valahilor ce locuiau acel teritoriu, <țara> s-a extins până la proporțiile unui regat“[1]. Aceasta a fost opera Bogdăneștilor și a Mușatinilor. Giacomo da Pietro Luccari, raguzanul de mai târziu, menționa că după Bogdan au urmat „Laziko, Mussatin, Roman, Ștefano... poi Iuga, Alessandro, Ilia, che rese il Regno feudatario a Poloni, Romano Secondo e Pietro Ciubar“[2].

---

[1] *Cronici turcești*, I, p. 161.

[2] L. Srojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927, p. 224–225.

[3] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*^{2}, ed. P.P.Panaitescu, București, 1958, p. 72 (adaosul lui Misail Călugărul).

Din domnia lui ***Lațcu*** (circa 1367–1375) ne e cunoscută inițiativa unui contact direct cu Scaunul papal, voievodul solicitând papei Urban al V-lea să înființeze o episcopie proprie, cu sediul la Siret. Inițiativa era concomitentă cu vizita întreprinsă de împăratul bizantin Ioan al V-lea la Roma (1369–1370). Oferta lui Lațcu de a adopta catolicismul împreună cu poporul său numai în cadrul unei dependențe ecleziastice directe de papalitate se explică prin tendința firească de a se apăra în fața expansionismului și ingerințelor întreprinse de regele Ludovic de Anjou pe cale confesională. Pentru stabilirea relațiilor cu papalitatea, voievodul a apelat la mijlocirea unor călugări franciscani din Polonia, deschizând astfel o cale ce avea să fie bătută relativ des de către domnii Moldovei în viitor.

Poziția politică a lui Lațcu avea să fie însă îngreunată în anii următori, întrucât Ludovic de Anjou, devenit și rege al Poloniei în 1370, a reușit să desprindă progresiv Rusia haliciană din dependența polonă, aducând-o în dependența Ungariei. Cu concursul papalității, Ludovic înființa în 1375 arhiepiscopia catolică de Halici, fapt care a produs tensiuni în raporturile cu populația și cu ierarhia ortodoxă din regiune. Nu știm ce s-a întâmplat cu mitropolitul Antonie, care la o dată neprecizată i-a hirotonisit pe viitorii episcopi din Moldova, Iosif și Meletie. Ca și în trecut, localnicii au apelat la forța militară a lituanienilor, care au invadat teritoriile Poloniei și ale Rusiei haliciene, într-o acțiune generală de împotrivire față de dominația regatului ungar.

Abia către sfârșitul anului 1377, ca urmare a unei campanii victorioase contra lituanienilor, Ludovic a izbutit să restabilească dominația ungară asupra Rusiei haliciene, anexată pe moment regatului ungar. Domnia lui Lațcu s-a încheiat în contextul acestor evenimente, dar în împrejurări necunoscute.

Petru I, Roman și Ștefan. Petru I (circa 1375–circa 1391) — probabil descendent din Bogdan pe linie feminină — și-a început domnia sub semnul hegemoniei Regatului ungar în Europa răsăriteană. Legăturile cu catolicismul sunt prezente și în cazul său, dar mai ales în acela al mamei sale, Margareta (Mușata).

Rapida destrămare a dominației ungare în Europa răsăriteană ce a urmat morții lui Ludovic de Anjou (1382) a deschis pentru Moldova și alte perspective, întrucât a dispărut zona de dominație directă a Regatului angevin care lega curbura Carpaților de Gurile

---

[1] „in regnum est dilatata“ (Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 196, cap. 49, în care, ca și în altele, Thurocz reproduce *Cronica lui Ioan de Târnave* (Küküllo), contemporan cu evenimentul.

[2] Vezi A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*^{4}, vol. II, București, 1986, p. 39, n. 59.

Dunării. Ca o consecință imediată a acestui fapt, s-a stabilit o vecinătate nemijlocită între Moldova și Țara Românească, ambele emancipate de sub tutela apăsătoare a regatului angevin. Progresul realizat spre sud de Moldova s-a constatat în 1386, când o solie a genovezilor din Caffa a luat legătura prin Maurocastrum (Cetatea Albă) cu Petru Mușat și Constantin (Costea în atestarea sa internă, stăpânitor în părțile de sud ale țării care, emancipate atunci de sub tătari, aveau curând să întregească țara)[1].

În același timp, cneazul moscovit Vasile, fiul lui Dimitrie Donskoj, fugind din captivitatea tătară se refugia la curtea lui Petru, „în Marea Valahie“.

În 1385–1386 s-a creat uniunea polono-lituaniană, consolidată prin căsătoria reginei Hedviga (Jadviga) a Poloniei (fiică a lui Ludovic de Anjou, soră cu Maria, căsătorită cu Sigismund de Luxemburg) cu cneazul lutuanian Vladislav Jagiello, creștinat cu acel prilej la ritul catolic. Ca urmare a acestui fapt, Rusia haliciană era readusă sub autoritate polonă.

Intuind noua situație politică, Petru Mușat repudia dominația ungară și adera la noua grupare de forțe (26 septembrie 1387), inaugurând alianța cu Polonia, care timp de aproape un veac avea să fie linia dominantă a politicii externe a Moldovei. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că jurământul lui Petru I din septembrie 1387 fusese făcut „în mâna lui Ciprian“[2], care se afla la Liov încă din luna aprilie a acelui an, dar fusese hirotonit ca mitropolit al Kievului, Rusiei și lituanilor în septembrie 1375, într-un moment când la Halici fusese instalat ca mitropolit Antonie, iar la Moscova păstorea rusul Aleksei (sau Aléxios, 1353–1378). Cunoscut ca „iubitor al Romei“, Ciprian s-a bucurat de favoruri speciale din partea Patriarhiei bizantine, care avea să-l instaleze ca mitropolit al Kievului și a toată Rusia, cu sediul la Moscova. Rolul jucat de Ciprian în acel context poate explica mai bine orientarea ecleziastică spre Bizanț a voievozilor moldoveni încă din acea perioadă. Crearea mitropoliei de Suceava, devenită scaun domnesc sub Petru Mușat, care părăsea astfel centrul episcopal catolic de la Siret, a consolidat statutul de autonomie al țării. Confesiunea ortodoxă oferea tânărului stat un garant al luptei pentru afirmarea propriei individualități în fața celor două regate catolice învecinate. Dintre acestea, opțiunea de moment a lui Petru I s-a îndreptat către noua constelație polono-lituaniană, care acorda țării sale o autonomie mult mai largă. Legătura a fost consolidată în anul următor, când Petru a acordat regelui polon un împrumut de 3 000 ruble de argint frâncești. După unele calcule acest împrumut echivala cu 538 kg argint sau 52 kg aur[3]. Neachitarea acestui împrumut de către poloni s-a aflat la originea unui conflict de lungă durată între cele două țări pentru Pocuția.

---

[1] Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc*, în SMIM 6, 1973, p. 43–59, reprodus și în Idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 97–112, aici p. 99.

[2] „sacramentum juxta ritum et consuetudinem orientalis ecclesie lignum vite in manibus domini Cypriani metropolitani Kyoviensis ore proprio osculantes“ (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 599, r. 25–28).

[3] O Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Mușat à Ladislas Jagellon*, în RRH 12, 1973, 1, p. 134. Regele polon ceruse 4 000 ruble de argint.

Este foarte probabil că voievodul moldovean a mediat și stabilirea legăturilor lui Mircea cel Bătrân cu Polonia, în anii 1389–1390.

Petru I a bătut primele monede moldovene sub forma unor groși de argint, îngrijindu-se și de construirea unor cetăți, cum ar fi cele de la Neamț și Suceava. În vreme ce mama sa Margareta (sau Mușara), care-și pregătise locul de veci la biserica dominicanilor din Siret, lăcaș căruia în 1384 voievodul îi dăruia venitul cântarului, a sprijinit catolicismul, Petru a intrat în tradiție ca întemeietor de mănăstiri ortodoxe. A fost înmormântat la biserica Mirăuți din Suceava, fapt atestat de prețioasa descoperire făcută în 1997, care reprezintă echivalentul moldav de la Biserica domnească din Curtea de Argeș (1920).

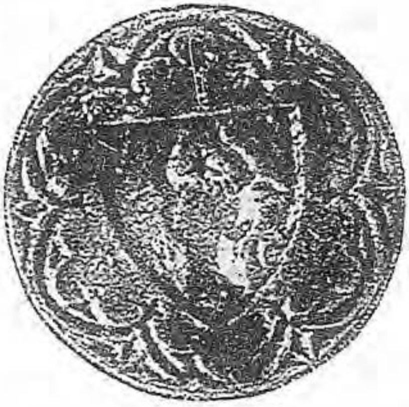

Fig. 63 Marele sigiliu al lui Roman I aplicat pe un document din 1393.

Frate și urmaș al lui Petru I, ***Roman I*** (circa 1391–circa 1394) a desăvârșit unitatea teritorială a Moldovei. În hrisovul din 30 martie 1392 el se intitula: „Marele singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod, stăpânind Țara Moldovei de la munte până la mare“[1]. Prin încorporarea formațiunilor din sudul țării, Moldova devenise un stat pontic, fapt care avea să-i influențeze în mod decisiv istoria.

Înaintarea Moldovei spre Dunăre și Marea Neagră s-a realizat în cooperare cu Polonia, Roman depunând un nou omagiu de credință față de regele polon la 5 ianuarie 1393, dar limitând la teritoriile apropiate ajutorul militar pe care se obliga să-l acorde regelui în caz de război: erau excluse de la obligația de *auxilium*, campaniile regale în Prusia, Lituania și în teritoriile de dincolo de Cracovia.

Întemeietor al orașului ce i-a păstrat numele până astăzi, Roman I s-a apropiat ulterior de Ungaria și de Sigismund de Luxemburg, care, după prelungitele convulsiuni provocate de luptele dinastice din regatul său, a reluat lupta de recuperare a teritoriilor pierdute după moartea lui Ludovic de Anjou. Pentru aceasta s-a servit de conflictul izbucnit între familia ortodoxă Koriatovici, stăpânitoare în Podolia, și cneazul Vitold al Lituaniei (1384–1430), ruda catolică apropiată a celei dintâi. Comunitatea de confesiune, ca și vecinătatea imediată, l-a făcut pe Roman să adere la cauza cneazului Teodor Koriatovici, a cărui reacție antipolonă și antilituaniană era susținută de Sigismund. Acțiunea s-a încheiat însă cu un eșec, iar Teodor s-a refugiat în Ungaria, Podolia fiind integrată stăpânirii lui Vitold. Intrând și el în luptă pentru Pocuția, ca aliat al lui Teodor, Roman a fost înlăturat. În locul său s-a instaurat ***Ștefan I*** (circa 1394–1399), cu ajutor polon.

Noul domn s-a încadrat în formele cele mai angajante alianței polone, prin jurământul de credință din 6 ianuarie 1395, care prevedea îndatorirea de a-l ajuta pe rege împotriva tuturor dușmanilor, fără excepție, alături de renunțarea la Pocuția. Faptul a trezit reacția negativă a regelui Ungariei; chiar în ianuarie 1395 o oaste ungară, condusă de însuși Sigismund, a pătruns în Moldova pentru a-l înlătura pe Ștefan și a readuce această țară în sistemul de alianțe al regatului; după ce a asediat cetatea Neamțului, oastea maghiară a fost însă înfrântă la Hindău (azi Ghindăoani), în apropiere de Târgu Neamț (5 februarie 1395), retrăgându-se apoi precipitat din Moldova prin pasul Bicazului. În anii următori, a eșuat și încercarea de restaurație ungară în Moldova, pe care Sigismund a continuat-o pe cale diplomatică.

---

[1] *DRH A*, I, p. 3.

Domnia lui Ștefan s-a încheiat cu un act de cooperare militară cu aliații săi nordici împotriva încercării tătarilor de a reface părțile pierdute în Europa răsăriteană. Alături de cneazul Vitold, domnul Moldovei a fost înfrânt de tătari la Worskla (12 august 1399), pierzându-și probabil viața în această luptă, după o domnie în cursul căreia a bătut monedă și e trecut drept ctitor în pomelnicul mănăstirii Sf. Nicolae din Poiană, situată pe Siret și menționată pentru prima oară la 2 iulie 1398, cunoscută mai târziu sub numele Pobrata sau Probota.

A urmat domnia efemeră a succesorului și, probabil, fiului său ***Iuga***, zis *Ologul* (1399–1400), curmată de intervenția lui Mircea cel Bătrân, care, de acord cu Sigismund de Luxemburg, l-a adus în scaunul Moldovei pe ***Alexandru***, fiul lui Roman și al doamnei Anastasia, la 23 aprilie 1400. Dus în Țara Românească, Iuga a murit înainte de 1407, dată la care a început redactarea *Pomelnicului mănăstirii Bistrița*, unde el apare ca răposat.

4) Alexandru cel Bun

Realizările interne ale domniei. Numit mai târziu „cel Bun“, în sensul de „Bunelul“, „cel bătrân“ de către cronici, noul domn se născuse pe la 1375–1380.

În îndelungata sa domnie, Alexandru a completat și a consolidat realizările predecesorilor săi, construind o rețea de curți domnești (Iași, Hârlău, Vaslui, Bârlad etc.), care serveau și ca puncte de concentrare a forțelor militare ale domniei.

Ca și Mircea cel Bătrân în Țara Românească, Alexandru cel Bun a reorganizat sfatul domnesc, din care i-a scos pe vornicii și staroștii regionali, subordonându-i vornicului și starostelui de Suceava. În schimb, apar menționați alți dregători aflați în serviciul personal al domnului, în calitate de stolnic, vistier, ceașnic, postelnic sau logofăt.

A fost organizată mai bine cancelaria domnească, aceasta cuprinzând un număr mai mare de grămătici, un dregător de seamă devenind logofătul. Tot acum s-a stabilit și formularul privilegiilor emise de domn pentru boieri sau mănăstiri, păstrat în veacurile următoare.

Întrucât primele mențiuni documentare privind împărțirea administrativă a țării apar după moartea lui Alexandru, faptul ne determină să admitem că începuturile acestei organizări datează tot din vremea domniei sale, deoarece este puțin probabil ca aceasta să se fi efectuat în perioada de lupte și de anarhie care a urmat după 1432.

În prima perioadă a domniei, când Alexandru a împărțit puterea cu fratele său Bogdan, care i-a fost asociat până la moartea acestuia, survenită în anul 1407, voievodul a avut de înfruntat tendințele anarhice ale marilor stăpâni de pământ. Aflat în Polonia în anul 1402, boierul Costea dădea un act prin care se obliga să fie credincios regelui, să atragă și pe alți nemulțumiți din Moldova și să constrângă pe domn a păstra credința față de regele polon. N-ar fi cu totul exclus ca acest Costea să fie identic cu fostul stăpânitor al Țării de Jos, care în *Pomelnicul de la Bistrița* apare plasat în șirul primilor voievozi ai țării, între Lațcu și Petru Mușat sau al Mușatei.

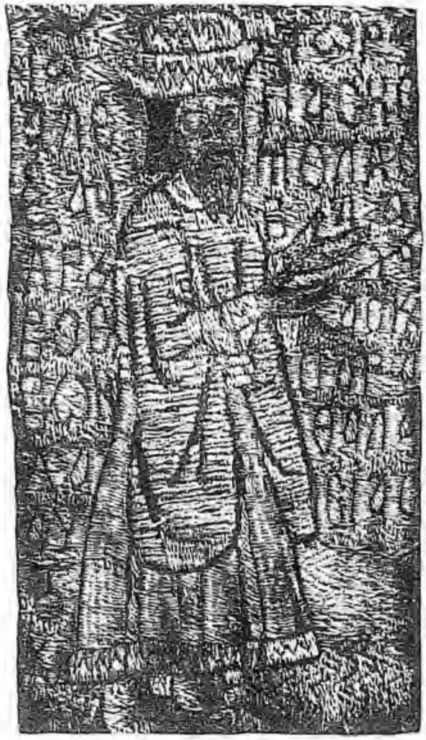

Fig. 64 Alexandru cel Bun.

Ca și Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun a emis un privilegiu comercial negustorilor din Liov (1408), prin care reglementa circulația mărfurilor și încasarea vămilor. Un comerț intens se făcea și cu Ardealul, voievodul emițând și brașovenilor un document de privilegii[1], dar și cu Țara Românească, mai ales după precizarea hotarului comun cu aceasta, printr-o convenție încheiată cu Mircea la o dată necunoscută.

Politica domnului de întărire a autorității sale i-a determinat orientarea precumpănitoare spre ortodoxia bizantină, Alexandru reușind să aplaneze conflictul care se dezvoltase între Moldova și Patriarhia ecumenică încă din vremea tatălui său, Roman I. Voievodul a început tratativele cu Patriarhia ecumenică încă din 1401, obținând deplina împăcare și recunoașterea episcopului Iosif ca mitropolit al Moldovei. Ca semn al împăcării și adeziunii la ortodoxia bizantină, voievodul a dispus aducerea cu mare pompă a moaștelor Sfântului Ioan cel Nou, martirizat de tătari la Bosforul cimerian cu 70 de ani în urmă,

---

[1] Textul acestui document nu se cunoaște, dar se deduce din documentele urmașilor săi până la Ștefan cel Mare, ca și din documentul din 13 martie 1458, prin care Ștefan cel Mare reînnoia „tuturor brașovenilor și tuturor negutătorilor și întregii Țări a Bârsei" ca „să fie volnici și slobozi să umble prin toată Țara Domniei Mele, și prin orașe și prin târguri, ca să-și vândă marfa lor" (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 264–265).

Privilegiul brașovenilor trebuie să fi fost acordat de către Alexandru cel Bun într-un moment de slăbire a tensiunii în raporturile Moldovei cu Ungaria și Sigismund de Luxemburg, moment care poate fi plasat în legătură cu înțelegerea ungaro-polonă de la Lublau (bibliografia și discuțiile purtate în legătură cu acest fapt se află la I. Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p. 108–109, cu nota 76).

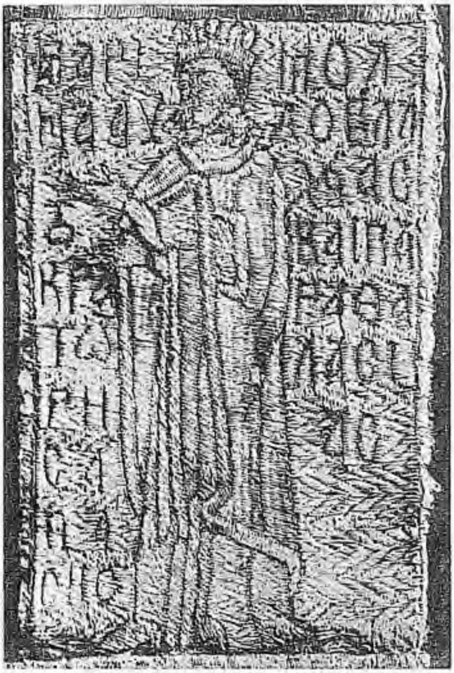

Fig. 65 Doamna Marina, soția lui Alexandru cel Bun.

urmată de instalarea lor în biserica Mirăuți din Suceava, la data respectivă catedrală mitropolitană.

Încheierea conflictului cu biserica bizantină a creat condiții favorabile pentru dezvoltarea ierarhiei ecleziastice a țării, care a fost completată cu un nou scaun episcopal situat la Roman, alături de mai vechiul centru de la Rădăuți. În târgul de la Roman, căruia tatăl lui Alexandru cel Bun îi acordase o atenție specială, se afla biserica purtând hramul Sfânta Vineri, echivalent cu Sveta Petka de la Epibatai a lumii sud-slave sau Cuvioasa Parascheva a lumii grecești. Aici fusese înmormântată, de altminteri, și doamna Anastasia, mama lui Alexandru, care la 16 septembrie 1408 a și dăruit două sate (Leucușouții „cu moara ce este la fântână" și „altul peste Moldova, unde a fost Bratul", adică Dragomireștii de mai târziu) și un vad peste apa Moldovei aceleiași biserici. Tradiția consemnată mai târziu în interpolarea lui Misail Călugărul la *Letopisețul* lui Grigore Ureche întărește această opinie, afirmând că tot Alexandru cel Bun „făcut-au și al doilea episcop, după mitropolit, la svânta mănăstirre ce ieste în oraș în Roman și i-au dat eparhiia o parte din ținuturi de supt munte din gios". Același izvor afirmă în continuare că numitul voievod „mai făcut-au și al treilea episcop la o svântă mare mănăstire, la Rădăuți și eparhiia i-au dat Țara de Sus, despre Țara Leșască, țănuturile cele de sus", pentru a încheia ca „dacă au aședzat vlădicii, le-au făcut cinste mare, că le-au pus scaunele, de șed denadreapta domnului, înaintea tuturor svetnicilor, aproape de scaunul domnescu"[1].

Sprijinul deosebit pe care Alexandru cel Bun l-a acordat bisericii este pus în lumină și de numeroasele sate, mori și pescării cu care voievodul a înzestrat mănăstirile Neamț, Sfântul Nicolae din Poiană, Moldovița (atestată într-un document din 31 octombrie 1402), precum și ctitoria sa de la Bistrița, lângă Piatra Neamț, numită în unele documente și „mănăstirea de la Piatra lui Crăciun", a cărei construcție va fi fost încheiată înainte de 7 ianuarie 1407, când voievodul o așeza sub singura conducere a egumenului Dometian, împreună cu mănăstirea de la Neamț.

---

[1] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 76 (sau ed. București, 1987, p. 19).

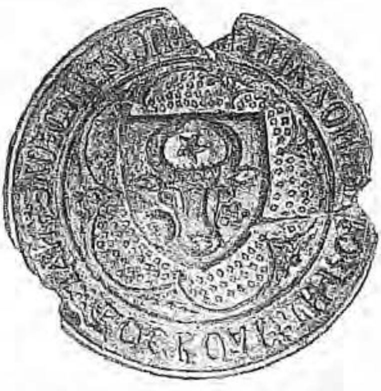

Fig. 66 Tiparul sigilar al lui Alexandru cel Bun.

Dând dovadă de toleranță în domeniul religios, voievodul a făcut concesii catolicismului, ca și unii dintre înaintașii săi, datorită legăturilor cu Polonia și Lituania. Atunci s-a înființat o nouă episcopie catolică la Baia, alături de cea de la Siret. Existența celor două scaune nu a depășit însă a doua jumătate a veacului al XV-lea. Același spirit de toleranță s-a manifestat față de credincioșii armeni existenți atunci în țara sa, unde sosiseră din centrele comerciale aflate în legături cu comerțul pontic. Prin hrisovul din 30 iulie 1401, Alexandru cel Bun îl recunoștea oficial pe episcopul Ohanes al armenilor din țara sa, având-și scaunul la Suceava.

Voievodul a permis și așezarea husiților în Moldova, mai ales într-un context în care, refugiați în Transilvania, unde erau persecutați de ierarhia catolică, aceștia au căutat și au găsit refugiu în Moldova. Un oarecare Iacob, care făcuse studii la Praga, unde devenise adept al învățăturii lui Jan Hus (1369–1415), s-a stabilit la Bacău, unde desfășura o puternică activitate împotriva bisericii catolice, propagând arta militară practicată de husiții cehi, alături de doctrina religioasă a acestora, care în unele privințe, cum ar fi împărtășania credincioșilor atât sub forma pâinii, cât și a vinului, din potir, adică „sub utraque specie", se apropia de învățătura bisericii ortodoxe. Intervențiile făcute de reprezentanții ierarhiei catolice și chiar de regele polon Vladislav Jagiello nu l-au abătut pe Alexandru de la atitudinea sa tolerantă față de husitism, în ciuda legăturilor de familie pe care voievodul le-a întreținut cu regalitatea polonă (după Ana-Neacșa, moartă la 2 noiembrie 1418, dar înaintea doamnei Marina, Alexandru cel Bun a fost căsătorit cu Ringalla sau Rimgaila[1], văduva prințului Henric de Mazovia și sora lui Virold, marele cneaz al Lituaniei, iar fiul său cel mare, Ilias, a fost căsătorit cu Marinca, o cumnată a regelui polon). Pe o broderie lucrată în ultimul său deceniu de viață— e vorba de epitrahilul de la Staraia Ladoga—Alexandru cel Bun se intitula, în grecește, autocrat, adică singur stăpânitor al întregii Moldovlahii și al Parathalassiei (= de pe lângă mare), titlu foarte apropiat de acela al tatălui său. Pe aceeași broderie, doamna Marina apare ca „autokratorissa". Altă mărturie artistică, și ea pierdută azi, a aceleiași perioade, este un *aer* sau acoperământ mortuar din anul 1428, confecționat împreună cu „iubiții fii, domnul Ilie voievod și Marina", în vremea lui Macarie, numit în același context „mitropolit al Moldovlahiei și al Parathalassiei"[2].

---

[1] La 13 decembrie 1421, voievodul dăruia „cneaghinei Rimgaila, fosta soție a noastră" târgul Siret cu Volovățul și dependințele, plus 600 de galbeni anual, ca pensie viageră (*DRH A*, I, doc. nr. 48, p. 69–72).

[2] N. Iorga, *Patrafirul lui Alexandru cel Bun, cel dintâi chip de domn român*, în AARMSI, ser. II, t. 35, 1912, reprodus și în Idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Ș. Papacostea, București, 1984, p. 159–160; C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun. Iașii în legătură cu aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou de la Suceava la 1402. Un aer sau epitaf din 1428*, Chișinău, 1934; Maria-Ana Musicescu, *Date noi cu privire la epitrahilul lui Alexandru cel Bun*, în SCIA 5, 1958, 1, p. 75–114.

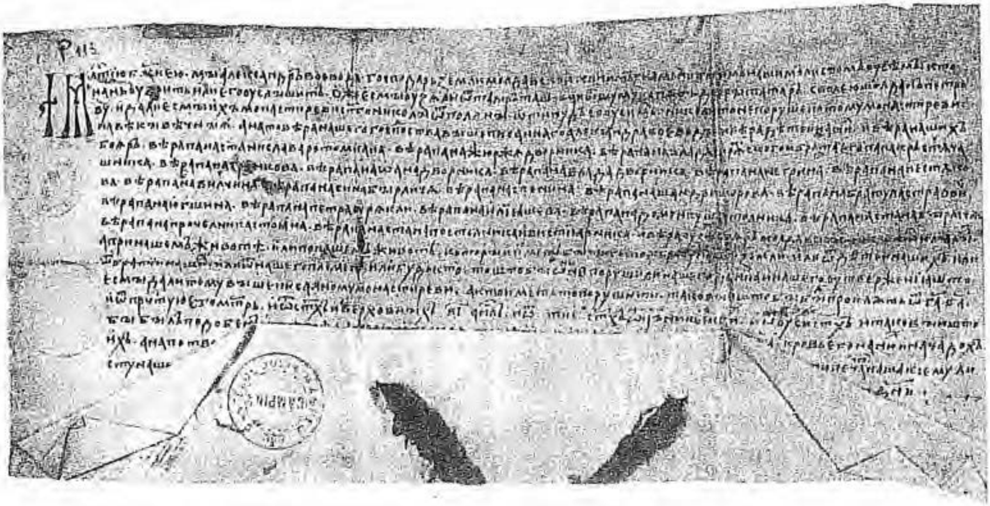

Fig. 67 1411, sept. 22. Uricul lui Alexandru cel Bun prin care face danii mănăstirii *Sf. Nicolae din Poiană.*

Interesantă este și informația privitoare la o dispută teologică organizată la curtea domnească, în prezența voievodului, între episcopul catolic de Baia și căpetenia husiților din Moldova.

Întărirea autorității centrale a însemnat nu o slăbire, ci o consolidare a poziției marilor domenii boierești: sunt cunoscute, astfel, numele lui Oană, vornicul de la Suceava, stăpân peste 30 de sate și rudă cu domnul, al lui Mihail de la Dorohoi, care stăpânea 80 de sate, al lui Ivan Cupcici, vornicul stăpân peste 20 de sate și o întinsă pustie, ori al lui Mihul logofătul. Paralel cu marile domenii boierești s-a constituit și o pătură însemnată de mărunți proprietari, numiți *curteni* în izvoarele de mai târziu, ale căror drepturi de stăpânire erau legate de obligațiile militare și administrative prestate în cadrul curților domnești regionale.

Politica externă a lui Alexandru cel Bun. Încă din primele luni de domnie, Alexandru a trebuit să înfrângă rivalitatea contracandidatului Ivașcu, fiu al lui Petru I, refugiat la curtea lui Vitold. Raporturile încordate pe care lumea polono-lituaniană le avea cu tătarii după lupta de la Worskla au anihilat aceste planuri, timpul lucrând în favoarea lui Alexandru, care încă din 1401 a reluat legăturile cu Vitold, pentru ca la 2 martie 1402 voievodul să se recunoască vasal regelui polon Vladislav Jagiello. A urmat depunerea personală a jurământului de omagiu față de regele polon la Camenița, unde domnul a fost însoțit de un numeros grup de boieri (1 august 1404), gest reînnoit în 1407 la Liov. În 1408 Alexandru acorda un privilegiu comercial și negustorilor lioveni, ca și celor din alte părți ale regatului polono-lituanian.

Această evoluție a evenimentelor se desfășura însă pe fondul unor relații deosebit de tensionate între regatul polon și cel maghiar. În contextul dat, Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, și-a găsit ca aliați cavalerii teutoni, adversari înverșunați ai statului polon, plănuind ca împreună cu ei să readucă Moldova la vechea stare de dependență față de regatul ungar. Dar oștile regelui polon au obținut o victorie însemnată asupra teutonilor la Grünwald (Tannenberg, 15 iulie 1410), punându-se astfel capăt expansiunii teutone în regiunile baltice. În afara ajutorului militar[1], domnul moldovean ar fi acordat atunci regelui polon și alte 1 000 de ruble, care adăugate la cele 3 000 acordate de Petru Mușat, completau suma totală la valoarea de 4 000 ruble, câte se solicitase inițial; Alexandru primea, în schimb, ca amanet Sniatyn, Colomeea și întreaga Pocuție, cum se numea ținutul situat la granița nord-vestică a Moldovei.

În urma înfrângerii suferite la Grünwald, marele magistru al Ordinului cavalerilor teutoni a fost constrâns să încheie pace cu Polonia la Toruń (1 februarie 1411). Întrucât ostilitățile româno-ungare continuau, Mircea cel Bătrân a reînnoit tratatul de alianță cu Polonia, gest urmat și de domnul Moldovei în vederea apărării comune împotriva Ungariei (tratatul de la Roman, 25 mai 1411). După aceasta, Alexandru a trimis în ajutorul Poloniei un alt corp militar care staționa undeva pe Vistula (1411).

Înfrângerea cavalerilor teutoni, dificultățile politice din statul ungar, ca și perspectivele favorabile pentru o intervenție în Imperiul otoman, sfâșiat de grava criză politică internă de care a știut să profite atât de bine Mircea cel Bătrân la momentul respectiv, l-au determinat însă pe Sigismund de Luxemburg să ajungă la o înțelegere cu Polonia, confirmată prin tratatul încheiat lângă granițele Ungariei, la Lublau (Lubovla, 15 martie 1412) între cele două puteri[2]. Tratatul prevedea participarea statelor contractante la o acțiune comună împotriva turcilor, la care trebuia să contribuie Alexandru cel Bun; în caz contrar, țara lui urma să fie împărțită între cele două regate învecinate ei, după o linie stabilită chiar în textul tratatului, ținut secret de către cele două regate. Necunoscând conținutul său, Alexandru a continuat, însă, să-i ajute pe poloni, trupe moldovene luptând din nou alături de cele polono-lituaniene împotriva teutonilor, în 1414. Mai mult decât atât, el a reînnoit, în 1415 și 1419, jurământul de credință dat regelui polon în octombrie

---

[1] P.P.Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în Rsl 4, 1960, p. 225–238; Șt. Ștefănescu, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald*, în Studii RdI 14, 1961, 1, p. 5–20; St. Kuczinski, *Spor o Grünwald Razprawy Polemiczne*, Varșovia, 1972. Despre coaliția antiteutonă realizată de regele polon cu acel prilej, vezi *Cronica lui Laurent Blumenau* în *Scriptores rerum Prussicarum*, IV, p. 57: „Hoc ipsum rex Iagil, quondam magnus dux Lituaniae vindicare ratus, coadunatis ex Polonia, Bohemia, Slesia, Lituania, Samogittia, Rusia, Tartharia et Walachia [= Moldova] agminibus, per Masaviam exercitum fortissimum ducendo, castra metarus est apud Gilgenburg, Prussiae oppidum".

[2] Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în Studii RdI 17, 1964, 5, p. 1129–1140; Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxembourg*, în RRH 1976, 3, p. 421–427; Idem, *Din nou cu privire la politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg (1412)*, în Ștefan Meteș la 85 de ani, Cluj-Napoca, 1977, p. 243 și urm.

1407. Mai precis, prin textul jurământului din 1419, Alexandru făgăduia suzeranului său ajutor chiar și împotriva regelui Ungariei, dacă ar fi fost cazul[1].

Între timp delegați ai Moldovei au participat la Conciliul de la Constanța (Konstanz, în sudul Germaniei), unde s-au situat pe poziții comune cu solii lui Vitold. Din știrile confuze ale canonicului Ulrich von Richenthal, reiese că la sinodul pe care Biserica apuseană îl consideră al XVI-lea Conciliu ecumenic, au participat reprezentanți ai unor orașe din Țara Românească, precum Langnaw (Câmpulung), Ergx (Argeș), Kylo (Chilia), Zürm (probabil Severin) și din Moldova, fiind amintite zece asemenea orașe, precum Suceava, Roman, Iași, Hârlău, Bârlad, Herat (probabil Siret), Molga (probabil Molda, ar putea fi Baia), precum și unii boieri ca Thobermur (Tugomir) din Țara Românească, Georgius de Samusinis (Gheorghe din Sămușeni) și Stanislav Rotompan din Moldova. Ultimul nume — Rotâmpan — este bine documentat și mai târziu în izvoare.

Conciliul de la Konstanz (1414–1418) s-a încheiat în chiar anul morții lui Mircea cel Bătrân, când pozițiile Poloniei și Ungariei se dovedeau din nou divergente. În acest context, urmașul lui Mircea a căutat să păstreze vechile legături cu Ungaria, continuând politica tatălui său, în vreme ce Alexandru cel Bun se apropia de Polonia, după cum reiese și din jurământul reînnoit de el în 1419 față de regele acestei țări.

Alexandru cel Bun și-a respectat întru totul obligațiile asumate în acest sens, având nevoie de sprijinul polon nu numai pentru a dejuca planurile de dominație ale lui Sigismund de Luxemburg, ci și în lupta împotriva primejdiei otomane, care se făcea simțită și în Moldova. Prima ciocnire a trupelor moldovene cu turcii s-a produs în contextul larg al ostilităților purtate pe linia Dunării în vremea urmașului lui Mircea cel Bătrân, care avea sprijinul lui Sigismund de Luxemburg, aflat într-o serie de conflicte izbucnite și în alte regiuni ale întinsei sale stăpâniri. După instalarea lui Radu al II-lea în Muntenia (1421), turcii au invadat și sudul Moldovei, prădându-l și îndreptându-se spre Cetatea Albă, stăpânită de Alexandru cel Bun, cu intenția de a o cuceri. Confruntat cu un asediu turcesc asupra Cetății Albe, Alexandru cel Bun a solicitat în trei rânduri ajutorul regelui polon în vara anului 1420. Cu sau fără acest ajutor, despre care nu știm dacă a sosit la timp, domnul moldovean, îmbinând rezistența militară cu o soluție diplomatică, a respins atacul turcesc, motivat poate și de sprijinul pe care Alexandru l-ar fi dat înainte lui Mihail I. În acele împrejurări, lituanul Gedygold, palatin al Podoliei, a înălțat, pe malul stâng al Nistrului, fortificația Cernigrad, diferită de Cetatea Albă[2].

După moartea lui Mircea cel Bătrân, bunele raporturi pe care Moldova le întreținuse cu Țara Românească au cunoscut o deteriorare constantă, în vremea domniei lui Dan al II-lea (1422–1431), ajungând la conflict deschis: preferințele lui Alexandru cel Bun pentru Polonia l-au dus în mod implicit la o atitudine rezervată față de Sigismund de Luxemburg, monarhul pe care s-a bazat tot timpul Dan al II-lea. Despărțirea voievodului moldovean de Rimgaila nu a afectat bunele raporturi statornicite de el cu Polonia, pe care a continuat să o ajute în conflictul ei cu cavalerii teutoni: în lupta de la Marienburg (Malborg, 1422), ostașii moldoveni au avut o comportare mai mult decât meritorie pe plan militar, obținând laude binemeritate pentru bravura lor. Cronicarul Jan Długosz relatează că „într-un chip minunat, moldovenii, cu o ceată de oameni au înfrânt oastea mare a dușmanilor, după care s-au întors în tabăra regelui biruitori și încărcați de prăzi"[1]. Chiar dacă nu a existat un spătar Coman care să-i fi condus pe moldoveni la victorie cu acel prilej, așa cum a susținut istoriografia noastră până la Nicolae Iorga[2], prezența moldovenească alături de regalitatea polonă în acele împrejurări este neîndoielnică. Ea explică și raporturile încordate dintre Alexandru cel Bun și Dan al II-lea, voievodul-cavaler susținut de Sigismund de Luxemburg pe tronul Țării Românești. La faptul că ambii voievozi se aflau în tabere creștine diferite se adăuga rivalitatea dintre ei pentru stăpânirea Chiliei, Alexandru cel Bun deținând, se pare, un anume rol în căderea lui Dan din anul 1426, ca urmare a unei înfrângeri severe pe care voievodul muntean o suferise în luptele cu turcii, la 30 mai.

---

[1] Mathias Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae...*, I, Vilnius, 1758, p. 600.

[2] *Ibidem*, p. 8–9, dar mai ales nota 11 de la p. 18 a editorilor volumului (Iorga admițând că Gedygold ar fi întărit chiar Cetatea Albă).

Nemulțumit de faptul că acordul de la Lublau nu adusese cooperarea dorită între regatul său și Polonia, cu ocazia întrevederii pe care a avut-o la Luck, în ianuarie 1429, cu monarhul polon, împăratul Sigismund a cerut aplicarea riguroasă a acelor prevederi, aducând învinuiri domnului moldovean, care a fost însă apărat de regele Vladislav Jagiello.

În contextul întrevederii de la Luck, Sigismund de Luxemburg a tratat cu regele polon și cu Vitold problema Chiliei, punct strategic de mare importanță, convenindu-se ca această dispută să fie lăsată pe seama unei comisii de arbitraj, la care însă delegații lui Sigismund nu s-au prezentat. Insuccesul tratativelor lui Sigismund, ca și apartenența Chiliei la Moldova în acel moment, a sporit resentimentele lui Dan al II-lea față de Alexandru cel Bun. Oștile Țării Românești au atacat teritoriul Moldovei în două rânduri, în anii 1429 și 1430, vizând mai ales bunurile stăpânirii lui Alexandru, „care se află în preajma cetății Chilia", indiciu evident al faptului că domnul muntean își reclama Chilia «cu vechea lui „Basarabie" de moștenire»[3]. Neputând suporta nici protecția pe care Alexandru cel Bun o acorda husiților, împăratul romano-german pusese la Luck problema Chiliei, ca și a „altor hotare pe care afirma că voievodul le luase de la Basarabia". Întrucât punctele de vedere susținute de Sigismund erau atât de diferite față de cele ale regelui polon, Vitold a servit ca arbitru în această dispută, în speranța dobândirii unei coroane regale de la împărat. În asemenea situații, cei puternici sunt totdeauna mai aproape decât micii stăpânitori aflați în taberele lor. Era și cazul celor doi voievozi români — Alexandru cel Bun și Dan al II-lea — între care orice împăcare era exclusă.

---

[1] J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XIII*, vol. II, Leipzig, 1713, col. 461–462.

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor*^{2}, IV (îngrijit de Stela Cheptea și Vasile Neamțu), București, 1996, p. 5, n. 15; Fl. Stănculescu, *A fost un spătar Coman ?*, în RIR 15, 1945, p. 351–358 și 16, 1946, p. 364–366; M. Berza, în RI 32, 1946, p. 161–164.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 22.

Ostilitatea dintre cei doi voievozi s-a menținut până la sfârșit, chiar dacă în ultimul său an de domnie voievodul moldovean și-a schimbat atitudinea față de vecinii săi de la nord. Ca și predecesorii săi, el și-a dat seama de primejdia pe care o reprezentau pentru Moldova planurile regelui Vladislav de întărire a monarhiei polone și de transformare a acesteia dintr-o federație de state slab legate între ele, într-un stat închegat. Opoziția față de aceste proiecte s-a accentuat după moartea lui Vitold, în octombrie 1430, când mare cneaz al Lituaniei a ajuns Swidrigaillo, fratele regelui polon care, făcându-se exponent al cercurilor ce doreau redobândirea independenței pierdute a Lituaniei, a inițiat o coaliție în care intrau Moldova și cavalerii teutoni, adversarii tradiționali ai coroanei polone. Aliații nu au întreprins, însă, o acțiune bine coordonată împotriva Poloniei, fiind înfrânți pe rând de forțele regale. În acest context, oștile lui Alexandru au pătruns și ele în părțile de sud ale Poloniei, dar au fost învinse.

Un armistițiu s-a încheiat la 26 august 1431. Cu acest prilej, împăratul Sigismund a reînnoit propunerea de reîmpărțire a Moldovei, stipulată în tratatul de la Lublau, respinsă însă de regele polon, care nu dorea o extindere a statului maghiar spre Gurile Dunării. Alexandru revenea astfel la atașamentul său față de Polonia, dar numai pentru foarte puțin timp, deoarece la 1 ianuarie 1432 și-a dat obștescul sfârșit, încheind o domnie asemănătoare în foarte multe privințe cu aceea a lui Mircea cel Bătrân. După cum domnul muntean reușise să-l impună pe el domn în Moldova, venise acum rândul său ca în ultimul an de domnie să întreprindă acțiuni decisive pentru a impune în Țara Românească un domn aflat sub protecția sa, care la propriu-i nume de Aldea și-a adăugat și pe cel de Alexandru, cum se chema susținătorul său moldovean.

B. CRIZA POLITICĂ DIN AL DOILEA SFERT AL VEACULUI AL XV-LEA

Perioada care a urmat morții lui Mircea cel Bătrân (31 ianuarie 1418) și Alexandru cel Bun (1 ianuarie 1432) s-a caracterizat prin lupte acerbe între diverși pretendenți la tron, recrutați de regulă dintre fiii legitimi și nelegitimi ai celor doi voievozi, sau chiar ai rudelor lor apropiate. Acest neajuns derivă din inexistența unei reguli precise a succesiunii la tron, care a favorizat situații hibride, în care principiul ereditar s-a împletit cu cel electiv. Dându-și seama de marile avantaje ce li se ofereau prin această situație, puterile învecinate au încurajat perpetuarea sistemului, ba chiar l-au întărit, adăpostind ei înșiși și dând tot concursul unor pretendenți proveniți, în acel prim veac de afirmare a puterii lor, din familiile domnitoare ale celor două țări, iar din veacul al XVI-lea și din alte familii boierești cu veleități sau apetențe domnești. De o altă concepție decât cea apuseană catolică, tradiția orientală și ortodoxă nu a pus stavilă acestui „obicei prost“, care a adus numeroși pretendenți, lăsând permanent deschisă chestiunea succesiunii la tron. Accentuarea suzeranității otomane a perpetuat și chiar cronicizat această chestiune, pentru ca din veacul al XVI-lea, mai ales din a doua sa jumătate, tronul celor două țări române să fie scos la mezat. Supralicitarea acestei laturi avea să ducă la scurtarea duratei domniilor, uneori cu reveniri în scaunul aceleiași țări, sau în al celeilalte, fapt ce a întărit în timp unitatea românească medievală. Dar până să se ajungă aici, s-au constatat multe fenomene centrifuge, de dezbinare internă manifestate prin războaie, adeseori sângeroase, între diversele facțiuni boierești, care au slăbit puterea de rezistență în fața agresiunii otomane, favorizând intervențiile factorilor politici din afara țării, în treburile ei interne.

Sistemul a perpetuat în fapt numai neajunsurile celor două principii nu și avantajele lor: orice rudă a familiei domnitoare putea pretinde domnia, dar în primul rând descendenții unui domn, fără ca în această privință să se facă vreo deosebire între descendenții legitimi și cei nelegitimi. Orice „os domnesc“ sau „mlădiță bastardă“ a rădăcinii domnești emitea pretenții de domnie cu aceeași dezinvoltură cu care o făceau urmașii legitimi, deși în practica judiciară curentă există dovezi, însă mai târzii, cele din veacurile al XVI-lea și mai ales al XVII-lea fiind evidente, că în chestiuni de drept succesoral fiul nelegitim, zis și *copil*, avea o poziție net inferioară celui legitim (*fecior*). Susținute de grupările boierești, interesate să-și consolideze puterea prin răsturnările cât mai dese de domnii, aceste lupte pentru domnie au slăbit Țările Române tocmai în împrejurările când acestea aveau de făcut față presiunii otomane din ce în ce mai puternice. Este o realitate pe care istoricul Chalcocondil a exprimat-o corect și sugestiv prin afirmația că românii — pe care-i numește daci și-i prezintă împărțiți în două state „cu legi nu prea bune“, „Bogdania adică Moldova“ și „țara aceasta de la Istru“, adică Țara Românească — „au obiceiul să nu rămână cu aceiași domni, ci mereu după interesul lor să-i schimbe“, punându-i „când un stăpânitor, când altul“[1], fapt confirmat și de Ducas, care vedea „neamul vlahilor nestatornic și îndreptându-și ușor gândul spre răsturnarea domnilor“[2].

Asemenea fenomene s-au produs în ambele țări române după moartea lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun. Ele au durat mai mult timp și au lovit mai direct Țara Românească decât Moldova, datorită impactului considerabil mai puternic al Islamului în zona care se învecina cu Imperiul otoman pe toată linia frontierei dunărene. A acționat cu mai multă virulență în Moldova, dar aici a durat mai puțin, fiind urmată de domnia îndelungată și deschizătoare de noi orizonturi a lui Ștefan cel Mare.

1. Țara Românească de la Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș (1418–1456)

Primele manifestări ale crizei politice. Mihail I și Radu Prasnaglava. Domnia lui Mahomed I (1413–1421), adversarul declarat al lui Mircea, a adus schimbarea raportului de forțe la Dunăre în defavoarea Țării Românești încă din vremea domniei lui Mircea cel Bătrân. Urmările noii situații s-au făcut simțite chiar din primii ani de după moartea lui Mircea, când fiul și urmașul său la tron, ***Mihail I*** (1418–1420) a condus țara în condiții deosebit de grele, turcii atacând în mai multe rânduri teritoriul stăpânit de noul voievod, care înțelegea să continue politica tatălui său de alianță cu Ungaria împotriva pericolului otoman.

---

[1] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de V. Grecu, p. 63, r. 30–33.

[2] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ed. critică de V. Grecu, București, 1958, p. 252.

Ca unic fiu legitim, după cât se pare, Mihail fusese asociat de tatăl său Mircea cu mult timp înainte de sfârșitul domniei sale, ba chiar înainte de anul 1400, după cum reiese din hrisoavele marelui voievod, ca și din inscripția de pe clopotul mănăstirii Cozia, probabil cel mai vechi clopot păstrat în Țara Românească, după cel de la Cotmeana.

Această politică ar fi avut rezultate mult mai bune dacă nobilimea ungară s-ar fi angajat mai hotărât în lupta antiotomană, iar sistemul de moștenire al tronului în cele două țări românești extracarpatice nu ar fi fost atât de defectuos.

Mihail I sau Mihăilă (de la „Michaila Voyvoda“, cum a observat N. Iorga într-un document latin) se putea intitula „domnul Țării Românești și al munților și către Țara Tătărească amândouă părțile, de dincoace și de peste Dunăre, până la Poarta de Fier și până la Marea Neagră“[1], formulă ce amintea „titlul“ tatălui său, ca și stăpânirile acestuia.

Noul domn se arăta preocupat de menținerea unor bune raporturi cu negustorii brașoveni (stabilind vama pe care aceștia o aveau de plătit nu numai în cetatea Dâmboviței, ci și la Rucăr ori la Bran, unde se pare a fi pătruns o garnizoană muntenească), precum și cu sașii din Cisnădie (Heltau), cărora le confirma permisiunea de a-și paște turmele în munții Munteniei[2].

Această scurtă perioadă de acalmie lua sfârșit din 1419, când ***Dan al II-lea***, fiul lui Dan I și deci nepot de frate al lui Mircea cel Bătrân, își făcea apariția pe scena politică, socotindu-se mai îndreptățit decât Mihail la domnia Țării Românești. Din informațiile confuze ale cronicarilor bizantini se poate presupune că Dan își petrecuse până atunci vremea la Constantinopol, unde e posibil să se fi refugiat încă de la începutul domniei lui Mircea. Amestecul marelui voievod în treburile interne ale Imperiului otoman după moartea lui Baiazid regrupase alianțele în Peninsula Balcanică, Imperiul bizantin situându-se de partea adversarilor lui Musa și ai aliatului său Mircea, situație care în 1419 ușura întreprinderea lui Dan al II-lea și sprijinirea ei atât de către bizantini, cât și de către turci[3]. Această desfășurare a evenimentelor l-a determinat pe Mihail să suspende haraciul stabilit în 1415, fapt considerat de cronicile turcești drept una din cauzele expediției otomane. Primele atacuri turcești aveau loc în vara anului 1419, când domnul muntean a reușit să respingă aceste atacuri ce loveau îndeosebi regiunea Banatului de Severin, având și sprijinul unor ajutoare trimise de Sigismund de Luxemburg.

---

[1] *DRH B*, I, doc. 43, p. 88.

[2] „Hospitibus in oppido Heltha commorantibus...et eoruum homines, videlicet Valachi...cum ipsorum pecudibus aut ovibus in montibus nostris pascere“ (Hurmuzaki, I/2, p. 502; A.D.Xenopol, *op.cit.*, II, p. 94, n. 84).

[3] Faptul e confirmat de scrierile istorico-politice ale arhiepiscopului Symeon al Thessalonicului (D. Balfour, *Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, Viena, 1979, p. 48 și urm.). În această situație, este puțin probabil scenariul conform căruia Dan al II-lea ar fi fost crescut la Constantinopol, fiind în același timp și aliat al lui Musa (cel susținut de Mircea, dar nu și de bizantini), cum și l-a imaginat N. Iorga (*op. cit.*, IV, p. 7).

Noi lupte cu turcii au avut loc în toamna anului 1419 în jurul Severinului, unde sosise între timp și Sigismund de Luxemburg; prins în marile complicații aduse de husitism în Boemia, acesta n-a realizat mare lucru împotriva turcilor, care-i amenințau direct părțile sud-estice ale regatului. Considerându-se suzeranul domnului muntean, regele-împărat garanta locuitorilor Țării Românești „să trăiască în credința lor", cerându-le să-l slujească „cu dreptate"[1]; în aceleași împrejurări, el confirma o serie de privilegii recentelor ctitorii de la Vodița și Tismana ale domnilor munteni.

Înainte de a ajunge în Transilvania, Sigismund retrăsese lui Mihail stăpânirea asupra castelului Bran, motivând că pârcălabii acestuia comiteau abuzuri (actul din 7 iunie 1419). Efecte mai mari a avut însă anexarea cetății și a regiunii Severinului de la Țara Românească, ținuturi pe care, împreună cu Mehadia și Orșova, Sigismund le-a pus sub comanda lui Ștefan de Losoncz, căpetenia forțelor militare menite să apere Dunărea în acea regiune extrem de amenințată.

După ce pacificase provinciile asiatice și înăbușise mișcarea bedreddinistă, sultanul Mahomed I a hotărât să întreprindă „un mare război sfânt" împotriva Țării Românești, întrucât domnul acesteia „s-a răzvrătit din nou, devenind neascultător și ... a încheiat înțelegere cu craiul unguresc", încălcând astfel tratatul (*ahid*) și pactul (*misak*) încheiat cu Poarta[2]. Pornită în aprilie sau în mai 1420, expediția a antrenat forțe uriașe, conduse de însuși sultanul Mahomed. După spusele cronicilor turcești, trupele otomane au atacat și supus inițial „patru cetăți vestite", anume Isaccea și Enisala în Dobrogea, Giurgiu și Turnu în Muntenia, după care au pustiit Țara Românească, de unde au luat nenumărați robi „zaherea fără socoteală și avuții multe"[3]. În iulie 1420, regele polon considera Țara Românească „supusă cu totul" turcilor[4], iar în Moldova se inițiau primele măsuri de apărare împotriva invadatorilor, care asediau Cetatea Albă cu o flotă puternică. Supunând Țara Românească, turcii au cucerit și cetatea Severin.

În cursul acestor lupte și-a pierdut viața domnul Mihail I, fapt consemnat într-un codice vechi, care amintește și de o „mare devastare și prăpăd săvârșite de turci în Valahia Mare"[5].

Campania din 1420 a însemnat pentru Țara Românească pierderea unei mari părți a Dobrogei, ca și a liniei de apărare a Dunării, chiar dacă pentru otomani marele fluviu a continuat să reprezinte și în cursul veacurilor următoare frontiera ce despărțea „teritoriul necredincioșilor" de „țările islamice"[6]. Aceeași campanie s-a soldat și cu o gravă știrbire a statutului politic al Țării Românești, prin impunerea unui domn mai favorabil Porții, în persoana lui ***Radu al II-lea***, un alt fiu al lui Mircea, care prin comparație cu Mihail I a fost mai concesiv față de turci, permițând trupelor acestora, care în același an (1420) au prădat sudul Transilvaniei, să treacă prin țara sa[1].

---

[1] *DRH B*, I, p. 92; *DRH D*, I, p. 210.

[2] *Cronici turcești*, I, p. 446–447.

[3] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, III, p. IX.

[4] Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 80–81.

[5] *Sokr. Kugeas, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts*, în Byzantinische Zeitschrift 23, 1914–1919, p. 151.

[6] V. Panaite, *Dunărea, apă de gazii*, în Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito, București, 1996, p. 174–189, aici p. 176.

Moartea în luptă a lui Mihail I a fost urmată de dispariția de pe scena politică a celor doi fii ai săi, Radu și Mihail, menționați într-un act din 22 iunie 1418 care, după Leunclavius, ar fi fost duși de turci în robie[2]. În orice caz, desfășurarea de forțe a fost destul de mare, ostilitățile vizând atât partea de vest a Țării Românești, cu Severinul, cât și pe cea de est, cu cetățile Chilia și Cetatea Albă, fapt care angaja și Moldova în lupta antiotomană. Din puținele documente păstrate, Radu al II-lea pare a fi nutrit ambiții similare tatălui său, purtând chiar și titlul domnesc foarte apropiat de al aceluia („stăpânind și domnind toată Țara Românească și peste munți, încă și spre părțile tătărești, și herțeg Amlașului și Făgărașului și stăpânitor Banatului de la Severin și peste Dunăre până la Marea cea Mare"). Mijloacele i-au fost însă mai reduse, datorită rivalității dezvoltate în jurul scaunului domnesc, precum și concesiilor făcute de el turcilor, între care s-ar fi aflat și obligația de a-i însoți în campania întreprinsă de ei în Transilvania. În ciuda faptului că el a confirmat brașovenilor privilegiile comerciale anterioare (17 mai și 21 noiembrie 1421), partida adversă, adeptă a unei politici de alianță cu Sigismund de Luxemburg, l-a poreclit *Prasnaglava* (adică nulitate, cap sec), cognomen pe care îl constatăm aplicat chiar într-un document al regelui Sigismund din anul 1427[3].

În fruntea partidei adverse se afirma Dan, ce se va numi al II-lea. Din relatările confuze ale cronicarilor bizantini, ar reieși că el fusese trimis de Mircea drept căpetenie a trupelor muntene puse prin anul 1410 sau 1411 la dispoziția lui Musa[4], care avea să dețină puterea supremă la turci în perioada 1411–1413. Soarta lui a devenit vitregă după victoria lui Mahomed I, adversar al lui Musa, dar a trebuit să se îmbunătățească după moartea acestuia, când istoricul Ducas ni-l prezintă în oastea otomană ce asedia capitala bizantină în 1422, sub noul sultan Murad al II-lea. De aici s-a strecurat în tabăra asediaților și „dându-se drept cunoscut al împăratului, lua parte la ieșirile bizantinilor, săvârșind mari fapte de vitejie împotriva turcilor. Iar când Murad s-a lăsat de împresurat Constantinopolul și n-a ajuns la ce nădăjduia, căci și-a greșit scopul, atunci Dan s-a închinat împăratului, cerându-i slobozenie să plece pe drumul cel mai drept acasă. Dându-i toată cinstea, împăratul l-a urcat în una din cele mai mari corăbii și l-a trimis pe Marea Neagră la Cetatea Albă. Boierii Țării Românești ce se aflau la fața locului l-au proclamat acolo pe el domn și l-au instalat în domnia bunicului său, omorându-l pe feciorul din flori al lui Mircea"[5].

---

[1] G. Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395–1526*, în RRH 13, 1974, 3, p. 415–443.

[2] N. Iorga, *Istoria românilor*², IV, p. 7, n. 38.

[3] *DRH D*, I, p. 252; cf. Hurmuzaki, I/2, p. 550 („Prazna Glava").

[4] Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 114, r. 12.

[5] Ducas, *op. cit.*, p. 252, r. 8–16.

Dan al II-lea. Fiind preferatul grupării boierești ostile lui Radu Prasnaglava, Dan al II-lea trebuie să fi ajuns domn al Țării Românești în toamna anului 1422[1]. Menționarea Cetății Albe ca un punct important al periplului întreprins de Dan al II-lea a impus în istoriografia noastră opinia că Dan al II-lea a venit la domnia Țării Românești având și concursul lui Alexandru cel Bun, Cetatea Albă fiind incontestabil a Moldovei. Este însă mult mai probabilă apariția lui Dan al II-lea la Chilia, aflată în posesia Țării Românești, unde a fost primit de facțiunea boierilor munteni care-i era favorabilă, decât la Cetatea Albă, mult mai cunoscută bizantinilor, care o puteau astfel consemna ușor în locul celeilalte. Stăpânirea muntenească asupra Chiliei este confirmată de Sphrantzes, care ne informează cum în toamna anului 1423, împăratul Ioan al VIII-lea a revenit din Ungaria la Constantinopol pe la „numita Chilia de la fluviul Dunărea", localitate aflată „înspre părțile de pe la Marea Vlahie"[2]. Vizita împăratului bizantin în Ungaria, făcută pe o rută asemănătoare celei a lui Dan al II-lea, arată orientarea antiotomană manifestată încă de la începutul domniei noului voievod. Din această cauză, Sigismund îi spune lui Dan „credinciosul și iubitul nostru, cinstitul și măritul Dan, voievodul Țării noastre Românești", căruia-i dădea însă dispoziție să nu-i silească pe brașoveni a-i primi moneda sa de calitate inferioară.

Imperiul otoman a privit, însă, înscăunarea lui Dan al II-lea ca un gest ostil, de rupere a relațiilor stabilite cu Țara Românească în vremea domniei lui Radu. Drept urmare, o mare oaste turcească a trecut Dunărea la începutul anului 1423, cu scopul de a-l readuce pe Radu Prasnaglava la domnia Țării Românești. Înscăunarea lui Dan al II-lea a reprezentat însă semnalul de reluare a luptei antiotomane, cu scopul de a se restabili vechile raporturi din vremea lui Mircea cel Bătrân. Pentru modul în care a știut să conducă lupta contra turcilor, Dan a meritat pe deplin numele de „cel Viteaz". Turcii au suferit astfel o severă înfrângere la 26 februarie 1423, când pe câmpul de luptă ar fi lăsat 36 000 de morți, cifră exagerată, pe care ne-o transmite un izvor contemporan[3], indicând astfel, în chip convingător, amploarea dezastrului înregistrat de către turci cu acel prilej. Aceștia au repetat expediția în același an, dar Dan al II-lea a reușit să-l respingă din nou cu ajutorul lui Pippo Spano de Ozora, italianul pe care Sigismund de Luxemburg îl numise comite de Timiș. După noua victorie, trupele celor doi aliați au trecut Dunărea, cucerind cetățile de pe malul drept al fluviului. A fost prima expediție ofensivă împotriva turcilor la care oastea Țării Românești lua parte după moartea lui Mircea cel Bătrân.

---

[1] Întrucât asediul capitalei bizantine a avut loc între 2 iunie și 6 septembrie 1422 (cf. Halil Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300–1600)*, București, 1996, p. 63), data încheierii asediului fiind menționată și de G. Sphrantzes, *Memorii 1401–1477*, ed. V. Grecu, București, 1966, p. 15, r. 16–17, rezultă că plecarea lui Dan către Țara Românească a avut loc în toamna anului 1422, poate chiar în luna septembrie.

[2] Ducas, *op. cit.*, p. 17, r. 25 și p. 19, r. 9–10. Se cuvine deci amendată opinia emisă de N. Iorga, *Istoria românilor*^{2}, IV, p. 11, conform căreia „Valahia Mare" din acest text, unde e arătată ca aflându-se Chilia, desemna în acest caz Moldova, care ajunsese atunci „să se înalțe mai sus de țara cea veche", adică decât Țara Românească. În realitate, „Megale Blachia" apare la Sphrantzes și cu prilejul campaniei întreprinse de Mahomed al II-lea, împotriva lui Vlad Țepeș la 1462 (Sphrantzes, *ed. cit.*, p. 128, r. 11–12 și p. 553, r. 25–26), context în care nu poate fi vorba decât de Țara Românească.

[3] Vezi N. Iorga, *Biruința din 1423 a lui Dan Vodă contra turcilor*, în RI 22, 1936, 4–6, p. 112.

Dan al II-lea a încercat chiar să imite modelul marelui său înaintaș, inițiind o ofensivă mai largă împotriva turcilor, în colaborare cu Sigismund de Luxemburg. Împreună cu acelea ale lui Pippo Spano, trupele muntene au trecut Dunărea în anul 1425, ocupând câteva cetăți și obținând o frumoasă victorie asupra turcilor lângă Vidin. Oastea victorioasă era însoțită de un fiu al fostului țar bulgar Šišman, pretendent pe care Sigismund îl așezase la Lipova, urmând a fi înscăunat ca țar al Bulgariei eliberate: este vorba de Eufrosin, numit și Fružin, căruia sursele venețiene îi spun „domn al Zagorei“[1]. Dispariția elitei politice autohtone în Bulgaria ca urmare a cuceririi turcești l-a lipsit însă pe noul țar de un sprijin eficient, condamnând la nereușită încercarea sa, dar amintirea luptelor purtate de trupele românești la sud de Dunăre s-a păstrat în folclorul balcanic, care a preamărit faptele lui Dan „cel Viteaz“[2]. Un rol de seamă în aceste lupte l-a jucat mica boierime și țărănimea. Unii oșteni au fost răsplătiți de către domn prin danii de pământ: într-unul din aceste documente, domnul menționa că beneficiarul daniei îi slujise „în toate războaiele cu dreaptă credință“[3], iar un alt oștean a fost răsplătit ca urmare a luptei de la Cegov[4].

Semnele unei noi crize politice în Țara Românească s-au manifestat în 1426, când, după reușita inițială de a rezista trupelor turcești ce-l susțineau pe Radu, „făcând mare măcel printre dușmanii săi și câștigând un glorios triumf“[5], Dan a fost înfrânt (30 mai 1426) și silit să fugă, trupele lui Radu ocupând o bună parte din țară.

Au urmat o serie de lupte, asociate conflictelor interne dintre taberele boierești, grupate în jurul celor doi domni, în care Radu era ajutat de turci, iar Dan de Sigismund de Luxemburg, cu care a și încheiat un tratat de alianță (*tractatus defensionalis*). Ajutat de Sigismund, Dan al II-lea a izbutit să-i alunge pe turci și pe Radu, reocupând tronul în primăvara anului 1427.

Profitând de aceste lupte, Alexandru cel Bun a ocupat cetatea Chilia, aflată până atunci în stăpânirea Țării Românești, fapt care a deteriorat relațiile dintre Dan — aliatul lui Sigismund de Luxemburg — și Alexandru cel Bun — aliatul regelui polon — ambele puteri fiind interesate în stăpânirea importantului port de la Dunărea de Jos[6].

---

[1] N. Iorga, *Notes et extraits...*, I, p. 435, n. 1.

[2] Despre prezența lui Dan al II-lea în folclorul sârbesc, v. Vladan Nedic, *Vojvoda Dan u srpskohrvatskoj usmenoj pesmi*, în Radovi Simpozijuma Vršac, 22–23 V 1970 (=Lucrările Simpozionului de la Vârșeț, 22–23 mai 1970), Pančevo, 1972, p. 239–241.

[3] *DRH B*, I, p. 123.

[4] Menționată într-un document din 1639, lupta de la Cegov a fost localizată fie la sud de Dunăre, fie la Ciacova, în Banat, și datată înainte de tratatul de apărare („tractatus defensionalis“, extras din G. Fejer, *Codex diplomaticus...*; de unde a fost reprodus în Hurmuzaki, vol. I/2, p. 531), încheiat în 1426 între Dan și Sigismund de Luxemburg sau la puțin timp după acesta (v. Dan Pleșia, Ștefan Andreescu, *Un épisode inconnu des campagnes du voévode Dan II, prince de Valachie*, în RRH 1974, 3, p. 545–557; P.Ș. Năsturel, *Les Ottomans sur le Bas-Danube au XVe siècle. Quelques précisions*, în SOF 1982, p. 28–33).

[5] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 80–81.

[6] Șt. Andreescu, *O icoană dispărută și un titlu domnesc*, în RI 9, 2000, 1–2, p. 104.

La moartea despotului Ștefan Lazarević (1427), în Serbia s-a declanșat o criză politică. Pentru a împiedica ocuparea totală a acestei țări de către turci, Sigismund a trecut cu oastea în Serbia, dar a fost înfrânt de către turci la Golubać (3 iunie 1428), fapt urmat de o nouă invazie turcească în Țara Românească, al cărei domn îl ajutase pe Sigismund. În cursul acestei lupte, și-a pierdut viața Radu Prasnaglava.

Scăpând de rivalul său și fiind convins că nu mai poate rezista mult forțelor otomane, Dan al II-lea s-a supus sultanului în anul 1428, fapt ce a tensionat raporturile dintre Dan și Sigismund, care se considera suzeranul celui dintâi, eliberând chiar documente de întărire pentru unele proprietăți din Țara Românească.

Statutul de autonomie al Țării Românești a fost confirmat și prin tratatul încheiat de Sigismund cu Imperiul otoman, în februarie 1429.

Presiunea otomană s-a întărit însă din nou asupra Țării Românești, fapt care a diversificat opțiunile politice ale marii boierimi: o parte a acesteia s-a grupat în jurul boierului ***Aldea***, care se intitula fiu al lui Mircea cel Bătrân, având însă și sprijinul lui Alexandru cel Bun, împotriva lui Dan al II-lea, în timp ce o altă delegație boierească a fost trimisă la Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei și împăratul Germaniei, cerându-l ca domn pe ***Vlad Dracul***, un alt fiu al lui Mircea.

Aflat la Nürnberg, Sigismund îl învestea pe Vlad Dracul voievod al Țării Românești și duce al Amlașului și Făgărașului (1431), pentru a putea domina mai bine regiunile de la Dunăre, unde încercase să-i aducă pe cavalerii teutoni încă din 1427, după moartea lui Pippo Spano (27 decembrie 1426)[1], atunci când împăratul-rege înregistrase cererea unei delegații a nobilimii transilvănene de a nu fi trimisă în luptă contra turcilor, pe motiv că aceasta era sarcina românilor, care cu aceeași misiune se și aflau sub steagurile regale. În aceste împrejurări, Klaus de Redwitz, perceptorul teutonilor trimiși la cererea lui Sigismund în regatul Ungariei, a fost învestit ca ban de Severin, având sub ordinele sale mai multe garnizoane și un total de vreo 4 000 ostași. Între posesiunile confirmate lor se afla și insula Saan, viitoarea Ada-Kalé.

Poate chiar înainte de prima sosire a teutonilor în Banat, izvoarele atestă un prinț portughez — Dom Pedro de Coimbra, „un tip de cavaler ca al lui Dan însuși“[2], animat de același ideal medieval al cruciadei — în oastea lui Sigismund de Luxemburg[3]. Absorbit de problemele occidentale, a căror urgență-l va fi împins și la încheierea tratatului de pace cu turcii (1429), Sigismund l-a lăsat pe Dan al II-lea să se descurce singur într-o situație politică tot mai grea pentru el. Boierul Aldea, care și-a spus și Alexandru după numele sprijinitorului său din Moldova, a reușit să ocupe tronul Țării Românești în vara anului 1431 (înainte de luna iunie), după ce Dan al II-lea a căzut „luptând vitejește împotriva ismailitenilor“, cum spune o cronică sârbească[1].

---

[1] I. Hațegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane <1389–1426>. Rolul lui Filippo Scolari*, în RI 31, 1978, 6, p. 1025–1039.

[2] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 15.

[3] Idem, *Un prinț portughez cruciat în Țara Românească a secolului al XV-lea*, AARMSI, ser. III, t. 5, București, 1925, p. 333–337, text tradus apoi în franceză în RHSEE, 1926, p. 8–13; A. Pippidi, *Aperçu sur les rapports des Roumains avec les Ordres de chevalerie*, în Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito, București, 1996, p. 107–115, aici p. 112 și 115, nr. 42, unde este citată lucrarea lui Francis M. Rogers, *The Travels of the Infante Dom Pedro of Portugal*, Cambridge, Mass., 1961.

Alexandru Aldea. Deși în documentele vremii apare tutelat de un boier puternic numit Albul (pe care alte documente mai târzii îl vor numi „cel Mare“), Alexandru Aldea nu poate fi considerat un domn marionetă, nici o simplă unealtă a turcilor, împotriva cărora a încercat să lupte la început. El nu a reușit însă să mai organizeze rezistența împotriva acestora, așa cum o făcuse predecesorul său, Dan al II-lea. Mai mult decât atât, el a fost silit să se alăture turcilor în marea expediție întreprinsă de ei în Transilvania. A fost pentru prima oară când oastea Țării Românești însoțea oștile turcești, faptul reprezentând un grav prejudiciu adus poziției sale externe. Participarea munteană la expedițiile îndreptate împotriva Transilvaniei a fost însoțită de obligația domnului de a se prezenta periodic la Poartă pentru închinare, ca și aceea de a trimite ostatici dintre fiii săi sau ai boierilor.

Strânsele legături ale lui Alexandru Aldea cu centrele ortodoxiei răsăritene, în special cu Muntele Athos, au ascuțit conflictul cu Vlad Dracul, care a și sosit în Transilvania, având sprijinul lui Sigismund de Luxemburg, interesat ca la sud de Carpați să aibă din nou un domn fidel politicii sale. Acesta nu putea fi însă Aldea, urcat pe tron cu sprijinul lui Alexandru cel Bun, care nu întreținuse cu Sigismund cele mai bune raporturi, mai ales în partea finală a domniei sale, marcate de tensiuni cu Dan al II-lea, protejatul împăratului-rege. Resentimentele acestuia din urmă față de Alexandru cel Bun se întăriseră și ca urmare a faptului că domnul moldovean îi adăpostise pe husiți în țara lui.

În situația dată, nu e de mirare eșecul noii aventuri a teutonilor în părțile situate acum la extremitatea sud-vestică a posesiunilor transilvane ale regelui Ungariei, ei fiind zdrobiți sub zidurile Severinului de către forțele otomane sprijinite de voievodul muntean Alexandru Aldea (1432). În scrisori adresate apoi brașovenilor, acesta căuta însă să se disculpe pentru ajutorul acordat turcilor, susținând că fusese nevoit de împrejurări să adopte această atitudine și declarându-se un fidel slujitor al „domnului meu, craiul“, adică al regelui Ungariei[2]. Prezența ulterioară a lui Vlad Dracul în Transilvania trebuie văzută ca reacția firească a lui Sigismund de Luxemburg pentru refacerea poziției pierdute la sud de Carpați. La rândul său, Aldea cerea extrădarea adversarului care-l pândea din Transilvania, adversar pe care boierul Albul îl numește „Drăculea“ și-l prezintă gata să plece la Poartă[1]. În atare eventualitate, Vlad Dracul devenea deosebit de periculos pentru Aldea. E probabil că românescul „Drăculea“ s-a aflat la baza numelui „Dracules“ sau „Dragulios“, acordat de istoricii bizantini lui Vlad Dracul[2].

---

[1] Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, p. 114 (cu indicarea datei 6940=1432, dar Aldea era domn din anul anterior).

[2] Publicate în *DRHD*, I, p. 292–296, aceste documente ilustrează primejdia care plana încă de pe atunci asupra Țării Românești și a Transilvaniei, precum și interdependența dintre cele două țări, în această privință, Aldea subliniind că „dacă ar fi să piară țara aceasta“ a lui, vor pieri și brașovenii, ba chiar „nici țara domnului meu, craiul, nu va avea liniște. Fiindcă am stat contra păgânilor, voi mi-ați scornit vorba că m-am dat turcilor; dar noi slujim domnului nostru, craiul, și sfintei coroane...Eu m-am dus la turci, *dar nu de voia mea* [subl. ns.] și am făcut liniște țării câtă a rămas“.

Beneficiind de bunăvoința sultanului Murad al II-lea (1421–1451), Alexandru Aldea a murit în scaunul său, după 25 iunie 1436, episod care a marcat izbânda stăruințelor lui Vlad Dracul de a ajunge domn al Țării Românești.

Vlad Dracul (1436–1442; 1443–1447). Instalarea în scaun a lui Vlad Dracul a fost precedată de o perioadă de deteriorare constantă a poziției lui Aldea, provocată în mare măsură de expedițiile de jaf turcești ale anilor 1434–1435, care arătau că turcii nu respectau condițiile de pace nici cu prețul umilințelor acceptate de domn. De altfel, scriind brașovenilor în 1432 că fusese nevoit să se ducă la Poartă „cu frică“ și pentru a face „liniște“ țării, acesta recunoscuse că turcii „mi-au risipit țara, cu toate că s-au jurat cu credință și cu jurământ și primiseră credința“[3].

Ocuparea tronului de către Vlad Dracul trebuie privită ca rezultatul unei acțiuni a forțelor politice muntenești, care considerau că singura ieșire din situația umilitoare în care ajunsese Țara Românească consta în reluarea ostilităților cu Imperiul otoman.

Înscăunarea definitivă a lui Vlad Dracul a avut loc în toamna anului 1436, cel mai târziu în luna decembrie: primul document al noului voievod, un privilegiu comercial acordat brașovenilor, datează din 24 ianuarie 1437, care avea să fie repetat la 8 aprilie 1437, când voievodul muntean se intitula „întru Christos Dumnezeu bine credincios și de Christos iubitor și de sine stătător Mare voievod și domn, oblăduitor și stăpânitor a toată Țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, herțeg de Amlaș și Făgăraș“. De la Ordinul Dragonului, instituit în 1408 și cu care vechiul său protector Sigismund de Luxemburg îl onorase în 1431, când viitorul domn al Țării Românești a fost prezent și la Conciliul de la Basel, derivă supranumele său de „Dracul“ sau „Drăculea“, cu varianta „Dracula“, pe care legende ulterioare, amplificate până în zilele noastre, au aplicat-o fiului său Vlad Țepeș.

O încercare făcută de oștile turcești pentru a-l răsturna pe noul domn, care refuzase să plătească haraciul datorat Porții, a fost respinsă de acesta. Răsunetul victoriei obținute de Vlad Dracul s-a menținut mulți ani de-a rândul. Alcătuind un memoriu cu privire la posibilitatea organizării unei cruciade împotriva turcilor, un sfetnic de origine italiană (Ioan Torzelo) al împăratului bizantin Ioan al VIII-lea susținea că la o atare expediție trebuiau să participe și 15 000 de călăreți din Țara Românească, considerați printre cei

---

[1] I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Tara Ungurească*, vol. I, București, 1905, p. 47–48, 57, 201–202 și 249–251; Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603*, București, 1931, p. 28–29, 45 și 377–379 (vezi N. Iorga, *Istoria românilor*^{2}, IV, p. 25, n. 32 și 33).

[2] Forma „Dragoulios“ apare la Ducas, iar „Drakoules“ la Laonic Chalcocondil. Cf. Aurel Răduțiu, *Despre numele „Drakula“*, în AIIC 35, 1996, p. 25–33.

[3] *DRH D*, I, p. 291–292.

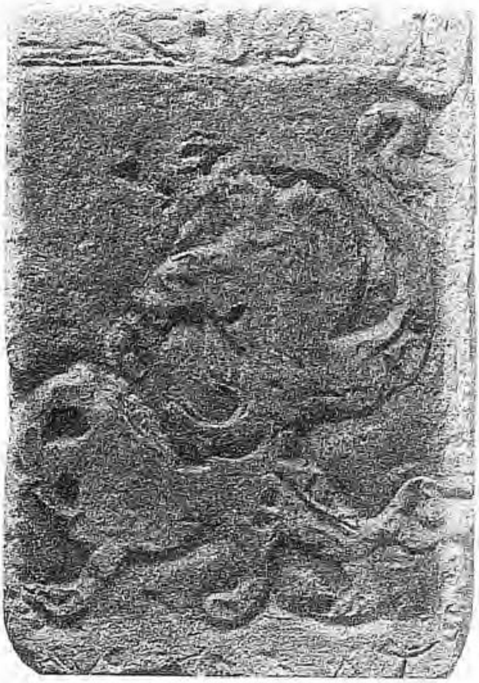

Fig. 68 Stema familiei Drăculeștilor, sec. XV. Basorelief de la mănăstirea Curtea de Argeș.

mai viteji oameni din lume (1439). Faptul dovedea că în Țara Românească existau forțe capabile să se opună turcilor cu succes. Câțiva ani mai târziu, mărturia cronicarului burgund Jehan de Wawrin atestă că în Țara Românească existau două orientări politice: prima era constituită din tabăra dornică să se împotrivească turcilor cu puterea armelor, pe care autorul o numește a boierilor tineri, iar cealaltă era reprezentată de elementele dominante ale marii boierimi (numite și a „boierilor bătrâni" de către același izvor), care dorea menținerea păcii prin plata obișnuită a haraciului.

Având în vedere lipsa sprijinului din afară, mai ales după moartea protectorului său, Sigismund de Luxemburg, ca și raportul de forțe existent în țară, Vlad Dracul a găsit mai înțeleaptă soluția unui compromis cu sultanul, motiv pentru care a mers la Brussa. Ca urmare a acestui fapt, a fost obligat să participe cu o parte din oastea sa la marea expediție întreprinsă de oștile otomane în Transilvania, în mai-iunie 1438. Într-o diplomă adresată brașovenilor, noul rege al Ungariei, Albert, arăta că „a scris credinciosului său, magnificul voievod din Transalpina, ca nu numai să vă provoace el niscaiva daune, ci să vă apere de acelea pe care le-ar putea pricinui turcii". În adevăr, în cursul expediției domnul a avut o atitudine favorabilă locuitorilor, anunțând, foarte probabil prin curieri speciali, orașele expuse invadatorilor spre a lua măsuri de apărare, dar și intervenind pe lângă sultan pentru orașul Sebeș. Ca însoțitor și călăuză a oastei otomane condusă chiar de către sultan, Vlad Dracul i-a determinat pe apărătorii cetății Sebeș să capituleze. Între ei s-a aflat și un elev de școală, Captivus Septemcastrensis, autor al unei cronici scrise în limba latină.

Atitudinea prin care Vlad Dracul a micșorat proporțiile dezastrului din Transilvania a stârnit suspiciuni în tabăra sultanului, care a început a-l bănui pe domn de duplicitate. Situația ar fi devenit critică pentru toate forțele antiotomane, dacă spațiul transilvan nu ar fi produs atunci personalitatea de excepție a lui Iancu de Hunedoara.

La începutul anului 1442, Vlad Dracul a fost chemat la Poartă, unde sultanul — sub impresia tulburătoare a veștilor primite cu privire la înfrângerile suferite de turci în Transilvania și ațâțat de sfetnicii săi, care-l acuzau pe voievod de înțelegere cu factori politici din Transilvania — a hotărât să-l întemnițeze pe domn, ca pe un simplu demnitar otoman. Un pașă era hărăzit să guverneze țara în locul său, motiv pentru care o mare oaste otomană a fost îndreptată către Țara Românească.

În fața acestei primejdii, elita politică a Țării Românești a aderat la cauza luptei antiotomane, conduse de Iancu de Hunedoara. Sub comanda faimosului „capitaine des Valaques", care a pătruns cu oștile sale în Țara Românească, s-a realizat unificarea forțelor de luptă ale Transilvaniei și Țării Românești, unde Iancu l-a instalat ca domn pe Basarab al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, alungându-l pe Mircea, fiul cel mare al lui Vlad Dracul, care foarte probabil ținea locul tatălui său, după plecarea acestuia la turci.

În iulie 1442, Iancu anunța la Buda victoriile obținute sub comanda sa, soldate cu alungarea turcilor.

Dorind să răzbune înfrângerea suferită, prin august 1442, Murad al II-lea a trimis o nouă oaste uriașă (cifrată la 80 000 oameni după unele izvoare), sub conducerea beilerbeiului Rumeliei. Intervenind din nou în sprijinul lui Basarab, Iancu a trecut munții și a zdrobit trupele turcești în lupta care s-a dat pe râul Ialomița (2 septembrie 1442). Contemporanii au văzut în această victorie a lui Iancu, urmată de alungarea turcilor, o veritabilă eliberare a Țării Românești.

Campania din 1442 a dovedit că politica de înțelegere cu turcii, însoțită de felurite concesii și sacrificii, nu-l putea determina pe sultan să renunțe la planul său expansionist; departe de a înlătura primejdia, aceste cuceriri îl încurajaseră pe Murad al II-lea să se considere stăpân și al Țării Românești.

La scurt timp după aceste evenimente, în anul 1443, Vlad Dracul a fost eliberat din temnița turcească, după ce promisese că va respecta pacea cu sultanul și-și lăsase ca ostatici la Poartă doi fii ai săi: Radu (cel Frumos) și Vlad (Țepeș). Ca urmare a acestui fapt, în același an el a izbutit să reocupe tronul, alungându-l pe Basarab al II-lea, dar s-a aliat el însuși cu Iancu de Hunedoara. Vlad Dracul a reluat lupta contra turcilor, trimițând un corp de oaste (de 4 000 sau 7 000 oșteni) în cadrul campaniei creștine încheiate tragic prin lupta de la Varna (10 noiembrie 1444). Cunoscând bine puterea turcilor, Vlad Dracul și-a dat seama că forțele creștine plecate la luptă erau insuficiente pentru a-i înfrânge pe turci și l-a sfătuit pe regele Ungariei să renunțe la campania soldată cu dezastrul de la Varna, motivându-i că sultanul chiar și atunci când pleacă doar la vânătoare ia cu sine mai mulți ostași decât cei adunați atunci în oastea creștină. Desfășurarea evenimentelor a dovedit pe deplin justețea aprecierilor sale. După Varna, Vlad Dracul a înlesnit reîntoarcerea spre țară a lui Iancu și a trupelor rămase.

Domnul a susținut ulterior limitarea războiului antiotoman condus de Iancu de Hunedoara, fiind împotriva continuării lui, din momentul în care turcii ar fi consimțit la condiții mulțumitoare de pace. El însuși a luat parte activă, împreună cu fiul său mai mare Mircea și cu 5 000 de oameni, la campania burgundă de pe Dunăre (1445)[1] —

---

[1] După succesele înregistrate de-a lungul liniei Dunării cu acel prilej de către tabăra creștină, Vlad Dracul avea să-i informeze pe brașoveni cu privire la smulgerea cetății Giurgiu din mâinile turcilor: „mi-a dat Dumnezeu și norocul creștinilor acea cetate ce era în mâinile păgânilor; drept aceea, fiindcă întăriturile ce erau în ea au ars toate, și de iznoavă o întărim, de aceea vă rugăm să ne ajutați, cu arce și săgeți și pusti, precum și cu salitră ca să facem praf, să-l punem în cetate, căci ea e tăria și vouă și nouă și tuturor creștinilor" (I. Bogdan, *Relațiile* ..., p. 80).

descrisă pe larg de Wawrin — pentru a putea apoi să încheie cu turcii o nouă pace, în condiții mai avantajoase pentru el. Reputația de vitejie și înțelepciune pe care i-o atribuie Wawrin cu acest prilej, ca și laudele cronicarului A. Bonfini la adresa lui, corespund întru totul modului în care domnul și-a realizat acest plan în anii 1444–1446.

Prin poziția moderată adoptată de el, Vlad Dracul a intrat în conflict cu Iancu de Hunedoara, care l-a acuzat de înțelegere cu turcii. După ce Vlad și-a definit politica de pace față de Imperiul otoman, susținându-l, în plus, pe Roman al II-lea împotriva lui Petru al II-lea, candidatul lui Iancu de Hunedoara la tronul Moldovei, conflictul a izbucnit cu violență.

La sfârșitul lui noiembrie-începutul lui decembrie 1447, Iancu de Hunedoara a întreprins o expediție la sud de Carpați împotriva „nelegiuitului“ Vlad Dracul, pe care l-a înfrânt și ucis într-o luptă dată la satul Bălteni[1]. Înlăturarea lui Vlad Dracul a reprezentat „pentru Iancu o mare greșeală politică, iar pentru creștinătate o grea pierdere“[2].

Vladislav al II-lea. În locul lui Vlad Dracul, Iancu l-a lăsat ca domn în Țara Românească pe Vladislav al II-lea, fiul lui Dan al II-lea, care se afla în Transilvania. Noul domn (numit și Dan în unele izvoare)[3] a luat parte la lupta de la Kossovo (octombrie 1448), unde a adus în tabăra lui Iancu un contingent de câteva mii de ostași. În timp ce Vladislav al II-lea se afla la Kossovo, tânărul ***Vlad Țepeș,*** fiul lui Vlad Dracul, a reușit să ocupe pentru scurtă vreme (octombrie –noiembrie 1448) tronul Țării Românești, cu ajutorul turcilor.

Restabilit în domnie, Vladislav a căutat să ducă o politică de echilibru între Imperiul otoman și Iancu de Hunedoara și să păstreze în astfel de condiții autonomia țării. Un moment important în acest sens l-a constituit tratatul de pace pe trei ani, încheiat la 20 noiembrie 1451 între Ungaria și Imperiul otoman, prin care se garanta statutul de autonomie a Țării Românești. Țara plătea mai departe tribut turcilor, dar în același timp domnul era obligat la „ascultare, supunere și îndatorire“ (*audencia, obediencia et obligatio*) față de Iancu de Hunedoara. Poziția lui Vladislav între cele două puteri era destul de delicată. „Și dacă va satisface în acestea ambele părți, să rămâie în pace; iar dacă nu ar plăti ce datorează mie sau dumnealui guvernatorului și chiar domnilor Ungariei, fiecare parte să aibă voia a-l tulbura și a-l sili la pace, iar prin acest fapt să nu se considere că pacea a fost călcată“; în privința domniei muntenești, se preciza că „Vladislav acesta, care e acum domn peste români, el să fie domn până se va isprăvi acest armistițiu și, dacă s-ar întâmpla ca, în timpul păcii, el, Vladislav, să moară, nici o parte să n-aibă puterea de a face domn în Țara Românească decât pe cel pe care-l va fi iubit (*dilexerit*) țara. Și acela care ar fi atunci domn peste români să rămâie în acea stare până la sorocul mai sus arătat“[1]. Sorocul despre care se vorbește aici este durata de valabilitate a tratatului încheiat, care era de trei ani cu începere de la 20 noiembrie 1451. Întrucât Murad al II-lea murise la 3 februarie 1451, tratatul pe trei ani dintre Ungaria și Imperiul otoman avea darul să ofere noului sultan, Mahomed al II-lea (1451–1481), condițiile favorabile obiectivului său primordial care era atunci cucerirea capitalei bizantine. Acest scop a fost atins de el la 29 mai 1453. După unele opinii, Vladislav al II-lea ar fi aliniat și moneda sa la sistemul monetar otoman[2], provocând vii reacții din partea lui Iancu de Hunedoara. Faptul ilustrează că puterea otomană începea să fie precumpănitoare și pe plan economic în raporturile ei cu Țara Românească. Cu toate acestea, nici sultanul, nici regele Ungariei nu aveau dreptul să numească domn în Țara Românească, acesta urmând a fi ales mai departe de factorii interni ai țării. Încheiat în urma marilor campanii ale lui Iancu, tratatul din 1451 readucea Țara Românească în situația juridică existentă înainte de expediția sultanului Murad din 1432.

---

[1] Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447–1448*, în Studii RdI, 1963, 5, p. 1049–1072.

[2] Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928 (extras din CI), p. 216.

[3] Întrucât Laonic Chalcocondil, *op. cit*, traducere de V. Grecu, arată că voievodul adus de Iancu de Hunedoara în locul lui Vlad Dracul se numea Dan, că acest Dan l-ar fi ucis, de fapt, pe Vlad împreună cu fiul său (Mircea) (*ed. cit.*, p. 200), precum și că la Kossovo tot el ar fi ținut aripa stângă a oștirii lui Iancu (*Ibidem*, p. 210), în istoriografia română s-a susținut și opinia că Vladislav al II-lea i-a urmat mai târziu acestui Dan, foarte probabil frate cu el. Începând cu A.D.Xenopol, opinia a fost susținută de C. C. Giurescu, Fr. Pall, *op. cit.*, p. 1060, și Camil Mureșanu, *Iancu de Hunedoara*^{2}, București, 1968, p. 141–142. Tratatul de *Istoria României*, II, p. 442, vorbește de una și aceeași persoană, Vladislav-Dan.

Asigurat de cei doi vecini puternici că își va putea păstra tronul și ținând seama de interesul țării sale pentru comerțul cu Imperiul otoman, Vladislav al II-lea a încercat să imprime o nouă orientare politicii economice a acestei țări, prin măsura monetară pe care a inițiat-o. Nemulțumit de acest fapt, Iancu de Hunedoara i-a confiscat Amlașul și Făgărașul, vechile feude ale domnilor munteni în Transilvania, unde l-a adăpostit pe Vlad Țepeș, care aștepta acolo momentul favorabil ca să ocupe tronul.

Cu toate acestea, în 1453 Vladislav se arăta în continuare gata să-i facă servicii lui Iancu de Hunedoara, căruia-i făgăduia înlesnirea unui transport de arme spre Chilia; voievodul muntean îl considera pe Iancu drept „domnul și părintele nostru“ (*dominus et pater noster*)[3].

Expirând armistițiul de trei ani dintre Imperiul otoman și Ungaria, presiunea turcească asupra Țărilor Române s-a accentuat chiar din anul 1455. În toamna acelui an, Iancu a făcut o ultimă tentativă de a scoate Țara Românească din situația primejdioasă în care se afla: la 20 noiembrie 1455, excact la un an de la expirarea armistițiului din 1451, la Ragusa se știa că Iancu pătrunsese cu 10 000 de ostași în Țara Românească, silindu-i pe turci să se retragă.

Dar pacea încheiată între Iancu și Vladislav nu avea să dureze prea mult: la 23 decembrie 1455, Iancu scria brașovenilor că niște locuitori din Țara Românească au mers împreună cu turcii în Transilvania, unde au cucerit cetatea „Saan" (Bran sau mai degrabă Ada-Kalé); în situația dată, el cerea acelorași brașoveni — care garantau relațiile cu Vladislav — să-l întrebe pe domn ce-l determinase să încalce pacea încheiată cu Iancu. La rândul său, Vladislav al II-lea se tânguia într-o scrisoare către brașoveni, amintind că „de câte ori nu ne-am jurat eu cu părintele meu Ionaș voievodul [adică Ioan Corvin], dar nu a ținut seama de asta și slujba mea nu i-a fost dragă; căci nu-i ajunge guvernatoria Țării Ungurești, ci trimite să-mi ia ocina mea adevărată și țărișoara mea, Făgărașul și Amlașul; dar în nevoia mea, nu voi părăsi ce este al meu odată cu capul"[1].

---

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 23–27 (apud Idem, *Istoria românilor*^{2}, IV, p. 72–73).

[2] M. Cazacu, *L'impact ottoman sur les Pays roumains et ses incidences monetaires <1452–1504>*, în RRH, 12, 1973, 1, p. 170 și urm.

[3] *DRH D*, I, p. 435.

Supărarea lui Vladislav al II-lea, manifestată prin campanii de hărțuire întreprinse în sudul Transilvaniei, era determinată și de faptul că voievodul transilvan îl adăpostea acum pe fiul omonim al lui Vlad Dracul, pretendent serios la domnia lui Vladislav al II-lea. Rezultatul acestei stări conflictuale a constat în impunerea la domnia Țării Românești a acelui Vlad, poreclit ulterior „Țepeș"; umanistul italian Aeneas Silvius Piccolomini, care avea să se întrețină cu fostul domn deținut ulterior în închisoarea de la Buda, l-a descris ca pe un „om mare și frumos, care arată făcut anume pentru a domni"[2]. Țepeș s-a impus ca domn înainte de 20 august 1456[3], ultimul document intern păstrat de la Vladislav al II-lea datând din 15 aprilie 1456[4].

2. Luptele pentru domnia Moldovei (1432–1457)

În cei 25 de ani care s-au scurs între domnia lui Alexandru cel Bun și cea a lui Ștefan cel Mare, în Moldova s-au produs 16 schimbări de domnie și s-au exprimat vreo 20 de pretendențe, formula asocierii la tron diversificându-se și devenind aproape curentă, iar în intervnalul 1436–1442 ajungându-se chiar la instituirea unei veritabile diarhii. De asemenea, între grupările boierești formate în jurul competitorilor tronului au avut loc numeroase conflicte militare care au antrenat, de regulă, intervenția unor forțe militare din afară, cel mai adesea din regatul polon, a cărui influență asupra Moldovei poate fi comparată cu aceea exercitată de regatul ungar asupra Țării Românești înainte de anul 1526.

Mobilul primordial, factorul care a alimentat această criză politică a fost constituit de lipsa unei reglementări a sistemului de succesiune la tron în cadrul familiei domnești. Un rol dizolvant avea să fie jucat și de agravarea presiunii otomane, dreptul islamic pornind aici de la precepte fundamental diferite de cele creștine pe de o parte, iar pe de altă parte turcii având tot interesul să cultive în folosul lor competiția pentru domnie între un număr cât mai mare de pretendenți, mai cu seamă din momentul în care tronul celor două țări române avea să fie scos la mezat. Evident, această situație nu caracterizează veacul al XV-lea, dar rivalitățile dintre diversele grupări boierești își fac deja simțită prezența. În momentul avut aici în vedere, animozitățile erau destul de puternice între boierimea cu dregătorii și cea lipsită de dregătorii, între reprezentanții vechilor familii nobiliare și cei recent promovați de către domnie.

---

[1] I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 60.

[2] N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LXXII–LXXIV.

[3] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 21; Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș <Dracula>. Între legendă și adevăr istoric*, București, 1976, p. 21 (și ed. a II-a, București, 1998, p. 66). 20 august 1456 este data morții violente de la Târgșor a lui Vladislav al II-lea, menționată pe piatra sa de mormânt de la mănăstirea Dealu, pe care i-au așezat-o protectorii săi olteni, boierii Craiovești, Barbu și Pârvu „și cu frații lor fiii lui Neagoe de la Craiova, pentru că și Vladislav i-a făcut vlasteli" (cf. Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 63–64).

[4] *DRH B*, I, p. 197.

Modificarea echilibrului de forțe și accentuarea tendințelor expansioniste din întreaga zonă a Europei răsăritene a relansat și ea criza politică în momentele de acalmie a acesteia. Pentru principalele grupări politice boierești, problema suveranității de stat, accentuată de încercarea lui Alexandru cel Bun de a anula suzeranitatea regatului polon, a devenit obiectul unor interpretări diferențiate: alături de atitudinea favorabilă realizării acestui deziderat s-a conturat treptat și poziția contrară, conform căreia acceptarea unei suzeranități străine oferea unele avantaje cercurilor conducătoare, orientare care s-a impus cu atât mai mult, cu cât situația externă devenea tot mai grea, iar susținători ai ei se iveau chiar și în cadrul familiei domnitoare.

Criza politică din Moldova a înregistrat trei etape diferite în desfășurarea ei. Înglobând domniile lui ***Iliaș*** și ***Ștefan*** (1432–1436), prima etapă s-a caracterizat prin apariția a două orientări divergente în soluționarea problemelor de guvernământ și, concomitent, prin divizarea marii boierimi în tabere rivale. Echilibrul de forțe a implicat însă curând factorul extern, lupta pentru scuturarea suzeranității regatului polon fiind astfel abandonată. Ca urmare a acestui fapt, a doua etapă a crizei (1436–1447) a consfințit un sistem particular de conducere a statului — *diarhia* — reprezentată de condominium-ul Iliaș–Ștefan (1436–1442); ea a tins să revină în vremea asocierii la domnie a lui Petru (1442–1445) sau a lui Roman (1447). Au apărut noi partide boierești și s-a agravat suzeranitatea iagiellonă.

Intervenția factorului extern în cea de-a treia etapă (1447–1457) a devenit fățișă și periculoasă, amenințând însăși ființa statului, în condițiile preponderenței politice a marii boierimi. Ultima fază a crizei s-a caracterizat printr-o extremă instabilitate a deținerii scaunului voievodal, cu nouă domnii față de cele șase anterioare. În timpul ei s-a consolidat însă și puternica opoziție internă față de continuarea crizei politice, opoziție ce s-a manifestat cu tărie în vremea domniei lui Bogdan al II-lea și a triumfat prin înscăunarea fiului acestuia, Ștefan cel Mare.

Începutul crizei politice. La sfârșitul anului 1431, când murea Alexandru cel Bun, nimic nu lăsa să se întrevadă criza politică izbucnită cu putere la puțin timp după aceea.

Urcându-se pe tron, ***Iliaș,*** cel mai vârstnic dintre fiii lui Alexandru cel Bun și asociatul acestuia la domnie, a căutat să continue linia politică anterioară, reînnoind, la 18 mai 1432, alianța cu Lituania și cu Ordinul cavalerilor teutoni împotriva Poloniei, iar în sud sprijinindu-l pe Alexandru Aldea împotriva turcilor. Ca o ilustrare a acestui fapt, oștile moldovene au fost prezente atât la granița cu Țara Românească, unde au obținut o categorică victorie împotriva turcilor (22 iunie 1432), cât și în Podolia, unde alături de lituanieni și de tătari au participat la lupta de la Kopostrzin (30 noiembrie 1432), pierdută însă de aliați. Au fost, totodată, menținute bune raporturi cu împăratul Sigismund, reușindu-se aplanarea conflictelor cu Vlad Dracul și cu orașele transilvane care-l susțineau pe Vlad[1] prin privilegiul comercial acordat acestor orașe la 9 aprilie 1433.

Scopul aderării lui Alexandru cel Bun la alianța teutono-lituaniană și al participării sale la războiul contra Poloniei, în vederea anulării suzeranității acesteia asupra Moldovei nu a putut fi însă atins. Izbucnirea unor neînțelegeri între Iliaș și fratele său vitreg Ștefan, pe fondul insucceselor și al defecțiunilor coaliției, a dat, în cele din urmă, câștig de cauză partidei care se formase în jurul Marincăi, soția lui Iliaș, susținând reluarea vechilor raporturi vasalice cu Vladislav Jagiello.

Încă de la începutul domniei sale, Iliaș se străduise să-și asigure ca urmaș legitim la tron pe fiul său Roman. Poziția-i era însă serios zdruncinată de înfrângerea pe care o suferise împreună cu tatăl său împotriva regelui polon după moartea lui Vitold (27 octombrie 1430), când mare duce al Lituaniei a ajuns Swidrigaillo. Documentele din 3, 4 și 5 iunie 1433 atestă încetarea ostilităților moldo-polone și reluarea bunelor relații dintre cele două state. Reînnoit la 15 septembrie 1433, acest tratat prevedea obligația lui Iliaș de a acorda regelui polon ajutor militar și împotriva teutonilor. Revenirea lui Iliaș la vechea alianță cu Polonia se datora și faptului că în octombrie 1423 el fusese căsătorit cu Marinca, fiica lui Andrei Oligmandovici, dintr-o familie de cnezi lituanieni. Pe de altă parte, Sofia, sora Marincăi, a fost ultima soție a regelui polon Vladislav Jagiello.

Evenimentele anilor 1432–1433 au fost însoțite de o stare de tensiune latentă între Iliaș și frații săi mai mici, Ștefan (născut în 1411) și Petru (născut în 1422). Fiind minor, ultimul a trebuit să-și caute ajutor în Transilvania. Conflictul între Iliaș și Ștefan a devenit însă evident îndată după încheierea tratatului cu Polonia: Grigore Ureche reține faptul că „legând prieteșug cu leșii", Iliaș le-a retrocedat Pocuția, „cu toate orașele și le-a iertat și banii" cu care îi erau datori. Vrajba între frați devenind fățișă, Ștefan s-a refugiat la munteni, revenind cu ajutor de la Alexandru Aldea, care era probabil căsătorit cu o soră a lui Ștefan, fiică a Stanei. Implicată și ea în acțiunile ostile întreprinse de fiul ei Ștefan contra lui Iliaș, Stana a fost suprimată prin înecare[1]. Cu sprijin muntean, poate și turcesc, Ștefan a revenit în Moldova, unde l-a învins pe Iliaș la Laloni (probabil pe Dimaci, lângă Suraia, în jud. Vrancea), unde se afla „seliștea Lalova", localizare mai de acceptat decât Podu Iloaiei, numită odinioară Podu Leloaiei, situată la peste 20 de km spre vest de Iași, ținând seama de faptul că Ștefan venea din Țara Românească), în octombrie 1433. Iliaș a fost nevoit să se retragă în Polonia, unde totuși nu era prea bine văzut, datorită conflictelor pe care el le avusese cu această țară. Nu e deci de mirare faptul că regele polon l-a recunoscut ca domn pe Ștefan. Noile acte de omagiu, perfectate la 13 decembrie 1433 și 13 ianuarie 1434 la Lenczyca și, respectiv, Suceava, precizau însă granița dintre Moldova și Polonia, ca și stăpânirea lui Ștefan asupra Țării Șepenițului, care probabil acum a devenit ținutul Țețin; noul voievod renunța însă și el la Pocuția.

---

[1] Întrucât prin mai-iunie 1432 puternice forțe turcești se pregăteau să treacă Dunărea în Țara Românească, Alexandru Aldea, care supraveghea în permanență mișcările turcești, a trimis cereri de ajutor brașovenilor, motivând că dacă lui avea să-i fie rău, lor urma să le fie „și mai rău" (cf. I. Bogdan, *Relațiile* ..., p. 41), precum și lui Ilie vodă, care i-a trimis cu promptitudine patru „steaguri" de ostași moldoveni, care au luptat cu multă vitejie. Revenite apoi în Moldova, aceste steaguri, împreună cu restul oștirii moldovene, i-au înfrânt și obligat pe turci să se retragă. Succesul nu a fost însă identic în cazul Țării Românești și al Transilvaniei, unde turcii au ars, jefuit și robit multe locuri. Aldea a fost obligat să participe la campania din Transilvania de partea turcilor, răscumpărând apoi 3 000 de robi luați de aceștia și apărându-se de acuzațiile ce i se aduceau că s-ar fi aliat cu „păgânii" (*Ibidem*, p. 43–44). Mai mult, a căutat să refacă alianța cu Moldova, mai ales că în Transilvania își făcuse apariția Vlad Dracul, sprijinit de Sigismund de Luxemburg să ia domnia Țării Românești. Susținându-l în continuare pe Alexandru Aldea, moldovenii se dedau la acte ostile față de Vlad Dracul, care le răspundea în același mod (*Ibidem*, p. 59).

Înfrângerea lui Iliaș se explică prin abandonarea sa de către marea boierime, cu excepția lui Giurgiu de la Frătăuți, înrudit cu Mușatinii.

Ștefan și-a respectat îndatoririle ce li se asumase, respingând un atac tătăresc împotriva Poloniei și cucerind chiar pentru coroana iagiellonă, cetatea Braclaw. Dietele polone de la Niepolomice (1433) și Sieradz (1435) i-au refuzat lui Iliaș sprijinul oficial, dar unii magnați l-au adăpostit și i-au pus la dispoziție cete militare; numai că incursiunea acestuia în Moldova a fost respinsă la Dărmănești, lângă Suceava (1 februarie 1434).

Retras din nou în Polonia, Iliaș a fost închis, din ordinul regelui într-un castel la Sieradz, de unde după moartea lui Vladislav Jagiello (31 mai 1434) a reușit să evadeze, pătrunzând din nou în Moldova și obținând împotriva fratelui său o victorie relativă la Podraga (azi Podriga, în zona Dorohoi), la 5 august 1435. De această dată, Ștefan a fost silit să se retragă la Bârlad și să renunțe la domnie, în fața trimișilor regali ai noului suveran polon, Vladislav al III-lea cel Tânăr (26 august 1435). Înscăunat la Suceava, Iliaș îi dăruia spre administrare mai multe ținuturi sudice (Chilia, Vaslui, Tutova, Tecuci și Covurlui) și își reînnoia omagiul de fidelitate față de coroana iagiellonă (1 septembrie 1435). Nu s-au precizat atribuțiile lui Ștefan al II-lea în conducerea statului, dar politica externă și cea de apărare era de resortul fratelui său mai mare, căruia el i-a devenit asociat. Fapt unic în istoria Moldovei, a fost emisă o monedă pe care erau gravate numele ambilor frați, cu litere latine: cel al lui Iliaș pe avers, cu stema Moldovei, iar al lui Ștefan pe revers, în centrul căruia era însă gravat un scut despicat, timbrat de o coroană deschisă, flori de crin și o spadă[2]. Este posibil ca și Ștefan să fi fost acum încoronat în cadrul unei ceremonii speciale, întrucât la 1562 s-a menționat existența coroanei Țării de Jos, pe lângă aceea a domnului, ambele păstrate în vistieria țării la data amintită[3].

---

[1] Jan Długosz, *op. cit.*, col. 640.

[2] O. Iliescu, *Domni asociați în Țările Române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în SMIM 2, 1957, I, p. 56.

[3] P.P.Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și în Moldova*, în Studii RdI 14, 1961, 1, p. 64.

Ambii competitori ai tronului au considerat însă angajamentul survenit ca provizoriu, cu atât mai mult cu cât divizarea marii boierimi în tabere rivale, menționate ca atare în actul din 26 august 1435, întreținea starea de ostilitate. Noua ciocnire dintre cei doi frați, consemnată prin lupta de la Piperești (Chiperești)[1] din 8 martie 1436, încheiată în favoarea lui Ștefan, a modificat proiectul inițial, de inspirație polonă, fiind adoptat un nou și original statut al puterii centrale. Domnia Moldovei urma a fi reprezentată de doi domni cu prerogative egale, chiar dacă întâietatea formală îi revenea lui Iliaș, care rezida la Suceava, în vreme ce scaunul lui Ștefan se afla la Vaslui. Drept urmare, titlurile actelor de proprietate, ca și legendele monetare au inserat, de regulă, numele ambilor domni, după cum asumarea angajamentelor externe le-a presupus consensul. Totodată, în afara dregătorilor proprii, consiliile amândurora au cuprins aceeași reprezentanți ai boierimii, în ordinea ascendenței lor la o curte sau alta. Actele emise din cancelaria lui Ilie Vodă, adică de regulă din Suceava, începeau cu formula „Noi, Ilie Voievod, domnul Țării Moldovei, și fratele domniei mele, Ștefan Voievod", iar ale fratelui său, emise de obicei din Vaslui, conținea formula „Noi, Ilie Voievod și fratele domniei mele Ștefan Voievod, domnii Țării Moldovei". Deosebirile dintre cele două formulări arată că Iliaș se considera singur domn al țării, suzeranul, în vreme ce Ștefan al II-lea pretindea că are același drept cu fratele său.

Perioada diarhiei. După numai patru ani de la moartea lui Alexandru cel Bun, Moldova se afla deci din nou în starea în care o preluase acesta. Mai mult decât atât, diarhia instituită în 1436 paraliza orice inițiativă, iar rezidența separată a domnilor amenința cu împărțirea teritorială a țării, a cărei guvernare nu se putea realiza decât pe baza unor zone jurisdicționale deosebite, așa cum însăși străinătatea a interpretat noul statut.

În noile împrejurări, Iliaș a devenit un autentic reprezentant al regelui polon, căruia la 19 septembrie 1436 i-a prestat un umilitor omagiu, în catedrala din Liov. În prezența regelui Vladislav al III-lea, a fratelui său Cazimir, voievodul a consimțit să plătească părții polone tribut anual[2] și să-i cedeze Țara Șepenițului, deși nici una din aceste condiții nu a putut fi realizată ulterior. Regele polon rezerva teritoriul Haliciului ca loc în care Iliaș să-și poată pune la adăpost familia și bunurile, pentru eventualitatea că ar fi fost obligat să-și părăsească țara. Totodată, Iliaș s-a înrudit cu palatinul Podoliei, Diedrich Buczacki, căruia-i ceda domeniul domnesc de la Volovăț.

Mai strâns legat de lumea autohtonă, datorită în primul rând căsătoriei sale, Ștefan al II-lea, care nu a depus acest omagiu, s-a plasat pe o poziție diferită, aliindu-se cu fratele său mai mic, ***Petru***, care se retrăsese, după cât se pare, la Cetatea Albă, întărindu-i poziția.

---

[1] Localitate situată pe cursul inferior al Bahluiului, lângă Prut (I. Minea, în II, p. 109, n. 4).

[2] Jan Długosz, *op. cit.*, col. 691, vorbește de 200 care de morun, 400 boi pentru bucătăriile regale, 100 cai și 400 haine de purpură anual, obligații care nu sunt însă consemnate în documentele omagiale (Tr. Ionescu-Nișcov, *Un aspect al relațiilor româno-polone la mijlocul secolului al XV-lea*, în RdI 27, 1974, 12, p. 1755–1763 și notele 62 și 63).

Îndemnați de soli veniți de la Bizanț, cei doi domni au trimis ca delegați la Constantinopol pe mitropolitul grec al Moldovei, Damian, însoțit de logofătul Neagoe, „delegatul voievodului Moldovlahiei", precum și pe „protopopul Constantin și locțiitor al mitropolitului Moldovlahiei", unde s-au îmbarcat pentru Italia, luând parte la Conciliul unionist de la Ferrara–Florența, soldat cu actul de unire al celor două biserici, semnat la Florența la 5 iulie 1439, de marea majoritate a prelaților bizantini, în frunte cu patriahul ecumenic Iosif al II-lea și la insistențele împăratului bizantin Ioan al VIII-lea (1425–1448), prezent și el în fruntea impozantei delegații a lumii ortodoxe. Între semnatari s-au aflat și reprezentanții Moldovei care, alături de alții, au declarat în același context că „în chestiunile dogmatice, biserica Moldovei urmează îndeaproape opiniile Marii Biserici de la Constantinopol"[1]. Având în vedere reacția antiunionistă existentă apoi în Bizanț până la cucerirea turcească din 1453 a capitalei bizantine ca și, parțial, în restul lumii ortodoxe, precum și afirmația lui Dimitrie Cantemir că după revenirea din Italia mitropolitul „nu a mai îndrăznit să se întoarcă în Moldova", la scaunul său, e cazul să avem în vedere și consecințele diarhiei asupra situației religioase din Moldova, la momentul respectiv. În aceeași lumină trebuie interpretată și apariția fostului episcop de Roman, Calist, cu rangul de mitropolit, în documentele interne din deceniul al cincilea. Faptul poate fi pus pe seama tendinței lui Ștefan de a fi cât mai independent față de centrul de la Suceava, ca și pe seama unei atitudini divergente pe care cei doi frați au fost în măsură s-o adopte și pe plan religios: legat de poloni, Iliaș putea fi mai concesiv față de catolicism, în vreme ce Ștefan, apropiatul de odinioară al lui Alexandru Aldea, era mai predispus pentru o alianță cu ortodoxia bizantină și sud-slavă, de orientare consecvent antiunionistă, aceeași ortodoxie care avea să răbufnească în vechiul *Letopiseț anonim al Moldovei*, ironizându-i pe prelații bizantini semnatari ai unirii religioase de la Florența că „au fost înșelați de latini și mulți dintre dânșii au venit în țară cu bărbile tunse"[2]. În cazul în care Calist devenise mitropolit la Roman înainte de Conciliul florentin, absența sa de la acest conciliu, unde a putut fi totuși înlocuit de protopopul Constantin, cum este de presupus, indică încă o dată o atitudine mult mai rezervată a lui Ștefan față de lumea apuseană și de unire a bisericilor. Pe seama acestui fapt trebuie pus și acordul, mai bine zis aprobarea autorității ecleziastice de la Constantinopol pentru crearea noii mitropolii de la Roman, fapt consemnat într-o adnotare la ultima „Rânduială" de scaune ecleziastice subordonate „Marii Biserici" de la Constantinopol: *Ekthesis Nea,* atribuită ultimei perioade a păstoririi patriarhului Neilos (Nil) Kerameos (1379–1388)[1]. Ar însemna că în contextul de atunci, ortodoxia bizantină conta mai mult pe Ștefan și pe scaunul de la Roman, decât pe Iliaș, cel atât legat de poloni, ori pe scaunul de la Suceava, mult mai aproape, sub raport geografic, de Polonia catolică, deși deținătorul său era trimis de la Bizanț. Pozițiile puternice ale lui Ștefan în această „Parathalassie" (slav. „Pomorie") l-a pus într-o legătură mai strânsă cu muribunda împărăție, fapt confirmat și de inscripția grecească de la Cetatea Albă, a cărei datare a fost citită drept 6948, iar luna noiembrie fiind sigură, echivalează cu anul 1440. În această inscripție, Ștefan al II-lea este numit „prea evlaviosul domn și consul Io Ștefan voievod" (*ho eusebestatos authentes kai hypatos Io Stephanos boebodas*, în care calificativul „hypatos", de origine bizantină, este neobișnuit pentru voievozii români).

---

[1] V. Laurent, *Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarques de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438–1439),* Paris, 1971, p. 460–462, cu traducere românească în *FHDR,* IV, București, 1982, p. 381.

[2] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI,* publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 44. Pentru interpretarea din text pledează și înrudirea lui Iliaș cu noul domn muntean Vlad Dracul, care întreținuse strânse legături cu Sigismund de Luxemburg și cu lumea catolică, ca și Iliaș cu filiera polonă a acestei lumi.

Rezultatele Conciliului florentin pot explica foarte bine noul act omagial redactat de Iliaș la 8 septembrie 1439 față de regele polon, urmat însă acum de un document similar și din partea lui Ștefan, scris la Bârlad, la 25 septembrie același an, domnul din Moldova de sud precizând că va acorda ajutor militar regelui polon împotriva oricărui dușman, între care erau menționați și „păgânii", care în cazul de față erau mai degrabă tătarii, întrucât ei atacaseră Podolia în anul anterior. Actul a fost întărit cu sigiliul cel mic al lui Ștefan, aplicat pe un strat de ceară verde, fapt ce ar putea indica situația de inferioritate față de fratele său Ilie, așa cum tot el recunoscuse la 26 august 1435.

Dar în atmosfera de tensiune creată de semnarea actului Unirii religioase de la Florența (5 iulie 1439) de către delegația moldovenească, orientările politice deosebite ale celor doi domni nu puteau să conducă decât la apariția unor noi și grave neînțelegeri. Datoria lui Iliaș de a-i asigura fiului său Roman succesiunea domniei, acordându-i și titlul de voievod, a provocat mai cu seamă nemulțumirea lui Ștefan; consfătuirile periodice, cum au fost „seimul" de la Bulgari (23 iunie 1441), nu puteau rezolva decât temporar diferendele dintre cei doi frați. Cu ocazia întrevederii de la Bulgari au fost readuse în discuție condițiile înțelegerii de după Chiperești, stabilindu-se dreptul de succesiune la tron atât pentru copiii lui Iliaș, cât și pentru ai lui Ștefan. Cel din urmă era căsătorit cu Maria, din neamul boierilor Limbădulce, dar nu știm nimic despre fiul și fiica sa, menționați în *Pomelnicul de la Bistrița*.

În fața pericolului tătăresc, concretizat în anii 1439 și 1440 prin două invazii pustiitoare, precum și a reluării ofensivei otomane la Dunăre, Ștefan s-a văzut direct amenințat. Se adăugau bunele raporturi ale lui Iliaș cu Vlad Dracul, care stăpânea în 1439 până la limanul Mării Negre, precum și înțelegerile din 1440 și 1442 cu marii cnezi ai Lituaniei (Sigismund, apoi Cazimir), în condițiile alegerii lui Vladislav cel Tânăr ca rege al Ungariei, toate fiind stări de lucruri care i-au agravat lui Ștefan izolarea.

---

[1] J. Darrouzès, *Ekthesis Nea. Manuel des pittakia du XIVème siècle*, în REB 27, 1969, p. 5–165, aici p. 71. În acest caz, e foarte probabil ca voievodul Ștefan cu soția Maria, menționați de același izvor în corespondență cu patriarhul ecumenic, să fie tocmai Ștefan al II-lea. Noi informații vor fi în măsură a preciza mai bine împrejurările acestei corespondențe, ca și ale înălțării episodice a episcopiei de Roman la rang de mitropolie, în primul rând dacă momentul acestei urcări în rang, ce avea să fie altminteri temporară, se plasează înaintea conciliului florentin, sau mai degrabă după acesta.

De aceea, Ștefan a inițiat o serie de măsuri pentru apărarea sa, instituind în 1438 noua dregătorie a portarului și fortificând Cetatea Albă în anul 1440[1]. Dispariția celor doi protagoniști ai rivalităților boierești la sfârșitul anului 1439 — Giurgiu de la Frătăuți pentru tabăra lui Iliaș și Vâlcea pentru cea a lui Ștefan — alături de ascensiunea partizanilor lui Ștefan în sfatul de la Suceava a înlesnit realizarea planurilor lui Ștefan. Când în august sau în septembrie 1442 oștile lui Iancu de Hunedoara treceau în Țara Românească, Vlad Dracul fiind deja înlocuit cu Basarab al II-lea la domnia Țării Românești, poziția lui Iliaș a slăbit simțitor, cedând din nou în fața lui Ștefan și refugiindu-se în Polonia.

În contextul preocupărilor pentru cruciada antiotomană ale lui Vladislav cel Tânăr, schimbarea situației din Polonia nu a provocat riposta imediată a regelui polon. În aceste împrejurări, Iliaș a așteptat mai mult de un an prilejul redobândirii tronului. Retras la ruda sa Diedrich Buczacki, la 22 mai 1443, el îi prelungea acestuia concesiunea domeniului Volovăț, motivând că puternicul castelan de Camenița și staroste al Podoliei „ne-a făcut nouă <mult bine>, în nenorocirea noastră ... ne-a deschis nouă casa și târgurile sale, iar ajutorul, aurul, banii, caii și celelalte lucruri, care ne-au fost de trebuință în nenorocirea noastră, ceea nu ne-a fost oprit".[2]

Pregătirile în vederea marii campanii antiotomane au făcut ca nici Vladislav al II-lea, nici Iancu de Hunedoara să nu acorde un sprijin mai substanțial vreunuia dintre competitorii la tronul Moldovei. De asemenea, absența acestei țări la efortul militar pe care l-a implicat cruciada de la Varna se explică tocmai prin această competiție dinastică dintre fiii lui Alexandru cel Bun. Pribegia silită a lui Iliaș a facilitat pătrunderea lui Ștefan al II-lea în Suceava (mai 1443), paralel cu afișarea unor pretenții tot mai insistente din partea lui Petru al II-lea care, asociat la tron și însușindu-și oficial titlul de „moștenitor" al țării, începuse să aibă inițiative proprii în politica externă, ajungând să se înțeleagă cu însuși Diedrich Buczacki (3 martie 1443) și să emită actele de danie fără a menționa consensul lui Ștefan (26 aprilie 1444). În situația creată, Iliaș a pătruns în Moldova, dar a fost respins, luat prizonier și orbit din porunca fratelui său, mânat probabil și de dorința de a răzbuna astfel moartea mamei sale (29 mai 1444)[3].

Înlăturarea lui Iliaș de pe scena politică l-a determinat pe Petru al II-lea să încerce a impune din nou formula diarhiei, de această dată în favoarea sa. Dar confruntarea militară cu fratele său în lunile aprilie-mai 1445 nu i-a fost favorabilă, astfel încât el a fost nevoit să se refugieze la Hotin și să pactizeze cu Roman, fiul lui Iliaș.

---

[1] I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă (și stăpânirea Moldovei asupra ei)*, în ARMSI, ser. II, t. 30, 1907–1908, p. 315–316.

[2] Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443–1447 privind istoria Moldovei*, în AIIAI 11, 1974, p. 181.

[3] *Cronicile slavo-române*, p. 7, menționează că l-a prins „Ștefan Vodă pe Ilie Vodă și l-a orbit" în luna mai 1444, înainte de „Pogorârea Sfântului Duh". După acest nefericit eveniment, Iliaș a fost dus în Polonia, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

Cu toate învinuirile aduse de Vladislav cel Tânăr lui Ștefan, raporturile acestuia din urmă cu Iancu de Hunedoara nu au ajuns încordate. Se pare chiar că Ștefan l-a sprijinit pe Basarab al II-lea (1442–1443), domnul impus de Iancu pe tronul Țării Românești împotriva lui Vlad Dracul. În 1445, domnul a reușit să normalizeze și relațiile sale cu Polonia, în a cărei sferă de acțiune fusese lăsată Moldova încă din 1442, prin înțelegerea dintre Elisabeta, văduva regelui Albert, și Vladislav cel Tânăr, noul suveran al Ungariei. El a încheiat astfel, la 25 iunie, un tratat de alianță cu marele cneaz al Lituaniei, Cazimir, iar la 26 noiembrie 1445 s-a întâlnit la Siret cu reprezentanții coroanei polone, cărora le-a făgăduit să respecte drepturile acesteia, în schimbul recunoașterii graniței de pe pârâul Colacin.

În ciuda acordului survenit, stăpânirea celor trei cetăți din nordul țării (Hotin, Țețina și Hmielov) de către partida adversă lui Ștefan întreținea pericolul unei intervenții inopinate în Moldova. Roman al II-lea, fiul lui Iliaș, împlinind vârsta de 20 de ani, a primit ajutor polon, în primul rând de la Diedrich Buczacki, în vederea unei intervenții în Moldova. De asemenea, atrăgând de partea sa „o samă din curtea domnească“ (Grigore Ureche), adică de curteni ai unchiului său Ștefan, Roman al II-lea a pătruns în țară, atacând Suceava (iulie 1447). Trădat de curteni, Ștefan al II-lea a reușit să scape până în împrejurimile Cetății Neamțului, unde a fost prins și decapitat (13 iulie 1447)[1]. Nu era ultimul episod sângeros din istoria Moldovei, dar formula diarhiei își arătase toate neajunsurile. Luptele pentru tron nu s-au oprit însă aici.

Ultimele lupte pentru tron. *Roman al II-lea* nu a reușit să se bucure de înlăturarea lui Ștefan, deoarece Petru al II-lea, ca fiu mai mic al lui Alexandru cel Bun, se considera îndreptățit la o domnie în care Roman să-i fie doar asociat. Inițial s-a încercat o formulă de colaborare, după care Roman, neputându-se „îngădui“ (Grigore Ureche) cu unchiul său, a încercat să-l extermine. Reintrarea lui Roman pe scena politică avea sprijinul considerabil al lui Iancu de Hunedoara, decis să acorde o atenție sporită problemelor moldovene, vizând scoaterea acestei țări de sub influența polonă. Observând șansele sporite ale fiului lui Iliaș, sprijinit atât de poloni, cât și de Vlad Dracul, Petru a încercat o „bună înțelegere“ și cu Diedrich Buczacki, cu care mai ajunsese la un acord și în 1445, dar cel mai tenace susținător i-a fost tot Iancu. În noiembrie 1447 și în ianuarie 1448 acesta s-a aflat în părțile estice ale Transilvaniei, unde Petru se retrăsese la începutul anului 1448, perfectând un aranjament politic, între clauzele căruia figura și trecerea cetății Chilia sub controlul guvernatorului Ungariei (15 ianuarie 1448). Ca urmare a acestui fapt, Petru al II-lea a fost reinstalat pe tronul Moldovei (între 18 și 23 februarie 1448), Moldova fiind acum înglobată, ca și Țara Românească, în frontul antiotoman condus de Iancu de Hunedoara.

---

[1] A fost înmormântat după trei zile, în biserica mănăstirii Neamțului, iar mai târziu mormântul i-a fost mutat în noua ctitorie a lui Ștefan cel Mare și acoperit cu o frumoasă lespede funerară, având o inscripție marginală cu următorul conținut: „Acest mormânt l-a împodobit Ioan Ștefan Voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, unchiului său Ștefan Voievod, fiul bătrânului Alexandru Voievod, care a murit și a fost îngropat în anul 6955 (1447), luna iulie 16 (cf. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă de la Ștefan cel Mare*, p. 273).

Acțiunea guvernatorului Ungariei n-a reușit totuși să determine o restaurare radicală a raporrurilor de forțe angajate în lupta pentru purere în Moldova, deși după o serie de ciocniri între partizanii celor două tabere, Roman al II-lea murea în condiții obscure la Colomeea (2 iulie 1448), oraș polon ale cărui venituri au fost apoi acordate de către regele polon Cazimir al IV-lea doamnei Marinca, mama lui Roman al II-lea. Locul celui dispărut din competiție a fost însă luat de către fratele său ***Alexăndrel***, în vârstă de numai nouă ani.

Pe de altă parte, regele polon a decis a tranșa în favoarea sa problema moldoveană, mai ales că tătarii erau dispuși să-l sprijine; dar demersul personal al lui Iancu de Hunedoara (1–2 august 1448)[1] l-a determinat să renunțe momentan la înlocuirea lui Petru, mulțumindu-se doar cu depunerea jurământului de fidelitate de către acesta (22 august 1448). Textul actului întocmit atunci dezvăluie însă destul de clar intențiile regelui polon, care la scrisoarea lui Iancu din 1 august 1448 răspunsese că fiind suzeranul ambilor pretendenți, avea tot dreptul de a interveni pentru reglementarea situației din Moldova; prin actul respectiv domnul Moldovei se obliga să nu acorde ajutor unei alte țări decât cu consimțământul regelui (polon), să retracteze înțelegerile sale anterioare îndreptate împotriva Poloniei și să redobândească iarăși Chilia.

Constrâns de împrejurări la acest compromis, Petru nu putea renunța totuși la sprijinul lui Iancu de Hunedoara. Tocmai de aceea, Moldova pare a se fi numărat printre statele care au contribuit efectiv, cu 3 000 de oșteni, la memorabila luptă de la Kossovopolje (Câmpia Mierlei, octombrie 1448). Înfrângerea suferită de Iancu în această luptă i-a adus lui Petru căderea și chiar moartea, după unele opinii în urma unei retrageri inopinate în Transilvania sau Ungaria. În afară de faptul, confirmat de Długosz, că era căsătorit cu o soră a lui Iancu, despre descendența lui Petru nu știm nimic.

Pierderea luptei de la Kossovopolje, ca și moartea aproape concomitentă a lui Petru, a redeschis problema succesorală. În situația creată, ***Csupor de Monoszló,*** descendentul de stirpe nobiliară maghiară care-l însoțise și-l înscăunase pe Petru în Moldova, a ajuns să guverneze țara timp de două luni, pătrunzând în tradiția populară consemnată de către *Letopisețul de la Bistrița* sub numele *Ciubăr Vodă*, domnie care „n-au fost decât o simplă ocupație, fără nici o pretenție din partea unui străin fără drept de a se înscrie între domnii Moldovei"[1].

---

[1] La 1 august 1448, Iancu scria regelui polon că „murind acel Roman voievod și rămânând alt moștenitor al lui Ilie voievod, Alexandru, care are drepturi netăgăduite asupra Țării Moldovei, ar trebui să găsim un mijloc ca Petru voievod să-și dobândească drepturile, dar nici celălalt să nu fie frustrat. Să nu creadă maiestatea voastră că eu voi pune legătura de rudenie mai presus de dreptate" (August Sokolowski, Iosif Szujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, în *Monumenta medii aevii historica res gestas Poloniae illustrantia*, Cracovia, 1876, p. 42). Acest text pare a confirma și el supoziția că Iancu ar fi fost înrudit prin alianță cu Petru al II-lea.

Condusă de Manoil, pârcălabul de Hotin, partida boierească din Moldova a obținut atunci, la începutul anului 1449, acordul regelui pentru înscăunarea candidatului ei, ***Alexăndrel.***

Domnia lui Alexăndrel — simplu instrument în mâinile tutorilor săi din țară sau din afară — nu puteau dura prea mult. Opoziția față de patronajul polon l-a antrenat în disputa pentru tron pe un alt descendent[2] al lui Alexandru cel Bun, Bogdan al II-lea; cu ajutor transilvănean, acesta a reușit să întrerupă domnia lui Alexăndrel, repurtând o categorică victorie militară la Tămășeni, lângă Roman (12 octombrie 1449). Alexăndrel s-a refugiat în Polonia.

Domnia lui Bogdan al II-lea. Maniera înscăunării, ca și aderența socială deosebită pe care și-a asigurat-o noua domnie, reflectată în alcătuirea sfatului domnesc, au provocat reacția violentă a regatului polon. Intensitatea ei a sporit în urma eșecului înregistrat la începutul anului 1450 de susținătorii lui Alexăndrel, de a-și reînscăuna preferatul, dar mai ales în urma înțelegerii survenite la 11 februarie și reînnoite la 5 iulie același an de către Bogdan și Iancu de Hunedoara. În consiliul polon de coroană de la 9 martie 1450, o parte a sfetnicilor nu au ezitat să propună regelui o expediție decisivă în Moldova, „pe care să o încorporeze pentru totdeauna la Polonia". Datorită „marilor dificultăți" întrevăzute în interior, precum și temerii de a se ajunge la o vecinătate directă cu Imperiul otoman, regele Cazimir a respins acest proiect, aprobând doar reînscăunarea lui Alexăndrel și readucerea Moldovei sub ascultarea iagiellonă[3]. La 24 iunie, din Liov începea astfel marșul armatei polone care, unindu-se la Camenița cu detașamentul lui Alexăndrel, condus de pârcălabul Manoil, atingea hotarele Moldovei la începutul lunii august.

În fața superiorității numerice și a tacticii inamicului, în prima fază a războiului, domnul Moldovei a evitat o ciocnire decisivă. Fără a obține victoria, armata dușmană a ajuns astfel extenuată până la confluența pârâului Lipovăț cu Bârladul, unde se retrăsese

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 64. Dacă moartea lui Petru s-a produs în ianuarie 1449, cum au admis alți istorici (v. N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359–1457)*, Iași, 1978, p. 168), atunci guvernarea lui Csupor în Moldova e de fixat la începutul anului 1449.

[2] După N. Iorga, *op. cit.*, p. 69, Bogdan al II-lea era „un bastard al lui Alexandru cel Bun", opinie pe care o întâlnim și în Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1966, p. 42. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 170 (după Idem, *În legătură cu ascendența lui Ștefan cel Mare*, în Revista Muzeelor 3, 1966, 2, p. 144–157), l-a considerat „fiul lui Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun", menționat în documentele interne în fruntea sfetnicilor domnești, cu titlul de «jupan», până în jurul datei de 8 martie 1407; la aceeași opinie s-a raliat și C. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparținând familiei după mamă a lui Ștefan cel Mare*, în SMIM 8, 1975, p. 174, 180 și urm. Examinând cele două opinii, L. Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în AIIA 19, 1982, p. 187) a ajuns la concluzia că Bogdan era fiul lui Alexandru cel Bun și al Marinei, dar din anii premergători ultimei căsătorii a lui Alexandru.

[3] Jan Długosz, *Historiae Polonicae*, II, Leipzig, 1712, col. 59.

Bogdan. De aceea propunerile de pace avansate în acel moment de către domnul Moldovei au fost primite imediat (5 septembrie 1450). Datorită cererilor inacceptabile prezentate de partea polonă (încetarea domniei lui Bogdan în momentul în care Alexăndrel avea să împlinească 15 ani, adică în 1453, precum și plata unui tribut de 7 000 galbeni), tratativele ce au urmat nu au putut determina, în ciuda acordului final, încheierea ostilităților.

În dimineața zilei de 6 septembrie, aproape de confluenta Crasnei cu Bârladul, s-a desfășurat astfel confruntarea decisivă dintre cele două oști. Cu toate că suprinderea inamicului nu a putut fi realizată total, din cauza trădării unuia dintre diecii domnului, abila manevră a călărimii lui Bogdan, în urma căreia opt escadroane ale cavaleriei polone au fost atrase în mijlocul pedestrimii moldovene, a determinat desfășurarea ostilităților în defavoarea polonilor. Dar revenirea, în după-amiaza aceleiași zile a corpului de oaste moldovean al pârcălabului Manoil pe câmpul de luptă, a salvat resturile armatei invadatoare de la capitulare, oferindu-i și posibilitatea retragerii din Moldova. Între nobilii poloni morți în această luptă s-a aflat și Mihail Buczacki.

Memorabila bătălie de pe șesul Crasnei s-a încheiat, așadar, cu victoria oastei moldovene și rămânerea lui Bogdan al II-lea pe tron. Izbânda a fost posibilă numai datorită concentrării forțelor militare țărănești în jurul domnului Moldovei și aplicării celor mai potrivite inițiative tactice în lupta cu un inamic superior dotat. Spre deosebire de toate celelalte confruntări militare care au marcat criza politică internă, evenimentele din vara anului 1450 denotă trăsăturile unui război propriu-zis: acestea reies din amploarea concentrărilor armate ale celor două state ca și din durata ostilităților sau din întinderea zonei geografice afectate de operațiuni.

Cu toate că țara își găsise în Bogdan al II-lea conducătorul de multă vreme așteptat, manevrele politice din Polonia i-au grăbit sfârșitul. În atmosfera de neîncredere față de rezultatul unei noi intervenții militare în Moldova, printre partizanii lui Alexăndrel a apărut ideea înlăturării prin viclenie a domnului de la Suceava. Autorul ei era ***Petru Aron***, un alt fiu natural al lui Alexandru cel Bun. Acceptată de căpeteniile expediției polone, care tocmai de aceea s-a oprit la Camenița, ideea s-a concretizat curând într-un plan detaliat, la a cărui înfăptuire au conlucrat, deopotrivă, factori interni și externi. Pe când Bogdan al II-lea petrecea la o nuntă într-un sat, Petru Aron a înșelat străjile lui Bogdan, care a fost astfel prins și decapitat. Tragica întâmplare a avut loc la Răuseni, lângă Suceava, în dimineața zilei de 16 octombrie 1451[1].

Sfârșitul crizei politice. Ajuns stăpân al țării după dispariția lui Bogdan al II-lea, Petru Aron a fost totuși obligat de slăbiciunea poziției sale să cedeze, la începutul anului 1452, tronul lui Alexăndrel, pentru aproape trei ani (februarie 1452–august 1455). Un domn de vârstă minoră, aflat sub patronaj polon, afecta grav puterea de rezistență a țării în chiar momentul de prăbușire a Imperiului bizantin și de iminenta contraofensivă otomană împotriva țărilor dunărene. Participarea lui Alexăndrel, alături de poloni, la luptele duse contra tătarilor în vara anului 1452 ca și lucrările de consolidare a Cetății Albe, desfășurate în 1454, sub pârcălăbia lui Stanciul, nu puteau salva aparențele. Politica de compromis în domeniul relațiilor externe s-a manifestat elocvent în 1453, prin dubla vasalitate a lui Alexăndrel, atât față de Iancu de Hunedoara, la 16 februarie, ca și față de Cazimir la 23 septembrie[1]. La 12 august 1452, el acordase un nou privilegiu comercial negustorilor din Brașov și Țara Bârsei.

---

[1] *Letopisețul anonim al Moldovei* scrie că „În anul 6959 (=1451), luna octombrie 16, a venit Petru voievod numit Aron, noaptea și a năvălit asupra lui Bogdan voievod la Răuseni, vineri în zori și i-au tăiat capul " (*Cronicile slavo-române*, ed. P.P. Panaitescu, p. 7).

Profitând de nemulțumirile interne, Petru Aron a reușit să revină în Moldova, în vara anului 1454 — ajutat probabil de Vladislav al II-lea, domnul muntean cu care s-a aflat apoi în cele mai bune relații — și, după un succes temporar al lui Alexăndrel, să-l înfrângă pe acesta la Mohile (probabil Movileni, jud. Iași) la 25 martie 1455. Refugiat la Cetatea Albă, unde a intrat în conflict cu genovezii, atacându-le cetatea Lerici, Alexăndrel a murit curând, se pare otrăvit de foștii săi susținători, dornici să ocupe o poziție cât mai bună în sfatul noului domn. Rămas fără rivali, Petru Aron dăruia Marincăi și fiicei cu care aceasta mai rămăsese, cu numele îndătinat de Anastasia, veniturile de la Siret, Volovăț și Hotin. El a fost însă constrâns de atitudinea concesivă a Poloniei față de Imperiul otoman să promoveze aceeași politică de compromis în raporturile externe. Față de Cazimir al IV-lea și-a luat astfel obligații maxime, făgăduind în mod repetat (la 1 octombrie 1455 și la 29 iunie 1456) depunerea personală a omagiului și ajutor împotriva tuturor vrăjmașilor; mai mult decât atât, el se angaja să recupereze Chilia și accepta în principiu discutarea pretențiilor regatului polon asupra Cetății Albe.

În situația dată, sprijinul sperat de Petru Aron din partea polonilor nu l-a pus la adăpost de presiunea otomană: către începutul toamnei anului 1455, o solie otomană în Moldova cerea plata unui haraci de 2 000 ducați ungurești de aur către tânărul și puternicul Imperiu turcesc. După o altă scrisoare ultimativă a sultanului, din 5 octombrie 1455, care dădea un termen de trei luni pentru achitarea sumei cerute, în martie-mai 1456 domnul convoca la Vaslui marea adunare a țării, adică a tuturor stărilor Moldovei, pentru a da un răspuns cererii turcești. Termenul impus de sultan expirase, iar tărăgănarea unui răspuns ferm în această privință se explică prin faptul că s-a contat pe anotimpul iernii, când era puțin probabilă o expediție turcească în direcția Moldovei, cunoscându-se poate și intențiile cuceritorului Constantinopolului de a-și croi drum spre Europa centrală, precum și prin speranța unei atitudini mai ferme din partea Poloniei. Ajutorul pe care, prin logofătul Mihail, domnul Moldovei l-a solicitat puternicului vecin de la nord n-a fost oferit Moldovei, care s-a trezit lipsită de orice siguranță pentru a rezista presiunii otomane.

---

[1] Prin actul din februarie 1453, din Suceava, Alexăndrel se declara „fiu până la moarte“ lui „Ianus Voievod, namestnicul dumisale craiului Vladislav și stăpânitorul și domnul a toată domnia ungurească“, rugându-l pe Iancu să-i dea în căsătorie o nepoată, care-i va fi „Doamnă până la moarte“ (M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 762–763).

Drept urmare, adunarea stărilor moldovene de la Vaslui accepta (5 iunie 1456) somația adresată de sultan la 5 octombrie 1455, trimițând la Poartă primul haraci de 2 000 galbeni O dată cu încheierea păcii, și negustorilor din Cetatea Albă li se recunoștea libertatea de a face comerț la Adrianopol, Brussa și Constantinopol.

Situația politică a momentului 1456 arată că Petru Aron nu avea altă soluție de cât aceea de acceptare a plății tributului către Poartă, întrucât avea de ales între a merge alături de Polonia, care-și reorientase obiectivele externe spre recuperarea gurilor Vistulei și refacerea pozițiilor sale în regiunile nordice, angajându-se în războiul de 13 ani (1454–1466) cu Ordinul teutonic, trecând pe un plan secundar asigurarea ieșirii la Marea Neagră, sau de Ungaria, unde Iancu de Hunedoara reluase lupta antiotomană, având tot interesul să readucă Țările Române în această luptă. Puterea turcească l-a făcut însă pe Vladislav al II-lea să fie șovăitor, Iancu susținându-l pe Vlad Țepeș să pună mâna pe domnia munteană chiar în vara anului 1456. Între primejdia de a fi înlăturat și supunerea față de turci, în privința cărora Polonia își inaugurase deja politica sa de compromis, ca să înlăture concurența ungară la dominația exercitată asupra Moldovei, Petru Aron a preferat concesia pretinsă de sultan. Acceptarea plății tributului către turci însemna, deci, acceptarea compromisului polono-otoman de către Moldova, servind intereselor polone de a avea pace cu Imperiul otoman[1].

Justificată de impresionantul potențial militar al turcilor și de relativa izolare a Moldovei în vara anului 1456, „închinarea“ de la Vaslui și acceptarea plății tributului către Poartă a avut ca rezultat starea de nonbeligeranță între Imperiul otoman și Moldova, țară considerată în dreptul islamic drept „teritoriu al legământului“ (*dar al-ahd*)[2]. Acceptând plata temporară a tributului, sub chiar rezerva dezavuării lui la momentul potrivit și cu semnificația limitată de răscumpărare a păcii, adunarea de la Vaslui compromitea irevocabil domnia lui Petru Aron, grăbea procesul de apariție a unor noi pretendenți la tron, cum a fost cazul lui Berindei în Polonia, și al viitorului domn Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, în jurul căruia s-a produs o masivă concentrare de forțe, mai ales din Moldova de Jos, cu prilejul pătrunderii sale în țară. De aceea, una din sarcinile prioritare ale viitoarei domnii a lui Ștefan cel Mare a constat în diminuarea puterii boierești cu recuperarea fondului de sate aflate la dispoziția domniei, precum și în refacerea poziției externe a Moldovei. Noua domnie a lui Ștefan cel Mare, rudă foarte apropiată cu Petru Aron, a marcat nu numai sfârșitul crizei politice, ci și apogeul Moldovei medievale. Ea prelua poziția de campion al luptei medievale de la Transilvania „cruciatului de sânge român“ (N. Iorga) Iancu de Hunedoara.

---

[1] Ș. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV*^{e} *siècle*, în RRH 13, 1974, 3, p. 453–454.

[2] L. Șimanschi, *„Închinarea“ de la Vaslui <5 iunie 1456>*, în AIIA 18, 1981, p. 630; M. Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă*, în RI 39, 1986, 6, p. 528.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Anjoukori Okmánytár (Documente privind istoria dinastiei de Anjou), ed. Imre Nagy, VI–XII, Budapesta, 1891–1920.

AȘÎKPAȘA-ZADÉ, *Tevarih-i-al-i-Osman*, ed. Fr. Giese, *Die altosmanische Chronik des Așik Paša Zade*, Leipzig, 1929.

BALFOUR, D., *Politico-Historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, Viena, 1979 (=Wiener Byzantinische Studien, XIII).

BĂLAN, C., *Inscripțiile medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV–1848)*, București,, 1994.

BEHEIM, Michael, *Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, București, 1903.

BOGDAN, Damian P., *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

BOGDAN, Ioan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în Archiv für slavischen Philologie, 13, 1890, p. 481–543.

– *Vechile cronice moldovenești până la Urechia*, București, 1891.

– *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în veacurile al XV-lea și al XVI-lea*, I *(1413–1508)*, București, 1905.

– *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1915.

– *Cinci documente istorice slavo-române din Arhiva Curții Imperiale de la Viena*, în AARMSI, ser. II, t. 11, 1889, p. 29–63 + 4 pl.

Călători străini despre Țările Române, I–IV, București, 1968–1972.

CHALCOCONDIL, Laonic, *Expuneri istorice. Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine*, trad. rom. V. Grecu, București,1958.

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici, Brașov, 1847–1848.

COSTĂCHESCU, Mihai, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I–II, Iași, 1931–1932.

Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ion Bogdan, ed. P.P.Panaitescu, București, 1959 (col. Cronicile medievale ale României, II).

Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, vol. I. Sec. XV–mijlocul sec. XVII, I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966.

DECEI, A., *Două documente turcești privitoare la expedițiile sultanilor Baiazid I și Murad al II-lea în Țările Române*, în Relații româno-orientale, București, 1978, p. 209–222.

Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens, ed. Joseph Kemény, I–II, Cluj, 1839–1840.

DŁUGOSZ, J., *Historiae Polonicae libri XIII*, II, Leipzig, 1713.

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 post Christum, curante E. Lukinich et adiuvante L. Gáldi, Budapesta, 1941.

Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române, I, București, 1977.

Documente privind istoria României. Seria A, I *(1384–1475)*, București, 1954; seria B, I *(1247–1500)*, București, 1953; seria C, I–V; București, 1951–1955.

DOGIEL, Mathias, *Codex diplomaticus regni Poloniae*, I, Vilnius, 1758.

DUMITRIU-SNAGOV, Ion, *Românii în arhivele Romei*, București, 1973.

Erdélyi Történelmi Adatok (Izvoare istorice transilvane), ed. Imre Mikó-Károly Szabó, I–IV, Cluj, 1855–1862.

FEJÉR G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I–XLIV, Buda, 1829–1866.

FILITTI, I.C., *Din arhivele Vaticanului*, I *(Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate)* și II *(Documente politice)*, București, 1913–1914.

FILSTICH, Johann, *Tentamen historiae Valachicae* (Încercare de istorie românească), ed. A. Armbruster, R. Constantinescu, București, 1979.

HUBERT, Leopold, *Documenta historica*, Varșovia, 1861.

HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2 (N. Densușianu), II/1 și II/2 (N. Densușianu), București, 1890–1891; XIV/1 (N. Iorga), București, 1915.

ILIESCU, O., *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele XIV–XV*, în SCN, II, 1958, p. 303–344.

Inscripțiile medievale ale României, I. *Orașul București (sec. XIV–XVIII)*, vol. îngrijit de Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă și Olimpia Diaconescu, București, 1965.

IONAȘCU, I., BĂRBULESCU, P., GHEORGHE, Gh., *Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900)*, București, 1971.

IORGA, N., *Acte și fragmente privitoare la istoria românilor*, I–III, București, 1895–1897.

– *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, I–V, București, Paris, 1899–1916.

– *Studii și documente privind istoria României*, I–III, V, VII, XII, XV–XVIII și XXIII, București, 1901–1913.

– *Inscripții din bisericele României*, I–II, București, 1905–1908.

Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960 (în col. Cronicile medievale ale României, III).

JAKÓ Zs., *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul sec. al XV-lea)*, în Documente privind istoria României. Introducere, II, București, 1956, p. 561–619 + 7 p. pl.

LEUNCLAVIUS, *Historia musulmana Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591.

LEWICKI, A., *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, în „Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia“, XI, XII și XIV

LEZZE, Donato da, *Historia Turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu, București, 1910.

Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból (Documente maghiare de diplomație din perioada angevină), ed. Gustáv Wenzel, I–III, Budapesta, 1874–1876.

MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár* (Documente privind perioada lui Sigismund de Luxemburg), I–II, Budapesta, 1951–1958.

MIHÁLYI, Ioan, *Diplome maramureșene din secolul XIV–XV*, Sighet, 1900.

Monumenta Hungariae Historica, Acta extera, IV, Budapesta, 1877.

NANDRIȘ, Gr., *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos. 1378–1685*, București, 1937.

PAISIE Hilendarski, *Sloveano-Bălgarska istoria*, pod redacțiata na Petăr Dinekov, Sofia, 1972.

PANAITESCU, P.P., *Documentele Țării Românești. 1369–1490* (I), București, 1938.

POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963 (col. Cronicile medievale ale României, IV).

PUȘCARIU, I., *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, IV, Sibiu, 1907.

Scriptores rerum Hungaricarum, ed. G. I. Schwandtner, I, Viena, 1766.

STOJANOVIĆ, Lj., *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927.

SZABÓ K., SZÁDECZKI L., BARABÁS S., *Székely Oklevéltár* (Diplomatariu secuiesc), I–IV și VIII, Cluj, 1872–1898 și 1934.

ȘIMANSCHI, L., CIOCAN, Nistor, *Acte slavone inedite din anii 1443–1447 privind istoria Moldovei*, în AIIAI 11, 1974, p. 173–185.

THIRIET, F., *Régestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Romanie*, I *(1329–1399)*, Paris, 1958.

TOCILESCU, Gr.G., *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346–1603*, București, 1931.

URECHE, Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a de P. P. Panaitescu, București, 1958.

VÂRTOSU, Em., *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în Documente privind istoria României. Introducere, II, București, 1956, p. 333–558.

VERANCSICS, A., *De apparatu Ioanis regis contra Solimanum caesarem in Transylvaniam invadentem (1536–1538)*, în TMI III, p. 145–174.

VERESS A., *Epistolae et acta Iesuitarum in Transylvaniae temporibus principis Báthory (1571–1588)*, I–II, Budapest, 1911–1913.

– *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I. *1468–1540*, Budapesta, 1914.

– *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I–VII, București, 1929–1934.

– *Báthory István erdélyi fejedelem es lengyel Király levelezése. 1571–1586* (Corespondența lui Ștefan Báthory, principe al Transilvaniei și rege al Poloniei), I–II, Cluj, 1944.

VIGNA, A., *Codice diplomatico delle colonie Tauroliguri*, III, Genova, 1879.

WADDINGUS, L., *Annales Minorum*, ed. a III-a, XII, Quaracchi presso Firenze, 1932.

ZIMMERMANN, Fr., WERNER, C., MÜLLER, Fr., GÜNDISCH, G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I–V, Sibiu–București, 1891–1975.

Lucrări generale

BARBU, D., *Byzance, Rome et les Roumains. Essais sur la production politique de la foi au Moyen Âge*, București, 1998.

BARNEA, I., ȘTEFĂNESCU, Șt., *Din istoria Dobrogei*, III (*Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*), București, 1971.
BRĂTIANU, Gh.I., *La Mer Noire. Des origines à la conquette ottomane*, München, 1969 (și ed. rom. Idem, *Marea Neagră*, ed. îngrijită de V. Spinei, I–II, București, 1988).
– *L'organisasion de la paix dans l'histoire universelle*, București, 1997.
DECEI, A., *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978.
Erdélyország történeti tára (Magazinul istoric al Țării Transilvaniei), ed. József Kemény și István Nagy –Ajitai Kovács, I–II, Cluj, 1837–1845.
GONȚA, Al., *Românii și Hoarda de Aur. 1241–1502*, München, 1983.
HAMMER, Josephus, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I–X, Pesta, 1834–1836.
Historia państwa i prawa Polski do r. 1795, Varsovia, 1957.
IORGA, N., *Istoria românilor*^{2}, III. *Ctitorii* (îngrijită de V. Spinei), București, 1992; IV. *Cavalerii* (îngrijit de Stela Cheptea și V. Neamțu), București, 1996.
– *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I–V, Gotha, 1908–1913.
– *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Ș. Papacostea, București, 1984.
Istoria poporului român, sub redacția lui A. Oțetea, București, 1970; ed. a II-a, București, 1972.
Istoria României, II, București, 1962.
Istorija na Bălgarija, III. *Vtoro bălgarsko dăržavo*, Sofia,
JIREČEK, C., *Geschichte der Bulgaren*, 1876.
– *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1913 (traducere în sârbo-croată, *Istorija srba*, Belgrad, 1952).
KADLEC, K., *Valaši a valašske právo v zemich slovanských a uherských*, Praga, 1916.
Magyarország Története^{2} (Istoria Ungariei), I–II, Budapesta, 1971.
MEHMED, M. Ali, *Istoria turcilor*, București, 1976.
MOGA, I., *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944.
ONCIUL, D., *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, I–II, București, 1968.
PASCU, ȘT., *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971 (ed. a II-a, 1972) și II, Cluj, 1979.
RĂDULESCU, A., BITOLEANU, I., *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979.
TODERAȘCU, I., *Unitatea românească medievală*, București, 1988.
VERGATTI, R.Șt., *Historia Ponticae*, Aalborg, 2001.

Lucrări speciale

ANDREESCU, Șt., *O icoană dispărută și un titlu domnesc*, în RI 9, 2000, 1–2, p. 97–105.
BOGDAN, D. P., *Despre domnii moldoveni Ștefan I și Iuga*, în RIR 9, 1939, p. 165–177.
BOGDAN, I., *Originea voievodatului la români*, în AARMSI, t. 24, 1902, p. 197–207.
– *Câteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnezilor și boierilor moldoveni în sec. XIV și XV*, în AARMSI, ser. II, t. 29, 1907, p. 613–628.
BOLȘACOV, A.A., *Localizarea bătăliei de la Rovine*, în SMIM 4, 1960, p. 391–394.
CAPOIANU, Maria, *Nicolaus Olahus europeanul*, București, 2000.
CHIHAIA, Pavel, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, București, 1993.
CIHODARU, C., *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în AIIAI 5, 1968, p. 11–42.

– *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984.

CIOCÂLTAN, V., *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, București, 1990.

– *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412–1420)*, în RdI, 1982, 10, p. 1090–1100.

CONDURATU, C., *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până în anul 1526*, București, 1898.

CONSTANTINESCU, N., *Mircea cel Bătrân*, București, 1981 (col. Domnitori și voievozi, 16).

CONSTANTINIU, Florin, PAPACOSTEA, Șerban, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în Studii RdI, 1964, 5, p. 1129–1140.

DIȚĂ, Al., *Mircea cel Mare – între realitatea medievală și ficțiunea istoriografică modernă*, București, 2000.

DUZINCHEVICI, Gh., *Precizări în legătură cu Ștefan I și Iuga Ologul*, în Însemnări ieșene 9, 1939, 2, p. 291–303.

GEMIL, Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991.

GIURESCU, Dinu C., *Țara Românească în secolele XIV–XV*, București, 1973.

GOROVEI, Șt.S., *Mușatinii*, București, 1976 (ed. a II-a, Chișinău, 1991).

– *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în AIIAI 10, 1973, p. 99–121.

GRIGORAȘ, N., *Țara Românească a Moldovei până la Ștefan cel Mare (1359–1457)*, Iași, 1978.

GÜNDISCH, G., *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, în Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas, II, 1937, p. 393–414.

HAȚEGAN, Ioan, *Filippo Scolari. Un condotier italian pe meleaguri dunărene*, Timișoara, 1997.

HOLBAN, Maria, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII și XIV*, București, 1981.

– *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în SMIM 1, 1956, p. 7–62.

ILIESCU, O., *Domni asociați în Țările Române în secolul al XIV-lea și al XV-lea*, în SMIM I, 1957, 1, p. 39–60.

– *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Mușat à Ladislas Jagellon*, în RRH 12, 1973, 1, p. 123–138.

– *Les armoiries de la ville d'Asprokastron et leur origine byzantine*, în EBPB, II, București, 1991, p. 151–164.

IONAȘCU, I., *Basarabii în tabele genealogice*, în SAI 17, 1972, p. 128–132.

IORGA, N., *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365–1369 și lupta lui Vladislav vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în CL 34, 1900, p. 962–999.

– *Veneția în Marea Neagră*. I. *Dobrotici*, București, 1923.

KEMÉNY Iosif, *Über die ehemaligen Kenesen und Kenesiate der Valachen in Siebenbürgen*, în A. Kurz, Magazin für Geschichte, II, Brașov, 1846, p. 286–339.

KUCZYNSKI, M. St., *Spor o Grünwald*, Varșovia, 1972.

LUKÁCS Antal, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII–XVI)*, București, 1999.

MANOLESCU, R., *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în AUB Ist. 15, 1966, p. 59–74.

MAXIM, M., *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare*, în Marele Mircea Voievod, București, 1986, p. 365–396.

MINEA, Ilie, *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, București, 1914.

– *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919.

– *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1921.

MOTOGNA, V., *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924.

ONCIUL, D., *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, București, 1903 (reprodus și în Idem, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968, p. 19–142).

PANAITE, V., *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman. Dicționar de termeni și expresii*, I. *Războiul. Pacea. Comerțul*, București, 1998.

PANAITESCU, P. P., *Mircea cel Bătrân*, București, 1944.

– *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în secolul al XIV-lea*, în Studii 9, 1956, 4, p. 95–115.

PAPACOSTEA, Ș., *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988 (ed. a II-a, București, 1999).

– *Byzance et la création de la «Métropolie de Moldavie»*, în EBPB, II, București, 1991, p. 133–150.

– *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în SMIM 6, 1973, p. 43–60.

Kilia et la politique orientale de Sigismund de Luxemburg, în RRH 15, 1976, 3, p. 421–436.

– *Mircea la Nicopole (1396): o mărturie ignorată*, în RdI 39, 1986, 7, p. 696–698.

– *Mircea cel Bătrân și Baiazid. O întregire la cunoașterea confruntărilor lor armate*, în SMIM 16, 1998, p. 19–21.

PÂRVAN, V., *Alexăndrel voievod și Bogdan voievod. Șapte ani din istoria Moldovei (1449–1456)*, București, 1904 (reeditat în V. Pârvan, *Studii de istorie medie și modernă*, ed. I. Năstasă, cuvânt înainte de Al. Zub, București, 1990, p. 65–128).

PERVAIN, Viorica, *Din relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfârșitul veacului al XIV-lea*, în AIIC 18, 1975, p. 89–117.

– *Lupta antiotomană a Țărilor Române în anii 1419–1420*, în AIIC 19, 1976, p. 55–79.

POPA, Marcel D., *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei, în timpul lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun*, în RdI 31, 1978, 2, p. 253–271.

PLEȘIA, Dan, ANDREESCU, Ștefan, *Un épisode inconnu des campagnes du voïvode Dan II, prince de Valachie*, în RRH 13, 1974, 3, p. 545–557.

POPA, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*^{2}, București, 1997.

– *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

RACOVIȚĂ, C., *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în RIR 10, 1940, p. 237–332.

REZACHEVICI, C., *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituaniene din vremea lui Alexandru cel Bun*, în RdI, 1982, 8, p. 917–922.

SPIERALSKI, Zdzisław, *Awantury moldawskie* (Aventuri moldovenești), Varșovia, 1967.

STOIDE, C. A., *Contribuții la studiul istoriei Țării Românești între anii 1447 și 1450*, în AIIAI 10, 1973, p. 163–181.

SYKORA, Ján, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmarea pe plan extern*, în RdI 29, 1976, 8, p. 1135–1151.

ȘIMANSCHI, L., *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432–1447*, în AIIAI 7, 1970, p. 61–81.

– *„Închinarea“ de la Vaslui (5<iunie> 1456)*, în AIIAI 18, 1981, p. 613–638.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, București, 1970.
– *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.
VASILESCU, Al., *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș (1418–1456)*, București, 1915.
VÂRTOSU, Emil, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, București, 1960.

Capitolul V

VOIEVOZI ȘI CAVALERI ÎN APĂRAREA ȚĂRII ȘI A EUROPEI

Aflată sub stăpânirea regalității ungare, Transilvania a evoluat către un stadiu foarte apropiat de feudalismul occidental clasic, evoluție accelerată de domnia Angevinilor de origine franceză, în veacul al XIV-lea, ca și de aceea a lui Sigismund de Luxemburg (1387–1437), care a cumulat calitatea de rege al Ungariei cu aceea de împărat romano-german.

Succesele obținute de acești suverani în promovarea unei politici de centralizare au frânat tendințele de autonomie transilvană manifestate cu putere în anumite perioade ale dinastiei arpadiene, statornicind o ierarhie politică feudală, ce s-a reflectat și în structura politico-administrativă a țării. Dar vechile tendințe, întemeiate adânc pe tradiția locală, pe originile istorice aparte ale formațiunii transilvane, pe structura proprie a provinciei, sub raport social, etnic și confesional, nu au fost total anulate. În condițiile unei noi crize, la acutizarea căreia frământările sociale din interior și-au dat mâna cu marea primejdie otomană venită din exterior, Transilvania avea să-și valorifice din nou poziția și rolul său specific în cadrul teritoriilor supuse „sfintei“ coroane a regilor „apostolici“ ai Ungariei, prin tendința de a se integra într-un sistem de relații mai strânse cu Țările Române extracarpatice — Țara Românească și Moldova.

Expresia noii crize prin care trecea societatea transilvană în prima parte a veacului al XV-lea a fost reprezentată de frământările sociale ale perioadei, ca și de înaintarea expansiunii otomane, care viza tot mai insistent frontierele și teritoriul Transilvaniei. Confruntarea cu pericolul extern al otomanilor a devenit un element dominant pentru istoria Transilvaniei vreme de câteva secole, ca și în cazul celor două Țări Române din afara arcului carpatic.

După înfrângerea oastei voievodului Transilvaniei, Nicolae Csáki, la „Poarta de Fier“, o oaste turcească a prădat Țara Hațegului și zona Orăștie în septembrie 1420, pentru ca în aprilie 1421 să fie devastate și împrejurimile Brașovului. Se contura, astfel, tot mai insistent necesitatea unei cooperări militare cu Țara Românească, în vederea prevenirii și a respingerii atacurilor turcești. Această cooperare a dat roade în timpul domniei lui Dan al II-lea, perioadă în care și efortul militar principal al turcilor se deplasase în Serbia. Dar în 1432, în Țara Bârsei, și mai ales în mai-iunie 1438, în aproape tot sudul Transilvaniei, turcii au săvârșit mari prădăciuni. Ultima expediție a fost condusă de însuși sultanul Murad al II-lea. Silit și el să se alăture expediției, care a devastat Țara Hațegului, valea mijlocie a Mureșului și a Târnavei Mari, capturând Sebeșul, domnul muntean Vlad Dracul a revenit în Țara Românească, expediția târând cu sine cam 30 000–40 000 de robi. O parte dintre aceștia s-au putut întoarce datorită intervenției lui Vlad Dracul pe lângă sultan. O incursiune turcească de scurtă durată în secuime, atingând și Brașovul, a mai avut loc în toamna aceluiași an, 1438.

Gravitatea atacurilor turcești asupra Transilvaniei se explică și prin faptul că forțele sale militare fuseseră angajate în înăbușirea răscoalei țărănești din 1437–1438, astfel că țara a fost surprinsă insuficient pregătită pentru a rezista unui atac din afară, în împrejurările imediat următoare morții lui Sigismund de Luxemburg.

Devenită o amenințare permanentă, primejdia otomană a determinat o regrupare a forțelor interne în vederea rezistenței, cu tendințe de alcătuire a unui front cât mai larg de apărare. Grav afectate de jafuri și de robie, masele țărănești, ca de altfel și orășenimea serios prejudiciată în activitatea sa economică, ori nobilimea amenințată cu pierderea averilor și a poziției sale politice dominante, își dădeau seama de necesitatea prioritară a apărării țării față de expansiunea turcească. Pentru mai bine de o jumătate de secol, contradicțiile sociale și politice interne s-au atenuat, făcând loc tendințelor de centralizare și de întărire a capacității defensive.

A. IANCU DE HUNEDOARA

1. Originea lui Iancu de Hunedoara și cariera sa

În aceste împrejurări s-a afirmat deosebita personalitate politică și militară a lui ***Iancu de Hunedoara***, a cărui ascensiune s-a făcut simțită după moartea lui Sigismund de Luxemburg (decembrie 1437), în calitate de exponent atât al politicii de centralizare internă, cât și al celei de apărare a Regatului maghiar, pe baza unui front comun cu celelalte popoare din centrul și din sud-estul Europei, amenințate de aceeași primejdie otomană. Un rol de seamă în acest front era rezervat Țărilor Române, dată fiind și poziția lor politico-geografică, fapt pe care geniul lui Iancu l-a intuit, și prin originea familiei sale, sigur una de cneji români hunedoreni, după unele tradiții narative chiar descendenți ai unor boieri refugiați din Țara Românească, fapt cu totul incert în ceea ce-l privește pe el; mai sigură este constatarea că refugiul temporar sau definitiv în Transilvania a marcat destinul multor reprezentanți ai boierimii române extracarpatice, care contau pe sprijinul Ungariei în lupta antiotomană.

Un document din anul 1360 ar putea susține prezența înaintașilor lui Iancu în satele Răchitova și Lunca din Hațeg. Prima informație documentară sigură apare însă în actul regal din 18 octombrie 1409, prin care Voicu, fiul lui Șerb, „oșteanul curții regelui“, împreună cu frații săi Mogoș și Radu, cu vărul său, tot un Radu, precum și cu fiul său Iancu, primeau ca danie, pentru slujbele lor militare, castelul Hunedoara, împreună cu

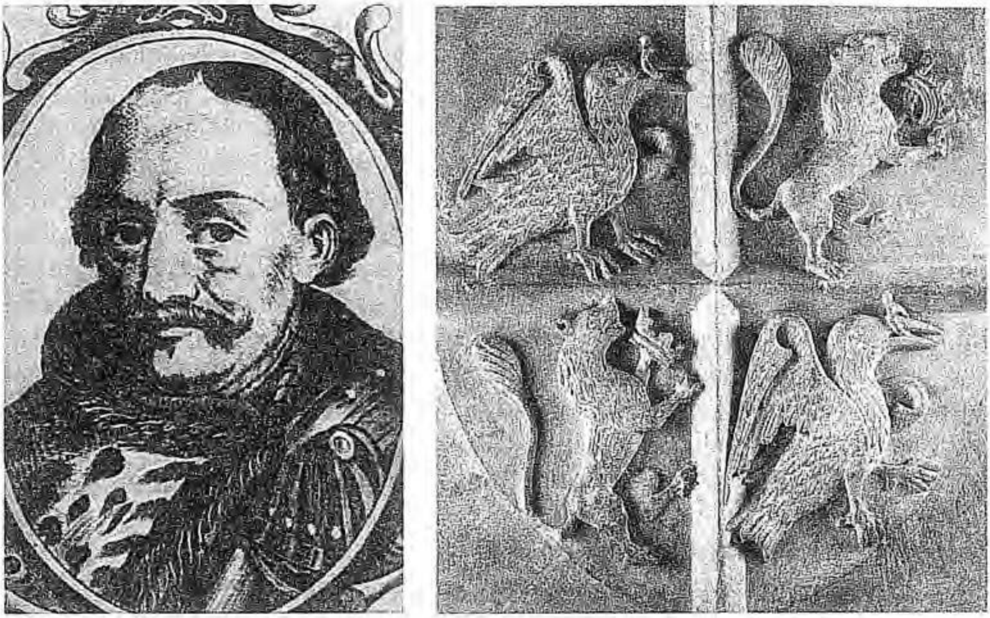

a **b**

Fig. 69 a. Iancu de Hunedoara; b. Stema familiei Huniazilor, sec. XV, de la Castelul Hunedoara.

domeniul care ținea de acesta[1]. Documentul se încadrează în seria mai amplă de acte care consemnează rolul militar al cnezimii și posibilitatea ascensiunii unor membri ai acesteia în rândurile nobilimii, pe baza serviciului militar prestat regelui ungar. Cu aceeași ocazie a primit probabil familia Huniazilor și blazonul nobiliar, reprezentând un corb cu aripile ușor desfăcute și cu un inel în cioc, emblemă care avea deci părți comune cu stema Țării Românești[2], fapt care poate fi pus pe seama originii sale românești, sau chiar a unei posibile legături ancestrale cu lumea românească extracarpatică. În orice caz, legăturile matrimoniale ale Huniazilor în mediul moldo-muntean sunt bine documentate. Întrucât tatăl lui, Voicu, a murit între anii 1414 și 1419, cap al familiei a rămas Radu, probabil fratele mai mic al lui Voicu.

---

[1] G. Fejer, *Codex diplomaticus*, X, p. 493, anno 1409 (= Hurmuzaki, I/2, p. 462–463).

[2] În acest sens, este foarte interesantă tradiția consemnată în veacul al XVII-lea de către Paisios Ligaridis. Ea spune că „Vlahul Munteanul, ieșind din Ungaria de Jos, din așa-zisa Pannonia, a venit și a locuit pentru prima oară la Câmpulung. Acest vlah era — după cum scriu unii — fiul regelui Ungariei, care s-a dus la mama lui pentru a fi recunoscut ca fiu de rege; s-a întâmplat ca mama lui să scoată pe lângă un pârâu inelul pe care i-l dăduse craiul ... și să răpească un corb acel inel. Întristându-se foarte mult că mama sa a pierdut inelul de logodnă, Vlahul, fiul ei, a tras cu săgeata și, nimerind corbul, a luat inelul și l-a dat mamei sale. De aceea are Vlahia până în ziua de azi drept stemă un corb, iar după ce s-a creștinat, ca semn al creștinismului, a fost adăugată și crucea în ciocul lui" (Paisios Ligaridis, *Chresmologion...*, BAR, *Codex Graecus* 4 (= 386), p. 251; cf. D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910, p. 96).

Născut pe la 1407 Iancu își va fi petrecut copilăria pe domeniul Hunedoarei, apoi în slujba unor familii nobiliare, precum Csáki și Csanádi, ca și în serviciile despotului sârb Ștefan Lazarević, probabil pe unul din domeniile stăpânite de el în sudul Ungariei. Ulterior s-a aflat în serviciul familiei Ujlaki, în cel al episcopului de Zagreb, căsătorindu-se prin 1428–1430 cu Elisabeta Szilágyi, descendentă dintr-o familie nobilă din Slavonia, sau din comitatul Solnocului de Mijloc. Din această căsătorie s-au născut doi fii: Ladislau, în 1431, precum și Matia, viitorul rege al Ungariei, la 24 februarie 1443, în orașul Cluj.

Intrat în serviciul lui Sigismund de Luxemburg, apoi în acela al ducelui de Milano, Filippo Visconti, în cadrul ajutorului promis ducelui de către Sigismund, Iancu a dobândit o bogată experiență militară, atât de la condotierii italieni, cât și ulterior, în cadrul războaielor purtate cu husiții, observând inovațiile aduse de aceștia în tactica militară: transportul pedestrimii în căruțe, fapt care-i conferea acesteia o rază de acțiune sporită, mai multă mobilitate, capacitatea trecerii rapide de la atac la apărare, precum și posibilitatea de a dispune căruțele astfel încât să formeze o întăritură capabile a opri șarjele cavaleriei[1]. De asemenea, în Italia el cunoscuse progresele realizate în fabricarea și utilizarea tunurilor de luptă.

În anul 1438, Albert de Austria (sau Albrecht de Habsburg, nepotul lui Sigismund), noul rege al Ungariei, l-a numit pe Iancu ban al Severinului, funcție pe care a exercitat-o împreună cu fratele său mai tânăr, Ioan, cu misiunea de a apăra cetățile Severin, Gureni, Orșova și Mehadia, situate într-una din zonele cele mai expuse atacurilor turcești, care în primăvara lui 1439 au ocupat regiunea ce mai rămăsese din Serbia la răsărit de Morava, urmând asediul și cucerirea cetății Semendria (Smederevo), la 27 august 1439, apoi a bogatului centru minier Novobrdo.

Iancu de Hunedoara a jucat apoi un rol de seamă în conflictul provocat în Ungaria de problema succesiunii la tron, întrucât moartea prematură a regelui (27 octombrie 1439) o lăsa pe văduva acestuia, regina Elisabeta, în așteptarea unui eventual moștenitor al tronului. În situația creată, s-a cristalizat o tabără a marii nobilimi, condusă de contele austriac de Cilli (Cillei), baronul Lászlo Gáray sau Ladislau de Gara și Dionisie Szécsi, arhiepiscopul primat de Strigonium, care apăra drepturile la tron ale reginei văduve și ale fiului ei nenăscut, precum și o altă tabără a nobilimii mici și mijlocii, în frunte cu familiile Thallóczi, Perényi, Csáki, Marczali, Hédervàry, precum și episcopul Simon Rozgonyi de Eger (Agria), care doreau aducerea pe tronul Ungariei a tânărului rege polon Vladislav al III-lea Jagiello, fiul regelui Vladislav Jagiello (decedat la 30 mai 1434). Dieta, întrunită la 1 ianuarie 1440 la Buda, și-a însușit punctul de vedere al lui Iancu, susținător al candidaturii regelui polon la tronul ungar. O dată cu tronul, acestuia urma să i se propună însă și căsătoria cu regina văduvă Elisabeta, drepturile copilului pe care ea îl aștepta rămânând în vigoare, dar numai după moartea lui Vladislav.

---

[1] Împrumutate de la husiți, carele de luptă (*currus*) erau conduse chiar de mercenari cehi în oștirea lui Iancu. Mai ales în apărare, acestea erau dispuse într-o tabără de care (*Wagenburg*), de formă dreptunghiulară sau circulară. Ele apar destul de des în izvoarele perioadei: J. Długosz, *Historia Polonica*, lib. XII, t. II, Leipzig, 1712, col. 803–804, vorbește de o asemenea tabără, „more Tabor instructo"; pentru alte surse latine, germane, slave și turcești, v. M. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974, p. 95–96, n. 122 și 124; Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de V. Grecu, București, 1958, cap. VII, p. 209, menționează că în vederea luptei de la Kossovopolje (1448), Iancu „avea la două mii de care, pe care își duceau proviziile, bagajele și armele. Pe fiecare car doi bărbați pedeștri, un scutier și un pușcaș. Pe trăsuri mai duceau și tunuri numite împroșcătoare de gloanțe, mulțime mare".

Pentru fortificații sau tabăra de care (*Wagenburg*), v. și Hans Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, III. (Das Mittelalter), Berlin, 1907, p. 497–498.

După nașterea fiului ei mult așteptat (22 februarie 1440), regina Elisabeta și-a schimbat consimțământul inițial, procedând la încoronarea nevârstnicului fiu de către arhiepiscopul primat, folosind coroana existentă în cetatea Višegrad. Întrucât Vladislav al III-lea a fost reținut o vreme de complicațiile ivite în Lituania (unde asasinarea lui Sigismund Kiejstut a dus la desemnarea lui Cazimir ca mare duce al Lituaniei, ulterior acesta având să fie încoronat rege al Poloniei la 25 iunie 1447), intrarea sa în Buda s-a produs abia la 21 mai 1440, iar încoronarea la 17 iulie 1440 la Alba Regală, fiind luată coroana ce împodobea relicvele lui Ștefan cel Sfânt. Ca rege al Ungariei, Vladislav al III-lea a devenit Vladislav (Ulászlo) I.

Dubla încoronare a adâncit ruptura dintre cele două grupări, de partea reginei rămânând părțile de apus și de nord ale regatului, iar cele din est, inclusiv Transilvania, susținându-l pe regele Vladislav, în speranța că se va ajunge la lupta comună a celor două regate împotriva pericolului turcesc. Ultimul punct de vedere s-a impus pe calea armelor (prin victoria de la Báttaszek, la 10 septembrie 1440), regele polon ocupând și tronul Ungariei, iar Iancu de Hunedoara fiind răsplătit pentru sprijinul ce i-l acordase cu înalta demnitate de voievod al Transilvaniei, pe care a ocupat-o în primăvara anului 1441, cumulând-o cu titlurile de comite al Timișoarei și de ban de Severin. El devenea, astfel, conducător militar și politic al uneia dintre regiunile cele mai importante pentru organizarea apărării împotriva turcilor.

Pentru realizarea acestei misiuni, căreia i s-a dedicat cu multă pricepere și energie, Iancu a urmărit aducerea la ascultare a nobilimii, prin concesii sau chiar și prin sancțiuni, prin protejarea orașelor, a comerțului și a mineritului, spre a spori astfel veniturile statului, care puteau contribui la întărirea oastei. Din aceleași rațiuni, el a sprijinit țărănimea liberă, mai ales cnejii de Hunedoara, ulterior și pe cei din Banat, mijlocindu-le primirea sau confirmarea unor proprietăți ori alte drepturi cneziale. Printre aceștia el avea și legături de rudenie, care prin familia soției sale, se întindeau și în alte părți ale Transilvaniei, în rândurile nobilimii mici. În veacul al XVI-lea, Anton Verancsics avea să noteze că românii din Hațeg primiseră înnobilarea în vremea lui Iancu de Hunedoara.

Baza materială a puterii militare transilvănene, pe care Iancu urmărea să o organizeze în vederea rezistenței antiotomane, era formată din veniturile proprii și din cele care îi erau cedate de rege, în vederea angajării de mercenari. De asemenea, ea mai era formată din detașamentele pe care nobilii trebuiau să i le pună la dispoziție, în virtutea obligațiilor, precum și din oastea de „slujitori“ și de țărani liberi cu îndatoriri militare, sau din unitățile pe care i le puneau la dispoziție orașele. Această alcătuire eterogenă a oastei era mai eficientă într-un război de apărare, deoarece unele dintre categoriile sociale de mai sus, ca nobilimea sau orășenimea, erau obligate a-și îndeplini sarcinile militare numai în interiorul hotarelor, iar în afara lor numai pentru o durată limitată. De aceea, pe măsură ce Iancu s-a convins de necesitatea unor acțiuni ofensive de amploare, prin care să poată obține succese decisive împotriva turcilor, el a pus un accent tot mai mare pe recrutarea la oaste a elementelor angajate a-i sluji necondiționat și atâta vreme cât situația militară pretindea continuarea campaniei; în felul acesta a crescut rolul mercenarilor și al „slujitorilor“ în oastea sa.

2. Iancu de Hunedoara — „Stegar al luptei antiotomane“

Măsurile inițiate de Iancu și-au dovedit curând eficiența. În primăvara anului 1442, după ce turcii îl chemaseră la Poartă pe domnul muntean Vlad Dracul și hotărâseră transformarea Țării Românești în pașalâc, o oaste otomană comandată de *Mezid*, beiul de Vidin, a pătruns în Transilvania, prin surprindere, începând să prade sudul țării, de la Sibiu până în valea Mureșului.

Proclamând ridicarea generală la oaste, înainte de adunarea tuturor forțelor, Iancu i-a înfruntat pe turci la Sântimbru, la nord de Alba Iulia, cu forțele care-i stăteau la dispoziție (18 martie 1442), dar a fost înfrânt și obligat să se retragă în cetate, în vreme ce turcii, după ce au prădat împrejurimile, s-au îndreptat spre Sibiu, care era deja asediat de o parte a forțelor lor. Cu întăririle sosite din toată Transilvania, Iancu a pornit în urmărirea lor, zdrobindu-i cu desăvârșire, însuși Mezid bei, împreună cu fiul său, găsindu-și moartea pe câmpul de luptă, situat probabil în apropiere de Sibiu (22 martie 1442)[1]. Căutându-și scăparea spre Turnu Roșu, resturile oastei turcești au fost urmărite cu strășnicie, mai ales de către detașamentul condus de Basarab al II-lea, fiul lui Dan al II-lea care, cu sprijinul lui Iancu, avea să se impună domn al Țării Românești[2].

Victoria asupra lui Mezid bei inaugura trecerea la o fază ofensivă a luptelor antiotomane, bazate pe un front comun al Țărilor Române.

Riposta otomană a fost rapidă, prin trimiterea unei oștiri de 80 000 de oameni, conduși de *Sehabeddin*, beilerbeiul Rumeliei, cu scopul de a recuceri Țara Românească. Dar în septembrie 1442, pe cursul superior al râului Ialomița, în locuri muntoase și strâmte,

---

[1] Întrucât izvoarele narative plasează această luptă la „locul zis Waskapu“ (cf. N. Iorga, *Istoria românilor*², IV, p. 50, n. 29) adică la Poarta de Fier transilvană, unii istorici o localizează între Alba Iulia și Sibiu, alții între Transilvania și Banat.

[2] Un izvor narativ extern arată că Iancu a pătruns în Țara Românească, unde locuitorii s-au ridicat împotriva turcilor și „adunându-se în număr mare, l-au ales căpitan al lor pe Iancu de Hunedoara“ (în BCI 6, 1927, p. 63).

Iancu a repurtat o victorie deplină asupra acestei uriașe oștiri, consolidând astfel încadrarea Țării Românești în frontul antiotoman, așa cum fusese în vremea lui Mircea cel Bătrân și a lui Dan al II-lea.

Marile calități militare ale lui Iancu de Hunedoara se afirmau într-un moment în care papalitatea încerca să reactiveze planurile unor expediții generale care să-i alunge pe turci din Europa și să scape de sub amenințarea lor Bizanțul, al cărui împărat, Ioan al VIII-lea Paleologul, acceptase reunificarea Bisericii răsăritene cu cea apuseană în 1439, la încheierea Conciliului florentin. La 1 ianuarie 1443, papa Eugeniu al IV-lea a lansat oficial apelul pentru o nouă cruciadă, declanșând intense tratative diplomatice între numeroase state: Burgundia, Veneția, Aragonul, Polonia și Ungaria. Recomandat de succesele sale militare drept comandant al viitoarei campanii, Iancu de Hunedoara era implicat astfel și în preocupările diplomatice internaționale.

Participarea statelor apusene la proiectata expediție nu a avut loc, din diferite motive. Ea s-a redus la forțele Transilvaniei, ale Ungariei, ale Poloniei și ale despotului Serbiei, ultimele două state contribuind doar cu un număr limitat de ostași. Reinstaurându-l în scaun pe Vlad Dracul (1443), turcii au nădăjduit să readucă Țara Românească sub autoritatea lor, dar domnul reinstalat a intrat imediat în alianță cu Iancu.

Între septembrie 1443 și ianuarie 1444, Iancu a condus în sudul Dunării o expediție militară, cunoscută sub numele de „campania cea lungă". În cursul ei, oastea lui Iancu, formată în mare parte din transilvăneni, printre care se aflau foarte mulți cneji români, a înaintat pe valea Moravei, cucerind Niš-ul, apoi până la răsărit de Sofia, repurtând numeroase victorii. De la pătrunderea lor în Europa, turcii nu mai fuseseră confruntați cu o contraofensivă atât de viguroasă, susținută de toate popoarele din centrul și din sud-estul Europei.

Succesul acestei campanii purtate spre inima Balcanilor, până la satul Zlatița, „numit așa în limba bulgarilor, ceea ce se traduce prin Aurie"[1], de unde Iancu a făcut cale întoarsă înaintea sărbătorii de Crăciun a anului 1443, când iarna se manifesta cu toată vigoarea, a încurajat propaganda dusă în favoarea unei cruciade antiotomane. Efortul principal urma însă a fi susținut din nou de către români, maghiari, sârbi, bulgari, în vreme ce țările apusene s-au mărginit a oferi drept ajutor o flotă de 14–15 galere venețiene, papale, burgunde și raguzane, care aveau misiunea să blocheze Bosforul și Dardanelele, pentru a împiedica trecerea oștilor otomane din Asia Mică în Europa.

Inițial, Iancu de Hunedoara n-a fost de acord cu reluarea unei campanii ofensive în 1444, considerând că expediția precedentă reclamase sacrificii prea mari pentru a fi recuperate într-un timp atât de scurt. El a înclinat, astfel, spre tratative cu turcii, mediate de despotul sârb Gheorghe Brancović, căruia sultanul îi promisese restituirea stăpânirii sale, cu cetățile Semendria și Golubać. Jocul dublu al regelui Vladislav I a dus la tratatul de pace cu turcii, semnat de delegația sa la Adrianopol (12 iunie 1444), dar și la permanentele asigurări date legatului papal Giuliano Cesarini că va întreprinde cruciada antiotomană, în condițiile unor mișcări ale popoarelor din Balcani, ale preocupărilor lui Murad al II-lea pentru reprimarea rebeliunii emirului de Karaman, ca și ale unor promisiuni ferme făcute de unele state apusene pentru constituirea unei flote care trebuia să blocheze trecerea turcilor din Asia Mică în Europa în dreptul strâmtorii Gallipoli. Într-adevăr, această flotă avea să sosească la Gallipoli la începutul lunii august 1444. La 15 august 1444 se încheia o pace separată între Murad al II-lea și socrul său Gheorghe Brancović, a cărui fiică, Mara, se afla în haremul sultanului. După această pace nu era de așteptat ca Brancović să susțină o cruciadă antiotomană în viitorul apropiat. Între timp, soli otomani sosiseră la Oradea cu propuneri de pace foarte avantajoase părții ungare, cum ar fi fost oferta unei despăgubiri substanțiale, evacuarea de către turci a teritoriilor și a cetăților din Serbia și din Albania nordică, precum și valabilitatea pe zece ani a tratatului. Regele a semnat această pace, ratificând-o astfel pe cea de la Adrianopol, pentru a-și încălca apoi cuvântul și a nu o respecta. Foarte rezervat față de acest gest, Iancu a afirmat că se va supune oricum hotărârii regale: „eu ascult de domn, nu domnesc“.

---

[1] M. Ducas, *Istoria turco-bizantină*, ed. V. Grecu, p. 272–273. Mai multe detalii oferă L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 184, dar numele de Vasilitza este o formă mai coruptă decât Izlati, pe care o întâlnim la Ducas, semn că istoricul bizantin a cunoscut toponimul printr-o filieră turcească.

Ruperea tratatului a fost o mare greșeală, date fiind clauzele lui favorabile, ca și slăbirea frontului antiotoman prin ieșirea Serbiei din luptă, datorită păcii pe care o semnase în mod separat cu turcii la 15 august. Din acest motiv, dar și întrucât forțele aflate sub comanda lui Iancu erau mai reduse decât în campania precedentă, itinerarul ales pentru noua expediție a fost diferit de cel din „campania cea lungă“[1].

Trecerea Dunării s-a făcut pe la Orșova, în a doua jumătate a lui septembrie 1444, înaintarea urmând malul sudic al fluviului, până la Nicopole, unde o oaste munteană s-a alăturat lui Iancu[2], având loc atunci o întrevedere între acesta și Vlad Dracul. Alegerea itinerarului menționat s-a datorat, probabil, și dorinței ca oastea cruciată să aibă în timpul înaintării sale flancul stâng acoperit de către teritoriul și oastea Țării Românești. Era evitată, astfel, străbaterea lanțului muntos al Balcanilor, intenționându-se atingerea pe noul itinerar a țărmului Mării Negre, unde s-ar fi putut, eventual, coopera cu flota apuseană trimisă în Strâmtori.

Întregul plan se baza pe premisa greșită că turcii nu dispuneau de forțe suficiente spre a se împotrivi înaintării lui Iancu spre Constantinopol, întrucât erau angajați în reprimarea menționatei rebeliuni din Asia Mică, iar flota apuseană urma să-i împiedice a-și trece trupele în Europa.

---

[1] Detalii în privința acestui itinerar, la Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*², București, 1968, p. 103–104.

[2] Corpul de călăreți munteni, aflat sub conducerea unui fiu al lui Vlad Dracul, număra 4 000 de oameni, reprezentând o cincime din totalul efectivelor, calitatea oștenilor munteni fiind însă deosebită: un dregător de origine italiană al împăratului bizantin, Giovanni (Zanachi) Torzello, afirmase pe timpul Conciliului florentin, cu privire la călăreții munteni, faptul că aceștia ar fi fost printre cei mai temuți oșteni din lume“ (cf. Fr. Pall, *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiotomana del 1442–1443 condotta da Giovanni di Hunedoara*, p. 456–457).

Ajungând până la Varna (9 noiembrie), oastea lui Iancu a avut surprinza de a se afla față în față cu grosul armatei otomane, comandată de însuși Murad al II-lea. Acesta dejucase blocada flotei apusene și își trecuse oastea peste Bosfor, la sfârșitul lui octombrie, înaintând apoi în marș forțat, în întâmpinarea lui Iancu. Disproporția de forțe (erau 80 000 de turci și numi 15–16 000 de creștini) și moartea regelui Vladislav, survenită într-un atac imprudent, au copleșit și au demoralizat oastea lui Iancu, care a suferit o grea înfrângere în ziua de 10 noiembrie 1444.

Înfrângerea de la Varna nu a zdruncinat însă frontul comun antiotoman, îndeosebi relațiile de alianță ale Țărilor Române. În anul următor, 1445, oastea lui Iancu și a lui Vlad Dracul au susținut împreună o campanie de-a lungul Dunării, în colaborare cu flota apuseană. În urma acestei campanii a fost recucerită cetatea Giurgiu, fiind consolidată linia de apărare de pe malul nordic al fluviului.

Ca o recunoaștere a marilor sale merite, Iancu de Hunedoara a fost ales guvernator al Ungariei în anul 1446, urmând să conducă această țară până la majoratul lui Ladislau al V-lea Postumul. Alegerea sa în această demnitate s-a făcut cu sprijinul reprezentanților nobilimii mici și mijlocii, care l-au impus prin aclamații, fără ca dieta să mai procedeze la obișnuitele formalități de deliberare.

3. Iancu de Hunedoara și Țările Române

În perioada 1447–1450, Iancu a căutat să închege un sistem politic mai strâns cu Țările Române extracarpatice.

În vara anului 1447, Vlad Dracul a încheiat pace cu Imperiul otoman, care recâștiga o poziție preponderentă în Țara Românească. Pentru a reechilibra situația, pe la sfârșitul lunii noiembrie 1447 Iancu a întreprins o campanie în Țara Românească, pornind de la Brașov. În cursul ei, Vlad Dracul a fost prins și ucis împreună cu un alt fiu al său, Mircea, pe când alți doi fii, Vlad și Radu, s-au refugiat peste Dunăre. Din Târgoviște, numită „cetatea noastră“, Iancu emitea la 4 decembrie 1447 un act în care, la titlurile sale obișnuite, îl adăuga și pe acela de „voievod al părților transalpine“[1]. Ca și în 1442, acest titlu semnifica pretenția la un fel de „autoritate eminentă“, fiindcă de fapt Iancu îl înscăunase în Țara Românească pe Vladislav al II-lea, fiul lui Dan al II-lea.

Între 18 și 23 februarie 1448, o oaste transilvăneană a pătruns din ordinul lui Iancu în Moldova, unde, înlăturându-l pe Roman al II-lea, care s-a refugiat în Polonia, l-a înscăunat pe Petru al II-lea; acesta i-a cedat Chilia, important punct strategic și comercial la Dunărea de Jos, unde Iancu a instalat o garnizoană.

Evenimentele din 1447–1448 au reprezentat doar un succes parțial al politicii lui Iancu de integrare a Țărilor Române într-un sistem unitar de alianțe. În fapt, el a trebuit să se mulțumească numai cu ceea ce s-ar putea numi, cu un termen modern, un statut de neutralitate a Țării Românești și a Moldovei. Vladislav al II-lea apare în această ipostază încă din august 1448, fiind în relații de bună vecinătate atât cu turcii, cât și cu Iancu, jucând timp de mai mulți ani rolul unui mediator între acesta și turci, ca de exemplu în cadrul tratativelor ce au dus la armistițiul încheiat sau confirmat la 20 noiembrie 1451, pentru un termen de trei ani. Acest act însuși prevedea, altminteri, pentru Țara Românească o situație de echilibru între Imperiul otoman și Transilvania, respectiv Ungaria. Când, sub presiunea împrejurărilor, Vladislav al II-lea a părut a intra în relații prea apropiate cu turcii, Iancu de Hunedoara a confiscat sau a amenințat cu confiscarea posesiunilor Țării Românești în Transilvania pe la începutul anului 1452. În cele din urmă, după repetate conflicte și incursiuni ale lui Vladislav în sudul Transilvaniei, în vara anului 1456, Iancu l-a sprijit pe Vlad Țepeș să pătrundă în Țara Românească și să ocupe tronul, înlăturându-l pe Vladislav al II-lea.

---

[1] *DRH D*, I, p. 394–395.

În Moldova s-a repetat aceeași situație, în contextul relațiilor cu Polonia. Iancu a obținut asentimentul polon (august 1448) pentru domnia lui Petru al II-lea, dar numai cu condiția prestării de către acesta a unui act omagial față de regele Cazimir al IV-lea Jagiello (1447–1492).

Mai strânse au devenit relațiile lui Iancu cu Moldova în timpul lui Bogdan al II-lea. Cu acesta el a încheiat la 11 februarie și 5 iulie 1450 două tratate de alianță, cu conținut asemănător, în temeiul cărora domnul Moldovei se angaja să nu încerce a relua cetatea Chilia și să-i ofere lui Iancu drept de azil în Moldova; definind sensul acestor tratate, Bogdan al II-lea spunea că „țara domniei mele și țara domniei tale să fie ca una singură".

Un tratat de alianță în termeni de asemenea foarte expliciți, a încheiat Iancu de Hunedoara și cu Alexăndrel, notificat de acesta din urmă printr-un act din 16 februarie 1453 emis la Suceava.

În toamna anului 1448, Iancu de Hunedoara a întreprins ultima sa campanie ofensivă împotriva Imperiului otoman. El a căutat să lovească în direcția Macedoniei, având intenția de a se uni cu forțele albaneze răsculate sub conducerea lui Skanderbeg și de a se consolida, într-o primă etapă, în zona Thessalonicului, de unde ar fi urmat să continue expediția spre răsărit, cu scopul despresurării capitalei bizantine.

Această campanie a avut un deznodământ nefericit. Desfășurarea ei a fost însă stânjenită de opoziția despotului sârb Gheorghe Brancović, care nu voia să-și strice raporturile cu turcii, așa cum fuseseră acestea statuate prin pacea din 1444, precum și de slaba organizare a cercetării mișcărilor oștirii turcești. Retrăgându-se din Albania spre Sofia, la auzul veștilor privitoare la înaintarea lui Iancu și începând apoi a-l urmări, după trecerea acestuia prin Niš, sultanul l-a angajat pe Iancu într-o bătălie pe Câmpia Mierlei, între 17 și 19 octombrie 1448, și l-a înfrânt, datorită superiorității numerice de care dispunea. Și în această campanie au participat cnezi români din Transilvania, precum și detașamente de oaste din Țara Românească și din Moldova.

Lupta de la Câmpia Mierlei (Kossovopolje) încheia faza ofensivă a luptelor conduse de Iancu de Hunedoara, a cărui autoritate a slăbit oarecum în urma acestei înfrângeri. În anul 1452, el a renunțat la demnitatea de guvernator al Ungariei, rămânând însă căpitan

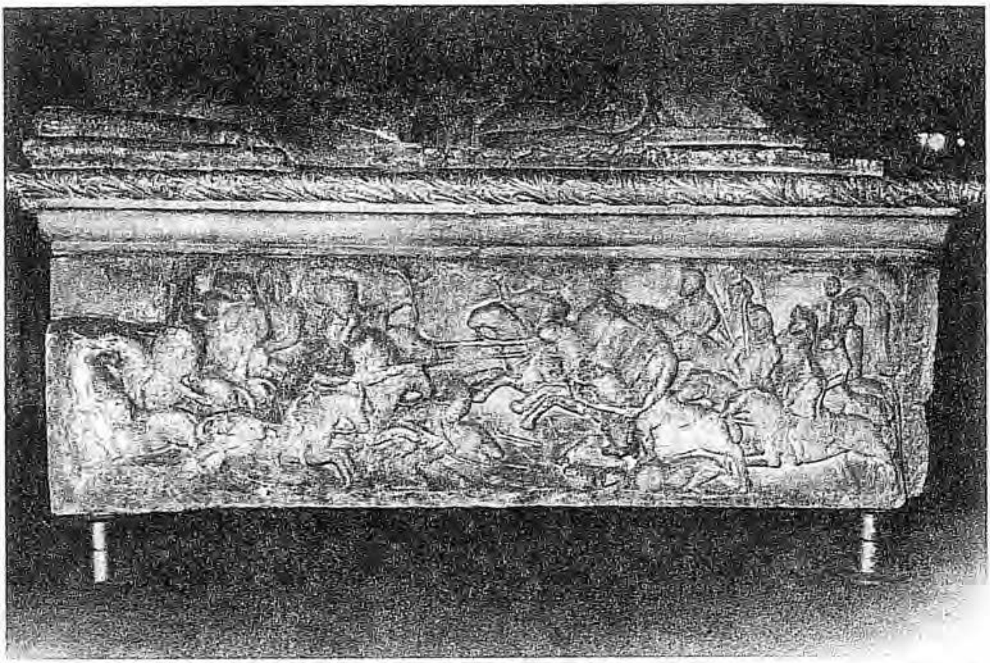

Fig. 70 Sarcofagul lui Iancu de Hunedoara. Latura cu reprezentarea luptelor dintre turci și transilvăneni. Catedrala romano-catolică *Sf. Mihail* din Alba Iulia.

general al regatului și comite de Bistrița. În toamna aceluiași an, el purta tratative cu bizantinii, oferindu-le corpuri de oaste pentru apărarea orașului Constantinopol, și cerându-le în schimb portul Mesembria (azi Nesebăr, în Bulgaria) de la Marea Neagră ca bază de operațiuni. Acordul la care pare să se fi ajuns n-a mai putut fi însă pus în aplicare, întrucât în aprilie 1453 turcii au început asediul decisiv al capitalei bizantine, pe care au cucerit-o în același an, la 29 mai.

În vara anului 1454, în urma încălcării de către sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481) a armistițiului pe trei ani, încheiat la Adrianopol la 20 noiembrie 1451, Iancu a mai purtat o campanie victorioasă în Serbia, învingând o oaste otomană lângă Kruševac.

În anul 1456, sultanul Mahomed al II-lea a început pregătirile pentru o nouă expediție împotriva Ungariei. Cheia strategică a drumului armatei sale spre centrul Europei era cetatea Belgrad. Iancu de Hunedoara a fost însărcinat cu organizarea apărării, pentru preîntâmpinarea acestui mare atac turcesc. În același timp s-a desfășurat, mai ales de către călugărul franciscan Ioan de Capistrano, o intensă propagandă pentru o cruciadă antiotomană.

Sultanul a asediat Belgradul la începutul lunii iulie 1456. A încercat să-l blocheze și din partea Dunării, cu ajutorul unei flote fluviale, dar așezarea cetății la confluența Dunării cu Sava a îngăduit totuși trimiterea de ajutoare garnizoanei asediate. La 14 iulie, a avut loc o luptă între flota turcească și cea organizată de Iancu. Turcii au fost învinși, flota lor s-a retras și garnizoana putea astfel primi pe calea apei întăriri substanțiale, iar armata de uscat a lui Iancu și aceea de „cruciați“ a lui Capistrano au ocupat poziții favorabile pentru manevră între Belgrad și Zemun. La 21–22 iulie, sultanul a încercat să forțeze victoria printr-un asalt general, pe care însă garnizoana l-a respins, iar impetuosul contraatac dezlănțuit de Iancu a pătruns în tabăra otomană, punând pe fugă întreaga oaste a sultanului. Turcii au suferit pierderi mari[1], o pradă uriașă căzând în mâinile învingătorilor. Victoria de la Belgrad a salvat pentru aproape 70 de ani Europa Centrală de primejdia cotropirii otomane.

Lupta de la Belgrad a însemnat cel mai strălucit moment din cariera militară a lui Iancu de Hunedoara. A avut un răsunet imens în Europa, redresând pretutindeni moralul zguduit de căderea orașului Constantinopol.

4. Personalitatea lui Iancu de Hunedoara

Când numele lui Iancu era menționat cu nesfârșite elogii, iar papa îl înălța în laude „până deasupra stelelor“, viața sa a fost curmată pe neașteptate la 11 august 1456, ca urmare a epidemiei de ciumă izbucnite în tabăra de la Zemun.

A fost înmormântat în catedrala catolică de la Alba Iulia, alături de fratele său mai tânăr Ioan (mort tot în luptele cu turcii în anul 1441). Lângă el a fost înmormântat și fiul său mai mare Ladislau, care în anul următor (1457) avea să cadă victimă complotului unor familii artistocratice. Al doilea fiu al lui Iancu, Matia, născut la Cluj în februarie 1443, a devenit rege al Ungariei în 1458. Pe piatra de mormânt a lui Iancu au fost săpate cuvintele „s-a stins lumina lumii“.

Până la mijlocul veacului al XV-lea, Iancu de Hunedoara a fost una dintre cele mai de seamă personalități ridicate pe scena istoriei universale din mijlocul poporului român, chiar dacă afirmarea sa s-a produs în cadrul politic oferit de Regatul maghiar. Calitățile sale de excepție au fost puse în slujba cauzei neatârnării și a unității popoarelor din centrul și din sud-estul continentului european, amenințate de cucerirea otomană.

Ducând o politică de dimensiuni europene, marcată și de întinsele sale relații diplomatice, Iancu a fost însă legat în primul rând de Transilvania. Din această provincie, ca și din legăturile ei cu Moldova și cu Țara Românească, el a făcut baza principală a luptei de apărare pe care a condus-o, luptă care se înscrie în șirul glorioaselor războaie pentru neatârnare purtate de marii voievozi români ai acelor vremi, ca Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare.

---

[1] Otomanii au avut 24 000 de morți la asediul Belgradului, cam tot atâția pe timpul retragerii, iar 4 000 de ostași ai lor au căzut în captivitate. Creștinii au pierdut doar 3 000— 4 000 ostași (C. Mureșanu, *op. cit.*, p. 196–200; diverse mărturii asupra luptei, la N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVᵉ siècle, IVème série, 1453–1476*, București, 1915, p. 130–132).

B. VLAD ȚEPEȘ

Cunoscut ca papă sub numele de Pius al II-lea (1458–1464), umanistul italian Aeneas Sylvius Piccolomini (1405–1464) scria în *Cosmographia* sa că „printre valahi au existat în vremea noastră două facțiuni, una a Danilor, cealaltă a Dragulilor, dar cum cei din urmă erau mai slabi decât Danii și erau asupriți de aceștia în tot felul, i-au chemat în ajutor pe turci, fiind ajutați de forțele acestora, i-au zdrobit pe Dani, nimicindu-i aproape în întregime. Iar Danii primind ajutor de la Ioan de Hunedoara, care cârmuia Ungaria, prin acțiunea sa acesta nu i-a reinstalat pe aceia în aceeași măsură în care a dobândit pentru sine însuși glorie și bogății, ca unul care, smulgând pământurile Danilor de sub puterea turcilor, le-a ocupat el însuși, reținându-le ca posesiuni perpetue pentru sine și pentru urmașii săi“[1].

Afirmațiile de mai sus se referă la perioada anterioară morții lui Iancu de Hunedoara, găsindu-și o strălucită confirmare în *Hungaria* (1536), scriere în care un alt umanist (a cărui origine românească este explicit arătată de el, fiind prezentă și în numele său de *Olahus*), sublinia, cu referire la Țara Românească, faptul că „în această țară, din vremile strămoșilor noștri până în vremea noastră, au existat două familii, născute inițial din aceeași spiță: una a Dăneștilor, de la Dan voievodul, iar cealaltă a Drăculeștilor, de la Dragul, despre care amintește Aeneas Sylvius“; din cele două familii, ambele descendente din neamul domnesc al Basarabilor, „se recrutează voievozii legiuiți, fie cu ajutorul regelui nostru <adică al regelui Ungariei — n.n. >, fie cu cel al împăratului turcesc. În vremea lui Ioan Huniade, voievodul Transilvaniei care mai pe urmă a fost guvernator al Ungariei, voievodul Dracul, după ce a alungat o parte din Dănești, iar pe alții i-a ucis, a pus mâna pe tron“. Cel despre care e vorba aici este tocmai ***Vlad Țepeș***, care odată ajuns la domnie și-a reprimat cu severitate adversarii, în primul rând pe Dănești. În această privință, Olahus continuă cu o serie de detalii prețioase: „Mânzilă <„Manzilla“, în textul original> din Argeș, care o ținea de soție pe Marina, sora aceluiași Ioan voievodul <adică Huniade — n.n.>, avea între alții doi copii: pe unul numit Stanciul, care avea și el ca feciori pe Dan și pe Petru; pe altul numit Stoian, adică Ștefan . Acesta i-a avut ca băieți pe mine și pe Matei, iar ca fete pe Ursula și pe Elena. Ajungând Dracula pe tron, îl prinse în cursă pe unchiul meu, Stanciul, și-l ucise cu securea. Ștefan, fiind încă băiat, pentru a scăpa de tirania lui, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fugit la regele Matiaș <Corvin — n.n.> care — după cum am auzit chiar de la tatăl meu ... — hotărâse în dese rânduri să-l ducă cu oastea și să-l așeze pe tron. Dar tatăl meu văzând că desele schimbări care se fac acolo pentru a se ajunge la tron sunt primejdioase, a preferat să se însoare în Transilvania cu mama mea, Barbara Hunszár, și să ducă o viață privată, decât să ajungă pe tron, expus la mii de primejdii, să fie ucis, întocmai cum fuseseră uciși străbunii săi“[2].

---

[1] *Călători străini*, I, p. 472 și 474.

[2] Ca și fragmentul din *Călători străini*, textul este folosit de Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*^{2}, București, 1998, p. 15–16.

Valoarea excepțională a datelor transmise aici de Nicolaus Olahus este sporită de meditația paradigmatică asupra destinului zbuciumat al istoriei românilor, prelungit până în zilele noastre, când s-a cristalizat într-o autentică filosofie a exilului.

1. Contextul intern și extern al domniei lui Vlad Țepeș

După o tinerețe zbuciumată, care i-a permis în schimb acumularea unei foarte bogate experiențe de viață și i-a grăbit maturizarea politică, Vlad Țepeș a avut parte de trei domnii în Țara Românească, adică în toamna anului 1448, în perioada cuprinsă între anii 1456 și 1462, precum și în noiembrie–decembrie 1476. În această perioadă de circa trei decenii, el a mai fost ostatic la turci (1442–1448), pribeag în Moldova și în Transilvania (1448–1456 și 1474–1476), precum și captiv la Buda și Višegrad (1462–1474).

După suprimarea tatălui său (Vlad Dracul) de către Iancu de Hunedoara, în toamna anului următor, 1448, Vlad Țepeș a reușit să ocupe tronul Țării Românești cu ajutorul turcilor, doar pentru scurtă vreme, deoarece la întoarcerea lui Vladislav al II-lea din lupta de la Kossovo, el a fost silit să se refugieze în Moldova, unde domnea Bogdan al II-lea. Aici s-a împrietenit el cu viitorul domn Ștefan cel Mare, împreună cu care a plecat apoi în pribegie în Transilvania, intrând amândoi în anturajul lui Iancu de Hunedoara.

Înainte de a pleca la lupta pentru apărarea cetății Belgrad, Iancu i-a încredințat lui Țepeș mijloacele necesare pentru a apăra sudul Transilvaniei în absența sa din această regiune. Profitând de aceste mijloace, de împrejurările externe ce-i erau favorabile și având sprijinul unei părți a boierimii muntene, Vlad Țepeș a reușit să ocupe din nou tronul Țării Românești, în iulie sau august 1456 (înainte de 20 august, când Vladislav al II-lea a fost ucis).

Politica internă. Conștient că numai o domnie puternică în interiorul țării poate asigura cu succes lupta pentru apărarea independenței, Țepeș și-a exprimat acest program politic încă de la începutul acestei domnii, când scria brașovenilor că numai un domn „tare și puternic ... poate să obțină pacea pe care și-a dorește; când este fără putere, unul mai tare va veni asupra lui și va face cu el ce va pofti“[1].

Caracterizând pe scurt politica internă a lui Vlad Țepeș, istoricul bizantin Laonic Chalcocondil scrie că „omul acesta a prefăcut cu totul organizația Daciei“[2]. Prin „Dacia“ Chalcocondil înțelegea Țara Românească.

Pentru consolidarea puterii sale, Țepeș a urmărit un obiectiv prezent și în mintea altor monarhi europeni ai vremii, ca Matia Corvin, regele Ungariei, sau Ludovic al XI-lea, regele Franței, anume întărirea autorității centrale. Domnul a încercat să dea stabilitate puterii centrale, adică domniei sale, eliminând mai întâi cauza care ducea la această slăbire.

---

[1] Hurmuzaki, XV/1, p. 46.

[2] L. Chalcocondil, *op.cit.*, p. 283.

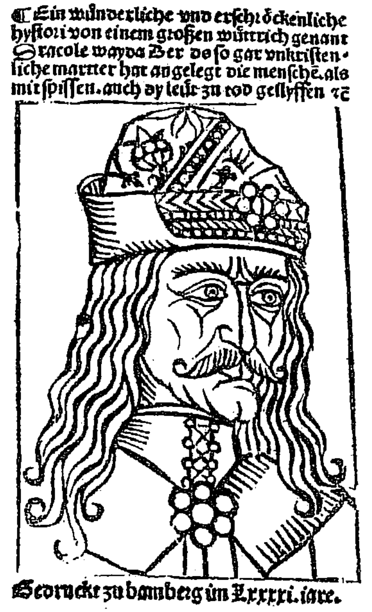

Ein wunderliche vnd erſchröckenliche hyſtori von einem groſſen wüttrich genant Dracole wayda Der do ſo gar vnkriſtenliche martter hat angelegt die menſchē. als mit ſpiſſen. auch by leüt zu tod geſlyffen ꝛc

Gedruckt zu bamberg im lxxxxi. iare.

Fig. 71 Vlad Țepeș. Portret în manuscrisul de la Bamberg, 1491.

Cunoscând însă la fel de bine, poate chiar mai bine modelele despoției orientale, noul voievod a instalat de la început un regim de teroare, descris astfel de către același istoric. „Cum a ajuns la domnie, mai întâi și-a făcut o gardă personală nedespărțită de el; după aceea, chemând câte unul dintre boierii săi, despre care putea crede că ar fi în stare să ia parte la trădarea pentru schimbarea domnilor, îl sluțea și-l trăgea în țeapă, împreună cu toată casa, pe el, pe copii, femeie și slujitori, încât am auzit că acesta singur între toți bărbații, câți îi știm noi, a ajuns să facă o mare ucidere de oameni. Pentru a-și întări domnia (pare) să fi ucis în puțin timp ca la douăzeci de mii de bărbați, femei și copii; căci înconjurându-se de un număr de ostași și trabanți aleși și devotați, le dăruia acestora banii și averea cu toată bunăstarea și situația celor uciși, astfel încât peste puțin timp a ajuns la o schimbare radicală și omul acesta a prefăcut cu totul organizația Daciei. Și peoni, nu puțini despre care credea că au vreun amestec în treburile publice, necruțându-l pe nici unul dintre aceștia, i-a ucis în număr foarte mare“[1].

Dincolo de portretul mai curând defavorabil pe care i-l face, autorul grec medieval sesiza însă și motivațiile politice ale cruzimii voievodului: „când a crezut așadar că-și are domnia Daciei pe deplin consolidată, se purta cu gândul să se lepede de împărat“, adică de sultanul turc. Această cruzime avea, prin urmare, și o rațiune de stat, căci atunci când s-a simțit stăpân pe situație, Vlad Țepeș a dezlănțuit războiul antiotoman. Severitatea pedepselor domnești îi lovea pe toți cei ce se făceau vinovați pentru delicte minore, indiferent de poziția lor socială, fie că era vorba de „boier sau preot sau călugăr sau om de rând“[1]. Mai mult decât atât, se pare că Țepeș a încercat să extermine și elementele declasate sau plebeiene, care nu făceau parte din comunitățile sătești sau ale târgoveților și din rândurile cărora se recrutau răufăcătorii. Măsurile luate de el contra cerșetorilor se încadrau în seria de acțiuni similare întreprinse atunci de alți suverani europeni, vizând înlăturarea celor care puteau constitui un pericol pentru societate.

---

[1] *Ibidem.* Prin peoni, cronicarul bizantin îi desemnează pe maghiari, dovadă că unii dintre aceștia dețineau poziții importante în Țara Românească, fapt explicabil pentru condiția politică de atunci a acestui stat. Stilul destul de obscur al aceluiași autor arată că „Vlad“ îi pedepsea pe peoni „cu știrea împăratului“, adică a sultanului turc, pentru a câștiga mai mult încrederea acestuia, dar și din dorința „că doar și-ar întări domnia, ca să nu aibă necazuri, când bărbații de frunte ai Daciei s-ar răscula iarăși și i-ar aduce pe peoni în ajutor ca aliați“. Este posibil ca peonii din acest context să fi fost de fapt negustorii sași, cu care voievodul s-a aflat în conflict. Fiind și aceștia din Transilvania, iar autorul la mare distanță de evenimente, confuzia este explicabilă.

Între boierii uciși de Vlad Țepeș la începutul domniei sale s-a aflat și Stanciul, frate cu Stoian, tatăl umanistului Nicolaus Olahus, care asimilează numele tatălui său cu acela de Ștefan, aflat la mare cinste în societatea maghiară. Lista celor uciși de Țepeș putea continua cu Albul cel Mare, fapt confirmat de un document mai târziu (*DIR B, veac. XVI*, III, doc. nr. 3, p. 4).

Țepeș s-a făcut deci vestit atât prin asprime, cât și prin dorința de a reinstaura ordinea și cinstea în țară. Rezultatul măsurilor sale a fost dispariția hoției: se spune că oamenii deveniseră atât de cinstiți încât de frica pedepselor atât de severe nimeni nu îndrăznea să fure o cupă mare de aur pe care domnul o pusese la o fântână situată într-un loc pustiu.

Pe linia tradițională a predecesorilor săi, Țepeș a apelat la „oastea cea mare“, alcătuită din „populi“, despre care vorbesc sursele relative la campania din 1462. Acest apel era făcut însă în împrejurări excepționale. Pentru situațiile obișnuite, Țepeș a simțit nevoia unei forțe militare de care să poată dispune oricând și care să depindă de el în mod nemijlocit, așa cum reiese din textul lui Chalcocondil. Faptul că el dăruia acestora „banii ... averea celor uciși“ se datora și posibilităților sale bănești foarte reduse. Lipsit de mijloace financiare, voievodul nu și-a putut organiza un corp prea numeros de mercenari, forțele principale ale oastei sale rămânând așa-numitele slugi domnești, care constituiau, totodată, și mijlocul cel mai de seamă pentru a asigura administrarea țării în timp de pace.

Pentru a răsplăti ostașii care se distingeau pe câmpul de luptă, Vlad Țepeș îi înălța în rândurile așa-numiților *viteji*, trecându-i dintre pedestrașii de rând în categoria călăreților. Pe lângă sporirea numerică a oștenilor care depindeau direct de domnie — mercenari, slugi, viteji, curteni — voievodul a introdus o disciplină deosebită în rândul oștirii sale, pedepsindu-i fără milă pe cei care nu-i respectau dispozițiile. Politica sa militară se aseamănă deci foarte mult cu aceea a lui Ștefan cel Mare — contemporanul său din Moldova. Impresionat de această disciplină, marele vizir declara în 1462 că dacă Țepeș ar avea o armată numeroasă, „s-ar putea să ajungă la mare putere“[2].

Tot în timpul acestei domnii a fost reconstruită curtea domnească din București, oraș menționat pentru prima oară în documente la 20 septembrie 1459 și destinat a deveni noua reședință a Țării Românești, rol pe care a început să și-l asume încă de pe acum.

Relațiile cu Transilvania și cu Ungaria. O opinie destul de răspândită în istoriografia noastră l-a considerat pe Vlad Țepeș inițiatorul tendinței protecționiste în perioada medievală românească[3]. Chiar dacă această opinie a fost emendată în sensul atribuirii primei inițiative protecționiste lui Vladislav al II-lea, lui Țepeș îi revine totuși meritul de a fi acționat energic în favoarea negustorilor autohtoni, pentru care solicita ca pe

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 209.

[2] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 289.

[3] Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV–XVI)*, București, 1965, p. 54–56; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 74–75; Șt. Andreescu, *op. cit.*, ed. a II-a, p. 74.

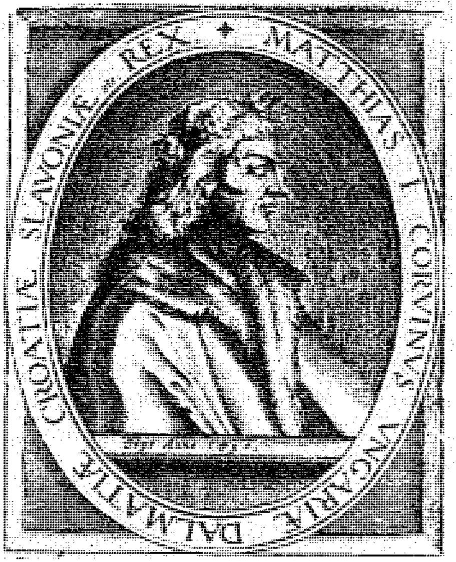
REX MATTHIAS I CORVINUS HUNGARIÆ DALMATIÆ CROATIÆ SLAVONIÆ

Fig. 72 Matia Corvin, regele Ungariei, gravură contemporană.

teritoriul transilvan aceștia să se bucure de drepturi similare acelora acordate negustorilor transilvăneni, mai ales sași, din Sibiu și din Brașov, în Țara Românească, deși acerbul conflict pe care voievodul l-a purtat cu cele două orașe a fost mai degrabă unul „politic cu excrescențe comerciale" decât un „război comercial cu manifestări politice"[1]. În această ordine de idei, nu măsurile „protecționiste" ale lui Țepeș au fost cele care au deteriorat raporturile sale cu cele două centre orășenești din sudul Transilvaniei, ci adăpostul urmat de susținerea directă pe care acestea le acordau unor pretendenți la domnie, care se dovedeau astfel mai receptivi în a le înlesni o serie de facilități comerciale, s-au aflat la baza conflictului și a determinat reacția atât de dură a voievodului muntean.

Încă din 1457, negustorii sibieni au încercat înlocuirea lui Țepeș cu un „popă al românilor" (*sacerdos Valachorum*), identificat de către istoriografia română cu viitorul domn Vlad Călugărul[2], care le promitea concedarea vămilor de la Rucăr până la Brăila. În același timp, la cererea lui Ladislau de Hunedoara, căpitanul general al Regatului ungar, negustorii din Brașov îl sprijineau împotriva lui Țepeș pe celălalt pretendent, Dan al III-lea, fiul lui Vladislav al II-lea. Drept represalii, Țepeș a trecut munții și a atacat câteva sate din preajma Sibiului ale susținătorilor acelui „popă al românilor", după care a trecut în Țara Bârsei, pentru a-i pedepsi pe sprijinitorii lui Dan al III-lea. Aceste atacuri ale voievodului muntean împotriva celor două orașe s-au împletit cu ostilitățile purtate de Mihail Szilágyi, cumnatul lui Iancu de Hunedoara, împotriva partizanilor regelui Ladislau și pentru înscăunarea lui Matia Corvin rege. Prin intermediul lui Szilágyi, Țepeș s-a împăcat cu brașovenii, cărora la 1 decembrie 1457 le promitea să respecte pacea, cu condiția alungării lui Dan al III-lea.

Alegerea lui *Matia Corvin* rege al Ungariei (24 ianuarie 1458) a consfințit victoria taberei care-l avea pe Vlad Țepeș drept partizan și a creat condiții favorabile pentru restabilirea bunelor relații cu Sibiul, oraș cu care domnul s-a împăcat prin medierea noului rege și a guvernatorului Mihail Szilágyi. Aceste două importante personalități recunoșteau de altfel, în scrisorile lor din 3 și 6 martie 1458, vinovăția sibienilor în conflictul cu Țepeș, reproșându-le faptul că „voi ați dat pricină prin zavistiile voastre lui Vlad să vină asupra voastră cu multe pagube și rele; de aceasta voi sunteți vinovați în bună măsură"[1].

---

[1] Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV–XVI). Drum și stat*, în SMIM 10, 1983, p. 9–56, aici p. 26. și urm. (studiul a fost retipărit în Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 151–204, aici p. 157).

[2] Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul, 1482–1496. Monografie istorică*, București, 1903 (extras din CL 38, 1903), p. 12 (cf. Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 73, n. 78).

Dictată de susținerea pe care orașele săsești înțelegeau să o acorde rivalilor săi, atitudinea lui Vlad Țepeș o continua în plan comercial pe aceea a predecesorului său, demonstrând că epoca de hegemonie a Regatului ungar la sud de Carpați, manifestată prin concesii impuse Țării Românești în favoarea Brașovului, era înlocuită acum printr-un echilibru ungaro-otoman. Impactul otoman determina din partea Țării Românești o atitudine mai puțin concesivă față de orașele săsești din Transilvania, prin afirmarea unor cerințe de reciprocitate în plan comercial din partea domnilor munteni. Chiar dacă rămâne doar o ipoteză, înființarea de către Țepeș a unor iarmaroace de graniță, în care negustorii sași să-și lase mărfurile lor, fără a mai avea libertatea de circulație de care se bucuraseră anterior în Țara Românească, s-ar fi încadrat în această politică; mai aproape de realitate se plasează însă reprimarea sălbatică a negustorilor sași, care s-au încumetat să facă în continuare negoț, umblând cu mărfurile lor prin țara lui Țepeș, nesocotind poruncile sale[2]. Deși voievodul reînnoia „vechiul așezământ" de care se bucuraseră negustorii transilvăneni „încă din vremea marelui Mircea voievod", încă din prima parte a documentului se insera prevederea ca „de acum încolo *scala* ce a fost să nu mai fie nicăieri în țara domniei mele. Ci să fie slobod și volnic orice om ca să facă negoț și să cumpere și să vândă, *fără scală*", ultima noțiune fiind pusă în legătură cu cele de *depositorium*, *ius stapulae* (cu care era echivalent germanul *Stapelrecht*) sau *ius emporii*, din Europa Apuseană a vremii, care desemnau dreptul unui oraș de a obliga negustorii aflați în trecere să-și desfacă mărfurile un răstimp în acel oraș, comercianții autohtoni având prioritate, adică un drept de preemțiune la cumpărarea lor. Acordând dreptul de „scală" târgurilor din țara sa, Țepeș atenta la preponderența negustorilor sași aici în favoarea negustorilor săi[3].

Solidarizându-se cu interesele negustorilor din Transilvania, care erau supușii săi, regele Matia Corvin l-a sprijinit împotriva lui Țepeș pe Dan al III-lea, pretendent aflat la Brașov, care în martie–aprilie 1460 a trecut munții în Țara Românească, dar aici a fost înfrânt și executat de Țepeș înainte de 22 aprilie, după ce a fost în prealabil prohodit și obligat să-și sape singur groapa în care avea să fie înmormântat[4].

La fel de aspră a fost pedeapsa administrată de Țepeș brașovenilor pentru ajutorul ce i-l acordaseră lui Dan: el a trecut în Țara Bârsei, unde a atacat „satele, cetățile și orașele"

---

[1] Hurmuzaki, XV, 1, p. 48 și 49.

[2] Izvoarele vorbesc de tragerea în țeapă a 41 de negustori sași, precum și de arderea altor 300 de negustori mai tineri, care cutreierau Țara Românească, în disprețul măsurilor luate de către voievod. Susținută pentru prima oară de către B.T. Câmpina, teza privitoare la înființarea iarmaroacelor de graniță de către Țepeș a pătruns apoi în tratatul de *Istoria României*, II, București, 1962, fiind reluată și în alte studii, citate *supra*.

[3] G. Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456–1458*, în Studii RdI 16, 1963, 3, p. 683–687.

[4] Izvoarele și bibliografia la N. Iorga, *op. cit.*, ed. a II-a, IV, p. 96 și Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 74.

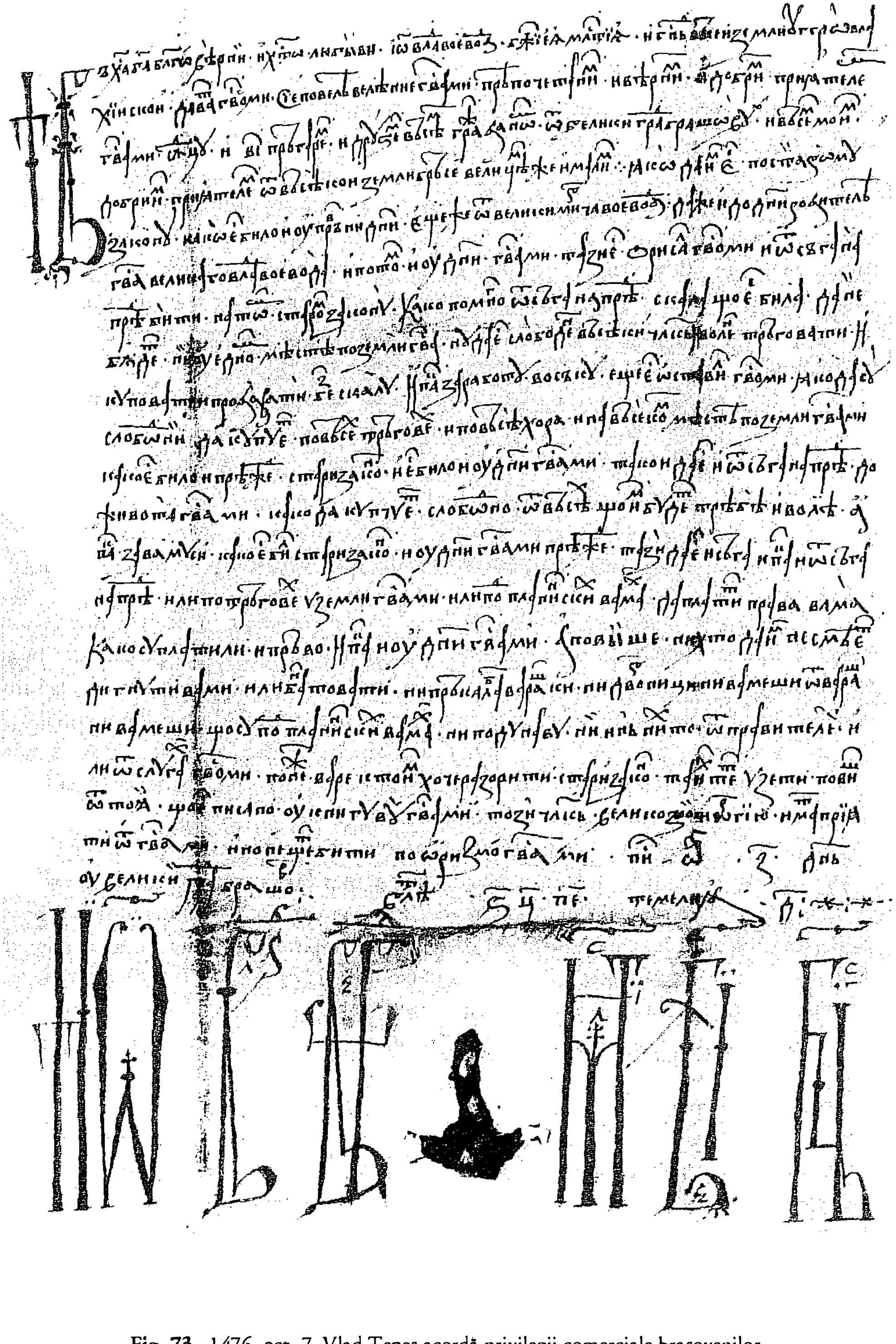

Fig. 73 1476, oct. 7. Vlad Țepeș acordă privilegii comerciale brașovenilor.

și a tras în țeapă un număr de locuitori. La 26 iulie 1460, voievodul terminase însă răfuiala cu brașovenii, numindu-i acum din nou „frați și amici ai noștri“ și dându-le asigurări că nu va lua împotriva lor alte măsuri în afara represaliilor la eventualele abuzuri săvârșite de către ei[1].

Domnul a încheiat chiar și pace cu brașovenii, pe la începutul lui octombrie 1460: conform înțelegerii, aceștia urmau să-i predea toți fugarii, iar scaunele săsești și secuiești îi promiteau un ajutor armat de 4 000 de oameni în cazul unui atac turcesc, Țepeș obligându-se să opună rezistență turcilor sau altor dușmani ce ar fi venit prin țara sa împotriva Transilvaniei. Domnul și-a respectat promisiunea, oprindu-i pe turci în Țara Românească la 1462. Dar sașii și secuii nu i-au trimis ajutorul făgăduit. Mai mult decât atât, povestirile săsești puse în circulație au căutat să-l compromită prin toate mijloacele, punând la baza conflictului cu domnul muntean cruzimea sa exagerată, nu adevăratele motive ale conflictului, în primul rând cele comerciale, care sunt trecute cu vederea.

2. Lupta împotriva Imperiului otoman

Ca și Ștefan cel Mare în Moldova, Vlad Țepeș a moștenit în Țara Românească obligațiile asumate față de Imperiul otoman de către domnii anteriori și pe care a trebuit să le respecte în primii ani, când nu putea înfrunta puternicul imperiu fără o pregătire prealabilă. Principala obligație era haraciul, care se cifra la 10 000 de galbeni anual.

Țepeș a rupt relațiile cu Poarta numai atunci când și-a considerat asigurate atât stabilitatea domniei, cât și sprijinul lui Matia Corvin, devenit rege al Ungariei la 24 ianuarie 1458 și cu care voievodul avea să se înrudească prin căsătorie (1462).

În anul 1459 s-a ținut Conciliul de la Mantova, din inițiativa papei Pius al II-lea, cu menirea de a organiza o nouă cruciadă, dar rămas fără urmări practice, deoarece suveranii Europei nu manifestau un interes deosebit pentru luptă, în ciuda îndemnurilor papale. Un rol de seamă în proiectata, dar nerealizata cruciadă, îi era rezervat regelui Matia Corvin, care promisese participarea personală, în fruntea a 40 000 de oameni.

Singurul între suveranii europeni care a întreprins o acțiune serioasă împotriva turcilor a fost Vlad Țepeș, căruia i s-a promis neonoratul ajutor din partea regelui Ungariei, aliatul său.

Refuzul lui Țepeș de a plăti tributul în anul 1459 a stârnit mânia sultanului, care a încercat să-l înlăture prin vicleșug. Domnul a reușit însă dejucarea acestui plan. Desprinderea lui Țepeș de sub suzeranitatea turcească se explică și prin cucerirea fortăreței Smederevo (Semendria) de către turci în același an, 1459, fapt ce a însemnat dispariția ultimei formațiuni politice sârbești independente și integrarea statală a despotatului Serbiei în frontierele otomane, cu excepția Belgradului, rămas în stăpânirea Ungariei. În această situație, pilonii proiectului de cruciadă al papei Pius al II-lea erau Ungaria, Veneția și albanezul Skanderbeg, Polonia lui Cazimir al IV-lea ținându-se în afara lui.

---

[1] Hurmuzaki, XV, 1, p. 56.

Acțiunea energică a lui Țepeș împotriva otomanilor s-a înscris pe linia acestui proiect, după ce voievodul și-a simțit tronul destul de bine consolidat, dar confruntarea directă cu turcii s-a amânat, întrucât Țepeș a mai avut de făcut față unor vechi concurențe, iar sultanul era preocupat de încheierea unor cuceriri, ca Despotatul bizantin al Moreii în partea europeană, sau statul Marilor Comneni de la Trapezunt în Asia Mică. Între timp, rebeliunea domnului muntean a devenit evidentă prin cumularea tributului neplătit. Comandantul otoman de margine, care primise de la sultan misiunea secretă de a-l captura pe Țepeș prin vicleșug era Hamza Ceakîrdjîbași, prezentat de Chalcocondil drept „guvernator al Vidinului", în realitate bei de Nicopole, secondat de un „diac elin" aflat în slujba turcilor, pe nume Katabolinos; acesta avea misiunea de a-i semnala lui Hamza, dispus într-o ambuscadă întinsă lui Vlad chiar în țara lui, adică la nord de Dunăre, momentul cel mai potrivit pentru a-l ataca pe voievodul muntean, care urma să-l însoțească până la Dunăre pe drumul de întoarcere. Vlad Țepeș a aflat însă de cursa ce i s-a întins, astfel încât în momentul când a fost atacat, având și el trupe așezate în ascuns, a reușit să-i învingă pe turci, după o luptă în care i-a luat prizonieri pe cei mai mulți din tabăra turcească. Cei prinși au fost duși în apropierea Târgoviștei, unde Țepeș a înălțat o pădure de țepi, lui Hamza rezervându-i o țeapă mai înaltă.

Cucerind apoi cetatea Giurgiu, cel mai important cap de pod turcesc spre Țara Românească, foarte probabil în prima lună a anului 1462, voievodul a întreprins apoi o campanie fulgerătoare la sudul Dunării, menită a preîntâmpina ofensiva otomană ce amenința Țara Românească. Au fost trecute prin foc și sabie o serie de localități ca Oblucița, Novoselo, Dârstor, Turtucaia, Marotin, Rusciuk, Sviștov, Samovit, Ghighen, Rahova și Nicopole, al cărui subașí a fost prins și decapitat. Au mai fost distruse Orșova și Turnu, puncte de pe malul românesc aflate sub control otoman. Într-un manuscris latin miscelaneu păstrat la München, N. Iorga a descoperit un „catastif în câte locuri, câți oameni, bărbați și femei ...au fost uciși ... în țara turcească de dumnealui Vlad al Țării Românești", anexat buletinului de război expediat de Țepeș din Giurgiu la 11 februarie 1462. Scrisoarea adresată de voievod lui Matia Corvin dă cifra totală de 23 884 de oameni uciși în timpul incursiunii, iar în „catastif" arată în detaliu socotelile victimelor pentru fiecare localitate în parte, cu adăugirea finală: „Iar cele de mai sus sunt numai numele morților ale căror capete și semne au fost aduse dregătorilor noștri așezați în toate părțile: cei care altfel n-au fost arătați, ori au ars prin case, numărul acelora nu-l știm, că au pierit foarte mulți"[1]. Versiunea slavă a povestirii despre Dracula voievod adaugă că „pe alții, care sunt creștini, i-a mânat și i-a așezat în țara sa", ceea ce înseamnă că

---

[1] N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*^{3}, Vălenii de Munte, 1932, p. 165–167; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui (Studiu critic), cu cinci portrete*, București, 1896, p. 77–81. Numărul celor 23 000 de uciși apare și în Cronica abației Melk din Austria (*Chronicon Mellicense*).

Vlad Țepeș a însoțit incursiunea sa la sud de Dunăre de o strămutare a populației bulgărești în Țara Românească[1].

În aceeași scrisoare din 11 februarie 1462, Vlad Țepeș solicita în mod insistent ajutor, menționând că a încălcat pacea cu turcii nu pentru un interes propriu al său, ci „pentru păstrarea întregii creștinătăți", căci „dacă vom ajunge, ferească Dumnezeu, la sfârșit nefericit și va pieri țărișoara aceasta a noastră, nici Măria Ta nu vei avea folos ori înlesnire de așa ceva, pentru că va fi spre paguba creștinătății întregi". Relatarea făcută de istoricul Chalcocondil este foarte apropiată de conținutul acestei scrisori, evidențiind faptul că rezistența Țării Românești slujea și cauza țărilor din jur, în primul rând pe aceea a Ungariei. Nimeni nu a luat însă măsuri pentru a ajuta Țara Românească, cu toate că Țepeș îl făcuse pe Matia Corvin atent asupra primejdiei ce-i va amenința regatul în caz că Țara Românească ar fi cucerită de turci.

În fruntea unei armate uriașe — a doua ca mărime după aceea care cucerise Contantinopolul — în primăvara anului 1462 sultanul s-a îndreptat spre Dunăre pentru a pedepsi cutezanța voievodului, decis să-l înfrunte. Lipsit de sprijin extern, în fața marii primejdii ce-i amenința țara, Țepeș a recurs la tactica devenită tradițională în asemenea împrejurări: a trimis în regiunile adăpostite bătrânii, femeile și copiii, i-a adunat sub steagurile sale pe toți bărbații și tinerii de la 12 ani în sus și a dat ordin ca totul să fie pustiit în calea invadatorilor, pentru ca aceștia să fie lipsiți de mijloace de aprovizionare[2]. În vreme ce oastea sa număra până la 30 000 de oameni, efectivele turcești urcau până la 100 000 –120 000 de luptători și 175 de vase de luptă.

O parte a oastei turcești a fost transportată pe mare, iar apoi a pătruns pe Dunăre până la Brăila, „oraș al dacilor" (adică al Țării Românești), în care, conform spuselor lui Chalcocondil, se făcea comerț „mai mare decât în toate orașele țării"[3], având însă în plan și cucerirea eventuală a Chiliei. Grosul oștirii turcești a trecut însă pe la Turnu Măgurele la nord de Dunăre, oștenii lui Țepeș nereușind s-o oprească în dreapta fluviului. Voievodul a lăsat-o să înainteze prin țara pustiită, lovind prin surprindere detașamentele care se depărtau de tabără în căutare de hrană sau de apă, întregind astfel cu sabia opera nimicitoare a foamei. Având în vedere superioritatea zdrobitoare a inamicului, domnul român a aplicat, deci, tactica hărțuielii și a „pământului pârjolit", mai ales pe drumul spre Târgoviște, cât mai departe, în munți, evacuând și populația civilă din calea invaziei vrăjmașe. Un martor ocular al evenimentelor, identificat o vreme cu Constantin Mihajlović din Ostrovița, ienicer turc revenit ulterior în tabăra creștină, consemna că „deși voievodul român avea o oaste mică și pretutindeni eram cu mare grijă și ne îngropam în fiecare noapte în șanțuri, totuși nu puteam fi siguri“[1], apariția lui Dracula fiind posibilă în cele mai neașteptate situații. Vizirul Mahmud s-ar fi exprimat chiar cu acel prilej că dacă voievodul muntean „ar avea o oaste însemnată, s-ar putea să ajungă la o mare putere“[2].

---

[1] P.S. Năsturel, *Vlad l'Empaleur, libérateur de Hârșova et de Ruse (1462)*, în Studia balcanica 1, 1970, p. 126–128. Atitudinea lui Vlad Țepeș se apropie, în această privință, de aceea a tatălui său, Vlad Dracul: conform narațiunii lui Wawrin, în anii expediției din 1445 pe Dunăre, „creștinii care trăiau în Bulgaria ca tributari, trezindu-se, s-au sfătuit împreună și au spus că nu mai vor să rămână sub stăpânirea turcilor"; rugându-l „smerit" pe voievod, Vlad Dracul a primit „cu dragă inimă" urarea lor, strămutarea durând „trei zile și trei nopți încheiate", iar faptul fiind considerat de el drept „o mare ispravă" (Cf. *Călători străini*, I, p. 111–113).

[2] M. Ducas, *Istoria turco-bizantină...*, ed. V. Grecu, p. 432; L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 285–286.

[3] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 285.

În această atmosferă apăsătoare, în care oștile turcești, flămânde și înfricoșate, înaintau prin țara pustiită, a avut loc o mare lovitură a lui Vlad Țepeș: atacul de noapte din 16–17 iunie 1462, menit să demoralizeze oastea otomană, atac despre care pomenesc toate izvoarele relative la campania din 1462.

Vlad Țepeș a ales momentul cu multă iscusință: după un marș istovitor de 10–12 zile printr-o țară necunoscută, în care din orice parte putea să apară dușmanul prin surprindere, oastea turcească pe care „abia o ducea pământul“ își rărise simțitor rândurile, întrucât mulți turci fuseseră uciși în luptele de hărțuială.

Acest faimos atac de noapte, în care au căzut o mare mulțime de turci (izvoarele indică, exagerând, 50 000 sau chiar 100 000!) și-a atins scopul: „pierzând în acea noapte orice încredere în privința armatei sale, sultanul a părăsit în ascuns tabăra, luând-o la fugă în chip rușinos“; convins de sfătuitorii săi să revină în tabără și văzând „mare pierdere suferită de ai săi“, Mahomed al II-lea „s-a grăbit să se întoarcă pe unde venise“, dând ordine de retragere[3].

În apropierea Târgoviștei îl aștepta un spectacol care a băgat groaza în oștile sale: o pădure de țepi în care atârnau o mulțime de turci uciși înainte sau în timpul bătăliei; în fața acestei sinistre priveliști, turcii „s-au înspăimântat foarte“, iar sultanul a recunoscut că „nu poate să ia țara unui bărbat care face lucruri așa de mari“ și care „ar fi vrednic de mai mult“[4].

Cu excepția cronicilor turcești, toate celelalte izvoare mărturisesc înfrângerea sultanului, care a fost silit „să se întoarcă în fugă spre Dunăre cu mari pierderi printre ai săi și cu rușinea de a fi dat dosul“[5]. Oastea turcă s-a îndreptat spre Dunăre și așa de repede, încât la 11 iulie sultanul ajunsese la Adrianopol.

În timpul retragerii precipitate spre Dunăre, turcii erau loviți permanent prin surprindere de oștile române, ceea ce mărea spaima și graba invadatorilor. „Taberei îi era, ce-i drept, frică de daci <adică românii — n.n.> care întru nimic cu mai puțină îndrăzneală făceau câte o mare ispravă, iar turcii au trecut în mare grabă peste Istru“[6]. Se înțelege că niște învingători nu s-ar fi retras în asemenea grabă, cuprinși de spaimă.

Oastea turcească, retrăgându-se în debandadă, „fără nici un semn de victorie“, a fost văzută de un albanez, fugit din Adrianopol unde se aflase în robie turcească, martor care arată că resturile oștilor turcești veniseră pe jos, într-o stare jalnică, deoarece caii muriseră de foame și de sete. Căutând să calmeze spiritele agitate, sultanul a încercat să le ridice moralul prin „unele manifestări de veselie", urmărind „să-i facă pe supușii săi să creadă că stăpânul lor s-a întors victorios"[1].

---

[1] *Călători străini*, I, p. 125–128.

[2] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 289.

[3] G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolo Modrussiense*, în Idem, *Opere Minori*, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 249 (vezi studiul fundamental al lui Ș. Papacostea, *Cu privire la geneza și răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în Rsl 13, 1960, p. 159–167).

[4] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 289.

[5] *Călători străini*, I, p. 444.

[6] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 291.

Un alt document atestă că sultanul îl lăsase pe Radu cel Frumos, fratele lui Țepeș, „la marginile Țării Românești pentru a ademeni sufletele românilor care ar fi fost să-l părăsească pe Dracula"[2]. Provenind de la Domenico Balbi, reprezentantul Veneției la Buda, informația este confirmată în termeni aproape identici de Chalcocondil, care scrie că sultanul „l-a lăsat pe Dracula [adică pe Radu cel Frumos — n.n.], fratele domnului Vlad, acolo în țară, ca să trateze cu dacii și să adune țara sub ascultarea lui". Dând dispoziții unei pașale de margine să-l ajute pe Radu, sultanul „a pornit de-a dreptul spre reședința împărătească"[3].

După retragerea sultanului a urmat o perioadă tulbure pentru istoria Țării Românești, în cadrul căreia cei doi frați care se înfruntau — Radu având și sprijin turcesc — căutau fiecare să-și întărească forțele pentru a-și elimina adversarul.

Spre deosebire de Vlad Țepeș, care dorea continuarea luptei antiotomane, ***Radu cel Frumos*** oferea boierilor pacea și „prietenia" cu sultanul. Bine informatul Chalcocondil precizează că „Dracula cel Tânăr" expunea fiecărui boier în parte situația nenorocită în care se afla țara din cauza fratelui său, subliniind că „toate aceste suferințe grele le-ați avut de îndurat din cauza fratelui meu, pentru că ați ținut cu acest om fără Dumnezeu, care a adus mare nenorocire asupra Daciei, cum n-am mai auzit să se afle nicăieri pe pământ". Convinși pe rând de argumentele lui Radu, boierii au recunoscut „că tânărul e de preferat pentru ei față de domnul Vlad și, trecând de partea aceluia, se adunau puțini câte puțini. Și ceilalți daci au băgat de seamă, repede l-au părăsit pe Vlad, trecând la frate-său. De îndată ce acestuia i s-a strâns armată, a năvălit și a pus mâna pe domnie; aducându-și, totodată oaste de-a împăratului [adică de-a sultanului turc — n.n.] și-a supus sieși țara. Atunci fratele său, când dacii au trecut de partea lui Radu și când și-a dat seama că în zadar făcuse înainte atâta omor, a plecat la peoni"[4].

Se pare că, pe la începutul lui septembrie 1462, în Țara Românească au avut loc mai multe ciocniri între forțele fidele lui Vlad și cele ale lui Radu, aflat la început în dreapta Dunării, poate chiar în Dobrogea, de unde a trecut în stânga fluviului, înzestrat și cu un ajutor turcesc, dar și cu textul unei „înțelegeri" sau „capitulații", reglementând relațiile păcii cu Imperiul otoman, care accepta autonomia Țării Românești în schimbul plății unui tribut fixat atunci la 10 000 de galbeni pe an. Acest statut de „teritoriu al legământului" (*dar-al-ahd*) convenea și elitei conducătoare a țării, fapt care avea să se verifice de mai multe ori în cursul raporturilor româno-otomane, corespunzând unei realități geopolitice durabile, care pe moment a dat câștig de cauză lui Radu cel Frumos. Acesta deținea scaunul domniei la 15 august 1462, când vicecomitele secuilor, Albert de Istenmezö, recomanda Brașovului și Branului să respecte pacea încheiată cu noul domn[1].

---

[1] I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din archivul de stat de la Milano*, în CT 13, 1883, 1 (ianuarie–februarie), p. 41.

[2] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera*, IV, 2, Budapesta, 1877, p. 168.

[3] L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 291.

[4] *Ibidem.*

Părăsit de cea mai mare parte a boierilor, dar având o oaste destul de numeroasă, cu care se pare că în jurul datei de 8 septembrie ar fi dobândit chiar o ultimă victorie asupra adversarilor săi, în octombrie 1462 Țepeș a trecut în Transilvania, unde ajunsese, după un marș care durase aproape trei luni, regele Matia Corvin, aliatul și chiar ruda domnului, venit să-l ajute pe Vlad.

Când regele Ungariei a ajuns la Brașov, trecuseră mai mult de două luni de când autoritățile locale îl recunoscuseră ca domn pe Radu cel Frumos. Cum regele nu venise nici prea pregătit, nici prea hotărât pentru luptă, iar oștile din Transilvania nu arătau nici ele prea mare zel în a se bate pentru un domn atât de incomod ca Vlad Țepeș, regele s-a decis destul de repede să-și schimbe planul inițial, recunoscând situația existentă și renunțând să-l mai sprijine pe Țepeș, în ajutorul căruia venise de fapt, ba chiar să ordone arestarea acestuia de către Jan Jiskra, un vestit conducător husit trecut în serviciul regelui Ungariei. Faptul s-a petrecut în luna noiembrie a anului 1462. În luarea și în motivarea acestei hotărâri, regele a fost „ajutat“ și de negustorii sași din Brașov, care i s-au plâns în privința actelor de cruzime săvârșite de Vlad Țepeș, oferindu-i materiale scrise în acest sens: este vorba de plăsmuirea a trei scrisori de „trădare“ ale lui Țepeș, adresate din Transilvania sultanului, marelui său vizir și domnului Moldovei. Dintre ele, numai cea adresată sultanului s-a păstrat, dar și aceea într-o transcriere a papei Pius al II-lea, după textul comunicat lui de către curtea din Buda[2]. Această împrejurare confirmă întru totul teza că este vorba de falsuri justificative în fața opiniei publice europene.

Interesul cu care fusese urmărită în Europa lupta antiotomană a lui Vlad Țepeș, precum și sprijinul pecuniar acordat lui Matia Corvin pentru susținerea acestei lupte, a cărei însemnătate europeană era astfel recunoscută, făceau necesară o explicație publică a radicalei modificări politice survenite, care se încheiase nu numai cu arestarea lui Țepeș, ci și cu renunțarea la promisa acțiune militară antiotomană. Înțelegem, astfel, mai bine de ce regele Ungariei a ținut să-și justifice acțiunea prin diverse scrisori trimise papei și Veneției, prin care făcea cunoscute motivele pentru care trebuise să renunțe la campania plănuită și să-l aresteze pe cel ce urma să întreprindă această campanie; la falsa scrisoare de „trădare“ a lui Țepeș s-au adăugat povestirile săsești privitoare la cruzimile lui Țepeș, făcând parte din intensa propagandă de defăimare a voievodului. Chestiunea cruciadei se vedea, astfel, amânată, iar Matia Corvin se putea întoarce liniștit la Buda, unde l-a închis și pe voievodul muntean, pentru a-l elibera după 12 ani de detenție, Țepeș fiind atestat din nou în Transilvania, în cursul anului 1475, iar la 8 noiembrie 1476 anunța din Târgoviște faptul că-l răsturnase de la domnie pe Laiotă Basarab. A urmat cucerirea orașului București, la 16 noiembrie, după un asediu care a durat cinci zile, oastea transilvană și corpul moldovenesc din slujba lui Țepeș întâlnind aici puternica rezistență a unei forțe turcești.

---

[1] Hurmuzaki, XV, 1, p. 58.

[2] N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XXXI.

Ajuns din nou stăpân al Țării Românești, la 26 noiembrie 1476, Țepeș și-a încheiat însă a treia domnie la fel de repede ca și pe prima (din anul 1448), găsindu-și moartea într-un nou conflict cu alte forțe turcești, venite să-l readucă pe Laiotă Basarab la domnie. În textul soliei sale la Veneția, prezentat la 8 mai 1477, Ștefan cel Mare avea să afirme că Vlad Țepeș a fost restabilit pe tronul Țării Românești cu ajutorul regelui Ungariei și că el i-a lăsat un detașament de 200 osteni. „Și, făcând acestea — avea să adauge Ștefan — am plecat. Dar numaidecât necredinciosul Basarab s-a întors și l-a găsit singur și l-a omorât; și împreună cu el au fost omorâți toți oamenii mei, în afară de zece"[1]. Un letopiseț sârbesc de la biserica Sf. Nicolae din Bjelo Polje, păstrat într-un sbornic din secolul al XVI-lea notează, de asemenea, că „în anul 6982 (= 1474) pieri Vlad Țepeș de mâna lui Basarab"[2].

Soarta i-a hărăzit lui Țepeș moartea în scaunul domnesc și chiar pe pământul țării sale. Misterul care i-a înconjurat viața s-a prelungit și a sporit în dimensiuni după moartea lui, prin legendele și povestirile înfricoșătoare despre Dracula, acoperind cu mantia incertitudinii chiar și locul unde a fost îngropat: acesta pare a se afla la biserica mănăstirii Snagov, ctitorie străveche și necropolă a Basarabilor.

3. Faima lui Vlad Țepeș

Vlad Țepeș s-a bucurat de o mare faimă europeană, manifestată printr-o abundentă producție literară, răspândită încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea în Europa Centrală și Răsăriteană.

Personalitatea sa complexă, puternică și oarecum contradictorie a devenit celebră încă din timpul vieții, când regele Matia Corvin — care primise mari subsidii din partea Apusului pentru a susține lupta antiotomană — a inițiat o campanie propagandistică menită să-i justifice abandonarea acțiunii la care se angajase. În acest scop, regele Ungariei a încurajat difuzarea în Europa a așa-numitelor *narațiuni germane* (sau săsești), care urmăreau să-l compromită pe domnul Țării Românești, din cauza măsurilor aspre întreprinse de acesta împotriva negustorilor sași. Drept răzbunare, povestirile au ales și au prezentat din viața lui Țepeș — cu multe exagerări — numai faptele de cruzime ale voievodului, înfățișate fără nici un fel de explicație; astfel prezentate, fără expunerea cauzelor care le-au generat, asemenea fapte nu puteau fi înțelese decât ca manifestări ale unui om, care nu ar fi urmărit decât satisfacerea instinctelor sale de o cruzime bolnăvicioasă.

---

[1] *Literatura română veche*, I, București, 1969, p. 49–52, aici p. 51, publicat pentru prima oară de către C. Esarcu înainte de 1877, documentul a fost ulterior reprodus în Hurmuzaki, VIII, p. 23–25, apoi de către I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 342–351 (aici p. 349), precum și N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*, *ed. cit.*, p. 169–173.

[2] N.D. Anastasiević, *Letopis Nikoljski*, în Bogoslovlje 9, 1934, p. 368; cf. D.P. Bogdan, în RIR 4, 1934, p. 367 (apud Anca Iancu, în Studii istorice sud-est europene, I, București, 1974, p. 23, nr. 102).

Aceste narațiuni s-au bucurat de o mare atenție în țările germane la sfârșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale veacului următor, când au fost tipărite în numeroase ediții în limba germană.

Paralel și independent de aceste producții, utilizate în scop de propagandă și care au creat în jurul numelui de *Dracula* trista faimă de tiran crud și sângeros, au existat însă și alte tradiții, care-i lăudau lupta pentru întronarea dreptății, precum și vitejia. În aceste producții literar-istorice, cruzimea lui Țepeș nu mai este nemotivată — ca în narațiunile germane —, fiind pusă în slujba unui ideal politic de întronare a dreptății și a cinstei. În afara unor cronicari străini, ca A. Bonfini sau L. Chalcocondil, această latură a personalității lui Țepeș a mai fost pusă în lumină și de autorul necunoscut al *Povestirilor slavone* privitoare la viața lui Dracula: manifestând o mare admirație față de voievod, acesta a înregistrat câteva legende despre viața și faptele sale, prezentându-l ca pe un domn aspru, dar drept. Aceste legende au răspândit în răsăritul Europei faima unui alt Dracula, văzut ca un model de suveran autoritar, un justițiar care folosea măsurile cele mai aspre pentru întărirea puterii centrale, pentru întronarea ordinii și a cinstei în țara pe care o conducea.

Altă latură a personalității lui Țepeș a fost vitejia sa, a cărei faimă s-a răspândit îndeosebi în sud-estul Europei, cel mai expus primejdiei otomane, unde lupta sa a reprezentat un exemplu demn de urmat în perioada următoare. Unul din cele mai frumoase omagii i-a fost adus de către umanistul polon de origine italiană Filippo Buonaccorsi-Callimachus, care-l compara pe Țepeș cu vestitul Skanderbeg, numindu-l într-un context „maximum illum imperatorem et ducem suum Vladislaum Draculam“[1].

Unii specialiști de istorie militară, ca francezul M. de Follard din veacul al XVIII-lea, l-au considerat pe Țepeș drept „unul din cei mai mari căpitani ai secolului său“[2], argumentându-și afirmația prin celebrul său atac de noapte.

La începutul secolului al XIX-lea, Johann Christian Engel, care pentru alte personalități ale istoriei române a avut aprecieri elogioase — este de amintit aici vibranta evocare făcută de el lui Mihai Viteazul — a pus în circulație narațiunile germane privitoare la Dracula, publicându-le în *Geschichte der Moldau und Walachey* (1804); pentru cititorii acestei lucrări, redactate cu multă seriozitate altminteri, Vlad Țepeș a redevenit un tiran crud și sângeros.

Câteva versuri ale lui Victor Hugo l-au evocat apoi pe Vlad Țepeș, dar celebritatea voievodului a fost asigurată de romanul *Dracula* (1897) al scriitorului irlandez Bram Stoker, aflat la originea multor țesături legendare actuale privitoare la contele vampir.

---

[1] Philippi Callimachi, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, Varșovia, 1962, p. 50.

[2] M. de Follard, *Histoire de Polybe*, II, Paris, 1727, p. 49–50.

Apropiindu-ne de timpul nostru, opere de ficțiune literară și pelicule cinematografice au implantat, în conștiința marelui public neavizat și dornic de senzație din întreaga lume, această imagine unilaterală a unei personalități puternice, chiar dacă umbrită de unele scăderi care, de altminteri, puteau fi întâlnite la numeroși contemporani ai săi.

C. ȘTEFAN CEL MARE

Cel mai de seamă descendent al descălecătorilor maramureșeni ai Țării Moldovei, intrat în istorie sub numele de ***Ștefan cel Mare***, s-ar fi născut pe la 1434 la Borzești, unde mai târziu avea să înalțe o biserică „întru amintirea sfântrăposaților noștri înaintași și a părinților lor", fiind întâiul fiu al voievodului Bogdan al II-lea și al Mariei, supranumită Oltea, probabil descendentă a unei familii boierești din zona Bacăului, deși numele de Vlaicu al tatălui ei pare a indica o origine muntenească.

Asociat la tron și purtând titlul de „voievod" în vremea domniei tatălui său, viitorul domn luase apoi calea pribegiei, petrecând câțiva ani în Transilvania, unde Iancu de Hunedoara i-a oferit probabil adăpost în virtutea tratatului din 1450. În vara anului 1456 se afla însă în Țara Românească, unde-l întâlnea pe logofătul Mihu care, în urma închinării de la Vaslui, ducea primul tribut al Moldovei sultanului. Venit în Transilvania, eventual o dată cu Vlad Țepeș și împărtășind programul de politică internă și externă al acestuia, Ștefan nu putea apare decât ostil grupării boierești reprezentate de Mihu și pe care se sprijinea domnul aflat atunci la Suceava.

Realizată rapid, la începutul anului următor, în jurul detașamentului muntenesc cu care Ștefan a trecut hotarul în Moldova, concentrarea de forțe din Țara de Jos a obținut o victorie categorică la Doljești, în ziua de marți, 12 aprilie 1457, asupra oastei lui Petru Aron, obligându-l pe acesta să se retragă la Camenița. Pe câmpul de la Direptate, situat mai degrabă în apropierea locului luptei abia încheiate, adică în zona Mirceștilor din ținutul Roman, Ștefan a fost proclamat domn legiuit al țării de către toate stările întrunite și „a luat schiptrul Moldovei"[1], după ce a primit ungerea (*pomazanie*) din partea mitropolitului Teoctist.

1. Consolidarea domniei și reîntregirea teritorială a Moldovei (1457–1473)

Prima problemă apărută în fața tânărului domn, care ocupase tronul prin forța armelor, consta în pericolul unei intervenții din afară, organizate de Petru Aron cu sprijinul boierilor care îl însoțeau. Nici afirmarea legitimității domniei, nici alcătuirea unui sfat format în majoritate din elemente ori din foști partizani ai lui Bogdan al II-lea nu constituiau o

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 15.

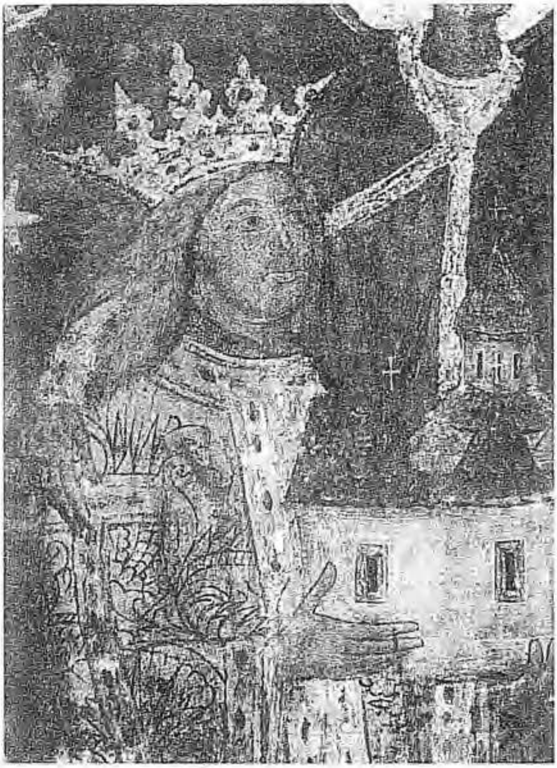

Fig. 74 Ștefan cel Mare, frescă la mănăstirea Voroneț.

garanție pentru reușita finală a lui Ștefan, în acea situație politică atât de confuză. Sacrificându-l pe Petru Aron, marea boierime nu renunțase însă și la prerogativele de guvernare directă, iar tânărul voievod era conștient de fragilitatea poziției sale: ca o expresie a acestui fapt, la numai cinci luni de la biruință, Ștefan trimitea primul salvconduct tocmai boierului Mihu, „credinciosului nostru boier, dumnealui Mihul logofătul", pe atunci fugar în Polonia, promițându-i că „te vom ține la mare cinste și dragoste, deopotrivă cu boierii noștri cei mai credincioși și de cinste", ceea ce însemna și restituirea satelor confiscate[1].

Acordarea unui privilegiu comercial brașovenilor la 13 martie 1458 indica normalizarea situației, observabilă și prin aderența unei părți a foștilor colaboratori ai lui Petru Aron la noua domnie. Prin tratatul din 4 aprilie 1459, încheiat cu Polonia la Overchelăuți, pe Nistru (localitate al cărui nume pare a fi fost Overcăuți), Ștefan obținea îndepărtarea lui Petru Aron de la hotarele Moldovei, obligându-se în schimb să primească după „meritele" lor pe boierii pribegi și să le „restituie drepturile și ocinile"[2]. Voievodul se îndatora deci față de regele polon să restituie bunurile confiscate ale boierilor care-l însoțiseră în pribegie pe Petru Aron și îl slujeau „cu asentimentul domnului nostru regele", și care întorși în Moldova urmau să devină o garanție de fidelitate față de Polonia. Ca urmare a acestei înțelegeri, Ștefan acorda un nou salvconduct logofătului Mihu (12 iunie 1460), căruia-i făgăduia confirmarea tuturor stăpânirilor, în cazul revenirii lui în țară. Mai emitea apoi noul privilegiu pentru negustorii din Liov (Lemberg) la 3 iulie 1460, trimițând și un corp de oaste în sprijinul lui Cazimir împotriva Ordinului teuton, fapt care avea să determine înscrierea numelui său, de către partea polonă, între principalii beligeranți cu care Ordinul încheia pacea de la Toruń (19 octombrie 1460). Bucurându-se de un regim deosebit față de cel al candidatului lor la domnia Moldovei,

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 259.

[2] *Ibidem*, p. 268.

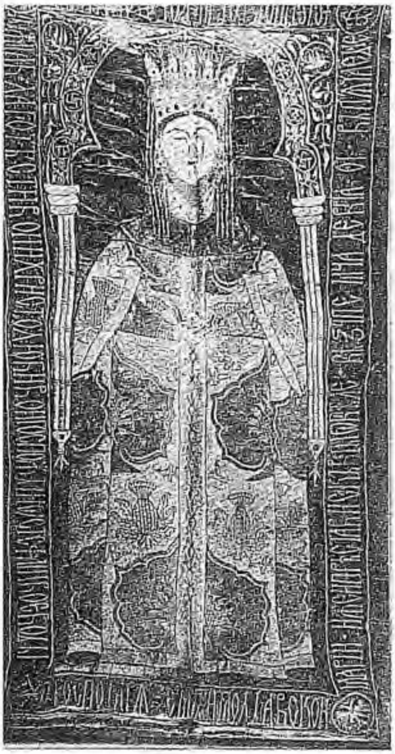

Fig. 75 Doamna Maria Comnena Paleologu de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare.

boierii pribegi au început să revină, contribuind la izolarea politică a lui Petru Aron.

Consolidarea poziției lui Ștefan, prezent în mai multe centre din țară (Bacău, Piatra, Roman, Hârlău și Iași), s-a realizat și prin ridicarea în dregătorii a unor *homines novi*, proveniți din boierimea mijlocie și mică: este cazul postelnicului Crasnăș, promovat mare vornic, sau al comisului Boureanu, numit pârcălab de Neamț; unii dintre aceștia i-au devenit chiar cumnați, ca Isaia vornicul sau Șendrea de la Dolhești, ajuns ulterior portar al Sucevei.

Criza politică din perioada anterioară adusese prejudicii integrității teritoriale a țării: cetatea Hotin, din nord, adăpostea de mult timp o garnizoană polonă, iar Chilia, din sud, o garnizoană ungurească, în vreme ce zona dependentă de cea din urmă era controlată de domnul Țării Românești.

Din momentul în care a considerat că situația era stabilă și consolidată în interior, începând din 1461 Ștefan a acționat pentru recuperarea celor două fortificații. Acțiunile militare întreprinse în acest scop i-au permis domnului verificarea potențialului militar al țării, ele constituind o veritabilă repetiție a marii confruntări cu Imperiul otoman, condus pe atunci de Mahomed al II-lea (1451–1481), supranumit „Cuceritorul" (*Fatih*). Totodată, domnul a remarcat importanța realizării surprinderii (inclusiv la adăpostul întunericului, cum a procedat Vlad Țepeș în 1462), ca și avantajul folosirii artileriei.

Ștefan a probat și alte experiențe militare, cum ar fi dublarea pârcălabilor, practică extinsă în 1466 asupra Cetății Albe, iar în 1467 asupra Hotinului. Construirea Cetății Noi de la Roman și apariția pârcălabului acesteia în sfatul domnesc denotă o preocupare asemănătoare, ca și ascendența dregătorilor cu atribuții militare asupra boierilor fără funcții, evidentă încă din prima parte a domniei. Încă de la începutul acesteia a fost, de altfel, anulată scutirea de oaste a țăranilor, măsură aflată la baza caracterului preponderent popular al oștirii lui Ștefan cel Mare.

Restabilirea vechilor raporturi cu Polonia, în 1460, însemnase îndepărtarea lui Ștefan de aliații săi inițiali, Ungaria și Țara Românească. Primele indicii ale deteriorării raporturilor inițiale provin chiar de la Vlad Țepeș, care în octombrie 1460 cerea sașilor și secuilor să-l ajute cu oștiri în cazul în care ar fi fost atacat din partea Moldovei sau a

Imperiului otoman. În 1461 au apărut și manifestările timpurii ale conflictului cu Ungaria, unde se transferaseră speranțele lui Petru Aron de redobândire a domniei; expediția întreprinsă în acel an de către Ștefan în estul Transilvaniei și semnalată de cronicile interne a avut și caracterul unor represalii împotriva celor care-i găzduiau adversarul.

Faptul care a transformat, însă, antagonismul potențial într-un conflict real a fost declanșarea ostilităților antiotomane de către domnul Țării Românești în iarna anului 1461–1462. Confruntarea lui Vlad Țepeș cu sultanul a găsit cele două țări române prinse în sisteme de interese și angrenaje internaționale opuse: ca aliată a d) Ungariei, Țara Românească își desfășura acțiunea în cooperare cu coaliția antiotomană înfiripată cu ocazia Conciliului de la Mantova (1459), în vreme ce e) Moldova strângea legăturile cu Polonia, a cărei opoziție de interese cu Ungaria o îndrepta spre înțelegere tacită cu Imperiul otoman. Polonia și Imperiul otoman erau, deci, angajate în negocierile de reglementare pe baze amicale a intereselor lor, într-un sistem de garanții în care dorea să fie integrată și Caffa genoveză, de unde ne provine și informația respectivă.

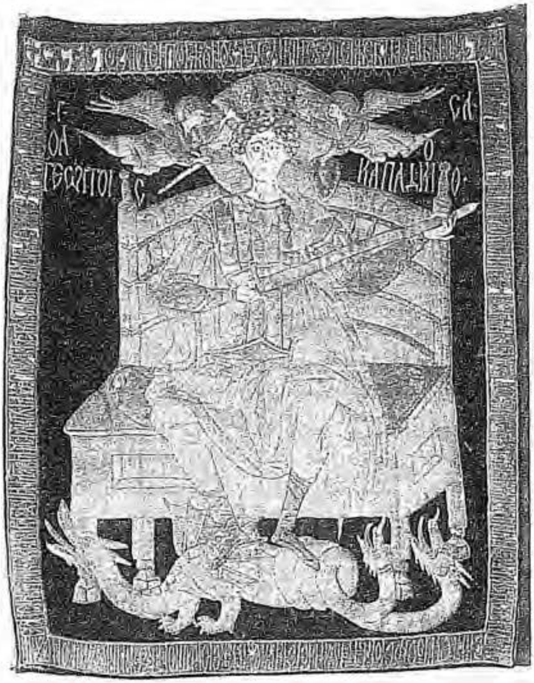

Fig. 76 Steag din timpul lui Ștefan cel Mare.

Invocând tradiția predecesorilor săi în domnia Moldovei, la 2 martie 1462, Ștefan se angaja solemn din Suceava la prestarea jurământului de credință către regele polon, recunoscut de el ca unic suzeran, promitea să repudieze eventualele angajamente externe anterioare care ar fi fost contrare intereselor polone și să dea ajutor militar Regatului polon împotriva adversarilor săi. Actul emis de Ștefan mai prevedea și îndatorirea sa de a nu înstrăina nici o parte din pământul țării, ba chiar de a recupera teritorii înstrăinate, aluzia la Chilia fiind aici evidentă. Angajamentul de fidelitate față de regele și Coroana polonă, asumat atunci de Ștefan, era confirmat printr-un act separat al mitropolitului și al boierilor țării, dat în aceeași zi de 2 martie 1462.

Sprijinit de Polonia și încadrându-și acțiunea în convenția turco-polonă, Ștefan deschidea ostilitățile în vederea recuperării Chiliei, fapt cunoscut și deplâns încă din primele zile ale lunii aprilie 1462 de către autoritățile din Caffa, care cereau regelui Cazimir să oprească dezvoltarea unui conflict considerat de ele periculos pentru întreaga regiune pontică[1].

Acțiunea culminantă în cadrul acestui conflict a fost asediul cetății Chilia, de fapt dublul ei asediu dinspre mare al turcilor, iar dinspre uscat al lui Ștefan, soldat însă cu o înfrângere pentru asediatori. Tunurile lăsate de Iancu de Hunedoara garnizoanei maghiare din cetate și-au dovedit pe deplin eficiența, căci în acel an, 6970, adică 1462, „iunie 22, l-au lovit cu pușca pe Ștefan voievod ungurii din Chilia"[2]. Este foarte probabil faptul că văzând înaintarea flotei turcești spre Chilia, Ștefan să fi căutat a pune mâna pe cetate înaintea turcilor, pentru a împiedica „instalarea catastrofală pentru dânsul, a turcilor la Dunărea de Jos"[3].

Eșecul din 1462 nu a modificat direcția politicii externe a lui Ștefan, care a rămas aceeași în continuare, până la redobândirea Chiliei în 1465, pregătită printr-o înțelegere cu locuitorii din interiorul cetății, conform informațiilor date de Jan Długosz. La 23 ianuarie 1465, într-o zi de joi, voievodul a intrat în Chilia fără a întâmpina rezistență, iar vineri a început asediul fortăreței, care i s-a predat în ziua următoare. După trei zile de ședere în oraș, în care timp a instituit noul regim al așezării, Ștefan și-a instalat propriul său pârcălab la Chilia, pe Isaia, cumnatul său[4]. Cetatea era reintegrată, astfel, în sistemul economic și militar al Moldovei.

Revenirea Chiliei la Moldova s-a aflat la originea principalelor conflicte externe ale țării în următoarele două decenii.

Campania lui Matia Corvin în Moldova. Lupta de la Baia (1467). Prima reacție armată provocată de modificarea situației la Dunărea de Jos a venit din partea Ungariei, pentru care trecerea Chiliei în stăpânirea Moldovei, ca urmare a unei acțiuni coordonate cu Polonia, reprezenta o grea lovitură, indiferent dacă în 1465 cetatea era apărată încă de o garnizoană ungară, cum afirmă unele izvoare, sau dacă trecuse în mâinile lui Radu cel Frumos, voievodul muntean. Sigur este însă faptul că acordul tacit realizat cu Radu cel Frumos la sfârșitul campaniei otomane din 1462 garanta interesele Regatului ungar la gurile Dunării.

---

[1] Scrisoarea guvernatorului din Caffa către regele polon din 2 aprilie 1462 prezintă autoritățile cetății deosebit de mâhnite pentru faptul că „Ștefan voievod, domnul Moldovei sau Valahiei Mici, se luptă cu Vlad voievod, care poartă război fericit cu turcii. Cearta aceasta nu numai că-l ajută pe sultan, dar, ce e mai primejdios, printr-însa turcii capătă oarecum intrare în aceste două Valahii, fapt care ar constitui un foarte mare pericol pentru noi și pentru alte țări vecine" (Leopold Hubert, *Documenta historica*, Varșovia, 1861, p. 5; A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie Tauroliguri*, III, Genova, 1879, p. 470; N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 125–126).

[2] *Cronicile slavo-române*, p. 178; acest detaliu din *Cronica moldo-polonă* nu este menționat și în celelalte cronici slavo-române ale perioadei, care arată că „au lovit cu tunul pe Ștefan voievod la cetatea Chiliei" (*Ibidem*, *Letopisețul anonim al Moldovei*, p. 16) sau că „l-au lovit cu tunul în gleznă la cetatea Chiliei" (*Ibidem*, *Letopisețul de la Putna* nr. I, p. 49 și *Letopisețul de la Putna* nr. II, p. 61).

[3] N. Iorga, *Istoria românilor*², IV (*Cavalerii*), volum îngrijit de Stela Cheptea și Vasile Neamțu, București, 1996, p. 99.

[4] *Cronicile slavo-române*, p. 16 („În anul 6973 (1465), luna ianuarie 23, joi, la miezul nopții, a intrat Ștefan voievod în Chilia și a împresurat cetatea. Și-a petrecut joia cu pace, iar vineri dimineață au lovit și au început să bată cetatea Chiliei. Și așa au bătut toată ziua și s-au luptat până seara. Iar sâmbătă s-a predat cetatea și a intrat Ștefan voievod în cetate, cu voia lui Dumnezeu. Și a rămas acolo trei zile, veselindu-se și lăudându-l pe Dumnezeu și împăciuind pe oamenii din cetate. Și le-a pus acolo pe Isaia și pe Buhtea pârcălabi și i-a învățat să păzească cetatea de limbile necredincioase. Și apoi s-a întors cu toată oastea sa în cetatea sa de scaun a Sucevei. Și așa a poruncit mitropolitului și episcopilor săi și tuturor preoților să mulțumească lui Dumnezeu pentru ce i-a fost dăruit de Dumnezeu cel prea înalt, Savaoth, care se odihnește pe heruvimi".

Orientarea lui Ștefan către Polonia crease, încă din 1459, premisa redeschiderii conflictului cu Ungaria, care, găzduindu-l pe Petru Aron, își pregătea instrumentul politic. Acest conflict s-a acutizat după recuperarea Chiliei în 1465. Presimțind reacția ungară, Ștefan a sprijinit mișcarea autonomistă a stărilor privilegiate din Transilvania (1467), provocată de fiscalitatea apăsătoare impusă de repetatele campanii antiotomane. Înfrângerea mișcării transilvane nu a solicitat un prea mare efort din partea regelui Matia Corvin. Intervenția sa în Moldova a avut, însă, un rezultat defavorabil pentru el.

La mijlocul lunii noiembrie 1467, oastea regală, cu efective evaluate, probabil exagerat, între 20 000 și 40 000 de oameni, pătrundea în Moldova prin valea Oituzului, aducându-l în suita sa pe Petru Aron. Poposind la Târgu Trotuș, la 19 noiembrie, apoi la Roman, căruia i-a dat foc la 7 decembrie, ca, de altfel, și orașului Bacău, Matia Corvin a părăsit valea Siretului, pentru a înainta pe sub munți; prin Târgu Neamț, jefuit împreună cu tot ținutul, regele s-a îndreptat în final spre Baia, veche reședință a domnilor țării și sediu al unei episcopii catolice, unde a acordat oștirii sale un răgaz înainte de ceea ce urma să fie, în intenția sa, etapa finală a campaniei, cucerirea Sucevei.

După lupte de întârziere și hărțuire desfășurate pe tot itinerariul urmat de oastea regală, Ștefan a hotărât să stăvilească înaintarea regelui la Baia, pentru a opri intrarea acestuia în Suceava. În noaptea de 14/15 decembrie 1467, Ștefan a pornit atacul împotriva oastei ungare din Baia. Flăcările incendiului declanșat din ordinul domnului au îngreunat regruparea armatei ungare, dar, cu toată confuzia provocată de întinderea focului și de atacul oștirii moldovene, despre a cărui iminență regele nu fusese avertizat decât cu puțin timp înainte, Matia Corvin și-a dat seama că numai o acțiune energică ar putea să-l scape de încercuirea românilor. El a încercat o acțiune de străpungere, angajându-se într-o luptă care s-a soldat cu pierderi grele de ambele părți. Perspectivele campaniei fiind compromise, chiar dacă succesul lui Ștefan nu a putut fi transformat într-o victorie totală, de anihilare a oștirii invadatoare, în mare măsură din cauza unor grave defecțiuni în propria sa tabără, pe care domnul avea să le reprime după luptă cu toată asprimea, Matia Corvin a fost silit să ordone retragerea[1].

Cu efective mult reduse, oastea ungară, care în cursul unei retrageri precipitate a fost nevoită să-și îngroape artileria, a trecut munții în Transilvania. Speranța regelui ungar de a readuce prin forța armelor Moldova la situația anterioară de subordonare față de Ungaria și de a rezolva pe această cale și problema Chiliei a fost spulberată de rezistența lui Ștefan.

---

[1] Długosz, *op. cit.*, II, col. 417–418 (*ad annum 1467*) descrie astfel lupta de la Baia: „După ce au sosit Matiaș craiul în orașul Baia și au întărit orașul (căci se temea de năvala moldovenilor) cu șanțuri și cu care, Ștefan vodă, care se așezase cu oastea sa între râurile Moldova și Șomuz, gândind că a venit momentul în care cu puțini să-i bată pe mulți, lăsând caii și bagajele în tabără, a sosit la Baia doar pedestru și ușor și, incendiind orașul din câteva laturi, în noaptea de 15 decembrie a năvălit peste unguri, ținând lupta amestecată până în revărsatul zorilor, iar mulți unguri căzând ...; craiul Matiaș, rănit în trei locuri, dar nu mortal, ca să nu cadă în mâinile românilor, a fost scos din locul bătăliei. Partea cea mai mare a oștilor ungurești revenind

Regele Matia Corvin a fost preocupat în continuare de ideea unei campanii de revanșă, dar evoluția situației internaționale, îndeosebi izbucnirea războiului ungaro-boem și prelungirea acestuia mult peste proporțiile preconizate inițial, l-au silit, în cele din urmă, să părăsească definitiv această idee a unei noi campanii în Moldova.

Ștefan, luând el inițiativa, a întreprins în anii 1468 și 1469 expediții de represalii în cursul cărora, în împrejurări neclare, Petru Aron a fost atras într-o cursă și executat, după ce însoțise oastea lui Matia Corvin în lupta de la Jaice (1464) împotriva turcilor, ca și în campania de la Baia.

Îndată după Baia, Ștefan a trimis o solie regelui polon Cazimir, la 1 ianuarie 1468, informându-l cu privire la cele întâmplate și cerându-i sprijinul pentru viitoarele încercări la care se aștepta să fie supus de către Matia Corvin; la 28 iulie 1468, la Suceava, în prezența unei solii polone, el își asuma din nou angajamentul de fidelitate față de regele Cazimir și față de coroana polonă în termenii cei mai riguroși, adică cei mai restrictivi cu privire la dreptul său de inițiativă pe plan extern, angajându-se să presteze omagiul vasalic de îndată ce avea să fie convocat de rege. Desfășurările de politică generală aveau să-i permită însă lui Ștefan să restrângă simțitor valoarea practică a obligațiilor asumate.

Conflictul cu Radu cel Frumos (1469–1473). Retragerea precipitată a lui Matia Corvin din Moldova și eșecul final al campaniei sale a lăsat situația politică de la gurile Dunării neschimbată. Progresiva renunțare a regelui Ungariei, în cursul anului 1468, la ideea unui nou atac împotriva Moldovei a deschis drumul unui alt efort de recuperare a Chiliei, mai puțin spectaculos, dar mult mai perseverent, cel al domnului Țării Românești, Radu cel Frumos. Prejudiciat și el de pierderea Chiliei, Radu fusese silit să-și amâne reacția în funcție de interesele superioare ale Imperiului otoman, prins la acea dată într-o grea confruntare cu Ungaria și cu Veneția și deci puțin înclinat să se lase

---

la munți și aflând drumurile înțesate cu arborii care fuseseră tăiați de moldoveni, a ars carele și bogăția și îngropând 500 de bombarde, pentru ca moldovenii să nu se poată folosi de ele, a trecut cu fuga în Ardeal. Prin facerea de bine a unui român a scăpat craiul Ungariei de n-a fost prins sau tăiat, român pe care Ștefan vodă l-a pedepsit cu moartea, după ce și-a dat seama de trădarea lui. Se spune că în acea bătălie au pierit 10 000 de unguri: au fost prinse și câteva steaguri ostășești, pe care Ștefan vodă le-a trimis regelui Cazimir prin solii săi, în semn de biruință".

C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474*, în SCȘI 8, 1957, 1, p. 6–7, a dovedit că trădătorul de la Baia a fost vornicul Crasnăș. Drept pedeapsă, după luptă Ștefan a poruncit decapitarea a 24 de mari boieri, în frunte cu Crasnăș, precum și tragerea în țeapă a altor 40 de boieri mai mici (Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în RRH 8, 1969, 6, p. 967–979, aici p. 967 și urm.).

Întrucât relatarea lui Długosz se apropie considerabil de modul în care însuși Ștefan cel Mare descrie lupta de la Baia în scrisoarea pe care voievodul a adresat-o regelui polon Cazimir (se poate face o comparație cu textul ei din N. Iorga, *Istoria românilor*^{2}, IV, p. 109), este probabil că Długosz a avut acces la textul acestei scrisori, după care va fi și redactat versiunea reprodusă în cronica sa.

atras într-un război cu Moldova și, eventual, cu Polonia, care susținuse acțiunea lui Ștefan la Chilia. Dar în 1468, în conjunctura modificată de încheierea armistițiului ungaro-otoman, Radu cel Frumos, desigur cu asentimentul sultanului și nu împotriva voinței regelui Ungariei, a pregătit acțiunea care avea să deschidă un conflict prelungit între cele două state românești.

Divergențele dintre Ștefan și Radu au constituit ultima manifestare a rivalității moldo-muntene pentru controlul gurilor Dunării și pentru exploatarea comercială și vamală a marelui drum care lega Marea Neagră de Europa Centrală. Inițiativa i-a aparținut în această etapă lui Radu cel Frumos, care a încercat să anihileze urmările acțiunii lui Ștefan din 1465 și să readucă fortăreața Chilia în stăpânirea Țării Românești, obiectiv constant al politicii sale externe până la ocuparea cetății de către turci. Chiar și în 1476 sultanul Mahomed al II-lea avea să condiționeze încheierea păcii cu Moldova și de restituirea Chiliei către Țara Românească; faptul evidențiază esența conflictului dintre Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos. La sfârșitul anului 1468 sau la începutul celui următor, relațiile dintre cei doi domni se aflau într-un stadiu avansat de deteriorare, de vreme ce, în primele zile ale lunii martie 1469, voievodul Transilvaniei cerea insistent sibienilor informații precise privind evoluția situației, cunoscând pregătirile de luptă ale ambilor voievozi.

Atacul lui Radu cel Frumos s-a dezlănțuit probabil în vara anului 1469, când este semnalată o acțiune navală otomană pe țărmul apusean al Mării Negre, la gurile Dunării. Primejdia care amenința concomitent Moldova din partea Țării Românești, a Imperiului otoman și a Ungariei era invocată de Ștefan în iulie 1469, când își motiva astfel neprezentarea sa în Polonia, unde urma să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir. Tot în cursul anului 1469, spre sfârșitul toamnei, s-a abătut asupra Moldovei o oaste a tătarilor de pe Volga, care pustiise mai întâi teritoriile răsăritene ale Poloniei; surprinși de domnul Moldovei și înfrânți în două lupte, dintre care cea zdrobitoare a avut loc la Lipnic, lângă Nistru, tătarii au lăsat numeroși morți și captivi; între aceștia se afla și fiul marelui han, care avea să plătească cu viața invazia în Moldova[1]. Pentru a preîntâmpina alte incursiuni tătare, Ștefan a înălțat cetatea Orhei, relativ aproape de malul drept al Nistrului[2], pe apa Răutului.

---

[1] *Letopisețul de la Putna* (varianta I) menționează că „în anul 6978 (=1470), august 20, a venit mare mulțime de tătari și i-a biruit Ștefan voievod în dumbravă la Lipniți, lângă Nistru. Și s-a întors și a sfințit hramul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu cel de la Putna, cu mâna preasfințitului mitropolit kyr Theoctist și a episcopului Tarasie și a egumenilor tuturor mânăstirilor și a clerului preoțesc în număr de 64, septembrie 3, în vremea arhimandritului Ioasaf" (*Cronicile slavo-române*, p. 50; și varianta a II-a a *Letopisețului de la Putna*, la p. 62). Din modul în care acest text prezintă cronologia evenimentelor următoare — arderea de către Ștefan a Brăilei „în același an" (firește, de la Facerea Lumii) cu sfințirea Putnei — rezultă că 6978 este chiar anul lor, iar lupta de la Lipnic era de trecut în 6977, adică august 1469.

Alte știri indică faptul că Eminek, fiul hanului Mamai de la Volga, ar fi fost doar închis la Cetatea Albă, de unde ar fi fugit la ai săi prin 1473 (N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 50–51).

Mamai era în conflict cu Mengli-Ghirai, hanul tătarilor crâmleni, încă independenți pe atunci față de sultanul otoman. Tensiunile dintre hanatele tătărăști provenite din destrămarea Hoardei de Aur amintesc conflictele existente cu 150–200 de ani mai înainte între Hoarda de Aur și Hanatul ilhanizilor din Iran.

[2] Transformări fonetice similare celor care de la maghiarul „város" au dus la românescul „oraș" fac plauzibile și originea toponimului Orhei în maghiarul Várhegy, fiind deci vorba de „adoptarea acestui cuvânt unguresc

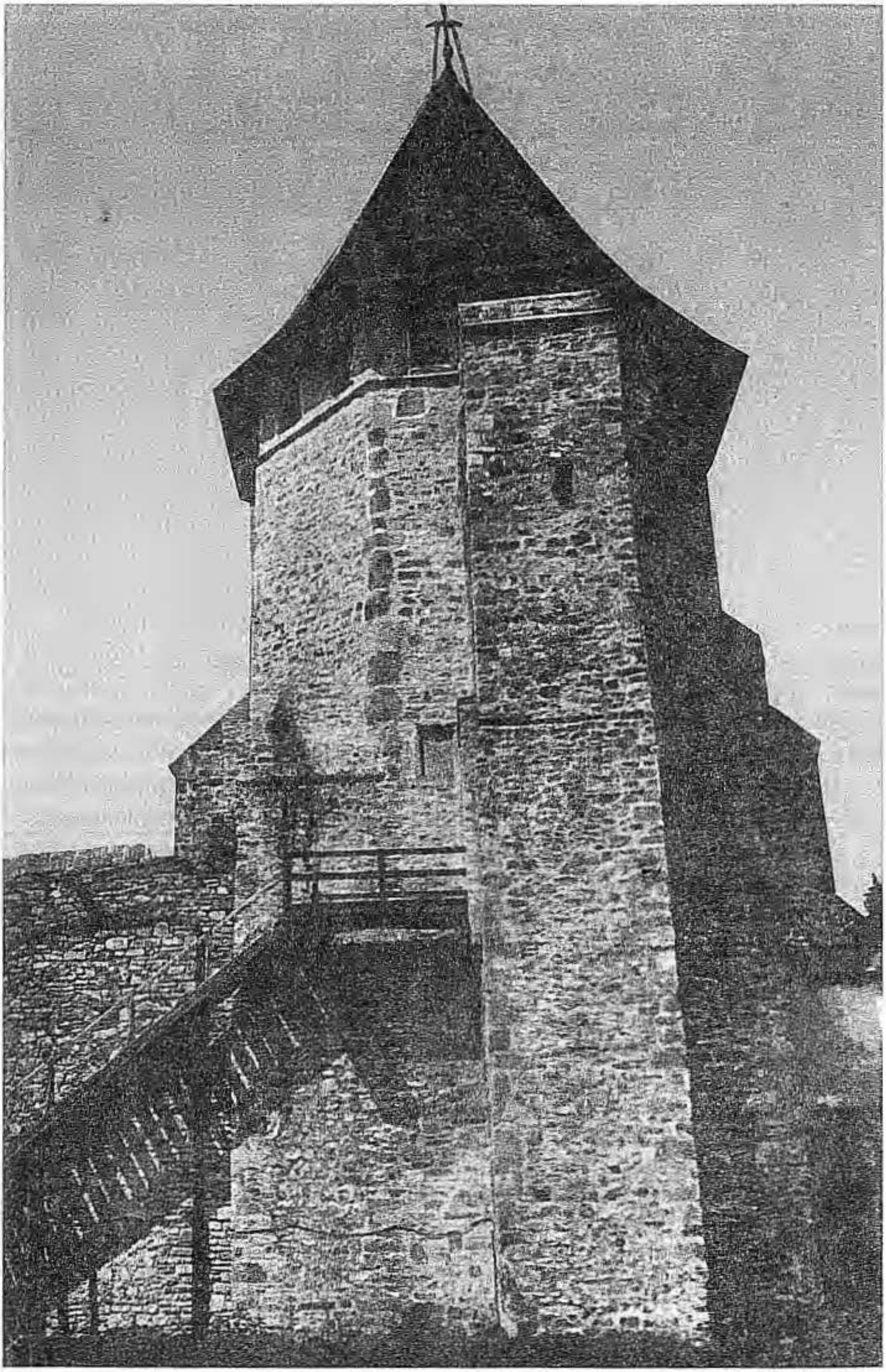

Fig. 77 Mănăstirea Putna. Turnul [illegible]

Dacă desfășurarea loviturii lui Radu cel Frumos în 1469 nu ne este dezvăluită de către izvoare, cunoaștem în schimb mult mai bine direcția și sensul contraloviturii lui Ștefan din anul următor. La sfârșitul lunii februarie 1470, Ștefan a pătruns în Țara Românească și a incendiat Brăila și Târgu de Floci în cursul unei campanii fulger. Alegerea acestor obiective — principalele centre ale comerțului Țării Românești pe linia Dunării — lăsa să se întrevadă atât direcția loviturii anterioare a lui Radu cel Frumos și a aliaților săi turci, adică pozițiile comerciale ale Moldovei la Dunăre și la Marea Neagră, cât și sensul primordial al conflictului dintre cele două țări.

Represaliile lui Ștefan la atacul lui Radu au agravat și mai mult conflictul; încercând să-l înlăture din domnie pe adversarul său — intenție în legătură cu care a izbucnit o nouă criză internă a domniei lui Ștefan, în urma căreia au căzut, în târg la Vaslui, capetele lui Isaia vornicul, Negrilă ceașnicul și Alexa stolnicul (16 ianuarie 1471) — Radu a pregătit o nouă campanie în Moldova; dar, fie că trupele sale au fost înfrânte și urmărite în propria-i țară, fie că Ștefan, fiind informat, a preîntâmpinat ~~primejdia luând~~ el inițiativa, campania s-a încheiat cu o mare victorie a domnului Moldovei la Soci, în județul Râmnicu Sărat (7 martie 1471).

Concomitent cu luptele desfășurate între Ștefan și Radu la începutul anului 1471 și poate nu fără legătură cu acestea a avut loc invazia tătarilor din Crimeea în Moldova, la solicitarea genovezilor din Caffa, care aveau mai vechi răfuieli cu domnul țării. Informate despre „noile primejdii de război care îl siliseră <pe Ștefan > să pună în grabă mâna pe arme“, autoritățile din Genova, care tutelau aproape toate coloniile pontice, îngăduiau Caffei (21 ianuarie 1471) să recurgă la toate mijloacele, inclusiv la „brațul înarmat“ al tătarilor din Crimeea, cu scopul de a obține satisfacție pentru pagubele suferite de genovezi în Moldova[1].

Între această dată de 21 ianuarie și începutul lunii mai 1471, când se înapoiase la sălașurile sale din Crimeea, o oaste tătărască a ~~incendiat și a jefuit nordul Moldovei~~, ducând după sine un mare număr de robi și de animale. Ștefan a răspuns însă prompt cu o expediție de represalii în teritoriile tătare, desfășurată în cooperare cu trupele polone din provinciile rusești.

Dorind să răzbune înfrângerea suferită la Soci, Radu cel Frumos a reluat inițiativa: din ordinul său, în primăvara anului 1471 era construită o fortificație pe cursul inferior al Siretului, cu scopul de a sluji drept acoperire pentru așezările dunărene ale Țării Românești și ca punct de sprijin pentru eventuale noi acțiuni în direcția Chiliei. În replică, Ștefan a înălțat o fortificație proprie, deviind și cursul Siretului de la cetatea lui Radu. Voievodul Moldovei îi solicita, totodată, regelui Cazimir să medieze în conflictul său

---

de către moldoveni“ (N. Iorga, *Istoria românilor²*, IV, p. 111, unde se află și referirea la boierul Gangur, „cu nume de dulce pasăre de aur, care a fost primul pârcălab al noii cetăți“).

[1] A. Vigna, *Codice diplomatico...*, III, p. 469.

cu Radu pentru restabilirea păcii între cele două țări, indiciu sigur că inițiativa conflictului continua să aparțină domnului Țării Românești. Dar medierea lui Cazimir a eșuat, iar conflictul între cei doi voievozi a continuat și în 1472, deși în acest an nu sunt semnalate noi confruntări militare.

Situația părea stabilizată la nivelul înregistrat de către scrisoarea lui Ștefan trimisă regelui Cazimir în iulie 1471, când cele două tabere își consolidau prin fortificații construite în grabă pozițiile de pe malurile Siretului.

Ostilitățile au reizbucnit însă cu o nouă violență în 1473, dar acum inițiativa i-a aparținut lui Ștefan, care inaugura în acest mod o nouă etapă a politicii externe și a întregii sale domnii, aceea a luptei antiotomane. Redeschiderea luptelor dintre Ștefan și Radu la sfârșitul anului 1473, după o stare prelungită de veghe armată a celor doi domni, a modificat esențial sensul războiului: Ștefan nu se mai mulțumea să respingă atacurile adversarului său sau să recurgă la represalii, ci se străduia să-l înlăture din domnie și să-l înlocuiască prin propriul său candidat, conflictul cu domnul Țării Românești fiind încadrat și subsumat acum războiului mult mai larg declanșat de el cu Imperiul otoman.

Campania din Țara Românească a fost fulgerătoare. După distribuirea steagurilor la Milcov, la 8 noiembrie, Ștefan , însoțit de pretendentul muntean *Basarab Laiotă*, l-a înfrânt pe Radu în cursul unei bătălii care a durat trei zile (18–20 noiembrie)[1], ocupând reședința unde adversarul său se refugia, urmărit îndeaproape de învingători (24 noiembrie 1473). Neputând rezista nici aici, Radu a căutat scăpare la turcii dunăreni. Dar familia și tezaurul său, cu doamna și domnița Maria Voichița, au căzut în mâinile învingătorului, ceea ce a contribuit substanțial, chiar decisiv, la instalarea noului domn, Laiotă Basarab. Încercarea imediată a lui Radu de a-și relua scaunul cu ajutorul turcilor a eșuat. După ce a instituit noi pârcălabi în cetățile Țării Românești, Ștefan s-a retras la Suceava, unde a celebrat solemn victoria, înștiințându-l, totodată, printr-un sol pe Cazimir despre rezultatele campaniei sale.

Foarte curând, însă, după înapoierea lui Ștefan în Moldova, turcii porneau de la Dunăre împotriva lui Basarab Laiotă. Copleșit de superioritatea oastei otomane, protejatul lui Ștefan se refugia în Moldova, după o domnie care nu împlinise nici măcar o lună. În Țara Românească, unde turcii îi executau pe pârcălabii instalați de către Ștefan, Radu cel Frumos se reînscăuna în domnie (20 decembrie 1473). Prelungindu-și acțiunea, turcii pătrundeau și în Moldova până la Bârlad, pustiind teritoriul din raza lor de acțiune.

O nouă solie trimisă de Ștefan la regele Cazimir solicita sprijin împotriva otomanilor. Hotărât să evite însă confruntarea cu Mahomed al II-lea, Cazimir s-a oferit din nou să medieze între cei doi domni români. Dar Ștefan intrase în luptă tocmai pentru a smulge

---

[1] Este vorba despre lupta de la Cursul Apei, localizată de P.P. Panaitescu (*Ștefan cel Mare și orașul București*, în Studii RdI 12, 1959, 5, p. 9–21) pe pârâul Vodna sau Vodnăului, în apropiere de Prahova și Gherghița, pe unde trecea drumul ce venea din Moldova, în vreme ce C. Cihodaru (*op. cit.*, în SCȘI 8, 1957, 1, p. 24–25) considera că e vorba de Pârâul Apei, un afluent al Milcovului situat la sud de Focșani, regiune unde se întretăiau drumurile dintre Moldova și Țara Românească.

Țara Românească dominației otomane și de aceea a respins oferta polonă, a cărei aplicare ar fi însemnat revenirea la situația anterioară campaniei din noiembrie 1473 și la restabilirea păcii cu turcii. Mai ales acest ultim punct, de împăcare cu Imperiul otoman în condițiile de plată a haraciului convenit, trebuie considerat depășit după marea întorsătură pe care a înregistrat-o politica lui Ștefan cel Mare în anul 1473, când, prin sistarea haraciului, marele voievod a ales calea confruntării directe cu Imperiul otoman, depășind astfel și postulatul fundamental al alianței cu Polonia, care cerea o soluție de împăcare cu turcii. Așa a ajuns Ștefan, „din războaie în războaie, să se încurce în luptă cu turcii“[1].

2. Lupta lui Ștefan cel Mare împotriva expansiunii otomane (1473–1489)

Chiar dacă numai intermitent și cu forțe reduse, sprijinul militar și diplomatic acordat de turci lui Radu cel Frumos, în efortul acestuia de redobândire a Chiliei, dovedea elocvent faptul că sultanul nu accepta situația creată de Ștefan la gurile Dunării și că numai angajarea lui în multiple conflicte cu alți adversari l-a determinat să tergiverseze reacția energică și în privința Moldovei lui Ștefan.

Procesul de integrare a bazinului pontic în sistemul dominației otomane, care înregistrase un succes peren și decisiv o dată cu cucerirea orașului Constantinopol în 1453, trebuia să continue în mod firesc prin înglobarea tuturor statelor și orașelor riverane Mării Negre în stăpânirea turcească. Cel mai important vestigiu bizantin din regiune, statul „Marilor“ Comneni de la Trapezunt a fost și el desființat în 1461. Venise acum rândul centrelor comerciale din extremitățile estică, nordică și nord-vestică ale Mării Negre, al statelor din Crimeea și al posesiunilor genoveze de la Marea Neagră. În acest context, dobândirea Chiliei și a Cetății Albe deveneau obiective prioritare pentru Imperiul otoman. Îndeosebi Chilia, cetatea de pază a gurilor Dunării, trebuia, în viziunea sultanului, să se afle sub controlul puterii osmane, dacă nu direct, cel puțin indirect, prin intermediul vasalului său din Țara Românească.

Pentru a menține controlul Moldovei asupra Dunării Inferioare și a drumului comercial pe care îl deschidea spre interiorul continentului, Ștefan trebuia fatalmente să înfrunte puterea otomană.

Războiul lui Ștefan împotriva Imperiului otoman a fost deci o luptă pentru controlul Dunării de Jos ca prelungire a bazinului pontic. Dintr-un război dus împotriva lui Radu cel Frumos, susținut de turci, lupta lui Ștefan s-a transformat într-un război deschis cu Imperiul otoman.

Neputând însă înfrunta singur colosul otoman, voievodul și-a integrat acțiunea militară în coaliții mai largi, angajate în efortul de stăvilire și respingere a puterii turcești în Europa și Asia Mică. În privința părții europene, ideea de cruciadă era încă vie în mediile nobiliare legate încă de idealurile cavalerești ale lumii medievale. Momentul ales de Ștefan pentru angajarea sa deschisă în războiul antiotoman a corespus celei mai critice faze a luptelor purtate de sultanul Mahomed al II-lea cu adversarii săi europeni și asiatici.

---

[1] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*⁴, II, București, 1986, p. 273.

Cuceririle realizate de către Mahomed al II-lea în Marea Egee și în Peninsula Balcanică — ultimul rest al statului sârbesc, Serbia familiei Brancović cu cetatea Smederevo în 1459, Despotatul bizantin al Moreii în 1460, insula Lesbos unde stăpânea familia genoveză Gattilusio în 1462, precum și Bosnia în 1463 — au redeschis aproape concomitent războiul dintre Imperiul otoman pe de o parte, Veneția și Ungaria de cealaltă parte. Amenințate la fel de grav de expansiunea otomană, cele două puteri au lăsat deoparte vechile rivalități și conflicte, aliindu-se acum pentru a stăvili primejdia comună (septembrie 1463). După un șir de succese inițiale, ofensiva adversarilor Porții otomane și-a pierdut vigoarea, iar războiul s-a stabilizat. În 1468, la moartea lui Skanderbeg, eroul rezistenței albaneze cu care colaboraseră puterile creștine contra turcilor, sultanul și Matia Corvin au încheiat un armistițiu tacit, cel dintâi pentru a domina răscoala Karamaniei, fost emirat seldjukid din Asia Mică, iar cel de-al doilea în căutarea coroanei boeme.

Izolată în fața primejdiei, Veneția suferea în 1470 șocul decisiv din partea puterii otomane, care cu o forță terestră și navală combinată i-a smuls Negropontul (insula Eubeea), poziția cheie a dominației sale în Marea Egee. Înainte de a se resemna cu această pierdere și de a abandona hegemonia Mării Egee, pe care și-o asigurase încă de la începutul secolului al XIII-lea, Veneția s-a angajat într-un nou mare efort de recuperare a pozițiilor pierdute, cooperând cu adversarul asiatic al sultanului, *Uzun Hassan*, șahul statului turcmen (turcoman) al Oilor Albe (*Akkoyunlu* în turcește sau *Asproprobatades* în traducerea grecească din textul lui Chalcocondil), extins asupra Anatoliei orientale și a Iranului occidental. Căsătorit cu o descendentă a Comnenilor de la Trapezunt, suprimați de către Mahomed al II-lea, Uzun Hassan a devenit cel mai redutabil adversar al sultanului otoman în Orient, precum fusese odinioară Timur Lenk. El a mai intrat în legătură cu regele Ciprului și cu cavalerii de Rhodos[1].

După negocieri intense cu Veneția, Uzun Hassan declanșa ofensiva în Anatolia, alungându-i pe otomani din Caramania și înaintând spre Trapezunt, Amasia și chiar spre vestul Asiei Mici (1472). Solii trimiși, în 1472, de către Uzun Hassan în Europa anunțau iminența marii lovituri antiotomane și chemau la acțiune solidară împotriva inamicului comun. Matia Corvin, unul dintre destinatarii soliilor căpeteniei turcmene, se pregătea să reia lupta împotriva Porții otomane, în vreme ce Veneția își intensifica pregătirile în speranța de a recâștiga pozițiile pierdute. Războiul lui Ștefan pentru controlul Dunării se integra, astfel, unui context general care includea între obiectivele sale esențiale restaurarea libertății bazinului pontic.

Contemporanii evenimentelor, precum și cei care le-au consemnat nu mult timp după dispariția protagoniștilor au înțeles legătura directă dintre acțiunile militare ale coaliției antiotomane, îndeosebi ale lui Uzun Hassan, și lupta declanșată de Ștefan cel Mare împotriva puterii otomane. „S-a întâmplat — notează candiotul Elia ben Elana Capsali

---

[1] Halil Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300–1600)*, București, 1996, p. 72–73.

— ca atunci când toți principii supuși stăpânului <Mahomed al II-lea> au aflat că Zucha-Zan <Uzun Hassan> intrase în luptă împotriva lui, ei s-au veselit cu toții, zicând: «Mehmed va fi acum nimicit. Ceea ce ne-a făcut el nouă, îi va face lui acum Dumnezeu...». Și s-au răsculat împotriva turcilor ... Între ei se afla și domnul Valahiei Mici <Moldova>...Dat fiind că țara sa este mică și locuitorii ei sunt puțin numeroși, dar cu toții viteji care se adăpostesc în munți și văi, cine ar avea îndrăzneala să se apropie de ei ? Când a aflat așadar că Zucha-Zan a pornit la luptă împotriva stăpânului său, sultanul Mehmed al II-lea, <Ștefan > a început să urzească fel de fel de planuri. Pe ascuns a pus capăt supunerii sale și și-a scuturat umerii de povară..."[1].

Deși înfrânt în lupta de la Erzingan (Bașkent, Otlukbeli, 11 august 1473) de Mahomed al II-lea, care în vederea acestei ciocniri de pe Eufrat concentrase toate forțele disponibile (aproximativ 70 000 de oameni oaste regulată, plus alte corpuri de oaste dintre supușii săi musulmani și creștini), inclusiv un contingent din Țara Românească, Uzun Hassan a continuat să rămână un adversar redutabil pentru sultan. Îndată după lupta pierdută, pe care din pricina situației din Europa sultanul nu a îndrăznit să o exploateze, Uzun Hassan s-a adresat din nou puterilor europene, anunțându-le iminenta sa revenire la atac și cerându-le intensificarea inițiativelor antiotomane.

Ștefan pornea lupta împotriva Imperiului otoman în aceste împrejurări, deschizând etapa cea mai glorioasă a domniei sale. După refuzul de a mai plăti tributul suportat de Moldova din 1456, noul său atac asupra lui Radu cel Frumos, declanșat sub aceste auspicii însemna redeschiderea ostilităților împotriva Porții otomane.

În tot cursul războiului său antiotoman, Ștefan s-a străduit să alinieze Țara Românească la aceeași luptă împotriva turcilor prin domni numiți și sprijiniți de el, care să-i fie aliați fideli în lupta sa.

Ștefan relua inițiativa prin lansarea unui atac devastator asupra Țării Românești, la începutul primăverii anului 1474, fără a modifica însă situația politică. Înțelegând că numai o mare campanie, realizată cu forțe mult superioare celei de care dispuneau pașalele de la Dunăre, putea stinge primejdiosul focar creat de acțiunea domnului Moldovei, sultanul l-a somat pe Ștefan să reia plata haraciului și să predea Chilia.

Drept răspuns, Ștefan a trecut încă o dată hotarul Țării Românești la începutul lunii octombrie 1474, reprimând sângeros „trădarea" boierilor munteni care nu fuseseră credincioși domnului instalat de el, Basarab Laiotă. Trupele moldovene și ocrotitul lui Ștefan au avut de înfruntat acum nu numai rezistența lui Radu și a turcilor, ci și pe aceea a unui contrapretendent sustinut de Ungaria, Basarab cel Tânăr, poreclit Țepeluș. După o primă ciocnire, în care a fost înfrânt de trupele moldovene, Țepeluș a revenit la atac după retragerea lui Ștefan în Moldova și a rămas stăpân pe situație (20 octombrie 1474). Laiotă s-a retras într-o fortificație din care nu l-au mai scos decât evenimentele anului următor.

---

[1] A. Mayer Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Huzun Hassan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la Turquie du candiote Elie Capsali (1523)"*, în Studia et Acta Orientalia 1, 1957, p. 194.

Victoria de la Vaslui (ianuarie 1475). Noul atac al lui Ștefan în Țara Românească, pericolul care apăsa asupra hotarului dunărean al stăpânirii sale, mai ales într-un moment în care Ungaria reintra în luptă, reafirmându-și, după o lungă întrerupere, pretențiile asupra Țării Românești, l-au determinat pe sultan să acorde prioritate acestui nou front, hotărând să declanșeze o mare expediție la nordul Dunării, cu scopul de a scoate Moldova din coaliția adversarilor săi. Drept urmare, i-a poruncit lui Soliman Hadâmbul (adică Eunucul), beilerbeiul Rumeliei, ale cărui oști asediau pe atunci în Albania cetatea Shkodra (Scutari), aflată în stăpânirea venețieienilor, să întreprindă o campanie de iarnă în Moldova.

Sporite cu unități de ieniceri, în decembrie 1474, trupele acestuia pătrundeau în Țara Românească, unde Radu cel Frumos, din nou domn prin voința sultanului, îi furniza un însemnat contingent. Spre sfârșitul anului, Soliman pătrundea în Moldova în fruntea unei puternice oștiri, ale cărei efective sunt foarte variat apreciate de către izvoare (între 30 000 de oameni — la care se adăugau ienicerii și trupele muntene —, potrivit informațiilor din surse turcești, și 120 000 de oameni, conform știrilor moldovenești).

Instalat încă din toamnă la Vaslui, pentru a urmări desfășurările din Țara Românească, Ștefan era pregătit să facă față tuturor situațiilor. Sosindu-i știrea înaintării unei mari armate turcești, el și-a adunat întreaga oaste, inclusiv țăranii, pe care îi folosise masiv în efortul de apărare a țării, încă din vremea campaniei lui Matia Corvin. Făcând, deci, apel la toți cei îndatorați să poarte armele, el a adunat o oaste ale cărei efective ajungeau, potrivit lui Jan Długosz, la 40 000 de oameni, cărora li se adăuga un corp de secui.

Ca de atâtea ori în trecut, superioritatea numerică și tactică a adversarului a fost și acum contracarată prin obstacolele puse în calea înaintării acestuia: pustiirea terenului și îngreunarea aprovizionării, găsirea altor factori de dispersare prin locul favorabil ales pentru luptă și prin tactica de desfășurare a bătăliei. În ciuda dificultăților, îndeosebi a necesității de a aproviziona oastea din Țara Românească, Soliman înainta pe valea Bârladului până la Vaslui, unde îl aștepta Ștefan cu tabăra întărită.

La sud de Vaslui, în valea îngustă a Bârladului, într-un loc numit în cronica lui Grigore Ureche *Podul Înalt* (sau „Podul lui Ștefan cel Mare“ în tradiția populară) și situat la confluența Racovei cu Bârladul, unde forța numărului era sensibil diminuată de imposibilitatea unei largi desfășurări a trupelor, s-a produs prima ciocnire dintre invadatorii turci și unitățile avansate ale oastei moldovene, între care și corpul de secui, unități care au fost respinse cu grele pierderi de către turci. Pentru a salva situația, grosul oștirii moldovene trebuia să intre acum în luptă. Înainte de a lua hotărârea și de a porni el însuși la asaltul decisiv, Ștefan a primit legământul și îndemnul boierilor, prin glasul unuia dintre ei: „Doamne, nu te tulbura, căci îți vom sta astăzi credincioși alături și Dumnezeu ne va ajuta“[1]. *Țara* înțelegea că sprijinise astfel brațul ei înarmat, care avea să lovească oastea otomană.

Lovite din față și lateral, induse în eroare asupra direcției în care se afla grosul oștirii moldovene de buciumele și trâmbițele puse de domn să le atragă în lunca Bârladului, învăluite de ceața deasă care se lăsase, trupele otomane au cedat sub presiunea atacului. Surprinși de asalturile cavaleriei și ale pedestrașilor lui Ștefan, loviți de tunurile care trăgeau necontenit, dezorientați și împotmoliți în mlaștinile spre care fuseseră atrași, turcii, câți nu au reușit să fugă, au fost uciși sau făcuți prizonieri. Tot atât de necruțătoare ca și bătălia a fost urmărirea, în cursul căreia numeroși alți turci și-au pierdut viața. Expediția, care trebuia să îngenuncheze și să scoată din luptă Moldova, se încheia, astfel, în mod catastrofal pentru invadatori.

---

[1] N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, București, 1897, p. 93.

Reîntors la Suceava, la 25 ianuarie, adică la două săptămâni după victorie, Ștefan aducea la cunoștința principilor creștini zdrobirea marii armate otomane, cu sobrietate și reținută mândrie: „i-am înfrânt și i-am trecut sub ascuțișul sabiei, pentru care lucru Domnul să fie lăudat“[1]. Această scrisoare era nu numai un buletin de victorie, ci și începutul pregătirii pentru noua înfruntare pe care domnul o considera inevitabilă.

Pentru prestigiul imperiului și pentru evoluția situației politice și militare, nu numai la Dunărea de Jos, ci și în întregul spațiu cuprins de războiul dintre puterea otomană și numeroșii săi adversari, înfrângerea din Moldova era prea gravă pentru ca sultanul să o lase fără răspuns.

Spiritul de rezistență împotriva expansiunii otomane se propaga în Europa și Asia o dată cu știrea victoriei lui Ștefan; Uzun Hassan trimitea noi solii la curțile europene, îndemnându-le la reluarea luptei împotriva sultanului, a cărui putere slăbise mult, după ce luptătorii săi cei mai buni fuseseră nimiciți în campania din Moldova. O reacție hotărâtă a lui Mahomed al II-lea pentru preîntâmpinarea ofensivei adversarilor săi era inevitabilă.

Intuind primejdia la care îl expunea propria sa victorie, Ștefan s-a angajat într-o intensă activitate diplomatică pentru a lărgi coaliția antiotomană și a da astfel Moldovei posibilitatea de a înfrunta în condiții mai bune noul asalt al sultanului.

Victoria de la Vaslui, a cărei veste s-a răspândit îndată în toate direcțiile, a deschis larg calea soliilor lui Ștefan. Sprijinită pe unul din cele mai răsunătoare succese militare câștigate de puterile creștine în lupta împotriva otomanilor, acțiunea diplomatică a domnului, care ignora acum îngrădirile impuse în trecut de Polonia și de Ungaria inițiativelor de politică externă ale țării, se desfășura la scară extinsă: solii moldovene ajungeau la Veneția și la Roma, în Hanatul Crimeii și la Caffa, dar înainte de toate în Polonia și în Ungaria, avertizându-i pe toți cei amenințați de expansiunea otomană asupra iminenței unui nou atac și îndemnându-i la acțiune solidară.

Paralel cu efortul diplomatic, Ștefan a trecut și la acțiune directă. Nu mult timp după înfruntarea cu Poarta, el a trimis un corp expediționar în Crimeea, la Mangop, înlăturând de la conducerea principatului pe cumnatul său Isaico, favorabil sultanului, și înlocuindu-l cu fratele acestuia, Alexandru, câștigat pentru cauza luptei antiotomane.

Intervenția lui Ștefan la Mangop urmărea nu numai să implanteze un aliat într-una din pozițiile strategice cele mai însemnate ale Crimeii, ci să și influențeze lupta pentru putere de la conducerea Hanatului tătar, unde hanul Mengli Ghirai, legat de puterile creştine, îndeosebi de Caffa şi de Polonia, era din ce în ce mai făţiş confruntat cu o facţiune favorabilă cooperării cu turcii, condusă de emirul Eminek. Domnul Moldovei s-a mai străduit să obţină alianţa Caffei care, temându-se însă de o reacţie otomană, s-a sustras oricărui angajament. Mai presus de aceste legături, Ştefan urmărea, însă, în cadrul unui vast program de alianţe pontice, stabilitarea unei unităţi de acţiune cu Uzun Hassan, cu care contactul se înfiripase încă din anii precedenţi.

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 319–329, aici p. 321.

Iniţiativele lui Ştefan la Mangop şi la Caffa, primejdia unei coordonări mai eficiente între acţiunile sale şi ale căpeteniei turcmene, care se arăta pregătită să reia înaintarea spre apus, l-au silit pe sultan să acorde Crimeii prioritate în fixarea obiectivelor sale militare, cu scopul de a opri o evoluţie plină de pericole pentru Imperiul otoman. O puternică flotă otomană, poate cea mai numeroasă din câte văzuse până atunci Marea Neagră, sosea în iunie 1475 în faţa Caffei, sub comanda lui Gedik paşa. Debarcarea corpului expediţionar a precipitat, în sens favorabil Porţii, evoluţia crizei politice la conducerea hanatului: depăşit de situaţie, Mengli Ghirai s-a refugiat la Caffa, în timp ce noua conducere a hanatului trecea de partea turcilor. În acelaşi moment, populaţia greacă şi armeană din cetatea genoveză soma autorităţile să capituleze, ameninţând cu răscoala. După un asediu de câteva zile, Caffa a capitulat; turcii au cucerit apoi pe rând toate poziţiile genoveze din nordul Mării Negre. Spre sfârşitul anului, după asedii repetate, turcii ocupau Mangopul, măcelărind garnizoana de ostaşi moldoveni şi luându-l pe principele Alexandru în captivitate. Dar încercarea flotei turceşti de a cuceri, în cursul drumului său de înapoiere din Crimeea, Chilia şi Cetatea Albă, a fost respinsă de garnizoanele celor două cetăţi.

Instalarea turcilor în Chersonesul tauric şi transformarea hanatului din Crimeea într-un stat vasal Porţii otomane au creat, astfel, o situaţie strategică nouă, care avea să influenţeze negativ nu numai lupta lui Ştefan împotriva expansiunii otomane, ci şi poziţia Ţărilor Române timp de trei secole, cât timp avea să funcţioneze cooperarea turco-tătară. Moldova era prinsă în cleştele acestei coaliţii.

Alianţa cu Ungaria. Preludiu al iminentei noi campanii otomane în Moldova, lovitura otomană la Caffa a produs o modificare în politica externă a lui Ştefan, care a înţeles şi din experienţa anilor precedenţi că Polonia nu era dispusă să se angajeze în lupta cu turcii, hotărând atunci să-şi reazime efortul militar pe alianţa cu Regatul ungar.

Încordarea, care câţiva ani în şir se menţinuse în raporturile dintre Moldova şi Ungaria după campania din 1467, a început să cedeze pe măsură ce regele a renunţat la ideea revanşei. Luând act de această evoluţie, încă din 1471 Ştefan refuzase, este drept că pe o cale ocolită, să coopereze la acţiunile militare antiungare ale lui Cazimir al IV-lea, care-i ceruse să trimită un corp de oaste în Boemia, unde cele două regate se înfruntau pentru coroana rămasă vacantă după moartea regelui Gheorghe Podiebrad. Refuzul domnului, prim semn al emancipării de sub tutela polonă, era în acelaşi timp un prim pas în direcţia reconcilierii cu Ungaria. La începutul anului următor, braşovenii primeau de la el un privilegiu comercial care le deschidea larg intrarea în Moldova (3 ianuarie 1472). Războiul antiotoman declanșat de Ștefan în 1473, urmat nu mult mai târziu de Ungaria, care relua lupta întreruptă în 1468, avea să transforme în alianță aceste contacte pregătitoare.

Înțelegând gravitatea primejdiei care amenința Moldova după lupta de la Vaslui și, în același timp, zădărnicia apelului la Polonia, Ștefan și-a îndreptat inițiativele spre Matia Corvin. La sfârșitul lui iunie 1475, o solie moldoveană în drum spre curtea ungară era ajunsă din urmă de știrea căderii Caffei — transmisă în grabă lui Matia Corvin — încrucișându-se în Transilvania cu solii regelui Ungariei, care se îndreptau spre Moldova pentru a perfecta noua alianță.

Actele subscrise de domn la Iași, la 12 iulie 1475, ca și de Matia Corvin la Buda, la 15 august același an, reprezintă un tratat secret de alianță antiotomană, învăluit în formulele tradiționale ale raporturilor feudalo-vasalice. Tratatul consacra obligația reciprocă asumată de regele Ungariei și de domnul Moldovei de a coopera în lupta contra turcilor; Ștefan se îndatora să participe personal sau printr-unul dintre comandanții oștirii sale la campaniile antiotomane ale Regatului ungar în Țara Românească; în același timp, el se angaja să furnizeze ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi, din rândul cărora era exceptată însă Polonia. Din partea sa, Matia Corvin își asuma îndatorirea de a apăra Moldova împotriva păgânilor, adică împotriva turcilor și a tătarilor. Excluzând Polonia din rândul adversarilor Ungariei, pe care se îndatora să-i combată, Ștefan își manifesta hotărârea de a nu angaja politic și militar Moldova în acțiuni care nu ar fi corespuns intereselor ei. Această atitudine constantă în politica sa fusese vizibilă și în 1471, când refuzase regelui polon ajutor militar împotriva Ungariei. Era înfăptuit, astfel, un pas important pe calea emancipării Moldovei de sub tutela suzeranităților polonă și ungară.

Înțelegerea dintre Ștefan și Matia Corvin preconiza o acțiune comună în Țara Românească, unde urma să fie restaurat în domnie Vlad Țepeș. Cum raporturile dintre cei doi domni fuseseră înveninate de un litigiu teritorial, Matia Corvin decidea, în calitate de arbitru, ca hotarul dintre cele două țări să urmeze linia trasată de convenția încheiată între Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun.

O acțiune militară în Țara Românească nu a mai avut însă loc în cursul anului 1475, când Radu cel Frumos dispare de pe scena istorică după lupta de la Vaslui, iar Basarab Laiotă, care, după retragerea turcilor din Moldova, ieșise din cetatea în care așteptase trecerea iureșului otoman, a socotit mai înțelept să facă pace cu turcii. Efortul perseverent al lui Ștefan de a smulge Țara Românească dominației otomane și de a se asocia luptei antiotomane fusese încă o dată zădărnicit. Ofensiva lui Matia Corvin a înregistrat, în schimb, unele succese, cucerind de la otomani un șir de așezări de însemnătate strategică, între care și cetatea Šabac.

Campania lui Mahomed al II-lea. Lupta de la Valea Albă–Războieni (1476). După răsunătoarea victorie de la Caffa, care modificase situația strategică în Europa Răsăriteană și în bazinul pontic, sultanul spera că o nouă lovitură puternică va fi suficientă pentru a frânge rezistența Moldovei și a-i îngădui să reia lupta contra Veneției, de la care îl îndepărtase atacul lui Ștefan. Pregătirea politică și militară a campaniei părea să garanteze succesul. Subordonat acum Porții otomane, Hanatul Crimeii aștepta semnalul acțiunii pentru a-și revărsa călăreții asupra Moldovei. Amenințată de aceiași tătari, Polonia, foarte reticentă față de lupta antiotomană, a încercat o mediere de ultimă oră între sultan și domnul Moldovei, care a dezaprobat însă inițiativa. Extrem de gravă a fost și defecțiunea lui Basarab Laiotă, care a rupt legăturile cu Ștefan pentru a intra în obediența Porții.

La rândul său, domnul Moldovei și-a intensificat acțiunea diplomatică; soliile sale tot mai dese în Polonia s-au izbit de refuzul constant al conducerii regatului de a se angaja într-un conflict pe care nu-l dorea, dar alte inițiative ale lui Ștefan au avut mai mult succes. Cea dintâi s-a îndreptat către Hanatul de pe Volga, ostil celui din Crimeea. Drept urmare, în cooperare cu Veneția, Ștefan s-a străduit să-l atragă pe cel dintâi în acțiunea antiotomană.

Pentru Veneția, lupta Moldovei împotriva turcilor, care ridicase povara cea mai apăsătoare de pe umerii ei, era de un interes covârșitor: „nu e nimeni care să nu înțeleagă cât de mult poate influența Ștefan în bine sau în rău situația“, scria Senatul venețian ambasadorului său la Buda, îndemnându-l să susțină interesele domnului pe lângă regele Ungariei[1]. Ambasadorul trimis de Senat în Moldova — primul reprezentant cu caracter permanent de pe lângă unul dintre domnii Țărilor Române, indiciu grăitor al importanței și al gradului de independență atins de țara lui Ștefan —, avea misiunea de a informa cât mai amănunțit republica asupra evenimentelor de aici, precum și de a sprijini pe toate căile acțiunea domnului și, îndeosebi, de a persevera în efortul de a obține colaborarea Hoardei de pe Volga.

Tot atât de însemnată avea să se dovedească alianța cu Ungaria; deși întârziată de evoluția campaniei lui Mahomed al II-lea și de situația gravă în care se găsea Moldova, invadată de armata otomană, intervenția Ungariei, pe sprijinul căreia Ștefan își întemeia parțial speranțele, avea să joace un rol important în precipitarea retragerii turcilor din țară.

Din Adrianopol, unde se instalase cu câteva săptămâni în urmă, pentru a supraveghea concentrarea forțelor din Rumelia și Anatolia, sultanul pornea în campanie la 13 mai 1476, în fruntea unei armate ale cărei efective, evaluate de contemporani între 90 000 și 150 000 de oameni, aveau să fie sporite de corpul de oaste furnizat de Laiotă Basarab, de aproximativ 10 000–12 000 de oameni.

În vreme ce marea oștire a sultanului înainta lent către Dunăre, tătarii din Crimeea, sub conducerea lui Eminek, au pătruns adânc în Moldova din ordinul sultanului, nimicind așezările, jefuind și robind populația. Puține și neclare, știrile îi semnalează atât în nord, în direcția târgului Ștefănești, cât și în sud, spre Cetatea Albă, unde ar fi suferit o grea înfrângere.

Acordând prioritate acestui flagel abătut asupra țării, Ștefan a trimis oastea contra tătarilor, care au fost surprinși pe drumul de întoarcere, mânându-și prada constituită din oameni și din animale și înfrânți în cursul unei lupte în care mulți dintre ei, inclusiv frații lui Eminek, și-au pierdut viața. Situația aceasta se adăuga faptului că pe când ei se mai aflau încă în Moldova, fuseseră rechemați de o ștafetă care-i anunța că Hoarda de pe Volga năvălise în Crimeea. Inițiativele diplomatice ale Veneției și ale lui Ștefan fuseseră deci încununate de succes: tătarii din Crimeea au fost scoși din luptă pe durata campaniei lui Mahomed al II-lea în Moldova.

---

[1] N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, București, 1914, p. 43–44.

Oastea sultanului începea să treacă Dunărea în a doua jumătate a lunii iunie, fără ca Ștefan să încerce oprirea ei. Pe linia tacticii tradiționale, domnul s-a retras din calea oștirii invadatoare, lăsând-o să înainteze pe un teren pustiit și pârjolit, hărțuită permanent de cete care-i surprindeau pe cei desprinși de tabără. În ciuda acestor dificultăți, marea oaste turcească avansa de-a lungul văii Siretului; hotărât să-i taie calea spre Suceava, Ștefan și-a instalat tabăra pe un platou înalt, pe valea Pârâului Alb, afluent al Moldovei, apărat de păduri și de fortificațiile construite în grabă din trunchiuri de copaci.

În acest loc, care avea să fie botezat *Războieni*, voievodul a încercat să stăvilească puhoiul otoman cu o oaste ale cărei efective, mult scăzute după ce țăranii învoiți de către domn plecaseră din tabără în satele care suferiseră atacul tătarilor, nu depășeau cu mult 10 000 de oameni. Din spatele întăriturii sale, apărată și de un șir de care legate între ele după modelul husit, în care era instalată artileria numeroasă de care dispunea, Ștefan a încercat o lovitură asupra avangărzii otomane conduse de Soliman pașa, în speranța de a provoca derută în oastea otomană, înainte ca aceasta să se fi instalat în ordine de luptă. După un scurt interval de panică, Soliman a restabilit însă situația. Sultanul a pornit îndată atacul împotriva fortificației în interiorul căreia se retrăsese din nou Ștefan cu ai săi.

Disproporția numerică și-a spus însă cuvântul. Evocând laconic lupta pierdută de către moldoveni, Grigore Ureche amintește atât superioritatea covârșitoare a turcilor, cât și rezistența eroică a apărătorilor[1]. Cu ceea ce a reușit să salveze din înfrângere, Ștefan s-a retras sub protecția pădurii.

Dar pentru a supune țara și a-și impune voința sa, sultanul mai avea de înfrânt rezistența cetăților. Speranța sa de a da o soluție politică sau militară conflictului s-a izbit de refuzul cetăților de a i se supune. La Suceava, Hotin, Cetatea Neamțului, ca și mai înainte la Cetatea Albă și la Chilia, apărătorii și-au făcut datoria. Încercarea lui Mahomed al II-lea de a intra în stăpânirea cetăților prin negocieri sau acțiuni militare rapide a eșuat, iar pentru un asediu mai îndelungat, sultanul nu mai avea timp: pe de o parte Ștefan, scăpat din luptă, își reconstituise o oaste care avea să numere aproximativ 16 000 de oameni în momentul reluări acțiunii, iar pe de alta trupele transilvănene înaintau spre trecătoarea Oituzului sub comanda voievodului Ștefan Báthory. Cum în oastea Țării Românești, trimisă pentru oprirea acestuia, sultanul nu avea încredere și cum propria sa oaste, confruntată cu dificultăți de aprovizionare din ce în ce mai mari și decimată de epidemia de ciumă, dădea semne de oboseală, sultanul a ordonat retragerea. Către mijlocul lunii august, marea armată a lui Mahomed al II-lea începea să se retragă hărțuită de Ștefan, fără a-și fi atins țelul. Moldova rezistase celei mai grele încercări prin care trecuse până atunci.

---

[1] „Și multă vreme trăind războiul neales de îmbe părțile osteniți și turcii tot adăugându-se cu oaste proaspătă și moldovenii obosiți și nevindu-le ajutor de nici o parte, au picat, nu fieștecum, ci până la moarte să apără, nici biruiți dintru arme, ci stropșiți de mulțimea turcească, au rămas dobânda la turci. Și atâția de ai noștri au perit cât au înălbit poiana de trupurile de a celor periți, până au fost războiul. Și mulți din boierii cei mari au picat și vitejii cei buni au perit, și fu scârbă <= tristețe> mare a toată țara și tuturor domnilor și crailor dimprinprejur, dacă auziră ce au căzut moldovenii supt mâna păgânilor" (Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 104).

În această situație, trupele transilvane și oastea refăcută a lui Ștefan au trecut la ofensivă. Pătrunzând în Țara Românească către începutul lunii noiembrie 1476, oștile voievodului Transilvaniei și cele ale domnului Moldovei l-au readus la domnie pe Vlad Țepeș, care, la 8 noiembrie, vestea din Târgoviște brașovenilor fuga lui Laiotă la turci[1]. Supunerea întregii țări urma după intrarea lui Vlad în București (16 noiembrie), când o mare adunare a țării îl alegea domn al Țării Românești (26 noiembrie 1476).

Un front al statelor creștine părea acum reconstituit la Dunărea de Jos, situație deosebit de periculoasă pentru Imperiul otoman. Dar cum Matia Corvin nu se arăta dispus să se angajeze cu fermitate în acest sector al războiului antiotoman, poziția lui Vlad Țepeș a fost rapid compromisă, înainte ca acesta să fi apucat a-și fi consolidat noua domnie. După retragerea oștilor transilvane și a celor moldovene, cu excepția a 200 de curteni lăsați de Ștefan pentru paza personală a lui Țepeș, turcii au revenit la atac. La sfârșitul lui decembrie 1476 sau începutul lui ianuarie 1477, Țepeș cădea ucis fie în luptă cu turcii, fie printr-un act de trădare, iar Basarab Laiotă își relua domnia în Țara Românească, cu concursul turcilor. Situația revenea, astfel, la punctul de pornire.

Pentru a scoate războiul antiotoman din acest impas, Ștefan a încercat din nou să dinamizeze coaliția antiotomană. Acesta a fost rostul soliei pe care a trimis-o la Veneția. Desfășurările recente și perspectivele războiului erau expuse cu luciditate Senatului venețian de către solia domnească (la 8 mai 1477), condusă de Ioan Țamblac, zis „unchi" al lui Ștefan, prin faptul că era rudă cu doamna Maria din Mangop, de stirpe bizantină. Prin intermediul acestei solii, Ștefan afirma că „eu cerusem ca voievodul Basarab <Laiotă> să fie alungat din cealaltă Țară Românească[2] și să fie pus acolo un domn creștin, anume Drăculea, cu care să ne putem înțelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa Craiul unguresc, ca să se îngrijească și el, din partea sa, ca Drăculea <Vlacho Drachulia> să ajungă domn". Amintind că Moldova înfruntase singură puterea coalizată a turcilor și a tătarilor în anul precedent, Ștefan dezvăluia încrederea sa într-un război ofensiv și intenția de a-i izgoni pe turci din Crimeea. Salvarea cetăților din sudul Moldovei era, evident, condiția indispensabilă a acțiunii preconizate de el: „Pe deasupra eu mai afirm că dacă aceste două cetăți — Chilia și Cetatea Albă — se vor păstra, turcii vor putea pierde și Caffa și Chersonesul“[1]. Continuând ideea din scrisoarea pe care o adresase principilor creștini la 25 ianuarie 1475, unde țara sa era caracterizată drept „poarta Creștinătății“, acum afirma despre ea că „este cetatea de apărare a Țării Ungurești și a Poloniei și straja acestor două crăii“[2]. În eventualitatea, care se profila deja la orizont, că avea să rămână singur în fața puterii otomane, Ștefan lăsa să se întrevadă posibilitatea împăcării cu turcii.

---

[1] „Iată vă dau de știre că l-am răsturnat pe vrăjmașul nostru Laiotă, care a fugit la turci. Deci v-a slobozit Dumnezeu calea. Veniți cu pâine și cu marfă și vă hrăniți, căci a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară" (I. Bogdan, *Relațiile*, I, p. 97–98).

[2] *L'altra Valachia* în textul italian (care a tradus originalul slav sau grec). Provenind de la voievodul moldovean, formularea este remarcabilă pentru conștiința de romanitate a moldovenilor, ca și de comunitate de neam a lor cu muntenii (vezi și *Literatura română veche (1402–1647)*, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969, p. 53, n. 6).

Pacea moldo-otomană. 1479–1480. Temerile lui Ștefan cu privire la evoluția războiului aveau să se dovedească întemeiate. Dacă anul 1477 a trecut fără a aduce mari schimbări militare și politice, anul următor avea să încline în mod hotărât balanța în favoarea lui Mahomed al II-lea. În Țara Românească, unde, potrivit lui Długosz, Ștefan a reușit încă o dată să impună, după asasinarea lui Vlad Țepeș, un domn favorabil politicii sale, în persoana lui Țepeluș, sultanul a avut din nou câștig de cauză, cel mai târziu în prima jumătate a anului 1478.

Fapt și mai grav, perspectiva redeschiderii conflictului polono-ungar pentru Boemia, în primăvara anului 1478, a oferit Porții otomane un excelent teren de manevră diplomatică. Eliberat de grijile de la Dunărea de Jos, sultanul relua asediul cetății Scutari. Sleită de un război care, în ce o privea, dura de 15 ani și pierzând ultimele speranțe într-o întorsătură favorabilă a situației, Republica lagunelor încheia în condiții de capitulare armistițiul cu Poarta (decembrie 1478), care avea să fie confirmat printr-un tratat de pace o lună mai târziu. Animatoarea coaliției antiotomane (pe tot parcursul războiului) care a fost Veneția părăsea, deci, coaliția.

În același timp dispărea de pe scenă și Uzun Hassan, de a cărui luptă antiotomană fuseseră legate puternice speranțe ale adversarilor europeni ai puterii turcești, chiar atunci când revenirea lui în luptă nu mai era decât o iluzie.

Pe lângă aceasta, în iarna anului 1478–1479 Hanatul Crimeii, care în urma invaziei Hoardei mari de pe Volga, în 1476, se sustrăsese dominației otomane, reintra sub controlul acesteia, o dată cu revenirea lui Mengli Ghirai din prizonieratul otoman, ca vasal al sultanului.

Cercul se strângea tot mai puternic în jurul lui Ștefan; cu o Polonie tot mai înclinată spre compromis cu turcii, cu o Ungarie care acorda prioritate obiectivelor sale în Europa Centrală, cu Țara Românească readusă sub controlul Porții, cu Hanatul Crimeii redevenit instrument al acesteia, domnului Moldovei nu-i revenea decât să-și adapteze, la rândul său, politica la această situație.

Primele semne ale noii orientări aparțin începutului anului 1479, când Ștefan, răspunzând unei solii polone, se îndatora din nou să presteze regelui Cazimir jurământul de credință de atâtea ori amânat; în perspectiva reconcilierii cu turcii, legătura cu Polonia era de primă însemnătate. Nu se știe când, în cursul anului 1479, au început contactele

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 342–351.

[2] *Literatura română veche*, II, p. 49 și, resp., p. 52.

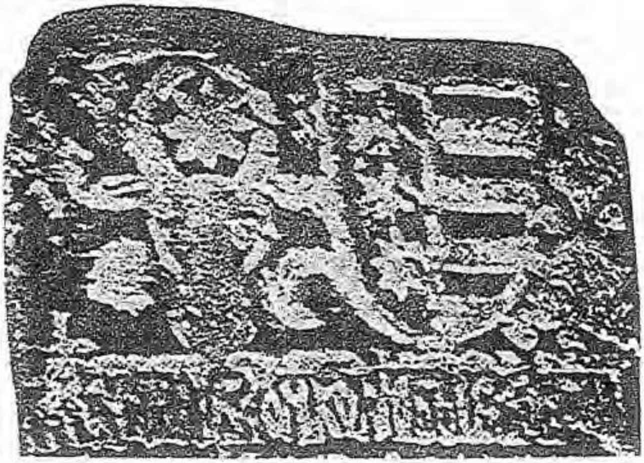

Fig. 78 Stema lui Ștefan cel Mare sculptată pe o inscripție din 1479 pe zidul fortăreței de la Cetatea Albă.

diplomatice moldo-otomane, ele fiind atestate în mod categoric în ianuarie 1480, când Ștefan aducea la cunoștință brașovenilor unele informații cu privire la pregătirile militare ale sultanului, pe care le primise de la ambasadorii săi sosiți de curând de la turci. Cel târziu în mai 1480, când Ștefan îi comunica regelui Cazimir că Mahomed al II-lea îi ceruse să-i deschidă calea spre Polonia, pacea era încheiată; cererea sultanului nu era decât aplicarea uneia din prevederile acordului moldo-otoman.

Clauzele acordului ne sunt cunoscute din actul lui Mahomed al II-lea, nedatat, dar care aparține neîndoielnic intervalului cuprins între a doua jumătate a anului 1479 și mai 1481, data morții sultanului. Ștefan relua plata tributului — care se cifra acum la 6 000 de ducați venețieni — și, în același timp, se îndatora să fie „prieten prietenilor și dușman dușmanilor“ sultanului. În schimbul acestor concesii, Ștefan a obținut garanția sultanului pentru teritoriile sale, Chilia— aflată la originea îndepărtată a conflictului dintre Moldova și Poartă — rămânând în stăpânirea lui.

Pacea realizată nu era însă decât o amânare a soluției definitive, atât pentru sultan, cât și pentru Ștefan, care aștepta pregătit să preîntâmpine un eventual atac otoman sau să reia ofensiva. El inițiase o consolidare grabnică a fortificațiilor Cetății Albe și Chiliei continentale încă din vara anului 1479, după ce ordonase distrugerea celor de la Lykostomo, de teamă că fortificația ar fi putut cădea în mâinile turcilor.

Redeschiderea ostilităților cu turcii (1481); pierderea Chiliei și a Cetății Albe (1484). La 3 mai 1481, Mahomed al II-lea, care, după pacea cu Veneția, cucerise Otranto, instalând astfel puterea otomană pe pământul Italiei, murea în drum spre insula Rhodos, ultima țintă a politicii sale de cuceriri. Dispariția sa deschidea o gravă criză, cu multiple aspecte: în primul rând, unul dinastic, prin lupta între Baiazid al II-lea și fratele său, Djem; apoi o criză de regim, datorată reacției pe care societatea turcă a manifestat-o la adresa efortului permanent și apăsător impus de politica de cuceriri a lui Mahomed al II-lea, dar și una a dominației otomane în Europa mai ales, unde popoarele balcanice, trezite la speranță de moartea „Cuceritorului", începuseră să se agite din nou pentru redobândirea libertății pierdute.

Sosise, deci, prilejul așteptat de Ștefan pentru a încerca încă o dată să îndepărteze primejdia otomană de Moldova și de cetățile ei pontice. O nouă coaliție antiotomană părea să se înjghebeze, promovată în Apus de papa Sixt al IV-lea (1471–1484) și de genovezi, care încercau acum să-și redobândească pozițiile pierdute în Marea Neagră, iar în Răsărit de Ungaria și Moldova.

Deosebit de periculoasă pentru situația Imperiului otoman în bazinul pontic era înclinația lui Mengli Ghirai de a sprijini efortul genovez de recuperare a Caffei și a celorlalte așezări din Crimeea pierdute în 1475 și negocierile hanului tătar cu solii trimiși de Genova la chemările sale repetate.

În iunie 1481, Ștefan, care din primele luni ale anului se aștepta la o invazie din partea lui Țepeluș și a sprijinitorilor săi turci, pornea la atac, după ce în prealabil reînnoise alianța cu Matia Corvin. La 8 iulie 1481[1], Ștefan câștiga la Râmnic o victorie totală asupra lui Țepeluș, dar renunța la instalarea propriului său candidat la domnie în favoarea lui Vlad Călugărul, sprijinit de regele Ungariei, ale cărui trupe participaseră la acțiunea împotriva lui Țepeluș. Dar și acum succesul a fost de scurtă durată: Țepeluș emitea un act la Pitești în august 1481, iar la mijlocul lui noiembrie el se afla din nou la București. Deși după înapoierea din campanie și după solemnitățile de la Suceava, își trimisese oastea la vatră, Ștefan se vede acum silit să-și recheme oștenii[2].

Noua acțiune nu a fost însă declanșată decât în primăvara anului următor, când Ștefan ocupa cetatea Crăciuna, și-i așeza aici pe pârcălabii săi Vâlcea și Ivanco. Țepeluș s-a retras în Oltenia, unde a căzut victimă mehedințenilor, care l-au ucis. Vlad Călugărul s-a instalat atunci în domnia pe care și-a consolidat-o, ca și predecesorii săi, printr-o înțelegere cu turcii. Situația revenea pentru Ștefan din nou la punctul de pornire.

Mai primejdioasă pentru voievodul Moldovei a fost, însă, noua întorsătură a politicii duse de regele Ungariei, care după campaniile victorioase din 1481 și după noi încleștări cu turcii, deloc lipsite de succese, era tot mai mult silit să facă față atacului din Apus al lui Frederic al III-lea de Habsburg. Inițiate din 1482, negocierile sale cu turcii au fost încheiate în 1483, printr-un armistițiu pe cinci ani. Eliberat de frontul ungar, sultanul avea să-și îndrepte prima sa mare acțiune ofensivă contra Moldovei.

Suspectând atât intențiile Genovei, cât și atitudinea lui Mengli Ghirai, sultanul și-a trimis un fiu ca guvernator otoman de rang înalt la Caffa, iar în primăvara anului 1484 observatorii străini din Imperiul otoman semnalau intensele pregătiri navale și terestre ale Porții, fără a putea preciza însă direcția pe care urma să o apuce expediția sultanului. După ce oastea s-a pus în mișcare, Ștefan a înțeles că lovitura viza țara sa și și-a așezat oastea la vadul de la Oblucița, pentru a-i întâmpina pe turci la trecerea Dunării.

---

[1] Cronicile interne atribuie victoria Sfântului Mucenic Procopie, serbat în ziua respectivă de către calendarul ortodox, iar *Cronica moldo-germană* precizează că în această luptă „a fost ucis și cumnatul lui Ștefan voievod, numit Șandru <= Șendrea>, un cavaler leal" (*Cronicile slavo-române*, p. 34), în conformitte cu *Letopisețul anonim sau Cronica moldo-polonă* (*Ibidem*, p. 180, unde portarul Sucevei, Șendrea, este dat ca hatman, situație ce avea să se repete și pentru Luca Arbore, în secolul al XVI-lea).

[2] La 30 septembrie 1481, trimișii Genovei la hanul Crimeii raportau din Kiev că „Ștefan voievodul adună o oaste foarte mare" (în Giornale ligurico 6, 1879, p. 484).

Obiectivul sultanului se limita la cucerirea Chiliei și a Cetății Albe. Sprijinit de oastea hanului Crimeii care, așteptând zadarnic o mare ofensivă creștină, a trebuit să se supună Porții, ca și de oastea Țării Românești, comandată de Vlad Călugărul, Baiazid al II-lea a înconjurat Chilia pe apă și pe uscat și a cucerit-o în urma unui asediu de opt zile (14 iulie 1484), după care s-a îndreptat spre Cetatea Albă, care s-a predat după doar două zile de asediu, la o dată anterioară zilei de 7 august[1]. Revenit apoi la Chilia, unde a dispus refacerea cetății dărâmate din ordinul lui Ștefan în ultima fază a luptelor cu Mahomed al II-lea, sultanul a vestit apoi pretutindeni marea sa victorie. În acea scrisoare, Chilia era caracterizată drept „cheie și poartă a toată Țara Moldovei și a toată Țara Ungurească și a țărilor de la Dunăre“, iar Cetatea Albă drept „cheie pentru toată Țara Leșească, Țara Românească, Țara Tătărească și toată Marea Neagră“[2].

Căderea neașteptat de rapidă a celor două cetăți — izvoarele indică în cazul uneia dintre ele trădarea — se explică prin lipsa de perspectivă a situației lor. Ștefan câștigase războaiele cu turcii în interiorul țării, unde superioritatea covârșitoare a invadatorilor putea fi atenuată, chiar anihilată, prin manevre și abilitate tactică. O confruntare în câmp deschis cu marea oaste a sultanului și a aliaților acestuia nu avea mari șanse de izbândă: „... că Ștefan vodă la gol n-au îndrăznit să iasă, ci numai la strâmtori nevoia de le făcea zminteală“, observa mai târziu cronicarul Grigore Ureche[3].

Abținerea lui Ștefan de la o luptă prea inegală pentru a avea sorți de izbândă nu însemna și resemnarea sa cu faptul împlinit. Apelul la intervenția Ungariei și a Poloniei, cele două state grav amenințate de noua cucerire a turcilor, a fost prima inițiativă a lui Ștefan. Drept urmare, atât Matia Corvin, cât și Cazimir și-au trimis solii la Istanbul pentru a cere sultanului să renunțe la cetățile cucerite.

Inițiativei diplomatice a Ungariei, Baiazid al II-lea i-a răspuns prin contrapropunerea de a se abține de la noi atacuri împotriva Moldovei, în cazul în care pacea ungaro-turcă ar fi fost confirmată, firește, în noile condiții.

Negocierile cu ambasadorul polon trimis la Istanbul la sfârșitul anului cu mandat ultimativ au fost rupte de sultan, atunci când i-a parvenit știrea că Ștefan, neașteptând rezultatele negocierii, a încercat să cucerească Cetatea Albă cu propriile sale mijloace. Încercarea lui Ștefan de a relua pozițiile pierdute, ca și ultimatumul remis de solul polon sultanului, căruia îi aducea la cunoștință, o dată cu cererea de restituire a cetăților, intenția regelui Cazimir de a le recupera pe o cale sau alta, așadar prin pace sau război, făceau inevitabile noi confruntări militare cu Moldova.

---

[1] „În anul 6992 (1484) au venit turcii asupra cetății Chiliei și cu ei în ajutor, acel blestemat călugăr, Vlad voievod și cu muntenii, și au luat-o, iulie 14, miercuri, sub Ivașco pârcălab și Maxim. În același an, august 5, miercuri, au luat și Cetatea Albă sub Gherman și Oană pârcălabi“ (*Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române*, p. 19). În variante mai scurte, găsim știrea și în alte *Cronici slavo-române*. Referirea la voievodul Țării Românești arată sentimentul de rivalitate dintre această țară și Moldova pentru Chilia.

[2] N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 156 și urm.; Idem, *Istoria Românilor*^{2}, IV, p. 155.

[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 107.

Renunțând la speranța de a-l readuce în luptă pe Matia Corvin, care se pregătea să intre triumfal în Viena, Ștefan a consolidat legăturile cu Polonia, a cărei reacție fusese mult mai energică. Dar concursul polon era condiționat de acceptarea unui preț pe care Ștefan a trebuit să-l plătească în prealabil: la mijlocul lunii septembrie 1485, domnul Moldovei depunea la Colomeea omagiul vasalic și jurământul de credință regelui Cazimir, act de la îndeplinirea căruia se sustrăsese timp de un sfert de secol, în ciuda repetatelor insistențe ale regelui polon.

În vreme ce voievodul se afla la Colomeea, oastea beilerbeiului Rumeliei pătrundea adânc în țară, până la Suceava, aducând cu sine un pretendent, pe Petru zis Hroiot sau Hronoda, probabil un fiu al lui Petru Aron. Prezența unei legitimități dinastice în tabăra turcească nu a reușit însă să zdruncine fidelitatea țării față de Ștefan: întâmpinând rezistența cetății Suceava, care nu s-a predat, năvălitorii, la știrea înapoierii lui Ștefan din Polonia, s-au retras în grabă, pustiind așezările prin care treceau.

Pe urmele turcilor aflați în retragere venea Ștefan cu oastea sa de curteni, cărora aveau să li se alăture curând luptătorii de rând, sprijiniți de un corp polon de cavalerie grea. Respinși până la Dunăre, turcii au revenit în masă sub conducerea lui Malcoci-oglu, dar la Cătlăbuga, nu departe de Chilia, după spusa cronicarului, confirmat de toate izvoarele, Ștefan „au topit toată oastea turcească" (16 noiembrie 1485)[1].

În primăvara următoare, pretendentul Hroiot și-a mai încercat o dată norocul cu ajutor turcesc (sau unguresc după unele izvoare, fapt deloc imposibil, dată fiind violența reacției, public manifestate, a regelui Ungariei la primirea știrii despre închinarea de la Colomeea); la Șcheia (sau Bulgari), pe Siret, adversarul lui Ștefan câștiga lupta (6 martie 1486), pentru a se lăsa apoi prins într-o cursă și decapitat[2]. Ștefan înlătura, astfel, încă un instrument al politicii adversarilor săi.

Noua pace cu turcii (1486–1489). Sprijinul militar polon contribuise în măsură însemnată la respingerea agresiunii otomane din Moldova în 1485; el se dovedea însă insuficient pentru ceea ce constituia scopul principal al lui Ștefan, anume recucerirea Chiliei și a Cetății Albe. De altfel, încă din 1486 orizonturile politicii externe a Poloniei se întunecaseră mult, atât la răsărit (prin conflictul în perspectivă cu cnezatul Moscovei), cât și la apus (unde relațiile cu Matia Corvin se agravau din nou). Și așa scăzut, zelul conducerii polone pentru un război cu turcii se ștergea și mai mult atunci când se conturau alte primejdii. În vara anului 1486, solul polon la Veneția — ilustrul umanist Filippo Buonaccorsi, numit și Callimachus, refugiat în Polonia — cerea Senatului să mijlocească pacea între poloni și Imperiul otoman. Începute de îndată, negocierile s-au prelungit timp de trei ani; Callimachus însuși trecea, în 1487, prin Moldova spre Istanbul, încercând să coordoneze cu Ștefan atitudinea celor două țări față de turci. Ostilitățile au fost suspendate în Moldova, unde nu s-au mai semnalat alte lupte.

---

[1] *Ibidem.*

[2] *Cronicile slavo-române*, p. 36 (context în care e relatată și anecdota cu aprodul Purice, istorisită și de Ioan Neculce, în *O samă de cuvinte*).

O dată cu trimisul regelui polon, la Istanbul a sosit și un sol al domnului Moldovei. După exemplul polon, Ștefan deschidea în primele luni ale lui 1487 negocieri cu turcii, acceptând să reia plata tributului (fixat probabil la 4 000 de zloți). Evenimentul este înregistrat laconic în cronicile turcești ale epocii: „Anul 892 <de la Hegira, adică A.D. 1486/1487>. În zilele când Davud pașa a plecat în expediție <în Arabia>, a venit un sol din Moldova cu haraci pe doi ani și a plecat primind răspunsul de pace“[1].

Doi ani mai târziu, la începutul primăverii, după negocieri prelungite, Polonia încheia pacea cu Poarta otomană, fără a o mai condiționa de retrocedarea Chiliei și a Cetății Albe. Probabil în urma acestui fapt, care lasă fără perspectivă imediată războiul antiotoman, Ștefan a încheiat, la rândul său, pace cu turcii, asumându-și obligația de a nu mai ataca teritoriile imperiului, așadar de a se resemna cu faptul împlinit în 1484.

În împrejurări care păreau favorabile mai târziu, în 1500–1501, când se înjgheba o nouă coaliție antiotomană, Ștefan avea să mai încerce încă o dată să-și reia cetățile; întrucât coaliția avea să se dovedească de scurtă durată și ineficientă, domnul Moldovei a fost silit să revină, în vechile condiții, la pacea cu sultanul.

3. Lupta împotriva hegemoniei polone (1489–1504)

Sârșitul războiului antiotoman și pozițiile ocupate de turci în sudul Moldovei au modificat esențial datele situației internaționale a țării, silindu-l pe Ștefan să caute baze noi pentru politica sa externă. Pacea cu Imperiul otoman (care după recunoașterea stăpânirii sale la Chilia și Cetatea Albă nu a manifestat vreme îndelungată noi tendințe expansioniste în direcția Moldovei) l-a readus pe Ștefan la problema originară a politicii externe a țării, rivalitatea ungaro-polonă.

Noua orientare în politica externă a Moldovei. În ciuda remarcabilelor succese militare și politice obținute de Matia Corvin în Austria și Silezia în ultimii săi ani de domnie, Ungaria a continuat să fie obiectul unor ambiții dinastice și al veleităților hegemonice ale Habsburgilor și Iagiellonilor în spațiul central-european. Încercările regelui, el însuși contestat de la început de către rivalii săi la coroana ungară, de a crea o dinastie proprie, de a asigura succesiunea la domnie fiului său nelegitim și de a menține, astfel, Regatul ungar în afara sferelor de influență ale celor două dinastii străine care aspirau la coroana ungară, au eșuat o dată cu moartea sa (1490).

---

[1] *Cronici turcești privind țările române*, ed. M. Guboglu și M. Mehmed, I, București, 1966, p. 329.

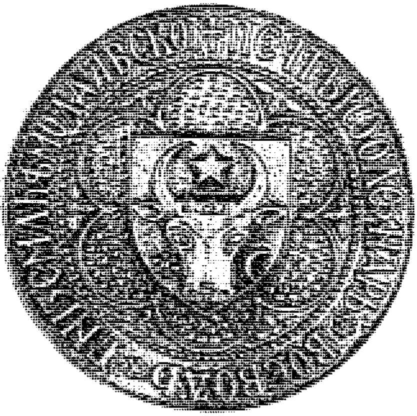

Fig. 79 Marele sigiliu al lui Ștefan cel Mare de pe un document din 26 febr. 1491.

În acea etapă a concurenței dinastice, primejdia cea mai mare pentru coroana Ungariei venea din partea Iagiellonilor, care își asiguraseră și coroana boemă prin Vladislav, unul dintre fiii lui Cazimir al IV-lea, tinzând să-și subordoneze și Regatul ungar, pentru a închega astfel un puternic bloc în Europa Central-răsăriteană.

Matia Corvin încercase să le opună adversarilor săi dinastici Iagielloni și Habsburgi un sistem propriu de alianțe, intrând în legătură cu marele cneaz moscovit Ivan al III-lea, a cărui politică de unificare a teritoriilor ruse crease o stare de conflict permanent cu Uniunea polono-lituaniană.

Aspirațiile hegemonice ale dinastiei polone, îndeosebi realizarea unei uniuni personale polono-ungare constituia o perspectivă deosebit de amenințătoare pentru Moldova lui Ștefan. Imperativul de a combate această primejdie a determinat opțiunea lui Ștefan în favoarea soluției care asigura menținerea echilibrului dintre puterile polonă și ungară. Această opțiune s-a aflat la originea conflictului său cu Polonia, care avea să domine politica externă a ultimilor ani ai domniei sale.

Alianța cu Ungaria. După încheierea păcii cu turcii, Ștefan a revenit la alianța cu Ungaria, părăsită în 1485, în speranța unui sprijin masiv pentru recucerirea cetăților ocupate de turci. Pentru Ștefan, legătura restabilită cu Regatul ungar trebuia să fie deopotrivă o asigurare împotriva hegemoniei Regatului polon și a unor eventuale noi atacuri turcești. Pentru Ungaria, alianța Moldovei constituia un însemnat sprijin militar în lupta contra Poloniei și o verigă a sistemului de alianțe antiiagiellone pe care Matia Corvin s-a străduit să-l organizeze în răsăritul Europei, prin legăturile stabilite cu Ivan al III-lea și cu Hanatul Crimeii. Noua apropiere dintre regele Ungariei și domnul Moldovei era un fapt împlinit în vara anului 1489, când regele Cazimir al IV-lea protesta energic pe lângă papă pentru faptul de a fi consacrat desfacerea legăturii stabilite la Colomeea în 1485.

Pentru a obține alianța Moldovei, Matia Corvin i-a cedat lui Ștefan două cetăți din Transilvania, cu titlul de feud: Ciceul și Cetatea de Baltă, cu domeniile lor, pe care atât Ștefan cât și succesorii săi aveau să le extindă necontenit, făcând din acestea puncte solide de sprijin pentru politica lor în Transilvania. Nouă ani mai târziu, în 1498, regele Vladislav al II-lea al Ungariei, reamintea fratelui său Ioan Albert al Poloniei elementele esențiale ale acordului dintre regatul său și Moldova în următorii termeni: „iar majestatea sa <Vladislav> nu cere aceasta <renunțarea la un nou atac polon împotriva Moldovei> pentru vreun folos al său sau pentru censul pe care l-ar da zisul voievod majestății sale, ci pentru

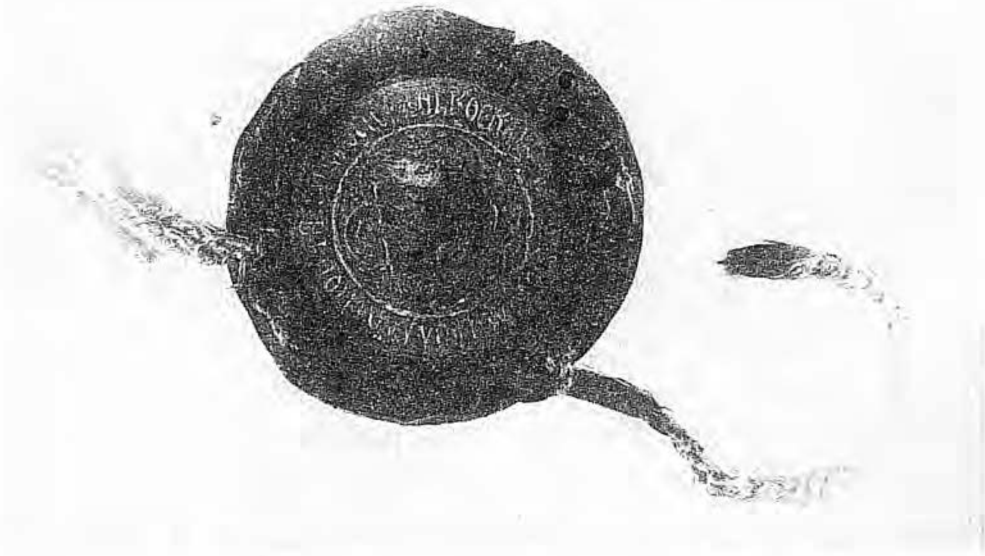

Fig. 80 Sigiliu atârnat, șnur de mătase roșie, de la Ștefan cel Mare, 1491.

liniștea și pacea viitoare a celor două regate. Căci <dimpotrivă>, majestatea sa și acest regat trebuie să dea anual aceluia <lui Ștefan > un subsidiu anumit. Pe deasupra i-au fost date și două cetăți din cele mai bune din trupul acestui regat, adică din Transilvania"[1]. Vechea tendință de dominație a Ungariei asupra Moldovei, încă puternic manifestată în timpul campaniei lui Matia Corvin din 1467, lăsase deci locul unui raport paritar, avantajos pentru Moldova.

Începuturile conflictului cu Polonia (1489-1494). Indiciile tensiunii în creștere din raporturile moldo-polone au apărut încă din 1488–1489, dar în 1490 criza deschisă de moartea neașteptată a lui Matia Corvin și de lupta pentru succesiunea coroanei ungare a dat conflictului o nouă intensitate. Înțelegând capacitatea lui Ștefan de a influența evoluția luptei pentru putere în Ungaria, doi dintre candidați i-au și solicitat concursul. Aceștia erau Ioan Albert, moștenitor al coroanei polone, precum și Maximilian de Habsburg. Adresându-se lui Ștefan în numele lui Ioan Albert, solul Callimachus a încercat să-l facă un susținător al candidaturii viitorului rege polon: „Moștenitorul Albert o salută pe Magnificența Voastră ... și vă transmite că de când a început să aibă cunoștință despre lucrurile acestei lumi, a aflat necontenit despre virtutea voastră, astfel încât a fost totdeauna doritor să stabilească cu Serenitatea Voastră o puternică și trainică prietenie, care ar sluji și unei părți și celeilalte"[1]. În schimbul sprijinului militar și pecuniar solicitat lui Ștefan, Ioan Albert lăsa să se înțeleagă că îl va susține pentru a recâștiga cetățile cucerite de turci. Ștefan nu putea susține însă o candidatură a cărei reușită ar fi deschis perspectiva reunirii în aceeași persoană a coroanelor Ungariei și Poloniei. Ostil acestei soluții, Ștefan a început prin a sprijini candidatura lui Maximilian. Întrucât stările Regatului ungar nu erau de acord cu preluarea de către Habsburgi a coroanei ungare, preferatul lor fiind regele Vladislav Iagiello al Boemiei, care înainte de încoronare acceptase condiția de a se conforma întocmai programului lor intern și extern, Ștefan s-a raliat și el la candidatura acestuia, dar nu fără a impune reconfirmarea clauzelor aflate la temelia alianței încheiate cu Matia Corvin.

---

[1] J. Garbacik, *Materialy do dziejow dyplomacji Polskiei z lat 1486–1516*, Wroclaw-Warszawa-Krakow, 1966, p. 9.

Instaurată în aceste condiții, noua domnie garanta preponderența stărilor în viața internă a Regatului ungar, dar și independența sa față de Polonia, în ciuda faptului că Vladislav era el însuși un Iagiellon, ca rege al Ungariei fiind Vladislav al II-lea (Ulászlo, supranumit și regele „Bene" sau „Dobže", cuvinte prin care își exprima, de regulă, acordul cu oricare dintre opiniile înfățișate). Dar Polonia nu s-a resemnat cu această soluție, iar Ioan Albert a deschis ostilitățile contra fratelui său, în speranța că avea să-și impună el însuși candidatura. Această perspectivă nu era însă deloc pe placul lui Ștefan, fiind periculoasă pentru Moldova și înrăutățind în acest mod raporturile moldo-polone, mai ales că voievodul încerca să rezolve și problema Pocuției în sensul cererilor tradiționale ale țării sale.

Oști moldovene pătrundeau, în august 1490, în Pocuția, cucerind cetățile Snyatin și Halici, asediau Colomeea, iar în anul 1491, noi acțiuni ale lui Ștefan erau semnalate în Pocuția și Podolia. Se adăuga o puternică răscoală izbucnită în teritoriile ruse ale Poloniei, condusă de un anume Muha, care avea și sprijinul lui Ștefan .

Noua orientare a politicii lui Ștefan s-a manifestat și prin reactivarea legăturilor sale cu Ivan al III-lea (1462–1505), consacrate cu ani în urmă prin căsătoria fiicei sale Elena sau Olena cu Ivan cel Tânăr, fiu al lui Ivan al III-lea (12 ianuarie 1483). Murind Ivan cel Tânăr în 1490, fiul său și al Elenei, Dimitrie, a fost încoronat mare cneaz, dar în 1500 era înlocuit cu Vasile, fiul Sofiei Paleolog. În legătură cu contactele diplomatice dintre marele cneaz rus și regele Ungariei se semnalează și reluarea schimbului de solii dintre Ștefan și Ivan al III-lea[2].

O funcție similară a îndeplinit și alianța lui Ștefan cu hanul Mengli Ghirai al Crimeii (vara anului 1492), care-și intensifica pregătirile de război cu polonii, informându-l și pe Ivan al III-lea asupra negocierilor lui cu Ștefan.

Campania lui Ioan Albert în Moldova (1497). Noul rege al Poloniei, Ioan Albert (1492–1501) s-a simțit dator să readucă Moldova în dependența Poloniei. La scurt timp după încheierea păcii dintre Lituania și Moscova (februarie 1494), el a convocat un congres al membrilor dinastiei iagiellone pentru a reglementa problemele nerezolvate dintre aceștia și îndeosebi cele legate de campania pe care o proiecta. Desfășurat la Levoča în cel mai strict secret (aprilie 1494), congresul a avut la ordinea de zi și chestiunea Moldovei, unde Ioan Albert intenționa să-l instaleze ca duce pe Sigismund, cel mai mic frate al său, lipsit atunci de apanaj. Un scop esențial al congresului a fost încercarea, care s-a dovedit zadarnică, de a-l câștiga la acest proiect pe regele Vladislav al Ungariei.

---

[1] *Ibidem*, p. 13.

[2] Referiri mai târzii la acestea se află în corespondența lui Ivan al III-lea cu marele duce Alexandru al Lituaniei, în timpul crizei din 1497.

În ciuda acestui eșec, regele Ioan Albert a început pregătirile de război, readucerea în ascultarea Poloniei nefiind pentru el doar prima etapă a unui program mult mai ambițios, acela de a înlătura dominația otomană din nordul bazinului pontic și de a desface periculoasa alianță turco-tătară. Proiectul acestui rege polon avea să fie ultima încercare a Poloniei — reluată abia în veacul al XVII-lea — de a înlătura grava primejdie care apăsa asupra regatului prin instalarea turcilor la Chilia, Cetatea Albă și în Crimeea. Acțiunea lui Ioan Albert mai era legată de încercarea regalității franceze de a-și subordona Regatul napoletan și de a relua pe această bază cruciada împotriva turcilor. Contactele frecvente ale diplomației franceze și polone la data respectivă tindeau să coordoneze cele două acțiuni într-o nouă încercare de a-i înlătura pe turci din Europa.

Informat de cercurile conducătoare ale Regatului ungar asupra ei, Ștefan a căutat să contracareze acest plan, inclusiv prin schimbul intens de solii cu marele duce lituan Alexandru, fratele regelui polon, prin intermediul căruia voievodul a încercat să-l determine pe Ioan Albert a renunța la acțiunea preconizată sau măcar să-l disocieze pe Alexandru de planurile fratelui său. În același sens a intervenit, altminteri, și Ivan al III-lea.

Întrucât aceste încercări nu au reușit să-l abată pe regele polon de la hotărârea sa, Ștefan și-a consolidat alianțele pentru a-l putea înfrunta în cele mai bune condiții, trimițând solii la turci, tătari, în Țara Românească și în Ungaria. Astfel că în toamna anului 1497, când regele polon se afla pe teritoriul Moldovei cu gândul de a o supune și de a-l înlătura pe Ștefan, acesta i-a opus nu numai întreaga sa forță armată, ci și ajutoarele străine obținute printr-o abilă activitate diplomatică.

Începându-și campania în vara anului 1497, după intense pregătiri militare și diplomatice, care i-au antrenat și pe teutoni[1], regele a ținut secret scopul ei real până aproape de frontiera Moldovei, proclamând-o drept o mare acțiune de eliberare a Chiliei și a Cetății Albe. Ștefan, căruia regele îi comunicase țelul oficial al campaniei, făgăduise concursul său, dar numai când oștile polone vor fi ajuns în dreptul cetăților, pe un drum indicat însă de el și care trecea probabil prin teritoriul lituan până aproape de vărsarea Nistrului.

---

[1] O scrisoare a acestora din decembrie 1497 arată că „Maiestatea Sa regele Poloniei a anunțat un atac contra turcilor, pentru care a îndemnat prin mai multe solii ale sale pe răposatul Mare Maestru, care, cu gândul că merge contra turcilor, a plecat cu câți a putut întru ajutorul Maiestății Sale, și pe drum a murit ... Totuși, cu gândul de mai sus, a orânduit ca ai săi să meargă în oaste. Dar din ce pricină Maiestatea Sa s-a ridicat cu mânie împotriva Domnului și Voievodului moldovenesc și a venit tare asupra lui, supușilor

Desfășurate prin solii repetate, negocierile dintre Ioan Albert și Ștefan au fost brusc sistate de rege prin arestarea din ordinul său a vistiernicului Isaia și a logofătului Tăutu; ajuns la Nistru și decis a-l trece pentru a se îndrepta spre Suceava, regele polon nu mai avea de ce să-și ascundă intenția. La mijlocul lunii august, Ioan Albert pornea în fruntea unei numeroase oștiri, evaluate la cifra, ce pare exagerată, de aproximativ 80 000 de osteni, însoțiți de câteva mii de care de transport și de o puternică artilerie. Unul dintre contemporani a arătat cât de nechibzuită fusese decizia regelui polon de a încerca să supună Moldova și să-și impună dominația asupra unui popor „în care sălășluiește un atât de puternic cult al libertății", încât izbutise să respingă forțele mult superioare ale maghiarilor și ale turcilor. Neținând seama că „asemenea oameni nu puteau fi constrânși cu forța", regele a perseverat în hotărârea sa[1]. Zadarnice au fost însă toate aceste avertismente, primite atât din partea lui Ștefan, cât și din propria tabără a regelui. Chiar unul dintre frații lui Ioan Albert, cardinalul Frederic, l-a sfătuit să nu-l atace pe domnul Moldovei, „preavestit comandant militar", ci mai degrabă să și-l facă aliat, pentru ca împreună să lupte împotriva turcilor. Invocarea exemplelor lui Matia Corvin și Mahomed al II-lea, „războinici prea puternici și bogați în mijloace" pe care Ștefan îi învinsese, era menită să ofere regelui polon un material suplimentar de reflecție[2].

Supravegheată și hărțuită de detașamentele moldovene, după o înaintare anevoioasă prin nordul Moldovei, oastea polonă a ajuns la Suceava la 24 septembrie 1497, începând asediul cetății două zile mai târziu.

Pe linia tacticii sale tradiționale, Ștefan nu a încercat să-i oprească pe năvălitori printr-o bătălie în câmp deschis, lăsând astfel factorilor care aveau să încline balanța conflictului în favoarea sa timpul necesar pentru manifestare. În ultimele zile ale lui august, când scopul campaniei polone devenise evident, domnul părăsise cetatea de scaun pentru a merge la Roman, locul stabilit pentru concentrarea oastei sale.

Planul voievodului a dat roadele acceptate. Bine aprovizionată și puternic fortificată, Suceava a rezistat prelungitului asediu polon, iar defecțiunile pe care, potrivit unora dintre izvoarele campaniei, Ioan Albert își întemeiase în parte speranțele, nu s-au produs. Unitățile de luptă moldovene interceptau legăturile oastei polone cu teritoriul lor de aprovizionare, fapt care punea probleme de aprovizionare din ce în ce mai serioase acestei oștiri. Pe măsura trecerii timpului, au început deci să acționeze factorii a căror intervenție era așteptată de Ștefan. Întrucât priviseră cu cea mai mare îngrijorare acțiunea lui Ioan Albert,

---

și țării lui, cu putere de oaste, nu putem scrie deocamdată. Dar facem știut într-adevăr că domnii și oamenii de ispravă ai Ordinului nostru, aduși, cum s-a scris, de Marele Maestru cu gândul arătat, în cea mai mare parte au fost uciși și s-au prăpădit. Și ne-au spus cu spaimă mare aceasta ... că Maiestatea Sa, la plecare, după pace, a fost bătut de Voievodul moldovean și a pierdut la 6 000 de care de oaste, afară de altele nenumărate, și pe lângă aceasta mulți domni și oameni de ispravă. Câți au rămas dintre ai noștri ne-au adus decât caii răniți și platoșe sparte" (N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 308; Idem, *Istoria românilor*², IV, p. 170).

[1] L.C. Tubero, *Commentaria*, în *Scriptores rerum Polonicarum*, II, Cracovia, 1874, p. 336.

[2] B. Wapowski, *Chronicarum pars posterior (1480–1535)*, în *Scriptores rerum Polonicarum*, II, p. 24–25.

turcii i-au trimis în ajutor domnului Moldovei un corp de oaste evaluat la vreo 2 000 de oameni, cărora li se adăugau cei veniți din Țara Românească. Intervenția diplomatică a lui Ivan al III-lea pe lângă ducele Alexandru al Lituaniei a întârziat intrarea în campanie a corpului de oaste lituanian, care numai parțial a ajuns în Moldova, după ce regele dăduse deja semnalul retragerii.

Mai importantă decât toate aceste acțiuni a fost însă intervenția regelui Ungariei, care a răspuns la apelul lui Ștefan trimițând un corp de oaste de 12 000 de oameni sub comanda voievodului Bartolomeu Drágffy al Transilvaniei „ce era cuscru lui Ștefan vodă“[1]. De altfel, îndată după intrarea în acțiune împotriva Moldovei, Ioan Albert se aflase în fața unui ultimatum al regelui Vladislav al Ungariei, transmis prin Ladislau de Losoncz, care-l avertiza că, perseverând în direcția aceasta, îl silea pe regele Ungariei să intervină în favoarea lui Ștefan și că un război între cele două regate devenea, astfel, inevitabil.

Intervenția diplomatică și militară a Ungariei a schimbat radical cadrul politic al acțiunii lui Ioan Albert, introducând în jocul forțelor un element nou, pe care regele încercase să-l preîntâmpine printr-un succes rapid în Moldova. Cum asediul Sucevei nu progresa deloc, întrucât apărătorii „ce risipiia leșii zioa cu puscile, noaptea astupa găurile și le întăriia...“[2] și cum între timp pericolul intervenției ungare devenise tot mai amenințător, la 19 octombrie Ioan Albert a ordonat retragerea.

Negociată de voievodul Transilvaniei, suspendarea ostilităților a fost de scurtă durată: pe drumul de înapoiere, la Codrul Cosminului, grosul oștirii polone a fost atacat de oastea lui Ștefan și de contingentul turc care îi venise în ajutor. Surprinși în pădure, pe drumul blocat de copaci tăiați și prăvăliți din ordinul lui Ștefan, polonii au suferit o grea înfrângere, pierzând o parte însemnată din efectivele și din armamentul lor (26 octombrie). Noi lupte au avut loc în cursul retragerii oastei polone până la trecerea frontierei. Un corp de călăreți mazuri, venit din Polonia în ajutorul regelui aflat în retragere, a fost surprins și nimicit la Lențești de oastea trimisă de Ștefan sub comanda vornicului Boldur. Victoria a sporit și mai mult prestigiul domnului.

Pacea cu Polonia (1499). Represaliile lui Ștefan l-au urmărit pe Ioan Albert și dincolo de hotarele Poloniei, unde oștile voievodului au desfășurat acțiuni militare în cursul anului următor. În iunie 1498, „ca să se răzbune pentru războiul ce i l-a făcut pe nedrept“ (M. Cromer), o oștire moldovenească a lovit mai multe cetăți din regatul vecin (Trembowla, Buczacz și Podhajce) și a supus jafului un întins teritoriu din Podolia și Pocuția. Ștefan a angajat însă, în paralel, prin intermediul Ungariei, negocieri de pace cu polonii.

---

[1] Mărturisită de Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 111, această înrudire a voievodului transilvănean, pe care îl numește Birtoc, cu Ștefan cel Mare este contestată de studii mai recente (Șt. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în SMIM 8, 1975, p. 190; o soluție diferită la C. Cihodaru, *Pretendenții la tronul Moldovei între anii 1504–1538*, în AIIAI 14, 1977, p. 105–108). Este greu de admis că informația transmisă de Ureche ar fi fost o fabulație a sa. În orice caz, Drágffy era un descendent al Drăgoșeștilor maghiarizați.

[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 111.

Pacea a fost încheiată după repetate schimburi de solii, în cursul cărora Ioan Albert a renunțat la vechile sale revendicări. Textul subscris de Ștefan la 12 iulie 1499 era un tratat de pace și de alianță în același timp. Moldova, pe de o parte, Polonia și Lituania pe de alta, se angajau să pună capăt ostilităților, să se abțină de la orice acțiuni ostile și să-și dea concurs reciproc împotriva tuturor adversarilor. Sensul acestei ultime clauze privea o acțiune comună moldo-ungaro-polonă împotriva Imperiului otoman, la care domnul se angaja cu toate forțele sale, dar își rezerva dreptul de a aproba itinerarul pe care avea să-l urmeze oastea polonă în cazul unei asemenea expediții, pentru a evita repetarea situației din 1497, când războiul contra turcilor servise drept pretext pentru o încercare de ocupare a Moldovei.

Vechile pretenții de suzeranitate, atât de categoric formulate în anii ce precedaseră războiul, dispăruseră acum cu desăvârșire. Pe unul dintre proiectele tratatului există chiar o adnotare a regelui Vladislav al Ungariei cu prevederea că „aceste articole se consideră încheiate în măsura în care acelea care îl privesc pe voievod, însuși voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a subscris cu mână proprie“[1]. Evident că un rol în recunoașterea acestui statut internațional al Moldovei la sfârșitul domniei lui Ștefan l-a jucat și rivalitatea polono-ungară.

Ultimii ani de domnie ai lui Ștefan au fost dominați de conflictul cu Polonia pentru Pocuția. Domnul ocupa teritoriul aflat în litigiu (1501), fapt care a dus la tratative prelungite între cele două țări, rămase însă fără rezultat.

Ștefan cel Mare a încetat din viață la 2 iulie 1504, fiind înmormântat în ctitoria sa de la Putna, după cea mai îndelungată domnie din istoria medievală a românilor, a cărei moștenire avea să rivalizeze cu aceea a lui Mihai Viteazul, înscriindu-se în tradiția vie a poporului român. El a intrat curând după moarte în această tradiție, mărturisită cu prisosință de pana cronicarului: „Iară pe Ștefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștia toți că s-au scăpat de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, pănă astăzi îi zic sveti Ștefan vodă, nu pentru suflet, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că încă el au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai înainte, nici după aceia l-au ajuns“[2].

4. Ștefan cel Mare „printre eroii secolului al XV-lea“

Circumscrisă imperativelor vremii, domnia lui Ștefan cel Mare a dovedit o înțelegere superioară a intereselor sale din acel moment, pe care le-a rezolvat în spiritul tendințelor fundamentale ale dezvoltării istorice românești. Promovarea instituției monarhice pe primul plan al vieții de stat constituia reflexul direct al procesului de transformare a domniei.

---

[1] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 69.

[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 120–121. Conformându-se acestei tradiții, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a canonizat în 1992 și pe Ștefan cel Mare, care a devenit *Binecredinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt.*

Dincolo de satisfacerea propriului deziderat dinastic, Ștefan cel Mare a dovedit o mare capacitate de adaptare la cerințele situației interne și internaționale a momentului, punând la baza puterii sale politice adeziunea categoriilor mijlocii și inferioare ale societății; el a izbutit să realizeze un anumit echilibru social cu marea boierime, precum și o conlucrare generală, absolut necesară marilor eforturi și înfăptuiri din vremea domniei sale.

Pe larga adeziune a populației Țării Moldovei la politica de întărire a puterii centrale s-a rezemat efortul încununat de succes al lui Ștefan, de a apăra independența Moldovei. La sfârșitul îndelungatei sale domnii, cu prețul a numeroase lupte și războaie, Ștefan a lăsat Moldovei un statut internațional mult superior celui din vremea când a preluat domnia. Folosind cu egală măiestrie armele diplomației, ca și pe cele ale războiului, voievodul a reușit să limiteze considerabil imixtiunea marilor puteri vecine (Ungaria, Polonia și Imperiul otoman) în viața internă a Moldovei, țară care în zilele sale a devenit o putere de care factorii principali ai relațiilor internaționale din Europa Răsăriteană și Sud-estică erau siliți să țină seama.

Personalitatea marelui voievod reiese și din caracterizările pe care i le fac adversarii săi otomani. După cronicarul Mehmed Neșri, „cel căruia îi zicem Kara-Bogdan-oglu este acel ghiaur care, luptându-se cu sultanul Mehmed, își salvase capul. De asemenea, împrăștiind multe oști, el îl slăbise pe Eflak-oglu. De asemenea, el îl călcase pe craiul ungurilor și îl înfrânsese pe Suleiman-bei. Răutățile lui sunt fără sfârșit. Era un ghiaur foarte trufaș și nenorocit“[1].

În mod natural, străinii l-au așezat pe Ștefan printre conducătorii de seamă, acordându-i epitetul care denotă suprema recunoaștere: „Stephanus ille magnus“, adică „acel mare Ștefan “, scria la 3 februarie 1531 Sigismund I, regele Poloniei (1506–1548), cu referire la domnul Moldovei, decedat cu aproape trei decenii în urmă. În termeni asemănători îl omagiază și istoricul polon Martin Cromer atunci când sintetizează cariera lui Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei (1462–1505): „Prea fericit a fost Ivan. A înlăturat jugul tătarilor, a adăugat cu puțin efort sau chiar fără efort, stăpânirii sale, multe și însemnate principate, a statornicit legături de rudenie și prietenie cu Ștefan, acel mare voievod (*Stephanus ille magnus*) al moldovenilor“[2]. Emoționantă rămâne însă caracterizarea transmisă de cronicarul Długosz sub impresia directă a marii victorii antiotomane din ianuarie 1475: „O, bărbat minunat, întru nimic inferior comandanților eroi pe care noi îi admirăm, care în timpurile noastre a repurtat cel dintâi dintre principii lumii o victorie strălucită contra turcilor; după părerea mea, el este cel mai vrednic pentru a fi numit în fruntea unei coaliții a Europei creștine împotriva turcilor“; faptul confirmă pe deplin aprecierea elogioasă a papei Sixt al IV-lea, care l-a caracterizat pe marele voievod drept un „verus christianae fidei athleta“.

---

[1] *Cronici turcești...*, I, p. 134.

[2] Martin Cromer, *De origine et rebus gentis Polonorum*, Basel, 1568, p. 445.

Omagiul acordat voievodului de către străini, de prieteni ca și de adversari, s-a asociat celui al propriului său popor, care chiar din veacul al XVI-lea, fapt evidențiat și prin numeroasele tradiții orale consemnate de cronicarul Ion Neculce în *O samă de cuvinte*, a recunoscut în Ștefan pe unul din interpreții cei mai de seamă ai aspirațiilor sale.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

BELDICEANU, N., *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, în REI 35, 1964, 2, p. 215–262.

BOGDAN, I., *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896.

– *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I–II, București, 1913.

– *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902.

BONFINIUS, A., *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Colonia, 1690.

BROCQUIÈRE, Bertrandon de la, *Le voyage d'outremer*, ed. Scheffer, Paris, 1892.

CHALCOCONDIL, Laonic, *Expuneri istorice*, în românește de V. Grecu, București, 1958.

CALLIMACHI, Philippi, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, Varșovia, 1962.

Călători străini despre Țările Române, vol. I, București, 1968.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933.

CRITOBUL din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451–1467*, ed. V. Grecu, București, 1963.

Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel, ed. I. Chițimia, București, 1942.

Cronica lui Wavrin și românii, ed. N. Iorga, în BCI 6, 1927, p. 57–148.

Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, I (*sec. XV–mijlocul sec. XVII*), întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966.

Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959.

DŁUGOSZ, J., *Historia Polonica*, I–II, Leipzig, 1711–1712.

Documenta Romaniae Historica, seria A. *Moldova*, I–II, București, 1975–1976; seria B. *Țara Românească*, I, II, III, București, 1966–1975; seria C. *Transilvania*, X, București, 1977; seria D. *Relațiile între Țările Române*, I, București, 1977.

Documente privind istoria României, B. *Țara Românească, veacul al XVI-lea*, III, București, 1952.

DUCAS, Mihail, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958.

ESARCU, C., *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874.

– *Petru Cercel. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874.

– *Documente inedite din archivele Veneției*, în CT, VII, 1, 1876, p. 222–230 și 280–287.

FRÁKNOI V., *Mátyás Király levelei* (Scrisorile regelui Matia), I, Budapesta, 1893.

GEMIL, Tahsin, *Două documente tătărești referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în AIIAI 5, 1968, p. 185–194.

GRECU, Al. (= P.P. Panaitescu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în Studii RdI 5, 1952, 1, p. 141–144.

HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2, București, 1890; X, 1, București, 1911.

IORGA, N., *Acte și fragmente*, VI, București, 1897.

– *Scrisori de boieri — Scrisori de domni*[3], Vălenii de Munte, 1932.

KARADJA, C., *Incunabule povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în Închinare lui N. Iorga, Cluj, 1931, p. 196–206.

Literatura română veche (1402–1647), ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969.

MINEA, Ilie, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926.

Monumenta Hungariae Historica. Acta extera, IV, 2, Budapesta, 1877.

NAGY István, NYÁRI Albert, *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás korából. 1458–1490* (Documente maghiare de diplomație din perioada regelui Matia. 1458–1490), I–IV, Budapesta, 1875–1878.

NICOLAE de Modrussa, *De bellis Gothorum*, ed. G. Mercati, *Opere minori*, IV, Citta del Vatticano, 1937.

NICOLAESCU, Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV–XVI*, București, 1905.

ORGHIDAN, N., *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, București, 1915.

REZACHEVICI, C., *Știri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII–începutul sec. XVII) descoperită în Polonia*, în RdI 35,1982, 5–6, p. 654–671.

SPHRANTZES, Georgios, *Memorii. 1401–1477*, ed. V. Grecu, București, 1968.

TELEKI József, *A Hunyadiok kora Magyarországon* (Epoca Huniazilor în Ungaria), 12 volume, Pesta, 1853–1863.

THURÓCZI J., *Chronica Hungarorum*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. Schwandtner, II, Viena, 1766.

TUBERO, L.C., *Commentaria*, în *Scriptores rerum Polonicarum*, II, Cracovia, 1874.

URECHE, Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958.

WAPOWSKI, B., *Chronicarum pars posterior (1480–1535)*, în *Scriptores rerum Polonicarum*, II, Cracovia, 1874.

Lucrări generale

CÂMPINA, B., *Scrieri istorice*, I, București, 1973.

DELBRÜCK, Hans, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, III *(Das Mittelalter)*, Berlin, 1907.

GEMIL, Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991.

GIURESCU, C.C., *Istoria românilor*[4], I–II, București, 1938–1944.

GIURESCU, C.C., GIURESCU, D.C., *Istoria românilor*, II, București, 1976.

INALCIK, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300–1600)*, București, 1996.

IORGA, N., *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, IVème série. *1453–1476*, București, 1915.
– *Istoria românilor^{2}*, IV. *Cavalerii* (îngrijit de Stela Cheptea și V. Neamțu), București, 1996.
Istoria României, II, București, 1962.
MAXIM, Mihai, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993.
RUSSO, D., *Studii critice*, București, 1910.
XENOPOL, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană^{4}*, II, București, 1986.

Lucrări speciale

ANDREESCU, C., *Din legăturile moldo-tătare în mijlocul sec. XV*, în Arhiva 41, 1934, 3–4, p. 139–151.
ANDREESCU, Șt., *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, București, 1976; ed. a II-a, București, 1998.
– *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, în RRH 21, 1982, 2, p. 257–282.
BELDICEANU, N., *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid I*, în SOF 23, 1964, p. 36–90.
BOGDAN, I., *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui (Studiu critic), cu cinci portrete*, București, 1896.
– *Contribuțiuni la istoria Moldovei între anii 1448–1458*, în AARMSI, ser. II, t. 29, 1907, p. 629–643.
BOLDUR, A., *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, în SCI 18, 1943, p. 33–72.
– *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970.
CHIȚESCU, L., *Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în RdI 28, 1975, 10, p. 1533–1546.
CIHODARU, C., *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474*, în SCȘI 8, 1957, 1, p. 1–34.
– *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504–1538*, în AIIAI 14, 1977, p. 103–122.
CIOBANU, V., *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985.
COSTĂCHESCU, M., *Arderea Târgului de Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935.
DAN, M.P., *Armata și arta militară a lui Iancu de Hunedoara*, în SCȘI 8, 1957, p. 69–118.
– *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974.
DENIZE, Eugen, *Țările Române și Veneția. Relații politice (1441–1451)*, București, 1995.
DIACONU, Gh., CONSTANTINESCU, M., *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960.
DUZINCHEVICI, Gh., *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor*, în SMIM 8, 1975, p. 9–61.
ELEKES L., *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király* (Politica voievodului Moldovei Ștefan cel Mare și regele Matia), Budapesta, 1937.
– *Mátyás és kora* (Matia și epoca sa), Budapesta, 1956.

– *Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle*, în Etudes historiques publiées par la Commission nationale des historiens hongrois, I, Budapesta, 1960, p. 437–468.

FILITTI, I.C., *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, 1932 (AO 11, 1932, p. 1–36, 135–176 și 319–351).

GARBACIK, J., *Materialy do dziejow dyplomacji Polskiei z lat 1486–1516*, Wroclaw–Warszawa–Krakow, 1966.

GEMIL, Tahsin, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, în RA 60, 1983, 2, p. 117–128.

GIURESCU, C., *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană. Studiu istoric*, București, 1908.

GONȚA, Al., *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron*, în Studii RdI 11, 1958, 6, p. 189–201.

GÓRKA, A., *Bialogród i Kilja a Wiprawa r. 1473*, Varșovia, 1932.

GOROVEI, Șt.S., *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în RRH 13, 1974, 3, p. 535–544.

– *1473: Ștefan, Moldova și lumea catolică*, în AIIX 29, 1992, p. 75–83.

GRIGORAȘ, N., *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982.

GÜNDISCH, G., *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456–1458*, în Studii RdI 16, 1963, 3, p. 683–687.

IANCU, Anca, *Știri despre români în izvoare istoriografice sârbești (sec. XV–XVII)*, în Studii istorice sud-est europene, I, București, 1974, p. 7–41.

IORGA, N., *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904.

– *Veneția în Marea Neagră*, III, București, 1914.

– *Les aventures „sarrasines" des Français de Bourgogne au XVe siècle*, în Mélanges d'histoire générale, Cluj, 1927, p. 9–56.

IOSIPESCU, Sergiu, *Ștefan cel Mare. Coordonate de strategie politică*, în Studii RdI 35, 1982, 5–6, p. 639–653.

LAPEDATU, Al., *Vlad Vodă Călugărul. 1482–1496. Monografie istorică*, București, 1903.

MANOLESCU, Radu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV–XVI)*, București, 1965.

MEHMET, M., *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în Studii RdI 13, 1960, 5, p. 165–178.

– *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV–XVII*, în Studii RdI 18, 1965, 5, p. 1097–1116.

MUREȘAN, Camil, *Iancu de Hunedoara*^{2}, București, 1968.

NĂSTASE, D., *Ideea imperială în Țările Române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (sec. XIV–XVI)*, Atena, 1972.

NĂSTUREL, P.S., *Vlad l'Empaleur libérateur de Hârșova et de Ruse (1462)*, în Studia balcanica 1, 1970, p. 126–128.

PALL, Fr., *Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiottomana del 1442–1443, condotta da Giovanni di Hunedoara*, în RESEE 3, 1965, 3–4, p. 433–463.

PANAITESCU, P.P., *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934 (AARMSI, ser. III, t. 15, 1934, p. 61–80).

– *Legăturile moldo-polone în sec. XV și problema Chiliei*, în Rsl 3, 1958, p. 95–115.

– *Ștefan cel Mare și orașul București*, în Studii RdI 12, 1959, 1, p. 9–21.

PAPACOSTEA, Ș., *Cu privire la geneza și răspândirea povestirilor scrise despre Vlad Țepeș*, în Rsl 13, 1960, p. 159–167.

– *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea*, în Rsl 17, 1970, p. 525–553.

– *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478*, în RRH 11, 1972, 1, p. 3–21.

– *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, în RdI 28, 1975, 1, p. 15–31.

– *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (sec. XIV–XVI). Drum și stat*, în SMIM 10, 1983, p. 9–56.

– *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457–1504)*, București, 1990.

PASCU, Șt., *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în SCȘC 8, 1957, p. 25–67.

PÂRVAN, V., *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în CL 39, 1905, p. 869–927, 1009–1080 (reeditat în V. Pârvan, *Studii de istorie medie și modernă*, București, 1990, p. 129–206).

Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte, București, 1977.

REZACHEVICI, C., CĂPĂȚÂNĂ, D., *Campania lui Ștefan cel Mare împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în File din istoria militară a poporului român III, 1975, p. 38–70.

ROSETTI, R., *Știri asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, București, 1925.

RUSU, Adrian Andrei, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui. Studii*, Cluj-Napoca, 1999.

STOICESCU, N., *Vlad Țepeș*, București, 1976.

STOIDE, C.A., *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în SCȘI 7, 1956, 1, p. 59–73.

SZÉKELY, Maria-Magdalena, *„Pe Siret, pe tină, la Doljești“*, în AIIX 31, 1994, p. 503–516.

ȘIMANSCHI, Leon, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare*, în RdI 35, 1982, 5–6, p. 585–606.

URSU, I., *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914.

– *Ștefan cel Mare*, București, 1925.

Partea a II-a

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Capitolul VI

LUPTA PENTRU SUPRAVIEȚUIRE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

În secolul al XVI-lea, evoluția spre centralizare a Țărilor Române extracarpatice a cedat pasul tendințelor antrenate tot mai vizibil în direcția instaurării unui regim politic nobiliar. Confruntarea dintre cele două tendințe nu s-a concretizat însă într-o luptă de idei, datorită supremației exercitate de tradiția politică bizantină, caracterizată prin monopolaritatea impusă de supremația factorului religios asupra celui laic, ca și ascensiunii fără precedent a puterii osmane, promotoare în egală măsură a unor valori impuse de fundamentalismul religios islamic.

Autocrația domnească și regimul politic autoritar pe care aceasta îl presupune s-a menținut ca o constantă a vieții politice a Țărilor Române, a succesiunii la tronul acestora, care a continuat să se bazeze pe ideea legitimării dinastice. Această idee a continuat să facă legea nu numai în Moldova urmașilor lui Ștefan cel Mare, ci și în Țara Românească a dinastiei Basarabilor. Vreme de aproape o jumătate de veac, ea a dat tronul Moldovei urmașilor direcți ai marelui voievod, iar după uciderea lui Ștefan Rareș (1 septembrie 1552) l-a îmboldit pe pretendentul Joldea să-și aranjeze căsătoria cu Ruxandra, fiica lui Petru Rareș. Fiind apoi învins, călugărit și însemnat la nas, rivalul său Petru Stolnicul din Lăpușna, cunoscut sub numele de Alexandru Lăpușneanu, probabil fiul natural al lui Bogdan al III-lea, a luat-o el de soție pe Ruxandra, gest prin care dorea să pună capăt conflictului pe care-l avusese cu partida Răreșeștilor și să întărească legitimismul dinastic.

Acest legitimism a fost la fel de evident în Țara Românească, unde pretențiile domnești ale puternicei familii a Craioveștilor au fost susținute prin desemnarea lor sub numele de Basarabești în sursele legate de ei, cum ar fi „Viața lui Nifon", dar mai ales prin invocarea unei ascendențe domnești de către cel mai marcant membru al acestei familii: este vorba de Neagoe, fiul Neagăi din Hotărani, căsătorită cu Pârvu mare vornic, unul din cei patru frați Craiovești. Ajuns la domnia Țării Românești, Neagoe și-a adăugat cu ostentație numele de „Basarab", dându-se în actele sale drept fiu de domn, adică odraslă a lui Basarab al IV-lea Țepeluș (1477–1482). Însuși Mihai Viteazul și-a spus mai târziu, în actele eliberate de cancelaria țării, „fiul marelui și prea bunului, răposatul Io Petrașcu Voievod", fapt care nu este deloc sigur. Ideea dinastică este însă incontestabilă, iar grupările boierești se angajează în competiția pentru tron în numele ei.

Departe de a mai fi servit consolidarea autorității centrale, ideea dinastică era subordonată din ce în ce mai mult scopului urmărit de numeroșii pretendenți ai domniei. Țara Românească și Moldova au continuat a fi guvernate de principi autohtoni, dar Poarta își atribuia tot mai des dreptul de a-i numi, substituindu-se astfel vechiului drept de alegere al boierimii, adică principiului electiv, cel ereditar fiind mult mai ușor de încălcat: în condițiile atâtor pretendenți care invocau o ascendență domnească, puterea otomană a știut să se folosească de aceste rivalități pentru a scoate tronul la mezat.

Nefiind „vremile sub om, ci bietul om sub vremi", cum avea să constate Miron Costin în ultima treime a veacului al XVII-lea, evoluția în direcția unui stat de centralizare domnească s-a izbit de puternicul impediment pus în cale de o situație internațională care a prelungit condiția de marginalitate a Țărilor Române, condiție impusă de situarea lor între Imperiul otoman, Regatul polon și Imperiul habsburgic de această dată.

Apogeul puterii osmane a fost marcat de cucerirea Belgradului (29 august 1521), de zdrobirea oștilor ungare la Mohács (29 august 1526), evenimente care au rupt echilibrul internațional instaurat în secolul anterior pe linia Dunării. Imperiul otoman a devenit, astfel, stăpân asupra întregului curs al Dunării, de la Buda până la vărsarea fluviului în Marea Neagră. Prin suzeranitatea exercitată asupra tătarilor din Crimeea, turcii influențau în continuare politica Regatului polon în favoarea lor, încheind cu acesta o pace veșnică în anul 1533. Înaintea campaniei pe care a întreprins-o timp de trei ani în Orient (1533–1536) și care s-a soldat prin cucerirea Iraqului, sultanul obținea astfel garanția unei situații stabile în această parte a Europei, mai ales că statutul teritoriului ungar cucerit după Mohács nu fusese încă definitivat, fapt care avea să se întâmple la începutul deceniului al cincilea.

În împrejurările acestea, turcii și-au instaurat hegemonia asupra spațiului carpato-dunărean în ansamblul său, iar instalarea suzeranității lor și asupra principatului autonom al Transilvaniei a apropiat acest teritoriu de statutul Țărilor Române extracarpatice, pentru care suzeranitatea otomană cu accente protectoare de până atunci dobândea tot mai multe conotații restrictive.

Cucerirea Ungariei a adus Imperiul otoman în vecinătate nemijlocită cu posesiunile habsburgice. Încercările Habsburgilor de a prelua în aceste împrejurări moștenirea coroanei ungare, de a-și impune în mod implicit dominația și asupra Transilvaniei, au avut numai succese parțiale și temporare, ducând mai degrabă la întărirea puterii otomane, prin reacțiile pe care le-au provocat din partea acesteia.

În acel moment, Habsburgii erau încă prea departe de spațiul românesc pentru a putea prelua aici rolul deținut odinioară de coroana Sfântului Ștefan. Turcii aveau să-și spună de acum înainte cuvântul hotărâtor în acest spațiu, iar expansiunea lor a îngrădit considerabil influența polonă, care s-a mai manifestat cu destule intermitențe și numai în Moldova, deși n-au lipsit nici situațiile de afișare teoretică a veleităților polone și asupra Țării Românești. Acest fapt s-a manifestat chiar în vremea domniei lui Mihai Viteazul, când pretențiile Poloniei au reprezentat o replică dată tendințelor expansioniste ale Habsburgilor în această regiune. Istoria politică a spațiului românesc în secolul al XVI-lea

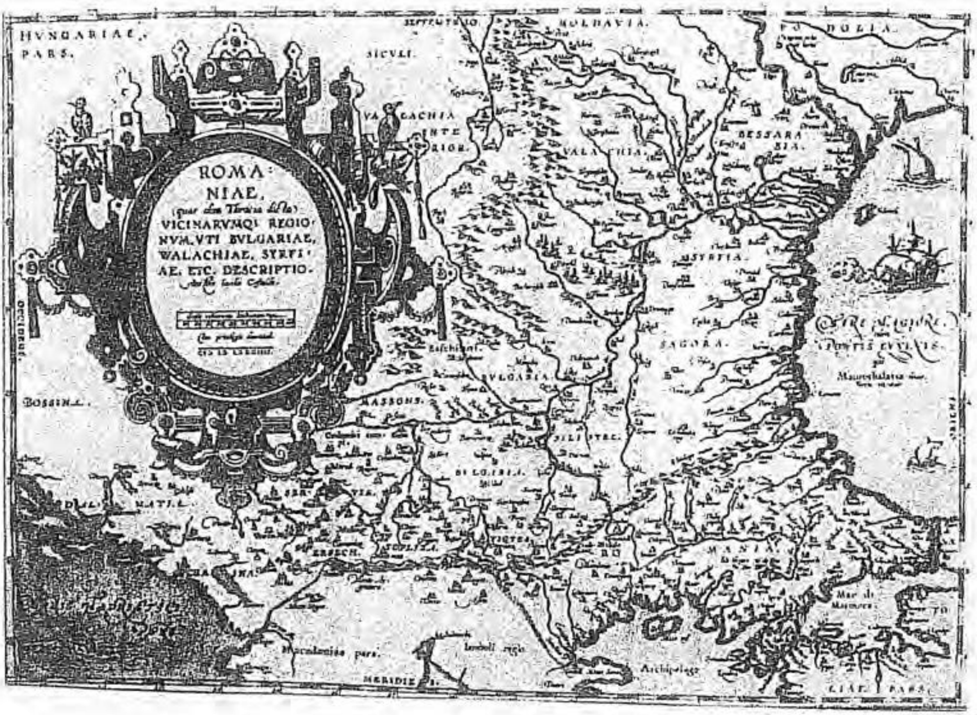
HVNGARIAE PARS.
SICVLI.
MOLDAVIA.
PODOLIA.
VALACHIA INTERIOR.
BESSARABIA.
VALACHIA.
ROMANIAE, (quae olim Thracia dicta) VICINARVMQ. REGIONVM, VTI BVLGARIAE, WALACHIAE, SYRFIAE, ETC. DESCRIPTIO.
BVLGARIA.
SAGORA.
BOSSINA.
DALMATIA.
ROMANIA.
Mar di Marmora.
Archipelago
Macedoniae pars.
MERIDIES.
OCCIDENS.

Fig. 81 Harta Țării Românești și Moldovei din 1584 de I. Costaldo.

s-a desfășurat în acest cadru care se îngusta permanent și-i îngăduia din ce în ce mai puțină libertate de mișcare. Numai confruntarea dintre taberele boierești dobândea tot mai mult teren de manifestare, sub auspiciile puterii otomane, care știa s-o folosească în propriul său interes.

A. ȚARA ROMÂNEASCĂ

1. Accentuarea presiunii otomane asupra Țării Românești

Ca o continuare a luptei pentru tron dintre Dănești și Drăculești, istoria Țării Românești s-a aflat mai departe sub semnul luptelor dintre partidele boierești, fapt care a permis intervenția tot mai insistentă a turcilor în treburile interne și a dus la slăbirea capacității de apărare a țării.

La baza acestei situații s-a aflat politica de înțelegere și chiar de alianță cu Poarta, atitudine pentru care exista deja o experiență acumulată în cursul veacului anterior, alături de legături economice tot mai trainice cu Imperiul otoman.

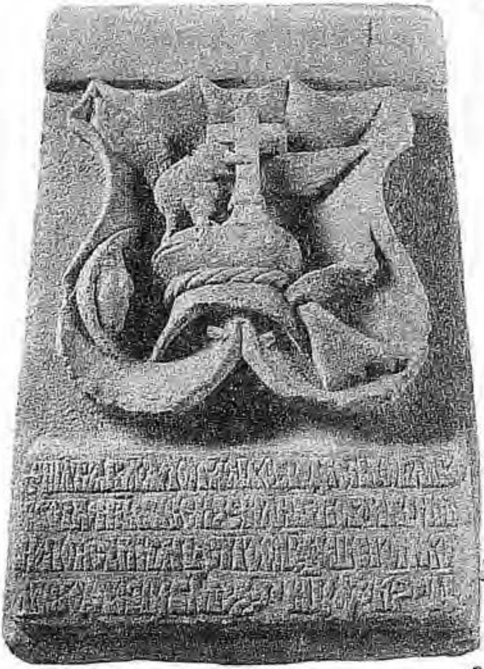

Fig. 82 Stema Țării Românești și inscripția votivă de la clopotnița Mănăstirii Dealu din 26 aug. 1499.

a) Un rol aparte în comerțul cu Imperiul otoman l-au avut boierii Craiovești, numiți astfel după principala lor moșie, Craiova. Cel care a pus bazele puterii craiovești a fost Neagoe ban Strĕhăianul, care deținuse dregătoria de ban în vremea domniei lui Basarab Țepeluș. Sub Vlad Călugărul, Craioveștii au reușit să facă din bănie o dregătorie de familie, devenită mare bănie și transferată de la Strehaia la Craiova, transmisibilă ereditar, precum și să-și extindă legăturile din afara țării. Domnia le căuta alianța ca o condiție a stabilității politice.

Prin Craiovești, boierimea olteană a fost în măsură să rivalizeze cu alte grupări boierești de la răsărit de Olt, cum a fost b) inițial cea condusă de Gherghina, pârcălabul cetății Poenari și unchiul lui Radu cel Mare, dar în primul rând cea a c) boierilor buzoieni, care aveau să dea și ei un reprezentant la domnia Țării Românești, în persoana lui Vlad Vintilă din Slatina (septembrie 1532–iunie 1535).

Înrudiți cu familii importante de la sud de Dunăre, ca Brancović ori Iakšić, ca și cu puternici dregători otomani proveniți din renegați creștini, Craioveștii au promovat o politică favorabilă intereselor otomane — luând în arendă puncte vamale situate la Dunăre sau obținând venitul vămilor de aici ori chiar de la sud de marele fluviu, cum ar fi fost vama de la Vidin — ca și Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, exercitând astfel puternice presiuni asupra politicii duse de domnie în Țara Românească.

În strădania de îmbunătățire a organizării țării, Radu cel Mare (1495–1508) a continuat inițiativele de asociere a Craioveștilor, realizând un echilibru politic cu însemnate consecințe pentru progresul general al țării.

Politica promovată însă ulterior de Craiovești, vizând tutelarea domniei sau chiar înscăunarea lor pe tronul Basarabilor, slujindu-se în acest scop de sprijin turcesc, avea să-i aducă pe Craiovești în conflict cu unii dintre domnii care i-au urmat lui Radu cel Mare, precum și cu alte familii sau facțiuni boierești.

Craioveștii se înrudeau cu elemente creștine renegate din Imperiul otoman, care dețineau importante dregătorii, având prin aceasta capacitatea de a influența deciziile Înaltei Porți: Mihaloglu Mehmed beg, pașă de Nicopole, un posibil strănepot al lui Mircea cel Bătrân, Ibrahim pașa, marele vizir din vremea lui Soliman al II-lea, sau Mustafa pașa, dregător cu mare trecere la curtea sultanului. Craioveștii exercitau astfel o presiune neîntreruptă asupra domniei din Țara Românească, îndeosebi după 1508, când puterea lor a ajuns să fie periclitată.

Ei au căutat să-și asigure susținerea Bisericii, făcând importante danii unor mănăstiri din țară — unde au ctitorit o serie de locașuri — sau de la Muntele Athos, acordând sprijin unor căpetenii ecleziastice. Cu ajutorul lor, călugărul Maxim, din familia despoților sârbi Brancović, a ajuns pentru scurt timp mitropolit al Țării Românești. Maxim fusese precedat în demnitate de către Nifon al II-lea, adus în țară de către Radu cel Mare cu scopul de a reorganiza viața bisericească. În conflictul care a izbucnit între Radu și Nifon, Craioveștii s-au solidarizat cu Nifon.

Trebuie menționat că domniile lui Vlad Călugărul și Radu cel Mare marcaseră un reviriment și în privința relațiilor Țării Românești cu Muntele Athos, care obținea privilegii speciale din partea sultanului Baiazid al II-lea.

Continuitatea Basarabilor. Confruntați cu rivalitatea Craioveștilor, ambii voievozi la care ne referim s-au distins prin ctitorii de locașuri sfinte, atât în interiorul (schitul Babele din Vâlcea, mănăstirea Glavacioc, dar mai cu seamă Dealu, ctitorie a lui Radu cel Mare), cât și în afara țării. În Serbia cucerită de turci, Radu cel Mare a înălțat mănăstirea de la Lopușna, iar banul Barbu Craiovescu a adus de la sud de Dunăre (1497–1498) moaștele Sfântului Grigore Decapolitul, pe care le-a așezat la mănăstirea Bistrița, ctitoria Craioveștilor, situată în județul Vâlcea. Chipul lui Radu cel Mare s-a păstrat zugrăvit atât în țară, la mănăstirea Govora, alături de doamna Cătălina, cât și la biserica de la Kremikovci, în Bulgaria.

În condițiile de atunci, singura soluție realistă prin care voievozii munteni puteau înfrunta atotputernicia otomană, pe care o recunoșteau plătind un tribut care a ajuns și chiar a depășit suma de 10 000 de galbeni, era aceea de a se menține în orbita Regatului Ungariei, recunoscând că „predecesorii noștri au fost totdeauna credincioși sfintei coroane și celor de fericită memorie regi și că le-au făcut totdeauna slujbe credincioase și că țara noastră este numai o parte a Regatului Ungariei", cum afirma chiar de la începutul domniei sale Radu cel Mare într-un tratat încheiat cu sașii din Transilvania. Aceste raporturi preferențiale cu regele Ungariei au continuat până spre sfârșitul domniei sale, când Radu a primit (1507) de la Vladislav al II-lea orășelul Geoagiu de Jos (*oppidum satis frequens et celebre Aldiodum*), domeniu cu 19 sate. Suprematia otomană asupra Țării Românești nu a fost pusă însă în discuție: trimisul venețian la Poartă menționa în 1503 că domnul plătea 8 000 de ducați tribut și venea „în fiecare an să sărute mâna sultanului"[1].

Tratatul de pace pe care regele Ungariei l-a încheiat cu turcii la Buda (1503) se extindea și asupra Țării Românești și Moldovei, care-și păstrau statutul de autonomie, cu condiția de a plăti Porții tributul convenit.

---

[1] *I diarii di Marino Sanuto*, ed. F. Stefani, E. Berchet, V, col. 464 (cf. M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV–XIX*, în SMIM 2, 1957, p. 28). Informația aceasta se verifică și prin versiunea grecească a *Vieții lui Nifon*.

Menținându-se încordate și spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, raporturile moldo-muntene nu au fost detensionate nici prin acest tratat din 1503, datorită adăpostului pe care Radu cel Mare îl oferise unor boieri moldoveni pribegi. Unul dintre aceștia, Bogdan, a ajuns chiar mare logofăt și cumnatul lui Radu cel Mare, căsătorindu-se cu Caplea, sora voievodului, dar se pare că avea soție și în Moldova. Respingerea căsătoriei dintre Caplea și Bogdan de către mitropolitul Nifon a grăbit ruptura dintre voievod și înaltul prelat, care a părăsit Țara Românească și s-a retras la Muntele Athos, unde a murit în mănăstirea Dionysiou, la 11 august 1508, adică în același an cu voievodul.

La înrăutățirea raporturilor cu Moldova au contribuit și intrigile regelui Poloniei, nemulțumit de poziția dobândită de Ungaria în regiunea extracarpatică, îndeosebi în Moldova. Din îndemnul boierilor pribegi și al regelui polon, oastea lui Radu cel Mare îl însoțea pe *Roman din Coșești*, pretendent la tronul Moldovei, până în regiunea Putnei (1507), fapt la care Bogdan al III-lea a răspuns prin jefuirea și arderea regiunii Râmnicului Sărat din Țara Românească. Conflictul dintre cei doi voievozi a fost aplanat în ultimă instanță prin intervenția mitropolitului Maxim Brancović, unchi al doamnei Despina (Milița, soția viitorului voievod Neagoe Basarab), care l-a convins pe Bogdan al III-lea că ar fi păcat să se lupte cu Radu cel Mare, fiind ei „creștini și de același neam". Acest argument al mitropolitului Maxim dovedește conștiința unității de neam a moldovenilor cu muntenii, existentă chiar și la străini, idee pe care a mai mărturisit-o un mare număr de umaniști, încă înainte de această perioadă.

Deși a consimțit la sacrificii pentru a avea pace cu Poarta, Radu cel Mare n-a fost scutit de ingerințele Porții, dar mai ales ale unor pașale de la Dunăre: într-o scrisoare către brașoveni, Radu arăta (1505) că turcii ocupaseră poziții-cheie în organizarea circulației de mărfuri, controlând unele vaduri și vămi la Dunăre și reclamând domnului 4 000–5 000 de oameni, fugiți din sudul Dunării în Țara Românească.

La moartea lui Radu cel Mare (martie–aprilie 1508), regele Ungariei a căutat să-l aducă pe tronul Țării Românești pe Danciul, fiul lui Basarab Țepeluș, încercare nereușită, întrucât în mai 1508 Mehmed beg, pașă de Nicopole, trecea Dunărea și-l instala domn pe *Mihnea*, fiul lui Vlad Țepeș, căruia boierii i-au spus „cel Rău", probabil și sub influența propagandei dirijate de Craiovești, aflați în conflict cu el. În iulie 1508, regele Ungariei îl înștiința pe regele Sigismund I al Poloniei (1506–1548) că turcii s-au retras după instalarea lui Mihnea în scaunul Țării Românești[1].

După o perioadă în care Craioveștii au continuat să ocupe puținele locuri în sfatul domnesc, voievodul emițând chiar două hrisoave în favoarea ctitoriei lor de la Bistrița, raporturile dintre el și Craiovești s-au înrăutățit. Motivul schimbării survenite a constat în tendința lui Mihnea de a o rupe cu turcii și de a se apropia de regele Ungariei, recunoscându-i suzeranitatea: în iulie 1509, solii voievodului depuneau omagiu de vasalitate față de coroana ungară. Atitudinea sa concesivă față de catolicism, consemnată și de *Letopisețul cantacuzinesc*, care arată că Mihnea „se făcuse papistaș“, a înăsprit și mai mult raporturile sale cu Craioveștii.

---

[1] Scrisoarea lui Vladislav al II-lea către Sigismund I datează din 21 iulie 1508 și vorbește de „un fiu al răposatului Dracula, numit Mihnea" (Hurmuzaki, II, 2, p. 574).

Uciderea unui mare număr de boieri a constituit un avertisment serios pentru Craiovești, care și-au găsit scăparea trecând Dunărea în Imperiul otoman. Mihnea i-a încredințat atunci conducerea Olteniei fiului său Mircea. Craioveștii au revenit însă cu Mehmed beg și cu ajutor turcesc, silindu-l pe Mihnea să caute adăpost în Transilvania. Încercând să reziste la mănăstirea Cotmeana, Mircea a fost înfrânt și nevoit să fugă. Și tentativa lui Mihnea de a-și relua tronul cu ajutorul regelui Ungariei a eșuat; înfrânt, Mihnea s-a refugiat la Sibiu, unde a fost ucis (12 martie 1510) de Dumitru Iakšić, adept și probabil rudă a Craioveștilor.

Săpată în versuri latine, pisania de pe piatra de mormânt menționa că „Tâlharilor moarte fusesem, hoții au simțit al meu bici, / Țineam cu tărie în mână al cumpenei drepte paloș, / Când mă alungă din scaun ginta cea mult înșelătoare / Care pe turci sprijinită mă-ndepărtă la Sibiu“[1]. Evident că „ginta cea mult înșelătoare“ nu putea fi decât neamul Craioveștilor, zis și „neam ales de Dumnezeu, al Băsărăbeștilor“ de către *Viața lui Nifon* și *Letopisețul cantacuzinesc*[2].

Cu sprijinul turcesc, Craioveștii l-au ridicat în scaun pe ***Vlad cel Tânăr*** sau ***Vlăduț*** (1510–1512), frate cu Radu cel Mare, care n-a putut stăpâni situația creată în țară în urma unei secete prelungite și a cursului politic imprimat de Craiovești, recunoscând suzeranitatea regelui Vladislav al II-lea, ca și predecesorul său în scaun. De asemenea, în cadrul conflictului dintre fiii lui Baiazid al II-lea, Selim I și Ahmed, Vlăduț s-a plasat pe o poziție contrară Craioveștilor, partizani ai lui Ahmed, ca și Mehmed beg, protectorul lor, adică favorabilă la început lui Selim. El își călca astfel jurământul pe care boierii din dreapta Oltului pretindeau că l-ar fi prestat față de ei și față de Mehmed beg atunci când urcase pe tronul țării, anume că nu va face „vreun rău sau vreun hicleșug“ acelui neam, care ar fi jurat la rândul său a nu umbla „cu hicleșug“, ci a sluji domnului „cu dreptate“[3].

Sprijinit de către turci, la care se refugiase anterior, viitorul domn Neagoe Basarab a revenit cu ajutorul lui Mehmed beg și l-a înfrânt pe Vlăduț, care a fost ucis. Inscripția de pe mormântul lui Vlăduț arată că „la anul 1512, ghenarie 23, au răposat robul lui Dumnezeu, Io Vlad voievod, fratele lui Io Radul voievod, fiul prea bunului și marelui Io Vlad voievod. Și într-al 26-lea an al vârstei șezu pe scaunul domnesc. Și a venit domn Io Basarab voievod și, fiind luptă, au tăiat capul lui Vlad voievod în cetatea București“[4].

---

[1] Hurmuzaki, XI, p. 843, n. 1. Inscripția latină a fost reprodusă de J. Ch. Engel, în *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, Halle, 1804, p. 192.

[2] *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 21, r. 2–3, precum și p. 1, r. 11 și p. 15, r. 6, unde apare identificarea dintre Caiovești și Băsărăbești.

[3] *Ibidem*, p. 18.

[4] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 101. *Viața Sfântului Nifon*, preluată de către *Letopisețul cantacuzinesc*, afirmă că învinsul Vlăduț a fost adus în fața lui Mehmed beg, care l-a

Trupul tânărului și nefericitului voievod a fost înmormântat în gropnița de la Dealu a tatălui său.

Neagoe Basarab — primul Craiovesc în scaunul Țării Românești. După moartea lui Vlăduț, cu sprijinul aceluiași Mehmed beg, aliatul Craioveștilor, a fost înscăunat pe tronul Țării Românești *Neagoe*, fiul marelui vornic *Pârvu* Craiovescu. Întrucât demnitatea supremă în stat revenea, după datină, descendenților lui Basarab I, Neagoe și-a creat o genealogie de natură să-i legitimeze ocuparea tronului, având în vedere și existența unor legături între Craiovești și familia domnească. În actele emise de cancelaria sa, el și-a luat numele de Basarab, dându-se drept fiu al lui Basarab cel Tânăr (Țepeluș)[1], al cărui nume evoca el însuși ascendența din „întemeietorul" țării. După Neagoe, urmașii din familia sa, descendenți ai boierilor Craiovești, și-au zis Basarabi, nume care a devenit patronimic pentru noua casă domnească.

Domnia lui *Neagoe Basarab* (1512–1521) a marcat pentru Țara Românească un oarecare echilibru social-politic, facilitat, în parte, și de frământările din statele vecine. În aceste împrejurări, domnul a fost în măsură să-și îndrepte atenția spre opera de organizare internă, continuând aici cele mai bune tradiții ale predecesorilor. Întrucât atenția sultanului Selim I (1512–1520) era îndreptată asupra situației din Asia și Africa, Neagoe a izbutit să lichideze pe cale diplomatică infiltrațiile turcești la nord de Dunăre. În același scop, consimțind la sporirea cu 100 000 de aspri haraciul, acesta a ajuns la aproape 13 000 de galbeni.

Stabilitatea politică, relațiile externe largi cu regii Ungariei și Poloniei, cu Veneția sau cu papa s-au răsfrânt pozitiv și pe plan economic, țara cunoscând o creștere demografică și un spor de venituri. Faptul acesta i-a înlesnit lui Neagoe realizarea unei opere de construcții și de ctitorii fără precedent, menționate în *Viața Sfântului Nifon*, cu multe detalii, îndeosebi în privința ctitoriilor din afara țării, de la sud de Dunăre. Pe urmele sale au pășit și unii dregători ai vremii, ca marele logofăt *Harvat*, ctitor al mănăstirii Gura Motrului, menționat ca binefăcător și de către pomelnicul mănăstirii Kosinitsa din Macedonia[2].

---

certat pentru nerespectarea jurământului, apoi „cu mâna lui i-au tăiat capul, în oraș în București, supt un păr", pentru a-l absolvi pe Neagoe de orice răspundere în săvârșirea acestui omor. Cronicarul sas Johann Filstich, *Tentamen historiae Valachicae*, ed. A. Armbruster și R. Constantinescu, București, 1979, p. 109 afirmă că „Basarab vodă, căindu-se de moartea lui Vlăduț, au chemat pe patriarhi, arhiepiscopi, episcopi și târgoveți ca, prin gătirea Sfântului Mir, să îmblânzească mânia lui Dumnezeu". Așa se face că patriarhul Pahomie de la Țarigrad, „luând clerici și mireni, au mers în Valahia și în Moldova. Acolo l-au primit cu toată evlavia și prinții acelor țări". Sfințirea mănăstirii Curtea de Argeș (1517) și prezența patriarhului Teolept I (1513–1522) a avut loc mult mai târziu (v. și N.M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Românești, veacul XVI*, București, 1914).

[1] Boierii adversari ai lui Neagoe afirmau însă că „toți locuitorii țării știu că Neagoe nu este fiu de domn" (M. Mehmed, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, Studii RdI 21, 1968, 5, p. 928).

[2] Centrul „Ivan Dujčev" al Academiei Bulgare (Sofia), manuscris grec nr. 309, fol. 100 r., unde mai este menționat Neagoe Basarab cu întreaga sa familie, iar dintre moldoveni Hrană vornicul (*Ibidem*, f. 102 r.).

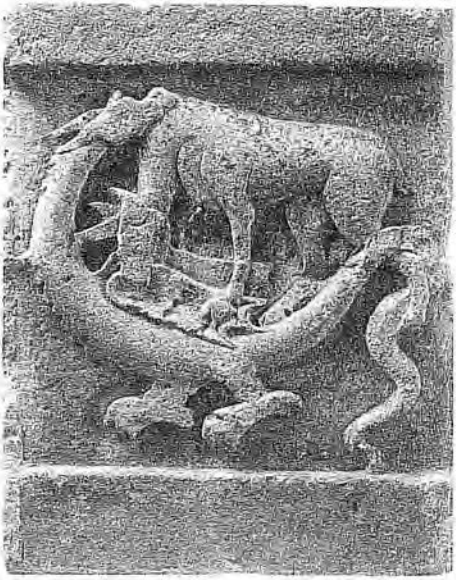

Fig. 83 Stema lui Neagoe Basarab (?), sec. XVI – Biserica Domnească de la Curtea de Argeș.

Considerându-se un descendent al Basarabilor și căutând cât mai multe puncte de apropiere cu reprezentanții iluștri ai acestora, Neagoe s-a considerat un continuator al lor, ca și al tradiției imperiale bizantine, care-i venea și pe linia soției sale, *Despina* (Milița), descendentă din Brancovicii sârbi. În vremea lui, Țara Românească a devenit un important focar cultural de tradiție bizantină și un centru al lumii ortodoxe. De numele său se leagă înălțarea mănăstirii de la Curtea de Argeș, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, o capodoperă arhitectonică a acelor timpuri, păstrată până astăzi, care adăpostește și osemintele primilor doi regi ai României. Valoarea artistică a monumentului, pusă în lumină atât de tradiția cultă, cât și de cea populară — pentru care o mărturie de seamă este adusă de *Legenda meșterului Manole*, creație poetică având și variante balcanice, între care *Legenda podului de la Arta* — se explică prin fericita îmbinare de motive bizantine, orientale (microasiatice și armenești), sârbești, ca și occidentale, acestea din urmă aduse de către meșterii sași, față de care domnul a știut să-și afirme exigențele[1]. Între acești meșteri sași, cărora li se datorează mormintele domnești din mănăstire, ca și alte lucrări, apar nume ca Vitus, sculptor, pictor și „effigiator", Ludovic Rohner, Celestin și Ioan.

Sfințirea acestei mănăstiri s-a făcut la 15 august 1517, în prezența unor reprezentanți de seamă ai lumii ortodoxe de atunci, ca patriarhul ecumenic Teolept (Theoleptos) I sau protosul Gavril al mănăstirilor athonite, cunoscut ca Gavril Protul de către vechea cultură românească. Acesta a redactat apoi un text hagiografic de pură factură bizantină, privind viața lui Nifon, fost mitropolit al Țării Românești în vremea lui Radu cel Mare, care s-a constituit și ca un elogiu adus personalității lui Neagoe, înfățișat în mod insistent ca provenind din „neamul cinstiților" și „preacucernicilor Basarabi" și ca mare binefăcător al întregului Orient creștin, în primul rând al Muntelui Athos („ctitor mare a toată Sfetagora"). Pe linia aceleiași tradiții bizantine, de numele lui Neagoe se leagă *Învățăturile* destinate fiului său Teodosie. În spirit similar, o frescă de la biserica mănăstirii Snagov îl reprezintă pe Neagoe cu vulturul bicefal bizantin, cusut cu aur pe veșmintele sale de brocart roșu.

---

[1] Găsind uneori lucrul acesta necorespunzător pretențiilor și comenzii sale, ba chiar făcut „țigănește" („ad modum Ciganorum"), voievodul cerea refacerea întregii lucrări, motivând că pentru asemenea nivel scăzut de realizare avea și în țara lui „destui meșteri care ar fi putut face mai frumos lucrul" respectiv și solicitând prin urmare refacerea lui (Hurmuzaki, XV, 1, p. 237–238, doc. nr. CCCCXXXIII).

În vremea domniei lui Neagoe a fost sfințită și noua catedrală mitropolitană din Târgoviște, capitala de atunci a țării, cu ocazia sărbătoririi hramului ei — Înălțarea Domnului sau „Ispas“, sărbătoare mobilă care, în anul 1520 (când a avut loc sfințirea), a căzut la 17 mai. Înainte de acest moment, voievodul informa pe brașoveni că la nevoie avea de gând să vină în sprijinul Ungariei și al întregii creștinătăți cu 40 000 de oșteni călări și pedeștri, folosindu-se de prilejul respectiv pentru a trece în revistă oștile[1].

Bunele raporturi întreținute cu scaunul papal, cu Ungaria și cu voievodatul ardelean au dus la precizarea graniței Țării Românești cu Transilvania în părțile Hațegului, misiune pentru care sunt menționați din partea ardeleană nobili de origine română, precum Cândreș Ianoș și Cândea Laslău din Răchitova, Sărăcin Ferenț din Mujna, Nalați Petru din Tuștea, Nicolae din Râul Bărbat, Stanciu din Săcel, iar din partea Țării Românești dregători ca Stanciul banul, Neagoe spătarul, Stanciu postelnicul din Crasna, Radu logofătul și Albu postelnicul din Bărăști, Socol logofătul din Baia, Bran postelnicul din Polovragi[2].

Prestând jurământ de omagiu regelui Ludovic al II-lea (1517), Neagoe obținea în continuare domeniul Geoagiului, ca și Radu cel Mare. Pe linia legăturilor tradiționale pe care Craioveștii le întrețineau cu Sibiul, relațiile sale cu acest oraș au fost bune, dar cele cu Brașovul au cunoscut și tensiuni, datorită pretendenților la tronul muntean pe care-i adăpostea orașul.

Tensionate până la un anumit moment, Neagoe continuând a adăposti pribegi și pretendenți la domnia țării vecine, relațiile cu Moldova ar fi intrat într-o zodie mai bună dacă împrejurările externe nu ar fi zădărnicit această evoluție.

Ultimele confruntări cu puterea otomană. Moartea lui Neagoe Basarab (septembrie 1521), survenită îndată după cucerirea Belgradului de către turci, a accentuat conflictele pentru obținerea scaunului domnesc, adăugând la rivalitatea dintre Basarabi și Craiovești veleitățile altor grupări boierești constituite pe baza unor entități teritoriale, ca Mehedinții și Gorjul pentru Oltenia, ori Buzăul și Argeșul pentru Muntenia.

Lui Neagoe i-a urmat în scaun nevârstnicul său fiu ***Teodosie***. Sub pretext că-l apără de diferiți pretendenți, Mehmed beg a trecut Dunărea, înfrângându-i în mai multe rânduri pe competitori, dar pretinzând în cele din urmă tronul pentru sine, invocând legături de rudenie cu familia Basarabilor.

---

[1] „După cum știți și dumneavoastră, am isprăvit biserica noastră sau mănăstirea pe care am făcut-o din nou întru cinstirea atotputernicului Dumnezeu: după legea și rânduiala credinței noastre“, la sfințirea acelei biserici „întru lauda Înălțării Domnului nostru Iisus Christos ... va veni toată țara aceasta. Deci am trimis de li s-a poruncit să se adune; cu prilejul acestei închinări, vom putea să cercetăm în scurt oștirile noastre“ (N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*³, Vălenii de Munte, 1932, p. 181, după Hurmuzaki, XV, p. 243).

[2] Hurmuzaki, XV, 1, p. 244–247, doc. nr. CCCCXLV (trad. rom. în N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 473 și urm., p. 706 și urm.).

Văzând țara rămasă pe mâna unui copil, chiar dacă acesta îl avea ca tutore pe unchiul său, banul *Preda* Craiovescu, adepții Drăculeștilor și ai lui Vlăduț, aflați în pribegie în Moldova, „auzind poftita de dânșii moarte a lui Neagoe vodă au venit în țară și, împreună cu buzoienii, l-au ridicat domn pe *Radu vodă Călugărul*, fiu al lui Vlăduț, și au mers de s-au bătut cu Preda, care era cu cealaltă ceată de boieri"; în lupta de la Târgoviște (10 octombrie 1521), „Preda au pierdut și războiul și capul"[1]. După înfrângerea de la Târgoviște, Teodosie s-a retras în părțile Olteniei, unde-i era „baștina și apărarea", după care intervenția turcească în sprijinul său „a omorât pe acel care dorea domnia, iar pe copil (adică pe Teodosie — n.n.), cu mama lui, l-a dus în Turcia, împreună cu vistieria lui și cu 32 de tunuri", spune o scrisoare a regelui Ludovic al II-lea din 27 decembrie 1521. În aceste împrejurări și-a pierdut viața și Radu (Dragomir) Călugărul, suprimat de către *Bădica* comisul, văr cu Neagoe Basarab și aliat al turcilor.

Scrisoarea menționată mai sus a regelui Ungariei adăuga și gândul ascuns al lui Mehmed beg, care după îndepărtarea lui Teodosie „au pus mâna pe putere în Valahia", instalând subași turci prin orașe și sate. Grigore Ureche îl dă pe Mehmed drept descendent al Basarabilor, dar „pentru legea lui cea întunecată să oscârbiră oamenii de dânsul"[2].

Primejdia iminentă de a-și vedea țara transformată în pașalâc a unit taberele boierești, care pentru înlăturarea ei l-au ales ca domn pe ***Radu de la Afumați***, fiu al lui Radu cel Mare, sprijinindu-l în numeroasele lupte purtate împotriva lui Mehmed beg și a turcilor; în ajutorul lui Radu de la Afumați au intervenit și transilvănenii, prin două expediții organizate de voievodul Ioan Zápolya.

Timp de patru ani (septembrie 1521–septembrie 1525), pentru tronul Țării Românești s-au dat lupte crâncene, cu caracter schimbător, între români și turci. Inscripția de pe piatra sa de mormânt din biserica de familie de la Curtea de Argeș, așezată foarte probabil de soția sa Ruxandra, fiica mai mică a lui Neagoe Basarab, amintește nu mai puțin de 20 de asemenea bătălii: la Gubavi și Ștefeni pe Neajlov, Clejani, Ciocănești, București, Târgoviște, râul Argeșel, la Alimănești în Teleorman, Grumazi, Gherghița, Slatina și Didrich. Meritul istoric al lui Radu de la Afumați este de a fi zădărnicit planul inițial al sultanului de a transforma Țara Românească în pașalâc și de a o folosi ca bază pentru viitorul său atac asupra Ungariei, plan din care a făcut parte și acordarea steagului de domnie renegatului Mehmed beg. Rezistența voievodului, bazată pe sprijinul substanțial al lui Ioan Zápolya, care l-a și găzduit pe Radu în momentele cele mai dificile, va fi contribuit substanțial la abandonarea acestui plan inițial al sultanului, atacul din 1526

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 38. Informația concordă cu *Letopisețul cantacuzinesc* (*Istoria Țării Românești. 1290–1690*, București, 1960, p. 42). Relatând același conflict, corespondența regelui Ludovic al II-lea cu sibienii vorbește de un Dragomir Călugărul („Caloger ille Dragomir"), care ar fi identic cu Radu Călugărul, fiu al lui Vlăduț.

[2] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*², București, 1958, p. 144–145.

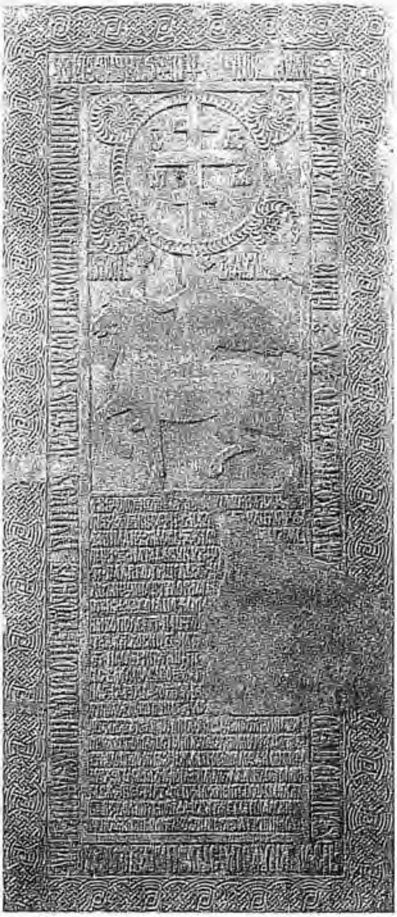

Fig. 84 Piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați. Biserica mănăstirii Curtea de Argeș.

asupra Ungariei desfășurându-se pe la Dunărea de Mijloc, prin ocolirea teritoriului românesc[1].

Radu de la Afumați a avut, deci, un rol esențial în anihilarea planurilor funeste ale lui Mehmed beg, deși nu s-a ajuns la eliminarea acestuia de pe scena politică a Țării Românești; voievodul nu a izbutit să înlăture nici încercările altor pretendenți de a se instala la domnie, precum Radu Bădica, dar mai ales ***Vladislav al III-lea***, care au izbutit să pună mâna pe domnie cu concursul Craioveștilor. Vladislav al III-lea era în scaun în iulie 1523, boierii preferând un domn recunoscut de sultan și o politică de înțelegere cu Poarta. În primul document de la acest voievod, datat la 11 iulie 1523, Pârvu (al II-lea) Craiovescu figurează în sfatul domnesc ca mare ban. Mai apoi avea să izbucnească un conflict între Vladislav și Pârvulești — gruparea boierilor olteni partizani ai lui Pârvu. Drept urmare, domnul a luat marea bănie din mâna Craioveștilor, determinând reacția și refugiul lor în Transilvania: la sfârșitul lunii iulie 1523, Pârvu banul, Harvat logofătul și Oancea vistierul se aflau în Transilvania, unde primeau azil de la regele Ludovic al II-lea.

Spre sfârșitul lunii octombrie 1523, pribegii atacau de peste munți și-l alungau de pe tron pe Vladislav al III-lea, înălțându-l în scaun pe ***Radu Bădica***, domn care a trimis la turci după steag.

Folosindu-se de neînțelegerile dintre Radu Bădica — ajutat de o parte a boierilor olteni — și Vladislav al III-lea — sprijinit de turci — Radu de la Afumați, aflat la Brașov, se pregătea să treacă munții încă din decembrie 1523, căci o scrisoare adresată de Craiovești la 19 decembrie 1523 protesta împotriva sprijinului acordat de brașoveni acestuia, amenințând că se vor închina turcilor în caz că brașovenii aveau să continue a-l susține.

---

[1] O scrisoare adresată unui secretar al împăratului Carol Quintul de către diplomatul raguzan Michael Bocignoli la 29 iunie 1524 explica ajutorul considerabil acordat de Ioan Zápolya lui Radu de la Afumați prin faptul că „dacă turcii ar ocupa Țara Românească s-ar sfârși cu toată Transilvania, al cărei principe suveran este el“ (*Călători străini*..., I, p. 179). În sens similar se pronunțase și Radu de la Afumați, în scrisoarea din 2 februarie 1524, prin care cerea ajutor brașovenilor: „Și oaste așijderea, cât puteți, trimiteți-mi, căci domnul rămas voievod (adică Ioan Zápolya — n.n.) nimic nu va zice pentru aceasta; numai să ne izbăvească pe noi Domnul Dumnezeu de câinii de turci. Căci dacă turcii ne vor învinge pe noi și ne vor rușina, domnia voastră nu va fi în pace“ (Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 284, doc. nr. 285).

În orice caz, până cel târziu la începutul lui ianuarie 1524, Radu de la Afumați revenea în Țara Românească, context în care, pretextând că i-au adus steagul cerut la Poartă, între 19 și 24 ianuarie 1524, turcii l-au chemat pe Radu Bădica și l-au ucis, arătându-și dezacordul față de inițiativa boierilor olteni, care era sprijinită de pașalele de la Dunăre, acțiune centrifugă dezaprobată de sultan.

După moartea lui Radu Bădica, tronul Țării Românești a fost reocupat de Radu de la Afumați, sprijinit de Ioan Zápolya. Împotriva lui, Poarta a continuat a-l susține pe Vladislav al III-lea, instalat pe tron în mai 1524. Partida boierilor olteni, condusă de Pârvu banul, a trecut din nou de partea protejatului Porții. O nouă încercare a lui Vladislav al III-lea de a lua din mâinile Craioveștilor marea bănie a dus la trecerea acestora în tabăra lui Radu de la Afumați care, la 20 septembrie 1524, se afla iarăși pe tronul de la Târgoviște.

Sfătuindu-se „cu toți boiarii", care i-au declarat că „nu vor putea să să tot bată, ei fiind puțini și țara mică, cu un împărat ce au luat și au coprins atâtea țări și are mulțime de oameni", Radu de la Afumați a mers atunci la Poartă, ca „să plece capul la poala împăratului"[1]. Ca urmare a acestei inițiative, în decembrie 1524 Radu de la Afumați obținea din partea Porții recunoașterea sa ca domn al Țării Românești, cu sprijinul Craioveștilor și al rudelor acestora — Mustafa și Ibrahim pașa —, admițând în schimb mărirea haraciului de la 13 000 la 14 000 de ducați, ca și obligația de a face act de supunere către Poartă din trei în trei ani.

Domnia sa a continuat însă să fie disputată de Vladislav al III-lea care, tot cu sprijinul Porții, reocupa tronul în aprilie 1525. A urmat o perioadă de câteva luni în care se poate vorbi de o domnie împărțită, Vladislav stăpânind partea de sud a țării, cu capitala la București, iar Radu de la Afumați restul, cu Târgoviștea, fapt ce arată incapacitatea fiecăruia dintre ei de a-l înlătura pe celălalt. Ajutat însă de Craiovești — cu care s-a înrudit, căsătorindu-se cu Ruxandra, a doua fiică a lui Neagoe Basarab — Radu de la Afumați a izbutit, în cele din urmă, să-l elimine din competiție pe Vladislav al III-lea, căruia i s-a pierdut urma (august 1525).

Restabilind unitatea țării, Radu voievod a căutat să continue opera constructivă a lui Neagoe Basarab, pictând biserica lui Neagoe de la Curtea de Argeș, prin grupul de pictori din jurul lui Dobromir, cel care pictase și biserica mănăstirii Dealu.

Bune la început, raporturile sale cu Moldova s-au deteriorat însă acum din motive matrimoniale, ca și din alte cauze, printre care adăpostirea unor boieri pribegi din Moldova.

---

[1] Radu Popescu, *Istoriile...*, p. 40, r. 6–9. Într-o scrisoare trimisă mai târziu sibienilor, Radu menționa că „prin voia lui Dumnezeu și prin curata Maică a lui Dumnezeu, Maria, și cu norocul măritului crai și a sfintei coroane și a părintelui meu, slăvitul domn al Ardealului, Ianoș voievod, și cu norocul și cu rugăciunea, truda și bunătatea domniilor voastre, am mers la Poarta turcească și am stat de față cu împăratul turcesc și cu toți cârmuitorii Țării turcești, și-mi dărui întâi Domnul Dumnezeu, după aceea și împăratul turcesc, mie domnia română și iar m-am întors la domnie cu viață și sănătate, împreună cu toți boierii câți au fost cu mine și m-am așezat la tronul și în domnia română" (Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 305–306).

Anul în care Soliman Magnificul întreprindea marea campanie soldată cu prăbușirea Regatului ungar îl găsea, deci, pe Radu de la Afumați în conflict cu Ștefăniță, domnul Moldovei, conflict încheiat cu restituirea reciprocă a pribegilor.

După moartea regelui Ludovic al II-lea al Ungariei, pe câmpul de luptă fatal de la Mohács (29 august 1526), împreună cu alți șapte episcopi, printre care și cei de Oradea și Cenad, cu reprezentanți de marcă ai nobilimii, printre care și nobili de origine română din Partium, ca maramureșeanul Ioan Dragffy, Radu de la Afumați s-a amestecat, aidoma lui Petru Rareș al Moldovei, în rivalitatea pentru stăpânirea Transilvaniei, iscată între Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, și Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, care datorită ordinelor contradictorii primite, nu izbutise să ajungă pe câmpul de luptă de la Mohács și scăpase cu oștirea întreagă. De asemenea, sultanul știuse să înlăture planul unui atac diversionist munteano-ardelean la sud de Dunăre, luându-l ostatic pe fiul domnului muntean.

În noua conjunctură politică, Radu l-a susținut la început pe Ioan Zápolya, favoritul Porții, dar a trecut apoi de partea lui Ferdinand. Faptul l-a adus în conflict cu boierii partizani ai politicii de înțelegere cu Poarta, ca și cu turcii, care au căutat înlăturarea sa. Informat de organizarea unui complot boieresc, în frunte cu Neagoe vornicul din Periș și Drăgan postelnicul din Merișani-Bucșani, domnul a căutat să se salveze, fugind spre Oltenia împreună cu fiul său. Au fost însă ajunși pe drum, la Râmnicu Vâlcea, unde li s-au tăiat capetele în biserica Cetățuia (2 ianuarie 1529)[1].

*

În locul lui Radu de la Afumați, o parte a boierilor l-au ridicat la domnie pe un anume Basarab, care în mai puțin de două luni avea să cadă victimă aceleiași grupări care conspirase și împotriva lui Radu. Unul dintre conducătorii acestei conspirații, vornicul Neagoe din Periș, a cârmuit țara până la sosirea noului domn numit de către turci — ***Moise vodă***, fiul lui Vladislav al III-lea.

La sfârșitul lui martie 1529, Moise vodă anunța brașovenilor instalarea sa pe tronul Țării Românești cu ajutor turcesc. După aceea, încă din mai 1529 el emitea mai multe acte în favoarea mănăstirii Bistrița, ctitoria Craioveștilor, fapt care arată că relațiile lui cu această familie erau dintre cele mai bune. La aceasta a contribuit și căsătoria unei surori a domnului cu fiul lui Pârvu Craiovescu, Barbu, amintit ca mare ban în septembrie 1529. Documentul emis de acesta la 25 septembrie arată un formular similar actelor emise de cancelaria domnească, mai ales în ce privește formula finală, ceea ce scoate în relief autoritatea deosebită de care se bucura marele ban, care dispunea de propriul său sfat, printre membrii căruia figurau dregători diferiți ca nume de cei amintiți la vremea respectivă în actele emise de cancelaria domnului.

---

[1] Textul de pe piatra mormântului lui Radu de la Afumați din Curtea de Argeș are nu numai valoare istorică, ci și una literară, filosofică și teologică: „Și atunci m-a dăruit Dumnezeu cu stăpânirea și schiptrul țării și m-a încins cu caftan mohorât, cu cunună m-a încoronat și cu cinstea bogăției și cu multă mărire, de dar aducătoare și cu mulțimea oștilor fiind înconjurat și la mulți am întins mâna de ajutor cu îndurare. Acum zac singur aici în acest mic mormânt, așteptând glasul Arhanghelului, cea de pe urmă trâmbiță, învierea a toată lumea și a stihiilor primenire. Rog pe cei pe care Dumnezeu îi va îngădui să vină după mine să păzească acest mic loc de odihnă și casă a osemintelor mele ca să fie nestricat“.

După expediția nereușită întreprinsă de turci asupra Vienei (1529), Moise Vodă a înclinat către partida ferdinandistă. Folosindu-se de prilejul oferit de nunta surorii sale cu marele ban Barbu al II-lea Craiovescu (13 februarie 1530), domnul a suprimat un grup de mari boieri, printre care și Neagoe vornicul, iar apoi și pe Drăgan postelnicul, obținând astfel nu numai răzbunarea asasinării lui Radu de la Afumați, ci și anihilarea, din păcate numai momentană, a facțiunii proturcești. Acest fapt, ca și apropierea sa de Craiovești, au determinat partida rivală, rămasă fidelă Porții, să susțină împotriva sa un nou domn, pe ***Vlad***, fiul lui Vlăduț, adică nepot de frate al lui Radu cel Mare. Moise Vodă l-a învins în câteva lupte pe Vlad; el a fost totuși silit să se retragă în Transilvania, de unde a revenit cu ajutorul episcopului Gerendi, al voievodului Ștefan Mailath și al sibienilor. În lupta care s-a dat la Viișoara (29 august 1530) împotriva lui Vlad, sprijinit de turci, Moise vodă și marele ban Barbu Craiovescu și-au pierdut viața.

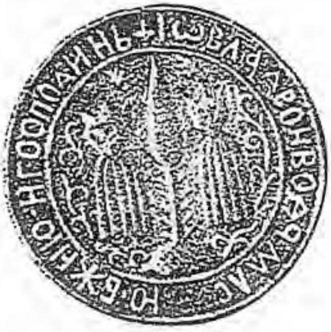

Fig. 85 Sigiliu reprezentând bustul lui Vlad Înecatul (1530–1532) și al soției sale, aplicat pe o scrisoare din 18 iul. 1530 adresată brașovenilor.

Ajuns domn al Țării Românești, Vlad voievod a căutat să slăbească puterea Craioveștilor, care-l susținuseră pe Moise vodă și continuau să-i fie ostili. Unul dintre Craiovești, Drăghici Gogoașe, fiul lui Danciu Gogoașe comisul, a închinat turcilor partea de avere a sa și a tatălui său, „ridicându-se domn la Țarigrad, ca să vină în Țara Românească“[1]. Actul său — primul caz în istoria Țării Românești în care un boier își dăruia averea unei puteri străine pentru a-și atinge țelul politic — a compromis însă poziția Craioveștilor, care s-au ridicat ei înșiși împotriva domnului; trimis la Istanbul, Șerban vornicul din Izvorani a reușit să-l prindă și să-l spânzure pe Drăghici[2]. Domnul a confiscat apoi satele Craioveștilor pentru hiclenie și a scos din mâna lor marea bănie.

În septembrie 1532, Vlad voievod, care încă din anul anterior se căsătorise cu Ana, o fiică a lui Petru Rareș, s-a înecat în Dâmbovița, la Popești, de unde i-a rămas și numele de „Înecatul“.

Slăbirea poziției Craioveștilor s-a observat și la alegerea domnului următor — ***Vlad Vintilă din Slatina***, adică „din oraș din Slatina“ de Buzău, fiind el jude sau cneaz în Sărata din județul Buzău. Printre moșiile deținute de noul domn în zona Buzăului se înscriau și Brăgeștii, moșteniți de la socrul său, Neagu Braga, de unde i se mai trage și numele de „Braga“ voievod. Considerat de mulți istorici drept fiu al lui Radu cel Mare, el era de fapt fiu al acelui Radu (Dragomir) Călugărul, la rândul său fiu al lui Vlăduț, ceea ce înseamnă că era nepot de frate al domnului anterior, Vlad (al V-lea) Înecatul.

---

[1] *DIR B, XVI*, V, p. 405.

[2] *Ibidem*, p. 365.

Reprezentant al boierilor buzoieni, Vlad Vintilă era în mod firesc ostil Craioveștilor, care-i uciseseră atât tatăl, cât și bunicul. De altfel și unchiul său, Vlad Înecatul, profitase de moartea lui Barbu Craiovescu la Viișoara, atunci când îi întărise lui Hamza, „mare ban al Jiului și al Craiovei“, „Craiova toată“ (23 aprilie 1532), care aparținuse lui Barbu și Preda Craiovescu[1].

Un punct de cotitură în cursul acestei domnii a fost marcat de vizita unei delegații a patriarhiei ecumenice, întâmpinate de către voievod și de întreaga sa curte la București, în ziua de Bobotează a anului 1534. Venită, desigur, și cu acordul sultanului, delegația a marcat refacerea completă a controlului „Marii Biserici“ de la Constantinopol asupra ierarhiei religioase a Țării Românești, control pierdut în cea mai mare parte după Conciliul unionist de la Ferrara – Florența (1438–1439) și mai ales după cucerirea capitalei bizantine de către turci. Acest control a fost restabilit treptat, începând încă din primii ani ai secolului al XVI-lea, în direcția refacerii lui complete acționând și unele forțe politice din țară, în primul rând boierii Craiovești. Reprezentantul lor în scaunul Țării Românești, Neagoe Basarab, a întreținut raporturi privilegiate cu cercurile Patriarhiei ecumenice, care au și contribuit la mediatizarea prin scris a personalității sale.

Cu toată opoziția pe care a manifestat-o inițial, Vlad Vintilă a trebuit să accepte autoritatea Patriarhiei ecumenice asupra bisericii din țara sa, care s-a manifestat chiar cu prilejul vizitei întreprinse de delegația menționată, în ianuarie 1534, când doi dintre prelații Țării Românești, printre care și mitropolitul, au fost înlocuiți, Biserica de la Constantinopol ținându-se cu fermitate de argumentul canonicității[2]. De partea ei erau și Craioveștii, iar voievodul știa acest lucru, motiv pentru care a devenit concesiv atât pe plan ecleziastic, cât și politic, cedând în fața grupării boierești rivale.

Ca urmare a acestui fapt, începând din martie 1534, Vlad Vintilă încredința din nou marea bănie Craioveștilor. Din acest moment și până la sfârșitul domniei sale, mare ban a fost Barbu, fiul lui Preda Craiovescu. Marea bănie își pierduse însă importanța: marele ban nu mai deținea primul loc în sfatul domnesc, ci era trecut după vornic și logofăt. Alți Craiovești, mari dregători — ca Vâlsan logofătul și Șerban vornicul — au fost la început de partea lui Vlad Vintilă, figurând printre boierii din sfatul domnesc. În 1534, Vâlsan logofătul a trecut de partea grupării boierești din opoziție care, cu ajutorul venețianului Aloisio Gritti, intrat în slujba Porții, a încercat să-l răstoarne pe Vlad Vintilă și să ridice un domn nou pe tron. Complotul nu a reușit, domnul aflând de el și luând severe măsuri de pedepsire a participanților. Mulți boieri implicați și-au pierdut capetele, împreună cu pretendentul la domnie. Averea lui Vâlsan logofătul, ca și a altora, a fost confiscată pentru hiclenie. Raportul trimis de Aloisio Gritti relata că Vlad Vintilă „și-a trimis oameni în țara băniei vestitului ban zis fost marele Barbu ban, în apropierea Dunării, pentru pedepsire și prigonire, ca să aplice și oamenilor din țara aceea suferințe și cazne din partea sa. Și i-a pregătit pentru acea țară a băniei pe oamenii săi din țara Buzăului, care îi este supusă lui și de unde este el însuși, ca să facă liniște în amintita țară a băniei și ca să fie una și uniți cu el“[1].

---

[1] *DRH B, XVI*, III, p. 197.

[2] T. Teoteoi, *O misiune a patriarhiei ecumenice la București, în vremea domniei lui Vlad Vintilă din Slatina*, în RI 5, 1994, 1–2, p. 27–44.

Manifestându-se ca adversar al lui Aloisio Gritti, trimis de Poartă în 1534 spre a soluționa diferendele dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya cu privire la hotarele Ungariei, dar în primul rând spre a arăta că prezența otomană era la fel de puternică în regiunile europene, chiar dacă sultanul era plecat pentru trei ani în campania de cucerire a Iraqului, Vlad Vintilă a făcut corp comun cu Petru Rareș, sprijinindu-l pe Ștefan Mailath și împiedicând astfel sporirea influenței turcești în Transilvania, fapt care ar fi agravat și situația Țării Românești.

Severitatea măsurilor luate de Vlad Vintilă împotriva boierimii a întreținut în țară și în afara hotarelor acesteia o stare de permanente nemulțumiri, agravate de aderența sa finală la cauza ferdinandistă, alături de Petru Rareș în Moldova și de Ștefan Mailath în Transilvania, nemulțumiri ce au avut ca deznodământ înlăturarea „tiranului“: Vlad Vintilă a fost ucis cu prilejul unei vânători în părțile Olteniei, unde se dusese spre a se sprijini pe Craiovești, în urma unei noi împăcări cu aceștia (10–11 iunie 1535).

În locul său, boierii l-au înălțat la domnie pe ***Radu Paisie*** (1535–1545), în persoana egumenului Paisie al mănăstirii Argeș, cunoscut și ca Petru de la Argeș, după numele său mirenesc. Ca fiu al lui Radu cel Mare, era frate cu Radu de la Afumați, ca și cu viitorul domn Mircea Ciobanul.

În cazul lui Radu Paisie, boierii s-au folosit de vechiul lor drept de a-și alege domnul și de împrejurarea că sultanul era plecat în campania din părțile asiatice. Cu toate acestea, turcii au refuzat inițial învestitura noului domn, ba chiar au trimis un pretedent, oferindu-i un corp de oaste otoman. Ezitarea unor boieri în a se împotrivi acestor forțe a dus la refugiul momentan al lui Radu Paisie în Transilvania, de unde s-a întors însă cu ajutor, înlăturându-l pe favoritul turcilor. În noua situație, Poarta nu a mai reacționat, considerând mai prudent să-l recunoască pe alesul boierilor ca domn, în condițiile în care principalul ei inamic — Petru Rareș — se afla încă la domnia Moldovei. Radu Paisie a obținut deci învestitura, mergând la Istanbul, având și sprijinul noului mare vizir Ayas – Mehmed Pașa.

Cu prilejul prezenței sale la Poartă, Radu Paisie s-a întreținut în chip confidențial cu un trimis al Habsburgilor, cerând ca împăratul Carol Quintul să trimită un împuternicit special, cu „scrisoare de credință“ în Țara Românească, „pentru a găsi cale să-și elibereze domnia și persoana și sufletele credincioșilor săi creștini, care trăiesc în necontenită

---

[1] A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite* (*1533–1534*), în SMIM 7, 1974, p. 101–160, aici p. 152.

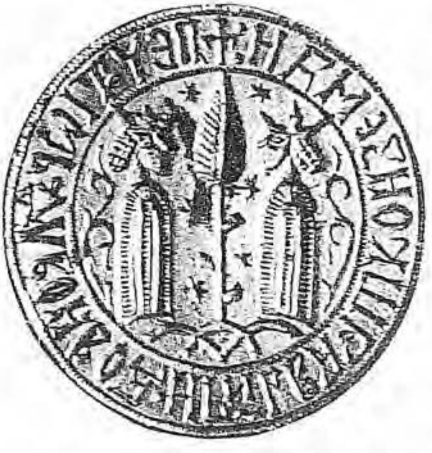

Fig. 86 Tipar sigilar al lui Radu Paisie.

sclavie“[1], aflându-se la cheremul turcilor. O expresie a acestui fapt au reprezentat-o și luptele dintre diferite partide și facțiuni boierești, care au creat destule dificultăți noii domnii. Încă din 1536 voievodul i-a decapitat pe Toma, banul din Pietroșani și pe Tudor din Drăgoești, fost mare logofăt. Socotelile Sibiului menționau că fuseseră trimiși „doi iscoditori din Transilvania în Muntenia, pentru a cerceta zvonurile privitoare la sedițiunea intervenită între ban și voievod“[2]. Faptul a creat o grupare de pribegi, de care nu vor fi fost străini nici Craioveștii. Conduși la început de Stroe, Manole și Mihalcea, aceștia s-au retras în Transilvania, de unde au venit cu pretendentul Laiotă Basarab, dar au fost înfrânți de oștile domnului la Fântâna Țiganului[3]. La 18 decembrie 1539, domnul confisca averea fiilor lui Tudor logofăt, motivând că „s-au ridicat asupra capului domniei mele cu Șerban banul, de au fugit peste Dunăre, în Țara Turcească“[4]. Prin 1542–1543 a avut loc o altă luptă cu Stroe Pribeagul, care a reușit pe moment să-l alunge pe domn până la Turnul de la Nicopole[5], adică Turnu Măgurele.

O ultimă luptă a avut loc tot la Fântâna Țiganului, la 1 octombrie 1544[6].

Mișcarea condusă de Șerban banul a fost ultima încercare a Craioveștilor de a se măsura cu domnul țării; stingându-se în linie directă, bărbătească, confiscându-li-se o bună parte din avere și luându-li-se din mână bănia, influența Craioveștilor a scăzut considerabil pe arena vieții politice a Țării Românești.

---

[1] Al. Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul*, în AARMSI, ser. III, 17, București, 1936, p. 9–10; *apud* Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, 1, București, 1980, p. 95, n. 3. În documentul său din 18 februarie 1540, Radu Paisie își spunea „Io Petru voievod, numit Radu voievod“ (*DRH B*, IV, p. 117).

[2] Hurmuzaki, XI, p. 856.

[3] Un document din 17 noiembrie 1538 evoca momentul „când a venit Laiotă Basarab cu Stroe (Pribeagul) la Fântâna Țiganului, de s-au bătut cu domnia mea“ (*DRH B*, IV, 6, p. 91). Fântâna Țiganului era situată probabil în Argeș.

[4] *Ibidem*, p. 113. Este vorba de Șerban, banul din Izvorani. În urma unei defecțiuni similare a fost ucis și marele logofăt Vlaicu din Piscani. Fost mare vornic, Șerban l-a înlocuit în demnitatea de ban pe Barbu al III-lea Craiovescu, fiul lui Preda, relațiile lui Radu Paisie cu Craioveștii fiind destul de bune la începutul domniei sale. Fidel voievodului la urcarea acestuia în scaun, după avansarea sa în demnitatea de ban, Șerban din Izvorani s-a răzvrătit împotriva domnului în iunie 1539, când a și fost aclamat ca domn de către o parte a boierimii. Radu a izbutit să-i înfrângă pe insurgenți, reocupându-și tronul. Averea lui Șerban banul a fost confiscată pentru hiclenie.

[5] *Ibidem*, p. 166 (document din 23 octombrie 1542 sau 1543).

[6] N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 254 și 50.

Având de înfruntat o permanentă și puternică opoziție din partea boierilor, Radu Paisie n-a izbutit mare lucru în exterior, deși nici aici n-a fost lipsit de inițiative. Starea de slăbiciune a țării și șubrezenia poziției sale în interior au împiedicat concretizarea unor inițiative diplomatice. Aceasta explică atitudinea sa șovăielnică din perioada campaniei sultanului turc în Moldova (1538), unde a trimis și un corp de oaste împotriva lui Petru Rareș. Faptul nu i-a împiedicat pe turci să pună mâna pe Brăila și s-o transforme în raia împreună cu ținutul înconjurător, alături de Tighina moldovenească[1].

Poziția Țărilor Române față de Poarta otomană înregistra, astfel, o agravare sensibilă, fapt care l-a determinat pe Radu să urmărească mai atent și plin de neliniște confruntarea dintre otomani și Habsburgi. Înainte de 22 septembrie 1542, domnul transmitea episcopului George Martinuzzi, adevărata căpetenie politică a Transilvaniei în acel moment, solicitarea sa de a fi înștiințat îndată „dacă s-ar ivi vreo împrejurare mai bună pentru creștinătate sau dacă am avea vreo nădejde bună din vreun loc oarecare“, întrucât el dorea „să se retragă înapoi“ din expediția turcească a acelui an, la care participa „cu totul fără voia sa“[2].

Continuând pe această linie, la 7 ianuarie 1543, Radu Paisie semna în secret un acord cu Ferdinand de Habsburg[3], comparabil celui încheiat de Petru Rareș la 1 martie 1542 cu principele elector Ioachim de Brandenburg, dar efectul practic al acestor tratate a fost inexistent, datorită eșecurilor înregistrate de forțele habsburgice în confruntarea cu puterea osmană ajunsă la apogeul său. Pe de altă parte, Radu Paisie a avut în continuare conflicte cu partida boierilor conduși de Stroe Pribeagul, anihilată abia în octombrie 1544. În aceste împrejurări, Poarta a aflat de tratativele sale cu Habsburgii, iar mazilirea voievodului în ianuarie 1545 a fost urmată de exilul său în îndepărtatul Egipt, căruia cronicile românești îi mai spun și Misir. Ctitorul mănăstirii Mislea și al bolniței de la

---

[1] Un izvor narativ extern, *Ekthesis chronika* (ed. din *FHDR*, IV, p. 553), pune faptul tot pe seama împrejurărilor anului 1538, când sultanul a întreprins campania împotriva lui Petru Rareș, „iar din țara Românească a luat Proilava, a anexat-o, a așezat în ea cadiu și emin și a colonizat-o cu turci“.

Tradiția internă leagă însă acest fapt de răscoala boierilor conduși de marele ban Șerban din Izvorani, în vara și toamna anului 1539, când intervenția energică a vornicului Coadă de partea lui Radu Paisie a avut drept urmare sprijinul oștilor otomane și executarea boierilor rebeli refugiați la Poartă. Prețul reînscăunării lui Radu Paisie ar fi constat în cedarea Brăilei către turci (A. Veress, *Documente*, XI, București, 1939, p. 424–425). Pentru alte detalii, inclusiv de ordin bibliografic, v. M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană*, în RdI 36, 1983, 8–9, p. 809; Anca Popescu, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVIe siècle. Brăila (Brai'il)*, în Il Mar Nero – Annali di archeologia e storia, București–Roma–Paris, 3, 1997–1998, p. 209–257, aici p. 218, n. 34.

[2] *Călători străini*, I, p. 391–392.

[3] Hurmuzaki, II, 1, nr. 210, p. 240–242. Domnul Țării Românești declara regelui Ferdinand I, succesorilor săi și Coroanei ungare aceeași supunere și credință, ca și înaintașii săi în scaunul voievodal, promițând să fie prieten prietenilor și inamic dușmanilor lui Ferdinand I, în special turcilor și tătarilor. Radu Paisie se mai obliga să-i împiedice pe turci de a trece prin țara sa în Transilvania, iar în caz că n-avea să izbutească, trebuia să-l anunțe pe rege. De asemenea, se mai angaja să nu plătească turcilor un tribut mai mare decât înaintașii săi. În cazul în care domnul ar fi fost alungat din țară, urma a fi primit cu familia și boierii în Transilvania, apoi ajutat a-și redobândi țara (I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României. 1354–1920*, București, 1975, nr. 191, p. 83).

Cozia își încheia, astfel, destinul departe de țară. Pentru principatul românesc de la sud de Munții Carpați, etapa domnilor aleși de către „țară" și numai confirmați de Poartă era înlocuită prin aceea a domnilor numiți și trimiși direct de la Istanbul. Cel care deschidea această nouă serie a fost Mircea Ciobanul.

B. MOLDOVA

1. Moldova în prima jumătate a secolului al XVI-lea

Beneficiind de perioada îndelungată — aproape o jumătate de veac — de prosperitate economică relativă și de stabilitate politică a domniei lui Ștefan cel Mare, Moldova începea secolul al XVI-lea sub auspicii mult mai bune decât Țara Românească. Autoritatea sporită a voievodului a stăvilit afirmarea unor familii boierești cu posibilități de a concura puterea domniei, menținută pentru încă o jumătate de veac în mâna descendenților direcți ai lui Ștefan cel Mare.

Familia de boieri a cărei autoritate poate fi pusă alături de aceea a Craioveștilor din Țara Românească a fost aici aceea a Movileștilor, a cărei ascensiune până la scaunul domnesc s-a produs abia către sfârșitul secolului al XVI-lea. De asemenea, în vreme ce Craioveștii au mizat mult pe puterea osmană, Movileștii au reprezentat interesele polone pe tronul Moldovei, având în vedere poziția geopolitică mult mai favorabilă pe care principatul de la est de Carpați o avea față de turci decât Țara Românească. Așa stând lucrurile, în Moldova urmașilor lui Ștefan cel Mare se întâlnesc numai încercări de a tutela domnia, din partea marii boierimi. Chiar și apropierea morții marelui voievod fusese considerată de aceasta drept un prilej nimerit pentru recâștigarea influenței sale politice. Întrucât Ștefan și-l asociase la domnie pe fiul său Bogdan, o parte a boierimii îl susținea pe pretendentul Ștefan (viitorul domn Ștefan Lăcustă), care se afla de multă vreme la Poartă, ba chiar obținuse steag de domnie și sprijin din partea turcilor. Printr-un ultim act de autoritate, Ștefan cel Mare a izbutit, chiar pe patul de moarte, să anihileze opoziția boierească și să-l impună domn pe fiul său ***Bogdan al III-lea*** (1504–1517), căruia i s-a mai spus și cel Chior sau cel Orb. În august 1503, Matteo Muriano scria despre viitorul domn, fiu al lui Ștefan și al doamnei Maria Voichița, că era „sfios ca o fată și bărbat viteaz, prieten al virtuților și al oamenilor virtuoși, tânăr cam de vreo 25 de ani"[1].

Domnia lui Bogdan al III-lea a fost rezultatul unui compromis între el și marea boierime, din rândurile căreia o influență hotărâtoare a ajuns s-o dețină portarul de Suceava *Luca Arbore*. Puterea și influența marii boierimi a fost sprijinită și de greșelile săvârșite de Bogdan care, pornind tocmai de la dorința de a îmbunătăți relațiile cu Polonia, destul de încordate începând cu ultimii ani de domnie ai tatălui său, a împins Moldova într-un îndelungat conflict cu această țară.

---

[1] *Călători străini*, I, p. 149.

Trimițând o solie la Radu cel Mare în toamna anului 1504, regele polon îi comunica voievodului muntean regretul său că acesta nu ocupase Moldova imediat după moartea lui Ștefan, acțiune în care l-ar fi sprijinit și polonii, care nu-l recunoșteau pe Bogdan ca domn, adăpostind la ei și doi pretendenți la tronul Moldovei, ce-și aveau și susținători în țară.

Știind toate acestea, Bogdan a încercat să îmbunătățească relațiile cu regele polon printr-o soluție matrimonială, cerând-o în căsătorie pe Elisabeta Jagiello, soră a regelui. În acest scop, în anul 1505, domnul Moldovei s-a declarat dispus să apere Polonia de tătari, să sprijine catolicismul în Moldova, ba chiar i-a cedat regelui Pocuția, pe care acesta o ceruse încă din august 1504 (după ce Ștefan cel Mare o ocupase în anul 1501). Din partea sa, Bogdan spera că odată căsătorit cu Elisabeta, avea să primească și Pocuția ca zestre a acesteia.

Cererea în căsătorie a tinerei prințese polone era făcută în iunie 1505, printr-o solie condusă la Cracovia de logofătul *Tăutu*, ctitor al unei frumoase biserici pe moșia sa de la Bălinești. În ciuda insistențelor sale ulterioare, această cerere i-a fost în cele din urmă refuzată, motiv pentru care Bogdan a încercat a-l sili pe noul rege, Sigismund I Jagiello (1506–1548), care era frate cu regele Vladislav al II-lea (1490–1516) al Ungariei, să respecte promisiunea făcută de predecesorul său, Alexandru Jagiello (1501–1506). Ca urmare, între anii 1506 și 1509 au avut loc mai multe expediții de jaf din ambele părți, oastea moldoveană atacând sudul Poloniei, iar cea polonă nordul Moldovei. Dându-și seama că nu avea șanse să obțină rezultatul dorit, Bogdan al III-lea a apelat chiar la papă (aprilie 1509), dar regele polon nu a ținut seamă, în această privință, de opinia pontificală. Pierzând deja Pocuția în iulie 1509 și nemaifiind în măsură s-o recupereze, Bogdan a încheiat un tratat de pace cu Polonia (17 ianuarie 1510), ratificat apoi de el și de către regele Sigismund I (20 martie 1510). Împăcarea dintre cele două părți s-a făcut prin intermediul regelui Ungariei. Conflictul cu Polonia a știrbit prestigiul politic al Moldovei, mai ales că domnul acesteia se afla în relații tensionate și cu Țara Românească, datorită prezenței în această țară a unor boieri pribegi, fugiți din Moldova încă din vremea lui Ștefan cel Mare. Unul dintre aceștia, Bogdan, a ajuns chiar cumnat al lui Radu cel Mare. Acest pas matrimonial a rupt definitiv raporturile dintre voievodul muntean și mitropolitul Nifon, adus în țară de către voievod și care a fost silit acum să ia calea pribegiei la Athos.

Conflictul moldo-muntean a fost alimentat și de intrigile regelui Poloniei împotriva domnului Moldovei. La îndemnul boierilor pribegi și al regelui polon, oastea lui Radu cel Mare, care-l însoțea pe pretendentul Roman din Coșești, a prădat regiunea Putnei (1507), gest de ostilitate la care domnul Moldovei a răspuns prin arderea și jefuirea regiunii Râmnicului. Conflictul lui Bogdan cu Radu cel Mare a fost aplanat prin intervenția lui Maxim Brancović.

Mai târziu, în treburile Moldovei s-a amestecat și Neagoe Basarab, susținând un alt pretendent la tron, numit *Trifăilă*, care a fost însă înfrânt și ucis de trupele moldovene lângă Vaslui (1514). Aceste rivalități la tronul Moldovei au creat o stare de frământări interne, de „neorânduială întru toate“, cum spune cronica țării pentru anul 1512[1].

Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan — ca de altfel și după el — au rămas în linii mari cele consfințite prin lupta lui Ștefan cel Mare: țara și-a păstrat independența, plătind mai departe tribut turcilor, mărit însă de la 4 000 de galbeni — cât dădea Ștefan cel Mare — la 8 000, cât s-a plătit în 1514. Cronica lui Grigore Ureche scrie că Bogdan a „închinat“ țara turcilor. Domnul putea refuza cererile turcilor de a-i însoți în expediții sau de a le permite să treacă prin țara lui, așa cum avea să se întâmple în vremea lui Ștefăniță. Un raport venețian din 1507, bine informat asupra situației din Imperiul otoman, arăta că acesta se mărginea cu „cele două Valahii“, din ai căror domni unul dădea ascultare turcilor — este vorba de cel al Țării Românești —, iar celălalt nu[2]. Moldova se bucura, deci, de o situație mai bună comparativ cu cea a Țării Românești, ceea ce dovedește că lupta lui Ștefan nu fusese zadarnică.

La baza tradiției conform căreia Bogdan ar fi „închinat“ țara turcilor stă în realitate o înțelegere încheiată de domnul Moldovei cu sultanul Selim I în anul 1512, în virtutea căreia Bogdan a consimțit să mărească tributul către Poartă; reînnoind tratatul lui Ștefan cel Mare din 1486–1489, înțelegerea aceasta a intrat în tradiție ca prima închinare a Moldovei față de Poarta otomană. În forma în care ne este cunoscut, „tratatul“ în cauză este o creație a unor vremuri mai noi, respectiv a veacului al XVIII-lea, când Țările Române încercau să-și recâștige independența și prin invocarea unor asemenea înțelegeri cu Poarta otomană.

Dacă sultanul nu a intervenit direct în treburile Moldovei, în schimb tătarii — supușii săi — au atacat în câteva rânduri țara, între 1510 și 1513. Incursiunile tătărăști în Moldova s-au datorat și faptului că Bogdan nu putea stabili cu Regatul polon un plan comun de apărare.

Pentru a lupta cu mai mult succes împotriva tătarilor, Bogdan a căutat să-și asigure sprijinul marelui cneaz al Moscovei, la care a trimis soli, în încercarea de a organiza chiar o expediție comună cu rușii și cu polonii contra tătarilor. Această încercare nu a reușit, întrucât marele cneaz rus se afla în război cu regele Poloniei. Bogdan a căutat să-i împace pe cei doi conducători de stat, oferindu-se să medieze pacea (1514), mai ales că în Ungaria adia un vânt de cruciadă.

Sfatul domnesc din vremea lui Bogdan l-a continuat pe cel lăsat de Ștefan cel Mare.

La moartea sa, survenită la 20 aprilie 1517, tronul Moldovei a fost ocupat de fiul său nelegitim ***Ștefăniță***, în vârstă de 11 ani, motiv pentru care i s-a mai spus și ***Ștefan cel Tânăr*** (1517–1527). Tutorele copilului-domn a devenit *Luca Arbore*, portarul Sucevei și conducător al boierimii moldovene, devenit un dregător important încă din vremea lui Ștefan cel Mare.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 192–193.

[2] M. Sanuto, *Diarii*, VII, p. 8.

Sfatul domnesc rămânând neschimbat în prima parte a domniei, boierii cei mari au acaparat satele proprietarilor mărunți, care erau scoase la vânzare. Așa au sporit domeniile lui Luca Arbore, ale lui Isac fost vistier, care din 1510 era pârcălab de Roman, ale lui Ieremia vistierul, Cozma Șarpe ș.a. Convenția încheiată în august 1518 pentru reglementarea litigiilor de la granița moldo-polonă arată tendința boierimii de a îngrădi atribuțiile reprezentanților puterii centrale — lărgite mult în urma măsurilor lui Ștefan cel Mare — interzicând accesul acestora în satele boierești. Boierimea recunoștea, totuși, prin aceeași convenție, necesitatea unei administrații centralizate, încredințând staroștilor paza drumurilor dintre moșiile boierești și îngrădind accesul acestora în satele micii boierimi ori ale țăranilor liberi.

Concomitent cu încheierea convenției moldo-polone, în august 1518 tătarii atacau pe neașteptate Moldova, fiind însă înfrânți de oastea condusă de vornicul Țării de Jos, *Petre Carabăț*, la vărsarea râului Ciuhur în Prut și alungați până dincolo de Nistru. În cinstea victoriei s-a poruncit „tuturor boierilor să se strângă la Hârlău“, la 26 octombrie 1518, adică în ziua de Sf. Dumitru, când „ospețe și bucurie mare au fost și pre toți vitejii cei buni i-au dăruit Ștefan vodă“[1], ceremonial ce amintește întru totul vremea bunicului tânărului domn, Ștefan cel Mare.

În fața acestei primejdii turco-tătare, Luca Arbore căutase să se asigure de alianța Poloniei, unde trimisese o solie încă din anul 1517, care a dus la încheierea unui tratat de pace și de alianță la Vilnius (2 decembrie 1517), prin care Ștefăniță era recunoscut domn al Moldovei de către suzeranul său, Sigismund I Jagiello. Tratatul prevedea obligații reciproce, între care și ajutorul împotriva „neprietenilor“.

Politica de alianțe cu puterile creștine s-a manifestat și prin acțiunea diplomatică realizată în comun cu Țara Românească în 1519, când a fost trimisă o solie la Roma, pentru o alianță antiotomană cu Sfântul Scaun. Este posibil ca din acel moment să dateze și proiectul căsătoriei dintre Ștefăniță și Ruxandra, fiica mai mică a lui Neagoe Basarab.

În anul 1520 a fost ocolit ordinul sultanului Selim I Yavuz (cel Cumplit sau cel Aspru, 1512–1520) de a se trimite oștire moldoveană în secuime, pentru a fi sprijinită în acest mod campania turcească asupra Belgradului. Prin daruri bogate, solul Porții a fost convins că Moldova era amenințată de tătari și că oștile sale se aflau la frontiera de est, împotriva acestora.

Căderea Belgradului în mâinile turcilor (29 august 1521) a agravat situația lumii creștine, inclusiv pe aceea a Țării Românești, unde moartea lui Neagoe Basarab a fost urmată de o instabilitate care a permis afirmarea renegatului Mehmed beg, curmată însă de reacția promptă a boierimii adunate în jurul lui Radu de la Afumați. În preajma cuceririi de către turci a insulei Rhodos (25 decembrie 1522), Luca Arbore trimitea o importantă solie în Polonia, cu scopul de a-l îndemna pe regele Sigismund I la organizarea unei acțiuni comune împotriva expansiunii turcești. Păstrat în limba polonă, discursul rostit de [illegible] *Luca Cârje* în seimul polon la începutul anului 1523 și apreciat ca un „prețios monument al elocinței politice a străbunilor noștri"[1], exprima îngrijorarea voievodului Ștefăniță și a boierilor săi în fața succeselor turcești, ca și a situației din Țara Românească, unde turcii „au întinat-o și au stricat-o și au risipit-o și au pus acolo un turc cu numele Mahmet și i-au tăiat pe boieri și pe jupânese și copii, și au luat averi și au ars și cotropit țara. Iar cei care n-au vrut să slujească păgânilor și domnului lor, și-au ales ca domn pe Radu voievod", care continua luptele cu turcii, bazat și pe sprijinul transilvănean, deși regele Ungariei, „de câte ori a trimis domnul nostru, dându-i de știre Măriei Sale despre păgâni, precum dăm și Măriei Voastre, nu știm pe unde stă și de creștinătate nu se îngrijește"[2].

---

[1] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 144.

Deși mesajul soliei la care ne-am referit dădea toate asigurările că Moldova era indisolubil legată de cauza creștină, relațiile moldo-polone au fost afectate de poziția de neutralitate adoptată de Regatul polon în fața expansiunii otomane, ca și de eșecul unui proiect de căsătorie a lui Ștefăniță cu o fiică naturală a regelui Sigismund I. Pe acest fundal s-a ajuns și pe plan intern la o încordare a raporturilor dintre domn și marea sa boierime, mai ales după ce Ștefăniță s-a declarat major, preluând conducerea efectivă a treburilor țării și înlăturându-l pe Luca Arbore, care dominase politica Moldovei, din dregătoria de portar al Sucevei (între 8 ianuarie și 15 martie 1523). În aceste împrejurări, postelnicul Cozma Șarpe-Gănescu a ales calea pribegiei în Polonia (20 martie 1523). Descoperind apoi legăturile fostului portar de Suceava cu boierii fugiți în Polonia, Ștefăniță a recurs la suprimarea lui Luca Arbore și a fiilor acestuia, în aprilie 1523.

Temându-se să nu aibă aceeași soartă, o mare parte a boierimii moldovene a apelat atunci la sprijinul puterilor străine, adresându-se regilor Poloniei și Ungariei, ba chiar și sultanului. După o informație polonă, o solie a boierilor moldoveni „oferise" țara regelui polon, arătând că dacă acesta nu le-ar primi oferta, ei erau dispuși să se adreseze regelui Ungariei sau chiar sultanului, pentru a scăpa de „tiran"[3]. Dar lui Ștefăniță „i-au venit țara întru agiutoriu" și după lupta de la Roman (7 decembrie 1523) alți boieri au pribegit, iar cei rămași și-au pierdut capetele. În fața regelui polon, solul domnesc se înfruntase deja cu căpetenia boierilor refugiați în Polonia. „Țara" din textul lui Ureche desemna deci dregătorimea teritorială, mica boierime și țărănimea. În fruntea boierilor răzvrătiți se aflau marele vornic Petre Carabăț, pârcălabul Costea de Neamț, ceașnicul Săcuianu, comisul Toma Cățeleanu și alții, care l-au ales domn pe *Gonta* vornicul, provenit din rândurile lor. Pârcălabii de Roman și de Hotin i-au rămas credincioși domnului. În cadrul evenimentelor din anul 1523, unii mari boieri au fost uciși, alții au fugit peste hotare, unde „toți ... și-au sfârșit viața în țări străine"[4]. În sfatul domnesc au apărut boieri noi, fiind înlocuiți 13 din cei 17 membri ai acestui organ politic, prin raportare la perioada minoratului lui Ștefăniță.

---

[1] B. P. Hasdeu, în Arhiva istorică a României I, 1865, p. 9.

[2] *Literatura română veche*, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969, p. 241.

[3] Hurmuzaki, II, 3, p. 437 și 441–443.

[4] *Cronicile slavo-române*, p. 94.

În anul 1524, oștirea domnului Moldovei a atacat și a nimicit la Tărăsăuți o oaste otomană ce se întorcea dintr-o expediție de pradă în Polonia, dovedind dorința lui Ștefăniță de a lupta împotriva turcilor. Polonia avea să încheie însă pace cu turcii, iar Ungaria s-a prăbușit sub loviturile lui Soliman Magnificul, Moldova rămânând astfel singură în fața puterii osmane.

La această situație s-a mai adăugat un conflict cu Radu de la Afumați care, la 17 ianuarie 1526, a luat-o în căsătorie pe Ruxandra, fiica mai mică a lui Neagoe Basarab, care fusese promisă lui Ștefăniță, în virtutea unui aranjament matrimonial mai vechi. Starea conflictuală a fost depășită în cele din urmă, când Ștefăniță a acceptat s-o ia de soție pe Stana, fiica mai mare a lui Neagoe Basarab.

A rămas însă nerezolvată adăpostirea de către Radu de la Afumați a unor boieri pribegi din Moldova. Oastea lui Ștefăniță a pătruns atunci în Țara Românească, înaintând până la Târgșor, cu scopul de a-l determina pe Radu să-i restituie pribegii, care au fost uciși după ce i-au fost înapoiați lui Ștefăniță. Acesta a revenit apoi destul de bolnav în țara sa, murind la 14 ianuarie 1527 și fiind înmormântat la Putna. A circulat și zvonul că doamna Stana —, care călugărită după moartea soțului, a murit fără a fi lăsat copii, la 8 februarie 1531 — l-ar fi otrăvit pe Ștefăniță.

Petru Rareș. Sfârșitul prematur al lui Ștefăniță (14 ianuarie 1527) s-a produs în împrejurările dramatice ale victoriilor otomane de la Belgrad (1521) și Mohács (1526) împotriva Ungariei, ca și după armistițiul încheiat de turci cu Polonia (1525), evenimente ce anunțau agravarea situației externe a Moldovei. Pentru salvarea ființei statale, menținerea *statu-quo*-ului politic în interior se dovedea, astfel, imperios necesară. Expresia cea mai evidentă a acestui deziderat a fost reprezentată de alegerea lui Petru Rareș, fiul nelegitim al lui Ștefan cel Mare, ca succesor la tronul Moldovei. Această alegere, care a avut loc la Hârlău, la 20 ianuarie 1527, marca dorința factorilor politici ai Moldovei de a evita orice amestec din afară[1].

Consemnată de Ioan Neculce în *O samă de cuvinte*, tradiția populară i-a atribuit lui Rareș practicarea anterioară a negustoriei de pește, fapt ce conferă mai multă greutate opiniilor istoriografice care-l deosebesc net de un alt Petru, pretendent refugiat în Polonia[2]. Neclaritățile privitoare la viața sa de dinaintea ascensiunii în scaunul domnesc, când avea în jur de 40 de ani, conțin însă și puncte mai luminoase în privința stării sale civile, având deja un băiat (Bogdan) și trei fiice, din două căsătorii anterioare. Legat pe cale matrimonială cu familia de boieri Cernat, înrudită și în trecut cu domnii țării, se pare că din proprietățile acestei familii stăpânitoare a zonei lacului Brateș din regiunea Galaților, bogată în gârle și iezere de pește, viitorul voievod ducea peștele spre nordul Moldovei, de unde i se poate explica și porecla de „Măjarul".

---

[1] În februarie 1527, regele polon aflase că „toate stările Moldovei" îl aleseseră pe Rareș ca domn, în calitatea sa de „adevărat vlăstar al lui Ștefan cel Mare". Regele polon îl sfătuia tot atunci pe noul domn să nu urmeze exemplul lui Ștefăniță, pe seama căruia se puneau tot soiul de „obrăznicii, omoruri și tulburări" (N. Iorga, în *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 333–366, aici p. 336).

[2] Aspect întărit și de cererea lui Rareș, o dată ajuns la domnia Moldovei, adresată regelui polon, ca „să se taie nările lui Petru voievod, care e în regat" (cf. Stela Cheptea, V. Neamțu, în N. Iorga, *Istoria românilor*^{2}, IV, București, 1996, p. 257, n. 1) și care era deci altă persoană decât el. Un al treilea Petru, frate cu Ștefăniță, murise la Hârlău la 20 septembrie 1526.

Având în vedere împrejurările speciale care-i favorizaseră ascensiunea la tron, noul domn a adoptat la început o atitudine politică prudentă, care menaja animozitățile din interior, pregătind în același timp viitoarele sale demersuri externe, care au fost deosebit de curajoase.

El a știut, astfel, să răsplătească avansul politic pe care i-l făcuse boierimea de sfat alegându-l ca domn, confirmând-o în proprietăți și menținând-o, cu câteva excepții, în dregătorii. Repetând atitudinea conciliantă a tatălui său la începutul domniei, el a reușit să obțină revenirea unor pribegi, ca Dumitru vistier, Dragotă Săcuianu, Glăvan pisarul, iar altora, ca Trotușan logofătul, le-a fost iertată „hiclenia" din 1523. Și în sfatul domnesc găsim multe alte nume din vremea lui Ștefăniță, precum Hrană vornicul, Talabă, Vlad și Mihul, pârcălabi de Hotin, Huru de la Neamț, Grozav și Danciu de la Roman, Drăgușan spătar, care, în opinia lui N. Iorga, ar putea fi întemeietor al târgului Drăcșani din ținutul Botoșanilor. Întrucât Cozma Șarpe murise în pribegie, fiul lui, Nicoară, a fost trimis de regele polon pentru reînnoirea tratatului dintre cele două țări. Petru Rareș a trimis atunci o solie la Cracovia, condusă de pârcălabii de Hotin și de Cernăuți (Vlad și, respectiv, Toma Barnovschi), care încheia tratatul de alianță cu Polonia (martie 1527), completat prin convenția privitoare la granițe, comerț și vamă, de la 12 mai 1527[1]. Deși repeta clauze din tratatele anterioare (1499, 1510 și 1518), acest tratat urmărea de fapt ralierea lui Rareș la cauza lui Ioan Zápolya, pe care Polonia îl și recunoscuse ca rege „legitim" al Ungariei împotriva lui Ferdinand de Habsburg, de două ori cumnat al lui Ludovic al II-lea, regele Ungariei care murise la Mohács. O nouă solie trimisă de Rareș la seimul polon de la Piotrków, probabil în noiembrie 1527 și primită de regele Sigismund I la 3 decembrie 1527 atrăgea atenția asupra unei mari expediții plănuite de sultan „împotriva creștinătății", fiind invocată mărturia marelui logofăt moldovean Toader Bubuiog, care se aflase pentru mai bine de o jumătate de an la Istanbul, unde prin eforturi stăruitoare izbutise a obține recunoașterea ca domn a lui Rareș de către padișahul otoman, la curtea căruia se afla chiar un pretendent, potrivnic lui Rareș, foarte posibil în persoana viitorului domn Ștefan Lăcustă.

Grație acestor mărturii prudente, atunci când Gonta vornic a încercat să pună mâna pe tronul Moldovei cu concursul autorităților otomane de la Dunăre, Petru Rareș a reușit să-l înlăture fără mari dificultăți (vara anului 1528).

Demersul întreprins de Rareș pe lângă Ioan Zápolya i-a adus confirmarea dreptului de deținere în continuare a feudelor ardelene, ca și unele promisiuni din partea lui Ferdinand de Habsburg, care în urma unor victorii repurtate în august–septembrie 1527 a fost încoronat rege al Ungariei (5 noiembrie 1527, la Buda). De asemenea, raporturile prietenești existente atunci între Habsburgi și Marele cnezat al Moscovei au făcut ca partea polonă să refuze cererea lui Rareș de a permite trecerea unei solii moldovene în Rusia prin teritoriul polon. Totodată, Ieronim Łaski, voievod de Sieradz, intrat în serviciul lui Ioan Zápolya, se afla la Istanbul, pentru a obține alianța sultanului contra lui Ferdinand, obținută la 29 februarie 1528 și datorită opoziției dintre interesele otomane și cele habsburgice în această parte a Europei.

---

[1] Hurmuzaki, II, 3, p. 732–745.

Victoria oștilor ferdinandiste la Buda (23 august 1527) și Tokaj (27 septembrie 1527) a produs în Țările Române iluzia unei ocazii neașteptate pentru evitarea dominației otomane. Radu de la Afumați s-a lăsat, astfel, ademenit de propunerile emisarilor habsburgici, arestându-l pe Ieronim Łaski, care, pe drumul de întoarcere de la Istanbul în Ungaria, s-a oprit la Târgoviște (aprilie 1528), dar Petru Rareș a evitat să se angajeze într-un conflict cu deznodământul încă imprevizibil, observând azilul politic deosebit de binevoitor pe care l-a acordat atunci Polonia lui Ioan Zápolya, ca și succesul misiunii lui Ieronim Łaski la Poartă, care obținea nu numai prelungirea armistițiului polono-otoman, ci și promisiunea sultanului de a-l repune în drepturi pe Zápolya. Această stare de expectativă a domnului moldovean s-a prelungit în tot cursul anului 1528, deși sultanul i-a cerut să impună cu armele autoritatea lui Zápolya în Transilvania, paralel cu sprijinul acordat vornicului Gonța în încercarea de a-l detrona pe Rareș, iar printre emisarii trimiși de Ferdinand la domnul moldovean s-a aflat și sasul Georg Reicherstorffer.

Intervenția în Transilvania și întărirea zonei de influență moldoveană. Sprijinul susținut pe care turcii l-au acordat lui Zápolya, ca și revenirea victorioasă a acestuia în Ungaria, l-au decis pe Rareș să-și precizeze poziția, pentru a evita periclitarea stăpânirii sale asupra cetăților și a domeniilor din Transilvania (Ciceul, Cetatea de Baltă și satele din jurul Ungurașului). Domnul a procedat, însă, cu prudență și cu abilitate, expediția întreprinsă de el în ianuarie–februarie 1529 urmărind în primul rând supunerea secuilor, elementul militar cel mai important din Transilvania și prin aceasta cel mai indicat să-i garanteze stăpânirea domeniilor sale de acolo. Succesul acestei acțiuni i-a permis, totodată, să abordeze tratativele cu Ioan Zápolya de pe o altă poziție, obținând astfel, prin înțelegerea de la Lipova (mai 1529), nu numai recunoașterea vechilor posesiuni, ci și concedarea altora: Ungurașul, cu 34 de sate, Bistrița (ce-i fusese promisă încă din 1527), cu satele dependente, peste 50 la număr, precum și Valea Rodnei, cu 23 de sate.

Domnul Moldovei devenea, astfel, un factor politico-militar deosebit de important în Transilvania, mai ales în cadrul confruntării dintre partida ferdinandistă și cea a lui Zápolya. Dieta de la Sighișoara (mai 1529) lăsa deja să se întrevadă defecțiunile din tabăra ferdinandistă.

La 20 august 1529, Soliman Magnificul primea la Mohács omagiul de fidelitate al lui Ioan Zápolya, pe care îl încorona apoi rege al Ungariei la Buda. Sultanul se îndrepta ulterior spre Viena, după al cărei asediu nereușit (26 septembrie–14 octombrie 1529) se întorcea în capitala sa, în noiembrie 1529. În acest interval de timp, Petru Rareș a intervenit în două rânduri în Transilvania.

Desfășurată pe două fronturi, prima campanie s-a încheiat prin categorica victorie militară obținută de vornicul *Grozav* lângă Feldioara împotriva oștilor ferdinandiste (22 iunie 1529), conduse de comitele Timișoarei, Valentin Török, Ștefan Mailath, Marc Pemflinger și de episcopul Nicolae Gerendy, ca și prin ocuparea Ciceului de către portarul Onufrie Barbovschi al Sucevei și pârcălabul Danciu Huru de Roman. Victoria moldovenilor la Feldioara i-a permis lui Zápolya să se impună ulterior în aproape întreaga Transilvanie.

Condusă personal de Petru Rareș, a doua campanie i-a obligat pe brașoveni (3 noiembrie 1529), apoi și pe sighișoreni, să abandoneze tabăra ferdinandistă — la care aderaseră și din afinitate de neam — recunoscând autoritatea lui Ioan Zápolya. În același timp, vama de la Prejmer (Tartlau) era pusă sub controlul unui dregător moldovean, iar Cetatea de Baltă, ulterior și Ungurașul, urmau să-și primească pârcălabii. Asediată încă de la începutul lunii octombrie de oastea moldoveană, Bistrița a fost și ea nevoită să accepte, după epuizarea tuturor posibilităților, plata vechiului cens de 1 000 de florini anual (iulie 1530)[1].

După starea de expectativă anterioară, Petru Rareș ajungea astfel în miezul confruntărilor politico-militare din zonă, din care învățase a-și promova propriile interese, atât în privința Transilvaniei, cât și a raporturilor cu Polonia. Din aprilie 1530, la aceste succese i s-au mai adăugat relațiile de rudenie ale noii sale soții, Elena–Ecaterina Brancović, cu familiile Frangipan, Wiszniowiecki și cu Mehmed pașa, precum și cu Vasile al III-lea, marele cneaz al Moscovei, cu care Petru Rareș se afla deja în bune raporturi, dovedite și prin activitatea unui Ivan Peresvetov[2].

Consolidarea și extinderea stăpânirilor sale în Transilvania, supunerea secuilor, ca și exercitarea unui protectorat asupra Țării Bârsei și a orașelor Brașov, Sighișoara, Mediaș, Bistrița urma să-i asigure controlul politic asupra întregii Transilvanii, chiar dacă voievodul invoca autoritatea regelui în această privință, pretenție care și contemporanilor săi le apărea complet gratuită. Petru Rareș știa însă că acest fapt îi servea foarte bine interesele, intuind că în noul raport de forțe apărut după Mohács evoluția Transilvaniei avea să fie mai apropiată de aceea a Țărilor Române extracarpatice. Acordând privilegii comerciale brașovenilor (sfârșitul anului 1529), aceștia recunoșteau ulterior că „țara noastră și țara Măriei Sale [adică Moldova — n.n.] au fost totdeauna o țară și săracii Măriei Tale și noi ne-am ajutat totdeauna"[1]. Dojenindu-i pe brașoveni pentru ajutorul acordat lui Ștefan Mailath, Rareș afirma, în 1530, că „Ardealul l-am cucerit cu sabia și nu-l vom da nimănui, nici lui Ferdinand, nici altuia"[2], formulă ce prefigura o afirmație făcută și de Mihai Viteazul mai târziu.

---

[1] Spre sfârșitul lui iulie 1530, când Rareș se afla la Rodna cu o mare suită, din ordinul pârcălabului Matei din Unguraș (Bálványos), care era vistiernicul domnului moldovean, bistrițenii au mai fost siliți a-i trimite lui Rareș 30 de care cu provizii. După izvoarele vremii, un autor sas (H. Wittstock) afirma la 1860 că acesta a fost „cel dintâi tribut de supunere și omagiu, pe care liberul cetățean german l-a plătit barbarului valah" (cf. N. Stoicescu, în A.D. Xenopol, *Istoria românilor*^{4}, II, p. 469, n [17]).

[2] Șt. Ciobanu. *Domnitorul Petru Rareș în literatura veche rusă*, în RIR 14, 1944, 3, p. 316–353; P.P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, în În memoria lui Vasile Pârvan, București, 1934, p. 265–278. Ultima soție a lui Rareș, Elena Brancović, era fiica despotului sârb Ivan Brancović. Ea îl avea ca bunic pe nobilul sârb Ștefan Iakšić, ca și Elena Glinskaja, mama lui Ivan al IV-lea cel Groaznic (cf. N.I. Tihomirov, *Petru Rareš i Ivan Groznyj*, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, p. 194). Maria, soția anterioară a lui Rareș, murise la 29 iunie 1529, în urma unei grele maladii, fiind înmormântată la Putna. Ctitorirea mănăstirii Probota de către voievod a avut loc în anul următor (1530).

Planurile domnului moldovean nu s-au limitat însă la realizarea unei comuniuni politice moldo-transilvănene: el a înțeles în egală măsură necesitatea unei strânse conlucrări și cu Țara Românească, motiv pentru care și-a conjugat acțiunile din Transilvania cu acelea ale lui Moise vodă (1529–1530), reușind apoi să-și căsătorească una dintre fiice cu Vlad Înecatul (1530–1532). Însuși contemporanul Anton Verancsics observa că „Soliman s-a temut ca nu cumva, când ar încerca el să ocupe Transilvania sau Țara Românească sau Moldova, toate aceste țări să se unească și să se apere împreună"[3]. Petru Rareș însuși justifică această formă de cooperare prin necesitatea luptei antiotomane, declarând emisarilor habsburgici în 1536 că dacă „vor veni Maiestățile Lor să întreprindă o expediție generală împotriva turcilor, să trimită 15 000 de oameni, la care eu voi adăuga din țara mea vreo 45 000 de oameni aleși, 20 000 ai Transilvaniei și 25 000 ai Țării Românești"[4].

Criza raporturilor moldo-polone. Cu toate aceste succese obținute de Petru Rareș în lumea românească, țării sale îi lipsea garanția unei alianțe externe, iar consolidarea poziției lui Ioan Zápolya în spațiul ungar și transilvan după înscăunarea sa ca rege al Ungariei (Buda, septembrie 1529), în numele sultanului, accentua izolarea politico-militară a Moldovei. Intuindu-i consecințele, Petru Rareș a încercat să preîntâmpine această evoluție, prevalându-se de angajamentul antiotoman al Poloniei din tratatul de alianță pe care-l încheiase cu această țară încă din primul său an de domnie.

Chiar de la sfârșitul anului 1528, Rareș solicitase regelui Sigismund I un ajutor la plata haraciului către Poartă, oferindu-i în schimb serviciile „nu numai ale poporului, ci chiar ale persoanei și capului său împotriva tuturor dușmanilor"[5]. Regele iagiellon a refuzat însă solicitarea, cu toate că accepta cu plăcere oferta făcută de Rareș ca să-l „slujească".

Eșuarea proiectelor antiotomane la dieta de la Augsburg (vara anului 1530), tratativele inițiate în toamnă de Ferdinand cu Poarta, ca și încheierea armistițiului dintre cei doi regi ai Ungariei (13 decembrie 1530), l-au determinat pe domnul Moldovei să încerce deteriorarea raporturilor polono-otomane ca unic mijloc de depășire a impasului în care intrase. Având în vedere puterea Poloniei și eventuala antrenare a lui Zápolya în tabăra antiotomană, demersul ar fi avut perspective salutare în caz de reușită. Dar și un succes parțial ar fi dus la cointeresarea stăpânitorului moscovit, cu care negocierile fuseseră reluate, dar mai cu seamă a Habsburgilor, lucru ce ar fi oferit Moldovei șanse sporite de evitare a primejdiei otomane.

---

[1] I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în Arhivul Brașovului*, în CL 39, 1905, p. 177–178. Prin „săraci" se înțeleg negustorii.

[2] *Ibidem*, p. 57, doc. XXII. Comentat pentru prima oară de către I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau* (*1527–1538*), Viena, 1908, p. 62, citatul de mai sus continuă prin afirmația „ci-l voi da numai regelui Ioan, căci mi-e frate bun și prieten".

[3] *Călători străini*, I, p. 418.

[4] *Ibidem*, p. 378.

[5] Hurmuzaki, supl. II, 1, p. 18; Acta Tomiciana 10, Poznan, 1899, p. 11.

Pentru a determina Polonia să părăsească politica ambiguă din relațiile cu Poarta, manifestată prin repetate armistiții ce aveau să-și afle încununarea în tratatul de pace „veșnică" turco-polon din 1533, și să determine această putere la o politică antiotomană activă, Rareș a recurs la mijlocul extrem de presiune pe care-l avea la dispoziție și care a constat în ocuparea Pocuției în decembrie 1530, motivând că pentru acest fapt avea acordul sultanului, suzeranul său, deși acordul cerut de el îi fusese refuzat. Gestul de cutezanță al voievodului fusese precedat de inițiativa sa diplomatică din august 1530, când trimisese o solie prin care solicitase regelui Sigismund I cedarea Pocuției pe cale pașnică, cerere respinsă categoric de partea polonă.

Actul de forță al lui Petru Rareș de la sfârșitul anului 1530 nu a declanșat însă nici un fel de tratative moldo-polone în spirit antiotoman, oferind în schimb partidei filoruse din Polonia ocazia de a impune trimiterea unui nou sol la Istanbul, iar Porții dezavuarea inițiativei moldovene în afirmarea categorică a dreptului ei de suzeranitate. Redeschiderea problemei Pocuției a avut ca urmare abandonarea oficială a Moldovei de către Polonia în mâinile Porții.

Ajuns la Istanbul, la începutul lunii aprilie 1531, solul polon Jan Ocieski, *notarius terrae Cracoviensis* și secretar al cancelarului Regatului polon, care trecuse prin Transilvania și prin Țara Românească ocolind Moldova, a realizat cu satisfacție faptul că Poarta dezaproba acțiunea lui Rareș, a cărui pretenție de a fi ocupat Pocuția la ordinul Porții era deci lipsită de fundament. Mai mult decât atât, un pretendent domnesc, identificat în persoana viitorului domn Ștefan Lăcustă, a încercat cu acest prilej să se pună în valoare în detrimentul lui Rareș, dezavuat întru totul de către sultan. Apropierea polono-otomană urmărea să împiedice atât instalarea Habsburgilor în Ungaria, cât și atragerea Moldovei în sfera politică a acestora. Nu întâmplător Rareș a întreprins în cursul lunii iunie 1531 și primele tentative de reconciliere cu Ferdinand, fără a întrerupe însă relațiile cu Ioan Zápolya.

Operațiunile militare din vara anului 1531 i-au fost însă defavorabile lui Petru Rareș, care comanda personal o oaste de circa 20 000 de oameni — efectiv cel puțin dublu față de cel al oastei polone, compuse din mercenari —, precum și cele 50 de tunuri capturate de moldoveni la Feldioara.

Avangarda oștirii moldovene, compusă din 6 000 de oameni, conduși de Toma Barbovschi, starostele de Cernăuți și Vlad, pârcălabul de Hotin, a încercat să pună mâna pe cetatea Gwozdziecz, suferind însă o grea înfrângere la 19 august, după care Jan Tarnowski (Tarnovius), căpetenia oastei polone, a dobândit victoria decisivă de la Obertyn

(22 august 1531), unde moldovenii n-au știut să se folosească de tunurile dobândite la Feldioara și care au fost capturate de inamic. Pierderile omenești au fost, de asemenea, grele pentru moldoveni — se apreciază numărul morților lor între 3 000 și 7 000 de oameni — cărora li se adaugă vreo 20 de boieri luați prizonieri, printre care și logofătul Toader Bubuiog; puțin a lipsit ca în rândul lor să se afle însuși voievodul, rănit sever în încleștare.

Polonii și-au trâmbițat victoria prin scrisori adresate papei și monarhilor europeni, dar și prin broșuri de propagandă, în care regele lor — care nu luase direct parte la lupte — era asemuit cu Alexandru cel Mare sau cu Scipio Africanus, după moda Renașterii.

Cea mai mare pierdere pentru Moldova a fost însă aceea a Pocuției, provincie cu un număr de 12–15 orașe și târguri, cărora li se adăugau un număr foarte variabil, dar foarte mare, de sate (între 100 și 300, potrivit diverselor relatări), unde trăia o însemnată populație ortodoxă, printre care și moldoveni.

Înfrângerea de la Obertyn a agravat situația internațională a Moldovei, ducând în primul rând la o deteriorare sensibilă a poziției lui Rareș la Poartă, unde un pretendent aștepta să-i ia tronul; este posibil ca domnul să fi compensat această deteriorare a poziției sale prin mărirea tributului de la 8 000 la 10 000 de galbeni, cum este acesta atestat pentru anul 1532. În al doilea rând, voievodul nu a izbutit să ajungă la un acord de pace cu Polonia, care organiza, drept represalii, mai multe incursiuni de pradă în Moldova (dintre care cea mai importantă s-a încheiat cu o categorică înfrângere din partea moldovenilor la Tărăsăuți, la 4 februarie 1532), cu toate eforturile de mediere încercate, inclusiv din partea lui Ioan Zápolya și a lui Ferdinand de Habsburg, față de care Petru Rareș a inițiat o nouă apropiere, concretizată prin tratatul de alianță ratificat de el în fața trimișilor habsburgici la Iași, la 4 aprilie 1535. Conform acestui tratat, domnul Moldovei devenea vasal al împăratului apusean, dar numai în calitatea sa de rege al Ungariei, făgăduind chiar depunerea omagiului după înlăturarea suzeranității otomane. Obținea în schimb promisiunea unui ajutor acordat „cu toate puterile“ împotriva oricărui dușman, recunoașterea vechilor stăpâniri transilvănene, precum și un stipendiu de 6 000 de ducați. Considerată drept *membrum Hungariae*, Moldova urma să susțină lupta antiotomană a lui Ferdinand de Habsburg.

Acceptând înlocuirea unei suzeranități prin alta, Rareș a avut în vedere eficiența lor, cea habsburgică înfățișându-i-se mai mult nominală în condițiile de atunci. Noua legătură i-ar fi permis totodată consolidarea pozițiilor sale în Transilvania, unde noul voievod nu ar fi fost numit decât cu acordul său, iar forța militară a acestuia urma să-i fie pusă la dispoziție în cazul unei campanii împotriva turcilor. Domnul Moldovei mai spera în rezolvarea favorabilă a diferendului cu Polonia, prin intermediul Habsburgilor. El a supraapreciat, însă, potențialul lor militar, ignorând pe de altă parte contradicțiile lor cu casa domnitoare franceză, ca de altfel și interesul Iagiellonilor poloni de a îndepărta penetrația habsburgică în răsăritul Europei și la Dunărea de Jos.

Rivalitatea dintre poloni și Habsburgi a determinat politica Regatului iagiellon la concesii și la înțelegere cu Poarta otomană. În această perspectivă, toate încercările lui

Petru Rareș de a frâna consolidarea raporturilor polono-otomane au fost sortite eșecului, implicarea antiotomană a Poloniei dovedindu-se imposibilă în conjunctura internațională a vremii. Atitudinea Regatului polon de concesii față de Poartă și de recunoaștere a drepturilor acesteia asupra Moldovei s-a vădit cu diferite prilejuri, ca de exemplu în pretențiile solului trimis la Buda în iunie 1532, pentru tratative mediate de Aloisio Gritti și de Ioan Zápolya, unde domnul moldovean nu și-a trimis reprezentant, cunoscând condițiile avansate de partea polonă: obligația domnului Moldovei de a despăgubi pierderile provocate supușilor poloni în timpul războiului din 1531, cu acceptarea numai în caz extrem a schimbului de prizonieri și reciproca despăgubire a pagubelor, fiind absolut exclusă restituirea steagurilor și a tunurilor capturate de poloni la Obertyn, cerere atât de insistentă a lui Petru Rareș, care mai trebuia să renunțe definitiv la Pocuția. Se mai prevedea, în final, confirmarea de către domn și de către rege a tratatului din 1527, ca și extrădarea reciprocă a fugarilor din timpul războiului[1].

Încercări de restructurare a sistemului de alianțe. Împrejurările internaționale survenite în urma campaniei întreprinse de otomani împotriva Habsburgilor în vara anului 1532 deveneau din ce în ce mai nefavorabile pentru cauza creștină. În toamna aceluiași an se încheia și domnia lui Vlad Înecatul, voievodul Țării Românești, care-i devenise ginere și pe al cărui ajutor se baza Petru Rareș în rezolvarea conflictului său cu Polonia. De cealaltă parte, Sahib Ghirai, hanul tătarilor din Crimeea, dorea să obțină un stipendiu din partea polonilor, motiv pentru care tergiversa încheierea unei alianțe cu Moldova.

Neîncrezătoare în fidelitatea lui Petru Rareș, care în aprilie 1532 nu îngăduise trimisului său, Aloisio Gritti, să intre în Moldova, ba chiar se folosise de resursele transilvănene pentru înarmarea țării sale, Poarta își putea propune acum anularea libertății de acțiune pe care o dovedise urmașul lui Ștefan cel Mare.

În acest demers, puterea otomană a fost încurajată de neutralitatea polonă, ba chiar de tratatul polono-otoman de „pace perpetuă", obținut la 15 ianuarie 1533 de către Petru Opalinski, trimisul polon la Istanbul, tratat care reprezenta și o admonestare severă a domnului Moldovei.

Deși era încheiat numai pe durata vieții celor doi suverani, sultanul refuzând să angajeze politica externă a Porții otomane și după moartea sa, pacea „perpetuă" polono-otomană, încheiată la 15 ianuarie 1533, a reprezentat un mare succes al diplomației polone, până la începutul veacului al XVII-lea, aceasta constituind piatra unghiulară a politicii naționale polone, îndreptate împotriva puterii universale a papei, dar mai cu seamă a împăratului habsburg.

Ca urmare a acestei păci, în vara anului 1533, demnitarii otomani aduceau la cunoștință trimișilor poloni la Istanbul hotărârea sultanului cu privire la viitoarea depunere a lui Petru Rareș, hotărâre pe care și senatul polon avea s-o accepte în principiu la începutul anului următor.

---

[1] Acta Tomiciana 14, p. 477–480.

Izbucnirea războaielor turco-persan și, respectiv, polono-rus, în anul 1534, a amânat însă intervenția plănuită pentru înlăturarea lui Rareș, oferind acestuia răgazul necesar restructurării sistemului său de alianțe. El a reluat, astfel, contactul diplomatic cu Ferdinand de Habsburg încă din martie 1534, izbutind ca în același an să asigure conlucrarea tuturor factorilor politici îngrijorați de perspectiva accentuării suzeranității otomane asupra Țărilor Române.

Un succes de seamă al acestei conlucrări, la care contribuția lui Petru Rareș a fost esențială, a constat în înlăturarea lui Aloisio Gritti, aventurier de origine venețiană trecut în serviciul Porții, împărtășit în mare măsură din spiritul levantin ce-și netezea căi tot mai largi de pătrundere în Țările Române. Acest „regal client al sultanului“, pe cale de a-și croi o „Dacie otomană“[1], sub stăpânirea sa în Transilvania și a celor doi fii ai săi în Țara Românească și Moldova, a traversat Țara Românască de la Nicopole — Turnu la Târgoviște în perioada 25 iulie–1 august, de unde a ajuns la Brașov pe 4 august 1534. Aventura s-a încheiat, însă, cu suprimarea sa și a fiilor săi la Mediaș (28 septembrie 1534), acțiune în fruntea căreia s-a plasat Petru Rareș, beneficiind însă de concursul evident al lui Ștefan Mailath, căpetenie a partidei ferdinandiste, cu care Rareș reintrase în legături, ca și al domnului Vlad Vintilă al Țării Românești[2].

Deținător al titlului de guvernator al Ungariei și susținător, la Istanbul, al pretențiilor lui Ștefan Lăcustă la tronul Moldovei, Aloisio Gritti a fost înlăturat după ce comportamentul său, pus în legătură cu asasinarea lui Emeric Czibák, episcop de Oradea, numit de Zápolya și vicevoievod al Transilvaniei, provocase o revoltă generală a transilvănenilor. Asedierea lui la Mediaș, realizată cu concursul unui corp de oaste moldovean, ca și decapitarea sa, a însemnat o subminare fățișă a intereselor Porții. Conștient de acest lucru, Petru Rareș a urgentat tratatul de alianță cu Ferdinand de Habsburg, încheiat la 4 aprilie 1535. În paralel, domnul Moldovei a căutat să fructifice condițiile favorabile rezistenței antiotomane care s-au dezvoltat în lumea românească după înlăturarea lui Aloisio Gritti, ajungând la înțelegere cu noul voievod al Transilvaniei, Ștefan Mailath (1534–1539), precum și cu domnii Țării Românești — Vlad Vintilă, ca și Radu Paisie după aceea (în intervalul martie–iulie 1535).

Încrezător în posibilitățile apărute, Petru Rareș îl îndemna pe Ferdinand la deschiderea ostilităților, „căci momentul a sosit“, pe dată ce sultanul își dusese oștile împotriva Persiei[3]. Pentru a stimula și mai mult interesul Habsburgilor, în vara anului 1535 domnul Moldovei a întreprins o nouă expediție în Pocuția, pentru a-și implica mai îndeaproape aliatul în rezolvarea problemelor țării sale[1].

---

[1] N. Iorga, *Istoria românilor*^{2}, V (*Vitejii*), vol. îngrijit de C. Rezachevici, București, 1998, p. 21 (= ediția I, București, 1937, p. 20).

[2] Suprimarea lui Gritti a fost apreciată drept „o adevărată demonstrație a unității de acțiune a lumii românești în ansamblul ei“ (Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, I, p. 92). Detalii despre misiunea lui Aloisio Gritti la A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533–1534)*, în SMIM 7, 1974, p. 101–160.

[3] *Călători străini*, I, p. 371.

Numai că, în condițiile epuizării mijloacelor materiale ale imperiului, cu prilejul expediției tunisiene a lui Carol Quintul, ca și ale iminenței războiului dintre imperiali și Franța pentru succesiunea milaneză, Ferdinand de Habsburg n-a beneficiat de ajutorul efectiv al împăratului, fiind nevoit să recurgă din nou la tratative atât cu Ioan Zápolya, cât și cu Soliman Magnificul. Momentul favorabil al unei acțiuni antiotomane a fost astfel pierdut, întrucât după încheierea victorioasă a războiului cu Persia, începând din anul 1536 sultanul putea relua în Europa politica sa de combatere a Habsburgilor, mai ales că tratatul de alianță încheiat cu Francisc I îi ușura considerabil misiunea.

Campania lui Soliman Magnificul în Moldova (1538) și sfârșitul primei domnii a lui Petru Rareș. Campania întreprinsă și condusă chiar de sultan împotriva lui Petru Rareș a marcat eșecul încercărilor domnului moldovean de a implica atât Polonia, cât și pe Habsburgi într-o acțiune antiotomană efectivă. Încercările sale diplomatice de a normaliza raporturile cu Polonia au eșuat, ajungându-se chiar la o reluare a ostilităților în a doua parte a anului 1537, ca și la conflicte deschise ale Moldovei cu puterea otomană, mai ales că Petru Rareș refuzase cererea acesteia din urmă de a participa cu 6 000 de oșteni la luptele purtate de ea în Slovenia împotriva lui Ferdinand de Habsburg, în schimbul promisiunii de a obține Pocuția de la poloni, ca și de „iertare" a vinovăției domnului în cazul Aloisio Gritti. Acestea erau semne evidente ale „răzvrătirii", de care vorbesc cronicarii otomani ai vremii și care s-a concretizat în ruperea relațiilor Moldovei cu Poarta. Ajungând să intre în legături directe cu Carol Quintul, rămase însă fără urmări deosebite, Petru Rareș întreținea o atmosferă antiotomană prin declarații referitoare la autonomia țării sale, ca și prin programul iconografic al picturilor exterioare de pe pereții ctitoriilor de la Probota (1532), Humor (1535) și Moldovița (1537). Singurul său sprijin în acel moment dificil i-a fost alianța domnului Țării Românești, pe care și-a asigurat-o în aprilie 1537, precum și colaborarea secuilor. De asemenea, noua sa orientare spre Habsburgi i-a adus lui Rareș pierderea Ungurașului, ocupat de oamenii lui Zápolya (1536). Constituirea Ligii Sfinte la Roma (8 februarie 1538) de către Imperiul habsburgic, Veneția și papa Paul al III-lea (1534–1549), la care, prin tratatul de la Oradea (24 februarie 1538), a aderat și Ferdinand de Habsburg ca rege al Ungariei, a determinat Poarta la reluarea cu fermitate sporită a ofensivei antihabsburgice, prin pregătirea unei noi operațiuni navale în Mediterana, a unei expediții către India și a unei campanii de amploare în

---

[1] În scrisoarea adresată lui Ferdinand la 1 noiembrie 1535, Petru Rareș susținea suzeranitatea Coroanei ungare asupra Pocuției, teritoriu care, ca și Moldova, fusese „dat" înaintașilor săi de către regii angevini, cu condiția ca „noi să datorăm credință Sfintei Coroane, iar Sfânta Coroană să ne aibă sub tutelă", afirmând în continuare că „noi nu am vrut și nu vrem în nici un chip ca pământul Pocuției să fie depărțit de Sfânta Coroană" maghiară (A. Veress, *Acta*, I, p. 253–254). În chip evident, regalitatea polonă respingea întru totul asemenea argumente de suzeranitate maghiară asupra Moldovei și a Pocuției ca bază de discuții (Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985, p. 166).

Europa. Întrucât „nesupunerea“ lui Petru Rareș devenise evidentă, iar secretul înțelegerii dintre el și Ferdinand de Habsburg, încoronat ca „rege al romanilor“ încă din 11 ianuarie 1531, fusese dezvăluit sultanului de către Ioan Zápolya, ținta campaniei pregătite de Soliman Magnificul, în colaborare cu tătarii lui Sahib Ghirai, pentru vara anului 1538 în Europa, a devenit Moldova.

Această decizie a sultanului a fost încurajată și de atitudinea Poloniei care, încheind războiul cu Moscova și reîncepând ostilitățile în Pocuția, a găsit cu cale, mai ales în urma înfrângerilor provocate oștilor sale de către moldoveni pe Siret, la sud de Trembowla (1 februarie 1538), să reia ideea unei intervenții combinate cu turcii, motiv pentru care a și trimis o nouă solie la Istanbul[1].

În vara anului 1538, domnia lui Petru Rareș a ajuns, astfel, într-un mare impas, creat atât de către împrejurările externe nefavorabile, care au condus la campania osmano-tătaro-polonă împotriva sa, cât și de către situația din interiorul țării sale, unde se maturizase o puternică opoziție boierească, nemulțumită de guvernarea tot mai autoritară a voievodului, care judeca „pre direptate“ pricinile aduse în fața sa, ajungând să fie prețuit de elementele populare care alcătuiau oastea mare a țării, în vreme ce boierimea era nemulțumită de „asprimea pedepselor“, de intoleranța cu care domnul îi trata „cele mai mici abateri“, acuzându-l de „tiranie“. Este sugestiv faptul că la revenirea sa pe tronul Moldovei, în 1541, „poporul“ l-a întâmpinat „cu bucurie“, recunoscând în el pe domnul „care îl apără de nedreptățile celor puternici“[2].

Punând în valoare toate posibilitățile diplomatice și militare de care dispunea, voievodul a reușit totuși să întârzie considerabil înaintarea turcilor, solul său prezentându-se în fața padișahului pe 7 sau 8 august, pe când acesta se afla în apropierea Varnei, determinând apoi un popas de patru zile la Babadag pentru așteptarea răspunsului. Voievodul a acceptat, totodată, în ultimele zile ale lunii august 1538, tratatul de pace propus de poloni, la insistențele lui Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya, renunțând definitiv la Pocuția. Dar cererea pe care i-a adresat-o lui Jan Tarnowski de a-i pune la dispoziție o parte din cei 20 000 de osteni cu care acesta asedia Hotinul încă de la 18 august, i-a fost refuzată.

---

[1] În instrucțiunile date solului trimis de regele polon la Istanbul (mai 1538), se arăta că „în privința voievodului Moldovei, Înălțimea Voastră nu a vrut să fie inclus în tratat nimic nominal, deoarece el se află în credința și puterea Înălțimii Voastre imperiale, deci se cuvine să se afle legat în aceleași condiții ca și ceilalți supuși ai puterii sale, prin urmare nu-i va fi îngăduit să se îndepărteze în nici o chestiune, nici cât negru sub unghie, de tratatele încheiate de sacra maiestate regală și Înălțimea Voastră imperială“ (Iancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în SMIM 7, 1974, p. 309–319, aici p. 315). În răspunsul său, sultanul menționa: „Ne scrieți despre nelegiuirile valahului (referire la campaniile lui Rareș în Polonia și Pocuția — n.n.), a cărui stârpire ne rugați a o face, cooperând voi de dincolo și noi de dincoace. Ne-am hotărât a merge împotriva acelui tâlhar, având cu noi o oaste pe care pământul abia o mai poate ține. În ceea ce privește însă oastea voastră, nu credem tocmai de trebuință ca ea să treacă hotarele acestei țări (a Moldovei — n.n.), ci numai să stea în Ucraina și alte părți, pentru ca acel hoț să nu scape“ (Hurmuzaki, supl. II, 1, p. 108).

[2] Hurmuzaki, II, 4, p. 279.

Întorcându-se în zona Botoșani–Hârlău, unde oastea țării se afla concentrată la cifra record de 60 000 de oameni, Petru Rareș a reușit, se pare, să respingă o încercare a tătarilor de a trece Prutul pe la Ștefănești și a început pregătirile în vederea confruntării decisive. În acest scop, el a conceput planul lovirii forțelor inamice (formate din circa 150 000 de turci și 50 000 de tătari), cu prilejul trecerii acestora din valea Bahluiului Mic în cea a Siretului, urmând ca lupta propriu-zisă să se desfășoare la ieșirea din „trecătoare".

Inițiativa domnului a fost însă paralizată de boierimea convinsă de inutilitatea rezistenței, în frunte cu fostul pârcălab de Hotin, Mihu, devenit apoi portar de Suceava, ca și cu fostul logofăt Trotușan, care fuseseră reprimiți în sfatul domnesc, reorganizat de către voievod în iarna anilor 1529–1530, alături de alți boieri ce fuseseră pribegi în Polonia, ca pisarul Glăvan, promovat cu același prilej în demnitatea de vistier.

Această atitudine a boierimii s-a conturat bine cu prilejul acțiunii inițiate de puternicul detașament turco-tătar condus de Mehmed beg în vederea prinderii voievodului, în jurul datei de 10 septembrie 1538. Descoperirea conjurației l-a salvat pe domn de la captivitatea turcească, dar nu i-a salvat și tronul Moldovei: surprins de situație și izolat de forțele militare la care ar fi putut apela, la 14 septembrie, Petru Rareș lua calea pribegiei, îndreptându-se mai întâi spre Hotin, dar întorcându-se apoi către mănăstirea Bistrița, urmărit de oastea lui Mehmed beg, pe care cursele pregătite anterior de voievod îl împiedicaseră să sosească la momentul potrivit. După o săptămână de episoade dramatice, narate de cronicarul Grigore Ureche[1], Petru Rareș reușea să se închidă în cetatea Ciceului, feuda sa transilvană.

Unite la Iași cu cele ale lui Sahib Ghirai (9 septembrie 1538), oștile lui Soliman Magnificul n-au întâlnit în drumul lor către Suceava decât fortificații părăsite de luptători, iar boierimea era retrasă la Bădeuți, în așteptarea deznodământului.

Ajuns la 15 septembrie în cetatea Sucevei, unde portarul (sau hatmanul) Mihu, însărcinat cu apărarea ei, poruncise deschiderea porților, sultanul a dictat condițiile păcii, pe care boierii au fost nevoiți să le accepte: (1) înlocuirea lui Petru Rareș cu Ștefan Lăcustă, un reprezentant al dinastiei crescut din pruncie la Istanbul; (2) îndeplinirea obligatorie a tuturor firmanelor Porții și abținerea de la orice acțiuni ostile acesteia; (3) prezentarea haraciului din doi în doi ani, personal de către domn, desigur că în vederea reconfirmării sale pe tron; (4) efectuarea pazei personale a domnului de către un corp de ieniceri și (5) transformarea părții de sud a teritoriului moldovenesc dintre Prut și Nistru în raia (caza) turcească, alături de construirea unor cetăți la Fălciu și Tighina. Astfel și-a început existența raiaua *Bender*.

---

[1] „Văzând Petru vodă că l-au împresurat vrăjmașii din toate părțile și ai săi l-au părăsit toți, lăsat-au scaunul și s-au dus spre munți, unde, cunoscând că nici acolo nu se va putea mistui, au socotit să treacă în Țara Ungurească " (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 154), adică în Transilvania, reușind să se pună în siguranță în cetatea Ciceului după multe peregrinări prin locuri greu accesibile, care l-au ferit de vigilența urmăritorilor, ca și a străjilor de la marginea Transilvaniei.

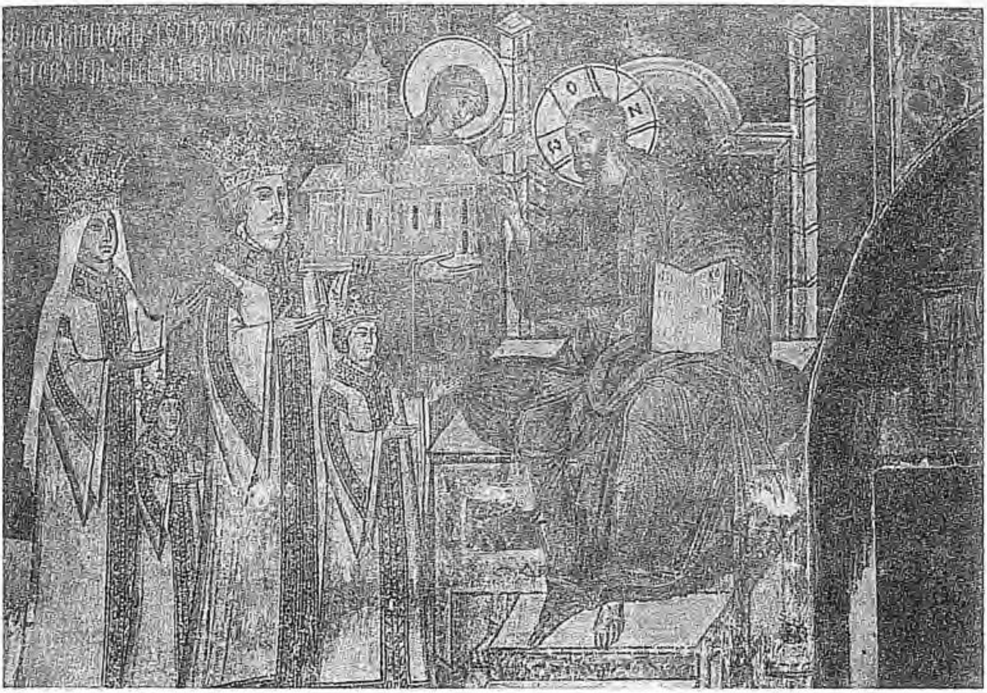

Fig. 87 Petru Rareș cu familia, frescă de la mănăstirea Moldovița.

Înscrise într-un *berat* — cel dintâi firman de învestitură pentru un domn al Moldovei — aceste stipulații consfințeau controlul efectiv al Porții asupra politicii Moldovei, al cărei teritoriu suferea o nouă rășluire care, înlesnind cooperarea turco-tătară, urma să asigure supremația politico-militară a acesteia asupra spațiului est-carpatic.

După un popas de cinci zile în reședința principală a țării, timp în care turcii au reușit să descopere și tezaurul domnesc ascuns în hrubele cetății, de o valoare care i-a uimit chiar și pe cei ce și l-au însușit, oștile lui Soliman Magnificul s-au retras din Moldova înapoind însă, la trecerea Dunării, robii și pleanul (prada). Invadatorii vor fi considerat probabil valoarea acestora prea mică în comparație cu aceea a tezaurului capturat de ei. Întrucât drumul de întoarcere al turcilor a trecut pe la Tighina, într-o inscripție turcească așezată aici, sultanul menționa că-l izgonise din scaun „pe voievodul Petru, un rebel cu multe răutăți“, devenind astfel „cuceritor al țării Bogdan“ prin potcoava calului său[1].

Anul 1538 a rămas fundamental nu numai pentru istoria ulterioară a Moldovei, ci și pentru aceea a întregului răsărit european, dominat de puterea osmană. Astfel, în aceeași lună în care Soliman rezida la Suceava, flota otomană condusă de Hayreddin Barbarossa obținea o mare victorie asupra „Ligii Sfinte“ la Preveza (28 septembrie 1538), rămânând

---

[1] M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova <1538/945>*, în Studii RdI 9, 1956, 2–3, p. 107–123.

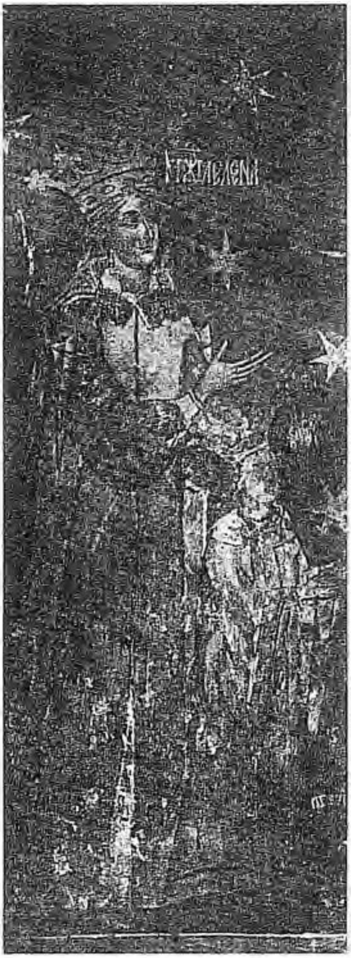

Fig. 88 Doamna Elena, soția lui Petru Rareș, frescă de la mănăstirea Humor.

astfel stăpâna incontestabilă a Mării Mediterane pentru mai bine de trei decenii. De asemenea, cucerirea de către turci a cetății venețiene Castelnova din sudul Dalmației (august 1539), armistițiul dintre Ferdinand de Habsburg și Soliman Magnificul (1539), precum și pactul turco-venețian din octombrie 1540, marcau definitiv supremația otomană, care obținea noi achiziții teritoriale pe seama Veneției (portul Monembasia, situat pe coasta de est a Peloponesului).

Subordonarea politică a Moldovei față de Poartă însemna și anihilarea posibilității de realizare a unei confederații românești autonome, puse sub patronajul domnului de la Suceava, întrucât dispărea pe de o parte elementul catalizator al acesteia, iar pe de altă parte Țara Românească se afla într-o situație mult mai gravă, iar Transilvania avea să accepte și ea suzeranitatea otomană. Libertatea de mișcare a otomanilor nemaifiind stânjenită în aceste părți, Imperiul habsburgic și Regatul polon au trebuit să suporte o presiune militară sporită din partea Porții.

Ștefan Lăcustă și Alexandru Cornea. Îngrijorarea produsă în mediile polone de vecinătatea forțelor otomane cu ocazia campaniei din 1538 a făcut ca Sigismund I să se arate tot mai interesat de soarta Moldovei, iar în subsidiar și de aceea a Țării Românești sau, mai ales, de cea a Transilvaniei, unde fiica sa Isabella a fost căsătorită cu „craiul" Ioan Zápolya.

Instalat în timpul acestei campanii de către Soliman Magnificul ca domn al Moldovei, ***Ștefan Lăcustă*** era văzut ca „omul sultanului" în mediile europene, ba chiar tratat „ca un pașă" de către acestea[1]. În două scrisori trimise, la 6 martie 1539, de către Sigismund I marelui duce Albert al Prusiei și lui Ioachim de Brandenburg se afirma că noul domn al Moldovei făcea parte din anturajul sultanului („ex cohorte sua"), fiind considerat „un vecin primejdios și neplăcut, despre care circulă chiar zvonul că va invada statele germane în vara următoare"[2].

---

[1] Șt.S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în AIIAI 17, 1980, p. 661–662; Idem, *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, în Petru Rareș, București, 1978, p. 161–174.

[2] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea* București, 1979, p. 11–14.

Pentru a depăși acest handicap de imagine ce i se crease în ochii lumii occidentale, noul domn a reluat legăturile cu lumea creștină, reînnoind tratatul moldo-polon pregătit încă din vremea lui Petru Rareș (20 februarie 1539, cu mai multe precizări la 1 iunie 1540), și restabilind contactele diplomatice cu Ferdinand de Habsburg, inițiative care nu i-au ameliorat însă sensibil poziția politică nici în exterior, nici în țară, unde o invazie de lăcuste i-a perpetuat numele până astăzi, iar boierimea l-a privit cu destulă neîncredere, susținând doi pretendenți, pe care domnul i-a ucis, dar mai cu seamă solicitând recăpătarea teritoriilor ocupate de turci în sud-estul țării; această pretenție era prea greu de îndeplinit în condițiile de atunci, mai ales dacă avem în vedere și atitudinea defetistă pe care boierimea o manifestase cu ocazia campaniei otomane din 1538. În decembrie 1540, voievodul a fost asasinat de către marea boierime, în frunte cu Găneștii și Arbureștii.

Tot un descendent din familia domnitoare a țării, noul domn ***Alexandru Cornea*** s-a așezat în fruntea revoltei antiotomane, care atacase deja (octombrie 1540) forțele turcești de la Tighina, Cetatea Albă și Chilia, scontându-se pe sprijinul regelui polon care-și oferise „protecția“, ca și pe acela al lui Ferdinand de Habsburg, dispus să primească din nou Moldova sub ascultarea sa, mai ales că moartea, survenită între timp, a lui Ioan Zápolya (22 iulie 1540), redeschidea succesiunea Coroanei maghiare.

Această atitudine oscilantă a boierilor, care solicitaseră „prietenia“ regelui polon în conformitate cu „vechile jurăminte și legături“[1], fiind însă permanent atenți la mișcările turcilor, a întărit determinarea sultanului de a prefera mâna de fier a lui Petru Rareș la domnia Moldovei, unde avea nevoie de o situație stabilă, în contextul unei posibile instabilități politice în Ungaria, eventualitate deschisă de moartea lui Zápolya.

Pusă în legătură cu decizia Porții de a interveni din nou în desfășurarea situației politice din Moldova[2], care dădea semnele unei instabilități defavorabile intereselor otomane la momentul respectiv, asasinarea lui Ștefan Lăcustă a avut un rezultat diferit de cel scontat de boierime, precipitând decizia Porții de a-l restabili pe Petru Rareș în domnia Moldovei. În acest context, trimișii lui Alexandru Cornea s-au întors de la Istanbul fără steagul de învestitură.

După un refugiu de mai bine de un an și jumătate în cetatea Ciceu, Petru Rareș ajunsese la Istanbul încă din februarie–martie 1540, în urma unor cereri repetate pe care sultanul le adresase lui Ioan Zápolya în acest sens, căci „ungurii nici într-un chip n-au vrut să-l lase, dându-i vină, că țiind scaunul la Moldova, multă asupreală au avut de cătră însul. Și încă adăogea, de-l făcea notceagoșu, zicându că are moșii și ocine cu dânșii împreună“[3]. Inițiativa călătoriei la Istanbul, pentru ca sultanul „să-l ierte, plecându-și capul supt sabiia împăratului", aparținuse chiar lui Petru Rareș, care din Ciceu adresase o scrisoare în limba slavă sultanului, „știindu carte sârbească Elena, doamna-sa"[1].

---

[1] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*³, Vălenii de Munte, 1932, p. 25–27.

[2] Șt.S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 179 și urm.; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 21.

[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 158–159. *Notceagoș* reprezintă redarea coruptă a maghiarului *Nagyságos*, care înseamnă „Măria Ta“ (cf. A. Veress, *Note la amănuntele ungurești din Letopisețul Țării Moldovei al lui Grigore Ureche și Simion Dascălul*, în RIR 3, 1933, p. 384).

La Istanbul, Petru Rareș a izbutit, cu prețul unor mari sume de bani, să redobândească tronul, cu respectarea condițiilor din 1538, dându-i-se steag de domnie la Adrianopol la începutul lui ianuarie 1541 și fiind învestit cu caftan și cucă, după protocolul otoman. Se pare chiar că turcii au renunțat la o parte a teritoriului dintre Prut și Nistru, implicit la construirea cetății Fălciu, declarându-se dispuși să restituie și cetatea Tighina, în schimbul a 10 000 de zloți. Depunerea oficială a actului de credință față de sultan din partea domnului Moldovei, o dată cu asumarea obligației de a-l repeta din trei în trei ani și de a trimite pe cel mai mare dintre fii ca ostatic la Poartă, reprezenta și ultimul act al închinării din 1538. Numai o parte din aceste obligații s-au realizat, altele nu: între acestea din urmă, cei 500 de călăreți otomani ce trebuiau primiți în Moldova nu au rămas aici, deși voievodul plecase din Adrianopol (9 ianuarie 1541) însoțit de 3 000 de ieniceri și spahii; de asemenea, Petru Rareș nu s-a mai dus niciodată la Poartă. Tributul a fost însă mărit, chiar dublat la 30 000 de galbeni, iar în 1542 voievodul avea să afirme că „dacă n-aș fi plătit din averile mele ca să devin iarăși domn, locul meu ar fi acum ocupat de un turc, ca la Buda"[2]. Se poate afirma, însă, că speranța conform căreia în noua sa domnie „vom fi ce am fost și mai mult decât atâta, vom plăti tot pe tocmai"[3], s-a realizat mai mult în privința reprimării adversarilor, dar prea puțin și în privința unor notabile succese militar-politice ale sale.

Deși reușise să adune o oaste de 15 000 de oșteni, cu care să se împotrivească lui Petru Rareș, Alexandru Cornea a fost părăsit de majoritatea boierilor care, anticipând desfășurarea evenimentelor, au mers la Brăila pentru a se închina fostului domn, sosit acum prin hotărârea Porții, iar ceilalți l-au prins pe Cornea, predându-l lui Petru Rareș înaintea ciocnirii de la Galați, în jurul datei de 9 februarie 1541. Semn al unor moravuri încă rudimentare și barbare, Alexandru Cornea a fost decapitat, deși el solicitase să fie tăiat la nas și călugărit, în virtutea unui obicei moștenit din Bizanț.

A doua domnie a lui Petru Rareș. Revenit în țară, Petru Rareș a ajuns la Suceava (21–22 februarie 1541), după ce fusese întâmpinat cu toată cinstea la Bârlad de către vornicul Efrem Huru al Țării de Jos. Cu sprijinul și sub protecția Porții, a urmat apoi (11 martie 1541) decapitarea marilor boieri considerați „trădătorii noștri", ca Mihu hatmanul, Trotușan logofătul, Crasnăș vistierul, comisul Pătrașcu, Cosma logofăt al doilea, acuzați de acțiuni ce ultragiaseră autoritatea imperială a sultanului, ca și de asasinarea lui Ștefan Lăcustă, deși domnia acestuia continua să fie considerată o uzurpare. În dregătoriile rămase libere au fost promovați alții, chiar dacă slujiseră sub cele două domnii anterioare, ca fostul vistier Mateiaș, care devenea mare logofăt, Toma dintre logofeții mici, care lua locul vistierului Crasnăș, sau Petru Vartic îl înlocuia pe Mihu ca portar al Sucevei, titlu care a început să fie echivalat cu acela de hatman. Cămărașul Nicoară Hâra, care-l însoțise pe voievod în pribegie, a devenit pârcălab de Hotin.

---

[1] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 158.

[2] Hurmuzaki, II, 1, p. 157–159.

[3] *Ibidem*, XV, 1, p. 390–391, traducere în N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. 200–201. Această afirmație a fost făcută de Petru Rareș în scrisoarea trimisă din Istanbul prietenului său Toma Boldorffer (Waldorffer) din Bistrița, la 23 iunie 1540.

Dincolo de măsurile represive la a căror îndeplinire a vegheat însuși împuternicitul sultanului, a doua domnie a lui Petru Rareș nu s-a deosebit esențial de prima ca mod de guvernare. S-a repetat bunăvoința față de colaboratorii firești în conducerea statului, domnul respectându-și promisiunea pe care o făcuse la Brăila, de a ierta comportarea anterioară a boierimii, păstrând în sfat chiar foștii dregători ai lui Ștefan Lăcustă. Majoritatea dregătorilor a fost totuși formată din elemente care nu se compromiseseră nici în 1538, nici în cele două domnii ulterioare, asigurând, prin poziția lor socială, sprijinul și fidelitatea de care Petru Rareș avea nevoie. Boierii pribegi au fost, însă, urmăriți până la sfârșitul domniei acestuia, întrucât se arătau ostili revenirii sale pe tron.

În scop similar, domnul a procedat și la reorganizarea teritorială a curtenilor, desemnându-i în fruntea lor pe vătafii de ținut din rândul celor credincioși. De asemenea, ca și înainte de 1538, domnul a promovat forme de conducere menite a repune atât instituția pe care o reprezenta, cât și familia sa în drepturile anterioare. Profitând de absența logofătului Mateiaș, lăsat ostatic la Făgăraș în schimbul lui Ștefan Mailath, Petru Rareș s-a dispensat de colaborarea sfatului domnesc, limitând activitatea cancelariei oficiale la aceea a unui oficiu de transmitere a deciziilor sale; totodată, el a contestat hotărârile cu caracter public ale precedentei domnii, anulându-i până și hotărârile date în chestiuni funciare curente.

Nu trebuie pierdută din vedere nici poziția favorabilă pe care păturile sociale inferioare au avut-o față de domnia autoritară a lui Petru Rareș[1].

Raportându-ne la prima domnie, aceeași continuitate de preocupări o vădește și politica externă a celei de-a doua domnii a voievodului, chiar dacă tratatul moldo-polon din 1538 încheiase disputa pentru Pocuția, iar raporturile Moldovei cu Poarta impuneau respectarea intereselor acesteia din urmă. Drept urmare, Petru Rareș și-a propus ca prim obiectiv al noii sale domnii refacerea poziției anterioare în întregul spațiu românesc.

În acest sens, el și-a condus oastea în Transilvania (iunie–iulie 1541), unde Ștefan Mailath devenise căpitan general al regatului după moartea lui Ioan Zápolya, și, contestând dreptul la succesiune la tron al nevârstnicului Ioan Sigismund, încerca să ajungă el în fruntea unui principat autonom tributar Porții asupra căruia să poată domni după modelul voievozilor din Țara Românească și Moldova. Consecvent atitudinii sale proferdinandiste, acest fost adversar al domnului Moldovei, ca și al lui Zápolya, se retrăsese la Făgăraș. Într-o asemenea desfășurare de evenimente, după joncțiunea forțelor sale cu acelea ale lui Radu Paisie și cu detașamentul turcesc al lui Küçük Bali-beg de la Nicopole, Petru

---

[1] Un observator contemporan nota că „poporul din Moldova s-a bucurat mult de reîntoarcerea lui Petru, pentru că-l apăra de nedreptățile boierilor și stăpânilor săi; si astfel că acesta, părăsindu-și pe stăpânii săi, a alergat de bunăvoie la Petru, voievodul său de mai înainte".

Rareș s-a îndreptat spre locul de refugiu al lui Mailath. Asediul cetății Făgăraș nu a mai avut însă loc, deoarece, din inițiativa comandantului otoman, Mailath a consimțit la o întrevedere încheiată cu arestarea și cu trimiterea sa în captivitate la Istanbul (19 iulie 1541).

În afara acestui deznodământ, pe care probabil nici nu-l prevăzuse (o dovadă în acest sens fiind lăsarea ca ostatic a logofătului Mateiaș), campania transilvăneană i-a prilejuit lui Petru Rareș reluarea vechilor legături cu brașovenii și cu secuii, o parte a oștirii sale întorcându-se pe la Câmpulung Moldovenesc, după ce străbătuse zona răsăriteană a provinciei. Intuind interesele particulare ale comunităților etnice de secui și de sași și fructificând necesitatea lor vitală de colaborare cu Țările Române extracarpatice, Petru Rareș a dobândit și rolul de protector al acestora.

Întreprinsă din ordinul sultanului, după cum reiese din solia trimisă de voievod regelui polon în martie 1541, campania transilvană a lui Petru Rareș a coincis și cu expediția organizată de Soliman Kanunî ca răspuns la asediul Budei de către forțele ferdinandiste, asediu încheiat prin marea înfrângere a imperialilor la Buda (29 august 1541), transformarea în pașalâc a Ungariei centrale, cu sediul la Buda (august–septembrie 1541), iar a Transilvaniei în principat autonom sub suzeranitate otomană, statut politic sancționat prin dietele de la Debrețin (18 octombrie 1541) și Turda (22 martie 1542) și asemănător aceluia al Țării Românești și al Moldovei.

Referitor la atitudinea adoptată de el în dificilul context internațional al momentului, domnul Moldovei preciza regelui polon că „unde împăratul turcesc ne va porunci să mergem la război, eu acolo trebuie să merg, nu de voie ci de nevoie, și cu toate că nu m-aș duce bucuros, totuși trebuie să mă duc, căci pe noi ne-au dat creștinii păgânilor“, iar turcii îl puseseră căpetenie între creștini pentru a ține cu turcii, „dar eu n-am ținut de bunăvoe cu ei și nici nu voi ține“[1].

Transformând Ungaria centrală în pașalâc, sultanul îi lăsa titlul regal lui Ioan Sigismund Zápolya, dar cu autoritate restrânsă doar la voievodatul Transilvaniei, devenit principat autonom. Conștientă de nesiguranța stăpânirii sale aici, tulburată și de pretențiile lui Petru Rareș de a-și recăpăta cetățile și posesiunile în Transilvania, Isabella Zápolya, mama minorului Ioan Sigismund, având reședința acordată de sultan la Lipova, a încheiat cu Ferdinand de Habsburg tratatul de la Gilău (29 decembrie 1541), în virtutea căruia Ferdinand devenea stăpânul de drept al Transilvaniei și al coroanei regale a Ungariei, iar episcopul de Oradea George Martinuzzi (Juraj Utješenović), care urmărea să scoată principatul de sub suzeranitatea otomană și să-l aducă sub puterea austriacă, fiind răsplătit de către dietă cu titlul de „locțiitor al principelui“.

În ianuarie 1542, prin dieta imperială de la Speyer, statele germane au convenit cu Ferdinand de Habsburg crearea unei mari oștiri în vederea unei expediții antiotomane, pusă sub comanda supremă a lui Ioachim al II-lea de Hohenzollern, markgraf de Brandenburg, deci principe elector, fiind în plus și unul dintre ginerii regelui polon.

---

[1] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 51.

Întrucât stabilirea reginei Isabella și a fiului său Ioan Sigismund la Lipova avusese loc prin puterea turcilor, Petru Rareș s-a văzut în imposibilitate de a-și mai relua proiectele de odinioară în privința Transilvaniei, fapt care ar fi însemnat o sfidare fățișă a Porții; domnul Moldovei a încercat *in extremis* dobândirea independenței politice prin încheierea unui tratat secret de alianță cu Ioachim al II-lea (1 martie 1542), consimțind la finanțarea expediției și la aprovizionarea oastei cruciate[1]. În paralel, Petru Rareș a obținut permisiunea sultanului pentru o nouă campanie în Transilvania, cu posibilitatea de a trece chiar Tisa în ajutorul beglerbegului de Buda, dar cu scopul ascuns de a putea pactiza cu oastea creștină la momentul potrivit.

Noua legătură internațională contractată de domnul Moldovei demonstrează hotărârea sa de a se folosi din plin de conjunctura politică și militară. La cererea sa, secuii i-au promis din nou ascultare, anunțându-l chiar pe sultan că îl recunoșteau drept domn al Transilvaniei. Petru Rareș s-a adresat altminteri în mod explicit transilvănenilor, cerându-le să nu se opună pătrunderii oștilor sale și celor ale domnului Țării Românești, cu scopul vădit — de care cronicarul Wolfgang Bethlen îl informa pe George Martinuzzi — ca „atunci noi să cădem de acord cu nobilii mai de seamă ai acestui regat și într-o voință comună să facem cu ei o dietă și să hotărâm împreună mai ales asupra treburilor acestui regat“[2]. De aceea, ocuparea Mediașului, unde urma probabil să se întrunească această „dietă“, era prevăzută în planul de acțiuni militare, după cum unirea cu oștile creștine, care erau chemate să ierneze în Transilvania ar fi oferit în continuare posibilitatea unei rezistențe de succes împotriva turcilor. Domnul Moldovei își asocia, astfel, numele de ideea confederării Transilvaniei într-un organism politic comun cu Moldova și cu Țara Românească, aflat sub patronajul său. Conștiința unei unități a românilor cu cei din spațiul extracarpatic era observată de către Petru Porembski, secretarul polon al reginei văduve Isabella Zápolya, prin afirmația că „unii români au o bună parte din țară“, adică din Transilvania, continuând că părțile locuite de români ar trece cu ușurință de partea lui Petru Rareș, „din pricina comunității de limbă“[3].

Retragerea armatei lui Ioachim de Brandenburg de la Buda, la începutul lui octombrie 1542, a anulat însă toate proiectele lui Petru Rareș, transformând intervenția sa în Transilvania, în lunile octombrie–noiembrie, într-o simplă demonstrație de forță în fața

---

[1] Voievodul se angaja, la momentul oportun, „noi împreună cu supușii noștri, precum și cu ceilalți care vor fi cu noi, vom întoarce toate puterile și oastea noastră și vom trece de partea oastei creștine și-i vom da ajutor“ (I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente*, București, 1971, p. 160–163). Alte trei documente emise la Viena sau lângă Viena de „căpitanul suprem“ al cruciadei Ioachim al II-lea la 24 iunie, 29 iunie și 6 iulie 1542, vorbesc de sume mari de bani și de un mare număr de boi aflat în tranzacție: spre exemplu, primul document afirmă că electorul ar fi primit deja de la domnul moldovean 100 000 de florini unguești „bani gata“, iar alți 100 000 de florini i-ar fi primit în boi, pe care i-ar fi vândut. Alte clauze precizau condițiile viitoarei colaborări și ale restituirii împrumutului (*Ibidem*, p. 164–170).

[2] Hurmuzaki, II, 4, p. 321.

[3] *Ibidem*, p. 306–307 (doc. nr. CLXXI).

Braşovului, a Mediaşului şi a Bistriţei. Nici una din vechile posesiuni ale domnului Moldovei nu a putut fi recuperată, deşi Cetatea de Baltă a fost asediată timp de şase zile, iar Bistriţa a suportat un atac general al forţelor moldovene. În această situaţie, dieta de la Turda (22 decembrie 1542) nu putea hotărî decât plata tributului către Poartă şi recunoaşterea suzeranităţii sultanului. Tocmai de aceea, trimiţându-şi o parte a oştilor sale în Transilvania, în noiembrie 1543 şi în iunie 1544, Petru Rareş nu a mai urmărit decât redobândirea vechilor sale posesiuni, Ciceul şi Cetatea de Baltă, pe care curând le-a şi recăpătat, dar fără cele două cetăţi, care fuseseră demolate între timp, din dispoziţia lui Martinuzzi şi a reginei Isabella.

Pe de altă parte, pierzând speranţa de a mai putea răscumpăra Tighina, din 1543 domnul Moldovei a trecut la zidirea cetăţii de piatră de la Soroca, pusă sub comanda pârcălabului Cazan. Domnul a evitat, totodată, prestarea jurământului de fidelitate la Istanbul după împlinirea celor trei ani din a doua domnie, prevalându-se de numeroasele servicii pe care le adusese Porţii până atunci. De altfel, după consolidarea paşalâcului de la Buda în urma campaniei turceşti din 1543, Petru Rareş se afla practic în afara oricărei şanse de anulare a suzeranităţii otomane.

La atitudinea rece şi foarte rezervată pe care regele polon continua să o menţină faţă de Petru Rareş şi în cursul celei de-a doua domnii, domnul observa, prin intermediul soliei conduse de Avram Banilovschi, staroste de Cernăuţi, mai întâi către N. Sieniawski, voievod de Belz, faptul că „Măria Sa regele nu m-a onorat încă să-mi trimită un sol, n-a binevoit să-mi trimită pe vreunul din panii sau curtenii săi; dacă Măria Sa mi-ar fi trimis un orăşean sau un ţăran, măcar dacă mi-ar fi legat o scrisoare de gâtul unui câine şi mi-ar fi trimis-o, aş fi primit-o cu recunoştinţă", punând în contrast această atitudine a regelui polon faţă de el cu aceea a sultanului, care „nu mă consideră ca o slugă, ci ca pe fiul său". Continua afirmând că „voi prefera ca ţara mea să nu aibă, din toate părţile, ca vecini, decât domni creştini"[1]. Avram Banilovschi şi-a continuat solia până la rege, în faţa căruia afirma că „ţara noastră a Moldovei a fost poarta şi cheia acestor ţări a Ungariei şi Poloniei şi nu numai a acestor două ţări, ci şi a altor ţări creştine", dar „aţi lăsat păgânii mai întâi în ţara Moldovei, şi au răsturnat porţile şi au rupt cheia pentru toate ţările creştine"[2].

Alte incidente diplomatice au marcat relaţiile româno-polone şi în ultimii ani ai domniei lui Petru Rareş, fie în legătură cu peripeţiile unor soli moldoveni care treceau spre Moscova prin teritoriul polono-lituanian, fie cu tezaurul primit ca zestre de o fiică a lui Ştefan cel Mare care fusese căsătorită cu principele lituanian Teodor Wisniowiecki, tezaur revendicat de Rareş.

O caracterizare sugestivă a personalităţii acestui vrednic voievod o găsim la cronicarul Grigore Ureche: „Cu adevărat era ficior lui Ştefan vodă cel Bun, că întru totul simăna cu tătâne-său, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândiia, lucruri bune făcea, țara și moșiia sa ca un păstor bun o ocrotiia, judecată pre direptate făcea. Almintrilea de stat era om cuvios și la toate lucrurile îndrăznețu și la cuvântu gata, de-l cunoștea toți că iaste harnic să domnească țara“[1].

---

[1] Hurmuzaki, supl. II, 1, p. 156–161.

[2] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 72–73. Sintagma privitoare la rolul Moldovei de „poartă" şi cheie a Creştinătăţii fusese folosită şi de tatăl lui Petru Rareş, Ştefan cel Mare.

Capabil să se impună în interior, Petru Rareș s-a făcut remarcat de către contemporanii săi prin inițiative rapide și îndrăznețe în exterior, chiar dacă rezultatele lor au fost anihilate de împrejurările politice dificile și chiar ostile. A rămas însă în memoria posterității poziția sa de hegemon în lumea românească a perioadei. O expresie elocventă a acestui fapt a reprezentat-o nunta fiicei sale Chiajna (iunie 1546) cu noul domn al Țării Românești, Mircea Ciobanul, ca și prietenia constantă pe care i-au cultivat-o factorii politici din Transilvania. În privința mediilor românești de acolo, el a exercitat chiar și un control spiritual. La 19 iulie 1546, domnul îi informa pe bistrițeni că „am ales pe acest episcop al nostru cu numele Tărasie la episcopia de Vad“, cerând pentru noul episcop aceeași atenție și jurisdicție ca și aceea a „episcopului dinainte“[2]. Anastasie, precedentul episcop, fusese scos din scaun în urma implicării sale în complotul din 1538, prin care se urmărise prinderea lui Petru Rareș, refugiat atunci în cetatea Ciceu, și predarea acestuia în mâinile lui Ștefan Lăcustă.

Ultimii ani ai domniei sale au reprezentat, însă, în ansamblu o perioadă de relativă liniște, raporturile diplomatice cu Moscova, cu Polonia, cu Habsburgii și cu reprezentantul intereselor acestora în Transilvania, George Martinuzzi, fiind lipsite de tendința antiotomană prezentă în mai toate inițiativele sale anterioare. Amploarea activității constructive desfășurate acum la Bistrița, Bisericani, Căpriana, Râșca, Târgu Frumos și Roman, precum și reluarea activității de cancelarie, impresionantă în ultimul an de domnie comparativ cu perioada anterioară, atestă caracterul predominant al preocupărilor de ordin intern ale voievodului, care la 2–3 septembrie 1546 și-a sfârșit „o viață plină de cele mai neașteptate și mai izbitoare peripeții“, ca și o domnie rămasă fără mari urmări, deși ea avusese darul de a implica Moldova în toate marile probleme ale vremii[3].

Deosebit de dificilă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, situația internațională nu putea favoriza încercările românilor de eliberare de sub suzeranitatea otomană, devenită deosebit de apăsătoare după prăbușirea Regatului ungar. Având de făcut față propriilor lor greutăți sau căutând să lărgească teritoriile aflate sub stăpânirea lor, suveranii celorlalte state vecine ca Imperiul habsburgic ori Polonia erau prea puțin interesați în autonomia politică a Țărilor Române, urmărind să înlocuiască suzeranitatea otomană asupra acestora prin propria lor stăpânire, în virtutea tradiției politice medievale.

În acest sens au acționat în primul rând Habsburgii (sau imperialii), care prin numeroase acțiuni diplomatice și militare au căutat să alipească Transilvania la Imperiul habsburgic și să desprindă Țara Românească și Moldova din sistemul politic otoman. Fiind situați, însă, prea departe de spațiul românesc, Habsburgii n-au reușit să înlocuiască suzeranitatea otomană prin propriul lor sistem politic; atunci când au ajuns la tron cu ajutorul imperialilor sau au fost chiar impuși de către aceștia, unii domni ai Țărilor Române, ca Radu Ilie (noiembrie 1552–mai 1553) în Țara Românească sau Despot vodă (noiembrie 1561–noiembrie 1563) în Moldova, nu au găsit sprijinul făgăduit în încercările lor de a ridica armele împotriva turcilor, astfel încât situația politică a spațiului românesc extracarpatic a rămas neschimbată.

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 166.

[2] Hurmuzaki, XV, 1, p. 453.

[3] N. Iorga, *Istoria românilor*[2], IV, p. 299 (=ed. I, p. 414).

După pacea „veșnică“ încheiată cu Imperiul otoman (15 ianuarie 1533), Regatul polon a căutat să îndepărteze pericolul otoman prin întreținerea unor raporturi bune cu Poarta, descurajând eventualele veleități ale Moldovei de a scutura suzeranitatea otomană.

Pierzând rolul important din perioadele anterioare, Țările Române extracarpatice, ca și Transilvania, nu mai constituiau acum state în măsură să-și apere singure interesele ori să se impună prin forța lor militară în jocul politic al marilor puteri. Drept urmare, căpeteniile lor au căutat, de regulă, ca printr-o politică echivocă, manevrând dintr-o parte în alta și folosind contradicțiile dintre puterile timpului, să lupte pentru păstrarea ființei statelor lor și pentru fixarea unor raporturi de oarecare autonomie față de Poarta otomană. Sunt de reținut și tendințele multor domnii de redobândire a autonomiei țării cu ajutor din afară, ba chiar și încercările militare ale unora dintre ei în vederea atingerii acestui deziderat.

Puternic înrâurită de situația internațională, viața politică internă a cunoscut o acutizare a conflictelor dintre grupările boierești pe de o parte, ca și dintre acestea și domnie pe de altă parte.

2. Moldova după moartea lui Petru Rareș

Iliaș și Ștefan Rareș. Fiul mai mare al lui Petru Rareș și al Elenei Brancović, ***Iliaș Rareș*** a fost ales domn de către boieri și de „toată țara“ la 3 septembrie 1546. La început, acesta a condus Moldova sub tutela mamei sale și împreună cu sfatul domnesc moștenit de la tatăl său. Tensiunile dintre marea boierime și domn s-au agravat la majoratul acestuia, datorită deciziei lui Iliaș de a achita contribuțiile bănești suplimentare cerute de Poartă prin măsuri fiscale extraodinare, impunând, după cum scrie cronicarul Eftimie, „pe toți boierii, mari și mici, la birul cel mare, și tot sfatul, dar și vătafilor toți, în toată țara, de la cei dintâi până la cei din urmă, le-a poruncit să dea, ca de altfel și mitropolitului și episcopilor; a scris încă și toate mănăstirile câte sunt în Moldovlahia la haraciul cel mare și câți popi și diaconi se află în granițele moldovenești“[1].

Măsura aceasta de severitate fiscală a sporit opoziția față de domn, a cărui reacție a fost dură și imediată, ajungând la decapitarea lui Petru Vartic, diplomat de seamă al lui Petru Rareș, portar al Sucevei și comandant al oștirii moldovene (7 aprilie 1548), apoi la pedepsirea prin diverse cazne și mutilări a altor boieri potrivnici, care nu izbutiseră să fugă între timp peste graniță în Transilvania, dar mai ales în Polonia. Aici, boierii fugiți s-au grupat în jurul unor pretendenți cu care aveau să încerce, fără succes, detronarea lui Iliaș, apoi a fratelui său Ștefan. În aceeași perioadă a fost scos din funcția de episcop de Roman „fără sobor și fără pravilă", cronicarul Macarie. Începând din primăvara anului 1548, timp de aproape doi ani, Iliaș a condus țara fără ajutorul sfatului domnesc; schimbarea unor boieri din dregătorii în ultimii doi ani ai acestei domnii arată că opoziția față de ea nu încetase. Viața desfrânată pe care o ducea, înclinările spre orgii, favorizarea poligamiei au făcut ca Iliaș să fie privit ca un călcător al obiceiurilor țării și deci respins pentru faptele sale „diavolești".

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 111 și 120.

Pe linia coordonatelor de politică externă moștenite de la tatăl său, Iliaș a căutat să întrețină raporturi bune cu vecinii. În acest sens, el a încheiat un tratat „de pace și bună înțelegere și ocrotire" cu regele Sigismund I (30 noiembrie 1547), prin care obținea „pace veșnică" și „bună prietenie", reglementarea litigiilor mai vechi dintre cele două țări, domnul Moldovei renunțând pentru totdeauna la Pocuția. Schimbarea produsă la tronul polon în anul următor a tensionat, însă, din nou raporturile moldo-polone, situație pe care Iliaș nu a uitat-o nici mai târziu, după ce avea să devină pașă de Silistra.

Ca domn al Moldovei, el a mai încheiat un tratat de alianță cu Ioan Sigismund Zápolya (26 august 1548), confirmând vechile legături ale înaintașilor săi față de Coroana Ungariei și intervenind cu oaste în Transilvania în favoarea aceluiași Ioan Sigismund, la cererea Porții (1549 și 1550). Datorită acestei situații, raporturile cu Habsburgii au fost mult mai delicate, aceștia începând să adăpostească o serie de potrivnici ai săi, mai ales după ce ajunseseră la un acord secret cu noul suveran polon Sigismund al II-lea August (1548–1572), ultimul iagiellon, la 2 iulie 1549.

Urmare a incapacității sale de a face față dificultăților politice interne și externe, pretextând că dorește să obțină de la Poartă o ușurare a obligațiilor țării, în primăvara lui 1551 Iliaș a plecat la Istanbul, unde, sub numele de Mehmet, preferat de mai toți renegații provenind din mediul românesc, a îmbrățișat mahomedanismul și a primit sandjakatul de Silistra, de la a cărui conducere avea să fie scos, însă, după doi ani și exilat la Brussa, apoi în Siria, la Alep, unde a murit în 1562. Mormântul său trebuie să se afle într-un cimitir turcesc din acele locuri depărtate de lumea pe care o părăsise. În semn de *damnatio memoriae*, numele său a fost șters din unele monumente ecleziastice interne, ca și din pomelnice de mănăstiri, cum ar fi cel al mănăstirii Bistrița. Cronicarul Grigore Ureche scrie că Iliaș „de inimă rea ... au murit și rău și-au dat sufletul său în mâinile diavolului, în legea turcească"[1].

După plecarea lui Iliaș, fratele său mai mic, Ștefan Rareș a fost uns domn la 11 iunie 1551. În condițiile existenței unei opoziții boierești în interior și a unor grupări de boieri uneltitori în Polonia, tânărul domn a condus, ignorând timp de aproape un an sfatul domnesc; când s-a decis să-i accepte prezența, a recurs la ample schimbări atât în componența acestuia, unde apar nume noi în dregătorii, cât și în structura sa, caracterizată prin înființarea unor noi dregătorii.

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 168.

Chiar de la începutul domniei, noul voievod a avut de înfrânt grupul de boieri pribegi care doreau să-l înlocuiască în scaun cu ajutor polon, ca și complotul urzit de unii boieri din țară, printre care se afla și spătarul Iurie, care „a ridicat pe un lotru asupra capului" domnului[1]. Ștefan i-a pedepsit apoi și pe cei bănuiți de legături cu generalul italian Castaldo, aflat în slujba Habsburgilor.

Confruntat cu tendințele centrifuge ale unei părți din marea boierime, voievodul nu a putut depăși nici dificultățile externe, deși eforturile depuse pentru închegarea unei alianțe antiotomane puteau îmbunătăți poziția Țărilor Române. Ajutorul cerut de Ștefan regelui polon i-a fost refuzat, Sigismund August semnând cu solii Moldovei un acord, dar în calitate de mare duce al Lituaniei (15 decembrie 1551), cu ocazia dietei de la Vilnius, deci fără antrenarea calității sale de rege al Poloniei și adăpostindu-i în continuare pe boierii pribegi care doreau înlăturarea lui Ștefan Rareș. Acesta s-a adresat atunci imperialilor, cărora le-a trimis o solie condusă de mitropolitul Gheorghe de la Bistrița și de un boier vârstnic, care-i fusese sfetnic și tatălui său, dar și aici, deși nu a fost întâmpinat de un refuz categoric, sinceritatea propunerii i-a fost pusă la îndoială, avându-se în vedere nu numai poziția politică a Moldovei, ci și aceea a voievodului ei, frate cu un fost voievod care se turcise.

Întrucât în toamna anului 1551 sultanul îi adresase lui Ștefan o categorică poruncă de a pătrunde cu oastea sa în Transilvania, împotriva imperialilor, acestora din urmă voievodul le-a trimis o nouă solie, prin care făgăduia să nu dea ascultare ordinelor Porții și chiar să se angajeze la luptă împotriva turcilor, cu condiția de a primi ajutor din partea imperialilor și de a i se retroceda cele două feude din Transilvania (Ciceul și Cetatea de Baltă). Multe scrisori și solii s-au schimbat între Ștefan și imperiali până la sfârșitul lui martie 1552, fără a se fi luat hotărâri precise. Chiar și planul de acțiune prezentat de voievod generalului Castaldo, constând în esență din atacarea oștilor turcești din față de către imperiali și din spate de către moldoveni a fost întâmpinat cu suspiciune. Ajunși până la Ferdinand de Habsburg, la Bratislava, solii lui Ștefan au fost trimiși înapoi doar cu vagi făgăduieli, fapt care a provocat nemulțumirea domnului.

Folosindu-se de oprirea temporară a ostilităților cu Persia, la începutul anului 1552, ca și de alianța regelui Henric al II-lea al Franței cu principii protestanți germani (1551), sultanul s-a angajat într-o nouă campanie împotriva Habsburgilor, care preluaseră puterea în Transilvania după asasinarea lui George Martinuzzi, din ordinul lui Castaldo (17 decembrie 1551). Campania lui Soliman a avut ca rezultat noi cuceriri turcești în Ungaria și în regiunile învecinate Transilvaniei, mai ales în Banat. La sfârșitul lui mai 1552, sultanul, probabil informat cu privire la acțiunile domnului Moldovei și la insuccesele acestuia, i-a trimis porunca de a porni cu oastea sa împotriva imperialilor, care stăpâneau atunci în Transilvania, făgăduindu-i iertarea a jumătate de haraci dacă se va conforma dispozițiilor sale. Drept urmare, oastea moldovenească prăda în secuime în cursul lunii iulie, dar fără a da vreo luptă cu imperialii. Se pare că Ștefan a efectuat doar o simplă demonstrație, pentru a-și dovedi fidelitatea față de sultan și pentru a evita, astfel, o eventuală nouă campanie otomană împotriva țării sale.

---

[1] *DIR A, XVI*, II, p. 7.

Pentru ca Reforma propagată în Polonia și în Transilvania să nu se răspândească și în Moldova, Ștefan Rareș a mai inițiat o serie de măsuri împotriva confesiunilor neortodoxe, venind astfel în apărarea ortodoxiei și a Bisericii ortodoxe, probabil și din îndemnul mamei sale. Atitudinea sa în această privință avea să fie continuată de Alexandru Lăpușneanu și de Ștefan Tomșa. Mai puțin de înțeles rămâne faptul că atitudinea de intoleranță religioasă a lui Ștefan Rareș s-a exteriorizat prin măsuri aspre și împotriva armenilor. Această poziție, ca și reprimarea facțiunilor boierești au stârnit nemulțumiri care au dus, în final, conform mărturiei cronicarului Azarie, la ridicarea marilor boieri „în chip tâlhăresc, asupra voievodului"[1] și la uciderea sa la podul de la Țuțora (localitate aflată pe malul Prutului, lângă Iași), la 1 septembrie 1552.

Dacă facem abstracție de cronica lui Eftimie, scrisă din porunca lui Lăpușneanu, izvoarele arată, în mod unanim, decizia lui Ștefan de a continua politica antiotomană a tatălui său. Unele însemnări ocazionale indică intenția voievodului de a se baza și pe alte forțe interne decât marea boierime. Dar împrejurările, ca și personalitatea sa, erau altele decât cele din vremea părintelui și mai ales a bunicului său.

Alexandru Lăpușneanu. După uciderea lui Ștefan Rareș, au reînceput luptele dintre grupările boierești care-și disputau puterea, fiecare dintre acestea încercând a-și impune propriul pretendent la cârma țării. Cea mai puternică era partida filopolonă, formată din numeroși mari boieri, aflați atât în țară, cât și fugari în Polonia; ea era grupată de mai mulți ani în jurul unui boier puțin cunoscut, stolnicul Petrea. Alta era aceeea a 4 adepților familiei domnitoare, condusă de însăși văduva lui Petru Rareș și care se grupase în grabă, susținându-l la tron pe un anume *Joldea*, care urma s-o ia în căsătorie pe fiica lui Petru Rareș, Ruxandra. A treia grupare, mai puțin numeroasă, nutrea simpatii pentru imperiali și era în legătură cu Castaldo.

Urcat în scaun și susținut de o parte a marilor boieri, Joldea nu a domnit decât trei zile; surprins nepregătit de război la Șipote, pe Jijia, de oastea adversarilor întorși cu ajutor polon, în timp ce se îndrepta spre Suceava pentru a se căsători cu Ruxandra și a-și legitima astfel calitatea domnească, el a fost înfrânt, iar în loc de cununie și de coroana domnească, s-a văzut însemnat la nas și călugărit cu sila. Boierii l-au proclamat domn la Hârlău, sub numele de Alexandru vodă, pe pretendentul venit din Polonia, căruia i s-a găsit îndată și justificarea dinastică necesară, fiind un fiu nelegitim al lui Bogdan cel Orb, iar mai târziu s-a și căsătorit cu Ruxandra. La scurt timp după aceea a fost obținută confirmarea sultanului pentru noua domnie, care s-a dovedit și ea dispusă la noi majorări ale tributului. Înainte de a pătrunde în Moldova, la Bakuta, pe Nistru, noul domn, atunci numai pretendent la domnie, împreună cu colaboratorii săi, depuseseră jurământ de credință coroanei polone, în prezența unor magnați ai acesteia, ca hatmanul Nicolae Sieniawski, Matei Wlodec, Stanislaw Zamoyski, tatăl viitorului cancelar polon ș.a.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 129 și 139–140. În chip similar, Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 169, relatează că în înțelegere cu pribegii din „Țara Leșască", adică Polonia, boierii „noaptea cu toții s-au rădicat la podul de la Țuțora și au tăiat ațile cortului asupra lui Ștefan vodă și cu multe rane pătrunzându-l, au muritu". Unele scrisori ale lui Castaldo sugerează însă că și acest general fusese în legături cu boierii ucigași și cu partida care avea să-l aducă pe Alexandru Lăpușneanu la tron.

Primele măsuri cu caracter intern ale noului domn, numit mai târziu ***Alexandru Lăpușneanu***, fiind fiu al unei Anastasia din Lăpusna, orășel basarabean unde în 1557 un călător polon îl menționa ca vameș pe fratele domnului[1], lăsau să se întrevadă o domnie lipsită de autoritate și aflată la discreția totală a celor care-l susținuseră. Au fost eliberați boierii închiși de Petru Rareș și de fiii săi, au fost rechemați în țară cei fugiți peste hotare, astfel că „boierii toți au primit demnitățile și moșiile de mai înainte“[2].

Înțelegerea dintre domnie și marea boierime n-a durat însă mult. Tendințele centrifuge ale acesteia din urmă l-au determinat pe domn la măsuri de întărire a autorității centrale, lovind în imunitățile pe care încercau să le redobândească în deplinătatea lor boierii și mănăstirile.

Mulți dintre boierii nemulțumiți, în frunte cu fostul hatman Simion Negrilă și cu fostul mitropolit Gheorghe de la Bistrița, s-au refugiat inițial în Polonia, apoi în Imperiul otoman, unde prin promisiuni de mărire a obligațiilor bănești, ba chiar și prin altele ce afectau în continuare integritatea teritorială a țării, căutau să obțină înlăturarea domnului și înlocuirea cu fiul mai mic al lui Petru Rareș, Constantin. La acest complot în favoarea Rareșeștilor au luat parte și alte nume, precum Sava Capotă, fost stolnic în timpul domniei lui Ștefan Rareș, dar în primul rând doamna Elena, văduva lui Petru Rareș, sugrumată mai apoi din porunca lui Lăpușneanu; „iar pe fiica ei, aceea care fusese după Joldea, și-a luat-o de soție“, după cum ne informează *Cronica moldo-polonă*[3].

Acest complot, susținut probabil și de Mehmet–Iliaș Rareș, era încheiat însă în favoarea lui Lăpușneanu înainte de 19 februarie 1554, când sultanul Soliman îi scria Isabellei Zápolya, aflată atunci în Polonia, că pârile lui Negrilă și ale mitropolitului fuseseră respinse, cei doi fiind reținuți și închiși[4]. La 30 martie același an, trimișii lui Ferdinand la Poartă transmiteau că tânărul Constantin Rareș era mort, fapt de care Lăpușneanu n-a fost probabil străin. De altfel, o solie importantă, din care făceau parte „patru boieri mari“ și „vlădica Romanului Macarie“, care duceau sultanului „tot tezaurul pe care l-a avut domnul nostru“[5], fusese trimisă de domn la Istanbul. Intervenția și mai ales darurile duse de această solie la Poartă au fost suficiente: principalii inițiatori ai complotului au fost eliminați, unii chiar fizic. Anihilarea lui a avut ca efect și mazilirea lui Mircea Ciobanul, căsătorit cu Chiajna, cealaltă fiică a lui Petru Rareș, căruia Lăpușneanu îi devenise deci cumnat, de la domnia Țării Românești (11 februarie 1554).

---

[1] *Călători străini*, II, București, 1970, p. 120. Adversarii săi îl considerau un „rustico genere natus“ (Hurmuzaki, II, 1, p. 385–386).

[2] *Cronicile slavo-române*, p. 115–123 (din Cronica lui Eftimie).

[3] *Ibidem*, p. 175, r. 5–7 (și p. 185, r. 13–15).

[4] Hurmuzaki, VIII, nr. LXXXIX, p. 68 („sono stati ritenuti et impregionati li detti Nicrita et Vladica“).

[5] Th. Holban, *Documente externe* (*1552–1561*), în Studii RdI 18, 1965, 3, p. 667–674, aici p. 673.

Timp de trei ani, cu începere din 1555, Lăpușneanu nu s-a mai consultat cu sfatul domnesc decât după ce l-a schimbat fundamental, promovând, cu excepția a trei-patru dregători, nume noi, mai puțin cunoscute, dintre boiernașii sprijinitori ai domniei. Doi ani mai târziu au avut loc alte mișcări de nemulțumire împotriva domnului, unele legate evident de forțe externe, imperiale sau polone. Un Lupu paharnic și-a pierdut capul și averile întrucât „s-a ridicat asupra capului domniei mele și cu alți vicleni“[1]. Tot în 1560, s-au semnalat solii de boieri și de clerici moldoveni la împăratul Ferdinand, împotriva lui Lăpușneanu și pentru înscăunarea pretendentului Despot. În aceeași vreme, se mai vorbea de proiectul de incursiune a unui cneaz rutean, Dimitrie, cu planuri de răsturnare a lui Lăpușneanu și de eliberare a țării de sub turci.

Aceste mișcări, urmărind cucerirea puterii prin aducerea la tron a unor pretendenți fără legătură cu fosta familie domnească, arată că era vorba și de manifestări ale unei crize dinastice. Însăși înscăunarea lui Lăpușneanu constituise un îndemn în acest sens, chiar dacă acesta s-a căsătorit apoi cu Ruxandra Rareș.

În politica externă a acestei domnii se pot distinge două etape: una, la începutul domniei, când s-au manifestat încercări de realizare a unei coaliții antiotomane, iar cea de-a doua a fost de acceptare a situației de aservire existente, în care domnul era perceput ca supus întru totul turcilor.

Îndată după ocuparea tronului, Lăpușneanu s-a adresat generalului imperial Castaldo, ca și înaintașul său Ștefan Rareș de altfel, declarându-se gata a lupta împotriva turcilor, dacă ar avea asigurarea împăratului că va primi ajutor militar și-i vor fi retrocedate Ciceul și Cetatea de Baltă ca loc de refugiu în Transilvania. Ca și în cazul lui Ștefan Rareș, la tratativele desfășurate în tot cursul iernii dintre anii 1552–1553 i s-au dat răspunsuri evazive, lipsite de valoare practică, fapt care l-a determinat pe voievod să-și schimbe orientarea, mai ales că obținuse confirmarea sultanului în domnie și turcii i se arătau în general favorabili.

Începând cu anul 1553, Lăpușneanu a dus politica suzeranilor săi poloni și turci, fără încercări de eliberare de sub influența acestora. Evident că supunerea sa față de Poartă a fost determinată de atitudinea polonilor, ca și de refuzul imperialilor de a colabora cu el. Jurământul de credință față de regele polon din septembrie 1552 (omagiul fiind depus în fața nobililor, întrucât regele se afla în acel moment la Gdańsk), a fost reînnoit și completat în anul următor, când în relațiile moldo-polone au început să se manifeste tot mai evident tendințele regelui polon de instaurare a unei suzeranități colective, adică exercitate în colaborare cu Imperiul otoman asupra Moldovei, țară „pe care strămoșii săi n-au putut niciodată s-o înfrângă cu armele“[2], cum scria un contemporan.

---

[1] *DIR A, XVI*, II, p. 149–150.

[2] I. Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu. Discutarea câtorva isvoare*, în CI 1, 1925, 1, p. 109.

Acest succes al diplomației polone — izvorul vorbind chiar de o unire a Moldovei cu coroana Poloniei — a născut unele temeri în mediile polone cu privire la o reacție prea dură din partea otomanilor. Castelanul Jan Tarnowski al Cracoviei îl sfătuia pe rege să-i ceară lui Lăpușneanu a trimite o solie la Poartă pentru a explica împrejurările legate de ultima schimbare de domnie, a arăta că noul domn este bine primit de țară și se angajează să nu aibă alt suzeran în afară de sultan, căruia-i va plăti cu regularitate tributul și-i va executa cu credință poruncile primite. La rândul său, și regele urma să trimită o solie la sultan spre a-l asigura că ultima schimbare de domnie o făcuseră moldovenii înșiși, că noul domn avea să fie supus sultanului și că regele nu dorea să aibă în Moldova nici un amestec, care să-l supere cumva pe sultan. Astfel sfătuit, regele a trimis o solie la turci, asigurându-i de devotata sa prietenie. Este limpede că, în asemenea condiții, opțiunile politice ale lui Lăpușneanu nu puteau fi decât foarte limitate, chiar dacă la începutul anului 1553 i-a dat ajutor regelui polon împotriva tătarilor, deși colaborase cu un detașament turco-tătar la readucerea în Țara Românească a lui Mircea Ciobanul (11 mai 1553), scos din domnie de către Radu Ilie, care ocupase tronul Țării Românești cu susținere habsburgică.

Din ordinul sultanului și cu îndemnul regelui polon, oștile Moldovei și ale Țării Românești au trecut, în anul 1556, munții în Transilvania împotriva imperialilor, reușind să-l inscăuneze pe fostul principe, Ioan Sigismund Zápolya. Cerându-și înapoi cele două posesiuni din Transilvania, Lăpușneanu nu le-a obținut decât în 1558, după multe amânări și abia în urma unui ordin expres dat de sultan Isabellei, mama principelui.

Se pare că spre sfârșitul primei sale domnii, datorită sporirii obligațiilor față de Poartă, a numeroaselor porunci de a fi furnizate vite și zaherea oștilor otomane, precum și oameni și cherestea pentru consolidarea cetăților turcești din nordul Mării Negre, Alexandru Lăpușneanu a încercat o nouă apropiere de imperiali, prin intermediul venețienilor, dar nici acum răspunsul primit de el n-a fost mulțumitor. Imperialii își aveau acum propriul lor candidat la tronul Moldovei, în persoana aventurierului de origine greacă, Iacob Eraclid Despot.

Domnia umanistă a lui Despot Vodă. Originar din insulele grecești care mai erau încă posesiuni latine, cu o carieră care, pornită din Creta stăpânită de venețieni l-a purtat spre apusul Europei pe aceeași filieră venețiană, în ambianța aristocratică a umanismului renascentist, ale cărui preocupări pentru rădăcini și izvoare antice au fost însoțite și de excrescențe fanteziste privind genealogia popoarelor, ca și a oamenilor, personajul Iacob Eraclid Despot a găsit cel mai potrivit teren pentru a-și etala o genealogie imaginară; aceasta se referea mai puțin la încrengăturile destul de sigure și de riguroase ale nobilimii catolice din Orientul latin, cât la structurile fluide ale aristocrației bizantine și post-bitzantine, cu incursiuni himerice până în antichitatea mitologică. În această construcție imaginară, titluri nobiliare apusene, precum cel de marchiz, se asociau cu cele de tradiție bizantină, visându-se despot de Samos, dar și decendent din Cantacuzinii care dăduseră împărați în Bizanț. Este interesant de observat că vulturul bicefal ca emblemă a Cantacuzinilor din Țările Române, prin care aceștia își afișau originea imperială bizantină, apare reprezentat și pe verso-ul talerului de argint bătut de Despot în Moldova. Filiera cantacuzină a fost foarte importantă în construcția sa genealogică plăsmuită, oferindu-i o bază de susținere a înrudirii sale cu Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanu și fiica Elenei Brancović, neamul despoților sârbi înrudiți cu Cantacuzinii bizantini. Elenei Rareș, mama Ruxandrei, i se și spunea altminteri „Despotovna".

Plasat pe drumuri ale civilizației apusene, între care și studiile de medicină la Montpellier, aventurierul ce-și construise o ascendență ce ajungea până la Hercule a știut să impresioneze nu numai nobilimea pariziană, ci și pe cea a umaniștilor germani; manevrând bine spada și fiind un bun militar, vorbind și scriind grecește la fel de bine ca și latinește, a obținut de la Carol Quintul o diplomă de „recunoaștere" a genealogiei sale. Împrejurările i-au purtat apoi pașii prin Europa de nord și de est, în Prusia și Polonia, de unde și-a făcut apariția în spațiul românesc al Moldovei. Cunoscând la fața locului situația din Moldova, mai ales nemulțumirile față de Lăpușneanu, Despot a început a nutri nădejdea de a-l înlocui pe acesta, apoi, odată ajuns domn, să realizeze planuri și mai mari, cu sprijinul imperialilor. Complotul pus de el la cale împreună cu unii boieri fiind descoperit, Despot s-a văzut nevoit să fugă la imperiali. Cu ajutorul acestora și al nobilului polon Albert Łaski (1533–1605), palatin de Sieradz (fiul lui Ieronim Łaski, 1496–1560), pe care la 15 ianuarie 1563 avea să-l desemneze ca „succesorul nostru legitim la tronul Moldovei", personajul a revenit în Moldova. În final, la 18 noiembrie 1561 a avut loc lupta de la Verbia (pe Jijia, lângă Dorohoi), în care Lăpușneanu, trădat de boieri, dar și datorită faptului că ostașii săi, „din cauza multelor descărcări de flinte cu care nu erau obișnuiți, neputându-l îndura, s-au pus pe fugă"[1], a fost înfrânt și silit să-și caute refugiu la turci. Armele de foc ale mercenarilor lui Despot își spuseseră cuvântul.

Instalat în domnie, Despot a început să pună în aplicare atât politica protestantă a sprijinitorilor săi poloni și germani, el însuși fiind luteran, cât și pe cea antiotomană a imperialilor; de aceasta din urmă era strâns legată și dorința de eliberare de sub turci a poporului român, ca și a întregii Peninsule Balcanice.

Despot și-a inaugurat domnia prin două acte neobișnuite pentru Moldova acelei vremi: mai întâi, a dat un edict de toleranță religioasă, invitându-i în Moldova pe toți protestanții care aveau de suferit persecuții în țările lor; apoi a adresat o proclamație moldovenilor, prin care își afirma hotărârea de a lupta împotriva turcilor și de a uni sub sceptrul său Moldova și Țara Românească. În proclamație apărea pentru prima oară un program politic de redobândire a independenței și de unire a Moldovei cu Țara Românească, în legătură directă cu afirmarea ideii latinității poporului român, idee care și motiva unirea Țărilor Române. „Cu voi, vitejilor și neam războinic ce descindeți din vitejii romani, care au făcut să tremure lumea ... nădăjduiesc a dobândi iarăși, și cât se poate de repede, locurile Moldovei mele, pe care le ține păgânul: adică malul Dunării și nu numai acelea, ci și

---

[1] A. Veress, *Documente*, I, p. 202–204; *Călători străini*, II, p. 123–125.

Țara Românească ... Și cu aceasta ne vom face cunoscuți lumii întregi ca adevărați romani și coborâtori din aceia, iar numele nostru va fi nemuritor“[1].

Despot a luat unele măsuri pentru dezvoltarea comerțului și a orașelor, căutând în acestea un sprijin împotriva altor forțe sociale interne, ostile inițiativelor sale politice. Având de făcut față unor dificultăți bănești, ca plata ostașilor mercenari, achitarea unor datorii către Łaski și a obligațiilor pe care și le asumase față de imperiali înainte de a obține tronul Moldovei și plata tributului către turci, el a întreprins unele măsuri prin care și-a pierdut simpatia poporului și a clerului ortodox. Astfel, el a impus fiecare gospodărie țărănească la o dare excepțională de un galben și a luat podoabele și vasele prețioase de la mănăstiri, odoare pe care le-a topit, transformându-le în argint și aur, iar parțial și în monede, pentru a-și plăti mercenarii. Pe lângă acestea, protecția acordată de domn protestanților a sporit nemulțumirea clerului ortodox. În același context s-a produs și o răscoală țărănească de o oarecare amploare.

Mai mult succes a avut Despot în politica sa externă. Deși impus de imperiali, în primăvara anului 1562 el a fost recunoscut domn și de către sultan, pentru confirmarea sa mijlocind chiar și unii dregători ai Porții, câștigați de noul domn. Nu există dovezi că Despot ar fi sporit haraciul la 100 000 de galbeni, cum avea să-l acuze Lăpușneanu în 1564. Dat fiind rolul jucat de unii magnați poloni la înscăunarea lui Despot, regele Poloniei s-a arătat inițial foarte rezervat față de acesta, pentru a nu da motiv de supărare turcilor, sfârșind însă prin a stabili raporturi prietenești cu el, mai ales după ce Despot a jurat regelui polon că-i va fi „vecin și prieten credincios“.

Cu Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești, Despot a încheiat un tratat de alianță valabil împotriva oricăror dușmani, fie ei chiar și turcii. Singurul adversar constant al lui Despot a rămas principele Ioan Sigismund al Transilvaniei; aflat între imperiali și Despot, care le era celor dintâi un aliat credincios, Ioan Sigismund își temea tronul, motiv pentru care a stăruit în permanență la Poartă în vederea readucerii lui Lăpușneanu pe tronul Moldovei.

Veritabil principe renascentist, Despot Vodă a observat absența școlilor în Moldova, motiv pentru care a și înființat un colegiu sau o „Schola latina“, cu sediul inițial la Hârlău, transferat apoi, în urma unui incendiu, la Cotnari, localitate unde el obișnuia să se odihnească și unde se afla o importantă colonie de sași, luterani ca și el. Aici a predat tânărul învățat umanist Ioan Sommer, de la care a rămas o biografie a domnului.

Cu toate succesele obținute pe plan extern, politica internă a lui Despot, la care s-a adăugat și cearta cu Łaski, căruia îi luase înapoi Hotinul, după ce i-l dăruise în contul datoriei contractate, i-a grăbit căderea. Pe de altă parte, observând facilitatea divorțurilor în societatea românească a vremii, Despot a încercat să reformeze moravurile acesteia, dar în funcție de ideile sale reformate, care l-au pus încă o dată în conflict cu lumea pe care o cârmuia. De asemenea, răscoala țărănească izbucnită atunci a dat ocazie unor boieri să organizeze un complot împotriva lui Despot, în condițiile unor relații mai delicate ale acestuia cu lumea polonă, care-l prefera pe Lăpușneanu, văzând în Despot în primul rând un om al rivalilor lor imperiali, în ciuda faptului că planurile de căsătorie ale noului domn al Moldovei s-au stabilizat în final către spațiul polon. Poziția lui Despot a mai fost șubrezită și de pretențiile la domnia Moldovei ale cneazului lituano-polon Dimitrie Wisniowiecki, bazate pe o înrudire cu Bogdăneștii — mergând până la unchiul său dinspre tată, Teodor Wisniowiecki, căsătorit cu Maria (Cneajna), fiică a lui Ștefan cel Mare, moartă fără urmași în 1518 — înrudire care a fost mult mai îndepărtată decât s-a crezut până de curând în istoriografie[1]. Sfârșind tragic la Istanbul după eșecul încercării sale de a ajunge pe tronul Moldovei, personajul a fost totuși folosit de Albert Łaski și boierii partizani ai lui Ștefan Tomșa I împotriva lui Despot.

---

[1] Hurmuzaki, II, 1, p. 415–416; N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. 209–210.

Pătrunderea lui Łaski și Wisniowiecki în Moldova a oferit complotului boieresc ocazia de a acționa, punându-și în frunte pe hatmanul Ștefan Tomșa, „frumos la înfățișare, viteaz, cu mâini puternice, cu piept tare, cu inimă îndrăzneață“ și „având dragoste caldă pentru dreapta credință“[2], adică față de ortodoxie, pentru a fi ilustrată mai bine lipsa de șansă și de suport intern a lui Despot. Punând mâna prin înșelăciune pe Wisniowiecki și trimițându-l la Istanbul, apoi pe oștirea țării, complotiștii l-au asediat timp de trei luni pe Despot, închis în cetatea Sucevei. Trădat în cele din urmă de mercenarii săi, Despot s-a predat lui Tomșa și boierilor, fiind ucis la 25 noiembrie 1563. Cu moartea sa tragică, s-a prăbușit și poziția pe care reușiseră s-o dețină Habsburgii în vremea domniei sale în Moldova.

A doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564–1568). După uciderea lui Despot, boierii au încercat din nou să impună un reprezentant al lor la cârma statului, cerând sultanului să-l recunoască domn pe Ștefan Tomșa. Poarta l-a numit, însă, a doua oară pe Alexandru Lăpușneanu, care cheltuise 200 000 de galbeni în acest scop și a venit să-și ia în primire tronul cu detașamente de oaste muntene, turcești și tătare. Având alături și oaste țărănească, Tomșa a învins în primele ciocniri, dar după ce țăranii l-au părăsit, el a fost înfrânt și a fugit în Polonia (martie 1564). Împreună cu alți boieri (Moțoc și Spancioc) a fost decapitat la începutul lunii mai 1564 la Liov, din ordinul regelui polon, conform cererii sultanului și a domnului Moldovei. Tezaurul său a rămas în Polonia.

A doua domnie a lui Lăpușneanu a rămas în amintirea contemporanilor prin cumplita prădăciune ce i-a precedat înscăunarea, „când tătarii au năvălit asupra Moldovei ca niște câini turbați și apucând multă pradă, oameni și vite, au ars țara“[3]. Întrucât cetatea Sucevei avusese de suferit în urma asediului îndelungat la care fusese supusă la sfârșitul domniei lui Despot, Lăpușneanu a preferat orașul Iași ca noua reședință principală a sa, fapt ce are paralelisme și în istoria Țării Românești, unde reședința principală a înaintat și ea mai aproape de Imperiul otoman, adică de la Târgoviște la București. În ambele situații nu este vorba atât de mult de cerințe imperative ale turcilor, cât mai degrabă de realitatea apropierii tot mai mari a Țărilor Române și a capitalelor lor de marea piață a Imperiului otoman. Sigur că și controlul tot mai accentuat al otomanilor asupra situației politice din aceste țări a avut un cuvânt greu de spus aici.

---

[1] C. Rezachevici, *Principii Dimitrie Wisniowiecki și Mihail Korybut Wisniowiecki și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în AG, s.n. 3 (8), 1997, 1–2, p. 379–384.

[2] *Cronicile slavo-române*, p. 143.

[3] *Ibidem*, p. 145.

În legătură cu acest aspect, se pare că unele acțiuni de demantelare la anumite cetăți mai importante (ca Neamț ori Hotin) în vremea acestei domnii nu au atins dimensiunile acceptate în istoriografia română mai veche. Utilizarea armelor de foc reducea, oricum, rolul fortificațiilor medievale, care s-a șters treptat în cursul veacului următor.

Și această domnie i-a fost tulburată de diverși pretendenți, sprijiniți dinlăuntru de către boieri, iar din afară de imperiali, care urmăreau să recâștige pozițiile pierdute în Moldova o dată cu înlăturarea lui Despot. Dintre numeroșii pretendenți exteriori (Bogdan în Ungaria, Gavril Hânsarul în Polonia, Piroșca ș.a.) împotriva cărora Lăpușneanu a trebuit să desfășoare o amplă activitate diplomatică, unul singur, Sava Mâzgă a izbutit să pătrundă în Moldova sub numele de Ștefan Vodă, dar a fost înfrânt de oastea domnească în apropierea cetății Neamț (1566) și silit să se reîntoarcă în Transilvania, la imperiali, unde a murit în sărăcie în 1594.

Datorită pribegilor adăpostiți în Polonia, relațiile cu Sigismund al II-lea August au devenit destul de încordate uneori. Aceeași adăpostire de pretendenți, la care se adăuga neretrocedarea posesiunilor transilvănene pierdute de Lăpușneanu în 1561, ca și ajutorul militar acordat lui Ștefan Tomșa au dus la deteriorarea relațiilor cu Transilvania.

În această domnie, voievodul a continuat activitatea de ctitorire a unor sfinte locașuri. Foarte atașat ortodoxiei, fapt lăudat de cronicarii Eftimie și Azarie, chiar și un catolic de talia cardinalului Commendone îl caracteriza drept un „bărbat însemnat și preacinstitor al religiei creștine", un apărător al credinței moldovenilor, care și în acele grele momente a știut să păstreze „cu multă credință ritul credinței creștine, așa cum l-au primit de la greci"[1]. Ziditor din temelii al mănăstirilor Slatina, cu hramul de inspirație isihastă al Transfigurației (Schimbarea la Față), ca și Pângărați, dedicată Sfântului Dumitru, Lăpușneanu a fost un binefăcător al multor locașuri din țara sa, ca și din afara ei (biserica Uspenia a Frăției Ortodoxe din Liov, mănăstirile athonite, unde i se păstrează și azi amintirea, mănăstirea sârbească Mileševo etc.).

Menite a pune capăt anarhiei interne, cumplitele masacre de boieri din a doua domnie a lui au întărit opoziția boierească, iar aceasta nu pare să fi fost deloc străină de sfârșitul său, survenit la 11 martie 1568.

Bogdan Lăpușneanu (1568–1572). Avea cel mult 15 ani la moartea tatălui său Alexandru, motiv pentru care în prima parte a domniei sale guvernarea țării a fost încredințată unei epitropii sau regențe, în frunte cu mama sa, Ruxandra, ajutată de doi boieri mari (Gavril logofătul și Dimitrie portarul). La 2 octombrie 1569, încheia un tratat de închinare și credință cu Sigismund al II-lea, care-l transforma într-un vasal servil al regelui polon. Acesta nu avea nici o îndatorire față de el, voievodul moldovean asumându-și în schimb o serie de obligații. Dacă în tratatele anterioare — cu Ștefan cel Mare (1499), Bogdan al III-lea, Ștefăniță și Petru Rareș — voievodul Moldovei era „prietenul nostru cel sincer iubit" pentru partea polonă, Ștefan Rareș a pierdut acest calificativ, pentru ca Alexandru Lăpușneanu să-l numească „domnul meu cel prea milostiv" pe regele polon. De asemenea, încă în tratatele mai vechi se vorbea de alianța împotriva turcilor, în cel al lui Alexandru Lăpușneanu se păstrase o tăcere prudentă asupra acestui subiect, iar în cel încheiat acum de Bogdan Lăpușneanu turcii erau exceptați în mod expres din rândul dușmanilor. Era reiterată și pierderea Pocuției de către Moldova.

---

[1] *Călători străini*, II, p. 382.

După moartea mamei sale (12 noiembrie 1570), Bogdan și-a luat libertatea de acțiune, trecând boieri mai tineri pe primul plan și intrând în conflict cu cei vârstnici. Sfidându-i pe aceștia din urmă prin atenția acordată tinerilor poloni din suita sa, ca și prin luxul exagerat de la curte, fapte de „zburdăciune", care au risipit averea domnească, Bogdan Lăpușneanu și-a subrezit poziția nu numai în interior, ci și în fața turcilor, Poarta fiind neliniștită atât de tratatul cu Polonia, cât și de legăturile prea strânse ale voievodului cu marele său vecin din nord.

După înfrângerea pe care a suferit-o la Lepanto (Naupaktos, 7 octombrie 1571), Imperiul otoman a preferat să aibă liniște și stabilitate în Moldova, al cărui tânăr voievod o deranja prin gesturi necugetate și aventuri polone. La începutul anului 1572, ea a încredințat tronul acestei țări lui Ion vodă, fiu nelegitim al lui Ștefăniță (Ștefan al IV-lea cel Tânăr) și al unei armence, care cheltuise o imensă sumă de bani pentru a ajunge la domnie (220 000 de ducați), având avantajul de a fi văr îndepărtat al voievodului înlăturat din scaun. Acesta din urmă — este vorba tot de Bogdan Lăpușneanu — a plecat din Polonia mai întâi în teritoriul împăratului Maximilian al II-lea, apoi în Rusia, pentru a-și afla sfârșitul la Moscova (în 1577), unde a lăsat prin testament drepturile sale la domnia Moldovei lui Ivan al IV-lea cel Groaznic.

Un „viteaz" pe tronul Moldovei: Ion Vodă cel Cumplit (1572–1574) și războiul de eliberare al Moldovei. Investit oficial cu domnia Moldovei între 7 și 16 ianuarie 1572 la Istanbul, a preluat tronul acestei țări în a doua jumătate a lunii februarie același an, când sosea în Iași cu câteva detașamente otomane și muntene, fiind bine primit de grupul de dregători și de boieri fruntași nemulțumiți de predecesorul său. La rândul său, Bogdan Lăpușneanu a încercat să revină: ajutat de Nicolae Mielcki, voievod al Podoliei, ca și de Nicolae Sieniawski, fost castelan de Belz, palatin al Rusiei Mici, iar acum cârmuitor al provinciei Stryli, cu un corp de oaste de până la 2 000 de oameni, înaintând până aproape de târgul Ștefăneștilor. Ciocnirea care a avut loc aici cu oștirea lui Ion Vodă, comandată de Dumbravă, noul vornic al Țării de Sus, a făcut ca acest corp expediționar să se retragă peste Nistru, numai Hotinul rămânând cu o garnizoană polonă. Și această fortificație a fost însă retrocedată înainte de 28 iulie 1572 — dată la care Ion vodă se afla în cetate — ca urmare a unei incursiuni armate a moldovenilor în Pocuția și Podolia, a unor demersuri diplomatice ale noului voievod la Istanbul și la dieta polonă, ca și a deschiderii succesiunii la tronul polon prin moartea regelui Sigismund al II-lea, ultimul suveran Jagiellon. Revenirea Hotinului la Moldova a îngăduit reluarea relațiilor moldo-polone obișnuite.

În actele sale de cancelarie, noul voievod își spunea „Ion voievod, fiul lui Ștefan voievod“, adică al lui Ștefăniță, deci strănepot al lui Ștefan cel Mare, deși cronicarii exprimă îndoieli asupra acestei filiații.

Înainte de a ajunge domn, se pare că încercase să-l răstoarne pe Ștefan Rareș, în 1551, când a fost obligat să se întoarcă în Polonia, țară cu care Rareșeștii s-au aflat în raporturi tensionate și de unde el venise cu o mică oaste în sprijin. Ulterior s-a aflat câțiva ani la Moscova, unde și-a întemeiat și o familie și a avut un fiu. A ajuns, apoi, în Imperiul otoman, îndeletnicindu-se cu negoțul de pietre scumpe în insula Rhodos și dobândind o însemnată avere, care i-a fost de un real folos în obținerea domniei în Moldova.

Încercarea lui Bogdan Lăpușneanu de a-și relua tronul împotriva noului domn numit de turci conta și pe un eventual sprijin din interiorul țării. Într-adevăr, chiar în martie–aprilie 1572, un grup de boieri a încercat să-l răstoarne pe Ion vodă, dar complotiștii au fost prinși și executați. Grigore Ureche și Nicolae Costin relatează despre sosirea la Varșovia a doi foști vornici moldoveni, Drăgan și Albotă, pentru a obține „nu atât în numele lui Bogdan, ci în numele țării întregi, ajutor împotriva lui Ion, cel mai îngrozitor tiran“; ei fuseseră uciși în Moldova, iar averile lor confiscate[1]. La rândul său, Carol Rym, reprezentantul imperial la Istanbul, scria suveranului său Maximilian al II-lea, la 19–20 mai 1572, că Bogdan Lăpușneanu nu reușise în încercarea sa, deoarece nu avusese sprijinul țării.

Deși Ion vodă preluase cârmuirea Moldovei cu susținere și din partea boierimii, o opoziție internă la domnia lui s-a conturat foarte repede, întrucât în noua formulă a sfatului domnesc din martie 1572 nu mai figurează unii reprezentanți de frunte ai domniei lui Bogdan Lăpușneanu; nemulțumiți și dezamăgiți în speranțele lor, aceștia, în frunte cu Ionașcu Sbierea, au trecut acum de partea fostului voievod.

Sfatul domnesc al noului domn cuprindea de la început 20 de dregători, din care numai 11 aparțineau unor cunoscute familii boierești. Cârmuirea părându-i consolidată, Ion vodă a încercat rechemarea boierilor fugari. Cronicile consemnează, apoi, noi execuții și-l acuză pe domn că, fiind doritor de avuție, poruncea pedepse aspre pentru a confisca averile celor condamnați. În realitate represiunile se explică foarte probabil printr-o nouă încercare a lui Bogdan Lăpușneanu — refugiat în Polonia — de a-și relua tronul, ca și prin dezbinarea boierimii.

Domnul i-a sprijinit pe micii stăpâni de ocine: dintr-un total de 83 de acte interne, 34, adică 41%, privesc proprietățile acestor răzeși (numiți în actele timpului slugi domnești, cetași sau sunt indicați nominal). Evident, acte au fost eliberate și altor categorii, ca boieri și dregători mijlocii ori urmași ai lor, în proporție de 34% din total pentru această domnie, iar 13% pentru mănăstiri și numai 7% pentru mari dregători.

---

[1] A. Veress, *Documente*, I, p. 316–320.

O notă ieșită din comun se evidențiază în raporturile cu Biserica, față de care domnul s-a purtat cu excesivă asprime. Unii clerici, ca egumenul Iacob Molodeț al mănăstirii Slatina, ori preotul Cozma au fost îngropați de vii, iar fostul mitropolit Gheorghe de la Neamț a fost ars de viu pentru „vina de sodomie". De asemenea, documentele menționează confiscarea unor sate mănăstirești. Când călugării mănăstirii Sf. Ilie de lângă Suceava aveau să revendice de la Meștea și de la alți răzeși satul Hăsnășani de pe Cârligătura (1581), ei au argumentat că de fapt nu vânduseră satul, așa cum era scris în actul eliberat lui Meștea de Ion vodă, adică „au spus că l-au luat de la sfânta mănăstire Ion voievod acest sat Hăsnășanii, când le-a luat și alte sate" și „că a fost făcut acest uric de la Ion voievod cu vicleșug"[1]. Egumenul Hariton al Moldoviței cerea înapoi (1576) satele Mitești și Sărăcinești, întrucât actele de proprietate „le-a luat de la sfânta mănăstire Eremia fost hatman, când a luat aceste sate în zilele lui Ion voievod și nu le-a dat nimic"[2]. Și ctitoria de la Humor avea să revendice și să obțină (1599) satul Boboiugi, stăpânit atunci de Ivan ușarul ca „danie de la Ioan voievod, când Ioan voievod a luat satele tuturor mănăstirilor"[3]. Cele trei documente arată că măsura luată de Ion vodă a avut un caracter general, cuprinzând proprietățile ctitoriilor mai importante. Impunerea forțată a mănăstirilor pentru ca domnia să facă față solicitărilor venite din partea turcilor fusese practicată și anterior, de exemplu de către Iliaș Rareș — ea se va întâlni altminteri și în Țara Românească din vremea lui Mihnea Turcitul — dar în aceste situații nu s-a ajuns la înstrăinări de sate mănăstirești din dispoziție domnească.

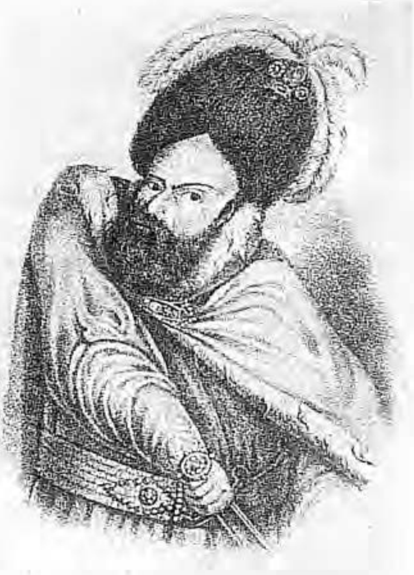

Fig. 89 Ion Vodă cel Cumplit.

Comerțul și viața economică au fost sprijinite prin baterea unei monede de aramă (1573) numire *akçe*, întrucât se dorea egală în valoare cu asprul otoman, care purta denumirea respectivă în turcește. Această monedă avea pe avers chipul voievodului, cu legenda slavonă „oteț Moldovei", adică „părintele Moldovei", titlu ce-l imita probabil pe cel de „pater patriae“ din legenda latină întâlnită pe monedele de aur și argint bătute de Despot vodă. Pe revers, moneda lui Ion vodă reproducea stema țării (capul de bour), data 7081 de la facerea lumii, corespunzătoare anului 1573, precum și inscripția „akçe, g(ospod) hereghie Moldovei“, tot în slavonă, desemnând numele monedei și „monetăria domnească a Moldovei“ ca locul de emitere a monedei. Emisiunea punea în circulație o monedă de aramă de valoare apropiată, probabil, de aceea a asprilor de aramă folosiți în Polonia. O scrisoare din 1564 a sultanului Soliman către suveranul polon preciza că pentru mărfurile vândute în regat, negustorii moldoveni erau plătiți în acei aspri de aramă care nu circulau decât în Polonia, astfel încât, atunci când ei doreau, la întoarcere, să preschimbe acei aspri de aramă în aspri de argint, sufereau „pierderi considerabile“. Este posibil ca emisiunea din 1573 să fi avut în vedere și înlăturarea acestor diferențe de schimb. Oricum, din partea voievodului aceasta a avut și o semnificație politică. În orice caz, schimburile de mărfuri cu Imperiul otoman, Transilvania și Polonia au continuat ca și în perioada anterioară; un act de la Petru Șchiopul amintește de iarmarocul de la Hotin, din vremea lui Ion vodă, unde se întâlneau negustorii moldoveni și poloni.

---

[1] *DIR A, XVI*, III, p. 156–157.

[2] *Ibidem*, p. 75–76.

[3] Mihai Costăchescu, *Neamul lui Oană dvornic de Suceava și satele lui*, în CI 5–6, 1929–1931, p. 61–63. Numele satului poate fi legat de cel al ctitorului mănăstirii Humor, Toader Bubuiog.

Războiul moldo-turco-tătar din 1574. Politica externă a lui Ion vodă s-a desfășurat în funcție de relativul echilibru, militar și politic, dintre Poartă și Habsburgi, de bunele relații turco-polone, ca și de situația similară cu a Moldovei în care se aflau față de Imperiul otoman Țara Românească și Transilvania.

Cu puterea otomană, inițial raporturile au fost cele normale, constând în plata tributului, îndeplinirea unor dispoziții, transmiterea de informații la Poartă, dar nu se poate pierde din vedere nici sensul invers, al informațiilor scurse din tabăra otomană în lumea creștină, aspect în care spațiul românesc, în ansamblul său, deținea o poziție centrală. Față de autoritățile habsburgice din Slovacia și din nordul Ungariei, Ion vodă a încercat chiar o apropiere, dar fără rezultate. Cât despre Rusia, aceasta se afla încă departe de spațiul românesc, fiind în plus angajată într-un lung război cu Lituania și cu Polonia pentru ieșirea la Marea Baltică (1558–1583).

În primele luni ale anului 1574, oficialitățile de la Istanbul hotărau schimbarea lui Ion vodă. Decizia fusese determinată de mai mulți factori, ca: dorința lui Alexandru al II-lea Mircea, domnul Țării Românești, de a-și vedea fratele, pe Petru Șchiopul, voievod al Moldovei, scop pentru care au fost puse în mișcare relații, susținători, daruri și importante sume de bani; plângerile și acuzațiile celor loviți de represiunile interne dintre anii 1572 și 1574 ale lui Ion vodă; dușmănii personale, între care și aceea a unui frate al marelui vizir față de domnul Moldovei. La 26 martie, Petru Șchiopul primea învestitura oficială, iar un capugibașa al sultanului, Cighaleg Zadé Iusuf Mehmed, zis și Sinan pașa Cigala, era numit la comanda corpurilor de oaste menite a-l instala pe noul domn. Ion vodă fusese înștiințat altminteri oficial, printr-un ceauș, că i se cerea mărirea până la dublare a haraciului și că, în caz de refuz, urma să fie chemat îndată la Istanbul, orice împotrivire la o asemenea desfășurare a evenimentelor trebuind curmată pe calea armelor.

Spre deosebire de predecesorii săi care acceptaseră periodic cererile otomane de sporire a haraciului, Ion vodă a convocat „adunarea țării", alcătuită din reprezentanți ai „stărilor", în care rolul esențial revenea, evident, boierimii și dregătorilor, cerând sprijinul pentru organizarea rezistenței armate și arătând că acceptarea cererilor Porții însemna o nouă apăsare pentru cei care plăteau dările, fără a exista nici o asigurare că puterea suzerană nu avea să ridice noi pretenții. „Așa Ion vodă, umplându pre toți cu nădejde, cu glas mare strigară că lângă dânsul vor peri, cum s-au și tâmplat"[1]. Boierimea însă, prin glasul lui Ion Golăi, i-a cerut domnului să se plece în fața poruncii sultanului sau să părăsească țara.

Obiectivul urmărit de Ion vodă a constat în reglementarea raporturilor sale cu Poarta, având ca temei rezistența armată și oprirea trupelor otomane care-l aduceau pe noul voievod. Pentru a-i spori șansele de reușită se impunea respingerea oștilor invadatoare la hotare și atacarea lor pe rând, pentru a nu permite joncțiunea trupelor: dinspre Milcov veneau forțele muntene, de la Dunăre turcii, iar dinspre răsărit hoardele tătare.

La arme a fost chemată întreaga țară, în primul rând răzeșii care formau baza pedestrimii, apoi dregătorii de diferite trepte și boierimea, până la rangurile superioare. Oștile dispuneau de o puternică artilerie, la nivelul tehnicii militare a epocii — 110 piese, dintre care 30 de tunuri obișnuite și alte 80 de tunuri mari („pușci hușnițe"), aruncătoare de ghiulele. Cavaleria era menită, prin atacuri inițiale, să slăbească dispozitivul adversarului și să deschidă drum pedestrimii, care era sprijinită de intervenția rapidă a artileriei; în sfârșit, deplasarea rapidă a oștilor de la un loc de acțiune la altul putea împiedica joncțiunea forțelor invadatoare. Țara a răspuns cu elan chemării domnului. Singurul ajutor primit din afară a fost un corp de 1 200 de cazaci călări, comandați de hatmanul Swierczewski, nobil din Mazovia, ceea ce confirmă opinia că acești cazaci erau poloni, nu zaporojeni. O altă dovadă în același sens rezidă în faptul că Ion vodă le vorbea în limba polonă, pe care o cunoștea din peregrinările sale anterioare[2].

Oastea moldovenească era angajată în luptă încă din primele zile ale lunii aprilie 1574, dobândind o victorie de mare răsunet la Jiliște (sud-est de Focșani), unde Petru Șchiopul, ajutat și de fratele său Alexandru al II-lea Mircea, și-a instalat tabăra pe malul râului Râmna, afluent al Putnei. La 14 aprilie, după ce avangarda turco-munteană a fost prinsă, Ion vodă a reușit încercuirea completă a corpurilor de oaste inamice și distrugerea lor. Petru Șchiopul și fratele său puteau fi uciși, dacă nu ar fi fost apărați de mai mulți dregători, în primul rând de Albu Golescu, mare clucer — care a și pierit altminteri în luptă — și de fratele acestuia, marele vornic Ivașcu[3]. Biruința de la Jiliște a deschis campania încheiată cu ocuparea Bucureștilor și detronarea domnului Alexandru al II-lea Mircea al Țării Românești (1568–1574 și 1574–1577). O coloană a lui Ion vodă, comandată de vornicul Dumbravă al Țării de Jos, a ocupat Bucureștii, unde l-a instalat ca domn pe „prietenul lui Ion, Vintilă, fiul lui Pătrașcu voievod"[1]. Scopul acestei acțiuni era de a dobândi în Țara Românească un domn aliat, susținător al luptei antiotomane. Numai că Vintilă vodă nu s-a putut menține: după numai câteva zile, el a fost ucis de mai mulți dregători ai lui Alexandru al II-lea Mircea, revenit cu ajutor turcesc.

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 199.

[2] Cf. cronicile lui Gorecki și Paprocki, în Tesauru..., III, p. 209–252 și 275–286. După unele opinii, acești cazaci reprezentau ajutorul neoficial acordat de regele Poloniei luptei antiotomane a lui Ion vodă, luptă pe care n-o putea susține deschis, datorită tratatelor în vigoare.

[3] *DIR B, XVI*, IV, p. 161–163.

Aflând că Petru Șchiopul s-a refugiat în raiaua Brăilei, Ion vodă a atacat și a cuprins orașul; cetatea însă a rezistat. O forță dușmană ce se apropia în ajutorul garnizoanei asediate a fost împrăștiată de cavaleria moldovenească și de cazaci, în Bugeac. După aceea, voievodul s-a îndreptat cu toate forțele spre Tighina, unde aflase că aveau loc concentrări de trupe inamice. Și aici orașul Tighina a fost ocupat, dar cetatea nu a putut fi cucerită; o oaste turco-tătară de dincolo de Nistru a fost însă interceptată și distrusă, după o încleștare scurtă și violentă. Concomitent, un detașament de cazaci a coborât pe Nistru cu 25 de ambarcațiuni și a dat foc unei părți din orașul Cetatea Albă.

Pentru a împiedica o eventuală extindere a conflictului la sud de Dunăre și chiar în sudul Balcanilor, otomanii au concentrat pe linia Dunării însemnate efective, în care intrau și acelea ale hanului tătar. În fața superiorității numerice incontestabile a adversarului, singura soluție pentru Ion vodă era de a ataca pe rând forțele invadatoare și de a împiedica joncțiunea lor.

Cavaleria moldoveană, comandată de hatmanul Ieremia Cernăuțeanul, a fost trimisă la Dunăre în dreptul Isaccei, pentru a apăra hotarul și pentru a aduna informații. După o primă încercare — pare-se respinsă — a turcilor de a trece fluviul, Petru Șchiopul l-a cumpărat cu 30 000 de galbeni pe Ieremia hatmanul, care s-a retras și l-a anunțat pe Ion vodă că efectivele adversare ar fi de numai 10 000 — 15 000 de oameni. Informația l-a determinat pe domn să atace cât mai aproape de vadul Dunării, pentru a opri înaintarea adversarului.

Mărturiile sunt foarte diferite în privința efectivelor. Pentru otomani și tătari, cifra mai probabilă este de 60 000 de oameni, cu circa 12 tunuri, pentru moldoveni, în jur de 30 000 — „fără prostime și adunătură" —, din care 13 000 cavalerie, iar restul pedestrime, susținută de 110 tunuri. Pentru ușurința manevrei, Ion vodă și-a împărțit oastea în 30 de grupe a câte 1 000 de oameni fiecare, așezându-și tabăra pe malul răsăritean al lacului Cahul, la trei mile depărtare de otomani, înconjurând-o cu care și străji duble. O ultimă recunoaștere efectuată chiar de voievod, în ziua de miercuri, 9 iunie, nu a dat rezultat. În noaptea de miercuri spre joi, a trecut la adversari „avangarda trădătorilor": Cosma Murgu, fost pârcălab de Hotin, marele vornic Bilăi și hatmanul Slăvilă, dregători care aveau să fie răsplătiți cu demnități și de Petru Șchiopul.

Bătălia decisivă s-a dat la sud-est de lacul Cahul, joi 10 iunie 1574. Urmărind pregătirile, Ion vodă și-a dat seama de efectivele reale. Cavaleria moldoveană a înaintat ca pentru atac, dar la un semn al lui Ieremia Cernăuțeanul[1] s-a oprit și a trecut la dușman. Rapiditatea acestei manevre arată că fusese bine pregătită de hatmanul Ieremia și de comandanții din subordinea sa, că nu se poate vorbi deci de un impuls de ultim moment, determinat de marea disproporție de forțe.

---

[1] Hurmuzaki, II, 1, p. 682.

Trădarea lui Ieremia a avut grave consecințe: ca și la Jiliște, cavaleria era menită să disloce liniile adversarului și să deschidă drumul pedestrimii. Flancul drept al dispozitivului moldovean rămânea descoperit, iar raportul de forțe — estimat inițial a fi fost de 1/1 — devenise în realitate de cel puțin 3/1 în favoarea otomanilor, care i-au așezat în prima linie chiar pe moldovenii trecuți în tabăra lor, obligându-i să înceapă atacul. În acea zi dramatică, Ion vodă a tras cu artileria în plin asupra oamenilor lui Ieremia; împinși din spate de către turci, cei mai mulți dintre ei au pierit.

Lupta astfel începută a cunoscut mai multe faze: atac al moldovenilor și al cazacilor; contraatac otoman, cu aprigă încleștare din ambele părți: „ci moldovenii așa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbândească. Și multă moarte s-au făcut între amândoao părțile, că nu era loc a călca pe pământ, ci pre trupuri de om. Așa mai apoi de aproape să bătiia, că și mâinile le obosise și armile scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoștiia care de care-i ieste, de săneațe și di trăsnetul pușcilor nu să auziia dinspre amândoao părțile, nici pușcașii nu mai știia în cine dau“[2].

În faza următoare, o ploaie rapidă de vară a udat întreaga rezervă de pulbere a artileriei moldovene. În continuare, noi efective otomane au atacat, urmate de tătari, care până atunci stătuseră adăpostiți în văile apropiate. În fața copleșitoarei superiorități a adversarului, moldovenii și cazacii au început retragerea pe toată linia. În acel momnent, Ion vodă a dat un contraatac fulgerător, a recâștigat 60 de tunuri (care au fost distruse ulterior, neputând fi transportate), și-a refăcut parțial dispozitivul și a reușit să străbată o scurtă distanță, oprindu-se la Roșcani, unde a improvizat în grabă alte întărituri.

Luptele au continuat vineri și sâmbătă (11 și 12 iunie), dar rezistența moldovenilor a fost mult slăbită de lipsa completă de apă.

Pentru a nu prelungi suferințele oștenilor săi, Ion vodă a răspuns propunerilor făcute de otomani și a acceptat să se predea, cu condiția ca ostașii săi să fie lăsați a reveni la casele lor, iar el însuși să fie dus în fața sultanului pentru a da explicații în legătură cu cele întâmplate. Primind toate asigurările, întărite prin jurăminte, Ion vodă s-a prezentat luni, 14 iunie 1574, în cortul cel mare al comandantului otoman, unde a răspuns, în limba turcă, acuzațiilor ce-i erau aduse. Căpetenia otomană supremă, Cighaleg Zadé Iusuf, l-a lovit pe Ion vodă cu hangerul, după care ienicerii l-au tras afară, i-au tăiat capul și i-au sfârtecat corpul, legat de patru cămile.

---

[1] Confundat cu Golia în istoriografia română, până la momentul publicării unui studiu al lui Sever Zotta din 1931.

[2] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 203.

Moldovenii supraviețuitori și cei mai mulți dintre cazaci au fost uciși. Tătarii au devastat apoi cumplit satele Moldovei; decenii de-a rândul documentele menționează uciderile, jafurile și robirea locuitorilor[1].

*

Faptele de arme săvârșite sub comanda lui Ion vodă se regăsesc nu numai în cronicile interne, ci și în numeroase relatări apărute în limbile latină, polonă, germană, italiană, franceză și rusă. Ele au atras deci atenția contemporanilor, chiar dacă lumea românească a simțit mai mult rezultatele nefaste, decât desfășurarea lor.

Impresionată de unele episoade eroice, dar și tragice, ale istoriei românilor, la care asista de obicei ca martor pasiv, lumea europeană a cunoscut, prin mărturii indirecte și chiar directe, războiul antiotoman purtat sub conducerea lui Ion vodă, voievod pe care tot ea l-a și numit „cel Viteaz“[2], dar căruia posteritatea i-a acordat supranumele de „cel Cumplit“: aici era evidentă viziunea boierimii, născută din severitatea pedepselor, uneori chiar a supliciilor la care fuseseră supuși reprezentanții ei de către acest voievod, care a știut să-și asigure în schimb sprijinul păturilor inferioare ale societății moldovenești, în primul rând al țărănimii libere. Dacă lupta de la iezerul Cahul a fost pierdută prin trădarea marilor dregători ai voievodului, care au trecut de partea lui Petru Șchiopul și a forțelor de invazie de îndată ce i s-au garantat averile și poziția, micii stăpânitori de ocini, care formau baza pedestrimii, s-au aflat statornic în apărarea țării, până la sacrificiul suprem, împotrivindu-se noului domn, Petru Șchiopul.

În perspectiva istoriei, luptele antiotomane din 1574 au arătat că moldovenii aveau voința, dar și capacitatea de a rezista unei dominații străine, când aceasta ar fi devenit prea apăsătoare. Pentru ca rezistența să aibă șanse de izbândă, trei condiții se impuneau a fi îndeplinite: coeziunea forțelor interne în fața atacului otoman, alinierea acestor forțe cu cele din Țara Românească și Transilvania sau măcar cu una dintre acestea, precum și condiții internaționale mai favorabile. Or, nici una dintre aceste condiții nu a putut fi îndeplinită atunci. Războiul antiotoman al puterilor catolice (Imperiul romano-german, papalitatea, unele state italiene și Spania) se afla într-un moment de acalmie după victoria de la Lepanto, mai ales că turcii s-au refăcut repede, obținând noi succese în Africa de Nord, pe seama intereselor Spaniei și impunând Veneției o pace (3 martie 1573) pe care Serenissima republică o plătea cu 300 000 de ducați de aur. De asemenea, Europa Apuseană era zguduită de războaiele religioase, care au amânat și au slăbit sensibil dezideratul, deja depășit, al unității creștine în numele luptei antiotomane și al ideii de cruciadă. Habsburgii încheiaseră cu Imperiul otoman tratatul de la Adrianopol (1568), pentru o perioadă de opt ani. Deși Transilvania reintrase sub suzeranitate habsburgică în urma tratatului încheiat la Speyer (1570) între împăratul Maximilian al II-lea (1564–1576), succesorul lui Ferdinand I, și Ioan Sigismund, ea nu putea fi implicată în războiul antiotoman, întrucât perioada cădea sub incidența menționatului tratat de pace osmano-habsburgic. Prin stingerea dinastiei iagiellone (28 iulie 1572), Regatul polon n-avea nici un motiv să-și abandoneze linia tradițională de neutralitate în raporturile cu Poarta, iar competiția pentru acest tron consolida atitudinea mai sus-menționată, chiar de înțelegere cu Poarta, mai ales din momentul în care fratele regelui Carol al IX-lea, căruia avea să-i și urmeze la tronul Franței sub numele de Henric al III-lea de Valois (1574–1589), a fost ales rege al Poloniei (mai 1573), domnind până în iunie 1574. În relații speciale cu Imperiul otoman, Franța căuta căi de infiltrare în răsăritul Europei tocmai pentru a-i ține mai ușor în șah pe Habsburgi.

---

[1] „Iară dacă au pierit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă piste toată țara, de au robit, de n-au fost niciodată mai mare pustietate în țară decât atuncea, că pre toți i-au coprinsu fără grijă pre lá casile lor; unde până astăzi între Prut și între Nistru au rămas pustietate, de nu s-au mai descălecat oameni“ (*Ibidem*, p. 204–205).

[2] „Ivonia cel Viteaz“ la Maciej Stryjkowski (*Călători străini*, II, p. 448). Titlul acesta a fost utilizat și de către prima monografie temeinică dedicată acestui domnitor (Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1963, cu o nouă ediție adăugită, în 1966).

Aceeași perspectivă istorică relevă clar că acțiunea lui Ion vodă nu avea șanse de izbândă în condițiile arătate, fiind mai degrabă o inițiativă nechibzuită, sinucigașă; cronicarul Azarie compară confruntarea dintre oștirea Moldovei și forțele Imperiului otoman cu aceea dintre o mică pasăre golașă și o mare pasăre de pradă[1]. În conflictul între domn și boieri pe această temă, evoluția evenimentelor a arătat că poziția boierilor corespundea mai bine împrejurărilor politice și militare ale vremii. În lumina acestor realități, sfaturile date de boieri lui Ion vodă de a nu intra în război cu turcii țineau seama de disproporția imensă de forțe: „sau pleacă-ți capul în fața împăratului sau pleacă și du-te în țări străine, dar cu turcii nu te apuca de luptă“[2].

Dincolo de orice viziune sau chiar modă istoriografică, Ion vodă rămâne o personalitate complexă și contradictorie, ale cărei lumini și umbre conturează aspectele eroice și tragice din istoria românilor.

3. Moldova în ultimul sfert al secolului al XVI-lea

De la moartea lui Ion vodă (iunie 1574) până la sfârșitul domniei lui Ieremia Movilă (iunie 1606), în Moldova au avut loc 13 schimbări de domnie; chiar dacă unele dintre ele au fost destul de lungi, s-au văzut întrerupte de diverși pretendenți, ori de interpunerea altor domni.

Exigențele sporite ale Porții, ca și ale finanței de la Istanbul, unde erau creditați competitorii la domnie, au agravat considerabil obligațiile față de puterea suzerană, cei mai afectați de această situație fiind țăranii dependenți, ca și micii stăpâni de ocine. Pe această bază au sporit tensiunile interne, ajungându-se la răzmerițe, dar mai cu seamă la frecvente ridicări de pretendenți.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 138, I. 1–2 (= p. 150, l. 27–29: „era ca o păsărică lipsită de pene, care vrea să se apuce în luptă cu o pasăre cu aripi mari, zbor repede și mâncătoare de carne“).

[2] *Ibidem*, p. 151, r. 17–19 (=p. 138, r. 22–24).

Haraciul a sporit în mai multe rânduri între 1574 și 1592, iar pentru obținerea învestiturii la domnie se cheltuiau sume considerabile. Iancu Sasul ar fi dat 125 000 de galbeni în acest scop, iar Petru Șchiopul a oferit 260 000 în 1589, pentru a putea rămâne, în continuare, la cârma Țării Moldovei. Tot pentru a obține domnia (1591), Aron Tiranul a cheltuit sute de mii de galbeni, un raport diplomatic consemnând chiar cifra de 1 000 000 de galbeni.

Deși tradiția dinastică s-a menținut, familia domnitoare s-a stins treptat, inclusiv prin scurgerea treptată a descendenților săi în alte zone ale lumii creștine, în special pe filieră polonă, ceea ce a amplificat presiunea pretendenților la Poartă, dar și veleitățile unor mari familii boierești la domnia Moldovei. Rolul similar celui împlinit mai înainte de Craiovești în Țara Românească va fi realizat în Moldova de către Movilești, mare familie de boieri care s-a bazat pe susținere polonă. Înainte de acest moment, întâlnim în scaunul Moldovei un vlăstar din dinastia muntenească a Basarabilor. Este vorba de Petru Șchiopul.

Petru Șchiopul — primul Basarab în scaunul domnesc al Moldovei. Moartea violentă a lui Ion vodă (14 iunie 1574) a netezit drumul lui Petru Șchiopul, frate mai mic al domnului muntean Alexandru al II-lea Mircea, la scaunul Moldovei din Iași, unde s-a instalat la 25 iunie, potrivit cronicii lui Grigore Ureche, în vreme ce cronica murală de pe zidul interior sudic al naosului bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava menționează data de 24 iulie în care „au stat la domnie Io Petru voievod“[1], ceea ce ar însemna că, abia după o lună de la instalarea sa în scaun, noul domn a fost uns de către mitropolitul Moldovei.

Instalat prin intervenția armată otomană, Petru Șchiopul a căutat să-și asigure sprijinul fruntașilor țării, inclusiv al marilor dregători ai lui Ion vodă, deși în primii ani ai domniei sale partizanii fățiși ai lui Ion vodă nu au figurat în sfatul său, mulți dintre ei fiind pribegi peste hotare, îndeosebi în Polonia. Noul domn se bizuia pe marele logofăt Ioan Golăi, ca și pe boierii care-l părăsiseră pe Ion vodă și care erau acum avansați în demnități: Cosma Murgu, vornic al Țării de Jos, Bilăi, vornic al Țării de Sus, și Slăvilă, portar de Suceava, apoi vornic. În intervalul 1575–1579, în sfatul său s-au perindat 36 de mari dregători. Deși a căutat soluții de compromis, vizând în primul rând boierii fugari — în țară revenind și doamna Maria, fiica vornicului Huru de Hotin, cu care Ion vodă se căsătorise în timpul domniei și care după sfârșitul său tragic se retrăsese cu avuțiile și cu sumele destinate haraciului, încărcate în 27 de care, în Polonia, unde fuseseră confiscate — Petru Șchiopul nu a izbutit să aibă o domnie stabilă și liniștită. Mai mult decât atât, sub presiunea oștilor otomane rămase în țară până în toamnă, domnul a plătit primul haraci, împrumutându-se la negustorii din Istanbul și completând din propria-i vistierie.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 163, r. 1.

În ciuda atitudinii sale conciliante, a întâmpinat multe rezistențe, care au favorizat ridicări succesive de pretendenți, sprijinite adeseori de către cazaci. Chiar în iulie 1574, reprezentantul Veneției la Istanbul consemna că „moldovenii nu voiesc să asculte de voievodul Petru“[1], iar în 22 octombrie același an se raporta dogelui că aceștia l-ar fi preferat ca domn pe Bogdan vodă, adică pe Bogdan Lăpușneanu, aflat atunci la Moscova[2]. Această stare de spirit, ca și ostilitatea mediului cazac față de Petru Șchiopul era menținută și de unii pribegi, partizani ai lui Ion Vodă, care se pripășiseră acolo, ca logofătul Petre Albotă și Țopa (sau Ceapă la Grigore Ureche), fost pârcălab de Roman.

Din mijlocul căzăcimii s-a ridicat Crețul, socotit frate de mamă al lui Ion vodă. El a apărut cu cete de cazaci recrutate pe teritoriul Uniunii polono-lituaniene în vara anului 1577, înaintea lunii august, dar la apariția oștilor lui Petru Șchiopul s-a retras peste Nistru.

Mult mai importantă a fost tentativa lui ***Nicoară Potcoavă***, frate cu Crețul și deci și cu Ion vodă, personaj prezentat în documentele liovene ca *Nikore olim Podkowa famuli*, apelativul de Potcoavă avându-și originea în forța sa fizică deosebită, „pentru că au fost rumpând potcoavele“[3]. Având asentimentul unor boieri din țară, nemulțumiți de Petru vodă „cu dările peste putință ce le face lor, și numai asuprele de <la> turci“, care-i și trimiseseră mesaje secrete „poftindu-l să vie la moșie-și, pre urma frățâne-său, lui Ion vodă, lui să cuvine domniia țării“[4], dar și sprijinul unor magnați poloni, precum castelanul de Bar, aceștia au intrat în Moldova pe la Soroca, înfrângând rezistența, bazată pe beșlii turci, a lui Petru Șchiopul, care s-a refugiat în Țara Românească, unde domnea deja nepotul său de frate Mihnea al II-lea, sub regența mamei sale. Nicoară Potcoavă își făcea, astfel, intrarea în Iași la 23 noiembrie 1577.

Cu ajutor din Țara Românească, dar mai ales turcesc, Petru vodă reapărea în sudul Moldovei, unde i se alăturau „giosenii“, adică moldovenii din Țara de Jos. O neinspirată inițiativă tactică a taberei lui Petru, de a se așeza vitele în fața oastei — ca elefanții în oastea lui Pyrrhus, regele Epirului din antichitate[5] — înclina la Docolina, pe Prut, balanța victoriei de partea cazacilor lui Nicoară[6]. Neizbutind să fie recunoscut domn de către turci, din dispoziția cărora principele Christofor Báthory, fratele regelui polon Ștefan

---

[1] Hurmuzaki, XV, 1, p. 709–710.

[2] A. Veress, *Documente*, II, doc. nr. 46, p. 55–57.

[3] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 164; vezi și *Călători străini*, III, p. 217 („sfărâma fără nici o greutate potcoavele“).

[4] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Iași, 1979, p. 244.

[5] N. Iorga, *Istoria Românilor*^{2}, V, București, 1998, p. 156.

[6] Vitele ce urmau oastea lui Petru Șchiopul serveau la aprovizionarea acesteia, dar au fost trecute în fața ei, considerându-se în mod greșit că armele de foc ale cazacilor aveau să fie irosite asupra vitelor: „văzând cazacii pre turci că aduc nainte cirezi de vaci, ca să stâmpere armele în dobitoace, n-au vrut cazacii să săgeate de departe ce odată au slobozitu focul și în oameni și în dobitoace. Ci dobitoacile mai multă zăhăială făciia turcilor decât cazacilor, că de trăsnite fugiia înapoi. Și dându războiul vitejaște, după multă nevoință a cazacilor, iată al doilea rându pierdu războiul Pătru vodă și iarăși rămasă izbânda la cazaci“ (Grigore Ureche, *ed. cit.*, p. 209).

Báthory, trimitea noi ajutoare lui Petru Șchiopul, care intra în Iași la 1 ianuarie 1578, Nicoară s-a retras în Polonia, unde s-a predat palatinului de Bratslav, promițându-i că avea să fie iertat de rege pentru tulburarea raporturilor cu otomanii. Ca și în alte cazuri, pedeapsa pentru o asemenea vină era știută: Polonia nu-și permitea să-i ierte pe cei care contribuiau la tensionarea relațiilor sale cu Poarta. La cererea expresă a acesteia, căreia i se adăuga și una similară din partea lui Petru Șchiopul, Nicoară Potcoavă a fost decapitat în piața Liovului (16 iunie 1578).

Au urmat alte încercări ale unor pretendenți apăruți din mediul cazac și susținuți de către acesta, care au erodat continuu poziția lui Petru Șchiopul. Un ~~Alexandru~~, care se dădea frate cu Potcoavă, a ocupat curtea domnească din Iași timp de o lună (9 februarie–12/13 martie 1578, adică din câșlegi până la mijlocul păresimilor, cum scrie Grigore Ureche), până la revenirea lui Petru cu aliații tradiționali, în primul rând turcii. Un Petru, ce se dădea fiu al lui Lăpușneanu, identificat cu Petru Miotla, un hatman al cazacilor zaporojeni, și-a încercat norocul în iulie–august 1578, dar a sfârșit executat prin sfâșiere cu caii. Constantin, fiu al lui Nicoară Potcoavă, ca și un alt Constantin, fiu al lui Ștefan Lăcustă, care trăia de mulți ani în Polonia, dar fiind vizat de tratativele dintre Poartă, regele Ștefan Báthory și Petru Șchiopul, se refugiase la cazacii din Podolia, au creat noi dificultăți lui Petru Șchiopul[1], care au determinat oficialitățile de la Istanbul să-l recheme pe voievod, surghiunindu-l la Alep și înlocuindu-l cu ***Iancu Sasul*** (21 noiembrie 1579–după 2 septembrie 1582).

Conform unui obicei deja apărut în actele de cancelarie, noul domn nu precizează numele tatălui său decât într-un singur document din 18 iunie 1580, în care se referă la un privilegiu acordat de părintele său „Petru voievod cel Bătrân", întrucât se dădea fiu al lui Petru Rareș și al unei săsoaice, fapt care-l legitima la domnie, deși este posibil ca realitatea să fi fost inversă, adică tatăl să fi fost sas și mama româncă, după opinia cronicarilor sași. Sigur e, însă, faptul că fusese crescut în confesiunea luterană[2], motiv pentru care Grigore Ureche i-a lăsat un portret mai degrabă negativ, imagine la care în mod decisiv a contribuit însă o nouă dare, constând într-o zeciuială din boi, pe care a introdus-o în Moldova în timpul domniei sale; impunerea acestei dări a fost urmată de o răscoală a lăpușnenilor, care au înălțat dintre ei pe un pretendent pe nume Lungul, căruia i s-a dat numele Ion vodă. Împotriva acestuia Iancu a trimis o oaste condusă de vornicul Bucium și de Brut postelnicul, care nu este altul decât Bartolomeo Brutti, cu care domnul venise de la Istanbul. În lupta de la Bolota (pe Prut), „pierdură lăpușnenii războiul și domnișorul încă să înnică în Prut".

---

[1] „De noroc era Pătru vodă cu cazacii, cum să tâmplă pururea omului de n-are odihnă, că bine la unii nu să mântuia, alții veniia asupra lui" (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 211); în actele sale de cancelarie, Petru Șchiopul numea aceste căpetenii de cazaci „lotri", adică „hoți" (spre ex. în *DIR A, XVI*, III, doc. nr. 514, p. 425: „domnia mea mi-am adus aminte că Pilipovschi ne-a fost hiclean nouă când s-a închinat acelui lotru Crețul"; dintre boierii pribegi, din partea lui Crețul se afla și Bălțatul, ginere al doamnei Ruxandra Lăpușneanu).

[2] Ca pretendent la domnie, Iancu Sasul trăise în insulele grecești, unde se căsătorise cu o grecoaică bogată, ce se pretindea descendentă din Paleologi, apoi din insula Rhodos a fost adus la Istanbul unde în serviciul său s-a aflat Bartolomeo Brutti, un albanez italienizat și catolic, beneficiind de încrederea lui Sinan pașa, tot un albanez, dar trecut la islamism. Steaua norocoasă a lui Iancu și a lui Brutti a răsărit după asasinarea marelui vizir Mehmed Sokolli (11 octombrie 1579), urmată de ascensiunea lui Sinan. Pe fondul de nemulțumire al Porții față de prestația lui Petru Șchiopul în Moldova, distribuind sume mari de bani, prin care a dobândit bunăvoința sultanului și a sultanei-validé („marea evreică" — Nurbani), Iancu Sasul a obținut domnia Moldovei, în direcția căreia pleca la 7 ianuarie 1580 din Istanbul, unde Petru Șchiopul sosise deja.

Mai eficientă a fost, însă, opoziția boierească împotriva voievodului, în fruntea căreia s-au situat frații Movilă, adică Gheorghe, episcop al Rădăuților și viitor mitropolit al Moldovei, Ieremia, vornicul Țării de Sus, și Simion paharnicul, ambii viitori domni și părinți de domni în Moldova, ca și în Țara Românească. Sub pretext că merg la târnosirea mănăstirii Sucevița, pe care tocmai o construiseră, după sfințirea ei aceștia au trecut în Polonia, trimițând plângere la Poartă contra domnului, probabil prin intermediul lui Christophor Dzierdzek, care urma să plece ca sol la Istanbul, unde poziția lui Iancu Sasul slăbise considerabil: ajuns mare vizir, Sinan pașa își schimbase poziția față de Petru Șchiopul. Pe de altă parte, intrând în tratative cu imperialii, Iancu Sasul își înrăutățise raporturile cu Polonia, încât plângerea Movileștilor a avut efectul scontat. Cu o mare sumă de bani și alte promisiuni pentru viitor, Petru Șchiopul obținea din nou domnia Moldovei, plecând din Istanbul la 13 septembrie 1582 și așezându-se în scaun la 17 octombrie, „așteptându-l toți" care „cu dragoste s-au întors la domnul său, Pătru vodă"[1].

Întrucât principele Cristofor Báthory îi interzisese retragerea prin Transilvania, Iancu Sasul a încercat să ajungă la imperiali prin Polonia, unde a fost arestat și apoi decapitat în aceeași piață din Liov (15 decembrie 1582).

Tezaurul țării, se pare că și ultimul haraci, ca și alte bijuterii, totul apreciat ca ajungând până la un milion de ducați, s-a risipit în țări sau pentru interese străine.

Nici în a doua domnie (17 octombrie 1582–19 august 1591) Petru Șchiopul nu a avut prea multă liniște, în ciuda blândeței, a unei atitudini conciliante în interior, ca și a unor inițiative ori opțiuni destul de inspirate în exterior.

Dacă în prima domnie avusese parte de foamete (1574 și 1576), o secetă prelungită a marcat anul 1585, când „copacii au secat de secită, dobitoacile n-au fostu avându ce paște vara, ci le-au fostu dărămând frunză. Și atâta prafu au fostu, când să scorniia vântu, câtu s-au fostu strângându troieni la garduri și la gropi, de pulbere, ca de omet"[2].

Într-o țară unde „domnul ba este alungat din scaun după bunul plac al turcilor, ba este așezat din nou în vechea lui demnitate prin puterea cea mare a aurului și astfel se întâmplă că în timp ce turcii storc bani de la domn, acesta stoarce bani de la bietul norod și aproape toți, până la unul, sunt aduși în cea mai groaznică sărăcie"[3], cum nota cronicarul transilvan Ioan Czimar Decsi de Baranya, această domnie a făcut progrese sensibile pe linia inventarierii de oameni și de bunuri, prin inițiative de alcătuire a unor registre, cum ar fi la 25 noiembrie 1588 catastiful mănăstirii Galata (ctitorie a domnului) sau cel al gorștinei oilor (12 mai 1591), care permit evaluări ale potențialului economic și demografic al țării la vremea respectivă.

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 214.

[2] *Ibidem*, p. 216.

[3] *Călători străini*, III, p. 215.

Întrucât William Harborne, ambasadorul Angliei la Poartă, luase un prim contact cu Moldova în 1583, iar la încheierea misiunii sale revenea în patrie tot pe o rută de uscat, cu acest prilej, prin intermediul lui Brutti, care după căderea lui Iancu Sasul rămăsese în continuare să-l servească și pe Petru Șchiopul, la 27 august 1588, s-a semnat un privilegiu prin care negustorii englezi din Compania Levantului („The Levant Company"), primeau dreptul de a vinde și de a cumpăra mărfuri în Moldova, plătind o vamă de 3% din valoarea mărfurilor[1]. Împrejurările de atunci au făcut, însă, ca acest acord să nu aibă urmări practice.

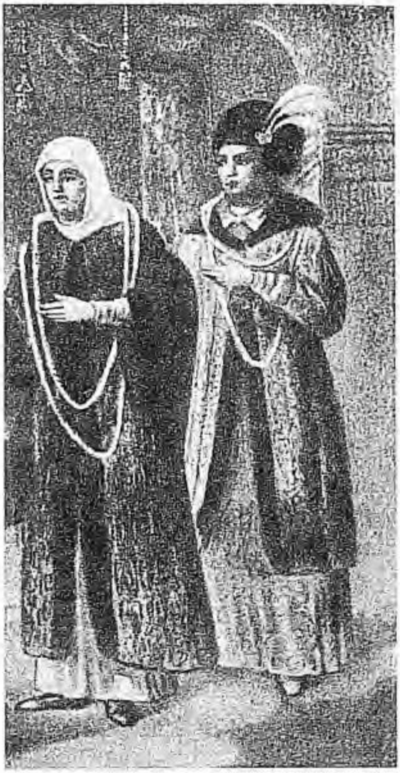

Fig. 90 Doamna Maria, soția lui Petru Șchiopul, și fiica sa Maria – mănăstirea Galata-Iași.

O întărire a poziției politice a lui Petru Șchiopul a fost ocazionată de revenirea nepotului său de frate Mihnea al II-lea la domnia Țării Românești, având cu el și cu dregătorii din ambele țări o întâlnire la Bogdănești, pe Prut (15 august 1586). Pe această bază consolidată, Petru Șchiopul a făcut față cu mai mult succes campaniilor prădalnice ale cazacilor, ca în ianuarie 1587; în acel moment „rădicatu-s-au o samă de cazaci ca niște lupi ce sântu învățați de-a pururea la pradă"[2], dar pârcălabul Pârvu al cetății Soroca i-a respins cu hânsari și voluntari până la Pereiaslav, unde au fost anihilați complet.

Pentru întărirea legăturilor cu Țara Românească, ca și pentru împăcarea celor două ramuri ale familiei domnitoare muntenești, s-au făcut și alți pași însemnați, cum ar fi fost nunta de la Tecuci (10 iunie 1587) a lui Vlad, fiul lui Miloș (frate mai mare al lui Petru Șchiopul, dar mai mic decât voievodul Alexandru Mircea, ambii decedați la data respectivă) cu Veli[illegible], fiică a lui Ivan Norocea din Răzvad și nepoată a Chiajnei. Căsătorit cu Stana, fiică a lui Mircea Ciobanul și a Chiajnei, mare postelnic și mare logofăt în sfatul cumnatului său Petru cel Tânăr, Ivan Norocea a trecut apoi în Transilvania, fiind tratat ca nobil în serviciul familiei Báthory, pentru ca după căsătoria fiicei sale cu fiul lui Miloș, să intre în serviciul lui Petru Șchiopul, în calitate de pârcălab de Neamț, de

---

[1] Hurmuzaki, III, 1, doc. nr. 114, p. 108.

[2] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 216.

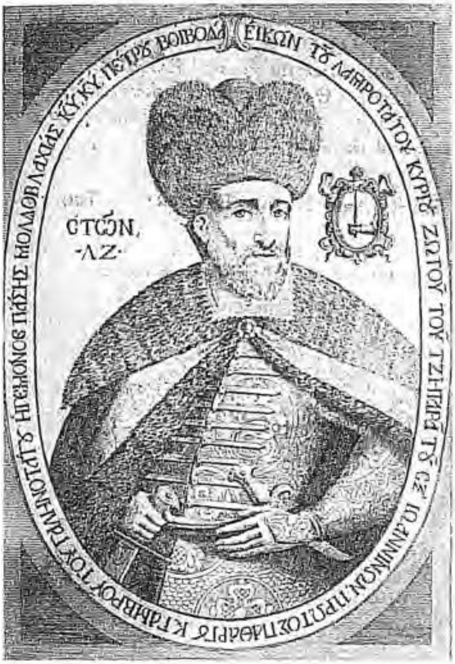

Fig. 91 Zotu Tzigara, mare spătar, din Ianina, ginerele lui Petru Șchiopul.

Roman, mare vornic al Țării de Sus și hatman, spre a sfârși în serviciul lui Mihai Viteazul, ca mare vornic (în perioada 26 septembrie 1594–6 februarie 1597).

În decembrie 1587, după ce în noiembrie respinsese la Țuțora o nouă invazie a cazacilor, care adusese un nou „domnișor", Petru Șchiopul a căsătorit-o pe domnița Maria cu Zotu Tzigara, un grec din Ianina ajuns pârcălab de Hotin și mare spătar al Moldovei, mort mai târziu la Veneția (11 aprilie 1599). Dacă avem în vedere că prima soție a lui Petru Șchiopul a fost Maria Amirali, din insula Rhodos, faptul ilustrează elocvent pătrunderea elementului grec în cele mai înalte straturi ale societății românești extracarpatice de atunci. Legătura lui cu Orientul creștin se vede și din protecția acordată unor importante locașuri de cult, ca mănăstirile athonite Zographou și Dionysiou, Lavra și Chilandar, sau acordarea sumei de 5 000 de aspri anual pentru mănăstirea Sf. Ioan Evanghelistul din Patmos, întemeiată de Sf. Christodoulos în vremea lui Alexios I Comnenul[1]. În țară, a ctitorit mănăstirea Galata.

Prezența lui Mihnea al II-lea, nepot de frate al lui Petru Șchiopul, în scaunul Țării Românești a reprezentat un fel de uniune dinastică moldo-munteană, care a luat însă sfârșit prin mazilirea lui Mihnea, la începutul anului 1591, după ce acesta scăpase de concurența unor pretendenți serioși ca Petru Cercel, care-și pierduse protectorul prin moartea regelui Franței, Henric al III-lea (2 august 1589) sau vărul său primar Vlad, fiul lui Miloș, mort la Istanbul în împrejurări misterioase, la puțin timp după ce primise învestitura de domn al Țării Românești (august 1589); devalorizarea bruscă pe care o înregistrase asprul otoman cu câțiva ani înainte sporea cererile otomane, ca și interesul Porții de a stoarce cât mai mari sume de bani de pe urma negocierii tronului Țărilor Române. O nouă cerere a Porții de mărire a tributului „mai mult decât era adenrul țării" și chiar în monedă veche, l-a determinat pe domn la săvârșirea pasului decisiv: exilul voluntar în teritoriul imperial, unde a ajuns prin Polonia, Maramureș, Muncaci, Ungaria superioară, pentru a se instala în Tirol, la Bozen (Bolzano, azi în Italia de nord), murind în castelul Zimmerlehen la 1 iulie 1594, după ce a cunoscut neplăcerile și suspiciunile exilului, hărțuielile unui proces cu raguzanul Giovanni de Marini Poli, căruia domnul

---

[1] Hrisovul din 30 august 1584 (*DIRA, XVI*, III, doc. nr. 315, p. 261).

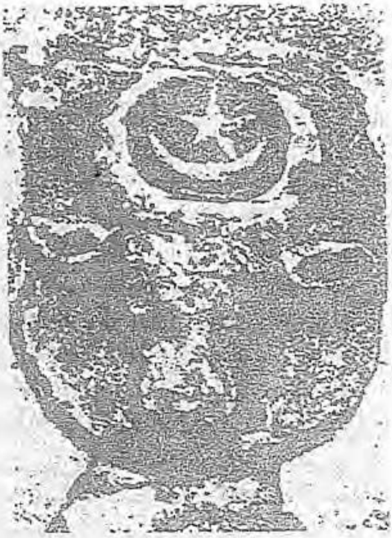

Fig. 92 Sterna Moldovei, sculptură pusă în 1589 pe turnul de acces în biserica *Sf. Gheorghe* din Suceava.

îi dăduse în arendă unele venituri domnești rezultate din vama oilor și a vitelor mari, ca și unele speranțe de reîntoarcere în scaunul domnesc.

Alegând calea exilului autoimpus, domnul a dorit să evite un eventual exil impus din partea autorităților otomane sau chiar soarta nepotului său Mihnea al II-lea care se turcise, dar mai ales să nu consimtă la noi dări și să ia astfel „blestemul țării asupra sa“, întrucât nu era vorba de o dare cerută o singură dată, „ci ieste că să face obicei“[1], adică devenea o obligație permanentă față de turci.

Condiția sa finală de pribeag reprezintă un destin prea des întâlnit în istoria românească, condiția unui om, dar și a unui popor care de atâtea ori ar fi meritat o soartă mai bună. Făcând parte din suita patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea Tranos, care în 1588 trecea prin Moldova în drumul spre Moscova, mitropolitul Hierotheos al Monembasiei scria despre Petru Șchiopul, că „acest om era vrednic să domnească nu în Moldova, ci la Țarigrad“. Domnia sa este importantă și pentru unitatea moldo-munteană, nu ca program conștient, ci ca prezență spontană în gândul și fapta contemporanilor ei din cele două țări. Adăugăm aici și filiația pe care atât el, cât și alți membri ai ramurii sale domnitoare o evidențiau între stirpea lor și nobilimea Corvinilor din Transilvania[2].

Aron Tiranul. În opinia lui Grigore Ureche, de la domnul „vrednic, cum să cade, cu di toate podoabile câte trebuiesc unui domn de cinste“, care „boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare-i ținea și din sfarul lor nu ieșea“, „blându, ca o matcă fără ac“, după cum este descris de către el Petru Șchiopul, „norocul cel bun al țărâi se schimbă, că după noroc bun, iară veni și rău“, întrucât „după domnie lină și blândă“, a venit „una cumplită și amară"[1], aceea a lui Aron Tiranul („cel Cumplit", septembrie 1591–iunie 1592; 18 septembrie 1592–24 aprilie 1595). Într-o scrisoare către brașoveni, el vorbea de „dobândirea, din mila lui Dumnezeu și a mărinimosului și nebiruitului împărat al turcilor, a domniei părintești a tatălui nostru, Alexandru vodă în Moldova"[2], deci se considera fiu al lui Alexandru Lăpușneanu.

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 218.

[2] Pe inscripția de pe piatra sa de mormânt de la Bolzano (Tirol), lui Petru Șchiopul i se spune „Ioan Petru voievodul Moldovei din familia regală Corvină a Mihneștilor, principi ai Țării Românești“ (Hurmuzaki, XI, p. 451), iar inscripția pusă lui Mihnea Turcitul în 1590, la terminarea altarului cel mare al bisericii Sf. Matei din Murano (Veneția), înălțat de mătușa lui Mihnea, Marietta Vallarga Adorno, este dedicată „Lui Matei, Apostolul și Evanghelistul Domnului Nostru Iisus Christos, Ioan Mihnea, din familia regală a Corvinilor, fiu al lui Alexandru, nepot de fiu lui Mihnea, strănepot lui Radu, voievod al Munteniei, țară de dincolo de Dunăre, în Dacia colonie romană“ (N. Iorga, *Ospiti Romeni a Venezia*, p. 78). Vlad Țepeș, strămoș al Mihneștilor, fusese căsătorit cu o rudă a lui Matia Corvin.

Întrucât noul domn a luat puterea cu mari cheltuieli și bucurându-se de sprijinul politic și financiar al lui Edward Barton (Burton), agentul diplomatic britanic la Istanbul, Aron Vodă a instituit dări grele în țară pentru plata datoriilor contractate, ca și pentru satisfacerea cerințelor Porții, de unde i s-a tras și supranumele de „Tiranul". Din această cauză, mai cu seamă a împovărătoarei dări pe boi, s-a ajuns la o răscoală a orheienilor și a sorocenilor, care au ridicat și un „domnișor". Acesta se dădea drept Ionașco, un fiu legitim al lui Alexandru Lăpușneanu, care se pare că murise de multă vreme. Luând numele domnesc de Bogdan, el a fost înfrânt de mercenarii lui Aron vodă pe Răut, apoi însemnat la nas și călugărit. Alți boieri, printre care și Bartolomeo Brutti, și-au pierdut capetele, acuzați pentru susținerea unui alt pretendent (1592). Aceste tulburări au dus la mazilirea lui Aron vodă, ca și la incursiunea unui fiu nelegitim al lui Alexandru Lăpușneanu, recunoscut ca atare de regele Poloniei Sigismund al III-lea, Vasa (1587–1632), dar nu și de către turci, motiv pentru care aventura sa n-a durat mult; ajuns în scaunul Moldovei, din vara anului 1592 până în octombrie același an, cu sprijinul cazacilor zaporojeni și al polonilor, acest ***Petru Cazacul*** a fost înfrânt de oștenii trimiși de Sigismund Báthory (printre care se afla și aga Răzvan), crestat la nas și trimis la Istanbul, unde a fost executat (noiembrie 1592).

Sprijinit de proprii săi creditori, ce-și vedeau amenințate creanțele prin mazilirea domnului, Aron vodă a revenit, fapt care a determinat noi exacțiuni fiscale și tensiune în rândurile boierimii, din care o parte a părăsit țara.

Dându-și seama de apăsarea crescândă a Porții și de situația sa destul de precară, Aron vodă a decis să se ridice împotriva puterii suzerane, folosind conjunctura internațională favorabilă. Astfel, a aderat la Liga Sfântă, condusă de împăratul Rudolf al II-lea, prin tratatul semnat la Iași (16 august 1594) cu Giovanni de Marini Poli. Rudolf primea Moldova în confederația Imperiului german, se îndatora s-o apere și oferea voievodului azil la nevoie. La rândul său, Aron se obliga să ajute trupele imperiale și să le informeze asupra mișcărilor otomane.

Un al doilea tratat a fost semnat cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, acțiunea antiotomană începând la 13 noiembrie 1594 și la Iași, concomitent cu aceea de la București, prin uciderea creditorilor, urmată de atacuri asupra cetăților Tighina și Chilia, de incursiuni în nordul Dobrogei și de prădarea orașului Ismail. Dar Sigismund Báthory l-a acuzat pe domn de necredință și, cu ajutorul lui Răzvan, căpitanul gărzii unguresti (care ar fi trebuit să-l apere pe voievod), l-a prins pe Aron vodă. După o scurtă ședere la Sibiu, acesta a fost închis în castelul de la Vinț, unde a murit otrăvit (iunie 1595), fiind înmormântat la Alba Iulia. Aron vodă este ctitorul mănăstirii Aroneanu, situată în „țarina Iașilor".

---

[1] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 218 și 219.

[2] Hurmuzaki, XI, p. 752, doc. nr. CCXXIV.

Locul său în Moldova a fost luat de ***Răzvan*** (24 aprilie–august 1595), care slujise în oastea polonă și fusese hatman și comandant al gărzii personale a lui Aron vodă, alcătuită din lefegii unguri. Ascensiunea sa la domnia Moldovei arată importanța pe care o dobândiseră corpurile de mercenari în viața militară și politică a Țărilor Române. Odată ajuns domn, Răzvan și-a schimbat numele în Ștefan vodă și a încheiat un tratat (3 iunie 1595) aproape identic celui dintre Sigismund Báthory și Mihai Viteazul, cu același principe al Transilvaniei. Sigismund Báthory se autointitula „principe al Transilvaniei, Moldovei, Valahiei transalpine și al Sfântului Imperiu". Întrucât Moldova i se supunea lui, Ștefan Răzvan rămânea „locțiitor" al său, cu mai puțină autoritate decât avusese până atunci vreun domn sub suzeranitatea Porții, fapt care a determinat o reacție a oficialităților polone, doritoare să păstreze Moldova în sfera de influență a regatului lor.

În acest context, interesele polone erau reprezentate de boierii Movilești, care prin mama lor Maria, fiică a lui Petru Rareș, erau înrudiți și cu lăpușnenii. ***Ieremia Movilă*** (Moghilă) (august–septembrie 1595–înainte de 27 mai 1600 și septembrie 1600–30 iunie 1606), refugiat de mai mulți ani în Polonia și agreat de oficialitățile regatului, a fost numit domn de hatmanul Zamoyski și instalat cu ajutorul unui puternic corp expediționar polon; noul voievod a intrat în Iași la 6 septembrie 1595. Întors din Țara Românească, unde fusese în ajutorul lui Mihai Viteazul, Ștefan Răzvan a încercat să-și reia stăpânirea, dar a fost înfrânt la Areni (3/13 decembrie 1595) lângă Suceava, iar a doua zi a fost prins și tras în țeapă. Această pedeapsă infamantă simboliza neapartenența sa la familia domnitoare.

Politica promovată de Ieremia Movilă, reflectând interesele puterii „protectoare" polone și pe acelea ale puterii suzerane a turcilor, l-a determinat pe Nicolae Kirschner din Baia să afirme într-o scrisoare adresată birăului Bistriței că „țara e a polonilor, cetățile ale păgânilor și trebuie să dăm bir turcilor, ca mai înainte".

Pe fondul general al amplificării conexiunilor și trăsăturilor comune cu Țara Românească — dintre care le relevăm numai pe cele dinastice, instituționale, politice, culturale, dar și militare, cum ar fi scăderea rolului oastei „celei mari" a țării datorită înrăutățirii situației țărănimii libere și sporirea importanței mercenarilor profesioniști — destinul Moldovei continua să fie jucat între turci și poloni, fapt care i-a hărăzit locul specific în războiul de eliberare condus de Mihai Viteazul. Adversari ai marelui voievod muntean, Movileștii au promovat și chiar au realizat o uniune dinastică cu Țara Românească, dar sub supremație polonă și otomană. Ca semn indubitabil al apartenenței lor la lumea europeană poate fi considerat și faptul că ambele Țări Române extracarpatice au avut parte și de domnii umaniste, încă din această perioadă. Chiar dacă reprezentanții lor au beneficiat de protecția unor puteri apusene, nu trebuie pierdut din vedere faptul că și pentru ei confirmarea în demnitate venea tot din partea Porții otomane, unde-și puneau speranțele toți pretendenții.

C. ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

La transformarea Mării Negre în „lac turcesc", operată în veacul anterior de către Mahomed al II-lea, s-a adăugat transformarea Dunării în „fluviu turcesc", în urma victoriei otomane de la Mohács și a ocupării Brăilei în perioda iunie 1539 — octombrie 1540. Ridicarea unei părți a boierimii muntene în frunte cu Șerban banul împotriva transformării Brăilei în raia și a consecințelor acestui act a marcat încetarea acțiunilor militare coerente ale Țării Românești împotriva Imperiului otoman, până la momentul Mihai Viteazul. Poarta otomană a continuat acțiunea de distrugere și de înlăturare a sistemului de apărare a acestei țări, bazat pe o rețea de cetăți[1], ca de altfel și în cazul Moldovei, reducând astfel substanțial potențialul militar al Țărilor Române.

Ruperea în favoarea Porții a echilibrului european la Dunărea de Jos și de Mijloc a accentuat nuanțele restrictive ale suzeranității otomane asupra Țărilor Române. În primul rând, Poarta și-a asumat dreptul de a reprezenta Țările Române la negocierile și tratatele internaționale, ceea ce însemna pierderea personalității juridice a statelor românești, mai ales prin raportare la puterea otomană, care se substituia lor în tratatele ei cu alte state europene, ca de exemplu în tratatele cu Polonia. În al doilea rând, a fost încălcat dreptul Țărilor Române de a-și alege domnul, Poarta recurgând acum la numirea directă a voievozilor: dacă în martie 1529, când turcii l-au trimis în țară pe Moise vodă, însoțit de corpuri de oaste otomane, în locul lui Radu de la Afumați, care fusese asasinat, o serie de boieri, în frunte cu banul Olteniei, au protestat pentru încălcarea „vechiului obicei" (*antiqua consuetudo*) al țării de a-și alege domnul, începând cu Mircea Ciobanul[2] această procedură a intrat în firescul lucrurilor, numirea domnilor de către Poartă și trimiterea lor de acolo în țară devenind de acum înainte o regulă, care a permis însă totdeauna și manifestarea unor excepții, prezente până la instaurarea regimului fanariot.

O bună parte a boierimii căzuse în luptele cu turcii, mai cu seamă în vremea lui Radu de la Afumați (Harvat mare logofăt, Dumitru din Văcărești mare vistiernic, Radu vornicul,

---

[1] Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 97 și 125.

[2] Despre care se spune în *Chronicon Lupino Oltardinum* că: „In Valachiae a Turca missus fuit Mirche Wayda tirannus crudelis" (cf. A.D. Xenopol, *Luptele dintre Drăculești și Dănești*, în AARMSI, ser. II, 30, 1907, p. 77), iar la 18 septembrie 1538 Ștefan Lăcustă era prezentat de către sultan ca noul domn al Moldovei boierilor moldoveni, care nu fuseseră deci chemați pentru a alege, ci pentru a afla hotărârea pe care sultanul o luase încă de la Adrianopol, dacă nu chiar din capitala imperiului. De altfel, Petru Rareș fusese învestit tot la Constantinopol pentru a doua sa domnie, la sfârșitul anului 1540 (Șt. Gorovei, *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, p. 162). În chip similar, la 24 martie 1554 „au venit Pătrașcu Vodă cel Bun de la Poartă cu steag de domnie", la 27 ianuarie 1558 Mircea Ciobanul a fost numit iar domn de către sultan împotriva voinței boierilor (cf.I. Georgescu, în MO 13, 1961, 7–9, p. 507), tot așa după cum la 24 octombrie 1563 Alexandru Lăpușneanu a fost numit domn contra dorinței țării sale, care-l alesese pe Ștefan Tomșa ca „fiu de domn adevărat", „fiu al voievodului Ștefan cel Tânăr, iar acesta la rândul lui era în trecut fiul voievodului Bogdan" (Hurmuzaki, II, 1, nr. 437, p. 479 și nr. 456, p. 499; *Documente turcești*, I, *1455–1774*, nr. 53, p. 58–59).

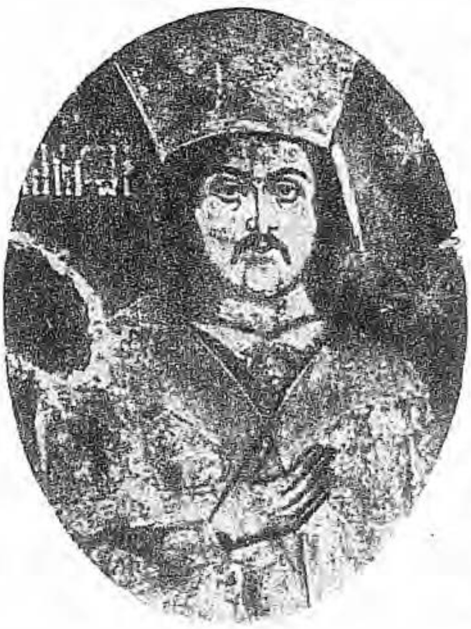

Fig. 93 Mircea Vodă Ciobanul.

Stanciu Benga portar, Dumitru din Boldești mare vornic, Vladislav clucer, Baldovin pârcălab etc.), după cum o atestă pomelnicele mănăstirești; numele celor căzuți „în luptă cu agarenii" erau menționate în slujbele mănăstirilor importante, precum Curtea de Argeș, ca un imbold pentru continuarea acestor lupte, dar condițiile și posibilitățile de susținere a unui atare efort se schimbaseră substanțial.

A devenit acum o regulă obligația domnilor români de a participa la campaniile întreprinse de otomani în regiune, adică tocmai împotriva lumii creștine, în veacul al XVI-lea împotriva Habsburgilor din Europa Centrală, direcție la care în secolul al XVII-lea avea să se adauge și aceea împotriva Poloniei. Înaintând către Europa Centrală, oștile otomane nu se mai confruntau cu oștile feudale ale nobilimii, ci cu oștiri regale dotate cu arme de foc, cu puști și cu tunuri.

Ocuparea Timișoarei și crearea de către turci a pașalâcului sau eyaletului cu același nume (1552, cuprinzând întreaga Câmpie a Banatului dintre Dunăre și Tisa până aproape de Lugoj-Caransebeș și dincolo de Mureș până la Crișul Alb) a agravat poziția internațională a Țării Românești, care după încetarea scurtei perioade de dominație habsburgică asupra Transilvaniei (1556) s-a văzut încercuită din toate părțile de teritorii administrare direct de Imperiul otoman sau, în cel mai bun caz, aflate sub suzeranitate otomană, spre deosebire de Moldova și Transilvania, care aveau în continuare mici deschideri spre lumea creștină, prin Polonia și Imperiul habsburgic. Tocmai în acele condiții dificile s-a consolidat unitatea de acțiune a spațiului românesc, datorită severului regim de dominație economică și a încălcării de către turci a ultimelor rămășițe de autoritate internă a Țărilor Române, într-o manieră care depășea adesea chiar și limitele suzeranității restrictive. Faptul a constituit cauza esențială a aderării lor la războiul antiotoman al coaliției creștine. Poziția aparte a Moldovei în acest context reflecta tocmai dependența politică a spațiului românesc și de puterile din jur, respectiv Imperiul habsburgic și Polonia, aflate în stare de rivalitate și chiar de conflict una cu cealaltă. Reflectare a transformărilor produse în urma Reformei, noile realități indicau eșecul Republicii creștine capabile să se opună în ansamblul său ofensivei otomane și nivelul mai degrabă mitologic la care această idee mai era prezentă în lumea europeană, deschisă definitiv către laicism și modernitate, către o construcție în care interesele seculare aveau prioritate asupra valorilor spirituale.

*

Domniile lui Mircea Ciobanul și cea a fiului său Petru cel Tânăr acoperă, cu unele întreruperi, aproape un sfert de veac din istoria Țării Românești (1545–1568).

Cu intrarea lui ***Mircea Ciobanul*** în București (17 martie 1545) și cu urcarea acestuia în scaunul domnesc, protecția Porții, mai exact a marelui vizir Rüstem pașa, a devenit piatra unghiulară a viziunii politice a noului domn, care nu mai era deloc tentat, ca predecesorii săi, să caute alianțe în tabăra creștină, spre a pregăti în taină înlăturarea suzeranității Imperiului otoman. Absența acestui program ne îndeamnă să-l definim pe Mircea Ciobanul drept un adept al menținerii *statu-quo*-ului Țării Românești chiar din momentul în care el a ajuns la cârma ei. Poate cea mai sugestivă caracterizare a domnului a schițat-o, în acest sens, marele dragoman Mahmud al Porții otomane, care, la 6 noiembrie 1553, arată că domnul „nu este nici turc, nici creștin“[1]. Formula rezuma politica de echilibru extern dusă de Mircea Ciobanul, în cadrul căreia temeiul autorității lui îl reprezenta puterea turcească. Faptul că înainte de a fi numit domn, acest fiu al lui Radu cel Mare trăise o vreme la Poartă — unde se ocupase cu negoțul de oi, fapt reflectat în supranumele său — pare să-i fi întărit convingerea că riscul de a înfrunta uriașa forță a împărăției otomane, care tocmai atunci își atingea apogeul, era mult prea mare.

La această viziune a lucrurilor trebuie adăugată și dorința firească de a impune pe tronul Țării Românești pe succesorii ramurii dinastice pe care o reprezenta el, în primul rând pe urmașii săi direcți, întrucât sistemul ereditar-electiv în funcție putea îngădui oricând marii boierimi muntene eliminarea familiei sale de la cârma statului. Este, deci, foarte posibil ca fidelitatea de care a dat dovadă Mircea Ciobanul față de Poartă să fi fost menită deopotrivă a-i oferi garanții și sub acest aspect. Întrucât după moartea sa, în anul 1559, fiul său mai mare, Petru, i-a urmat la domnie numai datorită ajutorului turcesc, se poate afirma că această garanție a fost reală, cel puțin în acest moment, ea izbutind să anihileze opoziția marilor boieri.

Chiar din a doua săptămână după intrarea în București, Mircea Ciobanul a poruncit să fie executat un grup de mari dregători ai predecesorului său Radu Paisie, în frunte cu fostul vornic Coadă și fratele acestuia, Radu comisul, dar nu înainte de a-i fi torturat „pentru avuție“, cum ne spune cronica. Neamurile celor tăiați, cărora li s-au alăturat curând și alți reprezentanți ai marii boierimi, s-au refugiat peste munți, în sudul Transilvaniei, unde au organizat opoziția contra domnului.

De asemenea, potrivit unor știri contemporane, noul voievod pare a fi început să se teamă a călători prin țară, spre a nu fi atacat prin surprindere de boierii ostili, ba chiar a dispus ca reședința permanentă pe care și-a ales-o în locul Târgoviștei, anume orașul București — situat nu departe de raiaua de la Giurgiu, de unde trupele turcești puteau lesne să-i vină în ajutor — să fie întărită cu puternice palisade din lemn de stejar. Apoi a inaugurat ample lucrări de refacere și de extindere a mai vechii cetăți domnești de pe

---

[1] Hurmuzaki, II, 5, p. 131.

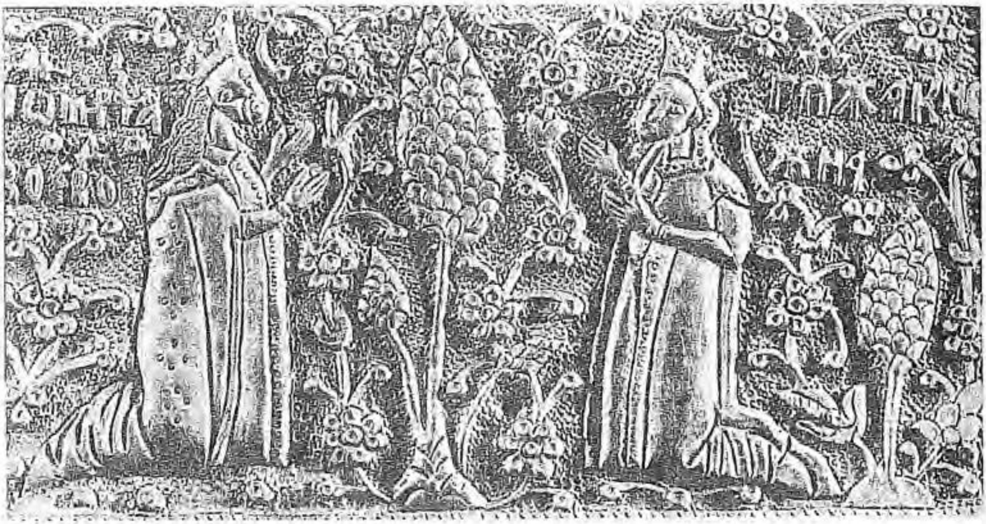

Fig. 94 Mircea Ciobanul și Doamna Chiajna pe o ferecătură de carte din Țara Românească, 1566.

vremea lui Vlad Țepeș, lucrări ale căror urme au fost bine puse în lumină de cercetările arheologice din ultimele decenii.

Luna august a anului 1546 a adus o încercare de reconciliere între ceata boierilor pribegi în Transilvania și domn, încercare la care au colaborat atât turcii — interesați a da stabilitate domniei lui Mircea Ciobanul și, implicit, situației politice de la Dunărea de Jos — cât și episcopul George Martinuzzi, adevăratul conducător de atunci al Transilvaniei. Convorbirile au fost purtate la Brașov, unde au venit pe de o parte capii pribegilor — Teodosie banul din Periș (Ilfov), fiul lui Neagoe vornicul din Periș și al Caplei din Băgești, nepoată de fiică a lui Vlad Călugărul, Udriște din Mărgineni (Prahova), nepot de frate al lui Drăghici, mare ban din Mărgineni, căsătorit cu fiica lui Radu de la Afumați, și alții — pe de altă parte solii lui Mircea Ciobanul, care au transmis pribegilor „jurământul" domnului că nu vor păți nimic dacă aveau să se înapoieze în țară.

Boierii nu s-au încrezut, însă, în amnistia domnească și au preferat să pătrundă în Țara Românească în grup și înarmați. Au fost lăsați să înainteze netulburați pe valea Prahovei, pe unde veniseră, ajungând până în satul Periș, la curțile lui Teodosie banul. Aici, oștenii domnești au atacat și nimicit grupul de boieri și pe oamenii lor (26 august 1546), banul Teodosie și Udriște din Mărgineni fiind prinși și decapitați. Mircea Ciobanul arăta, astfel, voința de a nu admite nici un compromis cu reprezentanții vechilor neamuri boierești, care jucaseră anterior un rol hotărâtor în imprimarea orientărilor politice fundamentale ale statului.

Un nou val de pribegie, spectaculos, s-a produs în rândurile marii boierimi muntene în toamna anului 1547; fără a se cunoaște motivul adevărat, se constată că în preajma zilei de 10 septembrie l-au părăsit pe domn, fugind „pe sub munte" în Transilvania, marele logofăt în funcție, Radu din Drăgoiești, împreună cu frații săi, precum și marele vornic Barbu din Pietroșani, care era chiar ginerele lui Mircea Ciobanul[1]. La 12 decembrie același an, printr-o scrisoare adresată județului și pârgarilor din Sibiu, Mircea Ciobanul, care aflase că acolo s-ar adăposti Radu din Drăgoești, se plângea că îi încredințase „în mâinile lui aspri gata 150 000, ca să-i depună la Ocnă, să scot haraciul domnului nostru cinstitului împărat". Drept urmare, domnul solicita sibienilor fie să-l prindă pe „vrăjmaș" și să-l extrădeze, fie să-l oblige pe fostul mare logofăt să-i restituie suma respectivă[2].

După o intervenție diplomatică a Porții, Mircea Ciobanul a obținut trimiterea în Țara Românească a lui Barbu din Pietroșani și a familiei lui, din porunca guvernatorului George Martinuzzi. La 2 aprilie 1548, ginerele domnului a fost decapitat la București.

Răsunetul acestei ultime isprăvi a „tiranului" a fost mare. Alți membri ai sfatului domnesc, precum Vintilă din Cornățeni mare vistier, și Crăciun din Bârsești mare paharnic, însoțiți de numeroși alți boieri, au îngroșat rândurile pribegilor din Transilvania. În luna august 1548 se producea prima încercare majoră de răsturnare a lui Mircea Ciobanul. Întărite cu circa 1 000 de secui, forțele pribegilor au adus cu ele și „un vodă tânăr". Pribegii se așteptau ca, o dată ajunși față în față cu Mircea Ciobanul, oastea țării să-l părăsească pe acesta și să treacă de partea lor, fapt care, însă, nu s-a întâmplat. Fiind complet înfrânți, puțini boieri au scăpat de la pieire și au izbutit să se întoarcă în Transilvania. Locul acestei lupte nu este cunoscut.

Alte două tentative de eliminare a domnului au eșuat în egală măsură. Astfel, la un moment dat au venit la curtea lui Mircea Ciobanul „trei oameni pușcași", recomandați voievodului de conducerea Sibiului, în realitate „cu învățătura acelor boieri pribegi" și au pândit „vreme potrivită" ca să-l asasineze, dar au fost descoperiți, prinși și închiși. De asemenea, un raport de la Poartă, cu data de 21 iulie 1550, atestă că un grup de 30 de boieri, care cu opt zile înainte sosiseră acolo ca să ceară mazilirea lui Mircea Ciobanul, au fost trimiși de turci la galere[3].

Se conturează, astfel, un tablou suficient de limpede al stării de tensiune existente între marea boierime din Țara Românească și domnul lor. Exacerbarea necontenită a acestui conflict se oglindește și în evoluția componenței sfatului domnesc: spre sfârșitul primei sale domnii, Mircea Ciobanul nu mai avea în jurul său decât aproape exclusiv „oameni noi", adică dregători promovați din mediul boierimii mici și mijlocii. Un text contemporan, redactat în Transilvania, susține că până în pragul anului 1552, Mircea Ciobanul ar fi ucis nu mai puțin de 1 600 de boieri — cifră evident exagerată — și ar fi pus „nenobili în locul nobililor" (*ignobiles in loco nobilium ponit*)[4], adică boieri de origine obscură, din afara marilor neamuri boierești muntene.

---

[1] D. Mioc, *Manuscrise slavo-române în biblioteci din străinătate*, în SMIM 7, 1974, p. 278.

[2] Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 77–79.

[3] Hurmuzaki, II, 1, p. 261.

[4] *Ibidem*, II, 4, p. 677.

Reprimarea fără milă a boierimii i-a adus însă rapid reputația de tiran. Încă din 1545, umanistul sas Honterus afirma că Mircea, „impus țării de către turci ..., i-a întrecut pe tiranii cei mai cruzi prin sălbăticia sa, despre care aș putea, dacă aș avea timp, să țes o lungă povestire", opinie care a trecut la Georg Reicherstorffer: câțiva ani mai târziu, acesta scria că Mircea „întrece cu mult în cruzimi și tiranie pe toți înaintașii săi; chiar de la începutul domniei, fără să aibă vreun cuvânt de îndreptățire, a poruncit ca cei mai de frunte seniori, baroni și nobili ai acestei țări să fie parte din ei răpuși printr-o moarte cumplită, parte din ei băgați la grea temniță, din care cauză mulți alții, mânați de teamă, să nu cadă cumva în mâinile lui, părăsindu-și toată averea, au fugit pe ascuns și s-au îndreptat în Transilvania, ca să fie mai apărați acolo"[1]. Această afirmație a cărturarului sas o amintește pe aceea a contemporanului său Nicolaus Olahus cu referire la perioada lui Vlad Țepeș.

Deznodământul primei faze a confruntării dintre Mircea Ciobanul și marea boierime s-a consumat în toamna anului 1552. Cu un an mai devreme, în Transilvania începuse scurta perioadă de dominație a Habsburgilor. Dacă fostul guvernator Martinuzzi se mulțumise cu o atitudine de expectativă în problema pribegilor munteni — rareori și doar la presiunea Porții întreruptă — noul cârmuitor din Transilvania, generalul imperial Gianbattista Castaldo era de astă dată direct interesat în scoaterea Țării Românești, ca de altfel și a Moldovei, din orbita politică a Imperiului otoman. De altfel, în textul unei medalii bătute cu prilejul cuceririi Transilvaniei, el se și intitula *Daciae Restitutor*[2], așa cum avea să i se spună mai târziu și lui Mihai Viteazul.

În conformitate cu acest program politic, Castaldo a acordat un ajutor oficial și efectiv grupului de mari boieri refugiați în interiorul arcului carpatic, constând din 700 de călăreți și 1 500 de haiduci, majoritatea archebuzieri. Momentul loviturii în Țara Românească a fost ales de generalul Castaldo în funcție de faptul că turcii erau angajați pe frontul asiatic, în războiul din Persia; în situația dată, ar fi trebuit, în opinia sa, să se scurgă cel puțin un an pentru ca turcii să poată replica, interval de timp suficient pentru ca Radu Ilie, pretendentul ridicat de pribegi, să-și poată consolida domnia.

Pretendentul ***Radu Ilie***, un fiu al lui Radu de la Afumați, a pătruns în Țara Românească în fruntea oastei pribegilor, prin Banat, pe drumul Caransebeșului. Pe parcursul înaintării către centrul Țării Românești, el a reușit să-și completeze efectivele până la aproximativ 12 000 de oameni. Concentrându-și forțele nu departe de Târgoviște, Mircea Ciobanul dispunea de un număr mult mai mare, probabil dublu, de oșteni, de un detașament de 500 de turci cu patru sangeacuri, precum și de 26 de tunuri noi.

---

[1] *Călători străini*, I, p. 205 și, respectiv, 200.

[2] „Subactae Daciae restitutori optimo". Scopul acestui proiect de confederare a celor trei țări, având-și centrul în Transilvania, era destinat „apărării comune contra turcilor" („ad communem contra turcas defensionem", în Hurmuzaki, II,1, nr. CCXC, p. 316–317; apud. Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, I, p. 118 și, respectiv, p. 122, n. 5).

Lupta decisivă s-a dat lângă satul Mănești, iar biruința a fost de partea lui Radu Ilie și a pribegilor, se pare că în primul rând datorită archebuzierilor din oastea lor, care au stăvilit năvala oastei domnești, nimicind în întregime corpul de călăreți turci aflat în fruntea atacului.

În preajma acestei bătălii, care a avut loc la 16 noiembrie 1552, temându-se de trădare, Mircea Ciobanul a pus „chiar la masa sa" să fie uciși 47 de boieri; alți boieri „au fugit noaptea și s-au dus la Radul, dușmanul lui". Se pare, de asemenea, că încă șase boieri au fost sacrificați chiar în ziua bătăliei. Aceste execuții nu i-au servit, însă, la nimic lui Mircea Ciobanul; fiind înfrânt, a fost silit să fugă împreună cu familia, mai întâi la Giurgiu, iar apoi dincolo de Dunăre.

Succesul pribegilor și al domnului lor nu a durat prea mult. Radu Ilie nu s-a putut menține în scaunul domnesc decât o jumătate de an, până la începutul lunii mai 1553 când, fiind sprijinit mai ales de un detașament turco-tătar, dar și de oștile moldovene conduse de Alexandru Lăpușneanu, Mircea Ciobanul a izbutit, fără mare dificultate, să-l respingă dincolo de munți pe aliatul Habsburgilor. „Iar Radul voievod, dacă a simțit, a dat locul și a fugit în Țara Ungurească și a luat domnia Ungrovlahiei iarăși Mircea voievod, cu ajutorul lui Alexandru voievod și nu a fost nimeni care să le stea împotrivă"[1], după cum consemnează cronicarul Eftimie; de aici se constată cu ușurință cât de slabe erau mijloacele de care dispunea generalul Castaldo, lucru de care se plângea el însuși în repetate rânduri la Viena, chiar și în privința asigurării controlului situației din Transilvania.

În legătură cu efemera domnie a lui ***Radu Ilie*** (Haidăul, numit Radu Iliaș în cronici muntene), merită amintită componența sfatului său, alcătuit în întregime din foști pribegi, care aveau să apară și în anii următori pe scena politică a Țării Românești, în contextul luptelor și al acțiunilor îndreptate împotriva familiei lui Mircea Ciobanul: Drăghici spătarul din Mărgineni, Stănilă din Pietroșani mare vornic, Radu din Drăgoești mare logofăt, Udrea mare spătar, Crăciun din Bârsești mare vistier, Vlad mare comis, Neagoe paharnic, Vlad mare stolnic și Radu mare postelnic. În scurtul răstimp al acestei domnii, se pare că Târgoviștea a redevenit reședința principală a Țării Românești.

A doua domnie a lui ***Mircea Ciobanul*** a început la 11 mai 1553 și a adus, firește, un nou exod al marii boierimi din Țara Românească. Acest exod nu a durat însă mult, deoarece în februarie anul următor el a fost mazilit și nevoit să se ducă la Poartă. Un raport venețian din Istanbul, cu data de 27 februarie 1554, explică înlocuirea lui cu Pătrașcu vodă ca o consecință a numeroaselor nemulțumiri și tulburări stârnite de domn în Țara Românească. Cronica moldovenească atribuie, în schimb, căderea lui Mircea Ciobanul intervenției la Poartă a lui Alexandru Lăpușneanu, a cărui ostilitate ar fi determinat în exclusivitate decizia sultanului. Este foarte probabil că ambele cauze s-au împletit: nemulțumirea din Țara Românească, precum și cea a lui Alexandru Lăpușneanu pentru aderența — firească altminteri — a lui Mircea Ciobanul, ginere al lui Petru Rareș, la cauza Rareșeștilor din Moldova, pe atunci ostili lui Lăpușneanu.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 124.

Cu ocazia mazilirii lui Mircea Ciobanul, orașul București a fost prădat și ars, iar o parte dintre slujbașii de la curtea domnească, „mai ales români și greci", au fost „jalnic uciși și măcelăriți"[1]. Din 14 martie 1554, avem cea dintâi mărturie despre prezența elementelor levantine în preajma familiei lui Mircea Ciobanul, elemente care aveau să capete o pondere tot mai mare în cursul domniei lui Petru cel Tânăr, sub tutela mamei sale Chiajna.

Pătrașcu cel Bun. Și-a început domnia la 24 martie 1554 și a domnit până la 24 decembrie 1557, când s-a stins din viață la București. Această domnie a fost un nou răgaz de liniște pentru pribegii din Transilvania, care au putut să se înapoieze în Țara Românească și să-și recapete stăpânirile, confiscate de Mircea Ciobanul. Dacă, însă, unele căpetenii ale pribegilor, precum Socol din Cornățel, Teodor din Orboești mare logofăt și rudă cu Pătrașcu vodă, căsătorit cu o nepoată a Caplei, fiica lui Vlad Călugărul, din care descind boierii din Bucov sau Stanciu al Bengăi au acceptat din capul locului să revină, răspunzând probabil unui prim apel al noului domn, alți mari boieri din rândul opoziției contra lui Mircea Ciobanul au pregetat să facă același gest, care însemna implicit recunoașterea autorității voievodului trimis de la Poartă. Timp de un an, până în primăvara anului 1555, Pătrașcu cel Bun a fost, astfel, nevoit să trimită solie după solie dincolo de munți, la Brașov, pentru a încerca să atragă de partea sa și acest ultim grup de boieri condus de Stănilă din Pietroșani. Același deziderat de reconciliere cu boierii pribegi este dovedit și de căsătoria fiicei voievodului, domnița Maria, cu Tudor postelnicul, fiul lui Radu logofătul din Drăgoești, fruntaș al pribegilor din anii anteriori.

Știri contemporane arată că în final s-a ajuns la un autentic tratat „de pace și prietenie", ca între două puteri, fapt care arată limpede că foștii pribegi nu se mulțumeau numai cu recăpătarea posesiunilor lor și — eventual — cu atribuirea formală a unor dregătorii în sfatul domnesc, ci înțelegeau să joace iarăși un rol politic primordial în viața statului dintre Carpați și Dunăre, cu alte cuvinte doreau să impună domnului propria lor viziune politică.

Semnificativ este aici un mesaj adresat de Pătrașcu vodă cetății Brașovului la 23 mai 1555, deci după ce reconcilierea scaunului domnesc cu vechile familii boierești devenise deplină. Domnul Țării Românești se interesa în această scrisoare de măsurile luate de Habsburgi în Transilvania față de amenințarea replicii otomane, îndemnându-i, totodată, pe județul și pe pârgarii brașoveni „să tocmiți cum vă va fi bine, și dumneavoastră și nouă; căci dumneavoastră știți bine cât de mare-i puterea împăratului [adică a sultanului — n.n.] și cine poate sta împotriva lui ! Căci, de vă va birui pe voi și țara dumneavoastră,

---

[1] *Călători străini*, II, p. 110–111. Mircea Ciobanul a stat un an la Istanbul, după părăsirea Bucureștilor în prima parte a lunii martie 1554, după care, la solicitarea lui Pătrașcu cel Bun, a fost exilat „peste mare" în Ethiopia, împreună cu familia (cf. Hurmuzaki, XI, p. 792 și 865), de unde a fost readus în Anatolia înainte de sfârșitul anului 1557. Învestit din nou cu domnia Țării Românești, la Adrianopol (18 ianuarie 1558), a plecat imediat spre țară *(Ibidem*, II, 1, p. 358); dacă la 25 ianuarie a ajuns în scaun, e dificil să admitem că drumul de la Adrianopol până aici a durat numai o săptămână.

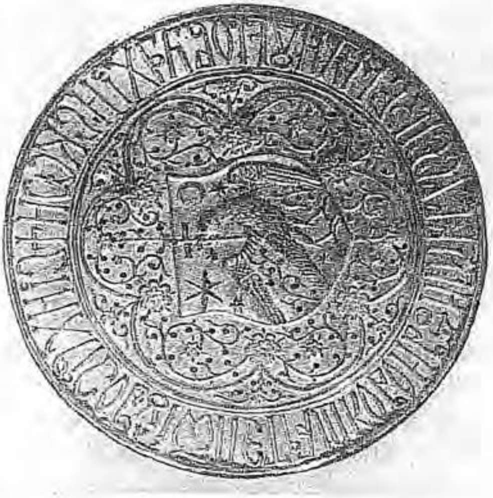

Fig. 95 Tiparul sigilar al lui Pătrașcu cel Bun.

nu va mai exista nici un domn și nici un crai acolo, în țara de sine stătătoare a dumneavoastră, ci vor fi prin toate cetățile turci, și vom pieri, noi, amândouă aceste țări creștine"[1]. Pe lângă afirmarea răspicată a interdependenței politice dintre Țara Românească și Transilvania, din acest text reiese suficient de limpede ideea necesității unei contraponderi creștine la presiunea otomană, pentru salvarea ființei celor două state. Este vorba de o idee împărtășită de domn și de marea sa boierime deopotrivă, constând în reactualizarea vechiului program politic de căutare a unor alianțe secrete în tabăra creștină, în așteptarea momentului prielnic pentru scuturarea dominației otomane. Sub semnul aceluiași program stătuse, de altminteri, și scurta domnie a lui Radu Ilie. Această similitudine de orientare politică între cele două domnii — indiferent dacă ea a fost oficială — la Radu Ilie — sau secretă — la Pătrașcu cel Bun — atestă că în esență era vorba de crezul politic al marii boierimi, pe care Mircea Ciobanul l-a respins, obligând, astfel, marea boierime să se coalizeze împotriva sa.

În pofida speranțelor sale tainice puse în acțiunea forțelor habsburgice în spațiul carpato-danubian în anul 1556, Pătrașcu cel Bun a fost silit să participe, alături de Alexandru Lăpușneanu al Moldovei, din dispoziția Porții, la efortul de înlăturare a prezenței trupelor lui Ferdinand de Habsburg din Transilvania și de reducere la tăcere a partizanilor locali ai acestuia. Domnul Țării Românești a hotărât să execute porunca sultanului, în consens cu boierii din sfatul său, atunci când și-a dat seama că măsurile militare ale lui Ferdinand erau cu totul insuficiente pentru apărarea Transilvaniei, în eventualitatea unei ofensive otomane, ca să nu mai vorbim de apărarea Țării Românești, învecinată direct, pe tot hotarul ei de la miazăzi, cu marea putere musulmană.

În a doua jumătate a lunii august 1556, aflat în fruntea oștilor sale, Pătrașcu cel Bun trecea munții pe drumul de la Câmpulung la Brașov, cetate lângă care și-a așezat tabăra și unde a rămas vreme de opt zile, după care s-a îndreptat către Cluj. La începutul lunii septembrie s-a pus în mișcare și domnul Moldovei, străbătând pasurile Carpaților Orientali pe la Bistrița. Ambii voievozi români se întâlneau la sfârșitul lunii septembrie la Satu Mare, după un marș prin întreaga Transilvanie, în cadrul căruia nu întâmpinaseră practic nici o rezistență serioasă.

---

[1] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. 204.

Între timp, o importantă solie a stărilor din Transilvania, însoțită și de boierul muntean Socol, marele vornic al lui Pătrașcu, s-a deplasat în Polonia, la Liov, de unde — după dorința Porții — a fost rechemat principele Ioan Sigismund Zápolya, împreună cu mama sa Isabella. Revenit în Țara Românească, Pătrașcu vodă putea să scrie sultanului, la 4 noiembrie 1556, că i-a adus „cu cinste mare până în Ardeal" pe „crăiasa și fiul ei" și că i-a „pus în scaun în cetatea Clujului"[1].

Acțiunea comună a domnilor din Țările Române extracarpatice trebuie privită, însă, și sub alt unghi de vedere decât acela al reinstaurării suzeranității turcești asupra Transilvaniei. Fiind încununată de succes, ca și cele anterioare ale lui Petru Rareș, expediția lor a accentuat în societatea vremii ideea de interdependență politică a celor trei state, devenind tot mai evident faptul că orientarea lor externă nu putea fi separată, ci comună.

Moartea lui Pătrașcu cel Bun (sfârșitul anului 1557) inaugura o scurtă perioadă de tulburări în Țara Românească. Vestea că turcii aveau să-l învestească iarăși domn pe Mircea Ciobanul, inamicul declarat al vechilor familii boierești abia reinstalate în drepturi, a stârnit o reacție violentă de respingere în rândurile acestora. Marele vornic Socol prelua puterea în răstimpul interregnului de circa o lună, făcând să fie ales un pretendent, pe nume Vlad (frate vitreg al lui Pătrașcu vodă, care era fiu al lui Radu Paisie și al doamnei Ruxandra, văduva lui Radu de la Afumați și fiica lui Neagoe Basarab); acesta nu s-a putut însă menține decât opt zile în scaun.

Revenirea lui ***Mircea Ciobanul*** în scaunul Țării Românești (15 ianuarie 1558), cu un detașament turcesc, a pus capăt stării de relativă emulație politică, silindu-i pe mulți mari boieri și familiile lor să apuce din nou calea munților, spre vechile lor adăposturi transilvănene. În fruntea fugarilor se afla marele vornic al lui Pătrașcu cel Bun, Socol din Războd și Cornățel, care a luat cu sine tezaurul lui Pătrașcu vodă și banii pentru haraci (*kharadj*). Încă din martie 1558, sultanul făcea presiuni asupra reginei Isabella pentru predarea lui, fiind interesat nu doar în trimiterea la Poartă a pribegilor, ci mai ales în recuperarea tezaurului domnesc. În dieta de la Turda (27 martie–3 aprilie 1558), stările principatului Transilvaniei au decis predarea vornicului Socol împreună „cu toate bunurile sale". Retras pe lângă fostul domn Radu Ilie, Socol a fost trimis la Poartă în iunie 1558, cu mai multă promptitudine decât averea luată din Țara Românească și estimată la 400 000 de ducați. Împreună cu Radu Ilie, Socol a fost exilat de Poartă în insula Rhodos, ambii fiind înecați nu departe de Istanbul, de garda care-i însoțea pe corabie. Socol a fost aruncat în mare cu o piatră de gât, „pentru ca acel neam [adică muntenii — n.n.] să nu aibă pricină de răscoală"[2]. Faptul că sultanul nu-și ținuse promisiunea de a cruța viața celor doi boieri munteni a nemulțumit-o pe Isabella, care s-a eschivat, astfel, de a trimite la Istanbul averea adusă de Socol în Transilvania, producând destulă indispoziție vizirului Rüstem pașa.

---

[1] *Ibidem*, p. 202–203.

[2] Hurmuzaki, VIII, doc. nr. CXII, p. 84 și I, supl. I, doc. nr. XXIV, p. 13; *Ibidem*, II, 1, doc. nr. CCCXLI, p. 359 și 360; *apud* Cristina Feneșan, *Constituirea principatului...*, p. 297–298. Se pare că la suprimarea lui Socol, mare vornic, ar fi dat o mână de ajutor și nobilul maghiar Francisc Kendy, căruia Socol i-ar fi încredințat averile și banii cu care fugise în Transilvania, Kendy trimițând apoi o solie la Istanbul cu scopul de a face presiuni în acest sens pe lângă turci, în speranța — realizată în bună parte — că acele sume de bani aveau să-i rămână lui. Întrucât Socol își însușise pe nedrept acele sume și bunuri, A. D. Xenopol (*Istoria Românilor*^{4}, III, București, 1988, p. 19) comenta că se întâlnesc multe situații „în care numai nedreptatea unuia poate răzbuna nedreptatea celuilalt !".

Alți boieri munteni au preferat să dea crezare amnistiei anunțate de Mircea Ciobanul, considerând-o acum mai fermă, fiind garantată și de către reprezentanții Porții care-l însoțeau pe fostul și actualul domn. Când acest grup de boieri, în frunte cu Stănilă din Pietroșani, fost mare vornic în sfatul lui Pătrașcu cel Bun, s-a înfățișat la curte spre a i se închina, la 3 februarie 1558, domnul a așteptat încheierea ceremoniei, iar apoi a poruncit ca toți să fie dați morții. Atunci au pierit „fără vină“ nu numai boieri, ci și „amândoi episcopii și toți egumenii cu mulțime de călugări“[1].

Pribegii din Transilvania și-au mai încercat norocul numai după încetarea din viață a lui Mircea Ciobanul (25 septembrie 1559, „persistând bănuiala că ar fi fost otrăvit“[2]). Forțele lor au trecut la acțiune la două săptămâni după acest eveniment, cu scopul de a-l răsturna pe fiul nevârstnic al defunctului, ***Petru cel Tânăr***, care ocupa acum scaunul domnesc. Deși au venit „cu puțină oaste“, în lupta de la satul Românești, boierii au ieșit victorioși, obligând-o pe văduva lui Mircea Ciobanul, doamna Chiajna, împreună cu fiul ei, să se refugieze dincolo de Dunăre. Sfetnicii lor s-au adăpostit, însă, în raiaua Giurgiu, de unde au revenit curând, desigur cu ajutor primit de la autoritățile turcești la Dunăre —, izbutind să restabilească situația în favoarea lor, în urma unei a doua lupte, date în satul Șerpătești. Din rândul boierilor pribegi, învinși de această dată, au căzut Badea din Bucșani, fost mare clucer al lui Pătrașcu cel Bun, precum și „mulți alții“.

După încă o săptămână „alți boieri“ au venit „pre apa Oltului“ și „l-au lovit pe Petru voievod și pe turci în sat la Boiani“. Dar „având lângă dânsul mulțime de turci fu izbânda lui Petru vodă, perind mulți oameni“. În sfârșit, la 24 octombrie 1559, sosindu-i confirmarea Porții, fiul lui Mircea Ciobanul s-a așezat „în București, pe scaunul tătâne-său“[3].

Urmând exemplul părintelui său, Petru cel Tânăr și-a început domnia cu o amnistie pentru boieri, similară celei promulgate de Mircea vodă, în pragul celei de-a treia domnii. Dar ea a avut aceleași consecințe pentru cei care s-au încrezut în mila și iertarea domnească, întrucât — la sfatul mamei sale Chiajna — nu mult înainte de 12 decembrie 1559 tânărul domn a poruncit, la rândul său, suprimarea tuturor potențialilor adversari politici din interior.

Cu resursele materiale sleite, împuținați ca număr după îndelungata confruntare cu puterea domnească beneficiară a unui prompt și masiv ajutor din partea Porții, boierii munteni refugiați în Transilvania nu aveau să mai inițieze de acum încolo nici o acțiune vrednică de luat în seamă, așteptând vreme de mai bine de opt ani, adică până la mazilirea lui Petru cel Tânăr, un moment favorabil întoarcerii lor în Țara Românească.

---

[1] *Istoria Țării Românești* (*Letopisețul cantacuzinesc*), p. 50 și 208, cu comentariul „Da-va seama înaintea lui Dumnezeu !“ (este vorba de Mircea Ciobanul). Cronica plasează evenimentul la 3 martie, dar sursele săsești, mai precise, dau ca dată 3 februarie (cf. A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronistica săsească*, București, 1980, p. 209).

[2] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 210.

[3] *Istoria Țării Românești* (*Letopisețul cantacuzinesc*), p. 50 și 208.

Faptul că o serie de boieri, precum frații Ivașcu și Albu Golescu, ori cei trei frați Buzești — viitori sfetnici ai lui Mihai Viteazul — și-au petrecut o parte din adolescență și tinerețe în mediul transilvănean, a fost de o mare însemnătate pentru întărirea legăturilor dintre Transilvania și Țara Românească. În același sens au acționat și rudele lui Petru cel Tânăr, cum ar fi fost cumnatul său Ivan Norocea din Berești și Răzvad; căsătorit cu Stana, fiica lui Mircea Ciobanul, acesta a urcat în dregătorii sub Petru cel Tânăr, ca mare postelnic (1561–1564), apoi mare logofăt (1564–1568), pentru ca mai târziu, după aproape două decenii, să urce în dregătorii în Moldova lui Petru Șchiopul, în urma căsătoriei (10 iunie 1587) dintre fiica sa Velica și Vlad, fiul lui Miloș, nepot de frate al lui Petru Șchiopul. Velica a fost căsătorită, apoi, cu nobilul italian Fabio Genga, iar sora ei, Zamfira, cu doi nobili din Transilvania, soartă ce se apropie de aceea a domniței Zamfira, fiica lui Moise vodă (1529–1530), moartă la 1580. Înainte de înrudirea cu Petru Șchiopul, Ivan Norocea pribegise, pe la 1571, în Transilvania (după încheierea domniei cumnatului său Petru cel Tânăr), unde a intrat în serviciul familiei Báthory, încheindu-și viața către anul 1600 în Țara Românească.

Domnia lui Petru cel Tânăr s-a scurs fără evenimente deosebit de grave pe plan intern. În exterior, supremația Porții fiind incontestabilă, se poate aprecia ca favorabil lui contextul internațional. *Letopisețul cantacuzinesc* înregistrează, cu privire la el, faptul că „au adaos Petru vodă cu mâna-sa la bir 5 aspri“[1]. Această creștere a birului trebuie pusă în legătură cu sporirea voluntară, cu 10 000 de galbeni anual, a tributului plătit Porții de către Petru cel Tânăr și mama sa Chiajna. Acest gest nemaiîntâlnit, care a avut loc în toamna anului 1564, se explică prin dorința domnului de a preveni mânia sultanului pentru jignirea adusă prea puternicului său demnitar grec Mihail Cantacuzino „Șeitanoglu“ (=Fiul Satanei).

Pentru a-și asigura protecții trainice la Poartă, doamna Chiajna a decis să-și dea în căsătorie o fiică a sa, Maria, lui Iane, fratele lui Mihail Cantacuzino și al Tudorei, mama lui Mihai Viteazul. Pe când perechea părăsea Țara Românească, doamna Chiajna s-a răzgândit în privința acestei alianțe matrimoniale, trimițând dregători care au adus-o înapoi, la curte, pe tânăra domniță și zestrea ei, deși ea trecuse Dunărea cu proaspătul soț și cu alaiul ei. Această desfacere pripită a căsătoriei s-ar fi făcut la insistențele patriarhului ecumenic Ioasaf al II-lea, aflat atunci în Țara Românească și care fusese ofensat de atitudinea disprețuitoare a lui Șeitanoglu.

Reprezentant tipic al renașterii grecității postbizantine, socotit „stâlp al grecilor“ din vremea sa, Mihail Cantacuzino (circa 1515–1578) nu a suportat jignirea adusă fratelui său[2], motiv care a provocat nu numai depunerea patriarhului Ioasaf al II-lea la începutul anului 1565, ci și mazilirea lui Petru cel Tânăr, trei ani mai târziu. Spre a preîntâmpina loviturile lui Șeitanoglu, Petru cel Tânăr a sporit voluntar haraciul, fapt care l-a făcut imun câtă vreme a domnit Soliman Magnificul. După moartea acestuia, însă (6/7 septembrie 1566), Șeitanoglu a obținut de la Selim al II-lea chemarea lui Petru la Poartă și mazilirea lui. Fiul lui Mircea Ciobanul s-a stins din viață în exil, la Konieh (Ikonion), în Asia Mică, la 19 august 1569. Ambițioasa Chiajna a rămas cu restul familiei la Alep, în Siria, unde fusese exilată inițial.

---

[1] *Ibidem*, p. 51 și 208.

[2] N. Bănescu, *Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux de Valachie*, București, 1912, p. 9 și 19–21 (la data respectivă, Petru cel Tânăr era confundat cu Petru Șchiopul); D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, București, 1939, p. 37–43; *Documente turcești*, I, p. 66–68. În 1564, Șeitanoglu (supranume purtat de mai multe generații înaintea sa) era intendent (arendaș) al salinelor din regiunea Anchialos. Șeitanoglu s-a simțit ofensat și prin faptul că domnița Maria a fost căsătorită ulterior cu Stamati Paleologul, nepot al patriarhului Ioasaf al II-lea.

Alexandru Mircea. Nepot de fiu al lui Mihnea cel Rău și strănepot al lui Vlad Țepeș, provenea dintr-o ramură a familiei domnești care fusese îndepărtată de la scaunul domnesc încă din anul 1510. Numele „Mircea“ este al tatălui său Mircea al III-lea (1509–1510), fiul lui Mihnea cel Rău. Fiind un pretendent serios la tron, își petrecuse viața în exil și în temnițele turcești.

Deși își luase din cartierul Pera ca soție pe Ecaterina, înrudită cu familia Salvaresso din Chios (a cărei soră, Marietta, fusese măritată cu un Adorno Vallarga), provenită deci din lumea levantină a capitalei otomane, noul domn a abordat într-un spirit diferit relațiile cu marea boierime: spre deosebire de Petru cel Tânăr și doamna Chiajna, care încurajaseră introducerea în sfatul domnesc a unor elemente grecești, el a recurs în exclusivitate la boierii autohtoni. Mai mult chiar, pentru a-și consolida baza politică internă, s-a înrudit cu puternicul neam al Goleștilor, prin căsătoria fiicei fratelui său Miloș — Irina — cu Albu Golescu.

Influenței acestor boieri trebuie să-i atribuim unele inițiative externe surprinzătoare din partea unui adept al respectării statutului existent în raporturile Țării Românești cu Poarta. Este vorba de contactele diplomatice stabilite în anii 1570–1571 cu împăratul de la Viena și cu Veneția în vederea unei alăturări a Țării Românești la coaliția puterilor creștine împotriva Imperiului otoman. Aceste inițiative au rămas, însă, fără consecințe și nu au fost respectate.

Reintregrarea boierilor pribegi în vechile lor drepturi, în anul 1568, nu s-a produs, însă, fără unele incidente. Unii dintre ei vor fi căutat, probabil, să abuzeze de dorința de reconciliere a noului domn și să-i limiteze de la început autoritatea în opțiunile politice fundamentale. Așa se explică, probabil, măsura severă luată de Alexandru vodă la 1 septembrie 1568, când a poruncit executarea unui grup de boieri, cu toții rude sau foști dregători ai lui Pătrașcu cel Bun, între care și Radu din Drăgoești, fost mare logofăt. Suprimarea acestor boieri nu a fost de natură să consolideze simpatia marii boierimi muntene față de Alexandru Mircea, în pofida eforturilor acestuia de a-și crea un grup de boieri, pe care i-a copleșit cu favoruri.

În cursul luptei de la Jiliște (14 aprilie 1574) cu oastea lui Ion vodă, domnul Moldovei, Alexandru Mircea era pe punctul să-și piardă viața, fiindcă — după propria-i mărturie — în clipele de cumpănă, nici unul dintre boierii săi, cu excepția fraților Albu și Ivașcu Golescu, nu a riscat să-i sară în ajutor.

Principala inițiativă a lui Alexandru Mircea se referă la relațiile țării sale cu Moldova. El a avut ideea de a instala în scaunul domnesc al Moldovei învecinate, cu sprijinul Porții,

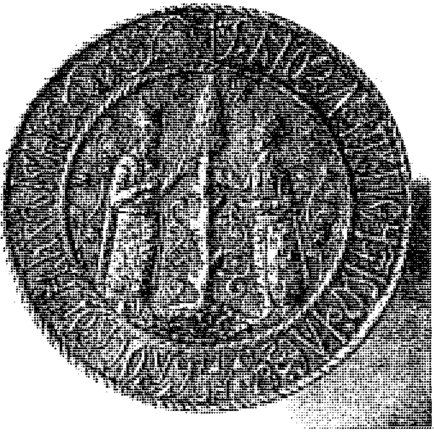

Fig. 96 Bulă sigilară de la Alexandru al II-lea Mircea.

pe fratele său Petru, cunoscut mai târziu sub numele de Petru Șchiopul. Biruința finală obținută în anul 1574 asupra lui Ion vodă a avut, dincolo de consecința negativă a menținerii Moldovei sub suzeranitatea turcească, și urmări pozitive pentru întărirea legăturilor dintre cele două Țări Române din afara arcului carpatic; în acel an s-a ajuns pentru prima oară la o uniune dinastică între Țara Românească și Moldova, care a pregătit terenul pentru unirea de mai târziu, înfăptuită de Mihai Viteazul.

Deși la început au fost favorabili ideii ca aceeași familie să domnească atât în Moldova, cât și în Țara Românească — desigur, pentru a le putea controla mai ușor resursele economice și militare — turcii și-au modificat ulterior poziția, întrezărind pericolul care putea lua naștere pentru ei din această soluție politică. Deosebit de sugestivă este atitudinea adoptată de Murad al III-lea în preajma zilei de 5 septembrie 1576 față de plângerile insistente sosite din Țara Românească în legătură cu abuzurile fiscale ale lui Alexandru Mircea, când sultanul a preferat să trimită un reprezentant al său în Țara Românească spre a face o anchetă, decât să-l cheme pe domn la Poartă, deoarece în acest din urmă caz ar fi însemnat că-i dă „prilej și aproape îl forțează“ pe voievod „să se răscoale împreună cu fratele său, voievodul Moldovei“[1]. Încă de la 27 ianuarie 1576, un raport german de la Poartă arăta că acolo circula zvonul că Alexandru Mircea va fi mazilit atât din cauză că domnea de mult timp — de „8 sau 9 ani“ — cât și datorită faptului că marele vizir, Mehmed pașa Sokolli, considera că nu era bine ca „doi frați“ să domnească „unul în Moldova, celălalt în Țara Românească“[2]. Cu alte cuvinte, cercurile conducătoare ale Imperiului otoman și-au dat seama că uniunea dinastică a celor două țări se putea întoarce împotriva lor, fiind de așteptat o reacție comună din partea acestora în împrejurări de criză a relațiilor uneia din ele cu puterea suzerană.

Letopisețul cantacuzinesc menționează că în ultima parte a domniei sale, Alexandru Mircea „au adaos în țară un bir ce i-au zis oae seacă“[3], adică o dare pe oile sterpe. Măsura respectivă explică impopularitatea crescândă, din această perioadă, a domnului. Potrivit aceleiași cronici, el a murit „în domnie“ la data de 25 iunie 1577, fiind îngropat în biserica mânăstirii „din jos de București“, cu hramul Sfânta Troiță, ctitoria sa, cunoscută ulterior sub numele de Radu Vodă, de la voievodul Radu Mihnea, nepotul lui Alexandru Mircea, care a refăcut ctitoria bunicului său, afectată serios în urma invaziei otomane din 1595.

---

[1] Hurmuzaki, IV, 2, p. 96–97.

[2] A. Veress, *Documente,* II, p. 99–100.

[3] *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc,* p. 52–53.

În locul lui Alexandru Mircea, Poarta a consimțit, în vara anului 1577, să-l confirme în scaunul Țării Românești pe fiul minor al acestuia, Mihnea, despre care cronica internă afirmă că l-au „rădicat boierii domn"; ei l-au trimis pe marele vistier Mitrea din Hotărani să-l ceară domn în numele lor și să-i aducă steagul de domnie.

Prima domnie a lui Mihnea, sub tutela mamei sale Ecaterina Salvaresso, a durat până la 24 iunie 1583, având ca semnificație primordială prelungirea uniunii dinastice a Țării Românești cu Moldova, fapt care a consolidat în continuare legăturile dintre cele două țări.

În privința raporturilor cu Imperiul otoman, domnia lui Mihnea al II-lea a decurs în liniște. Cunoscuta sa atitudine pasivă față de dominația otomană presupunea acumularea de noi sume de bani, atât pentru a satisface pretențiile personalităților influente de la Poartă, cât și, bineînțeles, pentru „zilele negre" ale mazilirii, care puteau veni oricând. În acest scop, după cum scrie cronica, Mihnea vodă a introdus încă un bir, „ce i-au zis găleata". Această dare nouă ar putea fi pusă în legătură și cu faptul că, după cât se pare, Mihnea a fost cel dintâi domn pe care Poarta l-a obligat să achite, pe lângă tributul anual, și o nouă contribuție cunoscută mai târziu sub numele de „mucarer", care trebuia plătită o dată la trei ani, pentru întărirea în domnie. În plus, în cursul primei sale domnii, el a impus la dări și categoriile sociale privilegiate până atunci — supușii săi „mari și mici și pe toți — inclusiv mănăstirile"[1]. Se pare, însă, că a renunțat la această măsură la începutul celei de-a doua domnii.

În al „patrulea an din domnia lui", Mihnea a avut de înfruntat o răzmeriță a locuitorilor ținutului Mehedinți, care l-au ridicat domn pe un anume Radu Popa. Împreună cu mehedințenii și cu „mulți lotri și săcui" — susținătorii săi — pretendentul a fost înfrânt la Craiova de oastea domnească și a fost silit să se refugieze la Timișoara. La această tentativă nereușită de răsturnare a lui Mihnea pare să se refere o știre consemnată la Istanbul la 20 ianuarie 1582, fapt care plasează evenimentul pe la sfârșitul anului 1581.

Tânărul voievod moștenea de la tatăl său o opoziție destul de puternică în rândurile boierimii, care se pare că urmărea să-l aducă în scaunul domnesc pe un descendent al lui Pătrașcu cel Bun, pe nume Pătrașcu, exilat în insula Rhodos la momentul respectiv. Despre eforturile acestei grupări boierești amintește o scrisoare din 4 aprilie 1579 a lui Mihnea către voievodul Cristofor Báthory al Transilvaniei. La acea dată, domnul Țării Românești îi cerea vecinului său să-i extrădeze pe unii boieri care se adăpostiseră peste munte, deoarece au „poftit" alt domn și au fost descoperiți. Printre pribegi se aflau și unii boieri deosebit de însemnați, despre care scrisoarea afirmă că stăpâneau câte „cinci–șase sute" de vecini și chiar „mai mulți". Ei promiseseră sume mari de bani la Poartă în schimbul înlocuirii lui Mihnea cu pretendentul lor, sume pe care turcii le-au cerut apoi de la domnul în funcție[2]. La acest grup de boieri pribegi credem că se referă o însemnare din Brașov, din decembrie 1582, când un sol al lui Mihnea vodă, anume Radu comisul, cumnatul lui Ivașcu Golescu mare vornic, s-a înfățișat în cetate spre a rechema acasă un număr de 36 de pribegi, cu jurământ că nu li se va întâmpla nimic rău. De altfel, tocmai din dorința de a-și lărgi baza politică internă, Mihnea vodă s-a căsătorit în iunie 1582 cu Neaga, fata unui mare boier din părțile Buzăului, Vlaicu clucerul din Rumceni și Țigănești.

---

[1] *DIR B, XVI*, V, p. 233

[2] A. Veress, *Documente*, II, p. 161–163.

Cu toate eforturile sale, cu precădere bănești, Mihnea nu s-a mai putut menține decât până la plata tributului din 1583. Încă din 1581 sosise la Poartă din Franța — prin Veneția și Ragusa — un pretendent redutabil la tronul Țării Românești, ***Petru Cercel***, fiu al lui Pătrașcu cel Bun, beneficiind și el de sprijinul diplomatic al ambasadorului regelui Henric al III-lea de Valois. Izbânda lui Petru, care la începutul lunii septembrie 1583 ocupa locul lui Mihnea vodă, trebuie privită, așadar, ca o consecință a funcționării blocului de interese franco-otoman, constituit încă din prima jumătate a veacului al XVI-lea.

Om de o deosebită cultură, veritabil „prinț al Renașterii“, care zăbovise ani în șir pe la curțile apusene, noul domn a venit în Țara Românească înconjurat de o suită de consilieri și slujitori italieni și francezi. Cel mai cunoscut dintre ei, genovezul Franco Sivori, a lăsat un „memorial“, care constituie o prețioasă sursă de cunoaștere a realităților Țării Românești din acea vreme[1]. După cum atestă unele documente de dinaintea domniei, Petru Cercel pare să fi nutrit speranța scuturării suzeranității turcești. Pentru existența acestui proiect ar pleda faptul că, o dată urcat în scaunul domnesc, a preferat să mute reședința Țării Românești de la București la Târgoviște, cu alte cuvinte cât mai departe de linia Dunării, supravegheată de garnizoanele turcești. Aici a pus în funcțiune o turnătorie de tunuri, din ale cărei produse ni s-a păstrat până azi un singur exemplar. Tot în Târgoviște a încheiat Petru Cercel lucrările la biserica Mitropoliei, începute din vremea lui Neagoe Basarab, dacă nu chiar din vremea lui Radu cel Mare, îngrijindu-se cu egală dăruire și de întreținerea bisericii franciscanilor din același oraș. Convertit la catolicism, Petru Cercel a manifestat deplină generozitate față de locașele ortodoxe de cult, precum Curtea de Argeș, Șcheii Brașovului ori Mislea din Prahova, ca și Snagov, Govora, Coșuna, Tismana, Vieroș ori Glavacioc, ctitorind biserica Botușari din Argeș, la al cărui hram inițial dedicat Sfântului Petru, rar în lumea orotodoxă, i s-au adăugat în veacurile următoare cele de: Intrarea Maicii Domnului în Biserică și Sf. Ioan Botezătorul. Importante sunt iarăși amenajările de la curtea domnească din Târgoviște, unde Petru Cercel a ctitorit biserica domnească Adormirea Maicii Domnului, construită în stil bizantin după tipul cruce greacă înscrisă cu puncte libere de sprijin, iar transformările de la palatul domnesc indică transpunerea în mediul autohton a mai multor elemente renascentiste de inspirație apuseană. Nu a mai avut timp să-și pună în aplicare proiectul de a trimite pentru început șase fii de boieri la Colegiul iezuiților din Roma. Din păcate, evoluția evenimentelor care au curmat timpuriu această domnie nu oferă decât posibilitatea analizei unei faze incipiente a politicii lui Petru Cercel, atunci când acesta era preocupat să-și consolideze poziția.

---

[1] Descoperit și pus în valoare de către Ștefan Pascu, acest „Memoriale delle cose occorse a me“ este reprodus în *Călători străini*, III, București, 1970, p. 6–70.

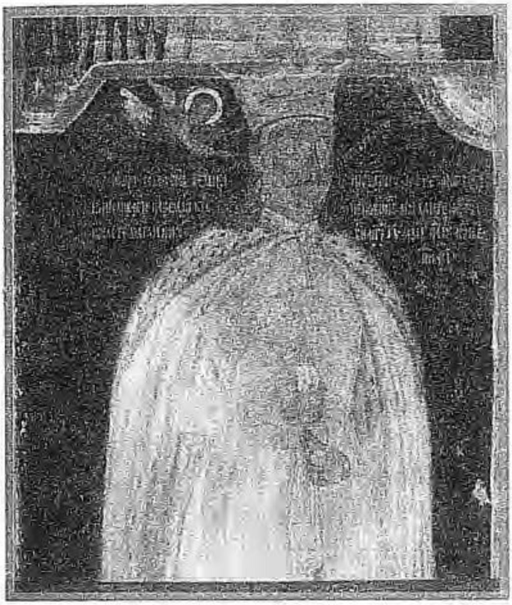

Fig. 97 Portretul lui Petru Cercel în pictura murală a bisericii Călui (1594).

Sub acest aspect, se impune atenției noastre inițiativa sa de a strânge legăturile cu Transilvania. Orice încercare similară în direcția Moldovei ar fi fost exclusă, deoarece acolo domnea unchiul fostului domn; Petru Cercel s-a orientat către Transilvania, al cărui principe „fiind un vecin de hotar cu o armată puternică și cetăți întărite“ îi putea oferi oricând „ajutor în orice întâmplare nenorocită“[1]. În septembrie 1584 o solie a domnului, condusă de Sivori, o cerea în căsătorie pe o soră a lui Sigismund Báthory, propunere primită cu bunăvoință la curtea transilvăneană. Factorii politici de acolo erau la fel de interesați în promovarea celor mai bune raporturi cu Țara Românească, fapt care reiese, de pildă, din expunerea de motive prin care, la 26 februarie 1585, era acceptată solicitarea lui Petru Cercel de a fi extrădat un boier fugar, din facțiunea „Mihneștilor“, „pentru că nu este cu putință să fie țara fără prietenia acestui voievod“[2].

În Transilvania, se refugiaseră însă, încă de la numirea sa ca domn, și unii boieri fideli ai Mihneștilor, ca Ivașcu Golescu, Dumitru vornicul, iar din 1584 și Stanciu logofăt. Din cetatea Făgărașului, unde se adăpostise, Ivașcu Golescu se refugia ulterior în Polonia, unde lua legătura cu nunțiul papal, în vederea unei cruciade antiotomane. Și fostul mare ban Dobromir al Craiovei (1568–1583) a încercat, în 1583, să ia calea pribegiei în Transilvania, dar a fost prădat de bunuri de către plăieșii din 24 de sate de margine din județele Gorj și Vâlcea. Iertat de Petru Cercel, acesta a continuat totuși să acționeze în favoarea lui Mihnea Turcitul, fiind executat pentru hiclenie, împreună cu Gonțea paharnicul și Mihăilă vornicul (1584). Cei trei frați Buzești, care împreună cu tatăl lor, Radu Buzescu, se aflaseră „în pribegie, în zilele răposatului Mircii voivod“, adică în vremea domniei lui Mircea Ciobanul, ca și Goleștii, au înregistrat acum o ascensiune în demnități.

Căderea bruscă a lui Petru Cercel, în martie 1585, chiar înainte ca la Poartă să fi sosit tributul — trimis de obicei în luna mai — se pare că a fost cauzată de ostilitatea față de domn a beilerbeiului Rumeliei, Khadim Mesih pașa, care deținea puterea în locul marelui vizir Osman pașa, angajat la momentul respectiv în campania din Persia. La acest deznodământ a contribuit și intervenția la Poartă a lui Petru Șchiopul, domnul Moldovei, care-și dorea nepotul restabilit în domnia Țării Românești, alături de marile sume de bani plătite autorităților otomane de Mihnea și mama sa, aflați în surghiun la Tripoli. Mihnea al II-lea era numit din nou domn la 30 martie 1585, iar domnul mazilit a fost silit să părăsească țara la jumătatea lunii aprilie.

---

[1] Franco Sivori, în *Călători străini*, III, p. 19–20.

[2] A. Veress, *Documente*, III, p. 4.

La plecarea sa din Târgoviște spre Transilvania, în seara zilei de 16 aprilie 1585, Petru Cercel era însoțit nu numai de persoanele străine cu care venise ori de unii boieri, care i-au rămas credincioși[1], ci și de peste 40 de care încărcate cu bani și obiecte de preț. Nefiind primit în Brașov, unde sosiseră severe porunci de la Poartă, s-a îndreptat prin Codlea spre Mediaș, unde a fost închis, apoi trimis la Chioar și, în sfârșit, la Hust, reușind să evadeze abia în 1587, reîncepându-și periplul spre Veneția, apoi la papă, din nou la Veneția, unde nu era bine văzut, foarte probabil și datorită rudelor stabilite la Murano ale lui Mihnea Turcitul (Marietta sau Mărioara Adorno-Vallarga, sora doamnei Ecaterina Salvaresso), lăsând deoparte teama de eventuale dificultăți cu Poarta otomană. Contând mai departe pe sprijinul Franței, destinul i-a purtat în final pașii din nou spre Istanbul, unde, pierzând susținerea Franței, prin moartea regelui Henric al III-lea (2 august 1589), dar întâlnind acțiunile ostile ale lui Mihnea Turcitul, Petru Cercel a fost ucis și aruncat în mare, în timp ce era transportat către insula Rhodos (1590). Bunurile cu care fugise din țară, ca și sumele de bani, estimate la 330–550 000 de ducați fuseseră prădate și pierdute în Transilvania. Încercările lui de a mai recupera ceva fuseseră zadarnice. O motivare a nerestituirii lor constase în trimiterea unor sume la Istanbul, centrul care le solicitase pe motiv că în ele era cuprins și haraciul cuvenit Porții. Episodul îndreptățește remarca unui observator străin (1587), conform căreia deși Țara Românească era „îmbelșugată din firea sa" și „frumoasă", era „cam stoarsă de schimbările de domni"[2]. Sistemul licitației pentru tron, favorizat de Poartă și amplificat mai ales după mijlocul veacului al XVI-lea, a agravat fără întrerupere exploatarea fiscală a Țării Românești, cu atât mai mult cu cât fiecare nou domn — cum s-a întâmplat de pildă și cu Mihnea în 1585 — era nevoit să ia asupra sa datoriile neachitate ale domnului anterior, făcute cu ocazia ocupării scaunului sau ulterior. De aceea, și acum politica sa fiscală a fost foarte apăsătoare, fiindcă „au mai adaos în țară un bir ce i-au zis năpaste. Și au pus pre roșii un bir foarte mare; și pre megiiași găleată de pâine și dijmă din cinci stupi un stup".

A doua domnie a lui ***Mihnea al II-lea***, care s-a prelungit până în anul 1591, când, fiind mazilit, el a trecut la mahomedanism și a primit drept răsplată sandjakatul de Nicopole, iar renegarea credinței creștine, faptul că „s-au făcut turc, de voia lui"[3] i-a adus în istoriografie numele de Mihnea Turcitul, a marcat o nouă etapă în uniunea dinastică a Țării Românești cu Moldova. Pentru a întări poziția familiei lor, Mihnea și unchiul său Petru Șchiopul au înțeles să ajungă la o împăcare cu ramura dinastică pe care o înlăturase de la tron Alexandru Mircea, anume cu aceea care era reprezentată de doamna Chiajna și de descendenții ei. La 10 iunie 1587, în apropierea hotarului dintre Moldova și Țara Românească, la Tecuci, s-a celebrat astfel cu mare fast, în prezența lui Petru vodă al Moldovei și al lui Mihnea vodă al Țării Românești, cununia unei nepoate a doamnei Chiajna, Velica, fiică a lui Ivan Norocea din Răzvad, cu Vlad, fiul lui Miloș, fratele (mort din 1577) al lui Petru Șchiopul. Această nuntă domnească urma să confere — în viziunea celor care au pus-o la cale — mai multă unitate familiei domnești, care nu mai era acum numai a Țării Românești, ci și a Moldovei. Perechea domnească, precum și descendenții ei, dobândeau acum dreptul de a candida la tronul oricărei din cele două țări românești.

---

[1] Printre aceștia se aflau frații Buzești, Danciu din Brâncoveni (tatăl viitorului domn Matei Basarab), Miroslav din Râfov, care-i fusese mare logofăt lui Petru Cercel, Radu Florescu, frate vitreg al domnului mazilit, Radu Bidiviul și Socol, fii ai Mariei, fiica lui Pătrașcu cel Bun și a doamnei Voica din Slătioara, care fusese căsătorită (1556) cu Tudor, fiul marelui logofăt Radu din Drăgoești, Teodosie Rudeanu, Mihalcea Karadja ș.a.

[2] *Călători străini*, III, p. 224.

[3] *Istoria Țării Românești* (*Letopisețul cantacuzinesc*), *ed. cit.*, p. 54, r. 2.

Într-adevăr, chiar la începutul toamnei anului 1582, Petru Șchiopul părea dispus să cedeze scaunul Moldovei nepotului său Vlad, pe care-l socotea fiu adoptiv[1], iar doi ani mai târziu, în vara anului 1589, când Mihnea a fost chemat la Poartă și a fost depus, la insistențele făcute de Petru Șchiopul prin Bartolomeo Brutti, a fost numit domn al Țării Românești (19 iulie 1589) același Vlad, care fiind însă bolnav de mai multă vreme, s-a stins din viață la 6 august într-un mod care a născut unele suspiciuni, dar oricum a întețit rivalitatea dintre Mihnea al II-lea, domnul depus și sosit la Istanbul la 1 august, și Petru Cercel, prezent în oraș încă de la 25 iulie. A ieșit victorios Mihnea, care a primit din nou domnia Țării Românești (19 august 1589), în vreme ce Petru Cercel era încarcerat la Edikule și suprimat în anul următor, după sosirea la Istanbul a lui Iane Cantacuzino, banul Craiovei, personaj influent și în cadrul cercurilor Patriarhiei ecumenice, printre care se afla și protosinghelul Nichifor Dascălul. Această succesiune de episoade arată că ideea uniunii dinastice prinsese rădăcini și că se tindea chiar spre îmbunătățirea mecanismului politic existent.

În scurtul răstimp de circa doi ani și jumătate care s-a scurs după mazilirea lui Mihnea (februarie 1591–august 1593), la cârma Țării Românești s-au succedat doi domni, anume Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău, a căror dimensiune istorică este mai redusă, dar trebuie reținută fie și numai pentru simplul fapt că amândoi erau de origine moldovenească: primul era fiu al lui Ion vodă, iar al doilea al lui Bogdan Lăpușneanu, ceea ce arată că bariera privitoare la ideea unei dinastii locale a fost depășită ușor și în Țara Românească.

Primul document de la ***Ștefan Surdul*** poartă data de 1 iunie 1591, iar ultimul datează din 15 iulie 1592. ***Alexandru***, „moldovean de origine, vestit prin noblețea strămoșilor, dar cu mai puțină bunăvoință față de supuși și îngâmfat de strălucirea — atât cât era ea — a nașterii, prea semeț de zâmbirea înșelătoare a soartei mângâietoare și îmbătat de fastul barbar al domniei, contractase multe datorii, cu neputință de a fi suportate, prețuite cam la 10 poveri de aur. Pe lângă aceasta, adusese o așa mare mulțime de turci chiar în acea țară — și până atunci destul de crunt lovită — încât turcii încercau să și-o uzurpe ca pe o provincie ocupată definitiv“[1]. Aceste vexațiuni i-au atras lui Alexandru supranumele „cel Rău“. În aceeași perioadă, otomanii au reluat ostilitățile împotriva Imperiului habsburgic în Croația și în Slovenia, amenințarea lor ducând la declanșarea Războiului de 13 ani și la coagularea mai rapidă a coaliției creștine, numite „Liga Sfântă“.

---

[1] Petru Șchiopul i-a avut ca fii pe Vlad, născut din căsătoria cu Maria Amirali și mort în 1590, apoi pe Ștefan, născut la 31 iulie 1584, cu a cărui mamă, Irina, doica fiicei sale Maria s-a căsătorit la 17/27 ianuarie 1591, după moartea primei sale soții. Căsătoria din 1591 fiind secretă, actul de căsătorie a fost scris chiar de către domn. Primind educație și într-un colegiu iezuit din Innsbruck, Ștefan a murit de podagră la 21 martie 1602 (A. Veress, *Documente*, VII, doc. nr. 12, p. 9).

Deși în sfatul său Alexandru cel Rău a avut atât boieri pământeni, ca Danciu din Brâncoveni, mare vornic, fiul lui Vâlsan din Caracal și tatăl lui Matei Basarab, ori Radu Buzescu, spătar, cât și greci, ca Pană, de fapt Pano Pepano din Pogoniana, mare vistier, tocmai elementele alogene au ridicat plângeri la Poartă împotriva domnului (iunie 1593), acuzându-l că-și tratează supușii ca și unchiul său din Moldova, Aron Tiranul. Căsătorit din primăvară cu o Cantacuzină, pozițiile acestuia din urmă s-au vădit mai puternice decât ale nepotului său de frate din Țara Românească, a cărui probabilă căsătorie cu văduva lui Petru Cercel nu-i putea aduce atâta susținere la Istanbul, unde era în ascensiune influența Cantacuzinilor. La 22 august/1 septembrie 1593, la Poartă se vorbea deja despre înlocuitorul său, viitorul Mihai Viteazul, învestit cu domnia Țării Românești la 2/12 septembrie 1593, urmată de ridicarea și de trimiterea la Poartă a lui Alexandru cel Rău (8/18 septembrie 1593).

*

Apogeul puterii otomane a stabilizat dominația otomană asupra spațiului românesc în veacul al XVI-lea. Faptul a fost urmat de sporirea continuă nu numai a haraciului (care în privința Țării Românești a ajuns la depășirea sumei de 100 000 de galbeni, iar în privința Moldovei la două treimi din această sumă), ci și a celorlalte cheltuieli, care au multiplicat de patru–cinci ori ansamblul obligațiilor către Poartă, ajunse a depăși limita de suportabilitate și făcând, astfel, firească reacția antiotomană din vremea domniei lui Mihai Viteazul, care s-a folosit și de condițiile favorabile create pe plan extern de Războiul de 13 ani al Ligii Creștine împotriva turcilor, aderând la acest război cu dăruirea și competența sa militară.

Stările de paroxism produse de exploatarea otomană au înrăutățit situația țărănimii pe plan economic și juridic, la care se adăuga și scăderea rolului ei militar în oastea „cea mare" a țării, aceasta și datorită noului sistem al armelor de foc, care dădea prioritate corpurilor militare de profesioniști plătiți.

---

[1] Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în SMIM 3, 1959, p. 60. Cele 10 poveri însemnau un milion de aspri, adică aproape 80 000 galbeni la cursul de atunci. Între silniciile care mai apăsau asupra locuitorilor, același text adaugă și o zeciuială pe copii: „ci se mai ridică în chip nelegiuit, după un nou obicei, al zecelea copil, ca și cum s-ar fi luat zeciuială pe vite, obișnuită în unele locuri“.

Pusă în situații de excepție și trebuind să suporte impuneri excepționale de obligații, de la care de regulă era scutită, marea boierime autohtonă era nemulțumită și de concurența pe care i-o făceau elementele alogene, de extracție levantină, dar mai ales grecească. Pătrunderea grecilor în viața economică, politică și culturală a Țărilor Române se face simțită în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca un corolar al întăririi dominației otomane și al slăbirii rezistenței interne. Unele familii de tradiție bizantină, influente la Poartă, dar treptat naturalizate în Țările Române, precum Cantacuzinii, aveau să dea noi impulsuri elementelor de moștenire bizantină în Țările Române, aducând fenomene și probleme noi în evoluția societății românești în veacurile următoare, precum aceea a mănăstirilor închinate, care facilita pătrunderea elementului grec la nord de Dunăre.

Ideea de legitimitate dinastică a continuat să se manifeste, dar alterată de inexistența unei reguli precise de succesiune la tron, de egalitatea juridică dintre descendenții nelegitimi cu cei legitimi, turcii nefăcând distincție între unii și alții, în virtutea mentalității lor islamice. Un cuvânt greu de spus l-a avut aici și competiția acerbă pentru domnie între diverșii pretendenți, fapt care a întărit caracterul domniei de dregătorie temporară aflată la discreția Porții. Impus prin forța sa militară, sistemul otoman, ca și venalitatea dregătorilor săi acționau în direcția reducerii perioadei de domnie și a înmulțirii domniilor, numirea la domnie în condițiile existenței atâtor competitori fiind făcută prin intermediul unor mari sume de bani. Din numeroșii domni ai celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, numai patru au murit în scaun, fapt semnalat de cronici ca întru totul neobișnuit. În acest sens, doamna Ecaterina a lui Alexandru Mircea semnala că „această țară nu este moștenirea noastră; azi suntem și mâine nu suntem, după voia lui Dumnezeu, căci ne aflăm în mâna turcilor și nu știm unde vom fi la urmă"[1].

Lupta acerbă pentru scaunul domnesc a întărit conflictele dintre diverse grupări boierești, care adeseori se ridicau „cu pâră la Poartă" ca și dintre aceste formațiuni și domnie, de unde frecvența fenomenului „hicleniei", a represiunilor fizice la adresa reprezentanților boierimii adverse, care adeseori luau calea pribegiei în afară, mai ales în Transilvania, dar și în cealaltă țară românească extracarpatică. Faptul acesta a consolidat legăturile dintre ~~cele trei~~ țări (Țara Românească, Moldova și Transilvania) aflate pe o parte și cealaltă a Carpaților.

Alt aspect care s-a manifestat pentru prima oară în această perioadă a fost prezența unor domni munteni în Moldova (Petru Șchiopul), ca și a unor domni moldoveni în Țara Românească (Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău). O mutație importantă se produsese, deci, în mentalitatea Țărilor Române surori din afara arcului extracarpatic. Ea avea să fie sintetizată într-un text din 1599, aparținând unor mari boieri munteni — Dan vistierul și Vintilă clucerul — ostili lui Mihai Viteazul și care au redactat acest text înainte ca Mihai să fi purces la unirea Transilvaniei și a Moldovei sub sceptrul său. Aflați în Polonia, de unde așteptau ajutor pentru reînscăunarea ca domn al Țării Românești a lui Simeon, fratele lui Ieremia Movilă al Moldovei, cei doi afirmau că „toți boierii Țării Românești și toată țara-l cer și-l iubesc, pentru că vor să fie la un loc și în unire cu țara Moldovei. Căci suntem toți de o limbă și de o lege, și în vremurile de odinioară domnul moldovenesc ajungea domn muntean și domnul muntean domn moldovenesc"[1].

---

[1] Hurmuzaki, XIV, 2, p. 54.

Observăm, deci, că regimul uniunii dinastice, instituit pentru prima dată în 1574, a consolidat la sud și la est de Carpați conștiința unității de neam, de limbă și de religie, ridicând-o la rang de argument politic major, iar acest fapt chiar în mediul boieresc, îndeobște conservator în privința structurilor instituțional separate. Peste această conștiință s-a suprapus ideea dacică, intens vehiculată în mediile umaniste, de unde a fost preluată de către factorii politici de seamă din Transilvania, precum generalul Castaldo ori principele Sigismund Báthory. Realizarea actului unirii de către Mihai Viteazul, după ce în ambele Țări Române extracarpatice existaseră și domnii umaniste, se înscria, deci, într-o logică firească și implacabilă a dezvoltării istorice.

D. TRANSILVANIA

Integrată în stăpânirea Coroanei Sfântului Ștefan, Transilvania a împărtășit în cursul veacului al XVI-lea atât soarta acesteia, trebuind să accepte dominația otomană, cât și pe aceea a celor două Țări Române extracarpatice, de al căror statut politic s-a apropiat considerabil prin recunoașterea supremației otomane, chiar dacă formele și obligațiile inerente acestei recunoașteri au fost în cazul ei mult mai mici decât în cel al Moldovei și mai ales al Țării Românești.

Intrarea Transilvaniei sub suzeranitate otomană a schimbat, însă, decisiv raportul de forțe în favoarea puterii turcești nu numai în sud-estul, ci chiar și în partea situată spre sud-est a Europei Centrale. Pentru prelatul umanist de origine croată care a fost Anton Verancsics, ocuparea Transilvaniei de către Poartă echivala cu o mare „nenorocire — de care să ne ferească Dumnezeu — căci atunci turcii, pătrunzând în ea, întocmai ca pana <de spart lemne> în trunchiul de copac, vor avea putința să ajungă ușor la oricare din țările vecine ale creștinilor fără mare luptă și, suprimând chiar numele Dunării, vor împinge mai adânc în Germania Istrul și-<și> vor întinde mai departe stăpânirea lor, atât de prielnică ar fi Transilvania pentru succesele acestui tiran"[2].

Chiar dacă a trebuit să accepte suzeranitatea otomană, teritoriul intracarpatic al Transilvaniei a continuat să joace un rol considerabil în istoria românilor: dacă în veacul al XIV-lea de aici se propagase impulsul creator al celor două state românești în teritoriul extracarpatic, apropierea statutului ei politic de cel al Țării Românești și al Moldovei a favorizat acum tendințele de unitate românească medievală, ca și o primă, dar efemeră realizare a lor.

---

[1] N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, p. 42.

[2] *Călători străini*, I, p. 398.

1. Transilvania după prăbușirea Regatului ungar (1526–1541)

Abia urcat pe tron, în vara 1521, sultanul Soliman Magnificul sau Legiuitorul (Süleyman Kanunî) organiza o nouă expediție contra Ungariei, în urma căreia cucerea „poarta Regatului ungar", care era puternica fortăreață a Belgradului, apărată odinioară cu atâta vitejie și succes de către Iancu de Hunedoara. Sistemul defensiv din sudul Regatului ungar era astfel străpuns, iar drumul spre Buda deschis pentru oastea sultanului. Dar Soliman nu a pornit acțiunea decisivă decât după lungi și temeinice pregătiri militare și diplomatice, în vara anului 1526.

După înăbușirea marelui război țărănesc din 1514, care-i slăbise mult forțele, regatul Ungariei mai era măcinat de frământări interne, de conflictele dintre diferitele facțiuni ale marii nobilimi. Măsurile de apărare inițiate la vestea pregătirilor lui Soliman s-au dovedit insuficiente, iar pe plan extern nici unul dintre statele de la care se aștepta un ajutor efectiv și la care se făcuse apel în acest sens nu a schițat vreun gest cu rezultate eficiente. Țările Române de la sud și de la est de Carpați treceau prin mari frământări. Strânsă între Polonia și Imperiul otoman, care și semnaseră acordul de pace, Moldova lui Ștefăniță vodă se afla în conflict cu Radu de la Afumați, domnul Țării Românești. Deși supravegheat îndeaproape de Poartă, acesta a încercat să organizeze, împreună cu Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, o diversiune în spatele oștirii otomane ce avansa spre capitala Ungariei. Dar Soliman îi luase lui Radu de la Afumați fiul ca ostatic la Poartă, pentru a-l avea la mână pe voievodul muntean, motiv pentru care Zápolya a considerat planul lui Radu irealizabil.

S-au adăugat dispozițiile contradictorii primite de la rege, astfel că Zápolya nu a putut fi prezent la încleștarea decisivă de la Mohács, unde oastea lui Ludovic al II-lea (1516–1526), sprijinită doar de câteva detașamente mici sosite din statele vecine, a suferit o înfrângere decisivă, în care însuși regele și-a găsit moartea (29 august 1526), iar turcii au reușit să intre în Buda (8 septembrie 1526).

Înfrângerea Ungariei a schimbat raportul de forțe din această parte a Europei în favoarea Imperiului otoman, schimbare favorizată și de luptele interne declanșate în Regatul Ungariei pentru tronul rămas vacant, după retragerea lui Soliman de acolo.

Cea mai mare parte a nobilimii, în special cea mică și mijlocie, vedea în persoana lui Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei și comite de Zips, ridicat din rândurile sale și stăpân de imense domenii, pe singurul candidat la tronul Ungariei. Această partidă l-a și ales pe Ioan Zápolya rege al Ungariei la 14 octombrie 1526, încoronându-l apoi la Székesfehérvár, la 10–11 noiembrie 1526.

Coroana Regatului ungar era râvnită, însă, și de Ferdinand de Habsburg, care era căsătorit cu sora regelui căzut în lupta de la Mohács. După ce a fost ales rege al Boemiei, Ferdinand și-a format o partidă favorabilă în rândul marii nobilimi maghiare, câștigându-l cu bani ori donații și pe influentul Ștefan Báthory. Dieta convocată de regina Maria, văduva regelui Ludovic al II-lea, ca și de Ștefan Bathory, la Pozsóny (Bratislava) (noiembrie–decembrie 1526), l-a ales rege pe Ferdinand de Habsburg, stăpânitor în provinciile austriece și fiind recunoscut ca suveran nu numai de cehi, ci și de croați. Ferdinand de Habsburg a încercat să-și consolideze poziția pe calea armelor, angajându-se în război împotriva lui Ioan Zápolya, care stăpânea cea mai mare parte a regatului. Acesta s-a preocupat mai întâi să-și consolideze poziția pe cale diplomatică, solicitând sprijin la curțile regilor Angliei, Franței și Poloniei; solii săi au vizitat Roma, Veneția și curțile principilor germani, pentru a obține recunoașterea titlului dobândit. El a pierdut, însă, din vedere că astfel intra în sfera aliaților Porții, bucuroși să vadă în el un adversar puternic al Habsburgilor în centrul Europei, dar care, la sprijinul solicitat împotriva Semilunii, răspundeau doar prin promisiuni niciodată respectate.

Un rol de seamă în balanța luptelor pentru tron l-a jucat răscoala antiotomană a țărănimii sârbe, române și maghiare, izbucnită în primăvara anului 1527 și condusă de *Iovan Nenada*, supranumit „Țarul negru", care ridicase la luptă țărănimea din părțile Mureșului de Jos și ale Seghedinului, ajungând la o oaste bine organizată de 10 000 de oameni. Răscoala a pătruns și în părțile Aradului și Zarandului, atacând și devastând curțile nobililor care, de teamă, s-au refugiat în cetățile Șoimoș și Șiria. Observând forța militară a răscoalei, propagate mai târziu și în Hațeg, cei doi competitori ai coroanei ungare căutau să-l atragă fiecare de partea sa pe Iovan Nenada, priceput comandant militar, diplomat, dar și bun orator. Promițându-i titlul de despot și alte avantaje materiale, Ferdinand de Habsburg a izbutit să-l câștige de partea sa pe Iovan Nenada. În decizia acestuia din urmă de a se alătura lui Ferdinand a cântărit mult ostilitatea marii nobilimi față de el, a însuși voievodului Petru Perényi, partizan al lui Ioan Zápolya, care l-au atacat de mai multe ori și căutau să-l suprime, în vreme ce Ferdinand prefera ca în spatele lui Ioan Zápolya să se ridice o forță ostilă, care-l putea stânjeni pe Zápolya în planurile sale militare și politice. Ferdinand era chiar pe punctul de a-i promite și un ajutor lui Iovan Nenda.

În aceste împrejurări, Ioan Zápolya a luat măsuri pentru a înfrânge răscoala, contând și pe sprijinul nobililor și al magnaților, ale căror domenii se aflau în zona de acțiune a răsculaților. O puternică oaste, condusă de comitele de Timiș și de episcopul Emeric Czibak de Oradea, l-a atacat și înfrânt pe Iovan Nenada în iulie 1527, risipindu-i pe răsculați.

Ioan Zápolya avea, însă, de luptat și cu oștile de mercenari trimise împotriva sa de Ferdinand de Habsburg. După ce a ocupat o serie de cetăți din Ungaria, acestea l-au înfrânt la Tokaj pe Ioan Zápolya (27 septembrie 1527), care a fost silit să fugă în Polonia. Neprimind sprijin din partea regelui polon, Ioan Zápolya a revenit apoi în Transilvania, unde trecuseră de partea lui Ferdinand nu numi orașele Sibiu și Brașov, ci și aproape întreaga nobilime.

Încoronat în mod solemn la Buda în ziua de 3 noiembrie 1527, Ferdinand a reușit să-l atragă de partea sa pe noul domn al Moldovei, Petru Rareș, care avea să joace un rol important în evenimentele următoare.

În aceste condiții, la sfârșitul aceluiași an, Zápolya s-a decis să-și trimită solul, pe Ieronim Łaski, la Istanbul pentru a cere ajutor lui Soliman. Nu era el primul rege din Europa care căuta alianța sultanului; dar în condițiile date, un asemenea pas devenea fatal, Poarta fiind chemată chiar de forțele interne să intervină în lupta pentru putere, fiind evident că avea s-o facă în interesul planurilor sale expansioniste.

La 29 februarie 1528, Łaski a reușit să obțină alianța lui Soliman. Aparent, condițiile erau extrem de favorabile lui Ioan Zápolya, căruia i se făgădui ajutor militar împotriva tuturor dușmanilor săi, el fiind recunoscut de Soliman rege al Ungariei, fără a i se fi cerut nimic în schimb pentru moment. Poarta câștiga, însă, un aliat pe teritoriul căruia putea să înainteze nestingherit spre Viena.

Ioan Zápolya a încheiat apoi alianțe cu ducele Saxoniei și cu landgraful de Hessa, iar mai târziu cu Polonia și cu Franța.

În Transilvania s-a produs apoi o nouă răsturnare de forțe: nobilimea a trecut de partea lui Ioan Zápolya, mai ales când a aflat de porunca dată de sultan domnilor Țării Românești și Moldovei de a se alătura lui Zápolya împotriva lui Ferdinand. Sosit cu ajutoare din Polonia, Zápolya se îndrepta spre Banat, unde, în decembrie 1527, se unea cu oștile turcești ale pașei de Semendria. Aflând, apoi, că sultanul însuși pornise cu oștile împotriva lui Ferdinand, Petru Rareș a trecut, la rândul său, de partea lui Ioan Zápolya care, cu sprijinul domnului Moldovei, reușea să cucerească toată Transilvania (iunie–iulie 1529), cu excepția Sibiului. În toamna anului 1529, el era înălțat din nou pe tronul Ungar~~iei, de acea~~stă dată chiar de către Soliman, care ocupase din nou Buda. Regatul Ungariei era împărțit în două: părțile din dreapta Dunării au revenit lui Ferdinand, iar Ungaria de est și Transilvania au intrat sub stăpânirea lui Ioan Zápolya, aflat în sfera de influență a Porții. Până la moartea sa (1540), el s-a putut menține pe tronul Ungariei numai cu ajutor turcesc.

Lupta dintre partizanii lui Ferdinand și ai lui Zápolya, în care Petru Rareș a jucat un rol decisiv, s-a desfășurat în Transilvania, râvnită de Habsburgi pentru bogățiile ei.

Oștile lui Petru Rareș au învins oastea partizanilor lui Ferdinand la Feldioara (22 iunie 1529); în perioada decembrie 1529–ianuarie 1531, domnul Moldovei a reușit să intre în stăpânirea Rodnei și a Bistriței, folosindu-se și de nemulțumirile țăranilor români din satele supuse orașului Bistrița.

În cursul anului 1532, situația devenea din nou confuză, prin amestecul direct al Porții în treburile interne din Transilvania și din Ungaria. Încă din 1527, marele vizir Ibrahim pașa i-a impus lui Ioan Zápolya ca tezaurar pe aventurierul venețian Aloisio Gritti, pe care urmărea chiar să-l încoroneze în Transilvania sau în Ungaria.

O dată cu expediția lui Soliman Magnificul din vara anului 1532 îndreptată împotriva lui Ferdinand, expediție încheiată fără a se fi ajuns la ciocnirea celor două armate, Aloisio Gritti a pornit spre Țara Românească și Moldova, cu intenția de a-l atrage pe Petru Rareș de partea sa. Acesta îl aștepta însă cu oaste, astfel încât Aloisio Gritti a trecut din Țara Românească în Transilvania și de acolo în Ungaria. Dacă în 1532 el nu a realizat nimic, se părea că în noile condiții ale unei înțelegeri între Ferdinand și Poartă, semnată în 1533, ale apropierii dintre Petru Rareș și Ferdinand, ca și ale rivalității dintre diferitele facțiuni ale nobilimii, avea să înregistreze mai mult succes.

La mijlocul lui iunie 1534, Aloisio Gritti pornea cu oști turcești de la Istanbul, trecea prin Țara Românească, unde Vlad Vintilă l-a tratat cu ostilitate, pentru a ajunge la Brașov, unde era așteptat de fiul său Antonio Gritti, venit dinspre Buda cu ajutor turcesc. Primit cu vădită dușmănie de populație, Gritti a fost în cele din urmă lichidat la Mediaș (28 septembrie 1534).

Ca urmare a acestui fapt, la începutul lui martie 1535 s-a încheiat alianța dintre Ștefan Mailath, voievod al Transilvaniei (1534–1538), Petru Rareș și Vlad Vintilă, după apropierea prealabilă dintre Ferdinand și Rareș, la care avea să adere ulterior și Ioan Zápolya. Această alianță nu a fost însă eficientă, iar Petru Rareș, ocupat și în conflictul din Polonia, s-a lăsat antrenat împotriva lui Ștefan Mailath și a pierdut Ungurașul.

La 24 februarie 1538, între cei doi regi s-a semnat pacea de la Oradea, prin care Ferdinand renunța la stăpânirea Transilvaniei și a Ungariei de est, Zápolya declarându-se, în schimb, de acord ca după moartea sa să cedeze toată stăpânirea, inclusiv Transilvania, lui Ferdinand și urmașilor acestuia. Înfrângerea lui Rareș în urma expediției conduse de sultan în Moldova (1538) a constituit un avertisment și pentru Zápolya, nevoit să se afunde tot mai mult sub tutela Porții.

Între timp, pe scena politică a Transilvaniei apăruse George Martinuzzi, care încerca să apere Transilvania cu sprijin habsburgic, fiind însă gata să plătească tribut turcilor. Pe de altă parte, Ioan Zápolya s-a căsătorit cu Isabella, fiica regelui polon Sigismund I, căsătorie din care i s-a născut fiul Ioan Sigismund, al cărui nume unea pe cel al tatălui cu acela al bunicului după mamă. Această descendență l-a făcut prea puțin dispus să mai respecte clauzele păcii de la Oradea. Situația din Transilvania s-a complicat și prin încercările celor doi voievozi, Ștefan Mailath și Emeric Balassa (iunie 1538–august 1540) de a-l elimina pe Ioan Zápolya din competiție, ca și pe George Martinuzzi.

Survenită la Sebeș la foarte puțin timp după nașterea fiului său, moartea lui Ioan Zápolya (21–22 iulie 1540) a adus recunoașterea acestui fiu de către Soliman ca rege al Ungariei, în schimbul unui haraci anual. Ferdinand a trecut atunci din nou la atac, fapt care a provocat expediția lui Soliman în Ungaria; sub pretextul apărării lui Ioan Sigismund, sultanul a ocupat Buda (29 august 1541), asediată până atunci de oștile generalului imperial Roggendorf și a transformat Câmpia ungară în pașalâc, cu sediul la Buda.

Împins tot mai mult în tabăra Habsburgilor, al căror ajutor l-a solicitat acum direct, Ștefan Mailath a întreprins între timp în Transilvania o ultimă încercare de a transforma țara în principat autonom aflat sub stăpânirea sa. Confruntat însă cu forțele adversarilor lui Ferdinand și cu acelea ale lui Petru Rareș, reinstalat cu sprijin turcesc în Moldova, Mailath a fost înfrânt și dus la Istanbul, unde și-a sfârșit viața în 1550. Transilvania a rămas sub cârmuirea energicului om de stat și iscusit diplomat George Martinuzzi.

2. Situația politică a Transilvaniei după crearea principatului autonom (1541–1571)

Istoria politică a Transilvaniei în această perioadă, ca și după aceea, s-a caracterizat prin lupta pentru consolidarea autonomiei interne. Această luptă se desfășoară în condițiile confruntării dintre Imperiul otoman și cel habsburgic, ca și ale consolidării dominației Porții în zona sud-estului european și a expansiunii acesteia către centrul Europei. În cadrul factorilor externi de consolidare a autonomiei principatului, un loc aparte l-au ocupat legăturile sale cu Moldova și cu Țara Românească, state interesate în strângerea relațiilor dintre ele și Transilvania.

Statornicirea și definirea statutului internațional al principatului autonom al Transilvaniei, mai ales în relațiile sale cu cele două imperii rivale, s-a desfășurat în condițiile luptei dintre partida care vedea asigurată această autonomie în strânsă alianță cu Imperiul habsburgic și aceea care considera că o asemenea alianță nu putea garanta menținerea statutului respectiv în fața puternicei desfășurări a forțelor militare otomane. Promovând o politică de recunoaștere a suzeranității Porții, această ultimă partidă căuta să limiteze dependența față de Poartă la plata tributului anual. Dacă Imperiul otoman părea mulțumit cu stabilirea suzeranității sale asupra Transilvaniei fără a pretinde să o stăpânească în mod direct, Casa de Habsburg tindea să o înglobeze în imperiul ei, sub pretextul moștenirii Coroanei ungare, așa cum făcuse cu teritoriile apusene și nordice ale regatului Ungariei, care nu fuseseră cucerite de turci în momentul constituirii pașalâcului de la Buda.

În interior, consolidarea statutului de principat autonom s-a realizat prin constituirea organelor proprii de cârmuire, prin continuarea sistemului celor „trei națiuni“ privilegiate, căruia i se adăuga acum și acela al celor „patru religii recepte“, sistem care se baza pe asuprirea țărănimii dependente și pe excluderea românilor de la viața politică.

O altă trăsătură a istoriei transilvane a acestei perioade rezidă în lupta dintre forțele care doreau un regim nobiliar și acelea care tindeau spre instaurarea unei puteri centrale de caracter absolutist monarhic. Deși fiecare dintre cele două tendințe a avut momente de dominație față de cealaltă, nici una n-a reușit, însă, a se impune definitiv, cel puțin în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. S-a cristalizat în schimb organizarea pe stări a principatului.

Prețuind bogățiile și poziția strategică a Transilvaniei, Habsburgii nu au părăsit niciodată planurile de a o cuceri. Promițând mari beneficii materiale nobilimii și îndeosebi lui George Martinuzzi, Ferdinand a determinat-o pe Isabella să semneze tratatul de la Gilău (29 decembrie 1541), prin care-i acorda domeniul Zips și 12 000 de florini pe an, aceasta fiind obligată să restituie Habsburgilor coroana regală și să le cedeze unele orașe și cetăți din Ungaria și din Transilvania.

Deși Ferdinand a ratificat tratatul (23 aprilie 1542) și pretindea aplicarea lui, guvernatorul George Martinuzzi nu era dispus să cedeze țara până când Habsburgii nu dovedeau că se află în posesia mijloacelor de a-i alunga pe turci. Mai mult, în vara anului 1542, el cerea ca Ferdinand să trateze Transilvania nu ca pe o țară ocupată, ci ca pe una care în mod liber îl alesese, să respecte rânduielile ei interne, numind voievozi și alți înalți dregători, precum și episcopi numai dintre localnici, întărind astfel privilegiile stărilor și donațiile dobândite anterior de către nobili.

Atitudinea lui Martinuzzi era încurajată de poziția Porții, care-l recunoscuse principe pe copilul Ioan Sigismund, sub regența mamei sale Isabella, dar și sub cârmuirea reală a episcopului-tezaurar (vistier) George Martinuzzi. Dieta, care fusese întrunită din porunca acestuia la Debrețin (octombrie 1541), recunoscuse suzeranitatea Porții. Alte două diete, una ținută la Târgu Mureș (ianuarie 1542), care-i acorda lui Martinuzzi demnitatea de locțiitor (*locumtenens*) al principatului, alta întrunită la Turda (martie 1542), consfințeau noua situație, punând bazele organizării politice și administrative a principatului.

Constituirea principatului a făcut posibilă dezvoltarea autonomă a Transilvaniei, eliberată de piedicile resimțite în cadrul mai mare al statului ungar. Dezvoltarea sa liberă a întâmpinat, însă, alte dificultăți izvorâte din amestecul Porții în viața economică și politică, din tendințele Habsburgilor de a o lua în stăpânire, ca și din excesele regimului nobiliar. Având, însă, o poziție și o situație mai bună decât Țara Românească și Moldova în relațiile sale cu Poarta, Transilvania și-a putut organiza și dezvolta propriile sale instituții, s-a putut orienta și mai mult către Țările Române extracarpatice. Ea și-a permis însă a juca un rol important și în diferite coaliții europene, unele îndreptate chiar împotriva Imperiului otoman.

În vara anului 1542, imperialii au trecut la organizarea contraofensivei, armatele împăratului Carol Quintul, ale landgrafului de Hessa și ale principelui elector de Saxa, unite cu cele trimise de Ferdinand, au pornit, sub comanda lui Ioachim de Brandenburg spre Ungaria. Ele au suferit, însă, o înfrângere decisivă la 8 octombrie 1542, încercând să elibereze Buda. Situația a devenit gravă pentru Transilvania, la Poartă aflându-se de tratativele purtate de Ferdinand și dându-se dispoziții pentru ofensivă beilerbeilor de Rumelia și Buda, iar domnilor Țării Românești și Moldovei să susțină expediția cu forțe militare și cu aprovizionarea oastei otomane.

În aceste împrejurări grele s-a afirmat personalitatea lui „frater Giorgius“, cu numele de familie Utesenić sau Utješenović, care folosea numele de George Martinuzzi. Ridicat din rândurile micii nobilimi croate la demnitatea de tezaurar al lui Ioan Zápolya și la cea de episcop de Oradea, el a organizat alegerea lui Ioan Sigismund ca urmaș al lui Zápolya la tronul țării. Până la majoratul acestuia, cârmuirea efectivă urma să fie asigurată de către Petru Petrović, Török Bálint și de către Martinuzzi însuși, pe care și Poarta îl recunoscuse ca guvernator al Transilvaniei, mai ales că era un cunoscut adversar al lui Ferdinand. După căderea Budei, el a devenit, însă, partizan al alianței cu Ferdinand.

După eșecul oștilor imperiale din octombrie 1542, Martinuzzi și-a dat seama că punerea în practică a clauzelor tratatului de la Gilău ar fi provocat o nouă expediție otomană contra Transilvaniei, rămasă fără apărare după ce Ferdinand încheiase pace cu Soliman.

Stările adunate în dieta de la Turda (sfârșitul lui decembrie 1542) au întărit faimoasa unire a celor „trei națiuni" privilegiate, hotărând recunoașterea lui Ioan Sigismund ca rege și trimiterea haraciului la Poartă; stările îl rugau, totodată, pe Ferdinand ca, din moment ce nu putea apăra Transilvania împotriva turcilor, nici „să nu ne ducă în pericol"[1]. Ferdinand nu putea și nici nu dorea să se angajeze în război cu Poarta pentru apărarea Transilvaniei, lucru dovedit de evenimentele anului 1543, când cererea dietei de la Cluj (26 februarie 1543) ca el să trimită în principat o oaste de 6 000 de oameni pentru a respinge un eventual atac otoman a rămas fără ecou favorabil din partea lui.

Noua campanie a Porții împotriva imperialilor din primăvara anului 1543 a fost condusă de însuși Soliman, care a poruncit stărilor să permită trecerea oștilor domnului Moldovei prin Transilvania către Ungaria. Dieta adunată la Cluj a hotărât din nou confirmarea lui Ioan Sigismund și a mamei sale Isabella în stăpânirea țării și trimiterea dării anuale la Poartă. Aceeași dietă decidea (26 februarie 1543) trimiterea unei solii la „domnul voievod al Moldovei, Petru <Rareș>, pentru un tratat de alianță și de bună vecinătate cu acel regat, așa precum a fost odinioară prietenie"[2] între Transilvania și Moldova.

Expediția otomană din primăvara anului 1543 s-a încheiat cu noi cuceriri în Ungaria. Deși își concentrase oștile, Petru Rareș nu s-a grăbit însă să participe la campania condusă de sultan, preferând să se folosească de prilejul ivit pentru a redobândi cetățile și domeniile pierdute în Transilvania. Este de subliniat opinia lui Martinuzzi și a lui Petru Petrović, conform căreia Petru Rareș urmărea dobândirea Transilvaniei, unde s-ar fi putut bizui pe sprijinul populației românești majoritare.

Partizanii orientării prohabsburgice din Transilvania așteptau în zadar sprijin din partea lui Ferdinand, care pretindea în schimb cu atât mai stăruitor ca Transilvania să-i recunoască stăpânirea. Nu se putea conta nici pe sprijinul lui Carol Quintul. Solii trimiși de Martinuzzi (ianuarie 1545) la împăratul german, cu propunerea de declanșare a războiului împotriva turcilor, s-au întors de la dieta ținută la Tirnavia (Trnavia, în Slovacia), din februarie 1545, cu refuzul categoric al acestuia.

Lui Martinuzzi nu-i rămânea atunci decât să-și consolideze puterea în interior și să încerce a opri expansiunea otomană pe seama Transilvaniei. Concentrând în mâinile sale toată puterea în calitate de guvernator, tezaurar, jude și căpitan suprem, el a dispus ocuparea cetăților deținute de nobilii care i se opuneau, interzicând ca vreo persoană să întrețină relații cu puteri străine, chiar cu aprobarea dietei, dar fără știrea sa. A organizat mai bine oastea țării, obligându-i pe secui, sași, dar și pe nobili, la asumarea unor sarcini militare sporite.

---

[1] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, I, p. 172–173.

[2] *Ibidem*, p. 177.

Bazându-se pe veniturile obținute din secularizarea domeniilor bisericești, din dijma bisericească preluată pe seama fiscului, din domeniile confiscate de la nobilii care se opuneau politicii sale, ca și din alte surse, Martinuzzi putea duce o politică proprie, mai ales că dispunea de întinse domenii, în calitatea sa de episcop de Oradea. A refuzat să admită orice amestec în administrarea veniturilor fiscului, în ciuda încercărilor reginei Isabella și ale stărilor de a dispune de ele. Cu aceste venituri ale fiscului, el a întreținut o oaste relativ numeroasă de slujitori, cu care a reușit să-și impună voința.

Deși Carol Quintul ieșise victorios din războiul purtat împotriva „Uniunii de la Schmalkalden“, Ferdinand nu putea conta pe sprijinul fratelui său, încheind astfel o nouă pace (19 ianuarie 1547) pe cinci ani cu Poarta și fiind nevoit să accepte plata unui tribut anual de 30 000 de galbeni.

Martinuzzi a dezaprobat această pace cu Poarta, încercând a-l convinge pe Ferdinand să reia lupta antiotomană și oferindu-i cedarea Transilvaniei. Temându-se de faptul că Soliman, asigurat din partea imperialilor prin pacea încheiată, avea să insiste a i se ceda cetățile din Banat pe care le pretindea, ba chiar că ar fi fost în măsură a pune mâna pe întreaga regiune, Martinuzzi și stările Transilvaniei au trimis o solie la împăratul german și la Ferdinand, solicitând ajutor (sfârșitul anului 1547). Răspunsul a fost, însă, negativ din ambele părți. Dieta din mai 1548 iniția atunci măsuri de pregătire a oastei pentru a putea rezista, trimițând și darea anuală la Poartă.

În toamna anului 1548 s-au reluat totuși tratativele, perfectate abia la 8 septembrie 1549 prin înțelegerea de la Nyirbátor, în virtutea căreia Transilvania era cedată Habsburgilor, care-i ofereau, însă, tânărului Ioan Sigismund principatele Oppeln și Ratibor, asigurându-i-se și un venit anual de 15 000 de florini unguresti din domeniile de acolo, iar mamei sale o sumă globală de 100 000 de florini. Păstrându-și în continuare demnitatea de guvernator al Transilvaniei, Martinuzzi obținea și titlul de episcop primat de Strigoniu, alături de promisiunea lui Ferdinand de a interveni pe lângă papă pentru a i se conferi și titlul de cardinal.

Când s-a aflat la Poartă de înțelegerea de la Nyirbátor, s-a decis înlăturarea lui Martinuzzi, iar Petru Petrović și Isabella au solicitat chiar sprijinul oștirilor otomane. La porunca sultanului, Transilvania era atacată (octombrie 1550) de pașa de la Buda, Hassim, de oștile conduse de Petru Petrović, precum și de cele trimise de către domnii Țării Românești și Moldovei. Reușind să adune o oaste numeroasă, Martinuzzi a organizat însă o ripostă hotărâtă, obligând-o pe Isabella la aplanarea conflictului armat. Oștile trimise de Mircea Ciobanul, ca și de Iliaș Rareș s-au retras dintr-o expediție la care erau siliți să participe. Nici Petrović, nici Hassim nu au obținut succese mai de seamă. Ferdinand de Hasbsburg era decis să ocupe Transilvania și s-o mențină sub stăpânirea sa. În fruntea unei oștiri de aproape 6 000 de mercenari, contele (italian din Neapole, provenit însă din armata spaniolă a Habsburgilor) Gianbattista Castaldo intra în Transilvania în vara anului 1551, însoțit de împuterniciții lui Ferdinand, care urmau să trateze cu Martinuzzi și cu Isabella condițiile cedării Transilvaniei și ale Coroanei ungare. Înțelegerea s-a încheiat în dieta de la Sebeș. În schimbul renunțării la tron și la coroană în favoarea lui Ferdinand, Ioan Sigismund obținea principatul silezian Oppeln; Martinuzzi își păstra titlul de episcop de Oradea, precum și abația de la Cluj–Mănăștur, împreună cu toate domeniile. Având nevoie de serviciile lui, Ferdinand l-a numit voievod al Transilvaniei și episcop primat de Strigoniu, obținându-i de la papă și titlul de cardinal.

Poarta a acționat energic față de cele întâmplate în Transilvania, poruncind lui Martinuzzi să îndepărteze oștile imperiale și să împiedice plecarea lui Ioan Sigismund și a mamei sale, în caz contrar amenințând cu o nouă expediție. În vreme ce Ferdinand era dispus să-l informeze pe Soliman că luase în stăpânire Transilvania, la chemarea stărilor, promițând plata regulată a dării anuale, Martinuzzi era sigur că un asemenea răspuns avea să provoace riposta sultanului, care era decis să nu renunțe la Transilvania. Drept urmare, el a ales să nu dezvăluie adevărata stare de lucruri, căutând să înșele Poarta până la pregătirea temeinică a rezistenței. Pentru a da greutate informațiilor sale, Martinuzzi a trimis darea anuală la Istanbul.

Informat de solul lui Ferdinand, sultanul a refuzat să accepte explicațiile lui Martinuzzi, poruncind beglerbegului de Rumelia să pornească în campanie cu toate forțele sale. În toamna anului 1551, oștile otomane au ocupat o serie de cetăți în Banat, inclusiv Cenadul și Lipova. Martinuzzi a poruncit ridicarea generală la oaste, punând la dispoziția lui Castaldo sumele necesare plății mercenarilor, cerând urgentarea trimiterii de noi ajutoare din partea lui Ferdinand. Reluând Lipova și majoritatea cetăților din Banat ocupate de turci, Ferdinand a ordonat continuarea ofensivei, dar Martinuzzi s-a opus, motivând că oștirile nu sunt suficient de pregătite. Retrăgându-se în Transilvania, el a convocat o nouă dietă pentru 21 decembrie 1551, cu scopul pregătirii cât mai temeinice a ofensivei antiotomane din primăvara anului următor.

Jocul abil al lui Martinuzzi a fost interpretat de Ferdinand drept o trădare a cauzei sale, iar Castaldo, decis să-l înlăture, trimitea informații denaturate la curtea imperială, care-l acuzau pe nedrept pe cardinal că ar urmări să supună țara din nou Porții. Primind din partea lui Ferdinand împuternicirea de a proceda după cum va crede de cuviință, Castaldo l-a suprimat pe Martinuzzi în castelul de la Vinț (17 decembrie 1551). Un rol important în acest asasinat l-au avut și nobilii nemulțumiți de cârmuirea autoritară a lui Martinuzzi, care alimentau suspiciunile existente la curtea imperială față de el.

Ocupația habsburgică a Transilvaniei (1551–1556). Asasinarea lui Martinuzzi a marcat începutul ocupației habsburgice în Transilvania, care a durat cinci ani și s-a dovedit destul de apăsătoare. Doi comisari imperiali, Paul Bornemisza și Georg Werner, au cutreierat toată țara, întocmind un raport despre bogățiile subsolului ei, despre veniturile și despre domeniile fiscului, precum și despre resursele umane apte a fi folosite în războaiele purtate de Habsburgi. Se mai adăuga și povara întreținerii oastei de mercenari. Jalba redactată de mica nobilime din părțile Hunedoarei arăta că mercenarii lui Castaldo atacau și jefuiau satele, organizați în cete de câte 40–50 de osteni (1552). Cei care încercau să se opună erau uciși sau alungați, iar gospodăriile lor date pradă focului. Populația s-a risipit în aceste condiții, unele sate au rămas pustii, mulți țărani refugiindu-se în Țara Românească.

Castaldo nu s-a preocupat de apărarea în fața expansiunii otomane. În vara lui 1552, când forțe uriașe au fost trimise de Poartă pentru noi cuceriri în Banat și în Ungaria, el nu s-a opus, astfel încât otomanii au ocupat cetățile Timișoara, Lipova, Șoimuș, Lugoj, Caransebeș, Nădlac, Agrișu Mare, Cenad, Mehadia, Ciacova, Cuvin, Șemlacu Mare, Orșova, Panciova, Făget și altele. Forțele otomane au eșuat însă la asediul orașului Eger, apărat de către Ștefan Dobó. O parte din Banat, împreună cu Timișoara, a fost transformată în pașalâc (1552).

Singurii beneficiari ai stăpânirii habsburgice au rămas magnații devotați curții imperiale și vârfurile patriciatului săsesc, care au fost răsplătiți de Ferdinand cu donații și cu dregătorii înalte.

Adunate în dieta din Cluj, stările au depus jurământul față de Ferdinand, după care acesta l-a numit în fruntea țării ca voievod pe Andrei Báthory. Cuvântul hotărâtor în conducere îl avea însă Castaldo, drepturile dietei fiind limitate; doar „Universitatea săsească“ a fost întărită în privilegiile sale mult lărgite, fiind scoasă chiar de sub autoritatea voievodului.

Nemulțumirea față de noua stăpânire s-a generalizat. Stările privilegiate se vedeau înlăturate de la putere: țărănimea, nobilimea de rând și orășenimea erau împotriva apăsătoarei exploatări fiscale și a jafurilor comise de mercenari. Castaldo, care luase în stăpânire țara fără a fi întâmpinat vreo rezistență, s-a crezut stăpân pe situație și a bătut chiar o monedă pentru glorificarea pretinselor sale victorii, monedă pe care se afla inscripția *Transylvania capta*. Dar în fața împotrivirii generale, a fost nevoit să părăsească Transilvania, în primăvara anului 1553.

Nemulțumirile față de stăpânirea habsburgică erau alimentate și de către Poartă, care trăgea foloase din lupta pentru putere dintre diversele facțiuni rivale. Ioan Sigismund și Isabella se bucurau, astfel, nu numai de sprijinul Porții și al regelui Franței, ci și de o partidă tot mai consolidată în interior, în cadrul căreia acționa cu deosebită energie același Petru Petrović, comite de Timiș.

În noua situație, Ferdinand l-a înlocuit pe Andrei Báthory, un om suferind și lipsit de energie, cu Francisc Kendy și Ștefan Dobó, numindu-i voievozi (mai 1553). Totodată, l-a numit și pe noul episcop catolic al Transilvaniei în persoana lui Paul Bornemisza. Aceste măsuri ale lui Ferdinand nu au aplanat, însă, contradicțiile în secuime, ajungându-se chiar la o ridicare armată. Stările adunate la Târgu Mureș s-au adresat lui Mircea Ciobanul pentru a media o înțelegere cu Poarta (30 iunie 1553). De altfel, atât Mircea Ciobanul, iar după martie 1554 și noul domn al Țării Românești, Pătrașcu cel Bun, cât și Alexandru Lăpușneanu din Moldova îl susțineau pe Ioan Sigismund și partida lui. Schimburile de solii au devenit tot mai dese, începând din primăvara anului 1554.

Cu toate insistențele partidei lui Ioan Sigismund și mai ales ale ambasadorului Franței la Istanbul, Soliman nu dorea încă redeschiderea ostilităților cu Habsburgii, fiind ocupat de istovitorul război cu perșii. Abia în toamna anului 1555, a trimis porunci beilerbeilor de Rumelia, Buda și Timișoara, precum și domnilor Țării Românești și Moldovei să se pregătească de expediție pentru a-i scoate pe imperiali din Transilvania și a-l readuce pe Ioan Sigismund.

Dieta de la Târgu Mureș (sfârșitul lunii decembrie 1555) refuza să se supună lui Ferdinand, luând hotărârea de a fi trimiși soli la domnii Moldovei și Țării Românești pentru a pregăti reîntoarcerea lui Ioan Sigismund. Încercările lui Ferdinand de a-i atrage de partea sa pe unii fruntași ai nobilimii prin donații și daruri au fost prea târzii. De partea lui Ferdinand erau doar patricienii sași, în timp ce secuii și cea mai mare parte a nobilimii ținea cu Ioan Sigismund.

Încheind războiul cu Persia, Soliman era decis să-și impună voința în ce privește Transilvania, chiar cu riscul reînceperii războiului cu imperialii, fapt care nu era de dorit pentru Habsburgi, aflați în conflict cu Henric al II-lea, regele Franței.

Spre sfârșitul lui februarie 1556, oștile conduse de Petru Petrović, cele muntene, conduse de vornicul Socol, precum și cele moldovene, în frunte cu hatmanul Moțoc, au pătruns în Transilvania izgonindu-i pe imperiali. De data aceasta și sașii s-au raliat cu partida lui Ioan Sigismund; stările adunate în dieta de la Sebeș, în septembrie 1556, l-au recunoscut ca singur stăpânitor al lor. Ocrotiți de oștile lui Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu cel Bun, care îi însoțeau, Ioan Sigismund și Isabella s-au întors în Transilvania, preluând cârmuirea țării.

După experiența dobândită în deceniul al cincilea, când fusese îndepărtată de la putere, Isabella dorea acum să concentreze toată autoritatea în mâinile sale. Ea deținea veniturile fiscale și administrarea lor; chiar și numirea unui cămăraș a fost acceptată de ea doar după dieta din iunie 1558, cămăraș care trebuia să-i prezinte ei, nu dietei, dări de seamă despre administrarea veniturilor fiscale. Aceste venituri au sporit prin secularizarea domeniilor bisericii catolice, ca urmare a Reformei, prin dijma bisericească și tricesima preluate de fisc, așa cum a hotărât dieta din ianuarie 1558. Stările reușeau cu greu să-și impună punctul lor de vedere și în privința consiliului princiar.

Nu numai că dieta din noiembrie–decembrie 1556 a fost nevoită să consimtă la concentrarea puterii în mâinile Isabellei, dar a recunoscut și dreptul acesteia de a-i numi singură pe demnitari. Față de opoziție și de cei care căutau, în lupta pentru putere, sprijin la Poartă sau în altă parte, ea s-a dovedit foarte autoritară, executându-i fără judecată.

Nemulțumirile marii nobilimi față de domnia autoritară a Isabellei proveneau și din anturajul polon cu care aceasta căuta să limiteze puterea magnaților. Alți nemulțumiți au fost sașii și secuii, cărora Isabella le mărise mult dările și preluase, ca urmare a Reformei, o bună parte a dijmei bisericești din scaunele săsești pe seama fiscului.

În rivalitatea cu Habsburgii, Isabella a continuat să se sprijine pe Poartă, mai cu seamă pentru stăpânirea teritoriilor din Partium. În această luptă ea s-a bucurat de sprijinul militar al domnului Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, în expediția purtată în toamna anului 1557, când Ferdinand și-a trimis oștile în Maramureș. În politica dusă împotriva imperialilor Isabella a căutat și sprijinul regelui Henric al II-lea al Franței, trimițându-l la curtea acestuia pe Cristofor Báthory și primind la curtea sa un sol francez. Aceste acțiuni, ca și luptele purtate cu imperialii, au asigurat menținerea teritoriilor din Partium în cadrul principatului transilvan.

În toamna anului 1559, după moartea Isabellei, puterea a fost preluată de ***Ioan Sigismund***. Acesta s-a dovedit, însă, prea slab în fața presiunii marii nobilimi. În timpul noii confruntări cu imperialii din 1561, el a fost trădat de Melchior Balassa, comandantul oștilor transilvane din părțile apusene, care a trecut de partea Habsburgilor, predându-le importantele cetăți de la Satu Mare și Baia Mare. Ferdinand a mai căutat să-l atragă în acțiunile sale contra lui Ioan Sigismund pe domnul Moldovei, Despot Vodă, care cucerise scaunul domnesc cu ajutorul său. În războiul purtat în primăvara anului 1562, oastea transilvană a suferit o grea înfrângere, numai intervenția Porții obligându-i pe Habsburgi să încheie pace cu Ioan Sigismund. Ferdinand a încercat să se folosească și de nemulțumirile secuilor, care în vara aceluiași an au declanșat o puternică răscoală.

Ioan Sigismund a pierdut în aceste împrejurări unele dintre posesiunile sale din Partium, dar în toamna anului 1564 războiul a izbucnit din nou, cu succese trecătoare obținute de oastea Transilvaniei. Noul împărat Maximilian, pregătind pentru primăvara următoare o campanie de mare amploare, Ioan Sigismnund a fost nevoit să încheie pacea de la Satu Mare, prin care nu numai că pierdea însemnate teritorii, dar trebuia să recunoască suzeranitatea habsburgică asupra Transilvaniei. Aflând acestea și acuzându-l pe Maximilian de încălcarea păcii, Soliman a început pregătirile pentru o nouă campanie militară. Dându-și seama că nu se poate menține în aceste împrejurări, Ioan Sigismund a trimis solului său la Viena, Ștefan Báthory, noi instrucțiuni, care anulau în fapt clauzele păcii de la Satu Mare. Maximilian l-a arestat pe solul transilvan și l-a denunțat pe Ioan Sigismund la Poartă, trimițându-i lui Soliman actele privitoare la tratativele purtate, din care reieșea că principele Transilvaniei i se supusese lui.

Ioan Sigismund s-a decis la o ultimă încercare, pornind, la 16 iunie 1566, cu o impunătoare suită, în întâmpinarea sultanului, aflat atunci la Belgrad. Întâlnirea a avut loc la 29 iunie 1566, când el a reușit să recâștige încrederea lui Soliman, care l-a întărit în scaunul princiar, făgăduindu-i tot sprijinul în redobândirea posesiunilor ocupate de imperiali.

În cadrul marii sale expediții din vara anului 1566, padișahul a cucerit noi teritorii, dar a murit la asediul cetății Szigetvár, apărate de Nicolae Zrinyi (august – septembrie 1566).

Lipsit de calitățile marelui său înaintaș, Selim al II-lea (1566–1574) a preferat calea înțelegerii cu Casa de Habsburg, încheind, după lungi tratative, pacea de la Adrianopol (17 februarie 1568). Conform uneia dintre clauze, Ioan Sigismund păstra doar teritoriile pe care le stăpânea efectiv la acea dată, interzicându-se imperialilor amestecul în treburile interne ale Transilvaniei, precum și înălțarea de noi cetăți la marginea principatului, cu obligații de a le dărâma pe cele existente.

Ioan Sigismund s-a văzut părăsit de Poartă în stăruințele sale de a recuceri teritoriile ocupate de Habsburgi; pe plan intern a fost confruntat cu o puternică ridicare la răscoală a țărănimii din părțile Sătmarului, condusă de Gheorghe Crăciun și de opoziția tot mai puternică a nobilimii. Nemulțumirile față de politica sa fiscală și socială s-au întețit și în secuime.

Influențat de Gaspar Békés, nobil de origine română, care dobândise la curtea sa o puternică poziție, principele a început tratativele cu imperialii. În numele său, Békés a încheiat tratatul de la Speyer (16 august 1570), dezavantajos pentru Transilvania și pentru Ioan Sigismund însuși, care era nevoit, datorită unor împrejurări externe defavorabile, să renunțe la titlul de rege, acceptându-l pe acel de principe, aflat sub suzeranitatea lui Maximilian. Transilvania păstra doar Maramureșul, comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc și Bihorul, precum și părțile bănățene neocupate de turci, în timp ce asupra comitatelor Bereg, Ugocsa, Satu Mare și Szabolcs era confirmată stăpânirea Habsburgilor. O altă clauză prevedea ca Transilvania să treacă în posesia Casei de Habsburg în caz că Ioan Sigismund ar muri fără să aibă moștenitori direcți.

Nici Ioan Sigismund, nici Békés nu au întârziat a prezenta clauzele tratatului de la Speyer în fața dietei, știind că stările, în covârșitoarea lor majoritate, erau împotriva unei astfel de înțelegeri cu imperialii, care căutau să înglobeze Transilvania stăpânirii lor, anulând complet autonomia marii provincii.

După constituirea principatului autonom, în Transilvania a pătruns Reforma religioasă, cu importante repercusiuni și în privința regimului politic de aici. Luând în discuție ideile reformatoare ale lui Johannes Honterus (1498–1549), învățat sas revenit în patrie după studii efectuate la Cracovia și Wittenberg, unde-i cunoscuse pe Luther și Melanchton, precum și după ce deprinsese meșteșugul tiparului la Basel, dieta de la Cluj (1541) a recunocut existența bisericii luterane, în fața poziției ferme a „Universității săsești". În 1550, dieta de la Turda recunoștea luteranismul în calitate de „religio (confessio) recepta". Printre maghiari s-a propagat calvinismul, avându-și centrul de răspândire la Cluj, iar ca propagator principal pe sasul maghiarizat Gaspar Heltai. Dieta din Aiud (1564) a recunoscut ca religie oficială și calvinismul, la care a aderat și principele Ioan Sigismund. Recunoscând și unitarianismul sau confesiunea antitrinitară propovăduită de Francisc David și de medicul piemontez Giorgio Blandrata († 1587), în rând cu celelalte confesiuni recepte, dieta de la Turda (1568) făcea un pas înainte pe calea principiului de recunoaștere a libertății religioase, care nu se extindea însă și asupra confesiunii ortodoxe a românilor, rămasă în continuare în situația de „tolerată".

Sistemul celor „trei națiuni privilegiate" a fost, astfel, completat de acela al celor patru confesiuni „recepte". Între acestea din urmă, catolicismul a pierdut considerabil, prin desființarea ierarhiei, ca și a monahismului catolic din principat, fapt realizat ca urmare a încheierii dominației habsburgice aici, mai cu seamă prin dieta de la Sebeș, prezidată de comitele de Timiș, Petru Petrović (1556). Constatăm că dominația otomană a reprezentat un factor defavorabil pentru catolicism. Prin secularizarea domeniilor Bisericii catolice și prin preluarea dijmei bisericești pe seama fiscului, Reforma a contribuit la mărirea veniturilor puterii centrale și la consolidarea acesteia, pe lângă unele urmări pe care le-a avut în privința structurii proprietății și a relațiilor sociale.

În contextul politic și religios al perioadei, principatul autonom al Transilvaniei s-a consolidat ca stat de sine stătător, fiind recunoscut ca atare și în tratatele internaționale.

3. Transilvania în ultimele trei decenii ale secolului al XVI-lea

Moartea lui Ioan Sigismund (14 martie 1571) punea stările Transilvaniei într-o situație dificilă. Conform tratatului de la Speyer, după stingerea dinastiei Zápolya, Transilvania urma să treacă în stăpânirea Casei de Habsburg, iar împăratul Maximilian al II-lea (1564–1576) să-l numească pe voievod. În acest scop, Gaspar Békés, omul Habsburgilor, era trimis în Transilvania pentru a-și consolida partida și a obține acordul dietei pentru scaunul voievodal. Stările trebuiau să țină, însă, seama și de dorința Porții, favorabilă lui Ștefan Báthory, celălalt candidat la tronul princiar. În sânul stărilor s-au creat, astfel, două partide: cea prohabsburgică, având avantaj din faptul că în mâna lui Békés se găseau cele mai însemnate cetăți (Făgăraș, Gurghiu, Hust ș.a.), iar căpitanii lor juraseră credință lui Maximilian. Această partidă nu se baza, însă, pe un sprijin prea larg, în ciuda aparențelor din ultima perioadă de domnie a defunctului principe.

În schimb, cealaltă partidă, avându-l în frunte pe căpitanul puternicei cetăți de la Oradea și stăpânul celor mai întinse moșii din Partium, Ștefan Báthory, era susținută de cea mai mare parte a stărilor, în special de nobilimea mică și mijlocie, care avea o pondere precumpănitoare în Transilvania. Ea a obținut un prim câștig de cauză la dieta din 1 aprilie 1571, când se hotăra ca oastea adunată în câmpia de la Turda pentru a se apăra în eventualitatea unui atac extern să fie pusă sub comanda lui Cristofor Báthory, fratele mai mare a lui Ștefan Báthory. Tot atunci a fost fixată și data dietei, care urma să-l aleagă pe noul cârmuitor al țării.

Stările au decis ca la dieta din 17 mai scaunele săsești și secuiești, ca și comitatele și orașele, să fie reprezentate de un număr limitat de deputați aleși. Măsura era îndreptată, în primul rând, împotriva secuilor, care cereau ca toți bărbații purtători de arme să fie prezenți la dieta generală, sperând ca în felul acesta să-și impună punctul lor de vedere cu privire la libertățile secuiești, atât de mult știrbite după înăbușirea răscoalei din 1562. Dacă prezența micii nobilimi din comitate era de natură a întări poziția partidei lui Báthory, cea a numeroasei secuimi libere putea să favorizeze partida lui Békés. Marea nobilime era, însă, decisă a împiedica prezența secuilor înarmați la dietă, de teama declanșării unei noi răscoale.

Atât Poarta, ocupată cu războiul declanșat împotriva Veneției, încă din vara anului 1570, cât și imperiul nu erau interesate pe moment într-un conflict între ele, preferând menținerea păcii de la Adrianopol (1568). Sosit în Transilvania spre mijlocul lui aprilie 1571, Gaspar Békés a cerut stărilor ca toate cetățile din țară să fie predate împăratului Maximilian, care pretindea ca el să-l numească pe *voievod*. Totodată, ca urmare a soliei trimise de Ștefan Báthory la Poartă, ceaușul Ahmet a sosit la Alba Iulia (27 aprilie 1571) cu firmanul de numire al noului *principe*[1]. Principiul liberei alegeri era încălcat, astfel, de către ambele părți; firmanul de numire al lui Ștefan Báthory ca principe înainte de a fi ales de dietă crea un precedent care știrbea autonomia țării.

---

[1] Termenii de *voievod* și *principe* alternează până către sfârșitul secolului al XVI-lea.

Plecat la Viena pentru a obține un sprijin mai eficient, Békés pierduse lupta, în ciuda faptului că, tărăgănând alegerea, partizanii săi transilvani încercau să câștige timp pentru consolidarea poziției sale. În momentul în care stările începeau să se adune la Alba Iulia, Cristofor Báthory a pornit cu oastea spre Teiuș. Aici a sosit și numeroasa tabără a secuilor, veniți înarmați în mare număr, în ciuda hotărârii dietei de la 1 aprilie 1571 și revendicând restituirea libertăților lor. După o expresie contemporană, fruntașii dietei „se temeau că înmormântarea regelui [Ioan Sigismund] va fi și înmormântarea lor“[1]. Ei își dădeau seama că singurul în măsură să-i liniștească pe secui era energicul Ștefan Báthory. Cerând și obținând intervenția acestuia, dieta nu-i putea refuza alegerea ca principe, cu atât mai mult cu cât ea era interesată ca alegerea să se producă înainte de a se fi citit firmanul de numire al noului principe.

În aceste împrejurări, dieta l-a proclamat în unanimitate (25 mai 1571) pe Ștefan Báthory voievod al Transilvaniei, după care s-a citit firmanul de numire, păstrându-se, astfel, aparența alegerii libere. Totodată, prin titlul de voievod acordat lui Báthory, dieta intenționa să dea satisfacție și curții de la Viena, obligându-l pe cel ales să depună în taină jurământ de credință împăratului Maximilian. Astfel, a ajuns la cârma țării ***Ștefan Báthory***, om de aleasă cultură umanistă, care studiase la Universitatea din Padova, bun organizator, oștean priceput și diplomat abil, decis să consolideze puterea centrală și, prin aceasta, autoritatea țării. Politica sa precaută și echivocă urmărea consolidarea poziției sale prin neutralizarea celor două puteri rivale.

Secuii au fost temporar potoliți prin promisiunea că plângerile lor aveau să fie discutate în cadrul dietei, dar pericolul răscoalei lor era încă prezent. Raportul înaintat împăratului de către fruntașii dietei la 28 mai 1571 arăta că secuii „pradă averile și moșiile nobililor, măcelărindu-le slugile; din această cauză, cei care au de la răposatul nostru domn moșii de danie [în secuime], temându-se din această pricină să meargă la moșiile primite, stau departe de ele, ca într-un surghiun“[2]. Într-adevăr, la 27 mai 1571, atât fruntașii secui, cât și „oropsita obște din secuime“ înaintau dietei jalbele lor, denunțând abuzurile comise de către dregători și nobili[3]. Recunoscând „mulțimea năpăstuirilor pe care le suferiseră secuii“, dieta a adoptat unele hotărâri ce nu rezolvau, însă, revendicările cele mai arzătoare, care erau amânate până la viitoarea dietă.

Conștient că nemulțumirile secuilor puteau fi folosite de Békés și de imperiali împotriva sa, Ștefan Báthory s-a adresat în mai multe rânduri împăratului, cerându-i sfatul în privința căii de urmat față de secui. Prin aceasta el încerca să arunce vina pe imperiali pentru o eventuală reprimare a răscoalei. Totodată, anularea donațiilor făcute de Ioan Sigismund unor nobili în secuime îi deschidea calea ștergerii lor în ansamblu, pentru a lovi în adversarii grupării adverse și a-și consolida astfel propria sa putere. Maximilian căuta, la rândul său, să-i creeze dificultăți lui Báthory, profitând de nemulțumirile secuiești. Întrucât nici dieta din august 1571 nu le-a satisfăcut revendicările, o altă răscoală a secuilor a izbucnit în septembrie, îndreptată și împotriva fruntașilor secui care înăbușiseră ridicarea secuilor de rând din Ciuc, Gheorghieni și Cașin, bucurându-se de sprijinul garnizoanelor din cetățile Gurghiu și Odorheiu Secuiesc.

---

[1] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, II, p. 395.

[2] *Ibidem*, p. 457.

[3] *Székely Oklevéltár* (Diplomatariu secuiesc) (editat de Szabó Károly), II, Cluj, 1876, p. 321–331.

Deși Ștefan Báthory căuta să creeze impresia că este supus împăratului, acesta nu avea încredere în el, confruntarea dintre cei doi devenind inevitabilă. Maximilian continua să-l susțină pe Békés și căuta să mențină în mâinile sale Transilvania. Folosindu-se însă de presiunea otomană, Báthory a reușit să pună mâna pe cetățile Transilvaniei, exceptând Făgărașul, unde s-a retras Békés, precum și Hustul, care s-a menținut în mâinile unor nobili fideli Habsburgilor.

Pentru întărirea poziției sale, Ștefan Báthory a inițiat măsuri de consolidare economică și militară, acordând numeroase privilegii unor orașe și bresle meșteșugărești, consfințind statute de breaslă și vestitul cod de libertăți săsești elaborat de Mathias Fronius și tipărit la Brașov. Au fost susținute breslele care produceau mărfuri pentru piața externă, fiind însă interzis exportul produselor deficitare pe piața internă. Dieta și orașele au fost obligate să elaboreze liste de prețuri maximale pentru o gamă largă de mărfuri, Báthory căutând să unifice unele măsuri de capacitate la scara întregii țări. A luat însă și măsuri în interesul nobilimii, înăbușind fără crutare mișcările secuilor și dispunând readucerea cu forța a iobagilor fugiți de pe moșii.

În direcția centralizării au mers și inițiativele de mărire a veniturilor fiscului, fiind recuperate domeniile donate de Ioan Sigismund unor nobili și, controlându-se cu severitate veniturile din vămi și decime, inclusiv prin pedepsirea fraudelor. A fost intensificată extracția de metale prețioase și organizată monetăria de la Sibiu.

Paralel cu întărirea cetăților, s-a trecut la reorganizarea armatei, din haiducime și din alte elemente fiind constituit un puternic corp de lefegii, au fost organizate unitățile de dărăbani roșii dintre secui, iar scaunele săsești au fost obligate la întreținerea permanentă a unor detașamente de 1 000 de mercenari, aflați oricând la dispoziția puterii centrale. Nobilii, chiar și cei cu o singură sesie, trebuiau să se prezinte la oaste călare și cu tot echipamentul, iar pentru fiecare 16 familii de iobagi urma să se trimită câte un călăreț și un pedestraș cu armamentul stabilit.

Politica de centralizare s-a reflectat și în introducerea cenzurii asupra tipăriturilor și a importului de carte, ca și în acordarea de privilegii pentru tipărirea unor cărți bisericești (cum a fost cel acordat tipografului Lorinț de la Alba Iulia pentru publicarea *Tetraevangheliarului slavon* din 1579).

Sprijinit de papa Grigore al XIII-lea (1572–1585), Ștefan Báthory a încercat să refacă autoritatea Bisericii catolice, serios afectată în urma Reformei religioase. În același scop, el a ajutat parțial și Biserica ortodoxă.

Consolidarea autonomiei Transilvaniei a fost principalul scop al lui Ștefan Báthory. El a depus jurământ de credință față de împărat și a acceptat titulatura de voievod, dar în ciuda aparenței, manifestate prin permanenta consultare cu Maximilian, proceda în toate situațiile după cum credea că-i sunt servite interesele. Dându-și seama că în persoana lui nu are un supus, ci mai degrabă un adversar versat, Maximilian încerca în continuare să-l înlocuiască prin Gaspar Békés.

În timpul războiului antiotoman al lui Ion vodă, Báthory și-a concentrat forțele la hotarele Moldovei, dar atunci când sultanul i-a cerut să trimită ajutor contra domnului Moldovei, el s-a eschivat de la această obligație, pretextând că trebuia să fie pregătit a face față unui eventual atac al lui Békés. Retras în cetatea Făgăraș și străduindu-se să-i atragă de partea sa pe secui și pe sași, Békés credea că după înfrângerea de la Lepanto Poarta nu mai putea interveni în favoarea lui Báthory, propunând imperialilor o acțiune hotărâtă de înlăturare a acestuia încă din februarie 1572. Mai bine informată, Curtea de la Viena a respins acest plan, dar nu renunța la susținerea lui Békés.

Și Báthory căuta să-și îmbunătățească raporturile cu împăratul, cerând în căsătorie o prințesă din Casa de Habsburg, dar împăratul i-a respins cererea, iar în toamna anului 1573 a considerat că a sosit momentul potrivit pentru înlăturarea lui Báthory. Întărindu-l pe Békés în stăpânirea Făgărașului și atrăgând o serie de fruntași ai nobilimii transilvane, cărora le-a făcut însemnate donații, Maximilian i-a trimis ajutor bănesc lui Békés, cerându-i să opună rezistență cu armele.

Interceptând corespondența lui Békés cu imperialii, Ștefan Báthory a trimis după ajutor la Poartă și la pașa de Buda, ocupând apoi printr-o acțiune energică pe plan militar cetățile aflate în mâna lui Békés, inclusiv Făgărașul, Békés reușind să scape cu fuga la Cașovia (Košice). Dieta convocată la Mediaș la 15 octombrie 1573 l-a declarat pe Békés trădător, dispunând confiscarea averii sale. Báthory și-a consolidat astfel poziția, iar iminenta confruntare cu imperialii l-a determinat a gândi la o colaborare polono-franco-transilvană împotriva Habsburgilor. Exagerând adesea pericolul Habsburgilor, el a izbutit să evite unele dispoziții ale Porții, care l-ar fi adus într-o stare de prea strânsă dependență, dar a obținut firmanul prin care Poarta recunoștea dreptul ereditar al familiei Báthory la scaunul princiar al Transilvaniei (1572).

Realizând că Poarta nu avea să accepte ușor înlăturarea lui Báthory, Maximilian l-a îndemnat pe Békés să obțină și el sprijinul sultanului. Békés a trimis soli la Constantinopol, promițând dublarea haraciului și un dar de 50 000 de galbeni marelui vizir, în cazul în care ar fi obținut scaunul princiar al Transilvaniei. Dar nu și-a atins scopul; a reușit, totuși, să înlăture primejdia unei intervenții militare a Porții în favoarea lui Báthory în momentul în care ar fi declanșat ostilitățile contra acestuia.

Deși Maximilian nu i-a pus la dispoziție ajutorul necesar, dar i-a îngăduit să recruteze mercenari din teritoriile imperiului său, la mijlocul lui iunie 1575 Békés pornea din Cașovia cu oștirile sale împotriva lui Báthory, reușind să-i atragă și pe secuii din scaunele Ciuc, Gheorghieni și Cașin, cărora le-a promis restabilirea libertăților lor tradiționale.

Báthory a trimis soli la Poartă și la beglerbegul de Timișoara, a cerut și a obținut ajutor militar din partea domnului Alexandru Mircea al Țării Românești, a convocat stările la dietă și a început să-și adune oastea. Timpul de pregătire i-a fost însă foarte scurt, căci la 29 iunie 1575 Békés se afla la Turda. În loc să-l atace la Alba Iulia pe Báthory, care era nepregătit, el s-a îndreptat însă spre Târgu Mureș, pentru a se uni cu cei 2 000 de secui.

În lupta de la Sânpaul (9 iulie 1575), sat situat pe Mureș, victoria a fost de partea lui Ștefan Báthory, Békés reușind cu greu să fugă după înfrângere, mulți partizani de-ai săi căzând în mâna învingătorului.

Dieta de la Cluj (25 iulie 1575) confisca averile partizanilor lui Békés, considerați trădători. În actul de acuzare, Ștefan Báthory își expunea principiile sale de politică externă, subliniind faptul că Transilvania, „așezată ca într-un clește între doi monarhi care sunt cei mai puternici de pe fața pământului și fiind cu desăvârșire lipsit de putere și de ajutor omenesc, se poate menține și cârmui doar câștigând bunăvoința ambilor împărați ...pe unul din ei câștigându-l de partea noastră, iar pe celălalt prin danii și supunere, pentru ca această provincie să rămână ferită de dușmanii din afară și de toate primejdiile, în cât mai mare siguranță și liniște“[1].

Victoria de la Sânpaul i-a deschis lui Báthory calea către tronul Regatului polon, rămas vacant după scurta domnie a lui Henric de Valois. Bucurându-se de sprijinul Porții, la mijlocul lui decembrie 1575 Báthory a fost ales rege al Poloniei, tron jinduit și de Maximilian, fapt care iarăși a înrăutățit relațiile Transilvaniei cu Imperiul habsburgic. În această situație, Báthory a anulat jurământul de credință pe care-l depusese la începutul domniei sale față de Maximilian.

Ca înlocuitor în timpul absenței din țară a lui Ștefan Báthory, dieta, convocată la 28 ianuarie 1576, l-a ales pe ***Cristofor Báthory***, fratele lui Ștefan Báthory, în calitate de voievod, titlul de principe fiind păstrat de noul rege al Poloniei. Alegerea acestuia în noua calitate a fost confirmată de dieta de la Cluj din 23 martie, moment în care Ștefan Báthory, trecând cu oștenii săi prin Moldova, ajungea la Cracovia, unde a fost încoronat rege al Poloniei (1 mai 1576).

Deși nu s-a mai întors niciodată în Transilvania, Báthory a ținut mai departe cârma țării în mâinile sale, guvernând în înțelegere cu fratele său Cristofor; la curtea sa din Cracovia el avea o cancelarie specială pentru Transilvania, în frunte cu Martin Berzeviczy, care transmitea dispozițiile și instrucțiunile sale către voievod și stări.

Corespondența intimă a lui Ștefan Báthory dezvăluie că scopul său era eliberarea Transilvaniei de sub dominația otomană, considerând că uniunea personală cu Polonia îl va ajuta în acest sens. Fiind angajat, însă, în războiul cu Rusia, el s-a pus în serviciul nobilimii polone, implicând în acest război și resursele materiale și umane ale Transilvaniei, cum ar fi fost câteva mii de soldați recrutați îndeosebi dintre secuii de rând.

În politica externă, Cristofor Báthory s-a conformat instrucțiunilor primite din partea cancelariei de la Cracovia. Pentru a-și consolida dominația în Transilvania, Poarta a trimis cea mai numeroasă solie pe care a văzut-o vreodată curtea principatului autonom al Transilvaniei, prilej cu care Cristofor Báthory a cheltuit numai pentru daruri peste 20 000 de galbeni, haraciul fiind totodată urcat de la 10 000 la 15 000 de galbeni. Solia otomană aducea firmanul de confirmare a lui Cristofor Báthory în scaunul voievodal, urmărind să arate prin aceasta și aprobarea Porții față de alegerea lui Ștefan Báthory ca rege al Poloniei.

---

[1] *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelése* (Corespondența lui Ștefan Báthory, principe transilvănean și rege polon), I, Cluj, 1944, p. 344–345.

Dependența Transilvaniei față de Poartă s-a accentuat; în toamna anului 1577, când Petru Șchiopul revenea în Moldova cu ajutor turcesc și muntenesc spre a-și relua scaunul domnesc, Cristofor Báthory a fost nevoit să dea curs poruncii sosite de la Poartă, trimițând oști pentru restabilirea în domnie a lui Petru Șchiopul. Cristofor Báthory conta, în schimb, pe ajutorul turcesc în cazul unor eventuale atacuri din partea imperialilor: în primăvara anului 1578, sultanul Murad al III-lea îl anunța că în asemenea situații putea recurge direct la ajutorul pașei de la Buda sau a celui de la Timișoara.

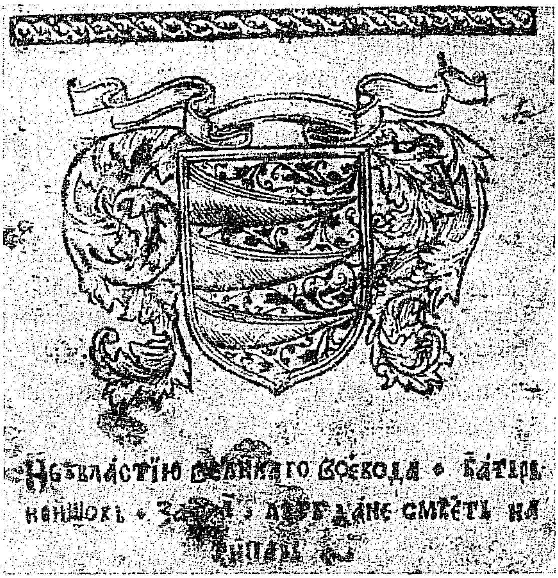

Fig. 98 Stema Báthoreștilor din *Evangheliarul slavon* (Alba Iulia, 1579).

Spre sfârșitul domniei lui Cristofor Báthory, Poarta a început să-l folosească pe Paul Márkházi, refugiat din Transilvania la Istanbul, care năzuia să ajungă principe, promițând 100 000 de galbeni[1] pentru a obține numirea în scaunul princiar și urcarea haraciului de la 15 000 la 50 000 galbeni. Sigur că nobilul în cauză, care fusese al treilea soț al domniței Zamfira, fiica lui Moise vodă (1529–1530), moartă în 1580 după o viață petrecută în Transilvania, a întreprins demersul său având în vedere și sistemul de numire al domnilor Țării Românești și Moldovei, care se încetățenise la Poartă, iar aceasta din urmă s-a pretat la manevra de a-l scoate în planul vieții politice pe Márkházi tocmai cu scopul de a stoarce cât mai mulți bani, profitând și de nemulțumirile existente în Transilvania. În acest sens, pare elocventă o scrisoare trimisă din Turda în primăvara anului 1580, care arată că prin intermediul fratelui său Cristofor, regele polon percepea impozite mari în Transilvania, solicitându-se numirea de către Poartă a unui alt voievod în locul lui Cristofor Báthory. După moartea acestuia din urmă (17/27 mai 1581), steaua lui Márkházi părea să strălucească și mai mult, până când, la intervenția lui Ștefan Báthory, a fost închis (se pare că din această cauză s-a și turcit, sub numele de Ibrahim bei).

---

[1] *Călători străini*, II, p. 580 și III, p. 159–160 (Jacques Bongars, care relatează și obiecția făcută de rezidentul principelui Transilvaniei, sprijinit pe „dreptul țării, care nu este supusă sultanului, ci se află doar sub protecția lui").

Încă înainte de moartea fratelui său, regele Poloniei obținuse alegerea de către dietă a fiului lui Cristofor, ***Sigismund Báthory***, care a fost confirmat de Poartă în august 1581. Întrucât acesta era minor, conducerea treburilor țării a fost atribuită membrilor consiliului princiar, iar în martie 1583, la dorința lui Ștefan Báthory, dieta a numit o locotenență domnească. Nemulțumirile față de această locotenență au dus la decizia din 1 mai 1585, prin care regele Poloniei îl numea pe căpitanul cetății Oradea, Ioan Giczy, guvernator al Transilvaniei; acesta a condus de fapt țara după moartea lui Ștefan Báthory (13 decembrie 1586). La dieta din Mediaș (decembrie 1588), Sigismund Báthory a preluat conducerea țării în propriile sale mâini, cu titlul de principe; el a trebuit să promită solemn stărilor protestante că avea să-i expulzeze pe iezuiți din țară.

Ambițios, dar nestatornic, nehotărât și bolnăvicios, lipsit de experiență politică și de personalitate, tânărul principe nu dispunea nici pe departe de calitățile puternicului său înaintaș, Ștefan Báthory; în ce privea, însă, pretențiile de a domina se poate spune că nu l-a întrecut nici unul din principii de până atunci ai Transilvaniei. Aflate sub imperiul caracterului său capricios, deciziile pe care le lua erau imprevizibile, punând în pericol continuitatea cârmuirii, ba chiar și stabilitatea ori securitatea țării.

La început, el a continuat să întrețină relații bune cu Poarta, să cumpere bunăvoința sultanului și a dregătorilor săi prin plata cu regularitate a haraciului și prin cadouri scumpe; totuși nu lipseau motivele de neîncredere și chiar de confruntare, mai ales din cauza incursiunilor întreprinse de beglerbegii de Buda și de Timișoara, ca și de garnizoanele turcești de la margine, incursiuni urmate și de extinderea stăpânirii turcești. Preocupantă a fost și cererea Porții de a i se preda averile lui Petru Cercel, fostul domn al Țării Românești, refugiat în cetatea Hust, lucru în legătură cu care a fost prevenit de Mihnea al II-lea (Turcitul).

În 1590, principele Transilvaniei primea poruncă de la sultan că să-și trimită oștile, precum și alimente, în ajutorul beglerbegului de Rumelia, care se îndrepta împotriva cazacilor. Prin mijlocirea lui Mihnea Turcitul, Sigismund Báthory a reușit să decline îndeplinirea acestei porunci, invocând amenințarea imperialilor, care nu-i permitea să-și lase țara lipsită de apărare. O altă nemulțumire a fost provocată și de porunca sultanului de a se trimite 3 000 000 coți de pânză și 10 000 chintale de cânepă pentru flota otomană.

Mai târziu, Sigismund Báthory a fost obligat de Poartă să trimită un puternic detașament de secui înarmați cu tunuri, comandați de Gaspar Sibrik, pentru a-l ajuta pe Veli aga în restabilirea lui Aron Tiranul în scaunul domnesc al Moldovei[1].

În vara anului 1593 s-au adăugat noile pretenții ale Porții, care se pregătea de război împotriva Imperiului habsburgic. Conform firmanului primit la Alba Iulia în ziua de 7 august, principele Transilvaniei avea obligația de a transporta în tabăra turcească de la Belgrad 300 000 chile de orz, 100 000 chile de făină, mari cantități de unt, miere, 50 000 chile de sare și, în sfârșit, de a se prezenta personal cu oștile sale, înarmate inclusiv cu tunuri. Un nou firman, sosit la 26 august, îi poruncea să fie gata ca la prima chemare a Porții să pornească alături de Sinan pașa. I se mai cerea ca detașamentul transilvan aflat în Moldova pentru a-l susține pe Aron Tiranul să fie rechemat numaidecât. Această ultimă cerință era legată de faptul că domnul Moldovei dădea semne de împotrivire, mai ales față de pustiitoarele năvăliri tătărăști din sudul țării sale. Devenea evident că, pregătind confruntarea militară decisivă din centrul Europei, Poarta urmărea supunerea completă a Transilvaniei.

---

[1] Decius Barovius, *Commentariorum de rebus Hungaricis [ac Transilvanicis decas decima]*, în ***MHHS***, XVII, p. 39 (*apud* A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*^{4}..., III, București, 1988, p. 108, n. 244).

În jurul acestor porunci și a căilor de urmat s-au desfășurat dezbaterile dietei de la începutul lui septembrie 1593, unde o partidă, aflată în minoritate, cerea ruperea raporturilor de dependență față de Poartă și aderarea la coaliția antiotomană, iar cealaltă grupare considera că un asemenea pas ar fi fost fatal. Până la urmă s-a adoptat o hotărâre de compromis, amânându-se aderarea la una din părțile aflate în conflict.

Până în toamna anului 1594, viața politică din Transilvania s-a desfășurat sub semnul luptei dintre cele două partide. Sigismund Báthory înclina spre coaliția antiotomană, în frunte cu Imperiul habsburgic, mai ales după ce la curtea sa a dobândit o influență covârșitoare Alfonso Carillo, misionar iezuit trimis din partea papei Clement al VIII-lea (1592–1605) și care era unul dintre cei mai devotați susținători ai războiului antiotoman.

Prin daruri și trimițând la timp haraciul, pretențiile Porții au fost pe moment satisfăcute; pe motiv că trebuia să-și grupeze forțele pentru a preveni un atac neașteptat din partea forțelor imperiale concentrate în părțile Sătmarului, Sigismund Báthory a reușit să decline și participarea transilvană la expediția condusă de Sinan pașa în Ungaria. Curtea princiară a câștigat, astfel, timpul necesar pentru a stabili relații cu papa și cu împăratul în problema aderării la coaliția antiotomană.

Dieta convocată de principe la 17 august 1594 a decis cu majoritate de voturi ruperea relațiilor de dependență față de Poartă și declanșarea războiului antiotoman. Cu toate că a avut câștig de cauză, Sigismund Báthory a dispus să fie prinși și decapitați fruntașii partidei adverse. Zdrobind astfel opoziția, el avea mână liberă pentru realizarea planurilor sale antiotomane.

Antrenarea spațiului românesc la războiul purtat de Liga Creștină a dus la epopeea condusă de Mihai Viteazul.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

ARMBRUSTER, A., *Dacoromana-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronistica săsească*, București, 1980.

BASCAPÈ, G., *Le relazioni tra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti*, Roma, 1931.

BĂNESCU, N., *Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux de Valachie*, București, 1912.

BETHLEN Wolfgang, *Historia de rebus Transylvanicis*, editio secunda, I–VI, Cibini, 1782–1793.

BIANU, I., *Texte de limbă din veacul al XVI-lea*, București, 1925.

BIDIANU, Iancu, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în SMIM 7, 1974, p. 309–319.

BOGDAN, I., *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din archivul Brașovului*, București, 1905.

BORSOS Tamás, *Vásárhelytöl a Fényes Portáig* (De la Târgu Mureș până la Sublima Poartă), ed. Lászlo Kocziány, București, 1968.

BOTERO, G., *Le relazioni universali*, Bergamo, 1596.

BRUTUS I.M., *Magyar historiája. 1490–1552* (Istoria maghiară. 1490–1552), I–III, Pesta, 1863–1876.

BUIUCLIU, Gr., *Cânt de jălire asupra armenilor din țara Vlahilor, cântat de diaconul Minos Tokatti*, în CL 29, 1895, p. 3–29 și 137–150.

Călători străini despre Țările Române, II–V, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970–1973.

Corespondența lui Petru Rareș cu Ioachim de Brandenburg, în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 7–23.

CORFUS, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504–1517)*, București, 1940.

– *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517–1527)*, Iași, 1943.

COSTIN, Miron, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959.

COSTIN, Nicolae, *Letopisețul Țării Moldovei*, Iași, 1979.

Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, I (*sec. XV–mijlocul sec. XVII*), întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966.

Documenta Romaniae Historica, B (Țara Românească), II–VIII, București, 1972–1996.

Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea, Introducere de Alex. Mareș, București, 1979.

Documente privind istoria României, A (*Moldova*), *XVI*, II–III, București, 1951; B (*Țara Românească*), *XVI*, IV–V, București, 1952.

Documente turcești privind istoria României, I (*1455–1774*), ed. Mustafa A. Mehmed, București, 1976.

DRAGOMIR, Silviu, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV și XVI*, București, 1927.

Erdély öröksége (Izvoare narative transilvane), I–X, Budapesta, 1940–1943.

Erdélyország Történetei Tára (Magazinul istoric al Țării Transilvaniei), ed. József Kemény și István Nagy, Ajtai Kovács, I–II, Cluj, 1837–1845.

FILSTICH, Johann, *Tentamen historiae Valachicae* (Încercare de istorie românească), ed. A. Armbruster, R. Constantinescu, București, 1979.

Fontes Historiae Daco-Romanae, IV, ed. Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, București, 1982.

FORGACH Franciscus, *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii*, Posoni et Cassoviae, 1788; Ghymesi Forgách Ferenc nagyváradi püspök *Magyar historiája. 1540–1572* (Istoria maghiară a lui Francisc Forgách de Ghymes, episcop de Oradea. 1540–1572), în MHHS 16, Pesta, 1866.

GAVRIL Protul, *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, ed. Dan Zamfirescu, în Literatura română veche, I, București, 1969, p. 66–99 (și ed. V. Grecu, București, 1944).

GEVAY, A., *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert*, I–III, Viena, 1840–1842.

GIOVIO, Paolo, *Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547, libri XLV*, Basilea, 1567.

GORECKI, L., *Descriptio belli Ivoniae, voievodae Valachiae quod anno MDLXXIII, cum Selimo II Turcarum imperatore gessit*, Frankfurt, 1578.

GUBOGLU, M., *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova* (*1538/1545*), în Studii RdI 9, 1956, 2–3, p. 107–123.

HELTAI G., *Chronica az magyaroknok dolgairól* (Cronica despre faptele ungurilor), Cluj, 1575.

HOLBAN, Th., *Documente externe* (*1552–1561*), în Studii RdI 18, 1965, 3, p. 667–674.

HURMUZAKI, Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2; II, 1–5; III, 1–2; XI; XII; XIII; XIV, 1; XV, 1; XVIII; supl. I, 1; II, 1, București, 1876–1911.

Inscripțiile medievale ale României (*veac XIV–XVIII*), ed. Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă, Olimpia Diaconescu, I. *Orașul București*, București, 1965.

IONAȘCU, I., BĂRBULESCU, P., GHEORGHE, Gh., *Tratatele internaționale ale României. 1354–1920*, București, 1975.

IORGA, N., *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în AARMSI, ser. II, 20, 1899, p. 436–502.

– *Documente românești din arhivele Bistriței*, I–II, București, 1899–1900.

– *Inscripții din bisericile României*, I–II, București, 1905–1906.

– *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*[3], Vălenii de Munte, 1932.

ISOPESCU, C., *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*, în Diplomatarium Italicum 1, 1925, p. 378–505.

Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.

ISTVÁNFFI N., *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV, Colonia, 1622. The Itinerarius of W. Wey*, Londra, 1857.

LEGRAND, E., *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889.

LINȚA, Elena, *Materiale inedite privitoare la epoca primului interregn polonez și la politica domnului moldovean Ion Vodă (1572–1574)*, în Rsl 11, 1965, p. 287–310.

MAXIM, M., *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în Din lupta poporului român pentru independență, București, 1977, p. 65–84.

MEHMED, Mustafa A., *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de Valachie aux XVe–XVIe siècles*, în RESEE 5, 1967, 1–2, p. 265–274.

Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae, I–II, Budapesta, 1876–1877.

Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, vol. I și urm., Pesta, 1857–

Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, VI, XI, XII, XIV, Cracovia, 1882–1894.

NICOLAESCU, Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, București, 1905.

OSTERMAYER, H., *Historien. 1520–1561*, în Quellen zur Geschichte der Stadt Brașov 4, 1903, p. 496–522.

OVÁRY L., *Pál pápa es Farnese Sándor bibornok magyarországra vonatkozó diplomácziai levelezése. 1535–1549* (Corespondența diplomatică dintre papa Paul al III-lea și Alessandro Farnese referitoare la Ungaria), Budapesta, 1879.

POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.

POSSEVINO, A., *Transilvania 1584*, în Fontes rerum Transylvanicarum III, Budapesta, 1913.

Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de-al XVII-lea, I. 1408–1632, Moscova–București, 1965.

SANUTO, M., *Diarii*, III–XXXI, Veneția, 1883–1892.

Scriptores rerum Hungaricarum, ed. I.G. Schwandtner, I–III, Viena, 1766–1768.

Scriptores rerum Hungaricarum, ed. E. Szentpétery, I–II, Budapesta, 1937–1938.

Székely Oklevéltar (Diplomatariu secuiesc), I–IV și VIII, Cluj–Budapesta, 1872–1898 și 1934.

TAPPE, E.D., *Documents concerning Romanian history (1427–1601)*, collected from the British Archives, Haga, 1964.

TAURINUS, T., *Stauromachia id est cruciatorum servile bellum*, Viena, 1519.

Tesauru de monumente istorice pentru România, III, 1864.

TOCILESCU, Gr., *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346–1603)*, București, 1931.

TUBERO, I., *Commentariorum de temporibus suis libri*, Frakfurt, 1603.

URUDJ, Adil, *Tevarih-i-al-i-Osman*, Hanovra, 1925.

VERESS Endre, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae, Hungaricaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914.

– *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I–XI, București, 1929–1936.

ZIMMERMANN, F., WERNER, O., MÜLLER, G., GÜNDISCH, G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III–IV, Sibiu, 1932–1937.

Lucrări generale

IORGA, N., *Istoria românilor*², IV. *Cavalerii*, îngrijit de Stela Cheptea și V. Neamțu, București, 1996; V. *Vitejii*, îngrijit de C. Rezachevici, București, 1998.

– *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. de Ș. Papacostea, București, 1984.

XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*⁴, II–III (îngrijite de N. Stoicescu și Maria Simionescu), București, 1986–1988.

Lucrări speciale

ANDREESCU, C., *Moldova și alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei*, în Arhiva 43, 1936, 1–2, p. 48–55.

ANDREESCU, Șt., *Restitutio Daciae*, I. *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526–1593*, București, 1980.

ARMBRUSTER, A., *Evoluția sensului de „Dacia"*, în Studii RdI 22, 1969, 3, p. 423–444.

ATANASIU, Victor, *Bătălia de la Jiliștea*, București, 1974.

BEJENARU, N., *Castaldo, polonii și omorârea lui Ștefăniță Rareș*, în Revista critică 8, 1934, p. 102–110.

– *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935.

BERGER, A., *Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoda Peter Raresch*, în Festgabe zur Feier des neuen ev. Gymnasialgebäudes, Bistrița, 1910–1919, p. 37–79.

BERINDEI, Mihnea, *Le problème des „casaques" dans la seconde moitié du XVIe siècle — à propos de la révolte de Ioan Voda, voïvode de Moldavie*, în Cahiers du monde russe et soviétique 13, 1972, caietul 3, p. 338–367.

BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV–XIX*, în SMIM 2, 1957, p. 7–47.

– *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în sec. XVI–XVII*, în Studii RdI 11, 1958, 2, p. 59–72.

– *Turcs, Empire ottoman et relations roumaino-turques dans l'historiographie moldave des XV–XVIIe siècle*, în RESEE 10, 1972, p. 595–627.

BIRÓ V., *Erdély Követei a Portán* (Solii Transilvaniei la Poartă), Cluj, 1921.

BRĂTULEANU, Anca, *Curți domnești și boierești în România*, București, 1997.

BULAT, T.G., *Încă ceva asupra lui Iacob Heraclidul Despotul*, în RI 2, 1916, p. 41–51.

– *Personalitatea religioasă a voievodului Neagoe Basarab al IV-lea*, Craiova, 1927.

– *Din domnia voievodului Neagoe IV Basarab. Relațiunile cu ungurii și sașii ardeleni*, în Închinare lui N. Iorga, Cluj, 1931, p. 73–83.

CALLIMACHI, S., *Un istoric olandez despre Ioan vodă „cel Cumplit"*, în Studii RdI 3, 1950, 2, p. 158–168.

– *Pagini despre Ioan vodă, zis „cel Cumplit", scrise în secolul XVI de istoricul francez de la Popeliniere*, în Studii RdI 5, 1952, 2, p. 175–185.

CĂZAN, Ileana, *Habsburgi și otomani la linia Dunării. Tratate și negocieri de pace. 1526–1576*, București, 2000.

CERNOVODEANU, D., *L'évolution des armoiries des pays roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, Paris, 1997.

CERNOVODEANU, P., DEMÉNY I..,*Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI–XVIII*, București, 1974.

CIOBANU (Vergatti), Radu Șt., *Neagoe Basarab*, București, 1986.

CIOBANU, Șt., *Domnitorul Petru Rareș în literatura rusă veche*, în RIR 14, 1944, 3, p. 316–353.

CIOBANU, Veniamin, *Țările Române și Polonia în sec. XIV–XVI*, București, 1985.

CIOCAN, Rodica, *Etienne Báthory, prince de Transylvanie, roi de Pologne et les Roumains*, București, 1939.

– *Politica Habsburgilor față de Transilvania în vremea lui Carol Quintul*, București, 1945.

CIORĂNESCU, Al., *Nou despre Petru Cercel*, în RI 21, 1935, p. 247–274.

– *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul*, în AARMSI, ser. III, 17, București, 1936.

CIUREA, D., *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în AIIAI 10, 1973, p. 1–47.

CONSTANTINESCU, R., *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527–1546)*, București, 1978.

CONSTANTINIU, Florin, *Un proiect românesc de coaliție antiotomană în ultimul sfert al secolului al XVI-lea*, în Studii RdI 16, 1963, 3, p. 673–680.

CORFUS, I., *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia*, în Rsl 10, 1964, p. 315–340.

CRĂCIUN, Ioachim, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1926.

CZOLOWSKI, Al., *Bitwa pod Obertynem*^{2}, Liov, 1931.

DAN, D., *Cronica episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912.

DAVID, Gh., *Petru Șchiopul*, București, 1984.

DECEI, Aurel, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533–1534)*, în SMIM 7, 1974, p. 101–160.

FENEȘAN, Cristina, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.

GIURESCU, D.C., *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1963; ed. a II-a, 1966.

GOOS, R., *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*, Viena, 1911.

GOROVEI, Șt. S., *Gâneștii și Arbureștii (Fragmente istorice. 1538–1541)*, în CI 2, 1971, p. 143–159.

– *Domnia lui Ștefan Lăcustă*, în vol. Petru Rareș, București, 1978, p. 161–174.

– *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în AIIAI 17, 1980, p. 629–667.

– *Petru Rareș*, București, 1982 (col. Domnitori și voievozi, 20).

INALCIK, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300–1600)*, București, 1996.

IORGA, N., *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în ARMSI, ser. II, 18, 1895–1896, p. 1–112.

LUCA, Cristian, *Petru Cercel. Un domn umanist în Țara Românească*, București, 2000.

MARINESCU, Iulian, *Bogdan al III-lea cel Orb. 1504–1517*, București, 1910.

MAXIM, M., *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte de la seconde moitié du XVIe siècle*, în RESEE 15, 1977, 2, p. 207–232.

– *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, în RRH 16, 1977, 3, p. 469–486.

MINEA, Ilie, *Complotul boieresc contra lui Ștefăniță vodă*, în CI 4, 1928, 2, p. 188–219.

– *Aron vodă și vremea sa*, în CI 8–9, 1932–1933, 1, p. 104–184.

MOISESCU, G., *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, București, 1942.

MOTOGNA, V., *Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei, schiță istorică. 400 de ani de la suirea pe tron a lui Petru Rareș (1527–1927)*, Dej, 1927.

– *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928.

MÜLLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen, verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541–1688*, Sibiu, 1923.

NEAMȚU, Al., *Un capitol din relațiile Țării Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relațiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul (1512–1521)*, în AIINC 10, 1945, p. 350–376.

NICOLAESCU, Em.Gr., *Moise vodă (martie 1529–28 august 1530)*, în AO 18, 1939, p. 406–429.

NICOLAESCU, Stoica, *Domnia lui Vlad Vintilă de la Slatina în lumina unor documente istorice inedite, 1532–1535*, în AO 15, 1936, p. 1–14 și 117–126.

– *Domnia lui Radu vodă Paisie și a fiului său Marcu voievod, 13 iunie 1535–17 martie 1545*, în AO 17, 1938, p. 193–220.

NISTOR, I., *Die moldavischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910.

PALADE, T., *Radu de la Afumați*, București, 1939.

PANAITESCU, P.P., *Petru Rareș și Moscova*, în În memoria lui Vasile Pârvan, București, 1934, p. 265–278.

Petru Rareș, redactor coordonator L. Șimanschi, București, 1978.

POP, Ioan-Aurel, *Cu privire la domnia lui Ștefan Lăcustă*, în AIICN 27, 1985–1986, p. 79–97.

– *Ștefan Mailat și Țara (cu cetatea) Făgărașului*, în Medievalia Transilvanica 2, 1998, 2, p. 239–244.

POPESCU, Anca, *Un centre commerciale du Bas-Danube ottoman au XVIe siècle. Braila (Bra'il)*, în Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia, București–Roma–Paris 3, 1997–1998, p. 209–235.

POPESCU, N.M., *Patriarhii Țarigradului prin Țările Românești, veacul XVI*, București, 1914.

PUNGĂ, Gh., *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994.

REZACHEVICI, C., *Originea și domnia lui vodă Cornea (c. 21 dec. 1540–9 sau 16 febr. 1541) după documente inedite din Polonia*, în RI s.n. 3, 1992, 7–8, p. 803–827.

– *Principii Dimitrie Wisniowiecki și Mihail Korybut Wisniowiecki și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în Arhiva genealogică s.n. 3(8), 1997, 1–2, p. 379–384.

SIMIONESCU, Ștefana, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei în anul 1538, într-un izvor inedit*, în Studii 25, 1972, 2, p. 225–240.

SIRUNI, H.Dj., *Domnii români la Poarta otomană*, București, 1941.

ȘTEFĂNESCU, Șt., *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.

TEOTEOI, T., *O misiune a patriarhiei ecumenice la București, în vremea domniei lui Vlad Vintilă de Slatina*, în RI 5, 1994, 1–2, p. 27–44.

TOMESCU, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până în 1918*, București, 1968.

TOTOIU, I., *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în Studii 13, 1960, 1, p. 5–35.

TRANT, H., *Kurfürst Ioachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542*, Grimmensbach, 1892.

URSU, Horia, *Domnia lui Ștefăniță vodă. Zece ani din istoria politică a Moldovei (1517–1527)*, Cluj, 1940.

– *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, București, 1972.

URSU, I., *Die auswärtige Politik des Petru Rareș, Fürst von Moldau (1527–1538)*, Viena, 1908.

– *Petru Rareș. Domn al Moldovei de la 20 ian. 1527 până la 14 sept. 1538 și din febr. 1541 până la 3 sept. 1546*, București, 1923.

VERESS Endre, *Izabella Királyné. 1519–1559* (Regina Isabella. 1519–1559), Budapesta, 1901.

– *Báthory István Király* (Regele Ștefan Báthory), Budapesta, 1937.

Capitolul VII

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI IMPERIUL OTOMAN (1400–1600)

1. De ce n-au cucerit otomanii Țările Române ?

Un destin istoric favorabil românilor a făcut ca principatele Țării Românești și Moldovei să intre în faza decisivă a cristalizării statale în aceeași vreme în care micuțului principat otoman al lui Orhan, fiul lui Osman, îi reușea același pas (circa 1330–1335) față de statul ilhanid — al mongolilor, care cuceriseră, în 1258, Iranul și Iraqul. În consecință, după atingerea liniei Dunării (1388), otomanii vor găsi la nordul marelui fluviu state în plină consolidare, în timp ce în sudul Dunării evoluția politică înregistra un curs invers.

Într-adevăr, tocmai când otomanii puneau piciorul în Europa, la 1352–1354, prin cucerirea cetăților Tzympe și Gallipoli, și începeau viguroasa lor expansiune balcanică, Imperiul bizantin era cuprins de convulsiile războiului civil dintre Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341–1347, 1352–1354), marele Țarat sârb se destrăma după moartea lui Ștefan Dușan (1355), iar Țaratul bulgar se împărțea și el în două formațiuni (Țaratul de Târnovo și cel de Vidin) după moartea lui Ivan Alexandru (1371).

Dimpotrivă, când otomanii se instalau pe termen lung la Dunăre prin cucerirea de către Baiazid I a țaratelor de Târnovo (1393) și de Vidin (1396), de la care suveranul otoman prelua și titlul de *imperator*[1], Țara Românească se afla sub puternica ocârmuire a lui Mircea cel Bătrân sau cel Mare (1386–1418), personalitate politico-militară remarcabilă, în timpul căreia Țara Românească a atins maxima sa întindere teritorială. Un proces identic de unificare și centralizare străbătea și Moldova, unde asaltul otoman, început circa o jumătate de secol mai târziu, îl va găsi de strajă pe Ștefan cel Mare (1457–1504), a cărui domnie a marcat apogeul puterii Moldovei.

Cât privește Transilvania, ea a fost asaltată mai insistent de otomani după 1432–1438; or, tocmai după această dată apărarea voievodatului i-a fost încredințată celebrului Iancu de Hunedoara, mai întâi ban de Severin (din 1438), la granița sudică a Ungariei, apoi voievod al Transilvaniei (1441–1446, 1448), guvernator general și căpitan general (comandant suprem) al Regatului Ungariei (1446–1456).

---

[1] Hurmuzaki, I, 2, p. 376–377, 380, 387.

Dispunând de resursele Transilvaniei și ale Ungariei, de imensele sale venituri personale, precum și de cele ale Moldovei și Țării Românești, unde a impus domni fideli, Iancu de Hunedoara a reușit să blocheze la Belgrad, „poarta Europei" (1456), expansiunea otomană spre centrul Europei, condusă de însuși cuceritorul Constantinopolului, Mahomed al II-lea.

Avem în această situație — evoluția politică asemănătoare a Țărilor Române și a statului otoman — o primă explicație a faptului că Principatele n-au fost cucerite de otomani.

Tentative de anexiune. A existat însă un întreg „*ansamblu de factori*, dintre care unul sau altul a tras mai greu în cumpănă, într-o perioadă sau alta, dar care, *numai luați în bloc*, ne pot explica de ce otomanii n-au cucerit țările noastre"[1].

Este oportună precizarea prealabilă că, dincolo de numeroasele zvonuri care au circulat în acest sens și care puteau fi lansate chiar de Poartă în scop de presiune psihologică asupra românilor, sunt ferm documentate până acum doar două tentative otomane *efective* de încorporare a Țărilor Române. Una datează din 1522 (aprilie–iunie), când Mehmed-Bey, sangeacbeiul de Nicopole, a început să transforme bisericile în moschei și să instituie administrație (*kadii*) și forțe de ordine (*subașii*) otomane, în condițiile rămânerii după moartea voievodului Neagoe Basarab a unui fiu minor, Teodosie, pe tronul muntean.

A doua tentativă s-a făcut în 1595, fiind vizată și Moldova, cu prilejul campaniei marelui vizir Sinan Pașa la nord de Dunăre, când obiectivul transformării Moldovei și Țării Românești în provincii era expres declarat și când au și fost numiți *beilerbeii* (guvernatorii) viitoarelor provincii.

Doar a doua tentativă menționată a pornit din inițiativa centrului (a Istanbulului), în timp ce prima a fost, de fapt, o inițiativă locală și personală, anume aceea a unui fost membru al casei domnitoare a Basarabilor, trecut la mahomedanism și care voia să revină ca stăpân în Țara Românească măcar pe această cale, islamică, dacă nu reușise în calitatea sa de creștin ortodox. Or, sultanul Soliman, confruntat cu complicații (intervenția voievodului Transilvaniei în Țara Românească din iunie 1522, revolta lui Ahmed Pașa în Egipt din 1524 etc.) și în contextul pregătirii marelui asalt asupra Regatului Ungariei, finalizat cu celebra victorie de la Mohács (din 29 august 1526), a dezavuat acțiunea lui Mehmed-Bey, așa cum rezulta limpede și din instrucțiunile date lui Ferruh-Aga în 1523, potrivit cărora trebuiau evitate orice tulburări în zonă.

Rezistența Țărilor Române. Analiza ambelor tentative otomane, din 1522 și 1595, de transformare a Țărilor Române (în primul rând a Țării Românești) în *pașalâc* arăta clar că, pe de o parte, a fost decisiv contextul internațional favorabil românilor: lupta otomanilor cu Regatul Ungariei în intervalul 1521–1526 și lungul război osmano-habsburgic din 1593–1606, dar și opoziția Poloniei față de asemenea tratative, altfel spus *interesul marilor puteri din regiune de a se păstra Țările Române ca state-tampon* între ele; pe de altă parte, a contat în chip indubitabil și *remarcabila capacitate de rezistență a Principatelor Române.* Bunăoară, în ambele cazuri, reacția românească a fost atât de energică și de violentă, încât otomanii au fost nevoiți, de teama unor complicații în flancul drept, să renunțe definitiv la proiectul lor și să trateze cu românii. Drept rezultat le-a fost reînnoit acestora statutul de *'ahd* (textual: „jurământ“), adică statutul de state tributare, acceptat în mod curent pentru Țara Românească după anii 1420 (și accentuat în 1462), pentru Moldova din 1456 (și accentuat după 1484), iar pentru Transilvania, desprinsă de Regatul Ungariei, după 1541.

---

[1] Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu.* Cu o prefață de prof. Halil Inalcik, București, 1993, cap. III: *Cadrul istoric: de ce n-au cucerit otomanii Țările Române?*, p. 111–142, cu bibliografia aferentă.

Pentru înțelegerea capacității de rezistență a Țărilor Române în fața expansiunii Înaltei Porți trebuie să avem în vedere mai mulți factori, între care amintim: alcătuirea militară a acestor țări, de așa natură încât le permitea să mobilizeze la „oastea cea mare“, în caz de gravă primejdie, pe toți bărbații liberi, capabili să lupte, constituind efective însemnate pentru evul mediu (câte circa 30 000–40 000 Moldova, circa 30 000 Țara Românească, circa 50 000–60 000 Transilvania); existența unei puternice țărănimi libere, baza „oastei celei mari“, care avea de apărat lotul liber de pământ și libertatea personală. Acestea fuseseră pierdute în sudul Dunării, unde, de aceea, țărănimea nici n-a opus rezistență invadatorilor, sperând, într-o primă instanță, în eliberarea ei socială. De asemenea, trebuie luat în seamă că, beneficiind de bogăția în cai a Țărilor Române, oastea acestora avea o mare mobilitate, se putea concentra într-un timp foarte scurt (maximum trei săptămâni), folosea un echipament ușor, acorda o mare însemnătate arcașilor călări, artileriei și (ulterior) armelor de foc manuale, în fine aplica tactica retragerii simulate și a atacului prin surprindere. Or, toate aceste trăsături erau caracteristice și uriașei oștiri otomane, *care-și găsea, astfel, la nord de Dunăre un eficient antidot*, în evident contrast cu armatele cruciate de la Nicopole (1386) și Varna (1444), ori cu armata maghiară, de tip occidental, de la Mohács (1526).

Revelatoare pentru dimensiunile capacității de rezistență a Principatelor Române este Moldova lui Ștefan cel Mare (1457–1504) în fața campaniei lui Baiazid al II-lea din 1484. Neîndrăznind să se aventureze acolo unde nu reușise războinicul lui părinte, Mahomed al II-lea (care, în ciuda campaniilor din 1475 și 1476, n-a ajuns să-l înlocuiască pe „rebelul“ Ștefan), „Evlaviosul“ (*Veli*) sultan s-a mulțumit cu o campanie de cucerire a cetăților Chilia și Cetatea Albă care, este adevărat, erau vitale pentru Moldova, fiind „plămânii“ acesteia la Dunăre și Marea Neagră. Dar, chiar și pentru aceasta, în condițiile opoziției ienicerilor și ale existenței rivalului său frate Djem în Occident, el a trebuit să recurgă la măsuri excepționale. S-a păstrat firmanul său din ajunul campaniei asupra Moldovei; el padișahul, care avea să participe personal la campanie, chema la arme pe toți cei obligați la aceasta (deținători de timare), dar în același timp promitea că va acorda timare (beneficii) tuturor celor care vor veni să ia parte la „războiul sfânt“. Măsura era cu totul neobișnuită, întrucât în mod normal la campanii nu participau decât timarioții (spahiii de țară), nu și *raialele* (contribuabilii), la fel cum în Occidentul medieval doar nobilii aveau monopolul purtării armelor. De asemenea, firmanul mai preciza alt lucru fără precedent: „în acest an nu se ia nimănui din câștigul sau *pencik*-ul“[1], adică cincimea din pradă (robi, vite etc.), cuvenită împăratului.

Dacă adăugăm la acestea pacea încheiată cu Matia Corvin, regele Ungariei, în 1483[2], și măsurile luate pentru întărirea frontierei dintre Ungaria (mai ales prin crearea *beglerbeylîk*-ului de Bosnia în același an), cooperarea masivă dintre flota și armata de uscat, precum și sosirea în persoană a hanului Crimeii cu teribila sa călărime ușoară, se va înțelege mai bine însemnătatea excepțională pe care Baiazid al II-lea a acordat-o acestei campanii, dovada categorică a redutabilei capacități de rezistență a Moldovei.

Rațiuni economice. Pe lângă acești factori de ordin politico-militar, P.P. Panaitescu a atras atenția, în 1947, și asupra altui aspect: cel economic. După opinia marelui istoric, „Principatele Române nu se aflau pe direcția principală a cuceririi turcești, ele ocupând o poziție lăturalnică față de această linie“ (Constantinopol–Sofia–Belgrad–Buda–Viena), dovadă — spunea el — că „nici o oștire turcească n-a trecut pe la noi împotriva Europei centrale“. Dar „din punct de vedere economic, stăpânirea Principatelor Române era esențială pentru turci; era în interesul împărăției ca grânarul ei, fără de care ar fi murit de foame oștirea și capitala, să fie bine gospodărit și gospodăria bună o asigura numai administrația românească. Credem deci — încheia P.P. Panaitescu — că aceasta este una din cauzele, poate cea mai însemnată, pentru care turcii n-au cucerit Principatele Române și nu le-au înglobat în împărăția lor“[3].

Cu alte cuvinte, un regim indirect de dominație, prin intermediul administrației românești, era mai rentabil, mai profitabil pentru statul otoman, interesat în chip vital să aibă la dispoziție un „hambar de provizii“ pentru marea sa armată și enorma capitală–caracatiță de pe Bosfor. Așadar, rațiunile economice au prevalat asupra celor politico-militare.

Această teză, foarte rațională, are însă nevoie de unele nuanțări, în lumina izvoarelor și a cercetărilor publicate în cele cinci decenii scurse de la data formulării ei.

Este evident că drumul principal spre inima Europei Centrale (Viena) trecea prin Sofia, Belgrad și Buda („drumul imperial“). Aceasta însă nu însemna că Principatele Române se aflau pe o cale lăturalnică a expansiunii otomane în Europa. Dovada o constituie cele *șapte campanii sultanale* (conduse de sultani în persoană) împotriva lor:

---

[1] Cf. *Bursa șer'iye sicilleri* A 44 și 87 a (Registrele kadiilor de Bursa...), *apud* K. Kepecioglu, *Bursada şeri'i mahkeme sicillerinden ve muhtelif arşiv kaynaklarindan toplanan bilgiler ve vesikalar* (Știri istorice și documente adunate din registrele de judecată ale kadiilor de la Bursa și din diverse izvoare de arhivă), Vakiflar Dergisi, II, Ankara, 1942, p. 406; cit. și de Irène-Beldiceanu-Steinherr, în *Turcica* (Paris–Strasbourg) 11, 1979, p. 87, n. 40. Recent documentul a fost publicat integral în: Ahmed Akgündüz, *Osmanlî Kanunnameleri ve Tahlilleri* (Codicele de legi otomane și analiza lor), II, Istanbul, 1990, p. 135 (text) și 135 (facsimil).

[2] Topkapî Sarayi Muzesi Arșivi (Arhiva Muzeului Palatului Topkapî), Istanbul, nr. 5 861; Direcția Arhivelor Naționale Centrale, Microfilme Turcia, rola 4, c. 312: *suret-i 'ahdname* (copia „cărții de jurământ“) emisă de Baiazid al II-lea „fratelui și prietenului“ Matia, regele Ungariei.

[3] P.P. Panaitescu, *De ce n-au cucerit turcii Țările Române*, în Idem, Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială, București, 1947, p. 153–157.

trei asupra Țării Românești (Baiazid I, 1394/1395; Mahomed I, 1419/1420; Mahomed al II-lea, 1462), trei asupra Moldovei (Mahomed al II-lea, 1476; Baiazid al II-lea, 1484, Soliman I, 1538), una asupra Transilvaniei (Murad al II-lea, 1438), fără a mai aminti alte mari oștiri, conduse de marele vizir (1595) sau de *beglerbeiul* Rumeliei (1475). Pe aici vor mai trece însă, în secolul al XVII-lea, în drum spre Polonia (deci iată că Țările Române se aflau pe o cale strategică) alte două mari oștiri imperiale, conduse de Osman al II-lea, 1620/1621, și Mahomed al IV-lea, 1672.

Din punct de vedere economic, este un lucru dovedit, în lumina izvoarelor otomane și europene, că regimul de dominație indirectă, prin domni creștini, în Țările Române (fără administrație și garnizoane otomane) era mai rentabil, mai „productiv", după cum se exprima Evliya Çelebi[1], decât cel direct, prin pașale musulmane, ca în bogatul Egipt, de unde veneau anual la Istanbul imense cantități de aur. Prin contrast, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, otomanii trebuiau să trimită anual de la Istanbul câte 260 000–280 000 de galbeni în *beglerbeylîk*-ul Budei, pentru a acoperi enormele cheltuieli administrative și mai ales militare din zonă, lucrând — altfel spus — în pierdere.

Într-o scrisoare imperială către hanul Crimeii din 1 august 1574, Selim al II-lea afirma, referindu-se la Moldova, că „majoritatea zaherelei (proviziilor) Istanbulului cel bine ocrotit vine de acolo"[2]. Afirmația, făcută pentru a-l determina pe han să restituie marele număr de prizonieri moldoveni, care lăsa țara goală, nu trebuie înțeleasă în chip absolut: desigur, Moldova nu putea trimite singură „majoritatea proviziilor" pentru hrănirea „caracatiței" de pe Bosfor, de circa jumătate de milion de locuitori. De pildă, oile vândute Istanbulului din Moldova și Țara Românească nu par să fi depășit 15–20% din necesarul de carne de oaie al marelui oraș. Dar scrisoarea imperială pune clar în lumină faptul că de nicăieri nu veneau în asemenea proporție și varietate articolele vitale pentru otomani: carne de oaie și de vită, sare, orz, cai de tracțiune, lemn și cânepă pentru corăbii, miere de albine și ceară, brânză, șoimi, toate de cea mai bună calitate. Această *mare varietate de produse* și *marile cantități* aduse la Istanbul, *în comparație cu alte regiuni* vor fi avute în vedere de scrisoarea emanând de la cea mai autorizată sursă a statului otoman și care scoate limpede în evidență rolul de prim ordin jucat de Moldova și Țara Românească în aprovizionarea otomană, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Acest rol avea să fie, în chip semnificativ, reliefat și de denumirea oficială otomană, pe care Moldova și Țara Românească au primit-o în secolul al XVIII-lea, aceea de *kiler* („cămară de provizii") pentru Înalta Poartă.

Dar marile avantaje ale acestui regim de dominație indirectă nu s-au putut releva înainte de anii 1538–1541, când s-a instaurat — treptat — o veritabilă dependență a Țărilor Române față de Istanbul, acestea pierzându-și acum calitatea de subiecți de drept internațional. Or, până la sfârșitul secolului al XVI-lea trecuseră aproape două secole de relații româno-otomane, când statutul politico-juridic al Principatelor Române în raport cu Înalta Poartă fusese deja de multă vreme fixat.

---

[1] În *Călători străini*, VI, p. 476 (text îngrijit de Mustafa Ali Mehmed).

[2] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 49.

Schimbările esențiale, de conținut, au survenit în relațiile româno-otomane în anii '50–70 ai veacului al XVI-lea, la capătul cărora se constată și începuturile declinului instituțional otoman. Aceste schimbări se înregistrează pe multiple planuri, dar în special în cel economic, unde tributul, peșcheșurile (daruri oficiale, protocolare) și rușfeturile (sumele plătite ca mită) cunosc cote nebănuite altădată și unde obligații noi — de aprovizionare, de transport și în muncă —, îndeplinite efectiv, vin să se adauge celor vechi, cu consecințe dintre cele mai importante atât asupra evoluției societății românești, cât și asupra vieții economice otomane. Deceniile de la 1538–1541 până către 1580, în care s-au relevat marile avantaje pentru Poartă ale formulei de state tributare, în locul celei a pașalâcului, au fost hotărâtoare și pentru renunțarea din partea otomană la ideea transformării acestora în provincii otomane. Aceste rațiuni erau, de altfel, întărite de multe nevoi de proviant cerute de campaniile germane ori de cele iraniene ale Imperiului otoman.

Decizia din 1595 de transformare a Moldovei și a Țării Românești în *beglerbeylîk*-uri otomane apare, astfel, mai mult ca un accident, ca o abatere de la politica tradițională a Porții față de Țările Române, și lucrul se datorează, în bună măsură, așa cum unanim notează cronicarii otomani, imprudenței marelui vizir Sinan Pașa. Dar chiar și în această perspectivă, Țările Române urmau să fie incluse în Imperiul otoman nu ca simple provincii, ci ca entități autonome, „la fel ca vilaietul Egiptului" (*vilayet-i Misriye gibi*), după cum ne spune contemporanul Mustafa Selaniki[1]. Or, aceasta ar fi însemnat o introducere doar parțială a regimului timariot (boierimea autohtonă urmând să-și păstreze, în cea mai mare parte, pământurile), precum și aplicarea sistemului *saliyane*, adică autofinanțare, cu trimiterea la Istanbul doar a unei dări anuale (*irsaliye*).

Teribila ripostă primită de Poartă din partea lui Mihai Viteazul (membru al Ligii Sfinte, alături de principele Transilvaniei și de domnul Moldovei) a fost „prima reacție de anvergură împotriva regimului otoman" în sud-estul Europei[2]. Ea s-a constituit, totodată, într-un serios avertisment pentru Înalta Poartă de a nu mai reveni niciodată la apăsarea economică din ajunul marii răbufniri românești.

În perioada următoare, în ciuda lansării unor noi zvonuri de transformare a Țărilor Române în pașalâcuri (ca la 1672, 1703), în fapt formula statelor tributare a dăinuit.

Simplul fapt că otomanii au recurs la soluția de compromis a numirii de domni creștini — nu de pașale musulmane — din rândul supușilor săi greci din cartierul Fanar (*Fener*) al Istanbulului (practică inaugurată încă de la 1659, dar devenită regulă, sistem, de la

---

[1] *Apud* Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, p. 134.

[2] Halil Inalcik, *The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya*. Rapport, Association Internationale des Etudes Sud-Est Européennes, IIème Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen, Athènes, 7–13 mai 1970, Athènes, 1970, p. 19.

1711/1716) arată limpede, prin el însuși, că formula pașalâcului pentru Țările Române fusese definitiv abandonată.

Putem conchide că otomanii n-au cucerit Țările Române, pentru că, într-o primă etapă, a marilor confruntări militare de la sfârșitul secolului al XIV-lea până în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ei s-au temut de complicații interne și internaționale, datorită remarcabilei capacități de rezistență românești și a interesului marilor puteri creștine din zonă (Polonia, Ungaria, apoi Imperiul habsburgic) de a păstra Țările Române între ele și Imperiul otoman ca state-tampon; iar într-a doua etapă, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, datorită marilor avantaje economice aduse Porții de dominația indirectă.

2. Cadrul juridic. Statutul Țărilor Române față de Înalta Poartă

Din punct de vedere al dreptului islamic de rit hanefit, practicat de otomani, țările tributare făceau parte din *dar al-'ahd* („Casa Pactului“, „Casa Păcii“), situată între *dar al-Islam* („Casa Islamului“) și *dar al-harb* („Casa Războiului“, a inamicilor Islamului). Acest statut era considerat provizoriu, vremelnic, etapa următoare fiind — cel puțin teoretic — înglobarea propriu-zisă în *dar al-Islam*. Mai mult, juriștii hanefiți rigoriști (inclusiv faimosul Ibrahim Halebi, din secolul al XVI-lea) nu recunoșteau zona *dar al-'ahd* ca o zonă distinctă, ci o includeau pur și simplu în *dar al-Islam*.

Totuși, în ansamblu, mai puțin speculativi și mai mult pragmatici, factorii de decizie au recunoscut *de facto* existența acestei zone. De exemplu, însuși sultanul Murad al III-lea, șef al comunității islamice (*Umma*), recunoștea într-un firman din 20 șaban 993/26 august 1585, că litigiile din Moldova nu se pot judeca după legea musulmană, „deoarece Moldova nu este *dar al-Islam* (turcește: *Bogdan dar al-Islam olmamagin*)“[1].

Modelul juridic al statutului acestei zone l-a constituit actul-legământ (arab. *'ahd*), acordat de către însuși Profetul Muhammad în 632 d. Chr. micii republici creștine a Nadjranului (azi provincie cu același nume în Arabia Saudită). Dată fiind însemnătatea acestui document, care a servit drept literă de lege înțelegerilor ulterioare încheiate de suveranii islamici cu statele musulmane, este necesar să stăruim puțin asupra lui.

Actul, redactat sub forma unei diplome date de Profet, prevedea: conservarea bunurilor (în primul rând a pământurilor) proprii, deci și a statului care le administra, menținerea neschimbată a organizării și a ierarhiei bisericești, neamestecul în treburile interne, în sistemul de judecată, păstrarea propriului sistem de dări și impozite, deci și a administrației care organiza impunerea și strângerea lor, interdicția pentru musulmani de a trece (cu turmele lor) în teritoriul republicii, lipsa unor trupe de ocupație, posibilitatea de a face apel, în caz de nedreptate, la autoritatea islamică.

---

[1] Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVe siècle*, în RESEE 15, 1977, 2, p. 210.

În termeni moderni, aceasta înseamnă o păstrare nealterată a entității statale, o garantare a neamestecului în treburile interne, o intangibilitate a teritoriului propriu supus autoconducerii, în schimbul unor obligații materiale (plata unui tribut în natură) și militare (furnituri de război, cu titlu de împrumut, încartiruirea limitată a unor trimiși ai comunității musulmane).

Acesta era, în esență, statutul 'ahd. El a fost aplicat de arabi în *zone-tampon* între lumea musulmană și cea nemusulmană, ca Transoxiana (regiune dintre Amu-Daria și Sâr-Daria), Armenia și Africa de Nord (Kairuan, Tunis și Tanger).

În practica otomană, acordarea statutului de *'ahd* constituia doar o a) primă etapă în cadrul acțiunilor de cucerire graduală a unui teritoriu: după această fază tributară, provizorie, urmă b) etapa cuceririi propriu-zise. Așa s-au petrecut lucrurile cu Bizanțul, Bulgaria, Serbia, Ungaria. În regiunile „fierbinți“ și de contact între lumea musulmană și cea nemusulmană, ori de încrucișare a intereselor marilor puteri, nu s-a trecut la etapa musulmani, să nu-și bocească prea tare morții, care nu puteau fi îngropați prea aproape de cartierele musulmane.

Așadar, *dhimmi*-ii aveau un statut de inferioritate și de umilință, lucru care li se reamintea mereu, în viața de toate zilele. Individul, un *dhimmi* este „un cetățean de mâna a doua ... El este apăsat de inegalitate socială și constituie o castă disprețuită; de inegalitate privind drepturile individuale; de inegalitate la plata impozitelor; de inegalitate în fața justiției, pentru că mărturia sa nu este admisă de tribunalele musulmane și pentru că, în cazul egalității de delict, el nu beneficiază de egalitate de pedeapsă“[1].

În nordul Dunării, în Țările Române, dimpotrivă, deși nu au lipsit pretențiile otomane de a-i asimila pe români cu *dhimmi*-ii interni, totuși aici tabloul a continuat să rămână fundamental altul, ceea ce dădea impresia călătorilor străini, veniți dinspre Istanbul că, *trecând Dunărea, intrau în Creștinătate*: de la hotar se înălța crucea pe dealuri, clopotele bisericilor băteau liber, locașurile religioase se ridicau măreț, fără nici un fel de restricție, El era fixat în chip expres în *iahdname*-le („cărți de jurământ", acte de pace), numite de europeni „capitulații", datorită redactării acestor acte sub formă de articole (lat. *capitula*). De asemenea, el era stabilit prin firmane și porunci (*hükum*), care repetau principiile islamice bine cunoscute și uneori chiar prin jurăminte verbale, care și în Islam aveau valoare legală.

Principalele prevederi sau „articole" ale acestui statut erau următoarele:

1. păstrarea domniei de rit creștin, după alegerea prealabilă a candidatului de către „țară", din sânul unei familii autohtone, cu drept la tron, și confirmarea acestuia de către padișah;

2. conservarea deplină a „drepturilor și a libertăților țării", a „legii și a credinței", „după datina cea veche", pe scurt — în termeni moderni — autoguvernarea și autoadministrarea, fără nici un amestec otoman;

3. plata haraciului și a peșcheșurilor către sultan și marii săi dregători;

4. domnul să fie „prieten prietenilor și dușman dușmanilor" (*dosta dost ve düșmana düșman olub*) padișahului, adică să ducă o politică externă concertată cu cea a Porții și să furnizeze informații și detașamente auxiliare la caz de nevoie; la rândul său, Poarta era obligată să „apere" și să „protejeze" țara de orice agresiune externă.

5. schimbul reciproc de negustori, fugari și prizonieri;

6. un regim vamal obișnuit, potrivit taxelor locale, pentru mărfurile otomane, care intrau în Țările Române; regim preferențial („clauza națiunii celei mai favorizate") pentru produsele românilor tributari, care intrau în teritoriile otomane; o taxă de numai 2–4% *ad valorem*, față de 5–5,5%, cât plăteau negustorii din „Casa Războiului".

Este important de precizat că statutul Țărilor Române față de Poartă *n-a îmbrăcat forma unui act global*, a unui act „constituțional" de genul Diplomei leopoldine din 1691, care reglementa raporturile habsburgo-transilvănene. Dar lucrul este firesc. Țările Române rămâneau, din punct de vedere juridico-legal, administrativ, militar și religios, *în afara* Imperiului otoman. În contrast cu statutul Transilvaniei sub Habsburgi (după 1688–1691), nu s-au elaborat de la Istanbul legi (*kanun*) ori codice de legi (*kanunname*) pentru organizarea principatelor Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei în toată perioada suzeranității otomane[1]. În capitala otomană n-a existat o „*Cancelarie aulică*" pentru toate cele trei țări sau pentru fiecare separat. Dimpotrivă, în mod oficial, ele erau — și au rămas totdeauna, inclusiv în perioada fanariotă — „înscrise separat la Cancelarie, interzise (celor din afară) pentru călcarea cu piciorul și libere în toate privințele" (*mefruz ul-Kalem ve maktu 'ul-kadem, min Küll-il vücuh serbest*), potrivit unei formule consacrate. Adunărilor (Dietei) acestor țări nu li s-au restrâns în nici un fel prerogativele în favoarea centrului, cum s-a întâmplat în Transilvania sub Habsburgi. Dacă împăratul de la Viena va deveni și principe al Transilvaniei, în schimb padișahul otoman nu și-a arogat niciodată titlul de principe (voievod) al vreunei țări române. În perioada suzeranității otomane în nici una dintre aceste țări nu s-au aflat administrație otomană (reprezentată de kadii și strângători de dări), forțe de ordine (conduse de subași) ori măcar garnizoane otomane în orașe, în timp ce în Transilvania habsburgică locul principelui (voievodului) a fost suplinit *de facto* de un guvernator austriac, cel mai adesea comandantul trupelor imperiale staționate permanent în țară și întreținute pe spezele contribuabililor transilvăneni.

---

[1] Este adevărat, s-au emis două cărți de legi (*kanunname*) privind Moldova și Țara Românească în anii 1207 H./1792–1793 d.Chr. (publicată) și 1212 H. /1797–1799 (inedită, aflată la Bașbakanlik Osmanlî Arșivi (B.O.A.), Istanbul, fond Hatt-i Humayum, nr. 12 550, 12 550 C, 12 550 D, 12 551 și 12 553, dar acestea nu prevedeau organizarea internă a Țărilor Române, ci doar obligațiile lor față de Poartă.

Trebuie, de asemenea, adăugat că niciodată în lungile veacuri ale hegemoniei otomane nu s-a ridicat din Țările Române tributare „impozitul sângelui", prin „colectarea" (*devșirme*) de copii pentru corpul ienicerilor și pentru personalul palatului imperial, așa cum s-a întâmplat cu creștinii de la sudul Dunării, cu Ungaria și chiar cu Anatolia, până către mijlocul secolului al XVII-lea.

În contrast cu atitudinea tolerantă față de creștini (în genere față de nemusulmani), pe care a dovedit-o până în secolul a XIX-lea Imperiul otoman islamic, care n-a intervenit în nici un fel în treburile religioase ale românilor și nu a îngăduit construirea nici unei moschei pe pământul principatelor, Habsburgii catolici — creștini ca și românii — aveau să aplice în Transilvania și în Bucovina o politică dură față de ortodocși, ilustrată, printre altele, de ordinul din 1761 al generalului Adolf Bucow de a fi incendiate sau dărâmate mănăstirile ortodoxe din Transilvania, drept represalii pentru o revoltă anticatolică. În urma acestui ordin se spune că ar fi fost afectate circa 150 de mănăstiri.

Încălcări ale statutului. Existența unui *statut juridico-legal* „ideal" al Țărilor Române față de Înalta Poartă nu înseamnă că *de facto* raporturile dintre Principate și Poartă s-au aflat totdeauna în aceste limite legale.

În fapt, pe termen lung, aplicarea „articolelor" statutului „de drept" a depins de evoluția raporturilor de forțe dintre părțile contractante, de poziția geopolitică a principatului respectiv, de potențialul său demo-fiscal, de gradul de solidaritate internă, pe scurt de capacitatea sa de rezistență, dar și — uneori în chip decisiv — de conjunctura internațională. Ca tendință generală, Poarta căuta să restrângă drepturile Principatelor, iar acestea urmăreau, desigur, prezervarea acestor drepturi, fie și în cadrul unor „raporturi asimetrice".

Astfel, dacă pentru români țările lor continuau să aibă și să ducă — chiar neoficial, tainic — o politică externă proprie, în schimb pentru otomani principatele Moldovei și Țării Românești nu mai aveau dreptul — încă din anii '30 ai secolului al XVI-lea — să întrețină relații directe cu străinătatea, ci doar legături prin intermediul Porții. Aceeași interpretare diferită a existat și în ce privește dreptul de negociere și de încheiere a tratatelor (inclusiv comerciale), precum și dreptul de reprezentare. Marile puteri europene, cărora le convenea interpretarea Porții, au căutat să extindă și la Țările Române regimul „capitulațiilor" comerciale obținute de ele, după 1535–1569, de la Poartă.

Aceasta însemna un tarif vamal de numai 3% pentru produsele occidentale și un regim de extrateritorialitate pentru negustorii occidentali. Rezistența domnilor români a zădărnicit însă această tentativă.

Sultanii otomani și-au arogat, de asemenea, dreptul de a aproba căsătoriile domnilor români cu principese străine (de teama unor complicații politice ulterioare). Toți padișahii stabileau și dependența externă a Bisericii ortodoxe române (a mitropoliilor Moldovei și Țării Românești) de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol sau de Arhiepiscopia de Ohrida, fie și temporar (ca la 1544), în funcție de cuantumul sumei pe care patriarhul (arhiepiscopul) respectiv se oferea s-o plătească „cu titlu de arendă" (*ber vech-i mukataa'*), vistieriei imperiale (4 100 de galbeni în anul amintit).

Deși domnii români trebuiau aleși, legal, mai întâi de către „țară" (în fapt, de către marii boieri) și apoi confirmați de către sultan, în realitate Poarta a procedat deseori la numirea directă, de la Istanbul, a domnilor moldo-munteni, iar după 1711, în Moldova, și 1716, în Țara Românească, a numit sistematic, fără întrerupere, pe tronul celor două principate (până la 1822) numai greci din cartierul Fanar (*Fener*) al Istanbulului, de regulă foști mari dragomani (translatori) ai Porții. De asemenea, deși Mahomed al II-lea se angajase într-o *'ahdname* de pe la 1480 față de Moldova lui Ștefan cel Mare că „nici el (voievodul), nici avutul său și nici țara sa nu vor fi atacate *de mine* (subl. ns.), nici avutul său și nici țara nu vor fi atacate de sangeacbeii mei și nici de ceilalți supuși ai mei"[1], totuși, la un secol distanță, în 1585, îl găsim pe sultanul otoman ieșit din cauză, de această dată rezervându-și dreptul de a dispune și de soarta voievodului: „Și nimeni dintre măreții mei viziri, nici dintre beilerbei și nici dintre slujitorii Porții mele a Fericirii sau din rândul altora să nu se atingă niciodată și prin nimic nici de vilaietul de Eflak (Valahia), nici de beii săi, nici de logofeții săi, nici de boierii săi"[2]. Începutul însă fusese făcut de către Kanunî Sultan Soliman (Magnificul) care, într-o vreme de apogeu a Imperiului otoman, protestase vehement în 1531 pe lângă regele Poloniei pentru faptul că acesta schimbase solii cu domnul Moldovei, Petru Rareș. În scrisoarea sa, sultanul pretindea că domnii Moldovei și Țării Românești sunt „sclavii mei și tributari și posesiunile lor încorporate între celelalte state ale noastre, în același fel cu Bosnia și Semendria, constituie proprietatea noastră"[3].

Drept urmare a acestei pretenții, acceptată de către marile puteri europene, Țările Române și-au pierdut, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, calitatea de subiecți de drept internațional, mai ales în urma campaniei sultanului Soliman Magnificul în Moldova, din 1538.

3. Instaurarea suzeranității otomane

Instaurarea efectivă și pe termen lung a suzeranității otomane la nord de Dunăre în deceniile 4–6 ale secolului al XVI-lea s-a concretizat prin instituirea unui sistem complex de obligații economico-financiare, politice și militare ale Țărilor Române față de Poartă, în confirmarea și uneori chiar numirea directă a domnilor moldo-munteni și a principilor Transilvaniei de către sultan.

---

[1] M.A.Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 6.

[2] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 66.

[3] Hurmuzaki, XI, p. 20–21.

Precedată de impunerea tot mai accentuată, sub presiunea armelor, a influenței politice otomane în Țara Românească, în special după 1462, și în Moldova după „închinarea“ lui Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan cel Mare, și înlesnită de pătrunderea treptată a negustorilor, a mărfurilor și a monedei otomane la nord de Dunăre încă din deceniul patru al veacului al XV-lea, hegemonia otomană s-a putut instaura efectiv și pe termen lung în Țările Române abia după anii 1538–1541, într-un complex intern și internațional schimbat cu totul în favoarea Imperiului otoman, după prăbușirea Regatului maghiar în urma loviturilor primite în 1526 și 1540, după încheierea „păcii veșnice“ osmano-polone din 1533 și după campania sultanului Soliman Magnificul în Moldova din 1538.

Din punctul de vedere al Porții, preocupată în primul rând de expansiunea spre Europa Centrală, unde se lovea de Habsburgi, instaurarea dominației otomane în Țările Române trebuia să asigure securitatea și aprovizionarea flancului drept al oștirilor îndreptate spre Viena, pe „drumul imperial“ Istanbul–Edirne–Sofia–Belgrad–Buda sau pe Dunărea devenită fluviu otoman. La nevoie, produsele românești puteau lua însă, potrivit aceleiași concepții, și calea Istanbulului, ale cărui surse balcanice ar fi fost absorbite prea mult de „campaniile germane“.

În acest context, este explicabil de ce, pe măsura întreținerii luptelor Imperiului otoman cu Habsburgii, pentru Ungaria și Transilvania, lupte care se integrau în planurile mai largi, de dominație mondială ale celor doi împărați cu pretenții universale, Soliman Magnificul și Carol Quintul, supremația otomană a cuprins treptat, după 1538–1541, toate cele trei țări române și a afectat toate sectoarele raporturilor cu Poarta, inclusiv cele economice. Această dominație a devenit repede o realitate palpabilă în exteriorul arcului carpatic, nu numai prin îndesirea și prin creșterea cererilor otomane, dar și prin promptitudinea cu care acestea au trebuit de astă dată să fie aduse la îndeplinire de către domnii români, față de perioada anterioară când ele, câte erau, mai puteau fi ocolite.

1 În adevăr, pe plan economico-financiar, obligațiile vechi, ca haraciul și peșcheșurile, cunosc o creștere substanțială după 1541, înregistrând un uriaș salt valoric în scurt răstimp; pe de altă parte, obligațiile noi — de aprovizionare, de transport și în muncă — se adaugă după această dată celor vechi, având consecințe dintre cele mai importante asupra evoluției social-economice a Țărilor Române, ca și asupra vieții economice a Imperiului otoman în general, a Istanbulului în special.

2 Pe plan politic, se instituie ferm controlul otoman nu numai asupra politicii externe românești, dar și, ca o noutate față de perioada anterioară, într-o serie de chestiuni de ordin intern, în ciuda recunoașterii oficiale a autonomiei.

3 Pe plan militar, se realizează în acești ani de apogeu politico-militar al Imperiului otoman un cordon de legătură directă între Crimeea și Ungaria centrală, prin completarea vechii centuri de kazale (Turnu, Giurgiu) cu noi zone strategice rupte din trupul Țărilor Române (Moldova sud-estică cu Tighina, Brăila, Timișoara, Aradul, Lipova și Cenadul, cu întinse teritorii din jur).

În fine, și pe plan mental-afectiv și chiar artistic se observă unele schimbări aduse de dominația otomană; acestea se constată în mentalitatea domnilor și a cronicarilor-boieri, în ceremonialul domnesc, în costumul de curte, în modul de viață al clasei dominante românești și chiar în limbajul ei, în decorarea monumentelor de artă. Astfel, apar domni care consideră că țara lor aparține de drept „cinstitului împărat" (sultanul), prin a cărui „bunăvoință" o căpătaseră „în dar". De asemenea, în cadrul acestui „trist povârniș al domnilor români" (N. Iorga), se înregistrează și treceri la Islam ale ex-voievozilor Ilias Rareș al Moldovei și Mihnea al II-lea al Țării Românești, ambii deveniți, ca musulmani, sangeacbei de Silistra, cu numele de Mehmed. Tot un Mehmed a devenit și un frate al lui Pătrașcu (1554–1557), voievodul Țării Românești[1]. Și cronicarilor români Imperiul otoman le face o impresie de extraordinară forță și bogăție și socot, deci, că a opune rezistență acestui colos, a te măsura cu el este o adevărată „nebunie". Totodată, se observă tendința de a imita și la curtile domnești modul strălucitor de viață de la Palatul Topkapî. Deși ceremonialul și vestimentația de curte din Țările Române rămân în ansamblu bizantine, totuși apar unele elemente noi, menite să pună în lumină preponderența otomană: cuca (*üsküf*), împodobită cu pene de struț, purtată de ieniceri, și caftanul (*hil'at*) înlocuiesc coroana și granata (hlamida) bizantină, ca semne exterioare ale puterii, la care se adăugă steagul (*'alem*) primit și acesta de la Poartă, ca simbol al învestiturii domnului cu autoritatea padișahului. De asemenea, ia naștere gustul pentru croiala orientală în veșmintele boierești, confecționate din somptuoase stofe cu fireturi, se răspândește utilizarea argintăriei și a ceramicii otomane (faimoasa ceramică de Iznik).

Toate acestea dovedesc că în deceniile 4–6 ale veacului al XVI-lea, îndeosebi după 1538–1541, se produseseră schimbări fundamentale în raporturile româno-osmane, fapt reflectat și în forma și în tonul actelor juridice care le reglementează și că efectiv începuse era dominației otomane în Țările Române.

În ansamblu, dominația otomană a fost mai puternică în Țara Românească, întrucât aceasta nu avea nici o deschidere spre puterile antiotomane, și ceva mai puțin apăsătoare în Moldova, învecinată cu Polonia care, întreținând raporturi bune cu Poarta, urmărea, în același timp, să evite întărirea excesivă a dominației otomane la frontiera sudică. În ceea ce privește Transilvania, cu un potențial militar superior și o poziție strategică mai bună, aici dominația Porții a îmbrăcat forme sensibil mai ușoare.

4. Regimul economic

Regimul economic al dominației otomane a constat mai întâi într-un larg sistem de obligații economico-financiare oficiale ale acestor țări către Poartă, cuprinzând: *haraciul*, considerat a fi obligația de vasalitate sau „impozitul șeriatului“, adică darea „cuvenită“, după dreptul islamic, comunității musulmane „victorioase“; *peșcheșurile*, ca obligații protocolare, prevăzute în registre; *obligații de aprovizionare* (comerciale), adică în primul rând obligativitatea vânzărilor preferențiale de „articole strategice“ către Imperiul otoman; *obligații în muncă* (lucrul la repararea cetăților otomane de la serhaturi) și *de transport* (cărăturile, caii de olac și „darea vâslașilor“); în fine, *obligațiile militare*. Dintre aceste sarcini, haraciul și peșcheșurile anuale aveau un caracter relativ fix și periodic, în sensul că domnii români trebuiau să le achite la termene cunoscute și în cuantumuri stabilite pe o perioadă mai îndelungată de timp. Acestea au și fost inițial, împreună cu unele sarcini militare, singurele obligații ale Țărilor Române către Imperiul otoman, până la mijlocul veacului al XVI-lea. Introducerea, după 1538–1541, a obligațiilor comerciale, în muncă și de transport și creșterea fără precedent a sarcinilor vechi relevă cu claritate tendința Porții otomane de a aplica și Moldovei și Țării Românești același regim de dări și impozite ce exista în sudul Dunării, adică în provinciile propriu-zise ale Imperiului, deși românii erau doar tributari (*harač-güzâr*) și nu simpli supuși interni (*raiale*). Astfel, haraciul începe să fie tot mai mult interpretat și aplicat ca *gizye*: raporturile comerciale sunt treptat încadrate în sistemul *mubyʼya* sau *iștiraʼ*, adică al cumpărăturilor forțate; lucrului la cetăți și corvezilor de transport le corespund sarcinile similare din Imperiu care făceau parte din categoria impozitelor și a contribuțiilor extraordinare de stat. Avem de-a face, în fapt, cu o gravă încălcare a statutului de state tributare al Țărilor Române, cu o încercare de asimilare progresivă a acestora cu regimul simplelor provincii, ceea ce a creat pe plan juridic o situație de multe ori confuză și contradictorie, iar pe plan economic o accentuată apăsare fiscală și materială. Spre exemplu, există numeroase documente oficiale otomane care precizează că Moldova și Țara Românească nu țin de *dar al-Islam* (Casa Islamului), ci fac corp separat de aceasta, dar există în același timp și firmane, în special din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, care pretind că supușii moldoveni sunt „la fel ca și celelalte raiale ale țărilor bine păzite“ (*Memâlik-i Mahruse*), adică ale Imperiului otoman. Pe de altă parte, Țările Române au păstrat obligația mai veche de a veni în ajutorul sultanului cu detașamente militare, ca obligație vasalică; dar, în același timp, ele continuau să plătească un haraci similar cu *gizye*, or, simplii supuși creștini din Imperiu, care plăteau *gizye*, erau scutiți de serviciul militar. Prin urmare, românii au căpătat sarcini în plus (lucrul la cetăți, corvezile de transport etc.), din tendința Porții de a-i asimila ca supuși ai sultanului, dar, totodată, ei au rămas cu sarcinile vechi (cele militare), potrivit cu statutul lor, oficial neschimbat, de tributari.

---

[1] B.O.A., Istanbul, DBRZ–20617, p. 305 și 247 din 962 H./1555 d.Chr. privind pe *Mehmed Bey voyvoda-i Bogdan* („Mehmed bey, voievod de Moldova") și p. 237, același an, privind pe *Mehmed birader-i Pătrașcu, voyvoda-i Eflak* („Mehmed, fratele lui Pătrașcu, voievodul Țării Românești").

În afară de aceste obligații oficiale, solicitate și prestate în mod oficial, regimul economic al dominației otomane mai cuprindea ruinătorul sistem al darurilor neoficiale, adică al *mitei* (*rüșvet*), plătite în bani sau în natură, în cele mai diferite ocazii și unui cerc din ce în ce mai larg de demnitari otomani, precum și, în primul rând, padișahului însuși, cu scopul de a obține sau de a păstra tronul domnesc. Ca tendință generală, se observă cu claritate creșterea treptată a ponderii acestor sarcini neoficiale față de cele oficiale în totalul cheltuielilor domnești, pe măsură ce se accentuează declinul instituțional al Imperiului otoman (început la mijlocul secolului al XVI-lea), cât și decăderea internă a Țărilor Române.

Haraciul. Principala — nu și cea mai grea — obligație oficială a Țărilor Române față de Poartă era haraciul. În teoria și în practica judiciară musulmană, haraciul desemna, în genere, un impozit funciar plătit de nemusulmani stăpânului musulman al pământului, în vreme ce *gizye* reprezenta capitația plătită de nemusulmani statului musulman. În ciuda acestei demarcații clare, în fapt haraciul se putea confunda cu *gizye*, căci exista nu numai un „haraci al pământului" (*harač-i arazi*), dar și un „haraci al capului" (*harač-i ru'us*). Cu alte cuvinte, în vreme ce primul fel de haraci rămânea adevăratul haraci, cel de-al doilea putea fi confundat ușor cu *gizye*, care era tot un impozit-capitație.

Această ambiguitate se constata și în interpretarea juridică a tributului românesc de după mijlocul veacului al XVI-lea. Astfel, unii mari juriști otomani, ca Hezarfenn Huseyin Efendi din secolul al XVII-lea, considerau că tributul plătit de Moldova, Țara Românească și Transilvania era nu numai un impozit pe pământ, adică o redevență cuvenită, chipurile, sultanului, în calitatea sa de „stăpân" al pământurilor „cucerite" concedate domnilor români, ci și un impozit pe cap de locuitor, deci o capitație (*gizye*), întrucât românii ar fi fost, se pretindea, simpli supuși ai sultanului. Și izvoarele oficiale otomane, ca și cele narative, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, folosesc atât termenul de „haraci", cât și pe cel de „*gizye*" pentru tributul moldo-muntean. Or, câtă vreme acest tribut era atât impozit funciar, cât și capitație, însemna, potrivit prevederilor dreptului islamic, că fixarea cuantumului acestei contribuții trebuie să țină seama atât de întinderea teritorială a statelor românești și de puterea de plată a contribuabililor români, cum o cerea haraciul, cât și de numărul locuitorilor voievodatelor noastre, cum o cerea *gizye*-ul.

În realitate, dincolo de aceste prescripții legale, haraciul românesc a cunoscut un larg evantai de posibile interpretări, izvorâte din caracterul contradictoriu al Coranului, al faptelor și al spuselor Profetului, precum și din interpretările diferite date de juriști acestor surse de drept. Se putea, astfel, vorbi de haraci ca de un impozit de stat, nu numai religios, de un impozit pe averea domnilor, nu numai a țării (a locuitorilor săi) etc. Or, în funcție de împrejurări și de raportul de forțe, autoritățile otomane alegeau pentru majorarea haraciului românesc acea interpretare care convenea mai bine momentului. În fapt, la majorările de tribut nu s-a ținut decât arareori cont de prescripțiile legal-religioase autentice, ci — găsindu-se o formulă de interpretare ad-hoc — se aveau în vedere considerente de ordin economic, politic sau militar.

Pentru români (este cazul lui Dimitrie Cantemir), haraciul a semnificat inițial un preț al păcii sau al neagresiunii din partea otomană, pentru ca ulterior să devină simbolul suzeranității otomane și, în fine — într-o ultimă etapă, care începe după instaurarea efectivă a dominației otomane — să se transforme într-un simplu impozit, într-o dare asemănătoare birului. Sursele slavo-române din a doua jumătate a veacului al XVI-lea numesc tributul plătit Porții de către Moldova și Țara Românească fie „darea împărătească" (царска дань) fie „birul cel mare" (велики бир), fie „birul împărătesc" (царски бир), deci un impozit pe avere, în primul rând pe pământ și pe vitele mari, datorat împăratului otoman, căruia îi aparține, chipurile, țara, după cum începeau să afirme chiar unii domni. Totuși, fapt remarcabil, românii n-au confundat niciodată haraciul cu *gizye*; de altfel, dacă în sudul Dunării perceperea *gizye*-ului se făcea pe trei categorii, în funcție de avere (altă posibilitate de confuzie cu „haraciul capului"), și în mod individual, în schimb, la nordul Dunării, perceperea haraciului — asimilat *gizye*-ului — se făcea colectiv, la scara întregii țări și, în mod practic, în funcție de averile domnilor, care reprezentau în ochii sultanului posibilitățile economice ale țării. De asemenea, chiar în sud impozitul comunității nemusulmane rămăsese un impozit religios, supus controlului legii musulmane (șeriatului), și fix, cel puțin în teorie, de unde mai rarele sale majorări, la nord de Dunăre însă haraciul, devenit impozit de stat, se majora după bunul plac și interesele puterii de stat, prin voința sultanilor, și nu după prevederile legal-religioase — așa cum atrăsese atenția și Dimitrie Cantemir. În sfârșit, de încasarea acestei redevențe nu beneficia comunitatea musulmană în ansamblul ei, prin vistieria centrală a statului otoman, ca în cazul *gizye*-ului, ci doar sultanul și unele persoane din jurul său (mama sa etc.), prin vistieria personală a padișahului, unde se vărsa acest haraci. De unde au rezultat grave consecințe: s-au întreprins majorări ale haraciului moldo-muntean din rațiuni de stat, din capriciile guvernanților otomani și din inițiativa pretendenților români la domnie, și nu sub controlul șeriatului; de aici disproporția uluitoare dintre cuantumul birului românesc, pe baza căruia se strângea tributul și *gizye*-ul sud-dunărean, în sensul creșterii primului până la limite ieșite din comun în epocă.

Din Condicile de venituri și de cheltuieli zilnice (*Ruznâmçe Defterleri*) și din Condicile de ceremonial (*Teșrifatçilik Defterleri*) ale vistieriei centrale a statului otoman rezultă că termenul oficial — nu și cel real — de evidență (de expirare) a haraciului românesc era 1 aprilie pentru Țara Românească și 1 mai pentru Moldova. În ciuda acestor termene oficiale, în realitate „darea împărătească" se achita în mai multe tranșe, de pildă de Sf. Gheorghe (23 aprilie/5 mai), Sf. Dumitru (26 octombrie) sau la cu totul alte date, în funcție de starea concretă a contribuabililor, a posibilităților lor reale de plată și de termenele interne de strângere a dărilor.

Suma necesară haraciului se strângea în primul rând din bir, aruncat pe țărani, inclusiv cei dependenți, precum și pe preoți, curteni, slujitori, bresle, orașe, țigani și, numai în mod excepțional, în perioade de dificultăți financiare și de plăți urgente, pe boieri și pe mănăstiri (sub Iliaș Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul în Moldova, sub Pătrașcu cel Bun și Mihnea Turcitul în Țara Românească). Satele mănăstirești, scutite îndeobște de dări către domnie, nu erau scutite însă și de plata „dării împărătești". Același regim se aplica și satelor de colonizare care, în general, erau scutite de orice fel de dări către voievod. Așadar, se poate afirma că „birul pentru sultan" se strângea, de regulă, „din plânsul, sudoarea și sângele oamenilor sărmani", după cum se exprima Ion vodă, referindu-se la haraciul cu care vodă Tomșa fugise în Polonia, în martie 1564. Tocmai din cauză că în *raiale* (supușii țărani) stătea nădejdea strângerii haraciului pentru vistieria imperială, sultanul intervenea uneori dând strașnice porunci domnilor sau autorităților

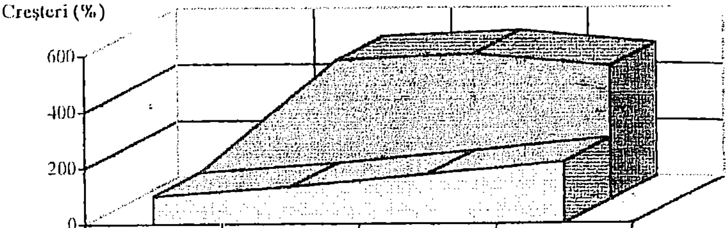

	1540/1541	1567/1568	1574/1575	1583/1584
□ Dinamica tributului Moldovei în galbeni (%)	100	133.33	176.66	220
▣ Dinamica tributului Țării Românești în galbeni (%)	100	500	520	475

Fig. 99 Dinamica tributului Țării Românești comparativ cu cea a tributului Moldovei (1540–1584).

otomane „să protejeze raiaua"[1]. S-a demonstrat însă că nu trebuie pus semnul egalității între haraci și bir, deoarece domnia, sub pretextul strângerii haraciului din banii birului, a majorat necontenit cuantumul acestei din urmă dări, al cărei ritm de creștere l-a depășit pe acela al haraciului.

Când însă banii strânși din bir nu ajungeau pentru achitarea urgentă a haraciului, domnul era nevoit să recurgă la propriile sale venituri, care se confundă în epocă cu cele ale statului, plătind, cum se exprima Mihnea Turcitul, „din agonisita domniei mele"[2]. Alteori, domnii recurgeau la împrumuturi de la boieri sau de la mănăstiri, împrumuturi care, pare-se, nu se prea restituiau. În sfârșit, în cazuri de extremă urgență, sub amenințarea autorităților otomane, reprezentantul de la Istanbul al domnului „împlinea seama haraciului", luând bani cu camătă de la negustorii de acolo.

Cât privește *destinația* haraciului românesc, predat în cadru solemn în Divanul imperial, tributul românesc se vărsa, de obicei, la fel ca și haraciul Egiptului, la Vistieria Interioară (*Iç Hazine*), adică în tezaurul personal al sultanului, servind acestuia drept „cheltuieli de buzunar" (*cep harcligi*). Aceasta explică de ce tributul românesc nu apare de prea multe ori consemnat în condicile de venituri și de cheltuieli zilnice ale Vistieriei Exterioare, adică ale vistieriei statului. În astfel de cazuri, banii haraciului românesc se transferaseră de la Vistieria Interioară la cea Exterioară, probabil cu titlu de împrumut, potrivit unei practici curente. Asemenea împrumuturi se efectuau pentru plăți urgente, ca de pildă în timpul unor răscoale ienicerești, al unor campanii etc., drept care Vistieria Interioară a fost considerată un fel de „bancă de rezervă". Prin urmare, indiferent dacă majorările haraciului românesc se făceau din nevoile urgente ale Vistieriei Interioare sau ale celei Exterioare, oricum ele erau în legătură cu starea financiară a Imperiului otoman

---

[1] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 65.

[2] *DIR B, XVI*, V, p. 223.

(în afară de alți factori), ceea ce face necesar ca evoluția cantitativă a acestei redevențe să fie făcută în contextul concret al conjuncturii economice și financiare otomane.

Deși tributul era prin excelență o dare în bani, ca și *gizye*, totuși, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au fost destul de dese cazuri când achitarea unei părți din el, ce nu depășea de regulă câteva procente, s-a făcut și sub alte forme: în provizii și în cai pentru expediții otomane, participări armate la astfel de expediții, lefuri pentru ienicerii aflați pe lângă domn etc. Chitanțe ale vistieriei otomane, recent descoperite, confirmă spusele lui Dimitrie Cantemir că toate produsele achiziționate se scădeau din haraci. Ele permit, totodată, să ne facem o idee despre prețurile de livrare a acestor produse: astfel, confirmându-se o opinie mai veche a lui N. Iorga, care vorbea de „exactitatea și cinstea“ cu care se plăteau produsele românești în „vremea lui Soliman cel Măreț“, se atestă că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, până către 1580, aceste prețuri sunt încă rezonabile, fiind de regulă fixate de către domn și oamenii săi. În schimb, către sfârșitul veacului, aceste prețuri oficiale de achiziție par a fi deja sub prețul pieței interne.

În ce privește *moneda de plată* din chitanțele de plată ale vistieriei otomane rezultă că plata haraciului se putea face în orice monedă, cu condiția să fi fost de bună calitate și nu numai într-o monedă anume sau numai în aur, cum s-a crezut. Nu numai că nu cunoaștem nici o prevedere oficială în această ultimă privință, dar studiul compoziției monetare a acestui haraci ne demonstrează contrariul, pe baza chitanțelor amintite. Or, posibilitatea achitării haraciului în orice monedă și aplicarea, și în cazul românilor, a acelorași cursuri monetare de la vistieria otomană, la plăți, devalorizarea oficială a asprului otoman — moneda de calcul a finanțelor otomane și de evidență a haraciului moldo-muntean — dimpreună cu pătrunderea tot mai accentuată, spre sfârșitul veacului al XVI-lea, a monedelor de argint străine în Țările Române (a talerilor, leilor etc.), dublu cotate la vistieria otomană după 1584–1586, când moneda a fost oficial devalorizată cu 50%, au făcut ca domnii români să fie favorizați la plata haraciului (așa cum, în general, devalorizarea monedei statului creditor favorizează pe datornic), în măsura în care aceștia puteau face rost — și realmente aveau această posibilitate — de asemenea monedă forte. Drept urmare a acestei schimbări, reale și oficiale, în circulația monetară — schimbări care se confirmă și prin descoperirile monetare din acest răstimp —, haraciul Țării Românești reprezenta în 1586–1590 numai 57% din haraciul ei din 1575–1580, în timp ce tributul Moldovei reprezenta în aceeași vreme — 1587– doar 62% din tributul pe 1574/1575, în ciuda majorării nominale intervenite între timp (în cazul Moldovei). Această scădere reală a valorii haraciului muntean cu 43% și a celui moldovean cu 38% apare cu claritate și în cazul raportării noului cuantum la prețurile alimentare de după 1584–1586. Cu alte cuvinte, în legătură cu devalorizarea asprului și cu „revoluția prețurilor“ haraciul scade valoric nu numai în raport cu aurul, mai ieftin în Țările Române, și cu monedele forte de argint, care circulau mai mult pe piața românească decât pe cea otomană, ci și ca putere de cumpărare, în raport cu noile prețuri de inflație.

Evoluția haraciului. Haraciul Moldovei, care pornise de la 2 000 de galbeni în 1456, a ajuns la 10 000 de galbeni în prima domnie a lui Petru Rareș, pentru ca, după campania lui Soliman Magnificul din 1538 în Moldova, să înregistreze, potrivit chitanțelor otomane, 15 000 de galbeni (825 000 aspri) în anul financiar 1 mai 1541/1 mai 1542 (a doua domnie a lui Petru Rareș), 30 000 galbeni (1 710 000 aspri) în 1564/1565 (a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu), 35 000 în 1567/1568 (începutul domniei lui Bogdan Lăpușneanu), 40 000 galbeni (2 360 000 aspri) în exercițiul financiar următor și circa 53 000 galbeni (3 150 000 aspri) în 1574/1575. În anul 1582/1583 (sub Petru Șchiopul) pare a se plasa punctul maxim al evoluției haraciului Moldovei (circa 66 000 galbeni), pentru ca ulterior să asistăm, așa cum s-a văzut mai sus, la o scădere a valorii reale a haraciului, cu excepția unei bruște urcări în 1591/1592 (sub Aron Tiranul) la 60 000 galbeni (7 000 000 aspri). După 1595/1596, în noul context creat de războiul antiotoman condus de Mihai Viteazul, tributul moldovenesc va coborî la circa 26 000 de galbeni, ceea ce însemna o reducere la mai puțin de jumătate față de cuantumul maxim înregistrat cu aproape un deceniu în urmă.

Tributul Țării Românești față de Poartă era de 20 000 de galbeni (1 100 000 de aspri) în exercițiul financiar 1 aprilie 1540/1 aprilie 1541 (sub Radu Paisie), pentru ca ulterior să urce la 50 000 piese de aur în 1545/1546 (Mircea Ciobanul), circa 100 000 în 1567/1568 (Petru cel Tânăr) și 104 000 în 1574/1575 (Alexandru al II-lea Mircea) când se înregistrează cota maximă a cuantumului real al haraciului muntean. Ulterior, ca urmare a devalorizării asprului și creșterii prețurilor, valoarea reală a acestui haraci va scădea la 95 000 galbeni (7 000 000 aspri) în 1583/1584, 65 000 galbeni în anul următor, 59 000 galbeni (7 000 000 aspri) în 1586/1587, pentru ca majorarea din anul următor (nominal la 10 000 000 aspri) să nu însemne decât un spor real până la 84 000 galbeni, cuantum găsit și de Mihai Viteazul, care însă a întrerupt plata regulată a haraciului sau a plătit, în contul unui haraci mai mult simbolic, doar sume infime de câteva mii de galbeni.

Cât privește Transilvania, aceasta a plătit un tribut de 10 000 florini ungurești în intervalul 1541–1574 și 15 000 după această dată.

Așadar, punctul maxim al cuantumului real al haraciului românesc din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a înregistrat în Țara Românească — circa 104 000 galbeni — în intervalul 1574–1579 sub Alexandru al II-lea Mircea și Mihnea Turcitul, iar în Moldova — circa 66 000 galbeni, sub Petru Șchiopul (1582–1583). Aceste momente coincid, din punct de vedere al istoriei otomane, cu domnia lui Murad al III-lea (1574–1595), primul sultan despre care se știa public că primea mită, și cu epoca anterioară marii devalorizări oficiale a asprului din 1584–1586 și „revoluției prețurilor“, care a însoțit-o.

În lunga curbă a evoluției valorice a tributului românesc, aceste momente sunt și cele mai înalte cote de haraci din întreaga istorie.

Un calcul total al sumelor plătite de Moldova în contul tributului sau către Imperiul otoman de la 1538 până la finele veacului al XVI-lea relevă, cu toată nota de relativitate a cifrelor, că Moldova a plătit Porții aproximativ 138 de milioane de aspri sau circa 2

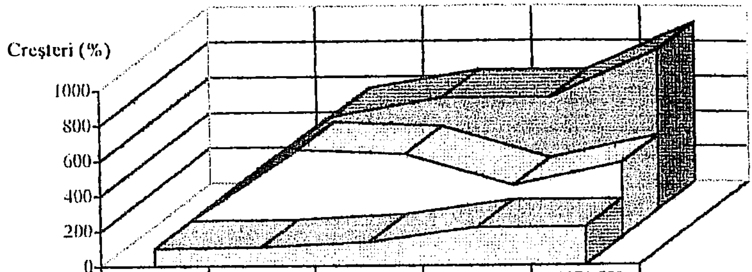

	1540/1541	1567/1568	1583/1584	1586/1587	1587/1588
□ Deprecierea asprului (%)	100	107.27	133.96	215.7	216.43
□ Dinamica tributului în galbeni (%)	100	500	475	295	420
□ Dinamica tributului în aspri (%)	100	536.36	636	636	909.09

Fig. 100 Dinamica tributului Țării Românești comparativ cu deprecierea asprului (1540–1588).

milioane de galbeni (la cursul de încasare al vistieriei otomane din anii respectivi). În același răstimp, Țara Românească a plătit în contul tributului său către Poartă circa 255, 5 milioane de aspri sau 3,6 milioane de galbeni (țechini), deci aproape dublu față de Moldova. În acest caz, Moldova și Țara Românească au plătit împreună Imperiului otoman cu titlu de tribut, între anii 1538–1600 și în diverse monede, o sumă totală în valoare de circa 5,6 milioane de galbeni. Această sumă ar fi echivalat în epocă cu 1,4–1,5 milioane de boi sau 10 000 000 de oi. Cu aceiași bani s-ar fi putut ridica în perioada respectivă șase construcții monumentale de genul moscheii Süleymaniye, construite de Soliman Magnificul între 1550 și 1557 pentru a întrece Sfânta Sofia.

Aceste cifre indică pe de o parte înaltul grad de dependență politică atins de Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar pe de altă parte gradul mai mare de dependență a Țării Românești decât al Moldovei de Imperiul otoman. Lucrul reiese și din raportarea cifrelor maxime de haraci ca valoare reală, față de punctul de plecare: în vreme ce haraciul Țării Românești crescuse de 5 ori față de nivelul anului 1541–1542, cel al Moldovei crescuse de numai 4 ori față de același an. Este aici o dovadă în plus că poziția strategică mai bună a Moldovei în raport cu Imperiul otoman — vecinătatea cu Polonia, apropierea de Habsburgi — ca și menținerea, cu intermitențe, a suzeranității polone asupra Moldovei, făcea ca acest stat să se bucure de un tratament mai blând (mai prudent) din partea Porții. Este adevărat însă că atât pierderea sud-estului Moldovei, cât și potențialul demo-economic al acestei țări justificau un haraci mai mic decât al Țării Românești.

Dar, în ansamblu, în stabilirea cuantumului haraciului Poarta n-a ținut cont de starea demografică și economică a celor două țări, cum ar fi fost normal potrivit dreptului islamic de rit hanefit adoptat de Imperiul otoman, ci de propriile sale interese economice, politice și militare. Astfel, dacă valoarea reală a acestei dări a crescut de 4–5 ori în decurs de șase decenii, nu același progres se poate constata în același interval de timp în ceea ce privește potențialul economic și uman al celor două țări. Dimpotrivă, sunt indicii că populația

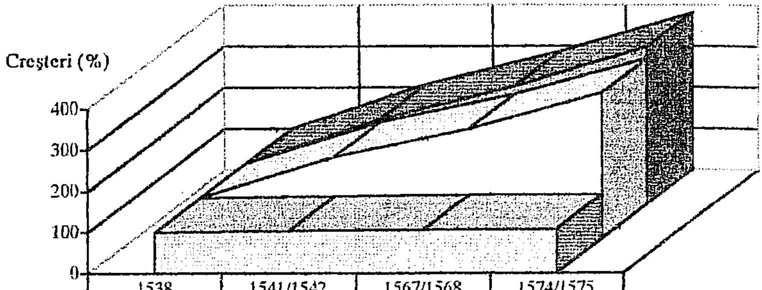

	1538	1541/1542	1567/1568	1574/1575
☐ Deprecierea asprului (%)	100	103.63	107.27	108.05
☐ Dinamica tributului în galbeni	100	200	266.66	353.33
☐ Dinamica tributului în aspri (%)	100	207.26	286.06	381.81

Fig. 101 Dinamica tributului Moldovei comparativ cu deprecierea asprului (1538–1575).

acestor state cunoaște un declin la sfârșitul veacului al XVI-lea, în comparație cu perioada anterioară și că, în ceea ce privește evoluția economică, se constata în ultimul sfert al veacului un regres destul de important în creșterea oilor și o prăbușire a prețului satelor. Prioritatea interesului Porții iese și mai clar în evidență prin comparație cu evoluția atât de lentă a tributului Transilvaniei, în ciuda potențialului demo-fiscal superior al acestui principat.

Cercetarea circumstanțelor concrete în care s-au făcut aceste majorări de haraci în intervalul 1538–1600 relevă că cele mai multe sporiri de tribut au survenit cu prilejul obținerii domniei sau pentru păstrarea ei, împotriva unor rivali susținuți de partide ale marii boierimi. Aceste majorări sunt și cele mai mari, mergând de la 10 000 la 30 000 de galbeni. Se constată că aceste majorări coincid, de regulă, și cu o conjuctură favorabilă otomanilor în exterior (relații bune ale acestora cu Imperiul habsburgic și cu Polonia), ceea ce poate fi un indiciu că Istanbulul avea grijă să nu-și creeze complicații inutile în zonă, prin provocarea unei reacții românești din cauza majorării haraciului, reacție care ar fi putut eventual să găsească sprijin în afară. O altă categorie de majorări oficiale (nominale) de haraci s-a întreprins, ca și în Imperiul otoman, cu prilejul schimbărilor de padisahi petrecute la Istanbul în 1566 și în 1574. Faptul că puține majorări de haraci (numai trei din cele opt-nouă pe care le știm) nu sunt legate de schimbări privind scaunul domnesc dovedește că dacă boierimea moldo-munteană ar fi fost mai unită și dacă sistemul de succesiune la tron ar fi fost mai riguros reglementat, atunci presiunea și bunul plac al Porții, în special în epoca de declin a imperiului, n-ar fi găsit acel teren favorabil de manifestare în raporturile cu domnii de la nord de Dunăre, în fixarea obligațiilor materiale ale acestora, îndeosebi a haraciului. Spre comparație, tributul și celelalte sarcini materiale ale Transilvaniei, a cărei putere centrală a fost mai fermă și mai stabilă, au rămas cvasistaționare în toată a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Cât privește locul haraciului moldo-muntean în „bugetul" Țărilor Române și al Imperiului otoman, se poate stabili că tributul românesc deținea, în răstimpul de care e vorba, câteva procente în cadrul veniturilor centrale ale statului otoman (pe care le cunoaștem mai bine decât pe cele ale sultanului): astfel, haraciul Moldovei ocupa 0,4% în anul 1547/1548, 1,8% în 1566/1567, 1,6% în anul financiar 1567/1568 și circa 0,5% în 1591/1592; puțin peste 2% din veniturile otomane proveneau din haraciul muntean. Raportând haraciul la veniturile domnești, se constată că, în medie, haraciul Moldovei ocupa 1/10 din veniturile voievozilor acestei țări și ceva mai mult din veniturile domnilor munteni. Cheltuielile domnești, în special cele pentru cumpărarea și păstrarea tronului, ajung însă în această vreme atât de mari, încât în intervalul 1581–1590, ponderea haraciului scade sensibil în totalul cheltuielilor. Dacă adăugăm la acestea și datoriile către creditorii otomani, acest veșnic coșmar al domnilor din ultimul sfert al veacului, atunci această proporție deținută de haraci, în totalul cheltuielilor voievodale scade și mai mult, devenind aproape „neglijabilă". Aron vodă, de pildă, avea de plătit în 1593 un tribut de 7 de milioane de aspri, dar datorii în valoare totală de 110 milioane de aspri, iar Mihai Viteazul, în primul an de domnie, un tribut de 10 milioane de aspri, iar pentru creditori 700 de milioane. Achitarea haraciului a constituit, totuși, o povară pentru domnie: dacă creditorii mai puteau fi duși cu vorba, plata haraciului, obligație oficială de stat, nu putea suferi amânare, căci aducea repede mazilirea.

*

Pe lângă haraci, impozit prevăzut de legea musulmană (șeriatul) și având, deci, înainte de toate un caracter religios (*șer'î*), domnul Țării Românești mai plătea anual, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și impozite civile (*rüsum-u 'rfiye*) pentru unele sate și schele (mici porturi) din zona de frontieră, controlate atât de autoritățile românești cât și de cele otomane. Cunoaștem, bunăoară, că la 1565/1566 voievodul muntean plătea sultanului 50 000 de aspri (833 de galbeni) reprezentând „treimile imperiale de la taxele vamale din arenda veniturilor de la Hălobnik (Turnu) și Gospodin" (lângă Giurgiu)[1]. Cu alte cuvinte, din taxele vamale încasate în numitele schele, 1/3 reveneau padișahului otoman („treimea de la vaduri", „întreiala" din sursele interne) și 2/3 domnului român. Potrivit unui alt document, din 1586, Petru Cercel, fugind, lăsase în urmă, între alte numeroase datorii, și „18 poveri (1 800 000) de aspri din *bad-i hava*"[2]. Acest impozit, corespunzător fumăritului din Țările Române și care, ca și haraciul, era încasat în acei ani prin intermediul beglerbeiului Rumeliei, nu se poate referi decât tot la satele din zona Dunării, vecine cu kazalele otomane și disputate de ambele părți. Erau sate aparținând, chipurile, de fapt sultanului victorios, dar concesionate spre administrare domnului român, care ceda în schimb sultanului unele venituri din impozite.

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Malyie Ahkâm Defteri* (Condică de porunci financiare), nr. 2 775, p. 1390.

[2] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), 60, p. 252.

Pescheșurile. În afară de tribut, domnii români mai dădeau la Poartă tot felul de daruri oficiale (pescheșuri, turco-pers. *pișkeș* — plocon), dar și neoficiale (rușfeturi), potrivit unei practici larg răspândite în evul mediu.

Primele erau plocoane, cu caracter de stat și obligatoriu, fiind consemnate în documente de cancelarie și oferite anual sau ocazional, dar tot în cadru oficial și motivate oficial, fie padișahului, fie unui cerc tot mai larg de dregători ai săi, în vreme ce rușfeturile (turc. *rüșvet* — mită) erau, dimpotrivă, daruri neoficiale, confidențiale, oferite direct sau în taină, prin intermediari, sultanului și dregătorilor săi, pentru a se obține o favoare, potrivit principiului „carul uns umblă mai bine și Poarta numai un plocon o înduplecă"[1].

Dintre pescheșuri, cele *anuale* erau plocoane obligatorii, pretinse în fiecare an la termene și în cuantumuri relativ fixe și consemnate în actele Cancelariei otomane. După N. Iorga, primele pescheșuri oferite de domnii români sultanului otoman au fost probabil ca o expresie de politețe și de omenie, deci benevole. Mai târziu însă, ele devin o obligație prevăzută de protocol și cu caracter periodic, fără a mai avea de-a face neapărat cu politețea sau cu recunoștința. În orice caz, încă înainte de mijlocul veacului al XVI-lea, cel puțin o parte din pescheșurile anuale ale Moldovei și Țării Românești, de pildă caii, șoimii și unele blănuri, fusese deja fixată, pentru ca după 1538–1541 să se adauge alte daruri și contribuții protocolare — „dinți de pește" (colți de morsă, cumpărați din Rusia), argintărie etc., iar în veacul al XVII-lea să se fixeze mucarerul și bairamlâcul. Stabilirea acestor noi pescheșuri a provenit tot din daruri întâmplătoare (la luarea domniei sau la sărbătorirea Bairamului) și în urma creșterii presiunii politice a Porții.

Pescheșurile anuale oficiale către padișah cuprindeau în a doua jumătate a secolului al XVI-lea: șoimi (70 în Moldova, 20 în Țara Românească și 20 în Transilvania), cei mai mulți primiți de Înalta Poartă[2], cai (20 din Moldova și 20 din Țara Românească), blănuri de samur, de râs și de veveriță, colți de morsă, stofe de fir, bani. Judecând după documente otomane și europene, rezultă că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ploconul în numerar oferit padișahului, împreună cu celelalte daruri, era cu mult sub valoarea tributului și poate nici măcar obligatoriu, ci mai curând un obicei încă nescris, la care consimțea tacit domnul următor, menținând sau mărind suma oferită de predecesorul său, în funcție de împrejurări și de poziția sa la Istanbul. Spre sfârșitul veacului al XVI-lea s-a făcut încercarea de a se separa ploconul în numerar de celelalte daruri și de a-l transforma într-o dare (turc. *virgü*) de sine stătătoare, specială, de valoare aproape egală cu tributul, plătită cel puțin la luarea domniei și care stă, incontestabil, la originile mucarerului din veacul al XVII-lea.

Pescheșurile anuale („de haraci") se mai trimiteau și *marilor dregători otomani*, membri ai Divanului imperial. Această obligație protocolară era amintită noilor domni în beratele

---

[1] A. Veress, *Documente*, III, p. 29.

[2] O listă inedită a șoimilor primiți de Palatul Imperial la 5 safer 1001/11 iunie 1592 (B.O.A., Istanbul, *Ruznâmce Defteri*, 1 774/11, p. 105) arată că din toată Anatolia fuseseră primiți 81 de șoimi, iar din Rumelia 77 (Sofia – 2, Silistra – 17, Vidin – 6), deci în total 158, față de cei 110 primiți din cele trei țări românești.

(diplomele) de numire. Astfel, în beratul acordat lui Mihnea Turcitul la 22 ramazan 993/17 septembrie 1585, se cerea proaspătului voievod al Țării Românești: „Și încă să plătească an de an marilor viziri și beglerbeiului Rumeliei și altor demnitari (ai statului) ceea ce se dă fiecăruia după obicei"[1]. Aceste peșcheșuri legale nu erau însă prea însemnate, comparativ cu cele neoficiale, și nici măcar într-un cuantum precis stabilit (între 300 și 500 de galbeni de dregător), în bani sau în natură.

Dacă nu se poate face un calcul absolut al valorii peșcheșurilor anuale date de domnii moldo-munteni atât sultanului cât și marilor săi dregători din a doua jumătate a secolului al XVI-lea — cu aproximație s-ar putea stabili o medie anuală de 20 000–30 000 de galbeni pentru împărat și cam tot atâta pentru dregătorii săi —, în schimb se poate observa că aceste peșcheșuri se apropiau și chiar întreceau valoric cuantumul haraciului în deceniile trei-patru ale acestui veac, apoi, o vreme, au rămas în urma tributului, datorită creșterii vertiginoase a acestuia, pentru ca, în ultimul sfert al veacului, aceste „peșcheșuri de haraci" (erau numite așa, fiindcă însoțeau de regulă haraciul) să dubleze practic haraciul, după cum rezultă cu claritate dintr-o serie de mărturii de epocă.

Pe lângă peșcheșurile anuale, plocoanele oficiale mai cuprindeau *daruri ocazionale* oferite cu diverse prilejuri oficiale. La luarea domniei, de pildă, noul voievod oferea peșcheșuri sultanului, marelui vizir, personalului Cancelariei Divanului Imperial — pentru „osteneala" redactării beratului de domnie —, marelui capugiu-stegar de la Istanbul și altor portari și ceauși care-l însoțeau pe noul domn până în țară, lui *iskemle agasi* („aga scaunului"), însărcinat direct cu ceremonia înscăunării, până și sangeacbeilor și kadiilor din vecinătatea principatelor românești. O primă mențiune despre un peșcheș de instalare la domnie, oferit padișahului, avem de prin 1545–1547 (actul nu este precis datat), și anume un raport anonim, o pâră adresată lui Soliman Magnificul și în care autorul arată că „voievodul Radu (Paisie) care fusese domnul Țării Românești înaintea voievodului de acuma al Țării Românești, voievodul Mircea (Ciobanul), dăduse vistieriei împărătești un peșcheș de 10 x 100 000 de aspri. Așa scrie întocmai în *condica de ruznâme*"[2]. Așadar, Radu Paisie a dat ca peșcheș, în numerar, poate cu prilejul ocupării tronului (în 1535) sau după aceea, dar cu aceeași semnificație, suma, consemnată oficial în registre, de un milion de aspri (cca 20 000 de galbeni) apropiată de valoarea tributului. Aceeași sumă trebuia s-o plătească și Mircea Ciobanul, noul domn, dar, relatează reclamantul, el „n-a dat vistieriei împărătești acești 10 x 100 000 de aspri, ci i-a dat marelui vizir Rüstem pașa, ca rușfet, în schimbul domniei". Prin urmare, obligativitatea achitării acestui peșcheș în numerar către vistieria sultanului nu era încă strict și ferm reglementată: mai întâi în ce privește cuantumul, acesta se fixează orientativ, în funcție de ceea ce a dat predecesorul, apoi, lucru mai important, este greu de presupus că dacă ar fi fost o astfel de reglementare, marele vizir și-ar fi putut îngădui să încaseze banii cuveniți sultanului Soliman, după cum este imposibil de admis ca Mircea Ciobanul, abia instalat la domnie, să-și permită a face un astfel de gest față de atotputernicul sultan.

---

[1] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, p. 65.

[2] *Documente turcești*, I, p. 38.

Izvoarele otomane și venețiene consemnează că și Alexandru Lăpușneanu, potrivit unei practici devenite deja curente, a dat peșcheșuri bogate la Poartă, cu prilejul luării domniei. Astfel, la 7 rebiülevvel 971/25 octombrie 1563, cu ocazia ceremoniei de învestitură ca domn pentru a doua oară pe tronul Moldovei, voievodul a predat la vistieria sultanului 36 de vase mari de argint (cupe de vin și tipsii scumpe), în greutate de peste 10 kg de argint, împreună cu 188 haine țesute în fir de aur. Peșcheșuri grele a plătit Mihnea Turcitul la cele trei instalări oficiale în domnie: 1577, 1585 și în 1589, când, pentru o clipă, s-a dat tronul Țării Românești lui Vlad, fiul lui Miloș. Bunăoară, la 19 zilhicce 998/19 octombrie 1590, el achita la vistieria otomană suma de 2 585 056 de aspri (circa 23 000 de galbeni) dar nu știm dacă acesta era peșcheșul integral sau numai o parte din el. După toate probabilitățile, era doar o parte a lui. Dacă se ține seama că între timp Mihnea a trebuit să lupte și pentru uciderea lui Cercel, atunci se vor înțelege uriașele lui cheltuieli, din care însă oficial nu s-a înregistrat decât o parte.

În acest context al rivalității crâncene „pentru tejgheaua domnească", după expresia lui N. Iorga, a apărut și ideea unei *dări suplimentare pentru confirmarea tronului*, care stă la originea mucarerului de mai târziu. Astfel, o poruncă adresată lui Mihnea Turcitul la 15 ramazan 992/3 octombrie 1582, adică într-o vreme când Petru Cercel era foarte aproape de obținerea tronului Țării Românești, cerea lui Mihnea să trimită prin mirahor (marele comis imperial), la întoarcerea sa din Moldova, măcar jumătate din cele 100 de poveri de aspri (circa 166 000 de galbeni), „la care te-ai obligat mai înainte, în afară de tributul pe care-l trimiți în fiecare an"[1] (și care era de 61 poveri). Se pare că domnul n-a achitat integral această sumă, defalcată pe doi ani, căci invoca în arzul său către Poartă că raialele (supușii) nu pot să plătească. În situația dată, cu Cercel la Istanbul, gata să ofere mai mult, probabil că Mihnea a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a plăti măcar prima tranșă de 50 de poveri. Cheltuielile sale, în care vor fi intrat și banii în contul acestei noi contribuții, se ridicau în acest timp la 1 milion de galbeni, după calculele lui Germigny, ambasadorul Franței la Istanbul. Știm și de la boierul Ivașcu Golescu, mare dregător al lui Mihnea în acea vreme, că Poarta voia „ca darea extraordinară, care se plătește o dată la trei ani, să se plătească în fiecare an <dar> de a cărei imposibilitate <de plată> s-au trimis la Poartă mărturii sub jurământ aproape ale tuturor oficialilor din provincie". Am avea de-a face nu numai cu atestarea unui peșcheș trienal de confirmare în domnie — mucarerul mare, din veacul al XVII-lea —, întărind afirmația lui (Pseudo) Nicolae Costin că plata mucarerului începe în timpul domniei lui Mihnea Turcitul, ci și cu încercarea de a introduce o altă contribuție extraordinară, anuală, diferită de haraci. Dacă nu dispunem încă de informații lămurite despre plata efectivă și despre cuantumul acestui peșcheș trienal, care trebuie căutat la puțini domni care au apucat să stea mai mult de trei ani în scaun (ca Mihnea Turcitul în Țara Românească și Petru Șchiopul în Moldova) și care desigur stă la originea mucarerului, menționat ca atare de Dimitrie Cantemir de la Miron Barnovschi (1626–1629) înainte, în schimb, avem dovezi sigure că peșcheșul de instalare în domnie ia forma unei contribuții speciale, a unei „dări“ (turc. *virgii*) obligatorii, care dublează haraciul. Astfel, din alt firman adresat lui Mihnea la 3 zilkade 998/3 septembrie 1590, deci de la începutul celei de-a treia domnii, după instalarea lui Vlad și după uciderea lui Cercel, aflăm că atunci când a fost numit domn (a treia oară) Mihnea, a luat bani cu împrumut de la gelepi (negustori de oi) cu dobânzi foarte mari (între 15 și 50%), pentru a putea plăti „impozitul său (*virgii*) către vistieria imperială“[1]. Înseamnă că de astă dată Mihnea și-a plătit noua contribuție, desemnată prin același termen, *virgii*. Această contribuție reapare în documentele turcești la 2 safer 1001/ 8 noiembrie 1592, când un firman cere domnului Țării Românești, Alexandru cel Rău, să strângă și să achite de urgență, împreună cu restul de haraci, „darea ta (*virgii*) care este după obicei“ (*adet üzere*)[2]. Un alt firman din aceeași vreme precizează că domnul însuși (ca odinioară Mihnea) se angajase la plata acestei sume, în valoare tot de 100 de poveri de aspri, cifră la care se ridicase între timp și haraciul. Prin urmare, ceea ce la 1582 era un dar pe care Mihnea se obligase să-l dea padișahului, în 1592 devenise deja obicei (*adet*), confirmându-se astfel vorba lui Ureche că „turcul darul îl scrie obicină, mai apoi de n-ai vrea să-i dai, numai ce-ți caută ca să-i dai“[3]. Că e vorba de o dare suplimentară, în numerar, adiacentă peșcheșului obișnuit, ne-o confirmă și faptul că firmane din aceleași zile menționează că, la luarea domniei, voievodul a dat Vistieriei Interioare, deci pentru sultan, mătase în valoare de 50 de poveri de aspri (cu 20 de poveri mai era încă dator în februarie 1593) stofe scumpe și un *surguciu* cu diamante și pietre scumpe. Pare a se fi încercat introducerea acestei dări și în Moldova, în aceeași vreme, sub Petru Șchiopul, dar ne lipsesc dovezi ferme, ca în cazul Țării Românești. *Letopisețul* lui Ureche, de pildă, consemnează că la 1591, după mazilirea „protectorului“ Sinan Pașa, Petru Șchiopul, retrăgându-se din domnie, a invocat oficial drept motiv faptul că i s-a cerut de la Poartă „să dea mai mult decât era adetul țării“[4]. Cronicarul mai adaugă că Petru n-a vrut să ia asupră-și introducerea unei noi dări, împovărătoare pentru țară. Ar putea fi vorba aici și de încercarea Porții de a introduce noua contribuție. Pe de altă parte, un an mai târziu, prin septembrie–octombrie, pretendentul „Bogdan vodă“ Ionașcu spunea: „Și eu pot să dau dare (*virgii*). Pot să dau chiar mai mult decât el“ (adică decât Petru Cazacul, care părea că va deține domnia Moldovei, în locul lui Aron)[5]. Cam în aceeași vreme i se cerea și lui Alexandru cel Rău, proaspăt instalat în domnie, în Țara Românească, să-și dea al său „*virgii*, care este după obicei“. Nu este exclus ca termenul de *virgii*, pe care — după

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri*, 48, p. 165, doc. 460 din 6 șevval 990/ 3 noiembrie 1582.

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri*, 66, p. 133A.

[2] *Ibidem*, 69, p. 74.

[3] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 179.

[4] *Ibidem*, p. 204–205.

[5] *Cronici turcești privind Țările Române* (ed. Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed), I, București, 1966 p. 337.

Mustafa Selâniki — l-ar fi utilizat Ionașcu, să se refere la una și aceeași contribuție. Dar singur termenul *virgü* nu este un argument suficient pentru constatarea introducerii unei noi contribuții, căci cronicarii otomani folosesc acest termen pentru a desemna și darea haraciului.

Dincolo de aceste tentative, care pot fi surprinse sau numai bănuite documentar, important este faptul că teribila ripostă antiotomană a Țărilor Române sub conducerea lui Mihai Viteazul a întrerupt pentru o bună perioadă de timp șirul acestor încercări de a impune românilor o nouă sarcină fiscală, care va reapare în veacul al XVII-lea sub forma mucarerului.

Nu numai peșcheșurile către padișah, ci și *cele protocolare către dregătorii otomani*, oferite la instalarea în domnie, au cunoscut o evoluție continuu ascendentă. Unul din cronicarii acestei epoci, Mustafa Ali, bine informat, considera că tocmai din pricina creșterii acestor daruri întâmplătoare — la care, desigur, se adăugau cele neoficiale — s-au răsculat Țările Române sub Mihai Viteazul. El scria: „...atunci când (moldovenilor și muntenilor) li se trimitea un nou voievod, acesta era dat în grija unui agă din suita împărătească, alăturându-i-se și un ceauș cu titlu de stegar (*alemdar*) și un agă al înscăunării (*iskemle agasi*), fiecare cu câte 30–40 de capugii și ceauși ... Acesta (domnul) îi reținea în slujba sa, timp de câteva zile, plătindu-le cel puțin câte 10 000 de florini în bani peșin, dându-le cai și zaherea în valoare de 5 000 de florini. Ceaușului-stegar și celui pentru înscăunare li se dădea mai mult decât o povară (100 000 aspri), iar fiecărui capugiu câte 3 000 aspri și câte un cal. Și la fiecare schimbare de domn, marele vizir era onorat cu vreo 100 000 florini, iar celorlalți viziri nu le dădea nimic... Pe vremea sultanului Murad al III-lea, când se apropia anul Hegirei 1000 (19 octombrie 1591–7 octombrie 1592), agalele care mergeau pentru slujba (înscăunării) nu se mai mulțumeau nici cu 40 sau 50 de *yuk* (poveri), după cum nici ceaușii nu se mulțumeau cu 10 *yuk*, iar capugii cu câte 1 *yuk*"[1]. Ajungem, astfel, la un minimum 100 poveri de aspri, adică cel puțin echivalentul contribuției extraordinare pentru padișah, de care s-a vorbit mai sus. Peșcheșul de numire în domnie era pretins și de către sangeacbeii și kadii ținuturilor otomane vecine, cum o făceau, de pildă, la 1585, de la Petru Cercel.

Un peșcheș, tot de instalare în domnie, pe care l-am putea numi, după Dimitrie Cantemir, *darea firmanului* (*beratului*) de domnie, se plătea personalului Cancelariei otomane. Cea mai veche mențiune în acest sens datează din 25 ramazan 975/25 martie 1568, cu prilejul instalării lui Bogdan Lăpușneanu pe tronul Moldovei. Documentul însă face trimiterea la un obicei mai vechi, care exista „din zilele vechi", oricum deci înainte de 1568. Potrivit acestui izvor, se dădeau 300 de galbeni nișangiului sau cancelarului, care aplica pe documente *tugra*-ua, adică monograma oficială a sultanului, 250 de galbeni *reis-ul-kuttab*-ului, secretar-șef al Cancelariei Divanului imperial și 50 de galbeni scribilor (diecilor) din această cancelarie. O sumă totală, apropiată de acești 600 de galbeni regăsim și într-un alt document emis tot pentru domnul Moldovei, la

---

[1] *Ibidem*, p. 336–337.

1580. Documente turcești atestă că aceeași obligație la instalarea în funcție o aveau și principii Ardealului și, desigur, și voievozii munteni, chiar dacă pentru aceștia ne lipsesc încă, deocamdată, izvoarele.

În fine, daruri bogate se făceau sultanului și marilor săi dregători și cu alte prilejuri: întronarea unui nou padișah, sărbătoarea *Bayramului*, nașterea, circumciziunea sau căsătoria unei *șehzadele* împărătești, întoarcerea victorioasă a sultanului dintr-o campanie, vizita unui demnitar otoman în Principate etc. De pildă, încă la 1512, cu prilejul urcării pe tron a lui Selim I, „din partea beilor Moldovei și Țării Românești au sosit daruri nenumărate, pe lângă haraciul stabilit“, după cum notează cronicarul Mehmed Hogea Efendi[1]. Din unele indicii documentare, se pare că aceste daruri de *cülâs* (urcare pe tron) se ridicau la valoarea tributului. De precizat însă că darul de Bayram nu se instituționalizează decât în veacul al XVII-lea, sub denumirea de *bayramlîk*.

5) ***Rușfeturile.*** În ansamblu, nu darurile oficiale — peșcheșurile — fie periodice, fie întâmplătoare, au constituit cea mai grea povară pentru domnie. Cu adevărat o povară s-a dovedit a fi sistemul darurilor neoficiale — al *rușfeturilor* —, deși denumirea turcească a mitei pătrunde mai târziu în literatura noastră istorică. De altfel, linia de demarcație dintre darurile oficiale și cele neoficiale devine tot mai labilă, sistemul darurilor ajungând atât de practicat, încât făcea parte din arsenalul formulelor de politețe, iar persoanele oficiale le pretindeau pe față. Mai ales, de la sultanatul lui Murad al III-lea, corupția se răspândește pe scară tot mai largă în societatea otomană. Pe de altă parte, în Țările Române intensificarea luptelor dintre partidele boierești determină slăbirea internă a acestor țări și deteriorarea poziției lor față de Poartă. În aceste condiții, se ajunge la ruinătorul mezat al tronului, cu consecințe din cele mai nefaste asupra evoluției țărilor noastre. Mecanismul era simplu și funcționa cu o înspăimântătoare eficacitate pentru Poartă: partida care oferea mai mult își impunea propriul candidat; dacă banii nu ajungeau, se făceau împrumuturi cu dobânzi fabuloase — am văzut mai sus, până la 50% —, cheltuielile urmând a fi scoase ulterior de pe țară și pe spinarea acestora. Domnul avea grijă să-și plătească haraciul și peșcheșurile oficiale, să-și achite datoriile, „să ungă“ permanent pe sultan și pe marii săi dregători, care puteau pune o vorbă bună pe lângă el, în fine să strângă „bani albi pentru zile negre“, deci bani de rezervă pentru vremuri de mazilie. Or, în cadrul acestor compartimente ale „bugetului“ domnesc, de departe cel mai important era cel al „ungerii“ cu permanente daruri oferite mai mult sau mai puțin discret. Căci dacă haraciul și peșcheșurile oficiale nu erau așa de însemnate ca pondere și se strângeau aproape automat din birul contribuabililor, dacă plata datoriilor se putea transfera asupra urmașilor și strângerea rezervelor mai putea suferi amânare, în schimb „neungerea carului“ Porții putea însemna nu numai pierderea domniei, ci chiar a vieții. Pentru presiuni, Istanbulul avea pregătită o întreagă „pepinieră“ de domni (foști domni sau aspiranți la această demnitate), întreținută cu grijă în Rhodos, în Cipru, la Alep, la Alexandria sau chiar la Istanbul (cel

---

[1] *Ibidem*, p. 332.

puțin 10 persoane la 1555, plătite de vistieria otomană)[1]. Pentru a neutraliza această „pepinieră" nu exista pentru titularul tronului decât un singur mijloc eficace: acela de a oferi sultanului și dregătorilor săi apropiați daruri și mai mari decât pretendenții la scaunul domnesc. În consecință, „patima domniei" (*voyvodalîk sevdasi*), alimentată de lupta partidelor boierești și de lăcomia clasei stăpânitoare otomane, a constituit cea mai mare nenorocire pentru țările noastre. Bunăoară, calculele arată, fie și cu aproximație, că în deceniul 1581–1590, când mezatul tronurilor cunoaște momentul de vârf, cheltuielile făcute de domnii munteni la Poartă, inclusiv pentru haraci și peșcheșuri, ating fabuloasa cifră de 6 500 000 galbeni, ceea ce ne duce la o medie anuală de 650 000 galbeni. Este o sumă enormă, care depășește pe cea primită anual de vistieria sultanului din Egipt (500 000 galbeni). Este, în epocă, echivalentul a 1 275 de sate, calculate la prețul lor mediu de vânzare. Cu alte cuvinte, anual și numai din Țara Românească, era transferată pe malurile Bosforului contravaloarea a 1 275 de sate. De observat că în această sumă n-au fost incluse darurile în natură — blănuri, giuvaiere, stofe de preț etc. — care sunt consemnate și ele în documente, unele dintre ele având o valoare foarte mare, pe care domnii români n-o puteau achita integral decât în câțiva ani de zile.

Efectele acestui sistem, coroborate cu întregul regim al dominației otomane și cu asuprirea internă, s-au reflectat în creșterea excesivă a fiscalității în Țările Române, atingându-se cele mai mari cote din zona noastră geografică, precum și în depopularea satelor. Această ruină este relevată cu cifre grăitoare, chiar dacă nu tocmai exacte în sine, de către cronicarul contemporan Mustafa Ali, care arată că pe timpul sultanatului lui Soliman Magnificul Moldova și Țara Românească erau „înfloritoare și prospere", pe când pe vremea lui Murad al III-lea, când s-a apropiat anul hegirei 1000 (19 octombrie 1591–7 octombrie 1592), ele erau ruinate și depopulate, „căci domnii mai sus-amintiți, ajungând să fie schimbați o dată la două–trei săptămâni, au ruinat țările lor prin mită (*rüșvet*)"[2].

Obligațiile de aprovizionare. Cea mai importantă, în consecințe, obligație a Țărilor Române — atât pentru acestea, cât și pentru Imperiul otoman — s-a dovedit aceea *de a vinde cu prioritate*, iar anumite articole chiar *în exclusivitate*, Imperiului otoman. A fost cea mai importantă obligație, căci în vreme ce haraciul, peșcheșurile și rușfeturile afectau la noi doar masele sărace, iar în Imperiul otoman beneficiau de ele doar sultanul și vârfurile clasei stăpânitoare otomane, în schimb aprovizionarea Istanbulului cu produse românești interesa atât pe țărani, cât și pe domn și pe boieri în Țările Române, iar în Imperiul otoman constituia o problemă vitală pentru enorma capitală de pe Bosfor.

Regimul de vânzări preferențiale către Istanbul își are originea în relațiile comerciale normale, datând din secolul al XV-lea, relații în care erau interesate ambele părți: atât românii, care găseau un debușeu sigur pentru produsele lor de bază — cornutele mici și mari, sare și cereale — cât și otomanii, care găseau o sursă sigură de aprovizionare pentru nevoile lor militare și civile. Aceste nevoi au crescut de la mijlocul secolului al XV-lea înainte, o dată cu transferarea capitalei otomane la Constantinopol, oraș hipertrofic, care necesita, față de fostele capitale Bursa și Edirne, o atenție cu totul specială. De aceea, dacă Țara Românească avea deja relații cu lumea otomană încă înainte de căderea marelui oraș de pe Bosfor, Moldova a fost și ea atrasă în acest comerț după 1456, deci îndată după căderea Constantinopolului, potrivit unui privilegiu acordat de Mahomed al II-lea în schimbul plății haraciului, negustorilor din Chilia și Cetatea Albă, care aveau voie să târguiască la Edirne, Bursa și în alte orașe otomane în regimul de tributari (*haraçgüzar*), adică plătind o singură dată, la intrarea în Imperiul otoman, o taxă mai mică, de 2%, decât cea plătită de „dușmanii Islamului" (*harbî*). Treptat, izvoarele, în primul rând otomane, consemnează atât prezența tot mai numeroasă a produselor moldo-muntene pe piața otomană — oi și piei de oaie, cornute mari, cai, sare, seu și miere de albine, cât și penetrația „mărfurilor turcești" (*res turcales*) în Țările Române — mirodenii, catifea, stofe de fir etc. E vorba de un comerț cu caracter oarecum complementar, căci în ansamblu românii aveau nevoie de aceste articole orientale, iar otomanii aveau nevoie pentru aprovizionarea lor, respectând datina musulmană, mai ales de carne de oaie pentru hrana oștenilor și a populației civile, și de orz pentru întreținerea cailor de campanie, produse pe care Țările Române le puteau oferi din belșug. Nu este exclus ca, paralel cu aceste relații comerciale, de altfel încă insuficient studiate, să se fi făcut domnilor munteni și unele comenzi oficiale de oi pentru Poartă. Dar dovezi sigure despre *livrări impuse* avem de-abia după 1538–1541, când se instaurează efectiv dominația otomană în toate cele trei țări românești.

---

[1] B.O.A., Istanbul, DBRZ–20 617, p. 15, 17, 23, 181, 205, 237, 239, 245 ș.a.

[2] *Cronici turcești*, I, p. 337.

Între timp, în 1517, Imperiul otoman anexase Egiptul, grânarul de odinioară al Romei și al Bizanțului, și-și asigurase astfel o sursă vitală de aprovizionare cu orez, atât de necesar pilafului ienicerilor, grâu, care se importa rar din Țările Române, mirodenii și alte produse destinate aprovizionării oastei și palatului imperial. Dar politica occidentală a lui Soliman Magnificul (1520–1566), angajat după Mohács, într-o aprigă luptă cu Habsburgii pentru supremație în Europa, inclusiv în zona noastră geografică, și în Africa de Nord, a făcut să crească cererile otomane de produse din Țările Române, care prezentau și marele avantaj al vecinătății cu zona de operații sau Istanbulul. Lungul șir de „campanii maghiare" sau „campanii germane" ale Imperiului otoman (1529, 1532, 1541, 1543, 1552, 1565–1566), purtate pentru instituirea și pentru consolidarea stăpânirii asupra Ungariei și Transilvaniei, s-a încheiat cu victoria otomanilor, care au transformat în pașalâc Ungaria centrală și sudică, precum și Banatul Timișoarei, Aradul, Lipova și Cenadul. Dar Habsburgii, instalați în schimbul unui tribut în Ungaria nord-vestică, potrivit înțelegerii de bază din 1538, vor constitui o permanentă amenințare pentru dominația otomană din această zonă. În consecință, conflictele osmano-habsburgice din vecinătatea Țărilor Române au constituit o constantă a istoriei estice și sud-estice europene pentru aproape trei veacuri. Ele vor absorbi o bună parte din proviziile Balcanilor destinate în mod normal Istanbulului și Edirneului și, de aceea, spre a evita perturbări în aprovizionarea acestora, autoritățile otomane au recurs tot mai mult la *comenzi speciale* din Moldova și din Țara Românească, transformate repede în *comenzi anuale* (de aprovizionare ritmică și cu un minimum de cantități fixe) pentru capitala otomană. Aceleași nevoi de aprovizionare au impus și interdicții de export pentru produsele esențiale românești, pentru oile și vitele, caii, seul și mierea de albine. S-a instituit, astfel, *un regim de vânzări preferențiale către Imperiul otoman*, prin intermediul negustorilor români, dar mai ales otomani, și sub patronajul și controlul statului otoman și al domnilor români.

Cele mai vechi comenzi de proviant din Țările Române de după 1538–1541 se leagă, în adevăr, de lungile conflicte osmano-habsburgice dintre anii 1540–1547, 1551–1562, 1565–1568, în care un rol hotărâtor l-au jucat campaniile sultanului Soliman. Astfel, în 1542, se cereau lui Radu Paisie, domnul Țării Românești, pentru campania din 1543, un număr de 500 de cai pentru căratul bagajelor ienicerilor, în 1545 se solicitau alți 300–400 de cai lui Mircea Ciobanul, succesorul lui Paisie. Asemenea cereri trebuie să fi fost însă mai vechi și trebuie să fi fost făcute către domnul Moldovei, de vreme ce Reicherstorffer, în *Chorographia Moldaviae* (1541) amintește că această țară dă (de fapt, vinde) anual sultanului 500 de cai. Tot pentru această campanie din 1543, când otomanii au cucerit cetățile Pécs, Esztergom (Gran) și Székesfehérvár (Alba Regală), s-au cerut și vâslași (*kürekci*) din Țara Românească spre a fi angajați (contra plată în aur) în importanta flotă dunăreană, de 371 de vase, care transportau spre Ungaria, pe o cale mai rapidă și mai sigură decât pe uscat, proviziile necesare armatei. Un foarte important firman din 24 zilkade 951/6 februarie 1545 adresat din Edirne, unde se concentra armata otomană și unde se afla însuși sultanul, lui „Mircea voievod“ Ciobanul cerea domnului muntean să trimită în fiecare an la Istanbul câte 100 000 de oi, „prin stăpânii sau reprezentanții lor“; să fie vândute acolo „la prețul zilei“ (*narh-i rüzî üzere*), pentru ca oștenii să aibă hrană, iar negustorii câștig. În afară de această sumă de mii de oi, expediată la timpul sorocit cu concursul oamenilor domnești, urmau totodată să mai vină și negustori din „țările bine păzite“ (Imperiul otoman) în Țara Românească, tot pentru cumpărări de oi. Din text rezulta — cum era de altfel logic — că aceste cumpărări de oi prin negustori otomani veniți în Țara Românească erau mai vechi decât sistemul cumpărărilor comandate de sultan și supravegheate de domn, deci având un caracter de stat. Importantul document mai precizează că aceeași „ilustră poruncă“ pentru români de a desface anual pe piața Istanbulului 100 000 de oi fusese dată încă voievodului Radu (Paisie) „în zilele zilkade a anului 950“ (28 ianuarie–24 februarie 1544), deci cu un an în urmă, și câte o parte din oile comandate fuseseră deja trimise la Istanbul, restul urmând a fi expediate de Mircea. Așadar, cea mai veche comandă oficială otomană de livrare anuală de oi — 100 000 — din Țara Românească, prin grija domnului, datează, și a fost parțial onorată, din anul 1544, de la sfârșitul domniei lui Radu vodă Paisie. Pe de altă parte, documentul mai poartă în final însemnarea: „O copie s-a scris lui Petru voievod, domnul Moldovei“, ceea ce înseamnă că din aceeași vreme avem o comandă similară și către Petru Rareș. În adevăr, un alt firman din 28 muharrem 952/11 aprilie 1545 adresat lui Petru Rareș are un conținut aproape identic cu cel trimis voievodului muntean și mențiunea de astă-dată că o copie s-a scris domnului Țării Românești. Firmanul amintea lui Rareș că încă „mai înainte“

(probabil tot în 1544) i s-a transmis un ordin, cerându-i să trimită anual la Istanbul, spre a fi vândute acolo, câte 100 000 de oi. Cum acest ordin, se precizează în document, a fost reconfirmat (*mukarrer*), domnul urma să trimită urgent oile (în aprilie era sezonul lor). Totodată, i se mai cerea să dea concurs gelepilor înscriși (oficiali) sau voluntari (particulari), care veneau pentru a cumpăra oi în Moldova, să treacă într-un *defter* (foaie, catastif, registru) cumpărăturile făcute de aceștia, pentru ca, pe baza lui, să se facă recepția oilor la Istanbul. La urmă mai exista o însemnare, neclară, ca Moldova să dea deocamdată măcar 50 000 de oi, de unde s-ar deduce că e vorba de o primă tranșă, cerută urgent. Prin urmare, și Moldovei i s-a cerut, probabil tot din 1544, din vremea celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș, să trimită anual la Istanbul câte 100 000 de oi. Există totuși unele nuanțe, care deosebesc firmanul adresat lui Rareș de cel trimis lui Mircea Ciobanul. Astfel, documentul către fiul lui Ștefan cel Mare lasă să se vadă că domnul Moldovei, spre deosebire de Paisie, nu se grăbea să aducă la îndeplinire porunca precedentă. De asemenea, în finalul firmanului există parcă o anumită ezitare în stabilirea numărului de oi comandate. În fine, în porunca adresată lui Rareș accentul cade, pare-se, nu pe furniturile moldovenești la Istanbul, ci pe cumpărăturile făcute de gelepii otomani în Moldova. Aceste diferențe, confirmate de mențiuni ulterioare, își aveau explicația atât în poziția mai bună, din punct de vedere strategic și politic, a domnilor Moldovei față de Istanbul, în comparație cu voievozii munteni, cât și în distanța mai mare, care separa Moldova de capitala otomană și care, pe lângă vecinătatea imediată a unor debușee creștine libere, făceau ca furniturile moldovenești la Istanbul să nu aibă volumul celor muntene.

Tot din vremea lui Mircea Ciobanul (1546–1552, 1558–1559) datează *„impozitul (adetul) sării pentru bucătăria imperială"*. Era o cotă-parte din haraci, afectată achiziționării anuale de sare din Țara Românească pentru bucătăria sultanului. Suma respectivă se trecea anual în registrele vistieriei otomane împreună cu tributul propriu-zis, cu care alcătuia o cifră rotundă, așa cum o dovedesc chitanțe otomane din anii financiari 1563/1564, 1564/1565, 1568/1569 și 1569/1570. Cu acești bani se puteau achiziționa în jur de 150 000 de ocale (192 de tone) de sare munteană, potrivit prețurilor oficiale de pe piețele Istanbulului și ale Edirneului, unde „sarea de Eflak", fiind de cea mai bună calitate, era și cea mai căutată încă din veacul al XV-lea.

Nu cunoaștem în detaliu cum a funcționat ulterior și cât de eficace a fost acest sistem de comenzi speciale și obligații de livrări periodice și în cantități relativ fixe de produse românești pentru aprovizionarea Istanbulului, instituit oficial îndată după 1538–1541, prin cererea de furnituri anuale fixe de oi și de sare, alături de furnituri extraordinare de cai.

Intervalul 1545–1560 rămâne o pată albă în documentarea noastră. Abia în 1560 găsim mențiuni despre o furnitură de orz din Țara Românească, făcută încă de Mircea Ciobanul (probabil în 1559), pentru Istanbul și scăzută din haraciul țării, precum și despre cumpărături de oi și de vite din Moldova și din Țara Românească pentru aprovizionarea aceluiași „oraș tentacular" de pe Bosfor. Este vorba de firmane care cereau kadiilor din localitățile situate pe drumul ce ducea din Moldova și Țara Românească la Istanbul să vegheze ca turmele de oi și cirezile de vite aduse de gelepi în capitala otomană să nu fie tulburate sau descompletate pe drum. Totodată, se cerea domnului Moldovei, care scrisese la Poartă „în chestiunea oilor", să acorde sprijin gelepilor, care vin în Moldova să cumpere oi și vite cu banii lor. Aceste firmane din august 1560 confirmă, prin urmare, funcționarea la acea dată a sistemului de vânzări de oi pentru Istanbul, atât din Moldova, cât și din Țara Românească, prin intermediul gelepilor otomani. Ele atestă, totodată, pentru prima oară, și vânzări de boi (*sigir*) prin același sistem. Aceste vânzări de boi trebuie să fi fost mult mai vechi, căci unul din firmane menționează că „de 3–4 ani n-au mai apărut la Istanbul gelepi aducători de boi", referindu-se probabil la boii cumpărați din Țările Române, de vreme ce porunca se adresa kadiilor de pe traseul ce ducea de la Istanbul către aceste țări și privea și chestiunea oilor, ce veneau din aceste locuri. După toate probabilitățile, este vorba de o întrerupere temporară a acestor vânzări, datorate pe de o parte extinderii și în Rumelia a tulburărilor provocate de bande de „levenți" și „softale", care cutreierau drumurile și satele jefuind, ca urmare a rebeliunii principelui Baiazid, fiul lui Soliman, din anii 1558–1562, iar pe de altă parte instabilității din timpul domniilor lui Despot vodă în Moldova și Petru cel Tânăr în Țara Românească. Dar acest negoț cu cornutele mari și mici, cu seul și cu alte produse avea să fie reluat și reglementat energic de către Poartă în legătură cu și îndată după marea campanie de la Szigetvár din 1565/1566, care deschidea un război prelungit în fapt până în 1568, creând probleme deosebite aprovizionării otomane. Acum apar nu numai comenzi de mari furnituri militare pentru aprovizionarea oastei din campanie, ci și primele interdicții oficiale de export pentru caii moldovenești (martie 1566), oile și vitele moldovenești (mai 1568, dar cu menținerea unor porunci mai vechi către Alexandru Lăpușneanu). Faptul că aceste interdicții sunt adresate domnilor Moldovei ne face să ne gândim că aceștia, în speță Alexandru Lăpușneanu, continuau să exporte masiv în ținuturile creștine, neglijând Istanbulul, ceea ce se verifică documentar (a se vedea bunăoară exporturile de boi ale lui Lăpușneanu până la Danzig și la Veneția). În acest context și pentru a-și asigura o aprovizionare ritmică și cu carne de vită — nu numai de oaie —, Poarta obține din partea lui Lăpușneanu, la luarea domniei (probabil, a doua oară, în 1564), angajamentul de a-i trimite pe moldoveni cu 12 000 de boi anual (1 000 lunar) la Istanbul spre a-i desface acolo, „în aceleași condiții ca și oile"[1].

Celebra confruntare de la Lepanto (7 octombrie 1571) a determinat mari comenzi otomane de seu românesc (*don yagi*), pentru unsul corăbiilor. Astfel, numai în 979/1571, negustorii de seu (*yagi*) au cumpărat minimum 3 000 de cântare (circa 170 de tone) de seu din Moldova și din Țara Românească. În 1576 și bucătăria imperială a achiziționat 1 600 de cântare (92,3 tone) de seu comestibil (grăsime). În aceste condiții, încă din iulie 1571 s-a hotărât, și în octombrie 1573 s-a reconfirmat, ca seul românesc să nu mai fie exportat în alte ținuturi decât după ce-și vor fi făcut cumpărăturile lor iagiii Istanbulului. Cum criza de seu s-a prelungit la Istanbul, de data aceasta în legătură cu luptele lui Ion vodă și ale urmașilor săi, în august 1577 s-a interzis complet domnilor moldo-munteni să mai vândă seu în altă parte în afară de Istanbul. Tot în legătură cu refacerea și cu nevoile flotei otomane s-au făcut, de asemenea, mari comenzi de cânepă și pânză din Țările Române (pentru fabricarea odgoanelor și a pânzelor), iar din octombrie 1574 s-a interzis și exportul cânepii în alte locuri în afară de Istanbul, pentru ca în veacul al XVII-lea pânza de cânepă pentru confecționarea îmbrăcămintii robilor de la galere să intre în rândul peșcheșurilor anuale.

---

[1] *Apud* Mihai Maxim, *Turetzkie dokumenty*..., în Fontes Orientales, (Moscova), III, 1974, doc. 6.

Documentele turcești consemnează o criză de ansamblu în aprovizionarea capitalei otomane în intervalul 1574–1577, când expresia „foarte mare lipsă" (*gayet müzayeka*) sau „lipsă totală" (*tam müzayeka*) revine ca un leitmotiv în poruncile imperiale. Gravitatea crizei, care avea să ia sfârșit abia în noiembrie 1577, este dovedită și de faptul că Poarta a cerut să se trimită la Istanbul din provincii orice cantitate de cereale ce depășea strictul necesar pentru hrană și semănat. Or, aceasta și pune în lumină rolul de prim-ordin jucat de grânele românești în aprovizionarea Istanbulului, rol întrerupt temporar de evenimentele petrecute în Moldova tocmai în intervalul amintit. În adevăr, Selim al II-lea, referindu-se la Moldova, recunoștea el însuși într-o scrisoare către hanul Crimeei din 29 rebiulahir 982/1 august 1574 că „majoritatea zaherelei Istanbulului bine păzit vine de acolo"[1], iar bailul venețian de la Istanbul amintea la 1578 Senioriei că în capitala otomană a fost mare lipsă de alimente din cauza evenimentelor din Moldova, căci „Moldova și Țara Românească întrețin Constantinopolul, Pera și împrejurimile, în cea mai mare parte cu grâne și cărnuri"[2].

Se poate afirma că rolul zaherelei moldo-muntene în aprovizionarea Istanbului și a armatelor otomane a crescut îndeosebi în anii '70 ai veacului al XVI-lea, când înfrângerea de la Lepanto a dus la întețirea atacurilor corsarilor creștini în Mediterana răsăriteană asupra vaselor cu provizii egiptene — vitale pentru Istanbul, în completarea celor românești — iar răscoalele *celâlilor* („rebelilor") din Anatolia (la cumpăna secolelor XVI–XVII) și mai ales lungile războaie cu Iranul (1579–1639) au absorbit articolele anatoliene sau au îngreunat aprovizionarea cu produse egiptene pe drumul de uscat Cairo–Istanbul. Pe de altă parte, „revoluția prețurilor", care a provocat o scumpire reală a produselor alimentare (dincolo de prețurile umflate, de inflație), ca și cererea crescândă de materii prime din partea Occidentului, care trecuse la noi metode, capitaliste, de producție și de comerț, au determinat o intensificare a comerțului de contrabandă: în special cu corăbii raguzane și venețiene și cu concursul unor mari dregători sau comandanți de forturi otomani, mituiți. În fine, populația marilor orașe otomane, cu excepția celor orientale, a crescut foarte mult: cea a Istanbulului înregistrase o creștere de 75% din 1571–1580 față de 1520–1530 (de la 400 000 la 700 000 locuitori), iar a Adrianopolului (Edirne) cu 90% în același interval, absorbind astfel tot mai multe produse. Or, față de aceste nevoi de aprovizionare, sensibil sporite, economia rurală otomană, cuprinsă de scleroză, a început să-și micșoreze simțitor producția cerealieră, fiind marcată de declinul economico-instituțional al imperiului, început la mijlocul veacului al XVI-lea, și, în acest cadru, de dezinteresul crescând al micilor producători, apăsați de sistemul cumpărărilor forțate și de abuzurile celor mari. De aceea, autoritățile otomane interzic rând pe rând la export, începând din deceniile 6–7 ale secolului al XVI-lea, cerealele, oile, sarea, pieile, aurul, argintul, caii și armele. În acest context, s-a instituit oficial și controlul asupra exportului de articole moldo-muntene interesând Istanbulul (oi, vite, cai, seu, ceară, miere, piei). În consecință, de acum înainte se vor cunoaște cele mai mari livrări de provizii pentru Istanbul și pentru trupele expediționare otomane. Astfel, potrivit unui firman din 1584, „odinioară“ — deci înainte de această dată — gelepii otomani cumpărau anual din Moldova câte 300 000 de oi. Dacă adăugăm un număr sensibil apropiat de acesta pentru Țara Românească și dacă mai avem în vedere că se puteau desface și de către producători români oi pe piața istanbuliotă (așa cum rezultă din firmanul din 1566 adresat lui Alexandru Lăpușneanu), atunci ajungem la *un minimum de jumătate de milion de oi* livrate anual Porții, înainte de 1584, prin sistemul vânzărilor preferențiale. Este cea mai mare cifră de acest gen întâlnită vreodată în documentele turcești din a doua jumătate a veacului al XVI-lea; ea pare a acoperi aproape circa 1/8–1/7 din necesarul de oi al Istanbulului.

---

[1] Idem, *Culegere de texte otomane*, p. 46–50.

[2] Hurmuzaki, IV, 2, p. 104.

Lungul război cu Iranul (într-o primă etapă: 1579–1590) a solicitat mari achiziții de proviant din Țările Române, în contul haraciului. Aceste achiziții au întrecut cu mult, ca frecvență și cantități, pe cele anterioare, făcute cu prilejul campaniilor de la Szigetvár (1565–1566) și Astrahan (1568–1569) sau după Lepanto (1571). Astfel, în 1579 se cereau domnilor Moldovei și Țării Românești, în contul tributului lor, câte 10 000 chile (de Istanbul), adică 256,5 tone de făină, 10 000 chile de orz, 10 000 chile de mei, 500 cai de tracțiune, precum și „miere și unt în cantități îndestulătoare“. Pe seama haraciului pe 1581/1582, Țara Românească a livrat pentru nevoile aceluiași război 2 016 cai (16 pentru hanul Crimeii), 50 000 chile orz, 10 000 chile făină și 12 500 saci de cânepă. La rândul său, Moldova a trebuit să livreze tot atunci 2 000 de cai. În ansamblu, războiul cu Iranul a înghițit și o bună parte din grânele destinate Istanbulului, încât în acești ani (1582, 1583, 1585) se solicita în mod excepțional Moldovei, în mari cantități, grâu („iliș împărătesc“ în documentele interne). Pe de altă parte, intensificarea atacurilor căzăcești asupra Moldovei și a Imperiului otoman după 1574 a determinat mari livrări de materiale de construcție, în special cherestea, pentru repararea cetăților otomane distruse (Bender, Oceakov, Chilia, Akkerman, Djankerman și Brăila). Față de perioada anterioară, aceste contribuțiuni de reparații, impuse mai ales Moldovei, nu mai par a fi plătite.

De fapt, către 1580 începe o nouă etapă în raporturile comerciale dintre Țările Române și Poartă. Devalorizarea reală și oficială a asprului, răspândirea corupției și a abuzurilor, în primul rând la marele vizir, după asasinarea lui Sokolli Mehmed Pașa (1579), abaterile de la normele șeriatului, decăderea corpului ienicieresc, care începe să se ocupe cu camăta și cu negoțul, lungul război cu Iranul și alți factori au pricinuit alunecarea relațiilor comerciale spre un caracter tot mai dezavantajos pentru Țările Române. În adevăr, asprul nu mai are calitatea din perioada anterioară (în 1584–1586, reamintim, el este devalorizat oficial cu 50%, iar neoficial într-o proporție mult mai mare) și cedează tot mai mult teren pe piața românească talerilor europeni. Gelepii și negustorii de seu comit acum dese abuzuri. Proviziile achiziționate pentru campaniile din Iran și scăzute, împreună cu transportul din haraciul țării, sunt deja sub prețul pieței locale. De asemenea, sultanul încearcă să impună de la Istanbul, cel puțin uneori, prețuri oficiale, maximale (turc. *narh=nart* în sursele românești), la carnea de vită sau de oaie, afectând astfel veniturile producătorilor autohtoni, care protestează, arătând că, introducându-se sistemul *narh*-ului, ei nu mai pot strânge haraciul (supremul argument pentru Poartă, care avea mare grijă de veniturile sale), pe care îl realizează, spuneau ei, din cultivarea pământului și din creșterea vitelor. Ienicerii iau cu forța produse ale localnicilor, fără să le mai plătească, iar palatul, bucătăria imperială, cazărmile ienicerești, mari moschei și dregători otomani din Istanbul, uneori și din Edirne, își fixează vaduri de aprovizionare în Țările Române, *cu zone și cantități fixe*, care stau la originea peșcheșurilor fixe, anuale, în natură, din veacul al XVII-lea. Mai întâi s-au delimitat județele destinate exclusiv aprovizionării capitalei otomane. Bunăoară, un firman din aprilie 1593 amintește domnului muntean că „din vechime sunt (rezervate) nouă județe (*nahiye*) din vilaietul de Eflak pentru aprovizionarea Istanbulului cel bine păzit"[1]. În al doilea rând între acestea bucătăria imperială (*Matbah-i' Amire*) își rezervase în exclusivitate câte trei ținuturi (*nahiye*) în Moldova (Iași, Suceava și Tigheci) și trei în Țara Românească (Ialomița, Teleorman și încă unul neclar la lectură), potrivit unor documente din 1592–1593. Prin gelepii săi, bucătăria palatului imperial achiziționa în acest mod câte 20 000 oi anual, din fiecare țară (circa 1/10 din necesarul său anual). Se precizează că altor gelepi nu le era îngăduit să intre în aceste ținuturi. De la Dimitrie Cantemir, în vremea căruia gelepii duceau în fiecare an din Moldova pentru aceeași bucătărie a sultanului câte 60 000 de oi *kîvîrgic*, știm că oile acestea erau cele mai căutate, căci carnea lor „este preferată de turci tuturor celorlalte, atât pentru gustul ei, cât și pentru ușurința cu care se mistuie"[2]. Bucătăria împărătească mai avea prioritate în cumpărăturile de miere de albine (câte 33 000 kg) și ceară (aceeași cantitate) atât din Moldova, cât și din Țara Românească. De notat că erau cantități sensibil apropiate de cele din secolul al XVII-lea, cumpărate anual în contul tributului, ceea ce însemna că în acest ultim sfert al veacului al XVI-lea, mai exact în ultimul deceniu al acestui veac, s-au făcut tatonările și s-au fixat cantitățile solicitate mai târziu cu regularitate. În fine și grajdurile împărătești (*'Istabl-i'Amire*) și-au rezervat Moldova și Țara Românească drept surse de aprovizionare anuală cu cai și cu orz. În acest sens, un firman din 22 regeb 989/22 august 1581 cere domnilor acestor țări să cumpere *în fiecare an* o cantitate de orz, ce se va fixa de către departamentul finanțelor otomane, pentru grajdurile imperiale, banii dându-se „după dreptate și fără lipsă raialelor". Alegerea celor două țări ca vad de aprovizionare se motiva prin aceea că „orzul e mai ieftin în acele părți“[1]. La sfârșitul lui 1592 — începutul anului 1593 — atunci când erau rezervate, cum s-a văzut, și câte 20 000 de oi din fiecare țară pentru bucătăria sultanului, această cantitate era de 8 000 de mudd[2], adică 3 360 de tone din fiecare țară. Cât privește caii, un firman din 13 zilkade 1001/11 august 1593 precizează că „din vechime este obiceiul să se ia din Țara Românească și Moldova caii necesari pentru grajdurile împărătești, de aceea să se ia din acele țări în fiecare an caii trebuincioși (pentru curtea imperială)“[3]. Comenzile obișnuite, încă de la 1543, erau de 300 sau 500 de cai dintr-o țară sau alta, achizițiile (contra cost) fiind făcute de către oameni domnești, însoțiți uneori de către un comis (*rahtevan*) de la Istanbul. Erau cai rezistenți și puțin pretențioși, unanim lăudați de călătorii străini și preferați, de aceea, la tracțiune în lucrările din grădinile de zarzavat ale sultanului, la arsenalul imperial sau la trasul tunurilor și al bagajelor în timp de campanie.

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri*, 71, p. 173; ord. 343 din 25 receb 1001/27 aprilie 1593.

[2] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, partea I, cap. VII, p. 115.

În consecință, obligațiile de aprovizionare ale Țărilor Române față de Poartă s-au stabilit treptat, urmând calea: relații comerciale normale — comenzi speciale otomane (extraordinare și anuale) —, interdicții de export și, în fine, în ajunul războiului antiotoman al lui Mihai Viteazul, rezervări de produse și de zone de aprovizionare pentru anumite instituții otomane. Dar, treptat a scăzut și interesul românilor pentru acest comerț dirijat, cu un partener — stăpân din ce în ce mai abuziv. Dovezi ale acestui dezinteres le constituie atât indiciile despre scăderea aproape la jumătate a numărului de oi exportate la Istanbul prin sistemul gelepilor, cât și *înflorirea comerțului „de contrabandă“*, mai cu seamă în Moldova, pentru a compensa pierderile suferite în raporturile oficiale cu Poarta. În legătură cu acest comerț, în care erau interesați boierii și domnii înșiși și de care otomanii nu puteau aveau știință decât arareori, căci frontiera către Polonia și drumurile care duceau într-acolo nu erau păzite de otomani ci de români, avem știri destul de edificatoare. Astfel, în timp ce Moldova trebuia să trimită anual la Istanbul 12 000 de boi, potrivit angajamentului lui Alexandru Lăpușneanu (conform unor surse venețiene, Moldova și Țara Românească trimiteau anual la Istanbul în ajunul războiului antiotoman condus de Mihai Viteazul peste 27 000 de boi, adică 1/7 din necesarul anual), moldovenii exportau până la Gdańsk, în secolele XVI–XVII și chiar în vremea lui Dimitrie Cantemir, peste 40 000 de vite (aproape cât Polonia), deci cel puțin triplul numărului afectat capitalei otomane. Cât privește oile, la 987/1579, când Moldova exporta la Istanbul, prin gelepi, câte 300 000 de oi anual, autoritățile otomane aflaseră că 70–80 000 de oi fuseseră trecute în Polonia și 40–50 000 de oi în părțile Chiliei și Cetății Albe, ceea ce duce la un total de 110–130 000 de oi, deci aproape jumătatea numărului trimis la Istanbul. Contrabanda cu oi trebuie să fi fost însă mai modestă decât cea cu vite, căci lumea creștină prefera carnea de vită celei de oaie; de altfel, un număr însemnat din oile de „contrabandă“

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri*, 42, p. 106, ord. 390.

[2] *mudd* = 20 chile de Istanbul: o chilă (turc. kile) de Istanbul de orz = 22, 25 kg; deci 1 mudd de orz = 445 kg.

[3] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri*, 70, p. 251, ord. 487 din 24 rebiulahir 1001/28 ianuarie 1593.

semnalate la 1579 erau îndreptate către ținuturi care cuprindeau și populație musulmană și unde prețurile erau mai ridicate decât cele oficiale plătite de negustorii Istanbulului; în plus, riscurile transportului erau aici, pe distanță mai mică, inferioare celor de la Istanbul. Există, de asemenea, numeroase știri europene despre masive exporturi românești de grâne, cai, miere, ceară și piei de vită în țările creștine în secolele XVI–XVIII, inclusiv în plină epocă fanariotă, ceea ce dovedește caracterul incomplet și ineficient al măsurilor restrictive de comerț impuse de Poartă Țărilor Române și care, de altminteri, se constată în înseși provinciile otomane propriu-zise. La acestea trebuie să se adauge că, în afară de aceste produse sau de altele, solicitate ocazional — brânză, cherestea și nutreț —, mai rămâneau Țărilor Române articole cu totul libere la export: porcii, vinurile, fructele, peștele, potasa etc. În orice caz, în secolele XVI–XVIII n-a funcționat un riguros „monopol comercial otoman“ în Țările Române. În ce privește Transilvania, se cuvine făcută precizarea, în lumina noilor documente turcești, că și acestui principat i s-au cerut, în anumite momente din secolul al XVI-lea, livrări de produse pentru Poartă (oi, sare, făină, pânză, cânepă etc.)[1] și i s-au impus anumite restricții de export (de exemplu, cai)[2], deși aceste obligații au fost sporadice și ușoare, comparativ cu cele impuse Moldovei și Țării Românești.

Obligații militare, în muncă și transport. În afară de obligațiile periodice, regulate, amintite mai sus, li s-au mai impus Țărilor Române și unele obligații sau prestațiuni extraordinare, prilejuite de nevoile militare ale sistemului otoman (purtarea unei campanii, repararea cetăților etc.). În acest sens, voievozii români trebuiau să furnizeze informații asupra pregătirilor și a mișcărilor militare ale statelor vecine creștine (Polonia, Imperiul habsburgic, ulterior Rusia), să participe pe cheltuială proprie la expedițiile sultanului (de regulă, cu câteva mii de oameni), să trimită oameni, materiale și mijloace de transport la repararea cetăților sau pentru aprovizionarea unor corpuri expediționare otomane. Pe baza informațiilor primite de la domnii români, care trimiteau oameni ai lor sub diverse acoperiri în țările vecine, Poarta, care dispunea, desigur, și de alte știri (de la hanul tătar sau de la proprii săi agenți) adopta deciziile corespunzătoare în raporturile cu statele respective. De aceea, se poate afirma că, încă din veacul al XVI-lea, domnii români au început să joace și prin această activitate care, neîndoielnic, purta pecetea propriului interes, un rol crescând în politica otomană față de Imperiul habsburgic și de Polonia.

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Maliye Ahkam Defteri* (Condică de porunci financiare), nr. 2 775, p. 1161, doc. din 19 șaban 973/10 martie 1566 (5 000 de oi, 200 bolovani de sare, 200 cântare de seu curat — *șade yag* —, 100 chile (probabil de Istanbul) de făină solicitate, toate, de urgență, pentru cămara împărătească — *Kiler I'Amire*: *Mühimme Zeyl Defteri* (Condică suplimentară a afacerilor importante), 5, p. 73, doc. din 25 ramazan 999/ 17 iulie 1591 (cânepă pentru flota imperială — *donanma.i humayun*, fiind expediată la Brăila, de acolo urma a lua, pe mare, calea Istanbulului).

[2] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), 70, p. 33, doc. din 7 zilkade 1000/15 august 1592 (interdicția de a exporta cai).

Dintre misiunile mai importante îndeplinite de trupele românești în interesul Porții, amintim pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea: participarea lui Radu Paisie, domnul Țării Românești la „campania de la Buda" (*Sefer-i Budin*)[1] (1541), expedițiile întreprinse în Transilvania în 1556 și 1565/1566, demonstrațiile de forță din 1573–1576 pentru impunerea și pentru consolidarea lui Ștefan Báthory, candidatul Porții, pe tronul Poloniei și marile concentrări militare din 1583 de la Oceakov și Cetatea Albă (10 000 de călăreți, 5 000 de salahori și 1 000 de vâslași din Țara Românească, 10 000 de osteni din Moldova și 4–5 000 din Transilvania, în total 30–31 000 oameni), pentru supravegherea frontierei dinspre Crimeea, unde hanul Mehmed Ghirei a făcut opoziție față de participarea trupelor tătărești la războiul din Iran. Tulburările din Crimeea, care vor continua până în anul 1585, au determinat, cel puțin temporar, o inversare a rolurilor în zona noastră geografică: dacă până acum hanul Crimeii supraveghea Țările Române, de data aceasta (și sunt motive să credem că lucrurile nu s-au oprit aici) țările noastre supravegheau hanatul. Pe de altă parte, intețirea atacurilor căzăcești a determinat dese solicitări de mari detașamente militare (de câteva mii de oameni), reprezentând trupe de elită, înzestrate cu arme de foc, cavalerie grea și tunuri de mare calibru, care nu se pot fabrica peste noapte (3 000 de pușcași și călăreți în 1587 la Oceakov și, pentru o incursiune a hanului în Polonia, 3 200 de pușcași și călăreți în zale în anul următor la Bender, pușcași moldoveni în anii următori până în 1594, tunuri mari de asediu la sfârșitul lui 1589 pentru o apropiată expediție împotriva Poloniei etc.). Toate acestea arată că nu numai Transilvania, dar și Moldova și Țara Românească dispuneau, încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de efective permanente relativ însemnate, într-o vreme în care Coroana polonă abia putea plăti 4 000 de osteni permanenți pe an. Ele dovedesc, totodată, că, în ciuda riscurilor posibile, era chiar în interesul Porții să se mențină aceste efective, ba, mai mult, au fost chiar cazuri, bunăoară în 1587, când Poarta însăși a cerut domnilor moldo-munteni să angajeze noi lefegii, prin care să-și sporească efectivele militare, pentru apărarea și supravegherea frontierei nord-pontice a Imperiului otoman, atât împotriva cazacilor, cât și împotriva tendințelor centrifuge ale hanilor de Crimeea. În fine, atacurile căzăcești au oferit, cel puțin moldovenilor, o justificare pentru menținerea cetăților și fortificarea curților domnești și a mănăstirilor.

O altă obligație, în fond tot cu caracter militar, apărută după 1538–1541, au constituit-o *corvezile de transport*, cuprinzând furnizarea de vâslași și de bani pentru flota otomană, cai de olac și, mai ales, care și vite. Din cauza atacurilor cazacilor, care distrugeau cetățile de margine, aceste sarcini, la fel ca și *cele în muncă* (la reparatul cetăților), au lovit greu pe români, mai ales pe moldoveni, în ultimul sfert al veacului al XVI-lea când, în mod abuziv, Poarta nu proceda totdeauna la scăderea acestor servicii din haraciul țării. Un calcul sumar relevă că prestarea acestor obligații întrecea uneori valorea haraciului: bunăoară, în 1583, cei 10 000 de moldoveni veniți cu care la Tighina, împreună cu încă 500 de salahori, tot moldoveni, aflați deja acolo, scuteau zilnic visteria otomană de o cheltuială de circa 56 000 de aspri, ceea ce ne duce la un total de 5 040 000 de aspri numai pentru 90 de zile de muncă, chiar dacă oamenii se schimbau între ei „din lună în lună, potrivit vechiului obicei"[1]. Or, această cifră întrece deja cuantumul haraciului Moldovei din acei ani (3 940 000 de aspri). Tot astfel, în 1587, munca celor 15 000 de salahori moldoveni scutea vistieria otomană în numai o lună de zile de o sumă în valoare aproape egală cu haraciul moldovenesc pe doi ani. În afară de aceste sume, trebuie avut în vedere și costul materialelor de construcție (trunchiuri de copaci, piatră de var etc.), în acele cazuri când domnul trebuia să execute (iarăși în ultimul sfert al veacului) reparația pe cheltuiala sa.

---

[1] B.O.A., Istanbul, DBRZ–20 614, p. 60, consemnând acordarea unui dar împărătesc (*in'am*) domnului Țării Românești, la 9 zilkade 949/14 februarie 1543, pentru că „a venit în campania de la Buda" (*sefer-i Budin amed*). După *DRH B.*, IV, p. 142–144, între 13 august 1541 și 10 ianuarie 1542, Radu Paisie nu a mai emis nici un document intern, ceea ce duce la concluzia că în a doua parte a anului 1541, când se finaliza transformarea Ungariei în pașalâc (după 29 august 1541), domnitorul nu se afla în țară (sultanul Soliman însuși s-a aflat la Buda între 2 și 28 septembrie 1541).

Obligațiile de reparații deveniseră atât de apăsătoare încât țăranii din ținuturile de margine, „nemaiputând suporta sarcinile de reparare a unor cetăți ce li s-au poruncit" își părăseau casele, fugind uneori chiar în Imperiul otoman[2], iar domnii înșiși erau nevoiți să facă arzuri la Poartă, arătând că nu le mai rămâneau oameni pentru strângerea recoltei.

5. Teritorii românești sub administrația otomană

Câteva precizări terminologice. În secolul al XVI-lea, în terminologia oficială de epocă nu se întâlnește nici termenul de „pașalâc", nici cel de „raia". În sens larg, „pașalâc" înseamnă „teritoriu supus jurisdicției unui pașă" și, în această accepțiune, este valabil pentru toate teritoriile încorporate în Imperiul otoman, indiferent dacă acel pașă își avea sau nu reședința pe teritoriul românesc sau dacă subalternul său de aici — *sangeacbeiul* — purta sau nu oficial titlul de pașă. Dar în sens restrâns, ca unitate teritorial-administrativă, termenul nu se pote aplica în secolul al XVI-lea decât pentru pașalâcul (*beylerbeylîk*-ul, *vilayet*-ul sau *eyalet*-ul) de Timișoara, pe toată durata existenței sale. Din secolul al XVII-lea, el se poate însă aplica și la *beilerbeilicurile* de Oradea și Ineu, precum și tuturor *sangeacbeilicurilor* din teritoriile românești, atunci când titularii lor purtau titlul de pașă. Cât privește termenul de „raia" (arab *ra'yet*, pl. *re'aya* = 1. *turmă*; 2. *supuși, populație*) acesta desemna în actele oficiale ale Porții categoria „supusă", *contribuabilă*, a populației (țărani mai ales, dar și meșteșugari și chiar negustori), fie de rit creștin, fie — până în secolul al XVII-lea — musulman, categorie deosebită, inferioară, de aceea a „oamenilor sabiei" (militarii), „ai cărții" (clericii) și „ai condeiului" (birocrații)

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Mühimme Defteri*, 66, p. 239, ordinul 517 din 17 cemazi ulevvel 998/23 martie 1590 către kadiii de Silistra și Baba(dag), Cetatea Albă (Akkerman) și Tighina (Bender).

[2] *Ibidem.*

— categorii „alese". Or, în „raialele" noastre de la Dunăre intrau nu numai „supuși" („raiale"), creștini sau musulmani, ci și militari și birocrați, de aceea termenul nu se utilizează în actele Porții. Dar în ochii românilor liberi din Țările Române, rămase ca state tributare, frații lor din teritoriile ocupate erau „supuși" direct sultanului, ca și pământurile lor, care intraseră în „Casa Islamului" (*dar al-Islam*), în timp ce *țara* continua să dăinuiască, rămânând în „Casa Păcii" (*dar-al-ahd*), cu hotarele, statul, pământurile, instituțiile, legile, credința și limba strămoșească, nestânjenite la ele acasă și recunoscute de „capitulații" (*ahidnamele*). Utilizarea termenului de „raia" semnifică, deci, pentru români o diferență de statut dintre Țările Române și teritoriile ocupate, dintre un stat și o provincie, dintre regimul de tributari („vasalitate") și cel de dominație directă, de ocupație. De aceea, termenul corect pentru regimul din provinciile otomane, inclusiv teritoriile noastre, nu poate fi cel de „dominație" — pe care-l folosim și pentru Țările Române, semnificând, de fapt, „suzeranitate", ci acela de „administrație", „ocupație", eventual „stăpânire". De altfel, termenul de „raia" a intrat în cele din urmă și în uzul oficial, fiind folosit astfel cu prilejul încheierii păcii de la Adrianopole pentru a desemna cetățile de la Dunăre cu hinterlandul agricol, retrocedate Țării Românești. În sens restrâns însă, ca unitate teritorial-administrativă otomană, termenul nu există în practica Porții, ci se utilizează cel de *kaza*. Pe scurt, în sens larg, generic, și pentru a evita monotonia în expunere, putem folosi termenii de „pașalâc" și „raia", dar în mod corect, când este vorba de o anumită zonă, este preferabilă utilizarea terminologiei oficiale, contemporane: kazaua Giurgiului, sangeacbeilicul Timișoarei etc.

Formarea „pașalâcurilor" și a „raialelor" pe teritoriul Țărilor Române. Instaurarea efectivă a suzeranității otomane asupra Țărilor Române a fost pregătită și apoi asigurată printr-o centură de posesiuni otomane, cu teritorii rupte din trupul acestor țări și având misiunea de a supraveghea mai îndeaproape mișcările domnilor moldo-munteni și ale principilor ardeleni și de a controla mai direct punctele strategice și economice de mare însemnătate pentru menținerea dominației otomane în această zonă geografică.

Într-o primă etapă, când puterea otomană a atins Dunărea la frontiera sa nordică (sfârșitul secolului al XIV-lea–începutul secolului al XV-lea), principalul obiectiv al politicii statului otoman în zonă l-a constituit crearea de capete de pod pe malul stâng al fluviului (Turnu, Giurgiu) și de puncte de control în Dobrogea (Enisala, Isaccea), cucerită în cea mai mare parte în urma campaniilor din 1419 și 1420, în vederea asigurării noii frontiere naturale și strategice a imperiului și ca mijloc de presiune împotriva Țării Românești, ce acceptase plata haraciului. Această etapă se încheie la 1484, o dată cu luarea în stăpânire a gurilor Dunării, în urma cuceririi importantelor centre strategice și comerciale Chilia și Cetatea Albă, precum și cu transformarea Mării Negre în „lac otoman", moment care înseamnă și instaurarea deplină și efectivă a administrației otomane în Dobrogea, cu consecințe dintre cele mai importante asupra evoluției raporturilor dintre Țările Române și Imperiul otoman.

După căderea Belgradului (1521), Poarta a căutat să creeze noi capete de pod pe malul românesc al Dunării (Severinul — pe la 1524), Orșova (1522, 1542 ?), spre a controla mai bine fluviul, care devenise acum pentru otomani o arteră vitală pentru succesul expansiunii lor spre Europa Centrală[1]. Sfărâmarea rezistenței Regatului maghiar în mlaștinile de la Mohács (1526) lasă față în față în lupta pentru hegemonie mondială pe cei doi suverani cu pretenții universale: Soliman Magnificul și Carol Quintul. Se inaugura, astfel, o nouă etapă și în crearea centurii de „raiale" și de „pașalâcuri" în jurul Țărilor Române care, în lumina obiectivului major urmărit, trebuiau supravegheate mai strâns pentru a nu crea dificultăți și complicații în flancul drept al armatelor otomane îndreptate spre Viena.

Ca urmare, după campania din 1538 în Moldova, sultanul Soliman a rupt din trupul acestei țări partea sud-estică (Bugeacul) cu puternica cetate a Tighinei, pe care o transformă, împreună cu hinterlandul acesteia, într-un complex militar aflat direct sub administrație otomană — sangeacbeilicul de Bender. În anii următori au fost organizate și kazalele Brăilei (cetatea a fost ocupată, în intervalul 1538–1541, dar i s-au anexat câteva sate, pare-se, la 1542) și Giurgiului (1546). Se poate observa aici că aceste anexiuni, făcute fără violență, fără opoziție, din trupul Țării Românești, căreia i se rășluiau numeroase sate menite să hrănească cetățile respective, încălcau prevederile „capitulațiilor", ce garantau integritatea hotarelor țării. În felul acesta, se lua în stăpânire efectivă faimosul „culoar al stepei" din zona nord-pontică și se crea călărimii tătare un cordon de legătură directă, și pe uscat, între Bahcisaray și Buda, trecând de-a lungul Dunării prin teritoriile românești, cordon prin care se putea interveni mai rapid împotriva Habsburgilor. Totodată, se crea baza necesară pentru deschiderea în perspectivă a unui „coridor" spre Polonia, având drept capăt Hotinul și Camenița, așa cum intuise corect Petru Rareș la 1541. În fine, prin ocuparea Budei și a Brăilei, probabil concomitent, Dunărea (de Jos) devenea pe deplin otomană.

Prin crearea noului sangeacbeilic al Tighinei (Bender) și Cetății Albe (Akkerman), Dobrogea, care până atunci fusese zonă de frontieră (*serhat*) a statului otoman, își pierdea însemnătatea strategică, de prim ordin, ca odinioară, devenind, în cadrul *sangeacbeilicului* de Silistra, iar de la începutul veacului al XVII-lea *beilerbeilicului* de Silistra-Oceakov, provincie interioară a Imperiului otoman.

În luptele cu Habsburgii pentru Ungaria și Transilvania, Imperiul otoman a făcut pași decisivi prin ocuparea Budei (1540), prin transformarea Ungariei centrale și sudice în beilerbeilic și prin recunoașterea Transilvaniei ca principat autonom sub suzeranitatea Porții (1541), amenințând astfel în mod nemijlocit părțile Banatului, Aradului, Zarandului și Caraș-Severinului. Poarta urmărea și aici, ca pretutindeni, la marginile marelui său imperiu, să ~~creeze capete~~ de pod pentru ocuparea ~~de noi teritorii și în special pentru~~ supravegherea Transilvaniei și a Habsburgilor.

---

[1] Cronologia acestor cuceriri este însă confuză; oricum, de o stăpânire otomană deplină și definitivă în cetățile amintite nu poate fi vorba până la dispariția Regatului maghiar, care a încercat reluarea acelor puncte fortificate.

Astfel, în anul 1542 a fost ocupat Seghedinul, care a devenit centrul sangeacbeilicului cu același nume, organizat la sfârșitul deceniului al cincilea. În 1551 au fost cucerite cetățile și centrele: Cenad, Nădlac, Felnac, Agrișu Mare, Ciacova, Ghilad, Semlacu Mic, Ilidia, Ciala, Lipova, Zădăreni și Păuliș, de către beilerbeiul Rumeliei, Sokolli Mehmed Pașa (viitor mare vizir și figură proeminentă a istoriei otomane). Un an 1552 mai târziu, același beilerbei, împreună cu serdarul Ahmed Pașa și cu beilerbeiul de Buda, Hadîm Ali Pașa, au cucerit importanta cetate a Timișoarei, deschizând astfel oștilor otomane drumul spre Transilvania pe valea Mureșului în sus. Rând pe rând au căzut în mâinile otomanilor cetățile: Șoimuș, Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Cuvin, Semlacu Mare, Panciova, Făget și altele. În sfârșit, prin căderea cetății Szolnok, era direct amenințată de otomani și Crișana, din 1554, când la Arad a fost ridicată o puternică cetate otomană și părțile de la nord de Mureș erau expuse în mod nemijlocit expansiunii otomane. În deceniul al șaptelea, după noi cuceriri, beilerbeilicul de Timișoara (înființat în 1552) se întindea acum de la Lipova, Făget, Lugoj, Caransebeș și Mehadia până la Tisa și de la Arad și Nădlac până la Dunăre.

Paralel cu marea expediție de la Szigetvár din 1565/1566, condusă de Kanunî Sultan Soliman, în Ungaria de vest și nord, Pertev Pașa a ocupat, în toamna lui 1566, Gyula — unde a fost transferată reședința sangeacbeilicului de Arad — Șiria, Ineu, Dezna și Bel (în apropiere de Buziaș, azi dispărută). În acest fel, și teritoriile dintre Crișuri și Mureș au căzut sub autoritatea Porții.

Cu excepția cetăților ~~Lugoj și Caransebeș retrocedate în 1554,~~ împreună cu satele aparținătoare, principatului Transilvaniei, toate teritoriile ocupate de trupele otomane între 1551 și 1556 în părțile Banatului, Aradului, Crișanei și Caraș-Severinului au rămas în stăpânirea Porții, fiind organizate în beilerbeilicul de Timișoara.

În acest chip, centura de fortificații, zone fortificate sau capete de pod otomane, încingând de la est la vest trupul Țărilor Române și având ca reazem principal Dunărea — controlată de otomani de la vărsare până dincolo de Buda — era, către mijlocul veacului al XVI-lea, creată, ea suferind ulterior doar ușoare modificări (Oradea, 1660, Hotin, 1713–1715).

Așadar, cea mai mare parte a teritoriilor românești încorporate în Imperiul otoman au fost răsluite de Poartă prin violență, în urma unor campanii: Chilia și Cetatea Albă, sud-estul Moldovei cu Tighina, Dobrogea, Giurgiu, Turnu, Orșova, Mehadia, Banatul și Crișana, Oradea. Dar au fost și anexiuni care s-au făcut în perioade de pace între Imperiul otoman și țara din trupul căreia se răpea teritoriul: Brăila cu satele înconjurătoare, *kazaua* Giurgiului, unele lacuri din zona punctului de trecere a Dunării de la Ismail (*Ismail Geçidi*) și altele din zona Calafatului la 1580, 300–400 de sate din vestul Transilvaniei către sfârșitul secolului al XVI-lea, Hotinul. Or, în acest caz se încălcau — repetăm — *ahidname*-le, care prevedeau ca Poarta „să nu se atingă niciodată și prin nimic" de Țările Române, precum și cărțile de hotărnicie (*sinurnâme*), care fixau și deci garantau noile frontiere dintre Imperiul otoman și țările noastre. Dar sultanul pretindea că aceste țări îi aparțineau, fiind cucerite cu sabia, și ca atare putea să le „ofere" cui și când dorea, în funcție de interesele majore ale Porții. Această interpretare a convenit, desigur, Austriei și Rusiei, care a smuls sultanului Bucovina (1775) și Basarabia (1812), deși la Karlowitz (1699) reprezentanții aceluiași sultan, solicitați de poloni să le „ofere" Moldova, au răspuns că Poarta nu are acest drept, că „Moldova este volnică (liberă), că turcilor este închinată, nu este luată cu sabia"[1], replică pe care ne-o transmite contemporanul Ion Neculce.

Organizarea administrativă și militară. „Raiaua" (de fapt, cum am arătat mai sus, *kazaua*) era un complex militar și economic aflat direct sub administrație otomană și constând dintr-o cetate (*kale*) cu o garnizoană militară, un oraș (*varoș*) mai mare sau mai mic, grupând populația civilă de lângă cetate, un port sau o simplă schelă (*iskele*), cu rosturi vamale și comerciale, hambare (depozite) pentru provizii și, în fine, o zonă agricolă de câteva sate (ajungând până la 20–50 în secolul al XVIII-lea), pentru aprovizionarea populației urbane.

Nucleul kazalei îl constituia cetatea, cu câteva sute de oșteni întreținuți, de regulă, din veniturile locale sau din cele ale regiunilor învecinate, potrivit sistemului numit *ogeaklîk*. De pildă, în veacul al XVII-lea, din veniturile schelei Chilia se plăteau oștenii garnizoanei Tighina, iar din *gizye*-ul strâns la Isaccea și Rusciuk (Ruse) se plăteau oștenii din garnizoana Cetății Albe.

Nu avem încă date sigure, oficiale, despre efectivele garnizoanelor din cetățile otomane de pe teritoriul Țărilor Române din secolul al XVI-lea: în orice caz, ele variau de la câteva zeci până la câteva sute de oșteni. Cert este faptul că în veacul următor efectivele garnizoanelor cetăților din apropierea frontierelor cu Imperiul habsburgic, Polonia și Rusia vor crește considerabil, în legătură cu ascensiunea Austriei și a Rusiei, cu problema căzăcească și cu conflictele osmano-polone, ajungând a fi printre cele mai importante din Imperiul otoman.

Orașele cu populație civilă aveau în centru un bazar, unul sau mai multe caravanseraiuri (hanuri) pentru negustori, una sau mai multe geamii, biserici, școli, băi (*hamam*), dughene, eventual așezăminte de binefacere (*imaret*). Cele mai importante orașe din teritoriile ocupate erau în veacul al XVI-lea: Timișoara, Babadag, Chilia, Cetatea Albă, Brăila, Giurgiu, Arad. După un registru otoman din 1587, la acea dată orașul Brăila număra 23 de cartiere, cu 745 de gospodării (*hane*)[2] nemusulmane, deci — multiplicând cu 4 sau 5 — circa 3 000–3 500 de oameni, inclusiv populație musulmană, nemenționată aici, dar în număr cu totul redus în alt registru din 1598[3]. O populație de mărime asemănătoare trăia la Cetatea Albă (620 *hane* la 1579, reprezentând totuși un regres față de perioada anterioară cuceririi) și la Giurgiu. În schimb, la Babadag, cel mai însemnat oraș din Dobrogea, par a fi fost circa 10–15 000 de locuitori. Populația probabil de mărime asemănătoare a Timișoarei a fost recenzată la 1560 și 1579/1580, dar nu cunoaștem încă acele *tahrir defterleri*. În orice caz, numai pe baza datelor relevate de aceste recensăminte oficiale, înfăptuite o dată la trei ani, 10–15 ani, sau ori de câte ori era nevoie, putem să ajungem la cifre mai aproape de realitate pentru populația teritoriilor administrate de Poartă. Mai aproape de realitate, dar niciodată sigure, pentru că rămâne încă neclară noțiunea (variabilă în funcție de loc și timp) de *hane* (câte persoane cuprindea în medie ?) după cum trebuie să mai avem în vedere o anumită proporție (10%) de scutiți de dări și o alta (20%?) de evaziuni fiscale. Alteori, ca la Cetatea Albă la 1569, recenzorii înșiși includeau în aceeași categorie pe celibatari și pe cei însurați (cu familie numeroasă), or, în asemenea cazuri o simplă multiplicare mecanică cu un coeficient mediu de persoane, pentru *hane* atât de diferite nu acoperă o situație reală.

---

[1] I. Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 396.

[2] *Apud* Mihai Maxim, *Braila'ya Ait Bilinen Ilk Osmanlî Defteri (1587)* (Primul registru otoman cunoscut — din 1587 — privind Brăila), în XII. Turk Tarih Kongresi (Al XII-lea Congres de Istorie Turcă), sub tipar.

[3] Anca Ghiață, *Tahrir, Icmal ve Evkaf Defterleri XVI y.y. Sonunda Romen Ulkeleri Tarihinin Kaynaklari* (Registrele tahrir, icmal și evkaf ca surse ale istoriei Țărilor Române de la sfârșitul secolului al XVI-lea), în XII. Turk Tarih Kongresi, sub tipar.

Totuși, din cercetările profesorului O.L. Barkan, putem aprecia că și în orașele dobrogene s-au înregistrat în secolul al XVI-lea o însemnată creștere demografică (paralel cu una a populației rurale), așa cum a avut loc (în proporție de circa 80%) în celelalte teritorii otomane și în bazinul mediteranean. În *eyaletul* Timișoarei, o „dramatică scădere a populației" imediat după cucerire — scădere care însă trebuie pusă în bună măsură pe seama unei depopulări masive a Regatului Ungariei la începutul veacului al XVI-lea, a fost urmată de o restabilire și chiar un progres demografic și în această zonă de *serhat*, după cum o indică ultimele cercetări.

Din punct de vedere administrativ, teritoriile ocupate au fost încadrate în sistemul teritorial-administrativ otoman. În veacul al XVI-lea toate teritoriile de margine rupte din trupul Moldovei și Țării Românești (inclusiv ținutul dintre Dunăre și Mare) erau înglobate în beilerbeilicul Rumeliei, cu centrul la Sofia, cea mai mare unitate administrativă a Imperiului otoman, iar ținuturile bănățene formau beilerbeilicul separat al Timișoarei. În mod direct, teritoriile amintite erau încadrate în sangeacbeilicuri (*livale*), subunități ale unui beilerbeilic (*vilaiet*, *eyalet*). Astfel, în vremea de care ne ocupăm, *kazalele* Giurgiu și Turnu țineau de sangeacbeiul de Nicopole, Orșova de sangeacbeilicul de Vidin (la 1586). Ținutul dobrogean, împreună cu Brăila, depindeau de sangeacbeiul de Silistra, cel mai important de la Dunărea de Jos, care-și avea reședința la Silistra și la Babadag. Bugeacul cu Tighina au format încă de la 1538 un sangeacbeilic aparte, de Bender. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a creat și *sangeacbeilicul* de Cetatea Albă (Akkerman), de care depindea și ținutul Chiliei, formând un complex militar comun. De asemenea, șase sangeacbeilicuri — Timișoara, Gyula (Arad), Cenad, Lipova, Moldova Nouă (*Modava*, *Modova*, *Mudava*) și Ineu (*Yanova*) — formau beilerbeilicul Timișoarei, care, în afară de oaste permanentă, cu soldă, mai dădea 2 500 de călăreți echipați (*cebelii*).

În funcție de întinderea jurisdicției lor, de prestigiul și de însemnătatea strategică a zonei, kadiii se ierarhizau în mai multe trepte: cel dintâi era kadiul de Timișoara cu o „diurnă" (*yevmiye*) de 500 de aspri (la fel ca și kadiii de Istanbul, Edirne, Cairo ș.a.);

urmau kadiii de Chilia, Cetatea Albă, Babadag, Mangalia, Karasu (Medgidia) și Tekfürgölu, cu o leafă zilnică de 300 de aspri (aidoma altor cca 30 de kadii otomani), în timp ce restul kadiilor (de Giurgiu, Tulcea, Hârșova, Isaccea etc.) aveau numai 150 de aspri drept *yevmiye*, iar unii chiar sub acest cuantum, până la numai 20 de aspri. Dintre toți kadiii din vecinătatea Moldovei și a Țării Românești, mai cu trecere și mai solicitați în pricinile dintre domnii români și creditorii otomani erau cei de Giurgiu, de Brăila și de Bender.

Organizarea provincială otomană, existentă și în teritoriile de la serhaturi, se baza pe principiul general al contrabalansării puterilor în vederea asigurării autorității necontestate a puterii centrale: astfel, beilerbeiul, cu rosturi preponderent militare, nu putea porunci kadiului, cu rosturi juridice, care se putea adresa direct centrului; la rândul său, defterdarul, însărcinat cu controlul finanțelor, nu putea fi tras la răspundere de către beilerbei, ci doar de către Istanbul. În felul acesta, fiecare dintre cei trei dregători de bază ai statului acționau practic independent unul față de altul; în același timp, fiecare era prudent în raporturile cu ceilalți doi, căci aceștia informau centrul asupra conduitei sale. Drept rezultat, spre deosebire de Occidentul medieval, puterea centrală reușea în Imperiul otoman în perioada clasică, să evite ca întreaga putere — militară, judecătorească și financiară — să se concentreze în mâinile unei singure persoane, ceea ce ar fi putut trezi veleități de autonomie față de Istanbul.

Ridicarea unei kazale la rangul de sangeacbeilic, dar mai ales a unui sangeacbeilic la rangul de beilerbeilic (în urma unei reorganizări teritoriale) se făcea cu scopul de a da posibilitatea șefului militar respectiv să poată dispune de trupe și prerogative sporadic, în vederea conducerii mai rapide și mai eficiente a campaniilor din acea zonă nevralgică a imperiului. Bunăoară, însemnătatea militară și strategică a Moldovei, relevată de acțiunile lui Petru Rareș, a determinat organizarea serhatului Bender, având direct rangul de sangeacbeilic, precum și ridicarea kazalei Akkerman la rangul de sangeacbeilic. Tot astfel, intensificarea luptelor cu Habsburgii a impus ridicarea sangeacbeilicului de Timișoara la rangul de beilerbeilic, iar conflictele cu cazacii și cu polonii — reorganizarea sangeacbeilicului de Silistra în beilerbeilicul de Silistra-Oceakov.

Spre deosebire însă de teritoriile dobrogene care, în urma anexării Chiliei, a Cetății Albe și a Bugeacului cu Tighina, au încetat să mai fie zone de margine (*uc*) ale imperiului, dobândind stabilitatea provinciilor interioare, în Banat și Transilvania n-a existat o graniță stabilă, o delimitare strictă între teritoriile supuse direct Porții și principatului Transilvaniei. Aici — se spunea — stăpânirea otomană depindea de cât de lungă era sabia turcului și până unde ajungea defterdarul Porții cu strângerea dării sultanului. După aproape trei decenii de confruntări mărunte cu beilerbeii de Timișoara și de Buda, principii Transilvaniei au ajuns la concluzia că delimitarea frontierelor trebuie „să fie decisă nu pe baza defterelor (registrelor Porții), căci în ele puteau fi și au fost trecute multe (localități), care niciodată n-au fost stăpânite“ de otomani, ci prin eliminarea acestor deftere.

În teritoriile ocupate, regimul juridic era fixat de la Istanbul prin *kanunname*-le (codice de legi) speciale, care țineau însă cont de prevederile legale anterioare cuceririi. Legea musulmană (șeriatul), bazată pe Coran, pe faptele și spusele lui Muhammad, în consensul și analogiile juriștilor și dublată de *kanunname*-lele sultanilor, era aplicată de către kadii, care aveau în același timp și sarcini administrative, fiind considerați de aceea „ochii și mâinile guvernului în provincii".

Cetatea (*kale*), incluzând în zidurile sale și o cetățuie (*iç kale* — cetatea interioară), era comandată de un pârcălab (*dizdar* sau *muhafiz*); portul era condus de un intendent (*emin*), ajutat de vameși (*gümrükçii* sau chiar — în românește — *vameș*, *vamoș*). Administrarea unei pescării, ca de pildă, la Chilia sau la Brăila, sau altor venituri cădea în seama unor *naziri* (supraveghetori). În teritoriile ocupate vor apare și alte instituții otomane: un *subași* (rom. subașă), cu misiunea de a veghea la păstrarea ordinii, dar și la strângerea unor redevențe, un voievod (*voyvoda*) pentru strângerea dărilor, un bașbeșliaga (*baș-beșlu agasi*) pentru paza carantinei, un *kapudan* (căpitan) pentru securitatea navigației pe Dunăre, în fine, în orașele mari (Timișoara) un *defterdar* (condicar, secretar), pentru probleme financiare. Se poate remarca că pentru relațiile cu Țara Românească s-a instituit mai târziu la Brăila și un dregător special numit capuchehaie (*kapu kehayasi*), ceea ce arată intensitatea legăturilor dintre populația „raialei" și patria-mamă.

Viața economică. În sistemul otoman, pământurile ocupate erau înregistrate și apoi redistribuite supușilor otomani: loturile care dădeau un venit anual (sau alte surse de venituri) de până la 20 000 de aspri se numeau *timare*, cele cu un venit între 20 000 și 99 999 de aspri se numeau *zeamete*, iar cele cu un venit de peste 100 000 aspri — *hass*-uri. În fine, existau pământuri ale fundațiilor pioase — *vakuf*-uri, ca în kazalele Chilia, Cetatea Albă, Mangalia și Babadag în secolul al XVI-lea sau, în plus, la Isaccea, Timișoara, Ineu, Lipova, Gyula, Arad și Oradea în veacul al XVII-lea. Statul sau fiscul otoman (*miri*) își păstra în continuare dreptul său de stăpân suprem al pământurilor, inclusiv al celor religioase; spre deosebire de lumea occidentală din evul mediu clasic, el putea să-și impună realmente acest drept.

Posesiunea pământului (de fapt, încasarea veniturilor) era condiționată de îndeplinirea unei slujbe, de regulă militară, timariotul sau zaimul fiind obligat să se prezinte la oaste ori de câte ori era nevoie, cu un număr de oșteni echipați, proporțional cu mărimea veniturilor sale (pentru timarioți — cei mai numeroși — se cerea câte un *eșkingi* sau *gebelü* („scutier") la fiecare 2–3 000 de aspri).

În kazalele dunărene (Giurgiu, Brăila etc.), ca de altfel și în vilaietul Timișoarei, au căpătat o largă expansiune *hass*-urile deținute de sultan și de marii săi dregători. Pe pământurile dobrogene au fost așezați, cu rosturi militare, și *irucii* (triburi seminomade, aduse din Asia); după un registru din 1573, ei erau colonizați în 106 sate (din care în kazaua Tekfürgölu 28 de sate, în kazaua Hârșova 70 de sate, în kazaua Silistra 8 sate), iar după alt registru, din 1584, în 199 de sate (în aceleași kazale).

Zaimii și timarioții locuiau de regulă în orașe, prestând uneori slujba chiar în cetate (ca „pârcălabul", unii ieniceri etc. la Turnu și la Giurgiu), încasând doar veniturile și dezinteresându-se până către finele veacului al XVI-lea de exploatarea efectivă a lotului lor; în schimb *irucii*, organizați pe *ogeacuri* („vetre", companii) de câte 30 de oameni, locuiau în satul lor, mergând la oaste prin rotație, câte cinci, restul de 25 plătind pentru ei câte 50 de aspri, în schimb fiind scutiți de impozitul *avariz* (extraordinar).

Raporturile dintre timarioți (spahii) și țăranii de pe loturile lor (*re'aya*) erau reglementate prin *kanunname*-le. Pentru secolul al XVI-lea, dispunem în această privință de codice de legi pentru sangeacbeilicurile de Lipova (1554), de Cenad și de Gyula (1566), de Nicopole și de Silistra (cu extensiune asupra kazalelor Giurgiu, Turnu și a ținutului dobrogean), datând din epoca lui Soliman Kanunî (1520–1566) și a lui Selim al II-lea (1569). Din aceste acte legislative rezultă că țăranul-raia avea în veacul al XVI-lea următoarele obligații față de stăpânul pământului pe care era așezat: să-i plătească „darea ogorului" (*resm-i cift*), să-i construiască un hambar pentru cereale și să-i ducă recolta până la acel hambar sau până la cea mai apropiată piață, să-i dea dijma (*öșür*) din produse, să-i plătească morăritul, stupăritul, pășunatul, fumăritul etc. În cazul când fiica țăranului, măritându-se, părăsea timarul, tatăl ei trebuia să-i plătească spahiului „impozitul fecioarei"; dacă era vorba de o văduvă, atunci spahiul trebuia să primească „impozitul văduvei". Dacă trei ani la rând, țăranul nu lucra lotul său ce făcea parte din timar, atunci el pierdea acest lot. În cazul când îl părăsea, el trebuia să plătească spahiului o taxă compensatorie –„darea stricătorului de ogor". Dacă fugea clandestin, țăranul-raia (altminteri considerat persoană liberă, fiind judecat de kadiu și nu de timariot, care nu dispunea de imunitate) putea fi urmărit (și adus îndărăt) timp de 10 ani; abia după aceea putea scăpa de sub urmărirea timariotului.

În afară de aceste dări și impozite către deținătorul direct al timarului, țăranul-raia era dator cu plata unor redevențe către stat — stăpânul suprem al pământului; el dădea, astfel, oieritul, *gizye*-ul — capitația nemusulmanilor (în timp ce musulmanii plăteau *ispenge*-ul — impozit funciar), precum și contribuții extraordinare (*avariz-i divaniye*). Toate aceste dări au cunoscut o continuă creștere, mai accentuată în aspri, mai atenuată în raport cu moneda forte. Ce este mai grav: răspândirea corupției a dus la o largă proliferare a mitei (*rüșvet*). Totodată, s-au menținut o serie de practici feudale anterioare cuceririi: bunăoară, se menționează în legiuirile otomane privitoare la teritoriile noastre ocupate dreptul spahiului sau al subașiului de *mopnapoliye* (turc.): după cum se explică chiar în textele legale amintite, e vorba de dreptul de a vinde exclusiv vin (articol consumat numai de creștini) timp de două luni și zece zile, răstimp în care țăranii trebuiau să-și țină butoaiele sigilate. În beilerbeilicul Timișoarei, dările au fost fixate în funcție de cele existente „în vremea regilor", „după legea regească". După unele cercetări, țăranii români și sârbi din eyaletul Timișoarei în perioada 1552–1718 „se bucurau de condiții mai bune decât în vremea dominației regilor maghiari", îndeosebi țăranii colonizați de stat și cei stabiliți pe domeniile fundațiilor pioase. Aceasta nu excludea însă comiterea unor abuzuri față de raiale atât la fixarea, cât și la strângerea dărilor de către unii dregători corupți, după cum rezultă din chiar documentele Porții care, sesizată, a trebuit să intervină.

În ansamblu, în teritoriile anexate de otomani, inclusiv în zona noastră geografică, țăranii au avut o situație mai bună decât în perioada anterioară cuceririi, se bucurau de un statut mai liberal decât cei din statele europene, fiind liberi juridicește și posedând anumite drepturi de proprietate, fapt cu care cercetătorii sunt aproape unanim de acord. S-a relevat, totodată, că această situație se explică nu atât prin cuantumul dărilor, care în ansamblu nu pare să fi fost mai redus decât cel al dărilor din perioada anterioară cuceririi (de altfel, cum s-a văzut, acestea au fost reluate), ci printr-o densitate demografică rurală în genere scăzută, ceea ce a determinat o permanentă cerere de forță de muncă, o adevărată concurență în atragerea acesteia. De aici interesul statului și al timariotului de a „menaja" pe țăran, pentru a nu-l pierde.

În Crișana și parțial în Banat, mai ales în părțile de margine, s-a creat o situație necunoscută în celelalte teritorii ocupate de Poartă. Aici populația avea obligații atât față de noii stăpâni (fiscul otoman și timarioți), cât și față de vechii stăpâni de moșii, aflați în emigrație, precum și față de principele Transilvaniei. Întrucât autoritățile otomane au recunoscut drepturile vechilor stăpâni, satele aveau deci obligații duble (sau mai bine zis cvadruple: către doi stăpâni de moșie și către două state). În jalba „poporului sărman de pe meleagurile Crișului" din 1572 adresată marelui vizir Sokolli Mehmed Pașa, se arăta situația disperată în care ajunseseră țăranii de aici din cauză că erau obligați să plătească dări și să facă prestații la doi stăpâni: nemaifiind în stare să slujească în două părți, erau expuși pieirii.

În teritoriile ocupate a continuat să pulseze viața economică atât pe ambele maluri ale Dunării și în lungul ei, de la Buda și Belgrad până la vărsare, cât și în interiorul ținuturilor respective. Centrele kazalelor Giurgiu, Brăila și Cetatea Albă erau mari antrepozite între Țările Române și teritoriile otomane: negustori munteni și moldoveni schimbau aici vite, cai, piei, sare, cuțite, in, fructe sau cherestea pe mirodenii, veșminte scumpe, brocarturi de mătase, bumbac sau citrice. Prin schelele dunărene luau calea Istanbulului mari cantități de cereale (grâu, orz)[1], precum și de seu, miere de albine etc. pentru aprovizionarea marelui oraș tentacular de pe Bosfor. Se făceau, de asemenea, mari cumpărături de cai[2] din ținuturile dobrogene (cele mai mari din Balcani), ținuturi de unde se exporta, de asemenea, spre capitala otomană un mare număr de oi, prin sistemul gelepilor (în special din kazalele Hârșova, Tekfürgölu și Isaccea). Prin vadul Isaccea, „schela vilaieturilor moldovenești și tătărești și rusești și ale Țării Românești și bulgărești", cum o numea polihistorul Katib Celebi[3] treceau și oile moldovenești către Istanbul, ceea ce determina autoritățile otomane, care le știau importanța de prim ordin în hrănirea „nesătulei caracatițe", să ia măsuri severe de păzire a lor. În ciuda interdicției oficiale, din Dobrogea se mai vindeau oi și vite și în ținuturile polone. Totodată, un înfloritor comerț nelegal (care ocolea vama oficială) se practica între ambele maluri ale Dunării sau pe uscat, între locuitorii din Țările Române și cei (de regulă, frați ai lor) din teritoriile ocupate. Existau în Dobrogea și sărării de stat, ca Tekfürgölu, unde la 1546 lucrau cu leafă 56 de sărari permanenți. La Chilia, pescăriile, care în ajunul cuceririi otomane aduceau domniei un câștig minim de 80 000 de galbeni anual, continua să producă venituri frumoase statului otoman care, de aceea, le-a stimulat. În Banat s-a introdus cultura orezului[1].

---

[1] Izvoare noi apud Mihai Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană* (II), în RdI 36, 1983, 9, p. 882, n. 89.

[2] *Ibidem*, nr. 90.

[3] *Cronici turcești*, II, p. 113.

Pentru centralizarea veniturilor de la schele, în primăvara anului 1578 s-a hotărât înființarea *defterdarlîcului* de Dunăre (*Tuna defterdarligi*), ca a treia (uneori a patra)[2] mare cancelarie financiară a imperiului, care centraliza veniturile de la toate schelele și sărăriile de la Dunăre (*liva*-lele Vidin, Nicopole și Silistra), precum și de pe litoralul pontic (kazalele *Köstence*/Constanța, Balcik, Varna și Ahyolu)[3]. Documente oficiale ale Porții indică un venit global anual, în folosul visteriei centrale a statului otoman, de 80–90 de poveri de aspri (66 000–75 000 de galbeni) de la acest *defterdarlâc* și obligativitatea trimiterii a peste 100 000 de oi anual la Istanbul.

Mari venituri realiza Poarta în beilerbeilicul de Timișoara, unde, de asemenea, exista un *defterdarlâc*. În deceniul opt al veacului al XVI-lea, visteria din Timișoara încasa anual circa 350 000 de galbeni[4], cifră care plasează această provincie printre cele mai bogate ale Imperiului otoman. Nu întâmplător, în această zonă, la *Modava, Mudava* (Moldova Nouă), se afla o monetărie — singura „tarapana" otomană de pe teritoriul Țărilor Române[5]. Din belșug mai soseau din acest vilaiet sare (peste 200 de depozite la Lipova), care cobora pe Mureș până la Tisa, traseu pe care erau instalate la 1590 un număr de 37 de mori de apă, luând apoi calea Peninsulei Balcanice, precum și silitra de la Timișoara, care era trimisă, cel puțin în secolul al XVII-lea, în îndepărtate colțuri ale imperiului.

În ansamblu, dacă Marea Neagră, în urma cuceririlor otomane și a mutării axei comerciale a lumii din Mediterana în Atlantic, și-a pierdut însemnătatea de odinioară pentru comerțul internațional (ceea ce explica declinul Constanței și al Mangaliei), în schimb, Dunărea, ca arteră comercială, a crescut în importanță (de unde și ridicarea porturilor de aici: Hârșova, Isaccea, Măcin), ca urmare a misiunii strategice și economice ce-i revenea în susținerea Istanbulului și a „campaniilor germane". Cu toate acestea, marele fluviu nu a devenit în exclusivitate un râu otoman, căci domnii români au continuat să-și păstreze o anumită jurisdicție asupra Dunării, ei împărțind cu sultanul veniturile unor schele (vaduri), ca Turnu, Chilia, Isaccea (Oblucița) și altele.

---

[1] B.O.A., Istanbul, *Ali Emiri Tasnifi*, nr. 46; statul otoman (*miri*) a distribuit gratuit, în luna zilhice 980 H./4 aprilie–2 mai 1573, 30 cile (kile) (667, 50 kg) de semințe (*tohum*) de orez unor locuitori „din apropierea orașului (*varoș*) Denta", din kazaua Timișoarei.

[2] *Ibidem*, DBRZ–20 630, p. 5, doc. din 19 șaban 1005/8 noiembrie 1597.

[3] *Ibidem*, KPT — 1 771, p. 57, 61, 108 (din șaban 997/1589) ș.a. Ahyolu, vechiul Anchialos, la extremitatea de nord a golfului Burgas.

[4] Izvoarele la Mihai Maxim, *Teritorii românești*, II, p. 684, nr. 99.

[5] Mihai Maxim, Kenneth M. MacKenzie, Eugen Nicolae, *Mudava — le seul atelier monétaire ottoman en Roumanie*, în Histoire Économique et Sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326–1960). Actes du Sixième Congrès International tenu à Aix-en-Provence du Ier au 4 juillet 1992, sous la responsabilité de Daniel Panzac, Peters, Paris, 1995, p. 227–233.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se constată și menținerea unor legături mai întinse ale porturilor dunărene; din Chilia, bunăoară, se exporta grâu nu numai în localitățile de pe litoralul turcesc al Mării Negre, ca la Trabzon (Trapezunt), dar chiar și în ținuturi mai îndepărtate, ca Tripoli, în Siria, unde la 1585 chila de grâu, cumpărată cu 40 de aspri la Chilia, era revândută cu 60 de aspri.

Consecințele formării „pașalâcurilor“ și a „raialelor“ pe teritoriul Țărilor Române. Pe plan politic, prin crearea de posesiuni otomane în jurul Țărilor Române mutilate s-au creat mijloace foarte eficace de supraveghere, de presiune și de control asupra domnilor români: în numai câteva ceasuri de galop călăreții beilor de margine puteau fi în capitalele Moldovei și Țării Românești, impunând politica Porții. Totodată, aceste capete de pod („vârfuri de suliță în coasta țării“) deveneau cuiburi de intrigi îndreptate împotriva domnilor din scaun; de aceea, domnii români căutau să întrețină relații bune cu beii de la serhaturi, în special cu sangeacbeii de Silistra (de care țineau în veacul al XVI-lea ținuturile dobrogene), de Nicopol (de care țineau Turnu și Giurgiu), de Tighina și Cetatea Albă (cu misiunea de supraveghere a Moldovei). În cazuri deosebite, domnii înșiși interveneau la Poartă, propunând recompensarea unor bei sau numirea unor prieteni ai lor în dregătoriile respective.

O situație specială o avea pentru principatul Transilvaniei prezența pașalâcurilor de Timișoara, de Buda și, ulterior, de Oradea, în imediata vecinătate a hotarelor sale. Astfel, spahiii din cetățile de margine făceau dese descinderi în satele principatului, le pustiau, jefuiau sau luau în robie pe locuitori. Numai în deceniul al noulea, otomanii au pustiit peste 30 de sate din Bihor, ducând în robie sute de oameni — bărbați, femei și copii. De aceea, principele Sigismund Báthory se plângea la Poartă, căutând, totodată, sprijin și la regina Angliei, căreia-i comunica faptul că „turcii de la margine sunt mari gâlcevitori de hotar ..., pătrund tot mai adânc“ în Transilvania, pe care „o pustiiesc, o strică și așa zi de zi mută mai înlăuntrul hotarelor și în acest mod ocupă rând pe rând pământuri din țară“[1]. Drept rezultat, o serie întreagă de sate de la marginea principatului, altădată înfloritoare, au dispărut complet, populația lor risipindu-se. Deși de mai mică amploare, astfel de atacuri, răpiri de persoane și furturi de vite se făceau și asupra Moldovei și a Țării Românești dinspre părțile Chiliei și Cetății Albe, sau dinspre „raialele“ dunărene.

De asemenea, în urma creării centurii de posesiuni otomane din jurul Țărilor Române, a revenit locuitorilor acestor principate, în special Moldovei și Țării Românești, sarcina deosebit de grea — uneori depășind valoric cuantumul haraciului — de a aproviziona cetățile de margine și de a le repara. Cum aceste cetăți erau mereu distruse în urma atacurilor cazacilor sau ale altora și cum prestațiunile respective erau tot mai puțin recompensate (scăzute din haraciul țării, remunerate etc.), îndeplinirea acestor obligații a devenit o adevărată povară pentru țările noastre, mai ales pentru locuitorii din apropierea hotarelor, care se retrag, de aceea, tot mai mult spre interior.

---

[1] A. Veress, *op. cit.*, IV, București, 1932, p. 30.

Din punct de vedere militaro-strategic, prin crearea cordonului propriu de cetăți de-a lungul Dunării, otomanii luau sub control efectiv calea cea mai rapidă și mai sigură ce lega Istanbulul de Buda — Dunărea — în vederea asigurării expansiunii spre Europa Centrală. Busbecq, solul habsburgic la Poartă, nota la 1554 că drumul Buda–Belgrad dura pe uscat 12 zile, existând și pericolul atacurilor haiducești, pe când călătoria pe apă dura numai cinci zile. Osteni, cai, tunuri și provizii se puteau transporta acum pe Dunăre spre frontul antihabsburgic (ca, de pildă, la 1565/1566). O dovadă a creșterii însemnătății militare a Dunării pentru statul otoman o constituie și înființarea unor căpitănii ale Dunării (*Tuna Kapudanligi*), care aveau misiunea de a veghea la securitatea circulației pe marele fluviu (de la Buda până la vărsare), într-o vreme în care — din ultimul sfert al veacului al XVI-lea — șeicile căzăcești pătrundeau tot mai mult pe Dunăre și pe Marea Neagră, amenințând chiar Istanbulul.

Prin trecerea Dobrogei sub ocupație militară și administrativă otomană, Poarta își asigurase controlul marelui drum militar și comercial ce trecea pe aici („calea din dreapta“ — *sag kol*— din izvoarele otomane), pe ruta Babadag — Isaccea, făcând legătura dintre capitala otomană și Moldova sau Polonia, iar prin ocuparea părților Banatului, Aradului și Crișanei, otomanii și-au creat puternice capete de pod și de sprijin în lupta cu Habsburgii pentru flancul drept al marelui drum imperial Belgrad — Buda („calea de mijloc“ — *orta kol*), continuând ruta Istanbul — Edirne — Sofia — Niš.

În ansamblu, otomanii și-au întărit considerabil, pentru câteva veacuri, frontiera nordică a imperiului lor (având ca piesă de bază „limesul“ dunărean), cu întreaga rețea de poziții militare de pe flancul drept al principalei direcții de expansiune spre Europa. Totodată, prin înzestrarea cetăților anexate — ele însele însemnate puncte vamale — cu întinse teritorii agricole, Poarta și-a asigurat posibilitatea aprovizionării și a finanțării garnizoanelor de ocupație din surse locale. De asemenea, tot din punct de vedere economic, aceste permanente nevoi militare, în continuă creștere, dar și cele de lux ale clasei dominante, au determinat o vie circulație a mărfurilor și o dezvoltare a meșteșugurilor specifice legate de aceste nevoi (cordovanerie, cuiumgerie — de la *kuyumču*=bijutier — , orfevrărie etc.), ceea ce explică îndeosebi dezvoltarea Babadagului. Aceleași necesități militare, ca și aprovizionarea enormei capitale de pe Bosfor, au făcut ca, aidoma localităților dunărene, Dobrogea însăși să devină o imensă schelă pentru tranzitarea zaherelei moldo-muntene spre Bosfor, fie în direcția Mării Negre, fie înspre sud, pe uscat, pe drumul Adrianopolului.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

Inedite

T.C. Başbakanlîk Osmanlî Arșivi (Arhiva Otomană a Consiliului de Miniștri), Istanbul, fondurile:

Ali Emiri (Înaltele porunci)

D. BKL (Bab-i Defteri. Büyük Kale Kalemi) (Condicile Porții. Cancelaria marilor cetăți)

D. BRZ (Bab-i Defteri. Büyük Ruzmnaçe Kalemi) (Condicile Porții. Marea cancelarie a veniturilor zilnice)

D. CMH (Bab-i Defteri. Cizye Muhasebe Kalemi) (Condicile Porții. Cancelaria gizielelor)

Kepeci (*KPT*), colecțiile (cancelariile) Büyük Ruzmnaçe Kalemi (B) (Cancelaria marilor cetăți) Büyük Ruzmnaçe Kalemi (C) (Noua cancelarie a veniturilor zilnice) Cizye Muhasebe Kalemi (C) (Cancelaria ghizielelor) Mevkufat Kalemi. Ganem Kitabeti (Cancelaria vacâfurilor. Condicile de oi) Büyük Kale (A) (Marile cetăți)

Maliyeden Müdevver Defterleri (*MMD*) (Condicile fiscale)

Mühimme Defterleri (1, 2, 4, 7–11, 13, 74) (Condicile afacerilor importante)

Mühimme Zeyl Defterleri (1–6) (Continuare la condicile afacerilor importante)

Tahrir Defterleri (*TD*), cuprinzând și colecția *Kânunnâme* (Condici de înscrisuri și cărți de legi)

Tapu Tahrir Defterleri (*TTD*) (Condica înscrisurilor funciare)

Edite

a) Documentare și juridice

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanli Kânunnâmeleri ve Tahlilleri* (*Kânunnâme*-lele otomane și analiza lor), I–VIII, Istanbul, 1990–1996.

ALBERI, Eugenio, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato*, s. III, II, Firenze, 1844.

BARKAN, Omer Lütfi, *XV. ve XVI. asîrlarda Osmanlî Imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve malî esaslarî. I. Cilt. Kanunlar* (Bazele juridice și financiare ale economiei agrare în Imperiul otoman în secolele XV–XVI. I, *Kanun*-uri), Istanbul, 1943.

BELDICEANU, Nicoară, *Kilia et Cetatea Albă a travers les documents ottomans*, în Revue des Etudes Islamiques 36, Paris, 1968, 2, p. 215–262.

BELDICEANU-STEINHERR, Irène, *Loi sur la transmission du timar, 1536*, în Turcica 11, 1979.

BERINDEI, Mihnea, VEINSTEIN, Gilles, *Réglements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman 1570*, în Cahiers du monde russe et soviétique 22, 1981, 2–3, p. 251–328.

– *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544–1545. Etude et documents*, Paris–Cambridge (mss.), 1987.

BIEGMAN, Nicolas H., *The Turco-Ragusan relationship. According to the firmâns of Murâd III (1575–1595) existant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague–Paris, 1967.

CORFUS, Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979; *Secolul al XVII-lea*, București, 1983.

DECEI, Aurel, *Tratatul de pace — Sulhname — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare în 1479*, în RIR 15, 1945, 4, p. 465–494.

DECEI, A., VELIMAN, V., *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, în RA 1975, 2, p. 158, 166–169.

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, III, București, 1980; *B. Țara Românească*, I, 1966; XI, București, 1975; *D. Relații dintre Țările Române*, I, București, 1977.

Documente privind istoria României. A. Moldova, XVI, III, București, 1951; *B. Țara Românească, XIV–XV*, București, 1953; *XVI*, III, București, 1952.

GEMIL, Tahsin, *Documente turcești inedite*, în RA 3, 1981, p. 351–355.

– *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești* (*1601–1712*), București, 1984.

HURMUZAKI, Eudoxiu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, 2, București, 1890; II, 1, București, 1891; II, 4, București, 1894; II, 5, București, 1897; III, 1, București, 1880; XI, București, 1900; XIV, 3, București, 1936; supl. II, 1, București, 1893.

INALCIK, Halil, *An Ottoman Document on Bayezid I's Expedition into Hungary and Wallachia*, în *Onuncu Milletlerarasî Bizans Tarihi Kongresi Teblidjleri, Istanbul, 1955* (Comunicările celui de-al X-lea Congres internațional de istorie bizantină), Istanbul, 1957.

– *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea. I. Customs Register of Caffa 1487–1490*, Harvard University Press, 1995.

IORGA, Nicolae, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în AARMSI, ser. II, 20, 1899, p. 439–455.

– *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihail Cantacuzino*, București, 1902.

Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du palais de Topkapi, presenté par Alexandre Bennigsen, Pertev Naili Boratav, Dilek Desaive et Chantal Lemercier-Quelquejay, Paris – La Haye, 1978.

MAXIM, Mihai, *Culegere de texte otomane*, București, 1974.

– *Ottoman Documents concerning the Wallachian salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth century*, în RESEE 26, 1988, 2, p. 113–122.

– *New Turkish Documents concerning Michael the Brave and His Time*, în RRH 32, 1993, 3–4, p. 185–201.

– *Tributul românesc la Înalta Poartă: predare, destinație. Noi documente turcești din secolul al XVI-lea*, în *Radu Manolescu emerito*, ed. Zoe Petre, St. Brezeanu, București, 1996, p. 140–155.

MEHMED, A. Mustafa, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976; II, București, 1983; III, București, 1986.

Mühimme Defterleri (Condicile afacerilor importante), ed. de T.C. Baţbakanlîk Osmanlî Arţivi Genel Müdürlüğü (Direcţia generală a Arhivei Otomane a Consiliului de Miniştri), Ankara, vol. 3, 5, 6, 7, 12, 1993–1998.

ORHONLU, Cengiz, *Telhisler (1597–1607)* (*Telhis-uri...*), Istanbul, 1970.

TVERITINOVA, Anna S., *Agrarnyi stroj Osmanskoj Imperii. Dokumenty i materialy* (Situaţia agrară a Imperiului otoman. Documente şi materiale), Moskva, 1963.

VELIMAN, Valeriu, *Documente turco-osmane privind vilayetul (eyaletul) Timişoarei*, în RA 4, 1985, p. 413–427.

– *O „carte de legământ" (ahid-name) din 1581 privitoare la Transilvania*, în AIIAI 25, 1988, 1, p. 27–44.

VERESS Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I–IV, Bucureşti, 1929–1932.

b) *Narative*

CANTEMIR, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1973.

– *Istoria Imperiului otoman. Creşterea şi scăderea lui*, traducere română de dr. Iosif Hodoşiu, partea I–II, Bucureşti, 1876.

Călători străini despre Ţările Române, ed. Maria Holban, I, Bucureşti, 1968; II–V, Bucureşti, 1970–1973; VII, Bucureşti, 1980; VIII, Bucureşti, 1983, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu; VI, Bucureşti, 1976, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Mustafa A. Mehmed.

CHALCOCONDIL, Laonic, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958.

COSTIN, Miron, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

CRITOBUL din Imbros, *Din domnia lui Mehmed al II-lea, anii 1451–1467*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1963.

Cronici turceşti privind Ţările Române, Bucureşti, I, 1966, ed. Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed; II, 1974, ed. M. Guboglu; III, 1980, ed. M. Mehmed.

Cronicile slavo-române publicate de Ion Bogdan, ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

DUCAS, Mihail, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958.

NECULCE, I., *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982.

(NECULCE), *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul Mihail*, ed. critică de Zamfira Mihail şi Paul Mihail, Cuvânt înainte de Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, 1980.

RYCAUT (RICAUT), Paul, *The present state of the Ottoman Empire*, London, 1668.

SELÂNIKI, Mustafa, *Tarih* (Cronică), I–II, ediţie critică de Mehmet Ipşirli, Istanbul, 1989.

SPHRANTZES, Giorgios, *Memorii (1401–1477)*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966.

URECHE, Grigore, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

Lucrări generale și speciale

ALEXANDRESCU-DERSCA-BULGARU, Maria Matilda, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană (sec. XV–XVII)*, în Studii 26, 1973, 1, p. 33–48.

ANDREESCU, Ștefan, *Restitutio Daciae*, I, București, 1980.

BELDICEANU, Nicoară, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, în REI 2, 1969, p. 239–266.

BELDICEANU, N., BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, CAZACU, Matei, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, în Bulletin of the School of Oriental and African Studies 45, 1982, 1, p. 51–53.

BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina, *Repertoriul descoperirilor monetare otomane din teritoriile locuite de români (sec. XV–XVI)*, în Caietul seminarului special de științe auxiliare, Facultatea de Istorie, Universitatea București, 1989.

BERZA, Mihai, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XVe–XVIIe siècles*, în Idem, *Pentru o istorie a vechii culturi românești*, Culegere de studii editată cu o introducere și note de Andrei Pippidi, București, 1985, p. 75–103.

BRAUDE, Benjamine, LEWIS, Bernard, eds., *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, I, New York–London, 1982.

BRAUDEL, Fernand, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, I–IV, București, 1985–1986.

– *Structurile cotidianului*, I–II, București, 1984.

CAZACU, Matei, *L'impacte ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452–1454)*, în RRH 12, 1973, 1, p. 159–193.

CĂZAN, Ileana, *Habsburgii și otomanii la linia Dunării. Tratate și negocieri de pace. 1526–1576*, București, 2000.

CERNOVODEANU, Paul, *Les échanges économiques dans l'évolution des relations roumano-turques (XVe–XVIIIe siècles)*, în RESEE 16, 1978, 1, p. 81–90.

CIOBANU, Veniamin, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV–XVI*, București, 1985.

CIOCÂLTAN, Virgil, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în RdI 29, 1976, 11, p. 1767–1790.

– *Competiția pentru controlul Dunării inferioare*, în RdI 35, 1982, 10, 11, p. 1088–1099, 1191–1203.

COURBAGES, Youssef, FARGUES, Philippe, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc*, Paris, 1992.

CVETKOVA, B.A., GJACA, A.P., *Fragment nouvellement découvert du grand registre celepkesan pour la Bulgarie du nord-est et la région de Dobroudja (1573)*, în Izvestja na Narodnata Biblioteka «Kiril i Metodii» 14 (20), 1976, p. 349–360.

CVETKOVA (ȚVETKOVA), Bistra, *Registrul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX), București, 1971, p. 107–150.

DANIȘMEND, Ismail Hami, *Izahli Osmanlî Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), Istanbul, fasc. 1–10, f.a.

DECEI, Aurel, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978.

– *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî, după unele documente turcești inedite (1533–1534)*, în SMIM 7, 1974, p. 101–160.

FATTAL, E., *Le statut légal des non-musulmans en pays de l'Islam*, Beyrouth, 1958.

FELEZEU, Călin, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta otomană (1541–1688)*, Cluj-Napoca, 1997.

FENEȘAN, Cristina, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului, Lugojului și Caransebeșului*, în Banatica 4, 1977, 223–238.

– *Începutul dominației otomane asupra Banatului la 1541*, în RA 1, 1987, p.38–45.

– *Un aspect méconnu de la fondation de l'eyalet de Timișoara: l'instauration des autorités ottomanes à Timișoara en 1552*, în RESEE 27, 1989, 1–2, p. 73–81.

– *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997.

GEMIL, Tahsin, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, în RA 45, 1983, 2, p. 117–128.

– *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991.

GEORGESCU, Valentin Al., *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980.

GHIAȚĂ, Anca, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în Studii istorice sud-est europene, I. Culegere îngrijită de Eugen Stănescu, București, 1974, p. 43–126.

– *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV–XIX*, în MSI, ser. IV, t. 1, 1975–1976, 1978, p. 71–106.

– *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în MSI, ser. IV, t. 5, 1980, p. 29–61.

GIURESCU, Constantin C., *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977.

– *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, 1968.

GIURESCU, Dinu C., *Ob eksporte soli iz Rumynskih gosudarstv na Balkanskij Poluostrov pri feodalizme* (Despre exportul sării din Țările Române spre Peninsula Balcanică în feudalism), în RESEE 3–4, 1963, p. 421–462.

GONȚA, G.V., *Lupta poporului moldovenesc împotriva expansiunii osmane*, Chișinău, 1986.

GOROVEI, Ștefan S., *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea primului secol de relații româno-otomane*, în AIIAJ 27, 1980, p. 629–667.

– *Câteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane în veacurile XV–XVI*, în Românii în istoria universală, I, coordonatori I. Agrigoroaie, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1986.

GÖKBILGIN, Tayyib M., *La structure des relations Turco-Roumaines et des raisons de certains Hüküms, Fermans, Berats et Ordres des Sultans adresées au princes de la Moldavie et de la Valachie au XVI et XVII siècles*, în Belleten, Ankara, 42, 1978, 1 268, p. 761–766.

GROZDANOVA, Elena, *Fiskal'nyje funkzii i obrazannosti bolgarskih knezov i kodjabasiev* (Funcții fiscale și instruirea cnejilor și cogeabașilor bulgari), în Bulgarian Historical Review 1, 1973, 3, p. 42–60.

– *Les fondements économiques de la commune rurale dans les régions bulgares*, în Etudes balkaniques, Sofia 1, 1974, p. 30–45.

GUBOGLU, Mihail, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în REI 1, 1969, p. 52–69.

– *Osmanlîlarîn Romen Ülkeleriyle ilk devirdeki (1368–1456) Ilișkileri Hakkînda bazî Belirtme ve Tespitler* (Unele informații și precizări privind prima etapă a relațiilor otomanilor cu

Țările Române, 1368–1456), în IX. Türk Tarih Kongresi, 21–25 Eylül 1981 — Ankara, Bildiri Ozetleri (Al IX-lea Congres turc de istorie..., Rezumatele comunicărilor), Ankara, 1981.

GÜÇER, Lütfi, *XV–XVII. Asîrlarda Osmanlî Imparatorludğunda Tuz Inhisarî ve Tuzlalarîn Ițletme Nizamî* (Monopolul sării și organizarea exploatării sărăriilor în Imperiul otoman în secolele XV–XVII), în Istanbul Universitesi Iktisat Fakültesi Mecmuasî 23, oct. 1962–febr. 1963, 1–2, p. 97–143.

ILIESCU, Octavian, *Cu privire la haraciul Țărilor Române în secolul al XVI-lea*, în RdI 32, 1979, 3, p. 10–12.

INALCIK, Halil, art. *Boghdan* (Moldavia), în *Encyclopaedia of Islam/Encyclopédie de l'Islam*^{2}, Leyden, I, 1960, p. 1252–1253; *Budjak* (Southern Besarabia), în *Ibidem*, p. 1260–1287; *Bender*, în *Ibidem*, p. 1166–1167; *dar al-ahd*, în *Ibidem*, II, p. 118–119; *Dobroudja*, în *Ibidem*, p. 613; art. *Imtizât* (Privileges), II. *The Ottoman Empire*, în *Ibidem*, III, p. 1179.

– *An Economic and Social History of the Ottoman Empire. 1300–1914*, edited by Halil Inalcik with Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994.

– *Imperiul otoman. Epoca clasică. 1300–1600*. Ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, București, 1996.

JELAVICH, Barbara, *History of the Balkans*, I, Cambridge University Press, 1989.

JOIȚA, Virgil, *Domnia lui Mircea cel Mare — temelie a independenței și renașterii naționale a poporului român. Între politică și istorie în epoca luminilor*, în Marele Mircea Voievod, coord. Ion Pătroiu, București, 1987, p. 311–329.

MATEESCU, Tudor, *Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în BOR 95, 1977, 9–12, p. 971–975.

– *Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în AIIAI 17, 1980, p. 609–614.

MATEI, Ion, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (particulièrement la Valachie)*, în RESEE 10, 1972, 1, p. 65–81; 11,1973, 1, p. 81–95.

– *Raporturile juridice cu Imperiul otoman*, în *Istoria dreptului românesc*, I, București, 1980, p. 462–474.

MAXIM, Mihai, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1536 et 1574*, în AIESEE. Bulletin 10, 1972, 2, p. 233–261.

– *Circonstances de la majoration du kharadj payé par la Valachie à l'Empire ottoman durant la période 1540–1575*, în AIÉSEE. Bulletin 12, 1974, 2, p. 367–381.

– *Considérations sur la circulation monétaire dans l'Empire ottoman et les pays Roumains dans la seconde moitié du XVI*^{e} *siècle*, în RESEE 13, 1975, 3, p. 367–381.

– *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVI*^{e} *siècle*, în RESEE 15, 1977, 2, p. 207–232.

– *Documente noi despre războiul moldo-otoman din 1574*, în Din lupta poporului român pentru independență, coord. I. Scurtu, București, 1977.

– *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în AUB Istorie 28, 1979, p. 99–109.

– *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea,* în RdI 32, 1979, 9, p. 1731–1765.

– *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe–XVIIe siècle),* în AUB Istorie 29, 1980, p. 85–89.

– *Les relations des pays roumains avec l'archêveché d'Obrid à la lumière de documents turcs inédits,* în RESEE 19, 1981, 4, p. 653–672.

– *Din istoria relațiilor româno-otomane — „capitulațiile"*, în Anale 28, 1982, 6, p. 34–68.

– *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul XVI-lea,* în RdI 36,1983, 8–9, p. 802–817, 879–890.

– *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padișahi contra aspru,* în CN 5, 1983, p. 129–152.

– *Le statut des pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVIe–XVIIIe siècles,* în RRH 24, 1985, 1, p. 29–50.

– *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu.* Cu o prefață de prof. Halil Inalcik, București, 1993.

– *Haraciul Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al veacului XVI,* în SMIM 12, 1994, p. 3–46.

– *Beilerbei și domn,* în D. Prodan, *Puterea modelului,* Cluj-Napoca, 1995, p. 50–57.

– *The Romanian Principalities and the Ottoman Empire (1400–1878)*, în *Romania. A Historic Perspective.* Edited by Dinu C. Giurescu and Stephen Fischer-Galați, Boulder–New York, 1998, p. 105–131 (varianta românească în *O istorie a românilor. Studii critice,* ed. de Dinu C. Giurescu, St. Fischer-Galați, Ioan Aurel Pop, București, 1999).

– *On the Right to Strike Currency of the reigning Princes of Moldavia and Wallachia During the Period of Ottoman Suzerainty,* în Osmanlî Araștîrmalarî (The Journal of Ottoman Studies), 18, Istanbul, 1998, p. 69–88.

– *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Etudes et documents,* Istanbul, 1999.

MAXIM, Mihai, MACKENZIE, Kenneth, NICOLAE, Eugen, *Mudava — le seul atelier monétaire en Roumanie,* în Histoire Économique et Sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326–1960). Actes du Sixième Congrès International tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 juillet 1992, sous la responsabilité de Daniel Panzac, Peters, Paris, 1995, p. 227–233.

MEHMED, Mustafa A., *Istoria turcilor,* București, 1976.

Mufassal Osmanlî Tarihi (Istoria otomană dezvoltată), I–III, Istanbul, 1958–1963.

MURGESCU, Bogdan, *O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?,* în SAI 51–52, 1985, p. 268–274.

– *Avatarurile unui concept: monopol comercial otoman asupra Țărilor Române,* în RdI 1, 1990, 9–10, p. 819–845.

– *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea,* București, 1996.

NĂSTUREL, Petre Șt., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654,* Roma, 1986.

NICOLAE, Eugen, *Problèmes actuels de la numismatique ottomane en Roumanie,* în Caietele Laboratorului de studii otomane 2, 1993, p. 49–54.

– *Imitations et contrefaçons des aspres ottomans en Roumanie (fin XVe — début du XVIe siècle)*, în T. Hackens et al. (eds), Proceedings of the XIth International Numismatic Congress, 3 (Louvain-la-Neuve), 1993, p. 305–307.

PANAITE, Viorel, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina djihadului*, în AIIAI 22, 1985, 2, p. 409–419; 23, 1986, 1, p. 707–718.

– *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval*, în AIIAI 24, 1987, 2, p. 567–586; 25, 1988, 2, p. 397–413; 26,1989, 2, p. 397–413.

– *Câteva observații privind reglementările de pace româno-otomane*, în Românii în istoria universală, III, Iași, 1988, p. 469–492.

– *Cutuma în relațiile româno-otomane (secolele XVI–XVIII). Punct de vedere pentru o discuție istoriografică*, în AIIAI 30, 1993, p. 507–522.

– *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor* (*secolele XV–XVII*), București, 1998.

PANAITESCU, P.P., *De ce n-au cucerit turcii Țările Române*, în Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială, București, 1947, p. 131–159; ed. a II-a, Postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei și Maria-Magdalena Székely, București, 1994.

PAPACOSTEA, Șerban, *La Moldavie. Etat tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455–1456*, în RRH 13, 1974, 3, p. 445–461.

– *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV–XV: ficțiune politică și realitate istorică*, în Stat, societate, națiune. Interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1982, p. 93–106.

PIPPIDI, Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române, în secolele XVI–XVIII*, București, 1983.

REZACHEVICI, C., *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV–XVI*, București, 2001.

SEMIONOVA, L.E., *Otnošenija Dunajskih Knjažestv s Osmanskoi Imperiej v kontze XV–načale XVI vv.* (Relațiile Principatelor Dunărene cu Imperiul otoman la sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI), în Osmanskaja Imperija i strany Tzentralnoj i Vostočnoj i Iugo-Vostočnoj Evropy v XV–XVI vv. (Imperiul otoman și țările Europei Centrale Răsăritene și Sud-Estice în sec. XV–XVI), Moskva, 1984.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Țara Românească de la Basarab „Întemeietorul" la Mihai Viteazul*, București, 1970.

THEODORESCU, Răzvan, *Contacte artistice româno-otomane* (*1500–1800*), în Caietele Laboratorului de studii otomane, București 1,1990, p. 201–226.

VELIMAN, Valeriu, *Câteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în AIIAI 19, 1982, p. 289–301.

– *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în RA 1984, 2, p. 203–214.

Capitolul VIII

„RĂZBOIUL CEL LUNG“ (1593–1606) ȘI RESURECȚIA ROMÂNEASCĂ

Regimul de dominație otomană, pe care-l cunoșteau Țările Române de la mijlocul secolului al XVI-lea, s-a agravat spre sfârșitul secolului, în contextul profundei crize economice și politice, care a cuprins întreg Imperiul otoman, tricontinental.

După moartea lui Soliman Magnificul (1566), întinsul imperiu a intrat într-o perioadă de decădere, la care a contribuit, în afara determinărilor de natură economică, un șir de sultani incapabili și de mari viziri mediocri. Luxul din seraiul sultanal necesita sume tot mai mari de bani și ele se obțineau prin jefuirea provinciilor dependente de imperiu sau care se aflau în componența acestuia. Guvernarea provinciilor era vândută pur și simplu celor care ofereau mai mult. Demnitarii otomani căutau, prin mijloacele cele mai tiranice, să stoarcă de la populație o avere cât mai mare, în așa fel încât, odată îndepărtați, să aibă cu ce-și redobândi vechea situație sau cu ce să ducă pe viitor o viață lipsită de griji.

Decăderea militară a Imperiului otoman, marcată și prin încetarea războaielor de cucerire, a făcut să crească, spre sfârșitul secolului al XVI-lea forțele centrifuge din cadrul imperiului. Provincii, diferite ca nivel de dezvoltare, strânse în imperiu nu din interese economico-politice, ci prin forța militară otomană, manifestau tot mai mult tendințe de eliberare.

Creșterea dependenței Țărilor Române față de Poarta otomană și situația din Imperiul otoman explică de ce o serie de schimbări intervenite în structura socio-economică a statelor românești nu a dus la rezultatele pe care schimbări similare, dar mult mai profunde, le-au produs în alte părți ale Europei, contribuind la crearea statelor moderne.

Domnii Țărilor Române, pierzându-și din atributele de suveranitate, „de sine stătători“, au devenit, în unele cazuri, simpli „ispravnici“ ai sultanului, schimbați pe tron după bunul plac al acestuia. Numirea lor în scaun implica sume mari de bani, care, oricât de mari ar fi fost, nu puteau sătura lăcomia înalților dregători otomani. Pentru domnia Moldovei, Iancu Sasul dădea, în 1579, în afară de haraci, suma de 120 000 de galbeni. Pe Petru Cercel cumpărarea tronului Țării Românești l-a costat 1 160 000 de galbeni. Petru Șchiopul, ca să-și păstreze domnia în Moldova, trimitea, în 1589, un plocon de 200 000 de galbeni sultanului și 60 000 de galbeni marelui vizir. „Mai apoi — scrie Grigore Ureche — văzându nevoia țărâi, că turcii pre obiceiul lor cel spurcat și neastâmpăratu de lăcomie,

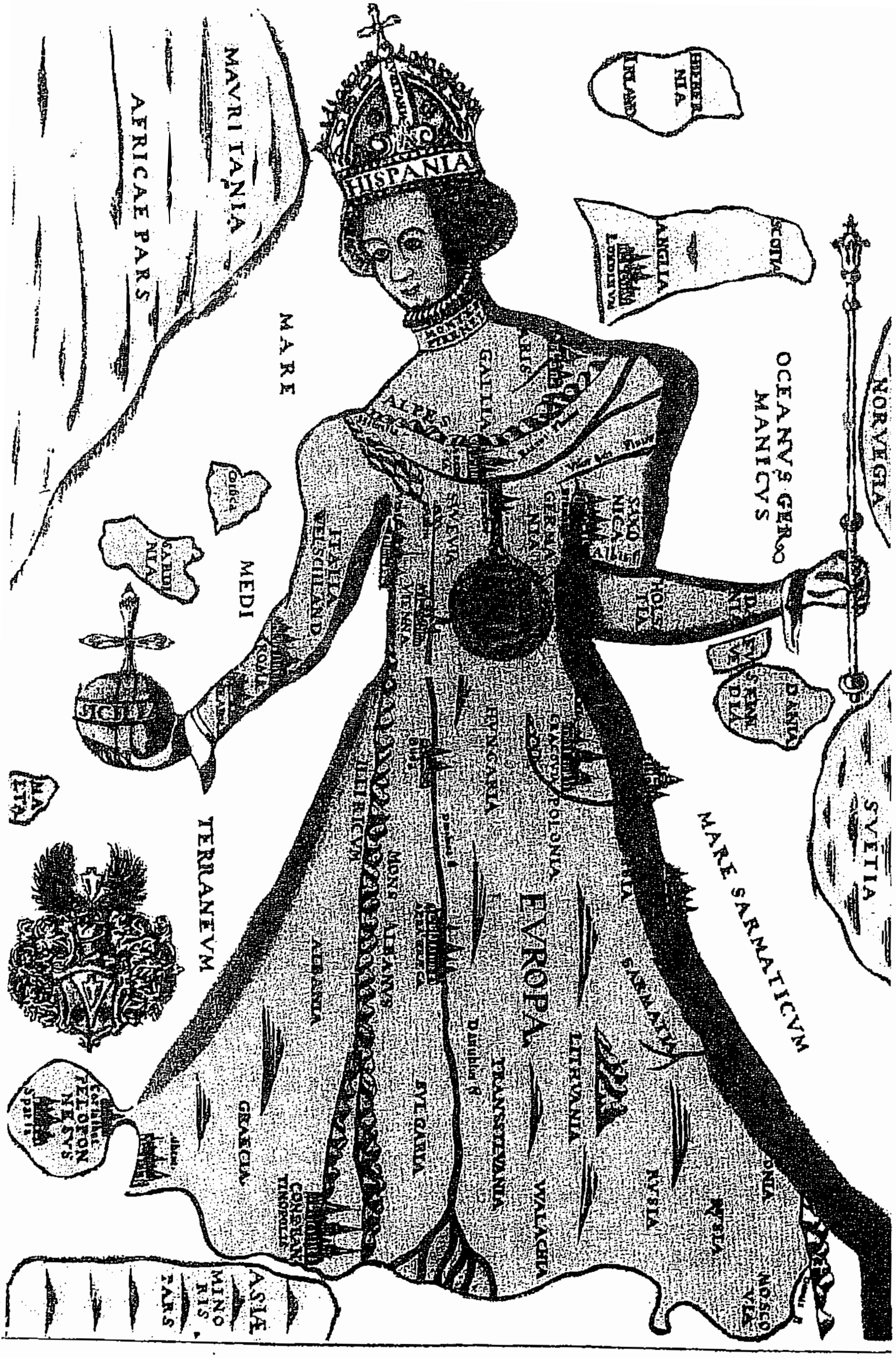
HISPANIA
MAVRITANIA
AFRICAE PARS
MARE MEDITERRANEVM
HIBERNIA
IRLAND
ANGLIA
SCOTIA
OCEANVS GERMANICVS
NORVEGIA
GALLIA
ALPES
GERMANIA
SAXONIA
CORSICA
SARDINIA
SICILIA
ITALIA
DANIA
SVETIA
BOHEMIA
HVNGARIA
POLONIA
EVROPA
MARE SARMATICVM
LITVANIA
DANVBIVS
TRANSILVANIA
WALACHIA
ALBANIA
BVLGARIA
GRAECIA
CONSTANTINOPOLIS
RVSSIA
MOSCOVIA
PELOPONNESVS
ASIAE MINORIS PARS

Fig. 102 Harta Europei din 1592, tipărită la Londra. Pe ea apar Țările Române: Transilvania separat, iar Muntenia și Moldova sub numele generic de „Walachia".

trimiseră de cerea bani, ca să le dea mai mult decât adetul țărâi"[1], Petru Șchiopul a părăsit domnia.

Sumele de bani cheltuite pentru obținerea și păstrarea tronului erau împrumutate, de cele mai multe ori, de pretendenții la domnie de la bancherii din Imperiul otoman. Aceștia își trimiteau oamenii lor pe lângă domnii care le erau îndatorați, sau veneau chiar ei în Țările Române ca să-și recupereze capitalul investit, precum și dobânzile. Concesionându-li-se strângerea dărilor, cămătarii otomani jefuiau țara, prin bună înțelegere cu domnul. Ei căutau să-și redobândească, într-un timp cât mai scurt și în proporții mărite, banii investiți.

Vechilor dări impuse țărănimii li s-au adăugat noi obligații în produse și în bani, din care se plăteau datoriile și darurile extaordinare la care domnii erau obligați pentru a obține și păstra protecția Porții otomane.

Situația țărănimii din Țara Românească și Moldova ajunsese, din cauza îndatoririlor la care era impusă, să fie mai grea decât aceea din provinciile stăpânite direct de Imperiul otoman.

Sub formă de cămătari sau negustori, reprezentanți ai intereselor otomane, de origine etnică diversă, au început să se stabilească în număr mare în Principatele Române. Moldova și Țara Românească au pierdut vechiul privilegiu potrivit căruia elementele otomane nu aveau voie să se stabilească pe teritoriul lor.

Obligațiile rezultate din creșterea dependenței politice și economice a Principatelor Române față de Imperiul otoman, ca și mărirea cuantumului obligațiilor țăranilor față de stăpânii de pământ au dus la izbucnirea, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a unor mișcări sociale. În unele cazuri, acestea au căpătat un caracter mai larg, social și politic, au îmbrăcat forme organizate, transformându-se în adevărate războaie de eliberare sub conducerea unor domnitori de seamă, cum au fost Ion Vodă cel Cumplit și Mihai Viteazul.

1. Personalitatea lui Mihai Viteazul

Mihai Viteazul a ocupat tronul Țării Românești în toamna anului 1593, într-un moment în care conjunctura internațională părea favorabilă ridicării Țărilor Române de pe panta prăbușirii economice și a pierderii ființei lor statale. „Începuseră turcii — se arăta în *Letopisețul Cantacuzinesc* — a coprinde Țara Românească și a-și face locașuri și meceturi ... și pretutindenea era vaet și suspin de răul turcilor"[2].

În timp ce flăcările insurecționale au izbucnit în mai multe părți ale Imperiului otoman — în Africa de nord și Egipt, în Asia Mică și în sud-estul Europei — o parte a statelor europene s-au grupat, din inițiativa papei Clement al VIII-lea, în „Liga Sfântă". Au aderat la aceasta Spania, Imperiul habsburgic, statele germane, ducatele Toscana, Mantova și Ferrara, ca și Țările Române, Transilvania, Moldova și Țara Românească. Scopul acestei alianțe de state era paralizarea sistemului ofensiv otoman și sprijinirea luptei de eliberare națională a popoarelor creștine, supuse Imperiului musulman.

---

[1] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1987, p. 161–162.

[2] *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 54–55.

Se preconiza ca direcția de atac împotriva Imperiului otoman să fie pe uscat, puterile creștine părăsind, după lupta navală de la Lepanto (1571), ideea de luptă ofensivă navală împotriva turcilor.

Spațiul românesc avea să devină o importantă scenă de confruntări politice și militare între creștini și musulmani și, totodată, între Imperiul habsburgic, Imperiul otoman și Regatul polon, ale căror interese se ciocneau în și pentru teritoriile românești.

Mihai Viteazul a aderat la „Liga Sfântă" și a trecut la măsuri de desprindere a Țării Românești din sistemul politico-economic otoman. Ideea creștină, în numele căreia se ridicaseră în secolele XIV–XV un Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, a constituit, și la sfârșitul secolului al XVI-lea, forța care integra Țările Române în unitatea „Republicii Creștine", fiind, în același timp, factor potențator al luptei lor pentru libertate.

Mihai Viteazul, în definirea programului său politic, a invocat, nu o dată, atașamentul față de Creștinătate și și-a prezentat faptele ca decurgând din rolul ce și l-a asumat de apărător al Creștinătății. În memoriul adresat în anul 1601 împăratului Rudolf al II-lea el arăta: „Provincia mea, Țara Românească, nu e mai departe de scaunul tiranului, ce se numește Constantinopol, decât cale de cinci zile și numai Dunărea o desparte de teritoriul dușmanului. În această țară, aș fi putut trăi liniștit, sigur și fără nici o frică, dacă nu mă simțeam chemat de credința mea față de Majestatea Voastră și față de întreaga Creștinătate. Eu însă, nevrând să sporesc puterea turcilor prin ostașii mei, spre distrugerea creștinilor, de bună voie m-am arătat gata a lua parte la Liga Creștină, fapt prin care mi l-am făcut pe tiran dușman de moarte și însetat după sângele meu"[1].

Născut creștin ortodox și rămas credincios acestei confesiuni — în ciuda insistenței papei de a trece la biserica romano-catolică și a unor zvonuri că ar fi gata să îmbrățișeze catolicismul, în schimbul recunoașterii lui de către suveranul pontif ca principe al Transilvaniei — Mihai Viteazul și-a construit, prin acte de ordin religios (ctitor de locașuri religioase pe întreg teritoriul locuit de români, reformator în timpul domniei a vieții religioase în direcția întăririi și creșterii prestigiului ortodoxiei și slujitorilor ei), imaginea de „bun creștin", imagine receptată ca atare de contemporani. Andronic Cantacuzino, relatându-i, într-o scrisoare din 14 noiembrie 1593 lui Petru Șchiopul, fost domn al Moldovei, înscăunarea lui Mihai Viteazul, ținea să sublinieze că: „... l-am făcut domn al Țării Românești pe banul Mihai ... sărmana țară este mulțumită și au înălțat rugăciuni lui Dumnezeu pentru că i-a învrednicit și le-a dat un astfel de păstor bun, creștin cu milă de săraci și cu frică de Dumnezeu"[1].

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 616.

Calitatea de „bun creștin cu milă de săraci", ca trăsătură a personalității lui Mihai Viteazul, i-a dictat angajarea în ultima mare încercare de cruciadă târzie din istoria universală și i-a înlesnit motivația religioasă a acțiunilor sale politico-diplomatice și militare, mărturii concludente ale unei politici de stat bine gândite.

O a doua trăsătură definitorie a personalității lui Mihai Viteazul a fost asumarea responsabilității, în calitatea lui de domnitor, a tradiției politice a țării. Controverselor în privința originii sale domnești, el le-a răspuns prin afirmarea repetată a legitimității domniei ocupate de el și, mai ales, prin faptele lui pilduitoare, de mare domnitor, continuator și, totodată, creator de tradiție politică. Oficial, a fost considerat, pentru a accede la tron, ca fiu nelegitim al lui Pătrașcu vodă cel Bun și al Tudorei, presupusă — după opinia unor istorici contemporani — a fi din neamul Cantacuzinilor, sora lui Iane banul și a lui Andronic, mare vistier.

Mihai Viteazul s-a născut la 1557 sau 1558 și a început „cursul onorurilor" publice cu dregătoria de *ban de Mehedinți*; a ajuns apoi *mare stolnic*, *mare postelnic*, *mare agă*, urcând până la cea mai înaltă dregătorie a țării, după domnie — *marea bănie a Craiovei*. Mihai era — consemnează cronica faptelor sale — „vestit tuturor, atât prin rangul părintelui și privilegiul nașterii, cât și prin frumusețea armonioasă a trupului și prin statura lui mândră. De asemenea, <era> vrednic de lauda cea mai mare prin virtuțile cele mai alese, prin marea sa evlavie către Dumnezeu, prin iubirea de țară, prin bunăvoința față de cei deopotrivă cu el, prin omenie față de cei mai mici ca el, în sfârșit față de toți prin dreptate, adevăr, statornicie, mărinimie și deprinderea altor <virtuți> de acest fel ...<era> drag tuturor celor buni pentru darurile înalte ale sufletului său nobil cu adevărat, pornit chiar prin fire să săvârșească isprăvi grele, ca și pentru cuvântul său...înțelept"[2].

Prin căsătoria cu doamna Stanca, nepoata marelui ban Dobromir, Mihai Viteazul a moștenit o avere importantă, pe care, ca dregător, a știut să o crească, ajungând să fie unul dintre cei mai puternici oameni ai vremii.

Legăturile de familie ca și dregătoriile deținute în Oltenia au făcut ca Mihai Vodă să-și pregătească în provincia din dreapta Oltului accesul la domnie și să-și proiecteze marile planuri în slujba țării și a Europei creștine.

Ca ban de Mehedinți și mare ban al Craiovei, Mihai Viteazul era moștenitorul tradiției pe care o creaseră altă dată boierii Craiovești care, în momente de criză a instituției Domniei, au intervenit energic, răsturnând domnii slabe și impunând în fruntea țării membrii din familia lor. A fost cazul lui Neagoe Basarab.

Implicarea lui Mihai Viteazul — înainte de a urca pe scara dregătoriilor — într-o lume de afaceri negustorești, șederea lui mai mulți ani în capitala Imperiului otoman — fapt ce i-a înlesnit o bună cunoaștere a limbii turcești, ca și a celei grecești — i-au

---

[1] *Ibidem*, p. 66–67.

[2] Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul*, în SMIM 3, 1959, p. 61.

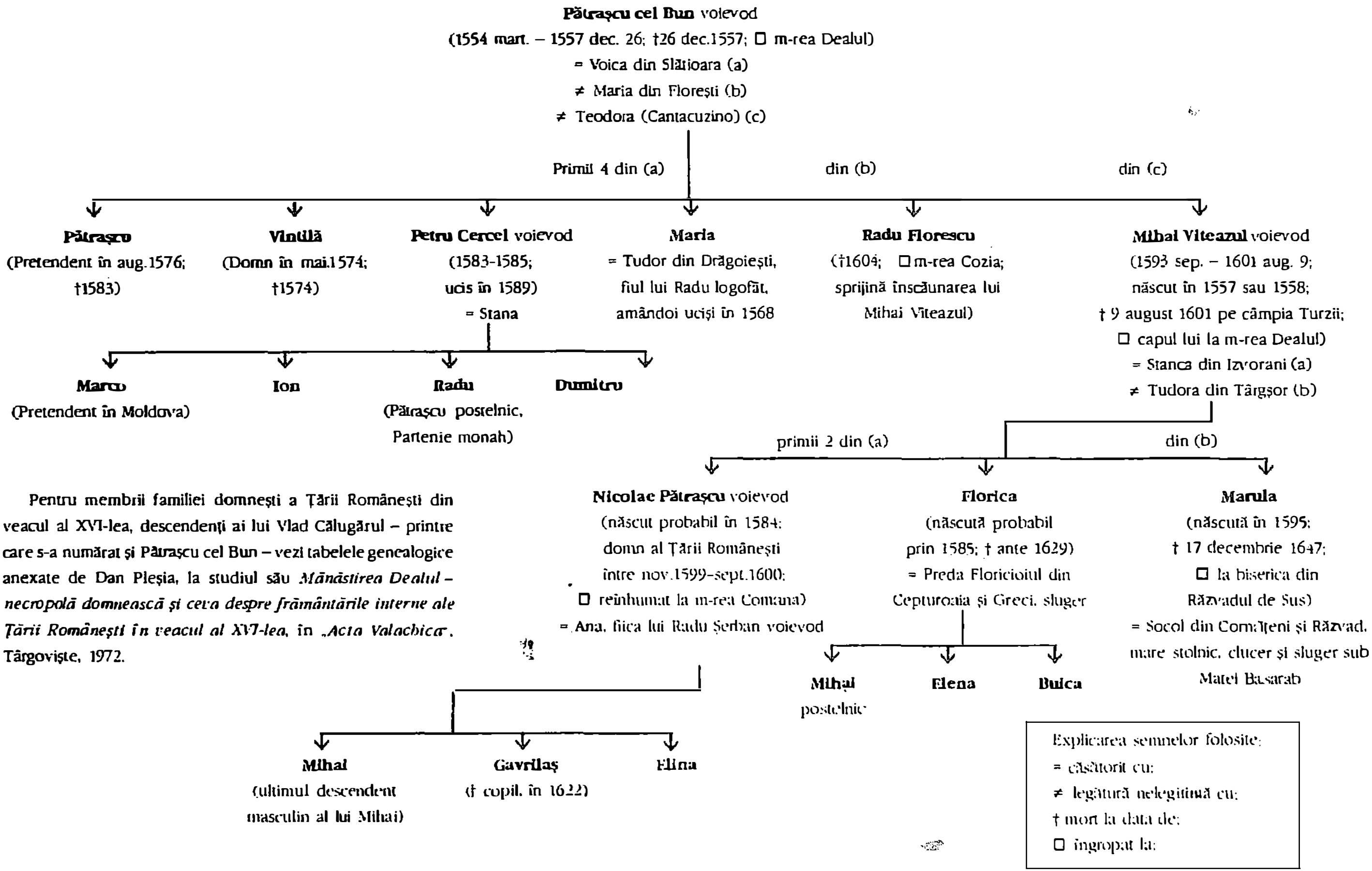
Pătraşcu cel Bun voievod
(1554 mart. – 1557 dec. 26; †26 dec.1557; ☐ m-rea Dealul)
= Voica din Slătioara (a)
≠ Maria din Floreşti (b)
≠ Teodora (Cantacuzino) (c)
Primii 4 din (a)
din (b)
din (c)
Pătraşcu
(Pretendent în aug.1576; †1583)
Vintilă
(Domn în mai.1574; †1574)
Petru Cercel voievod
(1583-1585; ucis în 1589)
= Stana
Maria
= Tudor din Drăgoieşti, fiul lui Radu logofăt, amândoi ucişi în 1568
Radu Florescu
(†1604; ☐ m-rea Cozia; sprijină înscăunarea lui Mihai Viteazul)
Mihai Viteazul voievod
(1593 sep. – 1601 aug. 9; născut în 1557 sau 1558; † 9 august 1601 pe câmpia Turzii; ☐ capul lui la m-rea Dealul)
= Stanca din Izvorani (a)
≠ Tudora din Târgşor (b)
Marco
(Pretendent în Moldova)
Ion
Radu
(Pătraşcu postelnic, Partenie monah)
Dumitru
primii 2 din (a)
din (b)
Nicolae Pătraşcu voievod
(născut probabil în 1584; domn al Ţării Româneşti între nov.1599–sept.1600; ☐ reînhumat la m-rea Comana)
= Ana, fiica lui Radu Şerban voievod
Florica
(născută probabil prin 1585; † ante 1629)
= Preda Floricioiul din Cepturoaia şi Greci, sluger
Marula
(născută în 1595; † 17 decembrie 1647; ☐ la biserica din Răzvadul de Sus)
= Socol din Cornăţeni şi Răzvad, mare stolnic, clucer şi sluger sub Matei Basarab
Mihai
postelnic
Elena
Buica
Mihai
(ultimul descendent masculin al lui Mihai)
Gavrilaş
(† copil, în 1622)
Elina
Explicarea semnelor folosite:
= căsătorit cu;
≠ legătură nelegitimă cu;
† mort la data de;
☐ îngropat la;

Pentru membrii familiei domneşti a Ţării Româneşti din veacul al XVI-lea, descendenţi ai lui Vlad Călugărul – printre care s-a numărat şi Pătraşcu cel Bun – vezi tabelele genealogice anexate de Dan Pleşia, la studiul său *Mănăstirea Dealul – necropolă domnească şi ceva despre frământările interne ale Ţării Româneşti în veacul al XVI-lea*, în „Acta Valachica", Târgovişte, 1972.

Fig. 103 Genealogia familiei lui Mihai Viteazul.

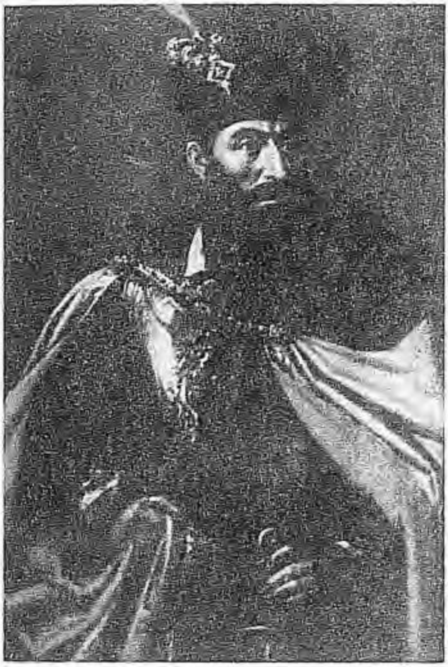

Fig. 104 Mihai Viteazul.

dat posibilitatea să călătorească mult, să se informeze asupra rânduielilor din lumea otomană, să fie la curent cu mersul evenimentelor internaționale și să-și creeze întinse relații, mai ales în mediul levantin. El era dintre acei „oameni noi", care știau să vadă, să afle, să prețuiască banii și să-i folosească eficient. Acest fapt își va dovedi însemnătatea în demersurile pe care Mihai Vodă le-a întreprins în vederea ocupării tronului, ca și în realizarea planurilor sale politice.

Bănuit de Alexandru cel Rău (1592–1593) că vrea să ajungă domn, Mihai Viteazul a trecut prin momente grele; a cunoscut amarul zilelor de pribegie; a reușit însă, prin puterea banilor, să obțină bunăvoința dregătorilor otomani din preajma sultanului și, prin influența rudelor sale, rezidente la Istanbul, să capete scaunul domnesc.

Ca domn al unei țări situată în prima linie a confruntărilor dintre creștini și otomani și care cunoștea pretențiile tot mai împovărătoare ale Porții otomane, Mihai Viteazul a înțeles că, față de schimbările ce se manifestau în viața internațională, nu poate fi indiferent și nici neutru. Aceste schimbări trebuiau folosite pentru a da un nou curs statutului politic al Țării Românești.

Înzestrat cu simț diplomatic, conturându-și lucid planurile de acțiune, Mihai Viteazul a căutat, odată ajuns la cârma Țării Românești, să întrețină legături cu voievozii Moldovei, cu principii Transilvaniei, cu conducătorii mișcării de eliberare a popoarelor din Balcani și cu organizatorii cruciadei antiotomane, pentru a iniția și a duce, cu sorți de izbândă, lupta împotriva turcilor.

În prima fază, planul politic al lui Mihai Viteazul a vizat eliberarea țării, înlăturarea dominației otomane. Domnitorul a căutat să prezinte interesul statal românesc ca fiind o cauză a lumii creștine, scopul urmărit de el fiind transformarea țării sale în „scut de apărare a întregii Creștinătăți".

În vederea luptei împotriva turcilor, Mihai Viteazul a luat măsuri pe plan intern, de natură să consolideze instituția domniei și să-i sporească veniturile; a lovit în boierimea anarhică, considerând valabil și pentru Țara Românească principiul monarhiilor autoritare, teoretizat de Neagoe Basarab, că e „vai de țara ce o stăpânesc mulți"; a reorganizat oastea, făcând să crească efectivele unităților de mercenari, osteni instruiți, înzestrați cu arme performante.

Pornind de la convingerea că informația înseamnă putere, a făcut din informație o constantă în activitatea lui politico-militară; și-a organizat un aparat diplomatic la nivelul cerințelor artei diplomatice a vremii.

Martori oculari subliniau faptul că Mihai Viteazul ținea să arate, cu orice prilej, că întreaga putere se află în mâinile lui și că oricărei împotriviri el îi va răspunde cu cele mai aspre măsuri, ceea ce a și făcut în câteva rânduri față de unii boieri opozanți.

Când totul părea pregătit pentru a nu mai admite pretențiile în creștere ale Porții otomane, Mihai Viteazul a rupt legăturile cu Imperiul otoman. În istoria confruntărilor româno-otomane a rămas memorabilă data de 13 noiembrie 1594, când creditorii și negustorii otomani, prezenți în Țara Românească și în care poporul român vedea pe asupritori în toată venalitatea lor, au luat cunoștință, primii, cu setea de răzbunare a celor ajunși în pragul disperării.

Uciderea reprezentanților intereselor otomane în Țara Românească era în fapt — și așa a fost interpretată de martorii vremii — ca o adevărată declarație de război. Ea a fost urmată de acțiuni energice, menite să distrugă punctele de rezistență și de eventuale concentrări de oști otomane, mai întâi din stânga, mai apoi din dreapta Dunării.

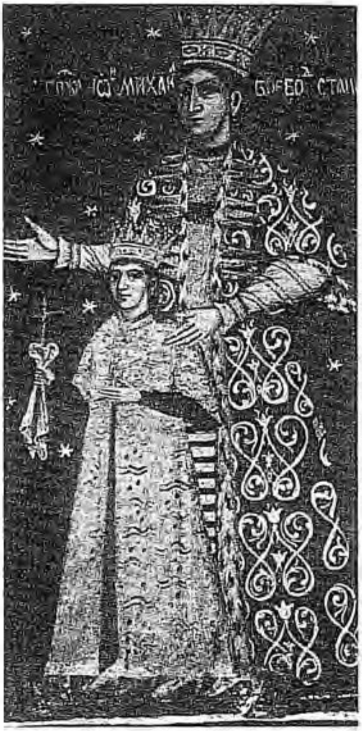

Fig. 105 Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, cu Nicolae Pătrașcu, frescă la mănăstirea Călui.

2. Lupta pentru restabilirea hotarului Țării Românești pe Dunăre (1594–1595)

A treia zi după uciderea creditorilor otomani din București, la 16 noiembrie 1594, oastea Țării Românești a atacat orașul și cetatea Giurgiu, pe care n-a putut s-o cucerească. A urmat distrugerea Cetății de Floci, a Hârșovei și a Silistrei. Lupte crâncene, încununate cu răsunătoare victorii, au purtat oștile românești, la începutul anului 1595 (14–16 ianuarie), cu tătarii, la Putinei și Stănești (lângă Giurgiu). La Șerpătești, paharnicul Manta risipea însemnate detașamente turcești și tătărești; acestea aveau să fie urmărite de Mihai Viteazul, venit în grabă. Pe urmele fugarilor, domnul român a trecut Dunărea și a repurtat, la Rusciuc, o însemnată victorie asupra a două pașale, Hassan și Mustafa, care aveau

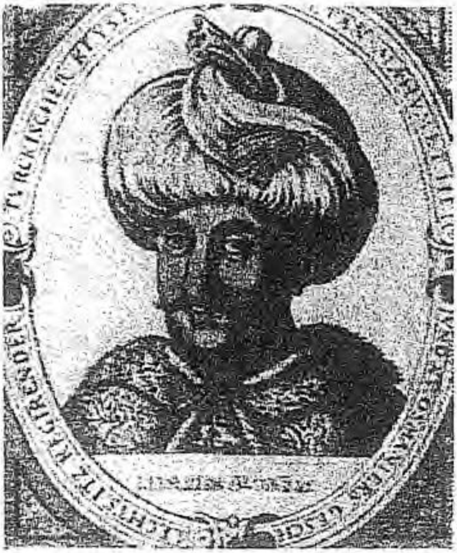

Fig. 106 Sultanul Mahomed a III-lea.

poruncă să-l așeze în scaunul domnesc al Țării Românești, în locul lui Mihai Viteazul, pe Bogdan, fiul lui Iancu Vodă[1].

Încercarea Imperiului otoman de a îndrepta oști spre Țara Românească și Moldova, cu scopul înlăturării din domnie a lui Aron Tiranul (1591–1592; 1592–1595), care ridicase și el steagul eliberării țării, l-a făcut pe Mihai Viteazul să dispună ca o parte a oastei sale, condusă de banul Mihalcea, să treacă Dunărea și să atace Silistra, punctul prin care turcii intenționau să treacă în stânga Dunării. Concentrărilor de oști otomane în fortărețele de la Dunăre, Mihai Viteazul le-a răspuns printr-un atac simultan a principalelor întărituri: Brăila, Cervena (în Bulgaria de nord, nu departe de Turtucaia), Turtucaia și Nicopole.

Victoriile lui Mihai Viteazul au făcut ca la Istanbul să circule temeri că el se apropie de Adrianopol și că s-ar fi proclamat „rege" sau chiar „împărat".

La vestea înfrângerilor suferite, Poarta otomană a hotărât să lichideze focarul răzvrătirilor de la nordul Dunării și să readucă Țara Românească, a cărei pierdere începea să afecteze aprovizionarea Istanbulului, în sistemul politico-economic otoman. În fruntea oastei otomane, ce se îndrepta în primăvara anului 1595 spre Dunăre, se afla Ferhat-pașa, care-l înlocuise pe Sinan-pașa ca mare vizir și comandant al oștilor. Ajunsă la Rusciuc, unde avea să se stabilească planul de cucerire a Țării Românești, în oastea otomană au izbucnit nemulțumiri, abil întreținute de Sinan-pașa. Domnul român a profitat de aceasta și a căutat să-i împiedice pe turci să treacă Dunărea; mai mult chiar, a atacat Nicopole, pentru a sili oastea otomană să se disperseze.

Ca să facă față confruntărilor cu turcii, Mihai Viteazul a căutat să întărească alianța cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthory. La sfârșitul lunii aprilie 1595, mitropolitul Eftimie, episcopii Luca de Buzău și Teofil de Râmnic, împreună cu 12 boieri, reprezentând „treptele mari și mici" ale țării, au primit instrucțiuni precise de la Mihai Viteazul pentru încheierea unui tratat de alianță cu principele Transilvaniei, „în așa fel — scrie cronica

---

[1] *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși: memoriul către marele duce de Toscana Ferdinando de Medici (16 februarie 1601)*, prezentare, traducere și note de Aurel Decei, în *Literatura română veche (1402–1647)*, ediție îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, II, București, 1969, p. 43.

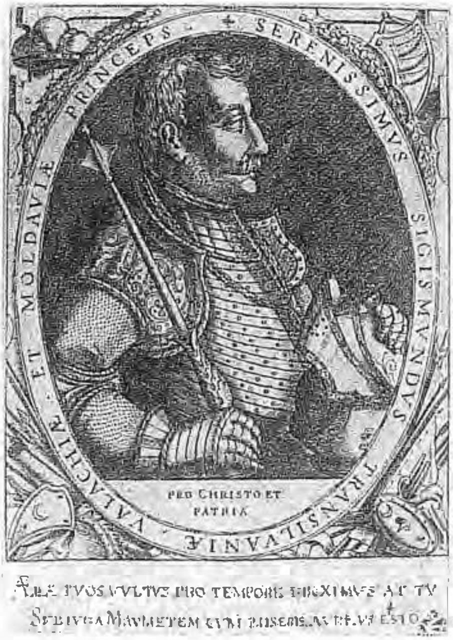
SERENISSIMVS SIGISMVNDVS TRANSILVANIÆ VALACHIÆ ET MOLDAVIÆ PRINCEPS
PRO CHRISTO ET PATRIA

Fig. 107 Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

țării — Mihai Vodă să fie ascultător de Batîr Jicmon, iar de țară să n-aibă scădere, ci să și-o ție deplin; și să se ajute unii cu alții, cum le-au fost jurământul dintâi"[1].

Delegația română a plecat din Târgoviște spre Alba Iulia la 1 mai 1595. La 12 mai au început tratativele cu reprezentanții lui Sigismund Báthory; la 20 mai a fost încheiat, nu un simplu act de alianță — cum voise domnul —, ci unul înjositor pentru Mihai Viteazul, care devenea din aliat un supus, un locțiitor al lui Sigismund Báthory în Țara Românească, cu o autoritate scăzută și față de marii boieri ai țării, de al căror sfat trebuia să țină seama în toate actele de guvernare.

Sigismund Báthory se intitula „prin grația lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, Moldovei, Valahiei Transalpine și al Sfântului Imperiu Roman, domn al părților regatului Ungariei și comite al secuilor etc.". Mihai Viteazul nu mai putea folosi în titlul său cuvintele „prin grația lui Dumnezeu" și nici să numească țara „a mea"[2]. „Tratatul", prin clauzele lui, constituia o victorie pentru Sigismund Báthory și pentru marea boierime munteană. Erau sacrificate autonomia Țării Românești și autoritatea instituției domniei.

Imperiul otoman, până la sfârșitul secolului al XVI-lea, nu atinsese atât de grav suveranitatea Țării Românești. Sultanul nu avea nici un drept să se amestece în treburile interne ale țării. Domnul avea puteri depline; el împărțea toate slujbele și comanda oastea; avea drept de a declara război și a încheia pace.

Sigismund Báthory făcea din Țara Românească o simplă provincie stăpânită de el, încredința cârmuirea ei la 12 boieri și dietei transilvane, ce fixa cuantumul dărilor de încasat și venitul domnului; interzicea domnului de a duce o politică proprie externă, de a-i pedepsi pe trădătorii de țară. În schimb, erau satisfăcute pretențiile oligarhiei boierești, asigurându-i-se bunurile în fața răzvrătirilor. Boierii erau scutiți de orice dare către țară sau către domn și căpătau dreptul să aducă cu forța pe țăranii fugiți de pe moșiile lor.

Constrâns de faptul că turcii slăbiseră frontul din Ungaria prin deplasarea de oști spre Țara Românească și făceau masări de oști din imperiu la Dunăre, pentru executarea

---

[1] *Istoria Țării Românești. 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 59.

[2] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 87–97.

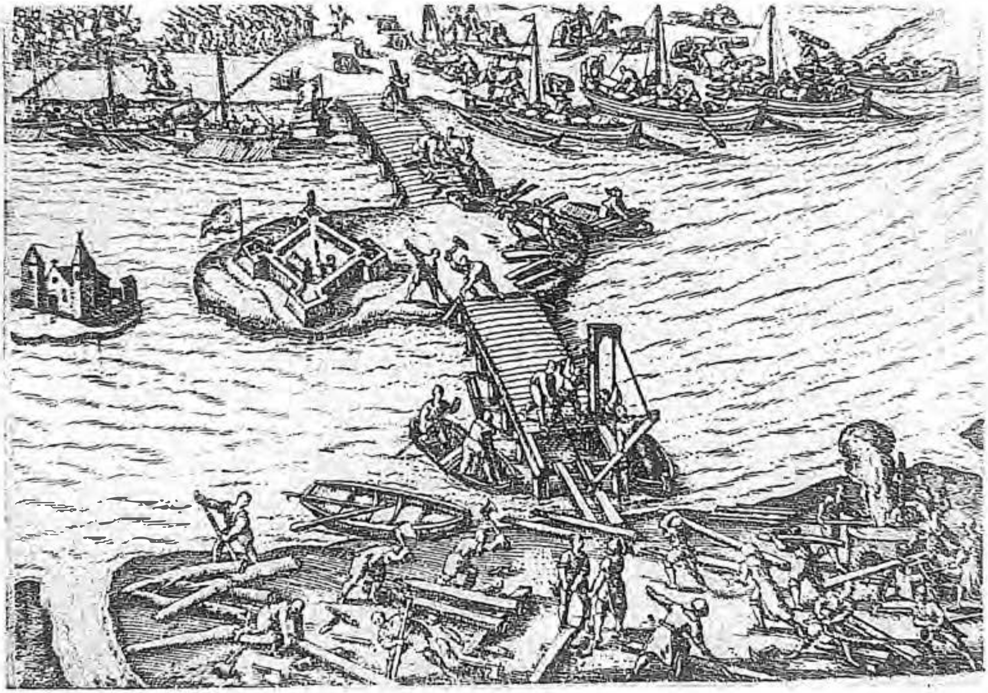

Fig. 108 Podul peste Dunăre la Giurgiu, construit de turci în iul. 1595. Gravură contemporană.

unei mari campanii de pedepsire a lui Mihai Viteazul, acesta a trebuit să primească tratatul, având nevoie de ajutorul militar al principelui transilvănean, pentru a zăgăzui valul ce amenința cu cotropirea și cu desființarea politică a țării.

În iulie 1595, Mihai Viteazul se destăinuia solului polon Lubieniecki zicând că boierii n-au făcut ce aveau în instrucțiunile lor, ci ceea ce era spre folosul lor, obținând privilegii pentru dânșii[1].

Un tratat similar cu cel al Țării Românești semnau la Alba Iulia, la 3 iunie 1595, și reprezentanții marii boierimi din Moldova.

Fulgerătoarele acțiuni militare și politico-diplomatice ale lui Mihai Viteazul din lunile următoare aveau să anuleze conținutul chartei oligarhiei boierești, perfectată la Alba Iulia și care, în realitate, n-a fost pusă în aplicare.

La începutul lunii iulie 1595, Ferhat-pașa era înlocuit cu octogenarul Sinan-pașa, în jurul căruia se crease aureola de cel mai însemnat comandant de oști din Imperiul otoman. În fruntea unei mari oștiri, Sinan-pașa a trecut Dunărea la Giurgiu; Mihai Viteazul s-a retras într-o poziție naturală favorabilă, la Călugăreni, unde la 13/23 august 1595 a repurtat o strălucită victorie tactică asupra avangărzii otomane. Conștient însă că raportul de forțe

---

[1] *Ibidem*, p. 106.

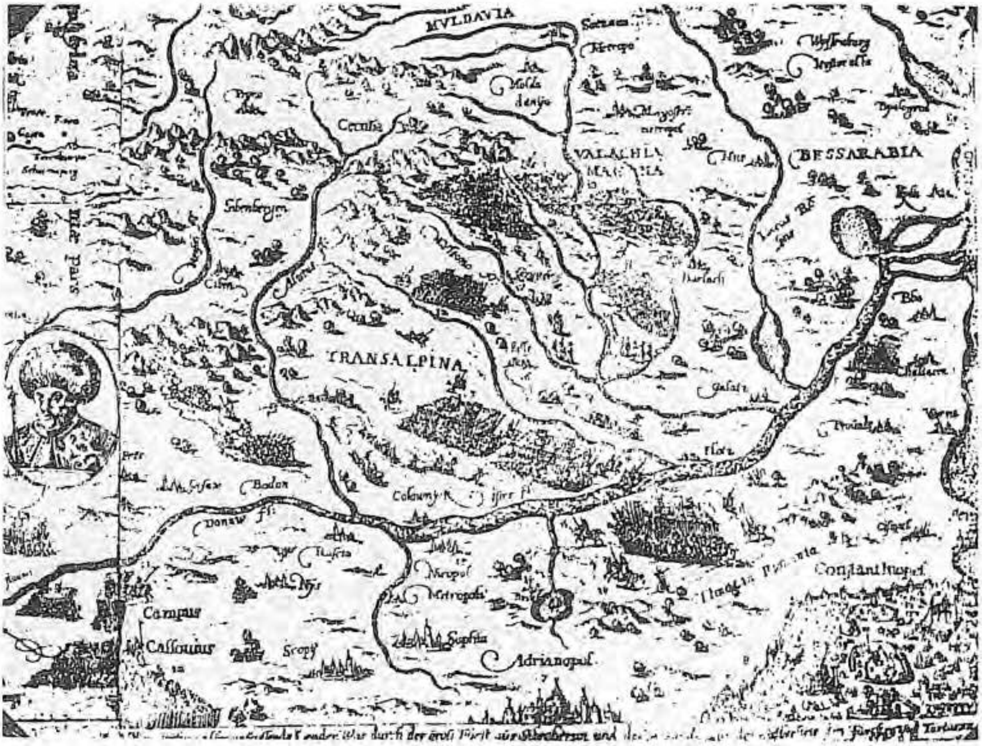
MVLDAVIA
TRANSALPINA
VALACHIA MAGNA
BESSARABIA
Constantinopel
Adrianopel
Sophia
Metropoli
Nicopol
Donaw fl.
Campus
Cassouius
Scopy
Galatz
Sibenburgen
Cronstat

Fig. 109 Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii, după o hartă germană, 1595.

îi era defavorabil, Mihai Viteazul a hotărât retragerea spre București, apoi spre Târgoviște, pentru a se opri în zona subcarpatică, la Stoenești, unde spera să-și poată regrupa și reorganiza forțele, precum și să realizeze joncțiunea cu ajutoarele din Transilvania. Sinan-pașa l-a urmărit pe Mihai Viteazul și a ocupat fără lupte Bucureștii și Târgoviștea, unde a ridicat fortificații și a început organizarea țării ca provincie otomană. În ținuturile în care înaintau oștile otomane a luat naștere o puternică mișcare de rezistență; țărani înarmați atacau prin surprindere detașamentele otomane răzlețite în căutarea hranei.

Cu ajutor primit din partea lui Sigismund Báthory, al arhiducelui Maximilian, al domnului Moldovei, Ștefan Răzvan, care luase locul lui Aron Tiranul, și al marelui duce de Toscana, Mihai Viteazul a silit oștile otomane să se retragă. Au fost eliberate, în scurt timp, orașele Târgoviște (18 octombrie), București (22 octombrie), Giurgiu (27 octombrie). Turcii au fost nevoiți să lase la nordul Dunării mulți prizonieri și bogate prăzi jefuire în Țara Românească. În noiembrie 1595, teritoriul Țării Românești cunoștea momentul eliberării de apăsătoarea dominație otomană. Porturile de la Dunăre, inclusiv Brăila, reveneau, după mulți ani de stăpânire turcească, la Țara Românească. Hotarul țării spre sud era din nou linia Dunării.

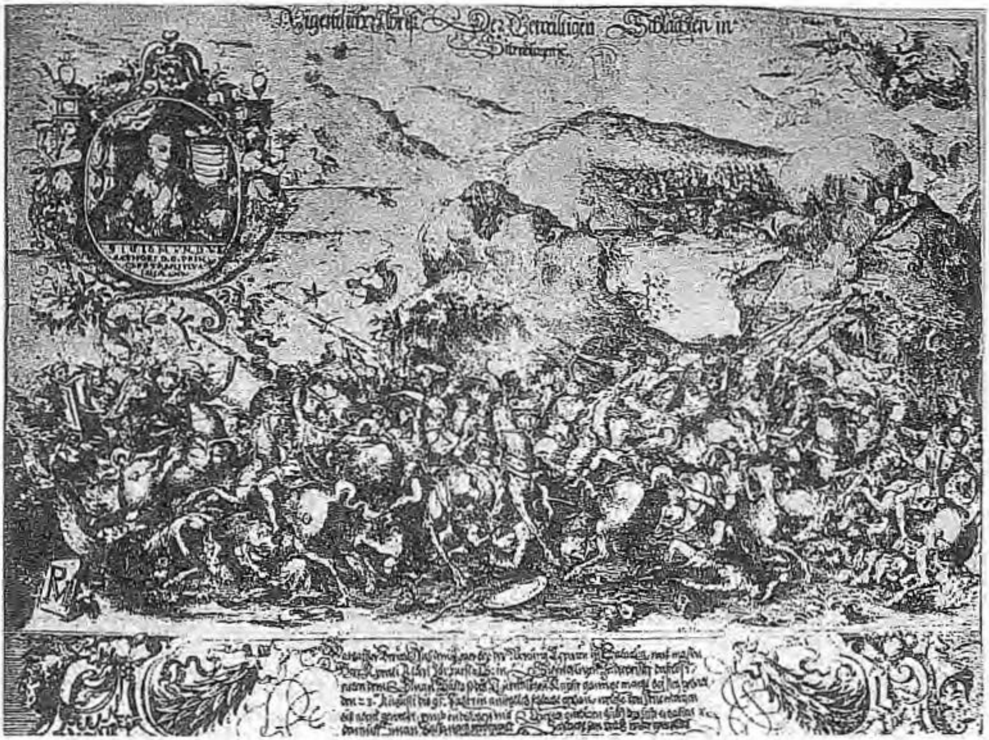

Fig. 110 Lupta de la Călugăreni.

Campania otomană din 1595 în Țara Românească s-a încheiat, astfel, cu o mare victorie românească. Prin calitățile sale militare, Mihai Viteazul a intrat în atenția și și-a atras prețuirea observatorilor politici ai vremii. Însușirile domnului român de mare strateg, care știa să folosească la maximum terenul pentru a face față, cu o oaste mică, unui dușman mult superior numeric, curajul personal, îndrăzneala, eroismul manifestat în situații grele, cu rol pilduitor, atât de însemnat în încordarea voinței alor săi de a învinge, au ieșit în relief îndeosebi în marea încleștare de la Călugăreni — „Termopilele României"–, rămasă celebră în istoria românilor. După această biruință, Edward Barton, agentul englez la Istanbul, avea să scrie la 7 noiembrie 1595: „este un lucru demn de cea mai mare considerație și de glorie eternă că ceea ce n-au putut realiza atât de mulți împărați, regi și prinți, a izbutit un Mihai, cel mai neînsemnat și mai sărac dintre duci, anume să învingă oștirile marelui sultan"[1].

Chiar și din partea adversarilor otomani s-au auzit cuvinte de apreciere la adresa valorii războinice a românilor și a conducătorului lor. Cronicarul turc Ibrahim Pecevi, contemporan și martor ocular al evenimentelor, considera că „O așa mare pierdere nu i se întâmplase oștirii islamice niciodată până acum“[1].

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 129.

3. Războiul de eliberare

Cu anul 1596 s-a trecut de la faza confruntărilor militare la cea politico-militară a războiului de eliberare a Țării Românești. Angajarea Imperiului otoman în luptele cu Imperiul habsburgic, care aveau să se soldeze cu marea înfrângere suferită de acesta din urmă la Eger și Mezőkeresztes (26 octombrie 1596), a înlesnit lui Mihai Viteazul, în cursul anului 1596, să ia măsuri de așezare a țării și de continuare a luptelor cu turcii. S-au semnalat victorii ale oștilor Țării Românești în mai multe locuri din sudul Dunării. Plevna a fost arsă de cetele conduse de Baba Novac, care a înaintat până la Sofia; alte cete au atacat Vidinul, iar altele Babadagul.

În toamna anului 1596 s-au abătut din nou asupra Țării Românești pustiitoarele hoarde tătărești. După ce au ars mai multe orașe, Buzău, Gherghița și București, ele au fost respinse de Mihai Viteazul, care s-a îndreptat apoi împotriva cetății Turnu și a cetății de pe malul drept al Dunării, de la Nicopole, pe care a dărâmat-o, ucigând o mulțime de turci. La 7 decembrie 1596, franciscanul Eustachio Fontana anunța din Istanbul la Roma despre campania lui Mihai Viteazul la sudul Dunării și despre cucerirea Nicopolului, ca și despre temerile care domneau în capitala Imperiului otoman față de acțiunile domnitorului român[2].

Vestea victoriilor lui Mihai Viteazul s-a răspândit în întreaga Europă; numele său era rostit cu stimă și de el se legau mari speranțe de îndepărtare a primejdiei otomane. Populația grecească, care suporta cu greu stăpânirea otomană, vedea în Mihai Viteazul un virtual împărat al Bizanțului renăscut.

De pe poziția învingătorului și după ce a înțeles din negocierile purtate cu principele Sigismund Báthory că o cooperare sigură și de mai lungă durată cu statele creștine, interesate în lupta împotriva Imperiului otoman, era greu de realizat, Mihai Viteazul a acceptat, la cererea turcilor, să ducă tratative și să încheie pacea cu Poarta. Acest fapt îi va aduce, la începutul anului 1597, steagul de recunoaștere a domniei din partea sultanului.

În scrisoarea din 7 ianuarie 1597, adresată din Belgrad de Hassan-pașa lui Sigismund Báthory, prin care acesta era îndemnat să încheie pace cu turcii, în schimbul recunoașterii sale ca principe al Transilvaniei, se invoca drept pildă cazul lui Mihai Viteazul. „Trebuie să fie vădit Măriei Tale câte a greșit Mihai Voievod, pe toate le-a iertat Puternicia Sa. Și steagul i-a fost trimis la loc de către puternicul împărat, așa că atât el, cât și întreaga Țară Românească se găsește în pace bună“. Și adăuga pașa: „Ceea ce a fost până acum să nu mai fie de acum înainte, căci nici calului nu i se ia capul dacă s-a poticnit o dată“[3].

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, II, p. 207.

[2] *Ibidem*, I, p. 147.

[3] *Ibidem*, p. 153.

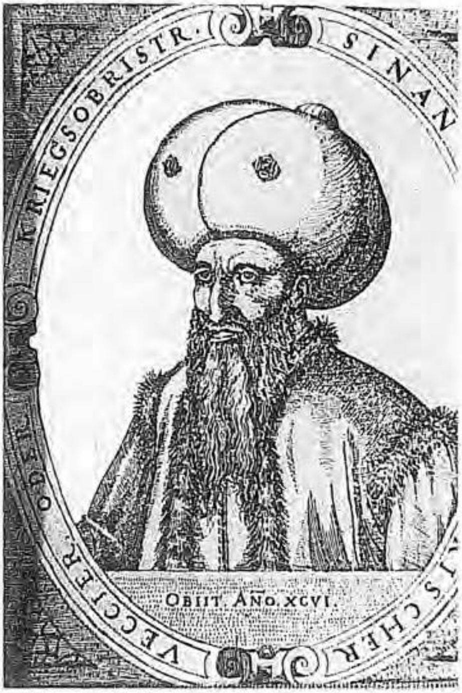

Fig. **111** Sinan pașa.

Tratativele cu Poarta otomană au fost duse de Mihai Viteazul prin mijlocirea patriarhului din Alexandria, Meletie Pigas, reprezentant al înaltului cler ortodox, care se pronunța pentru înțelegerea cu Imperiul otoman, și cu sprijinul ambasadorului Angliei la Istanbul, Edward Barton.

Încheind pacea, Mihai Viteazul obținea răgazul necesar refacerii forțelor, dar și contracarării acțiunilor dușmănoase ale domnului Moldovei, Ieremia Movilă, și ale marelui hatman polonez, Jan Zamoyski, care vizau scoaterea lui din domnia Țării Românești.

La adăpostul bunelor relații cu Poarta, Mihai Viteazul intenționa să pregătească plănuita mare campanie împotriva turcilor, în înțelegere cu un alt înalt prelat, Dionisie Rally, mitropolitul de Târnovo, conducătorul partidei clerului ortodox, care susținea ideea luptei de eliberare a popoarelor balcanice de sub stăpânirea otomană.

În vederea reluării luptelor cu turcii, Mihai Viteazul trimitea, în ianuarie 1597, pe banul Mihalcea și pe sibianul Marcu Schonkebonk la curtea împăratului Rudolf al II-lea, pentru a obține ajutoare în bani și în oști. În secret, banul Mihalcea a tratat și în numele bulgarilor problema unei mari răscoale hotărâte de Mihai Viteazul.

Solii lui Mihai Viteazul se întorceau de la Praga cu multe făgăduințe pentru domn și pentru țara sa. Ei au obținut, printre altele, ca imperialii să suporte plata a 4 000 de oșteni, timp de șase luni. Stabilirea relațiilor domnului român cu împăratul Rudolf al II-lea prin reprezentanți proprii marca noua poziție politică a Țării Românești în relațiile internaționale, capabilă să promoveze acțiuni politico-diplomatice conform intereselor ei.

Căpeteniile răsculaților din lumea balcanică insistau pe lângă Mihai Viteazul să nu înceteze luptele cu turcii, asigurându-l de sprijinul lor. La 12 martie 1597, Dionisie Rally îl informa pe Mihai Viteazul despre pregătirile de luptă antiotomană ale creștinilor din sudul Dunării și că se așteaptă doar semnalul din partea domnului român[1].

Amânarea declanșării ostilităților cu Poarta otomană și respectarea temporară a înțelegerilor făcute cu sultanul Mahomed al III-lea au fost determinate de modul în care se desfășurau evenimentele la granița cu Moldova și cu Transilvania și care trebuiau urmărite

---

[1] *Ibidem*, p. 155.

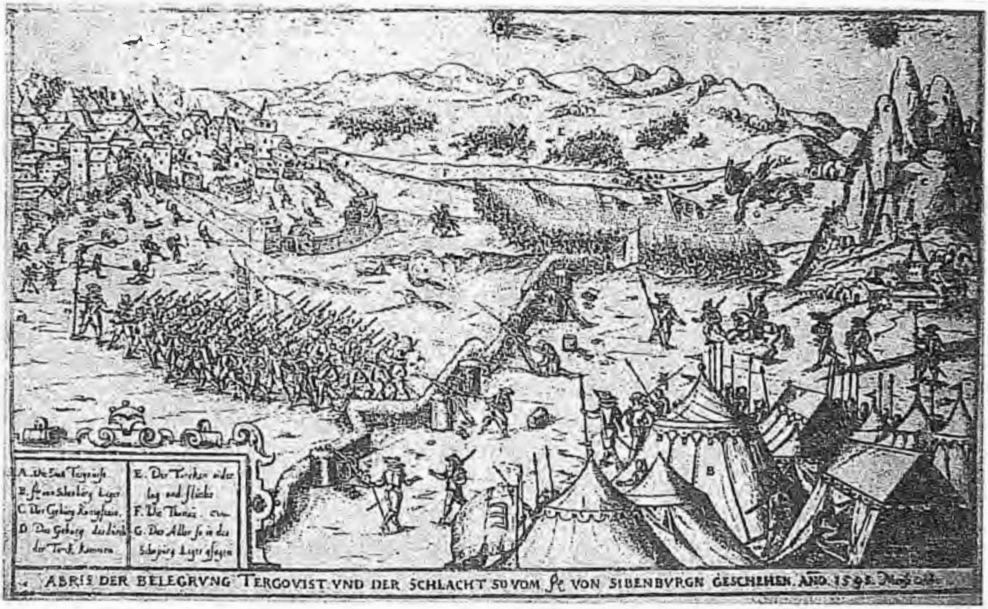
ABRIS DER BELEGRVNG TERGOVIST VND DER SCHLACHT SO VOM FE VON SIBENBVRGN GESCHEHEN. AÑO. 1595.

Fig. 112 Recucerirea Târgoviștei de către trupele muntene în 1595.

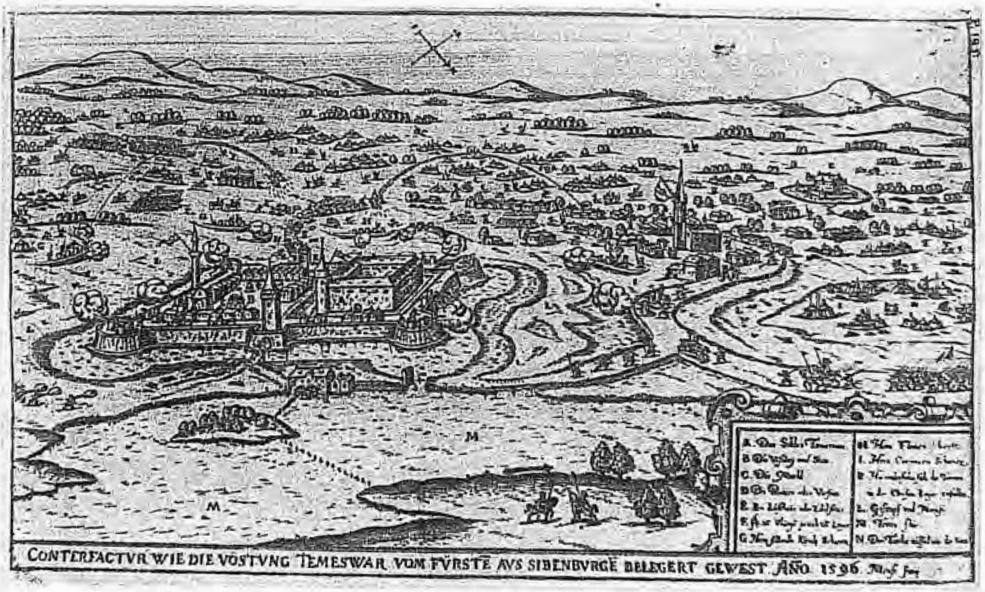
CONTERFACTVR WIE DIE VÖSTVNG TEMESWAR VOM FVRSTE AVS SIBENBVRGE BELEGERT GEWEST. AÑO 1596.
M
M

Fig. 113 Luptele de la Timișoara din iun. 1596.

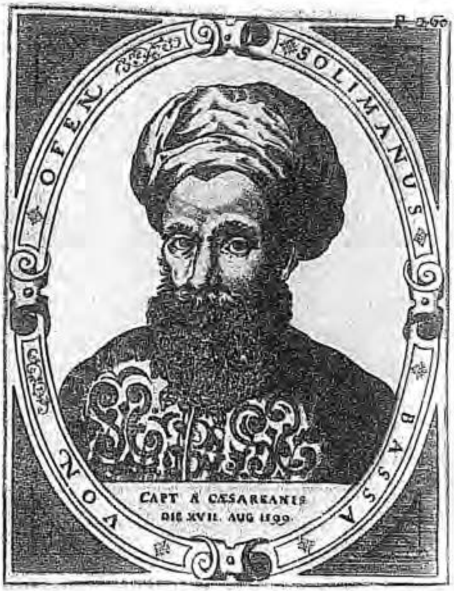

Fig. 114 Soliman pașa.

cu atenție de Mihai Viteazul. Nestatornicia lui Sigismund Báthory, cu implicațiile sale de ordin politic, uneltirile lui Ieremia Movilă și ale lui Jan Zamoyski, ca și ale hanului tătar Gazi Ghirai constituiau o gravă primejdie pentru domnul Țării Românești.

Printr-o febrilă activitate diplomatică, Mihai Viteazul a reușit să-și amplifice legăturile internaționale, să înlăture pentru moment amenințările care-l pândeau și să-și consolideze poziția de factor politic în raportul de forțe din centrul și sud-estul Europei.

Oscilațiile politice ale lui Sigismund Báthory și gândul lui de a părăsi Transilvania i-au creat lui Mihai Viteazul temeri că, lipsită de sprijinul provinciei intracarpatice, situația Țării Românești redevine nesigură. De aici preocuparea lui pentru o stabilitate politică în Transilvania, care să mențină și să întărească legăturile acesteia cu Țara Românească.

Se pare că la sfârșitul lunii mai 1597 au existat chiar tratative între Jósika, cancelarul principelui Sigismund Báthory și Mihai Viteazul, punându-se la cale un plan îndrăzneț, potrivit căruia Sigismund Báthory urma să abdice în favoarea domnului român, lucru pentru care trebuiau să-și dea consimțământul și imperialii.

Pentru a stăvili uneltirile lui Ieremia Movilă, aflat în înțelegere cu Jan Zamoyski și cu hanul tătarilor, Mihai Viteazul a căutat, încă de la începutul anului 1597, să stabilească legături cu regele Poloniei și chiar cu tătarii. Ca să slăbească amenințările tătarilor și ale polonilor, a încheiat înțelegeri cu Statul moscovit și a căutat să atragă de partea sa pe cazaci.

Intențiilor Poloniei de a face ca Țara Românească să aibă soarta Moldovei, aservită intereselor sale, Mihai Viteazul le-a răspuns cu planul de a ataca el, împreună cu Sigismund Báthory, Moldova. La 8 iunie 1597, Ieremia Movilă îi informa pe poloni că are știri în privința faptului că la începutul lunii iulie Moldova va fi atacată de principele Transilvaniei și de Mihai Vodă. În iunie 1597, Jan Zamoyski i se adresa lui Sigismund Báthory, cerându-i să nu atace Moldova.

Se aflase că, încă din 20 iunie 1597, Mihai Viteazul se dusese spre Buzău împreună cu Moise Székely, comandantul unor detașamente transilvănene dislocate în Țara Românească, ca să găsească loc potrivit pentru tabără. Paralel cu pregătirea militară, pentru reușita campaniei din Moldova, Mihai Viteazul a continuat și pregătirile pe cale politică și diplomatică cu imperialii, cu turcii, cu țarul Feodor, cu reprezentanții mișcării de emancipare a popoarelor balcanice și cu unele căpetenii politice din părțile de răsărit și nord-estice ale Europei.

Cu ajutorul influentului ambasador englez Edward Barton, domnul Țării Românești a perfectat o înțelegere cu Imperiul otoman. Spre sfârșitul lunii iulie 1597 sosea la Târgoviște, din partea sultanului, ceaușul Hali Masar, cu însemnele domniei și cu scrisori măgulitoare, prin care lui Mihai Vodă și fiului său, Nicolae Pătrașcu, li se întăreau domnia pe viață, iar haraciul țării către Poarta otomană se reducea la jumătate.

O dată cu ceaușul Hali Masar sosea și un trimis al hanului Gazi Ghirai, cu solie de pace, solie ce avea să se repete la sfârșitul lunii noiembrie, prin grecul Ghendir Bali. La rându-i, Mihai Viteazul a încercat, prin solii săi trimiși la hanul tătarilor, să împiedice un atac al acestora la nord de Dunăre, la sfârșitul verii și în toamna anului 1597.

Pentru a fi sigur că tătarii nu vor ataca Țara Românească în momentul începerii campaniei sale în Moldova, Mihai Viteazul s-a folosit și de legăturile întreținute de patriarhul Meletie Pigas cu Damad Ibrahim pașa, intervenind la marele vizir în vederea împiedicării unor eventuale acțiuni ale hanului Gazi Ghirai. Din scrisoarea trimisă la 5 august 1597 de înaltul prelat Meletie Pigas lui Mihai Viteazul rezultă că pașa Ibrahim întreprinsese unele măsuri, la cererea domnului român, ca tătarii să nu încalce granițele Țării Românești.

Mihai Viteazul a întreprins demersuri și pe lângă cneazul Constantin Vasile de Ostrog, căutând ca, prin intermediul acestuia, să atragă pe cazaci de partea lui.

După efectuarea acestor pregătiri și după încercarea făcută de a realiza o înțelegere și cu boierii moldoveni, Mihai Vodă, care strânsese o oaste numeroasă (circa 20 000 de oșteni), era hotărât să pătrundă în Moldova, unde urma să fie așezat în scaun „domnișoru Marcu".

Poruncile date tătarilor de marele vizir Ibrahim, ca să nu treacă prin Țara Românească și Transilvania spre Ungaria, i-au facilitat principelui Transilvaniei posibilitatea de a începe asediul Timișoarei, iar imperialilor să desfășoare cu succes atacurile asupra câtorva cetăți aflate în stăpânirea turcilor. În fața acestei situații, tătarii, probabil și la îndemnul partidei moldo-polone, potrivnică planurilor lui Mihai Vodă, scriau la Poartă marelui muftiu, arătând că ei erau pregătiți să se îndrepte spre Ungaria, însă marele vizir le-a cerut să se întoarcă în taberele lor.

Nemulțumit de evoluția pe care au luat-o evenimentele în zona Dunării și influențat probabil și de unii dregători de la Istanbul, sultanul a numit, către mijlocul lunii octombrie, un alt vizir, pe Hadâm Hassan-pașa (Hassan pașa Eunucul).

Schimbările survenite l-au obligat pe Mihai Viteazul să inițieze noi acțiuni pentru a nu atrage mânia Porții asupra țării, ajutat fiind în demersurile lui de ambasadorul englez Edward Barton și de patriarhul Meletie Pigas, cărora domnul român le solicita concursul în vederea reglementării raporturilor Țării Românești cu Poarta otomană. Erau invocate vechile învoieli și se cerea „să nu fie asuprită țara cu pofte necuvenite".

În aceeași vreme, solii munteni erau trimiși la imperiali, cu sprijinul cărora voievodul urmărea să păstreze oștile de care avea nevoie pentru a se împotrivi atacurilor din partea tătarilor și pentru a porni campania la sud de Dunăre.

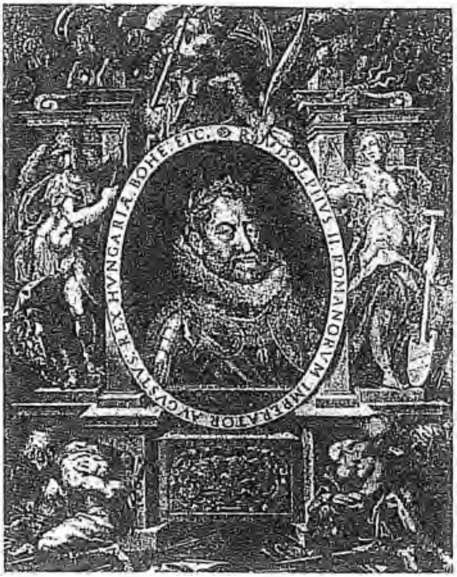
REX HVNGARIÆ BOHE. ETC. ◎ RVDOLPHVS II. ROMANORVM IMPERATOR AVGVSTVS

Fig. 115 Împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg, gravură de epocă.

Deși până la sfârșitul anului 1597 Mihai Viteazul nu a putut să soluționeze conflictul cu Ieremia Movilă, el nu a renunțat la campania în Moldova, ci doar a amânat-o; știri contemporane o socoteau posibilă de realizat în primăvara anului 1598.

La începutul lunii octombrie 1597, sosea la Târgoviște trimisul împăratului Rudolf al II-lea, Giovanni Marini Poli, ca să trateze ajutorul de care Mihai Vodă avea nevoie în acele vremuri grele.

Cum pe lângă ostilitatea pe care i-o arăta Ieremia Movilă lui Mihai Viteazul i se adăuga aceea a cancelarului polon Jan Zamoyski, domnul Țării Românești îi demonstra trimisului imperial necesitatea acțiunii imediate împotriva lui Ieremia Movilă și a Poloniei, care unelteau necontenit pe lângă sultan scoaterea lui din domnie. Susținând că „e mai bine să le facem noi lor ceea ce gândesc să ne facă <ei> nouă“, Mihai Viteazul considera că acest plan n-ar displăcea nici turcilor, care, desigur, nu erau încântați de influența Poloniei în Moldova și de tendințele acesteia de a-și extinde sfera de influență, în detrimentul Porții otomane, în Țara Românească și în Transilvania.

Prețul cerut de turci era ca Mihai Viteazul să încheie pace cu ei și, totodată, să mijlocească pacea cu imperialii.

Iată-l așadar pe Mihai Viteazul în situația de a juca un rol însemnat în raportul de forțe din această parte a Europei. El tratează probleme importante ale lumii sud-est europene direct cu împăratul Rudolf, ca domn suveran, neținând seama de principele Transilvaniei, care se socotea „suzeran al Valachiei Transalpine“.

Anul 1598 s-a caracterizat, ca și precedentul, printr-o intensă activitate diplomatică dusă de Mihai Viteazul în condiții de noi schimbări politice. Pe lângă vechile dușmănii, s-a adăugat nesiguranța hotarului de nord al țării. Principele Transilvaniei, Sigismund Báthory, șovăielnic și incapabil să facă față grelelor și complicatelor evenimente politice și militare, a abdicat de la conducerea țării, în favoarea Habsburgilor (22 martie 1598), în schimbul ducatelor Oppeln și Ratibor din Silezia și a unei pensii de 50 000 de ducați. Maria Christierna de Habsburg, soția lui Sigismund Báthory, a preluat conducerea principatului Transilvaniei în numele împăratului Rudolf al II-lea, asistată de comisari imperiali. Titlul pe care și l-a însușit era: „Maria Christierna, Dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae princeps“.

A început un schimb intens de solii între Mihai Viteazul și Curtea de la Praga, ca și între Târgoviște și Alba Iulia. Acestea au dus la încheierea tratatului de alianță din 30 mai/9 iunie, între Țara Românească și Imperiul habsburgic, care a avut loc la Târgoviște (de fapt la Mănăstirea Dealu). Ni s-au păstrat cele două variante ale tratatului, atât cea dată de comisarii imperiali lui Mihai Viteazul, cât și cea dată de domnul Țării Românești comisarilor imperiali. Aceasta era formulată astfel: „Noi, Mihail, voievodul părților Țării Românești ale Regatului Ungariei și sfetnic al sfintei majestăți imperiale și regale, Eftimie, arhiepiscopul Târgoviștei, Dimitrie, vornic, banul Mihalcea, clucerul Radu, Teodosie logofăt, Andronic vistier și postelnic, Negre spătar, Mirislău (Miroslav) logofăt, banul Calotă și sfetnicii și dregătorii noștri, reprezentând întreaga Țară Românească, dăm de știre și facem cunoscut prin scrisoarea de față, la toți cărora se cuvine, că, deoarece această provincie, Țara Românească, zace de mai mult de o sută de ani sub jugul turcesc și este supusă unei grele robii, noi, sătui de această lungă robie și împinși de evlavie și dragoste creștinească, am hotărât să aducem această provincie în starea ei de mai înainte și la ascultare și să o unim din nou Coroanei Regatului și să recunoaștem pe sfânta sa maiestate împărătească și regească ca domnul și regele nostru legiuit și firesc, așa cum au fost recunoscuți de drept odinioară sfinții regi ai Ungariei, și să trecem și să ne supunem și noi și provincia noastră sub ocrotirea veșnică și sub suzeranitatea sa și să cerem ajutorul și ocrotirea maiestății sale imperiale. Fiindcă am hotărât să nu mai ridicăm spada pentru dușmanii nelegiuiți ai crucii lui Hristos, ci pentru Statul și religia creștină, maiestatea sa imperială și regală nu a refuzat să ne primească pe noi și țara noastră în slujba și sub suzeranitatea sa, ba, dimpotrivă, a fost foarte bucuroasă să ne ajute pe noi cu generozitate și grabnic și a dat poruncă vrednicului de cinste și luminatului domn Ștefan Szuhay, episcopul de Vaț, prefect al Coroanei Ungare din Pojon <Bratislava>, și lui Nicolae Istvanffi de Krissaszonfalva, locțiitorul palatinului Regatului Ungariei și căpitan al orașului Sopron, sfetnicii săi și legați și comisari cu depline puteri în Transilvania și Țara Românească, să se întâlnească cu noi și, dacă s-ar ivi vreun prilej potrivit, să trateze și să se înțeleagă cu noi despre modul și rânduiala în care noi trebuie să trecem în slujba Maiestății Sale imperiale. Aceștia, după ce au terminat, pe cât s-a putut, afacerile Transilvaniei și după ce au ocupat-o, ne-am întâlnit și am încheiat și s-au învoit cu noi și cu boierii noștri de frunte, cu sfetnicii și dregătorii noștri, reprezentând întreaga țară; au pus și au făcut jurământ solemn și adevărat, mai întâi noi, apoi vrednicul de cinste Eftimie, arhiepiscopul Târgoviștei, și boierii noștri, în biserica sfântului arhiepiscop Nicolae, situată pe dealul orașului Târgoviște, capitala noastră, și după ce ne-am înțeles asupra formei jurământului de a sluji cu credință maiestății sale imperiale și regale, am încheiat și ne-am înțeles după cum urmează.

Întâi. Majestatea Sa imperială, câtă vreme va ține războiul acesta cu turcii, care e de acum în al șaselea an, ne va da și se va îngriji să ni se numere de către oamenii și vistiernicii săi, pentru a ne apăra țara și, dacă soarta va fi favorabilă, pentru a ataca pe dușman, plata a 5 000 de ostași în bani gata; pomeniții domni comisari ne-au făgăduit să se străduiască și să mijlocească pe lângă Maiestatea Sa să ne dea și să ne plătească pentru alți 5 000 de ostași, pe care noi i-am cerut în timp, sau să ne dea oameni în ființă, călăreți

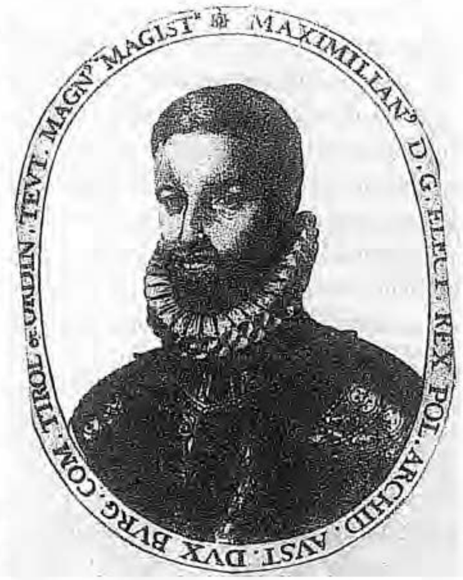
MAXIMILIAN9 D.G. ELECT. REX POL. ARCHID. AVST. DVX BVRG. COM. TIROL et ORDIN. TEVT. MAGN9 MAGIST9

Fig. 116 Arhiducele Maximilian, fratele lui Rudolf al II-lea, gravură de epocă.

sau pedestrași, anume: vara numărul complet, iar iarna numai jumătate. S-a mai convenit aceasta, ca plătitorul Maiestății Sale să le plătească și să-i cerceteze în fiecare lună și dacă, prin voința lui Dumnezeu, starea și situația lucrurilor ar fi astfel încât să nu fie de trebuință atâta oaste, atunci să nu fie ținută atâta oaste în zadar, nici să o plătească, ci o va întrebuința după împrejurări și după cum va cere Maiestatea Sa imperială și regală sau după cum va porunci prealuminarul arhiduce Maximilian. Iar cu această oaste noi ne vom sili din toate puterile ca în orice prilej să îndepărtăm pe turci și pe alți dușmani din Transilvania, Țara Românească și din părțile Ungariei, și în aceste cazuri și prilejuri de victorie noi ne vom potrivi în totul poruncii și voinței Maiestății Sale imperiale și regale și prealuminarului Maximilian. Dacă s-ar întâmpla să avem nevoie de mai multă oaste, cerută de împrejurări grele, Maiestatea Sa imperială sau, în numele său, prealuminatul arhiduce Maximilian, preaiubitul său frate, care de acum înainte va cârmui Transilvania în numele Maiestății Sale, va veni în ajutorul nostru cu oaste mai mare din Transilvania și din alte locuri. Asemenea, dacă dușmanul ar izbi Transilvania sau părțile vecine ale Ungariei, noi vom da, dacă ni se va cere de Maiestatea Sa sau de Maximilian, cât mai mare ajutor, atât cu oastea pentru care primim plată, cât și cu oastea noastră muntenească, acolo unde va fi de trebuință; dacă va fi lipsă, vom merge și în persoană. Tunurile, praful și alte instrumente de război ni le va da Maiestatea Sa imperială sau, în numele său, prealuminatul arhiduce Maximilian.

Al doilea. Pentru ca să putem da acest ajutor cu cât mai multă râvnă și dragoste și pentru a putea sluji creștinătății cu toată credința, Maiestatea Sa ne-a dat nouă și preascumpului nostru fiu, Petru, Țara Românească, cu toate veniturile sale, drepturile și hotarele sale, ca să o ținem și să o stăpânim în veci, și ne-o dăruiește ca unor slujitori supuși credincioși ai săi, precum și descendenților noștri în linie dreaptă și bărbătească, fără ca să fim datori a plăti vreun tribut sau vreo dare, cu toate acele libertăți și privilegii cu care am stăpânit-o și am ținut-o și până acum, totuși astfel, ca atât noi cât și succesorii noștri vom da în fiecare an Maiestății Sale, după vechiul obicei față de regii unguri, ca stăpânului și regelui nostru, un dar de cinste, după căderea și cuviința Maiestății Sale și a noastră. Bunurile noastre proprii sau cele ale fiului nostru, moștenite sau dobândite cu banii noștri, le vom lăsa moștenire, după voința noastră, moștenitorilor pe care îi vom alege și vom putea hotărî în chip liber de dânsele, după voința noastră.

Al treilea. Iar dacă s-ar întâmpla ca eu și fiul meu să murim fără urmași în linie bărbătească, ferească Dumnezeu ! Maiestatea Sa imperială și succesorii săi vor îngădui ca Țara Românească să aibă voievod sau principe băștinaș și de aceeași lege ca și până acum, astfel, totuși, ca dreptul numirii să fie lăsat Maiestății Sale imperiale și urmașilor și moștenitorilor săi, iar Maiestatea Sa și urmașii săi cu acest prilej vor alege și vor întări ca voievod pe acela care va fi ales și propus de boieri, de stările și sfaturile țării, cu învoiala tuturor, ceea ce zișii seniori comisari ne-au garantat.

Al patrulea. Zișii domni comisari imperiali ne-au încredințat, în numele împăratului, că Maiestatea Sa ne va da nouă și urmașilor noștri o cetate în Transilvania sau Ungaria, cu veniturile ei, îndestulătoare, pentru a putea trăi cinstit.

Al cincilea. Pomeniții domni comisari au hotărât ca fugarii care vor fi comis o trădare sau orice altă fărădelege în Țara Românească și caută azil în Transilvania sau Ungaria să nu mai fie primiți în orașele și cetățile Transilvaniei și ale părților învecinate, ci ne va fi chiar permis de a-i urmări și a-i prinde oriunde se vor găsi; de asemenea, ne vor fi înapoiați ostașii, călăreții și pedestrașii care, după ce-și vor fi primit leafa, ar cuteza să fugă în ascuns.

Al șaselea. În ceea ce privește comerțul negustorilor din Țara Românească, s-a stabilit ca în viitor să aibă slobodă voie să facă negoț în Transilvania, întrucât nu ar fi cu vădită pagubă pentru orașele din Transilvania și nu ar lovi în privilegiile lor, fiind datori a plăti însă dările. Negustorii transilvăneni, unguri sau germani, au voie slobodă de a aduce în Țara Românească sau de a exporta de acolo orice marfă vor voi, de asemenea plătind vama dreaptă.

Al șaptelea. Cât privește religia, Maiestatea Sa imperială și regală ne garantează exercitarea pașnică a legii noastre și promite nici slujbele bisericești ale episcopilor și preoților noștri a le opri, nici a ne sili pe noi, staturile și stările țării noastre, să treacă la altă lege.

Al optulea. Boierii și ostașii acestei țări care au săvârșit fapte vrednice pentru Creștinătate și Maiestatea Sa imperială și regală, și-i vom recomanda noi, vor fi tratați cu cinste. De asemenea, solii și trimișii pe care îi vom trimite la Maiestatea Sa imperială și regală și prealuminatului arhiduce Maximilian vor fi primiți fără întârziere în audiență și le va da un răspuns vrednic de cinste și de misiunea lor și vor fi tratați în mod cuviincios.

Acestea am întărit prin aceste scrisori, învestite cu propria noastră semnătură și cu sigiliul nostru autentic.

Făcut și dat în biserica preafericitului arhiepiscop Nicolae, așezată pe dealul orașului nostru Târgoviște, la 9 iunie, anul Domnului 1598 și al 23-lea al domniei Maiestății Sale ca împărat al Germaniei, al 26-lea ca rege al Ungariei și al 23-lea ca rege al Boemiei"[1].

Comisarii imperiali aveau să relateze că tocmelile cu domnul și cu boierii țării au mers greu, ele au ținut „aproape șapte zile". Țara și domnul erau foarte fermi în cererile lor. Împăratul era cel care îl dorea pe Mihai Viteazul de partea sa și situația acestuia era alta decât cea din anul legământului cu Sigismund Báthory (1595). De aceea, comisarii s-au văzut siliți să țină seama „de întâmplări și de vremuri, totodată și de persoane".

---

[1] I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900)*, București, 1971, p. 174–179.

Tratatul înlocuia, în cazul Țării Românești, suzeranitatea otomană, care din „ocrotire" devenise o „asupritoare tiranie", cu suzeranitatea împăratului creștin. Chiar dacă domnul a acceptat, se pare cu greu, titlul de „voievodul părților Țării Românești ale Regatului Ungariei", în loc de „domn și stăpânitor al Țării Românești" și erau invocate vechile legături de vasalitate pe care voievozii români le-au avut cu regii maghiari, legături întotdeauna trecătoare, conținutul tratatului venea să întărească instituția domniei din Țara Românească și statutul țării de subiect de drept internațional. Mihai Viteazul câștiga dreptul de moștenire a domniei pentru familia lui, deci domnie ereditară; toate drepturile, legile țării rămâneau neatinse, iar Mihai Vodă își cârmuia țara ca domn neatârnător, fără nici un amestec din partea împăratului. Chiar dacă împăratul își rezerva dreptul alegerii, în cazul stingerii familiei domnului, acest drept era limitat de celelalte clauze, ca domnul să fie din legea țării și din fruntașii țării, care urmau să primească adeziunea stărilor țării. Mihai Viteazul obținea prevederea ca pribegii, boierii necredincioși domnului să poată fi urmăriți de acesta și să nu fie primiți nicăieri în împărăție.

Asupra dreptului de pace sau război nu se preciza nimic deosebit, ci doar ceea ce presupunea expresia „prieten prietenilor și dușman dușmanilor". Mențiunea cu privire la negoțul liber presupunea un tratat între două state neatârnate.

Supunerea lui Mihai Viteazul față de împărat se rezuma la un dar pe care „supusul" trebuia să-l ofere suzeranului său.

Încheierea tratatului cu împăratul creștin făcea ca Mihai Viteazul să-și poată concentra atenția diplomatică spre cea de-a doua mare putere, Imperiul otoman.

În ceea ce privește relațiile cu turcii, domnul român a acționat, atât prin mijloace militare, dar și diplomatice, în vederea obținerii unei păci de durată și favorabile cu Poarta otomană. Cunoscător al relațiilor turco-tătare, a căutat să adâncească disensiunile dintre sultan și han, ca să determine ieșirea tătarilor din război și atragerea lor în coaliția antiotomană. În primăvara anului 1598, erau trimiși la curtea hanului tătar George Ratz și Ioan Bernardfi; ei se întorceau la 19 mai la Târgoviște, însoțiți de doi reprezentanți ai hanului, ca „să întocmească alianță și uniune". Mai mult încă, relațiile stabilite de Mihai Viteazul cu împăratul Rudolf al II-lea și încrederea de care el se bucura din partea hanului tătar făceau din domnul român mijlocitorul cel mai autorizat al păcii dintre tătari și imperiali. Și unele cercuri habsburgice apreciau că „el înțelege bine și știe fundamentul lucrului, firea și starea atât a turcului, cât și a tătarului".

Din mai și până în august, când Rudolf al II-lea s-a hotărât să trateze, au avut loc schimburi de solii între hanul tătar, Mihai Viteazul și Curtea de la Praga.

Concomitent, domnul român, prin mijlocirea noului ambasador englez Henry Lello și a patriarhului de Constantinopol, a continuat tratativele cu turcii. În cadrul acestor tratative atitudinea lui Mihai Viteazul a fost cea a unui conducător de stat, care reprezintă o forță politică și militară de care Sublima Poartă trebuia să țină seama. El își exprima dorința de pace, dar și hotărârea de a se apăra dacă nu se vor respecta prevederile vechilor tratate. De aceea, din dispozițiile secretarului de stat, Sir Robert Cecil, Lello a fost trimis chiar în Țara Românească la Mihai Viteazul spre a urgenta tratativele și a se informa asupra relațiilor sale cu imperialii, după cum relevă un raport din 1 februarie 1598[1].

Desfășurarea evenimentelor făcea ca amenințările la adresa domnului Țării Românești să crească. Moldova și Polonia cereau tot mai insistent îndepărtarea lui; turcii își concentrau forțele la Dunăre, iar pe alianța cu tătarii nu se putea pune bază și nici pe sprijinul Curții de la Praga, confruntată și ea cu noi dificultăți prin revenirea, la 20 august, a lui Sigismund Báthory ca principe al Transilvaniei. Comisarii imperiali au fost arestați și se prefigura o apropiere a principelui Sigismund Báthory de sultan. Țara Românească era din nou singură în fața valurilor ostile și numai personalitatea lui Mihai Viteazul a făcut să întârzie invadarea ei. La vestea că Sigismund Báthory, abia reînscăunat, și-a trimis sol la Poartă, Mihai Viteazul a intervenit ferm cu solia lui Petru Armeanul la Alba Iulia. Prin graiul solului său, Mihai Viteazul își făcea cunoscută poziția față de Sigismund: „Du-te la el și spune-i că, dacă vrea să facă pace și legătură cu dușmanii și necredincioșii, atunci îi voi fi eu în locul lor păgân și turc".

Poarta otomană urmărea orice fisură în sistemul de alianțe al lui Mihai Viteazul pentru a-l înlătura din scaun. Acesta, la rându-i, se pregătea ca, la timpul potrivit, să contracareze intențiile Porții. La 25 septembrie, trimisul domnului Țării Românești la arhiducele Maximilian relata că voievodul ar putea pune pe picioare o oaste de 30 000–40 000 de călăreți și pedestrași, cărora li s-ar adăuga cei din Bulgaria. Aceștia îl îndeamnă insistent să treacă Dunărea și să atace pe dușman. În condițiile în care oștile otomane erau concentrate la asediul Oradei, s-a creat conjunctura externă favorabilă campaniei sud-dunărene a lui Mihai Viteazul. Desfășurată în lunile septembrie–octombrie 1598, aceasta a fost cea mai puternică, cea mai îndelungată și cea mai răsunătoare acțiune a domnului român la sud de Dunăre; ea a fost urmărită cu interes de întreaga Creștinătate și larg comentată în Europa.

Campania din 1598, de mare amploare, reprezenta varianta balcano-bizantină a planurilor lui Mihai Viteazul și urmărea alungarea turcilor din Balcani cu sprijinul popoarelor creștine sud-dunărene.

Ostilitățile au fost deschise de turci cu un atac al lui Ahmed, pașa de Silistra, care primise poruncă să-l îndepărteze din scaun pe Mihai Viteazul. Înfrângerea comandantului otoman a fost urmată de expediția domnitorului român peste Dunăre și lupta din jurul datei de 28 septembrie pe câmpia de la Senadin, la sud de Nicopole, cu Hafiz Ahmed-pașa, care deținea importanta dregătorie a pazei țărmurilor Dunării, și Caraiman-pașa. Acesta din urmă a căzut pe câmpul de luptă, iar Hafiz Ahmed-pașa s-a salvat cu fuga la Târnovo. Mihai Viteazul a atacat apoi cetățile Nicopole și Vidin. La 4 octombrie 1598 franciscanul Eustachio Fontana informa, din Istanbul, pe cardinalul Cinzio Aldobrandini că în capitala

---

[1] Laura Coulter, *An examination of the status and activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the late sixteenth and early seventeenth centuries*, în RESEE 28, 1990, 1–4, p. 65.

Imperiului otoman se aflase despre Mihai Viteazul că „i-a măcelărit pe turci și a cucerit Nicopolul și alte locuri, în special Vidinul, oraș important“.

Campania lui Mihai Viteazul în sudul Dunării a durat șase săptămâni, oștile sale înaintând până la Sofia. Au fost atacate și distruse, după Vidin — care număra 12 000 de case —, Plevna, Vrața, Florentinul și Rahova. „...De la hotarul nostru, până la Sofia — îi relata la 16 octombrie 1598 Mihai Viteazul arhiducelui Maximilian — am ars 2 000 de sate și pe cei dinăuntru, ce s-au găsit creștini, adică bulgari, mari și mici, după socoteala mea peste 16 000 de suflete cu averea lor toată, i-am trecut peste Dunăre și celor mai săraci le-am dat în țărișoara mea, unde s-a putut, atâta loc cât să-și poată găsi hrana“[1].

Întâmpinate cu bucurie, oștile domnului român au fost sprijinite în acțiunile lor împotriva turcilor de populația creștină locală. La Cladova, ocuparea orașului s-a realizat cu ajutorul sârbilor.

Prigoana și tirania oștilor turcești și obligațiile prea mari impuse de stăpânirea otomană — observa cronicarul turc Selâniki Mustafa — făceau ca raialele (localnicii) să considere că „tot sprijinul și toată nădejdea lor este Mihai“.

Primind știri din mediul transilvan — dovedite ulterior false, despre căderea Oradei —, temându-se să nu fie surprins de oastea otomană, care se întorcea acasă pentru iernat și putând fi oricând atacat și de turcii închiși în cetățile Silistra, Vidin, Nicopole, pe care nu le cucerise, din lipsa artileriei grele, Mihai Viteazul s-a retras în Țara Românească.

Campania domnitorului român la sudul Dunării a fost amplu comentată în rapoartele diplomatice ale vremii, victoriile lui fiind anunțate la Roma, la Praga, la Veneția, în Spania la curtea regelui Filip al III-lea. Acțiunile întreprinse de Mihai Viteazul erau văzute ca primejdioase pentru stăpânirea otomană în Balcani, în capitala imperiului răspândindu-se „o spaimă de necrezut“, „încât — se comunica suveranului spaniol — turcii se cred aproape pierduți“[2].

Țelurile urmărite și temeritatea faptelor domnitorului român au atras interesul multor cronicari și istorici, ca Ioannis Bisselius, Johann Filstich, Paolo Sartorio etc. Ciro Spontoni, referindu-se la campania lui Mihai Viteazul în sudul Dunării, când domnul român, cu ajutorul sârbilor și al bulgarilor, ajunsese să controleze un vast spațiu, făcea observația că victoriile domnitorului român au produs o mare panică în rândurile oastei otomane.

Acțiunea militară a lui Mihai Viteazul în sudul Dunării s-a desfășurat concomitent cu răscoala bulgarilor, centrul căreia a fost Târnovo, unde răsculații au pus stăpânire pe oraș și l-au proclamat țar pe un pretins descendent din dinastia Šišmanizilor, cu numele de Šišman al III-lea. Pregătită de multă vreme, răscoala depășea ca organizare mișcările antiotomane precedente; ea avea o bază socială largă și cuprindea un vast teritoriu, cu amploare deosebită în regiunile nordice ale Bulgariei. Pentru declanșarea răscoalei se aștepta numai momentul favorabil și acesta s-a ivit o dată cu trecerea lui Mihai Viteazul la sudul

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 216.

[2] *Ibidem*, p. 221.

Dunării. Izvoarele istorice semnalează o serie de acțiuni comune ale românilor și populației creștine la Cladova și Vrața.

Răscoala bulgară din 1598 a fost prima mare răscoală organizată care — în concepția conducătorilor săi — trebuia să se extindă în toată țara și să ducă la refacerea statului bulgar. Răscoala a izbucnit în condițiile în care Mihai Viteazul a trecut la sud de Dunăre, iar înfrângerea ei se explică, în parte, prin retragerea domnitorului român, răsculații neprimind alt ajutor. După înăbușirea răscoalei, mulți bulgari s-au refugiat în Țara Românească. Dionisie Rally, mitropolitul de Târnovo, a devenit unul dintre sfetnicii apropiați ai lui Mihai Viteazul, iar după unirea din 1600 a Țărilor Române sub conducerea acestuia, a fost numit mitropolit al Moldovei.

Concomitent cu răscoala bulgarilor au avut loc acțiuni antiotomane ale sârbilor și ale grecilor. În raportul, deja amintit, al franciscanului Eustachio Fontana către cardinalul Cinzio Aldobrandini, din 17 octombrie 1598, se arăta: „grecii din țară fac, în secret, multe lucruri în ajutorul lui Mihai și prin viclenie se procură arme pentru orice fel de ocazie“[1].

Victoriile obținute de Mihai Viteazul au determinat Sublima Poartă să dorească din nou pacea „hainului“ domn român. La 6 octombrie 1598 sosea la Târgoviște solia de pace din partea sultanului și se convenea încetarea ostilităților. Mihai Viteazul, el însuși era interesat să-și îmbunătățească relațiile cu Imperiul otoman pentru a urmări mutațiile politice ce se petreceau în Transilvania și în Moldova și care îmbrăcau un curs tot mai ostil lui.

Domnul Țării Românești a întreținut cu Imperiul habsburgic un schimb necontenit de solii, reprezentanții domnului trimiși la Viena și la Praga reamintind împăratului și sfetnicilor lui obligațiile consemnate în tratatul de la Târgoviște și prezentând punctul de vedere al lui Mihai Viteazul în problemele sud-est europene. Acesta căuta să știe dacă autoritățile de la Praga și de la Viena aveau de gând să încheie o înțelegere cu Sigismund Báthory, sau să se răzbune pentru injuriile ce i s-au făcut și care ar fi poziția împăratului în cazul în care Sigismund Báthory s-ar uni cu turcii.

La 25 septembrie 1598 i se comunica arhiducelui Maximilian hotărârea lui Mihai Viteazul de a nu recunoaște autoritatea lui Sigismund Báthory asupra sa și că este pregătit să-l poată alunga din Transilvania.

Răspunsul evaziv al Curții de la Praga și nehotărârea acesteia în ceea ce privea o posibilă acțiune împotriva lui Sigismund Báthory l-au făcut pe Mihai Viteazul să-și schimbe și el atitudinea, să-și ascundă gândurile și să reia legăturile cu principele Transilvaniei, oferindu-și chiar serviciile pentru împăcarea acestuia cu împăratul Rudolf. În acest sens, soli, cu scrisoare din partea domnului, erau trimiși la Viena și la Praga. Se motiva reluarea legăturilor cu Sigismund Báthory, care fusese primit de „toate stările“ din Transilvania, ba chiar și de „boierii și toate stările“ din Țara Românească, deoarece în toate timpurile „au fost uniți și înțeleși întru toate cu Transilvania“ și „nu cred că, dezlipită de Transilvania, Țara Românească ar mai putea să rămână sigură sub protecția Creștinătății“[2].

---

[1] *Ibidem*, p. 218.

[2] *Ibidem*, p. 219.

Când se părea că situația se rezolvase, în privința poziției Transilvaniei în raporturile cu imperialii și cu Mihai Vodă, a avut loc lovitura de teatru, pusă la cale de Sigismund Báthory, de care nu era străină nici Polonia și nici Moldova. Transilvania era cedată cardinalului Andrei Báthory, Sigismund Báthory dovedindu-și, încă o dată, firea schimbătoare, fapt dăunător deopotrivă interesului său și al țării.

Vestea instalării cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei a căzut ca un trăsnet asupra Țării Românești și a domnului ei. Acesta era înconjurat numai de dușmani: Moldova și Polonia, Imperiul otoman și tătari, și acum și Transilvania. Primejdia nu l-a descurajat însă, ci l-a îndârjit. Vremurile îi cereau abilitate și hotărâre și Mihai Viteazul le-a dovedit. A urmărit și a reușit ca, prin alianțe, fie doar de o zi, cu un dușman să contracareze lovitura altor dușmani mai periculoși. Prin îmbinarea abilității cu o bună cunoaștere a firii omenești și a timpurilor în care trăia, Mihai Viteazul, depășindu-și epoca prin fapte, a făcut din Țara Românească, chiar dacă pentru scurt timp, un important centru politico-diplomatic al Europei. El și-a dat seama că între Polonia și Imperiul otoman nu putea fi o înțelegere deplină. O Polonie în plină ascensiune devenea periculoasă pentru interesele turcești în această parte a Europei. Și cum principele cardinal — sprijinit de Ieremia Movilă și Jan Zamoyski — nu era recunoscut de turci, se impunea împiedicarea unei apropieri între cardinalul-principe și Imperiul otoman. Aceasta se putea realiza prin intervenția domnului român pe lângă împăratul Rudolf pentru noul principe al Transilvaniei, ceea ce Mihai Viteazul a și întreprins.

Ca și predecesorul său în scaun, Andrei Báthory suferea de aceeași boală — trufia. Mihai Viteazul a căutat să speculeze aceasta în favoarea țării. Ca să-și facă din dușman un prieten ocazional, el a consimțit să depună, la 26 iunie 1599, față de noul său vecin jurământ de credință. Mihai Viteazul se lega față de Andrei Báthory, care preluase și titlul lui Sigismund de „principe al Transilvaniei, Moldovei, Țării Românești" etc., să fie cu fidelitate, cu dreptate și supunere, ca și față de Sigismund; făgăduia să fie „prieten al prietenilor și vrăjmaș al vrăjmașilor săi" și să respecte în toate punctele sale tratatul din vremea principelui Sigismund privind alianța în luptă[1]. Jurământul domnului era însoțit de cel al sfetnicilor săi: Eftimie, arhiepiscop al Țării Românești, vornicul Dimitrie, banul Mihalcea, logofătul Teodosie, logofătul Miroslav, banul Calotă, clucerul Radu, postelnicul Preda, comisul Radu, stolnicul Stroia, vistierul Andronic, armașul Sava și paharnicul Șerban, precum și al sfetnicilor jurați aga Leca și vistierul Pană: „...văzând dorința de bine a Măriei Sale — arătau aceștia — noi, cu țara dimpreună alături de Măria Sa, vom fi față de Alteța Sa, Andrei Báthory, cu aceeași umilă fidelitate, dreptate și supunere, cum am fost și față de principele Sigismund". Boierii munteni cereau ca și „Alteța Sa să respecte față de Domnul nostru, Măria Sa Mihai Vodă și iubitul lui fiu, Măria Sa Pătrașcu Vodă, precum și urmașii acestuia, și față de noi dimpreună cu țara, tratatul din timpul principelui Sigismund"[2].

---

[1] *Ibidem*, p. 236.

[2] *Ibidem*, p. 237.

Împlinind, într-un moment când țara era amenințată din toate părțile, pofta de mărire a lui Andrei Báthory, cu prețul smeritei sale supuneri, Mihai Viteazul îndepărta temporar orice primejdie. Din partea Transilvaniei nu avea a se teme, cel puțin pe față, chiar dacă Andrei Báthory uneltea pe ascuns. În cazul când Imperiul otoman ar fi atacat Țara Românească, aceasta nu mai era singură, principele Transilvaniei trebuia să-și apere vasalul, iar Polonia și Ieremia Movilă trebuiau să mai aștepte. Domnul Țării Românești dobândea timp, timp atât de necesar pentru a-și pregăti propriul plan, menit să-și deruteze adversarii și să-i pună, în ceea ce privea obiectivele urmărite de el, în fața faptului împlinit.

4. „Restitutor Daciae“

Cristalizarea planului politic al lui Mihai Viteazul, de strângere la un loc, sub aceeași stăpânire, a Țării Românești, a Transilvaniei și a Moldovei și-a găsit în anii 1599–1600 expresia concretă în realizarea *Daciei românești*, ca o nouă putere în sistemul monarhiilor vremii.

Născut dintr-o necesitate strategică și politică, pregătit însă de o lungă evoluție istorică, planul lui Mihai Viteazul avea să se înfăptuiască treptat, ca o reacție românească la planurile dominatoare străine. Om politic pragmatic, cu o cultivată formație politică, cunoscător al marilor idei și frământări politice ale timpului său, domnul Țării Românești, pătrunzând lucid mersul evenimentelor, și-a dat seama că în situația conflictuală creată de izbucnirea „războiului cel lung“ marea bătălie se dădea în și pentru spațiul geopolitic în care se aflau Țările Române. Puterile din jur, atât Imperiul otoman, cât și cel romano-german, ca și Regatul polon urmăreau nu numai creșterea influenței lor, ci și înstăpânirea efectivă în acest spațiu de mare importanță economică și strategică.

În toamna anului 1599, Mihai Viteazul era într-o situație extrem de dificilă, din care nu putea ieși decât printr-o energică acțiune militară, dublată de o abilă activitate diplomatică, ceea ce el a și reușit să facă. Polonia și Moldova urzeau împotriva lui. Ele trimiteau, la 7 august 1599, solie în capitala de pe malul Bosforului, solicitând marelui vizir Ibrahim steagul de domnie pentru Andrei Báthory, dar și pentru Simion Movilă, ca nou domn al Țării Românești. Despre aceste acțiuni ostile ale Poloniei și Moldovei nunțiul papal Malaspina raporta, la 7 septembrie 1599, că Ieremia, palatinul Moldovei, cu ajutorul unor fruntași poloni, se pregătește să-l alunge pe Mihai din Țara Românească. De partea lor ar fi cardinalul Báthory, a cărui oaste stă în tabără, aproape de Alba Iulia.

Uneltiri împotriva lui Mihai Viteazul erau întreținute și de o partidă a boierimii muntene, nemulțumită de domnia acestuia, care, la 1 octombrie 1599, pleca spre Polonia cu recomandări de la Ieremia Movilă către Jan Zamoyski, marele cancelar polon. În fruntea boierilor care au luat calea Poloniei se aflau fostul vistier Dan și fostul clucer Vintilă; ei urmau să adreseze cancelarului polon rugămintea să-i scape din mâinile voievodului Mihai, care era „mai rău decât un turc“. „Țara“, adică ei, ar dori să se pună sub scutul Coroanei polone, iar domn în Țara Românească, în locul lui Mihai Vodă, să fie Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă.

Interesantă pentru acea epocă este motivația adusă de boieri ca Țara Românească „să fie la un loc și în unire cu țara Moldovei“. „Căci — arătau ei — suntem toți de o limbă și de o lege și în vremurile de odinioară domnul moldovean ajungea domn muntean și domnul muntean, domn moldovean“[1].

De această dovadă a conștiinței de neam, existentă în rândurile românilor din întreg spațiul locuit de ei, s-a folosit și Mihai Viteazul, ca de un factor esențial în construcția politico-statală avută de el în vedere și care realiza suprapunerea granițelor statale peste cele etnice.

Preocuparea de a se realiza concordanța dintre comunitatea etnică și cadrul său politico-statal de dezvoltare organică se manifesta de altfel în epocă, statul francez putând fi invocat ca model. Regele Franței, Henric al IV-lea de Bourbon, contemporan cu Mihai Viteazul, spunea reprezentanților unei provincii recent incluse între granițele regatului său: „Deoarece dumneavoastră vorbiți franțuzește din naștere, este firesc să fiți supușii regelui Franței. Eu sunt cu totul de acord că limba spaniolă aparține spaniolilor și limba germană, germanilor, dar toate regiunile unde se vorbește franțuzește trebuie să fie ale mele“[2].

Faptul că Polonia năzuia să aducă în aceeași stare de atârnare Țara Românească, cum era și Moldova, după ce în Transilvania fusese instalat principe un om al ei, a stârnit temeri la Poarta otomană. În fața perspectivei unei Polonii atotputernice în spațiul carpato-dunăreano-pontic, Poarta a înțeles că interesul ei impune iertarea și menținerea în scaunul Țării Românești a lui Mihai Viteazul, până când se va ivi un prilej favorabil pentru a-l pedepsi pentru reaua credință. Au fost reluate, de aceea, tratativele pentru a înlesni bunele relații între Mihai Vodă și Sublima Poartă. Aceste tratative nu erau privite cu ochi buni de principele Transilvaniei, căruia marele vizir Ibrahim-pașa îi cerea să nu se amestece, „ci să țină seama numai de situația lui“.

La 27 august 1599 Mihai Viteazul primea din partea sultanului însemnele domniei. În raportul din 4 septembrie 1599 al bailului venețian la Poartă, Girolamo Capello, sunt date semnificative cu privire la poziția lui Mihai Viteazul de domn al unei țări de sine stătătoare și la condițiile puse de el pentru a fi un supus bun al sultanului. El cerea ca „Dunărea să fie hotarul dintre cele două state, iar turcii să nu treacă în părțile sale decât cu îngăduința sa, neavând permisiunea să întreprindă vreo acțiune aici, nici pe linie particulară, nici în numele sultanului“. Domnul român preciza că își va plăti tributul anual, dar să fie scutit timp de trei ani, țara fiind sărăcită. În cazul în care condițiile puse n-ar fi fost primite, nu-i rămânea altceva de făcut decât „să se așeze pe poziții de apărare"[1]. Și cum sabia îi era bine cunoscută, Mihai Viteazul a obținut, pentru moment, pacea și liniștea la hotarul sudic al țării. Faptul era important pentru securitatea domniei și a țării și i-a înlesnit concentrarea eforturilor pentru contracararea acțiunilor care se pregăteau împotriva voievodului de către Andrei Báthory și Ieremia Movilă. Știrile primite, prin oamenii lui, despre aceste pregătiri l-au determinat să ia hotărârea intervenției mai întâi în Transilvania. Inițiativa sa pornea de la considerentul că este mai bine să le facă el dușmanilor lui ceea ce ei gândesc să-i facă lui.

---

[1] Hurmuzaki, supl. II,1, p. 487–488.

[2] R. Romeo, *Italia mille anni. Dall'età feodale all'Italia Moderna ed Europa*, Florența, 1981; apud Ioan-Aurel Pop, *Identitate și alteritate în Transilvania în timpul confruntărilor din anii 1599–1600*, în Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito, București, 1996, p. 222.

Campania pentru cucerirea Transilvaniei a fost perfect organizată de Mihai Viteazul. El făcuse cunoscut împăratului Rudolf al II-lea încă în iulie--august 1599, prin solia lui Stoica din Strâmba și a lui Petre Armeanul, că „va încerca ceva în Ardeal și în curând va afla vești bune, chiar de-ar fi să-și lase capul și viața"[2].

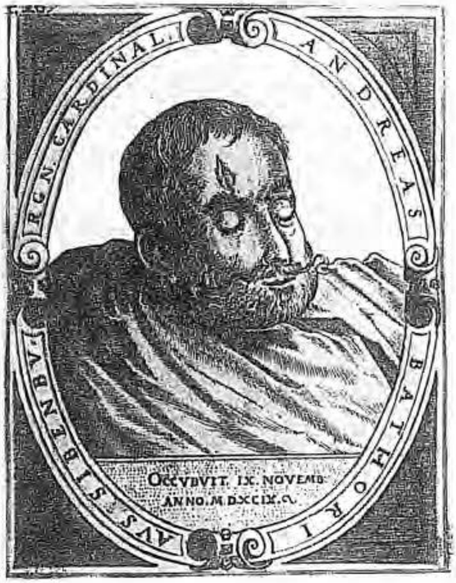
RGN. CARDINAL.
ANDREAS
BATHORI
AVS. SIBENBV.
OCCVBVIT. IX. NOVEMB.
ANNO. M. DXCIX.

Fig. 117 Cardinalul Andrei Báthory, principe al Transilvaniei.

Împăratul și consilierii lui, care nu luaseră o hotărâre cu privire la soarta Transilvaniei, au evitat să adopte o atitudine fermă; se cerea, deocamdată, polonilor să nu intervină în Țara Românească și să nu-i ajute pe dușmanii lui Mihai Vodă.

În pregătirea campaniei din Transilvania, Mihai Viteazul a dovedit o veritabilă măiestrie diplomatică. El i-a convins pe turci că întreprinderea plănuită nu știrbește interesele Porții, iar pe imperiali că intervenția o face în numele ideii creștine și a atașamentului său față de Coroana imperială. Mihai Viteazul a ținut seama, totodată, de geografia etnico-politică a Transilvaniei, factor pentru prima dată intrat în strategia unui domn român. El a contat pe masele largi ale populației, de aceeași limbă și de aceeași lege cu muntenii, și a căutat să-și asigure sprijinul secuilor, nemulțumiți de regimul Báthoreștilor și ale căror virtuți militare îi erau cunoscute și pe care le aprecia.

Oastea Țării Românești a pătruns în Transilvania pe două direcții: la dreapta, o parte, condusă de Mihai Viteazul, prin valea Buzăului și a Teleajenului, iar la stânga o altă parte condusă de banul Udrea, de boierii Buzești și de Baba Novac, înainta spre Sibiu pe valea Oltului. La 18 octombrie 1599 Mihai se afla la Prejmer; la 19 octombrie, senatul Brașovului hotăra să jure credință voievodului; în ziua următoare (20 octombrie) erau trimiși soli la Mihai Viteazul, care în ziua de 21 octombrie, cu ajutoare secuiești, trecea prin Codlea spre Făgăraș și Sibiu, unde urma să facă joncțiunea cu oastea din partea stângă a dispozitivului de luptă. La 26 octombrie cele două corpuri de oaste s-au unit în zona Tălmaciu. A doua zi, oastea munteană a intrat în Șelimbăr, punând stăpânire pe „movila turcilor" (Türkenhügel). Luat prin surprindere, principele Andrei Báthory și-a strâns cu greu oastea, în vederea luptei. Confruntarea dintre oastea lui Andrei Báthory, ale cărei efective se ridicau la aproape 25 000 de oameni, și cea a lui Mihai Viteazul (circa 30 000 de oameni, din care 8 000–10 000 de secui) a avut loc în ziua de 28 octombrie 1599. A fost o bătălie crâncenă, cu pierderi mari de ambele părți, câștigată cu greu de Mihai Viteazul și numai după ce bosniecii și polonezii din oastea inamică au trecut de partea lui. Andrei Báthory, văzându-și oastea intrată în debandadă, a părăsit câmpul de luptă și, căutând să scape prin fugă, s-a îndreptat spre Moldova. A fost, însă, prins și ucis de secui.

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 248.

[2] Hurmuzaki, XII, p. 441.

Victoria de la Șelimbăr a constituit piatra fundamentală a ceea ce avea să urmeze, conform planurilor lui Mihai Viteazul, planuri conturate treptat, în funcție de evoluția evenimentelor și care vizau crearea unui nou edificiu statal, în cadrul căruia întreg spațiul carpato-dunărean trebuia să primească o nouă organizare politico-instituțională, în primul rând a instituției monarhice, organizare superioară față de situația existentă până atunci.

După victorie Mihai Viteazul și-a condus oastea spre principalele obiective strategice de care depindea asigurarea stăpânirii Transilvaniei. La 1 noiembrie 1599, el intra triumfal în Alba Iulia. Cronicarul maghiar Szamosközy, martor ocular, descrie cu amănunte intrarea lui Mihai prin poarta Sf. Gheorghe în capitala principilor Transilvaniei. Călare „pe roibul său de sânge nobil", „plin de demnitate, mândru și îmbrăcat prea împodobit chiar", „în sunetul goarnelor, al tobelor și al altor instrumente", „pe unde mergea, călăreau în urma lui boieri și alți nobili renumiți, însoțiți de șiruri lungi de oșteni și de oameni înarmați. În urma voievodului se aduceau steagurile princiare ale Báthoreștilor, ornate cu blazonul cu dinte de balaur, cucerite în război"[1].

La 4 noiembrie 1599 Mihai Viteazul îi scria din Alba Iulia împăratului Rudolf al II-lea, ca și cum el a întreprins campania de cucerire a Transilvaniei la îndemnul și pentru Casa de Austria. „Și-a răzbunat, în sfârșit, odată Măria Ta jignirile de atâtea ori aduse, nu știu de transilvăneni sau de craii lor, Măriei Tale și întregii Case de Austria, prin mine, la 28 ale lunii trecute, cu fierul"[2].

Pentru a nu stârni împotriva sa ostilitatea împăratului creștin înainte de a-și fi consolidat stăpânirea în Transilvania și ca să-și asigure ajutorul sașilor, favorabili cauzei Habsburgilor, Mihai Viteazul se socotea locțiitor al împăratului în Transilvania. În actele emise din cancelaria sa din Transilvania, el se intitula: „Noi, Mihail, voievodul Țării Românești, sfetnicul Maiestății Sale Sfinte împărătești și crăiești, locțiitorul său în Ardeal și căpitan suprem al oștilor sale din hotarele ținuturilor împrejmuitoare și supuse Ardealului"[3]. Acest titlu ascundea de fapt natura exactă a poziției pe care Mihai Viteazul căuta s-o aibă în Transilvania și de care diplomații vremii își dădeau seama, consemnând în rapoartele lor că el ținea să fie numit „Alteță“ (Altezza) și „Principe“ (Principe di Transilvania) și că nu intenționa să predea Transilvania împăratului Rudolf al II-lea[1].

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, II, p. 178.

[2] *Ibidem*, I, p. 257.

[3] A. Veress, *Documente*, VI, p. 49.

Cancelaria Țării Românești atribuia lui Mihai Viteazul în privința Transilvaniei titlul de „domn al Țării Ardealului“[2] sau „domn a toată țara Ardealului“[3] sau „mare crai al întregului Ardeal“[4]. Pentru românii de la sud de Carpați era evident faptul că, prin înfrângerea cardinalului Andrei Báthory, Mihai Vodă „a cucerit toată țara Ardealului, și a stat domnia lui crai în scaunul Beligradului <Alba Iulia> și a întregii țări a Ardealului“[5].

Cucerirea Transilvaniei și mai apoi a Moldovei de către Mihai Viteazul a fost dictată, fără îndoială, de considerente politico-strategice. Nu este mai puțin adevărat însă că planul strângerii la un loc a Țării Românești, a Transilvaniei și a Moldovei, care cunoștea în epocă variante diferite, habsburgică, polonă, otomană, și care a fost înfăptuit de Mihai Viteazul a avut în vedere comunitatea legăturilor politice de mai înainte, ca și existența unității etnice a locuitorilor din cele trei principate. Aceasta constituia un fapt esențial în noua construcție statală, ce urma să-și întărească coeziunea prin crearea unei dinastii ereditare în familia lui Mihai Viteazul.

Izvoare istorice ale vremii relatează că, în împrejurări grele, Mihai Viteazul își îmbărbăta ostașii „să se poarte vitejește, atât pentru cinstea lui Hristos, pentru care se luptau, cât și pentru mărirea nației lor și a aceleia a romanilor, de la care făceau mărturisire că se trag“ („per la gloria della lor Natione, et di que' Romani da cui facevano professione di discendere“)[6]. Este, în această mărturisire, ca și în multe alte mențiuni din epocă, o dovadă a conștiinței romanității, pe care o avea poporul român și de care luau cunoștință toți cei intrați în contact cu realitățile românești.

Intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, în urma victoriei de la Șelimbăr, a provocat puternice acțiuni de solidarizare ale populației românești cu oastea învingătorului. Împovărați de dări, asupriți politicește, țăranii români din Transilvania, la vestea victoriei lui Mihai Viteazul, „care — informează Szamosközy — s-a răspândit cu cea mai mare iuțeală în întreaga țară“ s-au ridicat împotriva stăpânilor de pământ. Întemeiați pe încrederea ce le-o inspira un principe „din neamul lor“, îndemnați, se pare, de preoți și de călugări trimiși din Țara Românească de Mihai Viteazul, care cunoștea și căuta să folosească în scopurile sale politice starea de spirit a românilor din Transilvania, aceștia s-au răsculat cu gândul de a scutura jugul servituții.

Considerente politice au făcut ca interesele țărănimii să fie sacrificate de Mihai Viteazul. Ca să-și asigure stăpânirea în Transilvania, el a căutat să atragă de partea sa nobilimea, singura care, în contextul juridic al vremii, avea o situație constituțională, deținea puterea administrativă și pe cea politică și reprezenta o valoare militară. Mihai Viteazul a dispus de aceea ca mișcările țărănești, pe care le încurajase la început, să fie înăbușite.

---

[1] *Ibidem*, p. 76–77.

[2] *DRH B*, XI, p. 499, 507, 516, 521.

[3] *Ibidem*, p. 504, 511, 514, 515, 517, 522, 524, 527.

[4] *Ibidem*, p. 510.

[5] *DIR B, veac. XVII*, II, p. 340.

[6] Hurmuzaki, III, 2, p. 529–530.

Măsurile pe care le-a luat Mihai Viteazul în favoarea românilor din Transilvania — scutirea preoților români de munci servile și hotărârea de a se da pășunat liber satelor românești de pe domeniile marii nobilimi și ale sașilor[1] — erau de importanță minoră, ele nu vizau modificări în structura social-economică și, prin urmare, nu satisfăceau speranțele celor răsculați. Acestea vădeau, totuși, o semnificativă preocupare a domnului român în direcția îmbunătățirii situației românilor transilvăneni, care constituiau majoritatea populației principatului.

Pentru felul în care Mihai Viteazul concepea poziția sa în Transilvania și pentru modul în care el înțelegea să afirme, în condițiile epocii, drepturile și rolul Țărilor Române în familia statelor europene, deosebit interes prezintă tratativele sale cu împăratul Rudolf al II-lea.

Prin poziția lor strategică („în ce loc sântu") — arăta Mihai Viteazul — „Ardealul și Țara Românească... sântu baștele ce se cheamă strejile și apărătură a toată Creștinătatea" și că „de-ară apuca turcul aceste două țări, ară fi peire a toată Creștinătatea"[2]. În vederea creșterii rolului Țărilor Române în apărarea Creștinătății, întărirea instituției lor monarhice era văzută ca o necesitate de primă importanță. Esența cererilor formulate de Mihai Viteazul o constituia recunoașterea din partea împăratului a caracterului de durată, ereditar al stăpânirii lui în Transilvania, ca și în Țara Românească, întemeierea de către el a unei singure dinastii în aceste țări („să-i lase Țara Rumânească și Țara Ardealului, să-i fie de moșie lui și cine se va ținea den feciorii lui, să le fie moșie")[3]. Se cerea apoi să se restabilească hotarele Transilvaniei din vremea împăratului Maximilian al II-lea (1564–1576) și a principelui Ioan Sigismund (1540–1551; 1556–1571); Transilvaniei să-i fie restituite Oradea, cu ținutul Bihorului, Hustul, cu ținutul Maramureșului, ținutul Crasnei și cele ale Solnocului, Zarandului, Băii Mari, cu Baia de Sus (Baia Sprie), și celelalte ținuturi care i-au aparținut; Mihai Viteazul să poată dărui, ca și alți principi, cu sate și ocine pe cine va voi și să aibă drept de supremă judecată. Domnul român pretindea să i se confere titlul de domnie pe care împăratul i l-a recunoscut lui Sigismund Báthory[4]. Se formula pretenția ca, în cazul în care vor fi cucerite de la turci ținuturile ce au aparținut mai înainte Transilvaniei și Țării Românești, ele să treacă la cele două țări. De asemenea, în cazul în care se vor mai obține de la turci și alte ținuturi și cetăți, acestea să rămână celor două țări[1].

---

[1] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 530–542.

[2] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 133.

[3] *Ibidem*, p. 132.

[4] În tratatele încheiate cu reprezentanții Țării Românești, la 20 mai 1595, și cu cei ai Moldovei, la 3 iunie 1595, Sigismund Báthory se intitula „Nos Sigismundus Dei gratia Regnorum Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps partium regni Hungariae dominus et siculorum comes etc." (*Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 87; Hurmuzaki, III, p. 209, 477).

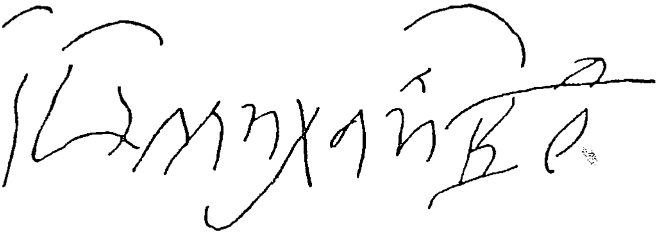
Fig. 118 Semnătura lui Mihai Viteazul.

Mihai Viteazul se socotea un continuator al principilor Transilvaniei, în stare să realizeze într-o formă românească năzuințele lor de creare a unui puternic stat carpato-danubian. În perioada cârmuirii sale în Transilvania, a menținut organizarea existentă, autonomiile țării, organele ei de guvernământ, a căutat însă să introducă în ele și dregători aduși din Țara Românească. Sfatul princiar a ajuns să aibă un caracter mixt; era format din nobili transilvăneni și boieri munteni. Deasupra și alături de vechea organizare administrativă a Transilvaniei, Mihai Viteazul a organizat și o administrație munteană; a luat apoi măsuri de întărire militară în Transilvania; a menținut oastea nobilimii, dar a mărit și efectivele oastei proprii, formată în mare măsură din mercenari, a cărei întreținere necesita mari sume de bani, cerute de el, în special de la orașe. În cetățile mai importante și-a instalat proprii lui căpitani. Mihai Viteazul a menținut și a întărit privilegiile nobilimii ardelene, a făcut însă danii și boierilor munteni, deschizându-le calea la puterea publică; a păstrat limbile oficiale din Transilvania (latina, maghiara, germana), dar el însuși și dregătorii lui au întrebuințat în acte și limbile folosite în Țara Românească, româna și slavona, ceea ce a alarmat nobilimea maghiară și pe sași[2].

O atenție deosebită a arătat Mihai Viteazul Bisericii românești din Transilvania. El a căutat și a reușit să obțină din partea împăratului Rudolf al II-lea recunoașterea religiei ortodoxe în rândul religiilor constituționale; s-a străduit să îmbunătățească statutul preoților români; a înființat la Alba Iulia, devenită centrul vieții politice românești, o mitropolie ortodoxă; a ctitorit o întreagă serie de edificii religioase și a făcut altora importante danii. Prin grija lui a fost construită biserica ortodoxă din Lujerdiu, din părțile Clujului; a fost reparată și împodobită biserica mănăstirii Râmeți din Munții Apuseni. La Făgăraș a fost construită o biserică, care avea să fie distrusă, după căderea domnului, din ordinul lui Gabriel Báthory. La Brașov, Mihai Viteazul a făcut danii bisericii Sf. Nicolae din Șchei. Prin grija lui a fost ridicată și o biserică la Ocna Sibiului.

---

[1] *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, p. 133.

[2] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 539.

Unirea Transilvaniei cu Țara Românească, realizată de Mihai Viteazul, și măsurile administrative, social-economice și religioase pe care el le-a aplicat în provincia intracarpatică și care vizau o creștere a poziției lui au produs mari îngrijorări în statele vecine, neliniștindu-l și pe împăratul habsburg, ai cărui comisari în Transilvania îi alimentau sentimentul neîncrederii în declarațiile lui Mihai Viteazul, care îl asigura că prin măsurile luate, menite să întărească ordinea, el ar servi cauza Casei de Austria și a întregii Creștinătăți.

Deși înclina să folosească forța pentru a-l face pe Mihai Viteazul să părăsească Transilvania, împăratul amâna să ia o hotărâre în această privință.

Îngrijorați de puterea crescândă a lui Mihai Viteazul se dovedeau și regele Poloniei, Sigismund al III-lea (1587–1632), ca și domnul Moldovei, Ieremia Movilă, care se simțeau direct amenințați. Întărirea poziției lui Mihai Viteazul în Transilvania, ca și în Țara Românească, răsturna planurile lor de extindere în spațiul românesc, iar apropierea lui Mihai Viteazul de țarul Boris Godunov și alianța cu cazacii deveneau primejdioase pentru Regatul polon. Curtea domnească a lui Ieremia Movilă a devenit centrul uneltirilor împotriva lui Mihai Viteazul, locul de unde Sigismund Báthory formula din nou pretenții pentru tronul Transilvaniei și Simion Movilă pentru cel al Țării Românești. Uneltirile puse la cale fiindu-i cunoscute lui Mihai Viteazul, el a căutat, mai întâi, pe calea tratativelor, să anuleze sau măcar să slăbească forța adversarilor săi. Cum acest lucru nu a fost posibil, alternativa acțiunii militare i s-a impus.

Domnul Țării Românești se gândise încă din 1597 să intervină în Moldova, dar atunci nu s-a putut înțelege cu aliatul său, Sigismund Báthory, căruia îi comunica, de altfel, că moldovenii îl doresc să le fie domnitor. La începutul anului 1600, Mihai Viteazul se hotărâse la o intervenție urgentă în Moldova, despre care îl anunțase și pe împăratul Rudolf al II-lea, care-i comunica: „Nu e vreme acum să ne batem cu Moldova, că turcii stau în spinarea noastră, iar de ne vom bate cu Moldova noi, <ar fi> să lăsăm turcii"[1]. Mihai Viteazul n-a ținut seama de părerea împăratului. La sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai 1600, el a atacat Moldova din trei direcții diferite. Un corp de oaste sub comanda fiului său, Nicolae Pătrașcu, a atacat din sud; trupele de mercenari, sub comanda lui Mihai Viteazul, au pătruns din Transilvania în Moldova, prin pasul Oituz, iar un al treilea corp de oaste a trecut Carpații Orientali prin nord, urmând să atace Suceava dinspre Câmpulung.

La 6–7 mai 1600 grosul oastei de sub comanda lui Mihai Viteazul era la Bacău, iar la 8 mai domnitorul român scria împăratului la Praga că a intrat în Moldova pentru a-l pedepsi pe Ieremia Movilă, care îl calomnia în toate ocaziile nu numai pe el, dar chiar și Casa de Austria, vrând a-i sustrage Transilvania de sub stăpânire[2]. Prin Bartholomeo Pezzen, consilier imperial, Mihai Viteazul comunica împăratului, că de va fi ajutat în

---

[1] N. Iorga, *Documente nouă în mare parte românești relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul.* Extras din AARMSI, ser. II, 20, 1898, p. 23.

[2] A. Veress, *Documente*, VI, p. 97–98.

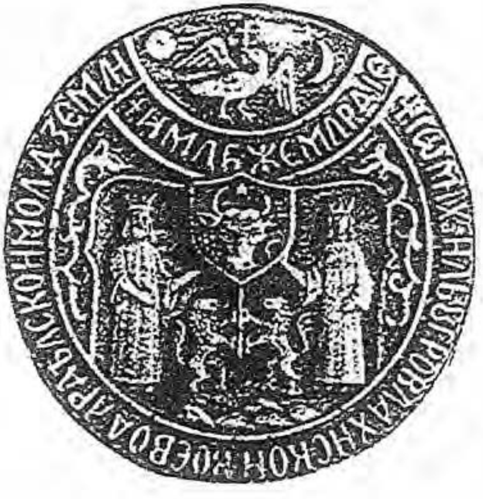

Fig. 119 Sigiliul lui Mihai Viteazul aplicat pe un document emis la Iași, 3 iul. 1600.

acțiunile lui, cu bani și ostași, va lua din mâna turcilor tot pământul de la Marea Neagră până la Buda, ca să fie pomenit „timp de o sută de ani de toată lumea"[1].

La 26 mai 1600 Mihai Viteazul reușea să ocupe cetatea Sucevei, Ieremia Movilă fiind silit să-și caute salvarea, prin fugă, la Hotin. Pe urmele lui, înfrângând unele încercări de împotrivire, Mihai Viteazul a luat în stăpânire Moldova, realizând, pentru prima dată, strângerea la un loc, sub același sceptru, a Țării Românești, Transilvaniei și a Moldovei. La 27 mai 1600, într-un hrisov emis din Iași, afirmând noua realitate politică, se intitula: „Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei"[2].

Campania lui Mihai Viteazul în Moldova a fost una din cele mai fulgerătoare acțiuni militare. Într-o lună de zile Țara Românească de la est de Carpați era unită cu celelalte Țări Române. Aceasta a și făcut ca Mihai Viteazul să fie asemănat, pentru energia și prin rapiditatea acțiunilor lui militare, păstrând proporțiile, cu Alexandru cel Mare[3].

Cronicarul Miron Costin explică durata scurtă a campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova prin faima de care el se bucura. „Și era așea de groaznic Mihai Vodă și vestit în războaie în toate aceste părți, cât, îndată ce au sosit la Suceava, i s-au închinat și cetatea Sucevei și a Neamțului"[4]. Unele izvoare istorice nici nu amintesc de confruntări militare pe teritoriul Moldovei și pun trecerea țării sub stăpânirea lui Mihai Viteazul în urma solidarizării populației cu oastea voievodului. La 19 iunie 1600 se transmitea din Liov știrea că „toată țara Moldovei l-a întâmpinat pe Mihai cu multă bucurie, că cetatea Suceava i s-a închinat, că s-a arătat atât de darnic și blând poporului încât aceștia l-au numit «tată»“[1]. Și în cronica lui Radu Popescu vornicul se arată că „au venit toată oastea cu țara de i s-au închinat“[2].

---

[1] *Ibidem*, p. 99.

[2] *DRH B*, XI, p. 529.

[3] *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 520.

[4] Miron Costin, *Opere*, I. Ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1965, p. 16.

Ca și în cazul Transilvaniei, Mihai Viteazul a luat măsuri de întărire a stăpânirii sale în Moldova. Au fost confirmate averile celor dovediți credincioși și confiscate, totodată, moșiile celor fugiți peste hotare și care au refuzat să se întoarcă în țară; s-a hotărât iertarea de dări pe timp de 6 ani a locuitorilor din orașele și satele distruse de război[3]; s-a procedat la desemnarea unor noi prelați, mitropolit al Moldovei fiind ales Dionisie Rally, în locul lui Gheorghe Movilă, care a luat drumul pribegiei în Polonia; au fost numiți noi dregători în slujbele importante, care i-au depus jurământ de credință lui Mihai Vodă. La 29 mai 1600 noul pârcălab al Sucevei, numit de Mihai Viteazul, declara solemn: „Eu, Ioan Kaptury... jur... că voi fi drept și cu credință domnului meu, stăpânitorului și domnului Ardealului, Țării Românești și Moldovei, Măriei Sale lui Mihai Vodă și fiului Măriei Sale, lui Petru Vodă, tot așa-i voi fi drept și cu credință și voi ținea pentru măriile lor cetatea ce mi-a fost încredințată mie, după priceperea mea, până-mi va sta capul.

Și la vremea când vor porunci măriile lor și vor dori, prin vreun om sau prin scrisoare, în orice ceas vor dori și porunci măriile lor, în acela voi da cetatea în mâna cui vor porunci măriile lor. Așa să-mi ajute Dumnezeu“[4].

Felul în care Mihai Viteazul a fost primit în Moldova și măsurile luate de el pentru a-și consolida poziția au produs îngrijorare în Polonia, unde se exprimau temeri că domnul român ar intenționa să-și continue campania militară în Regatul polon, locul de adăpost al unor opozanți ai săi din Țara Românească. Într-o relatare a unui spion polon în Moldova către regele Poloniei, Sigismund al III-lea, se arăta că Mihai Viteazul „alt gând nu are decât să meargă asupra Poloniei“[5]. Exprimând îngrijoarea care cuprinsese Curtea regală poloneză, regele Sigismund al III-lea spunea senatorilor polonezi că Mihai Viteazul este ca un erete pe pământul Moldovei. Dacă el unește trei țări bogate, și nu mici, și le stăpânește cu o putere absolută va fi o primejdie pentru Polonia[6].

---

[1] *Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române. 1590–1630. Documente externe*, publicate de Radu Constantinescu, București, 1981, p. 222.

[2] *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu vornicul. Introducere și ediție critică întocmite de Const. Grecescu, București, 1963, p. 79.

[3] Hurmuzaki, IV, 1, p. 72–73.

[4] *DRH B*, XI, p. 529–530

[5] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 120. Despre zvonurile care circulau că Mihai Viteazul ar fi urmărit să fie rege al Poloniei, vezi P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 144–156; I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, p. 302; A. Veress, *Documente*, VI, p. 109–111; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, 491–493.

[6] A. Veress, *Documente*, VI, p. 136; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, p. 560.

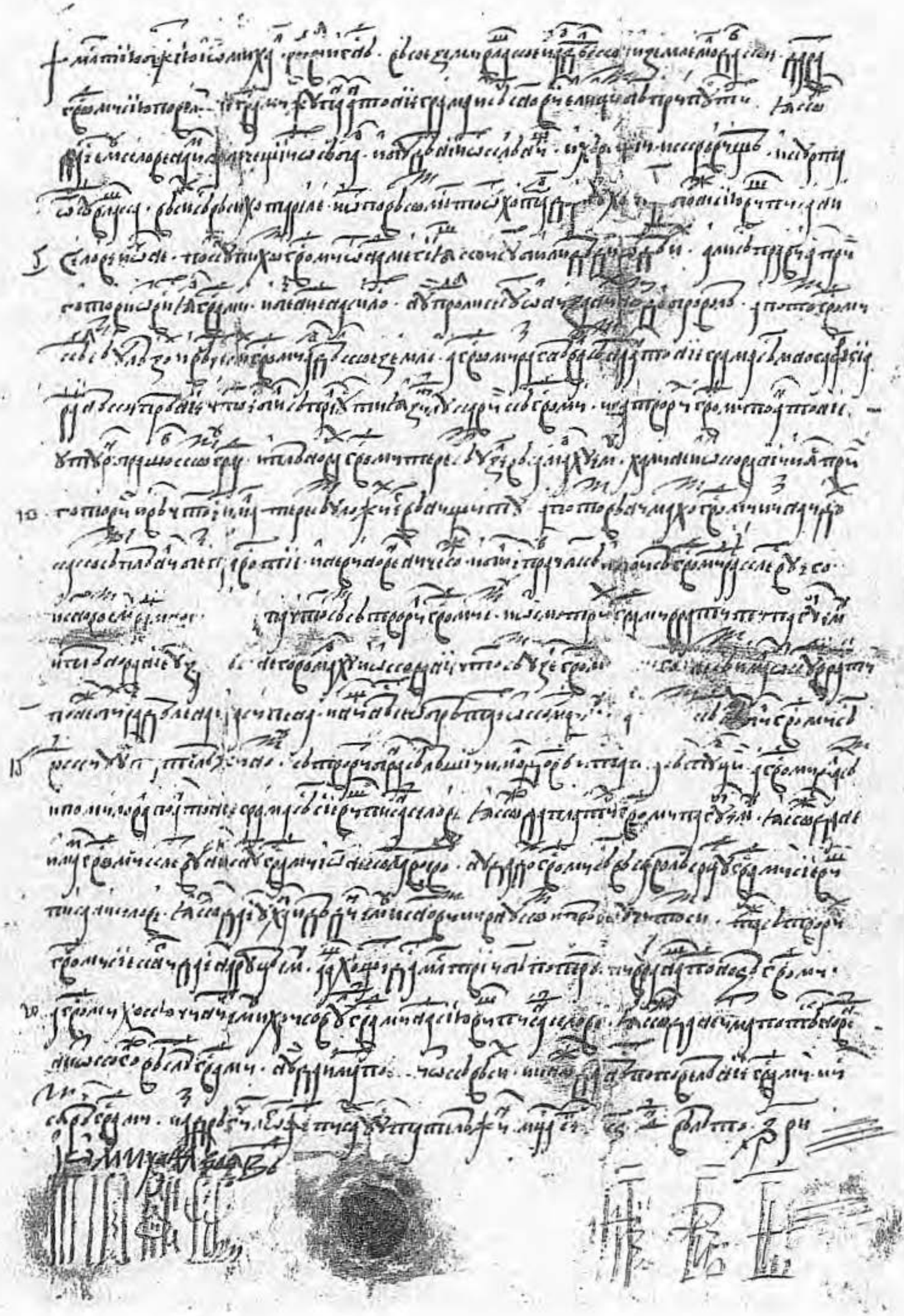

Fig. 120 1600, sept. 26. Mihai Viteazul despăgubeşte pe Antonie Grama.

Pentru a preînrâmpina un eventual atac al lui Mihai Viteazul în Polonia, s-au luat măsuri de apărare și s-a pregătit o expediție militară în Moldova, în sprijinul domnului pribeag Ieremia Movilă.

Tulburări ivite în Transilvania, întreținute de adversari ai domnului român, aveau să înlesnească campania polonă, condusă de cancelarul polon Jan Zamoyski, în Moldova și care avea să se prelungească în Țara Românească, cu consecințe defavorabile pentru construcția politică a lui Mihai Viteazul.

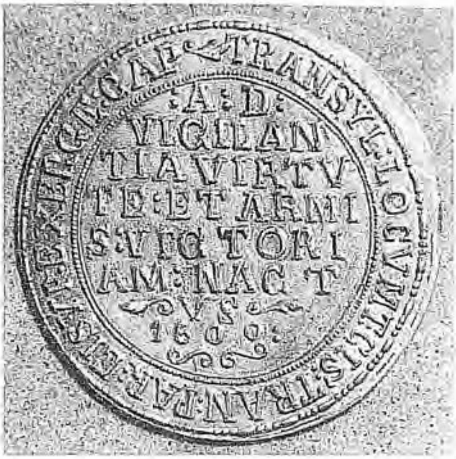

Fig. 121 Medalie de aur, bătută de Mihai Viteazul în anul 1600, revers.

Cu supunerea Moldovei, Mihai Viteazul a realizat, pentru prima dată, unirea politică a Țărilor Române. Titlului său de „domn al Țării Românești și Ardealului" i-a adăugat pe cel de „domn al Moldovei"[1]. În documentele emise din Alba Iulia, reședință a principilor Transilvaniei, devenită centru de unde Mihai Viteazul realiza conducerea celor trei țări române, Mihai Viteazul se intitula: „Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești și al Ardealului și a toată țara Moldovei"[2].

Titlul pe care și l-a atribuit, ca și crearea unei peceți cu stemele reunite ale celor trei țări române făceau evidentă cristalizarea gândului nutrit de Mihai Viteazul de a face din Țările Române un singur organism politic; părțile componente ale acestuia aveau să-și continue o perioadă de timp formele tradiționale de organizare, dar erau subordonate autorității supreme a lui Mihai Viteazul.

Negocierile domnului român cu împăratul Rudolf al II-lea, după înfrângerea cardinalului Andrei Báthory, reluate după alungarea lui Ieremia Movilă din Moldova, permit să observăm, dincolo de formulele de conveniență impuse de tratate, planurile urmărite de Mihai Viteazul. Acestea aveau drept scop să consolideze sub domnia lui statul, al cărui centru îl stabilise, semnificativ, în Transilvania. Recunoașterea obținută, în primăvara anului 1600, de la Imperiul otoman, de unde a primit steag de domnie pentru Transilvania, era refuzată, prin tot felul de manevre, de către cârmuirea habsburgică.

Poziția diferită a celor două mari imperii față de acțiunea voievodului era sintetizată de către Mihai Vodă în răspunsul dat de el comisarului Székely: „Eu am slujit împăratul roman nu de teamă, ci din marea dragoste ce o am față de Creștinătate. Împăratului turcesc, de o bucată de vreme, i-am făcut toate rușinile și batjocurile pe care și le poate imagina cineva, iar el acum, la sfârșit, îmi trimite un cal frumos înșeuat și 15 000 ducați,

---

[1] *DRH B*, XI, p. 529.

[2] *Ibidem*, p. 553.

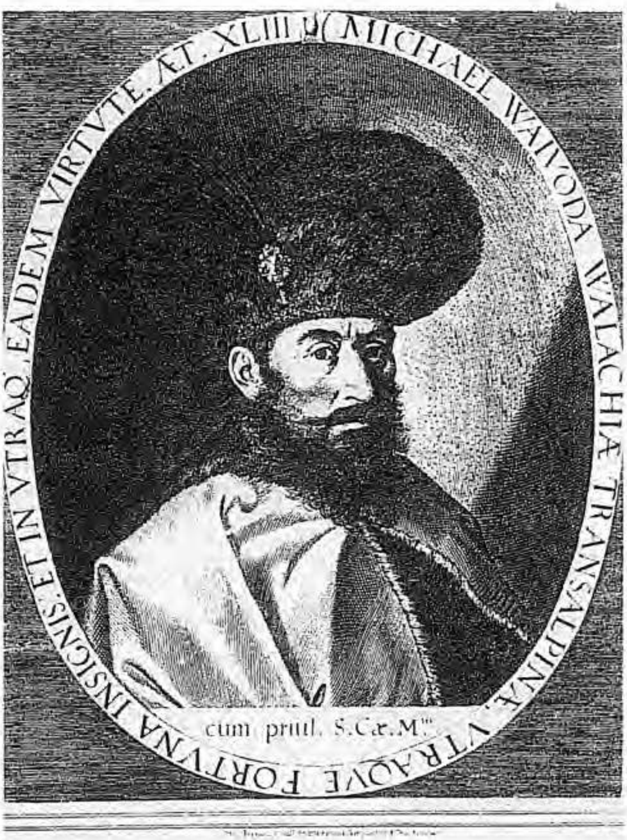
MICHAEL WAIVODA WALACHIÆ TRANSALPINÆ. VTRAQVE FORTVNA INSIGNIS. ET IN VTRAQ. EADEM VIRTVTE. ÆT. XLIII
cum priul. S.Cæ.M.tis

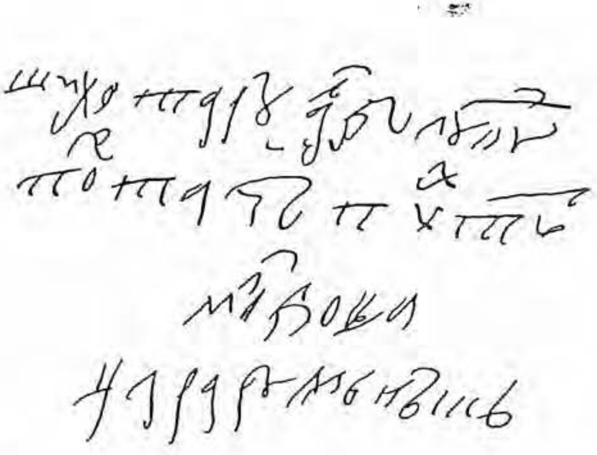

Fig. 122 Mihai Viteazul, gravură contemporană după Sadeler și Însemnare autografă a lui Mihai Viteazul: „și hotaru Ardealului; pohta ce-am pohtit, Moldova și Țara Românească"

un surguci cu pene de cocor, un steag de-al lui cu o sabie, un buzdugan și câteva caftane din fir de aur și un cadou pentru boierii mei, drept cinstire. Iar împăratul roman îmi trimite drept cinstire trei coli de hârtie pline de venin, rușine și batjocură și vrea să mă gonească afară. Mi s-a spus, într-adevăr, să nu mă încred în nemți, căci voi fi rău răsplătit"[1].

Mihai Viteazul a reluat tratativele cu împăratul Rudolf al II-lea după cucerirea Moldovei în ideea recunoașterii de către un mare monarh creștin, deci o recunoaștere internațională, a noii creații statale românești. Domnitorul înțelegea să pretindă în cursul tratativelor atât încât, chiar dacă ar trebui să cedeze pentru moment ceva, să nu prejudicieze ansamblul operei înfăptuite. Văzând rezistența imperialilor la cererile formulate de el în privința Transilvaniei și care, în esență, țînteau la recunoașterea caracterului ereditar al stăpânirii lui în această provincie, Mihai Viteazul stăruia ca împăratul să-i îngăduie atunci să stăpânească Ardealul cu numele de guvernator, titlu transmisibil ereditar pe linie masculină („pîn în viața domnii lui, iar după moartea domnii lui să fie pre ficiori, fir pre firul lui")[2]. În privința Moldovei, cerea ca aceasta să aibă același statut ca și Țara Românească, să se transmită ereditar, atât pe linie masculină, cât și feminină („...să fie de moșie, fir pre firul lui, și pre feciori și pre feate, ca și Țara Rumânească")[3].

Reînnoirea și a altor cereri, pe care le formulase după intrarea în Transilvania — de a i se recunoaște prerogativele suverane, dreptul de danie și de supremă judecată, ca și titlul avut de Sigismund Báthory[4] — scotea în relief consecvența cu care Mihai Viteazul urmărea să realizeze o monarhie autoritară și cu caracter ereditar. Deși această năzuință s-a izbit din nou de rezistența imperialilor, realitatea unificării teritoriului românesc era atât de puternică, încât Curtea imperială a trebuit să cedeze până la urmă. La începutul lunii septembrie 1600, ea accepta ca Transilvania să fie cârmuită de Mihai Viteazul, cu titlul de guvernator și implicit recunoștea unirea celor trei țări române sub sceptrul domnului român. Evenimentul a avut un larg răsunet în întreaga Europă. Regele Franței, Henric al IV-lea scria: „se zice că românul e foarte tare și că planurile sale cresc potrivit cu victoriile"[5], iar cancelarul polon Zamoyski exclama cu necaz: „Acest Mihai vrea să jongleze cu lumea întreagă"[6].

5. „Din zilele de cădere ale lui Mihai Vodă Viteazul..."

Cum era de așteptat, acțiunile politico-diplomatice ale lui Mihai Viteazul au stârnit opoziții multiple și împotriviri aprige, de la nobilii transilvăneni și de la unii boieri români, care se simțeau loviți în privilegiile lor, și până la cercurile oficiale habsburgice, polone și otomane, care urmăreau să cuprindă sau să țină în continuare Țările Române în sfera lor de influență și de dominație. Deși divergente în raporturile dintre ele, aceste forțe acționau convergent spre același țel: neutralizarea și, când ar fi posibil, eliminarea lui Mihai Viteazul de pe scena vieții politice.

---

[1] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 77.

[2] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, p. 145.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem*, p. 145–146.

[5] P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 186.

[6] *Ibidem*, p. 200.

În toamna anului 1600 regimul, neconsolidat încă, al principelui român nu a putut face față frământărilor interne și agresiunii externe.

Din cauza fiscalității excesive, provocată de războiul prelungit și întreținerea oastei de mercenari, au izbucnit mișcări sociale. În timp ce în sânul țărănimii din Țara Românească creșteau nemulțumirile[1] din cauza agravării situației ei, în urma aplicării „Așezământului lui Mihai", care prevedea legarea de glie a țăranilor, țărănimea din Transilvania și din Moldova și-a văzut spulberate iluziile de îmbunătățire a condițiilor ei de către noul domnitor. Măsurile luate de Mihai Viteazul n-au fost de natură să contribuie la modificări prea importante în statutul țărănimii din provinciile unite Țării Românești. Acest fapt l-a lipsit pe domnul întregitor de țară de forța care să dea durabilitate construcției sale politice.

Divergențe serioase, întreținute de puterile vecine Țărilor Române, se manifestau în sânul clasei politice; era puternică rivalitatea dintre unii boieri din Țara Românească, pe de o parte, și, pe de altă parte, nobilii din Transilvania și boierii din Moldova.

Devenea, în același timp, tot mai evident și mai acut conflictul dintre Mihai Viteazul, care urmărea constituirea unei monarhii autoritare, și majoritatea clasei politice, interesată în slăbirea puterii domnului.

Revolta nobililor ardeleni[2], care îndemnau și pe boierii moldoveni să se ridice împotriva lui Mihai Viteazul[3], încercând, totodată, să atragă de partea lor și pe unii dintre sfetnicii domnului[4], este un fapt elocvent pentru înțelegerea rolului jucat în căderea lui Mihai Viteazul și în prăbușirea creației sale politice de solidaritatea factorilor de putere din cele trei țări.

Pe plan extern, marile state vecine, Imperiul otoman, Imperiul romano-german și Regatul polon, au urmărit atent și au încercat să se folosească de orice schimbare intervenită în sistemul de alianțe ale domnului român, au exploatat dificultățile interne și uneori le-au provocat pentru a împiedica consolidarea noului edificiu politic românesc și pentru a-l înlătura pe înfăptuitorul lui.

Semnalul, transformat în acțiune directă, l-a dat Polonia, unde se refugiaseră Ieremia Movilă și Sigismund Báthory. Cancelarul polon Jan Zamoyski, înrudit prin soția sa cu Andrei Báthory, în veche dușmănie cu Mihai Viteazul și ostil împăratului Rudolf, s-a folosit de izbucnirea revoltei nobilimii din Transilvania, care făcea necesară prezența lui Mihai Viteazul în provincia intracarpatică, pentru a trece în Moldova, în fruntea unei puternice oștiri, să-l așeze din nou în scaunul domniei pe Ieremia Movilă.

---

[1] Un document din 19 aprilie 1603 amintește o mișcare generală a țărănimii din Țara Românească în vremea când Mihai Viteazul se afla în Transilvania (*DIR B, XVII*, I, p. 78).

[2] A. Veress, *Documente*, VI, p. 205–206, 238–242.

[3] P.P. Panaitescu, *Documente*..., p. 131–132.

[4] A. Veress, *Documente*, VI, p. 177, 180, 187, 215–216.

Nobilii maghiari, sub conducerea lui Ladislau Csáki, înțelegând că relațiile dintre Mihai Viteazul și împăratul Rudolf al II-lea cunoșteau o deteriorare, s-au răzvrătit împotriva domnului român. Adunați într-o dietă, ei au declarat că nu recunosc autoritatea lui Mihai Vodă în Transilvania, ci numai pe cea a împăratului. Ei au cerut sprijinul generalului Giorgio Basta, rival cunoscut al lui Mihai Viteazul, care li s-a alăturat. Ambițios, apreciat de Curtea imperială, Basta a pătruns cu oastea în Transilvania, a ocupat Clujul și Turda și l-a înfrânt la 18 septembrie 1600 pe Mihai Vodă la Mirăslău. Intenția acestuia de a relua lupta cu ajutorul oastei venite din Țara Românească, sub conducerea fiului său Nicolae Pătrașcu, a fost abandonată la vestea schimbărilor intervenite în Moldova. Pentru a face față pericolului polon, Mihai Viteazul a fost nevoit să renunțe la lupta cu generalul imperial, să-și lase familia zălog la Făgăraș și să părăsească Transilvania, care rămânea sub autoritatea Habsburgilor, exercitată prin Basta.

După reînscăunarea în domnia Moldovei a lui Ieremia Movilă, oastea polonă a înaintat spre Țara Românească, cu scopul de a instala aici ca domn pe hatmanul Simion Movilă, fratele domnului moldovean. La 1 octombrie 1600, oastea polonă se afla la granița dintre Moldova și Țara Românească. În părțile Buzăului, oștirea polonă s-a confruntat cu o parte a oastei lui Mihai Viteazul, condusă de Baba Novac. Forțele române au opus rezistențe succesive, întârziind înaintarea polonă. La 20 octombrie 1600, a avut loc la Bucov, pe Teleajen, bătălia hotărâtoare, care a fost pierdută de Mihai Vodă. Înfrânt, el s-a retras spre Oltenia. Polonii au intrat în Ploiești, apoi în București. Ei l-au impus ca domn al Țării Românești pe Simion Movilă. Unii boieri, între care și frații Buzești, au trecut de partea lui. Oastea rămasă fidelă lui Mihai Viteazul, condusă de banul Udrea, a făcut o ultimă încercare de a se împotrivi polonilor în apropiere de Curtea de Argeș. Și de această dată polonii au ieșit învingători. Mihai Viteazul pierdea nu numai Transilvania și Moldova, dar și Țara Românească. Polonii, pentru moment stăpâni pe situație, au căutat să-și extindă influența asupra întregului spațiu românesc. În acest sens, îl aduseseră cu ei și pe Sigismund Báthory, intenționând să-l reînscăuneze principe al Transilvaniei, vasal regelui polon, Sigismund al III-lea Wasa, care urma să adauge titlului său și pe cel de suzeran al Munteniei, al Moldovei și al Transilvaniei.

În situația grea în care se afla, părăsit de boieri, cu familia zălog în Transilvania, Mihai Viteazul s-a hotărât să adreseze împăratului Rudolf al II-lea un memoriu explicativ al acțiunilor sale și să meargă personal la Praga pentru a-i dovedi împăratului lealitatea purtării sale. Memoriul, un adevărat program politic, făcea parte din acțiunile diplomatice ale lui Mihai Viteazul pentru a contracara campania de defăimare și de discreditare a sa de către nobilimea ardeleană, susținută de comisarul imperial David Ungnad. Domnul român demonstra că, în conjuctura internațională creată, este în interesul Casei de Austria și al întregii Creștinătăți să fie sprijinit în recuperarea țării și în redobândirea domniei. Cu o mână de ostași credincioși și o parte din curteni a trecut munții în Transilvania,

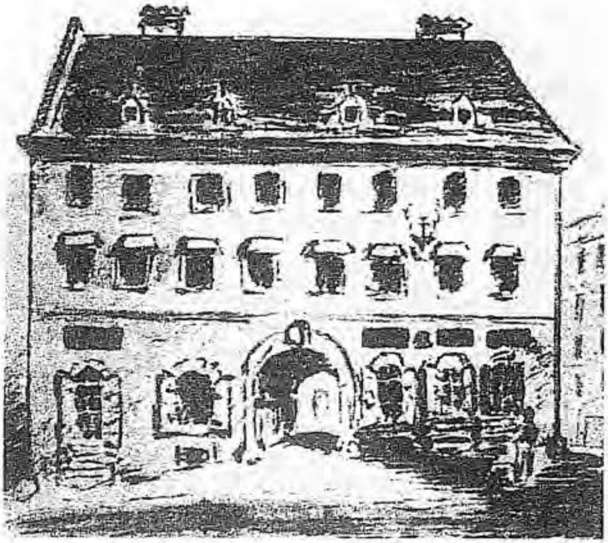

Fig. 123 Hanul „La Cerbul de Aur" din Viena unde a poposit Mihai Viteazul cu suita sa, după un tablou de Emil Hütter.

îndreptându-se spre Deva, apoi, trecând prin Beiuș, Oradea, Debrețin, Tokay, Cașovia (Košice), Pressburg (Bratislava), a ajuns, la 1 ianuarie 1601, la Viena. A intrat în cetatea Vienei prin Poarta Carintiei (Kärtner Tor) și a descălecat „ La Cerbul de Aur" (Beim Guldenen Hirschen) pe Graben. Suita lui Mihai Viteazul a uimit pe vienezi prin îmbrăcămintea și armele ei. Cei mai mulți dintre călăreți erau îmbrăcați „tătărește", purtând arcuri și tolbe cu săgeți, săbii cu mânere de argint și buzdugane.

La 15 ianuarie 1601, Mihai Viteazul a fost primit de arhiducele Mathias și după aceea și-a continuat călătoria la Praga, unde se afla la 23 februarie. La 1 martie a avut loc audienta

Mihai Viteazul, în fruntea unei oștiri de mercenari întocmite la Cașovia, împreună cu generalul Basta — stăpânindu-și pentru o clipă resentimentele pe care le aveau unul față de celălalt — au întâmpinat și înfrânt la Guruslău, lângă Zalău, la 3 august 1601, oastea formată din unguri și din poloni, a lui Sigismund Báthory. Acesta a fost nevoit să fugă din nou în Polonia.

După victorie, neînțelegerile dintre Mihai Viteazul și Basta au reizbucnit, fiecare dintre ei pretinzând să guverneze Transilvania.

Din ordinul lui Basta, în zorii zilei de 9/19 august 1601, într-o duminică, lângă Turda, o ceată de valoni a năvălit în cortul lui Mihai Viteazul și l-a asasinat. Cronica țării avea să consemneze cu tristețe: „Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici să împrilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea vitează. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că așa au lucrat pizma încă dinceputul lumii. Că pizma au pierdut pre mulți bărbați făr de vină, ca și acesta"[1].

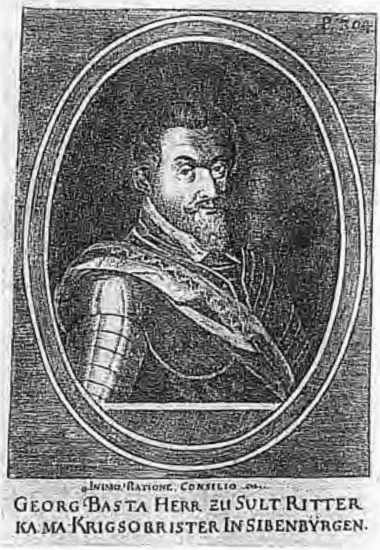
P. 304
INIMO, RATIONE, CONSILIO
GEORG BASTA HERR ZU SULT RITTER
KA. MA. KRIGSOBRISTER IN SIBENBŸRGEN.

Fig. 124 Giorgio Basta.

Trupul eroului a rămas pe pământul Transilvaniei, dus și înhumat, se pare, la ctitoria

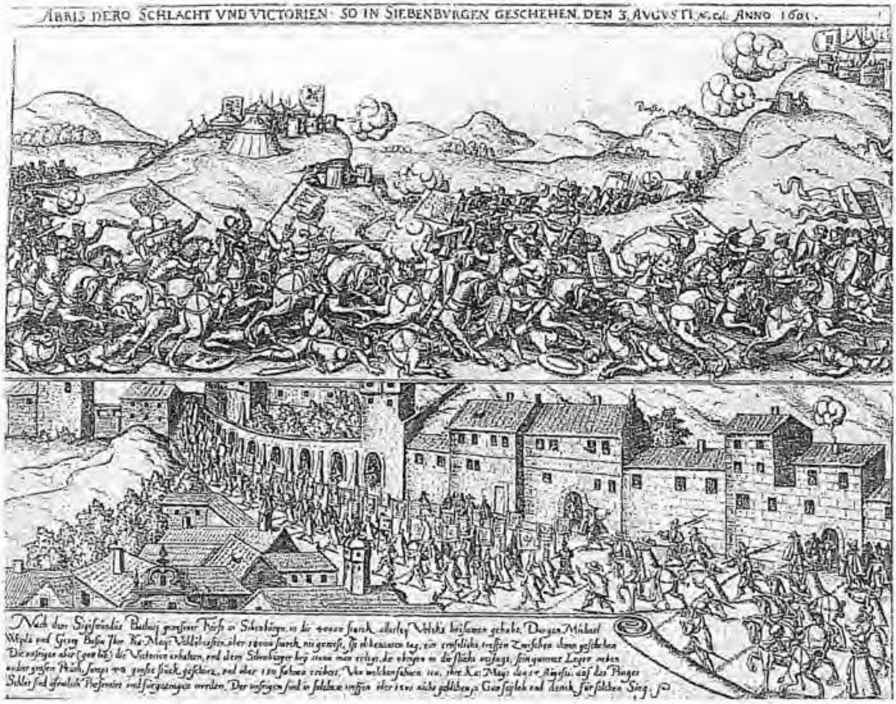
ABRIS DERO SCHLACHT VND VICTORIEN SO IN SIEBENBVRGEN GESCHEHEN, DEN 3. AVGVSTI ... ANNO 1601.

Fig. 125 Lupta de la Guruslău, 3 aug. 1601.

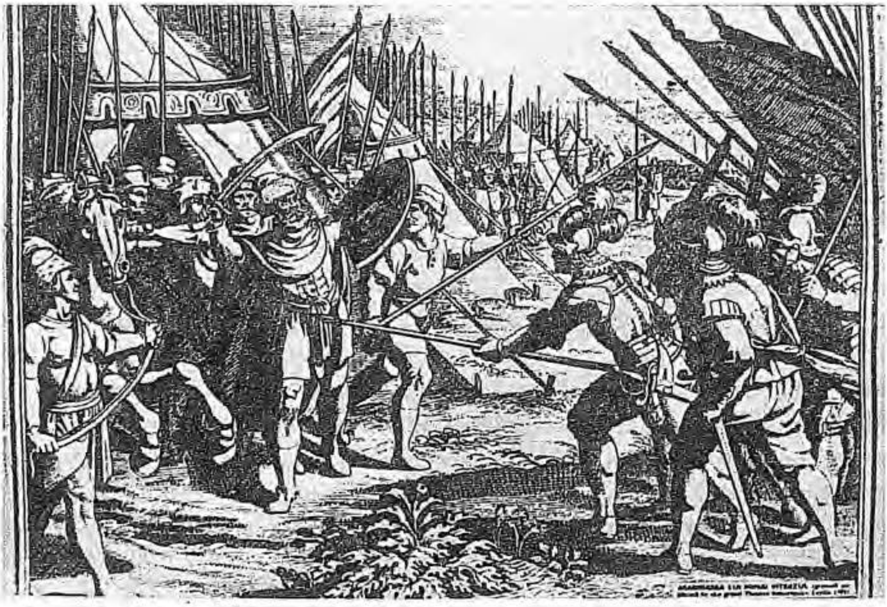

Fig. 126 Asasinarea lui Mihai Viteazul.

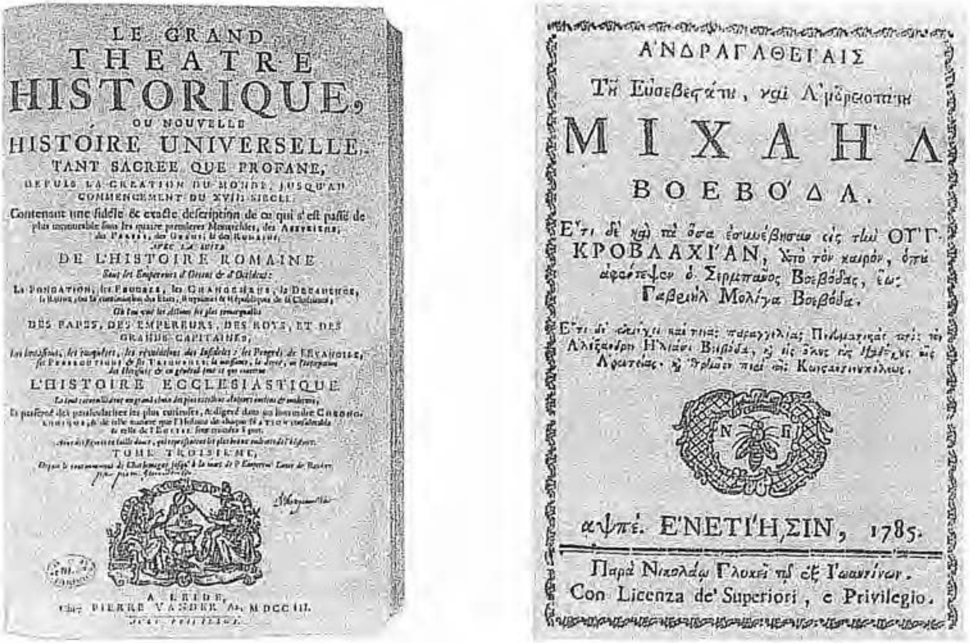

LE GRAND
THEATRE
HISTORIQUE,
OU NOUVELLE
HISTOIRE UNIVERSELLE,
TANT SACREE QUE PROFANE,
DEPUIS LA CREATION DU MONDE, JUSQU'AU
COMMENCEMENT DU XVIII SIECLE:
DE L'HISTOIRE ROMAINE
DES PAPES, DES EMPEREURS, DES ROYS, ET DES
GRANDS CAPITAINES,
L'HISTOIRE ECCLESIASTIQUE
TOME TROISIEME,
A LEIDE,
Chez PIERRE VANDER AA, MDCCIII.

ἈΝΔΡΑΓΑΘΕΙΑΙΣ
Τῆ Εὐσεβεστάτη, καὶ Ἀνδρειοτάτη
ΜΙΧΑΗΛ
ΒΟΕΒΟΔΑ.
Ἔτι δὲ καὶ τὰ ὅσα ἐσυνέβησαν εἰς τὴν ΟΥΓΚΡΟΒΛΑΧΙΑΝ, ἀπὸ τὸν καιρὸν, ὁποῦ ἀφέντευσεν ὁ Σιρμπάνος Βοϊβόδας, ἕως Γαβριὴλ Μογίλα Βοϊβόδα.
αψπε. ἘΝΕΤΙΗΣΙΝ, 1785.
Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων.
Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

Fig. 127 Pagini de titlu: *Le Grande Théâtre Historique ou Nouvelle universelle*, Leyda, 1703, în care se găsește gravura cu uciderea lui Mihai Viteazul, și Stavrinos, *Vitejiile prea evlaviosului și prea viteazului Mihai Voievod*, Veneția, 1785.

domnitor pentru destinele românilor. Apropiații domnului și-au dat seama — și posteritatea avea să ridice la nivel de postulat gândirea lor — că Mihai Viteazul a definit un program politic, pentru a cărui înfăptuire a militat și a luptat tot ce a fost mai înaintat în societatea românească.

Faptul că modelul construcției politice a lui Mihai Viteazul s-a impus ca o forță în procesul de edificare a statului național român este dovada cea mai sigură că unirea panromânească în spațiul dacic a exprimat o aspirație fundamentală a poporului nostru. Faptele lui Mihai Viteazul, transmise prin scris, cât și prin tradiția orală, au căpătat în timp valoarea mesajului de continuitate; ele au fost dătătoare de învățături și au întărit voința poporului român de a se uni și de a trăi într-o națiune liberă, puternică și prosperă.

Mihai Viteazul — eroul de la Călugăreni și de Șelimbăr, cu sfârșit tragic pe câmpia de la Turda — a intrat în conștiința românească, în contururi aureolate, personificând ideea de independență și de unitate statală.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

ABRUDAN, Paul, AVRIGEANU, Domnica, *Două documente inedite de la cancelaria din Alba Iulia a lui Mihai Viteazul (1595)*, în RdI 4, 1975, p. 605–608.

ANDREESCU, Ștefan, *La Pologne, la Moldavie et la Ligue Sainte en 1596. Une nouvelle source*, în RRH 1983, 3, p. 239–257.

Baranyai Decsi János magyar históriája. 1592–1598 (Istoria maghiară a lui Baranyai Decsi János. 1592–1598), în MHHS, Pesta, 1866.

BARBU, Eugen, *Mihai Viteazul, chipuri și documente*, Craiova, 1943.

Călători străini despre Țările Române, III–IV, București, 1971–1972.

CIORĂNESCU, Alexandru, *Un témoignage espagnol de la campagne roumaine de 1595*, în RER 9–10, 1965, p. 77–96.

CORFUS, Ilie, *Corespondență inedită asupra relațiilor între Mihai Viteazul și poloni*, în CC 9,1935, p. 3–67.

– *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938.

– *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în RA 32,1970, 2, p. 525–546.

– *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Sec. XVI–XVII*, I–II, București, 1979–1983.

COSTIN, Miron, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, I. Ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1965, p. 3–214.

CRĂCIUN, Ioachim, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la români, 1566–1608*, Cluj, 1928.

– *Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595*, în AIINC 6, 1935.

Cronici străine privitoare la istoria românilor, I. *Doi cântăreți greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrinos și Palamed*. Traduceri republicate și adnotate de N.I.Simache și Traian Cristescu, Ploiești, 1943.

DECEI, Aurel, *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1594*, în RA 1, 1967, p. 199–238.

– *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, în RdI 2, 1975, p. 158–169.

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, XI (*1593–1600*). *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, 1975.

Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș, Alexandru Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, 1979.

FENEȘAN, Costin, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Timișoara, 1981.

GÖLLNER, C., *Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broșuri contemporane*, în AIINC 8, 1939–1942, p. 123–196.

GRECU, Al. (P.P. Panaitescu), *Mihai Viteazul și legăturile cu Rusia. O scrisoare inedită*, în Studii RdI 4,1948, p. 142–148.

GUBOGLU, Mihail, *Mihai Viteazul în documente turcești (1592–1601)*, în RA 2, 1975, p. 143–147.

GUBOGLU, Mihail, MEHMED, Mustafa Ali, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, sec. XV–mijlocul sec. XVIII*, I, București, 1966.

HOLBAN, Th., *Documente românești din arhivele polone și franceze (1456–1600)*, în AIIAI 13, 1976, p. 281–331.

HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, III, 1; III, 2; IV, 2; VIII, XI–XV, București, 1888–1900.

IONAȘCU, Ion, BĂRBULESCU, Petre, GHEORGHE, Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900)*, București, 1971.

– *Tratatele internaționale ale României, 1354–1920*, București, 1975.

IORDAN, Al., *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, în RIR 5–6, 1935–1936, p. 361–381.

IORGA, N., *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în AARMSI, ser. II, 20, 1899, p. 436–502.

– *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, în AARMSI, ser. III, 5, 1926, p. 339–389.

ISOPESCU, C., *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*, în Diplomatarium Italicum 1, 1925, p. 378–505.

Istoria Țării Românești, 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.

KARA, I., *Știri puțin cunoscute despre voievodul Mihai Viteazul*, în Valahica 3, 1972, p. 171–175.

Literatura română veche 1402–1647, Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I–II, București, 1969.

LUPAȘ, I., *Documente istorice transilvane*, I (*1599–1699*), Cluj, 1940.

Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române. 1590–1630. Documente externe, publicate de Radu Constantinescu, București, 1981.

MATEI, Al., *Cele două scrisori apocrife ale lui Mihai Viteazul din 1 mai 1601*, în RA 9, 1976, p. 256–266.

– *Noi mărturii documentare din arhivele poloneze referitoare la relațiile lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în RA 3, 1991, p. 291–300.

MEHMED, Mustafa Ali, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III (*sfârșitul sec. XVI–începutul sec. XIX*), București, 1980.

Mihai Viteazul în conștiința europeană, I–V, București, 1982–1990.

Mihai Viteazul restitutor Daciae. Album bilingv (rom./fr.), Craiova, 1995; ed. a II-a, Craiova, 2000.

MOISUC, Elena, PAICU, Mircea, *Mihai Viteazul în relațiile cu imperialii*, în RA 2, 1975, p. 178–182.

PANAITESCU, P.P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936.

PERNICE, A., *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, Firenze, 1925.

PIPPIDI, Andrei, *Mihai Viteazul în arta epocii sale*, Cluj-Napoca, 1987.

POPESCU, Radu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963.

RANCA, I., *Patru documente sighișorene emise de Mihai Viteazul*, în RA 1, 1971, p. 101–106.

REZACHEVICI, C., *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul privind stăpânirea Țărilor Române și semnificația ei reală*, în Apulum 3, 1975, p. 341–351.

ROSETTI, Al., *Scrisori românești din Arhivele Bistriței (1592–1683)*, București, 1944.

RUSSO, D., *Știri despre Mihai Viteazul și Țările Române în Diarium Martini Crusii*, în Studii greco-române 1, București, 1939, p. 152–156.

SIMONESCU, D., *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în SMIM 3, 1959, p. 7–99.

SOVEJA, Maria, *Acte de cancelarie de la Mihai Viteazul (1596–1598)*, în RA 2, 1975, p. 171–178.

SZÁDECZKY L., *Regesták Mihály vajda történetehez* (Regeste de documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul), în Történelmi Tár 1884, p. 32–65, 248–279, 438–467, 638–657.

SZAMOSKÖZY István, *Erdély története. 1598–1599, 1603* (Istoria Transilvaniei. 1598–1599, 1603), Budapesta, 1977.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în SMIM 5, 1962, p. 175–194.

– *Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul*, în Rsl Istorie 5, 1962, p. 157–162.

TAPPE, E.D., *Documents concerning Romanian History (1427–1601) collected from the British Archives*, London, The Hague, Paris, Mouton and Co., 1964.

TODERAȘCU, I., *Transilvania și Liga creștină. O relatare necunoscută din anul 1597*, în AIIAI 19, 1982, p. 300–311.

TOMASSI, G., *Delle guerre et revolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621.

TURCU, C., *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în SAI 2, 1957, p. 77–94.

URECHE, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu. Repere istorico-literare, alcătuite de Mircea Scarlat, București, 1987.

VÂRCIOROVEANU, M., *Mihai Viteazul în predica iezuitului Piotr Skarka*, în BOR 5–6, 1975, p. 679–692.

VELICHI, C.N., *L'époque de Michel le Brave dans la conscience balcanique*, în Sinthesis 2, 1975, p. 135–143.

VERESS A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I–VI, București, 1929–1934.

– *Epistolae et acta generalis Georgii Basta (1597–1607)*, vol. I, în Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 34, Budapesta, 1909.

Lucrări generale

ARMBRUSTER, Adolf, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*^{2}, București, 1993.

ASSIGUET, P., *L'Âge d'or de la diplomatie*, Paris, 1963.

BENNASAR, Bartolome, JACQUART, Jean, *Le XVIe siècle*, Paris, 1972.

BERZA, M., *Der Kreuzzug gegen die Türken — ein europäisches Problem*, în RHSEE 1, 1942, p. 42–74.

BRAUDEL, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II^4*, I–II, Paris. Tradusă și în limba română la Editura Meridiane, București, 1985 (5 vol.).

CÂNDEA, Virgil, GIURESCU, Dinu C., MALIȚA, Mircea, *Pagini din istoria diplomației românești*, București, 1966.

CIACHIR, N., BERCAN, Gh., *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984.

CIOBANU, Veniamin, *Țările Române și Polonia* (*sec. XIV–XVI*), București, 1985.

– *La cumpănă de veacuri. Țările Române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, Iași, 1991.

CONSTANTINIU, Florin, *O istorie sinceră a poporului român^2*, București, 1999.

DECEI, Aurel, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978.

ERLANGER, Philippe, *La vie quotidienne sous Henri IV*, Paris, 1958.

– *L'empereur insolite Rodolphe II de Habsburg 1552–1612*, Paris, 1971.

FERRARA, Orestes, *Le XVIe siècle vu par les ambassadeurs vénitiens*, Paris, 1954.

GEMIL, Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, 1991.

GEORGESCU, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre^3*, București, 1992.

GIURESCU, C.C., GIURESCU, Dinu C., *Istoria românilor*, II, București, 1976.

GRECU, Al. (P.P. Panaitescu), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Ragusa* (*sec. XV–XVIII*), în Studii RdI 4,1949, p. 105–124.

HARTUNG, F., MOUSNIER, R., *Quelques problèmes concernant la monarchie absolue*, în Xe Congrès international des Sciences Historiques, Rome, 1955, Relazioni, 4, Firenze, 1955, p. 1–55.

HAUSER, Henri, *La prépondérance espagnole* (*1559–1660*), Paris, 1933.

– *La modernité du XVIe siècle*, Paris, 1963.

INALCIK, Halil, *Imperiul otoman. Epoca clasică. 1300–1600*. Ediție și studiu introductiv de Mihai Maxim, București, 1996.

IORGA, N., *Istoria românilor^2*, V. *Vitejii*, ed. C. Rezachevici, București, 1998.

– *Istoria poporului român*, ed. Georgeta Penelea, București, 1985.

– *Locul românilor în istoria universală*, ed. Radu Constantinescu, București, 1985.

Istoria militară a poporului român, III, București, 1987.

Istoria poporului român, sub red. A. Oțetea, București, 1970.

Istoria României, II, București, 1962.

JOBERT, A., *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517–1648*, Paris, 1974.

KOENIGSBERGER, H., MOSSE, G.G., *L'Europe au XVIe siècle*, Paris, 1970.

LAPEYRE, Henri, *Les monarchies européennes du XVIe siècle. Les relations internationales*, Paris, 1967.

LEBRUN, François, *L'Europe et le monde XVIe, XVIIe, XVIIIe siècle*, Paris, 1987.

MARINEAU, M., *Le XVIe siècle 1492–1610*, Paris, 1968.

MAXIM, Mihai, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993.

– *L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Étude et documents*, Istanbul, 1999.

MEHMED, Mustafa, *Istoria turcilor*, București, 1967.

MEINECKE, Fr., *L'idée de Raison d'État dans l'histoire des Temps modernes*, Paris, 1973.

MESNARD, P., *L'essor de la philosophie politique au XVI*^{e} *siècle*^{2}, Paris, 1952.

Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito, București, 1996.

MOUSNIER, Roland, *Les XVI*^{e} *et XVIII*^{e} *siècles. Le progrès de la civilisation européenne et le déclin de l'Orient (1492–1715)*, Paris, 1956.

– *L'assassinat d'Henri IV: Le problème du tyrannicide et l'affermissement de la monarchie absolue*, Paris, 1964.

NORMAN, Claude, *La montée de la puissance européenne 1492–1661*, Paris, 1974.

ONCIUL, Dimitre, *Studii de istorie.* Studiu introductiv, îngrijire de ediție și note de Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1971.

OȚETEA, A., *Renașterea și Reforma*, București, 1968.

PERREZ, Joseph, *L'Espagne du XVI*^{e} *siècle*, Paris, 1973.

PIPPIDI, Andrei, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983.

POP, Ioan-Aurel, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești medievale în secolele XIII–XVI*, București, 1998.

RANDA, Alexander, *Pro Respublica Christiana. Die Walachei im „Langen" Türkenkrieg der Katholischen Universalmächte (1593–1606)*, Monachii, 1964.

SÉE, H., REBILLON, Préclin, *Le XVI*^{e} *siècle*, Paris, 1950.

STOICESCU, N., *Dicționar al marilor dregători în Țara Românească și Moldova. Secolele XIV–XVI*, București, 1971.

ȘTEFĂNESCU, Ștefan, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" la Mihai Viteazul*, București, 1970.

TODERAȘCU, I., *Unitatea românească medievală*, București, 1988.

VERAND, M., *Les débuts du monde moderne (XVI*^{e} *et XVII*^{e} *siècle)*, Paris, 1967.

WEBER, H., *À travers le seizième siècle*, II. *Histoire des idées*, Paris, 1986.

XENOPOL, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*^{4}, III, București, 1988.

Lucrări speciale

ANDREESCU, Ștefan, *O reactualizare a tratatului de la Lublau în 1596*, în AIIAI 20, 1988, p. 107–119.

– *Restitutio Daciae*. III. *Studii cu privire la Mihai Viteazul (1593–1601)*, București, 1997.

ATANASIU, Victor, *Mihai Viteazul. Campanii*, București, 1972.

BĂLAN, C., *Câteva considerații despre activitatea politică și diplomatică a lui Mihai Viteazul în 1597*, în RdI 4, 1975, p. 515–526.

BĂLCESCU, N., *Românii supt Mihai voevod Viteazul*, în *Opere*, III, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, volum îngrijit de Daniela Poenaru, București, 1986, p. 11–367.

BĂNICĂ, Ologu N., *Banul Mihalcea, prim sfetnic al lui Mihai Viteazul*, în MN 4, 1978, p. 105–112.

BERZA, M., *Mihai Viteazul și unirea țărilor române*, în Pentru o istorie a vechii culturi românești, ed. Andrei Pippidi, București, 1985, p. 44–52.

BIEŃKOWSKA, Danuta, *Michał Waleczny*, Katowice, 1975.

BINDER, Paul, *Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în RdI 4, 1975, p. 575–603.

BRĂTULESCU, D., *Danciul Vornicul, tatăl lui Matei Basarab și sol al lui Mihai Viteazul în Ardeal*, în MA 1–3, 1966, p. 170–175.

CALAFETEANU, I., NICOLAU, O., *Contribuții la cunoașterea legăturilor dintre români și popoarele sud-dunărene în timpul lui Mihai Viteazul*, în RRSI 3–4, 1970, p. 163–186.

Călugăreni — 400, coordonator Mircea Dogaru, București, 1996.

CĂPĂȚÂNĂ, Dan, *Bătălia de la Giurgiu 1595*, București, 1999.

CÂNDEA, Sp., *Popa Stoica din Fărcaș*, în MO 3–4, 1966, p. 289–294.

CERNOVODEANU, Paul, VĂTĂMANU, Nic., *Un medic elvețian la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus, 1563–1602*, în SAI 9, 1967, p. 65–79.

CHIRILĂ, Eugen, STAN, Vergiliu, *O însemnare contemporană despre Mihai Viteazul*, în AMP 11, 1987, p. 213–217.

CIORĂNESCU, Al., *Michel le Brave et la politique espagnole*, în ÉR 1, 1938, p. 5–19.

CIUREA, D., *Împrejurările diplomatice ale unirii din 1600*, în AIIAI 12, 1975, p. 29–32.

COCORA, Gabriel, *Mihai Viteazul și Buzăul*, în Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților, I, București, 1983, p. 206–223.

COLUMBEANU, Sergiu, *Acțiunile navale ale lui Mihai Viteazul pentru stăpânirea Dunării*, în RdI 4, 1975, p. 483–494.

CORFUS, Ilie, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în RdI 4, 1975, p. 527–540.

– *Michel le Brave et la Pologne*, în RRH 3, 1975, p. 483–498.

CRĂCIUN, I., *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul*, în AIINC 7, 1936–1938, p. 620–640.

CRISTIAN, Marin Al., *Despre locul și desfășurarea bătăliei de la Călugăreni*, în RA 2, 1970, p. 630–636.

CRONȚ, Gh., *Episcopul Luca al Buzăului, sol diplomatic al lui Mihai Viteazul*, în Apulum 13, 1975, p. 711–714.

DECEI, Aurel, *Ultimul an al lui Mihai Viteazul în viziunea documentației turcești*, în Mihai Viteazul și Sălajul, Guruslău, 375, Zalău, 1976, p. 481–505.

– *Violenta dispută asupra lui Mihai Viteazul și a Țării Românești între hogea Sededdin și muftiul Bostanzade, la 6 aprilie 1596*, în Apulum 13, 1975, p. 299–313.

DEMÉNY L., *Secuii în campania de eliberare a Țării Românești din 1595*, în RdI 4, 1975, p. 487–506.

– *Secuii și Mihai Viteazul*, București, 1977.

DENIZE, Eugen, *Imagini spaniole ale domniei lui Mihai Viteazul*, în RI 5, 1990, p. 459–469.

– *Relațiile țărilor române cu Spania în epoca lui Mihai Viteazul*, în AIIX 28, 1991, p. 103–121.

DOGARU, Maria, *Simbolul Daciei și sigiliile lui Mihai Viteazul*, în RA 2, 1975, p. 169–171.

DONAT, I., *Satele lui Mihai Viteazul*, în SMIM 4, 1960, p. 465–507. Reprodus și în I. Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (Sec. XIV–XVI)*, București, 1996, p. 193–239.

DUDAȘ, Florian, *Mihai Viteazul în conștiința românilor din Transilvania. Mărturii istorice*, în MB 4–6, 1975, p. 216–223.

FLORESCU, G.G., PLEȘIA, Dan, *Mihai Viteazul, urmaș al împăraților bizantini*, în Scripta Valachica. Studii și materiale de istorie și istoria culturii, Târgoviște, 1972.

FLORIAN, Aaron, *Mihaiu II Bravulu. Biografia și caracteristica lui trase din Istoria Țării Românești*, București, 1858.

GEORGESCU, Mircea T., *Semnificația europeană a unirii țărilor române înfăptuită de Mihai Viteazul*, în Valahica 10–11, 1977–1979, p. 187–192.

GHITTA, Ovidiu, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul — episcopul Serghie*, în AIIAC 27, 1985–1986, p. 325–352.

GIURESCU, C., *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în Idem, Studii de istorie. Antologie, îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu, București, 1993, p. 307–336.

GÖLLNER, Carol, *Despre aparatul diplomatic al lui Mihai Viteazul*, în AIIC 9, 1966, p. 85–107.

GONȚA, Alexandru, *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în Studii RdI 4, 1960, p. 141–157. Reprodus și în Al.I. Gonța, *Studii de istorie medievală*, Iași, 1998, p. 359–372.

HAȚEGAN, Ioan, *Mihai Viteazul și Banatul*, în Banatica 8, 1985, p. 213–219.

HOSSU, Valer, *Mihai Viteazul, generalul Basta și cetatea Chioar*, în AMP 8, 1984, p. 291–294.

HULEA, Eugen, *Mihai Viteazul la Alba Iulia*, în Apulum 13, 1975, p. 315–340.

ILIESCU, Octavian, *Economia monetară a Țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul*, în RI 3–5, 1993, p. 427–456.

IONAȘCU, I., *Despre boierii Buzești*, în Anuarul Școalei normale «Preda Buzescu» din Slatina, 1927–1930, Craiova, 1930.

– *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia, 1595*, în AIIAC 5, 1962, p. 111–144.

IONAȘCU, I., ATANASIU, V., *Mihai Viteazul*, București, 1975.

IONESCU-NIȘCOV, Traian, *Cancelaria domnească a lui Mihai Viteazul*, în RdI 5, 1979, p. 865–874.

IORGA, N., *Faze sufletești și cărți reprezentative la români. Cu privire specială la legăturile „Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, 1915.

– *Mihai Viteazul la Praga*, București, 1919.

– *I. În jurul lui Mihai Viteazul. II. Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, în AARMSI, ser. III, 18, 1936.

– *Istoria lui Mihai Viteazul*, I–II, ed. Nicolae Gheran și Victor Iova, București, 1979

– *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, București, 1983.

IOSIPESCU, Sergiu, *Concepția strategică a lui Mihai Viteazul pentru unificarea statală românească*, în Studii și materiale de muzeografie și istorie militară 17–18, 1984–1985, p. 163–171.

MAÇUREK, Josef, *Michael der Tapfere und die böhmisch-schlesischen. Stände am Ende des 16.Jh.*, în RIR 2, 1932, p. 346–353.

MAILAT, Ion, *Mihai Viteazul și biserica creștină*, în GB 7–9, 1970, p. 720–733.

MĂRCUȘ, Grațian, *Date noi cu privire la unele evenimente din ultimele zile ale domniei lui Mihai Viteazul*, în AIIAC 14, 1971, p. 45–53.

Mihai Viteazul. Culegere de studii. Redactori coordonatori Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici, București, 1975.

MURGESCU, Bogdan, *Plăți externe, fiscalitate și economie monetară în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în RI 5–6, 1993, p. 457–471.

NÄGLER, Th., *Relațiile lui Mihai Viteazul cu sașii din Transilvania*, în MN 6, 1982, p. 91–96.

NEAGOE, Manole, *Mihai Viteazul*, Craiova, 1976.

NEGREA, Vasile, *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Rusia*, București, 1946.

NEGURĂ, Rodica, *Personalitatea lui Mihai Viteazul ilustrată în documente străine*, în Studii și materiale de muzeografie și istorie militară 17–18, 1984–1985, p. 172–177.

NICOLAESCU, Stoica, *Portrete istorice. Domnița Florica, fiica lui Mihai Viteazul și a Doamnei Stanca*, București, 1912.

NISTOR, I., *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în AARMSI, ser. III, 16, București, 1935.

– *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuția*, București, 1943.

– *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania. 1 decembrie 1599–19 august 1601*, București, 1946.

NUSSBÄCHER, G., *Unele aspecte privind relațiile lui Mihai Viteazul cu sașii din Transilvania de sud*, în Cumidava 8, 1974–1975, p. 113–118.

PANAITESCU, P.P., *Mihai Viteazul*, București, 1936.

– *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române până la mijlocul veacului al XVII-lea*, în SMIM 1, 1956, p. 123–154.

PAPOIU, Lizica, *Istoricul italian Giovanni Sagreso despre epoca lui Mihai Viteazul*, în Studii și materiale de muzeografie și istorie militară 14–15, București, 1982, p. 93–102.

PASCU, Ștefan, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în SMIM 1, 1956, p. 123–154.

PĂIUȘAN, Radu, SAV, Corneliu, *Lupta antiotomană în Banat și Mihai Viteazul*, în Studii de istoria Banatului 9, 1983, p. 29–42.

PĂLTÂNEA, Paul, *Mihai Viteazul domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată țara Moldovei. Bibliografie. Titluri existente în colecțiile Bibliotecii*, Galați, 1975.

PETRESCU, I.C., *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ploiești, 1997; ed. a III-a, 2001.

PIPPIDI, Andrei, *Noi informații cu privire la lupta de la Șelimbăr*, în RdI 4, 1979, p. 553–574.

– *Mihai Viteazul sau complexitatea faptelor istorice*, în Transilvania 8, 1980, p. 12–17.

PIPPIDI, D.M., PIPPIDI, André, *Un capitaine crétois au service de Michel le Brave, prince de Valachie*, Atena, 1974.

POP, Ioan Aurel, *Mihai Viteazul și Țara Făgărașului*, în RI 5–6, 1993, p. 491–498.

POPESCU, Paul D., *Prahova și Ploieștii în timpul epopeii lui Mihai Viteazul*, Ploiești, 1997.

Răscoala secuilor din 1595–1596. Antecedente, desfășurare și urmări, sub red. S. Benkö ș.a., București, 1978 (în limba maghiară în 1979).

REZACHEVICI, C., *Les luttes pour l'indépendance menée par les Pays Roumains dans la zone du Bas-Danube et de la Mer Noire à l'époque de Michel le Brave*, în RRH 4, 1980, p. 581–598.

– *Poziția marii boierimi din Țările Române față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600–august 1601)*, în Studii RdI 26, 1973, 1, p. 49–63.

– *Tabăra de lângă Turda (pe câmpia Turdei) și sfârșitul lui Mihai Viteazul*, în Mihai Viteazul și Sălajul. Guruslău 375, Zalău, 1976, p. 441–470.

– *Mihai Viteazul înainte și după Guruslău*, în RdI 11, 1979, p. 2149–2169.

– *Mihai Viteazul, Basta și Cetatea Făgărașului. Un tratat puțin cunoscut (3 octombrie 1600)*, în RI 5–6, 1993, p. 499–509.

ROTMAN, Cristina, *Ocupația otomană în Țara Românească în anul 1595 (14) 24 august–20(30) octombrie*, în Apulum 3, 1975, p. 273–298.

RUSSO, Demostene, *Faima lui Mihai Viteazul în străinătate*, în Studii istorice greco-române 1, 1939, p.103–156.

SÎRBU, I., *Istoria lui Mihai Viteazul, domnul Țării Românești*, Timișoara, 1975.

ȘERBAN, C., *Raporturile lui Mihai Viteazul cu Malaspina di San Severo*, în RdI 4, 1975, p. 541–552.

ȘTEFĂNESCU, Șt., *Michel le Brave „restitutor Daciae"*, în RRH 6, 1968, p. 899–913.

– *Michel le Brave et la société roumaine de l'époque*, în NEH 5, 1975, p. 57–69.

– *Aspects de la stratégie du pouvoir dans le Sud-Est Européen: fin du XVIe siècle. L'analyse d'un cas: la création de la Dacie roumaine*, în NEH 8, 1990, p. 39–51.

– *Mihai Viteazul. Între „respublica christiana" și monarhia absolută*, în Pagini transilvane, coordonator acad. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994, p. 79–100.

TĂNĂSESCU, Ștefan, *Despre medalia lui Mihai Viteazul*, în BSNR 47–49, 1973–1975, p. 121–123, 235–252.

TEODOR, Pompiliu, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în RI 3–5, 1993, p. 473–489.

TODERAȘCU, Ion, *Mihai Viteazul și conștiința unității etnice a românilor*, în MMS 4–6, 1981, p. 216–226.

TURCU, Const., *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în SAI 2, 1957, p. 77–94.

TURDEANU, Emil, *Quelques Ragusains auprès de Michel le Brave*, în Études Roumaines 1, 1938, p. 41–74.

VELICHI, C., *Mihai Viteazul și lumea balcanică*, în RA 37, 1975, 2, p. 135–143.

VERESS A., *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, București, 1925 (extras din AARMSI, ser. III, 4,1925, p. 66–148).

Capitolul IX

CULTURA ÎN SECOLELE XIV–XVI

Creația politică a celor două state românești extracarpatice a reprezentat un semnal pozitiv dat și creației culturale, care a început să înregistreze realizări constante și de notorietate, cu autori și perioade de elaborare din ce în ce mai bine precizate, chiar dacă anonimatul propriu lumii medievale a continuat să-și pună amprenta asupra procesului de răspândire a producției culturale.

Aspectul anonim al creației culturale concordă cu mediul sau cu cadrul popular de producere a acestuia. Civilizația medievală și tradițională românească, fiind una rurală, mediul de zămislire a culturii populare a fost tot unul rural, cu „modestele case ale țăranului român, grupate în sate cu ulițe întortochiate“, care, față de templele grecești sau bazilicile bizantine au avantajul „de a fi forme vii, de a răspunde unui gen de existență socială ce s-a perpetuat de-a lungul secolelor până în zilele noastre“[1].

A. CREAȚIA POPULARĂ

Pe lângă *Cântecele* și *Jocurile populare*, cu rădăcini în trecutul foarte îndepărtat, în cultura populară intră și *Proverbele*, o formă concentrată de inteligență, care exprimă felul de viață al poporului, ocupațiile sale zilnice și experiența unei vieți pline de învățăminte. Cu anumite excepții, nu se poate stabili cu certitudine epoca în care aceste creații au fost elaborate, originile unora dintre ele mergând până în antichitate. Este cazul baladei *Cucul și turturica*, precum și al creației *Povestea numerelor*, cu origini în Persia antică, dar răspândită ulterior până în Europa de vest. Tot din vechime s-a păstrat legenda *Soarele și Luna*, unde Soarele se îndrăgostește de sora lui, Ileana Cosânzeana (nume în care găsim forma singuralului de la Sânziene, asimilate în calendarul creștin de sărbătoarea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul, la 24 iunie), voind să o ia de soție. Neîngăduind însă o asemenea nelegiuire, Dumnezeu o răpește pe Ileana chiar din fața altarului și o aruncă în ape, unde este prefăcută în mreană de aur. Soarele se lasă atunci spre apus, coborând în mare după mreană, dar Dumnezeu aruncă mreana în cer şi o preface în lună, dând amândurora această straşnică poruncă:

---

[1] Emm. De Martonne, *Lucrări geografice despre România*, II, îngrijit de V. Tufescu, Gh. Niculescu, Ș. Dragomirescu, București, 1985, p. 227.

„Cu ochii să vă zăriţi,
Dar să fiţi tot despărţiţi.
Zi şi noapte plini de dor,
Arşi de foc mistuitor;
Vecinic să vă alungaţi,
Cerul să cutreieraţi,
Lumile să luminaţi“.

Culoarea şi fondul creştin al acestei frumoase alegorii ilustrează însă elocvent originile ei antice, legate atât de personificarea Soarelui şi a Lunii în mitul lui Apollo şi al Dianei, cât şi în puternicul cult solar, care este prezent până la sfârşitul antichităţii, inclusiv în cazul lui Constantin cel Mare, fapt care s-a transmis şi în hagiografia slavo-română consacrată acestui împărat, iar reminiscenţe ale cultului solar s-au păstrat până azi în tradiţiile etnografice ale poporului român (ca, de exemplu, în forma de cruce zisă „dacică“ sau „celtică“)[1].

Către aceleaşi timpuri îndepărtate ne poartă şi balada *Erculean*, căpitan râmlean, care descoperă izvoarele dătătoare de sănătate de la Băile Herculane, zise Apele lui Hercule în antichitate, „pe Cerna în sus, pe sora cea mai mică şi mai sălbatică“.

În miturile cosmogonice ale poporului român, alături de moroi ori strigoi sau de divinităţi antice, apar şi zeităţi din alte medii culturale, care au intrat în contact direct cu el, cum ar fi mediul slav păgân, iar din lumea germanică veche, cel mai probabil prin filieră gotică ori gepidică, au fost asimilate în mitologia noastră zâne ca ielele, ştima apelor (sau a pădurilor, a comorilor etc.), poate chiar noţiunea desemnând „ursita“ şi Ursitoarele (corespunzătoare Parcelor din mitologia greacă), dacă se acceptă etimologia cuvântului din germanicul „Ur“ şi „Sitte“. Cele mai răspândite sunt însă personajele panteonului creştin, ca Maica Domnului, Sânpetru, Sfânta Vineri, îngeri, arhangheli şi diverşi alţi sfinţi, fără a lipsi nici forţele răului, cum ar fi „draci“ cu nume ca Sarsailă, Michiduţă sau Nichiduţă, Aghiuţă, ale căror apariţii insistente şi îngroşate pot fi puse şi pe seama unor influenţe bogomilice[2]. De altfel, multe basme ale românilor sunt construite pe ideea luptei dintre bine şi rău, cu triumful final al binelui.

---

[1] Şi Iulian Apostatul a adresat un *Discurs către Regele Soare* (N. Bănescu, *Istoria Imperiului bizantin*, I (*313–610*), Bucureşti, 2000, p. 401.

[2] V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, cu însemnări de pe ediţiile anterioare şi manuscripte de Em. Gârleanu, Bucureşti, 1908; G.Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, ed. critică de G. Antohi, prefaţă de Ovidiu Papadima, I–III, Bucureşti, 1985; C. Rădulescu-Codin, *Tradiţii, legende şi amintiri istorice*, Bucureşti, 1910; A. Gorovei, *Credinţi şi superstiţii ale poporului român*, Bucureşti–Leipzig–Viena, 1915; S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, ed. îngrijită de Iordan Datcu, I–II, Bucureşti, 1994; E.N. Voronca, *Datinile şi credinţele poporului român*², I–II, Bucureşti, 1998; T. Pamfile, *Mitologia românească*, Bucureşti, 1997.

O sinteză originală între antichitatea păgână și creștinismul medieval este realizată în *basmele* românești, care dau viață unor personaje apărute prin combinația între zeitățile antice și sfințenia creștină. Denumirea zilelor săptămânii, păstrată după sistemul latin al zeităților, deosebit de cel al lumii slave înconjurătoare, care a preluat sistemul grecesc, transmis altminteri și maghiarilor, îi apropie pe români de restul lumii romanice și germanice din apusul Europei. Zilele de miercuri și vineri, care-și au originea în numele latinești ale zeităților Mercurius și de Venus, devenite zile de post în tradiția creștinătății răsăritene, au fost introduse de către basmele românești în panteonul sfinților — sub forma Sfânta Miercuri și Sfânta Vineri — cărora li se adaugă pe alocuri Sfânta Duminică.

Realitatea medievală a celor două imperii — răsăritean și apusean — se reflectă și ea în basmele românești prin existența a doi împărați, unul în Răsărit, altul în Apus (Roșu-Împărat și Verde-Împărat).

Pe aceeași linie, a asimilării unor tradiții păgâne, creștinismul românesc a preluat numele sărbătorii romane *Rosalia* sub forma *Rusalii*, prin care el definește sărbătoarea creștină a Pogorârii Sfântului Duh sau Cincizecimea, transmițând termenul de origine latină și slavilor estici — sub forma Rusalka la ruși — după cum și împăratul Traian a devenit numele zeității slave Troian.

Multe *balade* sau *cântece bătrânești* se referă la evenimente ori situații petrecute în secolele XIV–XVI. Unele motive din *Miorița* sau din *Legenda Meșterului Manole* ori versiunea maghiară a acesteia (*Kömüves Kélemen*), din *Toma Alimoș*, *Dobrișanul*, *Mihu copilul*, *Vidra*, *Român Gruie Grozovan* și altele urcă în aceste vremi îndepărtate. Dintre tradițiile și legendele populare puse în versuri de maramureșanul Petre Dulfu figurează și *Gruia lui Novac*, inspirată din ultima baladă menționată aici. Altele (ca *Traian și Dochia)* ajung până la etnogeneza românilor.

Victoriile repurtate împotriva invadatorilor străini, îndeosebi otomani și tătari, au fost mult cântate în popor și ocupă un loc de seamă în creația literară. Iancu de Hunedoara este eroul numeroaselor cântece în limba română, maghiară și sârbă, iar Pavel Chinezul a rămas în amintirea poporului român pentru fapte asemănătoare, precum și pentru forța sa fizică herculeană. Între toate aceste creații populare, cea mai frumoasă este *Miorița*, legată de modul de viață pastoral și mărturie a acestuia la români, al căror spațiu cultural a și fost definit ca „mioritic“ de către Lucian Blaga.

În eposul de certă datare istorică, un loc important îl ocupă faptele de vitejie ale lui Ștefan cel Mare. Cronicarul polon Maciej Stryjkowski amintește că în timpul călătoriei sale prin Țările Române, în anul 1575, a auzit țărani cântând la adunările lor, acompaniați de cobze sau de alte instrumente muzicale zise „scripci sârbești“, o baladă în care erau glorificate victoriile obținute de oștile lui Ștefan cel Mare. Ei rosteau în limba lor: „Ștefan Ștefan voievod, Ștefan, Ștefan voievod i-a bătut pe turci, i-a bătut pe tătari, i-a bătut pe unguri, pe ruși și pe poloni“[1].

---

[1] *Călători străini*, II, București, 1970, p. 454.

La epopeea românească din vremea lui Ștefan cel Mare se referă și balada *Fântâna Gerului* sau *Gerul*, răspândită atât în Moldova, cât și în Țara Românească[1]. În această baladă se povestește sfârșitul dezastruos al oastei turcești conduse de Malcoci („Marcoș") în Moldova anului 1499, când mare parte dintre oștenii turci au pierit din cauza unui ger năprasnic. *Cântecul luptei de la Tereblecea* relatează evenimentele care au avut loc în Moldova spre sfârșitul anului 1470, când, concomitent cu o invazie ungară, în Moldova au năvălit și tătarii, care au ars orașul Siret.

Printre baladele transmise oral, care se cântau pe la curțile boierești, unele reflectă reacția boierimii împotriva unora dintre domnii autoritari.

Baladele sau cântecele bătrânești reprezintă echivalentul românesc al acelor *chansons de geste* din Franța medievală, dar nu ni s-au păstrat creații care să poată fi puse în categoria romanelor cavalerești (*romans courtois*), a romanelor satirice, a *fabliaux*-urilor ori a altor creații orășenești. Mediile alogene urbane mai avansate au exercitat, însă, o influență asupra obiceiurilor etnografice și folclorice românești, cum ar fi teatrul religios, care a influențat și unele obiceiuri românești de sărbători, mai ales în Transilvania și prezente mai cu seamă cu ocazia marilor sărbători creștine, îndeosebi ale Crăciunului. Abia cu începere din secolul al XVII-lea și pe filieră veneto-cretană s-au răspândit mai mult și la noi atât unele producții culturale occidentale, dar mai gustate au fost unele romane populare de factură bizantină sau unele creații paracreștine ca literatura oraculară, zodiacele ori de simboluri creștine, cum ar fi *Fisiologul*, tot de factură bizantină.

Bogăția folclorului și a unor obiceiuri etnografice la români, dintre care unele își trag obârșia până în antichitatea păgână, se explică și prin inexistența unei ierarhii religioase stabile la nord de Dunăre până în veacul al XIV-lea, care să fi înlăturat ori purificat aceste obiceiuri ancestrale, cum ar fi jocurile cu măști, precum „capra", prezente până în zilele noastre, dar menționate încă din antichitatea târzie (de exemplu, în „Martiriul Sfântului Dasius de Durostorum"). De străveche tradiție creștină și păstrate până astăzi, ba chiar difuzate și la popoarele învecinate, sunt *colindele* de Crăciun și Anul Nou. Una dintre cele mai cunoscute colinde începe cu „S-a sculat mai an, Bădica Traian", fiind legată strâns de etnogeneza românească, subiect prezent și în balada *Traian și Dochia.* Din aceleași vremuri de început ale creștinismului datează *Cântecul Stelei*, *Vicleimul*, dar jocurile cu măști reprezintă reminiscențe ale serbărilor dionisiace, iar „călușarii" pot deriva etimologic din „colisali" romani.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie vorbesc despre muzica de la banchetele domnești: „Se cuvine să ai la masa ta chitare diferite, timpane, guzle și lire"[2], muzică la care trebuie să fi fost și cuvinte versificate potrivite. În prefața la cronica sa, Miron Costin avea să scrie că regele Matia Corvin al Ungariei „să fi avut acest obicei la ospețăle sale: după ce părăsiia de oștit, având oameni învățați, le asculta voroavele, și mai mult pre ciia ce era prea știuți întru istorii; făcea voroave cu aciia de lucrurile împăraților, și altor oameni aleși și vrednici; sau poruncea cântăreților de cânta în canoane (muzicale) faptele a oameni bine numiți și îndrăzneți la războaiele cu turcii, în stihuri (versuri) scrisă pe limba lor de moșie. Care obicei și în Italia și la turci și în Țara Sârbească și în alte țări și aicea în țară la noi vedem și până astăzi la mesăli domnilor, cântând lăutarii cântecele domnilor trecuți: cu numele bun și cu laudă celor buni, iară cu ocară celor răi și cumpliți“[1].

---

[1] Al.I. Amzulescu, *Cântece bătrânești*, București, 1974, p. 13–20.

[2] (= *Slova nakazatel'nyja voevody valaškogo Ioanna Negoia k synu Feodosiju*, ed. P. A. Lavrov, St. Petersburg, 1904, p. 1). Guzla era un fel de vioară sârbească. Cu termeni românești puțin diferiți, textul se află în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, București, 1971, p. 258; traducerea românească a textului slav, făcută tot aici de G. Mihăilă, vorbește, la p. 374, de „diferite tobe și gusle, și surle de veselie".

Redactat către sfârșitul domniei lui Mircea cel Bătrân, un text medio-grecesc menționează destinele unor bizantini care prosperaseră în slujba „preamărinimosului voievod“; printre ei se afla și un cântăreț, fapt care arată că nici profesiile artistice ori intelectuale nu erau desconsiderate la curțile voievozilor români[2].

Încă din această primă perioadă a statalității noastre, slove chirilice zgâriate pe vase apar frecvent în așezări, atât rurale, cât și urbane. Pe o strachină smălțuită găsită la Târgoviște, aparținând unei locuințe anterioare Curții lui Mircea cel Bătrân, olarul localnic a făcut în slavonește însemnarea: „[Io]an a scris în luna martie, 8 zile“[3].

Arta ceramicii, cu ornamente inspirate de figuri umane sau animaliere, din centre de producție cum era cel de la Coconi, poate fi inclusă în egală măsură culturii populare.

Cu prilejul „șezătorilor“ intrate în tradiția satelor românești, erau împărtășite legende, povestiri despre fapte istorice ori alte învățături existente și în manuscrise; unele din aceste învățături aveau caracter apocrif, chiar eretic, fiind interzise de către biserică, dar difuzate prin intermediul știutorilor de carte, mult mai numeroși în mediul urban decât în cel sătesc. Pe această cale au pătruns mai ușor „cărțile populare“, ajunse la noi în primul rând din Bizanț, prin filieră sud-slavă, traduse în românește în mare parte în cursul veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea, poate chiar după mijlocul veacului al XV-lea. Până în secolul al XVII-lea, „cărțile populare“ au circulat în societatea românească mai mult în manuscrise slave, chiar și grecești, dar în mai mică măsură[4]. Afluxul acestor creații în lumea românească se datorează și exodului de persoane din regiunile bizantine și pontice, care apucaseră calea pribegiei către Apus, ca urmare a cuceririi otomane. Creațiile respective erau însă prezente în literatura slavă încă din primele veacuri ale mileniului al doilea, cum ar fi cazul literaturii oraculare, tot de sorginte bizantină. Pe această cale, în literatura slavo-română și-au făcut apariția și unele „apocrife“ de caracter bogomil, cum ar fi *Vedenia*

---

[1] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, în Idem, *Scrieri*, I, Chișinău, 1990, p. 27.

[2] „Coborârea lui Mazaris în Infern“, în FHDR IV, p. 339.

[3] N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1981, p. 66.

[4] B.P. Hasdeu, *Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI*, București, 1879; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*^{2}, I–II, București, 1974; H.-G.Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, München, 1971.

lui Isaia proorocul[1], copiată în 1448 de grămăticul moldovean Gavril, precum și *Cartea secretă a lui Enoh*, copiată atât în Moldova, cât și în Țara Românească, în veacul al XV-lea. Alături de alte producții apocrife, răspândirea unor cărți bogomilice în slavonește (*Vămile văzduhului*, *Evanghelia apocrifă a lui Nicodim*, *Legenda lui Afrodițian*, *Revelația lui Avraam*, *Coborârea Maicii Domnului în iad* ș.a.)[2] a determinat Biserica ortodoxă să elaboreze un index al „cărților tainice, care sunt eretice", păstrat într-un manuscris slav nr. 461 al Academiei Române[3].

Dincolo de creațiile apocrife, în mentalul popular s-au impus cu atât mai mult produsele de neîndoielnică factură ortodoxă, precum romanul *Varlaam și Ioasaf*, care a cunoscut o răspândire impresionantă în toată Europa medievală, ca și în Orientul Apropiat creștin[4], la a cărui difuzare un rol de placă turnantă a fost jucat de lumea bizantină. Ideea de superioritate a vieții contemplative asupra preocupărilor practice ale vieții, existentă atât în budism, cât și în mistica isihastă din Bizanț, orientare spirituală prezentă și în spațiul românesc medieval, explică asimilarea relativ facilă a acestei cărți și circulația sa în societatea românească medievală, inclusiv în pictura unor importante mănăstiri ale perioadei, cum ar fi Neamț în Moldova sau Curtea de Argeș în Țara Românească[5]. Din același roman, ca și din *Alexandria*, erau extrase pilde în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, întrucât ambele romane reprezentau două figuri esențiale cu valoare de arhetip în lumea medievală, adică înțeleptul și cavalerul[6]. Aceste creații, precum *Istoria Troadei*, au circulat mai mult în perioada următoare, iar în Moldova s-a răspândit în românește *Floarea darurilor*.

O sursă neîntreruptă de inspirație a fost reprezentată de *Fisiologul* bizantin, care avea să influențeze și *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir. Mediul popular a avut un rol de seamă în difuzarea unor legende cu un deosebit impact în spațiul medieval românesc, cum ar fi aceea a vânătorii lui Dragoș sau a descălecatului lui Negru vodă[7].

B. CREAȚIA CULTĂ

Societatea românească medievală confirmă o altă teză generală a istoriografiei, care a evidențiat existența unei limbi a culturii diferite de limba vorbită de popor. În Europa creștină limba de cultură era una din limbile sacre — greaca sau latina, cărora, în urma misiunii kyrilo-methodiene, li s-a adăugat slava, în părțile răsăritene, de tradiție bizantino-slavă, cadru general în care a fost inclus și poporul român în perioada respectivă. După cum în apusul romano-germanic limba de cultură a fost latina, utilizată atât în cultul bisericesc, cât și în cancelariile de stat ori în universități, în răsăritul bizantino-slav limba de cultură a fost greaca, în lumea bizantină, sau slava în lumea slavilor ortodocși, în mijlocul cărora s-a aflat și poporul român. Trebuie arătat că și în Bizanț s-a accentuat fenomenul de diglossie, adică deosebirea dintre o limbă greacă a culturii, numită și „puristă", și menținută în mod artificial cât mai aproape de formele antice, chiar aticiste, pe de o parte, și greaca vorbită de popor, numită și „demotică", aflată la originea actualei limbi grecești, definite ca „neoelenică".

---

[1] Cea mai recentă ediție a acestui text în V. Tăpkova-Zaimova, A. Miltenova, *Istoriko-apokaliptičnata knižnina văv Vizantija i v srednovekovna Bălgarija*, Sofia, 1996, p. 232–234.

[2] Pentru acest subiect, vezi Jordan Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi*, Sofia, 1970 (ed. anastatică a celei din 1925).

[3] P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 27, n. 61 si p. 28.

[4] Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981.

[5] I. D. Ștefănescu, *Le roman de Barlaam et Joasaph illustré en peinture*, în Byzantion 7, 1932, 2, p. 345–369; Emil Lăzărescu, *O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului mănăstirii Argeșului*, în SCIA, Seria artă plastică 14, 1967, 2, p. 187–199.

[6] Cătălina Velculescu, *Cărți populare și cultură românească*, București, 1984, p. 32 și urm.

[7] *Ibidem*, p. 54.

După cum cehii sau polonii, popoare slave, dar integrate ariei apusene de civilizație, au folosit latina ca limbă de cultură în perioada lor medievală, românii, popor latin, au adoptat slava ca limbă de cultură. Împrejurările istorice ale separației și chiar rupturii dintre Bizanț și Occident, adică dintre grecitatea și latinitatea culturală, pot explica decăderea latinei de la statutul de limbă sacră în partea răsăriteană a fostului Imperiu roman, devenit bizantin, adică grecesc, imperiu ai cărui locuitori, încă din veacul al IX-lea, vedeau în latină o limbă „barbară" și „scitică". Aceleași împrejurări istorice ale rupturii dintre romanitate și grecitate în cadrul Imperiului roman de răsărit pot explica mai departe de ce românii nu au adoptat greaca, ci slava ca limbă de cultură. Românii nord-dunăreni au pierdut contactul direct cu Imperiul roman, deci cu Bizanțul, încă de la începutul veacului al VII-lea, o dată cu prăbușirea limesului dunărean, iar romanitatea sud-dunăreană avea să fie integrată statului bulgar medieval. Extinderea acestuia chiar și în anumite regiuni de la nordul Dunării în unele momente istorice, cum au fost veacul al IX-lea, ca urmare a prăbușirii puterii avare, a creat condiții pentru includerea romanității orientale în granițele puterii politice și spirituale ale statului bulgar. Creștinarea acestui stat în vremea lui Boris-Mihail (852–889), asociată calității sale de salvator al misiunii kyrilo-methodiene, explică fără mare dificultate adoptarea de către români a liturghiei slave și, evident, a limbii slave ca limbă a culturii lor medievale.

Slavonismul cultural al românilor a fost expresia unei culturi patriarhale și religioase potrivite unui popor sedentar, de agricultori, trăind în cadrul unor structuri rurale[1], ca urmare a prăbușirii civilizației urbane în spațiul locuit de strămoșii săi la sfârșitul antichității în nordul Peninsulei Balcanice, lovit puternic de migrațiile barbare.

1. Latinism etnic și slavonism cultural

Contemporan cu Enea Silvio Piccolomini, devenit papa Pius al II-lea (1458–1464), un alt prelat catolic, Nicolae, episcop de Modrusa, aflat în legături cu cercurile umaniste din Ungaria și având chiar ocazia de a se întreține cu fostul domn al Țării Românești, Vlad Țepeș, la curtea lui Matia Corvin (1463), afirma că „Valahii (adică românii — n.n.) aduc ca argument al originii lor faptul că ei se folosesc cu toții de limba moesică, care e ilirică, totuși vorbesc de la origine o limbă populară, care e latina, al cărui uz nu l-au părăsit deloc; iar când se întâlnesc cu străinii cu care încearcă să intre în vorbă, îi întreabă dacă știu să vorbească romana“[1]. Ultima parte a fragmentului citat avea să fie confirmată în 1534 de Francesco della Valle, care-și susținea afirmația prin sintagma „știi românește“, însoțită de traducerea ei în italiană.

---

[1] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 49.

În textul de mai sus, Nicolae de Modrusa constata originea latină a poporului și a limbii române, paralel cu folosirea limbii slave de către români, aceasta fiind limba „moesică“, adică „ilirică“. Limba „moesică“ era, desigur, redacția medio-bulgară a slavei utilizate de către români pe care autorul o asimila cu „ilirica“, deci cu slava sârbească, mai apropiată lui.

Trebuie arătat că și lumea românească îi considera și pe bulgari, care apar foarte rar în izvoarele ei, drept sârbi, iar limba slavă utilizată de cancelaria și de cultura noastră medievală drept „sârbească“, deși aceasta era de redacție bulgară[2].

Bogăția literaturii slavo-române de redacție bulgară pe teritoriul românesc, în cultură și în administrație, i-a făcut pe unii învățați bulgari, în frunte cu Ljubomir Miletić[3], să postuleze o legătură directă între acest fapt și o prezență masivă de populație slavă pe teritoriul românesc în perioada respectivă. Conform acestei teze, limba slavă a documentelor de cancelarie, a inscripțiilor, și anume a pisaniilor de la biserici, a cronicilor, a diverselor producții literare din cadrul cărora se detașează ca preponderență cărțile bisericești, n-ar fi fost altceva decât limba vie a populației slave, prezente pe teritoriul românesc. Argumentul adus în sprijinul acestei ipoteze constă în prezența unor elemente ce atestă folosirea limbilor slave vii (medio-bulgară ori chiar bulgară nouă, sârbă și rusă europeană, ultima citată în Moldova), îndeosebi în actele de cancelarie. Aceste elemente se pot însă explica și prin influența ori presiunea firească a limbilor slave vorbite asupra slavonei din documente ori din actele scrise. Importante și mult mai numeroase sunt românismele existente în aceste texte, atât ca toponime ori antroponime, cât și ca termeni comuni, aspect pentru care slaviștii români au alcătuit o valoroasă lucrare[1]. Astfel, deși erau în mare parte slavone, după cum și în societățile apusene medievale predominau antroponimele germanice chiar în spațiul de naștere al popoarelor neolatine, o parte însemnată a numelor sau a poreclelor de boieri munteni ori moldoveni sunt latine, cum ar fi Albul, Arbore, Jumătate, Limbă Dulce, Șarpe, Șeptelici, Vintilă (cel din urmă deriva, probabil, de la „Quintilianus“). Pe de altă parte, după cum la popoarele slave s-au încetățenit antroponime care azi nu cunosc răspândire printre români (ca „Tatiana“ la ruși ori „Kliment“ la bulgari, pe linia lui Kliment Ohridski și chiar înaintea lui ajungând la legătura existentă între Kyril și Methodiu ca apostoli ai slavilor și descoperitori ai moaștelor Sfântului Clement Romanul), în evul mediu românesc au fost la modă nume ca Radu ori Vlad, de origine slavă, deși în lumea slavă, de unde au fost împrumutate, nu s-au bucurat de atâtea preferințe. La fel de revelator este și faptul că și numele de origine slavă apar la români mai totdeauna însoțite de articolul românesc (adică Radul, Vladul, Danciul etc.), fapt care infirmă teza originii slave a boierimii române[2], deși perindarea pe teritoriul românesc a atâtor populații migratoare face întru totul plauzibilă pătrunderea elitelor alogene în lumea localnicilor, chiar în fruntea lor, faptul fiind îndeobște admis în anumite situații (cum ar fi originea cumană a dinastiei Basarabilor). Situat între lumea slavă și cea maghiară, mediul românesc este cel care realizează în domeniul onomasticii sinteze între o rădăcină maghiară și o terminație slavă (ca „Laiotă“, din maghiarul Lajos și articolul hotărât bulgar „tă“) sau între o rădăcină slavă și un sufix maghiar, cum ar fi „Dragoș“, dar la fel de răspândite printre români sunt nume ca „Dragotă“, ca să nu mai vorbim de cele terminate în sufixul „-ilă“, precum „Dănilă, Stănilă, Slăvilă“ ori vlahul „Pudilă“ din *Alexiada* Annei Comnena.

---

[1] Giovanni Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în Idem, *Opere Minori*, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 247, text discutat de R. Ortiz, *Romanità del popolo e della lingua romena*, în *Manualetto romeno*, București, 1936, p. 11–12 (*apud* Șerban Papacostea, *Conștiința romanității la români în evul mediu*, în Idem, *Geneza statului...*, Cluj-Napoca, 1988, p. 228). Alte exemple, însoțite de trimiteri, Gh. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 21–24.

[2] Sunt numeroase cazurile când documente redactate inițial în slavă au fost mai târziu traduse în română, traducerea respectivă purtând mențiunea că a fost prefăcută „de pre sârbie“ sau „după izvod sârbesc“. Numai în *Cronicile slavo-române* apare un toponim cu numele „Bulgari“, la mijlocul secolului al XV-lea, în sudul Moldovei. Două veacuri mai târziu, în Țara Românească, a existat un mitropolit originar din Nicopole, localitate situată în teritoriul bulgar, dar în istoria românească prelatul respectiv a rămas cu numele Ignatie „Sârbul“.

[3] L. Miletič, D. D. Agura, *Dakoromănite i tjahnata slavjanska pismenost*, în Sbornik za narodni umotvorenija 9, 1893; teza fusese formulată încă de Iuri Venelin, *Vlaho-bolgarskie ili dako-slavjanskie gramoty*, St. Petersburg, 1840, fiind reluată mai târziu de către lingvistul rus S.B. Bernstein, *Razyskanie v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*, I, Moscova-Leningrad, 1948. Argumente serioase împotriva acestei teze au fost aduse în slavistica românească de către Emil Turdeanu, *La littérature bulgare du XIV*^{e} *siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947 (Travaux publiés par l'Institut d'Etudes Slaves 22).

Trebuie avut în vedere faptul că și în Transilvania limba slavă era în egală măsură limba de cultură pentru românii acestei provincii. Mica nobilime de origine românească, formată din cnezi ori alți nobili „olahi“, păstrătoare a unor drepturi sau privilegii anterioare cuceririi maghiare, folosea în donațiile acordate bisericilor otodoxe, ca și în pisaniile de la biserici, fapt atestat de inscripția de la Streisângeorgiu din al doilea deceniu al veacului al XIV-lea, limba slavă, după cum reiese din numeroasele cărți manuscrise datând din secolele al XIII-lea până în cel de-al XVII-lea, scrise pentru și de către români și descoperite în bibliotecile ori în arhivele din Transilvania[3].

---

[1] Gh. Mihăilă, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374–1600*, București, 1981.

[2] Abandonată și de P.P. Panaitescu, după ce o susținuse inițial (în *Interpretări românești*, București, 1946, lucrare reeditată în 1994).

[3] P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, în Rsl 1, 1958, p. VII; I. Iufu, *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, în Rsl 8, 1963, p. 461–468; P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 18.

Toponimele au, de asemenea, rezonanță românească în documentele slavo-române, în unele cazuri redate după flexiunea românească, nu slavă, a cazului în care ele figurează în text[1]. Cel mai des întâlnită este însă redarea lor după forma de plural a numelui eroului lor eponim (spre exemplu București, Bujoreni, Călimănești, adică „oamenii lui Bucur", ai lui Bujor, Căliman ș.a.), care va fi fost primul stăpân sau întemeietor de sat.

Între numeroșii călători străini care au străbătut teritoriul românesc în perioada cuprinsă între veacul al XIV-lea și cel de-al XVI-lea, ca de altfel și mai târziu, nici unul nu vorbește despre o populație slavă, ce ar fi locuit aici, care le-ar fi atras atenția, mai ales dacă ar fi făcut parte din pătura conducătoare. Germanul Johann Schiltberger, care a trecut prin Țările Române în 1396, afirmă că locuitorii din Moldova și Țara Românească „au o limbă deosebită"[2], cum știau foarte bine și autoritățile orașelor săsești din sudul Transilvaniei, care pentru a afla lucruri noi cu privire la mișcările turcilor în zona dunăreană erau îndemnate să trimită tot pe atunci în Țara Românească, alături de solul regal al lui Sigismund de Luxemburg, un emisar propriu „idiomate olachali suffultum"[3], adică un „cunoscător al limbii române"; el putea fi un sas ori chiar un român din Transilvania. Deci pentru o bună informare la fața locului, nu slava era limba de comunicare, deși oficială în statul și în biserica din Țările Române, ci tocmai româna.

Mărturiile privitoare la originea latină a limbii vorbite de români se înmulțesc cu începere de la jumătatea veacului al XV-lea, când scriu Poggio Bracciolini (1451), Flavio Biondo (1453), Jan Długosz (care scria între 1460 și 1480) sau bizantinul Laonic Chalcocondil, ultimul afirmând că românii se asemănau cu italienii nu numai în privința limbii, ci și a obiceiurilor, a armelor ori a modului de viață, ultima parte a aserțiunii sale reprezentând mai mult o caracterizare livrescă, reieșită dintr-un loc comun al unei tradiții umaniste privind latinitatea limbii române, extinzând apropierea românilor de italieni și la alte elemente de viață decât limba vorbită de ei.

Folosită în Țările Române ca limbă de stat și literară, în perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XVII-lea, când ne întâlnim cu textele slave scrise de români sau pentru români, limba slavă de pe teritoriul românesc nu mai era o limbă vie, întrucât limbile slave vorbite (bulgara, sârba, rusa etc.) evoluaseră ca vocabular și gramatică în direcția limbilor vorbite azi de către respectivele popoare, dar era influențată de către limbile slave vii, care nu mai erau însă identice cu slava din vremea lui Kyril și Methodiu. Slava din Țara Românească era, astfel, influențată de limba medio-bulgară, vorbită în secolele al XII-lea și până în cel de-al XV-lea, precum și de limba nouă bulgară, vorbită după veacul al XV-lea, ca și de limba sârbă, dar într-o măsură mai mică. În Moldova însă, slava bisericească sau vechea bulgară a suferit mai mult înrâurirea limbii rusești apusene, fiind de redacție rusă apuseană și deosebindu-se întrucâtva de slava din Țara Românească, de redacție medio-bulgară.

---

[1] Referitor la locul unde se află „Fântâna neagră a Păcurii", un document slavo-român din 16 decembrie 1442 vorbește de „krănica čorna Păkurii", unde ultimul substantiv e redat după genitivul românesc (vezi și Gh. Mihăilă, *Dicționarul...*, p. 170, s.v. „păcură").

[2] Johann Schiltberger, *Jurnal de călătorie* [Despre prima expediție a regelui Sigismund împotriva turcilor], în *Călători străini*, I, București, 1968, p. 30.

[3] F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch*, III, Sibiu, 1902, p. 165–166 (document reprodus în *DRH D*, I, sub nr. 97, p. 153).

Limbă a bisericii, în care se citea liturghia și cărțile de cult, slava era utilizată în toată creația istorică, juridică ori literară cultă, precum și în actele de cancelarie ori în corespondența diplomatică, dar și particulară, a domnilor sau a boierilor.

Cunoașterea limbii slave nu se limita, deci, la un cerc restrâns de specialiști, reprezentanți ai clerului înalt, monahi sau copiști caligrafi, ci la întreaga elită a societății românești, incluzând aici curtea domnească, boierimea, dregătorii și chiar negustorimea, inclusiv preoțimea și călugării. Tricolici, vornicul lui Ștefan cel Mare, luat prizonier la Târgoviște de către voievodul muntean, trimitea o scrisoare soției și copiilor săi aflați în Moldova, anunțându-i că nu e mort și că nu se putea deci pune în discuție moștenirea sa. Scrisoarea aceasta era redactată în slavonă[1]. Discutând printr-un interpret cu solul polon Firley cu privire la chestiunea Pocuției (1503), la un moment dat Ștefan cel Mare s-a adresat solului său direct, în limba slavo-rusă folosită în Moldova[2]. De asemenea, anumite porunci domnești, adresate boierilor din sate — care puteau fi însă și simpli oameni liberi, proprietari de pământ — chemați la curte ca jurători în procese, erau scrise în slavă, limbă pe care aceștia erau obligați s-o înțeleagă. Aceeași obligație revenea și paznicilor ori vameșilor din țară, pentru a nu opri ori vămui căruțele mănăstirilor care puteau circula liber, având însă scrisori de scutire sau alte imunități din partea domniei, acte redactate tot în slavă. Negustorii brașoveni, sibieni ori lioveni aveau și ei cărți de privilegii redactate tot în slavă, pe care le prezentau la vămi și în care era specificată cota parte din valoarea mărfii pe care trebuiau să o plătească. Dregătorii trebuiau să înțeleagă precizările respective, care puteau fi diferite de la un punct vamal la altul.

În perioada anilor 1402–1404, renumitul cărturar Grigore Țamblac a ținut o serie de predici în limba slavă, la Suceava. Două veacuri mai târziu, Gaspar Grațiani, care era morlac slavizat, ajuns la domnia Moldovei (1619–1620), dar necunoscând limba țării, se adresa în slavă unor rebeli, iar vornicul Bucioc, socrul viitorului domn al Moldovei Vasile Lupu, îi traducea zisele în română[3]. Boierul respectiv știa deci slavona, nu numai la scris și citit, ci și ca s-o vorbească.

Cel mai important mediu de cultivare a limbii slavone era însă cel mănăstiresc, unde se aflau și principalele școli de slavonie. „Constantin, gramatic din satul Vâlcea, anume Corbasca, să se știe că am șezut la Mănăstirea Bistrița ca să învățăm carte“, găsim scris pe un manuscris din veacul al XVII-lea de la mănăstirea Bistrița, conținând cuvântări ale lui Ioan Zlataust (Gură de Aur)[1]. Slavona se mai învăța la Curtea domnească, precum și la unele curți boierești. Cronicarul Azarie scria că fiii lui Alexandru Lăpușneanu „au fost bine crescuți și dați să învețe cărțile și învățăturile ortodoxiei"[2], fapt care arată existența unei asemenea școli la curtea domnească.

---

[1] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 358.

[2] *Ibidem*, II, p. 479 (Replica slavă a voievodului conținea și românismul „bucată“ în sintagma „bukatu zeml'e“, adică „bucată de țară“, dorind să spună că „am luat această bucată de țară, vreau ca să-mi rămână“).

[3] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1954, p. 39 (sau M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, I, București, 1958, p. 67).

Mănăstirile reprezentau și cele mai importante centre de producere a cărții manuscrise. În incintele lor s-au constituit cu vremea importante fonduri de carte, care au constituit nucleele unor însemnate biblioteci, cum ar fi fost cea de la Neamț în Moldova ori Bistrița olteană în Țara Românească. În actul de fondare al mănăstirii Bisericani, voievodul Ștefăniță al Moldovei menționa că „am dat rugătorului nostru (adică egumenului — n.n.) multă bogăție ca să împodobească sfânta mănăstire cu toate și să facă cărți"[3]. Ceva mai târziu, pe un *Trebnic* al aceleiași mănăstiri, se scria în 1527 că „Aceste cărți au fost vechi, iată le-au înnoit părintele stareț Andonie și a înnoit și a legat 211 cărți"[4]. Din veacul al XVI-lea avem și primele mențiuni referitoare la existența unor fonduri de cărți ale mitropoliilor. Dintr-un *Typicon* slav scris la Neamț în 1523 aflăm: „Iar cărțile cele vechi ale mănăstirii le-au adus la mitropolie"[5], ceea ce înseamnă că reînnoirea permanentă a fondului de manuscrise copiate în mănăstire determina trimiterea fondurilor mai vechi într-o bibliotecă aflată la mitropolie.

Veacurile al XV-lea și al XVI-lea înregistrează și primele glosare latino-slavone, printre care se află și cel din copia slavonă făcută de ieromonahul Ghervasie de la mănăstirea Neamțului la *Syntagma* lui Matei Vlastares în 1471 sau 1474, precum și cele dintâi vocabulare slavo-române, studiate pentru prima oară de către Emil Kalužniacki, la sfârșitul secolului al XIX-lea[6].

Făcând abstracție de fondurile mănăstirești sau de cele aflate la alte instituții ecleziastice, cel mai mare număr de manuscrise slave din perioada cuprinsă între secolele al XII-lea și al XIX-lea se păstrează la Biblioteca Academiei din București, cele mai numeroase fiind copiate în Țările Române în veacurile al XV-lea, al XVI-lea și în prima jumătate a celui de-al XVII-lea. De asemenea, în biblioteci publice și mănăstirești din țară și din străinătate (Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Lvov, Sofia, Belgrad, Muntele Athos, Viena, München, Oxford ș.a.), ca și în colecții particulare se află alte sute de manuscrise, create sau copiate pe teritoriul românesc[7], numărul celor aduse în trecut pe teritoriul românesc din alte țări slave fiind incomparabil mai restrâns (ca, de exemplu, *Evangheliarul* de la Putna, slavon ruso-ucrainean din sec. XIII–XIV, *Octoihul* de la Caransebeș, medio-bulgar din secolele XIII–XIV, *Psaltirea cu tâlc* a lui Branko Mladenović, slavon sârb din 1346, sau *Sbornicul* lui Gherman, medio-bulgar din 1359).

---

[1] BAR, ms. slav nr. 303.

[2] *Cronicile slavo-române*, p. 140, r. 25–26.

[3] M. Costăchescu, *Documentele de la Ștefăniță Voievod*, Iași, 1943, p. 186.

[4] B.A.R., ms. slav nr. 237, f. 354v.

[5] *Ibidem*, nr. 101, f. 286v.

[6] E. Kalužniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, în Archiv für slavische Philologie 14, 1896, p. 46–53. Copia ieromonahului Ghervasie la *Syntagma* lui Vlastaris se află în manuscrisul slav nr. 131 din Biblioteca Academiei Române.

[7] G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi* (*sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI*), București, 1974, p. 17–18.

2. Literatura religioasă

Conservarea unei mari părți a literaturii religioase bizantino-slave, în excelente versiuni medio-bulgare, parțial și slavone de redacție sârbească se datorează activității laborioase a școlilor românești de copiști. Ea cumulează cunoscutele cărți de cult: *Apostolul*, *Liturghia*, *Mineele*, *Psaltirea*, *Tetraevanghelul*, *Triodul*, dar și scrieri patristice (adică ale Părinților Bisericii) ori ale autorilor eclesiastici de mai târziu, bizantini sau slavi. În unele cazuri, printre cele mai vechi și mai bune versiuni ale acestor scrieri — uneori chiar unicele versiuni ale unor copii de redacție medio-bulgară sau sârbească — le găsim în manuscrisele slavo-române. Cea mai veche copie datată pentru *Viața lui Kyril Filosoful* — este vorba de varianta scurtă a acesteia, alcătuită pe baza celei complete probabil în secolul al XIII-lea — se păstrează în manuscrisul slav nr. 134 al Academiei Române, isprăvit de Gavriil monahul sau Gavriil Uric la 23 septembrie 1439. Este la fel de relevant faptul că opt din cele 12 scrieri ale patriarhului Eftimie al Târnovei (1375–1393) au fost publicate de Kalužniacki[1] după copii slavo-române din secolele XV–XVI, cărora li se adaugă acum o a noua — *Panegiricul împăraților Constantin și Elena* — aflat într-un manuscris din Biblioteca mănăstirii Putna, terminat de copiat de către ieromonahul Iacov, la 20 mai 1474[2]. Tot în manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea se găsesc două dintre cele mai vechi copii ale scrierii *Despre litere* a călugărului Hrabr, redacția prescurtată după *Expunere pe înțeles despre litere* a lui Constantin din Kostenec, precum și *Cronica bulgară anonimă* a perioadei dintre anii 1296–1413[3]. La Muzeul Istoric din Moscova se păstrează una din cele mai vechi copii ale *Zakonik*-ului lui Ștefan Dušan, scrisă între 1449 și 1480 și provenind de la mănăstirea Bistrița olteană, ctitorie a Craioveștilor, familie de boieri aflată și în legături matrimoniale cu lumea sârbească a epocii. Tot la Academia Română se află manuscrisul slavo-român nr. 649, descoperit la Tulcea și „scris pe la sfârșitul veacului al XVI-lea sau începutul veacului al XVII-lea, undeva în Moldova“[4], unde pe la sfârșitul

---

[1] *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393), nach den besten Handschriften herausgegeben*, von Emil Kalužniacki, Viena, 1901.

[2] Editat de G. Mihăilă în *Tărnovska knižovna škola*, Sofia, 1974, p. 161–177.

[3] Cea dintâi editată de K. Kuev, *Černorizec Hrabăr*, Sofia, 1967, sub nr. 8 și 10, Constantin Kostenecki de către V. Jagić în *Issledovanija po russkomu jazyku*, I, Sankt-Petersburg, 1885–1895, p. 517–533, iar *Cronica anonimă bulgară* de către I. Bogdan, în Archiv für slavische Philologie 13, 1891, p. 481–543. În privința legăturilor dintre ultimul text menționat și originale bizantine, opinii înnoitoare au fost avansate de către D. Năstase.

[4] I. Bogdan, *Scrieri*, ed. îngrijită de G. Mihăilă, București, 1968, p. 376; originea moldovenească a manuscrisului este confirmată nu numai de aspectul grafic, ci și de faptul că el mai conține o altă cronică slavo-română a perioadei lui Ștefan cel Mare.

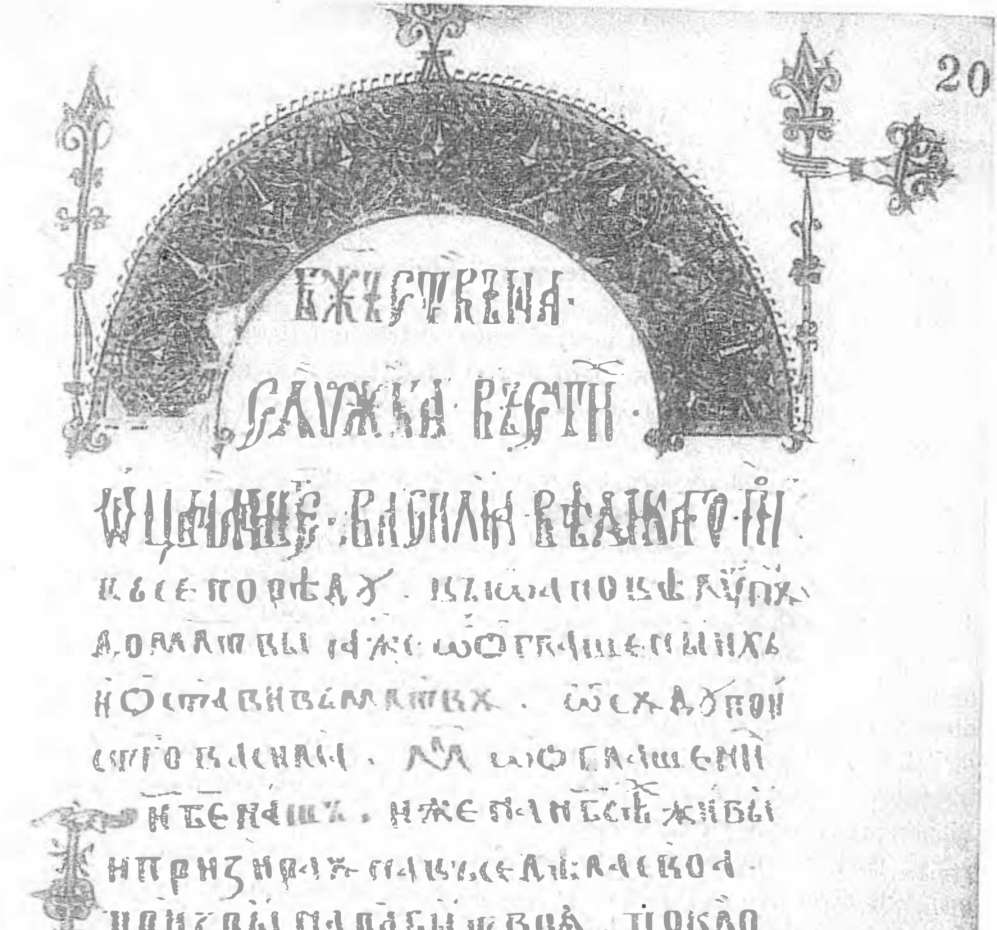

Fig. 128 *Liturghier, sec. XV.*

secolului al XVII-lea aparținuse protopopului Ursu din Iași, rudă a mitropolitului Varlaam, manuscris care conține una dintre cele mai importante copii ale versiunii medio-bulgare a cronicii bizantine a lui Constantin Manasses, alături de copia popii Filip, datând din perioada 1 septembrie 1344–31 august 1345 și păstrată la Moscova, sau de prețioasa copie cu miniaturi de prin 1345 și păstrată în Biblioteca Vaticanului[1].

Unicul manuscris cu traducerea slavă a *Cronicii bizantine* a lui Symeon Magistros kai Logothetes, conservat la Biblioteca „Saltykov-Ščedrin" din Sankt-Petersburg, a fost copiat în Moldova în 1637. Valoarea copiilor slavo-române, subliniată de către A.I. Iațimirski, care rezidă în marea lor stabilitate și fidelitate față de original, derivă tocmai din faptul că limba lor slavă, nefiind vie pentru copiștii români, aceștia o reproduceau fără intervenții gramaticale, fonetice sau lexicale.

Nu putem trece cu vederea nici textele religioase slavo-române originale, care au fost create pe teritoriul românesc, începând cu *Pripealele* lui Filotei Monahul (poate de la Cozia), personaj identic probabil cu logofătul Filos al lui Mircea cel Bătrân, scurte tropare bisericești, păstrate în cel puțin 25 de manuscrise slavo-române[2] și chiar în câteva tipărituri slavone, începând cu cea de la Veneția, 1536 și până la *Sbornicul* editat de Coresi în 1580 la Sebeșul Săsesc.

Contemporan cu Filotei Monahul, cărturarul de origine bizantino-slavă Grigore Țamblac este autor — contestat însă de unii istorici — al mai multor scrieri originale, printre care se poate înscrie și *Viața Sfântului Ioan cel Nou*, text prelucrat în 1534 de către Teodosie, egumen al mănăstirii Neamț și viitor episcop de Rădăuți sau *Viața lui Ștefan Uroš al III-lea Dečanski (1321–1331)*, scriere păstrată în București, într-o copie manuscrisă din secolul al XV-lea[3]. Tot în secolul al XVI-lea, în Țara Românească vistierul Simon Dediulovici, redacta un *Imn* în cinstea Sfântului Mihail Mărturisitorul, episcop al Sinadelor[4], ale cărui relicve se păstrau la Târgoviște, iar din veacul al XVII-lea și la mănăstirea Arnota. Alt *Imn al Sfântului Ioan cel Nou*, scris de protopsaltul Eustatie de la Putna și inclus într-o *Psaltichie* alcătuită și parțial compusă de el, operațiune terminată la 11 iunie 1511, se păstrează la Muzeul Istoric din Moscova.

Deosebit de important ca izvor istoric este *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, scris cu începere din 1407 și copiat pe pergament în vremea lui Ștefan cel Mare, cu adaosuri ulterioare. Cele mai multe pomelnice de mănăstiri ni s-au păstrat însă în limba română, în care au fost redactate direct sau vor fi fost traduse din slavă mai târziu.

---

[1] Ultima editată fotografic de către Ivan Dujčev, Sofia, 1963, dar e de menționat că această ediție înlocuiește doar parțial pe cea critică alcătuită de I. Bogdan și difuzată după moartea savantului de către I. Bianu, București, 1922, unde se află și un glosar de peste 6 000 de cuvinte, din care aproape 1 000 reprezintă o completare la prețiosul *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, al lui Fr. Miklosich (cf. G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, p. 380–388).

[2] Tit Simedrea, *Les «Pripěla» du moine Philothée*, în Rsl 17, 1970, p. 183–225 + 7 pl.; G. Mihăilă, *Dictionar...*, p. 300–301.

[3] A. Davidov, G. Dančev (et alii), *Žitie na Stefan Dečanski ot Grigorij Čamblak*, Sofia, 1983, p. 56.

[4] P.Ș. Năsturel, *Mélanges roumano-athonites*, în AIIAI 18, 1991, p. 63–64.

Dacă partea covârșitoare a literaturii religioase în limba slavonă este alcătuită din traduceri ale unor originale grecești, există și unele categorii ale acestei literaturi care au caracter de originalitate. Așa este domeniul epistolografic unde, lăsând la o parte corespondența voievozilor, a unor dregători sau boieri, existentă și în limba latină atunci când era vorba de relațiile cu lumea catolică, iar uneori și cu autoritățile ori cu orașele din Transilvania, s-au păstrat trei scrisori cu caracter dogmatic și canonic ale patriarhului Eftimie al Târnovei, din care una era adresată mitropolitului Antim al Țării Românești, iar alte două egumenului Nicodim, întemeietor al mănăstirilor Vodița și Tismana.

Înrâurirea pe care personalitatea religioasă și culturală a patriarhului Eftimie a exercitat-o în spațiul de cultură slavă al „Commonwealth"-ului bizantin poate fi percepută și din *Panegiricul patriarhului Eftimie*, redactat de către Grigore Țamblac, care a trăit multă vreme după ocuparea Bulgariei de către turci în cercurile legate de Patriarhia de Constantinopol, ajungând mitropolit de Kiev în perioada 1414–1418, calitate în care participa la Conciliul de la Constanța (Konstanz, oraș aflat atunci sub stăpânirea împăratului Germaniei, Sigismund de Luxemburg), spre sfârșitul acestuia. În cadrul acestei întruniri ecleziastice de largă anvergură s-a încercat și împăcarea dintre cele două ramuri ale creștinătății europene de atunci (apuseană și răsăriteană). În perioada prezenței sale în Moldova (circa 1402–1404), Grigore Țamblac a rostit vreo 30 de predici în biserica mitropoliei din Suceava, păstrate în manuscrise slavone.

Activitatea hagiografică a lui Grigore Țamblac se înscrie în avântul general pe care l-a cunoscut acest gen literar în Bizanțul Paleologilor, ca și în întreaga lume ortodoxă. Panegiricul redactat de el pentru Eftimie al Târnovei poate fi apropiat de *Encomionul* redactat în grecește de către patriarhul ecumenic Philotheos Kokkinos pentru Grigore Palamas, ca o pregătire a sanctificării acestuia de către sinodul Bisericii bizantine din 1368.

Mult mai importantă pentru istoria românească este însă *Pătimirea sfântului și slăvitului mucenic Ioan cel Nou*, alcătuită în slavona medio-bulgară cu ocazia aducerii moaștelor lui Ioan cel Nou la Suceava, ceremonial petrecut sub ochii autorului, foarte probabil în 1415, la 70 de ani după martirizarea sfântului de către tătari. Preluarea unui model bizantin reiese cu pregnanță din descrierea făcută de autor acestui ceremonial, în care rolul voievodului Alexandru cel Bun era identic celui deținut de împărat în Bizanț[1].

Cel mai valoros izvor hagiografic pentru istoria evului mediu românesc este însă *Viața Sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, redactată în grecește de către Gavril, protosul mănăstirilor de la Muntele Athos, în perioada de după 15 august 1517, când autorul scrierii a participat la sfințirea mănăstirii Curtea de Argeș, alături de patriarhul Theoleptos I și de alte personalități ale ortodoxiei, până în anul morții lui Neagoe Basarab (1521). Lucrarea face apologia boierilor Craiovești, justifică pretențiile acestora la domnia Țării Românești și elogiază activitatea politică ori culturală a lui Neagoe Basarab, mai ales binefacerile acestuia asupra Orientului creștin. Deși este redactată după prăbușirea Bizanțului, ea respectă întru totul structura ideală a unui text hagiografic bizantin. Ne referim aici la traducerea sa românească din veacul al XVII-lea, care reprezintă cea mai completă și mai fidelă versiune a originalului grecesc care s-a pierdut între timp, versiunea neogreacă a ei, ce ni s-a păstrat, de asemenea, fiind nu numai dependentă de cea românească, dar și incompletă prin comparație cu aceasta.

---

[1] „Primindu-l… cu mare cinste și cu osârdia cuvenită, îl întâmpină cu toți cei slăviți ai săi și cu mult popor de oameni ai lui Dumnezeu, încă și cu arhiereul și cu tot clerul bisericesc, cu făclii și cădelnițe și cu miruri bine mirositoare. Se apleacă spre racla sfântului, cuprinde mult pătimitul trup, atinge ochii și buzele sale de mâinile lui, varsă multe lacrimi de bucurie. Îl proclamă păzitor al țării sale și îl așează cu cinste în prea sfânta mitropolie, în luminata sa cetate Suceava, scaunul său" (*Literatura română veche, 1402–1647*, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969, p. 24–25). Păstrat în manuscrisul slav nr. 164 al Academiei Române, textul integral a fost publicat, însoțit de traducere românească, de către episcopul Melchisedec, în Revista pentru istorie, arheologie și filologie 3, București, 1884, p. 161–174, apoi de către A. I. Iațimirski, cu facsimile de către P. Rusev și A. Davidov, precum și de către K. Mečev, *Grigorij Camblak*, Sofia, 1969, p. 123–151.

3. Literatura juridică

Întrucât societatea românească medievală s-a condus după „legea țării", adică dreptul obișnuielnic, zis și consuetudinar sau cutumiar, chiar și după întemeierea celor două state medievale extracarpatice, dreptul scris a apărut destul de târziu în cuprinsul lor, afirmându-se încet, treptat și cu destulă timiditate. Drept urmare, despre primele începuturi ale literaturii juridice puteam vorbi abia după un veac de la crearea celor două state medievale, când sunt documentate primele manuscrise slave conținând texte juridice, care nu reprezintă altceva decât traduceri ale unor prototipuri bizantine. Originalele bizantine cele mai gustate în lumea românească au fost, ca și în lumea slavă de altfel, nu textele clasice, elaborate în perioada romano-bizantină ori în cea de apogeu a Bizanțului, deosebit de extinse și de complicate pe de o parte, care operau o distincție netă între legile laice (*nomoi*) și canoanele ecleziastice (*kanones*) pe de altă parte, ci tocmai rezumatele scurte din perioada târzie, de declin a Bizanțului, când confuzia sporită dintre laic și ecleziastic a făcut loc unor prelucrări sintetice și prescurtate de norme juridice care contopeau legile laice și canoanele bisericești în așa-numitele *nomocanoane*, pe care societatea medievală românească le-a cunoscut sub numele de *pravile bisericești.* Ele nu cuprindeau, prin urmare, numai norme de drept bisericesc, ci, în egală măsură, și rânduieli de drept civil și penal cu aplicabilitate la întregul spectru al vieții sociale.

Primul nomocanon slav scris în Țările Române și păstrat în Biblioteca „Saltykov-Ščedrin" din Sankt-Petersburg datează din 1451, când gramaticul Dragomir a copiat *Zakonik*-ul la Târgoviște, pentru domnitorul Vladislav al II-lea. În Moldova, ieromonahul Ghervasie de la Neamț copia *Syntagma* lui Matei Vlastares din porunca lui Ștefan cel Mare[1]. Tot epocii lui Ștefan cel Mare îi aparțin și alte transcrieri după același text, cum ar fi aceea a lui Iacov de la Putna (1475) sau a gramaticului Damian pentru biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași (1475). Veacul al XVI-lea, iar al XVII-lea în mai mică măsură, au adus și alte copii la aceeași *Syntagma*, dintre care una a episcopului Macarie de Roman, cunoscutul cronicar, mort în 1558[1].

---

[1] Manuscrisul fiind înregistrat azi cu nr. 131 în fondul Academiei Române (cf. P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, p. 158–159).

În veacul al XVI-lea s-au făcut și primele traduceri românești de pravile, cum ar fi *Pravila* retorului Lucaci din 1581[2], scrisă cu cheltuiala fostului episcop Eustathie de Roman, ca și *Nomocanonul* lui Ioan Postitorul (Nesteutes, patriarh bizantin în perioada 582–595), tipărit de Coresi în 1570–1580, sub titlul *Pravila Sfinților Apostoli*[3] și descoperit în *Codicele de la Ieud*.

Se poate observa faptul că multe din aceste texte juridice au fost alcătuite la comandă domnească, ele serveau, deci, efortului domniei de consolidare a autorității centrale, pregătind astfel terenul pentru importantele tipărituri de texte juridice din vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, în secolul al XVII-lea.

4. Literatura istorică

Ca și alte genuri ale culturii scrise, literatura istorică s-a dezvoltat în strânsă legătură cu cea bizantină și slavă, în special cu cea sud-slavă, la început, întrucât aceasta constituia o filieră constantă de transmitere a influenței bizantine asupra societății medievale românești. La fel ca în domeniul juridic, este interesant de remarcat că și în cel istoriografic lumea bizantină avea o tradiție bogată, cu origini care coborau în trecut nu numai până la începuturile sale, ci și mai adânc, până în antichitatea greco-romană.

Triumful creștinismului a îmbogățit istoriografia bizantină — și așa destul de dezvoltată — cu genul cronicilor de istorie universală, începând de la Facerea Lumii, datele fiind expuse ca o evoluție a întregii omeniri sub semnul imperiilor universale ale antichității, ajungând până la stăpânirea romană, care, prin creștinare contribuia în chip decisiv la realizarea misiunii divine a istoriei umanității, așa cum era văzută aceasta de către noua religie. Cele două genuri de scris istoric — cronici deosebit de extinse ca redacție, dar asupra unor perioade restrânse de timp, ca și cronici de istorie universală sau cronografe — s-au întrepătruns pe tot parcursul milenar al istoriografiei bizantine, ajungând la confuzii evidente chiar și în titlurile date scrierilor respective, care în unele cazuri își spun istorii, deși sunt cronografe, alteori se anunță cronografe, dar sunt istorii. Această confuzie este vizibilă și în cronicile evului mediu românesc, intitulate invariabil *letopisețe*, echivalentul slav al grecescului *chronika* sau al latinescului *annales*, chiar dacă e vorba de istoriile dezvoltate, elaborate și scrise în limba română în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea — avem aici în vedere triada moldovenească Grigore Ureche-Miron Costin-Ion Neculce — sau de cronicile slavo-române din vacul al XVI-lea. De fapt numai acestea din urmă reprezintă istoriografia spațiului românesc extracarpatic din perioada aflată în atenția noastră, istoriografie scrisă în limba slavă și cu mai multe realizări în Moldova.

---

[1] Pentru detalii, G. Mihăilă, *Contribuții...*, București, 1972, p. 277 și urm., îndeosebi p. 283–284.

[2] *Pravila ritorului Lucaci 1581*, ed. I. Rizescu, București, 1971, text după care tot în Moldova a fost copiată *Pravila de ispravă oamenilor și de toate păcatele și greșelile*, la începutul secolului al XVII-lea (BAR, ms. rom. nr. 5211).

[3] I. Bianu, *Pravila Sfinților Apostoli*, în facsimil, fotocopie, BAR, *Texte de limbă română din sec. XVI*, București, 1925; C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, București, 1930, unde era citat și textul din *Codex Negoianus*, scris la începutul secolului al XVI-lea într-un sat de lângă Brașov.

În strânsă legătură cu declinul societății bizantine, în perioada Paleologilor a continuat să se dezvolte scrisul istoric pe coordonatele sale tradiționale, dar un avânt special s-a înregistrat acum în direcția unui gen istoriografic al cronicilor scurte[1], reprezentând înșiruiri lapidare de știri istorice, aranjate în ordine cronologică. Ca și în domeniul juridic, se constată că și în istoriografie spiritul acestor scurte însemnări istorice a fost cel mai folosit în lumea slavilor ortodocși, ca și în cea românească medievală, îndeosebi la începuturile acestei culturi. Deși ele au cunoscut de timpuriu istoriografia bizantină și au tradus-o în slavă — în special cronografele lui Georgios Hamartolos sau Constantin Manasses — au asimilat mai ușor cronicile scurte pentru dezvoltarea unei literaturi istorice proprii, originale. Așa se explică preferințele de care s-au bucurat în lumea slavilor ortodocși cele două scrieri istorice ale patriarhului bizantin Nichifor (Nikephoros I, 806–815) — *Istoria pe scurt* și *Cronograful pe scurt*, ambele pregătind terenul cronicilor scurte în Bizanț, mai ușor de asimilat și mai adecvate nivelului cultural al lumii slave și românești a epocii.

Istoriografia slavo-română începe, deci, cu aceste însemnări istorice scurte, dar originale, abia în veacul al XVII-lea făcând ea pasul decisiv în direcția istoriilor mai temeinice și mai complexe ale lui Grigore Ureche și Miron Costin în Moldova ori a *Letopisețului cantacuzinesc* în Țara Românească, acesta din urmă lăsând chiar vizibile însemnările istorice pe scurt, anterioare, din îmbinarea cărora a fost el realizat. Și în privința cronografelor, tot secolul al XVII-lea avea să marcheze saltul decisiv.

Rodosloviile, ca și letopisețele scrise în diverse mănăstiri sârbești[2], cronica bulgară de la începutul veacului al XV-lea au reprezentat, sub acest raport, modele directe, fiind redactate în slavonă, pentru istoriografia slavă de pe teritoriul românesc, toate avându-și însă originea în Bizanț[3].

⁂

Cele mai vechi cronici slavo-române sunt cele din Moldova, anume *Letopisețul anonim al Moldovei*, *Letopisețul de la Putna* (în două versiuni), *Cronica moldo-rusă*, *Cronica moldo-polonă* și *Cronica moldo-germană* (sau *Cronica lui Ștefan cel Mare*).

---

[1] P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, I–III, Viena, 1975–1978.

[2] Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad–Sremski Karlovci, 1927.

[3] Cum a demonstrat ulterior D. Năstase în legătură cu ceea ce același autor definește drept „Sbornicul de la Tismana“, în fapt cronica editată de I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în Archiv für slavische.Philologie 13, 1891, p. 481–543.

Letopisețul anonim al Moldovei, a fost numit *Letopisețul de la Bistrița* de către descoperitorul și primul său editor, I. Bogdan. Textul cuprinde istoria Moldovei de la 1359 la 1507, din care partea inițială, până la Ștefan cel Mare, deține doar 15% din întregul text, care se referă la această domnie îndelungată în cea mai mare parte a sa. Scrisă la curtea domnească, cronica dorește să arate că domnul este „unsul lui Dumnezeu", viteaz și puternic, căruia i se cuvine credință, ca luptător pentru întreaga Creștinătate, văzută ca o unitate a tuturor statelor creștine. Domnul, numit și „țar" când este menționat cutremurul de pământ din 29 august 1471, este „purtător de biruință" (*pobjadonosec*), asemenea unui sfânt militar, faptele sale, ca și biruințele contra „limbilor păgâne" sunt „din mila lui Dumnezeu", pentru că tot prin voință dumnezeiască își aflase începuturile statul moldovenesc, după cum se arată în titlu („Acesta este Letopisețul, de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei").

În ambele variante, *Letopisețul de la Putna* este intitulat *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* („Skazanie v kratce o moldavskyh gospodareh"), fapt ce ne apropie de titlurile cronicilor scurte bizantine, inclusiv de titlul dat unei prelucrări slavo-ruse a *Istoriei pe scurt a patriarhului Nikephor I*, cu adăugiri până în veacul al XI-lea[1]. Apropierea foarte mare de *Letopisețul anonim*, dar și prețioasele știri noi întăresc supoziția că este vorba de „o versiune deosebită și prelucrată a letopisețului comun care a servit ca izvor tuturor letopisețelor moldovenești cuprinzând istoria secolului al XV-lea"[2].

Titlul „Povestire pe scurt" apare și la cronica moldo-rusă, păstrată în anexă la *Voskresesnkaja Lietopis'*, compilație de cronici rusești adunate în veacul al XVII-lea. Publicat pentru prima oară în volumul al VII-lea al colecției „Polnoe Sobranie Russkih Letopisej", St. Petersburg, 1856, apoi de către I. Bogdan și P. P. Panaitescu, textul acestei cronici vorbește de originea romană a românilor, care au ieșit însă din „legea latină", la care a aderat „Formos papa"[3], ca și de frații Roman și Vlahata, eroi eponimi ai românilor, care au paralele și în alte istoriografii, cum ar fi Romulus și Remus în cea latină din antichitate, Ceh și Leh în lumea slavilor apuseni, Boris și Ispor în cărțile apocrife bulgare. Așezarea lui Dragoș din Maramureș în Moldova, „pornit cu drujina lui la vânătoare de fiare și au aflat sub munții înalți urma unui bour și au pornit pe urma bourului prin munții înalți și au trecut peste plaiurile înalte, adică munți și au ajuns pe urma bourului la locurile de șes și frumoase"[4], are, de asemenea, interesante corespondențe în istoria altor popoare, cu începere chiar din antichitatea târzie. Episodul este relatat și în *Cronica moldo-polonă*, în al cărui text polon întâlnim românismul „curtean"[5].

---

[1] „Letopiseț pe scurt de la Augustus și până la Constantin (al IX-lea Monomachos — n.n.) și Zoja, împărați greci", în *Izbornik velikogo knjazja Svjatoslava Jaroslaviča 1073 goda*, ed. fotocromolitografică, Sankt-Petersburg, 1880 (ap. G. Mihăilă, *Contribuții...*, București, 1972, p. 107, n. 5).

[2] *Cronicile slavo-române*, p. 41.

[3] D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în Idem, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968, p. 5–18.

[4] *Cronicile slavo-român*, p. 159–160.

[5] *Ibidem*, p. 176, r. 23 („kurthyanow").

Păstrată în germana medievală și descoperită de istoricul polon Olgierd Górka în manuscrisul latin 952 al Bibliotecii de Stat din München, *Cronica moldo-germană* poartă același titlu de „Cronică scurtă", dar în latinește (*Cronica breviter scripta*), indiciu că această cronică a domniei lui Ștefan cel Mare, ajungând până în 1499, provine din același letopiseț întocmit la curtea domnului moldovean și din care au derivat toate celelalte. Textul ei va fi ajuns în Germania în 1502, scrisă în nemțește poate chiar din Moldova și înmânată soliei trimise la Nürnberg, în căutarea unui medic pentru Ștefan cel Mare. Textul ei a ajuns, astfel, în mâna medicului șef al orașului Nürnberg, Hartmann Schedel, autorul vestitei *Cosmografii universale*, între hârtiile căruia s-a găsit cronica, dorind probabil s-o folosească pentru o eventuală nouă ediție a operei sale. Detaliile transmise de cronică sunt valoroase, dar nu găsim între rândurile sale comentariile în spiritul ortodoxiei răsăritene, atât de prezente în cronicile medievale românești, în cele slavo-române în special.

Aceste motive de spiritualitate bizantină sunt puternic afirmate și în cronicile slavo-române redactate în veacul al XVI-lea de către Macarie, Eftimie și Azarie, toți trei persoane de formație călugărească. Scrierile lor depășesc deja nivelul și forma de redactare a unor cronici scurte, prin faptul că recurg la mai multe explicații și comentarii, mai ales de ordin moral și teologic.

Discipol al mitropolitului Teoctist al II-lea al Moldovei (1508–1528), Macarie a ajuns egumen la Neamț, apoi episcop de Roman (1531–1558) până la sfârșitul vieții, cu o întrerupere în vremea lui Iliaș Rareș, în perioada 1548–1551, dar Ștefan Rareș i-a redat scaunul și l-a pus să-l ungă domn, probabil din cauza vacanței scaunului mitropolitan. Fiind scris din porunca voievodului Petru Rareș, ca și „a marelui său logofăt chir Theodor" (adică Toader Bubuiog, ctitorul mănăstirii Humor), textul său relatează istoria Molovei de la moartea lui Ștefan cel Mare până la începutul domniei lui Ștefan Rareș, adică în perioada 1504–1551. O primă formă a lui se oprea la 1542, având un caracter oficial. Limba medio-bulgară folosită de acest autor a împrumutat multe elemente de stil și chiar turnuri ale frazelor din traducerea medio-bulgară a *Cronografului* lui Constantin Manasses, realizată către mijlocul veacului al XIV-lea.

O expunere la fel de înflorată, nu lipsită de portretizări, întâlnim și în cronica lui Eftimie, care continuă prima parte a cronicii lui Macarie, relatând istoria Moldovei cu începere din 1541 și ducând-o până în 1554. Ioan Bogdan l-a identificat pe autor cu episcopul Eftimie de Rădăuți (1558–1561)[1], care a fost apoi și episcop ortodox în Transilvania (1571–1574), dar pare mai probabilă opinia — susținută inițial de basarabeanul P. Sârcu — că este vorba aici de un alt Eftimie, documentat ca egumen la mănăstirea Căpriana. Scrierea sa, realizată din porunca lui Alexandru Lăpușneanu, are aceleași calități și defecte ca și cea a lui Macarie, pe care a cunoscut-o.

Azarie a relatat istoria perioadei dintre 1551 și 1574, din dispoziția lui Petru Șchiopul și a mitropolitului Anastasie, continuând cronica lui Macarie, căruia i se declară drept „cel mai mic ucenic", cu aceleași întorsături stilistice, ba chiar cu un plus de elemente retorice, ca și de viziune călugărească asupra lumii. Laudele adresate Ruxandrei Lăpușneanu, care după moartea soțului său a guvernat Moldova în numele lui Bogdan Lăpușneanu, nevârstnicu-i fiu, urmează o scară ascendentă, în fruntea căreia se situează clerul, cel monahal și isihast prin excelență: „... a umplut cu binefaceri mâinile celor ce se trudeau cu bătrânețe rele și pline de dureri, iar pe preoți îi îndemna la rugăciune cu milostenii mângâietoare spre bine și călugărilor iubitori de Dumnezeu din mănăstiri, care duceau viața curată și celor care petreceau în pustie viață plină de pătimiri, le-a răcorit inimile cu dese cercetări"[1]. În spiritul celei mai autentice tradiții bizantine, episcopul de Roman, Macarie, „părintele nostru și învățătorul Moldovei", este și „prea alesul între filosofi"[2], întrucât înțelepciunea călugărească era „cea mai desăvârșită filosofie", singura „adevărată și mântuitoare"[3].

---

[1] Gh. Pungă, *Adevărata identitate a cronicarului Eftimie*, în AIIAI 25, 1988, 1, p. 275–280, precizează că este ieromonahul de la Humor, ajuns episcop de Rădăuți.

*

Ceva mai întârziată și mai puțin dezvoltată a fost istoriografia în Țara Românească. Făcând abstracție de miile de documente slavo-române, ca și de numeroasele inscripții din biserici și mănăstiri[4], dintre care nu putem totuși omite *Cronica murală de la mănăstirea Coșuna* (Bucovăț, lângă Craiova), unde domnitorul Alexandru al II-lea Mircea (1568–1577) vorbește la persoana întâi despre evenimente din viața sa și a familiei sale, ajungând până la instaurarea fratelui său Petru Șchiopul în domnia Moldovei (1574)[5], o scriere importantă cu privire la Țara Românească este *Povestire despre Dracula voievod*, redactată în medio-bulgară și cu multe anecdote, probabil de către un român ardelean aflat în serviciul lui Matia Corvin, care este „craiul" prin excelență și patronul autorului, om de o nezdruncinată ortodoxie, pe dată ce comentează atât de dezaprobator trecerea lui Dracula la catolicism, în perioada detenției sale în Ungaria[6]. Scrierea s-a difuzat apoi în Rusia, probabil prin intermediul unor soli ruși în Ungaria, fapt care poate explica pătrunderea manuscriselor ei doar acolo.

---

[1] *Cronicile slavo-române*, p. 147, r. 25–29.

[2] *Ibidem*, p. 141, r. 10.

[3] F. Dölger, *Zur Bedeutung von φιλόσοφος und φιλοσοφία in byzantinischer Zeit*, în Idem, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953, p. 197–208.

[4] Cele din urmă editate de către Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici din Moldova*, București, 1885; E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, în Idem, *Studii și documente privitoare la istoria României*, XV, partea I–II, București, 1905–1906; D.P. Bogdan, *Slavjanskie nadpisi v Valahii, Moldove i Transilvanii*, în Voprosy jazykoznanija 10, 1961, 6, p. 72–82; cele mai multe inscripții publicate în titlurile de cărți de mai sus sunt în limba română, dar pentru perioada anterioară anului 1600 sunt în slavă. Un colectiv condus de Al. Elian a publicat *Inscripțiile medievale ale României*, I. *Orașul București* (*1359–1800*), București, 1965, unde din cele 1 250 inscripții, 189 sunt în slavonă. Pentru județul istoric Argeș, există volumul editat de C. Bălan (*Inscripțiile medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș*, București, 1994).

[5] *Cronicile slavo-române*, p. 193–195.

[6] *Ibidem*, p. 212, r. 15–25. Tot de aici (p. 198–199) am preluat supoziția lui P.P. Panaitescu în privința identității autorului, deși nestrămutata sa ortodoxie este greu de împăcat cu calitatea de persoană aflată în serviciul lui Matia Corvin. Să fi tolerat regele catolic un secretar ortodox, dar bun cunoscător de slavă, în cancelaria sa ? Sau e posibil ca lucrarea inițială să fi cunoscut adversari sub formă de remanieri și comentarii în mediul pravoslavnic al Rusiei ?

Evul mediu românesc a dat, în sfârșit, naștere unei scrieri ținând de genul literar „Oglinda principelui“, deosebit de gustat în epocă; este vorba de *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, păstrat în trei versiuni — slavă, greacă și română — provenind toate din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, fapt care a pus problema versiunii originale în care acest text a fost redactat, discuțiile numeroase dintre istorici transformând tendința firească de clarificare a subiectului într-o problemă „homerică“ a vechii literaturi române, începând chiar din vremea lui B.P. Hasdeu, continuând cu opinii divergente exprimate în această privință de către D. Russo și N. Iorga, cărora li s-au adăugat P.P. Panaitescu, care a contestat, ca și D. Russo, „autenticitatea“ textului inițial, considerându-l a fi o creație mai târzie decât epoca lui Neagoe Basarab, adică din veacul al XVII-lea. Adept convins al autenticității operei a fost E. Turdeanu, iar în zilele noastre Gheorghe Mihăilă și Dan Zamfirescu. Evident că „autenticitatea“ textului *Învățăturilor* nu trebuia să însemne neapărat că voievodul Neagoe Basarab le-a scris *manu propria*; este suficient, în acest sens, ca redactarea uneia dintre versiuni să fie datată în perioada domniei sale, caz în care este incontestabil rolul voievodului de inițiator sau de comanditar al operei. Dacă în privința *Vieții lui Nifon* nu există și o versiune slavă, fapt care întărește ipoteza redactării textului respectiv în grecește, chiar dacă acest original nu s-a mai păstrat, ci doar o versiune greacă dependentă de traducerea românească făcută în veacul al XVII-lea după originalul grec dispărut, discuția asupra *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* este mai dificilă, fiind complicată de existența celor trei versiuni, iar dintre acestea din nou cea grecească nu este cea mai veche, ci o prelucrare după textul slav sau chiar după cel românesc, fapt recunoscut și de către D. Russo, care are chiar meritul de a fi stabilit că autorul multor exemple de edificare sufletească invocate în text sub numele lui Ioan Chrysostomul este, în fapt, bizantinul Simeon Monahul, cu scrierea sa *Katanyxis*. Aceste exemple nu provin însă direct din originalele grecești, ci din varianta slavă (sau românească), ceea ce îndepărtează și mai mult ipoteza redactării inițiale în grecește, chiar dacă în regulă generală cultura slavă s-a creat după originale grecești, cu notabilele excepții, firește. Avem în schimb versiunea slavă, a cărei hârtie poartă un filigran databil înainte de 1529, ceea ce înseamnă că este contemporană cu Neagoe Basarab. Mai mult decât atât, cum au demonstrat și alți istorici, ea poartă pecetea unor realități românești, inclusiv românismul „curteni“, situație care nu se întâlnește în versiunea greacă. *Faptul pledează pentru prioritatea redacției slave față de cea grecească*. În favoarea caracterului primordial al redacției grecești, un argument substanțial a fost invocat de către învățatul grec Leandros Vranoussis[1] care, pe criterii paleografice, a susținut că manuscrisul grec 221 al mănăstirii Dionysiou, conținând *Învățăturile*, este un autograf al lui Manuel din Korinth, mare retor al Patriarhiei ecumenice, despre ale cărui legături directe cu Neagoe Basarab se cunosc altminteri și alte detalii, printre care consultația dogmatică privind deosebirile doctrinare dintre ortodocși și catolici, adresată voievodului muntean (sub titlul „Preaînălțatului și preastrălucitului și preaevlaviosului domn Ioan Neagoe, mare voievod și împărat și autocrat a toată Ungrovlahia") în 1519, când acesta s-a aflat în corespondență cu papa Leon al X-lea pentru încheierea unei alianțe antiotomane.

---

[1] L. Vranoussis, *Les Conseils attribués au Prince Neagoe (1512–1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la question homérique de la littérature roumaine enfin résolue)*, cf. Deuxième Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen. Athènes, 7–13 mai 1970. Programme, Atena, 1970, p. 45.

În stadiul actual al cercetărilor, argumente la ipoteza Vranoussis nu au mai fost aduse, iar dependența textului grec de versiunea slavă este sigură, o problemă ar constitui-o unele influențe catolice prezente în versiunea românească a *Învățăturilor*, fapt cu totul improbabil în eventualitatea că un înalt demnitar patriarhal ar fi fost autorul lor. Discuția rămâne deschisă în continuare, dar balanța înclină în favoarea originalului slav al textului. De asemenea, considerăm că devine tot mai dificilă contestarea autenticității „acestui falnic monument de literatură, politică, filosofică și elocuență la străbunii noștri", cum l-a caracterizat B.P. Hasdeu. Vădind și unele influențe catolice, dar fiind impregnată de spiritualitatea isihastă a ortodoxiei, scrierea este comparabilă cu cele mai interesante creații ale genului parenetic din toată lumea europeană.

Viața lui Nifon — realități românești într-un tipar hagiografic bizantin. În legătură cu domnia lui Neagoe Basarab se află și cel mai valoros și mai complet izvor hagiografic privitor la evul mediu românesc. Operă a lui Gavriil, protosul comunităților athonite, prezent alături de patriarhul ecumenic Theoleptos I și de alte figuri însemnate ale ortodoxiei post-bizantine la sfințirea mănăstirii Curtea de Argeș, eveniment ce a avut loc cu ocazia serbării hramului bisericii la 15 august 1517, prilej cu care autorul a făcut cunoștință direct cu realitățile românești, *Viața lui Nifon* reflectă modul cum acest cărturar post-bizantin a înțeles să răspundă binefacerilor revărsate de evlaviosul domn muntean asupra întregului Orient creștin, în primul rând grecesc. La lungul șir de binefaceri concrete, materiale, menționate în text cu lux de amănunte, protosul Gavriil i-a acordat lui Neagoe răsplata spirituală care-l înscria printre marile figuri ale ortodoxiei. Profilul domnitorului se apropie considerabil de acela al lui Nifon, fostul patriarh ecumenic ajuns apoi mitropolit al Ungrovlahiei, cu merite incontestabile atât față de grecitatea post-bizantină, cât și față de lumea românească a epocii, motiv pentru care i-a redactat cuprinzătoarea scriere de laudă, în interiorul căreia sunt însă incluse o a doua categorie de elogii, adresate voievodului binefăcător al întregului Răsărit creștin și „ctitor mare a toată Sfetagora", cum este caracterizat la un moment dat „creștinul Neagoe Vodă" sau „bunul credincios domn Io Neagoe Vodă, fericită să fie pomenirea lui". Această mențiune finală arată că textul a fost scris după moartea voievodului (15 septembrie 1521), sau că întreaga operă a fost compusă tot după această dată, nu înaintea ei. Neagoe este omagiat și pentru a fi reparat greșeala săvârșită de Radu cel Mare asupra lui Nifon care, alungat de voievod în urma unui conflict iscat între cei doi pe tema unei căsătorii adulterine, a fost nevoit să se exileze, murind la mănăstirea athonită Dionysiou, la 11 august 1508, dată la care și este sărbătorit în calendarul ortodox român. Tot lui Neagoe i-ar fi aparținut și inițiativa sanctificării lui Nifon, scoțând „slujbă și rugăciuni dreptului și fericitului Nifon și sprijinitoriul său".

În afara prețioaselor informații privitoare la realitatea vieții din Țara Românească a epocii respective, *Viața lui Nifon* poate fi considerată un model perfect de text hagiografic, corespunzând întru totul grilei sau canonului ideal de redactare a unui asemenea text, conținând absolut toate elementele specifice genului literar al vieților de sfinți, caracterizat de către N. Iorga drept „nuvela și romanul evului mediu". Aceste elemente încep cu copilăria, date sumare despre originea socială — de regulă înaltă — a personajului, continuă cu chemarea vieții monahale de la treptele sale inferioare până la cele superioare ale contemplației, adaugă eventual și cariera de înalt prelat, spre a sfârși cu moartea — de regulă prezisă de cel în cauză, datorită darului său profetic — încheierea fiind realizată prin relatarea minunilor datorate de moaștelor sale, dovadă indubitabilă a sfințeniei personajului, translația relicvelor sale constituind aspectul care încheie narația, dar și legitimează structura politică inițiatoare și beneficiară a transferului relicvelor.

Situându-se cel mai aproape de structura ideală, *Viața lui Nifon* poate fi considerată și cel mai complet text hagiografic, realizat chiar după dispariția statului bizantin, dar în strânsă legătură cu mediul cultural-politic românesc. El este în egală măsură o mărturie a spiritualității isihaste (hesychaste), întâlnite adesea și în arenga documentelor medievale românești, prin supralicitarea motivului rugăciunii și al luminii, al sentimentului și al motivului vărsării de lacrimi, ca și a considerației speciale acordate călugărilor eremiți. Ca și Ruxandra Lăpușneanu în textul lui Azarie, Neagoe Basarab „toate sfintele biserici le hrănia și multă milă pretutindinea da. Și mai vârtos pre cei ce se striina pen pustii și pren peșteri și pre în schituri, fără de nice o scumpete îi hrănia"[1]. În calitate de emul al unui fost arhiepiscop al Ohridei, Nifon își însoțise în tinerețe părintele duhovnicesc la Țarigrad, dar după moartea acestuia s-a retras la Athos, „că foarte dorea sufletul lui să viețuiască într-acel sfânt loc, ca și cerbul de izvoarăle apelor"[2]. În aceeași ordine de idei, un document al lui Petru Rareș ni-l prezintă pe domnul fugar din Moldova, în toamna anului 1538, când în drumul său către Transilvania a intrat în mănăstirea Bistrița, unde „am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane și mult am plâns; așijderea și egumenul și tot soborul plângeau împreună cu mine, cu fierbinți lacrămi"[3].

Spre deosebire de *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, care au o versiune slavă, *Viața lui Nifon* s-a păstrat numai în versiune românească și greacă, ultima dependentă de prima și inferioară acesteia ca valoare, ceea ce înseamnă că traducerea românească din veacul al XVII-lea este fidelă originalului pierdut, care a fost însă redactat în grecește.

---

[1] *Viața și traiul Sfinției Sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, în Literatura română veche (1402–1647), ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969, p. 92.

[2] *Ibidem*, p. 70 (în chip similar, un contemporan al lui Theodor Studitul († 826), Sf. Ioannikios, întocmai ca un cerb, „era însetat după hesychia cea îndumnezeitoare" („ten theopoion hesychian dipsosa", în *Acta Sanctorum*, luna noiembrie, II, p. 340B), *apud* Irénée Hausherr, *L'hésychasme. Etude de spiritualité*, în Orientalia Christiana Periodica 22, 1956, p. 35–36.

[3] Th. Codrescu, *Uricariul*, IV, Iași, 1857, p. 421–424; aici p. 422.

*

Discuția asupra variantelor și a limbii originale în care au fost redactate cele două texte evidențiază că în ambele cazuri versiunea românească este cea mai prețioasă și mai extinsă, fiind mai fidelă originalului parțial sau total pierdut. Faptul arată că limba română era pe cale de a deveni cel mai important mod de vehiculare a valorilor culturale, chiar atunci când acestea fuseseră redactate în greacă sau în slavă, limbile de cultură ale sud-estului european. Este adevărat că în ambele cazuri versiunea românească păstrată datează din veacul al XVII-lea, dar procesul de afirmare a limbii române era în curs de desfășurare încă din secolul al XVI-lea.

O scrisoare din 11 martie 1532 menționează un moldovean care a mers la Martin Luther la Wittenberg, cu dorința de a tipări *Evangheliile* în limbile română, polonă și germană[1]. Spre sfârșitul aceluiași secol, limba română înregistra progrese sensibile și în cancelaria particulară a domnului — Petru Șchiopul și-a făcut toate însemnările în românește, iar cumnatul său Gheorghe Cămărașul adresa la 11 iulie 1594 o scrisoare în aceeași limbă — în *Pravila ritorului Lucaci*, ba chiar și într-o primă încercare de adoptare a alfabetului latin: la stăruințele umanistului polon Stanislaw Sarnicki, logofătul Luca Stroici, care părăsise Moldova o dată cu Petru Șchiopul în august 1591, aflat apoi în exil în Polonia, ar fi scris cu alfabet latin textul rugăciunii *Tatăl nostru*, pe care cărturarul polon l-a inclus în *Orațiunea duminicală* din Corpul legilor polone. Chiar dacă această inițiativă a lui Stroici, care și în documente interne semna „Stroicz logotet“, a rămas fără urmări notabile, faptul se cuvine consemnat în legătură cu influența Umanismului și a Reformei în spațiul românesc[2]. Sigur că nu alfabetul latin a fost cel care a câștigat teren la români ca urmare a Umanismului și a Reformei, curente pătrunse aici pe filieră maghiară și polonă, ci însăși limba română, chiar dacă scrisul în această limbă a continuat să se facă tot cu caractere chirilice.

5. Începuturile scrisului în limba română

În toate culturile și literaturile lumii europene este cunoscută lupta și izbânda limbii vorbite de fiecare popor în parte, uneori în concurență acerbă cu una dintre limbile sacre ale creștinătății. În Europa catolică, latina și-a menținut un monopol cultural până târziu, adică până atunci când se trecea vizibil spre epoca modernă. Limbile naționale europene cunosc, astfel, un prim moment literar în vorbirea lor vernaculară. În acest sens, textul dublu al *Jurământului* de la Strasbourg (842) a fost considerat ca prima manifestare în paralel a limbilor franceză și germană. Fiind vorba de societăți creștine, cele dintâi manifestări scrise în limba „națională" țin de regulă de domeniul religios. *Cantilène de Sainte Eulalie* din a doua jumătate a secolului al IX-lea este considerat primul text propriu-zis de limbă franceză, iar un imn religios precum *Heliand* (pentru *Heiland* = „Mântuitorul"), datând din aceeași perioadă, reprezintă o manifestare similară în privința limbii germane, pentru ca primele veacuri ale mileniului al doilea să extindă fenomenul la epopei naționale, ca *Nibelungenlied.* În Italia, de la creațiile religioase ale Sfântului Francisc din Assisi s-a ajuns la „dolce stil nuovo" și la epopeea lui Dante. În Spania, *Misterele regilor magi* de la sfârșitul veacului al XII-lea conțin elemente de teatru popular religios, care, pe filiera mediilor catolice de la fața locului, au pătruns și printre românii din Transilvania, dar într-o perioadă mult mai târzie probabil, iar *Disputa sufletului cu trupul,* provenind din aceeași epocă, este o scriere de inspirație religios-apocrifă, în care tradiția antică a dialogurilor lucianice, preluată altminteri și în Bizanț, dăinuie alături de alte reminiscențe precreștine, trăsătură prezentă, de asemenea, în creștinismul popular românesc. Cea dintâi scriere în limba polonă, rugăciunea *Bogurodzica* a servit drept cântec al gloatelor din oastea țării încă din veacul al XIII-lea.

---

[1] Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei*, în Studii 11, 1958, 4, p. 62–63. Rusul Ivan Peresvetov, care stătuse cinci luni la curtea lui Petru Rareș, i se adresa apoi lui Ivan cel Groaznic, afirmând că „însuși voievodul Petru era un filosof și un doctor înțelept și pe care îl slujeau mulți oameni înțelepți, filosofi și doctori“ (I. Peresvetov, *Jalba cea mare*, în *Călători străini...*, I, București, 1968, p. 462).

[2] B.P. Hasdeu, *Luca Stroici părintele filologiei latino-române*, București, 1864, p. 25.

*

Trecerea de la limba culturii la limba populară reprezintă, deci, un fenomen general european, la care s-a raliat, cu oarecare întârziere, și lumea medievală românească. Întrucât această întârziere în apariția atestărilor scrise privitoare la limba vorbită coincide la români cu perioada Reformei, era firesc ca o parte însemnată a istoriografiei române să atribuie Reformei impulsul determinant în această privință. În acest sens a fost susținută teoria husită, adepți ai husitismului fiind atestați în Moldova încă din vremea lui Alexandru cel Bun; întrucât adversarul lor declarat era catolicismul, iar husiții căutau o soluție de unire cu ortodoxia, calitatea lor de susținători ai limbii vorbite, care pentru ei era ceha, o limbă slavă, nu-i putea însă duce până la ostilitate față de liturghia și de cultura slavă a românilor[1]. Teza unei influențe luterane a avut chiar mai puține șanse de a se impune, sașii având o importantă populație orășenească, iar românii fiind rurali aproape în exclusivitate[2]. Teza influenței catolice are un singur argument, este drept consistent, invocat de I. Bărbulescu, anume prezența adaosului la simbolul credinței, adică a formulei „și de la Fiul“ în *Psaltirea Scheiană.*

---

[1] Opinie a lui P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română,* București, 1965, p. 31–37, care îl combătea și în această privință pe N. Iorga.

[2] Sfătuindu-se cu regele polon — Ștefan Báthory la data respectivă — misionarul iezuit Antonio Possevino reproducea, în raportul său către papalitate, opinia regelui, bazată pe experiența sa de fost principe al Transilvaniei, că o convertire a românilor „este imposibilă în marginile puterii omenești, din cauza stăruinței în schismă a acestui popor aspru și aproape barbar. Deși în Transilvania a predominat un timp așa de îndelungat religia catolică și apoi Reforma ..., iar aceste confesiuni se bucurau de cea mai mare libertate, totuși nici măcar un singur valah nu a putut fi convertit" (A. Veress, *Documente...*, II, București, 1930, doc. nr. 251, p. 275–276).

Din expunerea anterioară a reieșit că încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, dovezile privind nu numai limba română, ci și scrisul în această limbă, devin evidente. Redactându-și manualul de ortografie chirilică, intitulat *Despre scriere*, în anul 1420, Constantin Filosoful (sau Kostenecki) dădea un detaliu important despre „limba română“ (indiciu de netăgăduit că scriitorul sârb făcuse cunoștință cu texte românești scrise, evident, în chirilică, fapt confirmat de prezența detaliului fonetic observat de el și în limba română din zilele noastre[1].

Din perioada cuprinsă între 1490–1515 s-au păstrat prețioasele texte românești rotacizante din Maramureș: *Codicele Voronețean* (ms. rom. 448 al Academiei Române), *Psaltirea Voronețeană* (ms. rom. 693 al Academiei Române) și *Psaltirea Hurmuzaki* (ms. rom. 3 077 al Academiei Române), *Psaltirea Scheiană* (ms. rom. 449 al Academiei Române) datând din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Existența acestor texte a fost explicată prin lupta pentru păstrarea autonomiei ecleziastice a Maramureșului și a mănăstirii Sf. Arhanghel Mihail de la Peri, ctitoria Drăgoșeștilor, care încă din 1391 fusese subordonată direct Patriarhiei ecumenice, cu rang de stavropighie, centrul ecleziastic de la Constantinopol având la data respectivă tot interesul să evite întărirea scaunului de la Halici, susținut de coroana polonă. Acest statut s-a păstrat pentru mănăstirea de la Peri pentru aproape tot veacul al XV-lea, dar prăbușirea Bizanțului și noua situație a Patriarhiei ecumenice după 1453 eroda în timp poziția privilegiată a mănăstirii, trezind invidii locale, dintre care cea mai de seamă s-a manifestat după crearea episcopiei de la Muncaci (astăzi Mukačevo, în Ucraina), între 1488 și 1491, când în mănăstirea Sf. Nicolae din acel oraș s-a instalat un episcop itinerant venit din părțile rusești. În 1491, noul rege al Ungariei acorda noii episcopii dreptul de a încasa decima (zeciuiala în bani) de la preoții ruteni, ca și de la toți ortodocșii aflați sub oblăduirea sa, fără a fi fost precizate limitele ecleziastice ale noului scaun, interesat să-și subordoneze și mănăstirea de la Peri, împreună cu populația românească ortodoxă care ținea de ea. Reacția acesteia a fost promptă, mai ales că în privilegiul regal episcopul a înlocuit mențiunea reședinței sale în mănăstirea „fericitului Nicolae din Muncaci“ prin „fericitului Mihail arhanghel, din Maramureș“[2], fapt care arată intenția sa de a pune mâna prin fraudă pe bogata mănăstire. Greșeala care i-a fost fatală a fost, însă, încercarea sa de a lua decima și de la populația catolică, intrând astfel în conflict cu ierarhia acestei biserici, care l-a acuzat și de falsificare de documente, chemându-l la judecata autorităților locale (1493). Încurajat de acest fapt, în 1494, egumenul Ilarion de la Peri se prezenta la Košice (Cașovia) în fața regelui Vladislav al II-lea al Ungariei, de la care obținea întărirea diplomei din 1391, reprodusă din nou în traducere latină. Egumenii de la Peri își vedeau, astfel, reconfirmate privilegiile

---

[1] D. Angelov, *Stara bălgarska literatura*, Sofia, 1922, p. 532–533 și 536–537 (*apud* P.P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 63, n. 12).

[2] A. Petrov, *Drevnejšija gramoty po Karpatsko Russkoj cerkvi 1391–1490*, Praga, 1930, p. 166 (*apud* P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 88–89).

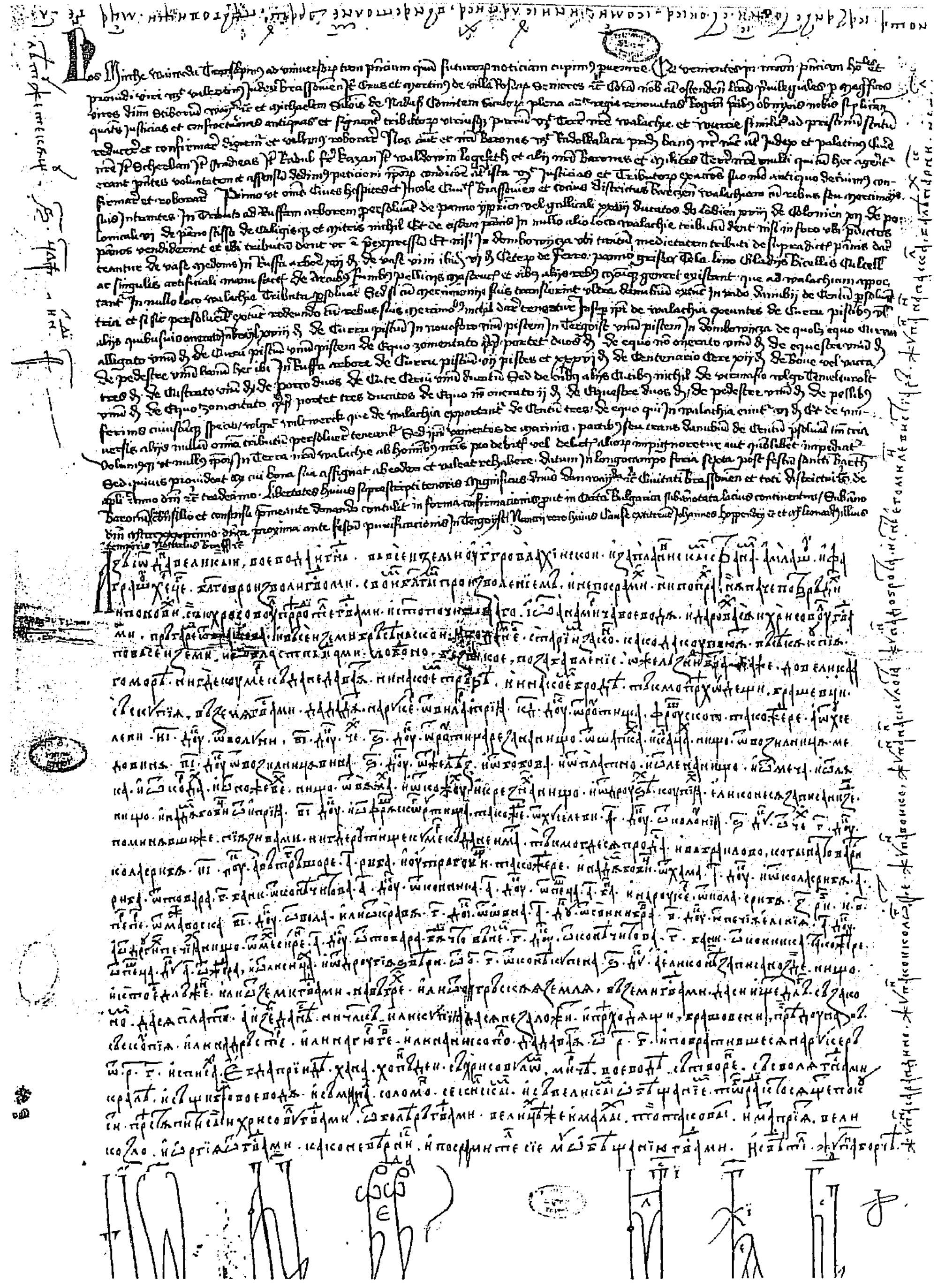

Fig. 129 1431 ian. 30, Târgoviște. Dan al II-lea, domnul Țării Românești, întărește brașovenilor privilegiul comercial acordat de Mircea cel Bătrân.

anterioare, iar supunerea la care erau obligați față de episcopul de Muncaci era considerabil diminuată în fapt, prin obligația acelorași egumeni de a fi subordonați arhiepiscopului catolic al Transilvaniei (*arhiepiscopo vero de Transilvania*). În traducerea latină a actului grecesc din 1391 apar însă unele schimbări care favorizau atât mănăstirea, confruntată cu pretențiile episcopilor de Muncaci, ca și pe descendenții ctitorilor săi Drăgoșești, trecuți între timp la catolicism și care alcătuiau acum familia Drágffy. Din rândurile acesteia provenea și Bartolomeu Drágffy, voievod al Transilvaniei în acel moment, fapt care a contribuit la victoria definitivă a mănăstirii Peri în fața pretențiilor episcopiei de Muncaci (1498). Același fapt a însemnat însă și punerea bisericii din Maramureș sub oblăduirea ierarhiei catolice a Transilvaniei. Această evoluție a lucrurilor avea să se schimbe însă după 1514 în defavoarea nobilimii cneziale maramureșene, iar prin propagarea Reformei și în defavoarea ierarhiei catolice, împrejurări în care episcopul de Muncaci a căpătat inițial drept de jurisdicție asupra Maramureșului stăpânit atunci (1551) de Habsburgi, pentru ca în 1556 să obțină și jurisdicția asupra mănăstirii Peri și a averii acesteia[1].

Întrucât episcopia de Muncaci era de cultură slavă, s-a observat că perioada din care provin textele rotacizante corespunde și cu momentul în care mănăstirea Peri s-a opus cu succes veleităților episcopiei respective. Legăturile cu ierarhia catolică a Transilvaniei explică nu numai adaosul la simbol al clauzei „Filioque“ în *Psaltirea Scheiană*[2], ci și limba română din textele rotacizante, fenomen favorizat de situația conflictuală cu un scaun ecleziastic de limbă slavă.

Constatăm deci că factorii spirituali care au favorizat scrisul în limba română au fost multipli, că nu se poate vorbi doar de o anume confesiune reformată, sau numai de Reformă în ansamblul ei, pe dată ce și catolicismul a impulsionat acest proces, în anumite împrejurări concrete. De asemenea, și alte situații istorice, care n-au fost numai de ordin religios, cum ar fi avântul unei noi nobilimi, al păturilor stării a treia, în primul rând al negustorimii, chiar și modestele progrese ale urbanizării în societatea românească au dat avânt evoluției viitoare.

Din anul 1521 datează și cea mai veche scrisoare redactată în românește, aceea a lui Neacșu din Câmpulung, adică tocmai a unui orășean, foarte probabil un negustor, adresată judelui Brașovului, care era informat cu privire la mișcările turcilor („za lucrul turcilor“) la sudul Dunării.

Aceste timide începuturi se observă cu pregnanță în evoluția tiparului pe teritoriul românesc.

6. Tiparul

La mai puțin de o jumătate de veac de la prima carte ieșită din teascul lui Gutenberg — *Biblia* latină din 1456 — în Țara Românească din vremea lui Radu cel Mare își croia

---

[1] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 91.

[2] *Psaltirea Scheiană*, ed. I.A. Candrea, II, p. 337 (cf. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, 94, n. 81).

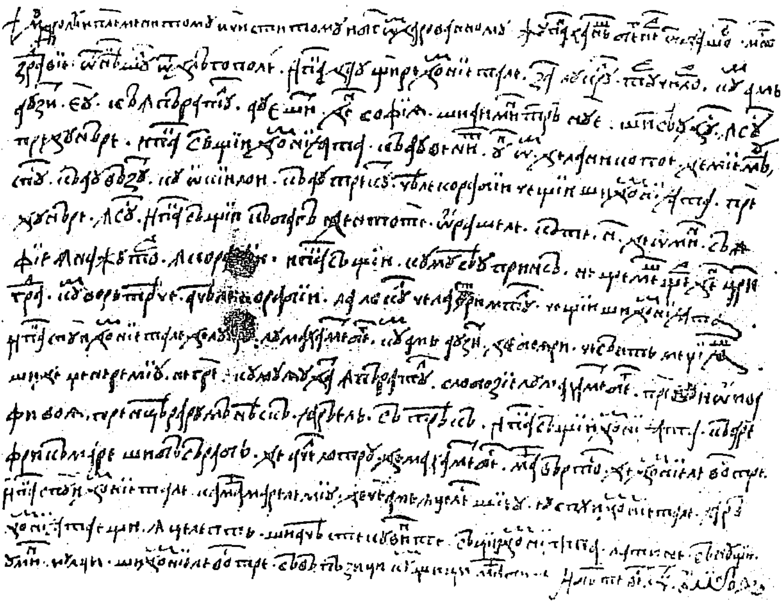

Fig. 130 <1521 iun. 29–30>. Neașcu din Câmpulung scrie lui Hanăș Begner din Brașov despre mișcările turcilor la Dunăre.

drum cea dintâi inițiativă tipografică. Aceasta este legată de numele lui Macarie, care lucrase ca tipograf la Cetinje, capitala provinciei Muntenegru (Zeta), aflată în strânse legături cu lumea venețiană, dar condițiile acestea favorabile nu s-au menținut și după cucerirea sa de către otomani, la sfârșitul veacului al XV-lea. Acest fapt îl va fi îndemnat și pe ieromonahul cu acest nume, care deprinsese meșteșugul tiparului sub auspicii venețiene, să caute alt loc, probabil într-o stăpânire ortodoxă relativ independentă și nici prea îndepărtată, care nu putea fi alta decât țara voievodului Radu. Aici a apărut la 10 noiembrie 1508, deci după moartea lui Radu cel Mare (aprilie 1508), adică în vremea domniei lui Mihnea cel Rău, *Liturghierul*, o formă mai rară a *Liturghierului* slav, judecând lucrurile după conținutul său[1]. Între sfinții clasici ai Liturghiei sunt pomeniți în acest *Liturghier* și Sava, ca și Simeon ai Serbiei, ca în mediul sârbesc din care venea tipograful.

---

[1] Epilogul cărții precizează tot în slavă că „S-a început această sfântă carte numită Liturghie, din porunca domnului Io Radu voevod, căruia să-i fie pomenirea vecinică. Și s-a sfârșit această carte din porunca celui în Christos Dumnezeu și binecredincios de Christos iubitorului și de Dumnezeu păzitului și prealuminatului domn, Io Mihnea, mare voievod a toată țara Ungrovlahiei și a Podunaviei, fiul marelui Vlad voievod, în primul an al domniei lui, trudindu-se pentru aceasta smeritul ieromonah Macarie. În anul 7016, crugul soarelui 16, al lunii 5, indicțiunea 11, luna noiembrie, 10 zile (P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, p. 281). Panaitescu observa în continuare (p. 283–284) că nu toate elementele de datare sunt exacte, iar începutul anului bizantin este de la 1 ianuarie, ca în Moldova, dar Macarie venea cu acest sistem de la Veneția, ca și în tipăriturile pe care le mai realizase la Cetinje sub patronajul dinastului Crnojević. Cât privește „Podunavia" din titlul domnesc, Macarie o va fi luat-o din hrisoave ale lui Mircea cel Bătrân.

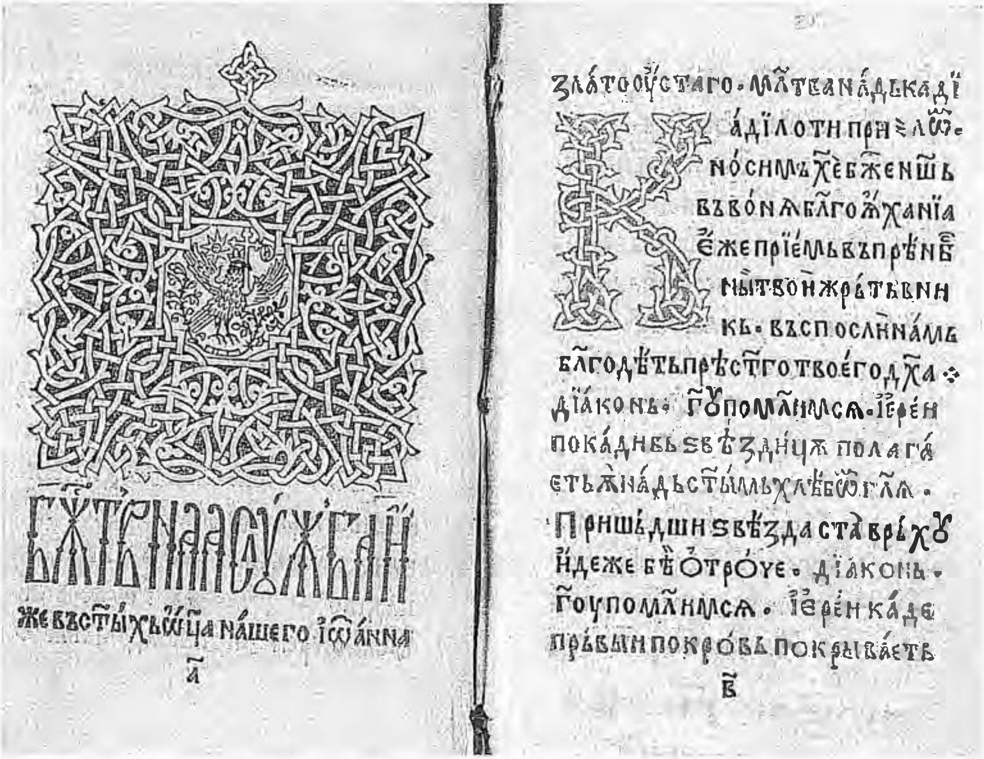

Fig. 131 *Liturghierul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1508 nov. 10.

Opera lui Macarie a continuat cu *Octoihul* (1510), pe care tipograful îl mai scosese și la Cetinje (1494), dar în slavona sârbească, pe câtă vreme cel din 1510 este în slava medio-bulgară, folosită în genere în mediul românesc, spre a se încheia cu *Tetraevanghelul* (1512). La aceste două tipărituri apare în Epilog și Rugămintea către cititor de a înțelege și a îndrepta greșelile, avându-se, desigur, în vedere experiența dobândită și greșelile de la *Liturghier*. Același motiv al îndreptării greșelilor avea să fie prezent în mai toate tipăriturile vechi românești.

Tiparul macarian este important și pentru ornamentația sa, foarte apropiată de aceea a unor manuscrise moldovenești[1], dar este mai probabil să fi fost inspirată de „arabescurile" ori de sculpturile în piatră de la mănăstiri, între care se înscriu și ornamentele zise „armenești" de la mănăstirea Dealu, unde este foarte posibil să fi funcționat tiparul lui

---

[1] Cum ar fi manuscrisul slav al lui Ștefan cel Mare păstrat la München și datând din 1493 sau manuscrisul miscelaneu de la Neamț (1475), pentru care vezi E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în CL 5, București, 1943, p. 101–240, planșa II (reeditat în Idem, *Oameni și cărți de altădată*, ed. îngrijită de Șt. S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 25–167). Cf. și Demény L., *L'imprimerie cyrillique de Macarios en Valachie*, în RRH 8, 1969, 3, p. 549–574.

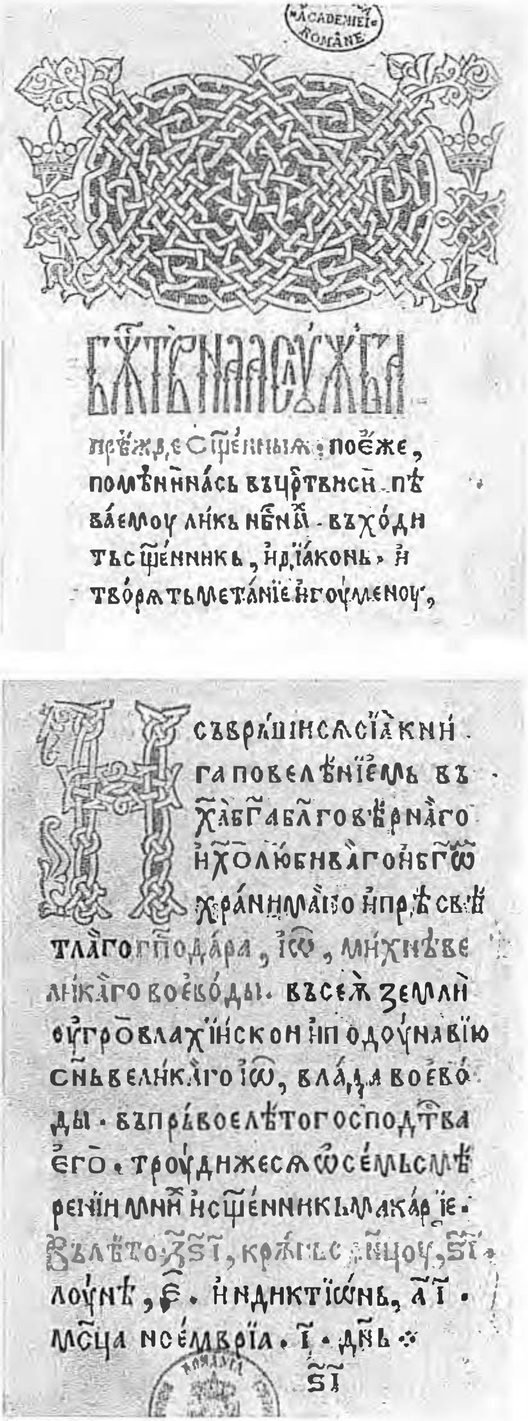

БЖТВЕНАА СЛОУЖБА

прѣжде с҃щенныѧ. поѣже,
помѣни нас въ цр҃твии. пѣ
ваемоу лікь нена҃. въходи
тъ с҃щенникь, и дїаконь. и
творѧть метанїе игоуменоу,

Насъврьшисѧ сїа кни
га повелѣнїемь въ
х҃а б҃га благовѣрнаго
и хо҃любиваго и б҃гѡ
хранимаго и прѣсвѣ
тлаго г҃подара, іѡ, михнѣ ве
ликаго воеводы. всеѧ земли
оугровлахїискои и подоунавїю
сн҃ь великаго іѡ, влада воево
ды. въ прьвое лѣто господьства
его. троуди же сѧ ѡ семь смѣ
ренїи мних и с҃щенникь макарїе.
Въ лѣто ꙁ҃ѕ҃і, кроуг слн҃цоу, ѕ҃і
лоунѣ, е҃. индиктїѡнь, а҃і.
м҃ца ноемврїа. і҃. дн҃ь.
ѕ҃і

Fig. 132 *Liturghierul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Tîrgoviște, 1508 nov. 10.

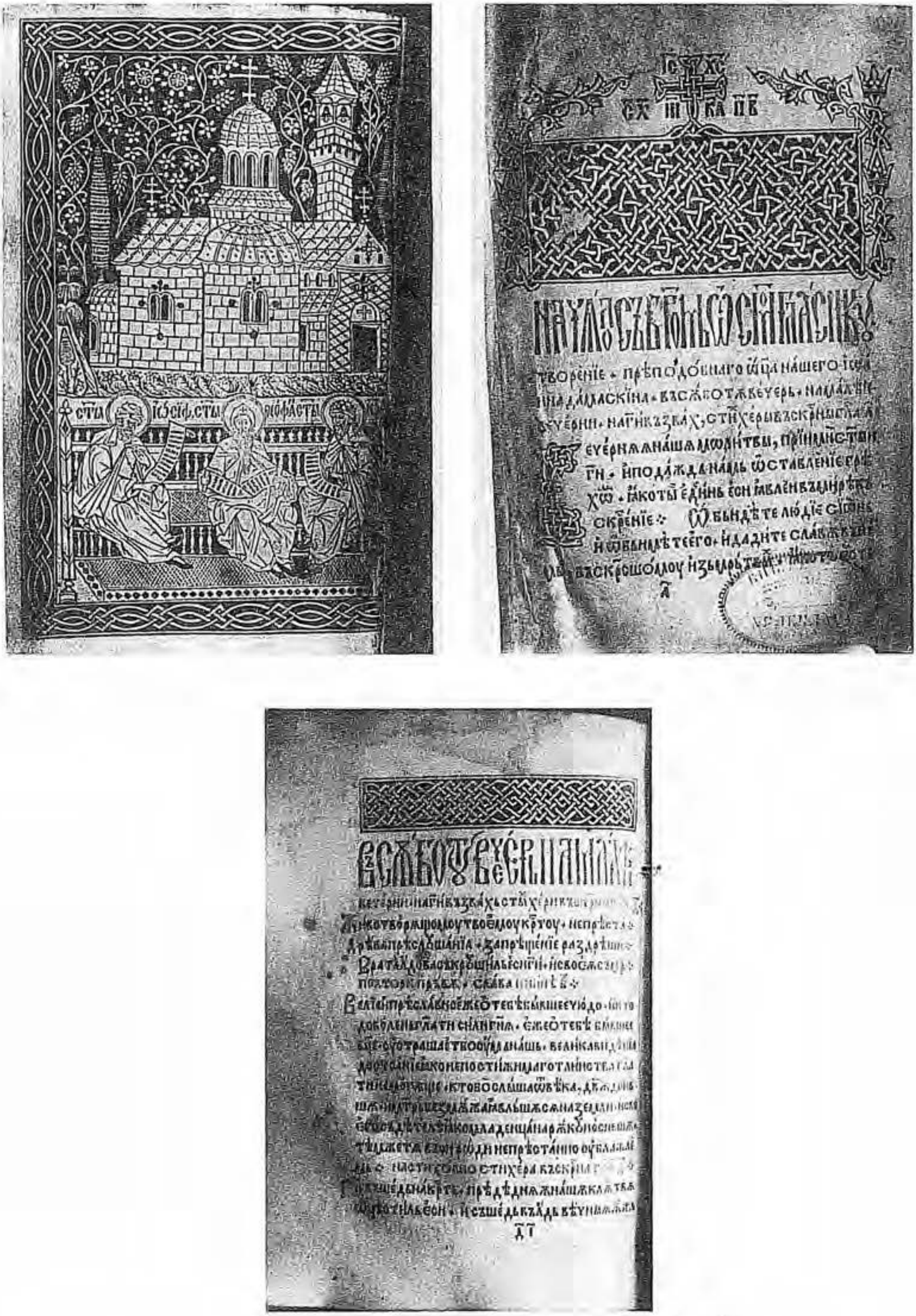

Fig. 133 *Octoihul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1510.

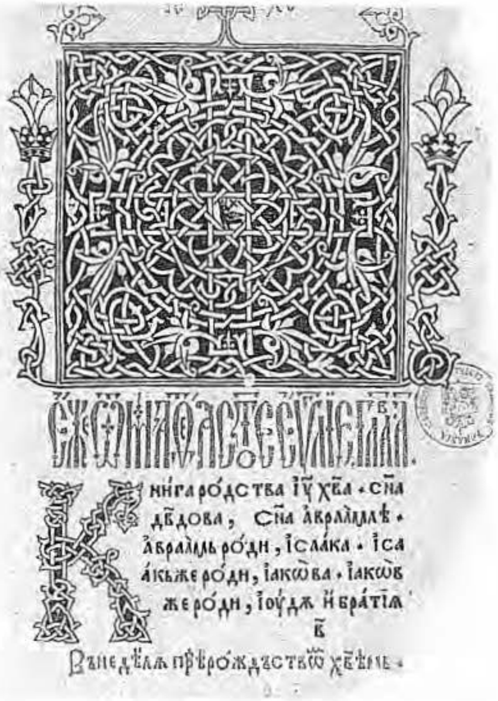

Книга родства І҃у Х҃ва. с҃на
д҃вдова, с҃на авраамлѣ.
авраамь роди, ісаака. іса
акьже роди, іакѡва. іакѡв
же роди, іоуда и братїа
в҃
Вънедѣлѫ прѣ рождаствѡ х҃вѣмь.

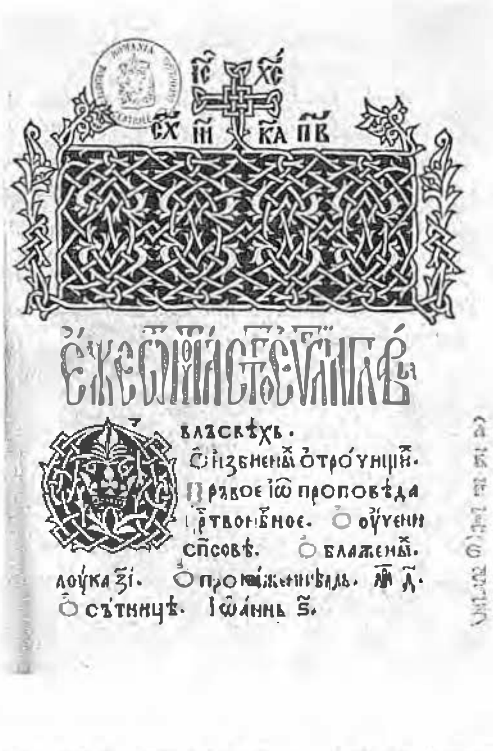

ІС ХС
СХ НІ КА ПВ

власкѣхь.
Ѡ изьбенныхь отроуниць.
Правое іѡ проповѣда
ц҃ртвоне҃ное. Ѡ оученїи
сп҃совѣ. Ѡ блаженых.
лоука зі. Ѡ прокаженнѣмь. м҃ д҃.
Ѡ сътникѣ. Іѡаннь ѕ҃.

Fig. 134 *Liturghierul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1512.

Macarie și a cărei pisanie slavonă[1] din 1502 conținea aceleași elemente cronologice secundare ca și tipăriturile lui Macarie. Acestea din urmă au circulat în tot spațiul românesc, exemplare ale lor fiind găsite și în Serbia ori Bulgaria, ba chiar au creat o tradiție artistică pentru viitoarele tipărituri românești, iar unele au fost reluate de către inițiativele coresiene de mai târziu.

Întreruptă după 1512, activitatea tipografică a fost reluată abia în 1545, în timpul lui Radu Paisie, tot sub conducerea unui meșter sârb, Dimitrie Ljubavić[2], nepot al lui Božidar Vuković. Cu matrițele aduse de către Ljubavić de la Goražde, monahul sârb Moise de la Dečani tipărea în 1545 un *Molitvenic* slavon, cea mai veche carte de rugăciuni imprimată în spațiul românesc.

Urma un *Apostol* slavon, tipărit tot la Târgoviște în 1547 într-o serie pentru Mircea Ciobanul, iar în alta pentru Iliaș Rareș, al cărui nume apare pe exemplarele ce-i erau destinate, alături de acela al mamei sale (Elena Branković).

Contemporan cu Ljubavić, Filip Moldoveanul (Philippus Pictor sau „Maler“) tipărea la Sibiu *Tetraevanghelul* slavon (1546), care conținea și stema Moldovei alături de aceea a Sibiului, mărturisind direct originea sa din Moldova, apoi *Evangheliarul* slavo-român (1551–1553), primul text românesc tipărit care s-a păstrat până astăzi[3]. O semnificație deosebită a avut-o însă *Catehismul,* considerat luteran de mai mulți cercetători și tipărit în limba română, din 1544; din păcate acesta s-a pierdut.

Tot Filip Moldoveanul a tipărit *Tetraevanghelul slavon* din 1546, o reeditare a celui tipărit de Macarie în 1512, unde reprezentarea stemei Moldovei de la fila 289 oglindește legăturile cu Moldova ale celui care în actele „secției românești“ a cancelariei magistratului sibian apăruse sub numele „Magister Philippus Pictor et scriba litterarum valachicarum“, îndeplinind și o serie de misiuni diplomatice în Țara Românească. *Tetraevanghelul* lui Filip Moldoveanul este prima tipăritură de la noi împodobită cu xilogravuri de o calitate artistică deosebită, fapt care arată că autorul său a fost primul tipograf și gravor de origine românească.

Cea mai de seamă personalitate a culturii românești scrise din veacul al XVI-lea a fost însă diaconul Coresi care, fără să fi fost „părintele literaturii naționale“ sau întemeietorul limbii române literare, cum l-au văzut unii specialiști, simbolizează totuși sinteza unor eforturi și inițiative pornind din toate regiunile românești, al cărui nume este legat de cele mai mari izbânzi culturale din perioada de început a scrisului în limba română[4].

---

[1] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 97–98.

[2] Matei Cazacu, *Dimitrie Ljubavić (c. 1519–1564) et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-Est au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, în AIIX 32, 1993, p. 187–192.

[3] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de Demény L., București, 1971; pentru tiparnița în limba română a lui Filip Moldoveanul de la Sibiu mai vezi Demény L., *La typographie cyrillique de Sibiu au milieu du XVIe siècle*, în Romanian Studies, Leyden, 2, 1972, p. 30–47.

[4] I. Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994, p. 396.

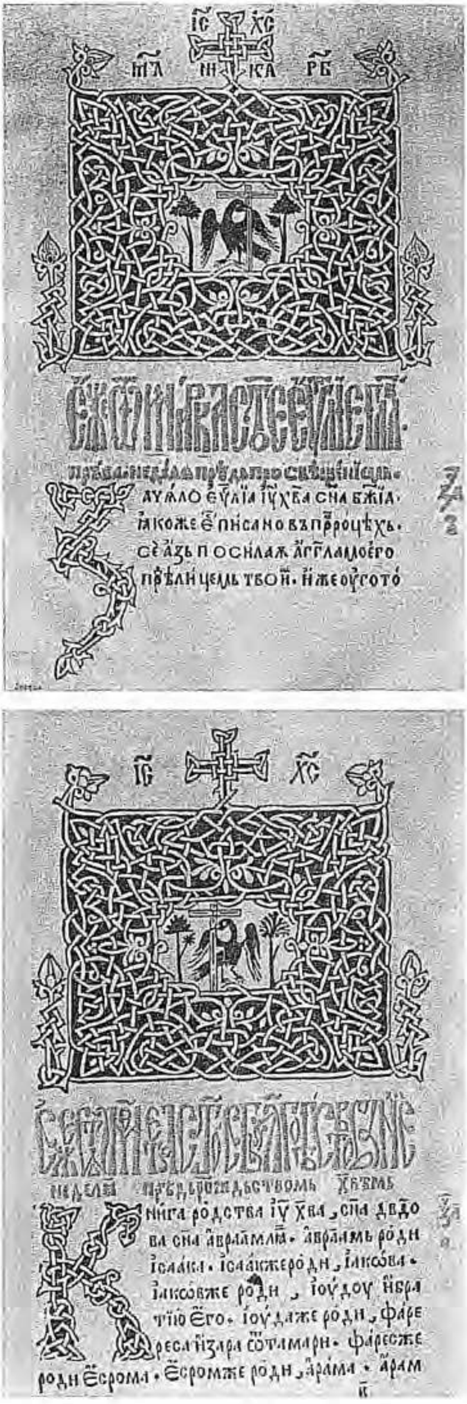

ачало еѵ҃лїа іу҃ хв҃а сн҃а бж҃їа·
іакоже є писано въ прр҃оцѣхь·
се азь посилаѭ агг҃ла моего
прѣд лицемь твоим· иже оусгото

неделѧ прѣдь рождьствомь хв҃ѣмь
нига родства іу҃ хв҃а, сн҃а дв҃до
ва сн҃а авраамлѧ· авраамь роди
исаака· исаакже роди, іакова·
іаковже роди, іоуда и бра
тїю его· іоудаже роди, фаре
са и зара от тамари· фаресже
роди есрома· есромже роди, арама· арам

Fig. 135 *Evanghelianil* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1512.

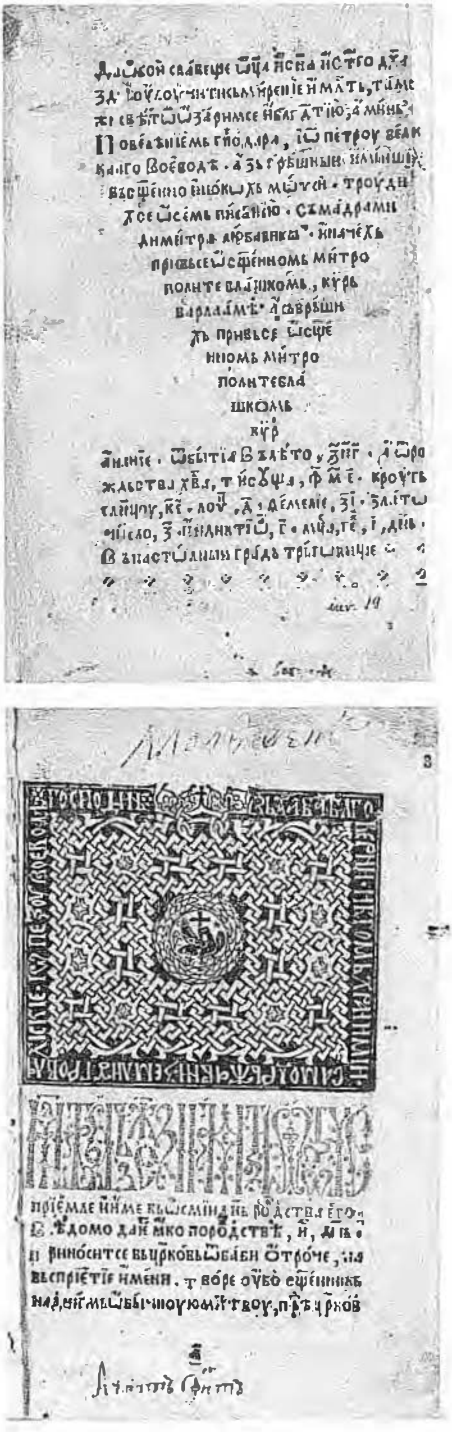

Fig. 136 *Molitvenic* slavon tipărit de Dimitrie Liubavić, Târgoviște, 1545.

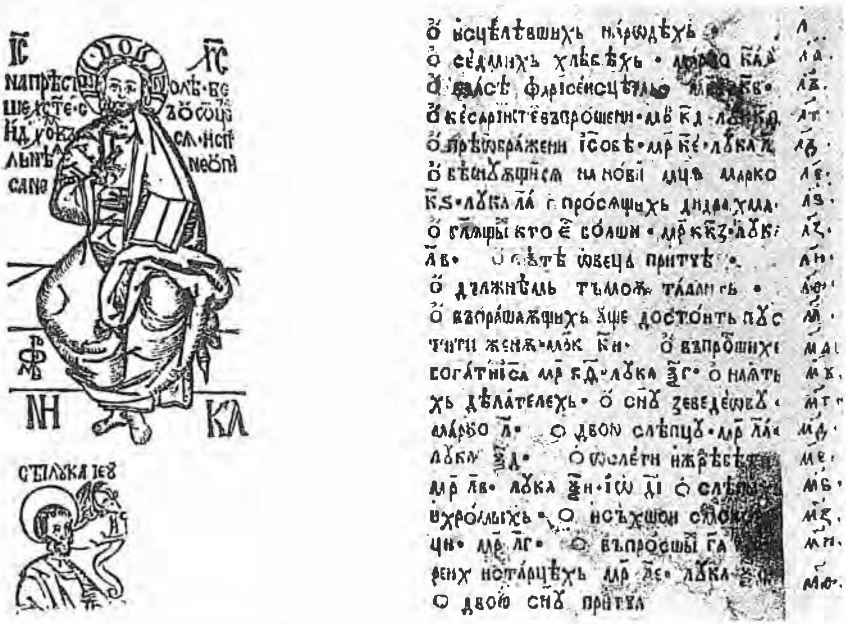

Fig. 137 Filip Moldoveanul și pagină din *Tetraevangheliarul* slavon din 1546.

Numele său relativ exotic printre români a alimentat ipotezele unei origini alogene, în speță sud-dunărene și în primul rând grecești, fapt ce contează prea puțin în lipsa vreunui indiciu în acest sens, dar mai ales dacă avem în vedere că numele este atestat în documentele Țării Românești din secolul al XVI-lea: un prim Coresi, care-și spunea uneori diac și scriitor, redacta acte slavone între 1525 și 1538, iar fiul său, logofătul Coresi, apare în mai multe documente din perioada 1560–1584, persoane diferite însă de cel care în *Tâlcul Evangheliilor* (1567) arăta clar că „eu diaconu Coresi, dea-c'am văzutu că mai toate limbile au cuvântulu lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n'avemu... am scris cum am pututu Tetraevanghelul și Praxiul rumâneşte"[1]. Aceste cuvinte au servit ca un permanent îndemn pentru cărturarii legați de limba română, activitatea umilului diacon reprezentând un moment de referință în dezvoltarea culturii românești unitare. În mai bine de un sfert de secol, el a tipărit un mare număr de cărți: slavone (*Octoihul*, 1557, 1574–1575; *Triodul*, 1558, 1578; *Tetraevanghelul*, 1562, 1579, 1588; *Slujebnicul*, probabil în 1568; *Psaltirea*, circa 1568–1570, 1572–1573, 1575, 1577; *Sbornicul*, 1569, 1580), slavo-române (*Psaltirea*, 1568, pierdută, dar tipărită și în 1577), deschizătoare de drumuri fiind însă cele române (*Catehismul*, probabil în 1560; *Pravila*, circa 1560–1562; *Apostolul*, probabil 1566; *Cazania* I «sau *Tâlcul Evangheliilor*» și

---

[1] A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, *1508–1647*, București, 1938, p. 33–34.

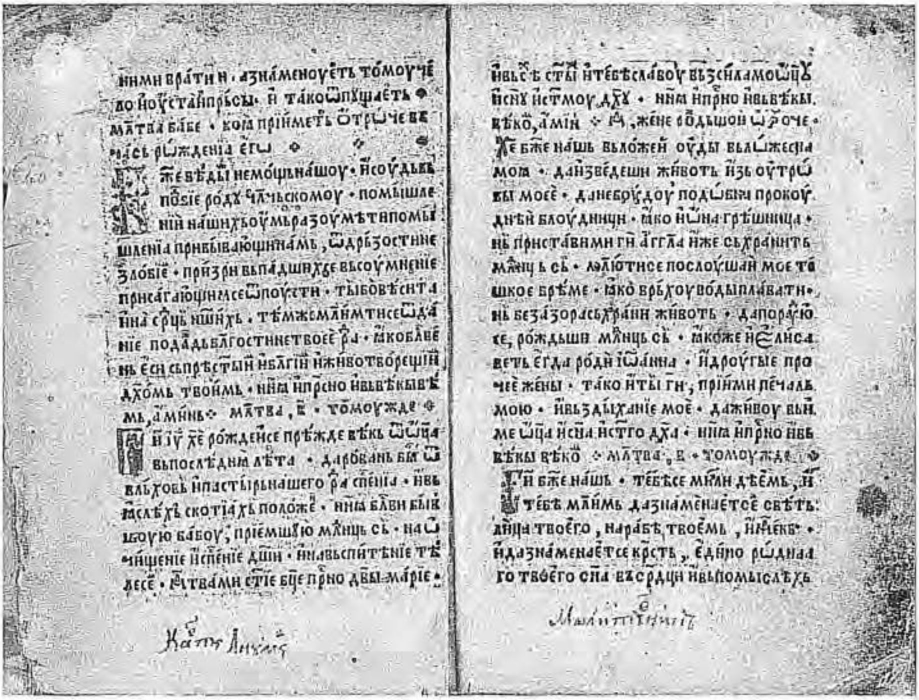

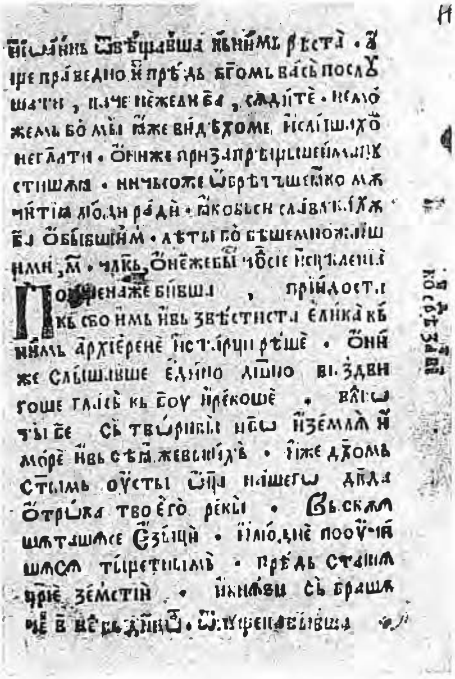

Fig. 138 Pagini din *Molitvenicul* slavon (1545) și din *Apostolul* slavon (1546) tipărite de Dimitrie Liubavić la Târgoviște.

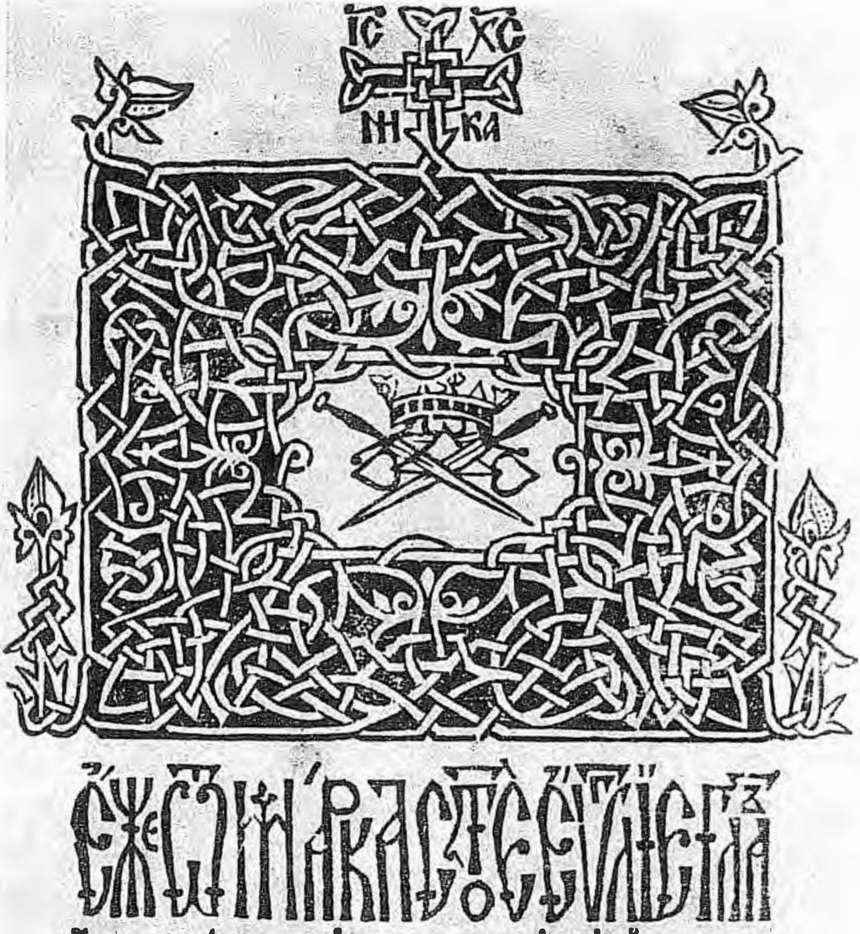

а҃· недѣлѧ прѣдъ просвѣщенїемь·

Начѧло еѵⷢ҇лїа і҃у х҃ва сн҃а
бж҃їа· ꙗкоже є҃ писано
въ прⷪ҇роцѣхъ· се азъ по
сылаю агг҃ла моего прѣ
лицемь твоимь· иже оуготов

зач҃
а҃

Fig. 139 Pagină de frontispiciu la *Evanghelia lui Marcu.*

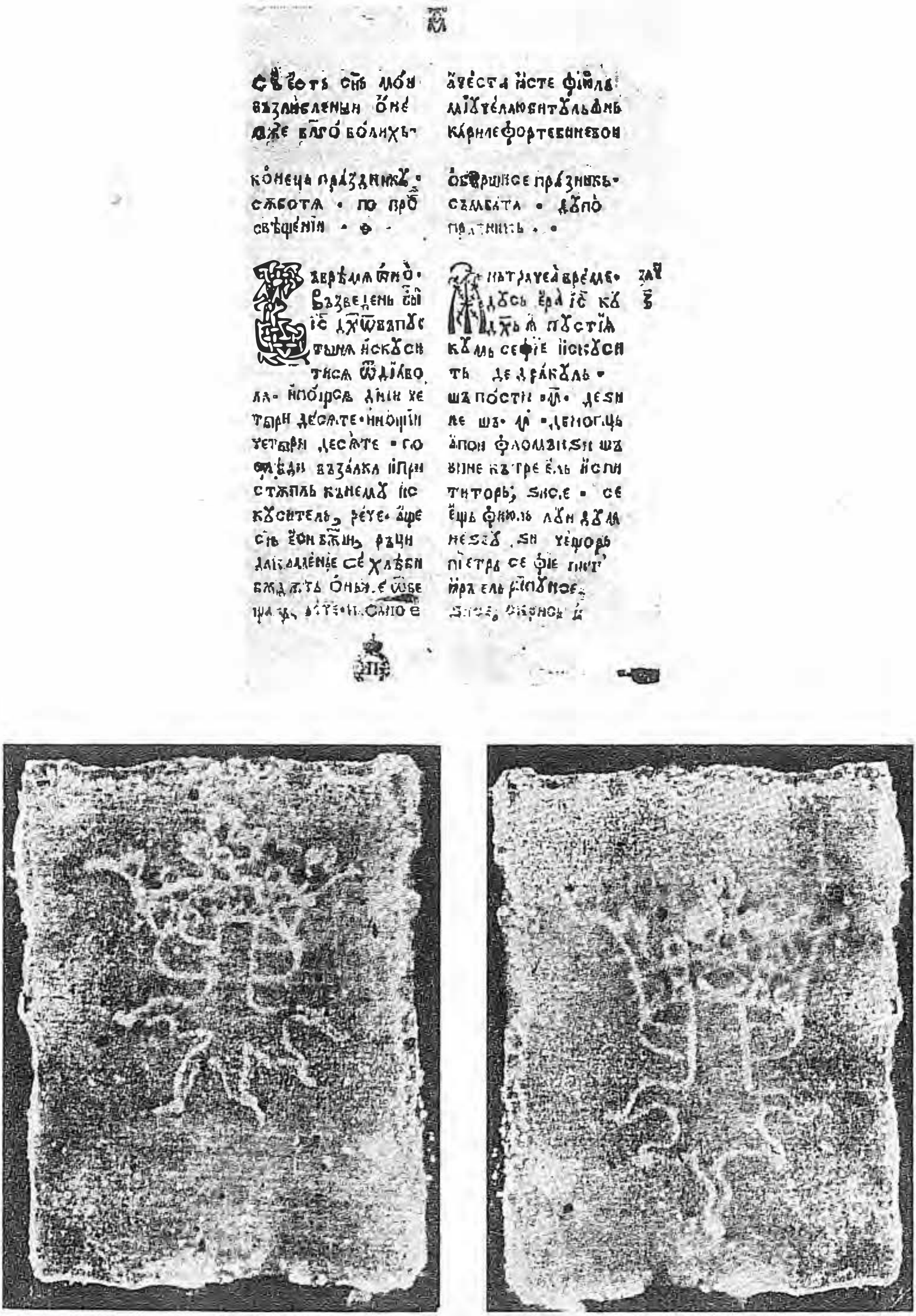

Fig. 140 Pagină şi filigrane din *Evangheliarul* slavo-român de la Sibiu, 1551–1553.

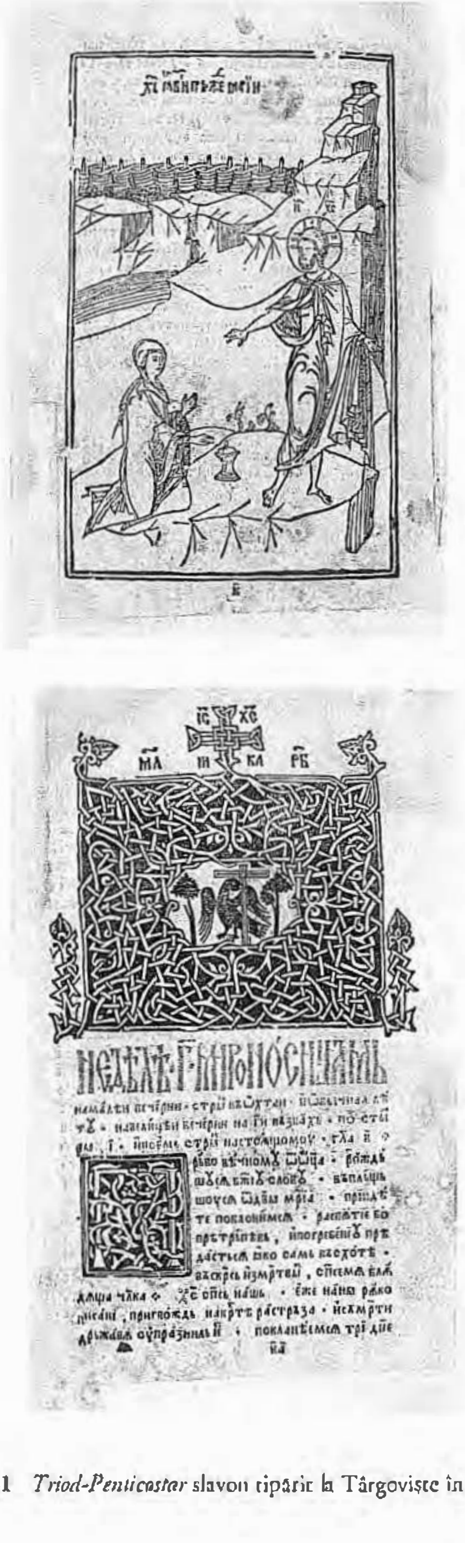

Fig. 141 *Triod-Penticostar* slavon tipărit la Târgoviște în 1558.

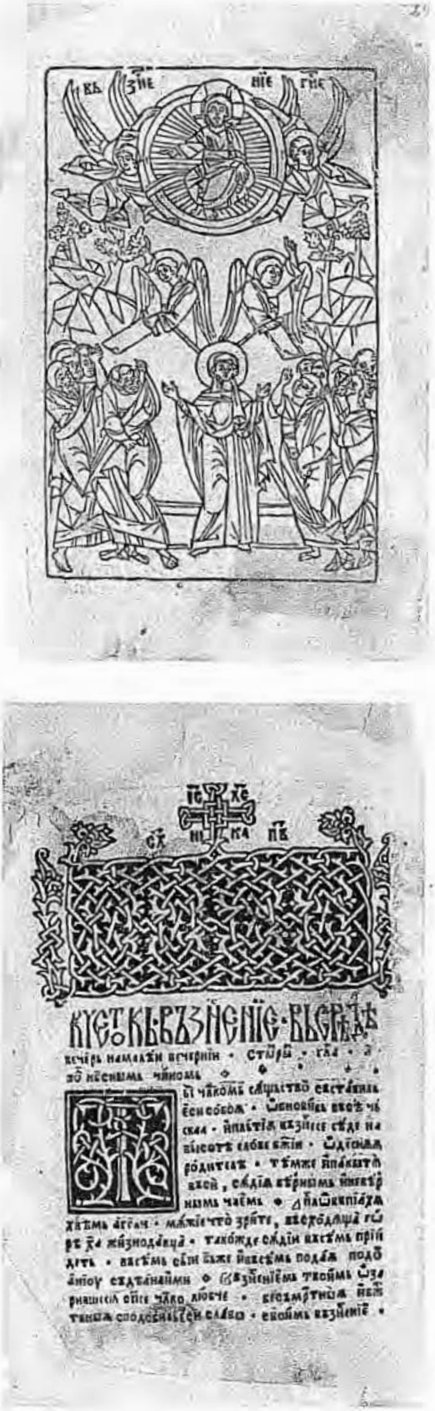

Fig. 142 Pagini din *Triodul-Penticostar* slavon tipărit la Târgoviște în 1558.

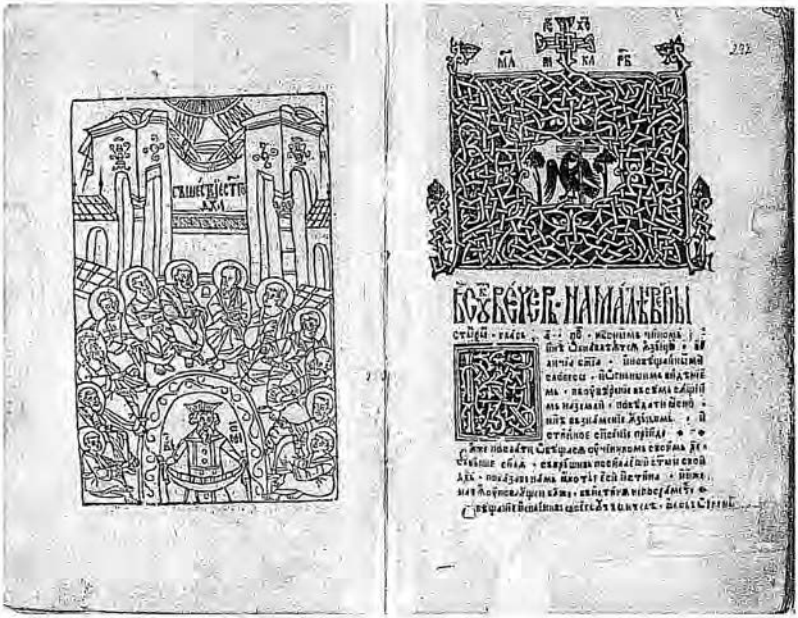

Fig. 143 Pagini din *Triodul-Penticostar* slavon tipărit la Târgoviște în 1558.

Molitvenicul, probabil 1567; *Psaltirea*, 1570; *Liturghierul*, 1570; în sfârșit *Cazania* a II-a, cum a fost numită ultima și cea mai importantă tipăritură a sa — *Evanghelia cu învățătură* din 1581).

Cea mai mare parte a acestor cărți a apărut la Brașov, altele la Târgoviște, Bălgrad, Sebeș, Orăștie și București. Se observă că prioritatea aparține aici Transilvaniei, de unde și unele influențe reformate, dar faptul că activitatea sa s-a desfășurat și în Țara Românească exprimă o tendință de unitate culturală vizibilă chiar din acele timpuri.

Doi ucenici ai lui Coresi, anume fiul său „Șerban diiacu, meșteru mare a tiparelor", împreună cu „Marien diiac", au imprimat importanta lucrare în limba română pe care chiar ei au numit-o *Palia de la Orăștie*, întrucât cuprindea Facerea și Ieșirea, primele două cărți, cu alte cuvinte „cele vechi" ale Sfintei Scripturi (în grecește „he Palaia" = Vechiul Testament).

Realizată între 14 noiembrie 1581 și 14 iulie 1582, această operă s-a făcut sub evidentă înrâurire calvină, din inițiativa lui Mihail Tordași, „ales episcopul românilor în Ardeal", cu ajutorul altor propagatori ai calvinismului printre români (printre care și „protopopul varmügbiei Henedoarei", adică al comitatului Hunedoara).

Deși Predoslovia afirma că s-au tradus toate cele cinci cărți ale lui Moise, precum și „patru cărți ce se cheamă Țărstva (Împărați) și alți prooroci câțiva", *Palia* cuprinde numai primele două cărți ale Pentateuhului. Tot în Predoslovie se arăta că s-a tradus „cu mare muncă ...pre limbă românească", cercetările moderne dovedind că sursa cea mai

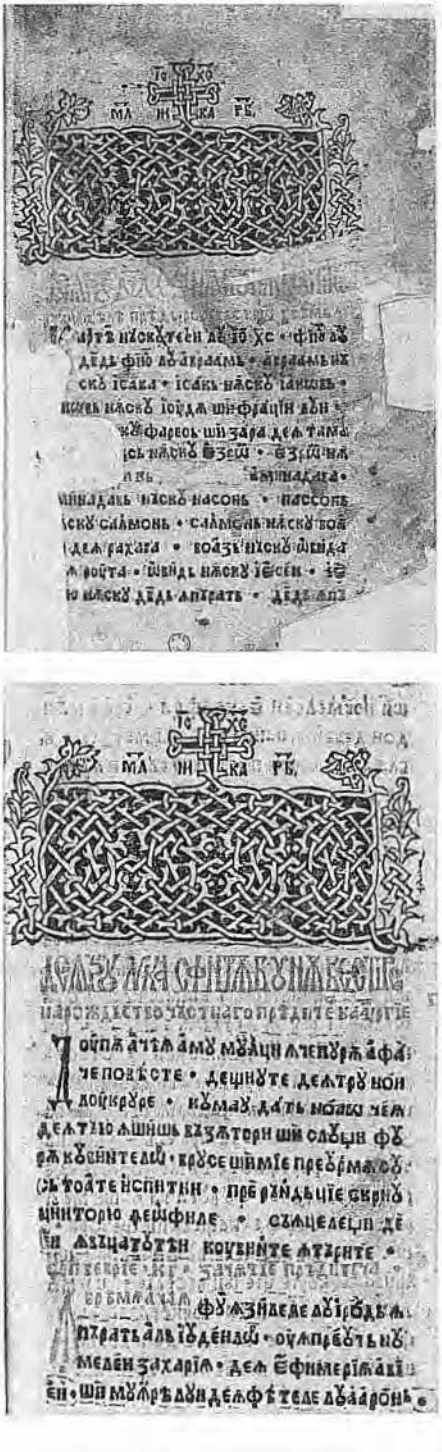

Fig. 144 Pagini din *Evanghelimul* romanesc tiparit de Coresi la Brașov, 1561.

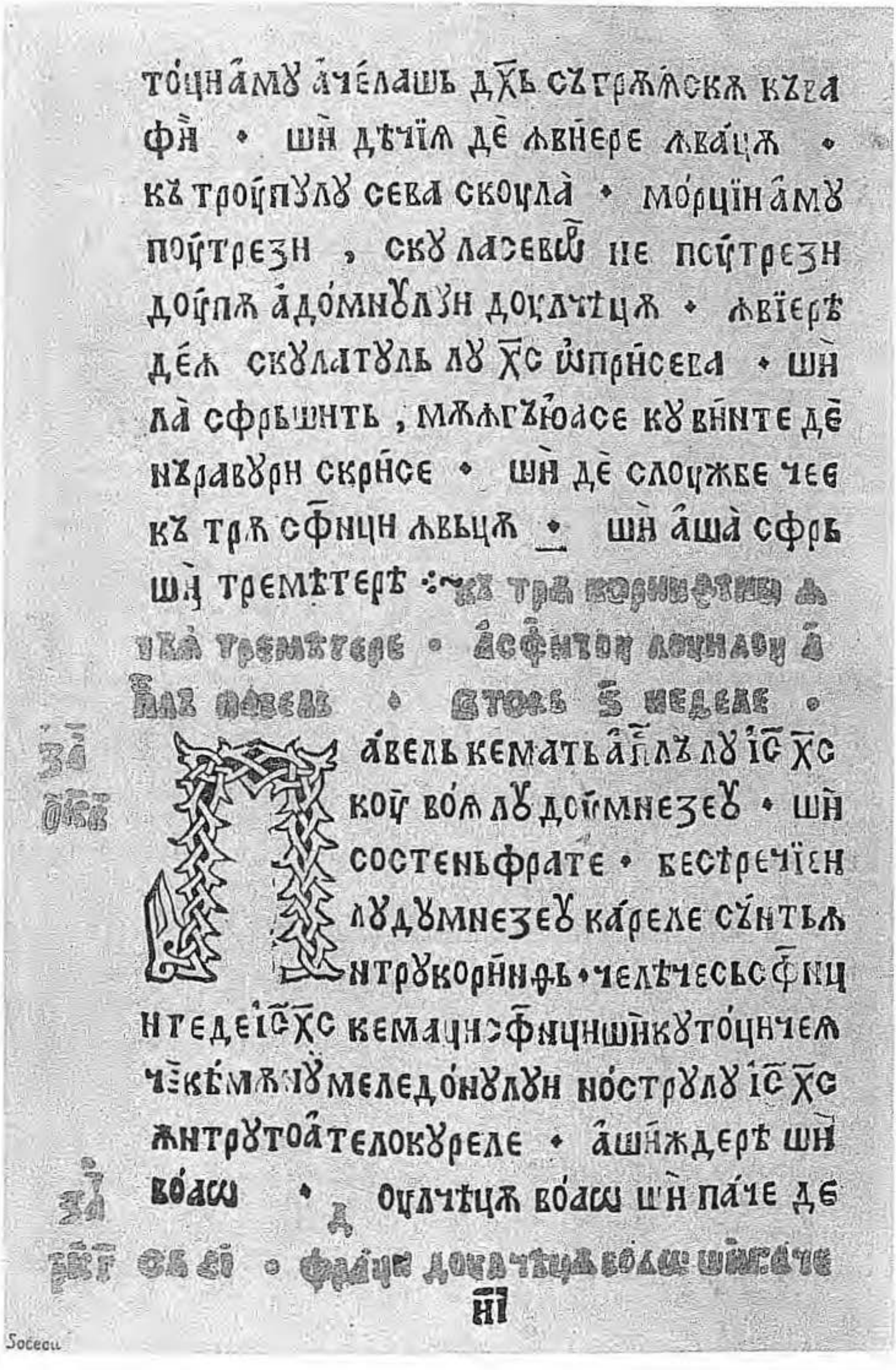

тоцнамꙋ ачелашь дхь сьгрѫмскѫ кьра
фи · шн дѣчїм де ꙟвнере ꙟвацѫ ·
кь троупꙋлꙋ сева скоула · морцїнамꙋ
поутрезн , скꙋласевѡ не поутрезн
доупѫ адомнꙋлꙋн доуꙟвѣцѫ · ꙟвїерѣ
деꙟ скꙋлатꙋль лꙋ хс ѡпрнсева · шн
ла сфрьшнть , мѫꙟгѣюасе кꙋ вннте де
нѣравꙋрн скрнсе · шн де слоужбе чее
кь трѫ сфнцн ꙟвьцѫ · шн аша сфрь
шн тремѣтерѣ ·: кь трѫ корннѳѣнн а
чеа тремѣтере · асфнтоу лоуи павелъ а
[illegible] павелъ · стоаль ѕ недѣле ·
павель кематъ аплъ лꙋ іс хс
коу воꙗ лꙋ доумнезеꙋ · шн
состень фрате · бесѣречїен
лꙋ дꙋмнезеꙋ кареле сьнть ꙟ
нтрꙋкорннѳь · челѣчесьс фнц
нгедеіс хс кемацн сфнцн шн кꙋ тоцн чеꙗ
чѣ кемѫ нꙋмеле доумнꙋлꙋн ностроулꙋ іс хс
ꙟнтрꙋ тоателе локꙋреле · ашнждерѣ шн
воаѡ · оулчѣцѫ воаѡ шн паче де
[illegible] · фраци доуꙟвѣцѫ воаѡ шн [illegible]
нї

Soceau

Fig. 145 *Apostolul* românesc tipărit de Coresi la Brașov, circa 1566.

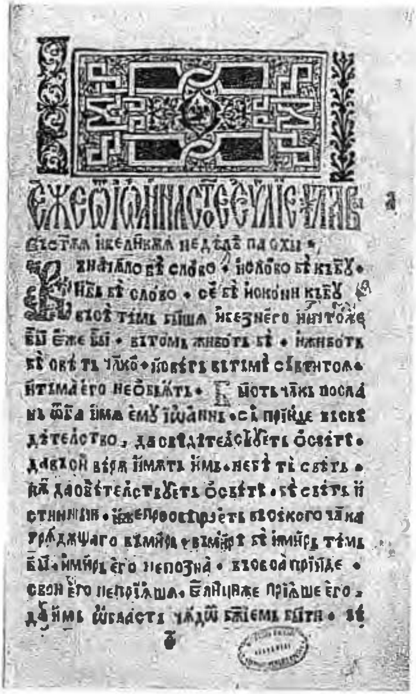

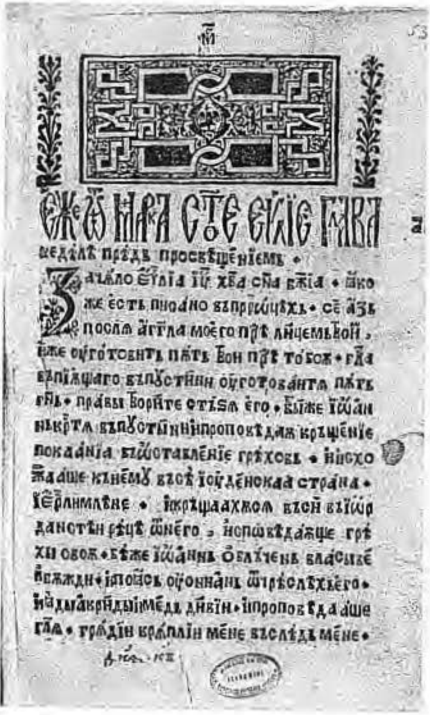

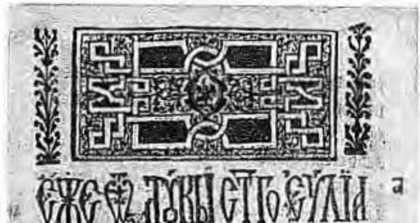

Fig. 146 Pagini din *Evanghelíarul* slavon tipărit de meșterul tipograf Lorinț la Bălgrad-Alba Iulia, 1579.

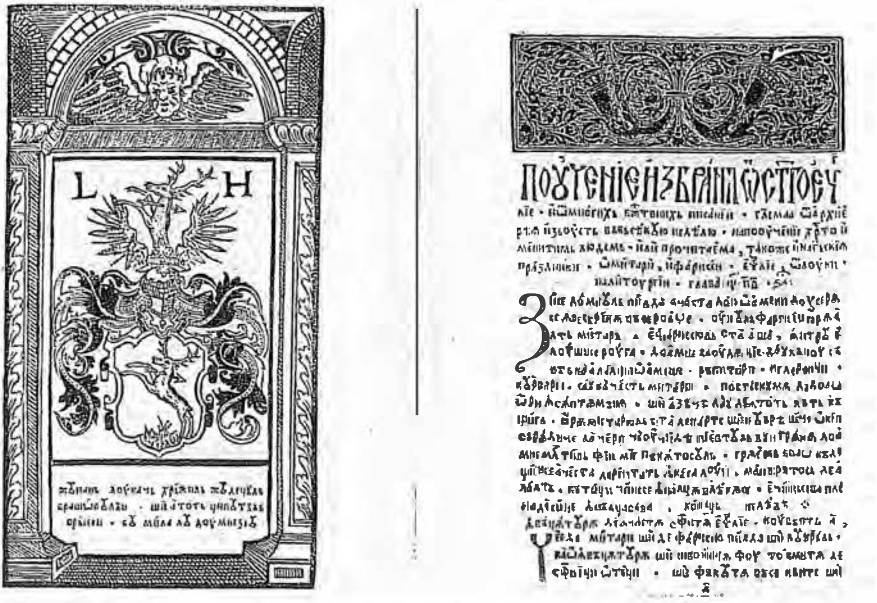

Fig. 147 *Evanghelia cu învățătură* tipărită de Coresi la Brașov, 1581.

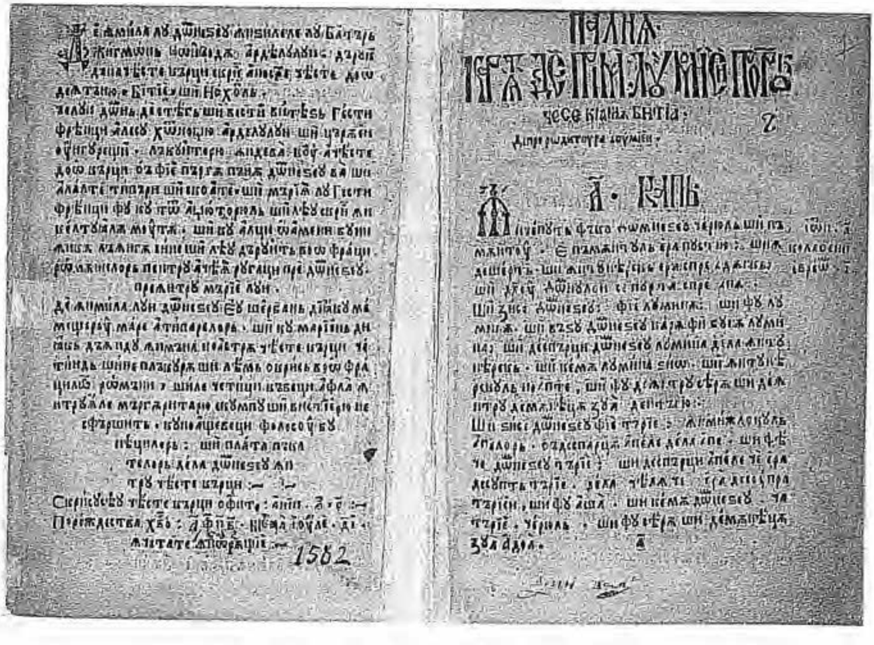

Fig. 148 Pagini din *Palia de la Orăștie*, 1582.

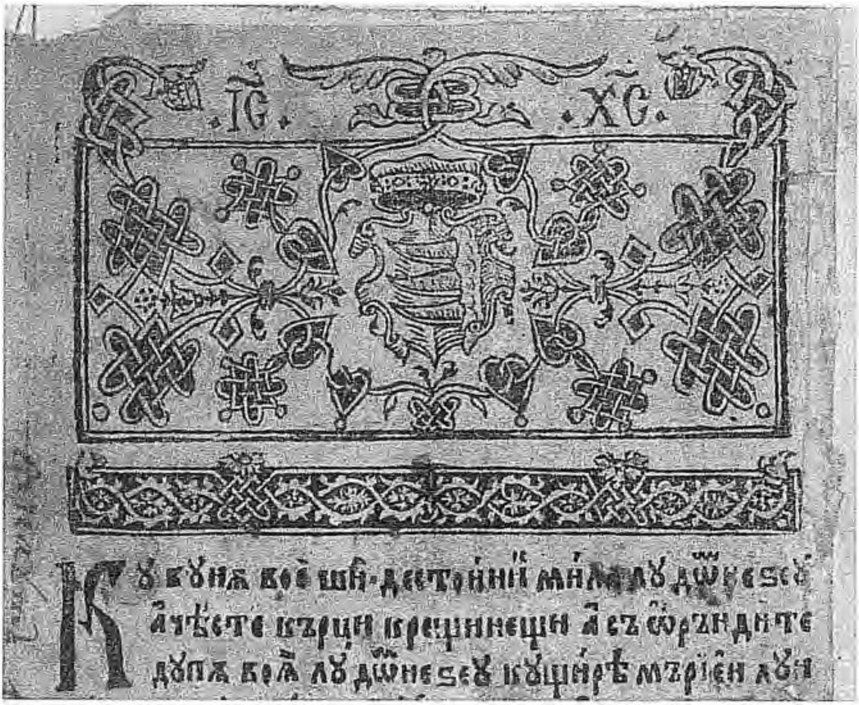

Fig. 149 Detaliu de pagină din *Palia de la Orăștie*, 1582.

importantă a traducătorilor a fost Pentateuhul maghiar, tipărit de Gáspár Heltai la Cluj, în 1551. În *Palia de la Orăștie* numele etnic al românilor apare sub forma *român*, nu „rumân".

Șerban, fiul lui Coresi, a mai tipărit un *Liturghier slavon* la Brașov (1587), în al cărui epilog era amintit Mihnea al II-lea, domnitorul de atunci al Țării Românești, iar în calitate de corector („isprăvitoriu") sau diortositor preorul Mihai de la biserica Sf. Nicolae din Șchei. Este foarte probabil ca tot Șerban să fi scos la Brașov, în perioada 1589–1590, o nouă ediție din *Psaltirea slavo-română*, ca și din *Psaltirea slavonă*.

Cercetările mai noi[1] au dovedit că și orașul București avea o tipografie încă din anii 1573–1582, instalată „lângă orașul București, pe râul Colentina", în mănăstirea numită mai târziu Plumbuita; în cadrul acesteia au activat ieromonahul Lavrentie și ucenicul Iovan, cu sprijinul domnitorului Alexandru al II-lea Mircea și al mitropolitului Eftimie

---

[1] L. Demény, *Noi contribuții la activitatea tipografică a lui Lavrentie*, în Revista bibliotecilor 22, 1969, 4, p. 219–227; Idem, *Tiparnița bucureșteană în secolul al XVI-lea*, în RdI 25, 1972, 2, p. 203–224; Al. Mareș, *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în Studii și cercetări lingvistice 21, 1979, 6, p. 645–667; P. Atanasov, *Tipografia din București a ieromonahului Lavrentie*, în Revista bibliotecilor 25, 1972, 3, p. 171–175; N. Șerbănescu, *Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mănăstirea Plumbuita din București (sec. XVI)*, în ST 28, 1976, 1–2, p. 20–39.

(1568–1576), pomeniți în epilogul unui *Tetraevanghel* pe care l-au tipărit în 1582, în slavona de redacție medio-bulgară. Ei au mai editat și o *Psaltire*, din care s-au păstrat câteva file. Chiar dacă activitatea lor este departe de a se măsura cu amploarea celei coresiene, ea este totuși semnificativă pentru veleitățile culturale manifestate încă de la începuturile ei de către tânăra capitală a Țării Românești.

Constatăm deci că, intrat de timpuriu sub semnul „Galaxiei Gutenberg", teritoriul românesc a oferit de timpuriu un teren fertil de manifestare a noii culturi a tiparului. Faptul este valabil și pentru țara românească situată la sud de munții Carpați, unde condițiile culturale nu erau de loc printre cele mai favorabile. Legăturile cu Transilvania au fost însă semnificative sub acest raport și tocmai lor li se datorează dimensiunea tipăriturilor coresiene. Una dintre acestea din urmă, este vorba de *Întrebarea creștinească*, apărută la Brașov (1561), îl menționa atât pe mitropolitul Efrem al Ungrovlahiei, cât și pe Sava de Geoagiu. Iar Prefața *Psaltirii slavone* din 1577 afirma că tipăritura se făcuse cu „porunca domnului Io Alexandru Voevod și a fiului său Io Mihnea Voevod și a preasfințitului mitropolit Serafim" al Ungrovlahiei, deși lucrarea a apărut la Brașov.

Noua cucerire culturală a tiparului se adresa, deci, încă de la începuturile sale, întregului spațiu românesc, difuzând și consolidând conștiința unității de limbă și de origine a românilor de pretutindeni, context în care apărea pentru prima oară și etnonimul de *român*.

C. ARTA

Conforme cu posibilitățile tehnico-materiale, precum și cu viziunea despre lume a omului medieval, aspirațiile artistice ale epocii s-au oglindit în diversele genuri ale creației, care au fost influențate și de amenințările externe, mai ales în domeniul arhitecturii.

1. Arhitectura

Conflictele externe, îndeosebi expansiunea Imperiului otoman, au impus intensificarea construcțiilor de apărare. În rândurile acestora se înscriu în primul rând cetățile de tip tradițional, compuse din șanț și val cu palisade, folosite nu numai de unele așezări rurale, cum au fost, de exemplu, cetățile explorate arheologic la Basarabi (jud. Dolj) și Coconi (jud. Ilfov), ambele din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ori cea ridicată de Mircea cel Bătrân la Frumoasa (jud. Teleorman, la nord de Zimnicea), ci și de unele orașe[1].

---

[1] N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân. Studiu arheologic și istoric*, București, 1972; P. Chihaia, *Cetățile voievodului Mircea cel Bătrân*, în Idem, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, București, 1993, p. 42–62.

Cu ocazia reconstruirii incintei de la Alba Iulia — care de fapt nu proteja decât catedrala, clădirile capitlului catolic și ale autorităților locale[1] — se recomanda înlocuirea structurilor de lemn cu altele de piatră (1516). Din același an mai aflăm că și o parte din fortificațiile Brașovului erau încă tot din pământ și palisade. O întăritură similară apăra și Suceava[2], orașul de reședință al domnilor Moldovei.

Începută mai înainte, înlocuirea fortificațiilor de pământ și de lemn cu altele de piatră, s-a generalizat în asemenea împrejurări. Mircea cel Bătrân s-a preocupat, în primul rând, de crearea unui sistem de apărare pe linia Dunării împotriva înaintării turcești. El a dispus refacerea ruinelor cetății de la Turnu Măgurele, îmbrăcând vechile ziduri cu piatră adusă dintr-o carieră de la sudul Dunării, înainte de anul 1394, când turcii au ocupat malul drept al fluviului. Întemeiată, după cât se pare, de același voievod, cetatea Giurgiu, descrisă de Wavrin, participant la luptele ce s-au dat aici în 1445, avea un plan pătrat cu turnuri prismatice[3].

Despre o cetate (*castrum, arx*) la București vorbesc știrile documentare care încep cu 20 septembrie 1459; cercetările arheologice au descoperit aici ziduri de fundație ale unei fortificații de cărămidă cu plan trapezoidal, databile pe la mijlocul secolului al XIV-lea, apoi ale unei cetăți cu plan dreptunghiular, din bolovani de râu, atribuită lui Vlad Țepeș, refăcută ulterior cu ziduri de structură bizantină, adică din straturi alternate de bolovani și cărămidă, cetate numită „novum castrum“, cu începere din 1476.

Cu o incintă de zid a fost înzestrată și curtea domnească din Târgoviște[4], menționată pentru prima oară în 1396; înălțate în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea și la începutul veacului următor, construcțiile de aici ocupau un spațiu dreptunghiular, în perimetrul căruia se afla o capelă și o locuință cu plan pătrat, cu beci de piatră, subîmpărțit prin stâlpi și acoperit odinioară cu patru bolți semicilindrice paralele; parterul era construit din cărămidă, iar încăperile erau tăvănite.

O imagine mai completă despre cetățile voievodale ne oferă rezultatele cercetărilor arheologice din Moldova[5]. Caracteristica esențială a cetății de la Șcheia[6] (lângă Suceava), de la cetatea de scaun din Suceava și de la cetatea Neamț, constă în planul dreptunghiular, cu turnuri de flancare în colțuri, plan impus de relieful accidentat. La Șcheia, cetatea intersecta parțial coama dealului. Rămânând neterminată din cauza alunecării terenului și a prăbușirii curtinei de vest, Petru I a decis mutarea șantierului la capătul unui platou situat la răsărit de noua sa capitală. În această primă fază de construcție a cetății de scaun din Suceava, terminată în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, incinta dreptunghiulară cuprindea, pe latura sa apuseană, un corp de clădire din care se mai păstrează beciul de piatră și urmele bolților de cărămidă. Curtinele — separate pe laturile de est și sud de platou printr-un șanț — erau întărite cu turnuri de flancare nu numai în cele patru colțuri, ci și cu câte unul în mijlocul fiecărei laturi, iar intrarea, amplasată inițial pe latura de sud, era precedată de o *barbacană.*

---

[1] Gh. Arion, *Date noi referitoare la prima catedrală catolică de la Alba Iulia*, în SCIA, Artă plastică 14, 1967, p. 155–159.

[2] Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963.

[3] Emil Lăzărescu, în *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, p. 149; P. Chihaia, *Cetățile voievodului Mircea...*, p. 54 și urm.

[4] N. Constantinescu, *Curtea de Argeș*, București, 1993; Cristian Moisescu, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, 1965.

[5] Gh. Diaconu, *O moldavskih krepostjah XIV–XV vv*, în Dacia N.S. 3, 1959, p. 535–552.

[6] Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960.

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, rezistența fortificației a fost pusă în diferite rânduri la grea încercare, iar întăriturile au suferit diverse distrugeri, îndeosebi la 1476 și 1497; încă de pe la sfârșitul secolului al XV-lea cetatea a început să fie mărită și refăcută după spiritul vremii: vechiul șanț a fost nivelat, parțial cu molozul clădirilor demolate, devenind astfel o curte exterioară, încercuită de un al doilea rând de curtine înzestrate cu bastioane dreptunghiulare, cu poartă, cu o barbacană nouă în capătul de nord-est al cetății, precum și un șanț nou. În curtea interioară, pe latura de est, s-a ridicat un corp de clădire cu două niveluri, cu scara spiralică de piatră și cu capelă la etaj. Numeroase detalii plastice depun mărturie despre aspectul cheilor de boltă, al cadrelor de uși și de ferestre decorate cu baghete, tipice pentru faza stilistică a goticului târziu de la sfârșitul veacului al XV-lea, precum și despre refacerile ulterioare, însoțite de completări.

O cetate de dimensiuni mai mici, cu plan dreptunghiular, înălțată pe un platou stâncos, a fost Cetatea Neamț[1], păstrată azi ca ruină, împreună cu câțiva piloni ai podului de acces. Din cauza terenului strâmt, cele patru turnuri de colț sunt aici retrase în planul curtinelor. Prăpastia nu permitea inamicului să atace frontal zidurile decât dinspre latura de nord, de unde doar un șanț adânc separa cetatea de platoul învecinat. Începută în timpul domniei lui Petru I, latura dinspre șanț a fost completată abia în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, când i s-au adăugat bastioane semicilindrice și s-au înălțat curtinele; în zidul de pe latura estică se mai pot distinge crenurile inițiale.

Pe lângă completările aduse cetăților întemeiate de Petru Mușat, Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare au inițiat și o serie de construcții noi. Zidită probabil în vremea lui Alexandru cel Bun, cetatea Hotinului se deosebește de construcțiile precedente prin faptul că a fost adaptată terenului, fiind construită de meșteri familiarizați cu tipul preferat în regiunile de dealuri și de munte; în perimetrul de cărămidă ce înviorează fațadele zidurilor de piatră se vădește și o înrâurire a arhitecturii din zonele baltice. La această cetate se constată, de asemenea, numeroase intervenții databile către sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor.

Un plan pătrat, cu turnuri cilindrice în colțuri, prezintă castelul ce domină malul Nistrului la Cetatea Albă, castel înălțat pe temelii noi de Alexandru cel Bun. Pisania grecească precizează că lucrările s-au terminat la 10 noiembrie 1440, în vremea lui Ștefan al II-lea, în timp ce curtina ce încheie curtea inferioară a fost isprăvită abia în 1454. O a

---

[1] D. Năstase, în *Istoria artelor plastice*, I, p. 293 și urm.

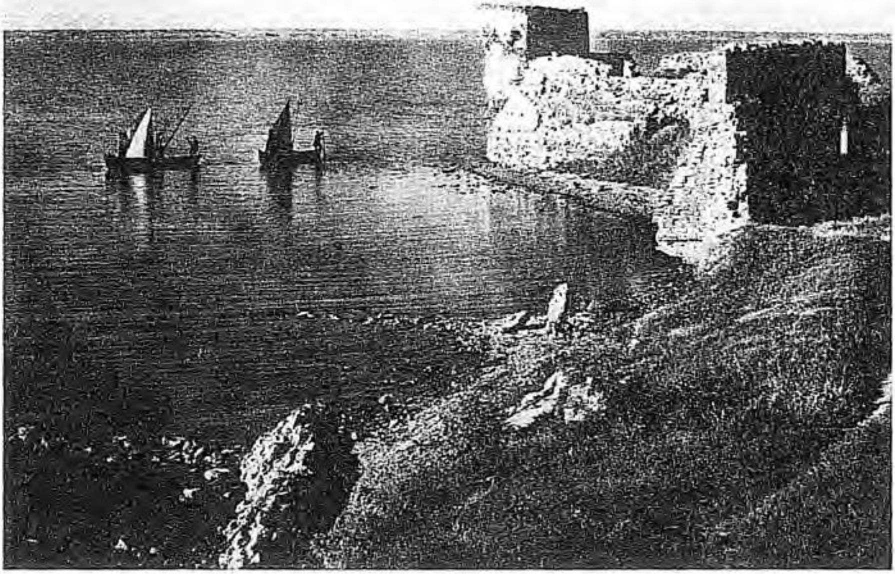

Fig. 150 Cetatea Albă.

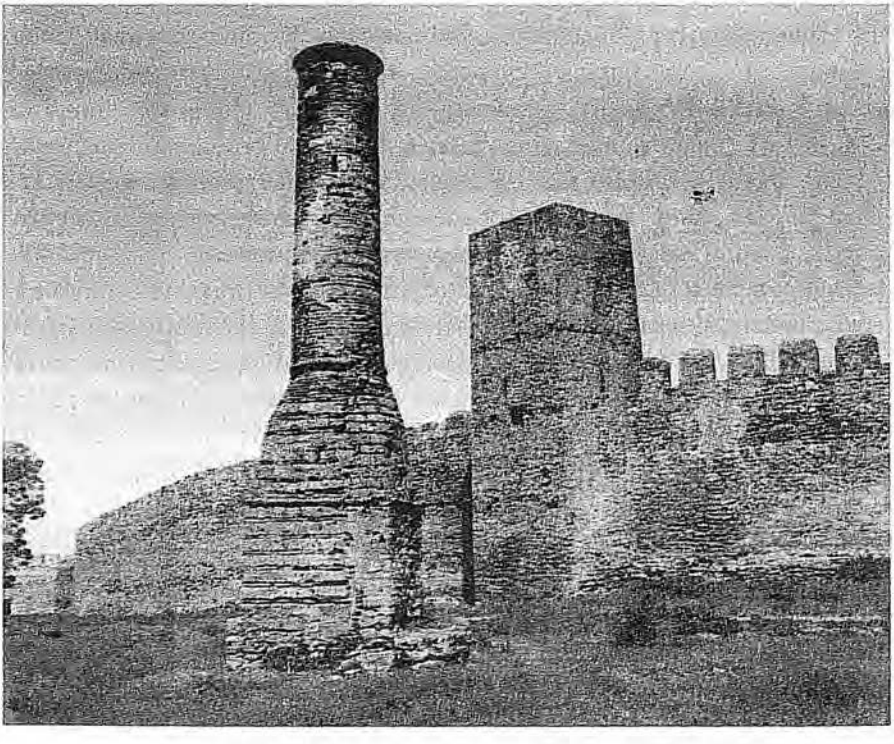

Fig. 151 Cetatea Albă. Minaretul cu turnul 26.

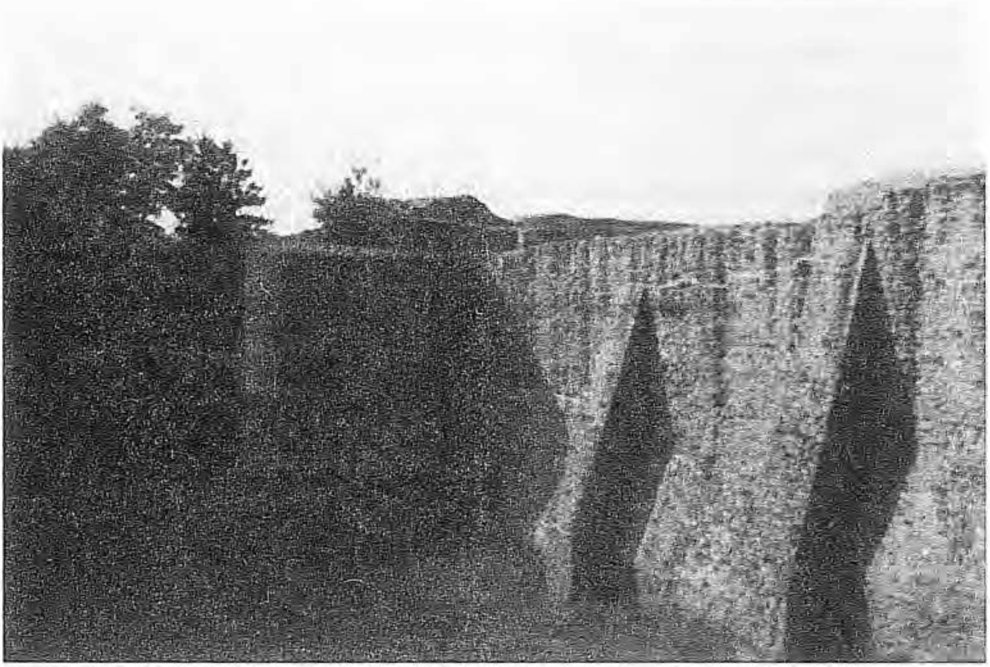

Fig. 152 Cetatea Sucevei.

doua incintă a fost înălțată de Ștefan cel Mare; pe una din porți, alături de stema Moldovei, pisania preciza data construcției: 6984, adică anul 1476.

O citadelă asemănătoare, dar de dimensiuni mai reduse, precedată de trei rânduri de valuri cu șanț, a fost întemeiată de Ștefan cel Mare la Orheiul Vechi, unde în 1470 apare menționat un pârcălab. Grigore Ureche mai amintește și cetatea Chiliei, pe malul de sud al Dunării, construită în pripă în anul 1479.

Cu ziduri de piatră au fost fortificate și unele curți domnești; la Piatra Neamț se mai păstrează fragmente ale unei astfel de incinte[1], atestate documentar la 20 aprilie 1491.

Intensă a fost și activitatea de pe șantierele de fortificații din Transilvania, atât în cursul veacului al XIV-lea, cât, mai ales, în cel următor, când, începând din 1420, incursiunile turcești au devenit mai frecvente și mai pustiitoare.

Din categoria castelor regale, ridicate în secolul al XIV-lea, se mai păstrează cel de la Bran[2], construit de brașoveni în urma dispoziției regale din 1377. Cetatea oferă un bun exemplu al fortificației ce folosește avantajele terenului, în cazul de față o stâncă, dominând trecătoarea strâmtă ce leagă Țara Bârsei de valea Dâmboviței. Curtine și turnuri, unul cilindric, celelalte dreptunghiulare, desigur nu toate inițiale, formează o masă compactă, amenințătorare, în calea dușmanului. Intervențiile ulterioare, mai ales cele de după incendiul din 1619, au estompat însă trăsăturile stilistice ale clădirii inițiale.

---

[1] V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 703.

[2] Orbán Balázs, *A székelyföld leírása* (Descrierea secuimii), VI, Pesta, 1873, p. 370–376; *Das Burzenland*, publicată de E. Jekelius, IV, 1, Brașov, 1929, p. 87 și urm.

Asemenea trăsături nu s-au păstrat nici la vechiul castru din Deva[1], renovat și completat de Iancu de Hunedoara, de regele Matia Corvin, apoi de austrieci și ajuns o ruină după explozia de muniții din 1848. Doar la cetatea din Șoimoș se mai vede, într-un perete al ruinei la nivelul etajului, un frumos cadru de ușă gotică, cu baghete, aparținând ultimilor ani ai secolului al XV-lea.

Singurul castru, devenit castel, cel din Hunedoara, mai oferă amănunte care ne permit să întregim imaginea structurilor militare strict funcționale cu elemente artistice propriu-zise. Pomenit documentar în 1364, castrul cuprindea inițial o curte eliptică, înconjurată de curtine din piatră brută, cu mortar hidraulic de bună calitate; în capetele axei lungi, orientată nord-sud, curtinele formau unghiuri ascuțite; cel de nord cuprindea locuința castelanului. La 18 octombrie 1409, regele Sigismund a dăruit castrul lui Voicu, „miles aulicus“, fraților și fiului său[2]. După cât se pare, abia Iancu de Hunedoara, ajuns voievod al Transilvaniei, a început să aducă modificări vechiului castru, hotărând să-l transforme într-o fortăreață puternică, prin dublarea, în exterior, a vechii curtine, înzestrarea acesteia cu turnuri cilindrice și proiectarea unei vaste incinte, care să includă și dealul învecinat, pentru a putea adăposti, la nevoie, o garnizoană numeroasă. Din această incintă, începută dar neterminată, se mai păstrează doar un zid ce leagă turnul numit „Nie boisia“ (Nu te teme)[3].

În calitate de priceput comandant de oaste, începând probabil să se îndoiască de eficacitatea sistemelor de fortificație tradiționale în fața noilor arme de foc, Iancu de Hunedoara, ajuns guvernator, a decis transformarea cetății într-un castel de reședință. Pe latura de vest, depășind marginea stâncii, a ridicat un corp de clădire proptit pe piloni puternici. La parter, aceasta adăpostește o vastă sală de recepție („Sala cavalerilor“), terminată în 1452. Sala de la etaj, mult mai înaltă, era destinată Dietei. Pe partea opusă a curții s-a construit tot acum o capelă. Toate aceste încăperi sunt acoperite cu bolți pe ogive, cu chei de boltă purtând stema Corvinilor (corbul cu inel în cioc) și steme ale familiilor înrudite. Cadrele de portaluri, uși și ferestre, cu parapetele decorate cu muluri în forme flamboiante și geniile port-stemă aparțin stilului gotic târziu. În cursul lucrărilor de completare din vremea lui Matia Corvin se întrepătrund formele goticului târziu cu cele ale Renașterii[4].

---

[1] V. Schmidt, *Déva vára Erdélyben* (Cetatea Devei în Transilvania), în Erdély múzeum 4, Cluj, 1866–1867; Martin Schuster, *Schloss Deva in Siebenbürgen*, în Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereins 25, Sibiu, 1905; Oct. Floca, Victor Șuiaga, *Cetatea Devei, călăuză*, Deva, 1944.

[2] Hurmuzaki, I, 2, doc. nr. 381.

[3] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 271; *Istoria artelor plastice în România*, I, p. 209.

[4] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 272–276; Idem, *Castelul Corvinilor din Hunedoara*, în Boabe de grâu 4, 1933.

În secolele XIV–XV toate orașele transilvane și-au ridicat treptat fortificații de piatră. În prima fază, incinta înconjura doar biserica și locuința parohială. Cetatea din Aiud, întemeiată în secolul al XIV-lea, păstrează aspectul acestei categorii de fortificații, inclusiv înzestrările adăugate la sfârșitul secolului al XV-lea. Este semnificativ că nici localitățile reședință ale celor două episcopii catolice, cea din Alba Iulia și cea din Oradea, nu și-au extins întăriturile dincolo de centrul restrâns din jurul catedralei. La fel și călugării franciscani din Târgu Mureș s-au mulțumit să-și fortifice numai complexul lor mănăstiresc (sfârșitul secolului al XV-lea)[1].

În așezările săsești, devenite orașe sau pe cale de a dobândi privilegiul de „civitas", Sighișoara, Mediaș și Sebeș, incinta inițială din jurul bisericii parohiale s-a transformat într-un fel de citadelă, primind o incintă exterioară ce proteja, mai mult sau mai puțin, întreaga așezare. De cele mai extinse întărituri dispuneau Clujul și Sibiul.

Incinta nouă a Clujului, ridicată în secolul al XV-lea, cuprindea, în colțul de nord-vest, fortificația din prima fază și includea, în continuare, spre est și spre sud, un vast spațiu dreptunghiular[2], având în centru o nouă piață și biserica parohială.

Fortăreața Sibiului, executată în prima treime a secolului al XV-lea, cuprindea așa-numitul „oraș de sus", cartier preferat al patriciatului orășenesc, și includea cele două faze anterioare. În 1457 s-a început ridicarea incintei din jurul „orașului de jos". Fortificațiile sibiene din această fază se disting prin faptul că atât curtinele, cât și turnurile sunt de cărămidă, material care prezenta avantajul că la izbirea proiectilelor nu se așchia, ca piatra, și deci nu-i periclita pe apărătorii adăpostiți după metereze și creneluri.

Altă categorie de cetăți o constituie cele ale țăranilor liberi de pe teritoriul de colonizare săsească și din secuime, singurii țărani care aveau voie să-și organizeze apărarea. Într-o primă fază, asemenea cetăți au fost ridicate pe culmile din vecinătatea comunelor (de exemplu, la Râșnov, secolul al XIV-lea, Rupea, distrusă în cursul invaziei turcești din 1421 și refăcută). Uneori, asemenea cetăți de refugiu au fost opera efortului comun al mai multor sate învecinate (de exemplu, cetatea de lângă Saschiz, în forma actuală, rezultat al refacerilor de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea)[3]. Țăranii din Câlnic, în schimb, au cumpărat, în 1430, de la proprietarul feudal donjonul și cetatea aflată în mijlocul comunei, amplificând-o pentru a putea adăposti întreaga comunitate.

Cetățile situate în mijlocul comunei s-au dovedit a fi mult mai practice, fiindcă, în caz de pericol, erau la îndemână, iar aprovizionarea cu alimente se putea face la timp. O caracteristică a acestor cetăți țărănești o constituie căptușirea integrală a curtinei interioare cu cămăruțe, chiar cu mai multe etaje, proprietăți ale familiilor care își adăposteau aici, încă din timp de pace, rezervele alimentare.

---

[1] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 21–23, 32, 43, 125, 247–251, 283.

[2] *Ibidem*, p. 285.

[3] G. Oprescu, *Bisericile-cetăți din Ardeal*, București, 1956; Fr. Müller, *Die Verteidigungskirchen in Siebenbürgen*, în Mitteilungen der kais.-königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, II, Viena, 1857.

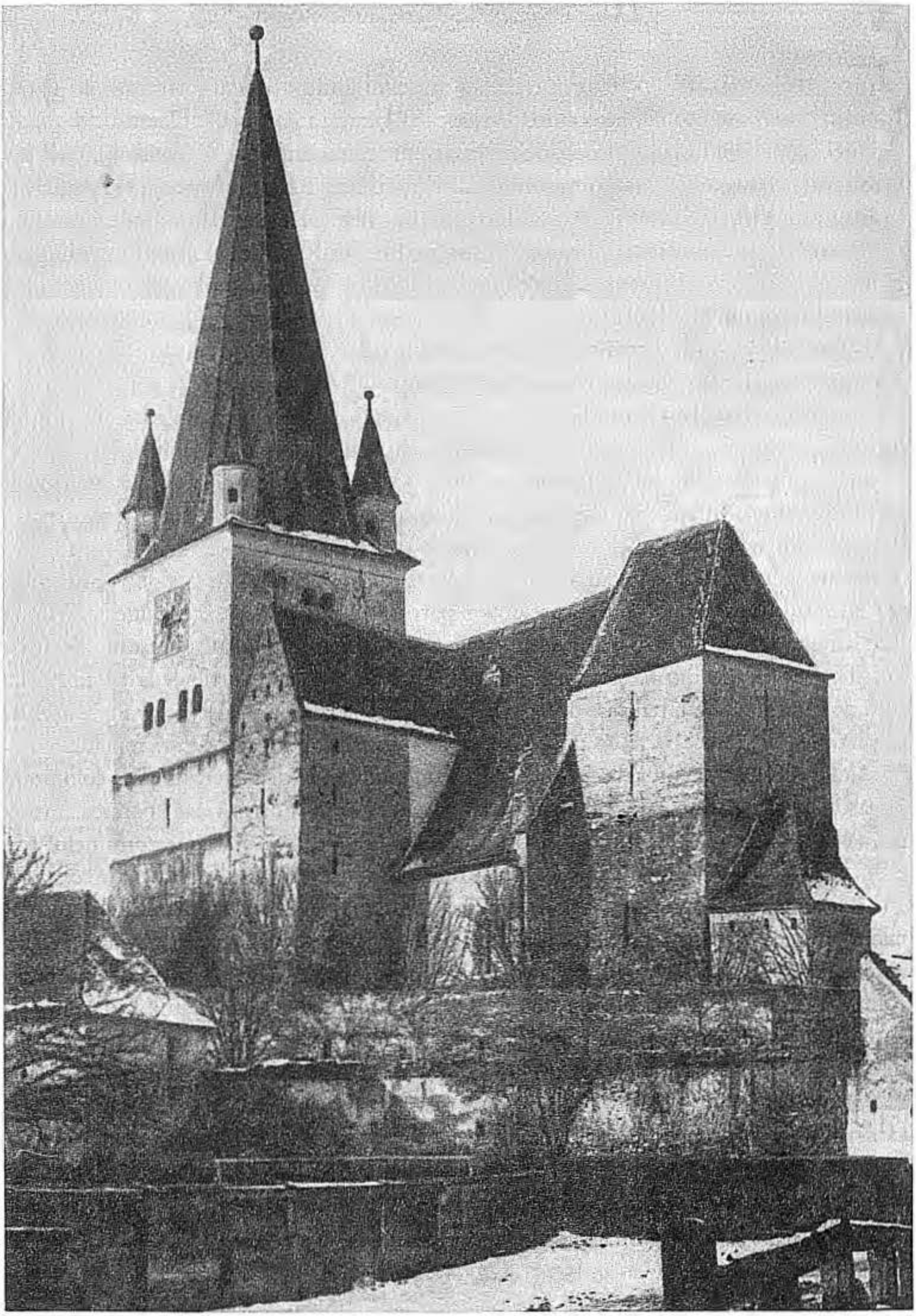

Fig. 153 Cisnădie. Fortificații ale cetății ridicate în primele decenii ale secolului al XVI-lea, după invazia turcească din 1493.

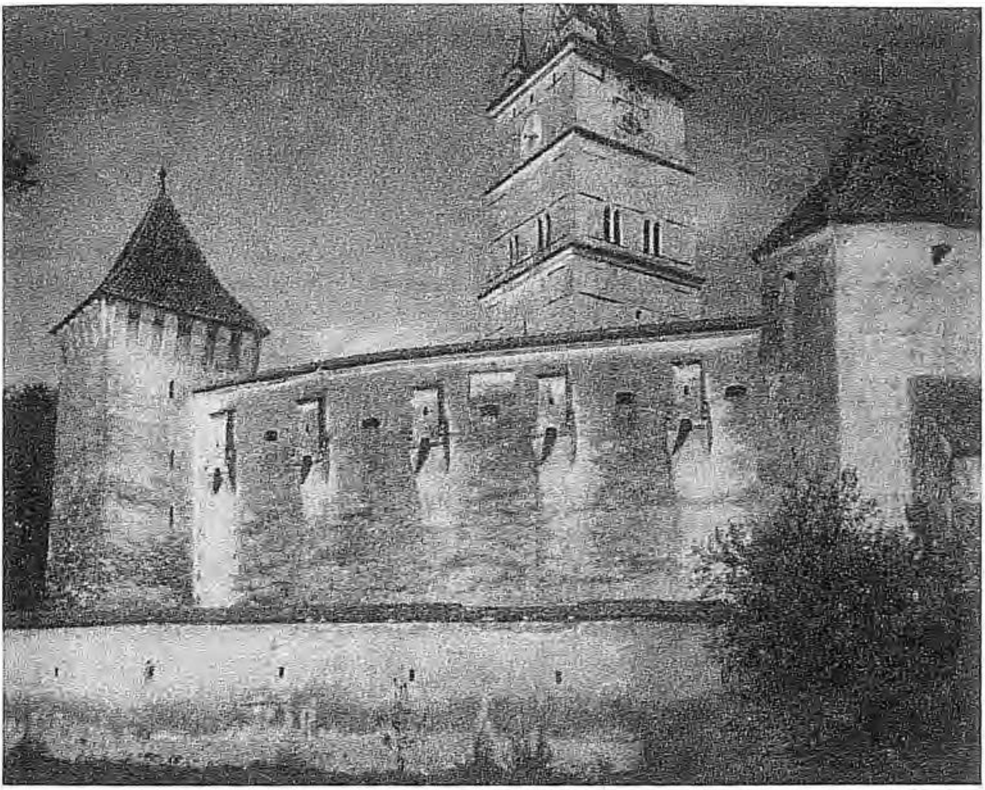

Fig. 154 Hărman. Zidurile de incintă și turnurile de apărare.

Pe baza monumentelor păstrate și cercetate, se pare că printre vechile cetăți ridicate în mijlocul comunei, s-ar număra cea de la Sânpetru (circa 1400?), în Țara Bârsei; cele mai multe au fost însă întemeiate abia după invazia turcească din 1432. Astfel, potrivit tradiției locale din Codlea, vechea biserică, distrusă cu ocazia acelei invazii, a fost reconstruită în anii imediat următori, concomitent cu cetatea din jur. Curtinele duble, cele exterioare relativ scunde, cele interioare înalte erau flancate de patru turnuri mari, pătrate, cu acoperișul într-o singură pantă, îndreptată spre interior (acoperiș în formă de pupitru), invizibil dinspre inamic, pentru ca acesta să nu-l poată incendia. Asemănătoare și aproximativ contemporană este cetatea de la Cristian (jud. Brașov). Aici unele turnuri păstrează și vechile guri de păcură, amplasate în podeaua burdufurilor proeminente (*machicoulis*), montate pe console[1].

---

[1] V. Roth, *Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen*, Strassburg, 1905; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 278–279.

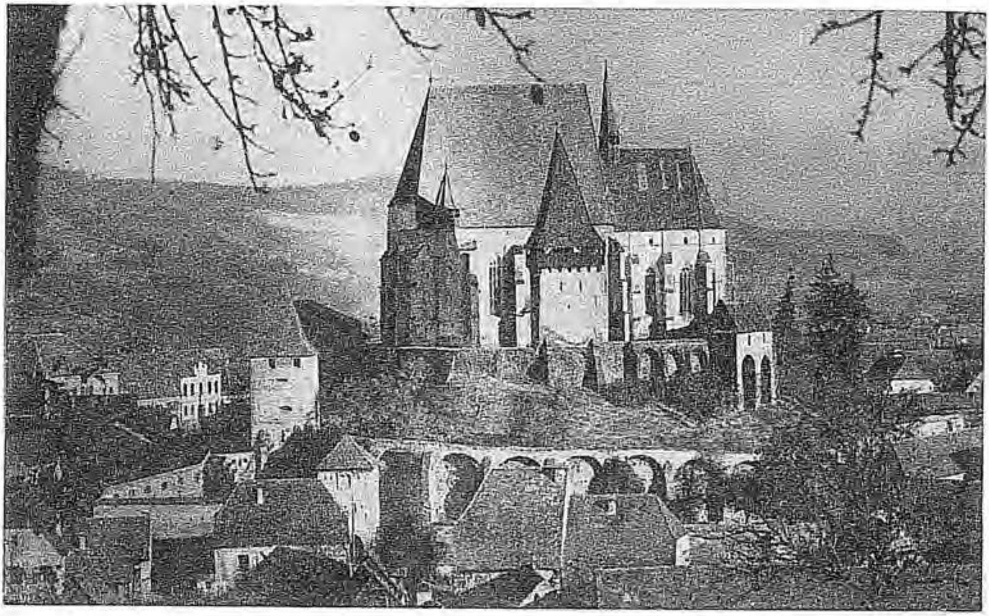

Fig. 155 Biertan. Vedere de ansamblu.

Cetățile secuiești din această perioadă (de pildă partea veche a celei dintâi din jurul bisericii din Ilieni, jud. Covasna) posedau doar o singură incintă și un singur turn, cel de pe poartă, simplificare explicabilă prin faptul că invaziile turcești se îndreptau de obicei din Țara Bârsei spre apus, spre centrul Transilvaniei și nu spre regiunea periferică a secuimii[1].

După incursiunea turcească din 1493 se observă o nouă etapă în evoluția fortificațiilor sătești, anume includerea bisericii în sistemul de apărare, revenind acesteia funcția de reduit. Întăriturile de deasupra bisericii erau de lemn sau de zidărie. Una din cele mai vechi și mai complexe exemple este cel de la Saschiz. În 1493–1496, abandonând cetatea de pe dealul învecinat, sătenii din Saschiz au construit o nouă biserică-sală în centrul comunei și au ridicat deasupra acesteia un etaj de zid prevăzut de jur-împrejur cu metereze și guri de păcură, montate pe contraforturi, încât clădirea a dobândit aspectul masiv și sever al unui bastion, înconjurat de curtine. Noul sistem se va răspândi cu repeziciune în deceniile următoare.

O ultimă categorie de cetăți ocrotea unele instituții ecleziastice și mănăstiri situate în locuri izolate. În Țara Românească se poate aminti incinta adăugată prin 1439 bisericii și ansamblului monastic din Curtea de Argeș de către Vlad Dracul[2].

---

[1] I.D. Ștefănescu, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938, p. 60; Orbán Balász, *op. cit.*, III, p. 31.

[2] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 83 și urm.; Idem, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963.

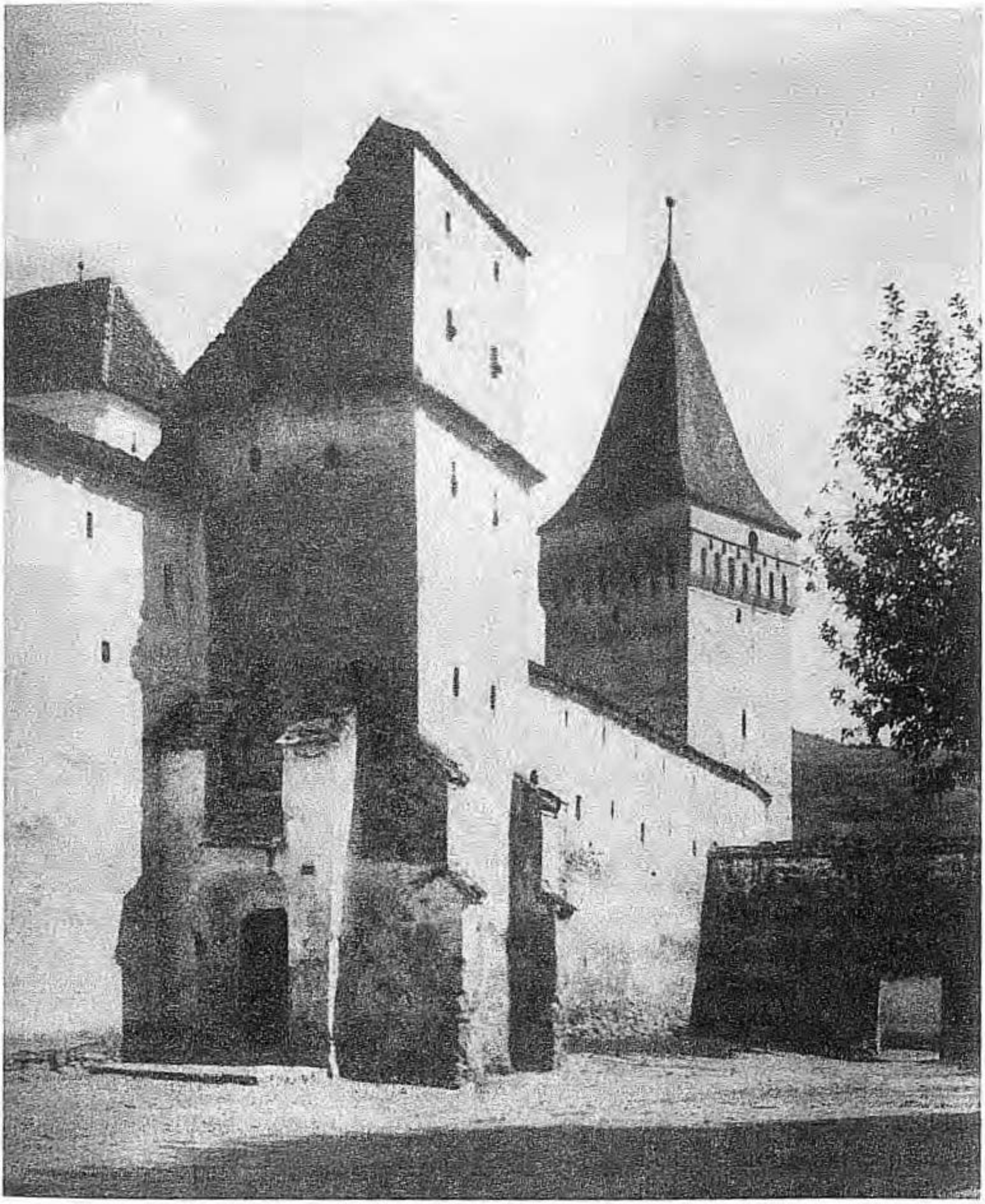

Fig. 156 Mojna – bastionul.

De o asemenea incintă de protecție dispunea, probabil, și mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște, dar ca o mărturie concretă din această perioadă poate fi amintită deocamdată doar cea a mănăstirii Putna, în Moldova, unde, alături de traseul incintei inițiale, se mai

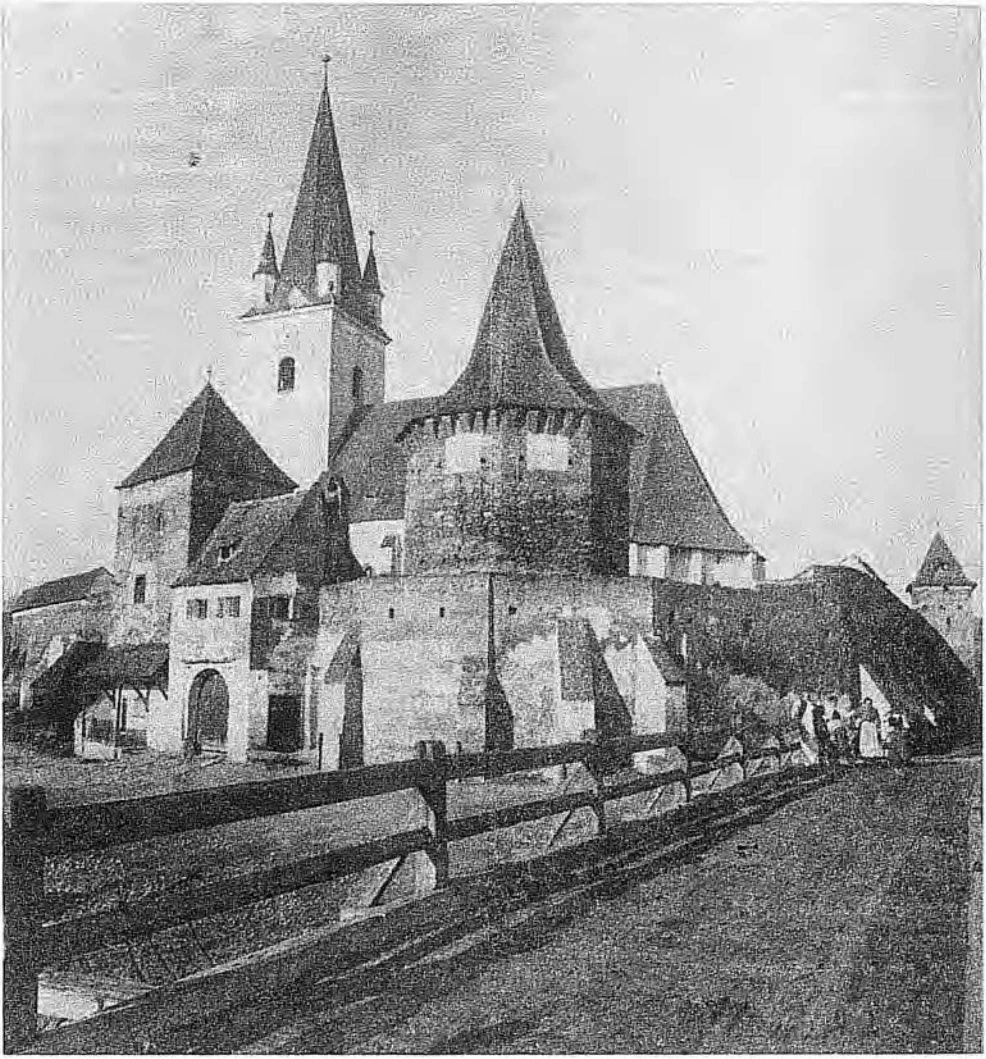

Fig. 157 Cristian. Turnul de apărare și zidurile de incintă din sec. XVI.

vede așa-zisul „turn al tezaurului", purtând stema și inscripția ctitoricească cu data de 1 mai 6989 <1481>[1].

În ambianța arhitecturii civile, clădirile de piatră au fost cu totul excepționale. În Moldova, la Vaslui, arheologii au descoperit beciurile de piatră și deasupra urmele incendiate ale unei clădiri din paiantă, considerată ca aparținând curții domnești în care a rezidat, în 1435, Ștefan al II-lea, curte distrusă de tătari la 1440. La Hârlău se păstrează un beci de piatră cu urme de bolți din cărămidă, o scară de piatră și fundațiile unei încăperi octogonale, căptușită cu cărămidă, înscrisă însă într-o zidărie pătrată, încăpere înzestrată cu o conductă de apă și considerată a fi servit drept sală de baie[1].

---

[1] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, 1925 (și extras, București, 1926), p. 157; E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903, p. 69; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 236.

Zidurile din piatră, alternată cu cărămidă, găsite în Țara Românească, la Târgșor, au fost puse de arheologi în legătură cu știrile documentare din 1413 și 1424, din vremea lui Mircea cel Bătrân și Dan al II-lea.

În Transilvania, la Brașov, se păstrează fragmente ale unor construcții de piatră în actuala clădire a Muzeului județean, fosta primărie; în 1420 aici exista un turn, din care judecătorul pieții veghea asupra ordinii, iar alături „bolțile blănarilor“, adică un subsol boltit cilindric, care servea drept depozit; încăperile de deasupra erau destinate comerțului. Tot la Brașov se mai păstrează parte din beciurile fostei case a capitlului catolic, pomenită în 1379.

O imagine ceva mai limpede despre aspectul arhitecturii civile ne oferă construcțiile păstrate la Bistrița, Cluj-Napoca și Sibiu.

Clădirea capitlului din Bistrița, acum casă parohială evanghelică, mai posedă vechiul portal în arc frânt, datat 1480, din același an ca și frumosul cadru de ușă din interior, decorat cu baghete și cu două steme pe scuturi lobate; ușa este înzestrată cu un canat de lemn deosebit de bogat, împodobit cu crestături dezvoltate din forme flamboaiante, din împletituri de arcuri, stele și flori geometrizate.

Urme răzlețe ale arhitecturii din ultimul sfert al secolului al XV-lea se mai păstrează la Cluj-Napoca, în casa parohială, reconstruită în anii 1477–1481, și în așa-zisa „casă de naștere a lui Matia Corvin“, pe vremea aceea (prin 1440), un han[2], mult transformat ulterior (în prezent sediu al Institutului de Arte Vizuale „Ion Andreescu“).

Una din clădirile cele mai bine păstrate din Cluj-Napoca este ansamblul fostei mănăstiri dominicane (acum Liceul de Muzică), compus, la parter, din foișor cu arcade în arc frânt în jurul cetății, cu sala refectorului, în care bolțile celor patru travee se sprijină pe un stâlp central bogat articulat, în corespondența arcurilor și a ogivelor, încăpere înzestrată și cu un amvon adâncit în perete. La etaj predomină chiliile. În interior se mai păstrează tocuri de uși, iar în fațadă numeroase tocuri de ferestre gotice (în parte restaurate), exemplificând formele goticului târziu din a doua jumătate a secolului al XV-lea, când mănăstirea a fost integral reconstruită cu ajutorul acordat de Iancu de Hunedoara (începând din anul 1455), iar apoi de Matia Corvin.

---

[1] N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești*, în CI 20 (serie nouă, 3), Iași, 1947, p. 144 și urm.; N. Iorga, Gh. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 45; Al. Odobescu, *Inscripțiunea lui Ștefan cel Mare de la curțile domnesci din Hârlău*, în RIAF 1, 1882, 1, p. 178–180; T.T. Burada, *Biserica Sf. Gheorghe din orașul Hârlău*, în RIAF 6, 1891, p. 142; I. Minea, *În legătură cu grafitele de la biserica Sf. Gheorghe din Hârlău*, în BCMI 19, 1926, p. 78.

[2] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 619.

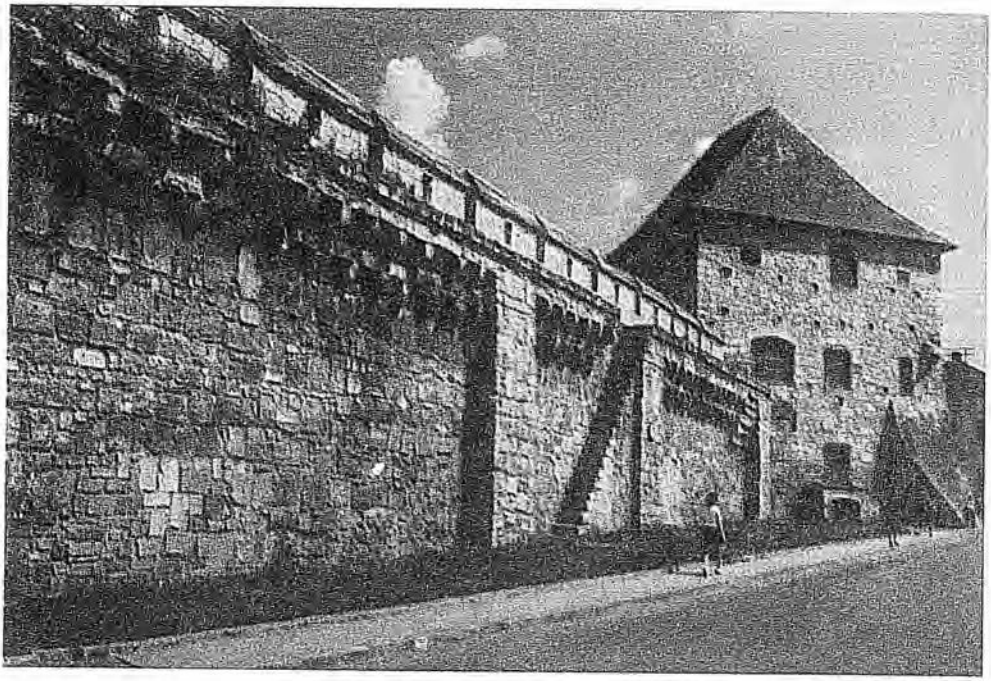

Fig. 158 Cluj – Bastionul croitorilor, sec. XV.

La Sibiu, fosta hală a măcelarilor din vechea piață, pomenită în 1370, se păstrează doar sub aspectul transformărilor ulterioare; în schimb, câteva clădiri permit formularea unor considerații importante din punct de vedere tipologic și urbanistic. Datele cadastrale arată că parcelele vechi aveau un front redus, în care se încadra casa cu o singură cameră în fațadă și alături poarta carosabilă dând acces în curtea lungă, în care se înlănțuiau clădirile gospodărești, necesare unui agricultor. Pe măsură ce s-a dezvoltat activitatea meșteșugărească și cea negustorească, în locul intrării carosabile s-a clădit un atelier sau o cameră, complexul dobândind astfel un plan în formă de „L“, cu latura scurtă spre stradă (Etapele acestei evoluții se pot recunoaște în unele case, cum ar fi cea din strada Avram Iancu nr. 16, a căror primă fază datează din jumătatea a doua a secolului al XIV-lea).

O altă inovație — tot la Sibiu — o constituie apariția în cartierul artizanal și comercial a caselor cu arcade în fața parterului, formând un foișor continuu, spre care se deschideau ateliere meșteșugărești și dughene. Cele mai vechi case prezentând această particularitate datează de la sfârșitul secolului al XV-lea. Asemenea case cu foișor se găsesc și în piața centrală din Bistrița. Tipul acesta de clădire derivă din modele austriece.

*

Evenimentele care au dus în cursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea la întreruperea parțială a legăturilor directe dintre Țările Române și țările Europei Centrale și Apusene, pe de o parte, iar pe de alta tensiunile ideologice generate de curentul Renașterii, care a zguduit, pe plan european, concepții și instituții milenare, deschizând, totodată, noi orizonturi, au înrâurit nu numai viața politică și economică de pe teritoriile românești, ci și evoluția artistică.

Eforturile de a rezista Imperiului otoman au stimulat într-o oarecare măsură activitatea șantierelor de construcții defensive, deși experiența demonstrase relativa ineficiență a acestora în cazul unui atac din partea unei oștiri puternice și bine înzestrate; drept urmare, puține au fost fortificațiile menite să joace un rol hotărâtor. Întărituri noi și completări au primit curțile domnești din Târgoviște și București, precum și cea din Iași, iar majoritatea mănăstirilor au fost prevăzute cu incinte. La cetatea de scaun a Sucevei au fost dublate bastioanele dreptunghiulare ale centurii externe cu zidărie cilindrică.

Începând din anul 1551, în Transilvania au fost modernizate fortificațiile Sibiului, sub îndrumarea guvernatorului imperial Castaldo. Cât privește însă întăriturile celorlalte orașe transilvănene și bănățene, Giovan Andrea Gromo se pronunța cu multe rezerve, considerându-le învechite, într-un raport întocmit în anii 1566–1567. Importanta cetate din Oradea, a cărei refacere începuse în 1571, operă a unor ingineri italieni, era încă neterminată la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Au fost înălțate, în schimb, numeroase cetăți menite să reziste unor incursiuni de jaf, iar ocazional și unor agresori interni. Ca obstacol în calea tătarilor a fost ridicată, inițial din materiale ușoare, cetatea de la Soroca, transformată apoi de Petru Rareș (1543) într-o întăritură puternică de piatră, cu plan circular, patru bastioane cilindrice și turn dreptunghiular pe poartă[1].

Remarcabile sunt bisericile cetăți din comunele săsești, fie că întăriturile s-au rezumat la ridicarea unei incinte în jurul bisericii (cetatea de la Prejmer, cea de la Hărman, Biertan etc.), fie că s-a transformat și biserica într-o întăritură. Văzute din exterior, multe biserici, cum ar fi cele din Valea Viilor, Boz, Buzd ori altele, datând toate din primele decenii ale secolului al XVI-lea, par mai degrabă construcții militare decât ecleziastice[2].

*

Perioada care începe încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea a fost deosebit de rodnică, ba chiar decisivă în privința începuturilor și a direcției de dezvoltare a arhitecturii ecleziastice românești.

Edificiul care marchează primul moment culminant în evoluția arhitecturii de piatră din Țara Românească este biserica Sf. Nicolae Domnesc ridicată la Curtea de Argeș, pe locul unei vechi capele. Clădirea se compune dintr-un pronaos dezvoltat în lărgime, un naos dreptunghiular, în centrul căruia patru stâlpi de zid susțin o turlă (calotă montată pe un tambur înalt) încadrată pe cele patru laturi de *travee* înalte, grupate în formă de cruce, acoperite fiecare cu câte o boltă semicilindrică, dominând, prin frontoanele arcuite, compoziția fațadelor. Traveele din cele patru colțuri au fost acoperite cu bolți semicilindrice paralele cu axa vest-est, dar la nivel mai scund. Spre est, spre altar adică, se alipesc cele trei travee, iar de acestea cele trei *abside*, semicirculare în interior, poligonale spre exterior, absida centrală adăpostind altarul; acesta se ridică până la înălțimea brațului de est al crucii. Absidele laterale — cea dinspre nord îndeplinind funcția de *proscomidie*, iar cea dinspre sud de *diaconicon* sau vestmântar — rămân mai joase, în corespondență cu nivelul încăperilor de la colț. Planul și structura corespund exact tipului bizantin denumit „în cruce greacă“ înscrisă sau „constantinopolitan“. Zidăria, cea bizantină obișnuită, din piatră brută alternată cu asize de cărămidă. Numai tamburul turlei este subliniat plastic, purtând pe fiecare din cele 16 laturi câte o arcadă oarbă, înaltă și zveltă. Formele echilibrate, sobre, de efect monumental, sunt reliefate și prin cornișe formate din zimți de cărămidă.

---

[1] Al. Lapedatu, *Cetatea Sorocii*, în BCMI 7, 1914.

[2] Fr. Müller, *op. cit.*, p. 265 și urm.; V. Roth, *op. cit.*, p. 102 și urm.; E.G. Sebastian, *German fortified Churches in Transylvania*, în Antiquity a Quarterly Revue of Archeology 4, 1932, p. 306 și urm.; G. Oprescu, *op. cit.*, p. 35 și urm.

Judecând după zidărie, după raporturile proporționale ale clădirii, îndeosebi ale turlei (diametrul tamburului fiind ceva mai mare decât înălțimea), biserica Sf. Nicolae Domnesc apare ca opera unui șantier de formație bizantină[1]. Se deosebește însă de modelele bizantino-balcanice prin dimensiuni ceva mai ample și prin tratarea mai sobră a fațadelor. Aceste trăsături, întâlnite și la alte biserici din Țara Românească sunt explicabile prin contaminarea cu tendințele arhitecturii romanice din zonele învecinate.

Basarab I, ctitorul noii biserici domnești, a ținut să sublinieze victoria din 1330 și semnificația ei politică printr-o clădire excepțională, devenită apoi model pentru alte câteva ctitorii mai importante. Biserica era terminată în 1352, anul morții lui Basarab, după cum consemnează grafitul de pe un perete al naosului.

În cealaltă reședință domnească, la Câmpulung-Muscel[2], exista o altă biserică de curte, ridicată înainte de 1352, când ctitoria a primit noi înzestrări. Datarea clădirii către mijlocul secolului al XIV-lea permitea să se recunoască prezența aici a unei construcții gotice de tip „hală“, cu deambulatoriu în jurul altarului.

Biserica fostei mănăstiri Cotmeana, subordonată în 1388 de Mircea cel Bătrân mănăstirii Cozia și considerată de Mihail I ctitorie a bunicului său Radu I, a fost datată

---

[1] P. Antonescu, *Arhitectura religioasă la români. Cele mai vechi biserici*, I, București, 1907, p. 7 și urm.; N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, în BCMI 20, 1927, p. 125 și urm.; V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș*, în BCMI 10–16, 1917–1923; O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș. Text și album*, Paris, 1931; *Istoria artelor plastice în România*, I, p. 151–154; N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984; D. Barbu, *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, București, 1986; P. Chihaia, *Despre biserica domnească din Curtea de Argeș și confesiunea primilor voievozi ai Țării Românești*, în Idem, Tradiții răsăritene..., p. 18–41; studiu reprodus și în Idem, *Arta medievală*, I *(Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești)*, București, 1998, p. 36–55.

[2] R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la originile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974, p. 281 și urm.; P. Chihaia, *Curtea domnească din Câmpulung Muscel*, în Idem, *Artă medievală*, I *(Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești)*, p. 163–227.

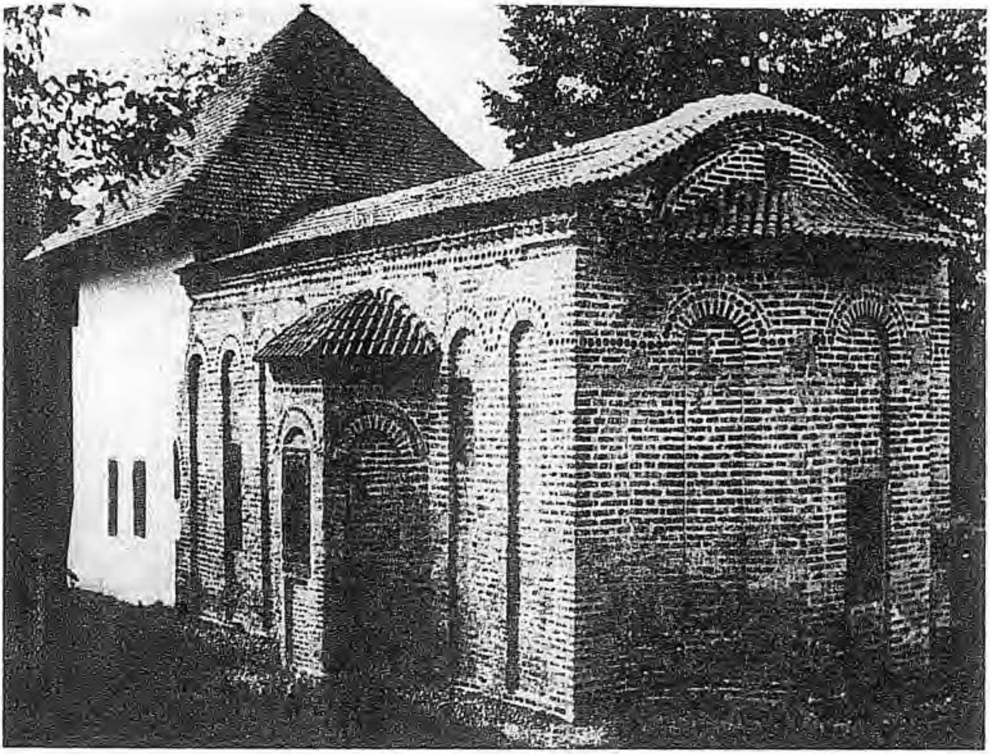

Fig. 159 Biserica Cormeana, jud. Argeș.

de *Letopisețul Cantacuzinesc* în anul 6891 (1383). Biserica are un plan triconc simplu și poartă în naos o boltă semicilindrică, iar în abside sferturi de sferă. Ea a suferit refaceri și transformări ce justifică supoziția că este anterioară, împreună cu mănăstirea, epocii lui Mircea cel Bătrân, fapt confirmat și de clopotul ce poartă data 6893 (adică 1385)[1].

Mănăstirea Vodița, și anume tipul numit Vodița II, constituie un monument „cheie", deoarece a devenit modelul preferat pentru bisericile din Țara Românească și pentru că este cel mai vechi triconc, prezentând particularitatea înzestrării cu pilaștri interiori, încadrând absidele laterale. Menirea acestor pilaștri era aceea de a neutraliza împingerile bolților, îndeosebi ale turlei, montate peste traveea centrală a navei. Din hrisovul de ctitorie, dat de Vladislav-Vlaicu prin 1374, rezultă că la acea dată biserica era clădită, zugrăvită și înzestrată, pe cheltuiala voievodului și „cu munca lui chir Nicodim și a fraților săi". Monahul Nicodim, ajuns stareț al locașului, era originar din Macedonia și venise în Țara

---

[1] Ștefan Nicolaescu, *Cercetări arheologice: străvechile clopote ale mănăstirilor Cotmeana și Cozia din timpul lui Dan voievod și Mircea voievod* (f.a.); R. Greceanu, Eugenia Greceanu, *Istoricul și restaurarea mănăstirii Cotmeana*, în Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare, II, 1967, p. 52–89; Lia Bătrîna, Adrian Bătrîna, *Contribuții la datarea bisericii fostei mănăstiri Cotmeana*, în MO 26, 1974, 5–6, p. 470–476.

Românească prin anul 1369. Mănăstirea Vodița II trebuie să fi luat deci ființă în intervalul 1370–1374. Elaborarea acestui tip constructiv poate fi atribuită șantierelor sârbești sau meșterilor din Țara Românească[1].

De același tip este și biserica mănăstirii Tismana[2], întemeiată tot de Nicodim prin 1377–1378, cu ajutorul lui Radu I, biserică reclădită complet în veacul al XVI-lea, precum și cel mai de seamă monument de același plan triconc, biserica mănăstirii Cozia[3].

Din ansamblul inițial al mănăstirii Cozia nu se mai păstrează decât biserica. Edificiul este construit din asize de piatră alternate cu asize de cărămidă. Peste traveea centrală a naosului se ridică o calotă pe tambur; absidele sunt acoperite fiecare cu câte o semicalotă, iar pronaosul și celelalte travee ale naosului poartă bolți semicilindrice pe axa longitudinală. Fațadele sunt articulate prin arcade oarbe, pe care două brâie orizontale le împart în trei registre, cel de mijloc încadrând ferestrele. Comparând biserica de la Cozia cu unele monumente sârbești din valea Moravei, se poate spune că motivele și stilul trădează prezența unei echipe de pietrari decoratori condusă de un meșter georgian, atât la Cozia, cât și în Serbia[4].

Printre monumentele de tip Vodița II, databile în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, se mai numără fosta biserică a mănăstirii Vișina[5], o ruină explorată arheologic și, probabil, vechea mitropolie de la Curtea de Argeș, precursoarea bisericii reclădite de Neagoe Basarab, iar din prima parte a secolului următor, biserica fostului schit Brădet[6], precum și capela curții domnești din Târgoviște, din care se păstrează doar zidurile de fundație. Cercetările arheologice fac dovada că această capelă, databilă în faza de întemeiere a curții domnești, ar fi fost încă de la început prevăzută cu un pridvor, constatare importantă privitoare la apariția acestui element constructiv în cadrul arhitecturii ecleziastice românești.

---

[1] V. Drăghiceanu, *Vodița. Istorie și descriere*, în BCMI 5, 1912, p. 97–109; Idem, *Săpăturile de la Vodița*, în BCMI 22, 1929, p. 149–156; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura românească*, în Rsl, Istorie 11, 1965, p. 237–284.

[2] Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*³, București, 1905; V. Drăghiceanu, *Considerațiuni asupra vechimii bisericii mănăstirii Tismana*, în BCMI 27, 1934, p. 1–16; N. Ghika-Budești, *Ceva despre biserica mănăstirii Tismana*, în BCMI 30, 1937, p. 145–148; Rada Teodoru, *Mănăstirea Tismana*, București, 1966.

[3] G. Millet, *Cozia et les églises serbes de la Morava*, în Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga..., Paris, 1931, p. 827–856; C. C. Giurescu, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea: Nucetul sau Cozia din Vâlcea și Nucetul din Dâmbovița*, în MO 13, 1961, 1–3, p. 38–49; E. Lăzărescu, *Data zidirii Coziei*, în SCIA 9, 1962, 1, p. 107–137; Gamaliil Vaida, *Mănăstirea Cozia, vestita ctitorie a lui Mircea voievod cel Mare. 600 de ani de existență*³, Râmnicu Vâlcea, 1986.

[4] G. Balș, *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*. Communication faite au IIᵉ Congrès des études byzantines (Athènes, 1931), Vălenii de Munte, 1931.

[5] Șt. Andreescu, Matei Cazacu, *Mănăstirea Vișina, un monument din veacul al XIV-lea*, în BMI 39, 1970, 4, p. 43–46.

[6] V. Drăghiceanu, P. Demetrescu, *Schitul Brădetul*, în BCMI 17, 1924, p. 68–73; Gh. I. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la Brădet-Argeș și problema datării monumentului*, în BMI 39, 1970, 2, p. 56–59.

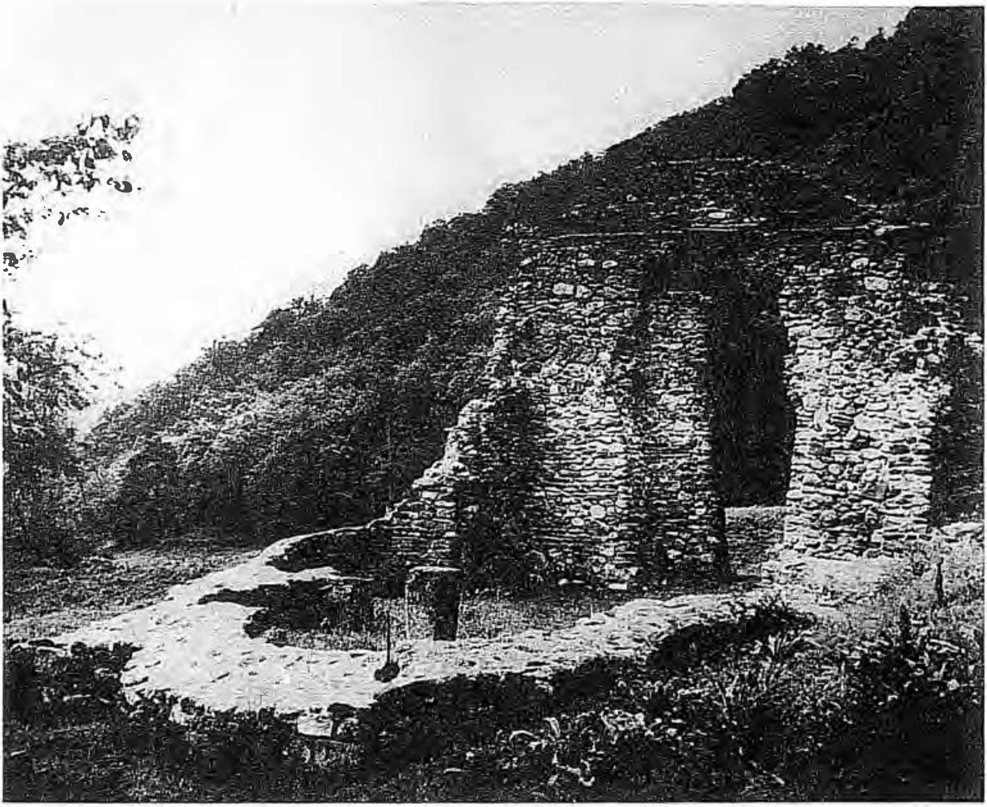

Fig. 160 Ruinele mănăstirii Vodița, jud. Mehedinți.

Lucrările de restaurare a bisericii Sf. Vineri, situată în apropierea vechii curți domnești din Târgoviște, au descoperit că și această clădire datată către mijlocul secolului al XV-lea, fusese înzestrată inițial cu un pridvor. Folosirea discurilor smălțuite în paramentul fațadei acestei biserici se datorează unei uzanțe împământenite în Țara Românească încă din veacul precedent.

O clădire care ar putea fi atribuită ipotetic primei jumătăți a secolului al XV-lea este fosta biserică mitropolitană din Târgoviște, cunoscută numai din relevee și din fotografii. Mitropolia târgovișteană relua planul în cruce greacă înscrisă, adică planul bisericii domnești din Curtea de Argeș. În fațadă, sub cornișă, ea era înzestrată cu o friză de arcuri specific romanice, fără analogie în Țara Românească, dar asemănătoare cu friza de pe fațada bisericii mănăstirii Manasija (sau Reșava, 1406–1418) din Serbia[1].

---

[1] La bibliografia dată de V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 204 și urm., se poate adăuga: Gr. Ionescu, *Curtea de Argeș. Istoria orașului prin monumentele lui*, București, 1940 și P. Chihaia, *Cele două lăcașuri ale Mitropoliei din Curtea de Argeș deduse din hrisovul bisericii lui Neagoe Basarab*, în MO 19, 1967, 7–8, p. 597–612; reprodus în Idem, *Artă medievală*, I (*Monumente din cetățile de scaun*…), p. 56–74.

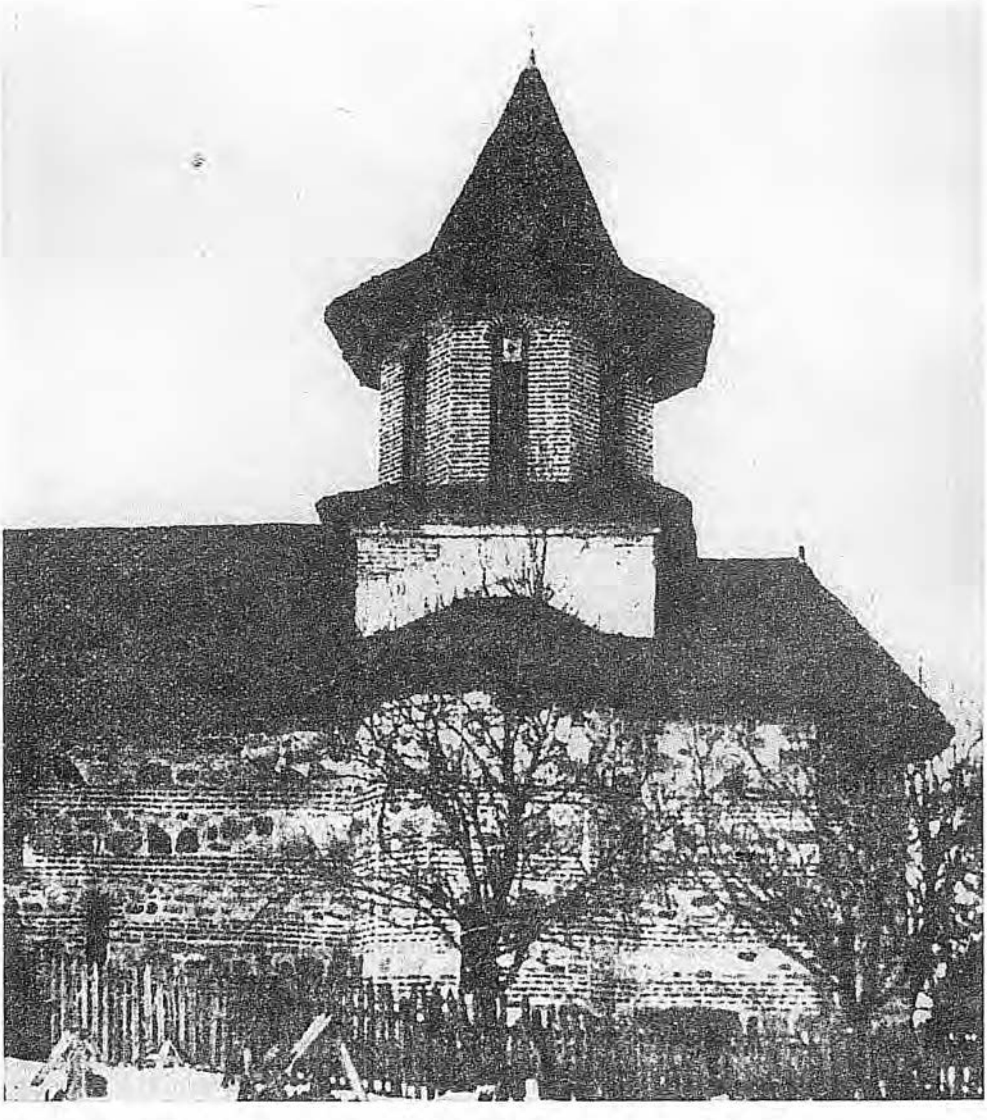

Fig. 161 Biserica din Brăder, jud. Argeș, ctitoria lui Mircea cel Bătrân.

Principalele monumente ecleziastice ale Țării Românești aparțin și în veacul al XVI-lea triconcului de tip Vodița II. În fruntea lor se află biserica mănăstirii Dealu[1], reclădită de Radu cel Mare în perioada 1499–1501. Inovațiile pe care aceasta le prezintă constau în amplificarea pronaosului, în multiplicarea și accentuarea elementelor verticale — alături de turla centrală, apar două turle mai mici peste pronaos, formând o grupare piramidală — și în folosirea paramentului de piatră fățuită, cu dublu rând de arcade oarbe.

---

[1] Al. Lapedatu, *Inscripția vechii clopotnițe de la Mănăstirea Dealu*, în BCMI 4, 1911; N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 95 și urm.; N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, în BCMI 20, 1927, p. 140 și urm.; C. Bălan, *Mănăstirea Dealu*, București, 1965.

Al doilea monument de importanță deosebită este biserica episcopală din Curtea de Argeș (1517)[1]. O inovație o constituie și aici pronaosul, mult mai amplu însă decât la Dealu, compus dintr-o travee centrală, încadrată de 12 coloane, și dintr-un deambulatoriu, ale cărui aripi de nord și de sud au fost destinate să servească drept gropniță. Importantă este aici suprimarea tuturor pereților despărțitori din interior și înlocuirea lor cu arcade; ne găsim în fața primei încercări din domeniul arhitecturii ecleziastice românești de a renunța la sistemul adițional și de a experimenta unificarea spațiilor interioare. Față de Dealu, elevația bisericii argeșene prezintă și un surplus de accente verticale, fiind înzestrată și traveea centrală a pronaosului cu o turlă dominantă. De notat că în naos turla nu se ridică pe obișnuita bază circulară, pe pandantivi, ci pe una octogonală, așezată pe patru trompe triunghiulare, conform unui sistem folosit și în construcțiile turcești. Un decor plastic bogat îmbracă fațadele bisericii cu panouri și rozete combinate din împletituri, din vrejuri florale și semipalmete, iar cornișele au formă de alveole și de stalactite. Toate ornamentele erau aurite și proiectate pe fond albastru.

O ctitorie a lui Radu cel Mare și a boierului Gherghina a fost biserica din Lopușnja (Serbia), acum în ruină, datând din 1500–1501[2]. Clădirea este un triconc din piatră ecarisată, care se distinge prin pastoforiile formate din absidiole separate, flancând absida altarului. Asemenea pastoforii se regăsesc apoi la biserica nouă a mănăstirii Tismana, considerată fie opera reconstrucției lui Radu cel Mare, fie a lui Neagoe Basarab, terminată probabil prin 1541 (dată incizată pe ușa bisericii), în vremea lui Radu Paisie. Biserica Tismanei prezintă însă și asemănări cu biserica episcopală din Curtea de Argeș; avea și ea pronaosul înconjurat de deambulatoriu (înlăturat cu ocazia refacerilor din 1843–1855), iar tamburele octogonale ale turlelor sunt montate și ele pe trompe triunghiulare, ceea ce ar pleda pentru o datare a bisericii Tismanei după cea din Curtea de Argeș, adică în intervalul 1517–1541.

Acestei perioade de vârf a arhitecturii religioase îi aparține și completarea, între 1503 și 1517, a fostei catedrale mitropolitane din Târgoviște (clădire înlăturată în 1890) cu un pridvor monumental, cu plan în cruce greacă, simplă, încoronat cu turlă centrală și cu alte două în colțurile apusene. Tot acum s-a reclădit integral și biserica mănăstirii Snagov (după 1517–ante 1521)[3]. În cazul acesteia modelul provine de la Athos, fiind vorba de o biserică în cruce greacă complexă, prevăzută cu abside laterale, căreia i s-a adăugat și un pridvor transformat încă înainte de 1563 în pronaos, prin închiderea arcadelor cu zidărie — încoronat cu o turlă pe patru coloane. Se cuvine subliniat că biserica mănăstirii Snagov este o construcție în care nu numai pereții, dar și coloanele pridvorului sunt clădite din cărămidă, material din care fusese zidit și pridvorul mitropoliei din Târgoviște. Fațada de la Snagov este decorată cu două rânduri de arcade oarbe. După cum se vede, meșterilor constructori li s-au cerut mereu soluții noi și clădiri deosebit de complexe.

---

[1] Franz Jaffé, *Die bischöfliche Klosterkirche zu Curtea de Argeș in Rumänien*, Berlin, 1911; N. Șerbănescu, *Istoria bisericii mănăstirea Curtea de Argeș*, în BOR 85, 1967, 7–8, p. 730–754; alte studii în același număr, p. 755–829, precum și în GB 26, 1967, 7–8, p. 718–830 sau în MO 19, 1967, 7–8, p. 510–612; E. Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeșului*, București, 1967; P. Chihaia, *Despre pronaosul bisericii voievodului Neagoe Basarab din Curtea de Argeș*, în Idem, *Tradiții răsăritene* ..., p. 106–120.

[2] Gh. Balș, *O biserică a lui Radu cel Mare în Serbia la Lopușnia*, în BCMI, IV, 1911, p. 194–199.

[3] N. Șerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, București, 1944; V. Vătășianu, *op. cit.*, I, p. 207.

Deși de dimensiuni modeste, biserica de tip Vodița II a fostei mănăstiri Valea[1], ctitorie a lui Radu Paisie, o clădire din cărămidă, surprinde prin zidăria în care alternează straturi retrase și straturi ușor proeminente; cele proeminente au rămas netencuite, cu cărămida aparentă, iar cele retrase au fost acoperite cu tencuială pe care s-au zugrăvit contururile unor blocuri de piatră, încadrate de cărămidă, imitându-se, astfel, cu penelul vechiul parament al zidăriei bizantine.

Din categoria clădirilor de tip Vodița II fac parte și biserica din Stănești și bolnița mănăstirii Cozia. Cea dintâi, ctitorie a logofătului Giura și a părinților săi, este anterioară anului 1536, când a fost zugrăvită. În fațadă se văd câteva ocnițe, notate și în modelul bisericii din tabloul votiv. Biserica din Stănești se mai distinge prin faptul că absida altarului, poligonală în exterior, prezintă o muche în axă, ca și prin faptul că — probabil încă înainte de anul 1583 — biserica a primit un exonartex și prispe laterale, acestea din urmă oferind noi exemple de osmoză cu arhitectura de lemn.

Înrâuriri moldovenești sugerează proporțiile relativ zvelte și pridvorul cu stâlpi în axă (ca la bisericile din Părhăuți și de la mănăstirea Humor) al bolniței mănăstirii Cozia (1542–1543).

Varianta triconcului cu încăperi separate pentru pastoforii, în genul celor de la Lopușnja și de la Tismana, avea odinioară și biserica Curtea veche din București, ctitoria lui Mircea Ciobanul (1545–1554)[2]; se mai păstrează la biserica fostei mănăstiri Bucovăț (1571–1572) și la biserica mănăstirii Mihai Vodă (1589–1591) din București, bune exemple pentru paramentul cu asize alternate, iar ultimele două și pentru articularea plastică a fațadelor cu câte două registre de arcade oarbe.

Un alt moment culminant îl reprezintă biserica domnească din Târgoviște, ctitorie a lui Petru Cercel din anii 1583–1585. Ea pare a fi ultima replică a tipului „în cruce greacă complex“, înzestrată însă și cu un pridvor și încoronată cu o grupare de trei turle (una pe naos, două pe pronaos), după modul bisericii de la mănăstirea Dealu din apropiere.

---

[1] V. Brătulescu, *Mănăstirea Valea din județul Muscel. O ctitorie necunoscută a lui Radu Paisie*, în BCMI 24, 1931, p. 11–19.

[2] Nestor Vornicescu, *Ctitorii mănăstirii Bucovăț: Stepan, marele ban și fiul său Pârvu, marele logofăt*, în MO 24, 1972, 9–10, p. 668–699; D. Bălașa, *Pagini din trecutul mănăstirii Coșuna-Bucovățul Vechi*, în MO 24, 1972, 9–10, p. 726–772; Idem, *Documente privitoare la mănăstirea Coșuna-Bucovățul Vechi*, în MO 25, 1973, 3–4, p. 269–307.

*

În prima fază a construirii bisericilor din piatră din Moldova se observă apariția sporadică a unor influențe apusene. Un exemplu elocvent îl constituie biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, o bazilică acoperită în nava centrală cu o boltă cilindrică longitudinală pe dublouri, iar în navele laterale cu bolți cilindrice transversale; planul și elevația corespund unui model cistercian. Biserica rădăuțeană prezintă însă și unele trăsături particulare: sanctuarul are forma unei abside semicirculare și este mai larg decât nava centrală, iar din lungimea corpului bazilical a fost izolată, printr-un perete transversal, un pronaos necesar bisericilor ortodoxe[1]. Datările propuse pentru această clădire oscilează între perioada lui Bogdan I și Alexandru cel Bun. Pentru perioada lui Bogdan I pledează prezența mormântului său, ca și particularitățile sistemului bazilical cistercian care, de fapt, ar cere o datare și mai timpurie.

Ca și biserica-hală din Câmpulung-Muscel, mica bazilică din Rădăuți nu a exercitat vreo influență asupra evoluției arhitecturii de piatră moldovene, nici chiar asupra clădirilor catolice.

Evoluția arhitecturii ecleziastice moldovene pornește de la tipul triconc și de la bazilica-sală. Cel mai vechi triconc păstrat este biserica Sf. Treime din Siret[2]. Pronaosul, o boltă semicilindrică ușor frântă, naosul — doi asemenea semicilindrici încadrând, în partea centrală o calotă eliptică, montată pe pandantivi, iar absidele sunt acoperite cu semicalote. Tradiția atribuie acest triconc voievodului Sas, dar faptul că s-a descoperit prezența unor fundații pentru pilaștri în flancurile absidelor laterale, pilaștri care însă nu au fost executați, pune probleme încă nelămurite privind relațiile cu monumentele Olteniei. Articularea absidelor cu arcade oarbe și decorul cu teracote smălțuite aparțin sferei de osmoză cu arhitectura Țării Românești, intermediară între zona balcanică și Moldova.

Ruina triconcului aparținând vechii mănăstiri a Humorului[3] — pomenită documentar la 13 aprilie 1415 — se înrudește întrucâtva cu biserica din Siret, în timp ce ruina celei de la Moldovița[4] (cea mai veche mențiune datează din 31 octombrie 1402) se deosebește prin pilaștri interiori plasați în colțurile naosului.

Elaborarea și închegarea tipurilor de biserici specific moldovene se încadrează cronologic în jumătatea a doua a secolului al XV-lea. O categorie o formează bisericile-sală. Cel mai vechi exemplu păstrat este biserica din Lujeni, ctitorie a unui boier cu numele Teodor Vitold, databilă curând după 1452. Biserica se compune din pronaos și naos, cu bolți semicilindrice pe axa longitudinală și semicalotă peste sanctuarul semicircular în interior, poligonal în exterior, poligonul având șase laturi, deci cu muche în axă, particularitate ce se întâlnește și în Transilvania.

---

[1] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, 1925, p. 158–160; V. Vătășianu, *op. cit.*, I, p. 301–302.

[2] Gh. Balș, *op. cit.*, p. 150–162; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 302–304.

[3] C. A. Romstorfer, *Die Kirchenbauten in der Bukowina*, în Mitteilungen der Kais.-königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, n.F. 22, 1896, p. 73; N. Grigoraș, *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, în CI 20 (s.n., 3), 1947, p. 118–120; Șt. Balș, *Mănăstirea Humor*, București, 1965.

[4] Șt. Balș, Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovița*, București, 1965; I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, București, 1968; mai multe studii despre mănăstirile *Neamț* și *Moldovița*, în MMS 38, 1962, 5–6, p. 314–506 și 39, 1963, 7–8, p. 371–545; Toma G. Bulat, *Întregiri la istoria bisericii moldovene până la Ștefan cel Mare după mărturii noi*, în MMS 45, 1969, 5–6, p. 324–347.

Ctitoria portarului Șendrea din Dolheștii Mari (anterioară anului 1481)[1] are un altar specific gotic, pentagonal, iar bolțile cilindrice sunt sprijinite nu numai pe arcuri dublouri, dar și pe arcade oarbe ce căptușesc pereții laterali. Bolțile si arcadele sunt ușor frânte. Arcadele oarbe au fost explicate ca derivând, prin reducere, din bolțile navelor laterale ale bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți. În realitate însă nu trebuie să se uite că aceste arcade oarbe nu sunt simple elemente decorative: ele îndeplinesc o funcție constructivă, fiindcă reduc diametrul bolții, având concomitent și rolul de contraforturi interne. Aceleași particularități, doar cu deosebirea că absida altarului este semicirculară, se regăsesc și la biserica Sf. Cruce din Volovăț, ctitoria lui Ștefan cel Mare din anii 1500–1502[2].

O altă variantă a bisericii-sală este cea cu pronaos poligonal[3]. La Orheiul Vechi[4] s-au descoperit fundațiile unei biserici care, într-o primă fază — probabil pe la începutul secolului al XV-lea — se compunea dintr-o navă și o absidă semicirculară, decorată în exterior cu teracote smălțuite și colorate în albastru-verzui, asemenea teracotelor descoperite și în molozul triconcului de la Humor; pronaosul poligonal i s-a adăugat către sfârșitul secolului al XV-lea.

Intactă se păstrează ctitoria logofătului Ioan Tăutu, biserica Sf. Nicolae din Bălinești[5], clădire terminată, conform pisaniei, la 6 decembrie 7007 (1499). Un asemenea pronaos posedă actuala biserică reformată din Țigău (anterioără anului 1503), din Transilvania, precum și numeroase biserici de lemn din această provincie, ca și din Maramureș. De notat că la toate bisericile cu pronaos poligonal portalul se deschide pe latura de sud, la bisericile de lemn fiind precedat de obicei de un pridvor, așa cum se vede și la biserica din Bălinești, unde, deasupra pridvorului se ridică și clopotnița. Pare justificată ipoteza că asemenea dispoziție imită prototipurile de lemn.

---

[1] N. Iorga, Gh. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 79; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, 1925, p. 124; P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIe siècle*, Paris, 1930, p. 58.

[2] E. Kozak, *op. cit.*, p. 198–199; N. Iorga, Gh. Balș, *op. cit.*, p. 84; Gh. Balș, *op. cit.*, p. 130 și urm.; P. Henry, *op. cit.*, p. 57.

[3] V. Vătășianu, *Considerațiuni asupra bisericilor moldovenești cu pronaos poligonal*, în Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare, București, 1964.

[4] G. A. Smirnov, *Arheologičeskie issledovanija starogo Orheja*, Moscova, 1954, p. 27.

[5] N. Iorga, *Contribuții la istoria bisericii noastre*, în AARMSI, ser. II, 34, 1911–1912, p. 480–481; N. Iorga, Gh. Balș, *op. cit.*, p. 84; N. Ghika-Budești, *Biserica logofătului Tăutu din Bălinești*, în BCMI 4, 1911, p. 200 și urm.; Al. Lapedatu, *Inscripțiile bisericii din Bălinești*, în BCMI 4, 1911, p. 212–218; Șt. Gorovei, *Biserica din Bălinești*, în MMS 52, 1976, 1–2, p. 108–119.

În Bălinești zidăria din piatră brută, alternată cu asize de cărămidă, dublul rând de ocnițe îmbrăcate în cărămizi și discuri colorate și smălțuite, ca și bolta sanctuarului sunt opera meșterilor moldoveni, dar pilaștrii și bolțile semicilindrice din pronaos și naos, ca și portalul, pridvorul cu bolți și nervuri dispuse în formă de stea, precum și turnul sunt contribuția unui meșter pietrar provenit dintr-un șantier gotic.

Tipul preferat și predominant de clădire ecleziastică a fost însă triconcul și aceasta oglindește o elaborare specific moldovenească. Semnificativă este amplificarea interiorului prin înmulțirea încăperilor și înșirarea lor pe axa longitudinală. Transpunerea acestui sistem în arhitectura de piatră răspunde unei cerințe estetice, farmecului pitoresc pe care îl creează fărâmițarea interiorului. Un prim exemplu a fost descoperit în cursul săpăturilor din Suceava, la Șipot, unde s-au degajat fundațiile unui triconc din a doua jumătate a secolului al XV-lea, compus nu numai din sanctuar, naos și pronaos, ci precedat și de un exonartex dreptunghiular. Asemenea încăperi suplimentare apar la ctitoriile mai importante.

O astfel de ctitorie a fost biserica mănăstirii Putna[1]. Cercetările arheologice recente au constatat că biserica actuală — o reconstrucție integrală din secolul al XVII-lea — se ridică pe marginea exterioară a vechilor fundații și că ea respectă exact planul clădirii din anii 1466–1470, în care triconcul era precedat de gropniță și pronaos, eventual și de exonartex, încăpere, dacă nu inițială, în orice caz adăugată înainte de 1484. Martorul bine păstrat al unei asemenea clădiri complexe e biserica Înălțării din mănăstirea Neamț[2], pisania purtând data de 14 noiembrie 7005 (1497).

O particularitate nelipsită a triconcului moldovenesc o constituie sistemul de boltire al naosului. În loc de a ridica tamburul turlei, respectiv calota, imediat deasupra pandantivelor ce oferă o bază de boltire semicirculară, așa cum se procedează în mod curent și cum am întâlnit și în Moldova, la Sf. Treime din Siret, la biserica Sf. Cruce din Pătrăuți[3] — construcție începută conform pisaniei, la 13 iunie 6995 (1487) — intervin, deasupra pandantivelor, patru arcuri dispuse oblic, cu 45^{0}, care transformă din nou cercul în pătrat, pentru ca alt rând de pandantive să refacă, cu o treaptă mai sus, o nouă bază circulară, deasupra căreia se ridică turla, compusă dintr-un tambur înalt și o calotă.

Acest sistem, ce nu se întâlnește decât în Moldova, derivă probabil tot din arhitectura din lemn, din sistemul de acoperire a încăperilor pătrate cu cununi de grinzi treptate și rotite de fiecare dată cu 45^{0}, cum se mai vedeau la unele clădiri gospodărești din lemn. În cazul bisericilor moldovenești, grinzile de lemn au fost transpuse în arcuri de cărămidă, inițial poate doar cu intenția de a conserva forme tradiționale.

---

[1] Episcopul Melchisedec, *O vizită la câteva biserici și mănăstiri din Bucovina*, în RIAF I, 2, 1883, p. 524; E. Kozak, *op. cit.*, p. 75–80; D. Dan, *Mânăstirea și comuna Putna*, București, 1905; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 275; mai multe studii în MMS 42, 1966, 7–8, p. 428–594.

[2] Șt. Balș, Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958; mai multe studii în MMS 38, 1962, 5–6, p. 314–506; Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Mănăstirea Neamț–Iași, 1981.

[3] E. Kozak, *op. cit.*, p. 58; N. Iorga, Gh. Balș, *op. cit.*, p. 79; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, 1925, p. 21 și urm.; Erast Hostiuc (Costea*)*, *Istoricul fostei mănăstiri de maici din Pătrăuți pe Suceava*, în Candela 40, 1929, 7–9 (și extras, 51 p.).

La data construirii bisericii din Pătrăuți, meșterii moldoveni descoperiseră, însă, că sistemul de boltire are calitatea de a difuza și de a reduce astfel intensitatea împingerilor laterale, oferind o soluție nouă, originală și tot atât de eficientă ca și cea proprie sistemului Vodița II. De aceea, de aci înainte veacuri de-a rândul, naosul tuturor triconcurilor moldovene va fi boltit după acest sistem.

O altă particularitate o constituie fragmentarea bolților semicilindrice într-o succesiune de arcuri treptate, fie că e vorba de bolți amplasate pe axă longitudinală, fie pe cea transversală. La bisericile de tip triconc asemenea arcuri treptate se întâlnesc mai rar (un exemplu îl oferă biserica Înălțării de la mănăstirea Neamț), dar ele sunt frecvente la bisericile de tip „mixt". Sub această denumire se înțeleg bisericile-hală acoperite nu cu bolți cilindrice, ci cu calote și arcuri treptate (de exemplu biserica Adormirii din Borzești, 1493–1494, biserica din Războieni, 1496)[1], uneori și cu abside laterale de adâncime redusă, rezervate în pereții laterali, anume îngroșați (biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț, 1497).

O altă caracteristică a arhitecturii moldovene este înclinarea către policromie; cărămizi și discuri smălțuite îmbracă frizele, cornișele, ocnițele care articulează fațadele. Spre deosebire de teracotele albastre-verzui, întâlnite în prima jumătate a secolului al XV-lea, acum culorile sunt mai stinse, fie verde închis, fie verde palid, galben sau brun închis; cărămizile și discurile de culori diferite sunt folosite amestecat, nu cu intenția de a introduce ritmuri cromatice, ci, dimpotrivă, de a estompa, cu ajutorul petelor de culoare, rigiditatea articulărilor plastice. De notat, în sfârșit, că discurile sunt adeseori împodobite cu reliefuri, înfățișând fie stema Moldovei, fie reprezentări mitice (zgripțori, grifoni, balauri, sirene) sau simbolice (lei, roata solară).

Dacă execuția clădirilor și particularitățile consecvent aplicate și dezvoltate dovedesc existența unor șantiere de construcții cu meșteri moldoveni, apariția ocazională a unor elemente gotice dezvăluie colaborarea cu pietrari formați într-un asemenea șantier.

În veacul al XVI-lea, arhitectura ecleziastică a evoluat pe făgașele trasate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, adică în cadrul celor două tipuri: triconc și „mixt".

În fruntea clădirilor de tip triconc se află biserica Sf. Gheorghe din Suceava (1514–1522)[2], singurul triconc moldovenesc la care s-au folosit pilaștri în flancurile absidelor laterale, sugerând deci o înrâurire, rămasă izolată, a modelului Vodița II. Alte clădiri reprezentând tipul triconc moldovenesc sunt biserica mănăstirii Probota (1530)[3],

---

[1] Episcopul Melchisedec, *Inscripția de la mănăstirea Războieni, jud. Neamț*, în AARMSI, ser. II, 7, 1884–1885, p. 177–203; N. Iorga, Gh. Balș, *op. cit.*, p. 80 și urm.; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare...*, p. 75–87; P. Henry, *op. cit.*, p. 114–124; *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974.

[2] D. Dan, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, în BCMI 3, 1910, p. 134 și urm.; K. Jobst, *Baudenkmale in der Bukowina*, în Mitteilungen der kais.-königl. Central Commission..., n. f. 26, 1900, p. 203–204; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare...*, p. 170 și urm.; P. Henry, *op. cit.*, p. 141 și urm.

[3] Al. Lapedatu, *Un vechi epitaf și o nouă inscripție de la Probota*, în BCMI 1, 1908, p. 166; N. Ghika-Budești, Gh. Balș, *Mănăstirea Probota*, București, 1909; Corina Nicolescu, Florentina Jipescu (Dumitrescu), *Din trecutul mănăstirii Probota*, în SCIA 3, 1956, 1–2, p. 292–298.

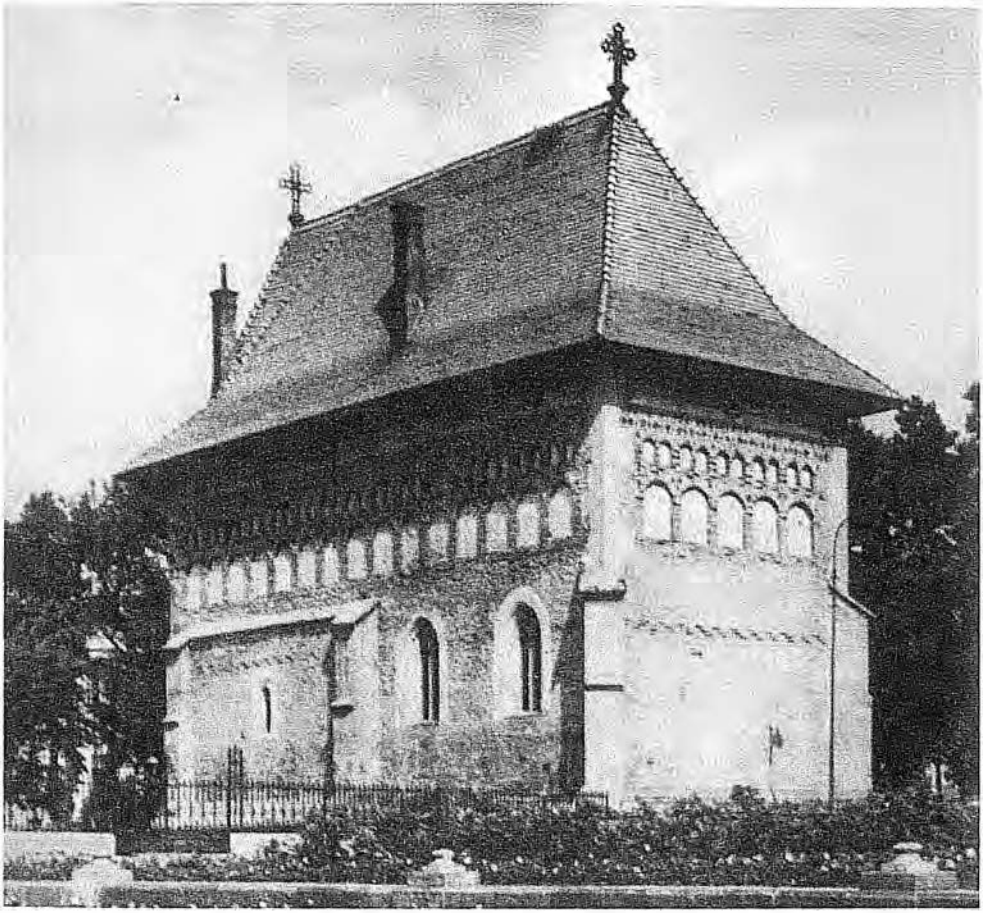

Fig. 162 Piatra Neamț. Biserica *Sf. Ioan*, ctitorie a lui Ștefan cel Mare (1497–1498).

biserica Sf. Dumitru din Suceava (1534–1535), catedrala episcopală Sf. Paraschiva din Roman (1542–1550)[1], ctitorii ale lui Petru Rareș, precum și ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu de la mănăstirea Bistrița (1554), care a înlocuit vechea biserică din vremea lui Petru Mușat sau a lui Alexandru cel Bun. Două dintre aceste biserici, cea a mănăstirii Probota și cea de la Bistrița, sunt înzestrate și cu gropnițe.

---

[1] Episcopul Melchisedec (Ștefănescu), *Chronica Romanului și a Episcopiei Romanului*, București, 1874; Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, 1984; Idem, *Întemeierea episcopiei Romanului*, în Istoria orașului Roman (1392–1992), Roman, 1992, p. 61–70, aici p. 64 (unde se vorbește de biserica Sf. Vineri din Roman, construită de Roman I și deci anterioară locașului zidit apoi de Petru Rareș, inițiativă în care voievodul ar fi avut și îndemnul învățatului episcop și cronicar Macarie. În această biserică se află mormântul mamei lui Alexandru cel Bun, „sfântrăposata cneaghina Anastasia").

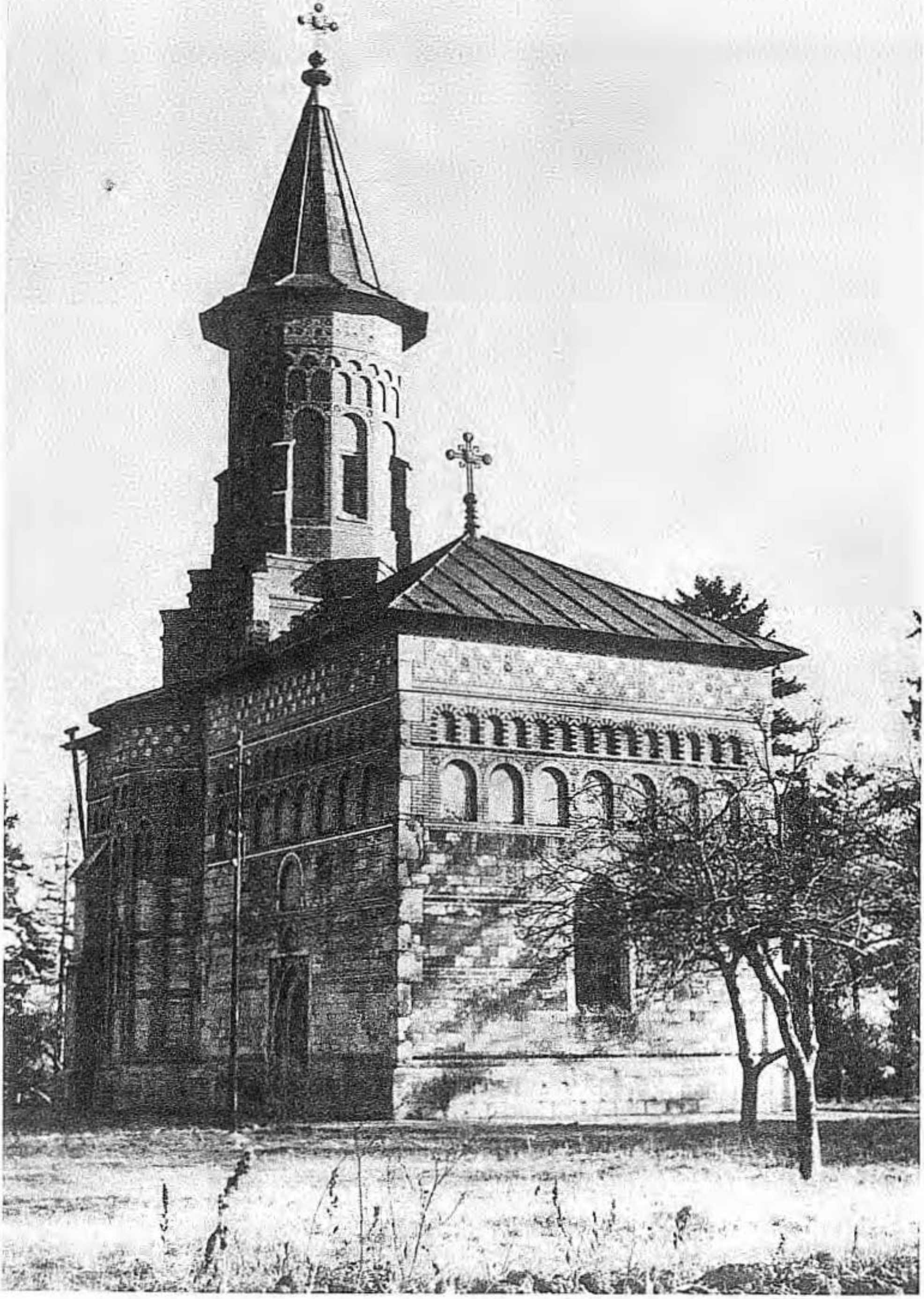

Fig. 163 Biserica din Popăuți, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, 1497. Vedere dinspre nord-est.

O compoziție mai simplă, fără exonartex și de dimensiuni ceva mai reduse, prezintă ctitoria lui Petru Rareș și a mitropolitului Grigore Roșca de la mănăstirea Râșca (1542)[1], precum și ctitoriile doamnei Elena, soția lui Petru Rareș: biserica Sf. Gheorghe (1551) și biserica Adormirii, numită mănăstirea Doamnei (1552), ambele în Botoșani.

Din categoria bisericilor de tip „mixt", menționăm ctitoria lui Ștefan cel Mare din mănăstirea Dobrovăț (1503–1504)[2], înzestrată și cu o gropniță, biserica Sf. Dumitru din Zaharești (1541–1542), întemeiată de pârcălabul Nicoară Hâra, remarcabilă prin faptul că turla naosului este montată în mod excepțional pe un dublu rând de „bolți moldovenești", și biserica mănăstirii Slatina (1561), prevăzută cu gropniță și exonartex, cea mai mare clădire de acest tip, ctitorie a lui Alexandru Lăpușneanu.

O problemă a constituit-o crearea unei încăperi legate de biserică, destinate să adăpostească clopotele sau toaca, eventual să servească și desfășurării unor rituri populare sau familiale. Numai unor asemenea scopuri putea fi destinat spațiul acoperit cu o boltă semicilindrică din capul apusean al bisericii din Arbore (1502)[3], ctitoria pârcălabului Luca Arbore. Că soluția lui Arbore nu a fost întâmplătoare, o dovedește faptul că ea a fost repetată aidoma la biserica din Reuseni (1503–1504)[4], ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Biserica din Părhăuți (1522)[5], ctitorie a lui Gavril Trotușan, mare logofăt, aduce o soluție nouă: spațiul apusean este subîmpărțit în parter — îndeplinind rolul de pridvor — și etaj, adăpostind clopotele; ambele niveluri se deschid cu câte două arcade pe fațada de vest, deci cu stâlp în axa clădirii, în fața portalului. Bisericile acestora erau clădiri relativ mici, de tip „mixt". Eliminând subdiviziunea în niveluri, dar păstrând stâlpul în axă, acest tip de pridvor a fost preluat la biserica nouă a mănăstirii Humor (1530) — o clădire de tip triconc —, ctitorie a marelui logofăt Teodor Bubuiog, iar meșterul care a clădit biserica nouă a mănăstirii Moldovița (1532), ctitorie a lui Petru Rareș, a înlocuit cele două arcade din fațada de vest cu trei arcade, deschizând astfel — în mod logic — o poartă în axa bisericii, în concordanță și cu ușile interioare. Surprinzător este că în continuare varianta aceasta de pridvor nu a mai fost repetată. Biserica Sf. Gheorghe din Suceava a primit, în 1579, pe latura de nord, un mic pridvor în dreptul intrării în exonartex, iar ctitoria Movileștilor, biserica mănăstirii Sucevița (1583–1586) a fost înzestrată, curând după terminarea clădirii, în dreptul intrărilor dinspre nord și dinspre sud ale exonartexului, cu două pridvorașe (pridvorul de sud figurează în reprezentarea din tabloul votiv), combinate din forme gotice târzii, sau posibil islamice (este vorba de arcadele în acoladă). La pridvorul de nord, pictura fațadelor sugerează asize de piatră și de cărămidă, dovedind o influență din Țara Românească.

---

[1] P.S. Năsturel, *Notes sur le culte de Saint Nicolas en Roumanie*, în La Chiesa Greca in Italia dall' VIII al XVI secolo, Padova, 1973, p. 1271–1278; Idem, *Mélanges roumano-athonites*, în AIIX 27, 1990, p. 1–22; 28, 1991, p. 53–72.

[2] N. Iorga, *Inscripții din bisericile române*, II (=Idem, *Studii și documente*, XV), București, 1908, p. 206; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, 1925, p. 118 și urm.; N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești*, în CI 20 (s.n. 3), 1947, p. 143.

[3] D. Dan, *Ctitoria hatmanului Luca Arbore*, în BCMI 19, 1926, p. 40.

[4] Cu hramul Tăierii Capului Sfântului Ioan Botezătorul (Episcopul Melchisedec, *O vizită...*, II, 1883, p. 67; E. Kozak, *op. cit.*, p. 116 și urm.; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI 18, 1925, p. 111 și urm.).

[5] Cu hramul Tuturor Sfinților (E. Kozac, *op. cit.*, p. 52–53; Gh. Balș, *op. cit.*, p. 178; P. Henry, *op. cit.*, p. 131).

Asemenea influență nu era un caz izolat; biserica mănăstirii Galata (1582–1583)[1], un triconc moldovenesc, ctitorie a lui Petru Șchiopul, include câteva amănunte semnificative: peretele dinspre gropniță și pronaos este înlocuit cu arcade ca la biserica episcopală din Curtea de Argeș, și tot ca acolo a primit și pronaosul de la Galata o turlă montată nu numai pe o dublare a sistemului de bolți moldovenești (ca la Zaharești), ci și pe o bază octogonală, sprijinită pe trompe. Fațada, articulată plastic cu brâu median și arcade oarbe, prezintă, la rându-i, o sinteză de motive moldovene și muntene.

În sfârșit, biserica Sf. Nicolae din comuna Aroneanu[2], lângă Iași (1593–1594), un triconc simplu, moldovenesc, se distinge și ea nu numai prin tripla arcadă dintre pronaos și naos, dar și printr-un pridvor cu arhivolte ușor treptate, amintind de profilurile din Țara Românească. Remarcabilă este și încercarea de a găsi un limbaj plastic și policrom (cu teracote smălțuite), care să înlocuiască zugrăveala fațadei.

În ceea ce privește detaliile decorative ale cadrelor de uși și de ferestre, continuă să predomine formele gotice târzii, conform modelelor introduse de pietrarii transilvăneni, îndeosebi bistrițeni. În vremea domniei lui Petru Rareș încep însă să pătrundă și forme ale Renașterii; sprâncene de cornișă deasupra ușilor interioare (prima oară la Probota), apoi cadre de uși cu profiluri în talon (curbă cu contra-curbă) și treptări dreptunghiulare (prima oară la Humor). Nu vor lipsi apoi nici combinații eclectice.

*

Mai modestă se prezintă evoluția arhitecturii ecleziastice românești din piatră din Transilvania și Banat, fapt ce se explică prin restricțiile impuse de autoritățile statale catolice împotriva „schismaticilor“ și a „ereticilor“, în special în anii 1352, 1356 și 1366. Asemenea restricții se vor mai impune și vor rămâne valabile și în secolele următoare, dar în anumite împrejurări ele vor fi încălcate, uneori chiar cu consimțământul regalității, fie pentru că situația locală concretă se dovedea mai puternică, fie pentru că rațiunile politice dintr-un anumit moment impuneau respectarea cultului ortodox, mai ales când interveneau, în calitate de ctitori, voievozii Țării Românești sau ai Moldovei.

În ambianța românească au rămas absolut predominante și în perioada aceasta bisericile de lemn, unele dintre ele pomenite în documente administrative. Tot din asemenea izvoare aflăm că uneori structurile de lemn erau parțial înlocuite cu structuri de piatră. În 1378 se pomenește de o astfel de biserică într-o comună bănățeană cu numele Valea. Asemenea exemplu, ca și știrile de mai târziu, din Moldova — conform cărora, cu ocazia înlocuirii bisericii de lemn cu una din piatră, prima a servit, în timpul construcției, ca schelă internă — ne lămuresc asupra împrejurărilor care au favorizat penetrațiile morfologice reciproce între structurile de lemn și cele de piatră sau cărămidă.

---

[1] I.D. Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române*, Timișoara, 1981, p. 218; V. Drăguț, *Arta românească*, I *(Preistorie. Antichitate. Ev mediu. Renaștere. Baroc)*, București, 1982, p. 247.

[2] N. Grigoraș, *Biserica Aroneanu*, în MMS 43, 1967, 7–8, p. 521–541.

În ambianța ctitoriilor românești prevalează, în mod firesc, bisericile-hală de tip tradițional, din zidărie de piatră brută, cu sanctuare dreptunghiulare (de exemplu, biserica Sf. Nicolae din Ribița, datată 15 iulie 6925 (1417). În această perioadă, bisericile-sală adoptă însă adeseori unele elemente gotice. Între acestea se numără sanctuarele pentagonale ale bisericilor Sf. Nicolae din Râșnov (pomenită la 1384), Sf. Gheorghe din Lupșa (1421?), Cuvioasa Paraschiva din Feleac (circa 1489), sanctuarele primelor două biserici fiind prevăzute și cu contraforturi. Bolți pe ogive de piatră din faza inițială păstrează însă numai naosul bisericii din Feleac, ogive ale căror profiluri dezvăluie prezența unui meșter dintr-un șantier clujean, fapt ușor explicabil la această ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Bolțile actuale ale bisericii din Râșnov sunt, în schimb, opera unor refaceri de pe la 1500.

Bolți tipic gotice târzii, pe nervuri dispuse în formă stelată, se mai văd în nava bisericii din Voivodenii Mari (circa 1500). Mai frecvente sunt unele detalii decorative de la tocurile de uși și ferestre, de pildă la biserica Maicii Domnului din Crișcior (circa 1404), la biserica Adormirii din Zlatna (naosul, circa 1424) și la biserica din Feleac[1]. Astfel de forme se întâlnesc și la clopotnița adăugată pe la mijlocul secolului al XV-lea bisericii din Ostrovu Mare, clopotniță acoperită cu o piramidă de piatră, conform tradiției ce dăinuiește în Țara Hațegului încă din secolul al XIII-lea.

Un caz aparte îl constituie santuarele formate dintr-o absidă patrulateră, cu muchie în axă, de pildă la biserica Sf. Nicolae din Bârsău[2] (către mijlocul secolului al XV-lea) și la capela castelului din Hunedoara (curând după 1446).

Alături de formele arhitectonice dezvoltate din particularitățile locale, apar în Transilvania și altele, determinate de relațiile cu Țara Românească și Moldova. Biserica fostei mănăstiri Prislop[3], din Țara Hațegului, este un reprezentant fidel al tipului Vodița II și poate fi considerată, conform tradiției, o ctitorie a călugărului Nicodim, din timpul pribegiei sau al peregrinării sale prin Transilvania (circa 1398–1404).

Alt exemplu de relații cu Țara Românească sau cu zona balcanică ni-l înfățișează nucleul inițial al bisericii Sf. Nicolae din Hunedoara[4], o clădire în cruce greacă „simplă“, asemănătoare bisericii din Hârtiești[5], databilă curând după privilegiul din anul 1458, prin

---

[1] Șt. Meteș, *Zugravii bisericilor române*, în ACMIT, 1926–1928, p. 1–168, aici p. 110 și urm.; S. Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor*, în ACMIT, 1929, p. 225 și urm.; I.D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX*^{e} *siècle*, Paris, 1932.

[2] S. Dragomir, *Ctitorii bisericii din Bârsău în județul Hunedoara*, în ACMIT 3, 1930–1931, p. 139–148.

[3] V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1929; Gh. Balș, *Despre biserica Prislopului*, în BCMI 24, 1931, p. 47–65.

[4] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 65 și urm.; p. 82 și 136–138.

[5] N. Ghika-Budesti, *Biserica din Hârtesti-Muscel*, în BCMI 27, 1934, p. 19–25; E. Lăzărescu, *Observații asupra bisericii din Hârtești*, în SCIA 9, 1962, p. 386–397.

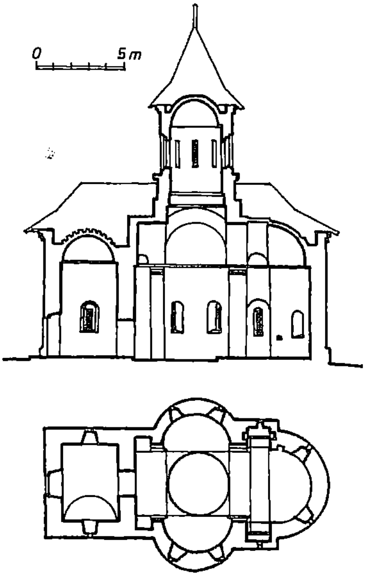

Fig. 164 Mănăstirea Prislop. Secțiune de plan.

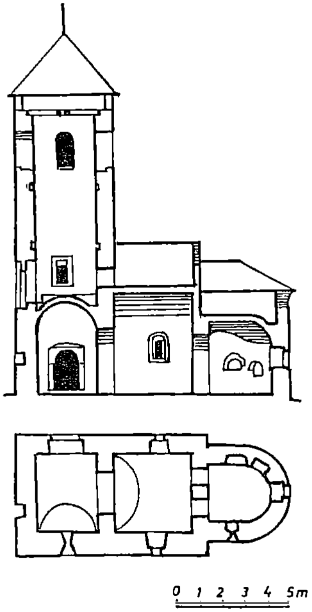

Fig. 165 Mănăstirea Râmeț, jud. Alba. Secțiune de plan.

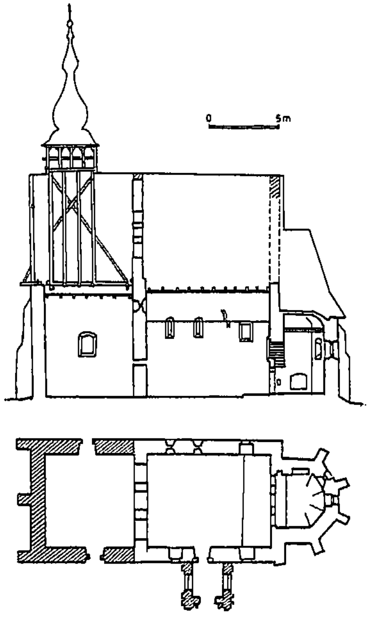

Fig. 166 Biserica *Sf. Gheorghe* din Lupșa, jud. Alba. Secțiune de plan.

care regele Matia Corvin permite „sârbilor și vlahilor" din Hunedoara să-și construiască o biserică nouă, „in loco pristino", unde fusese probabil o biserică de lemn. Biserica hunedoreană prezintă însă și unele particularități ce dovedesc colaborarea unui meșter format într-un șantier gotic transilvănean. Aceeași constatare se desprinde și din examinarea bisericii fostei mănăstiri din Vad, databilă probabil în vremea lui Ștefan cel Mare. Planul bisericii, un triconc precedat de un pronaos, este moldovenesc, dar absidele sunt semicirculare, iar cea a altarului e pentagonală și acoperită cu o boltă pe nervuri în formă stelată.

Prosperitatea orașelor se oglindește, între altele, și în activitatea șantierelor de construcții. Pe lângă lucrările de fortificare, orășenii, îndeosebi cei din așezările săsești, plănuiesc acum ridicarea unor biserici parohiale mari, reprezentative, clădiri ce

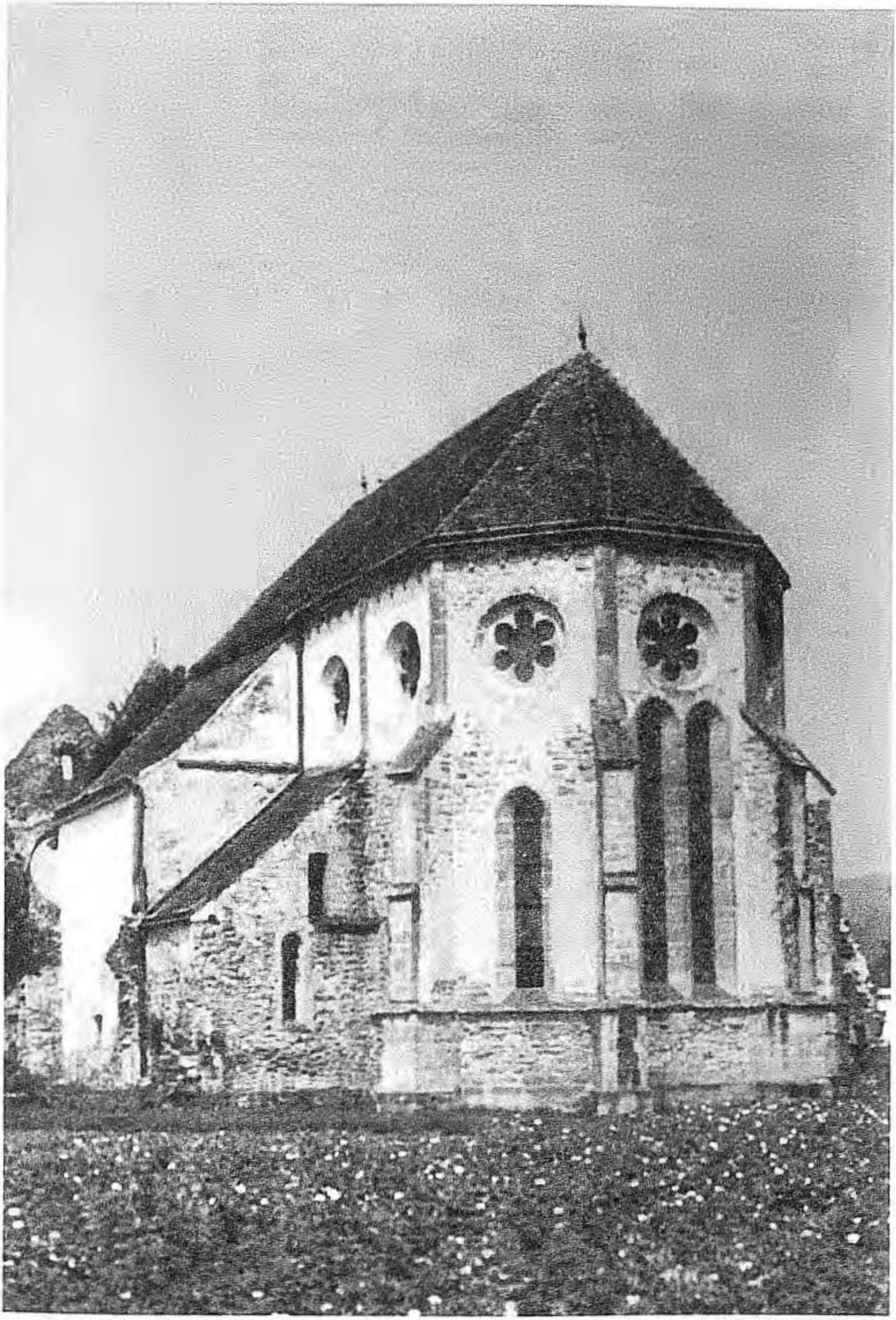

Fig. 167 Biserica mănăstirii Cârța-Făgăraș.

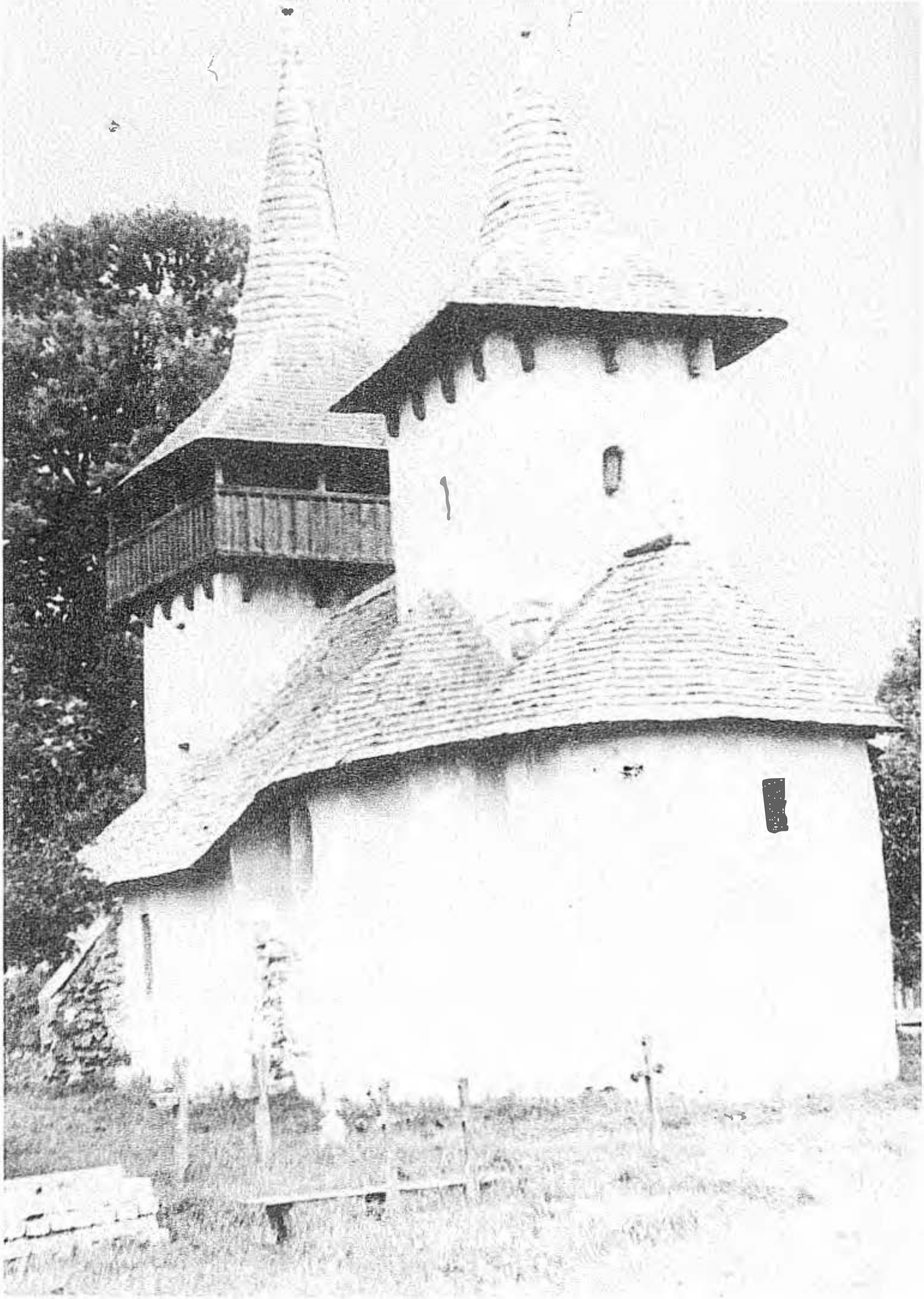

Fig. 168 Biserica din Gurasada, jud. Hunedoara.

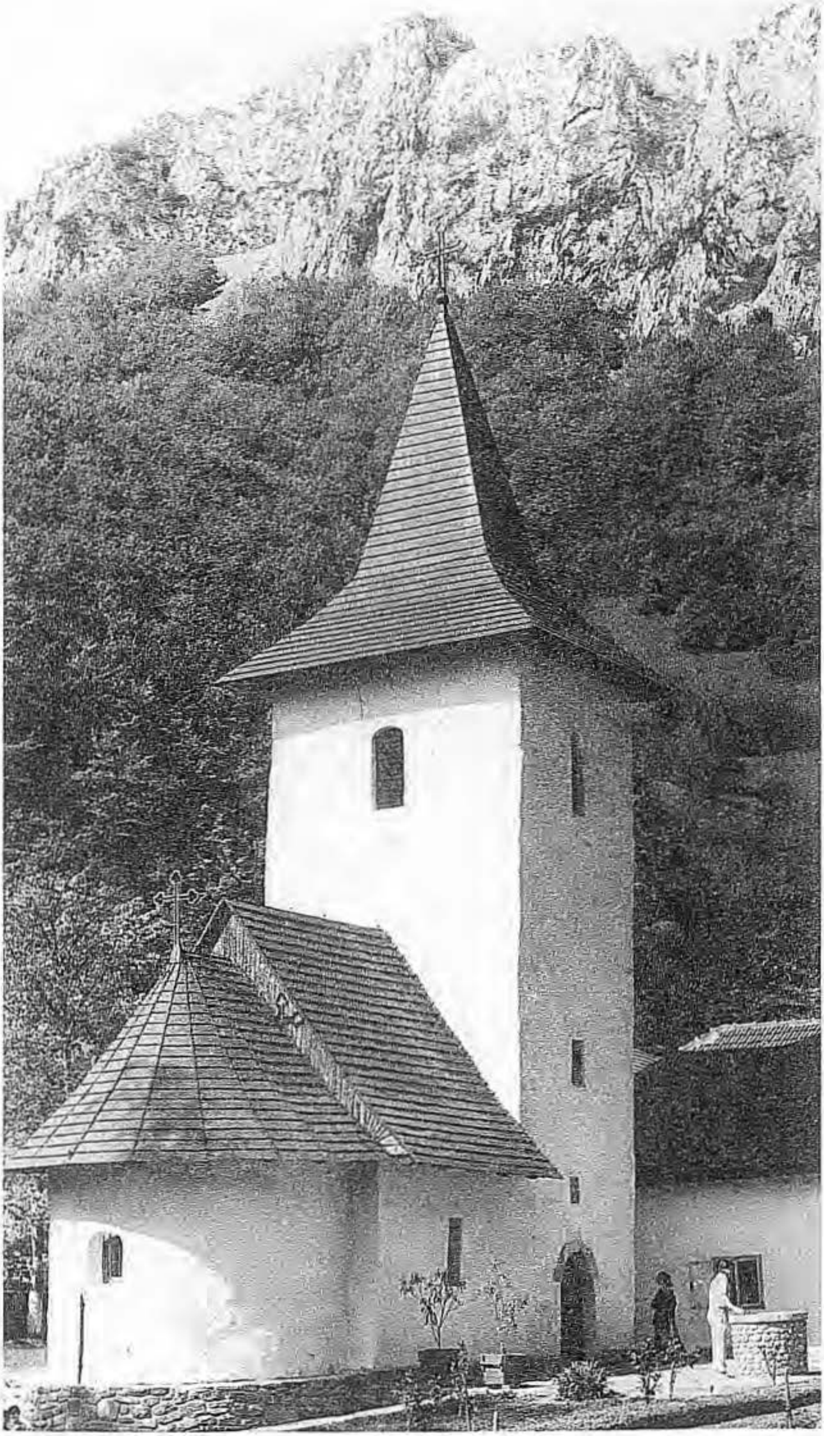

Fig. 169 Biserica mănăstirii Râmeț, jud. Alba.

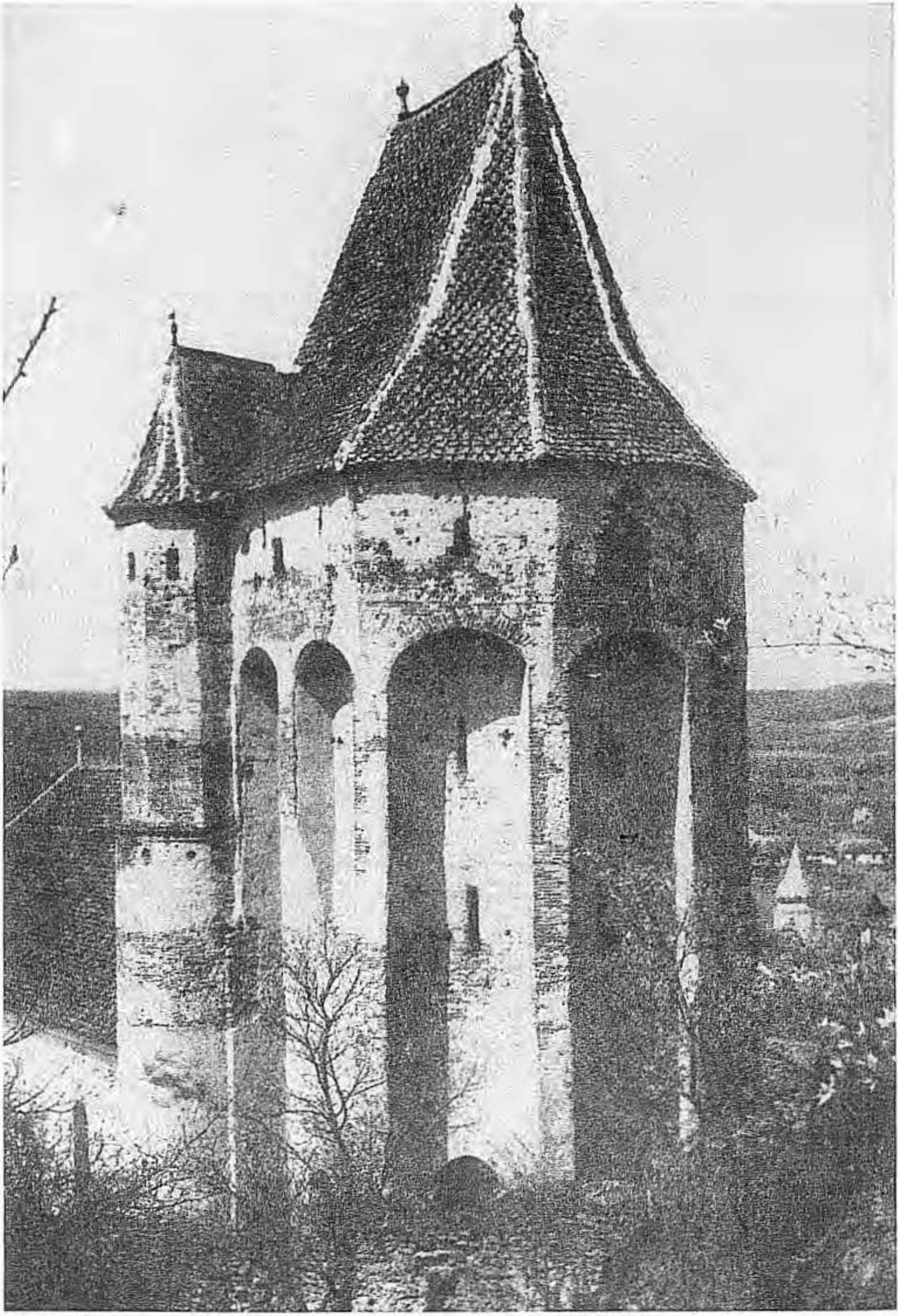

Fig. 170 Buzd. Biserica evanghelică cu fortificatia de pe la 1490–1495. Locasul clădit pe la începutul sec. XV.

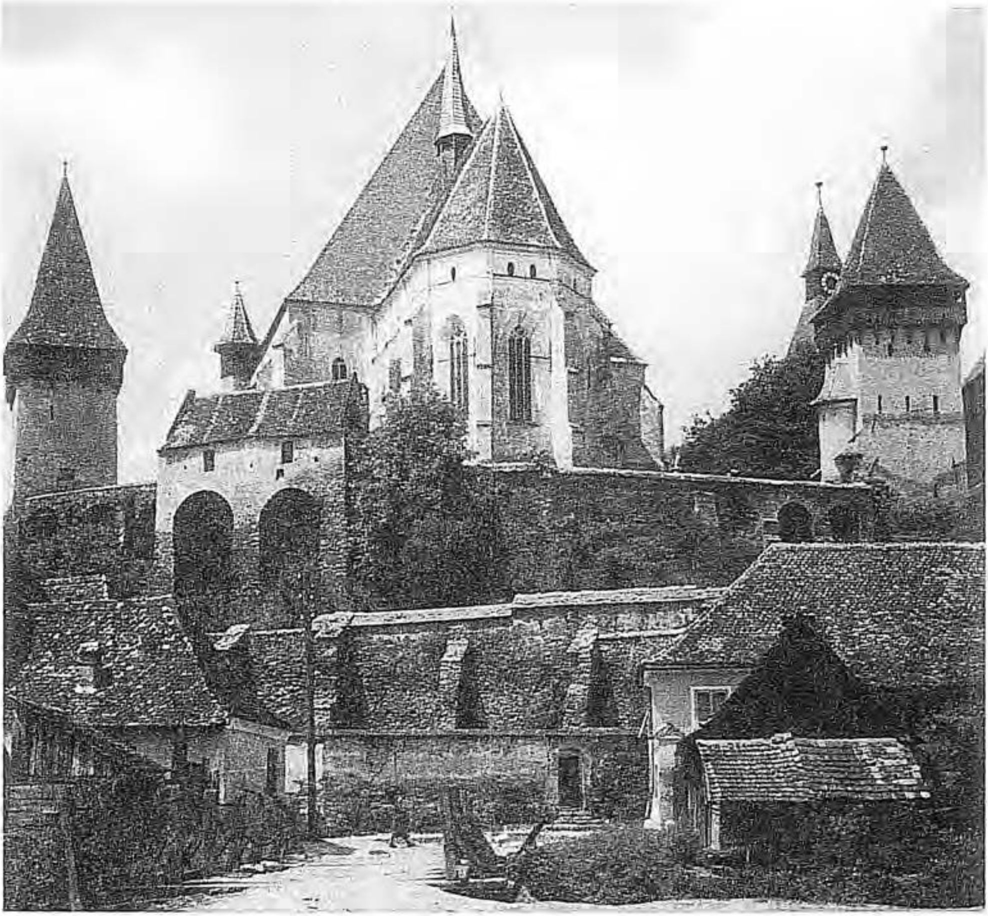

Fig. 171 Biserica din Cristian.

depășeau necesitățile imediate, precum și mijloacele disponibile. Se deschid, astfel, șantiere de construcții ce vor activa, cu întreruperi determinate de crize și de evenimente neprevăzute, adeseori mai bine de un secol, încât monumentele respective reflectă, fiecare în felul său, forme și faze stilistice, ce încep cu cele ale goticului matur și se termină cu cele ale goticului târziu, uneori cu elemente aparținând chiar Renașterii.

Exemple elocvente sunt biserica Sf. Arhanghel Mihail din Cluj[1] (o indulgență papală, menită să stimuleze strângerea fondurilor, datează din 1349) și biserica Sf. Maria din

---

[1] Emerich Mikó, *Einige Details über die Stadtpfarrkirche in Klausenburg*, în Mitteilungen der kais.-königl. Commission..., 10, 1865; J. Eszterházy, *A Kolozsvári szt. Mihály egyház* (Biserica Sf. Mihail din Cluj), în Archaeologiai Közlemények (Comunicări de arheologie), 3, Budapesta, 1863; L. Kelemen, *Biserica Sf. Mihail din Cluj*, în Boabe de grâu 4, 1933, p. 129–137; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*..., p. 223–227, 520–523.

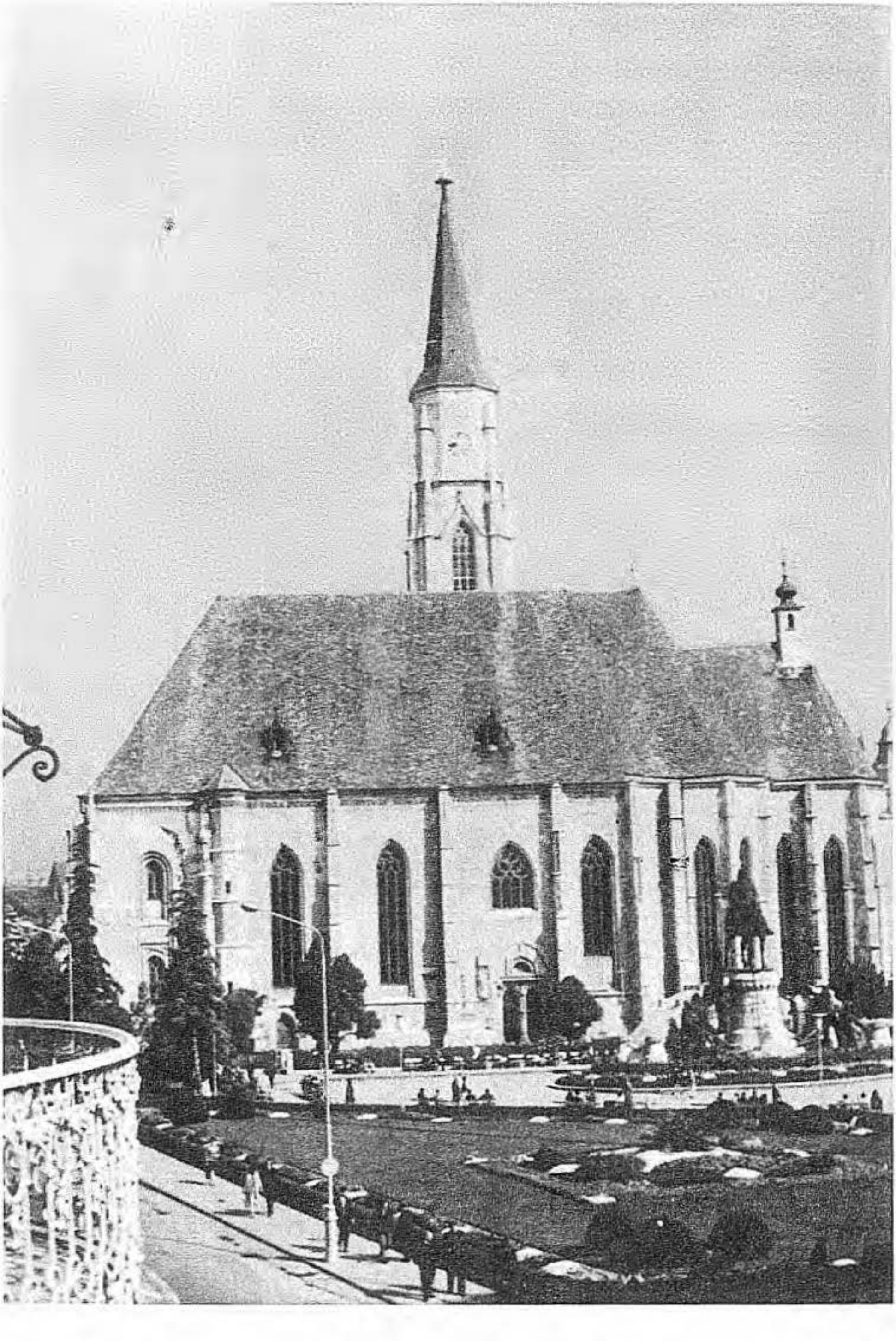

Fig. 172 Cluj-Napoca. Biserica *Sf. Mihail*, începută după 1349 și terminată în 1450.

Sibiu (din 1371 se plăteau lucrări la ferestrele corului), amândouă plănuite ca bazilici. În ambele cazuri s-a ridicat în prima fază corul (= sanctuarul), la Cluj încadrat de ambele laturi cu câte o absidiolă, la Sibiu precedat de un transept.

În opoziție cu construcțiile din Cluj și Sibiu, sebeșenii, hotărând și ei să-și înnoiască biserica parohială (1361–1382), au început prin a înlocui corul vechii bazilici cu unul de concepție nouă, compus dintr-o navă centrală înconjurată de un deambulatoriu, toate traveele având aceeași înălțime, deci un cor „hală".

La rândul lor, brașovenii, preluând ideea de a înlocui și ei vechea bazilică (cunoscută numai parțial, în urma unor sondaje arheologice) cu o biserică-hală, au inițiat prin 1363 construirea bisericii parohiale, cunoscută, după incendiul din 1689, sub denumirea de „Biserica Neagră".

În ultimii ani ai secolului al XIV-lea, se decid și clujenii în favoarea bisericii-hală și pregătesc lărgirea corului și a absidelor laterale față de viitorul cor al navelor-hală, prin intermediul unor pereți oblici. Din categoria bisericilor-hală mai însemnate, mai menționăm pe cele din Sighișoara (circa 1429–1483) și Moșna (circa 1480–1486), aceasta din urmă opera meșterului Andrei din Sibiu.

Doar sibienii s-au mulțumit cu lărgirea navelor centrale și cu ridicarea deasupra celei de sud a unei tribune (1424–1431), particularități ce se regăsesc și la biserica parohială Sf. Margareta din Mediaș (ante 1447–1488), al cărei șantier a depins de cel din Sibiu.

Preferința pentru tipul bisericii-hală, manifestată în această perioadă în ambianța catolică, se explică prin faptul că interiorul apare mai unitar, permițând predicatorului din amvon să domine mai ușor comunitatea. Până la urmă însă a biruit biserica-hală, tradițională — nu numai în ambianța românească, ci și în cea maghiară și secuiască — mai ales în mediul rural — preferată și de către ordinele monahale catolice, tocmai din cauza spațiului unitar. Între monumentele mai de seamă se numără actuala biserică reformată din Turda Veche (circa 1400), biserica dominicană din Sibiu (1478), actuala biserică reformată (fosta Sf. Ștefan) din Dej (jumătatea a doua a secolului al XV-lea și după 1500) și mai ales biserica reformată (fosta biserică a mănăstirii minorite) din Cluj (circa 1488–1494). Firește că aceste biserici-hală orășenești trebuiau să fie încăpătoare, fapt ce punea probleme serioase constructorilor. Regele Matia Corvin încredințase, în 1490, șantierul din Cluj, călugărului minorit Johannes, un expert care a reușit să boltească un naos larg de 15,33 m.

Împrejurărilor specifice existente în Transilvania secolului al XVI-lea li se datorește răsturnarea raporturilor de până acum, dintre șantierele construcțiilor ecleziastice și ale celor laice. De la 1556, secularizându-se averile bisericii catolice, aceasta nu a mai dispus de fonduri prea importante pentru a susține construcții de mare anvergură, ca până atunci.

În ambianța românească, înstrăinarea nobilimii, accentuarea intoleranței la adresa cultului ortodox, lipsit tot mai mult de apărători cu greutate politică, au avut ca urmare o scădere a numărului construcțiilor ecleziastice din piatră. Doar în urma intervențiilor și a ajutoarelor primite de la Neagoe Basarab (1520), Petru Cercel (1583) și Aron vodă (1594), s-a putut reface și amplifica treptat biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului[1] și s-au putut ridica, în cursul scurtei domnii a lui Mihai Viteazul, câteva clădiri de cult, între care o modestă catedrală în Alba Iulia; din rândul acestora se mai păstrează parțial biserica-sală ortodoxă din Ocna Sibiului, o clădire cu articulare a fațadei prin brâu și arcade oarbe, conform modelului curent din Țara Românească.

După începutul secolului pătrund în Transilvania tot mai insistent elemente ale Renașterii, deocamdată prin etape intermediare, prin șantierele din centrul Regatului ungar, unde colaborau, alături de meșteri italieni, și pietrari transilvăneni. Un exemplu bine păstrat este capela adăugată în 1512 catedralei romano-catolice din Alba Iulia de către canonicul Lázo[2].

Restaurarea și reclădirea parțială a bisericii parohiale (actuala biserică evanghelică) din Bistrița, în anii 1560–1563, a fost încredințată meșterului Petrus Italus, originar din Lugano. De fapt, frontonul fațadei de vest, decorat cu trei rânduri de colonete angajate, este inspirat din formele arhitecturii central- și nord-europene; în spiritul Renașterii sunt concepute doar portalul principal și portalurile din capetele de vest ale navelor laterale.

Clădirile ecleziastice menționate sunt însă excepții. În preajma frământărilor ce au dus la recepționarea confesiunilor reformate, nu s-au mai construit biserici, iar după desființarea și izgonirea ordinelor monahale catolice, numărul clădirilor religioase devenite disponibile depășea necesitățile. Evoluția arhitecturii transilvănene din secolele XVI–XVII, aparținând mediului orășenesc și feudal, se poate deci urmări numai pe baza clădirilor laice.

Principalul rezultat al pătrunderii curentului înnoitor al Renașterii în Transilvania îl constituie — pe lângă modernizarea și transformarea cetăților și a întăriturilor orașelor — o serie de castele pentru locuințele aristocrației.

O imagine a aspectelor goticului târziu și a tranziției spre formele Renașterii ne oferă complexul arhitectonic achiziționat și devenit, în 1545, sediu al primăriei din Sibiu[3]. Acest complex se compune dintr-o așa-zisă „casă-turn", cu parter și trei etaje. Planul clădirii este aproximativ pătrat, cuprinzând, la fiecare nivel, câte o singură încăpere, cele de la parter și etajul I având în centru un stâlp servind ca suport pentru bolțile în cruce, formând patru travee, în timp ce încăperea de la etajul al doilea este doar tăvănită. Etajul I este înzestrat și cu un burduf (a servit probabil drept capelă) montat pe console și acoperit cu o boltă pe nervuri în formă de plasă. O scară spiralică alipită clădirii face legătura între diferitele niveluri. Remarcabile sunt cadrele ferestrelor, mari, dreptunghiulare, cu

---

[1] Sterie Stinghe, *Istoria bisericei Șcheilor Brașovului*, Brașov, 1899; Candid C. Mușlea, *Istoria bisericii Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului*, I, București, 1943; N.C. Petranu, *Biserica Sf. Nicolae din Brașov și odoarele ei*, în AIINC 10, 1945.

[2] A. Hekler, *Ungarische Kunstgeschichte*, Berlin, 1937, p. 90 și 93: Jolán Balogh, *Az erdélyi renaissance*, I (*1460–1541*), Cluj, 1943, p. 60–62, 86–91, 233–241 (cf. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 558, n. 1).

[3] E.M. Thalgott, *Hermannstadt. Die baugeschichtliche Entwicklung einer siebenbürgischen Stadt* (*Dissertation-Danzig*), Sibiu, 1933; alte detalii bibliografice la V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 621, n. 1.

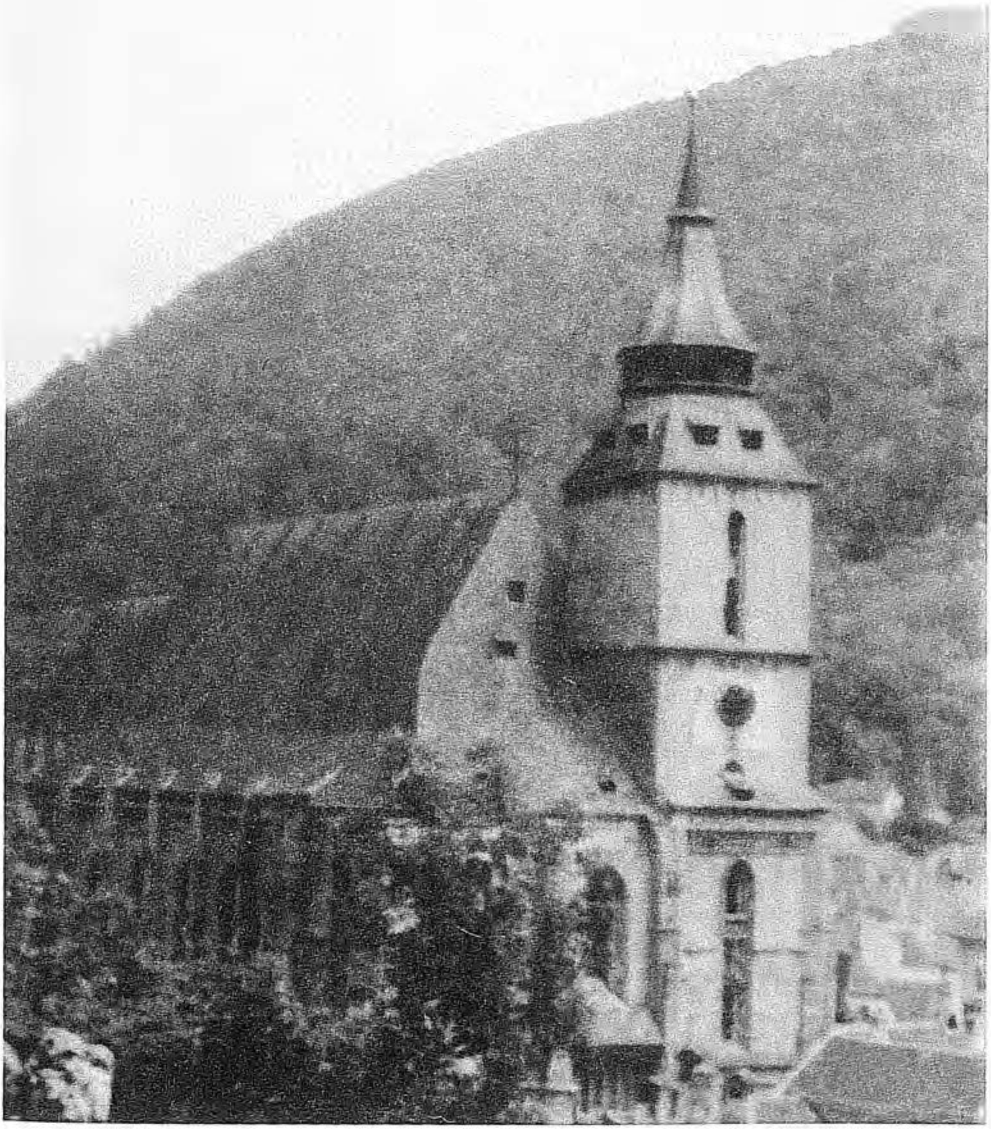

Fig. 173 Brașov. Biserica Neagră, începută în 1383 sau în 1385.

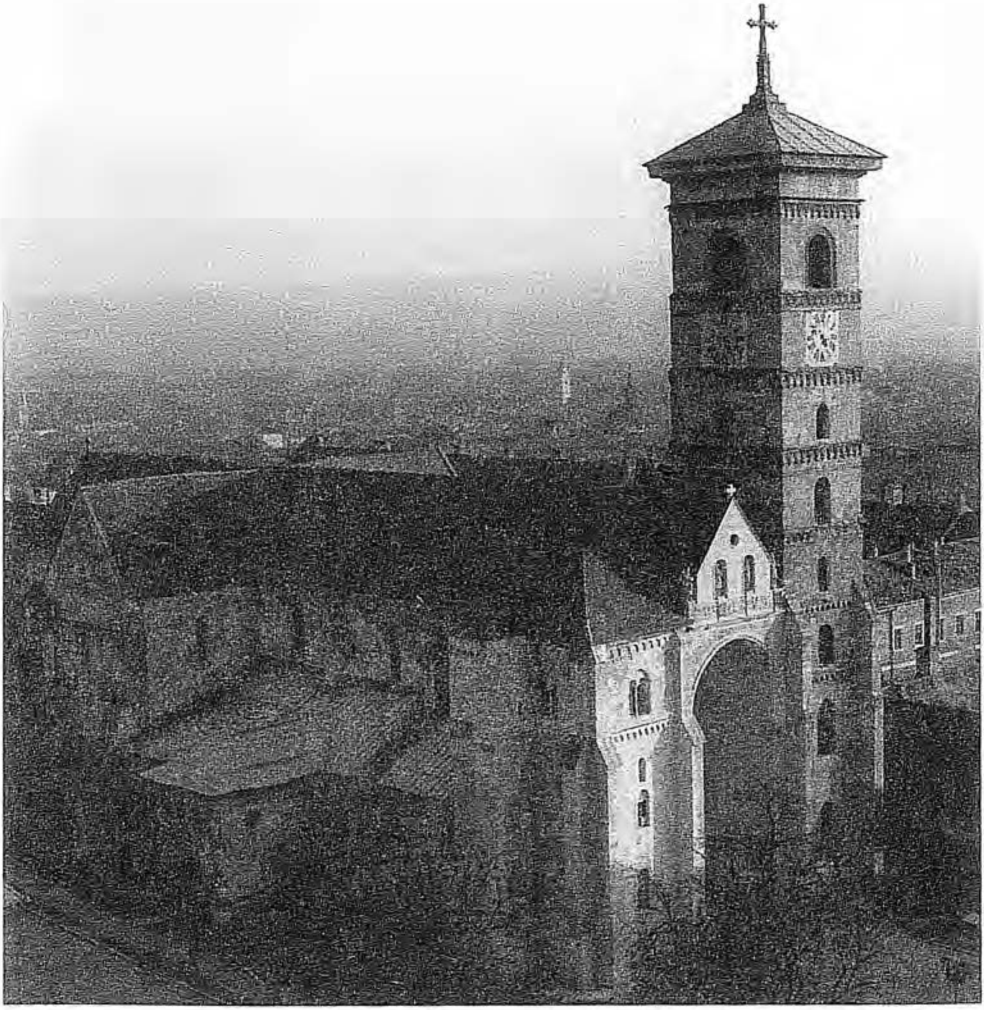

Fig. 174 Catedrala romano-catolică de la Alba Iulia.

menouri de piatră pe console treptate, iar la etajul al doilea cu chenare pe console în formă de scuturi bilobate.

Între elementele de clădiri gotice târzii, ce s-au păstrat din faza de tranziție și a Renașterii mai amintim, în Sibiu, portalul gotic (datat prin inscripție în 1502) al clădirii fostului capitlu catolic, în Cluj seria de portaluri și cadre de ferestre adunate în lapidarul Muzeului de Istorie din localitate; în Brașov s-au pus în valoare elementele din vechea „Casă a negustorilor" (1545), iar în Bistrița a fost restaurată „casa argintarului" (a doua jumătate a secolului al XVI-lea, acum muzeu județean), clădire cu o frumoasă fațadă cu elemente de Renaștere.

Altă categorie de clădiri profane sunt castelele nobiliare. Un astfel de castel se găsește la Gherla, plănuit de arhitectul „fondator" Domenico da Bologna pentru Ioan Zápolya și zidit (între 1541 și 1551) în continuare pentru episcopul-guvernator Gheorghe Martinuzzi. Acest castel se caracterizează prin planul dreptunghiular, cele patru bastioane în formă de pană, locuința la care urcă o scară liberă ducând spre o terasă, numeroase detalii (portalul, cadre de ferestre, steme) aparținând limbajului bolognez; bolțile și detaliile dovedesc că executanții au fost pietrari și zidari transilvăneni, majoritatea pietrarilor fiind probabil breslași din Cluj.

Asemănător celui de la Gherla este și planul fortificației castelului din Criș[1]. Foișorul cu arcade al corpului de locuință din interiorul curții poate fi datat pe bază de analogie (de pildă, cu foișorul castelului din Sárospatak, Ungaria), în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar turnul-donjon poartă data 1598. Incinta a suferit transformări radicale în secolul al XVII-lea, când i s-au alipit spre curte locuințe și clădiri gospodărești.

2. Sculptura

În materie de plastică din bronz, Transilvania se poate mândri cu cei doi fii ai pictorului german Nicolaus din Cluj, care semnaseră, la Praga, pe scutul statuii Sf. Gheorghe: „A.D. MCCCLXXIII hoc opus imaginis S. Georgii per Martinum et Georgium de Clussernberch conflatum est", adică „În anul Domnului 1373 a fost făcută această lucrare cu chipul Sf. Gheorghe de către Martin și Gheorghe din Cluj". După o ipotetică ucenicie într-un atelier de argintar clujean, cei doi frați s-au format ca plasticieni în cursul unei călătorii care i-a purtat, desigur, prin Italia, poate și prin Burgundia și prin Flandra; ei și-au însușit nu numai o măiestrie tehnică excepțională, dar au contribuit și la evoluția plasticii figurative pe plan european. Dintre monumentele realizate de cei doi meșteri, cele de la Oradea (trei figuri de regi unguri, 1370, monumentul ecvestru al regelui Ladislau, 1390) au fost distruse de turci (1660). S-a păstrat însă statuia Sf. Gheorghe luptând cu balaurul, lucrare executată la comanda împăratului Carol al IV-lea pentru curtea castelului imperial din Praga. Compoziția este complexă, dramatică, desfășurată într-un spațiu eliptic închegat, cu unele sublinieri plastice realiste, calități cu totul reînnoitoare[1].

---

[1] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 612.

Hotărâtoare pentru evoluția plasticii transilvănene a fost însă sculptura în piatră și în lemn. Noua mentalitate orășenească se afirmă acum și în tematică, de pildă pe capitelurile corului bisericii Sf. Mihail din Cluj (circa 1370–1390). Alături de ilustrarea păcatelor cu subiecte inspirate din Biblie sau din Apocalipsa și a ispășirii prin rugăciune, se exemplifică mântuirea pe calea activității productive sau creatoare și a învățăturii în spiritul tradiției active a monahismului apusean și a Bisericii catolice, depășind orientarea precumpănitor mistică și contemplativă a Bisericii ortodoxe, de factură bizantină. Reliefurile acestea descriptiv-narative se disting prin firescul mișcărilor și prin trăsături realiste, elaborate în limita morfologiei gotice. În aceeași ordine de idei trebuie amintite și capitelurile bisericii evanghelice din Feldioara (circa 1420–1430), unde se povestește pe larg lupta Sf. Gheorghe cu balaurul și eliberarea principesei[2], iar apoi, sugestiv, scena cu Iisus cu învățații din templu, aceasta din urmă cu o vervă ce se regăsește și într-un relief de pe turnul Bisericii Negre din Brașov (pe la mijlocul secolului al XV-lea)[3].

Mai tradițional și mai greoi, reprezentant tipic al stilului zis „molatec“ de la sfârșitul secolului al XIV-lea și mai ales din prima jumătate a secolului al XV-lea, apare grupul *Răstignirii* din capela Crucii din Sibiu, semnat de „Petrus Lantregen von Oesterreich“, datat 1417[4]. La fel se prezintă și figurile de sfinți plasate în edicule, decorând interiorul și exteriorul bisericilor. La Sebeș se disting, prin individualizare, câteva măști de pe consolele din cor, și la fel, la Biserica Neagră din Brașov, câteva figuri, ca cea a „plebanului“, sau a „apostolului Petru“[5].

O realizare de o remarcabilă expresie interioară e grupul *Pietà* din Sibiu (Muzeul Brukenthal)[6], databil către 1420, operă strâns înrudită cu sculpturile din categoria denumită a „Madonelor frumoase“, provenite din Austria și din Boemia. Din primele decenii ale secolului al XV-lea se păstrează și două statuete de lemn, reprezentând-o pe Maria cu pruncul în brațe, una în fosta biserică franciscană din Sibiu, alta provenind din Cisnădioara, acum în Muzeul Brukenthal. Statueta din Cisnădioara se aseamănă cu Maria din grupul Bunei Vestiri a meșterului din Grosslobning (circa 1415), în Carintia. Relații cu sculptura altarelor de lemn din Slovacia atestă, în schimb, tripticul din Boian

---

[1] Lázár Béla, *Kolozsvári Márton es György művészete* (Arta lui Martin și Gheorghe din Cluj), în AÉ 36, 1916, p. 82 și urm.; W. Pinder, *Die deutsche Plastik vom ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance* (*Handbuch der Kunstwissenschaft*), I, Potsdam, 1929, p. 88–91; G. Dehio, *Geschichte der deutschen Kunst*[4], II, Berlin, 1930, p. 104; *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, hrsg. von V. Roth, Sibiu, 1934, p. 117 (*apud* V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 316–319); reproducere și în *Istoria artelor plastice*, I, București, 1968, fig. 196.

[2] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 328–331 (cu fig. 285 de la p. 331).

[3] Ed. Morres, *Biserica Neagră*, în Boabe de grâu 1, 1930, p. 532; *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*…, p. 105–106 (cf. V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 732).

[4] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 327 și 329, fig. 283.

[5] *Ibidem*, p. 322 și urm., p. 327, fig. 281.

[6] *Ibidem*, p. 328, fig. 282.

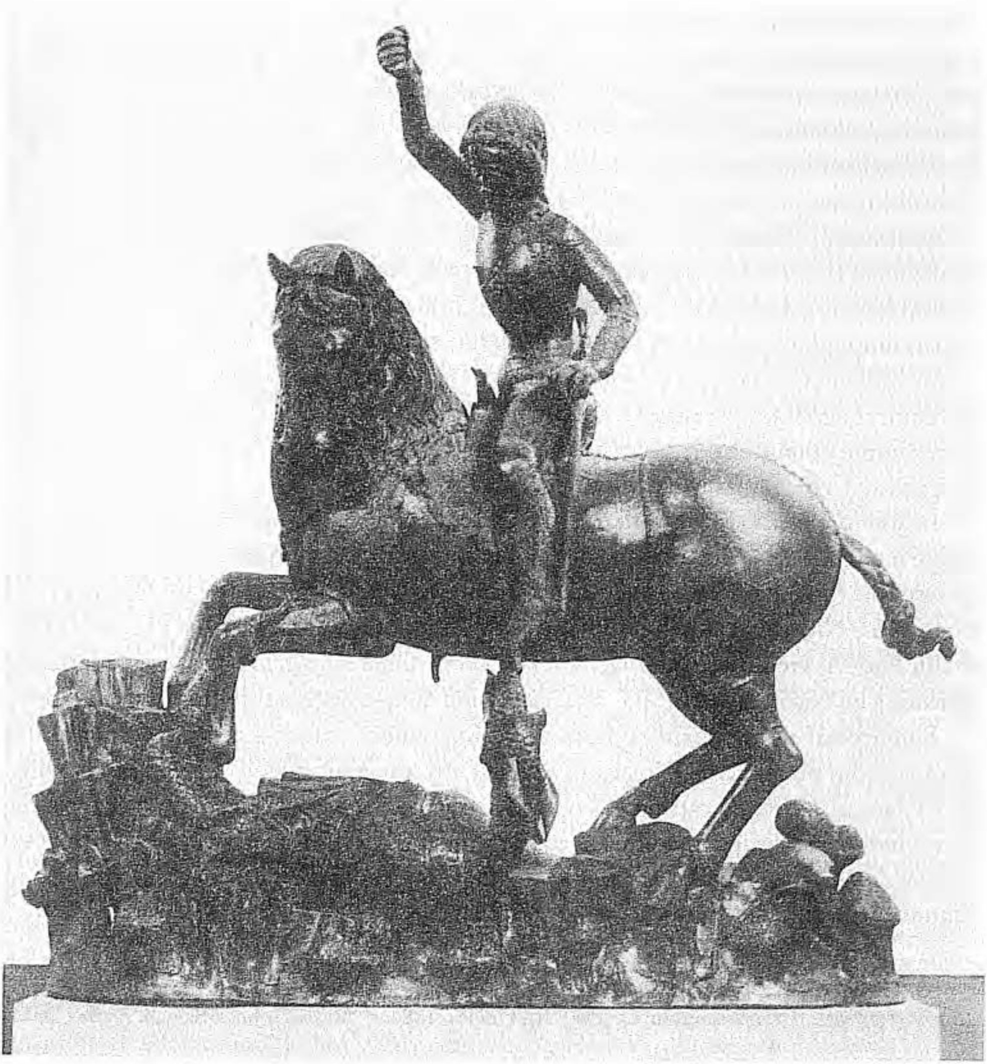

Fig. 175 *Sf. Gheorghe* – operă a fraților Martin și Gheorghe din Cluj. Statuie ecvestră la Praga.

(Muzeul Brukenthal). Reliefurile plate ale acestuia o reprezintă pe Maica tronând cu pruncul în poală, iar pe panourile din jur scene legate de copilăria lui Iisus[1]. Înrudiri cu altarul din Lomnica (Slovacia, circa 1430) justifică datarea în anii imediat următori.

Revenind la sculptura în piatră, trebuie menționate câteva epitafuri de episcopi, cu reprezentarea defunctului în relief, păstrate în catedrala catolică din Alba Iulia și în cea din Oradea (lespedea lui Andrea Scolari, 1426)[1]. Mai deosebit este monumentul funerar în formă de sarcofag, decorat cu muluri gotice flamboaiante și cu figura defunctului culcată pe capac (aproape complet distrusă) din catedrala catolică din Alba Iulia, dedicat de către guvernatorul Iancu de Hundoara (deci după 1446) fratelui său Ioan[2]. Din rândul acestei categorii de monumente, de care se leagă și apariția primelor elemente renascentiste din Transilvania, cele mai izbutite par a fi, tot în această catedrală, fragmentele sarcofagelor lui Ladislau de Hunedoara (capacul cu reprezentarea defunctului) și al lui Iancu de Hunedoara (lespezile laterale ilustrând, de o parte, luptele cu turcii, de alta întoarcerea victorioasă cu prizonieri), executate probabil prin anii 1480–1490 de către un meșter italian din regiunea alpină, evident la comanda regelui Matia Corvin[3].

---

[1] *Ibidem*, p. 333–335, cu fig. 289 și 290.

În ambianța mai modestă a orășenilor se răspândește, în cursul ultimelor decenii ale secolului al XV-lea, tipul de epitaf decorat cu insigne heraldice și cu înflorituri decorative (de exemplu epitaful lui I. Mikola, 1471, Muzeul de Istorie din Cluj-Napoca, cel al lui G. Hecht, 1496, ferula bisericii evanghelice din Sibiu)[4].

În arta românească, sculpturii îi revine un rol limitat; cu destinație decorativă și simbolică se întâlnește pe fațada bisericii de la mănăstirea Cozia și cu aceeași destinație ea apare pe lespezile funerare. Motivul central al „arborelui sacru" se găsește pe un mormânt din biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, atribuit ipotetic fie lui Vladislav I, fie lui Radu I; vrejurile cu motive florale și semipalmate, formând bordura pe lespedea funerară a lui Nicolae Alexandru (1364) din Câmpulung-Muscel, aparțin tradiției bizantine[5].

Din aceeași sursă provin și motivele ce împodobesc câmpul central al epitafurilor domnești din biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, executate în anii 1479–1480, la comanda lui Ștefan cel Mare, de către pietrarul ceh ce semnează „M(ag)ist(e)r Ian"[6]. Sculpturile meșterului Jan se disting însă prin varietatea combinațiilor și suplețea execuției. Mormântul Mariei de Mangop (curând după 1477), aflat la gropnița mănăstirii Putna, îmbină, în schimb, forme gotice cu unele ale Renașterii[7].

---

[1] I. Henszlmann, *Die alten Kathedralen von Grosswardein*, f.l., f.a., p. 22; Vincze Bunyitay, *A váradi püspökség története* (Istoria scaunului Oradea), III, Oradea, 1884, p. 110–112; Jolán Balogh, *Andrea Scolari váradi püspök mecenási tevékenysége* (Activitatea de mecenat a episcopului de Oradea Andrea Scolari), în AÉ 40, 1923–1926, p. 177 (*apud* V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 314–315).

[2] L. Eber, în AÉ 24, 1904, p. 332 și urm.; A. Hekler, *Ungarische Kunstgeschichte*, Berlin, 1937, p. 95 (apud V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 738–739, cu fig. 696–698).

[3] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 739.

[4] *Ibidem* (și p. 740, fig. 699–700).

[5] *Ibidem*, p. 337, fig. 293 (și P. Chihaia, *Curtea domnească din Câmpulung-Muscel*, în Idem, *Artă medievală*, I (*Monumente din cetățile de scaun…*), p. 169–179; 332, fig. 56; 318, fig. 2, 3, 4; M.A. Musicescu, în *Istoria artelor plastice…*, I, p. 170–172.

[6] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare…*, p. 278–281; N. Iorga, Gh. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, p. 57–58.

[7] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 715, fig. 665 (cf. Melchisedec, *O vizită la câteva biserici…*, p. 257; E. Kozak, *op. cit.*, p. 82–83; C.A. Romstorfer, *Die Fürstengräber in der gr.ort. Klosterkirchen Putna*, în Jahrbuch des Bukoviner Landesmuseums 12, 1904, p. 26; Gh. Balș, *op. cit.*, p. 243; 273–274).

Cu totul excepțională apare lespedea culcată a defunctului, găsită la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș (acum la Muzeul Național de Artă, București), atribuită jumătății a doua a secolului al XIV-lea. Formele sunt simple, volumul e accentuat, dar estomparea detaliilor nu permite alte precizări decât presupunerea că epitaful imită un model în genul lespezii funerare a comitelui Laurentius din Câmpulung-Muscel (circa 1300, distrusă)[1].

Unicate sunt, în sfârșit, canaturile de la paraclisul Buna Vestire de la Snagov, ctitorie a lui Vladislav al II-lea, din 1453, împodobite cu reprezentări figurative (Buna Vestire, patriarhi, sfinții călări Gheorghe și Dumitru), în stil specific bizantin, dar și cu motive ornamentale ce amintesc repertoriul oriental[2].

Ca și în trecut, plastica figurativă predomină în ambianța catolică. Un capitol important îl formează sculptura în lemn, profund influențată de opera lui Vit Stoss, mai ales de cea executată la Cracovia. Exemple grăitoare în acest sens sunt două crucifixe sculptate probabil la Sibiu, ajunse apoi, în cursul secolului al XVIII-lea, unul în fosta biserică franciscană din Cluj, altul la Viena, donat, în 1708, bisericii minoriților din Alserstrasse. Asemenea înstrăinări de opere religioase din bisericile confesiunilor protestante transilvănene nu sunt cazuri cu totul izolate. Alt exemplu este statueta Mariei, figură centrală a *Arborelui lui Iseu* din scrinul altarului poliptic al bisericii evanghelice din Sebeș (circa 1524), răpită de contele Kornis și înlocuită, în Sebeș, cu o copie. Originalul a fost descoperit într-o fostă capelă a contelui, în satul Coroiu (jud. Mureș). Examinând reliefurile de pe canaturi ale acestui altar ilustrând legenda nașterii lui Iisus, se pot recunoaște particularități formale — îndeosebi în sistemele de cute — care atestă relații cu opera meșterului Paul din Levoča, și el un reprezentant al școlii lui Stoss. Dăinuirea morfologiei stossiene până prin anul 1530 (sculpturile altarului din Jimbor, acum la Muzeul de Artă din Cluj-Napoca) se explică și prin faptul că unul din fiii ilustrului meșter, pictorul Johann Stoss († 1530) se stabilise în Sighișoara și din atelierul său au provenit o serie de altare poliptice. Un alt fiu, Vitus Stoss junior, se stabilise la Brașov, dar despre activitatea acestuia nu știm decât că între 15 decembrie 1522 și 23 ianuarie 1523 se aflase la Curtea de Argeș, la solicitarea lui Radu de la Afumați.

Tradiția gotică domină în primele decenii ale secolului al XVI-lea și în sculptura în piatră (de exemplu figura Sf. Nicolae din fațada casei parohiale evanghelice din Bistrița, circa 1500, Madona din fațada actualei biserici ortodoxe din Cluj-Mănăștur, circa 1520–1530). Stilul și particularitățile stossiene se regăsesc în reliefurile amvonului bisericii evanghelice din Biertan (circa 1523), operă probabilă a pietrarului brașovean Ulrich[3].

Decorul plastic al capelei Lázo din Alba Iulia dezvăluie, în schimb, influențe ale Renașterii, atât în ceea ce privește programul figurativ (personaje și scene din *Vechiul* și

---

[1] E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în SCIA 4, 1957, 1–2, p. 109–127.

[2] *Istoria artelor plastice...*, I, fig. 256.

[3] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 734–737, fig. 691–692; 694–695.

Noul Testament, alături de figuri din mitologia antică, simbolizând noțiuni etice creștine), cât și particularitățile stilistice, grefate însă, ca și în cazul arhitecturii acestei capele, pe reminiscențe gotice[1].

Un exemplu al profunzimii decorative ce a caracterizat într-o primă fază limbajul plastic al Renașterii din regiunile de la nordul Alpilor, din Germania de sud și Austria, ne oferă cadrul ușii de la sacristia bisericii Sf. Mihail din Cluj. Pe usciori, lintel și coronamentul arcuit reliefurile reprezintă jocuri și hore de copilași nuzi, motive ornamentale (frunziș, volute, stemele Clujului și a ctitorului), alături de data 1528, iar în lunetă apare bustul-portret al unui personaj ce ține în mâini o carte deschisă, reprezentându-l, deci, pe ctitorul portalului, pe preotul Johannes Clyn, după cum precizează inscripția.

În ambianța laică, în cadrul arhitecturii orășenești și a castelelor nobiliare, sculpturii figurative nu-i revine decât un rol minor. Relieful de lângă portalul castelului din Gherla, datat 1542, înfățișează stema lui Martinuzzi, purtată de două genii înaripate. Acest motiv heraldic, specific Renașterii, trebuie să se fi răspândit mai devreme în Transilvania, îndeosebi în zona Bistriței, devenită, după 1529, feudă moldovenească; așa se explică prezența celor două genii purtând stema Moldovei ce decorează pisania din anul 1535 a bisericii Sf. Dumitru din Suceava.

Un domeniu în care sculptura în piatră decorativă, uneori și figurativă, era în mod curent solicitată, a fost cel al lespezilor funerare. Pe la începutul secolului al XVI-lea apar o serie de epitafuri în marmură roșie, importate din zona centrală a Regatului ungar. Caracteristica acestor epitafuri o constituie elementele decorative specifice Renașterii, concentrate în jurul motivului heraldic.

O fază mai târzie și mai evoluată o reprezintă epitaful de bronz al lui Petrus Haller von Hallerstein (1569, ferula bisericii evanghelice Sibiu), probabil o piesă din import Nürnberg. Exemple mai modeste ale acestui tip, executate în piatră, în atelierele locale, se compun din chenar, încadrând, în câmpul central din partea de sus stema, în partea de jos inscripția (de pildă epitaful Zamfirei, fata lui Moise voievod, 1580, în biserica fostei mănăstiri ortodoxe Prislop)[2].

Excepționale, inspirate fără îndoială de monumentele funerare ale Hunedoreștilor sunt sarcofagele reginei Isabella (†1559) și al principelui Ioan Sigismund (†1571), aflate în catedrala romano-catolică din Alba Iulia[3]. Limbajul formal este însă deosebit; pe capac apare figura culcată a defunctei, respectiv a defunctului, într-o atitudine ce s-ar vrea degajată, picior peste picior; reliefurile de pe latura frontală reprezintă un vast peisaj, în care se desfășoară, pe sarcofagul Isabellei, povestea bunului samarinean, iar pe cel al lui Sigismund, o scenă de război.

---

[1] *Ibidem*, p. 558 și urm.; p. 743–477.

[2] *Istoria artelor plastice*..., I, fig. 429.

[3] *Ibidem*, fig. 430.

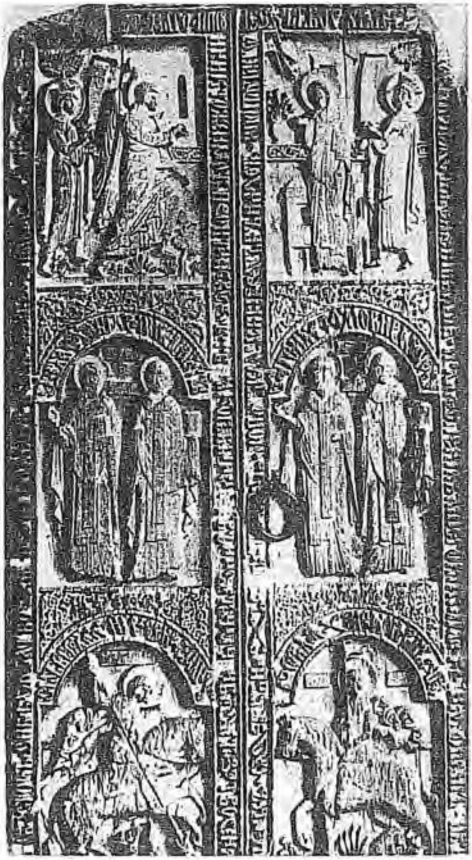

Fig. 176 Ușile împărătești de la biserica mănăstirii Snagov, sec. XV.

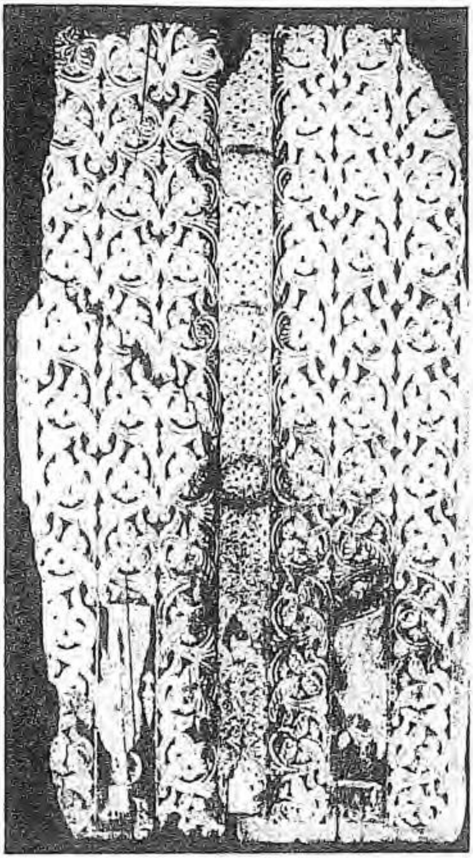

Fig. 177 Ușile împărătești de la biserica mănăstirii Cotmeana, jud. Argeș, sec. XVI.

În Moldova, se păstrează câteva morminte așezate sub baldachin. La Putna, baldachinul mormântului lui Ștefan cel Mare (păstrat parțial, restaurat) repetă formele celui al mormântului Mariei de Mangop; baldachinele de peste mormintele lui Luca Arbore (1503, biserica din Arbore) și Bogdan cel Orb (circa 1517, biserica mănăstirii Putna) au forme gotice, cu arcuri în acoladă. Pe sarcofagul pe care și l-a comandat Ștefan cel Mare, un monument excepțional din punct de vedere calitativ, au fost folosite atât motive orientale (Arborele sacru, pe fața lungă), cât și gotice (vrejuri și semipalmete cu frunze de stejar și ghindă, pe capac), într-un relief plat, decupat[1].

În mod obișnuit predomină însă repertoriul ornamental al epitafiilor de la sfârșitul secolului al XV-lea, supus însă unor reelaborări, cu infinite variante. Nuanțări plastice mai subtile se găsesc pe lespedea Mariei, ultima soție a lui Ștefan cel Mare (biserica mănăstirii Putna)[1], iar elaborări mai schematice se întâlnesc pe lespezile membrilor familiei Tăutu în biserica din Bălinești (între 1494 și 1511)[2]. În continuare apar și motive florale, inspirate din țesături, din brocarturi, folosite uneori ca acoperăminte de mormânt. Asemenea motive se găsesc pe lespezile lui Ștefan Rareș (1552, biserica mănăstirii Probota), a Teofanei, fata lui Alexandru Lăpușneanu (1560–1561, biserica mănăstirii Slatina)[3] etc.

---

[1] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 717–721, cu fig. 668, 670 și 672.

În Țara Românească predomină, în schimb, formele geometrice sau geometrizate, în genul sculpturilor decorative de pe fațadele bisericii mănăstirii Dealu și de la biserica mănăstirii Argeș. Ca motiv principal servește crucea înfiptă peste un craniu, aluzie la mormântul și la mântuirea lui Adam, de pildă pe lespedea lui Neagoe Basarab, în biserica din Curtea de Argeș. Tot aici, pe lespedea lui Radu de la Afumați (1529), sub rozeta cu cruce, este reprezentat, în mod cu totul excepțional, sub forma unei siluete decupate, voievodul călare, cu mantaua fluturând în vânt. O replică stângace a acestui motiv se păstrează pe lespedea lui Albu Golescu (1574), în biserica din Vieroș-Argeș[4].

3. Pictura

Numeroase sunt mărturiile fragmentare privind pictura murală, dar ansamblurile care să ofere imagini mai închegate sunt puține. Din acest punct de vedere, un exemplu important îl constituie pictura bisericii domnești din Curtea de Argeș, pictură recuperată în mare parte de sub repictările din 1750, din 1827 și prin cele ulterioare. Programul iconografic corespunde concepțiilor și indicațiilor liturgice curente în ambianța bizantină și sârbească din prima jumătate a secolului al XIV-lea și include și câteva teme relativ rare, chiar unele amănunte ce nu se mai întâlnesc în altă parte, ca, de pildă, *Cortegiul căpeteniilor celor 12 seminții*, care încadrează, în absida altarului, scena *Cortul mărturisirii*, sau reprezentarea, în proscomidie, a Mormântului sfânt[5].

Alături de compoziții solemne, monumentale, cum este, de exemplu, reprezentarea Maicii Domnului Platytera (Atotcuprinzătoare) din semicalota altarului, apar altele, înviorate prin intercalări dinamice (de ex., scenele cu copii din friza Înmulțirii pâinilor). Asemenea intercalări, ca și anumite figuri și fizionomii (unii îngeri din scena Sf. Mormânt sau soldații din scenele Patimilor) evocă ilustrații antice.

---

[1] *Ibidem*, p. 727, fig. 682.

[2] *Ibidem*, p. 716, fig. 666; p. 725, fig. 679 și 680; I.D. Ștefănescu, *L'Église de Bălinești*, în BCMI 37, 1944, p. 7–40, pl. 1–25.

[3] N. Ghica-Budești, Gh. Balș, *Mănăstirea Probota*, București, 1909; Corina Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, București, 1967; St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, București, 1905, p. 165; N. Iorga, *Trei chipuri din veacul al XVII-lea*, în CL 39, 1905, 1, p. 115.

[4] *Istoria artelor plastice...*, I, fig. 252 și 253.

[5] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 346–347 (fig. 301–302) și urm.; O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș, texte et album*, Paris, 1931.

Nu lipsesc nici eforturile de a individualiza și intensifica expresia psihică a unor personaje (de pildă, figura lui Ioan Gură de Aur din semicalota altarului) sau de a portretiza veridic, prin trăsături particulare și prin costum, pe ctitorul Nicolae Alexandru în scena *Deisis* (Intercesiunea) din luneta portalului dinspre naos[1].

Pe baza portretului lui Nicolae Alexandru și a lui Vladislav-Vlaicu (acesta complet repictat) și al inscripției ce îl întovărășește (păstrată nealterată), în care Vladislav se intitulează „domn al Vidinului“ (titlu purtat numai în anul 1369), executarea picturii de către meșteri proveniți mai probabil din ambianța macedoneană-sârbească poate fi încadrată în intervalul 1352–1369.

Ca reprezentantă a unui curent opus, cultivat în ambianța monahală, poate fi considerată pictura murală păstrată în pronaosul bisericii din mănăstirea Cozia, datată, prin inscripția păstrată fragmentar, în anul 6894 (1386). Alături de scenele stereotipe, ilustrând cele șapte sinoade ecumenice, viziunea Sf. Petru din Alexandria și Imnul Acatist, este zugrăvită, în registrul de jos, „teoria“ sfinților. Nota distinctivă a acestei picturi o constituie simplificările compoziționale, sublinierea caracterelor hieratice, precum și figurile alungite și spiritualizate ale pustnicilor[2].

Despre începuturile picturii în Moldova avem câteva știri documentare: un hrisov din jurul anului 1416 îi pomenește pe meșterii Nichita și Dobre, iar altul, din 30 mai 1443, amintește de un meșter cu numele de Ștefan. Primilor doi le cerea Alexandru cel Bun zugrăvirea fie a unor biserici, fie a unei case domnești; aflăm astfel și despre practicarea unei picturi murale destinate mediului civil, evident cu scop reprezentativ.

Cele mai vechi picturi păstrate, cele din biserica din Lujeni[3], databile din 1452, dezvăluie influențe stilistice complexe balcanice și ruse, frăgezimea fizică și spirituală a unor figuri de sfinți evocând particularități caracteristice ambianței lui Andrei Rubliov. Fragmentele de pictură din pronaosul bisericii de la Dolhești, anterioare anului 1481, probează unele asemănări iconografice cu registrele de figuri de sfinți pe care le-am întâlnit la Densuș[4].

Despre înjghebarea unui program specific, menit să corespundă ctitoriilor domnești din punct de vedere al tematicii religioase și reprezentative, program adaptat, totodată, și suprafețelor disponibile de pe pereții bisericilor, îndeosebi a celor de tip triconc, mărturisesc picturile murale ale bisericilor din Pătrăuți, Milișăuți, Voroneț, Sf. Ilie din Suceava, Sf. Gheorghe din Hârlău și Sf. Nicolae din Popăuți-Botoșani[5].

---

[1] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 308, fig. 338.

[2] *Ibidem*, p. 391–393.

[3] D. Dan, *Lujenii. Biserica, proprietarii moșiei și locuitorii lui…*, Cernăuți, 1893; I.D. Ștefănescu, *L'Église de Lujeni. Les peintures murales*, București, 1946.

[4] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 757–758.

[5] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare…*, p. 22 și urm.; I.D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1928, p. 143 și urm.; P. Henry, *op. cit.*, p. 200 și urm.

Programul include temele dominante ale cultului ortodox; spre deosebire de oscilațiile destul de mari pe care le constatăm în tematica bisericilor domnești din celelalte provincii și chiar a bisericilor din Balcani, fie ele bizantine, bulgărești sau sârbești, în Moldova s-a elaborat, la sfârșitul secolului al XV-lea, un program care timp de peste un veac nu a suferit modificări decât prin îmbogățire.

Bolta altarului și cupola naosului au fost rezervate viziunilor transcendentale ale divinității, pe pereții altarului este reprezentată dogma încarnării și a mântuirii umanității prin jertfă; în naos, pe bolțile secundare, apar selecțiuni din ciclul sărbătorilor „domnești" (adică principale) și „minuni", iar pe pereți o friză — continuă sau compartimentată — ilustrând povestea Patimilor, de la Cina de taină până la Plângere. Între bolți și friza Patimilor se va intercala treptat un rând de medalioane cu busturi de profeți și de sfinți, iar în partea inferioară a pereților „teoria" (cortegiul festiv) cu figuri de sfinți și martiri, iar pe latura dinspre sud, scena votivă. Programul din pronaos rămâne mai lax, cuprinzând scene din calendarul bisericesc (sinaxar, menolog), Acatistul (imn dedicat Fecioarei Maria), viețile unor sfinți, cu precădere a sfântului căruia îi este dedicată biserica.

În biserica Sf. Cruce din Pătrăuți este reprezentată o cavalcadă condusă de Arhanghelul Mihail, urmat de împăratul Constantin cel Mare și de sfinți luptători călări (Gheorghe, Dumitru, Nestor etc.)[1], o indiscutabilă invocare a ajutorului divin în lupta împotriva necredincioșilor, adică a turcilor.

Dacă programul și schemele iconografice pot fi apreciate ușor, nu se poate spune același lucru despre particularitățile stilistice. În principiu, acestea se încadrează morfologiei bizantino-balcanice, dar operațiile de curățire a picturilor vor aduce, fără îndoială, lămuriri importante.

Datarea precisă a ansamblurilor de pictură pune și ea unele probleme. Este sigur că picturile din bisericile amintite au fost executate la un interval relativ scurt după terminarea construcțiilor. În cazul bisericii Sf. Ilie din Suceava se constată însă că într-o primă fază interiorul primise doar un strat de pictură provizorie, decorativă, strat vizibil încă parțial în pronaos, iar pictura definitivă abia după un interval de câțiva ani, măsură prudentă, aplicată frecvent în pictura moldovenească pentru a evita deteriorările pricinuite în cursul testării terenului și al consolidării zidurilor.

Dificilă este și datarea precisă a picturilor pe temeiul panourilor votive, cu portretele ctitorilor. La Sf. Ilie și la Pătrăuți portretele familiei voievodale au suferit refaceri, foarte probabil după devastările din cursul invaziei turcești din 1538; există dubii dacă în aceste biserici figurase de la început, alături de Ștefan cel Mare, ca domn asociat Bogdan, ceea ce ar însemna că picturile datează abia de după 1496, sau că inițial figurase aici celălalt fiu, Alexandru, ceea ce ar însemna că ele ar fi anterioare acelui an.

Artei din Țara Românească i-a revenit un rol hotărât în îndrumarea evoluției picturii ecleziastice românești din Transilvania. Nu numai bustul Maicii Hodighitria

---

[1] V. Podlacha, *Malowidla scienne w cerkwiach Bukowiny*, Lvov, 1912, p. 162 și urm.; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare...*, p. 24 și urm.; I.D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 166 și urm.

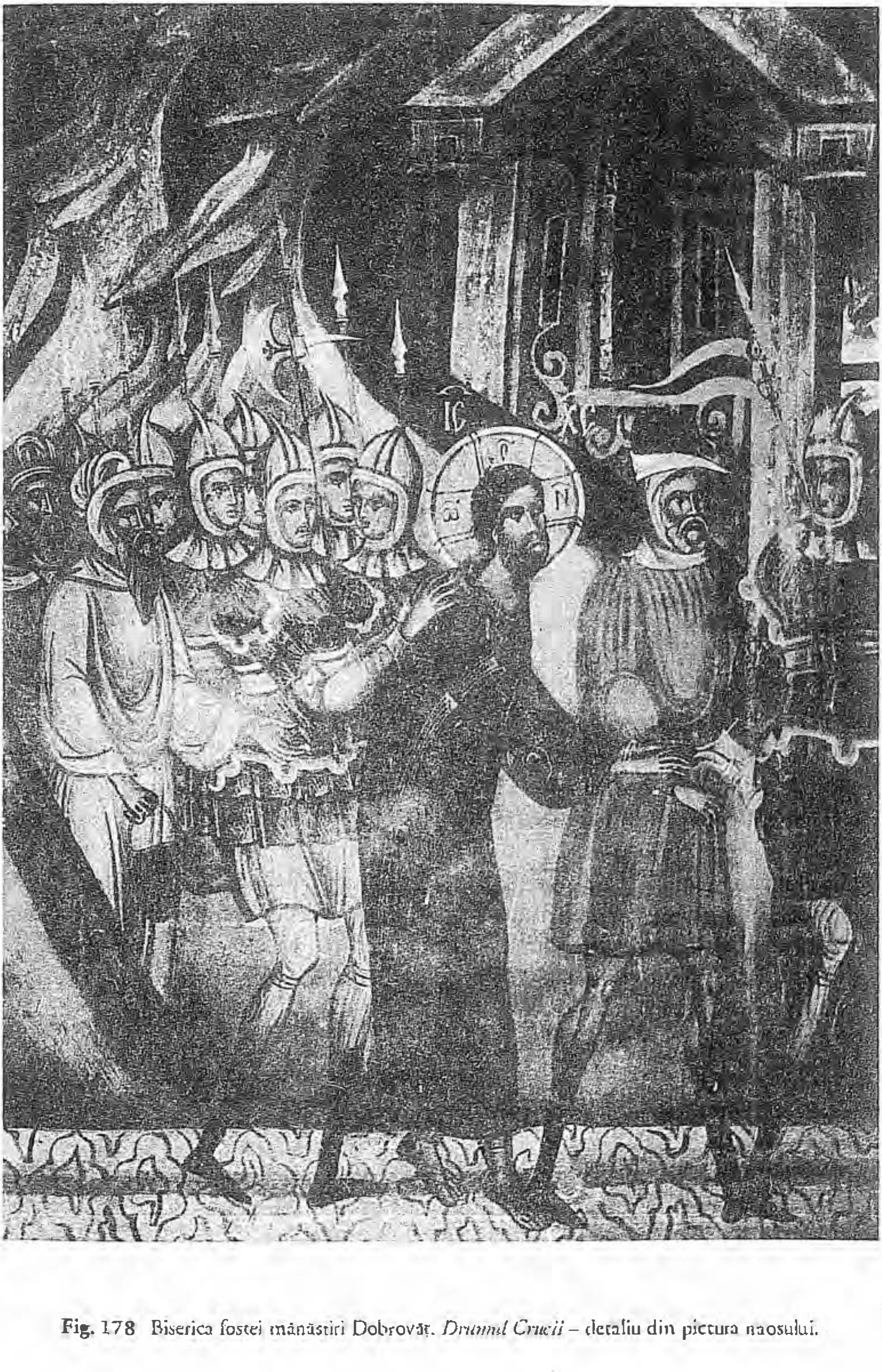

Fig. 178 Biserica fostei mănăstiri Dobrovăț. *Drumul Crucii* – detaliu din pictura naosului.

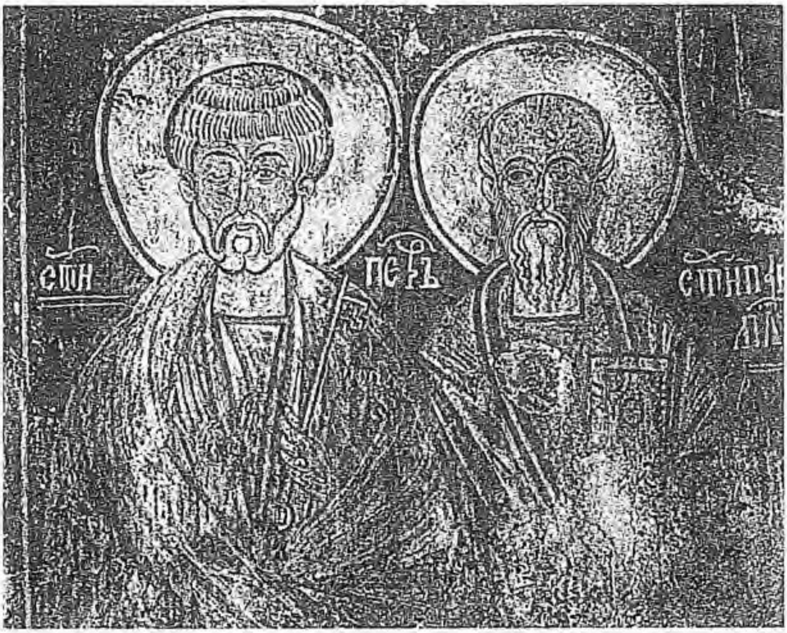

Fig. 179 Biserica cnezială din Leșnic, jud. Hunedoara. *Sf. Petru și Pavel*, sec. XV.

(Îndrumăroarea) din luneta portalului bisericii din Ostrovu Mare[1] evocă însușirile stilistice ale picturilor din Curtea de Argeș, ci și chenarul cu vrejul de semipalmete își găsește tot acolo analogii strânse. Pictura, anterioară ridicării clopotniței gotice, care acoperă în parte chenarul, datează de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea; aceleiași perioade i-au fost atribuite și picturile murale din sanctuarul ruinei de la Râu de Mori.

În biserica ortodoxă din Densuș se păstrează în absidă și pe pereții răsăriteni ai naosului picturi pe suprafețe ceva mai întinse. În altar domină tema liturgică a Împărtășaniei; aici se află și semnătura meșterului Ștefan[2]. În naos sunt înșirate, în trei registre, figuri de sfinți, conform unei grupări ce se întâlnește și în pictura bisericii ortodoxe din Zlatna. Acestei faze stilistice, databilă pe la mijlocul secolului al XV-lea, îi aparțin și picturile din sanctuarul bisericii reformate din Sântămăria-Orlea[3] — figuri de apostoli cu inscripții slavone — adăugate după 1447, după ce moșia și biserica ajunseseră în stăpânirea familiei cneziale a Cândeștilor.

---

[1] I.D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1932, p. 259 și urm.

[2] V. Drăguț, *Un zugrav din Transilvania secolului al XV-lea: Ștefan de la Densuș*, in SCIA 13, 1966, 2, p. 233–246; Ecaterina Cincheza-Buculei, *Le programme iconographique des absides des églises à Râu de Mori et Densuș*, în RRHA 13, 1976, p. 91–99; Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII*, București, 1998, p. 400 și 458–461.

[3] Marius Porumb, *op. cit.*, p. 360–362.

În bisericile ortodoxe din Transilvania se întâlnesc însă și picturi care manifestă o oarecare relaxare a schemelor istoriografice, explicabilă prin contaminarea cu pictura catolică și prezentând, concomitent, trăsături stilistice eclectice: alături de formele tradiționale de proveniență bizantină și de asimilări răzlețe gotice, se observă o înclinare spre un limbaj mai popular, naiv-realist, ce respectă trăsăturile individuale ale ctitorilor înfățișați și particularitățile costumelor locale. Asemenea picturi murale se găsesc în bisericile din Leșnic (după 1349), Crișcior (circa 1411), unde tabloul votiv înfățișează, pe peretele apusean, pe „robul lui Dumnezeu, htitorul jupanul Bălea“, însoțit de „jupanița Vișe“ și de „Ștefan, fiul lui Bălea“, iar pe peretele sudic pe „Iuga (sau Iuca), fiul ctitorului“ și pe „Laslo, fiul lui Bălea“, Ribița (1417), Densuș (pictura pe stâlpii din naos, purtând inscripția slavonă cu data 23 octombrie 6952 <1443>, Strei[1] (către mijlocul secolului al XV-lea) și Râmeț (biserică datată în secolul al XIII-lea și cu picturi semnate de Mihail zugravul de la Crișul Alb, „cu încuviințarea arhiepiscopului Ghelasion, în zilele lui Lodovic craiul, în anul 6884 <1376>, luna iulie, 2“, după cum stă scris în inscripția slavă de pe arcul despărțitor dintre naos și pronaos, la fel de valoroasă ca și cea de la Streisângeorgiu, care datează din 1313–1314)[2]. În scena votivă de pe peretele sudic al bisericii ortodoxe din Ribița (1417), „cea mai bine conservată și mai caracteristică pictură românească din prima jumătate a veacului al XV-lea“, Sf. Nicolae primește ctitoria din mâinile jupanului Vladislav, însoțit de jupanul Miclăuș și de o femeie, iar sub modelul bisericii apare portretul fetiței Ana.

Păstrarea doar fragmentară a picturilor din ambianța catolică, maghiară, secuiască și săsească, îngreunează, la rându-i, cercetarea. Cu certitudine se poate vorbi și în cazul acesta despre prezența unor caractere eclectice. Alături de formele predominante, specific gotice, apar infiltrări de proveniență nord-italiană, pararenascentiste, firești la curtea dinastiei angevine, ce continuă să se producă și mai târziu. Sub influența artei nord-italiene, figurile gotice își pierd supletea, iar ornamentele imită formele geometrice ale mozaicului. Asemenea elemente se regăsesc în pictura fazei mai vechi, de prin anul 1380 a bisericii romano-catolice din Vlaha, probabil operă a unui meșter format într-un atelier clujean. Către 1400 întâlnim aceleași calități în picturile bisericilor reformate din Sic și Sântana de Mureș. În faza aceasta picturile din mediul rural se deosebesc de cele din mediul urban atât prin factură mai populară, cât și prin unele trăsături satirice.

---

[1] V. Drăguț, *Biserica din Strei*, în SCIA 12, 1965, 2, p. 299–317; M. I. Popescu, L. Tugearu, *Biserica ortodoxă din Strei*, în Pagini de artă veche românească, V, 1985, 1, p. 234–283; M. Porumb, *op. cit.*, p. 91, 104–108, 230–239, 243 și 385–390; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 403; reproducere color al unui detaliu din acest portret votiv în *Istoria artelor plastice*, I, p. 198; S. Dragomir, *op. cit.*, în Idem, Studii de istorie medievală, ed. S. Sipoș, Cluj, 1998, p. 194–202.

[2] V. Drăguț, *Zugravul Mihu și epoca sa*, în SCIA 13, 1966, 1, p. 39–47; Idem, *Biserica din Leșnic*, în SCIA 10, 1963, 2, p. 423–433; E. Cincheza-Buculei, *Ansamblul de pictură de la Leșnic, o pagină din istoria românilor transilvăneni din veacul XIV*, în SCIA 21, 1974, 1, p. 45–58; S. Dragomir, *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV–XV*, în ACMIT, 1929, p. 225–246 (reprodus în S. Dragomir, *Studii de istorie medievală*, ed. Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, 1998, p. 179–205).

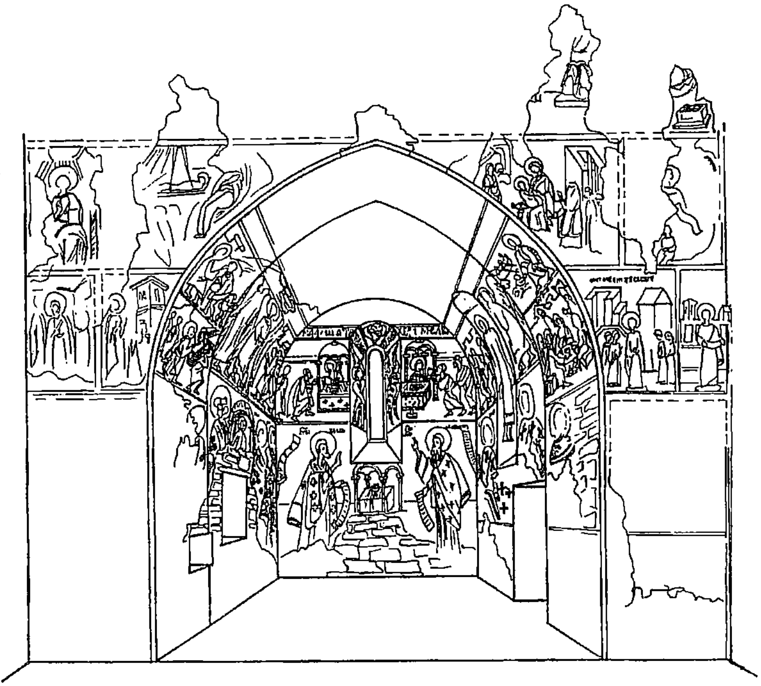

Fig. 180 Ansamblul pictural de la Râu de Mori – Hațeg. Schemă iconografică a absidei altarului.

Un ansamblu deosebit îl formează pictura din corul bisericii din Mălâncrav, databilă și ea către sfîrșitul secolului al XIV-lea, în orice caz înainte de 1404 (grafit pe stratul de pictură)[1]. Trăsături gotice (figuri suple, fețe triunghiulare, cu fruntea lată și bărbia ascuțită), specifice școlii din Boemia, predomină, dar cu unele note naiv-realiste, cu înclinări spre descriptiv și cu chenare decorative de influență italiană (elemente florale, siluete de animale, medalioane cu capete umane).

Înrudiri stilistice apropiate se regăsesc la Cluj, în picturile capelei Sf. Mihail a bisericii parohiale cu același hram, databile prin anii 1420–1430[2]. Aceleiași familii stilistice îi aparțin, în linii mari, atât picturile murale descoperite și degajate recent în biserica evanghelică din Mediaș, datate în intervalul 1415–1425, cât și cele din capela cetății din Sânpetru (după 1401). La Sânpetru, alegoria *Caritas* exemplifică concepțiile sociale ale lumii feudale: cei ce împart alimente și îmbrăcăminte, stăpânii, poartă veșmintele orășenilor sași, iar cei miluiți, adică iobagii, poartă costumele țăranilor români.

Un grup de picturi din secuime se distinge prin cuprinderea ciclului legendei Sf. Ladislau, incluzând victoria acestuia asupra cumanilor și eliberarea fetei răpite. În

---

[1] V. Drăguț, *Picturile murale din biserica evanghelică din Mălâncrav*, în SCIA 14, 1967, p. 79–91.

[2] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 421.

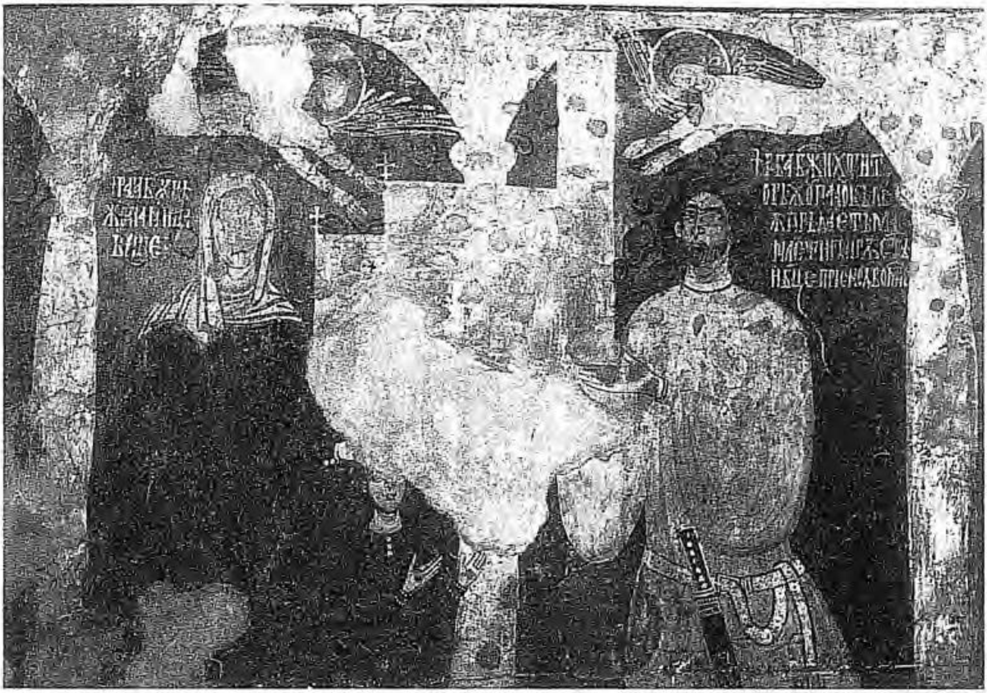

Fig. 181 Biserica din Criscior, jud. Hunedoara. Tablou votiv, sec. XV. Bâlea voievod și soția sa Vișa.

secolele XIV–XV ciclul a fost adeseori ilustrat în Ungaria de nord și în Slovacia, după cum o atestă numeroase monumente păstrate. Din punct de vedere iconografic, toate picturile sunt strâns înrudite, dovadă a provenienței lor dintr-un prototip comun, elaborat mai probabil în centrul cultural al episcopiei catolice din Oradea, în a cărei catedrală se găsea și mormântul regelui sanctificat. Între ansamblurile de picturi păstrate în secuime amintim pe cele din biserica catolică din Ghelința (probabil de la sfârșitul secolului al XIV-lea), din biserica reformată din Mugeni (circa 1410) și din biserica unitariană din Dârjiu (1419)[1].

Câteva nume de artiști completează informațiile privind orizontul relațiilor artistice. Din documente italiene aflăm că pictorul florentin Masolino de Panicale a zăbovit în anii 1426–1427 la curtea lui Filippo Scolari, deci probabil la Timișoara. Un meșter „Johannes de Rosenaw“ (nume prea frecvent pentru a putea fi identificat cu localitatea Rosenau-Râșnov) semnează, în 1445, reprezentarea *Răstignirii* din corul bisericii Sf. Maria din Sibiu. Johannes de Rosenaw s-a format probabil în Austria, unde se regăsesc atât premisele compoziționale din sursă italiană, cât și cele decorative, de origine flamandă[2].

---

[1] *Ibidem*, p. 422–428.

[2] *Ibidem*, p. 433–434.

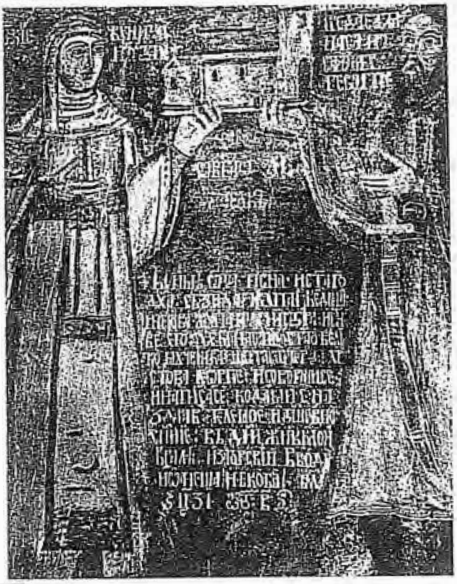

Fig. 182 Streisângeorgiu. Tablou votiv, sec. XV.

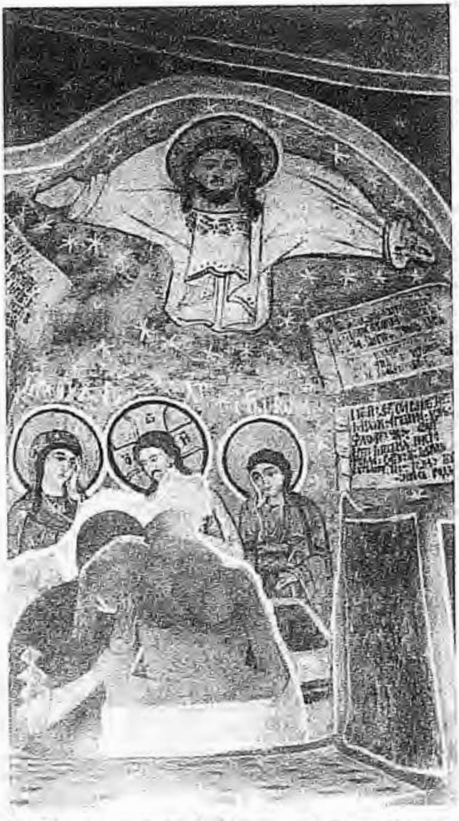

Fig. 183 Biserica mănăstirii Râmeț, jud. Alba. Pictură murală

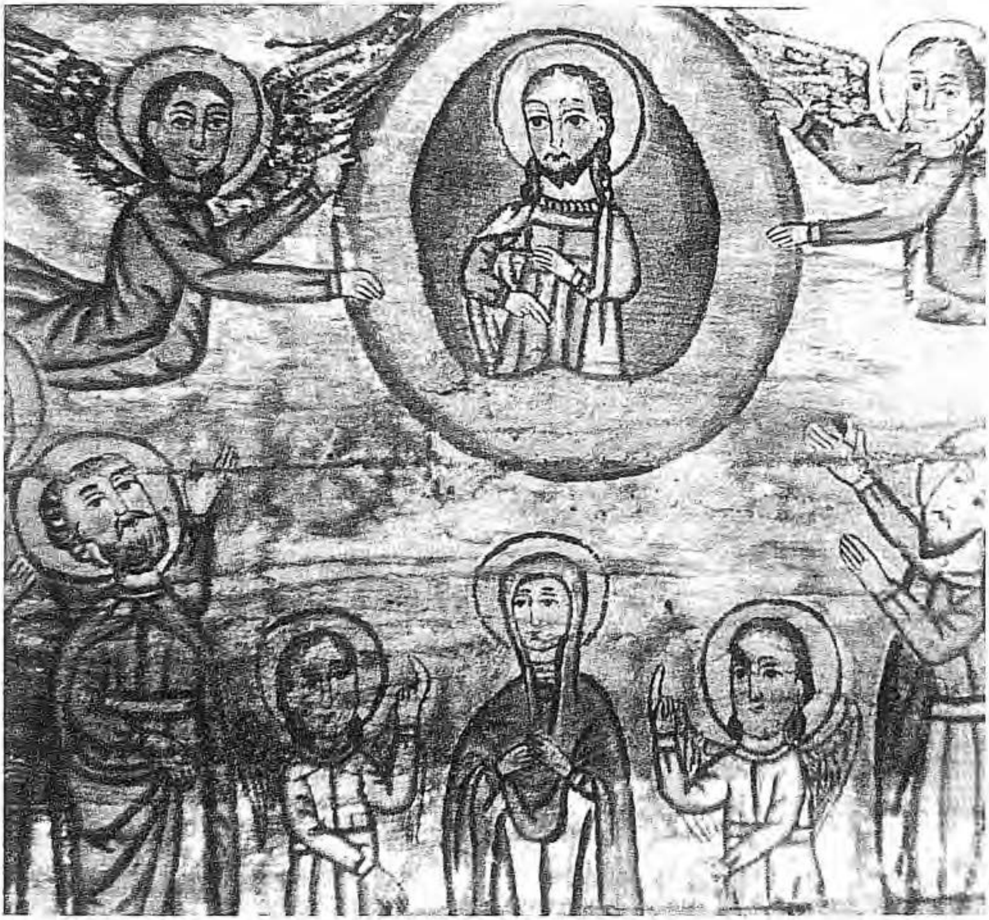

Fig. 184 Biserica din Dobricu Lăpușului. Pictură murală, sec. XVI.

Din timpul domniei lui Matia Corvin și a soției sale Beatrice de Aragon (1477), datează pictura din timpanul portalului de est de pe latura de sud a Bisericii Negre din Brașov, după cum o atestă stemele ctitoricești. Probabil că tot în această perioadă s-au executat și picturile din loggia castelului din Hunedoara, remarcabile prin tematica lor: ilustrarea legendei conform căreia Iancu de Hunedoara ar fi fost un copil din flori al împăratului Sigismund. Actualitatea acestui subiect, menit să legitimeze pretențiile politice ale lui Matia Corvin este evidentă, iar rezolvarea iconografică constituie o noutate; stilul acestor picturi este încă prevalent gotic[1].

Aceleași caractere se întâlnesc și în biserica evanghelică din deal, din Sighișoara, cu unele picturi datate 1483, ce se atribuie lui „Valentinus pictor", ajuns primar al Sighișoarei în 1490. În aceeași biserică, în încăperea de jos a clopotniței, a pictat, în 1488, Jacobus Kendlinger din Skt. Wolfgang (Tirol)[1].

---

[1] *Ibidem*, p. 763–764.

În încheiere, mai amintim câțiva pictori de altare poliptice. Meșterul Thomas din Cluj semna, în 1427, un astfel de altar, păstrat doar parțial în Muzeul arhiepiscopal din Strigoniu, o lucrare în care unele panouri trădează contacte foarte timpurii cu pictura flamandă, probabil contribuție a unui colaborator călător. Unui pictor vienez, Erhardus, atestat în Brașov în anul 1454, i se atribuie altarul din Prejmer (acum în Muzeul Țara Bârsei din Brașov). În atelierul „meșterului senior de la Schottenstift“, activ între anii 1469 și1475, pare să se fi format pictorul altarului poliptic din Mediaș, un povestitor cu nerv dramatic[2].

*

Aspecte mai complexe prezintă pictura murală ecleziastică din Țara Românească și din Moldova. În principiu, se respectă, firește, atât programul hieratic, cât și schemele iconografice consacrate, dar alături de acestea se observă selecțiuni și apar întregiri care oglindesc preocupări contingente, de natură socială și politică.

În ceea ce privește Țara Românească, este regretabil că s-au pierdut picturile unor clădiri de seamă, cum au fost cele din biserica mănăstirii Dealu (executate în 1515) și din biserica mănăstirii Bistrița (din 1519), opere ale meșterului Dobromir și ale colaboratorilor săi: Jitian, Stanciu, Chirtop. De la Dobromir s-au păstrat doar fragmente provenite din biserica „episcopală“ din Curtea de Argeș (acum în Muzeul Național de Artă al României, București), executate în vremea domniei lui Radu de la Afumați (1526)[3]. Figurile sacre se disting prin proporții zvelte, prin atitudini și mișcări suple (de pildă, Sf. Ana, Arhanghelul Mihail), iar portretele ctitorilor (Neagoe Basarab, doamna Despina, doamna Ruxandra) etc. prin ținută solemnă și prin elemente decorative (costume, podoabe), predominând desenul. În aprecierea stilistică se impune însă prudență, căci picturile nu au fost scutite de intervenții ulterioare.

Semnificative pentru preocupările acestei perioade sunt eforturile depuse de către urmașii ctitorilor de a întregi șirul de portrete din pronaosul bisericii cu voievozii considerați întemeietorii inițiali ai acestui așezământ sau cu strămoși ai ramurii dinastice din care făcea parte voievodul înscăunat. Merită apreciată strădania zugravilor de a reda cu fidelitate nu numai trăsăturile fizionomice și vestimentare ale noilor personaje, ci de a copia, cu aceeași sârguință, și portretele predecesorilor, după reprezentări votive păstrate în biserica domnească din Curtea de Argeș sau în biserica mănăstirii Cozia.

---

[1] *Ibidem*, p. 765 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 778–783.

[3] V. Brătulescu, *Frescele din biserica lui Neagoe de la Argeș*, București, 1942; P. Chihaia, *Câteva date în legătură cu portretele votive din „biserica lui Neagoe“ din Curtea de Argeș*, în MO 14, 1962, 7–9, p. 449–472; V. Brătulescu, *Zugravi de biserici în Oltenia în veacul al XVI-lea*, în MO 15, 1963, 3–4, p. 197–206; Idem, *Zugravul Dobromir*, în MO 15, 1963, 5–6, p. 362–370; Idem, *Frescele lui Dobromir, zugravul mănăstirii Curtea de Argeș*, în MO 19, 1967, 7–8, p. 582–597; Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978; Anca Dumitrescu, *Une nouvelle datation des peintures murales de Curtea de Argeș. Origine de leur iconographie*, în Cahiers archéologiques, Paris, 37, 1989, p. 135–162.

Interpreți fideli ai schemelor tradiționale se dovedesc și autorii picturilor murale din bolnița mănăstirii Bistrița (circa 1520), din biserica din Stănești-Vâlcea (1536), din bolnița mănăstirii Cozia (semnate de zugravii David și fiul său Radoslav, 1542–1543), din biserica mănăstirii Snagov (1563), din biserica mănăstirii Tismana (semnate de meșterul Dobromir, 1564, păstrate însă numai în pronaos), din biserica fostei mănăstiri din Bucovăț (peste un prim strat de decorație provizorie, databil circa 1572, s-au pictat sanctuarul și naosul în 1574, iar pronaosul prin anii 1579–1589)[1].

În aceste picturi se disting portretele ctitorilor prin trăsături fizionomice caracteristice și printr-o oarecare modelare cu valorații cromatice ce conferă figurilor o anumită calitate plastică (de exemplu, Barbu Craiovescu-Pahomie, în bolnița Bistriței[2], logofătul Giura, în biserica din Stănești, marele logofăt Stroe, în bolnița Coziei etc.).

S-a remarcat apoi că, începând cu portretul lui Radu Paisie și al lui Marco din bolnița Coziei, ideea de domnie corespunzând formulei „ales al lui Dumnezeu“ este ilustrată prin gestul unui înger ce așează coroana pe capul voievodului, iar în selectarea și combinarea unor scene, personaje biblice și portrete domnești, s-au recunoscut aluzii la evenimente de actualitate, unele dramatice (conflictul sângeros al familiei logofătului Giura cu voievodul Radu Paisie, în pictura bisericii din Stănești), altele referitoare la momente de rivalitate politică (gruparea portretelor din pronaosul bisericii de la Snagov), la relații genealogice (în pictura bisericii din Călui, opera zugravului Mina, datată prin anii 1593–1594)[3].

Din categoria picturilor murale mai importante, executate în Moldova pe la începutul secolului al XVI-lea face parte opera semnată de ieromonahul Gavriil în biserica Sf. Nicolae din Bălinești (circa 1504), după întoarcerea ctitorului Tăutu din misiunea sa la Constantinopol. Picturile din Bălinești sunt importante pentru că exemplifică tendințe privind sporirea schemei iconografice și prin calitatea lor; figurile se disting prin mișcări expresive și prin ușoare sublinieri plastice. Aproximativ contemporane, stilistic înrudite, sunt picturile din interiorul bisericii lui Luca Arbore (restaurate în 1541, după invazia turcească din 1538, de zugravul Dragoș, fiul lui Coman din Iași)[4].

---

[1] V. Drăguț, *Pictura murală din Țara Românească și din Moldova și raporturile sale cu pictura Europei de sud-est în cursul secolului al XVI-lea*, în BMI 39, 1970, 4, p. 17–31; Șt. Andreescu, *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, în BOR 88, 1970, 1–2, p. 175–190; Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura de la Bucovăț*, în BCMI 40, 1971, 4, p. 63–72; Idem, *Pictura din secolul al XVI-lea de la bolnița mănăstirii Bistrița-Vâlcea*, în SCIA, Seria artă plastică, 19, 1972, 2, p. 179–194; Idem, *Programe iconografice în pronaosul bisericilor de mănăstire din Țara Românească în secolul al XVI-lea*, în SCIA, Seria artă plastică, 20, 1973, 2, p. 257–272.

[2] *Istoria artelor plastice*, I, fig. 247.

[3] Șt. Meteș, *Zugravii bisericilor române*, în ACMIT 1926–1928, p. 1–168; V. Drăguț, *Dictionar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 205; Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românască...*, p. 20–21 (cf. M. Porumb, *op. cit.*, p. 243); D. Bălașa, *Mănăstirea Căluiul sau Cepturoaia*, în MO 13, 1971, 7–8, p. 513–534.

[4] V. Drăguț, *Dragoş Coman, maestrul frescelor de la Arbore*, București, 1969; Idem, *Arbore*, București, 1969; I. Caproșu, *Biserica Arbore*, în MMS 50, 1974, 5–6, p. 404–419.

Contacte vagi cu pictura ambianței italiene — oarecare dinamism în mișcări, fundaluri arhitectonice în scenele din ciclul Patimilor — se oglindesc în picturile bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Dorohoi[1], considerate contribuție ctitoricească a lui Ștefăniță, din anii 1522–1525. Influențe provenite din centrul monahal de la Athos explică, în schimb, prezența unor teme — *Scara virtuților* a lui Ioan Climax (Scărarul), scene din viața Sf. Atanasie etc. — în pictura bisericii mănăstirii Dobrovăț, databilă în anul 1529; contactele amintite au rămas fenomene izolate[2].

Decisivă pentru evoluția picturii murale moldovenești s-a dovedit hotărârea de a acoperi și fațadele bisericilor cu fresce. Preferința pentru un decor policrom al fațadelor se afirmase încă de la început în arhitectura moldovenească, acum însă teracotele smălțuite, cu decor alegoric și cu figuri heraldice, au cedat locul unei picturi ce acoperă integral fațadele.

Ca precursoare ale decorului de fațadă cu picturi tratând subiecte religioase pot fi amintite unele biserici din ambianța balcanică și din Transilvania (biserici românești, secuiești, maghiare și săsești).

Dar ceea ce este nou, în comparație cu acești precursori, este întocmirea unui program unitar și acoperirea integrală a fațadelor cu fresce, de la profilul soclului până sus, sub cornișe. Remarcabile realizări tehnice sunt atât tencuielile, care au rezistat de-a lungul vremurilor, cât și frescele, a căror executare corectă cerea așternerea picturii pe tencuiala proaspătă, înainte de cristalizarea laptelui de var de la suprafață, fiindcă altfel culoarea nu mai aderă și ploaia o spală.

Din punct de vedere al educației morale cu tentă socială predomină tema Cinului (a Ierarhiei cerești), căreia îi sunt rezervate suprafețele cele mai întinse și mai importante, fațadele sanctuarului și ale naosului. Tema se desfășoară în cinci-șapte registre, începând cu reprezentarea ființelor superioare, din categoria tronurilor și a serafimilor, terminând cu înșirarea pustnicilor, toate ființele îndreptându-se cu devoțiune spre ipostazele corespunzătoare, ierarhic înfățișate și ele, ale divinității. Compoziția era destinată să demonstreze că orânduirea ierarhică feudală ar oglindi modelul lumii divine și că, prin urmare, respectarea acesteia ar fi nu numai o obligație socială, ci și una religioasă.

Tema *Arborelui lui Iesei* sau *Arborele genealogic*, zugrăvită pe una dintre fațadele gropniței sau ale pronaosului, ilustrează descendența ilustră a lui Christos, prin înșirarea „neamurilor“, iar însemnătatea istorică a acestui eveniment prin includerea profeților și a înțelepților elini[3].

Zugrăvirea, pe un perete învecinat, a *Imnului Acatist* însemna invocarea ajutorului Maicii Domnului în lupta împotriva necredincioșilor, a turcilor, prin aluzia la mântuirea miraculoasă a Bizanțului, asediat odinioară de avari, ostașii asediatori fiind acum îmbrăcați în costume turcești. Semnificativ este faptul că după căderea lui Petru Rareș (1538), scena asediului nu mai figurează[1].

---

[1] Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sfântul Nicolae-Dorohoi*, în SCIA 9, 1964, 1, p. 69–79.

[2] V. Drăguț ș.a., *Pictura românească în imagini*, București, 1970; I.D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973.

[3] P. Henry, *L'Arbre de Jessé dans les peintures de Bukovine*, în Mélanges de l'Institut Français de Hautes Études en Roumanie, București, 1928, p. 1–31.

Judecata din urmă, zugrăvită pe zidul de apus, în exonartex, pridvor sau pe fațadă, constituia un avertisment adresat celor ce nu ar respecta îndatoririle religioase, sociale și politice, înfățișând concomitent și condamnarea principială a dușmanilor externi și a adversarilor confesionali.

Alături de aceste subiecte dominante apare și câte un ciclu redus din *Vechiul Testament*, înfățișând *Păcatul strămoșesc*, *Izgonirea din rai*, și, ca urmare, acțiunile de mântuire. Asemenea semnificație au și faptele eroice ale sfinților Gheorghe, Nicolae etc., fiind incluse — în limita posibilității — și legendele lor în programul iconografic. În cadrul acestor teme s-a putut elabora un stil mai puțin hieratic, mai narativ și mai descriptiv. Dacă în scenele votive zugravii erau obligați să respecte trăsăturile fizionomice distinctive, ca și detaliile de costum — cele locale (ii brodate, căciuli de blană), cele de curte (granata imperială), purtate de voievozi și de soțiile lor, costumele de modă orientală (anteriul, caftanul), cu influențe apusene (tunica cu brandenburguri, pălăriile feminine) — în ilustrarea legendelor se adaugă numeroase detalii, menite să sugereze ambianța concretă cu ajutorul unor unelte agricole, a unor vehicule, a instrumentelor muzicale, a desfășurării unor dansuri și a unor detalii peisagistice. Nu e încă vorba de o modificare principială a concepțiilor stilistice, ci doar de o subminare a acestora prin introducerea unor elemente mai apropiate de natură.

Important este, în sfârșit, că din punct de vedere artistic pictura fațadelor nu a fragmentat masa arhitectonică și că a reușit, cu ajutorul unui acord coloristic dominant, să sublinieze unitatea clădirii, conferindu-i, totodată, aspectul unui giuvaer pitoresc.

Din grupul monumentelor mai reprezentative ale acestei faze fac parte picturile murale ale bisericii fostei mănăstiri Humor, ctitorie a marelui logofăt Teodor (Toader) Bubuiog (1535), ale bisericii mănăstirii Moldovița, ctitoria lui Petru Rareș (1537), ale bisericii din Voroneț (în parte anterioare, în parte posterioare anului 1547, când s-a adăugat exonartexul, ctitoria mitropolitului Grigore Roșca) și cele ale bisericii mănăstirii Sucevița, ctitoria familiei Movileștilor (circa 1595–1596, opera meșterilor Ion și Sofronie)[2].

---

[1] Idem, *Quelques notes sur la représentation de l'Hymne Akathiste de Bukovine*, în Mélanges de l'Institut…, p. 33–49; V. Grecu, *Eine Belagerung Konstantinopels in rumänischen Kirchenmalerei*, în Byzantion 1, 1924, p. 273–289; O. Tafrali, *Le siège de Constantinople dans les fresques des églises de Bukovine*, în Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger 2, Paris, 1924, p. 456–461; N. Șerbănescu, *Împresurarea Țarigradului în zugrăveala bisericilor noastre*, în Ortodoxia 5, 1953, 3, p. 438–463; Irineu Crăciunaș, *Acatistul Maicii Domnului în pictura bisericească din Moldova*, în MMS 48, 1972, 5–6, p. 297–340.

[2] Sorin Ulea, *Portretul unui ctitor uitat al mănăstirii Sucevița: Teodosie Barbovschi, mitropolitul Moldovei*, în SCIA 6, 1959, 2, p. 241–249; Idem, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în SCIA 10, 1963, 1, p. 57–83 (și în RIAF 2, 1963, p. 29–71); Irineu Crăciunaș, *Pictura bisericii de la mănăstirea Moldovița*, în MMS 39, 1963, 7–8, p. 389–417; Maria Ana Musicescu, Sorin Ulea, *Voroneț*^{2}, București, 1971; Sorin Ulea, *Un peintre grec en Moldavie au XVI*^{e} *siècle: Stamatelos Kotronas*, în RRHA 1970, 7, p. 13–26; Irineu Crăciunaș, *Temele iconografice reprezentate în pictura exterioară din Moldova*, în MMS 47, 1971, 9–12, p. 631–644; V. Drăguț, *Humor*, București, 1973; V. Vătășianu, *Pictura murală în nordul*

Tot prin picturi murale a comemorat Despot Vodă, în Suceava, pe fațada unor case din ulița Tătărască, victoria sa din 1561 asupra lui Alexandru Lăpușneanu.

*

Puține sunt urmele de picturi murale păstrate în bisericile din Transilvania. Pe temeiul câtorva fragmente din altarul lateral de sud al bisericii Sf. Mihail din Cluj și din absida laterală de nord a catedralei romano-catolice din Alba Iulia se poate afirma că pe la începutul secolului al XVI-lea se resimt și în domeniul picturii murale influențe stilistice ale Renașterii italiene. În schimb, pictura altarelor poliptice a continuat să depindă, atât din punct de vedere iconografic, cât și stilistic, de atelierele austriece și germane ale așa-numitei „școli dunărene“ (picturile de pe canaturile altarului din Sebeș, circa 1524) sau de cele ale școlii nürnbergheze (altarele din Beia, 1513, Sighișoara și Fișeiu, circa 1520–1522). Altă sursă de inspirație, mai eterogenă, ar constitui-o operele de artă grafică. Trăsături eclectice, gotice și renascentiste, caracterizează opera lui Vincencius Cibiniensis (de pildă altarul bisericii evanghelice din Tătârlaua, 1508, predela de altar din Cisnădie, 1525, Muzeul Brukenthal-Sibiu etc.)[1].

Către mijlocul veacului, propaganda mișcărilor reformate în rândurile populației catolice, mai apoi acceptarea acestor confesiuni „iconoclaste“, luterane, calvine și unitariene, a pus pentru câtava vreme capăt activității atelierelor de artă plastică figurativă.

Dacă, cu privire la arta românească, datarea unor icoane, descoperite în Maramureș și în Transilvania, este o problemă care a generat controverse, fiindcă ne lipsesc încă termenii de comparație și suficiente argumente de analiză stilistică, se poate totuși afirma că unele dintre aceste icoane (de pildă cele cu Maica Domnului, Sf. Nicolae, ambele din biserica Sf. Nicolae din Hunedoara, altele în Muzeul din Sighetu Marmației) prezintă înrudiri cu picturile murale moldovenești de pe la începutul secolului al XVI-lea. Asemenea relații, din vremea lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș, ambii ctitori în Transilvania, nu surprind și ele au rămas active și în continuare. Între tripticele transilvănene din Agârbici (1555) și din Bica-Mănăstireni (circa 1563) și unele icoane moldovene din biserica mănăstirii Humor (Hodighitria, Arhanghelul Mihail, Deisis), atribuite jumătății a doua a secolului al XVI-lea, a icoanei Înălțării (ante 1568, Muzeul Mănăstirii Putna), sau a unor icoane din Pângărați (Deisis, Platytera, Sf. Gheorghe, sfârșitul secolului al XVI-lea), atribuite lui Ion sau lui Sofronie de la Sucevița[2], există înrudiri principiale, chiar și cu privire la unele motive ornamentale de pe cadru și fundal, ce trădează înrâuriri vagi ale Renașterii.

Moldovei, București, 1974; W. Nyssen, *Pământ cântând în imagini. Fresce exterioare ale mănăstirilor din Moldova*, București, 1978 (trad. pr. prof. D. Stăniloae); Sorin Ulea, *La peinture extérieure moldave: où quand et comment est-elle apparue*, în RRH 23, 1984, 4, p. 285–311.

[1] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 793–800.

[2] Al. Efremov, *Ion și Sofronie, zugravii mănăstirii Sucevița, pictori de icoane*, în RM 5, 1968, 6, p. 503–508.

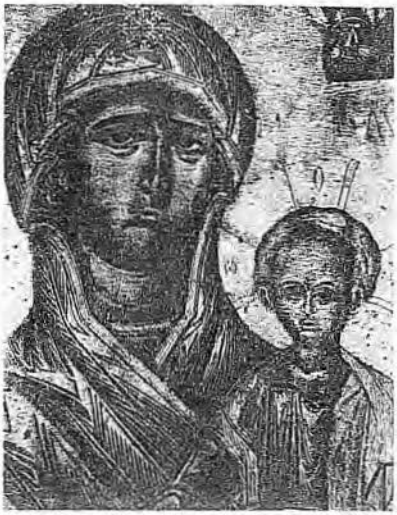

Fig. 185 Gavriil Ieromonahul (?), *Maica Domnului cu Pruncul*, mănăstirea Plosca, sfârşitul sec. XV (azi în biserica Sf. Nicolae din Hunedoara).

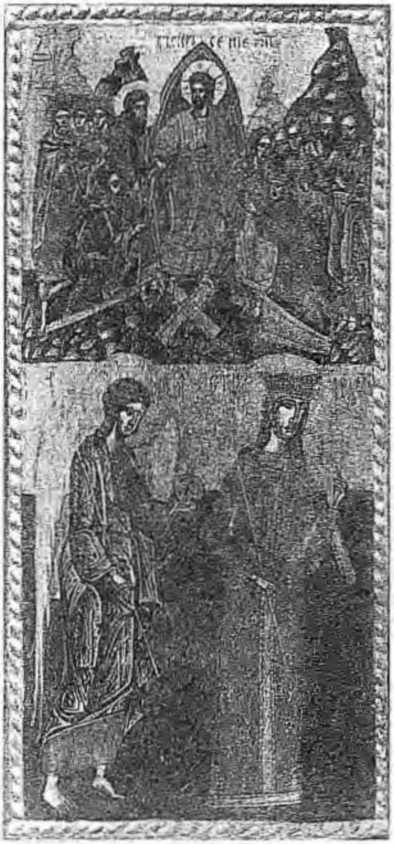

Fig. 186 Biserica Mănăstireni, jud. Cluj. Triptic, 1563. Detaliu.

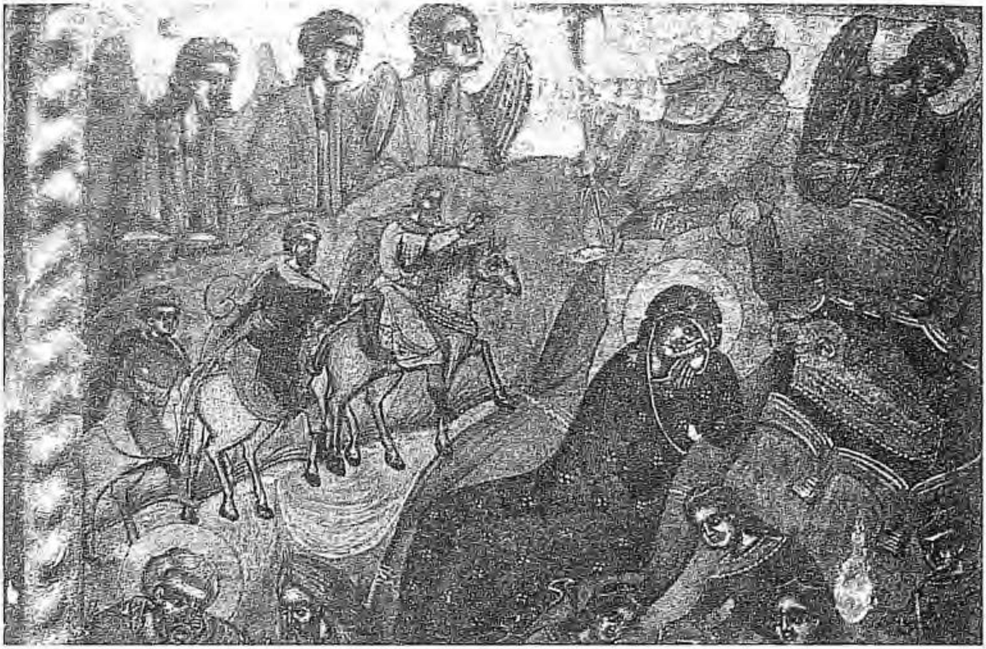

Fig. 187 Biserica din Agârbiciu, jud. Cluj. Triptic, 1555. Detaliu.

Un moment remarcabil al artei Țării Românești din vremea lui Neagoe Basarab și a doamnei Despina îl ilustrează câteva icoane ce se disting prin expresivitate și prin calități formale înrudite cu însușirile picturilor murale ale lui Dobromir. Între acestea, icoana *Coborârea de pe cruce* (circa 1523) surprinde prin confruntarea Maicii Domnului cu doamna Despina, ambele mame cu fiii morți în brațe[1]; juxtapunerea aceasta a dramei divine și umane dezvăluie, la rându-i, un contact cu concepțiile renascentiste.

4. Artele minore

În ambianța mănăstirilor s-au dezvoltat treptat scriptorii, menite să pună la dispoziția oficialităților cărțile liturgice necesare. Unele scriptorii din Țara Românească și din Moldova au început apoi să imite, iar pe urmă să rivalizeze cu manuscrisele de lux importate. Din categoria acestor opere prețioase, cea mai veche ce s-a păstrat este *Evangheliarul* (acum la Muzeul Național de Artă al României, București) scris de călugărul Nicodim — conform însemnării sale proprii — în cursul peregrinării prin Transilvania (probabil la Prislop) și terminat în anul 6913 (1404–1405). Frontispiciul fiecărei evanghelii

---

[1] P. Chihaia, *Artă medievală*, II (*Învățături și mituri în Țara Românească*), București, 1998, p. 14, 300 (fig. 10); reproducere color în Istoria artelor plastice..., I, p. 224.

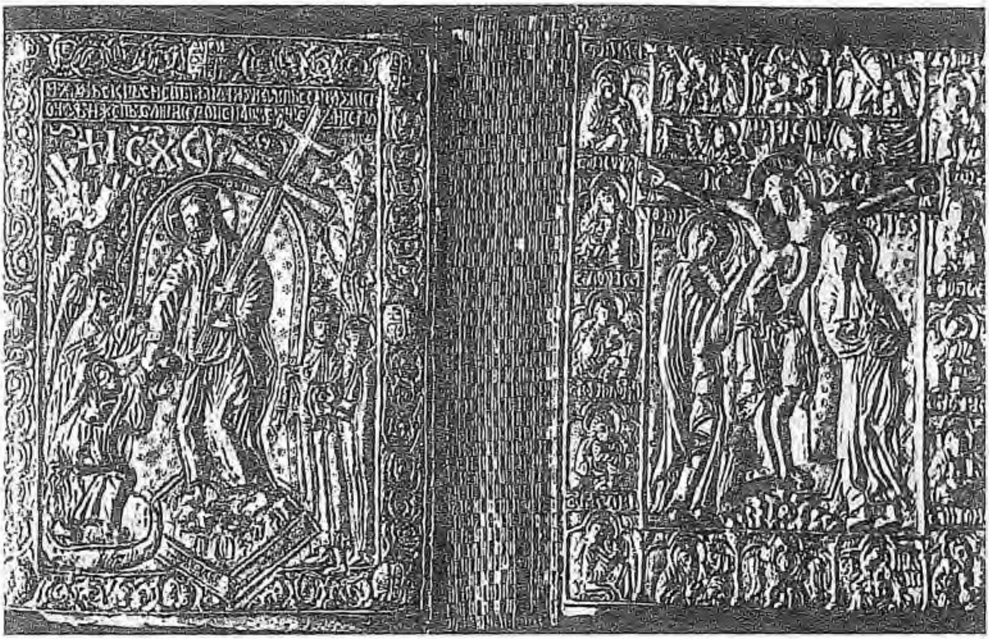

Fig. 188 Ferecătura *Tetraevanghelíarului* copiat de Nicodim, 1401–1404.

este împodobit cu o vignetă și o majusculă, combinare din motive florale și reprezentări de păsări, conform schemelor bizantine tradiționale[1].

Din premise mai complexe s-a format școala de miniaturiști de la mănăstirea Neamț, în Moldova. Monahul Gavriil, fiul lui Uric, a semnat și datat în 6937 (1429) un *Evangheliar* (acum în Biblioteca Bodleiană, Oxford), înzestrat în fruntea fiecărei evanghelii cu câte o filă pe care este reprezentat evanghelistul respectiv, după un model elaborat în scriptoriile bizantine (probabil la Athos); vignetele ce preced textul, compuse din împletituri geometrice colorate, proiectate pe fond de aur, ca și inițialele sunt inspirate din manuscrise de proveniență armenească. *Evangheliarul* lui Gavriil Uric a devenit apoi, la rându-i, model nu numai pentru scriptoriul mănăstirii Neamț, dar și pentru cel al mănăstirii Putna[2].

---

[1] E. Turdeanu, *Les premiers écrivains religieux en Valachie: l'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée*, în RER 2, 1954, p. 114–144; I.R. Mircea, *Cel mai vechi manuscris miniat din Țara Romînească. Tetraevanghelul popii Nicodim (1404–1405)*, în Rsl 13, 1966, p. 203–221; E. Turdeanu, *Un manuscris religios din timpul lui Mircea cel Bătrân*, în Idem, Oameni și cărți de altădată, București, 1997, p. 11–23.

[2] P.A. Syrku, *Zametki o slavjanskih i russkih rukopisjah v Bodleian-Library v Oksforde*, St. Petersburg, 1908; I. Bianu, *Documente de artă românească din manuscripte vechi*. I. *Evanghelia slavo-greacă scrisă în mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavriil Monahul la 1429*, București, 1922; E. Turdeanu, *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, în Buletinul Institutului Român din Sofia, 1, 2, București, 1942,

Printre primele opere care se pot atribui scriptoriului putnean se numără un *Evangheliar* scris de un călugăr Nicodim și dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Humor; *Evangheliarul*, înzestrat în mod excepțional și cu portretul domnitorului, poartă data 17 iunie 6981 (1473)[1].

În Transilvania, în schimb, rolul scriptoriilor pare să fi fost mai modest. Pe temeiul știrilor scrise și a materialului păstrat se constată că bisericile ortodoxe au fost dotate cu manuscrise de preț din scriptoriile moldovene, iar cele catolice cu manuscrise, mai apoi cu tipărituri, aduse din țările apusene.

Transilvania s-a distins, în schimb, prin produsele argintarilor, lucru firesc într-o țară cu importante zăcăminte metalifere. Evoluția acestei ramuri a artizanatului se poate azi urmări mai bine cu ajutorul potirelor, păstrate în număr relativ mare, fiindcă acestea au servit și în cultul confesiunilor protestante. Faza gotică matură poate fi exemplificată de un potir din biserica evanghelică din Marpod (circa 1400)[2], iar cea gotică târzie, în care proporțiile devin mai zvelte, partea inferioară a cupei primind și un decor în formă de suport, de paneraș, printr-un potir din biserica evanghelică din Saschiz (sfârșitul secolului al XV-lea).

Unor ateliere transilvănene li se pot atribui, ipotetic, câteva piese de orfevrărie de valoare artistică deosebită. Astfel, pentru două paftale dăruite de regele Ludovic I capelei imperiale din Aachen, s-a propus, pe baza interpretării însemnelor heraldice, o proveniență dintr-un atelier bistrițean, iar bustul-relicvar al Sf. Ladislau (Györ, tezaurul catedralei), datat circa 1402, este considerat operă a unui meșter din Oradea[3]. Un produs transilvănean poate fi considerată și paftaua găsită în biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș (acum în Muzeul Național de Istorie, București), în mormântul atribuit lui Vladislav-Vlaicu[4].

Tot de către un argintar transilvănean a fost executat, probabil prin 1404–1405, o cădelniță pentru ctitoria călugărului Nicodim de la Tismana (acum în Muzeul Național de Artă al României), iar la comanda lui Lațcu Cânde, pârcălab de Hațeg, o ferecătură cu ornamente gotice (refăcută parțial) pentru *Evangheliarul* din 1436, dăruit mănăstirii

---

p. 395–452, reeditat în Idem, Oameni și cărți de altădată, p. 169–231, aici p. 190–197; Idem, *Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamțu (1424–1449)*, în RES 27, 1951 (*Mélanges André Mazon*), p. 267–278; Idem, *The Oldest Illuminated Moldavian MS*, în The Slavonic and East European Review 29, 1951, p. 456–469; Sorin Ulea, *Gavriil Uric. Studiu paleografic*, în SCIA 28, 1981, p. 35–62; Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din Țările Române. Sec. XIV–XVIII*, București, 1964; G. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1981.

[1] I. Bogdan, *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în AARMSI, ser. II, 29, 1907; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în Idem, Oameni și cărți de altădată, p. 25–167, aici p. 47–51; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București, 1934.

[2] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 450.

[3] *Ibidem*, p. 446–447.

[4] P. Chihaia, *Câteva date în legătură cu paftaua de la Argeș*, în Omagiu lui G. Oprescu, București, 1961, p. 107–108; Idem, *Artă medievală*, I (*Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești*), București, 1998, p. 15, 321, fig. 8 și 9.

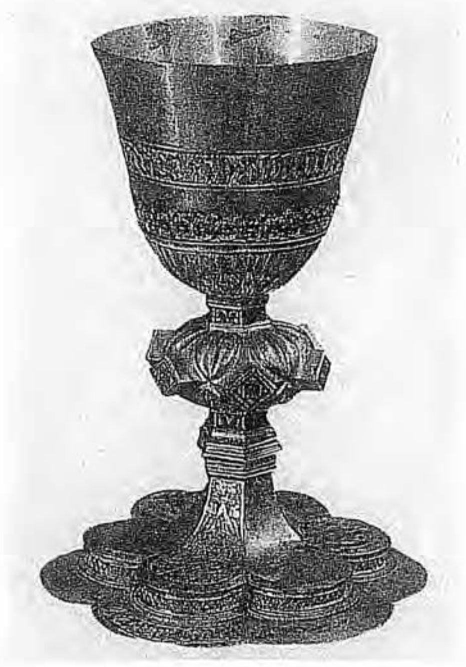

Fig. 189 Potir de argint aurit de la Biserica evanghelică din Cisnădie, sec. XV.

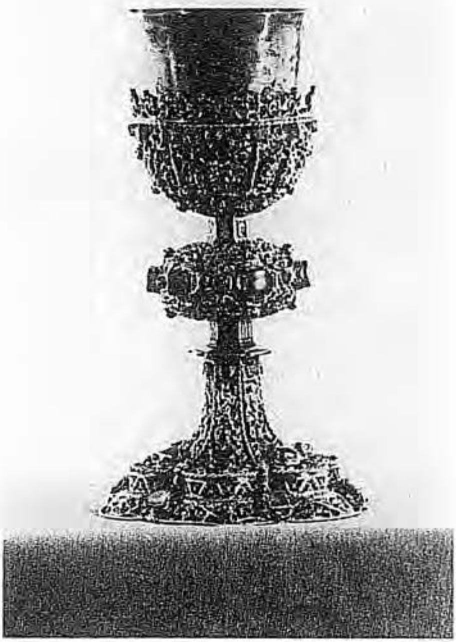

Fig. 190 Potir de argint din Transilvania, sec. XVI.

Neamț din Moldova[1]. Plachetele centrale ale ferecăturii reprezintă, pe scoarța din față, scena Învierea, însă sub aspect iconografic bizantin, iar pe cea din spate, Înălțarea.

Turnătorilor de bronz li se datorează, alături de clopote, o serie de cristelnițe, începând cu cea a bisericii evanghelice din Mediaș, databilă în ultimul sfert al secolului al XIV-lea[2]. Compuse din picior conic și cupă, uneori și cu nod, cristelnițele sunt decorate cu inscripții, cu frize de vrejuri, cu medalioane reprezentând figuri alegorice și geometrice, cu semnificații simbolice, împrumutate din repertoriul artei populare. Printre plachetele decorative ale cristelniței din biserica evanghelică din Sibiu, operă semnată de meșterul Leonhardus[3] și datată 1438, se găsesc însă și reprezentări religioase ilustrând Botezul, Schimbarea la Față, Intrarea în Ierusalim și Adormirea Maicii Domnului, toate nu numai conforme cu schemele iconografice ortodoxe, dar purtând și inscripții grecești, dovadă

---

[1] Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV–XIX)*, București, 1968, p. 278, n. 328; A.A. Rusu, *Datarea ferecăturii Evangheliarului lui Lațcu Cnude de la mănăstirea Neamț*, în AIIAI 22, 1985, 2, p. 743-746.

[2] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 435–438.

[3] Fr. Müller, *Zur älteren siebenbürgischen Glockenkunde*, în Archiv des Vereins 6, 1863, p. 200 și urm.; V. Vătășianu, *Reliefurile bizantine de pe cristelnița lui Leonhardus*, București, 1943 (extras).

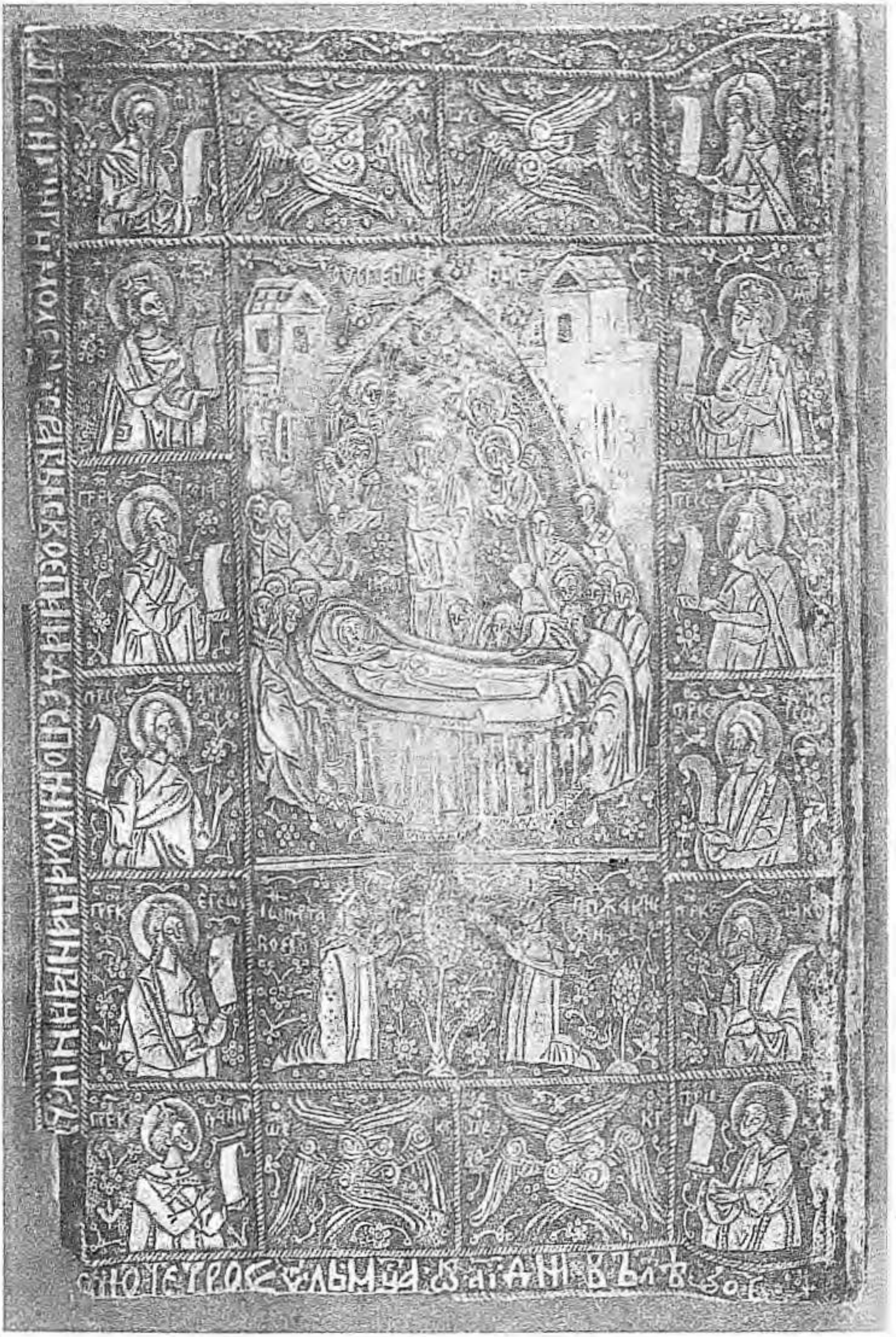

Fig. 191 Ferecătura de *Tetraevangheliar* de la Mircea Ciobanul.

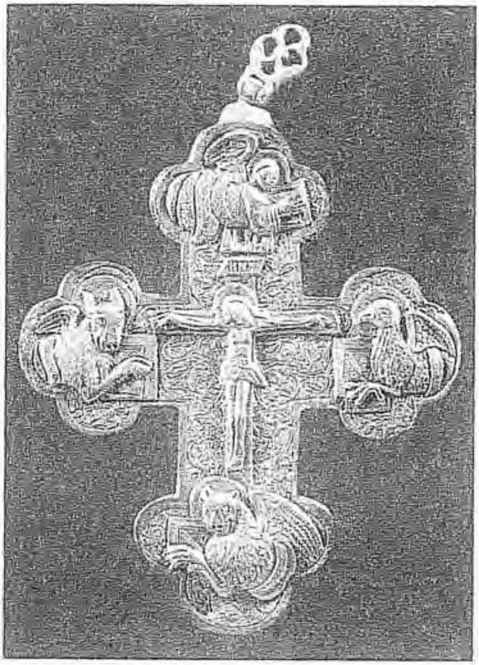

Fig. 192 Cruce relicvar. *Răstignirea* (Moldova, sfârșitul sec. XVI).

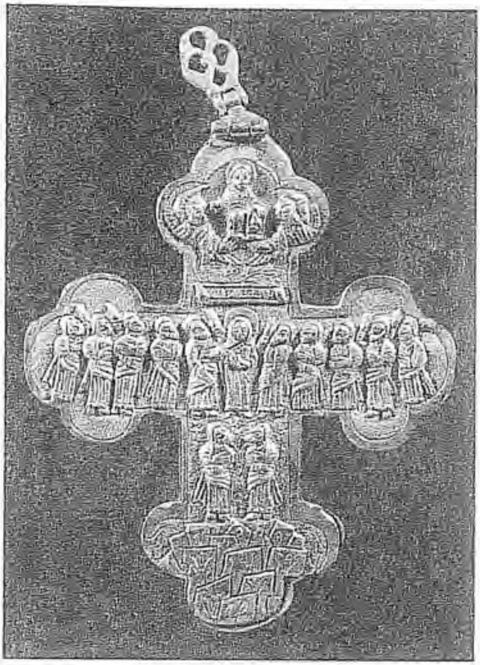

Fig. 193 Cruce relicvar. *Înălțarea* (Moldova, sfârșitul sec. XVI).

că tiparele acestor reliefuri au fost împrumutate din atelierul unui argintar ce lucrase pentru clienți români.

Argintăria din Țara Românească dezvăluie însă, în mod firesc, și legături cu arta balcanică, împământenite în atelierele locale. Într-un asemenea atelier s-a executat probabil ferecătura de argint a icoanei Sf. Atanasie (icoana însăși a fost refăcută) din mânăstirea Lavra de la Athos, decorată cu portretele domnitorului Vladislav și al soției sale, ambii în costume apusene, purtate în acea vreme la curtea domnească. Ferecătura, databilă în jurul anului 1372, este totodată cea mai veche mărturie despre darurile și ajutoarele pe care le vor acorda de aici înainte tot mai frecvent voievozii români așezămintelor ortodoxe de la Athos.

De aceleași premise stilistice se leagă și puținele produse de argintărie păstrate de la sfârșitul secolului al XV-lea, cum sunt panaghiarul jupanului Drăghici de la mânăstirea Snagov[1], din anul 6999 (1490–1491) și varianta de la Tismana, din jurul anului 1500 (ambele acum în Muzeul Național de Artă al României).

---

[1] N. Șerbănescu, *Panaghiarul de la Snagov. Câteva lămuriri asupra panaghiarului și rostului său liturgic*, în BOR 80, 1962, 5–6, p. 543–576.

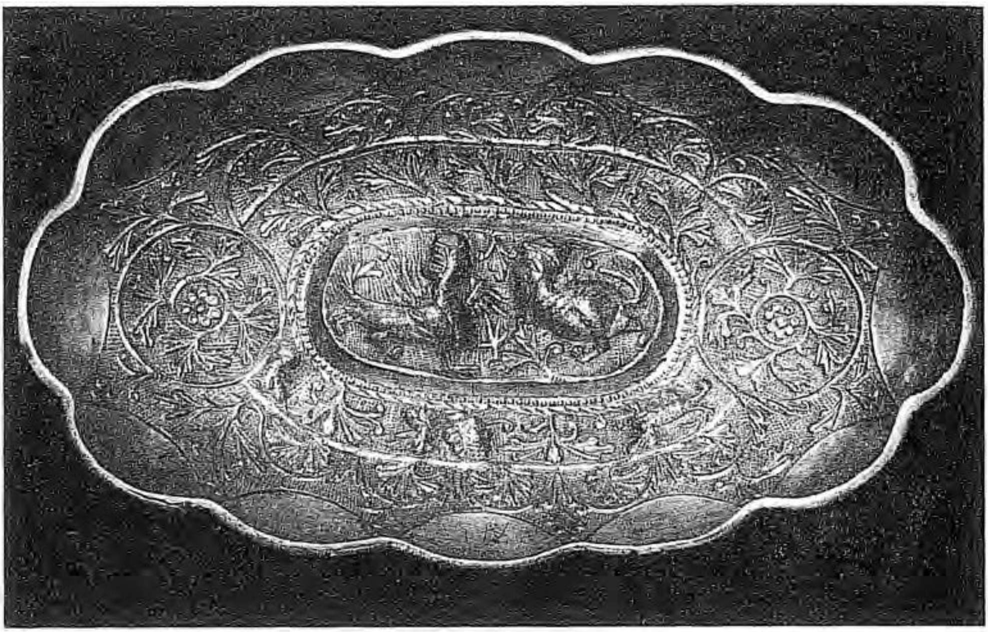

Fig. 194 Tăviță de argint aurit din tezaurul de la Gogoșu, jud. Mehedinți (sec. XVI).

În Moldova, plachetele de argint ce formează partea veche a raclei Sf. Ioan cel Nou de la Suceava sunt, după toate aparențele, opera unui meșter italian de la începutul secolului al XV-lea și nu au legătură cu evoluția atelierelor moldovene; opera dezvăluie, în schimb, legături cu argintarii transilvăneni. Un meșter sas din Bistrița, cu numele Anton, este pomenit în 1481 în corespondența lui Ștefan cel Mare.

Dintr-o serie de inscripții votive rezultă însă că lucrări de argintărie se executau în unele mănăstiri moldovene. Astfel, ferecătura *Evangheliarului* din Humor, datată 20 noiembrie 6995 (1487)[1], o lucrare vădit inspirată de ferecătura dăruită de Lațcu Cânde mănăstirii Neamț, a fost realizată pe loc. Alte ateliere activau în mănăstirile Putna și Neamț. O cădelniță din argint aurit, păstrată la mănăstirea Putna, datată 12 aprilie 6978 (1470), dăruită de Ștefan cel Mare, are aspectul unei clădiri gotice și reprezintă categoria de argintării dependente de formele introduse din Transilvania.

Tradiția bizantină, preluată și împământenită în Moldova, este reprezentată prin frumoasele ripide din filigran — două, actualmente în Patmos[2], dăruite inițial, la 30 iulie 6996 (1488), mănăstirii Zografu, și alte două, datate 14 ianuarie 7005 (1497) — executate

---

[1] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1959, p. 340–344 (nr. 118).

[2] *Ibidem*, p. 344, nr. 119 (reproducere în M. Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935, p. 179, pl. de la p. 182).

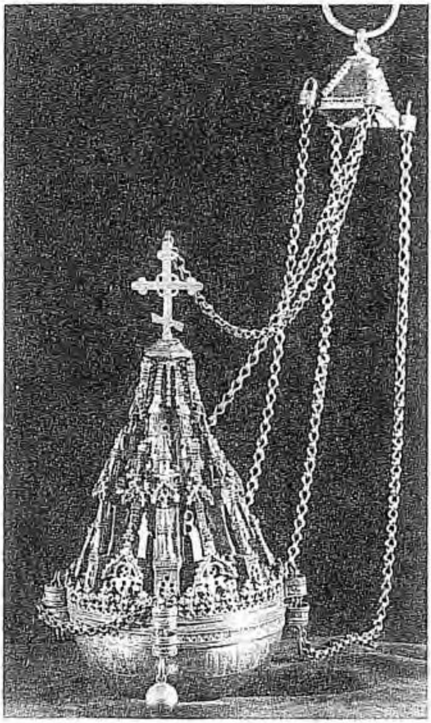

Fig. 195 Cădelniță dăruită de frații Craiovești ctitoriei lor de la Bistrița (circa 1500).

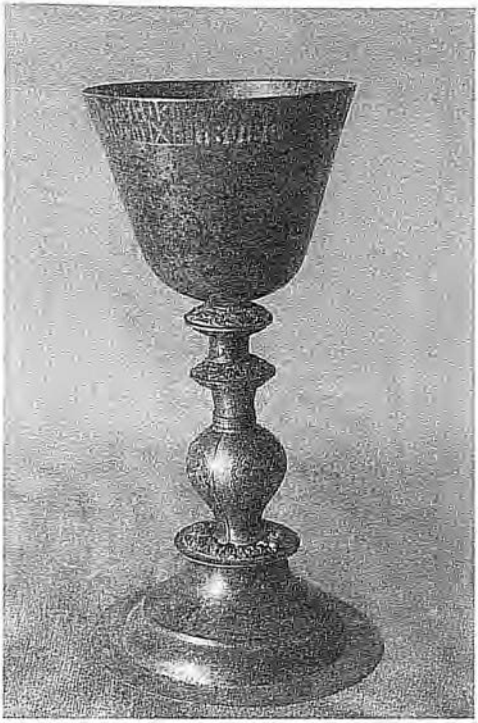

Fig. 196 Potir de argint dăruit de Mihai Viteazul ctitoriei sale Mihai Vodă din București.

din ordinul lui Ștefan cel Mare în mănăstirea Putna, precum și prin panaghiarul mănăstirii Neamț, datat 8 decembrie 7010 (1502), executat și el, conform inscripției votive, la fața locului.

Un domeniu deosebit de rodnic în produse artistice îl constituie *broderia*. Din categoria celor mai vechi piese păstrate fac parte un orar și o bedernită, aceasta purtând monograma mitropolitului Antim Critopulos, ambele de la mănăstirea Tismana (acum în Muzeul Mitropoliei din Craiova), un epitaf datat 6914 (1396) de la Cozia (acum în Muzeul Național de Artă al României), și un epitaf de la sfârșitul secolului al XIV-lea, aflat la mănăstirea Putna. Toate poartă inscripții grecești și sunt piese importate, dintre care cea mai remarcabilă, prin finețe și expresivitate, este epitaful de la Cozia[1].

Din asemenea premise s-au dezvoltat apoi atelierele pământene. Primul atelier pe care îl putem identifica este cel de la mănăstirea Neamț. Acestuia i se datora un epitrahil

---

[1] Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969, p. 8 și fig. 5–6 și catalog, p. 28–29, nr. 4 (cu bibliografie).

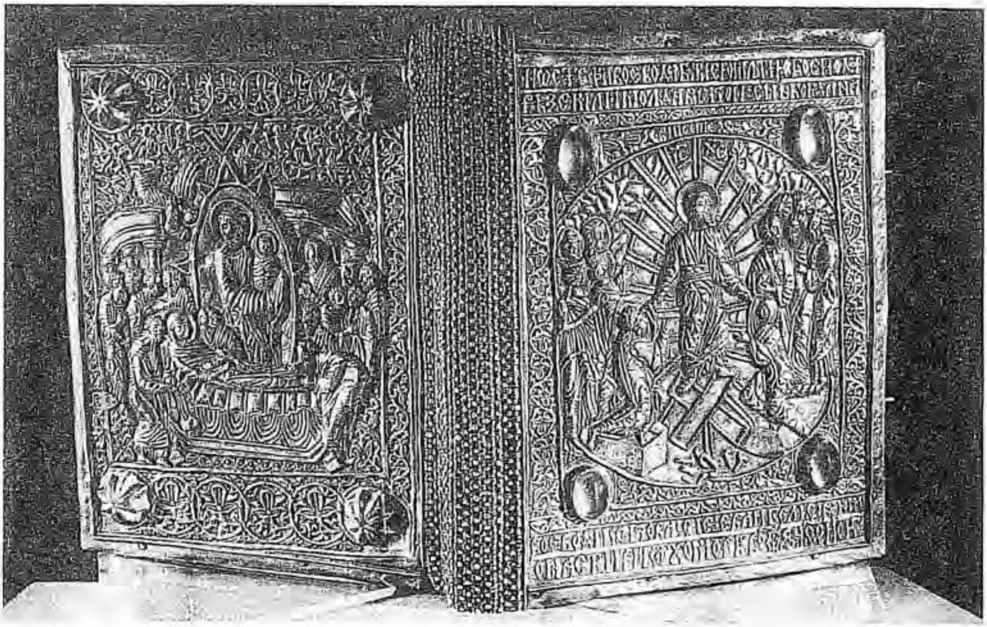

Fig. 197 Ferecătura *Tetraevanghelierului* dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna.

cu portretele lui Alexandru cel Bun și al soției sale, databil, pe baza inscripției, între anii 1425–1431[1], și un epitaf din 1428; epitrahilul a fost descoperit la Sankt-Petersburg, iar epitaful la Lvov, dar ambele s-au pierdut în cursul celui de-al doilea război mondial. S-a păstrat însă epitaful egumenului Silvan de la Neamț, datat 1 septembrie 6945 (1437), important datorită unor inovații iconografice; în locul reprezentării solemne, în care nu figura decât corpul lui Iisus decedat, înconjurat și jelit doar de îngeri, se introduc de acum înainte personaje tot mai numeroase, în atitudini și expresii sugestive[2].

Materialul, cu totul excepțional, atât calitativ, cât și cantitativ, păstrat în Muzeul mănăstirii Putna, completat cu câteva obiecte din alte colecții și muzee, permite identificarea mai multor ateliere de broderie moldovene și încadrarea lor cronologică.

Unui prim atelier i se pot atribui câteva patrafire păstrate la Putna (cel mai vechi purtând data 15 iunie 6977 = 1469), altul la mănăstirea Dionysiou (Athos), caracterizate prin figuri scunde și predominarea unui colorit cald (fond roșu, fire de aur), în timp ce motivele ornamentale păstrează în continuare — elaborând și noi variante — vrejurile de semipalmete și împletituri geometrice, întâlnite pe broderiile de la Tismana. Un punct culminant îl atinge acest atelier în acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop

---

[1] *Ibidem*, p. 8 și fig. 10–12; M.A. Musicescu, *Date noi asupra epitrahilului de la Alexandru cel Bun*, in SCIA 1, 1958, p. 75–113.

[2] E. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphioi moldaves aux XVe et XVIe siècles*, in Cercetări literare 4, 1940, p. 164–214 + 10 pl.

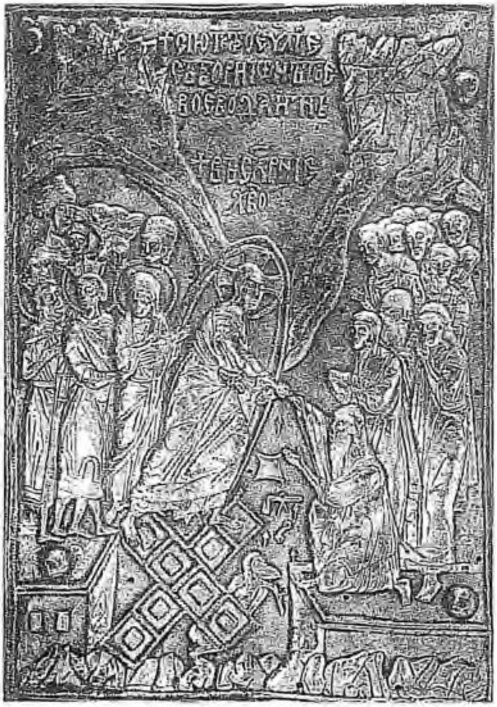

Fig. 198 Ferecătură de *Tetraevangheliar* de la Neagoe Basarab.

(†19 decembrie 1477), păstrat la Muzeul de la Putna[1].

Unui alt atelier, localizabil cu siguranță la Putna, îi aparțin, între altele, trei perdele de iconostas (două poartă datele 1484 și 1485), formând o garnitură destinată bisericii acestei mănăstiri și marcând, fără îndoială, faza de apogeu a atelierului. Fazei târzii îi aparține praporul dăruit de Ștefan cel Mare, în 1500, mănăstirii Zografu de la Athos (acum steagul se află la Muzeul Militar, București)[2].

*

Tradițională, dependentă de modelul elaborat de Gavriil Uric, a rămas și în secolul al XVI-lea arta miniaturiștilor moldoveni, după cum o dovedesc o serie de evangheliare ieșite toate din scriptoriul mănăstirii Putna, începând cu *Evangheliarul* din 1502, semnat de ieromonahul Spiridon, dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Bistrița, și terminând cu *Evangheliarul* din 1555, semnat de ieromonahul Evloghie (Muzeul Național de Artă al României). O morfologie ceva mai independentă se desprinde doar din miniaturile unui *Evangheliar* din 1560, scris pentru logofătul Mateiaș (Muzeul bisericii Sf. Nicolae din Șchei-Brașov).

Din Țara Românească provine, în schimb, un *Evangheliar* lucrat la comanda voievodului Alexandru Mircea, înzestrat în mod excepțional cu numeroase miniaturi, copiind un model de prin secolul al XIV-lea, în genul *Evangheliarului* executat pentru țarul bulgar Ivan Alexandru.

Inovații morfologice, datorate influenței Renașterii, transmise prin scriptoriul din Buda, din vremea lui Matia Corvin, prezintă doar un *Pontifical*, scris și ilustrat probabil la Alba Iulia, pentru episcopul Francisc Várday, deci din anii 1514–1524. De altfel, soarta caligrafilor și a miniaturiștilor era pecetluită, după apariția tiparului.

---

[1] O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Putna*, Paris, 1925; P.S. Năsturel, *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna*, in Rsl 3, 1958, p. 150–153; M.A. Musicescu, *op. cit.*, fig. 19–20 și catalog, p. 31, nr. 12.

[2] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 302–303, nr. 94, fig. 211; M.A. Musicescu, *op. cit.*, p. 34, nr. 21 și fig. 41.

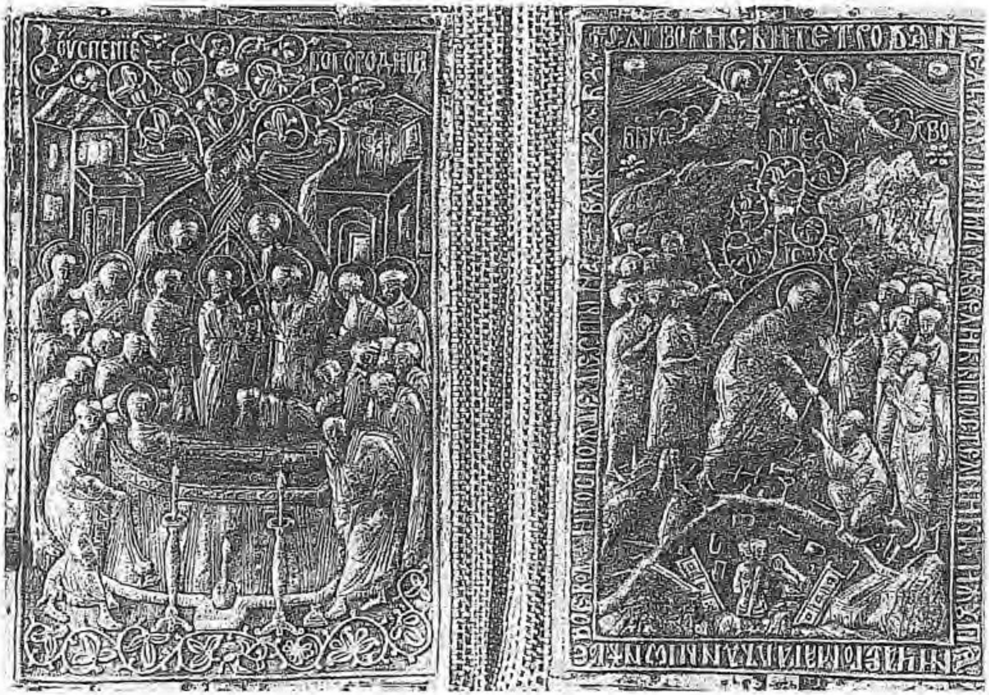

Fig. 199 Ferecătură de carte din Țara Românească (1518–1519).

Argintăria care slujea cultului religios continuă să respecte combinațiile și schemele iconografice, iar într-o anumită măsură și formele mai vechi. Astfel, toate ferecăturile de evangheliare poartă pe scoarța din față reprezentarea Anastasis; pe scoarța din dos se deosebesc două serii: cea cu reprezentarea Adormirii (ferecături moldovene din 1507, 1569, 1571 și 1598, aceasta din urmă opera meșterului Ioachim din Suceava, toate la Muzeul mănăstirii Putna, și ferecăturile din Țara Românească, de la *Evangheliarul* lui Marcea, 1519, Muzeul Național de Artă al României și al lui Neagoe Basarab, nedatat, acum în Muzeul mănăstirii Sucevița) și cea cu scena Înălțării (*Evangheliarul* dăruit de mitropolitul Teoctist mănăstirii Neamț, 1512[1], din care se păstrează numai scoarța din dos, lucrare de o calitate stilistică excepțională, ca și evangheliarele lui Grigore Ferie, 1555, ori al logofătului Ioan Golăi, 1576, toate acum la Muzeul Național de Artă al

---

[1] Ioana Lazarovici, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare*, în Muzeul de Artă al R.S.R., imagini de Elena Ghidali, București, 1962, fig. 14; E. Lăzărescu, *Trei manuscrise moldovenești*, în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1964, p. 541–588, aici p. 562.

României)[1]. Realizări mai independente înzestrate și cu portretele, firește schematice, ale donatorilor, sunt ferecătura vistiernicului Tudor și a spătarului Dragomir, 1543 (Muzeul bisericii Sf. Nicolae din Șchei-Brașov) și ferecătura *Evangheliarului* dăruit de doamna Chiajna și de Mircea Ciobanul mănăstirii Tismana la 1566 (Muzeul Național de Artă al României). Ferecătura dăruită în 1557 mănăstirii Voroneț de mitropolitul Grigore Roșca poartă, în schimb, pe revers, portretul sihastrului Daniil. Însușiri stilistice tradiționale regăsim și în celelalte categorii de argintărie destinată cultului, cum sunt panaghiarele, ripidele, cădelnițele, crucile de mână și cele procesionale, sculptate cu minuțiozitate în lemn de chiparos.

Uneori, argintăria de cult a fost comandată atelierelor săsești din orașele transilvănene. Neagoe Basarab a purtat o corespondență cu Sibiul, în legătură cu lucrări încredințate meșterului Celestin, de care nu era mulțumit. Cert este că chivotul dăruit de Neagoe în 1514–1515 mănăstirii Dionysiou de la Athos este produsul unui astfel de atelier. Chivotul, de forma unei biserici aparținând tipului în cruce greacă, cu cinci turle, este împodobit cu motive ornamentale gotice, dar și cu împletituri geometrice și cu un dublu șir de iconițe smălțuite, tehnică cultivată cu deosebit succes în atelierele de orfevrărie transilvănene. S-a și emis ipoteza că termnul „modo transilvano“, ce se întâlnește în unele inventare străine de la începutul secolului al XVI-lea, s-ar referi tocmai la argintăria smălțuită.

O piesă deosebită de pe la începutul secolului al XVI-lea — în care se îmbină un decor plastic, compus din elemente arhitectonice gotice târzii, cu figurine și medalioane, alături de motive florale smălțuite, aparținând Renașterii — este potirul dăruit catedralei romano-catolice din Alba Iulia (figura în inventarul catedralei din 1531) de către „Benedictus de Suk, nobilis transylvanus“ (în prezent potirul se află în Muzeul arhiepiscopal din Strigoniu)[2].

În majoritatea cazurilor, potirele transilvănene — singura categorie de argintărie păstrată în număr mai mare, permițând deci observații comparative — se disting prin folosirea filigranului și a smalțului. Un grup aparte îl formează câteva potire din primele decenii ale secolului al XVI-lea, provenite din atelierele din Mediaș, decorate cu elemente florale decupate și forjate.

În cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea se înmulțesc contactele cu Renașterea. Caracteristică este insigna argintarilor brașoveni din 1556 (Muzeul Național din Budapesta), reprezentând scene din atelierele acestor meșteri. Din această perioadă se păstrează și piese de argintărie cu destinație profană, de pildă căni cu capac, împodobite cu scene mitologice; cană a argintarului sibian Daniel Bulkesch (comunitatea evanghelică Mediaș), cană a argintarului brașovean Martin Tink, activ în anii 1585–1600 (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

---

[1] *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, București, 1958, p. 101, fig. 40; Corina Nicolescu, *Argintăria ...*, p. 282, nr. 333 (în aceeași lucrare se află și alte exemple).

[2] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 875–876.

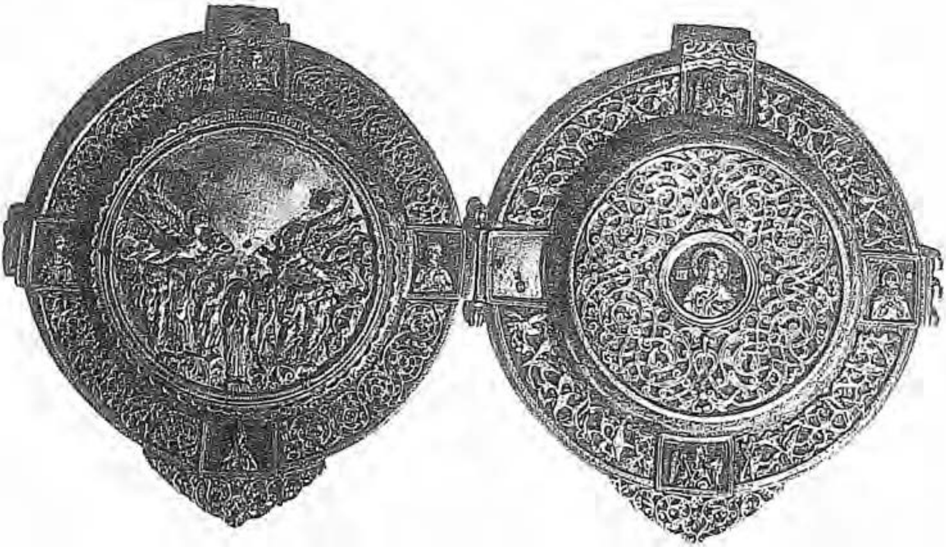

Fig. 200 Panaghiar de argint dăruit de Drăghici Vintilescu mănăstirii Bistrița în 1490–1491.

Despre activitatea atelierelor de broderie din Țara Românească depun mărturie câteva odăjdii provenind din mănăstirile Govora, de la Radu cel Mare, și Bistrița, de la boierii Craiovești (Muzeul Național de Artă al României), precum și câteva perdele de iconostas. Între acestea se distinge în mod deosebit perdeaua (*dveră*) cu „Coborârea de pe cruce“ (Muzeul de arme din Kremlin, Moscova), purtând portretele doamnei Despina și ale fetelor sale[1], precum și perdeaua cu scena „Răstignirii“ și cu portretul banului Preda Buzescu și al soției sale Cătălina, dăruită către sfârșitul secolului al XVI-lea bisericii din Stănești-Vâlcea (Muzeul Național de Artă al României)[2].

Mai limpede se poate urmări în Moldova activitatea atelierelor de broderie ce evoluează în cadrul stilistic elaborat în vremea lui Ștefan cel Mare, atingând, în perdeaua de iconostas cu scena „Adormirii“, comandată de Bogdan voievod și semnată de meșterii Zosima și Mardarie în 1510, un nou punct culminant (Muzeul mănăstirii Putna). În medalioanele chenarului, reprezentându-i pe apostoli predicând fiecare mulțimii din alte cetăți și orașe, apar numeroase amănunte ce dovedesc prezența unor ecouri ale Renașterii[3]. Alte două perdele de iconostas, dăruite de Alexandru Lăpușneanu ctitoriei sale de la Slatina, ilustrând

---

[1] M.A. Musicescu, *op. cit.*, p. 36–37, nr. 30.

[2] *Ibidem*, p. 140, nr. 41 și fig. 68–69.

[3] P. S. Năsturel, *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna*, în Rsl 3, 1958, p. 150–153; M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 36, nr. 28 și fig. 58–59.

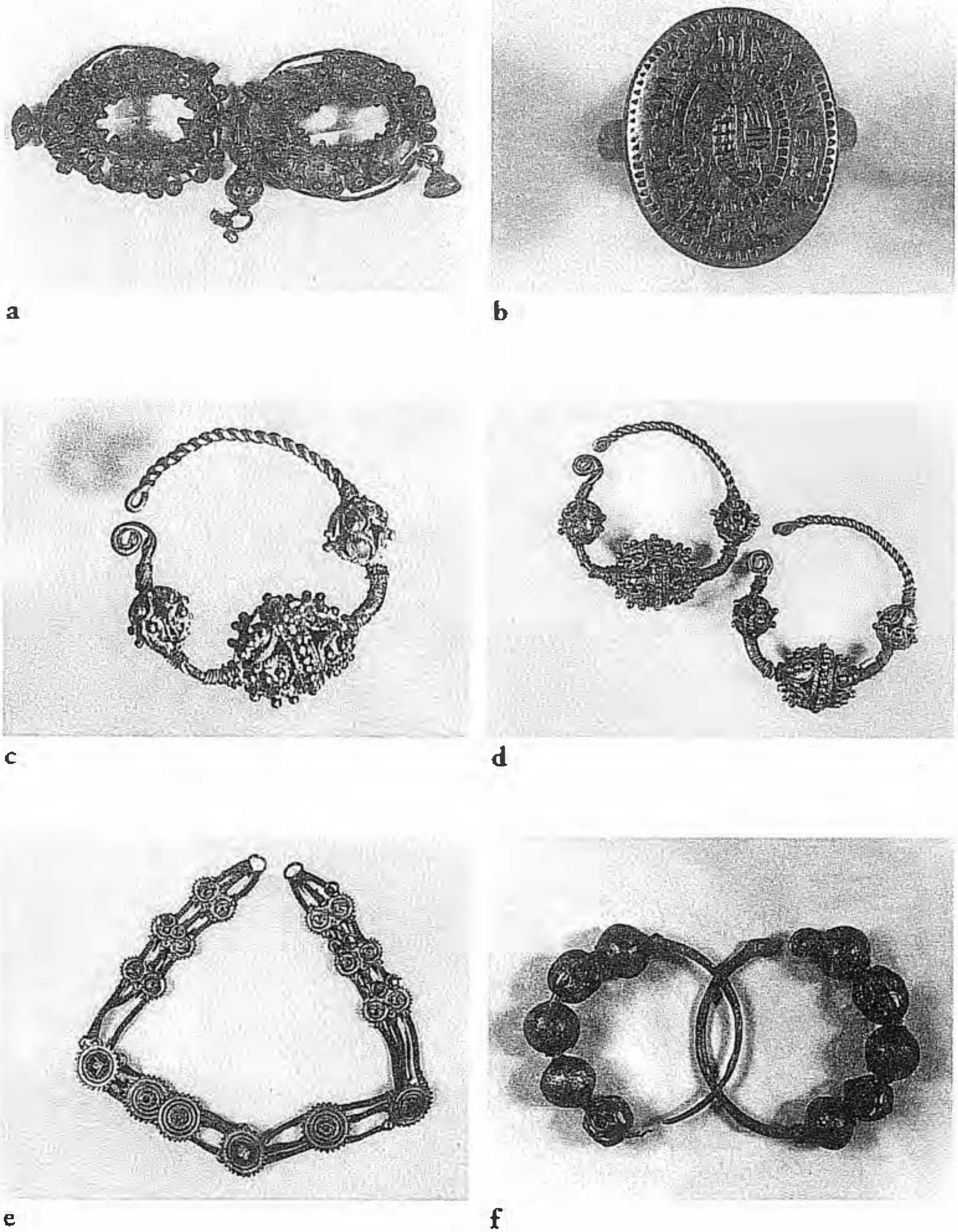

a
b
c
d
e
f

Fig. 201 a) Paftale de argint din tezaurul de la Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV–XV; b) Inel de argint din tezaurul de la Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV–XV; c) Cercel de tâmplă din argint din tezaurul de la Cotul Morii, jud. Iași, sec. XVI; d) Cercei de argint din tezaurul de la Popricani, jud. Iași, circa 1566; e) Centură de argint din tezaurul de la Coveiu, jud. Dolj, sec. XVI; f) Cercei de argint descoperiți în necropola din fața cetății Suceava.

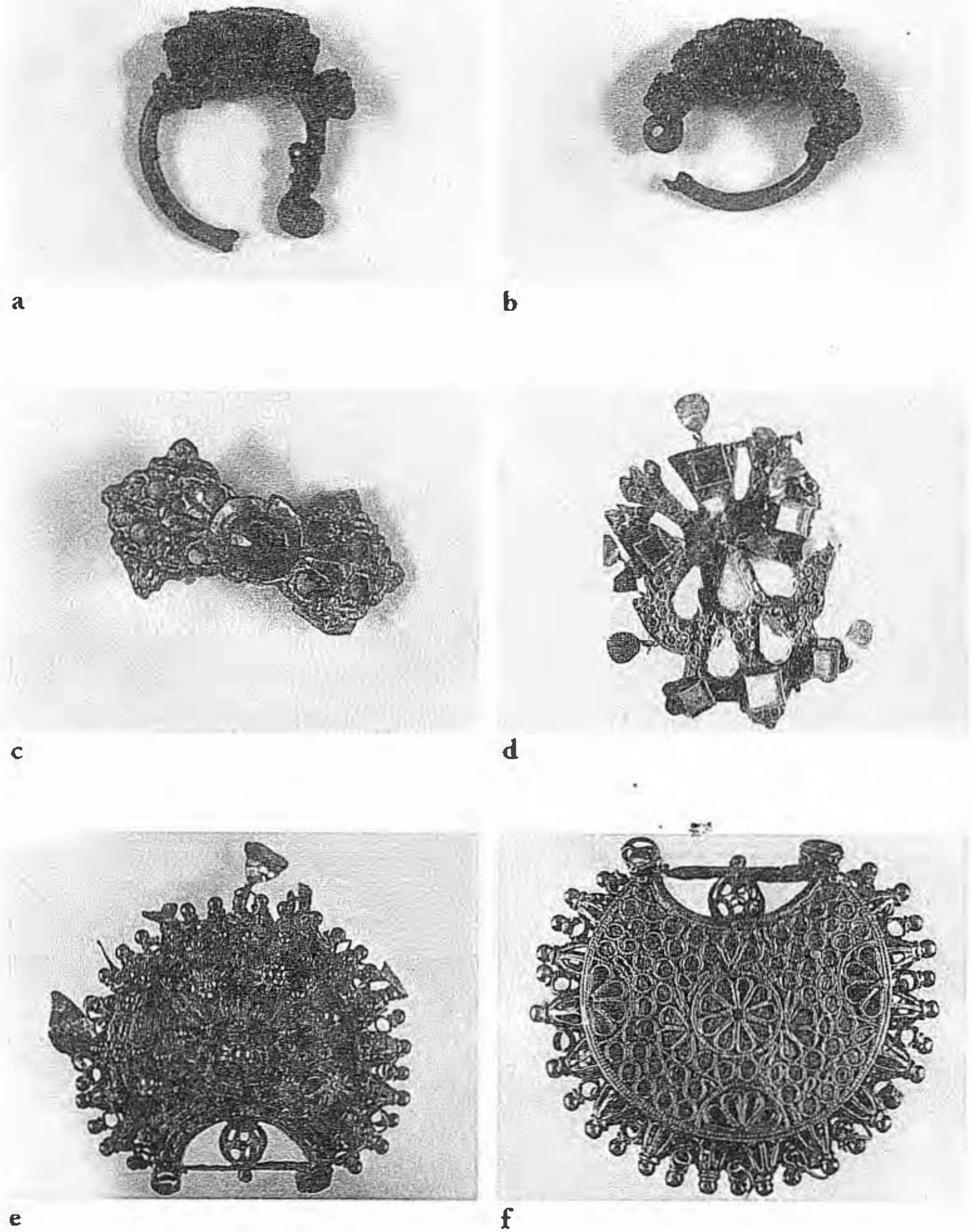

Fig. 202 a) Cercel de argint descoperit în necropola din fața cetății Suceava, sec. XV; b) Cercel de argint descoperit în necropola din fața cetății Suceava, sec. XV; c) Copcă, închizătoare de costum, descoperită în necropola din fața cetății Suceava, sec. XV; d) Pandantiv de argint din tezaurul descoperit in satul Gelu, jud. Timiș, sec. XVI; e) Cercel de tâmplă de argint din tezaurul descoperit în satul Gelu, jud. Timiș, sec. XVI; f) Cercel de tâmplă de argint din tezaurul descoperit in satul Gelu, jud. Timiș, sec. XVI.

ambele „Schimbarea la Față“ (Muzeul Național de Artă al României), se deosebesc, cea din 1560 prin precumpănirea subiectelor sacre (scenete din viața lui Iisus), iar cea din 1561 prin predominarea laturii reprezentative (grupul ctitorilor)[1].

Numeroase sunt broderiile păstrate în diferite mănăstiri athonite, primite ca daruri de la Neagoe Basarab, Vintilă vodă, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și alții.

În încheiere, amintim câteva piese de mobilier, strane și tetrapoade, păstrate în unele biserici moldovenești (Probota, Humor, Voroneț, Slatina etc.), împodobite în tehnica crestăturii, cu forme geometrice și împletituri împrumutate din arta populară, uneori și cu elemente inspirate de sculpturi decorative gotice (jilț, Muzeul mănăstirii Moldovița, epoca lui Petru Rareș). Un exemplu remarcabil în această privință îl constituie canatul bisericii din Tazlău, purtând o frumoasă stemă a Moldovei, în timp ce pe canaturile bisericii din Cotmeana (Muzeul Național de Artă al României) se pot vedea vrejuri și frunze striate, încadrând figurile zvelte ale „Bunei Vestiri“[2].

În Transilvania apar de timpuriu forme specifice Renașterii, mai întâi la piese sculptate în piatră, de exemplu cristelnița de marmură roșie a bisericii din Mineu (Muzeul Țării Crișurilor, Oradea), operă din 1515 a pietrarului italian Johannes Fiorentinus, activ câtăva vreme la Strigoniu. Alt exemplu e tabernacolul bisericii din Cuieșd (lapidariul Muzeului de Istorie din Cluj-Napoca), purtând data de 1537. Strane de lemn cu intarsii și reliefuri florale, caracteristice Renașterii, se găsesc în biserica evanghelică

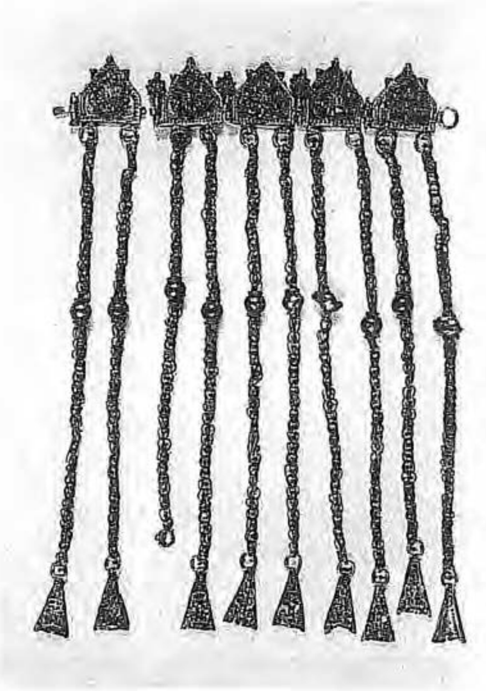

Fig. 203 Pandantiv de la o podoabă de cap de argint din tezaurul descoperit în satul Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV.

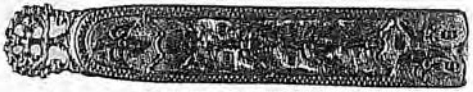

Fig. 204 Catarama de argint din tezaurul descoperit în satul Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV.

---

[1] *Studii asupra tezaurului restituit de URSS*, p. 163–164, fig. 10–13; P.Ș. Năsturel, *O dveră necunoscută de la Argeș și rostul acelora de la mănăstirile Putna și Slatina*, în SCIA 7, 1960, 2, p. 198–202; P. Johnstone, *The byzantine tradition in church embroidery*, Londra, 1967, p. 87; M.A. Musicescu, *op. cit.*, p. 39, nr. 38.

[2] Sp.P. Cegăneanu, *Obiecte bisericești*, București, 1911; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 662–665 și 864.

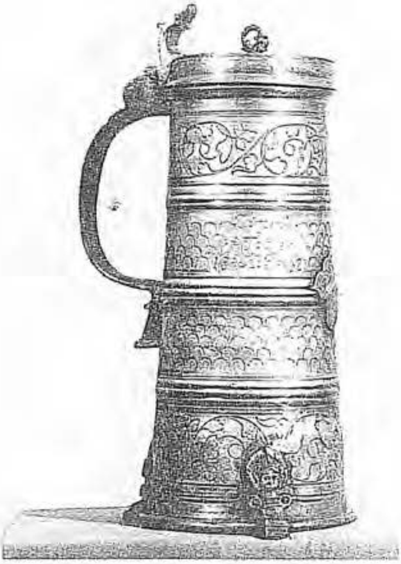

Fig. 205 Cană de cositor din Transilvania, 1556.

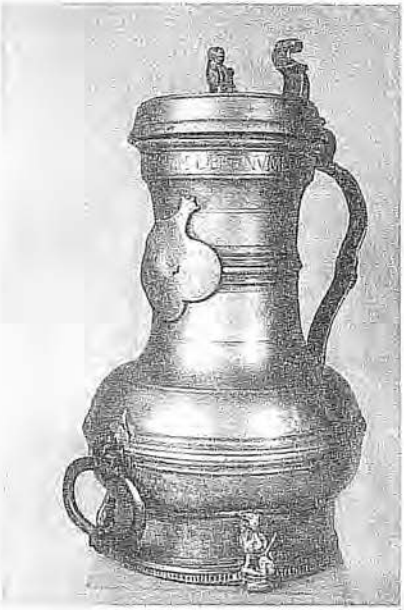

Fig. 206 Cană de cositor cu inițialele meșterului și anul 1559. Transilvania.

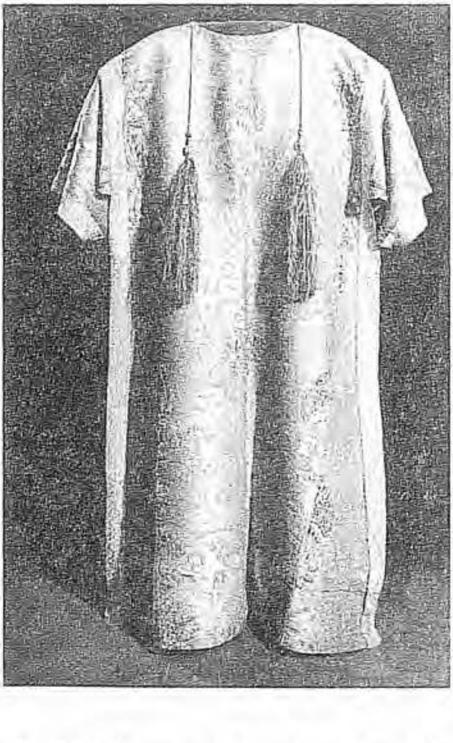

Fig. 207 Dalmatică din Transilvania, sec. XVI.

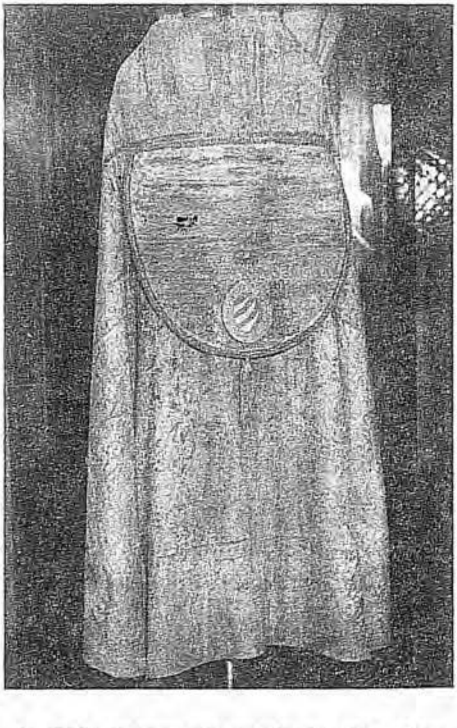

Fig. 208 Pelerina cardinalului Andrei Báthory, principe al Transilvaniei.

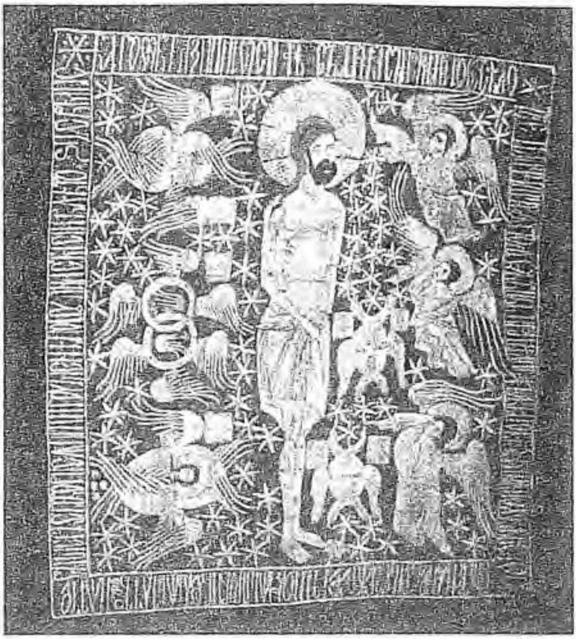

Fig. 209 Aer brodat, de la mănăstirea Moldovița.

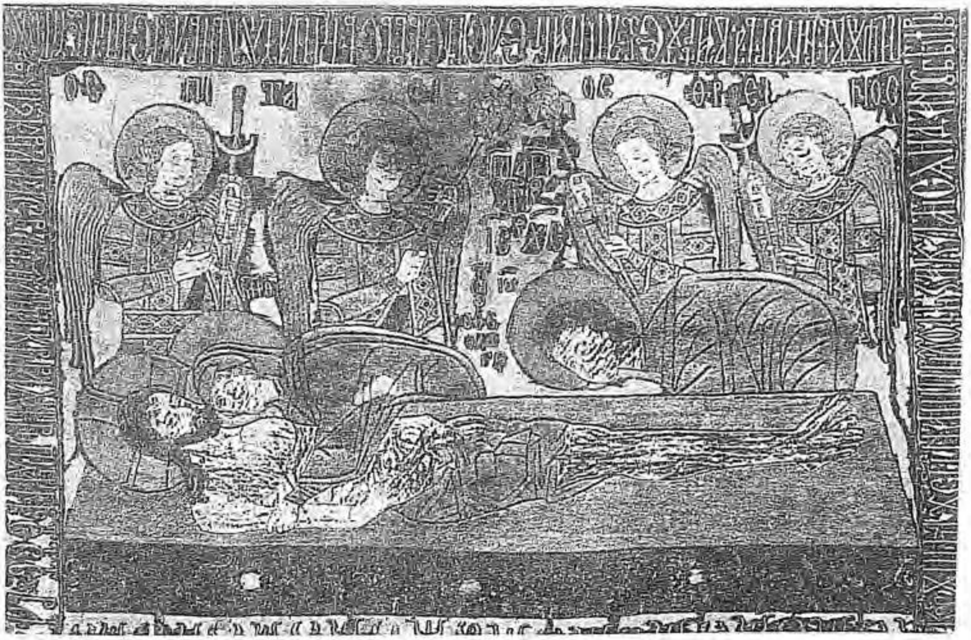

Fig. 210 Epitaf dăruit de Mircea cel Bătrân mănăstirii Cozia, 1395–1396.

din Bistrița, opera meșterului Johannes Begler, din anul 1516, în bisericile evanghelice din Deal, în Sighișoara, și din Băgaciu, purtând semnătura dulgherului Johannes Reychmuth, datând din 1523, respectiv din 1533[1].

*

Concluzia care se impune din prezentarea faptelor istorice este că, în secolele XIV–XVI, poporul român a dovedit prin realizări remarcabile ale științei, culturii și artei, forța creației sale, legătura indisolubilă între provinciile locuite de el, unitatea etnică și de limbă, unitatea estetică și morală, care l-au distins în Europa, dându-i până astăzi un profil aparte de sine stătător, inconfundabil.

---

[1] V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 561 și 855–861.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare

BEZA, M., *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935.

BIANU, I., *Psaltirea Scheiană*, București, 1889.

– *Monumente de artă românească din manuscrise*, II, București, 1922.

BIANU, I., HODOȘ, Nerva, SIMONESCU, D., *Bibliografia românească veche*, I–IV, București, 1903–1944.

Bibliografia istorică a României, I–IX, București, 1970–2000.

BORSA G., HERVAY F., HOLL B., KÄFER I., KELESSÉNYI A., *Régi magyarországy niomtatványok. 1437–1600* (Tipărituri vechi din Ungaria. 1437–1600), I, Budapesta, 1971.

BRĂTULESCU, V., *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă,* București, 1939.

Catalogul manuscriselor românești, I–V, București, 1907–1931, Craiova, 1967, București, 1992.

Cărți românești vechi. Predoslovii. Antologie și cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, Craiova, 1994.

CÂNDEA, Virgil, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I–II, București, 1991–1998.

CEGĂNEANU, Sp., *Obiecte bisericești*, București, 1911.

CRĂCIUN, Ioachim, ILIEȘ, Aurora, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, București, 1963.

*De la Dragoș vodă la Cuza vodă. Legende populare românești*², antologie de V. Adăscăliței, București, 1973.

GAVRIL Protul, *Viața Sfântului Nifon*, ed. V. Grecu, București, 1944.

– *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon*, ed. Dan Zamfirescu, în Literatura română veche, ed. îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, I, București, 1969, p. 60–112.

GRECU, V., *Izvorul principal bizantin pentru Cartea românească de învățătură a diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334–1347)*, București, 1939.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, ed. V. Grecu, 1942; ed. Dan Zamfirescu, Florica Moisil, Gh. Mihăilă, București, 1971; ed. facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere în limba română și studiul introductiv de G. Mihăilă. Cu o prefață de Dan Zamfirescu, București, 1996.

MIHAILOVICI (= MIHAIL), P., *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia, 1468–1866*, Chișinău, 1933.

MIHĂILĂ, Gh., *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974.

NECULCE, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. critică de Gabriel Ștrempel, București, 1982.

PAMFILE, Tudor, *Mitologia românească*, București, 1997.

PANAITESCU, P.P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959.

PETROVICI, Emil, DEMÉNY L., *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*, București, 1971.

PORUMB, Marius, *Icoane din Maramureș*, Cluj, 1975.

– *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII*, București, 1998.

PUȘCARIU, S., PROCOPOVICI, Al., *Diaconul Coresi. Carte de învățătură* (*1581*), București, 1914.

Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, sub redacția prof. M. Berza, București, 1958.

RIZESCU, I., *Pravila ritorului Lucaci, 1581*, București, 1971.

RUSU, A.A., *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

ȘTEFĂNESCU, I.D., *L'aër de la princesse Malina*, în RIR 15, 1945, 2, p. 129–132.

ȘTREMPEL, G., *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, 1959.

TAFRALI, O., *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Putna*, Paris, 1925.

– *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, texte et album, Paris, 1931.

TEODORESCU-KIRILEANU, S., *Ștefan vodă cel Mare și Sfânt. Istorisiri și cântece populare strânse la un loc*, Focșani, 1904.

TURDEANU, E., *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în CL 5, 1942, p. 101–240+ XIII pl. (reprodus în Idem, *Oameni și cărți de altădată*, ed. îngrijită de Șt.S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 25–167).

Lucrări generale

ALBU, N., *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

ALEXIANU, Al., *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, I–II, București, 1971.

– *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie și artă veche românească*, București, 1973.

ANCUȘA, Mircea, NISTOR, Ferdinand, *Istoria medicinii*, Timișoara, 1985.

ANDREESCU, Ștefan, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, București, 1997.

ARMBRUSTER, A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972 (ed. a II-a, București, 1993).

BÎRLEA, Ovidiu, *Folclorul românesc*, I, București, 1981.

BOKA L., PÁNDI P., *A magyar irodalom törtenete. 1849-ig* (Istoria literaturii maghiare până la 1849), Budapesta, 1957.

BRILL, Tony, *Legende populare românești. Legende istorice*, București, 1970.

CARTOJAN, N., *Cărțile populare în literatura românească. I. Epoca influențelor sud-slave*, București, 1929; ed. a II-a, București, 1974.

– *Istoria literaturii române vechi*[2], București, 1980.

CĂLINESCU, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*[2], București, 1988.

CIOBANU, Gh., *Études de musique ancienne roumaine*, București, 1984.

CIOBANU, Șt., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947.

Contribuții la istoria medicinii în R.P.R., sub redacția prof. V. Bologa, București, 1955.

DÉGH Linda, *Népköltészet* (Cântecul popular), Budapesta, 1958.

DRĂGUȚ, V., FLOREA, V., GRIGORESCU, Dan, MIHALACHE, Marin, *Pictura românească în imagini*, București, 1970.

FITZ J., *A magyarországi nyomdászat Könyvkiadás es konyvkeres kedelem története* (Istoria tiparului și a comerțului cu cartea în Ungaria), I–II, Budapesta, 1959–1967.

GULYÁS P., *A Könyonyomtatás Magyarorzágon a XV es XVI században*^{2} (Tiparul din Ungaria în secolele XV–XVI), Budapesta, 1931.

HORVÁTH J., *A magyar irodalom fejlodéstörténete* (Istoria literaturii maghiare), Budapesta, 1976.

IONESCU, Gr., *Istoria arhitecturii în România*, I–II, București, 1963–1965.

– *Arhitectura românească. Tipologie, creații, creatori*, București, 1986.

IORGA, N., *Istoria literaturii românești*^{2}, I, București, 1925.

– *Les arts mineurs en Roumanie*, I–II, București, 1934–1936.

– *Despre cronici și cronicari*, ed. îngrijită de Damaschin Mioc, București, 1988.

IORGA, N., BALȘ, G., *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.

Istoria artelor plastice în România, I, București, 1968.

Istoria Bisericii Române, I, București, 1957.

Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, București, 1982.

Istoria medicinii. Studii și cercetări, București, 1957.

Istoria României, II, București, 1962.

IZSÁK Samuel, *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, 1979.

JAKÓ S., *Irás könyv, értelmiség* (Scrierea, cartea, intelectualitatea), București, 1976.

KÖPECZI Béla, *Histoire de la culture hongroise*, Budapesta, 1994.

A magyar irodalom története (Istoria literaturii maghiare), sub îngrijirea lui Tibor Klaniczay, Budapesta, 1964.

Magyar müvelödéstörténete (Istoria culturii maghiare), sub îngrijirea lui Domanovski Sándor, I–III, Budapesta, f.a.

MIHĂILĂ, Gh., *Contribuții la istoria culturii și literaturii vechi*, București, 1972.

– *Cultura și literatura română veche în context european*, București, 1979.

– *Între Orient și Occident. Studii de cultură și literatură română în secolele al XV-lea și al XVIII-lea*, București, 1999.

MUSICESCU, Maria Ana, *Broderia medievală românească*, București, 1969.

Müvelödéstörténete tanulmányok (Studii de istoria culturii), sub redacția Csetri Elek, Jakó Szigmond, Tonk Sándor, București, 1979.

NICOLESCU, Corina, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române. Sec. XIV–XV*, București, 1968.

– *Istoria costumului de curte în Țările Române (sec. XIV–XVII)*, București, 1970.

Pagini de artă veche românească, coordonator V. Drăguț, București, 1985.

PĂCURARIU, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*^{2}, I–III, București, 1991–1997.

PETRANU, C., *L'art roumain de Transylvanie*, I, București, 1938.

POPESCU, M.M., *Podoabe medievale în Țările Române*, București, 1970.

POPOVICI, Iosif, *Poezii populare române*, I. *Balade populare din Banat*, Oravița, 1909.

PROCOPOVICI, A., *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922.

PUȘCARIU, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*^{2}, Sibiu, 1930.

SEBESTYÉN, Gh., *O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea*, București, 1987.

SEIVERT, Gustav, *Kulturhistorische Novellen aus dem Siebenbürger Sachsenlande*, I–III, Hermannstadt, 1866–1867.

ȘTEFĂNESCU, I.D., *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Depuis les origines jusqu'au XIX*^{e} *siècle*, I–II (text și album), Paris, 1932.

– *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, I–II (text și album), Paris, 1938.

– *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973.

THEODORESCU, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, București, 1987.

– *Roumains et balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, București, 1999.

TURDEANU, E., *Oameni și cărți de altădată*, ed. Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997.

VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959.

– *Studii de artă veche românească și medievală*, București, 1987.

VLĂDUȚIU, I., *Etnografia românească. Istoric. Cultură materială. Obiceiuri*, București, 1973.

VULCĂNESCU, R., *Etnologie juridică*, București, 1970.

– *Măștile populare*, București, 1970.

– *Mitologia română*, București, 1987.

Lucrări speciale

BALOGH J., *Az erdélyi Renaissance* (Renașterea transilvană), Cluj, 1943.

BALOTĂ, A., *Funcțiunea socială a cântecului bătrânesc*, în Revista de folclor 3, 1958, p. 101–112.

– *La littérature slavo-roumaine à l'époque d'Etienne le Grand*, în Rsl 1, 1958, p. 210–236.

– *Autenticitatea „Învățăturilor lui Neagoe Basarab“*, în Studii 22, 1969, 2, p. 271–280.

BALȘ, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926 (= BCMI 18, 1925).

– *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928 (= BCMI 21, 1928).

– *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, Vălenii de Munte, 1931.

BALȘ, G., NICOLESCU, Corina, *Mănăstirea Moldovița*, București, 1958.

BĂLAȘA, D., HRISANT, Toma, *Mănăstirea Tismana. Vatră străbună*, Craiova, 1983.

BEZDECHI, Șt., *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa-Gorj, 1939.

BIELZ, J., *Die sächsische Goldschmiedekunst Siebenbürgens*, București, 1957.

BINDER, P., *Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali*, în SAI 20, 1972, p. 66–74.

– *Johannes Honterus' Karten und Beschreibungen der rumänischen Länder*, în RRH 12, 1973, 6, p. 1037–1065.

BÎRLEA, Ovidiu, *Folclor și istorie*, în Revista de etnografie și folclor 1, 1966, p. 13–25.

BODOGAE, Teodor, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940.

BOGDAN, D.P., *Despre daniile românești la Athos*, AR 6, 1941, p. 263–309.

BOGDAN, I., *Evangheliile de la Humor și Voroneț din 1473 și 1550*, în AARMSI, ser. II, 29, 1907, p. 645–656 (retipărit în I. Bogdan, *Scrieri alese*, ed. Gh. Mihăilă, București, 1978).

BRANDESCH, H., *Die siebenbürgisch-sächsischen Dorfschulen im Reformationsjahrhundert*, în AVSL, 44, 1927.

BRĂTESCU, Gh., *Vrăjitorie de-a lungul timpului*, București, 1985.

BULAT, T.G., *Episcopia Buzăului. Titularii ei din secolele XVI–XVII*, în GB 29, 1970, 7–8, p. 759–772.

CANTACUZINO, G.I., *Elemente de caracter bizantino-balcanic în fortificațiile medievale din Țara Românească*, în BMI 11, 1971, 3, p. 24–31.

– *Probleme ale cronologiei ruinelor fostei mănăstiri Vodița*, în SCIV 22, 1971, 3, p. 469–478.

CAPESIUS, B., *Der Hermannstädter Humanist Georg Reicherstorffer* (*1495?–1554?*), în FVL 10, 1967, 1, p. 35–62.

CARAMAN, P., *Contribuții la cronologizarea și geneza baladei populare*, în Anuarul Arhivei de folclor 1, 1932, p. 53–105 și 2, 1933, p. 25–88.

CARTOJAN, N., *Alexandria în literatura românească*, București, 1910.

CHIHAIA, P., *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, 1976.

CRĂCIUN, Maria, *Protestantism și ortodoxism în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996.

CREȚEANU, R., *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos*, în EBPB 1, 1979, p. 135–151.

CSÁBAI I., *Az erdélyi reneszánsz muvészet* (Arta Renașterii în Transilvania), Budapesta, 1943.

CSÁKI R., *Vorbericht zu einer Geschichte der deutschen Literatur in Siebenbürgen*, Sibiu, 1920.

Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii, îngrijită de M. Berza, București, 1964.

DEMÉNY L., *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în Studii 18, 1965, 5, p. 1001–1038.

– *Cartea și tiparul — promotori ai legăturilor culturale dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în secolul al XVI-lea*, în SMIM 6, 1973, p. 91–108.

DEMÉNY L., DEMÉNY Lidia, *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*, București, 1986.

Die deutsche Literatur Siebenbürgens. Von den Anfängen bis 1848. 1. Halbband Mittelalter, Humanismus und Barock, hrsg v. Joachim Wittstock und Stefan Sienerth, München, 1997.

DRAGOMIR, S., *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în secolele XIV și XV*, Cluj, 1930 (din Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania, 1929) (studiu reeditat de Sorin Sipoș în S. Dragomir, *Studii de istorie medievală*, Cluj-Napoca, 1998, p. 179–205).

DRĂGAN, N., *Cei dintîi studenți ardeleni la universitățile apusene*, în AIINC 4, 1926–1927, p. 419–422.

DRĂGUȚ, V., *Picturi murale exterioare în Transilvania*, în SCIA 12, 1965, 1, p. 75–101.

– *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968.

– *Pictura murală din Transilvania* (*sec. XV–XVI*), București, 1970.

DUMITRESCU, Carmen-Laura, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978.

DUMITRESCU, Florentina, *Biserica Mihai Vodă*, București, 1969.

ENTZ G., *A gyulafehérvári székesegyház* (Catedrala de la Alba Iulia), Budapesta, 1958.

FOLBERTH, Otto, *Gotik in Siebenbürgen. Der Meister des Mediascher Altars und seine Zeit*, Wien-München, 1973.

GHEȚIE, I., MAREȘ, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985.

– *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994.

GHIKA-BUDEȘTI, N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, partea I și a II-a, Vălenii de Munte, 1927; București, 1930.

GRECEANU, Eugenia, *Influența gotică în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania*, în SCIA 18, 1971, 1, p.33–59.

– *Spread of Byzantine Tradition in Medieval Architecture of Romanian Masonery Churches in Transylvania*, în EBPB 1, 1979, p. 197–238.

GRIGORAȘ, N., CAPROȘU, I., *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea*, București, 1968.

GÜNDISCH, G., KLEIN, A., KRASSER, Harald, STREITFELD, Theobald, *Studien zur siebenbürgischen Kunstgeschichte*, București, 1976.

HENRY, P., *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIe siècle. Texte et album*, Paris, 1930.

HERVAY F., *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumain*, în MK 81, 1965, 2, p. 119–127.

– *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle*, în MK 81, 1965, 3, p. 201–216.

HOLBAN, M., *În jurul chorografiilor lui Reicherstorffer*, în Studii 18, 1965, 1, p. 147–170.

HORWATH, W., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*^{2}, Sibiu, 1940.

Interferenzen. Rumänisch-ungarisch-deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen, ed. M. Kroner, Cluj, 1973.

JAKÓ S., *Începuturile scrisului în păturile laice din Transilvania medievală*, în SCȘC 7, 1956, p. 81–102.

– *Philobiblon transilvan*, București, 1977.

JEKELIUS, H., *Die Entwicklung des höheren siebenbürgisch-sächsischen Schulwesens von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Mediaș, 1930.

JUHÁSZ I., *A reformáció az erdély románok között* (Reforma din Transilvania printre români), Cluj, 1940.

KRISTÓF G., *Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint*, în Dacoromania 3, 1922–1923, p. 550–560.

LĂZĂRESCU, E., *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească.* I (*până la 1385*), în Rsl 11, 1965, p. 237–285.

MAZILU, D., *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploiești, 1933.

MIOC, D., *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în Studii 16, 1963, 2, p. 429–440.

Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1970.

MUSICESCU, Maria Ana, *O broderie necunoscută din vremea lui Neagoe Basarab*, în SCIA 5, 1958, 1–2, p. 35–49.

– *Portretul laic brodat în arta medievală românească*, în SCIA 9, 1962, 1, p. 45–78.

MUSICESCU, M.A., BERZA, M., *Mănăstirea Sucevița*, București, 1965.

MUSICESCU, M.A., IONESCU, Gr., *Biserica domnească din Curtea de Argeș*, București, 1976.

MUSICESCU, M.A., ULEA, S., *Voroneț*, București, 1969.

NAGY Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben* (Renașterea și barocul în Transilvania), București, 1970.

NASTASE, D., *L'heritage impériale byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, Milano, 1976.

NĂSTUREL, P.Ș., *Remarques sur les versions grecque, slave et roumaine des „Enseignements du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Théodose“*, în Byzantinische-neugriechische Jahrbücher 21, 1976, p. 249–271.

– *Înșiruiri istorice*, I, Aalborg (Danemarca), 2000.

NETOLICZKA, O., *Beiträge zur Geschichte des Johannes Honterus und seiner Schriften*, Brașov, 1930.

NUSSBÄCHER, Gernot, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, București, 1977.

– *Din cronici și hrisoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1987.

OPRESCU, G., *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București, 1956.

PALL, Fr., *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens*, în FVL 9, 1966, 2, p. 5–27.

PANAITESCU, P.P., *Octoihul lui Macarie și originile tipografiei în Țara Românească*, București, 1939.

– *Învățăturile lui Neagoe. Problema autenticității*, București, 1946.

– *Les chroniques slaves de Moldavie au XV*^{e} *siècle*, în Rsl 1, 1958, p. 146–168.

– *Tezaurul domnesc*, în Studii 14, 1961, 1, p. 49–83.

– *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în SMIM 5, 1962, p. 195–252.

– *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

PETROVICI, Emil, *Toponimia ungurească în Transilvania medievală*, în Transilvania 74, 1943, 2, p. 113–130.

– *Românii creatori de toponime „slave“*, în Idem, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.

POP, Sever, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în Siebenbürgen 1, București, 1943, p. 319–348.

POPA, Corina, *Biserici gotice târzii din jurul Bistriței (1450–1526)*, în Pagini de artă veche românească 1, 1970, p. 297–323.

POSTICĂ, Gh., CONSTANTINESCU, Nicolae, *Căpriana. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, 1996.

ROSETTI, Al., *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI*^{e} *siècle*, Paris, 1929.

ROTH, V., *Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strasbourg, 1906.

– *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strasbourg, 1914.

RUSSO, D., *Studii istorice greco-române*, I–II, București, 1939.

SCHULLERUS, Adolf, *Siebenbürgisch-sächsische Volkskunst im Umrip*, Leipzig, 1926.

– *Unsere Volksdichtung*, în Bilder aus der Kulturgeschichte der siebenbürger Sachsen 2, 1928.

SEBESTYÉN, Gh., SEBESTYÉN, V., *Arhitectura renașterii în Transilvania*, București, 1963.

SIGERUS, E., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*^{5}, Sibiu, 1923.

SOLCANU, I.I., *Représentations chorégraphiques de la peinture murale de Moldavie et leur place dans l'iconographie sud-est européenne (XV*^{e}*–XVII*^{e} *siècles)*, în RESEE 14, 1976, 1, p. 45–65.

STĂNESCU, E., *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturiile interne. Român-românesc în textele românești din veacurile XV–XVII*, în Studii 17, 1964, 5, p. 967–1000.

STOICESCU, N., *De la conștiința unității de neam la conștiința națională*, în RdI 37, 1984, 2, p. 107–125.

SULICĂ, N., *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, București, 1937.

ȘERBAN, C., *Despre cultura orășenească în Țările Române în evul mediu*, în Studii 24, 1972, 4, p. 743–765.

ȘTEFĂNESCU, I.D., *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938.

TEODOR, S., *Filotei monahul de la Cozia, imnograf român*, în MO 6, 1954, 1–3, p. 20–35.

TEUTSCH, Fr., *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, Berlin, 1888.

– *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*, Leipzig, 1892.

– *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1921.

THEODORESCU, R., *Artă și societate în Țara Românească a veacului al XIV-lea*, în SCIA 19, 1972, 1, p. 3–35.

– *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european*, în Idem, Itinerarii medievale, București, 1979, p. 114–132.

– *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X–XIV)*, București, 1974.

– *Artă și politică în Țările Române în secolele XV–XVII*, în RdI 37, 1984, 3, p. 259–268.

TREIBER, Gustav, *Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen*, München, 1971.

ULEA, S., *Datarea ansamblului de la Sucevița*, în Omagiu lui George Oprescu, București, 1961, p. 561–566.

– *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în SCIA 10, 1963, 1, p. 57–91; 19, 1972, 1, p. 37–55.

VĂTĂȘIANU, V., *L'arte bizantina in Romania. Ricami liturgici*, Roma, 1945.

VUIA, R., *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964.

– *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975.

WOLFF, Johann, *Unser Haus und Hof*, Brașov, 1882.

ZOVÁNYI Jenö, *A reformáció Magyárországon 1565-ig* (Reforma din Ungaria până la 1565), Budapesta, 1921.

– *A magyarországi protestantizmus 1565-tol–1600-ig* (Protestantismul din Ungaria de la 1565 până la 1600), Budapesta, 1977.

TABEL CRONOLOGIC

1330 nov. 9–12	Victoria lui Basarab I la Posada (probabil în Loviștea) asupra lui Carol Robert de Anjou, regele Ungariei.
1334–1335	Prima mențiune documentară a orașului Baia (*Civitas Moldaviae*).
circa 1337–1338	Tătarii cuceresc orașul-port Vicina.
1340	Prima mențiune a târgului Siret.
1344	Menționarea românilor din Transilvania, sub forma *Olachi Romani*, într-o scrisoare a papei.
1349–1350	Epidemia de ciumă neagră în Transilvania face numeroase victime.
1355	Reprezentanți ai românilor participă la *Adunarea Stărilor* de la Cluj.
1358 iun. 28	Primul privilegiu comercial cunoscut, acordat negustorilor brașoveni, pentru Țara Românească.
1359 mai	Recunoașterea de către Patriarhia de Constantinopol a Mitropoliei Țării Românești.
circa 1365	Vladislav I (Vlaicu vodă) (1364 nov. 16 – c. 1377) bate primele monede ale Țării Românești.
1368 ian. 20	Domnul Țării Românești Vladislav-Vlaicu le confirmă brașovenilor privilegiile comerciale în Țara Românească. – Prima atestare documentară a orașelor Brăila și Slatina.
1370 aug./oct.	Înființarea Mitropoliei de la Severin, în frunte cu Antim Critopol.
1371, mart. 9	Întemeierea unei episcopii catolice la Siret, capitala Moldovei.
circa 1377	Petru I Mușat (c. 1375–c. 1392) bate primele monede ale Moldovei, *groși* de argint.
1377 ian. 7	Război între Radu I, domn al Țării Românești (c. 1377–1385) și Ludovic I de Anjou. Pierderea de către domnul român a feudelor din Transilvania.

1378	Zidirea, în primă formă, a castelului Bran.
1384	Începerea construcției catedralei gotice din Brașov — Biserica Neagră.
1385 oct. 3	Menționarea primului județ în Țara Românească, *județul Jaleș*.
1386–1418	Țara Românească, sub conducerea lui Mircea cel Bătrân (1386 sept. 23–1418 ian. 31), cunoaște cea mai mare întindere teritorială.
1387	Ivanco încheie la Pera un tratat de pace și comerț cu genovezii.
1387	Petru I Mușat, domn al Moldovei, recunoaște suzeranitatea regelui Poloniei, Vladislav Jagiello.
1388	Menționarea orașului-cetate Suceava drept capitală a Moldovei.
1391 dec. 27	Atestarea *banului* ca dregător în Țara Românească.
1392	Prima mențiune documentară cunoscută a Bucovinei, desemnând partea de nord-vest a Moldovei.
1392 mart. 30	Roman I (1392–1394) se intitulează domn al Moldovei „de la munte până la Mare".
1394 oct. 10	Prima bătălie „de la Rovine" lângă Argeș.
1395 mai 17	A doua bătălie „de la Rovine", probabil pe Jiu, lângă Craiova.
1400 a. iun. 29 – 1432 ian. 1	Domnia lui Alexandru cel Bun în Moldova.
1401 iul. 26	Iosif este recunoscut ca mitropolit al Moldovei.
1403	Prima atestare documentară a orașului Giurgiu.
1404–1405	Este atestat cel mai vechi manuscris slavo-român — *Tetraevanghelul lui Nicodim*.
1406 după nov. 23	Întrevederea de la Severin dintre Mircea cel Bătrân și Sigismund de Luxemburg.
1408 sept. 16	Menționarea în documente a primului ținut din Moldova, *ținutul Romanului*.
1409	Atestare documentară a cetății Hunedoara.
1409–1411	Mircea cel Bătrân se află la apogeul puterii sale.
1413 aug. 6	Privilegiul de comerț dat de Mircea cel Bătrân brașovenilor.
1415	Prima atestare documentară a mănăstirii Humorului.
1415	Aducerea la Suceava de la Cetatea Albă a moaștelor Sf. Ioan cel Nou.
1417	Turcii ocupă Dobrogea și fortificațiile de pe malul stâng al Dunării, Giurgiu și, probabil, Turnu.

1419	Eșecul încercării turcilor de a pune stăpânire pe cetatea Severin.
1420	Este atestat scrisul în limba română. – Primul atac al turcilor asupra Moldovei.
1421	Călăreți moldoveni participă, alături de poloni, la asediul cetății Marienburg, împotriva cavalerilor teutoni.
1426	Alexandru cel Bun pune stăpânire pe Chilia.
1429	Prima atestare documentară a orașului Târgu Jiu.
1430	Iancu de Hunedoara intră în serviciul regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg.
1431 mart. 5	Menționarea husiților în Moldova.
1436 toamna	Campania de jaf a turcilor în Transilvania.
1437–1438	Răscoala țăranilor din Transilvania — Răscoala de la Bobâlna.
1437 sept. 16	Crearea „uniunii frățești" (*fraterna unio*) dintre nobilime, sași și secui, care se va numi, începând din secolul al XVI-lea, *unio trium nationum*. Prin aceasta se definitiva excluderea românilor din viața politică a Transilvaniei.
1438	Iancu de Hunedoara devine ban al Severinului.
1439	Prima mențiune documentară despre existența petrolului în Moldova.
1441 mart. 7	Iancu de Hunedoara ajunge voievod al Transilvaniei.
1441 iun. 25	Prima mențiune a *Adunării țării* în Moldova.
1442 sept. 2	Victoria de pe Ialomița; a marcat începutul campaniilor ofensive ale lui Iancu de Hunedoara împotriva Imperiului otoman.
1443–1444	„Campania cea lungă".
1444 nov. 10	Bătălia de la Varna.
1445	Prima atestare a existenței tunului de metal la români.
1446 iun.	Iancu de Hunedoara devine guvernator al Ungariei.
1450 febr. 11 și iul. 5	Alianța lui Bogdan al II-lea, domn al Moldovei, cu Iancu de Hunedoara, regent al Ungariei.
1451	Originea latină a românilor afirmată de umanistul italian Poggio Bracciolini.
1453	Flavio Biondo, istoric italian, afirmă latinitatea limbii române.
1455 oct. 5	Ultimatumul adresat domnului Moldovei, Petru Aron, de sultanul Mahomed al II-lea, prin care îi cere plata unui tribut de 2 000 de galbeni anual către Poartă.
1456 mart. – mai	Adunarea „țării" de la Vaslui; se acceptă plata haraciului de 2 000 de galbeni anual către Poartă.

1456 iul. 22	Strălucita victorie de la Belgrad, repurtată de Iancu de Hunedoara.
1457 apr. 14–1504 iul. 2	Moldova sub Ștefan cel Mare cunoaște cea mai mare întindere teritorială.
1459	Este atestată documentar o monetărie la Baia Mare.
1459 sept. 20	Prima mențiune documentară a cetății București.
1462 iun. 16	Vlad Țepeș execută celebrul atac de noapte asupra taberei turcești.
1465 ian. 23–25	Ștefan cel Mare cucerește Chilia.
1467 dec. 14–15	Lupta de la Baia.
1475	Prima mențiune documentară despre Craiova.
1475 ian. 10	Bătălia de la Vaslui.
1476 iul. 26	Bătălia de la Valea Albă–Războieni.
1484 iul.6–aug. 5	Cucerirea Chiliei și a Cetății Albe de sultanul Baiazid al II-lea.
1485 sept. 15	Ștefan cel Mare prestează omagiu regelui Cazimir al IV-lea Jagiello.
1485 nov. 16	Bătălia de la Cătlăbuga.
1486 mart. 6	Bătălia de la Șcheia.
1487	Tratatul de pace dintre Ștefan cel Mare și turci.
1488	Se construiește biserica *Sf. Gheorghe* de la Voroneț.
1490 vara	Campania lui Ștefan cel Mare în Pocuția și integrarea acesteia Moldovei.
1493 ian. 10	Se naște la Sibiu Nicolaus Olahus.
1497 oct. 26	Lupta din Codrii Cosminului.
1498 iun.–iul.	Campania moldovenească în Polonia.
1499 apr. 16	Tratatul de pace moldo-polon.
1501	Ștefan cel Mare încheie pace cu turcii.
1502	Se construiește biserica cu picturi exterioare din satul Arbore (jud. Suceava).
1504 iul. 2	Încetează din viață Ștefan cel Mare.
1505–1509	Conflict moldo-polon.
1508 nov. 10	Prima carte tipărită în Țara Românească, *Liturghierul* lui Macarie.
1512–1517	Construirea bisericii episcopale din Curtea de Argeș.
1514 apr.–iul. 15	Războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja.
1517	Prima mențiune documentară despre existența petrolului în Țara Românească.
1517–1522	Luca Arbore, portarul Sucevei, exercită în Moldova autoritatea politică, ca tutore al lui Ștefăniță.

1518–1521	Neagoe Basarab redactează *Învățăturile către fiul său Teodosie.*
1518	Convenție moldo-polonă pentru reglementarea litigiilor de graniță.
1520	Gavril Protul scrie din porunca lui Neagoe Basarab *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului.*
1520 iul. 9	Prima hotărnicie păstrată privind fixarea hotarului dintre Transilvania și Țara Românească în nordul Olteniei.
1521 iun. 29–30	Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către Hans Benkner, judele Brașovului, primul text redactat în limba română, care s-a păstrat.
1523 ian. – sept.	Conflictul dintre domnul Moldovei, Ștefăniță, și marea boierime; Luca Arbore este destituit și executat (apr.).
1526	La Biserica episcopală din Curtea de Argeș, zugravul Dobromir din Târgoviște termină execuția ansamblului de pictură murală.
1527	Răscoala condusă de Ivan Nenada („Țarul Negru").
1528	În Transilvania este introdus tiparul.
1529 ian. 2	Radu de la Afumați este ucis, împreună cu fiul său Vlad, la Râmnicu Vâlcea.
1529 ian. 22	Bătălia de la Feldioara.
1529	Petru Rareș construiește mănăstirea Probota.
1531 aug. 22	Bătălia de la Obertyn.
1534	Este atestată la Orlat, lângă Sibiu, prima moară de hârtie.
1535	Johannes Honterus întemeiază o tipografie la Brașov.
1536	Nicolaus Olahus afirmă în scris unitatea de neam și originea latină comună a muntenilor, moldovenilor și transilvănenilor.
1538 febr. 24	Pacea de la Oradea.
1538 aug.	Campania turcilor în Moldova; anexarea Bugeacului și a fortăreței Tighina (Bender).
1539	Intră în funcțiune moara de hârtie din Brașov.
1539–1540	Orașul-port Brăila este ocupat de turci.
1542	Turcii înființează raiaua Brăilei.
1542 mart. 1	Tratatul dintre Petru Rareș și markgraful Ioachim al II-lea de Brandenburg.
1543	Johannes Honterus fixează reguli noi de organizare a învățământului (*Constitutiones Scholae Coronensis*).
1544	Filip Moldoveanul tipărește la Sibiu prima carte în limba română, *Catehismul românesc.*

1550	Introducerea oficială a confesiunii luterane în Transilvania.
1551–1553	La Sibiu, sub îngrijirea lui Filip Moldoveanul, se tipăreștre un *Evangheliar* cu text paralel slavon și român.
1552 iul. 26	Banatul, Timișoara și o parte din Crișana sunt ocupate de turci și transformate în pașalâc, cu centrul la Timișoara.
1555	Conrad Haas, șeful pulberăriei orașului Sibiu, a inventat racheta cu mai multe (trei) trepte, cu aripioare direcționale în formă de delta.
1557 ian. 14	Apare la Brașov *Octoihul* în limba slavonă, prima carte tipărită de diaconul Coresi.
1559	Introducerea învățământului în limba română la Școala din Șcheii Brașovului.
1560	Cea mai veche farmacie cunoscută în țara noastră, la Sibiu.
	– Cel mai vechi manuscris românesc datat, *Apostolul* popii Bratu din Brașov, cu text slavon și românesc.
1561	Prima *Evanghelie* tipărită în limba română la Brașov.
1562–1563	Emisiunile monetare ale lui Despot vodă (monede de argint — *dinar*, *taler*, *ort* și de aur —*ducat*).
1562 apr. – iun.	Răscoala secuilor.
1563–1564	Înființarea Școlii Latine (*Schola latina*) de la Cotnari.
1563 mai 13	Primul document cunoscut emis de *județul* și pârgarii orașului București.
circa 1567	Coresi tipărește la Brașov *Tâlcul Evangheliilor*, scriere de propagandă calvină.
1572 febr. – 1574 iun. 11	Domnia lui Ion Vodă cel Cumplit.
1573	Ion Vodă cel Cumplit bate o monedă de aramă, *accea.*
1574 apr. 14	Lupta de la Jiliște.
1581	Întemeierea Universității din Cluj.
1582 iul. 14	*Palia de la Orăștie.*
1582–1584	Construirea mănăstirii Sucevița.
1583 iul. – 1584 apr. 6	Domnia lui Petru Cercel.
1591	Mihai Viteazul zidește mănăstirea „Mihai Vodă" din București.
1593 sept.	Mihai Viteazul este numit de către Poarta otomană domn al Țării Românești.
1594	Mihai Viteazul aderă la „Liga Sfântă".
1594 nov. – 1595 primăvara	Campania militară împotriva turcilor.
1595 mai 20	Tratatul de la Alba Iulia dintre Țara Românească și Transilvania.

1595 iun. 3	Ștefan Răzvan, domn al Moldovei, recunoaște suzeranitatea lui Sigismund Báthory.
1595 aug. 13/23	Bătălia de la Călugăreni.
1595	Acțiuni de luptă și armistițiul cu Imperiul otoman.
1595–1596	Mihai Viteazul ridică la Alba Iulia, în afara zidurilor cetății, o nouă catedrală și reședință mitropolitană.
1596 apr.	Sinodul de la Târgoviște.
1596	Marele logofăt Teodosie Rudeanu redactează o cronică închinată lui Mihai Viteazul.
1598 mai 30/iun. 9	Tratatul dintre Rudolf al II-lea și Mihai Viteazul, încheiat la mănăstirea Dealu.
1599 oct. 18/28	Bătălia de la Șelimbăr.
1599 oct. 21/nov. 1	Mihai Viteazul intră triumfal în Alba Iulia.
1600 mai	Mihai Viteazul ocupă Moldova; realizează prima unire a românilor.
1600 sept. 18	Bătălia de la Mirăslău; Mihai Viteazul este înfrânt de Giorgio Basta.
1601 mart. 1 și 5	Mihai Viteazul s-a întâlnit cu Rudolf al II-lea la Praga.
1601 aug. 3/13	Bătălia de la Guruslău; forțele unite ale lui Mihai Viteazul și Giorgio Basta îl înfrâng pe Sigismund Báthory.
1601 aug. 9/19	Mihai Viteazul este ucis pe câmpia Turzii din ordinul lui Giorgio Basta.

DOMNI, VOIEVOZI ȘI PRINCIPI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA*

Țara Românească	**Moldova**	**Transilvania**
		Mercuriu, „principele“ Transilvaniei (1111, 1113)
		Leustachiu (Eustachiu), voievod (1176)
		Legforus (1199–1200)
		Eth (1200)
		Jula (Gyula), voievod și comite de Alba din Transilvania (1202)
		Nicolaus (1201–1202)
		Benedictus, fiul lui Conrad (1202–1206)
		Smaragdus (1206–1208)
		Benedictus, fiul lui Conrad (1208–1209)
		Mihail (1209–1212)
		Bertholdus, arhiepiscop de Calocea și voievod (1212–1213)
		Nicolaus (1213)
		Jula (Gyula) (a doua oară), voievod și comite de Solnoc (1213–1214)
		Simion (Șimon) (1215)
		Ipolit (Ipóth) (1216–1217)
		Rafael (Rafain) (1217–1218)
		Neuka (Nevka) (1219–1221)

---

* Lista întocmită are ca bază Anexele I și II din *Documente privind istoria României*, vol. I, București, 1956, p. 485–496, ca și completările și precizările lui C. Rezachevici, în *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324–1881, vol. I, secolele XIV–XVI*, București, 2001.

	Paulus, fiul lui Petrus (1221–1222)
	Mihail (a doua oară) (1222)
	Pousa (Pózsa), fiul lui Soulum (1227)
	Jula (Gyula) din neamul lui Rátót (1229–1231)
	Dionisie, fiul lui Dionisie (1233–1234)
	Andrei, fiul lui Serafin (1235)
	Pousa (Pózsa), fiul lui Soulum (a doua oară) (1235–1241)
	Laurențiu (1242–1252)
Litovoi (a. 1247–c. 1273), voievod local în dreapta Oltului*	
	Seneslau, voievod la Argeș (1247)
	Ștefan, fiul regelui Ungariei Béla IV, ducele Transilvaniei (1257–1258)
	Irnerius (Ernye), din neamul Ákos, fost ban al Transilvaniei (a. 1260)
	Ștefan, fiul regelui Ungariei Béla IV, ducele Transilvaniei (a doua oară) (1260–1270)
	Ladislau (1263–1264)
	Nicolaus, din neamul Geregye (1263, 1267 iun.–1270)
	Matei, din neamul Csák (1270 iun.–1272 aug.)
	Nicolaus, din neamul Geregye (a doua oară) (1272 sept.–1273 mai)
	Ioan (1273 mai)
Bărbat (c. 1273–c. 1290)	
	Nicolaus, din neamul Geregye (a treia oară) (1273 iun.–1274 sept.)

---

* Abrevieri: a. – ante; c. – circa; p. – post; † – data morții.

	Matei, din neamul Csák (a doua oară) (1273–1275 iun.)
	Ladislau, din neamul Borșa (1275 a doua jumătate)
	Ugrin, din neamul Csák (1275 dec.–1276 mijloc)
	Matei, din neamul Csák (a treia oară) (1276 aug.–1277 oct.)
	Nicolaus, fiul lui Mauricius, din neamul Pok (1277 nov.–dec.)
	Finta, din neamul Aba (1278 nov.–1279 mart.)
	Ștefan, fiul lui Tekes (1280)
	Roland (Lorand), din neamul Borșa (1282 mai)
	Apor (Opor) (1283)
	Roland (Lorand), din neamul Borșa (a doua oară) (1284 ian.–1285 ian.)
	Moise (Moius) (a. 1289 sept.)
	Roland (Lorand), din neamul Borșa (a treia oară) (1290–1291)
Tihomir-Tugomir (Tocomerius) (c. 1290–c. 1310)	
	Ladislau, din neamul Kán (1291–1292)
	Roland (Lorand), din neamul Borșa (a patra oară) (1293–1297)
	Ladislau, din neamul Kán (a doua oară) (1297–1301)
	Simion (Șimon) (1301)
	Roland (Lorand), din neamul Borșa (a cincea oară) (1301)
	Ladislau, din neamul Kán (a treia oară) (1307)
	Roland (Lorand) (1307)
	Ladislau (1309–1313)
Basarab, fiul lui Tihomir (c. 1310–1352)	

		Nicolaus, fiul lui Mauricius (a doua oară) (1315 aug.–1318)
		Doja (Dosza) de Debrețin (1318 iun.–1321 nov.)
		Toma de Szécsény (1322 apr. –1342 aug.)
		Nicolae de Siroka, din neamul Aba (1342 nov.–1344 iun.)
		Ștefan Lackfi de Kerekegyház (1344–1350 nov.)
		Ștefan, fratele regelui Ungariei Ludovic I de Anjou, ducele Transilvaniei (1350 nov.–1351 oct.)
		Toma, fiul lui Petru, din neamul Csór (1351 febr.–mai)
		Nicolae Kont, fiul lui Laurențiu (1351 dec.–1356 mart.)
		Ștefan (1351–1352)
Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab I (1352–1364 nov. 16)	Dragoș (c.1347–1354)	
	Sas (c. 1354–c. 1363)	
		Andrei Lackfi, fratele lui Ștefan Lackfi (1356 apr.–1359 sept.)
	Bogdan I din Maramureș (c. 1363–1367)	
		Dionisie Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi (1359 nov.–1367 ian.)
Vladislav I (Vlaicu) (1364–c. 1377)		
		Nicolae Kont, fiul lui Laurențiu (a doua oară) (1367)
	Lațcu (c. 1367–c. 1375)	Nicolae Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi (1367 mart.–† 1368 nov.)

		Emeric Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi (1369 febr.–1372 sept.) Ștefan Lackfi, fiul lui Ștefan Lackfi (1373 febr.–1376 apr.)
	Petru I Mușat (c. 1375–înc. lui 1392)	
		Ladislau de Losoncz I, din neamul Tomaj (1376 iun.–1391 dec.)
Radu I (c. 1377–1385) Dan I (1385–† 1386 sept. 23) Mircea cel Bătrân (1386–† 1418 ian. 31)		
	Roman I (a. 1392 mart.–1394 nov.)	Emerik Bebek I de Pelsöcz, din neamul Ákos (1392 mart.–1393 sept.) Frank de Szécsény, fiul lui Konya (1393 oct.–1395 sept.)
	Ștefan I (1394 dec.–a. 1399 nov.)	
		Știbor de Stiboricz (1395 oct.–1401 apr.)
Vlad I (Uzurpatorul) (a. 1396 mart. 21–sf. lui 1396)		
	Iuga (a. 1399 dec.–a. 1400 iun. 29) Alexandru cel Bun (a. 1400 iun. 29–† 1432 ian. 1)	
		Nicolae Csáki și Nicolae Marczali, fiii lui Ștefan (1401–1403 mai) Ioan Tamasi, fiul lui Henric, și Iacob Lackfi de Santău (1403 oct.–1409 dec.) Știbor de Stiboricz (a doua oară) (1410 febr.–1414 ian.) *Voievodatul neocupat (1414 iul.–oct.)*

		Nicolae Csáki, fiul lui Ștefan (a doua oară) (1415 ian.– a. 1426 mai); vicevoievod Lorand Lepeș (1415–1436)
Mihail I (1418 ian. 31– †1420 mai) Radu II Praznaglava (1420–1422 oct.) Dan II (1422 oct. – sf. lui 1426)		
		Ladislau Csáki, fiul lui Nicolae (1426 sept.–1435 nov.)
Radu II Praznaglava (sf. lui 1426– a. 1427 apr.) Dan II (a. 1427 apr.– † a. 1431 iun.) Alexandru I Aldea (a. 1431 iun.– p. 1436 nov.)		
	Iliaș (p. 1432 ian. 1– 1433 sept.) Ștefan II (1433 oct.– 1435 aug.) Iliaș (1435 aug.– 1436 mart.) Iliaș și Ștefan II (1436 mart.– 1442 aug.)	Ladislau Csáki și Petru Cseh (1436 apr.–1437 apr.)
Vlad Dracul (1437 ian. – p. 1442 iul.)		Petru Cseh (1437–1438)
		Dezideriu de Losoncz (1438–1440 mai) Ladislau Jakes (1441 ian.) Iancu de Hunedoara și Nicolae de Ujilak (1441 mart.–1446)
	Ștefan II (1442 aug.– 1447 iul.)	
Basarab II (a. 1442 sept.– a. 1444 apr.)		

Vlad Dracul (a. 1444 apr.–1447 dec.)		
		Emerik Bobek II de Pelsöcz (1446–1448)
		Emerik Bobek II de Pelsöcz și Nicolae de Ujilak (1447 apr.)
	Roman II (1447 iul.–sept.)	
Vladislav II (p. 1447 dec.–1456)		
	Petru II (1447 a. aug. 22–1447 p. dec. 23) asociat cu Roman II	
	Roman II (1447 p. dec. 23–1448 mart.)	
	Petru II (1448 mart.–1448 oct.)	
	– pretendent „Ciubăr Vodă“ (1448 oct.–1448 dec.)	
		Emerik Bobek II de Pelsöcz și Iancu de Hunedoara (1448 mai–oct.)
Vlad Țepeș (1448 a. oct.–înc. lui nov.)		
	Alexăndrel (1448 dec.–1449 oct.)	
		Nicolae de Ujilak și Ioan de Rozgony (1449 mai–1458)
	Bogdan II (1449 oct.–† 1451 oct. 15)	
	Petru Aron (p. 1451 oct. 17–1452 febr.)	
	Alexăndrel (1452 febr.–1454 aug.)	
	Petru Aron (1454 aug.–dec.)	
	Alexăndrel (1455 febr.–1455 mart. 25)	

	Petru Aron (a. 1455 mart. 25–1457 apr.)	
Vlad Țepeș (c. 1456 iul.–1462 nov.)		
	Ștefan cel Mare (1457 apr.–† 1504 iul. 2)	
		Sebastian de Rozgony și Ioan de Rozgony (1458–1460) Sebastian de Rozgony și Nicolae de Ujilak (1460) Sebastian de Rozgony și Ladislau de Kanizsa (1460) Sebastian de Rozgony (1461 apr.–sept.)
Radu cel Frumos (1462 aug.–1473 nov.)		Nicolae de Ujilak și Ioan Pongrácz de Dindeleag (1462–1465) Sigismund de Szentgyörgy, Ioan de Szentgyörgy și Berthold Elderband de Monyorókerek (1465–1467 oct.) Ioan Pongrácz de Dindeleag și Nicolae Csupor de Monoszlo (1468–1472) Blasiu Magyar (1472 nov.–1475 ian.)
Basarab cel Bătrân Laiotă (1473 nov.–dec.) Radu cel Frumos (1473 dec.–1474 aug.) Basarab cel Bătrân Laiotă (1474 aug.–sept.) Radu cel Frumos (1474 sept.–înc. lui oct.) Basarab cel Bătrân Laiotă (1474 oct.) Basarab cel Tânăr		

(Țepeluș), fiul lui Basarab II (1474 oct.–nov.–dec.)	
Radu cel Frumos (1474–a. 1475 iun.)	
	Ioan Pongrácz de Dindeleag (1475 febr.–1476)
Basarab cel Bătrân Laiotă (a. 1475 iun.–a. 1476 nov.)	
Vlad Țepeș (1476 nov.–† 1476 sf. lui dec. sau 1477 înc. lui ian.)	
Basarab cel Bătrân Laiotă (c. 1477 ian.–1477 dec.)	
Basarab cel Tânăr (Țepeluș) (1478 ian.–1480 iun.)	
	Petre Geréb de Vingard (1478 ian.–1479 mart.)
	Ștefan Báthory I de Ecsed (1479 iul.–1493 ian.)
Mircea, sprijinit de Ștefan cel Mare (1480 iun.–nov.)	
Basarab cel Tânăr (Țepeluș) (1480 nov.–1481 iul.)	
Vlad Călugărul (1481 iul.–aug.)	
Basarab cel Tânăr (Țepeluș) (1481 aug.–† 1482 iul.)	
Vlad Călugărul (1482 iul.–† 1495 sept.)	
	Ladislau de Losoncz și Bartolomeu Drágfi de Beltiug (1493 ian.–1495)
Radu cel Mare (1495 sept.–† 1508 apr. 23)	Bartolomeu Drágfi de Beltiug (1495–1499)
	Petru de Szentgyörgy (1499–1510)

	Bogdan III (cel Orb) (1504 iul. 2–† 1517 apr. 22) *– pretendenți:* *Petre Mânja (1507–1510)*	
Mihnea cel Rău (1508 mai–1509 oct.) Mircea III (1509 oct.–1510 ian.)		
		Ioan Zápolya (1510–1526)
Vlad cel Tânăr (Vlăduț) (1510 ian.–† 1512 ian. 23) Neagoe Basarab (1512 febr.–† 1521 sept. 15)		
	Trifăilă (1514) Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță) (p. 1517 apr. 22–† 1527 ian. 14)	
Teodosie (1521 sept.–1522 ian.) Vlad (Dragomir) Călugărul (1521 sept.–oct.) Radu de la Afumați (1522 ian.–apr.) *– stăpânirea lui Mehmed, bei de Nicopole (1522 apr.–iun.)* Radu de la Afumați (1522 iun.–aug.) *– stăpânirea lui Mehmed, bei de Nicopole (1522 aug.–oct.)* Radu de la Afumați (1522 oct.–1523 apr.) Vladislav III (1523 apr.–oct.) Radu Bădica		

(1523 oct.– † 1524 ian. între 19 și 27)		
Radu de la Afumați (1524 ian.–mart.)		
Vladislav III (1524 mart.–sept.)		
Radu de la Afumați (1524 sept.–† 1529 ian. 2)		
Vladislav III (1525 apr.–aug.)		
		Petru de Perény (1526–1529)
	Petru Rareș (1527 ian.–1538 sept.)	
Basarab VI (1529 ian.–febr.)		Ștefan Báthory II de Șimleu Silvaniei (1529–1534)
– locotenență domnească (Neagoe vornicul din Periș, Drăgan postelnic din Merișani-Bucșani ș.a.) (1529 febr.–mart.)		
Moise (1529 mart.–1530 mai)		
Vlad Înecatul (1530 mai–1532 sept.)		Valentin Török (1530 sept.)
		Hieronim Laski (1531 iun.–1534)
Vlad Vintilă de la Slatina (Buzău) (1532 sept.–† 1535 iun.)		
		Emeric Cibak, guvernator (1533–1534)
		Ștefan Mailath (1534 mart.–1538)
Radu Paisie (Petru de la Argeș) (1535 iun.–1545 ian.)		
– pretendenți: Drăghici, fiul lui Danciu Gogoașă (1536), Ivan Viezure (1537), Șerban banul (1539), Ilias Rareș (p. 1546 sept. 3–1551 mai)		

	Ștefan Lăcustă (1538 sept.– † 1540 dec. 20) Alexandru Cornea (p. 1540 dec. 21– † 1541 febr. 9 sau 16)	Ștefan Mailath și Emeric Balassa (1538 iun.–1540 aug.) – *voievodatul vacant (1540 aug.–1551)*
		Ștefan Mailath și Emeric Balassa, căpitani generali (1540 aug.–oct.) Ștefan Mailath, căpitan general (1540 oct.–1541 iul.) Ioan Sigismund Zápolya, fiul lui Ioan Zápolya, principe (sub tutela mamei sale, Isabella) (1540 sept.–1551 iul.; 1556 sept.–1559 sept. (sub tutela Isabellei)– † 1571 mart.)
	Petru Rareș (1541 febr.– † 1546 sept. 3)	George Martinuzzi, locotenent regal (guvernator) (1541–† 1551 dec. 17)
Laiotă Basarab (1544 mai) Mircea Ciobanul (1545 ian.–1552 nov.)		
	Iliaș Rareș (p. 1546 sept. 3–1551 mai) Ștefan Rareș (1551 mai– † 1552 sept. 1)	
		Andrei Báthory I de Ecsad, guvernator (1552 apr.–1553)
	Joldea (1552 sept.) Alexandru Lăpușneanu (1552 sept.–1561 nov.)	
Radu Ilie (Haidăul) (1552 nov.–1553 mai) Mircea Ciobanul (1553 mai–1554 mart.)		
		Francisc Kendi și Ștefan Dobó (1553 mai–1556 sept.)
Pătrașcu cel Bun (1554 mart.–† 1557 dec.)		

		– voievodatul neocupat (1557–1574)
Mircea Ciobanul (1558 ian.– † 1559 sept. 25)		
Petru cel Tânăr (1559 sept.–1568 iun.)		
	Despot Vodă (Ion Voievod, Iacob Heraclid) (1561 nov.– † 1563 nov. 9)	
	Ștefan Tomșa (1563 aug.–1564 febr.)	
	Alexandru Lăpușneanu (1564 mart.–† 1568 mart. 9)	
	– pretendent, Ștefan Mâzgă (1566–1568)	
	Bogdan Lăpușneanu (1568 mart. 9–1572 ian.)	
Alexandru II Mircea (1568 iun.–1574 apr.)		
		Principi
		Ștefan Báthory III din Șimleu Silvaniei, fiul lui Ștefan Báthory: voievod (1571–1575); principe (1575–1583); rege al Poloniei (1575–1586)
	Ion Vodă cel Cumplit (1572 febr.–† 1574 iun. 11)	
Vintilă (1574 mai)		
Alexandru II Mircea (1574 mai–† 1577)		
		Cristofor Báthory, fratele lui Ștefan Báthory III (1576 mart.–† 1581 mai 17/27), cu titlul de voievod
	Petru Șchiopul (p. 1574 iun.–1577 nov.)	
	– pretendenți: Crețul (1574), Ioan, fratele lui Crețu (1575), Ioan Potcoavă (1577, nov.–dec.)	

Mihnea Turcitul (1577 aug.–1583 iun.)		
	Petru Șchiopul (1578 mart.–1579 dec.) *– pretendenți: Alexandru Potcoavă (1578), Constantin Potcoavă (1578), Alexandru Vodă (1579)* Iancu Sasul, fiul lui Petru Rareș (1579 dec.–1582 sept.)	
		Sigismund Báthory, fiul lui Cristofor Báthory (p. 1581 mai 27–1597)
	– pretendent: Iliaș Vodă (1582) Petru Șchiopul (1582 oct.–1591 aug.)	
Petru Cercel (1583 iul.–1585 apr.) Mihnea Turcitul (1585 apr.–1591 apr.)		
	– pretendenți: Ivan (1587), Lazăr (1591)	
– pretendenți: Iliaș, Alexandru Lăpușneanu, Radu, fiul lui Mircea Ciobanul (1591) Ștefan Surdul (1591 mai–1592 iul.)		
	Aron Tiranul (1591 sept.–1592 iun.) *– pretendent: Ionașco (1592)*	
Alexandru cel Rău (1592 aug.–1593 sept.)	Petru Cazacul (1592 aug.–oct.) Aron Tiranul (1592 oct.–1595 apr.)	
Mihai Viteazul (1593 sept.–† 1601, aug. 9/19)		
	Ștefan Răzvan (1595 apr.–aug.) Ieremia Movilă (1595 aug.–1600 mai)	
		Maria Cristierna, soția lui Sigismund Báthory (1598 apr.–aug.)

		Sigismund Báthory (1598 aug.–† 1599 mart.)
Nicolae Pătrașcu (1599 dec.–1600 sept.)		Andrei Báthory, vărul lui Sigismund Báthory (1599 mart.–† 1599 oct. 21/31) ***Mihai Viteazul*** (1599 oct.–1600 sept.)
		Sigismund Báthory (1601 febr.–aug.) ***Mihai Viteazul*** (1601 iul. 24/aug. 3–† aug. 9/19)
	Mihai Viteazul (1600 mai–sept.)	

LISTE CRONOLOGICE ALE IERARHILOR BISERICII ORTODOXE ROMÂNE[*]

Mitropolia Ungrovlahiei

IACHINT, fost la Vicina, recunoscut oficial de Patriarhia Ecumenică din Constantinopol în mai 1359 – † vara 1371. Reședința la Argeș.

HARITON, numit la 11 aug. 1372 – † c[**]. 1380.

ANTIM CRITOPOL, fost la Severin, c. 1380 – † c. 1401.

TEODOR (?).

IOSIF, înainte de 28 oct. 1464 – † c. 1477.

MACARIE (I), nov./dec. 1477–† c. 1487.

ILARION (I), sf. 1487/înc. 1488 – † c. 1502.

NIFON, fost patriarh ecumenic, c. 1503–1505, retras – † 11 aug. 1508, la Muntele Athos.

MAXIM BRANCOVIĆ (fost la Râmnic ?), 1505–1508, retras – † 18 ian. 1516.

MACARIE (II), c. a doua jum. a anului 1512 – c. 1521. *La 17 aug. 1517 scaunul mitropolitan a fost transferat oficial de la Argeș la Târgoviște.*

TEODOR, c. 1521 – † toamna 1523.

ILARION (II) (fost la Râmnic ?), 1523 (înainte de 8 nov.) – c. 1526.

MITROFAN, c. 1526 – † c. 1534.

VARLAAM, c. 1534 – † vara 1544.

ANANIA, fost la Buzău, a doua jum. a anului 1544 – ian. 1558, înlăturat – † sept./nov. 1580.

EFREM, c. 1558 – c. 1566 (înainte de 27 aug.), retras sau înlăturat – † după 10 aug. 1582.

DANIIL, c. 1566 (amintit la 27 aug.) – retras sau înlăturat în vara 1568.

EFTIMIE (I), fost la Râmnic, c. iul./aug. 1563 – † 1576 (înainte de 30 dec.).

SERAFIM, 1576 (înainte de 30 dec.) – înlăturat la sf. 1585 sau începutul 1586 (după 19 oct. 1585) – † 1590.

MIHAIL (I), fost la Râmnic, sf. 1585 sau înc. 1586 – retras sau înlăturat la sf. 1589 – † între 4 aug. 1591 și 7 mart. 1592.

NICHIFOR, sf. 1589 – înlăturat c. toamna 1592 – † după mai 1621.

MIHAIL (II), sf. 1592 – toamna 1594.

EFTIMIE (II), toamna 1594 – retras iul. 1602.

---

[*] După Mircea Păcurariu, în *Enciclopedia de istorie a României*, București, 2001, p. 601 și urm.

[**] Abrevieri: a. – ante; c. – circa; înc. – începutul; jum. – jumătate; sf. – sfârșitul anului; † – data morții.

Mitropolia Severinului

ANTIM CRITOPOL, aug./oct.1370 – c. 1380, apoi mitropolit al întregii Ungrovlahii.
ATHANASIE, 1389–c.1403.

Episcopia Râmnicului – Noul Severin

MAXIM BRANCOVIĆ (?), c. 1503 – 1505, apoi mitropolit.
ILARION (?), după 1517– c. 1523, apoi mitropolit.
LEONTIE, c. 1523 – c. sf. 1534/înc. 1535.
PAISIE, 1535 (înainte de 1 apr.) – după 1540.
Un episcop, ucis la 3 mart. 1559.
EFTIMIE, c. 1559– c. iul./aug. 1568, apoi mitropolit.
MIHAIL, c. 1568 – sf. 1585 sau înc. 1586, apoi mitropolit.
EFREM, înc. 1586 – c. 1591.
TEOFIL (?), înainte de oct. 1591– c. 1601.

Episcopia Buzăului

DOSITEI (?), primele decenii ale sec. XVI.
PAISIE, înainte de 8 sept. 1525 – 1543 (după 7 iul.).
ANANIA, 1543 (înainte de 17 sept.) – a doua jum. a anului 1544, apoi mitropolit.
IEREMIA, sf. anului 1544 – probabil ucis la 3 mart. 1558.
ILARION, c. 1558 – a doua jum. 1568 – † după 25 oct. 1577.
ATHANASIE, a doua jum. a anului 1568 (atestat la 14 febr. 1569) – vara 1583.
LUCA din Cipru, sept. 1583 – toamna 1602, apoi mitropolit.

Mitropolia Moldovei

IOSIF, c. 1387 – c. 1415, recunoscut oficial de Patriarhia Ecumenică la 26 iul. 1401. Reședința la Suceava.
Ieremia, fost de Mitylene, c. 1392, numit de Patriarhia Ecumenică; n-a fost acceptat de autoritățile moldovene.
MACARIE, fost de Poleanina, 1416 – c. 1428, numit de împăratul Bizanțului Manuil II Paleologul.
DAMIAN, 1437, numit de Patriarhia Ecumenică.
IOACHIM, fost mitropolit de Agathopolis, numit de împăratul Ioan VIII Paleologul, la 15 nov. 1447.
TEOCTIST (I), 1453 – † 18 nov. 1478.
GHEORGHE (I) (în schimnicie David), nov./dec. 1478 – † 1 apr. 1508.
TEOCTIST (II), fost la Roman, c. apr. 1508 – † 15 ian. 1528.
CALISTRAT, 1528 – 1530 (între 2 mai și 30 aug.).
TEOFAN (I), fost la Rădăuți, 1530 (înainte de 20 aug.) – † 1546.
GRIGORIE (I) ROȘCA. 1546 (după 13 mai) – 1551 (după 21 mart.), retras sau înlăturat – † 5 febr. 1570.
GHEORGHE (II), vara 1551 – 1552 (după 1 sept.).
GRIGORIE (II), de la Neamț, 1552/1553 (atestat la 2 iun. 1553) – înlăturat în 1564 – † după 28 oct. 1579.
TEOFAN (II), 23 sept. 1564 – 1572, după febr., înlăturat, retras în Transilvania.
ANASTASIE, fost la Roman, 1572 (după febr.) – sf. 1577 sau înc. 1578, retras sau înlăturat – † după 20 oct. 1587.

TEOFAN (II), a doua oară, 1578 (înainte de 22 febr.) – sf. 1581, retras în Polonia.

Locțiitor: Nicanor al Romanului, sf. 1581 – c. sept. 1582.

TEOFAN (II), a treia oară, sept. 1582 – c. 1588, retras la Muntele Athos – † între 1 sept. 1597 și 31 aug. 1598.

GHEORGHE (III) MOVILĂ (MOGHILĂ), fost la Rădăuți, 1588 (după 11 ian. și înainte de 15 oct.) – aug. 1591, plecat în Tirol și Polonia.

NICANOR, a doua oară, toamna 1591 – prima jum. 1594, apoi la Roman până în 1595 – † după 1607 (în schimnicie Nil ?).

MITROFAN, fost la Roman, prima jum. 1594 – înlăturat apr. 1595 – † după 29 iul. 1600.

MARDARIE, fost la Rădăuți, apr./mai 1595 – înlăturat aug./sept. 1595 – † după 1614.

GHEORGHE MOVILĂ, a doua oară, aug./sept. 1595 – mai 1600, retras în Polonia.

DIONISIE RALLY PALEOLOGUL, fost al Târnovei, mai 1600 – în Bulgaria sept. 1600, plecat din Moldova – † după 1620.

GHEORGHE MOVILĂ, a treia oară, sept. 1600 – † ian./febr. 1605.

Episcopia Romanului

IOAN (?) și

SAMUIL (?), primele decenii ale sec. XV.

CALIST, înainte de 30 sept.1445 – c. 1451.

TARASIE, înainte de 13 aug.1464 – după 14 oct.1473.

VASILE, înainte de 2 febr.1484 – c. 1500 (după 31 ian. 1499).

TEOCTIST, 1500 după 17mart.– c. apr. 1508, apoi mitropolit.

MACARIE (I), c. 1508 – c. 1518 (după 7 oct. 1517).

DOROTEI, c. 1518–c. 1531.

MACARIE (II), 23 apr.1531– înlăturat în 1548 (după 2 mart.).

GHEORGHE (?), 1548–c. iun. 1551, apoi mitropolit.

MACARIE (II), a doua oară, c. iun. 1551 – † 1 ian. 1558.

ANASTASIE, începutul 1558 – 1572 (după febr.), apoi mitropolit.

NICANOR, c. 1572 – înlăturat c. 1574/1575.

EUSTATIE, c.1575 (după 30 mart.) – retras c. în 1580 (după 5 febr.).

NICANOR, a doua oară, c.1580 – înlăturat în sept. 1582 (după 5 aug.).

AGAFTON, sfârșitul 1582 (înainte de nov.) – înlăturat în 1591 (după sept.).

MITROFAN (?), sfârșitul 1591 sau înc. 1592 – prima jum. a anului 1594, apoi mitropolit.

NICANOR, a treia oară (adus de la Mitropolie), prima jumătate a anului 1594 – aug./sept. 1595, înlăturat – † după 1607.

AGAFTON, a doua oară, aug./sept. 1595 – mai 1600, retras în Polonia.

FILOTEI, 15 iun. 1600 – sept. 1600, înlăturat, mai târziu la Huși.

AGAFTON, a treia oară, sept. 1600 – † 1606 (după 20 ian.).

Episcopia Rădăuților

NICOLAE, ȘTEFAN, IOSIF, MELETIE, LAVRENTIE, GRIGORIE, SAVA și GHELASIE, sec. XIV–XV.

IOANICHIE, înainte de 25 apr. 1472 – 1504 (după 1 iun.).

PAHOMIE, vara anului 1504 – după 30 iun. 1522.

TEOFAN (I), înainte de 16 ian. 1528 – 1530 (între 2 mai și 30 aug.), apoi mitropolit.
TEODOSIE, 1530– c. 1550.
MITROFAN, c. 1550– înlăturat c. sf. 1552 – † înainte de 20 mart. 1554.
GHEORGHE, fost la Vad (?), sf. 1552 sau înc. 1553 – † 1558.
EFTIMIE, 1558 – c. 1561, retras sau înlăturat.
DIMITRIE, c. 1561– c. 1564 – † în Transilvania.
ISAIA, c. 1564– retras în a doua jum. a anului 1577 (după 9 iul.) – † după 7 iul. 1581
GHEORGHE MOGHILĂ (MOVILĂ), a doua jum. a anului 1577 (înainte de 22 febr. 1578) – 1588 (între 11 ian. și 15 oct.), apoi mitropolit.
GHEDEON, 1588– c. sf. anului 1591 – † 21 nov. 1596.
MARDARIE, sf. anului 1591 sau înc. anului 1592 – apr. sau mai 1595, apoi mitropolit.
AMFILOHIE, 1595 (după luna apr.) – 1598 (după 6 mai).
TEODOSIE BARBOVSCHI, 1598 (înainte de 15 dec.) – mai 1600, retras în Polonia.

Episcopia Hușilor

IOAN, 1598 (între 8 nov. și 15 dec.) – 1605 (c. apr.), apoi la Rădăuți.

Mitropolia Proilaviei (Brăilei)

Eparhie sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, dar cu credincioși români

GAVRIL (?), 1580.
NECTARIE, „fost al Proilavului", înainte de 1590.
ANTIM, 1590.

Mitropolia Dristrei (Silistra)

grecească, subordonată Patriarhiei Ecumenice, dar cu jurisdicție și peste credincioșii români din Dobrogea

CALIST , 1438–1439.
Sfârșitul sec. XV: Dristra era a 54-a eparhie aflată sub jurisdicția Patriarhiei.
PARTENIE, 1564.

Mitropolia Ardealului

GHELASIE, arhiepiscop, 1376 (sediul la Râmeț ?).
IOAN (I) de Caffa – la Hunedoara, înainte de ian. 1456, când a fost arestat și închis.
IOANICHIE, atestat la 20 mart. 1479, ca „metropolitanus Nandoralbensis" (Nandru – jud. Hunedoara ?).
DANIIL (arhiepiscop), la Feleac, lângă Cluj, înainte de 25 oct. 1488 – sf. sec. XV sau înc. sec. XVI.
MARCU, la Feleac, înainte de 1516.
DANCIU (Ștefan ?), la Feleac, după 1516 – † înainte de 26 ian. 1534.
PETRU, la Feleac, înainte de 15 mart. 1538 – † înainte de 25 dec. 1550.
IOAN (II), fost preot în Peșteana, jud. Hunedoara, 15 iun. 1553, hirotonit la Târgoviște – c. 1557 (stabilit la Prislop ?).
HRISTOFOR (I), la Geoagiu – numit la 13 mai 1557 – c. 1559.

SAVA (I), la Geoagiu, înainte de 15 sept. 1559 – înlăturat și înlocuit cu Gheorghe, probabil tot la Geoagiu, jud. Alba, c. 1561 – înainte de 10 apr. 1562.
SAVA (I), numit din nou la 10 apr. 1562, stabilit la Geoagiu, apoi în Lancrăm, jud. Alba – retras înainte de 4 nov. 1570.
EFTIMIE, la Alba Iulia, numit la 5 oct. 1571, hirotonit la Ipelc în 1572 – retras înainte de 6 iun. 1574 (urmașii săi au avut reședința la Alba Iulia) – † înainte de 6 febr. 1585.
HRISTOFOR (II), numit la 6 iun. 1574 (hirotonit la Târgoviște ?) – † înainte de 16 mai 1579.
GHENADIE (I), după 21 oct. 1579 (hirotonit la Târgoviște) – † înc. 1585 (probabil mart.).
IOAN (III), fost egumen la Prislop, recunoscut la 20 mart. 1585, hirotonit la Târgoviște – c. 1605.

Episcopia Vadului

IOAN, atestat la 23 sept. 1523.
ANASTASIE, înainte de oct. 1529 – c. 1538; a doua oară după 1541 – înc. 1546.
TARASIE, 19 iul. 1546 – c. 1549.
GHEORGHE, 5 ian. 1550 – c. 1552 (mai târziu la Rădăuți ?).
MARCU, numit înainte de 9 apr. 1557, când a fost recunoscut de Isabella Zápolya.
EFTIMIE, mitropolitul din Alba Iulia, cu jurisdicție peste toată Transilvania, 1572–1574.
SPIRIDON, c. 1576, recunoscut și la 6 febr. 1585 – sf. sec. XVI.
IOAN de la Cerna, înainte de 1599 – † 1605.

Episcopia Muncaciului și Maramureșului

LUCA, c. 1485 (în mănăstirea Sf. Nicolae din Muncaci).
IOAN, înainte de 1491– după 1498.
VLADISLAV (Vasile) (I), 9 oct.1551.
ILARION, 19 febr. 1556 – c. 1561.
VLADISLAV (II), febr. 1568.
GAVRIIL, 1573.
VLADISLAV (III), 1596, hirotonit la Suceava, arestat și întemnițat în 1597.
SERGHIE, fost egumen la Tismana, c. 1600, hirotonit la Târgoviște – după 1616 retras sau înlăturat, pribeag prin Moldova și Muntenia, din nou egumen la Tismana, 1626 † după 2 sept. 1626.

Episcopia Vârșețului

TEODOR, 1594.

Episcopia Ienopolei-Lipovei

Episcop în Lipova, care, conform tradiției, ar fi fost ucis de turci, în 1551/1552.
DANIIL, în Lipova, 1563.
MATEI, în Ienopole (Ineu), sec. XVI.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1	Harta răspândirii ogoarelor, țarinilor și morilor din Țara Românească în sec. XIV–XVI.
Fig. 2	Harta răspândirii ogoarelor, țarinilor și morilor din Moldova în sec. XIV–XVI.
Fig. 3	Unelte agricole din Țările Române, sec. XV (clișeu MNIR).
Fig. 4	Unelte agricole din Țările Române, sec. XV (clișeu MNIR).
Fig. 5	Harta răspândirii viilor, livezilor și grădinilor de zarzavat în Țara Românească, sec. XIV–XVI.
Fig. 6	Minerit și muncă agricolă, după un sigiliu de la Baia Mare, sec. XVI (clișeu MNIR).
Fig. 7	1591 (7100), oct. 4. Tamaș șoltuzul și 12 pârgari din Târgul Trotuș întăresc lui Drăgan din Filipești jumătate din moșia Filipești pe Oituz, cumpărată cu 50 taleri (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).
Fig. 8	Sighișoara, după o gravură din sec. XV (clișeu MNIR).
Fig. 9	Cluj, după o gravură din sec. XVI (clișeu MNIR).
Fig. 10	Oradea Mare, după o gravură de la sfârșitul sec. XVI (clișeu MNIR).
Fig. 11	Foarfecă descoperită la Zimnicea, sec. XIV (clișeu MNIR).
Fig. 12	Clește mic descoperit la Zimnicea, sec. XIV (clișeu MNIR).
Fig. 13	Tigaie de lut descoperită la Suceava, sec. XV (clișeu MNIR).
Fig. 14	Unelte pentru cioplitul pietrei (după V. Buturā, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989).
Fig. 15	Roată de picior (după V. Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989).
Fig. 16	Strachină smălțuită descoperită la Zimnicea, sec. XIV (clișeu MNIR).
Fig. 17	Placă de sobă cu stema Moldovei, sec. XV (clișeu MNIR).
Fig. 18	Cupă de lut din 1476 descoperită la Bârlad (clișeu MNIR).

Fig. 19 Interiorul unui atelier de orfevrărie reprezentat pe o tablă de aurar din Brașov, 1556 (clișeu MNIR).

Fig. 20 Tabla breslei dulgherilor, 1450 (clișeu MNIR).

Fig. 21 Disc ceramic și cahle de sobă descoperite la Hârlău, sec. XV (clișeu MNIR).

Fig. 22 Evoluția prețurilor prăvăliilor în mediul urban (1561–1600) (după Bogdan-Alexandru Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV–XVI*, sub tipar).

Fig. 23 Castelul Bran (clișeu MNIR).

Fig. 24 Vas de Damasc smălțuit, descoperit la Suceava, sec. XVI (clișeu MNIR).

Fig. 25 1–2. Ducați emiși de Vladislav I (avers și revers); 3–4. Dinari emiși de Radu I (avers și revers); 5. Ducat emis de Dan I (avers și revers); 6–7. Ducați emiși de Mircea cel Bătrân (avers și revers); 8. Ducat emis de Vladislav al II-lea (avers și revers) (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 26 1. Stema dinastiei Mușatinilor reprezentată pe reversul primelor emisiuni monetare ale Moldovei din timpul lui Petru I; 2–3. Steme dinastice ale Mușatinilor, figurând pe reversul emisiunilor monetare din timpul lui Alexandru cel Bun; 4. Monede emise de Iliaș I; 5. Monede emise de Bogdan al II-lea; 6–7. Monede de la Ștefan cel Mare; 8. Ultima emisiune din 1558 de la Alexandru Lăpușneanu; 9. Monedă emisă de Ion Vodă cel Cumplit (avers și revers) (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 27 Echivalența galben-aspru în perioada 1451–1600 (după Bogdan-Alexandru Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV–XVI*, sub tipar).

Fig. 28 1. Dinar din Ungaria emis de Maximilian I la 1573 în monetăria Kremnitz (avers și revers); 2. Dinar din Ungaria emis de Ferdinand I la 1536 în monetăria Kremnitz (avers și revers); 3. Monedă poloneză de trei groși emisă de Sigismund al III-lea Wasa la Cracovia, 1597 (avers); 4. Monedă moldo-polonă, imitație a piesei de trei groși bătută de Ștefan Báthory pentru Riga, 1597–1601 (avers) (clișeu MNIR).

Fig. 29 Ponderea birului în totalul obligațiilor fiscale, 1585–1603 (după Bogdan-Alexandru Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV–XVI*, sub tipar).

Fig. 30 Domeniul cetății Hunedoara la sfârșitul sec. XV și începutul sec. XVI.

Fig. 31 Gheorghe Doja (BAR. Cabinetul de Stampe).

Fig. 32 Aria de desfășurare a războiului țărănesc din 1514.

Fig. 33 Hrisov de la Vladislav I (1374) prin care dăruiește ctitoriei sale, mănăstirea Vodița, sate și alte bunuri (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).

Fig. 34 1392, mart. 20. Uricul lui Roman al Mușatei cu fiii săi, Alexandru și Bogdan, prin care dăruiește lui Ionaș Viteazul mai multe sate pe Siret (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).

Fig. 35 Vestigiile Palatului Domnesc de la Curtea de Argeș (BAR. Cabinetul de Stampe).

Fig. 36 Ruinele cetății Suceava (clișeu MNIR).

Fig. 37 Coloana de la Loggia Palatului voievodal din București (după Panait I. Panait, Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche. Palatul voievodal*, București, 1973).

Fig. 38 Cetatea Neamțului, sec. XIV–XV (clișeu MNIR).

Fig. 39 Țeavă de tun din timpul lui Petru Cercel (clișeu MNIR).

Fig. 40 Cetatea Hotin (clișeu MNIR).

Fig. 41 Castelul Huniazilor (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Fig. 42 Ruinele cetății Severinului, sec. XIII–XIV (clișeu MNIR).

Fig. 43 Sighișoara. Turn de pază (clișeu MNIR).

Fig. 44 Cetatea Râșnov (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964).

Fig. 45 Sibiu. Turnul de apărare (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Fig. 46 Slimnic. Ruine din interiorul incintei (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964).

Fig. 47 Cetatea Prejmer (sec. XV–XVII), cu o biserică gotică (sec. XIII) (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964).

Fig. 48 Prejmer, intrarea în cetate (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, București, 1964).

Fig. 49 Mitropolia din Târgoviște (cu 8 turle) (după *Arta creștină din România*, 5, București, 1985).

Fig. 50 Ruinele bisericii romano-catolice din Baia, jud. Suceava (după *Arta creștină din România*, 4, București, 1984).

Fig. 51 Biserica *Sf. Nicolae* a fostei mănăstiri Călui (după *Arta creștină din România*, 5, București, 1985).

Fig. 52 Biserica *Sf. Nicolae* a fostei mănăstiri Mihai Vodă din București (după *Arta creștină din România*, 5, București, 1985).

Fig. 53 Biserica *Învierea Domnului* a mănăstirii Sucevița (după *Arta creștină din România*, 5, București, 1985).

Fig. 54 Biserica *Sf. Nicolae* din Bârsău. Vedere a bisericii cu turnul clopotniță (partea de sud-vest) (după *Arta creștină din România*, 5, București, 1985).

Fig. 55 Biserica ortodoxă din Șcheii Brașovului, sec. XVI–XVIII (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 56 Sibiu. Biserica luterană, sec. XIV–XVI (Foto Emil Fischer, 1900).

Fig. 57 Piatra tombală a unui Basarab, sec. XIV (Radu I ?), la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Fig. 58 Mircea cel Bătrân. Frescă de la biserica mănăstirii Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Fig. 59 Doamna Mara, soția lui Mircea cel Bătrân. Frescă de la mănăstirea Brădet (BAR. Cabinetul de Stampe).

Fig. 60 Regele Ungariei Sigismund de Luxemburg (după Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 3, Cluj-Napoca, 1986).

Fig. 61 Bătălia de la Nicopole (1396), gravură în lemn (după Schiltberger, *Reisebuch*, Nürnberg, 1540).

Fig. 62 Fragment de inscripție, descoperit la Silistra, în care sunt amintite luptele lui Mircea cel Bătrân cu turcii din anul 1408 (clișeu MNIR).

Fig. 63 Marele sigiliu al lui Roman I aplicat pe un document din 1393 (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 64 Alexandru cel Bun (după Ana Maria Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969).

Fig. 65 Doamna Marina, soția lui Alexandru cel Bun (după Ana Maria Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969).

Fig. 66 Tiparul sigilar al lui Alexandru cel Bun (clișeu MNIR).

Fig. 67 1411, sept. 22. Uricul lui Alexandru cel Bun prin care face danii mănăstirii *Sf. Nicolae din Poiană* (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).

Fig. 68 Stema familiei Drăculeștilor, sec. XV. Basorelief de la mănăstirea Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Fig. 69 Iancu de Hunedoara și Stema familiei Huniazilor, sec. XV, de la Castelul Hunedoara (clișeu MNIR).

Fig. 70 Sarcofagul lui Iancu de Hunedoara. Latura cu reprezentarea luptelor dintre turci și transilvăneni. Catedrala romano-catolică *Sf. Mihail* din Alba Iulia (clișeu MNIR).

Fig. 71 Vlad Țepeș. Portret în manuscrisul de la Bamberg, 1491 (clișeu MNIR).

Fig. 72 Matia Corvin, regele Ungariei, gravură contemporană (clișeu Decorativa).

Fig. 73 1476, oct. 7. Vlad Țepeș acordă privilegii comerciale brașovenilor (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).

Fig. 74 Ștefan cel Mare, frescă la mănăstirea Voroneț (după Virgil Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei. Sec. XV–XVI*, București, 1974).

Fig. 75 Doamna Maria Comnena Paleologu de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare (după Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969).

Fig. 76 Steag din timpul lui Ștefan cel Mare (clișeu MNIR).

Fig. 77 Mănăstirea Putna. Turnul tezaurului (după *Arta creștină din România*, 4, București, 1984).

Fig. 78 Stema lui Ștefan cel Mare sculptată pe inscripția din 1479 pe zidul fortăreței de la Cetatea Albă (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 79 Marele sigiliu al lui Ștefan cel Mare de pe un document din 26 febr. 1491 (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 80 Sigiliu atârnat, șnur de mătase roșie, de la Ștefan cel Mare, 1491 (clișeu MNIR).

Fig. 81 Harta Țării Românești și Moldovei din 1584 de I. Costaldo (după *Mihai Viteazul–Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 82 Stema Țării Românești și inscripția votivă de la clopotnița Mănăstirii Dealu din 26 aug. 1499 (clișeu MNIR).

Fig. 83 Stema lui Neagoe Basarab (?), sec. XVI – Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Fig. 84 Piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați. Biserica mănăstirii Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Fig. 85 Sigiliu reprezentând bustul lui Vlad Înecatul (1530–1532) și al soției sale, aplicat pe o scrisoare din 18 iul. 1530 adresată brașovenilor (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 86 Tipar sigilar al lui Radu Paisie (clișeu MNIR).

Fig. 87 Petru Rareș cu familia, frescă de la mănăstirea Moldovița (clișeu MNIR).

Fig. 88 Doamna Elena, soția lui Petru Rareș, frescă de la mănăstirea Humor (clișeu MNIR).

Fig. 89 Ion Vodă cel Cumplit (după B.P.Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, București, 1865).

Fig. 90 Doamna Maria, soția lui Petru Șchiopul, și fiica sa Maria – mănăstirea Galata-Iași (clișeu MNIR).

Fig. 91 Zotu Tzigara, mare spătar, din Ianina, ginerele lui Petru Șchiopul (clișeu MNIR).

Fig. 92 Stema Moldovei, sculptură pusă în 1589 pe turnul de acces în biserica *Sf. Gheorghe* din Suceava (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 93 Mircea Vodă Ciobanul (după Panait I. Panait, Aristide Ștefănescu, *Muzeul Curtea Veche. Palatul voievodal*, București, 1973).

Fig. 94 Mircea Ciobanul și Doamna Chiajna pe o ferecătură de carte din Țara Românească, 1566 (după Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române. Sec. XIV–XIX, București,* 1968).

Fig. 95 Tiparul sigilar al lui Pătrașcu cel Bun (clișeu MNIR).

Fig. 96 Bulă sigilară de la Alexandru al II-lea Mircea (clișeu MNIR).

Fig. 97 Portretul lui Petru Cercel în pictura murală a bisericii Călui (1594) (după Ministerul Educației și Învățământului. Studioul Cinematografic Animafilm, București, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Fig. 98 Stema Báthoreștilor din *Evangheliarul slavon* (Alba Iulia, 1579) (după Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968).

Fig. 99 Dinamica tributului Țării Românești comparativ cu cea a tributului Moldovei (1540–1584) (după Bogdan-Alexandru Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV–XVI*, sub tipar).

Fig. 100 Dinamica tributului Țării Românești comparativ cu deprecierea asprului (1540–1588) (după Bogdan-Alexandru Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV–XVI*, sub tipar).

Fig. 101 Dinamica tributului Moldovei comparativ cu deprecierea asprului (1538–1575) (după Bogdan-Alexandru Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV–XVI*, sub tipar).

Fig. 102 Harta Europei din 1592, tipărită la Londra. Pe ea apar Țările Române: Transilvania separat, iar Muntenia și Moldova sub numele generic de „Walachia“ (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 103 Genealogia familiei lui Mihai Viteazul (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 104 Mihai Viteazul (după Ministerul Educației și Învățământului. Studioul Cinematografic Animafilm, București, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Fig. 105 Doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, cu Nicolae Pătrașcu, frescă la mănăstirea Călui (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 106 Sultanul Mahomed al III-lea (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 107 Sigismund Báthory, principele Transilvaniei (clișeu MNIR).

Fig. 108 Podul peste Dunăre la Giurgiu, construit de turci în iul. 1595. Gravură contemporană (clișeu MNIR).

Fig. 109 Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii, după o hartă germană, 1595 (după *Atlas istoric*, coordonator Ștefan Pascu, București, 1971).

Fig. 110 Lupta de la Călugăreni (după Hieronymus Ortelius, *Ausfürliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Krieg Handel*, Frankfurt am Main [editor] Daniel Fiever, 1665) (clișeu MNIR).

Fig. 111 Sinan pașa (după Hieronymus Ortelius, *Ausfürliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Krieg Handel*, Frankfurt am Main [editor] Daniel Fiever, 1665) (clișeu MNIR).

Fig. 112 Recucerirea Târgoviștei de către trupele muntene în 1595 (după Hieronymus Ortelius, *Ausfürliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Krieg Handel*, Frankfurt am Main [editor] Daniel Fiever, 1665) (clișeu MNIR).

Fig. 113 Luptele de la Timișoara din iun. 1596 (după Hieronymus Ortelius, *Ausfürliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Krieg Handel*, Frankfurt am Main [editor] Daniel Fiever, 1665) (clișeu MNIR).

Fig. 114 Soliman pașa (după Hieronymus Ortelius, *Ausfürliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Krieg Handel*, Frankfurt am Main [editor] Daniel Fiever, 1665) (clișeu MNIR).

Fig. 115 Împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg, gravură de epocă (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 116 Arhiducele Maximilian, fratele lui Rudolf al II-lea, gravură de epocă (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 117 Cardinalul Andrei Báthory, principe al Transilvaniei (clișeu MNIR).

Fig. 118 Semnătura lui Mihai Viteazul (după N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, 5, București, 1940).

Fig. 119 Sigiliul lui Mihai Viteazul aplicat pe un document emis la Iași, 3 iul. 1600 (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoiries des pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997).

Fig. 120 1600, sept. 26. Mihai Viteazul despăgubește pe Antonie Grama (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).

Fig. 121 Medalie de aur, bătută de Mihai Viteazul în anul 1600, revers (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 122 Mihai Viteazul, gravură contemporană după Saedler (BAR. Cabinetul de Stampe) și Însemnare autografă a lui Mihai Viteazul: „și hotaru Ardealului; pohta ce-am pohtit, Moldova și Țara Românească“ (după N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, 5, București, 1940).

Fig. 123 Hanul „La Cerbul de Aur“ din Viena unde a poposit Mihai Viteazul cu suita sa, după un tablou de Emil Hütler (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 124 Giorgio Basta (după Hieronymus Ortelius, *Ausfürliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Krieg Handel*, Frankfurt am Main [editor] Daniel Fiever, 1665) (clișeu MNIR).

Fig. 125 Lupta de la Guruslău, 3 aug. 1601, după o gravură de epocă (după *Mihai Viteazul – Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).

Fig. 126 Asasinarea lui Mihai Viteazul, după *Le Grande Théâtre Historique*, Leyda, 1703 (clișeu MNIR).

Fig. 127 Pagini de titlu: *Le Grande Théâtre Historique ou Nouvelle Histoire Universelle*, Leyda, 1703, în care se găsește gravura cu uciderea lui Mihai Viteazul, și Stavrinos, *Vitejiile prea evlaviosului și prea viteazului Mihai voievod*, Veneția, 1785.

Fig. 128 *Liturghier*, sec. XV (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 129 1431, ian. 30, Târgoviște. Dan al II-lea, domnul Țării Românești, întărește brașovenilor privilegiul comercial acordat de Mircea cel Bătrân (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).

Fig. 130 <1521 iun. 29–30>. Neașcu din Câmpulung scrie lui Hanăș Begner din Brașov despre mișcările turcilor la Dunăre (după *DRH, B. Țara Românească*, II, București, 1972).

Fig. 131 *Liturghierul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1508 nov. 10 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 132 *Liturghierul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1508 nov. 10 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 133 *Octoihul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1510 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 134 *Liturghierul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1512 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 135 *Evangheliarul* slavon tipărit de ieromonahul Macarie la Târgoviște, 1512 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 136 *Molitvenic* slavon tipărit de Dimitrie Liubavić, Târgoviște, 1545 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 137 Filip Moldoveanul și pagină din *Tetraevangheliarul* slavon din 1546 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 138 Pagini din *Molitvenicul* slavon (1545) și din *Apostolul* slavon (1546) tipărite de Dimitrie Liubavić la Târgoviște (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 139 Pagină de frontispiciu la *Evanghelia lui Marcu* (după *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*, ed. Em. Petrovici și L. Demény, București, 1971).

Fig. 140 Pagină și filigrane din *Evangheliarul* slavo-român de la Sibiu. 1551–1553 (după *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*, ed. Em. Petrovici și L. Demény, București, 1971).

Fig. 141 *Triod-Penticostar* slavon tipărit la Târgoviște în 1558 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 142 Pagini din *Triodul-Penticostar* slavon tipărit la Târgoviște în 1558 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 143 Pagini din *Triodul-Penticostar* slavon tipărit la Târgoviște în 1558 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 144 Pagini din *Evangheliarul* românesc tipărit de Coresi la Brașov, 1561 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 145 *Apostolul* românesc tipărit de Coresi la Brașov, circa 1566 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 146 Pagini din *Evangheliarul* slavon tipărit de meșterul tipograf Lorinț la Bălgrad-Alba Iulia, 1579.

Fig. 147 *Evanghelia cu învățătură* tipărită de Coresi la Brașov, 1581 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 148 Pagini din *Palia de la Orăștie,* 1582 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 149 Detaliu de pagină din *Palia de la Orăștie,* 1582 (BAR, Secția Manuscrise și Carte Românească Veche).

Fig. 150 Cetatea Albă (clișeu MNIR).

Fig. 151 Cetatea Albă. Minaretul cu turnul 26 (după Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală,* Chișinău, 1998).

Fig. 152 Cetatea Sucevei (clișeu MNIR).

Fig. 153 Cisnădie. Fortificații ale cetății ridicate în primele decenii ale secolului al XVI-lea, după invazia turcească din 1493 (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 154 Hărman. Zidurile de incintă și turnurile de apărare (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania,* București, 1964).

Fig. 155 Biertan. Vedere de ansamblu (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania,* București, 1964).

Fig. 156 Mojna – bastionul (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania,* București, 1964).

Fig. 157 Cristian. Turnul de apărare și zidurile de incintă din sec. XVI (după O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania,* București, 1964).

Fig. 158 Cluj – Bastionul croitorilor, sec. XV (clișeu MNIR).

Fig. 159 Biserica Cotmeana, jud. Argeș (clișeu MNIR).

Fig. 160 Ruinele mănăstirii Vodița, jud. Mehedinți (clișeu MNIR).

Fig. 161 Biserica din Brădet, jud. Argeș, ctitoria lui Mircea cel Bătrân (clișeu MNIR).

Fig. 162 Piatra Neamț. Biserica *Sf. Ioan*, ctitorie a lui Ștefan cel Mare (1497–1498) (clișeu Decorativa).

Fig. 163 Biserica din Popăuți, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, 1497. Vedere dinspre nord-est (clișeu Decorativa).

Fig. 164 Mănăstirea Prislop. Secțiune de plan (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 165 Mănăstirea Râmeț, jud. Alba. Secțiune de plan (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 166 Biserica *Sf. Gheorghe* din Lupșa, jud. Alba. Secțiune de plan (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 167 Biserica mănăstirii Cârța-Făgăraș (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 168 Biserica din Gurasada, jud. Hunedoara (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 169 Biserica mănăstirii Râmeț, jud. Alba (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 170 Buzd. Biserica evanghelică cu fortificația de pe la 1490–1495. Locașul clădit pe la începutul sec. XV (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 171 Biserica din Cristian (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 172 Cluj-Napoca. Biserica *Sf. Mihail,* începută după 1349 și terminată în 1450 (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 173 Brașov. Biserica Neagră, începută în 1383 sau în 1385 (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive,* București, 1977).

Fig. 174 Catedrala romano-catolică de la Alba Iulia (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 175 *Sf. Gheorghe* – operă a fraților Martin și Gheorghe din Cluj. Statuie ecvestră la Praga (după V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959).

Fig. 176 Ușile împărătești de la biserica mănăstirii Snagov, sec. XV (clișeu MNIR).

Fig. 177 Ușile împărătești de la biserica mănăstirii Cotmeana, jud. Argeș, sec. XVI (clișeu MNIR).

Fig. 178 Biserica fostei mănăstiri Dobrovăț. *Drumul Crucii* – detaliu din pictura naosului (după *Arta creștină din România,* 5, București, 1985).

Fig. 179 Biserica cnezială din Leșnic, jud. Hunedoara. *Sf. Petru și Pavel,* sec. XV (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 180 Ansamblul pictural de la Râu de Mori – Hațeg. Schema iconografică a absidei altarului (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 181 Biserica din Crișcior, jud. Hunedoara. Tablou votiv, sec. XV. Bâlea voievod și soția sa Vișa (clișeu MNIR).

Fig. 182 Streisângeorgiu. Tablou votiv, sec. XV (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 183 Biserica mănăstirii Râmeț, jud. Alba. Pictură murală (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 184 Biserica din Dobricu Lăpușului. Pictură murală, sec. XVI (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 185 Mănăstirea Plosca (azi în biserica Sf. Nicolae din Hunedoara). Gavriil Ieromonahul (?), *Maica Domnului cu Pruncul*, sfârșitul sec. XV (după Marius Porumb, *Arta românească din Transilvania și legăturile sale cu Moldova din timpul lui Ștefan cel Mare*, în AIIAC, 24, 1981).

Fig. 186 Biserica Mănăstireni, jud. Cluj. Triptic, 1563. Detaliu (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 187 Biserica din Agârbiciu, jud. Cluj. Triptic, 1555. Detaliu (după Marius Porumb, *Dicționar de pictură românească veche în Transilvania. Sec. XIII–XVIII,* București, 1998).

Fig. 188 Ferecătura *Tetraevangheliarului* copiat de Nicodim, 1401–1404 (clișeu MNIR).

Fig. 189 Potir de argint aurit de la Biserica evanghelică din Cisnădie, sec. XV (clișeu MNIR).

Fig. 190 Potir de argint din Transilvania, sec. XVI (clișeu MNIR).

Fig. 191 Ferecătură de *Tetraevangheliar* de la Mircea Ciobanul (Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV–XIX),* București, 1968).

Fig. 192 Cruce relicviar. *Răstignirea* (Moldova, sfârșitul sec. XVI) (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 193 Cruce relicviar. *Înălțarea* (Moldova, sfârșitul sec. XVI) (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Fig. 194 Tăviță de argint aurit din tezaurul de la Gogoșu, jud. Mehedinți (sec. XVI) (clișeu MNIR).

Fig. 195 Cădelniță dăruită de frații Craiovești ctitoriei lor de la Bistrița (circa 1500) (clișeu MNIR).

Fig. 196 Potir de argint dăruit de Mihai Viteazul ctitoriei sale Mihai Vodă din București (clișeu MNIR).

Fig. 197 Ferecătura *Tetraevangheliarului* dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna (clișeu MNIR).

Fig. 198 Ferecătură de *Tetraevangheliar* de la Neagoe Basarab (clișeu MNIR).

Fig. 199 Ferecătură de carte din Țara Românească (1518–1519) (după Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române. Sec. XIV–XIX*, București, 1968).

Fig. 200 Panaghiar de argint dăruit de Drăghici Vintilescu mănăstirii Bistrița în 1490–1491 (clișeu MNIR).

Fig. 201 a) Paftale de argint din tezaurul de la Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV–XV; b) Inel de argint din tezaurul de la Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV–XV; c) Cercel de tâmplă din argint din tezaurul de la Cotul Morii, jud. Iași, sec. XVI; d) Cercei de argint din tezaurul de la Popricani, jud. Iași, circa 1566; e) Centură de argint din tezaurul de la Coveiu, jud. Dolj, sec. XVI; f) Cercei de argint descoperiți în necropola din fața cetății Suceava (clișee MNIR).

Fig. 202 a) Cercel de argint descoperit în necropola din fața cetății Suceava, sec. XV; b) Cercel de argint descoperit în necropola din fața cetății Suceava, sec. XV; c) Copcă, închizătoare de costum, descoperită în necropola din fața cetății Suceava, sec. XV; d) Pandantiv de argint din tezaurul descoperit în satul Gelu, jud. Timiș, sec. XVI; e) Cercel de tâmplă de argint din tezaurul descoperit în satul Gelu, jud. Timiș, sec. XVI; f) Cercel de tâmplă de argint din tezaurul descoperit în satul Gelu, jud. Timiș, sec. XVI (clișee MNIR).

Fig. 203 Pandantiv de la o podoabă de cap de argint din tezaurul descoperit în satul Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV (clișeu MNIR).

Fig. 204 Cataramă de argint din tezaurul descoperit în satul Olteni, jud. Teleorman, sec. XIV (clișeu MNIR).

Fig. 205 Cană de cositor din Transilvania, 1556 (clișeu MNIR).

Fig. 206 Cană de cositor cu inițialele meșterului și anul 1559, Transilvania (clișeu MNIR).

Fig. 207 Dalmatică din Transilvania, sec. XVI (clișeu MNIR).

Fig. 208 Pelerina cardinalului Andrei Báthory, principe al Transilvaniei (clișeu MNIR).

Fig. 209 Aer brodat, de la mănăstirea Moldovița (după Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovița*, București, 1965).

Fig. 210 Epitaf dăruit de Mircea cel Bătrân mănăstirii Cozia, 1395–1396 (clișeu MNIR).

LISTA PLANȘELOR

Pl. 1 Țările Române (sec. XIV–XVI) (după *România. Atlas istorico-geografic*, București, 1996).

Pl. 2 Biserica Domnească *Sf. Nicolae* de la Curtea de Argeș, sec. XIV (după *Arta creștină din România*, 3, București, 1983).

Pl. 3 Mănăstirea Cozia, sec. XIV (după *Arta creștină din România*, 3, București, 1983).

Pl. 4 Mănăstirea Cozia, sec. XIV. Detaliu de ancadrament de fereastră (după *Arta creștină din România*, 3, București, 1983).

Pl. 5 Târgoviște: a) Biserica *Sf. Vineri*, sec. XV; b) Biserica Curții Domnești, 1503–1585 (după Muzeul Județean de Istorie Dâmbovița, *Monumentele Târgoviștei*, Târgoviște, f.a.).

Pl. 6 Mănăstirea Dealu (1499–1501) (după Muzeul Județean de Istorie Dâmbovița, *Monumentele Târgoviștei*, Târgoviște, f.a.).

Pl. 7 Curtea de Argeș. Biserica episcopală, sec. XVI (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Pl. 8 Biserica *Sf. Treime* din Siret, ctitorie a lui Petru Mușat (după *Arta creștină din România*, 3, București, 1983).

Pl. 9 Decor cu discuri și cărămizi smălțuite la fereastra de pe fațada de la sud a Bisericii *Sf. Treime* din Siret (după *Arta creștină din România*, 3, București, 1983).

Pl. 10 Biserica Mănăstirii Neamț, sec. XV (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 11 Voroneț. Biserica mănăstirii. *Judecata de apoi* (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Pl. 12 Biserica mănăstirii Moldovița (după Virgil Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei, sec. XV–XVI*, București, 1974).

Pl. 13 Biserica mănăstirii Sucevița (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Pl. 14 Biserica din Cuhea–Maramureș (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 15 Biserica din Rogoz – Lăpuș (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 16 Biserica din Feleac, ctitorie a lui Ștefan cel Mare (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 17 Biserica din Cisnădie, sec. XIV (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 18 Biserica evanghelică din Sebeș, jud. Alba, fațada de vest (după *Arta creștină din România*, 3, București, 1983).

Pl. 19 a) Potir de argint aurit de la Biserica evanghelică din Cisnădie, circa 1500; b) Potir de argint aurit de la Biserica evanghelică din Sibiu, sec. XVI (clișee MNIR).

Pl. 20 Voievodul Nicolae Alexandru – tablou votiv de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Pl. 21 Mircea cel Bătrân, frescă de la biserica mănăstirii Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Pl. 22 Mircea cel Bătrân și fiul său Mihail. Tablou votiv în Biserica mare a Coziei (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Pl. 23 Vlad Țepeș, după un portret în ulei păstrat în castelul Ambras, sec. XV (clișeu MNIR).

Pl. 24 a) Radu cel Mare. Pictură în frescă executată de Dobromir din Târgoviște (fostă la biserica mănăstirii Curtea de Argeș) (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977); b) 1507, dec. 3, Târgoviște. Tratatul de prietenie încheiat de Radu cel Mare cu sașii din Sibiu și cele șapte scaune săsești (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 25 Neagoe Basarab și familia sa – tablou votiv în Biserica episcopală de la Curtea de Argeș (clișeu MNIR).

Pl. 26 a) Neagoe Basarab și fiul său Teodosie, frescă la mănăstirea Dionysiou, Muntele Athos (după *Enciclopedia României*, I, București, 1938); b) 1517, mart. 17. Document emis de Neagoe Basarab (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 27 Radu Paisie, frescă din bolnița mănăstirii Cozia (clișeu MNIR).

Pl. 28 Radu cel Mare și Mircea Ciobanul, frescă de la mănăstirea Tismana (clișeu MNIR).

Pl. 29 Neagoe Basarab, fiul său Teodosie și Mircea Ciobanul, frescă de la mănăstirea Snagov (clișeu MNIR).

Pl. 30 Petru cel Tânăr și frații săi Radu și Mihnea, frescă de la mănăstirea Snagov (MNIR).

Pl. 31 Alexandru al II-lea Mircea, miniatură dintr-un *Tetraevangheliar* din 1568–1577 (clișeu MNIR).

Pl. 32 Alexandru al II-lea Mircea cu fiul său Mihnea, miniatură pe un *Tetraevangheliar* din 1568–1577 (clișeu MNIR).

Pl. 33	a) Doamna Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab și soția lui Radu de la Afumați. Pictură în frescă executată de Dobromir din Târgoviște (fostă la biserica mănăstirii Curtea de Argeș (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977); b) Doamna Chiajna, detaliu din tabloul votiv de la biserica mănăstirii Snagov (clișeu MNIR).
Pl. 34	Voievodul Miloș, fratele lui Alexandru al II-lea Mircea, fragment din tabloul votiv de la biserica mănăstirii Bucovăț (jud. Dolj) (clișeu MNIR).
Pl. 35	Portretul lui Mihai Viteazul în pictura murală a bisericii mănăstirii Călui (jud. Olt), 1594 (după *Mihai Viteazul. Restitutor Daciae. 1593–1601*, Craiova, 1995).
Pl. 36	Alexandru cel Bun și soția sa Ana; pictură din pridvorul mănăstirii Sucevița (clișeu MNIR).
Pl. 37	Portretul lui Ștefan cel Mare pe *Tetraevangheliarul* de la Humor (1487) (clișeu MNIR).
Pl. 38	Chipul lui Ștefan cel Mare pe *Dvera Restignirii* de la mănăstirea Putna (1500) (după *Arta creștină din România*, 4, București, 1985).
Pl. 39	a) Maria de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, învelitoare de mormânt (clișeu MNIR); b) Maria Voichița, soția lui Ștefan cel Mare, detaliu din tabloul votiv de la Pătrăuți (clișeu MNIR).
Pl. 40	a) Stema dinastiei lui Ștefan cel Mare pictată pe epilogul *Tetraevangheliarului* oferit de domn în 1502 mănăstirii Zographou de la Muntele Athos (după Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoires des Pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (13e–20e siècles)*, II, Paris, 1997); b) *Aer*, mănăstirea Putna (circa 1477) (clișeu MNIR).
Pl. 41	1491, febr. 26, Suceava. Ștefan cel Mare întărește lui Purice spătar și rudelor sale două sate pe Nistru, „pentru dreaptă și credincioasă slujbă" (după Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1981).
Pl. 42	Mormântul lui Ștefan cel Mare de la mănăstirea Putna (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria Rmâniei. Diapozitive*, București, 1977).
Pl. 43	Petru Rareș, Doamna Elena și fiul lor Ștefan, frescă de la mănăstirea Humor (clișeu MNIR).
Pl. 44	Petru Rareș, Doamna Elena și fiul lor Ștefan, pictură pe lemn (1535) (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).
Pl. 45	Alexandru Lăpușneanu și Doamna Ruxandra, detaliu din *Dvera* de la mănăstirea Slatina (1561) (clișeu MNIR).
Pl. 46	Barbu Craiovescu, mare ban, și soția sa Negoslava, frescă din bolnița mănăstirii Bistrița, jud. Vâlcea (clișeu MNIR).
Pl. 47	Stroe, mare spătar, frescă din bolnița mănăstirii Cozia (clișeu MNIR).

Pl. 48 Stepan, mare ban și fiul său Pârvu, mare clucer, frescă de la mănăstirea Bucovăț (clișeu MNIR).

Pl. 49 Logofătul Tăutu, frescă de la mănăstirea Bălinești (clișeu MNIR).

Pl. 50 Luca Arbore, portarul de Suceava, cu familia, frescă de la mănăstirea Arbore (clișeu MNIR).

Pl. 51 Toader Bubuiog, mare logofăt, frescă de la mănăstirea Humor (clișeu MNIR).

Pl. 52 Anastasia, soția logofătului Toader Bubuiog, frescă la mănăstirea Humor (clișeu MNIR).

Pl. 53 Târgoviște: a) Curtea domnească, ruinele bisericii paraclis, sec. XV; b) Curtea domnească. Vedere generală dinspre est și Turnul Chindiei (după Muzeul Județean de Istorie Dâmbovița, *Monumentele Târgoviștei*).

Pl. 54 Cetatea Soroca (după *Romania an Encyclopedic Survey*, edited by Horia C. Matei, București, 2001).

Pl. 55 a) Cetatea Făgărașului, sec. XVI–XVII; b) Prejmer. Biserica-cetate (clișee Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 56 *Tetraevangheliarul* lui Nicodim (Vodița) (1404–1405) (clișee Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 57 Gavriil Uric, miniaturi din *Tetraevangheliarul* Doamnei Marina (1429): a) Evanghelistul Matei; b) Evanghelistul Luca (după *Arta creștină din România*, 4, București, 1985).

Pl. 58 a) *Evanghelia după Marcu.* Teodor Mărișescu, sec. XV (BAR, Secția Manuscrise și Carte Rară); b) Frontispiciul *Liturghierului* de la mănăstirea Slatina. Manuscris, sec. XVI (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 59 Biserica mănăstirii Moldovița. Asediul Constantinopolului (după *Pictura murală din Moldova. sec. XV–XVI*, text de Vasile Drăguț. Antologie de imagini Petre Lupan, București, 1982).

Pl. 60 Sfinții militari Gheorghe și Dumitru, frescă de la biserica *Sf. Gheorghe* din Suceava (clișeu MNIR).

Pl. 61 a) *Legenda Sf. Nicolae: Potolirea furtunii*, fragment de frescă de la biserica *Sf. Parascheva* din Roman; b) *Din minunile Sf. Nicolae: Corabie care naviga pe Dunăre*, frescă de la mănăstirea Sucevița (clișeu MNIR).

Pl. 62 *Maica Domnului cu Pruncul.* Icoană la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea) (1512–1513) (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 63 *Maica Domnului cu Pruncul.* Icoană la mănăstirea Snagov, începutul sec. XVI (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 64 *Sf. Ioan Botezătorul și Maica Domnului cu Pruncul.* Icoană la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, începutul sec. XVI (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 65 *Coborârea de pe Cruce.* Icoană de lemn în care este înfățișată Doamna Despina ținând în brațe pe fiul său Teodosie (după Ministerul Educației și Învățământului și Studioul Cinematografic București Animafilm, *Istoria României. Diapozitive*, București, 1977).

Pl. 66 *Sf. Nicolae.* Icoană din vremea lui Neagoe Basarab (BAR, Cabinetul de Stampe).

Pl. 67 Chivot de la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea), ante 1507 (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 68 a) Inel sigilar din Țara Românească, sec. XVI; b) Inel sigilar de la mănăstirea Comana (jud. Giurgiu), sfârșitul sec. XVI (clișee Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 69 Legătura *Tetraevangheliarului* de la Humor, 1487 (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 70 *Tetraevanghelia* lui Grigorie Fierâie, mănăstirea Putna, 1555 (clișeu Biblioteca Universitară Cluj-Napoca).

Pl. 71 a) Cahle de sobă de la Cetatea de scaun a Sucevei: stema dezvoltată a Moldovei și cavaler în turnir; b) Cahle de la Curtea domnească din Suceava: grifonul și manticora (după Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de scaun și Curtea domnească din Suceava*, București, 1988).

Pl. 72 Plug de lemn cu brăzdar de fier, frescă de la mănăstirea Coșula (clișeu MNIR).

Pl. 73 Delegația Moldovei condusă de Grigore Țamblac la conciliul ecumenic de la Konstanz, gravură din incunabulul lui Ulrich von Richenthal, 1483 (clișeu MNIR).

Pl. 74 Sultanul Mahomed al II-lea (1444, 1444–1446, 1451–1481) (după Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam*, București, 1997).

Pl. 75 Sultanul Soliman Magnificul (1520–1566) (după Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam*, București, 1997).

Pl. 76 Regele Ungariei Ioan Sigismund primit de sultanul Soliman Magnificul la Belgrad, în 1566 (după Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București, 1993).

Pl. 77 Icoană a *Sfinților Simion și Sava*, dăruită de doamna Despina a lui Neagoe Basarab și de fiicele ei Stana și Ruxandra schitului Ostrov – Călimănești, 1522 (BAR, Cabinetul de Stampe).

Pl. 78 *Cresus arătându-și comorile lui Solon*, tablou de Valentin Frank von Frankenstein. În suita lui Rudolf al II-lea și Mihai Viteazul (după Radu Florescu, I. Micle, *Tezaure transilvane*, București, 1979).

Pl. 79 *Cresus arătându-și comorile lui Solon*, tablou de Valentin Frank von Frankenstein. În suita lui Rudolf al II-lea și Mihai Viteazul, detaliu (după Radu Florescu, I. Micle, *Tezaure transilvane*, București, 1979).

INDICE*

Aachen, oraș <Germania>: 766.
Abrud, oraș <jud. Alba>: 78, 81, 153, 205; exploatările de aur de la ~: 71.
Academia Română: VI, 12–17, 654, 661, 676.
Acta Musei Napocensis, revistă: 15.
Adam Chiper, Marieta, istoric: 10.
Adjud, oraș <jud. Vrancea>: 73.
Adrianopol, oraș <azi Edirne, Turcia>: 38, 40, 99, 281, 287, 289, 329, 344, 359, 382, 446, 471, 481, 488, 543, 561–563, 565, 567, 572, 576, 583, 601; pacea de la ~: 49, 347, 514, 516.
Africa: 116, 414; ~ *de Nord*: 46, 470, 538, 561, 595.
Agapia din Deal: mănăstire <jud. Neamț>: 258.
Agârbiciu, sat <jud. Cluj>: 762.
Agnita, oraș <jud. Sibiu>: 85, 87.
Agria, v. *Eger*.
Agrișul Mare, cetatea <jud. Arad>: 512, 574.
Ahmed, ceauș: 516.
Ahmed, fiul lui Baiazid al II-lea: 413.
Ahmed, pașă de Silistra: 616.
Ahmed pașa, comandant general (seraskier), guvernator al Egiptului, răsculat împotriva lui Soliman I: 532.
Ahmed pașa, serdar: 574.
Ahyolu, localitate <Bulgaria>: 492, 581.
Aiud, oraș <jud. Alba>: 79, 87, 93, 145; cetatea ~: 705; devastarea ~: 145; dieta de la ~: 515.
Akkerman, v. *Cetatea Albă*.
Alba, comitat: 176; județ: 261.
Alba Iulia, oraș <jud. Alba>: 79, 150, 180, 228, 342, 480, 516–519, 522, 602, 612, 616, 620, 624, 631, 637, 693, 700, 773; arhiepiscopia ~: 69, 144, 152, 176, 265, 705; capela Lázo de la ~: 745; capitlul de ~: 9, 146, 176; catedrala de la ~: 178, 348, 738, 743, 744, 746, 762, 775; dieta de la ~: 178; intrarea lui Mihai Viteazul în ~: 623; înființarea mitropoliei la ~: 626; poarta Sf. Gheorghe de la ~: 623; săpăturile de la ~: 3; tratatul de la ~: 603.
Alba Regală, v. *Szekesféhérvár*.
Albania: 344, 346, 378.
Albert, mare maestru al Ordinului cavalerilor teutoni și duce al Prusiei (1525–1568): 444.
Albert de Austria (Albrecht de Habsburg), rege al Ungariei (1438–1439): 312, 324, 340.
Albert de Istenmező, vicecomite al secuilor: 361.
Albotă, vornic: 464; ~ *Gheorghe*, pârcălab de Soroca: 131, 473.
Albu din Bărăști, postelnic: 416.
Albu cel Mare, boier, pretendent: 231; ucis de Vlad Țepeș: 351.
Aldea, v. *Alexandru Aldea*.
Aldea, logofăt: 266.
Aldobrandini, Cinzio, cardinal de origine toscană: 616, 618.
Alep, oraș <Siria>: 453, 474, 493, 559.
Alexa, stolnic: 373.
Alexandrescu-Dersca, Maria Matilda, istoric: 25.
Alexandria, oraș <Egipt>: 266, 559, 749; patriarhia din ~: 607.
Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare: 175, 750;
Alexandru, fratele lui Ioan Potcoavă: 474.
Alexandru, fratele lui Isaico, comandantul oștirii moldovene de la Mangop: 379, 380.
Alexandru Aldea, domn al Țării Românești (1431–1436): 116, 231, 265, 302, 309–311, 317, 318, 321, 444.
Alexandru al II-lea Mircea, domn al Țării Românești (1568–1577): 100, 110, 120, 131, 173, 255, 466–468, 472, 476, 478, 493–495, 499, 501, 519, 550, 670, 698, 699, 773.
Alexandru cel Bun, domn al Moldovei (1400–1432): 25, 41, 126, 175, 180, 187, 197, 206, 219, 230, 231, 233, 253, 254, 258, 265, 290, 291, 294–296, 298, 302, 303, 307, 316–318, 320, 323, 324, 326, 381, 664, 675, 701, 721, 725, 749, 772; atitudinea Țării Românești față de ~: 301, 308–310; monede bătute în vremea lui ~: 106;

---

[*] Indicele a fost întocmit de dr. Dorina N. Rusu.

privilegii acordate de ~ negustorilor: 9, 63, 83, 235, 295; relațiile lui ~ cu Polonia: 298–300, 302; reorganizarea sfatului domnesc de către ~: 294; ~ sprijinitor al bisericii: 296, 297; titlul lui ~: 167, 297.
Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei (336–323 a.Chr.): 437, 628.
Alexandru cel Rău, domn al Țării Românești (1592–1593): 499–501, 557, 599.
Alexandru Cornea, domn al Moldovei (1540–1541): 444–446.
Alexandru Iagiello (*Jagiełło*), mare cneaz al Lituaniei (1492–1506) și rege al Poloniei (1501–1506): 393, 394, 396, 427.
Alexăndrel, domn al Moldovei (1449, 1452–1454, 1455): 325–328; tratatul încheiat de ~ cu Iancu de Hunedoara: 346.
Alexe din Gepiș, conducătorul unei cete de haiduci: 136.
Alexei (Alexios), mitropolit al Moscovei (1353–1378): 292.
Alexios I Comnenul, împărat bizantin (1081–1118): 477.
Algeria: 45.
Ali pașa (Hadîm), beilerbei de Buda: 574.
Alimănești, sat <jud. Olt>; lupta de la ~: 417.
Almaj, cetate, azi dispărută <în Transilvania>: 199.
Alpi, munți: 746.
Alțina, comună <jud. Sibiu>: 93.
Amasia, cetate <azi orașul Amasya, Turcia>: 376.
Amedeo al VI-lea de Savoia („Contele Verde"), conte (1343–1383), vărul lui Ioan al V-lea Paleologul: 38, 276.
America; descoperirea ~: 43.
Amirali, Maria, soția lui Petru Șchiopul: 477, 499.
Amlaș, feudă din Transilvania a domnilor Țării Românești: 177, 252, 276–278, 281, 309, 315, 316; în titlul lui Mircea cel Bătrân: 167, 288; în titlul lui Radu al II-lea: 306; în titlul lui Vlad Dracul: 311.
Amu-Daria, fluviu: 538.
Ana de Savoia, împărăteasă bizantină, soția lui Ioan al V-lea Paleologul: 38.
Ana, fetiță în tabloul votiv de la Ribița: 753.
Ana, fiica lui Petru Rareș, soția lui Vlad Înecatul: 421.
Ana, soția lui Ștefan Báthory: 49.
Ana, soția lui Gavriil Trotușan: 258.
Ana-Neacșa, soția lui Alexandru cel Bun: 297.
Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Istorie: 5, 20, 22; ~ *Memorii și notițe*: 4.
Anastasia, fiica Marincăi: 328.
Anastasia, mama lui Alexandru cel Bun, soția lui Roman I: 294, 296, 725.
Anastasia, mama lui Alexandru Lăpușneanu: 456.
Anastasie, episcop de Roman (1558–1572), ulterior mitropolit al Moldovei (c. 1572–1577/78): 451, 669.
Anatolia: 287, 376, 382, 488, 541, 554, 565; ~ *orientală*: 376.
Anca, fiica doamnei Clara: 277.
Anca (Elisafta), soția clucerului Vlad: 255.
Anchialos, v. *Ahyolu*.
Ancona, oraș <Italia>: 101.
Andonie, starețul mănăstirii Bisericani: 660.
Andrei, meșter din Sibiu: 737.
Andrei al II-lea, rege al Ungariei (1205–1235); *Bula de aur* dată de ~: 133.
Andrei al III-lea, rege al Ungariei (1290–1301): 33.
Andronic, v. *Cantacuzino, Andronic*.
Angevini, dinastie: 337.
Angiolello, Giovanni Maria (1450–1525), vistier al Imperiului otoman, cronicar: 24.
Anglia: 42, 44, 46, 51, 53, 101, 285, 476, 504, 583, 607.
Aninoasa, mănăstire <jud. Buzău>: 255.
Ankara, oraș <Turcia>: 289; lupta de la ~: 39, 287, 288.
Anna Comnena (1083–1153), istoric bizantin: 657.
Antim Critopulos, mitropolit al Severinului (1370–c. 1380), ulterior al Ungrovlahiei (c. 1380–c. 1401): 250, 275, 664, 771.
Anton, meșter sas din Bistrița: 770.
Anton cel Mare (Magnus, Budai Nagy Antal), țăran din Buda: 144, 145.
Anton-Manea, Cristina, istoric: VII.
Antonie, mitropolit al Haliciului: 252, 291, 292.
Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca: 5, 6; ~ *Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol" din Iași*: 15.
Anvers, oraș-port flamand <Belgia>: 110.
Apateu (Alálfalva), comună <jud. Arad>: 149.
Apatiu, sat <jud. Bistrița-Năsăud>; înțelegerea de la ~: 144.
Apollo, divinitate: 650.
Apulum, revistă: 25.
Arabia, Peninsula ~: 390.
Arabia Saudită: 537.
Arad, oraș <jud. Arad>: 79, 149, 543, 561, 575; cetatea ~: 574; comitatul ~: 138, 176, 183, 184, 243, 504, 573, 574, 583; județul ~: 8, 71; sangeacbeilicul ~: 576, 578.
Aragon, regat: 43, 343.
Arbore, comună <jud. Suceava>: 747; biserica cu hramul Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din ~: 258, 727.
Arbore, Luca, portar al Sucevei (1486–1523): 121, 189, 258, 387, 428–430, 727, 747, 759.
Arbure (Arburești), familie de boieri din Moldova: 107, 445.
Archiv des vereins für Siebenbürgische Landeskunde, revistă: 11.
Archiv für slavische Philologie, revistă: 22.
Archivio storico italiano, revistă: 24.
Archivu pentru filologie și istorie, revistă: 25.
Ardeal, v. *Transilvania*.
Ardud, domeniu <jud. Satu-Mare>: 68.
Areni, sat <jud. Suceava>; lupta de la ~: 480.

Argeș, județ: 5, 73, 74, 196, 254, 255, 257, 416, 424, 496, 748; râu: 196, 283.
Argeș, v. *Curtea de Argeș.*
Argeșel, râu: 417.
Arhiva istorică a României, revistă: 19, 24, 25.
Arhiva românească, revistă: 4, 10.
Arieș, scaun: 201; râu: 71.
Armenia: 253, 538.
Arnota, mănăstire <jud. Vâlcea>: 663.
Aron Tiranul (cel Cumplit), domn al Moldovei (1591–1592, 1592–1595): 53, 132, 133, 258, 472, 478–480, 500, 522, 523, 550, 553, 557, 601, 604, 737.
Aroneanu, mănăstire <jud. Iași>: 258, 480; biserica cu hramul Sf. Nicolae: 728.
Asia: 379, 414, 578; ~ *Centrală*: 36; ~ *Mică*: 39, 281–283, 289, 343, 344, 357, 375, 376, 493, 596.
Assisi, oraș <Italia>: 675.
Astrahan, hanat tătăresc: 36, 44; campania din ~: 566.
Așîk pașa-zadé, cronicar otoman: 22.
Athanasie, mitropolit de Severin (1389–c. 1403): 250.
Athos, munte și complex monastic: 9, 265, 266, 278, 310, 411, 412, 415, 427, 660, 665, 673, 719, 760, 765, 769; *Chilandar* (Hilandar), mănăstire la ~: 477; *Cutlumuș*, mănăstire la ~: 9, 265, 266, 278; *Dionysiou*, mănăstire la ~: 412, 477, 671, 672, 772, 775; *Iviron*, mănăstire la ~: 255; *Lavra*, mănăstire la ~: 477, 769; *Meteore*, mănăstire la ~: 266; *Simopetra*, mănăstire la ~: 195; *Zografu*, mănăstire la ~: 265, 477, 770, 773.
Atlantic, v. *Oceanul Atlantic.*
Augsburg, oraș <Germania>: 101; dieta de la ~: 435.
Austria: 110, 340, 390, 575, 742, 746, 755; ~ *Inferioară*: 42; *Casa de* ~: 44, 49, 623, 627, 635, 636; v. și *Imperiul habsburgic.*
Avlona (Valona) <azi Vlora, Albania>: 280.
Ayas-Mehmed pașa, mare vizir (1536–1539): 423.
Azarie, călugăr cronicar: 19, 20, 261, 455, 462, 471, 660, 669, 673.

Babadag, oraș <jud. Tulcea>, reședința pașei de Silistra: 441, 571, 575, 576, 578, 583, 606.
Baba Novac (c. 1530–1601), căpetenie de haiduci sârbi, căpitan în oastea lui Mihai Viteazul: 606, 622, 635.
Babele, schit <jud. Vâlcea>: 411.
Bacău, oraș <jud. Bacău>: 73, 204, 297, 366, 369, 627; curtea domnească de la ~: 178; ținutul ~: 197.
Badea, stolnic: 109.
Badea din Bucșani, mare clucer, căzut în lupta de la Șerpătești: 491.
Bahcisaray, oraș <Ucraina>: 573.
Bahlui, râu: 320; ~ *Mic*: 442.
Baia, oraș <jud. Suceava>: 9, 73, 83–85, 89, 91, 110, 123, 300, 369, 480; capitală a Moldovei: 178; episcopia catolică de la ~: 254, 297, 298; lupta de la ~: 368–370; săpăturile de la ~: 3.
Baia, sat <jud. Mehedinți>: 416.
Baia de Aramă, oraș <jud. Mehedinți>: 70, 279.
Baia de Arieș, oraș <jud. Alba>: 71, 78, 153, 176, 205.
Baia de Criș, comună <jud. Hunedoara>: 71, 78, 205.
Baia de Sus, v. *Baia Sprie.*
Baia Mare, oraș <jud. Maramureș>: 71, 78, 81, 93, 155, 213; cetatea de la ~: 514; minele de la ~: 110; ținutul ~: 625.
Baia Sprie, oraș <jud. Maramureș>: 71, 72, 78, 110, 625.
Baiazid, fiul lui Soliman I: 564.
Baiazid I Ildîrîm, sultan otoman (1389–1402): 39, 282, 283, 286, 288, 289, 304, 531, 535; campania lui ~ în Țara Românească: 284, 285, 287; înfrângerea lui ~ la Rovine: 284; înfrângerea lui ~ în lupta de la Ankara: 287.
Baiazid al II-lea, sultan otoman (1481–1512): 386, 388, 411, 413, 533–535.
Bakócz Toma (Thamás de Erdöd) (1442–1521), arhiepiscop de Strigoniu, primat al Ungariei și legat papal în Ungaria de sud-est (1513–1516): 147.
Bakuta, cetate pe Nistru: 456.
Balassa Melchior, căpitan general al Transilvaniei sub Ioan al II-lea Sigismund: 514.
Balbi, Domenico, reprezentant al Veneției la Buda: 360.
Balc, voievod al Maramureșului, comite al Sătmarului (a doua jumătate a sec. XV): 37, 200, 241.
Balcani, v. *Munții Balcani* și *Peninsula Balcanică.*
Balcic, oraș <Bulgaria>: 581.
Baldovin, pârcălab: 482.
Balica, mănăstire <Iași>: 258.
Balogh, diac, conducător al țăranilor la 1514: 148, 149, 152.
Banat: 15, 48, 68, 70, 106, 133, 138, 149–151, 153, 176, 184, 198, 199, 201, 241, 247, 265, 282, 284, 286, 287, 308, 309, 341, 454, 486, 505, 510–512, 573, 574, 577, 580, 581, 583, 728; transformarea ~ în pașalâc: 47; câmpia ~: 482.
Bánffy, familie de nobili; domeniul ~: 13.
Banilovschi, Avram, staroste de Cernăuți: 450.
Bar, oraș <Polonia>: 473.
Barabás, preot, conducător de ceată la 1514: 148, 149.
Baranyai Decsi Ioan, Czimor (*Barovius*) (1560–1601), umanist și cronicar ungur din Transilvania: 21, 475.
Barbovschi, Onufrie, portar al Sucevei: 434.
Barbu, mare vornic: 485.
Barițiu, George (1812–1893), istoric: 13.
Barkan, Ömer Lütfi, istoric turc: 576.
Barnovschi, Toma, pârcălab de Cernăuți: 432, 436.
Barton, Edward, diplomat englez, reprezentantul Angliei și

Companiei Indiilor la Istanbul: 51, 53, 479, 605, 607, 610.

Basarab, sprijinit la domnie de unii Craiovești: 420.

Basarab I, domn al Țării Românești (c. 1310–1352): 37, 104, 167, 175, 208, 231, 414, 714.

Basarab al II-lea, domn al Țării Românești (1442–1443): 313, 323, 324, 342; monede emise în vremea lui ~: 106.

Basarab cel Tânăr (Țepeluș), domn al Țării Românești (1474, 1478–1480, 1480–1481, 1481–1482): 9, 196, 377, 385, 387, 407, 410, 412, 414; monede emise în vremea lui ~: 106.

Basarab Laiotă, domn al Țării Românești (1473, 1474, 1475–1476): 362, 374, 377, 381, 382, 384, 424; monede emise în vremea lui ~: 106.

Basarabi, familie domnitoare în Țara Românească: 6, 170, 277, 279, 349, 362, 407, 410, 411, 413, 415–417, 472, 532, 657.

Basarabi, sat <aparține de municipiul Calafat, jud. Dolj>: 235, 699.

Basarabia: 258, 575.

Basarabia, v. *Țara Românească*.

Basel, oraș <Elveția>: 7, 515; conciliul de la ~: 311.

Basta, Giorgio (c. 1550–1607), general în armata imperială: 635–637.

Báthory, familie nobiliară din Transilvania: 50, 476, 492, 622, 623; Casa de ~: 229.

Báthory Andrei, cardinal, principe al Transilvaniei (1599): 155, 512, 619, 620, 622–624, 631, 634.

Báthory Cristofor, voievod al Transilvaniei (1576–1581): 49, 50, 473, 475, 495, 514, 516, 517, 520–522.

Báthory Gabriel, principe al Transilvaniei (1608–1613): 626.

Báthory Sigismund (Batîr Jicmon), principe al Transilvaniei (1581–1597, 1598–1599, 1601, 1601–1602): 50, 52, 53, 155, 156, 226, 479, 480, 497, 502, 522, 523, 582, 601, 602, 604, 606, 609, 611, 615, 616, 618, 619, 625, 627, 633–637.

Báthory Ștefan I, voievod al Transilvaniei (1479–1493): 383.

Báthory Ștefan al III-lea, voievod (1571–1575), apoi principe al Transilvaniei (1575–1583) și rege al Poloniei (1575–1586): 49–51, 155, 178, 473, 474, 514, 516–522, 570, 675; comite al Timișoarei: 149, 151, 504; ordonanța monetară dată de ~: 108.

Báttaszek, localitate <Ungaria>; victoria de la ~: 341.

Baziaș, mănăstire <jud. Caraș-Severin>: 265.

Băcilă, Ioan C., bibliotecar la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române: 7.

Bădești, sat <jud. Argeș>: 109.

Bădeuți, sat <jud. Suceava>: 442.

Bădica, comis, văr al lui Neagoe Basarab: 417.

Băgaciu, comună <jud. Mureș>: 782.

Băile Herculane (Apele lui Hercule), oraș <jud. Caraș-Severin>: 650.

Băița, comună <jud. Hunedoara>: 71, 205.

Bălan, Constantin, istoric: VI, 5.

Bălcescu, Nicolae (1819–1852), istoric: 10.

Bălgrad, v. *Alba Iulia*.

Bălinești, comună <jud. Suceava>: 427; biserica Sf. Nicolae din ~: 258, 722, 723, 748, 759.

Bălteni, lupta de la ~: 314.

Bălțatul, boier, ginerele doamnei Ruxandra, sprijinitor al lui Ioan Potcoavă: 474.

Bărbulescu, Ilie (1873–1945), filolog: 676.

Bâlea, jupan, ctitorul bisericii din Crișcior: 753.

Bârgău, trecătoare: 95.

Bârlad, oraș <jud. Vaslui>: 73, 76, 300, 319, 322, 374, 446; curtea domnească de la ~: 294; săpăturile de la ~: 3.

Bârlad, râu: 326, 327, 378.

Bârlan, moșnean bătut în divan: 131.

Bârsan din Ucea, căpetenie a răsculaților: 146, 147.

Bârsău, sat <jud. Hunedoara>; biserica cu hramul Sf. Nicolae din ~: 729.

Bârsești, sat <jud. Vâlcea>: 485, 487.

Bârzava, cetate <jud. Arad>: 199.

Beatrice de Aragon, soția lui Matia Corvin: 757.

Becicherec, sat <azi Zrenjamin, Iugoslavia>: 284.

Bedeu, sat <jud. Maramureș>: 290.

Bedr ed-Din, gânditor și reformator religios otoman, sprijinit de Mircea cel Bătrân: 290.

Begler, Johannes, meșter: 782.

Beia, sat <jud. Brașov>: 762.

Beiuș, oraș <jud. Bihor>: 636; domeniul ~: 65; ținutul ~: 229.

Békés, comitat: 184.

Békés Gáspár (1520–1579), nobil, pretendent la tronul Transilvaniei: 515–520.

Bel, localitate <azi dispărută, jud. Timiș>: 574.

Béla al IV-lea, rege al Ungariei (1235–1270): 33.

Belgrad, oraș <Serbia>: 22, 429, 503, 514, 522, 532, 534, 543, 580, 583, 606, 660: cetatea ~: 43, 347, 348, 356; cucerirea ~: 408, 416, 429, 431, 573; victoria de la ~: 348, 350.

Belgrad, v. *Alba Iulia*.

Belsius, Ioannes (?–p.1563), diplomat, agent imperial la curtea lui Despot Vodă: 240.

Belz (Bielcz), localitate <Polonia>: 450, 463.

Bender, v. *Tighina*.

Benedictus de Suk, nobil transilvan: 775.

Bereg, comitat în Partium, inclus în Transilvania: 149, 184, 515.

Berești, sat <jud. Olt>: 492.

Berești, sat al mănăstirii Probota <azi desființat, unificat cu satul Bosia, jud. Iași>: 123.

Berindei, pretendent la tronul Moldovei: 329.

Bernardfi, Ioan, sol al lui Mihai Viteazul la tătari: 615.

Berza, Mihai (1907–1978), istoric: VII.

Berzeviczy, Martin, şef al cancelariei din Cracovia a lui Cristofor Báthory: 520.
Bethlehem, oraş <Israel>: 253.
Bethlen János (1613–1678), cronicar ungur: 21.
Bethlen Wolfgang, cronicar ungur: 21, 449.
Bezdin (Munar), mănăstire <jud. Arad>: 265.
Bezviconi, Gheorghe (1910–1966), istoric: 25.
Bianu, Ioan (1856–1935), filolog: 11.
Biblioteca Academiei Române: 7, 660; Cabinetul numismatic al ~: 5.
Bica, sat <jud. Cluj>: 762.
Bicaz, trecătoare: 294.
Bielski, Joachim (1540–1599), secretar al regelui Sigismund al III-lea Wasa, poet şi cronicar polon: 23.
Bielski, Martin (c. 1495–1575), cronicar polon: 23.
Biertan, comună <jud. Sibiu>: 85; biserica evanghelică din ~: 745; cetatea din ~: 713.
Bihor, judeţ: 70, 265; comitat: 8, 149, 152, 176, 184, 199, 515, 582, 625.
Bilăi, vornic al Ţării de Sus: 468, 472.
Bilic <Serbia>; victoria de la ~: 281.
Binder, Paul (1935–1995), istoric: 7.
Biondo, Flavio (1388 sau 1395–1463), umanist şi istoric italian: 658.
Bisa, soţia logofătului Aldea: 266.
Bisericani, mănăstire <jud. Neamţ>: 451, 660; *Sbornicul* de la ~: 226.
Bisselius, Ioannis (1601–1677), cronicar: 617.
Bistriţa, mănăstire <jud. Neamţ>: 9, 62, 68, 122, 124, 125, 204, 296, 442, 451, 454, 456, 659, 673, 725, 773; *Pomelnicul* de la ~: 294, 295, 322, 453, 663.
Bistriţa, mănăstire <jud. Vâlcea>: 74, 120, 121, 131, 255, 257, 258, 411, 412, 420, 660, 661, 758, 759, 776.
Bistriţa, oraş <jud. Bistriţa-Năsăud>: 10, 78–82, 86, 93–98, 112, 133, 144, 150, 151, 480, 505, 711, 712, 738, 746, 770; arhivele din ~: 17; biserica evanghelică din ~: 782; casa argintarului din ~: 741; casa parohială evanghelică din ~: 745; districtul ~: 184, 201, 203, 347, 433, 434, 446, 450, 489.
Bizanţ, v. *Imperiul bizantin*.
Bizereşti, familie bănăţeană înnobilată: 133.
Bjelo Polje <Serbia>; biserica Sf. Nicolae din ~: 362.
Blaga, Lucian (1895–1961), scriitor şi filosof: 651.
Blandrata, Giorgio, medic piemontez: 515.
Blănari, stradă <Bucureşti>: 77.
Bobâlna, deal şi comună <jud. Cluj>: 142–144; răscoala de la ~: 141, 142, 145, 183.
Boboiugi, sat <Rep. Moldova>: 465.
Bocignoli, Michael, diplomat raguzan: 418.
Boemia: 34, 35, 44, 101, 305, 380, 385, 393, 504, 614, 742, 754.
Bogdan, pretendent la tronul Moldovei: 462.
Bogdan, fiul lui Iancu Sasul: 601.
Bogdan, fiul lui Petru Rareş: 431.
Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun: 295.
Bogdan, mare logofăt: 412.
Bogdan I, domn al Moldovei (c. 1359–1367): 200, 252, 275, 290, 291, 721.
Bogdan al II-lea, domn al Moldovei (1449–1451): 41, 107, 317, 324, 326, 327, 350, 364; tratatul încheiat de ~ cu Iancu de Hunedoara: 346.
Bogdan al III-lea (cel Orb sau cel Chior), domn al Moldovei (1504–1517): 11, 170, 175, 233, 407, 412, 426–428, 455, 463, 481, 543, 747, 750, 776.
Bogdan, Damian P. (1907–1991), istoric: 13.
Bogdan, Ion (1864–1919), istoric şi filolog: 11, 20, 22, 668, 669.
Bogdania, v. *Moldova*.
Bogdăneşti, familie domnitoare în Moldova: 291, 461.
Bogdăneşti, sat <Rep. Moldova>: 476.
Bohotin, mănăstire <jud. Iaşi>: 258.
Boian, câmp <lângă Comani, jud. Olt>; lupta de la ~: 491.
Boian, sat <jud. Sibiu>: 742.
Boldeşti, sat <jud. Prahova>: 482.
Boldorffer (*Waldorffer*), *Toma*, din Bistriţa, prieten al lui Petru Rareş: 446.
Boldur, vornic: 170, 396.
Bolintin, mănăstire <jud. Giurgiu>: 254.
Bolota, loc pe Prut <jud. Iaşi>; lupta de la ~: 132, 475.
Bonfini, Marc Antonio (1427–1502), istoric italian: 23, 142, 145, 231, 314, 363.
Bongars, Jacques (1554–1612), istoric şi diplomat francez: 521.
Bonn, oraş <Germania>: 22.
Bontempis, Iason, negustor florentin: 110.
Boris Godunov, ţar rus (1598–1605): 627.
Boris I Mihail, ţar al Bulgariei (852–889): 655.
Bornemisza Ioan (?–1527), nobil, comandant la 1514: 151.
Bornemisza Paul (1499–1579), comisar imperial al lui Ferdinand I de Habsburg în Transilvania: 511, 512.
Borsos Sebastian (1520–1584), cronicar din Transilvania: 21.
Boruşi, sat <jud. Pahova>: 116.
Borzeşti, sat <azi localitate componentă a municipiului Oneşti, jud. Bacău>: 364; biserica cu hramul Adormirii din ~: 724.
Bosfor, strâmtoare: 343, 345, 534, 535, 560, 561, 563, 580, 583, 620.
Bosforul cimerian (azi Strâmtoarea Kerci, Ucraina): 295.
Bosnia: 46, 53, 191, 280, 282, 376, 534, 542.
Botero, Giovanni (1533 sau 1540–1617), geograf italian: 173.
Botoşani, oraş <jud. Botoşani>: 73, 442; biserica cu hramul Sf.

Gheorghe din ~: 258, 727; biserica cu hramul Adormirii (mănăstirea Doamnei) din ~: 258, 727; ținutul ~: 197, 432.
Botușani, sat <jud. Argeș>; biserica cu hramurile Sf. Petru, Intrarea Maicii Domnului în Biserică și Sf. Ioan Botezătorul: 496.
Boureanu, comis, apoi pârcălab de Neamț: 366.
Boz, sat <jud. Alba>: 713.
Bozen (Bolzano), oraș <Italia>: 477, 478.
Boziana, sat <azi desființat, unificat cu satul Jupânești, jud. Gorj>: 120.
Bozianu Calotă din Liptov, mare spătar și mare ban: 120.
Bracciolini, Poggio (1380–1459), umanist italian: 658.
Braclaw, cetate <Ucraina>: 319.
Brad, oraș <jud. Hunedoara>: 71.
Braga, Neagu, socrul lui Vlad Vintilă de la Slatina: 422.
Bran, postelnic din Polovragi: 416.
Bran, comună <jud. Brașov>: 98, 151, 304, 316, 361; castelul ~: 203, 245, 305, 703.
Brancović, familie domnitoare din Serbia: 376, 410, 411, 415.
Brancović, Elena-Ecaterina, soția lui Petru Rareș: 258, 434, 446, 452, 456, 459, 684, 727.
Brancović, Gheorghe, despot sârb (1427–1456): 343, 344, 346.
Brancović, Ivan (Iovan), despot sârb, tatăl Elenei Brancović: 434.
Brancović, Maxim, mitropolit al Ungrovlahiei (1505–1508): 411, 412, 427.
Brancović, Vuk, cneaz sârb din Priština: 280, 282.
Brandenburg, ducat: 44.
Braničevo, oraș <Serbia>; lupta de la ~: 283.
Brașov, oraș <jud. Brașov>: 8, 11, 12, 21, 26, 78–83, 86, 87, 89, 93–98, 112, 156, 204, 205, 227, 230, 245, 275, 279, 328, 337, 338, 345, 353, 354, 361, 416, 418, 434, 439, 450, 484, 488, 489, 495, 498, 505, 506, 518, 622, 626, 678, 693, 698–700, 711, 745, 758; arhivele din ~: 17; Biserica Neagră din ~: 737, 742, 757; biserica Sf. Nicolae din Șcheii ~: 261, 265, 496, 626, 698, 738, 773, 775; casa negustorilor din ~: 741; Muzeul județean ~: 711; Muzeul Țara Bârsei din ~: 758; Prima Societas Magna din ~: 94; registrul vamal de la ~: 8; tratatul de la ~: 284; districtul ~: 141, 184, 201, 203; județul ~: 707.
Brateș, lac: 432.
Bratilovu, sat <azi aparține de orașul Baia de Aramă, jud. Mehedinți>; minele de aramă de la ~: 70, 84, 279.
Bratislava, oraș <Slovacia>: 102, 454.
Bratslaw, oraș <azi Braslav, în Bielorusia>: 474.
Bratu, Netedu, boier: 126.
Bratul, v. *Dragomirești*.
Brădet, schit <jud. Argeș>: 254, 716.
Brăgești, moșie <jud. Buzău>: 422.
Brăila, oraș <jud. Brăila>: 73, 90, 91, 97–99, 353, 358, 371, 373, 446, 447, 481, 569, 575, 577, 578, 604; cetatea ~: 566, 601; mitropolia ~ (Proilavei și Ismailului): raiaua ~: 43, 425, 468, 481, 538, 543, 573, 576, 580; săpăturile de la ~: 3; 539; județul ~: 196.
Brâncoveni, comună <jud. Olt>: 498, 500.
Brețcu, trecătoare: 95.
Brussa (Proussa, Bursa), oraș <Turcia>, capitală a Imperiului otoman în sec. XV: 99, 281, 289, 312, 329, 453, 561.
Brutti, Bartolomeo (Brut) (?–1592), albanez italienizat, postelnic, membru în sfatul domnesc din Moldova: 132, 194, 474–476, 499.
Bubuiog, Toader (Teodor), logofăt, ctitorul mănăstirii Humor: 432, 437, 465, 669, 727, 761.
Buchholtzer, Corneliu, cartograf: 7.
Bucioc, vornic: 659.
Bucium, vornic: 132, 475.
Bucov, comună <jud. Prahova>: 488, 635.
Bucovăț, comună <jud. Dolj>: 109; mănăstire: 19, 670, 720, 759.
Bucovina: 4, 37, 541, 575.
Bucow, Adolf, general în armata habsburgică: 541.
București: 4–8, 10–18, 20–22, 24, 25, 27, 69, 73, 74, 76–78, 84, 100, 178, 195, 204, 239, 254, 255, 257, 352, 362, 384, 387, 413, 414, 419, 422, 462, 467, 468, 479, 483, 485, 488, 491, 496, 600, 604, 606, 635, 660, 663, 693, 698, 700, 713; biserica Curtea Veche: 255, 720; biserica cu hramul Sf. Nicolae (Mihai Vodă): 255, 266, 720; biserica Gheormei: 100; Hanul lui Manuc: 255; lupta de la ~: 417; mănăstirea cu hramul Sf. Troiță (Radu Vodă): 74, 255, 266, 494; monetăria ~: 106; Muzeul Național de Istorie din ~: 5, 766; Muzeul Național de Artă: 745, 758, 764; Muzeul Militar: 773; săpăturile de la ~: 3.
Buczacki, Diedrich, palatin al Podoliei: 320, 323, 324.
Buczacki, Mihail, nobil polon: 327.
Buczacz, cetate <Polonia>: 396.
Buda, oraș medieval <azi partea occidentală a Budapestei, Ungaria>: 12, 47, 101, 147, 148, 151, 152, 276, 313, 316, 341, 350, 360, 361, 382, 408, 411, 432, 435, 438, 446, 448–450, 503, 505, 506, 508, 510, 513, 519, 521, 522, 534, 535, 543, 570, 573, 574, 580, 582, 583, 628, 773; cucerirea ~: 506; dieta de la ~: 341; pașalâcul de ~: 507, 577; tratatul de la ~: 381.
Buda, azi Vechea <jud. Cluj>: 144, 145.
Budai-Deleanu, Ioan (1760/61–1820), scriitor și istoric: 21.
Budapesta, oraș <Ungaria>: 5, 12, 13, 18, 23, 26; Muzeul Național din ~: 775.
Bug, râu: 37.
Bugeac, teritoriu în partea de sud a Moldovei, cuprins între Prut și

Nistru: 37, 43, 468, 573, 576, 577.
Buhtea, pârcălab al Chiliei: 368.
Buletinul Comisiei Istorice a României: 24; – *Societății Numismatice Române*: 6.
Bulgari, fostă localitate <jud. Vaslui>; întrevederea de la –: 322.
Bulgaria: 106, 191, 275, 282, 285, 308, 347, 358, 411, 538, 601, 616, 617, 664, 684.
Bulkesch, Daniel, argintar din Sibiu: 775.
Buna Vestire, mănăstire <jud. Buzău>: 74.
Bunilă, preot în Tâmburești: 120.
Buonaccorsi-Callimachus, Filippo (1437–1496), umanist și om politic italian în serviciul Poloniei: 363, 389, 390, 392.
Burgas, golf: 581.
Burgundia, ducat: 42, 343, 741.
Burlănești, cetate <jud. Argeș>: 235.
Busbecq, sol habsburgic în Imperiul otoman: 583.
Buzău, oraș <jud. Buzău>: 70, 74, 76–78, 606, 609; episcopia –: 64, 74, 109, 222, 252, 257, 260, 261; județul –: 113, 196, 210, 255, 416, 421, 496, 635; râu: 74, 95, 98, 196, 622; țara –: 423.
Buzd, sat <jud. Sibiu>: 713.
Buzescu, familie de mari boieri din Oltenia: 107, 121, 131, 255, 492, 497, 498, 622, 635.
Buzescu, Preda, ban: 776.
Buzescu, Radu, clucer: 192; spătar: 497, 500, 637.
Buziaș, oraș <jud. Timiș>: 574.

Caffa, colonie genoveză în Crimeea: 98, 99, 292, 367, 368, 373, 379–381, 385, 387.
Cahul, bătălia de la –: 468, 470.
Cairo, oraș <Egipt>: 565, 576.
Calafat, oraș <jud. Dolj>: 73, 98, 99, 574.
Calist, episcop de Roman (1445–c. 1451): 321.
Calist, patriarh de Constantinopol (1350–1353, 1355–1363): 250.
Callimachus, v. *Buonaccorsi-Callimachus, Filippo*.
Calocea, v. *Kalocsa*.
Calopăr, comună <jud. Dolj>: 195.
Calotă, ban: 612, 619.
Calotă, v. *Bozianu, Calotă*.
Camenița, cetate <azi Kameneț-Volinski, Ucraina>: 101, 298, 323, 326, 327, 364, 573.
Campania, regiune <Italia>: 66.
Candrea, Aurel I. (1872–1950), lingvist și filolog: 191.
Cantacuzini (Cantacuzino), familie boierească și domnitoare: 458, 459, 500, 501, 597.
Cantacuzino, Andronic, mare vistier și postelnic: 596, 597, 612, 619.
Cantacuzino, Mihail (Șeitanoglu), demnitar grec: 492, 493.
Cantacuzino, Șerban, domn al Țării Românești (1678–1688): 166.
Cantemir, Dimitrie (1673–1723), cărturar și domn al Moldovei (1693, 1710–1711): 61, 113, 188, 192, 195, 197, 219, 321, 546, 547, 549, 557, 558, 567, 568, 654.
Capello, Girolamo, bail venețian în Imperiul otoman: 621.
Capistrano, Ioan de (1386–1456), călugăr franciscan; sanctificat: 347, 348.
Caplea, sora lui Radu cel Mare: 412.
Caplea din Băgești, nepoata de fiică a lui Vlad Călugărul: 484, 488.
Capotă, Sava, stolnic: 456.
Caproșu, Ioan, istoric: 15.
Captivus Septemcastrensis, scriitor din Transilvania: 20, 312.
Carabăț, Petre, vornic al Țării de Jos: 429, 430.
Caracal, oraș <jud. Olt>: 72, 73, 78, 195, 500.
Caraiman pașa, comandant otoman, căzut în luptele cu Mihai Viteazul: 616.
Caran, târg și district: 199.
Caransebeș, oraș <jud. Caraș-Severin>: 93, 199, 285, 482, 486; cetatea –: 512, 574; *Octoihul* de la –: 661.
Caraș, comitat: 12, 136, 183, 199, 243.
Caraș-Severin, județ: 574.
Carillo, Alfonso, misionar iezuit în misiune la Sigismund Báthory: 523.
Carintia: 742.
Carol al IV-lea de Luxemburg, împărat al Germaniei (1347–1378): 275, 741.
Carol al V-lea (Quintul), rege al Spaniei (1516–1556) și împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (1519–1556): 44, 46, 418, 420, 423, 440, 459, 508–510, 543, 573.
Carol al IX-lea (de Valois), rege al Franței (1560–1574): 471.
Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei (1308–1342): 35, 36, 102, 104, 139, 175, 200, 212–214.
Carpați, munți: 31–33, 36, 37, 40, 57, 63, 96, 106, 138, 167, 177, 252, 261, 290, 291, 310, 314, 426, 488, 501–503, 624, 628, 699; – Meridionali: 36; – Orientali: 489, 627.
Carpica, revistă: 15.
Cartojan, Nicolae (1883–1944), istoric literar: 27.
Castaldo, Gian Batistta, general imperial romano-german, guvernator al Transilvaniei (1551–1555): 47, 48, 154, 454, 457, 486, 487, 502, 510–512, 713.
Castelnova, cetate <Dalmația>: 444.
Castilia, regat: 43.
Cașin, mănăstire <jud. Bacău>: 266.
Cașin (Cașinu Mic), sat <Covasna>: 518, 519.
Cașovia, v. *Košice*.
Caucaz: 538.
Cazan, pârcălab: 450.
Cazimir al III-lea cel Mare, rege al Poloniei (1333–1370): 35, 275.
Cazimir al IV-lea Iagiello, mare duce al Lituaniei (1440–1492) și rege al Poloniei (1447–1492): 180, 320, 323–326, 328, 341, 346, 357, 365, 367, 370, 371, 373, 374, 380, 385, 386, 388, 389, 391.
Călata, sat <jud. Cluj>: 142.

Călugăreni, comună <jud. Giurgiu>; bătălia de la ~: VI, 603, 605, 639.
Călui, mănăstire <jud. Olt>: 255, 759.
Căpățâneni, sat <jud. Argeș>: 131.
Căpâlna, sat <jud. Sălaj>; „uniunea“ de la ~: 144.
Căpriana, mănăstire <Rep. Moldova>: 258, 451, 669.
Cătălina, soția lui Preda Buzescu: 776.
Cătălina, soția lui Radu cel Mare: 411.
Cătățuia, biserică <Râmnicu Vâlcea>: 420.
Cătlăbuga, localitate în Bugeac <Ucraina>: lupta de la~: 389.
Cățeleanu, Toma, comis: 430.
Câineni (Genune), comună <jud. Vâlcea>; vama de la~: 95.
Câlnic, comună <jud. Alba>: 705.
Câmpia Mierlei, v. *Kossovopolje*.
Câmpia Pannoniei: 31, 339.
Câmpina, Barbu (1923–1959), istoric: 354.
Câmpul Pâinii, loc lângă com. Șibot <jud. Alba>, lupta de la ~: 42.
Câmpulung, oraș <jud. Argeș>: 73, 76, 78, 82, 96, 98, 178, 276, 300, 339, 489, 678, 714, 744, 745; biserica cu hramul Sf. Nicolae (Domnească) din ~: 255, 721; săpăturile de la ~: 3.
Câmpulung Moldovenesc, oraș <jud. Suceava>: 97, 448, 627; ținutul ~: 113, 197.
Cândea, cneaz din Sibiu: 137.
Cândea, Laslău (Cândreș, Ianoș), nobil din Răchitova: 416.
Cândești, familie cnezială hunedoreană: 133, 752.
Cârjă, Luca, boier; discursul rostit de ~: 429.
Cârligătura, râu: 465.
Cârnul, mănăstire <jud. Buzău>: 255.
Cârstienești, sat <azi Cârstănești, jud. Vâlcea>: 122.
Cârța, mănăstire <jud. Sibiu>: 265.
Ceamurlia (Čamurlu), localitate <Bulgaria>; lupta de la ~: 289.
Cecil, Robert Sir, secretar de stat: 616.
Cegléd, sat <Ungaria>: 148.
Cegov; lupta de la ~: 308.
Cehia: 42.
Celestin, meșter sas: 415, 775.
Cenad, oraș <jud. Timiș>: 149, 543, 561, 574; cetatea ~: 511, 512; episcopia ~: 243, 265, 420; dieceza ~: 213; comitatul ~: 183, 184; sangeacbeilic ~: 576, 579.
Cercetări istorice, revistă: 23.
Ceremuș, râu: 104.
Cerna, râu: 650.
Cernat, familie de boieri: 432.
Cernătești, comună <jud. Dolj>: 131.
Cernăuți, oraș <Ucraina>: 7, 27, 73, 91, 92, 432, 436, 450; ținutul ~: 197.
Cernica, mănăstire <jud. Ilfov>: 255.
Cernigrad, cetate pe Nistru: 300.
Cernovodeanu, Dan (1921–1997), heraldist: 6.
Cernovodeanu, Paul, istoric: VI, 14, 25.
Cervena, cetare <Bulgaria>: 601.
Cesarini, Giulio (1398–1444), cardinal, legat papal în Ungaria, participant la bătălia de la Varna: 344.
Cetatea Albă, cetate-port la limanul Nistrului <azi Belgorod-Dnestrovski, Ucraina>: 73, 98, 99, 104, 235, 253, 292, 300, 306, 307, 320, 323, 328, 329, 366, 371, 375, 380, 382–384, 386, 388–390, 394, 445, 457, 468, 533, 561, 566, 568, 570–578, 580, 582, 701; asediul turcesc asupra ~: 300, 305; cucerirea ~: 41; inscripția de la ~: 322; raia: 538; ținut: 197.
Cetatea de Baltă, cetate și domeniu pe Târnava Mare: 93, 177, 245, 391, 433, 434, 450, 454.
Cetatea (*Orașul*) *de Floci*, port și centru comercial pe stânga Dunării, la vărsarea Ialomiței: 72, 73, 97, 373, 600.
Cetatea Nouă, v. *Roman*.
Cetățenii de Vale (Negru Vodă), cetate <jud. Argeș>: 235.
Cetățuia, mănăstire <Iași>: 266.
Cetinje, oraș <Muntenegru, Iugoslavia>: 679, 680.
Chalcocondil, Laonic (c. 1423–1490), scriitor bizantin: 22, 279, 303, 350, 352, 357, 358, 360, 363, 376, 658.
Cheptea, Stela, istoric: 5.
Cheresig, cetate <jud. Bihor>: 149.
Chersones: 385; ~ tauric: 380.
Chiajna, fiica lui Petru Șchiopul, soția lui Mircea Ciobanul: 255, 451, 457, 476, 488, 491–493, 499, 775.
Chilia, cetate <Ucraina>: 41, 73, 97–99, 104, 235, 288, 300, 301, 306–308, 315, 325, 328, 346, 358, 366–371, 375, 377, 380, 383, 384, 386, 388–390, 394, 445, 479, 533, 538, 561, 566, 568, 572, 574–578, 581, 582, 703; ținutul ~: 197, 319.
Chioar, cetate pe teritoriul satului Berchezoaia, com. Remetea Chioarului <jud. Maramureș>: 245, 247, 498; țara ~: 154.
Chios, insulă în Marea Egee: 279, 493.
Chiperești, v. *Piperești*.
Chircă, Haralambie, istoric: 5.
Chirtop, pictor din Țara Românească: 758.
Chisindia, comună <jud. Arad>: 71.
Chițimia, Ioan C., istoric literar și folclorist: 27.
Chiuzbaia, localitate <azi în componența orașului Baia Sprie, jud. Maramureș>: 71.
Chivu, Gheorghe, lingvist: 15.
Chronicon Pictum Vindobonense: 23; v. și *Viena*.
Ciacova, cetate <jud. Timiș>: 308, 512, 574.
Ciala, cetate în Banat: 574.
Ciceu, cetate <jud. Cluj>: 137, 245; domeniu pe Someșul Mic: 59, 177, 391, 433, 434, 442, 445, 446, 450, 451, 454, 457.
Cigbaleg Zadé Iusuf Mehmed (Sinan pașa Cigala), capugibașa al sultanului: 466, 469.
Cibodaru, Constantin (1907–1994), istoric: VII.
Cilli (Cillei), Ulrich de, conte austriac: 341.
Cincu, scaun săsesc: 202.

Cincu, comună <jud. Brașov>: 87.
Ciocănești, comună <jud. Călărași>: 417.
Cipariu, Timotei (1805–1887), filolog și lingvist: 25.
Ciprian, mitropolit al Kievului, Rusiei și Lituaniei: 292.
Cipru: 257, 266, 376, 559.
Cireașov, localitate <azi în componența municipiului Slatina, jud. Olt>: 266.
Čirmen (Cernomen), localitate pe Marița <Serbia>; bătălia de la ~: 38, 277.
Cisnădie, oraș <jud. Sibiu>: 63, 79, 85, 87, 89, 137, 304, 762.
Cisnădioara, localitate <azi în componența orașului Cisnădie, jud. Sibiu>: 742.
Ciubăr Vodă (Csupor de Monoszló), domn ipotetic al Moldovei (1448): 291, 325, 326.
Ciuc, scaun secuiesc: 70, 201, 518, 519.
Ciucă, Marcel-Dumitru, istoric: VI.
Ciuci, sat <azi com. Vârfurile, jud. Arad>: 149.
Ciuhur, râu: 429.
Ciulinești, sat <azi desființat, unificat cu satul Probota, jud. Iași>: 123.
Ciulnița, comună <jud. Ialomița>: 232.
Cladova, oraș <azi Kladovo, Serbia>: 617, 618.
Clara, mama vitregă a lui Vladislav I Vlaicu: 277.
Clejani, comună <jud. Giurgiu>; lupta de la ~: 417.
Clement al VIII-lea, papă (1592–1605): 523, 596.
Cluj, oraș <azi Cluj-Napoca, jud. Cluj>: 5, 6, 12, 13, 15, 21, 78–82, 86, 87, 89, 90, 93, 94, 110, 136, 137, 144, 150–152, 156, 176, 205, 213, 214, 242, 265, 340, 348, 489, 490, 626, 635, 636, 698, 705, 711, 737, 741, 746, 758; atelierul monetar de la ~: 102; biserica franciscană din ~: 745; biserica cu hramul Sf. Arhanghel Mihail: 735, 742, 746, 754, 762; biserica reformată: 737; cetatea ~: 145; dieta de la ~: 177, 509, 512, 515, 520; Institutul de Arte Vizuale „Ion Andreescu": 711; Liceul de Muzică: 711; Muzeul Arheologic din ~: 5; Muzeul de Istorie: 741, 744, 779; Muzeul de Artă: 745; ocuparea ~ de răsculați la 1514: 145; registrul vamal al ~: 8; săpăturile de la ~: 3; ~-Mănăștur: 65, 136, 137, 142–144, 176, 265, 511, 745; comitatul ~: 152, 176, 199; județul ~: 8.
Clyn, Johannes, preot: 746.
Coadă, vornic: 425, 483.
Coconi, sat <jud. Călărași>: 235, 653, 699.
Codicele Voronețean: 676.
Codlea, oraș <jud. Brașov>: 707; cetatea ~: 245, 498, 622.
Codrescu, Theodor (1819–1894), istoric: 10.
Codrul Cosminului <Ucraina>; bătălia de la ~: 396.
Cojocna, comună <jud. Cluj>: 78, 85, 151; ocnele de sare de la ~: 69.
Colacin, pârâu: 324.
Colentina, râu: 255, 698.
Colomeea, oraș <azi Kolomija, Ucraina>: 101, 299, 325, 393; omagiul lui Ștefan cel Mare depus la ~: 41, 389, 391.
Colonia, v. *Köln*.
Columb, Cristofor (1451–1506), navigator genovez: 43.
Coman, spătar: 301.
Coman din Iași, tatăl zugravului Dragoș: 759.
Comana, mănăstire <jud. Giurgiu>: 257.
Comfide, Regnault de, cavaler de Rhodos: 233.
Comiat, district: 199.
Comisia Istorică a României: 11; ~ *Monumentelor istorice*: 3.
Commendone, Francesco Giovanni, cardinal (1523–1584): 462.
Comneni, dinastie bizantină: 188, 357, 375, 376.
Compania engleză a Răsăritului: 51.
Compania Levantului (The Levant Company): 51, 101, 476.
Comunitatea Evreilor din România: 15.
Constantin (c. 1370–1422), fiul și urmașul țarului bulgar de Vidin Ivan Sracimir, conducătorul răscoalei antiotomane, împreună cu Fružin: 288.
Constantin, fiul lui Ioan Potcoavă: 474.
Constantin, fiul lui Petru Rareș: 456.
Constantin, fiul lui Ștefan Lăcustă: 474.
Constantin, protopop, locțiitor de mitropolit al Moldovei: 321.
Constantin (Costea), stăpânitor în sudul Moldovei: 292.
Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688–1714): 225.
Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus), împărat roman (306–337): 219, 650, 750.
Constantin Dejanovic (Dragaš), cneaz sârb: 283, 285.
Constantin din Kostenec (Filosoful): 661, 676.
Constantin din Vâlcea, gramatic : 659.
Constantin Vasile, voievod de Kiev și cneaz de Ostrog: 610.
Constantinopol, oraș, capitala Imperiului bizantin, iar după 1453 a Imperiului otoman <azi Istanbul, Turcia>: 21, 32, 38, 39, 46, 51, 52, 58, 68, 98–100, 109, 133, 171, 173, 282, 286, 289, 304, 306, 307, 321, 328, 329, 344, 347, 348, 358, 375, 388, 390, 410, 414, 421–423, 426, 432, 433, 436, 438, 439, 441, 442, 445, 446, 448, 450, 453, 456, 461, 463, 464, 466, 471, 473–475, 477–479, 481, 487, 491, 495, 498–500, 505–507, 511, 512, 519, 521, 532, 534–536, 538–540, 542, 543, 548, 552, 554–556, 559, 561–569, 576, 577, 580, 581, 583, 596, 599, 601, 605–607, 610, 616, 673, 676, 759; Patriarhia de ~: 250–253, 260, 261, 275, 278, 542, 615, 664.
Constanța, oraș <jud. Constanța>: 581.

Constanța (Konstanz), oraș <Germania>; conciliul de la ~: 300, 664.

Convorbiri literare, revistă: 11.

Corbasca, comună <jud. Bacău>: 659.

Corbii de Piatră, schit <jud. Argeș>: 257.

Corcova, comună <jud. Mehedinți>: 208.

Cordun, sat <jud. Mehedinți>: 208.

Coresi (c. 1510–c. 1583), traducător și meșter tipograf: 227, 663, 666, 684, 687, 693, 698.

Coresi, logofăt, fiul tipografului Coresi: 687.

Corfus, Ilie (1909–1981), istoric: 10, 18.

Cornățelu, sat <jud. Olt>: 73.

Coroi, sat <jud. Mureș>: 745.

Corvini, familie: 478, 704.

Cosma, logofăt: 446.

Costăchescu, Mihai (1884–1953), istoric și folclorist: 11.

Costea, boier: 295.

Costea, pârcălab de Neamț: 430.

Costenețki, Constantin, istoric: 22.

Costin, Miron (1633–1691), cronicar: 19, 20, 23, 188–191, 193, 195, 408, 628, 653, 666.

Costin, Nicolae (c. 1660–1712), cronicar: 464, 556.

Coșești, sat <jud. Vaslui>: 412, 427.

Coșman, Ofelia, tehnoredactor: VII.

Coșuna, mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae <lângă Craiova>: 496.

Cotmeana, mănăstire <jud. Argeș>: 254, 304, 413, 714, 779.

Cotnari, comună <jud. Iași>: 73; colegiul de la ~: 460; curtea domnească de la ~: 180.

Covasna, județ: 708.

Covurlui, ținut: 319.

Cozia, mănăstire <jud. Vâlcea>: 68, 90, 91, 121, 122, 252, 254, 255, 258, 304, 426, 663, 714, 716, 720, 744, 749, 759, 771.

Cozma, preot: 465.

Cozma, Șarpe (Gănescu), postelnic: 429, 430, 432.

Cracovia, oraș <Polonia>: 23, 45, 50, 101, 293, 427, 432, 515, 520, 745; congresul de la ~: 275.

Craiova, oraș <jud. Dolj>: 5, 72, 74, 76, 77, 187, 217, 285, 316, 410, 422, 495, 497, 499, 597, 670; Muzeul Mitropoliei: 771; Muzeul Olteniei: 5.

Craiovescu, Barbu, ban: 316, 759; mare ban: 411, 420–424.

Craiovescu, Neagoe, v. *Neagoe Basarab*.

Craiovescu, Pârvu, mare ban: 231, 418–420; mare vornic: 316, 414.

Craiovescu, Preda, ban: 417, 422.

Craiovești (Basarabești), familie de boieri din Oltenia: 121, 187, 220, 255, 257, 258, 407, 410–414, 416, 418–424, 426, 472, 597, 661, 665, 776.

Crasna, comitat: 137, 138, 176, 184, 199, 515, 625.

Crasna, pârâu; lupta din șesul ~: 327.

Crasna, comună <jud. Gorj>: 416.

Crasnăș, postelnic: 366; vistier: 446, 447; vornic: 370.

Crașova, cetate <jud. Caraș-Severin>: 199.

Crăciun din Bârsești, mare paharnic: 485; mare vistier: 487.

Crăciun, Gheorghe, conducătorul răscoalei țărănimii din Sătmar: 155, 514.

Crăciun, Ioachim (1898–1971), istoric: 20.

Crăciuna, cetate <jud. Vrancea>: 235, 387.

Crécy (en Ponthieu), localitate <Franța>; lupta de la ~: 245.

Creta: 458.

Crețul, frate al lui Ion Vodă: 473, 474.

Crimeea: 32, 373, 375, 383, 384, 387, 394, 438, 543, 570; Hanatul ~: 36, 41, 379, 380, 382, 385, 387, 388, 391, 393, 534, 535, 538, 565, 566.

Crisia, revistă: 15.

Cristache Panait, Ioana, istoric de artă: 14.

Cristian, comună <jud. Brașov>: 137; cetatea ~: 707.

Criș, castelul <jud. Mureș>: 741.

Criș, râu: 574, 580; ~ *Alb*: 149, 482, 753.

Crișana: 149, 574, 580, 583.

Crișcior, comună <jud. Hunedoara>; biserica cu hramul Maicii Domnului: 261, 729, 753.

Critobul din Imbros, cronicar bizantin: 22.

Crnojevic, dinastie în Muntenegru: 679.

Croația: 133, 500.

Cromer, Martin (1512–1589), istoric polon: 23, 64, 396, 398.

Cronica numismatică și arheologică, revistă: 6.

Cronica moldo-rusă: 667; ~ *moldo polonă*: 456, 667, 668; ~ *moldo-germană* (a lui Ștefan cel Mare): 387, 667, 669; ~ *murală de la mănăstirea Coșuna*: 670.

Crucea, vechea denumire a satului Vâlcele <jud. Călărași>: 131.

Csáki, familie nobiliară din Transilvania: 340, 341; domeniul ~: 13.

Csáki Ladislau, nobil maghiar: 635.

Csáki Ladislau, voievod al Transilvaniei (1426–1437): 143.

Csáki Nicolae, voievod al Transilvaniei (1401–1403, 1415–1426): 149, 176, 337.

Csanádi, familie nobiliară: 340.

Csongrad, comitat <Ungaria>: 184.

Cubin, mănăstire <Iugoslavia>: 265.

Cuhea, sat <azi com. Bogdan Vodă, jud. Maramureș>: 261, 275.

Cuieșd, sat <jud. Bihor>; biserica din ~: 779.

Cupcici, Ivan, boier din Moldova: 121, 126, 298; vornic: 185.

Curelari, stradă <București>: 77.

Cursul Apei, v. *Vodnu*.

Curtea de Argeș, oraș <jud. Argeș>: 73, 89, 99, 178, 300, 349, 635, 745; Biserica Domnească cu hramul Sf. Nicolae: 3, 4, 255, 293, 417, 419, 420, 539, 713, 714, 717, 719, 728, 744, 745, 748, 759, 766; biserica Bătușari: 255; mănăstirea cu hramul Adormirea Maicii Domnului ~: 74, 122, 414, 415, 423, 482, 496, 654, 665, 672, 708, 748, 752, 758; monede bătute la ~: 102; săpăturile de la ~: 3; sediul mitropoliei: 250, 278, 716.

Cusici, mănăstire <jud. Caraș-Severin>: 265.

Cuvin, cetate <jud. Arad>: 512, 574.

Cyril, mitropolit al Vicinei: 250.

Czibák Emeric, episcop de Oradea, vicevoievod al Transilvaniei (1533–1534): 153, 439, 504.

Dacia: VI, 620; - *traiană*: 57, 58, 478; v. și *Țara Românească*.

D'Alençon, duce, fratele regelui Franței Henric al III-lea: 51.

Dalmația: 444.

Dalnic, sat <jud. Covasna>: 148.

Damian, gramatic: 665.

Damian, mitropolit al Moldovei (1437): 321; participant la conciliul de la Ferrara-Florența: 251.

Dan, fiul lui Stanciul: 349.

Dan, vistier: 501, 620.

Dan I, domn al Țării Românești (1385–1386): 104, 116, 175, 285, 304; monede emise în vremea lui -: 106.

Dan al II-lea „cel Viteaz", domn al Țării Românești (1422–1426, 1427–1431): V, 231, 245, 304, 306–308, 310, 313, 314, 337, 342, 343, 345, 711; monede emise în vremea lui -: 106; relațiile lui - cu Imperiul otoman: 307–309; relațiile lui cu - Moldova: 300, 301, 309; relațiile lui - cu Ungaria: 308, 309.

Dan al III-lea, fiul lui Vladislav al II-lea, pretendent la domnie: 353, 354.

Dan, Mihail (1911–1976), istoric: 22.

Danciu din Brâncoveni: 498, 500; pârcălab: 432.

Danciul, fiul lui Basarab Țepeluș: 412.

Dani v. *Dănești*.

Daniil Sihastru, călugăr la Voroneț, sfetnic de taină și duhovnic al lui Ștefan cel Mare: 775.

Dante, Alighieri (1265–1321), scriitor italian: 675.

Danzig (Gdańsk), oraș <Polonia>: 564, v. și *Gdańsk*.

Dardanele, strâmtoare: 343.

David Francisc (c. 1510–1579), teolog maghiar din Transilvania, episcop unitarian: 515.

David, zugrav la Cozia: 759.

Davudpașa, câmpia de lângă Constantinopol de unde porneau expedițiile sultanale otomane: 390.

Dăbâca (Dobâca), comitat: 176, 199.

Dănești, facțiune, familie domnitoare: 349, 409.

Dărmănești, comună <jud. Suceava>; lupta de la -: 319.

Dâmbovița, cetate: 207, 276, 287, 304; județ: 5, 15, 196, 254; râu: 98, 196, 421, 703.

Dârjiu, comună <jud. Harghita>; biserica unitariană din -: 755.

Dârstor, cetate: 97, 282, 288, 357; v. și *Silistra*.

Dealu, mănăstire cu hramul Sf. Nicolae <lângă Târgoviște>: 254, 255, 316, 411, 414, 419, 680, 709, 718–720, 748, 758; piatra de mormânt a lui Mihai Viteazul de la -: 637: tratatul încheiat la -: 612.

Debrețin, oraș <Ungaria>: 155, 636; dieta de la -: 448, 508.

Dečani, mănăstire <Serbia>: 684.

Dediulovici, Simion, vistier: 663.

Dej, oraș <jud. Cluj>: 78, 93, 142, 144, 145, 151, 152, 176, 242; biserica reformată (fostă Sf. Ștefan) din -: 737.

Del Chiaro, Anton Maria (1669–p. 1727), călător italian prin Țările Române, secretar al lui Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino: 191, 195.

Della Valle, Francesco (Padovanul) (?–p. 1545), călător în Țările Române, în slujba lui Aloisio Gritti: 76, 656.

Demény Lajos, istoric: 12.

Densuș, comună <jud. Hunedoara>: 261, 749, 752, 753.

Densușianu, Nicolae (1846–1911), istoric și folclorist: 13.

Denta, comună <jud. Timiș>: 581.

Despina (*Milița*), soția lui Neagoe Basarab: 412, 415, 758, 764, 776.

Despot Vodă (*Ioan Iacob Heraclidul*), domn al Moldovei (1561–1563): VI, 16, 49–51, 132, 171, 172, 240, 452, 457–462, 466, 514, 564, 762; monede emise în vremea lui -: 107.

Detco, mare armaș: 121.

Deva, oraș <jud. Hunedoara>: 78, 636; cetatea -: 137, 199, 245, 704; scaunul -: 199.

Deznu, comună <jud. Arad>: 574.

Diaconescu, Olimpia (1926–1991), istoric: 5.

Diana, divinitate: 650.

Didrich, sat <jud. Ialomița>; lupta de la -: 417.

Dimăncescu, Dem. D., cartograf: 7.

Dimitrie, cneaz rutean: 457.

Dimitrie, fiul Elenei (Olenei): 393.

Dimitrie, portar: 462; vornic: 612, 619.

Dinga, postelnic: 131.

Dioclețian (*Caius Aurelius Valerius Diocletianus*), împărat roman (284–305): 273.

Dionisie Rally, mitropolit al Târnovei, ulterior mitropolit al Moldovei (1600): 607, 618, 629.

Diploma leopoldină din 1691: 540.

Direcția Generală a Arhivelor Statului: 16.

Direptate, câmpie <lângă Suceava>: 180, 364.

Djankerman, cetate: 566.

Djem, fratele lui Baiazid al II-lea: 386, 533.

Długosz, Jan (1415–1480), cronicar polon: 23, 301, 325, 368, 370, 378, 385, 398, 658.

Dmitri al II-lea Ivanovici Donskoi, mare cneaz de Moscova-Vladimir (1359–1389): 38, 292.

Dobó Ștefan, voievod al Transilvaniei (împreună cu Francisc Kendi) (1553–1556): 512.

Dobra, comună <jud. Hunedoara>: 199.

Dobre, pictor din Moldova: 749.

Dobrogea: 7, 38, 40, 97, 104, 106, 249, 252, 283, 284, 287, 289, 290, 305, 360, 479, 538, 572–574, 576, 580, 581, 583.

Dobromir, mare ban al Craiovei: 132, 497, 597.

Dobromir, pictor: 419, 758, 759, 764.
Dobrotici (*Dobrotiță*), domn al Țării Crăvunei, despot (c. 1348–1386): 277, 281, 282.
Dobrovăț, mănăstire <jud. Iași>: 727, 760.
Docan, Nicolae (?–1933), istoric: 5.
Docolina, loc pe Prut; lupta de la ~: 473.
Dogaru, Maria, heraldist: 6.
Doja Gheorghe (Dózsa György) (1470–1514), nobil secui, conducătorul războiului țărănesc din 1514: 147–149, 151; execuția lui ~: 152.
Doja Grigore, fratele lui Gheorghe Doja, comandant al răsculaților la 1514: 148, 151.
Dolheștii Mari, sat <jud. Suceava>: 366; biserica din ~: 722, 749.
Dolj, județ: 196, 235, 699.
Doljești, comună <jud. Neamț>: 364.
Domenico da Bologna, arhitect italian: 741.
Dometian, egumen al mănăstirii Bistrița: 296.
Dorohoi, oraș <jud. Botoșani>: 73, 121, 185, 298, 459; biserica cu hramul Sf. Nicolae Domnesc din ~: 760; curtea domnească de la ~: 180.
Dracula, v. *Vlad Țepeș*.
Dracula cel Tânăr, v. *Radu cel Frumos*.
Drag, voievod din Maramureș: 200, 241.
Dragaš, cneaz din Štip-Velbužd: 280.
Dragaš, Elena, împărăteasă bizantină: 283.
Drágffy, v. și *Drăgoșești*.
Drágffy Bartolomeu (Birtoc), voievod al Transilvaniei (1493–1499): 20, 396, 678.
Drágffy Ioan, nobil maramureșean: 152, 420.
Dragomir, boier, proprietar de prăvălii în București: 100.
Dragomir, gramatic: 665; pârcălab: 276; spătar: 775.
Dragomirești, localitate înglobată în Cotu Vameș <com. suburb. Horia, municipiul Roman, jud. Neamț>: 296.
Dragoș, pictor la Arbore: 759.
Dragoș, voievod din Maramureș: 37, 290, 654, 668.
Dragotă Săcuianu, ceașnic: 430, 432.
Draguli, v. *Drăculești*.
Drăcșani, sat <jud. Botoșani>: 432.
Drăculești, facțiune, familie domnitoare în Țara Românească: 349, 409, 417.
Drăgan, postelnic: 420, 421; vornic al Țării de Jos: 464.
Drăgan, Ioan, istoric: 15.
Drăghiceanu, Virgil (1879–1964), istoric: 3.
Drăghici, jupan: 769; mare ban: 484; mare vornic: 255; spătar: 487.
Drăgoești, sat desființat <azi unificat cu satul Brădiceni, jud. Gorj>: 424, 485, 487, 488, 493, 498.
Drăgoșești, familie voievodală maramureșeană: 133, 200, 261, 396, 676, 678; v. și *Drágffy*.
Drăgușan, spătar: 432.
Drina, râu: 280.
Dubna, oraș <Rusia>; cronica de la ~: 20, 23.
Ducas, Mihail (c. 1400–c. 1470), cronicar bizantin: 21, 303, 306.
Duisburg, oraș <Germania>: 231.
Dulcerto, Angelino, catalan; portulanul lui ~: 7.
Dulfu, Petre (1856–1953), folclorist: 651.
Duma, Negru, boier; cetatea lui ~: 126.
Dumbravă, vornic al Țării de Sus: 463; vornic al Țării de Jos: 468.
Dumitru, mare vistier: 432, 481; mare vornic: 208, 482, 497; pârcălab: 74; postelnic: 109.
Dunăre, fluviu: 24, 31–33, 36–40, 49, 57, 58, 61, 63, 68, 70, 73, 90, 91, 97–101, 104, 130, 192, 193, 235, 249–252, 275–278, 282–287, 289, 293, 300, 303–309, 313, 318, 322, 343–345, 347, 357–360, 373, 374, 377, 378, 382, 383, 388, 389, 408, 410–414, 416, 419, 420, 423, 424, 432, 443, 459, 467, 468, 478, 481, 482, 487, 488, 491, 496, 501, 502, 505, 531–533, 539, 541–543, 545, 547, 552, 553, 572–574, 576, 578, 580–583, 596, 600–604, 606, 607, 610, 616–618, 621, 652, 655, 678, 700, 703; ~ de Jos (Inferioară): 21, 31, 36, 49, 97, 98, 118, 250, 287, 303, 308, 345, 368, 375, 379, 384, 385, 437, 481, 484, 573, 576; ~ de Mijloc: 418, 481; gurile ~: 32, 41, 59, 281, 291, 302, 369–371, 375; lunca ~: 59, 68.
Dzierdzek, Christophor, sol polon la Poartă: 475.

Ecrene <Bulgaria>: 106.
Eder, Iosif Carol (1760–1810), istoric german din Transilvania: 21.
Edikule, închisoare din Istanbul: 499.
Edirne, v. *Adrianopol*.
Editura Academiei Române: 7.
Editura Enciclopedică: VII.
Eflak, v. *Țara Românească*.
Eflakoglu, v. *Ștefan cel Mare*.
Efrem, mitropolit al Ungrovlahiei (c. 1558–c. 1566): 699.
Eftimie, mitropolit al Ungrovlahiei (1594–1602): 601, 612, 619.
Eftimie, cronicar, episcop de Rădăuți (1558–c. 1561): 19, 212, 452, 455, 462, 487, 669.
Eftimie, egumen la Căpriana: 669.
Eftimie, mitropolit al Ungrovlahiei (1568–1576): 227, 260, 698.
Eftimie, patriarh de Târnovo (1375–1393): 283, 661, 664.
Eger, oraș <Ungaria>: 265, 341, 512, 606.
Egipt: 173, 425, 532, 535, 536, 548, 560, 595; cuceriea ~ de Imperiul otoman: 43, 561.
Elblang (Elbing), oraș, provincie <Polonia>: 51.
Elena (*Olena*), fiica lui Ștefan cel Mare: 393.
Elena Glinskaja, mama lui Ivan al IV-lea cel Groaznic: 434.
Elia ben Elana Capsali, candiot: 376.

Elian, Alexandru (1910–1998), istoric: 5, 13.
Elisabeta, soția regelui Ungariei Alberr de Austria: 324, 340, 341.
Emeric Balassa, voievod al Transilvaniei (1538–1540): 506.
Eminek Mârza, conducător al tătarilor din Crimeea: 371, 380, 382, 383.
Engel, Johann Christian (1770–1814), istoric german: 363.
Enisala, cetate <jud. Tulcea>: 305, 572.
Enverî, cronicar otoman: 22.
Epibatai, Sveta Petka, biserica din ~: 296.
Epir: 195, 266.
Eremia, hatman: 465.
Ergy, v. *Argeș*.
Erhardus, pictor vienez: 758.
Erzingan, oraș în Asia Mică <azi Bașkent, Otlukbeli>; lupta de la ~: 377.
Esarcu, Constantin (1836–1898), naturalist, medic și om politic: 17, 362.
Eskenasy, Victor, istoric: 15.
Esztergom (Gran), cetate <Ungaria>: 562.
Ethiopia: 488.
Eufrat, fluviu: 377.
Eugeniu al IV-lea, papă (1431–1447): 343.
Europa: V, 7, 16, 31–36, 38, 39, 42, 43, 45–47, 51, 52, 77, 97, 102, 113, 119, 122, 127, 128, 145, 225, 249, 260, 273, 275, 280, 283, 285, 317, 337, 343, 344, 347, 348, 356, 361, 362, 375–377, 379, 386, 391, 394, 398, 408, 433, 437, 440, 441, 458, 459, 471, 503–505, 507, 523, 531, 532, 534, 536, 538, 561, 583, 593, 597, 606, 609, 611, 616, 619, 633, 636, 649, 651, 654, 674, 782; ~ Centrală: 42, 43, 46, 47, 328, 348, 371, 385, 482, 502, 534, 543, 573, 583, 712; ~ Central-răsăriteană: 31, 42, 44, 46, 73, 78, 94, 101, 102, 249, 291, 294, 362, 381, 391, 398; ~ Occidentală: 42, 44, 61, 72, 78, 94, 101, 115, 116, 119, 122, 139, 156, 186, 216, 219, 245, 354, 470, 712; ~ Răsăriteană: 291, 294, 381, 391, 398; ~ Sud-estică: 31, 32, 39, 46, 73, 175, 249, 275, 338, 398, 539, 595.
Eustathie, episcop de Roman (c. 1575–c. 1580): 666.
Eustatie, protopsalt de la Putna: 663.
Evloghie, ieromonah: 773.
Evlya Celebi (1611–1682/83), diplomat, călător și cărturar otoman: 195, 535.
Evrenos bei (Branezes), comandant otoman: 283, 287.

Falern (Falerno), regiune viticolă în Campania <Italia>: 66.
Fanar, cartier al Constantinopolului: 536, 542.
Farcaș, cneaz, conducător al uneia din formațiunile românești menționate în Diploma ioaniților: 33.
Făgăraș, oraș <jud. Sibiu>: 622, 626, 635; cetatea ~: 8, 26, 447, 448, 497, 516, 518, 519; ținutul ~: 133, 141, 146, 177, 184, 198, 199, 229, 252, 277, 278, 281, 288, 306, 309, 311, 315, 316.
Făget, oraș <jud. Timiș>: 512, 574.
Fălciu, târg și cetate <jud. Vaslui>: 73, 442, 446.
Fălticeni, oraș <jud. Suceava>: 258.
Fântâna Țiganului, localitate <azi dispărută, jud. Argeș>: 424.
Fejér György (1766–1851), canonic și istoric maghiar: 12.
Fekete Nagy Antal, istoric ungur: 13.
Feldioara, comună <jud. Brașov>: biserica evanghelică din ~: 742; cetatea ~: 245; lupta de la ~: 434, 436, 437, 505.
Feleacu, comună <jud. Cluj>: biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva: 265, 729.
Felnac, cetate <jud. Arad>: 574.
Feneșan, Costin, istoric: 15.
Feodor I Ivanovici, țar rus (1584–1598): 609.
Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei superioare (1526–1563) și împărat romano-german (1556–1564): 16, 48, 240, 420, 423, 425, 432, 433, 435–437, 439–441, 444, 445, 448, 454, 456, 457, 471, 489, 505–514.
Ferhat pașa, mare vizir (1591–1592, 1595): 601, 603.
Ferie, Grigore, meșter argintar: 774.
Ferrara, oraș <Italia>; conciliul de la ~ -Florența: 251, 321, 422; ducat italian: 53, 596.
Ferruh-aga, comandant otoman: 532.
Filip, preor copist: 663.
Filip al III-lea, rege al Spaniei (1598–1621): 617.
Filip Moldoveanul (Philippus Pictor „Maler"), meșter tipograf: 684.
Filippo dei Scolari (Pippo Spano de Ozora), condotier italian, comite de Timișoara: 288, 307–309, 755.
Filotei (Filos) monahul, logofăt; *Pripeale* de ~: 663.
Filstich, Johann (1684–1743), istoric sas: 617.
Firley, sol polon la Ștefan cel Mare: 659.
Firnhaber, Friedrich (1818–1860), istoric: 12.
Firuz bei, comandant otoman la Vidin: 282.
Fischer, Ernest, numismat: 5.
Fișeriu (Fișer), înglobat orașului Rupea <jud. Brașov>; altarul de la ~: 762.
Fladmer (Vladimir), conducător din părțile Sibiului: 137.
Flandra: 741.
Flămânzești, sat <jud. Argeș>: 74.
Floci, v. *Cetatea de Floci*.
Florentin, sat <Bulgaria>: 617.
Florența, oraș <Italia>: 17; actul de unire al celor două biserici semnat la ~: 321, 322; conciliul de la Ferrara-~: 251, 321, 422.
Florescu, Radu, fratele vitreg al lui Petru Cercel: 498.
Florești, sat <jud. Bistrița-Năsăud>: 144.
Florești, comună <jud. Cluj>: 137.
Focșani, oraș <jud. Vrancea>: 73, 374, 467.
Follard, istoric militar francez din sec. XVIII: 363.

Fontana, Eustachio, franciscan: 606, 616, 618.

Forgách Ferenc (1530/1535–1577), umanist și cronicar ungur: 21.

Fotino, Dionisie (1769–1821), istoric grec: 289.

Fourquevaux, François de Pavie de (1563–1611), nobil și călător francez: 76, 221.

Fox, autor al jurnalului de călătorie al nobilului englez Henry Cavendish: 76.

Francisc I de Habsburg, împărat romano-german (1745–1765): 440.

Frangepan, familie feudală dalmată: 434.

Franken, Franz, pictor: 636.

Frankfurt pe Main, oraș <Germania>: 101.

Franța: 42–44, 46, 47, 49, 51, 113, 175, 191, 193, 285, 350, 440, 454, 471, 477, 496, 498, 504, 505, 512, 513, 556, 621, 633, 652.

Frătăuți, sat <jud. Suceava>: 319, 323.

Frederic, cardinal: 395.

Frederic al III-lea de Habsburg, împărat romano-german (1452–1493): 42, 387.

Fronius, Mathias, cetățean, jurat al orașului Brașov: 230, 518.

Frumoasa, cetatea <jud. Teleorman>: 235, 699.

Fružin (Eufrosin), fiul țarului bulgar Ivan Šišman, domn al Zagorei în sursele venețiene: 308; conducător al răscoalei antiotomane, împreună cu Constantin: 288.

Gabroveni, stradă <București>: 77.

Gabrovo, oraș <Bulgaria>: 77.

Galata, mănăstire <Iași>: 9, 58, 61, 64, 68, 84, 266, 476, 477, 728; ~ din Vale: 258; ~ din Deal: 258.

Galați, oraș <jud. Galați>: 68, 73, 101, 432, 446.

Galiția: 72.

Gall Omor, familie din Transilvania: 133.

Gallipoli, peninsulă: 280; cetatea ~: 531; strâmtoare: 344.

Gangur, boier: 373.

Garai László (Ladislau de Gara), baron: 341.

Gaspar Grațiani, domn al Moldovei (1619–1620): 659.

Gaster, Moses (1856–1939), filolog și istoric literar: 27.

Gattilusio, familie genoveză din Lesbos: 376.

Gavriil, ieromonah, pictor din Bălinești: 759.

Gavriil, Uric, monah miniaturist moldovean: 661, 765, 773.

Gavril, grămătic moldovean: 654.

Gavril, logofăt: 462.

Gavril Hânsarul, pretendent la tronul Moldovei: 462.

Gavril Protul, monah grec, protos al comunităților athonite: 19, 25, 415, 664, 672.

Gazi Ghiray II-Bora, han al Crimeii (1588–1596/97, 1597–1607): 609, 610.

Găești, oraș <jud. Dâmbovița>: 254.

Găiseni, mănăstire <jud. Giurgiu>: 255.

Gănești, familie de boieri din Moldova: 445.

Gârbou, comună <jud. Sălaj>: 137.

Gdańsk, oraș <Polonia>: 101, 457, 568; v. și *Danzig*.

Gedymin (Gediminas), cneaz al Lituaniei (1316–1341): 35.

Gedik-pașa, comandant al flotei otomane: 380.

Gedygold, palatin al Podoliei: 300.

Gemil, Tahsin, istoric: 16.

Genga, Fabio, nobil italian: 492.

Genghiz-han, mare han mongol (1206–1227): 36.

Genova, oraș <Italia>: 17, 45, 98, 279, 373, 387.

Geoagiu, domeniu: 177, 699; episcopia ~: 177.

Geoagiu de Jos, sat <azi unificat cu satul Geoagiu de Sus, jud. Hunedoara>: 411, 416.

Georgescu, Florian, istoric: 14.

Georgescu, Magdalena, lingvist: 15.

Georgescu, Valentin Al. (1908–1995), istoric al dreptului: VII.

Gerendi Nicolae, episcop catolic al Transilvaniei (1528–1540) și tezaurar al Ungariei: 421, 434.

Germania: 34, 44, 46, 64, 72, 93, 95, 101, 102, 110, 113, 150, 153, 191, 192, 275, 285, 300, 309, 502, 614, 664, 669; ~ de sud: 746.

Germigny, ambasador al Franței la Poartă: 556.

Geromeriou, mănăstire <Epir>: 195.

Ghelasie, arhiepiscop de Râmeț: 265, 753.

Ghelința, comună <jud. Covasna>; biserica catolică din ~: 755.

Ghendir Bali, grec, sol al tătarilor la Mihai Viteazul: 610.

Gheorghe, blănar din Brașov: 156.

Gheorghe, mitropolit al Moldovei (1551–1552): 454, 456, 465.

Gheorghe, sculptor din Cluj: 741.

Gheorghe Cămărașul, cumnatul lui Petru Șchiopul: 674.

Gheorghe din Sămușeni (Georgius de Samusinis), boier din Moldova, participant la Conciliul de la Constanța: 300.

Gheorghe Podiebrad, rege al Cehiei (1458–1471): 380.

Gheorghieni, scaun secuiesc: 518, 519.

Gheorghiescul, S.: 4.

Gheorman, negustor grec din . București: 77.

Gherghina, boier, ctitor al bisericii Lopușnija: 719.

Gherghina, pârcălabul cetății Poenari: 410.

Gherghița, comună <jud. Prahova>: 72–74, 238, 239, 374, 606; curtea domnească de la ~: 178; lupta de la ~: 417.

Gherla, oraș <jud. Cluj>: 144; castelul de la ~: 741, 746.

Gherman, călugăr bulgar; *Sbornicul* lui ~: 661.

Gherman, pârcălab la Cetatea Albă: 388.

Gherona, ban: 255.

Ghervasie, ieromonah la mănăstirea Neamț: 660, 665.

Ghibănescu, Gheorghe (1864–1936), istoric: 11, 190.

Ghica Grigore, domn al Țării Românești (1660–1664, 1672–1673): 192.

Ghighen, sat <Bulgaria>: 357.

Ghilad, sat <jud. Timiș>: 574.

Ghimeș, sat <jud. Bacău>: 95.
Ghindari, comună <jud. Mureș>: 148.
Ghitioara, sat <jud. Prahova>; minele de sare de la ~: 69.
Giczy Ioan, căpitanul cetății Oradea: 522.
Giese, Fr., orientalist german: 279.
Gilău, cetate <jud. Cluj>: 8; tratatul de la ~: 448, 507, 509.
Gioglovan, Radu, istoric: 5.
Giovio, Paolo (1483–1552), diplomat și umanist italian: 24, 147, 148, 152.
Giulești, familie din Maramureș: 133.
Giulești, comună <Maramureș>: 126, 261.
Giura, logofăt, ctitorul mănăstirii Stănești: 720, 759.
Giurescu, Constantin (1875–1918), istoric: 113.
Giurescu, Constantin C. (1901–1977), istoric: 188, 249, 314.
Giurgi, mare ban al Craiovei: 74.
Giurgiu, boier din Frătăuți: 319, 323.
Giurgiu, oraș <jud. Giurgiu>: 73, 98, 100, 487, 575, 576, 603, 604; cetatea ~: 40, 189, 233, 235, 290, 305, 313, 345, 357, 550, 574, 600, 700; raiaua ~: 483, 491, 538, 543, 572, 573, 576–580, 582; săpăturile de la ~: 3.
Glavacioc, mănăstire <jud. Dâmbovița>: 74, 122, 131, 255, 411, 496.
Glăvan, pisar: 432, 442.
Glinskaja, Elena, mama lui Ivan al IV-lea cel Groaznic: 434.
Gogoașe, Danciu, comis: 421.
Gogoașe, Drăghici, fiul lui Danciu Gogoașe: 421.
Golăi, Ioan, logofăt: 467, 469, 472, 774.
Golescu, familie de boieri din Țara Românească: 107, 493, 497.
Golescu, Albu, mare clucer: 467, 492, 493, 748.
Golescu, Iordache, vornic: 255.
Golescu, Ivașcu, mare vornic: 492, 493, 495, 497, 556.
Golubać, cetate <Serbia>: 343; lupta de la ~: 309.
Gonța, paharnic: 497; vornic: 430, 432, 433.
Goražde, localitate <Serbia>: 684.
Gorgota (Golgota), sat <jud. Dâmbovița>; biserica din ~: 255.
Gorj, județ: 11, 196, 254, 416, 497.
Górka, Olgierd (1887–1955), istoric polon: 669.
Govășdia, district: 199.
Govora, mănăstire <jud. Vâlcea>: 411, 496, 776.
Graben, stradă în Viena: 636.
Granada, oraș <Spania>: 43.
Graziani, Antonio Maria (1537–1611), diplomat și memorialist italian, secretar al nunțiului papal în Polonia: 64, 240, 241.
Grecescu, Constantin (1900–1959), istoric: 20.
Grecia: 32, 44, 279, 282.
Grecu, Al., v. *Panaitescu, Petre P.*
Grecu, Vasile (1885–1972), bizantinolog: 22, 25.
Grigore al X-lea, papă (1271–1276): 278.
Grigore al XIII-lea, papă (1572–1583): 518.
Griselidis, fiica lui Cristofor Báthory: 50.
Gritti, Aloisio (1501–1534), venețian în slujba Porții: 422, 423, 438–440, 505, 506.
Gromo, Giovan-Andrea (1518–p. 1567), mercenar italian în oastea transilvană: 24, 96, 713.
Grosslobning, meșter austriac: 742.
Grozav, pârcălab: 432, 434.
Grumazi, topic la Bucșani <jud. Dâmbovița>; lupta de la ~: 417.
Grumăzești, sat <azi unificat cu satul Oșlobeni, jud. Neamț>: 126.
Grünwald (Tannenberg) <Polonia>; lupta de la ~: 40, 299.
Guagnini, Alessandro (c. 1535–1614), căpitan de mercenari al lui Despot Vodă, geograf și memorialist: 23.
Gubavi <pe Neajlov>; lupta de la ~: 417.
Gubec, Matja, țăran croat răsculat: 133.
Guboglu, Mihail (1911–1990), istoric și orientalist: 22.
Gündisch, Gustav (1907–1996), istoric: 12.
Gündisch, Herta, istoric: 12.
Gündisch, Konrad, istoric: 12.
Gura Motrului, mănăstire <jud. Mehedinți>: 255, 414.
Gurasada, comună <jud. Hunedoara>: 261.
Gureni, cetate <jud. Gorj>: 340.
Gurghiu, cetate <jud. Mureș>: 516, 518.
Guruslău, sat <jud. Sălaj>; lupta de la ~: 637.
Gutenberg, Johann (1400–1468), tipograf german: 678, 699.
Gwozdziecz, cetate <Polonia>: 436.
Győr, oraș <Ungaria>: 12, 766.
Gyula, oraș <Ungaria>: 149, 574; sangeacbeilicul de ~: 576, 578, 579.
Gyulaffy Lestár (Ladislau) (1557–1605/1607), diplomat transilvănean: 21, 92.

H*absburgi*, dinastie a Imperiului romano-german, austriac și austro-ungar: 35, 391, 393, 423, 425, 433, 436–440, 454, 461, 482, 486, 504–508, 510–516, 518, 519, 540, 541, 543, 551, 561, 611, 623, 635; v. și *Casa de Austria* și *Imperiul habsburgic*.
Hafiz Ahmed pașa, comandant otoman: 616.
Haga, oraș <Olanda>: 18.
Hali Masar, ceauș: 610.
Halic, Bogdan, istoric: VI.
Halici, cnezat: 37, 292, 320, 676: arhiepiscopia catolică a ~: 291; cetatea ~: 393; mitropolia ~: 252.
Halil ibn Ismail, cronicar otoman: 22.
Halle, oraș <Germania>: 5.
Haller, Petru, jude regal al Sibiului: 110; epitaful lui ~: 746.
Hamartolos, Georgios: cronograful lui ~: 667.
Hamza Ceakîrdjîbași, bei de Nicopole: 357.
Hamza din Obislav, ban: 255, 422.

Hanatul (Hoarda) de pe Volga: 382, 383, 385.

Hanatul ilhanizilor: 371.

Hanatul tătar, v. *Crimeea*.

Harborne, William, agent diplomatic al Angliei la Poartă: 51, 476.

Hariton, egumen al Moldoviței: 465.

Hariton de la Cutlumuș, protos al Athosului, mitropolit al Ungrovlahiei (1372–c. 1380): 278.

Harvat, mare logofăt: 255, 414, 418, 481.

Hasdeu, Bogdan Petriceicu (1838–1907), scriitor, lingvist și istoric: 5, 10, 19, 26, 671, 672.

Hassan pașa (*Hadîm*), mare vizir (1597–1598): 600, 606, 610.

Hassim, pașă de Buda: 510.

Hațeg, depresiune și district: 33, 133, 141, 153, 182, 199, 227, 229, 338, 341, 416, 504, 766; v. și *Țara Hațegului*.

Hațeg, oraș <jud. Hunedoara>: 92, 93; cetatea ~: 199.

Hayreddin Barbarossa, comandant al flotei otomane: 443.

Hărman, cetate <jud. Brașov>: 713.

Hăsnășani, sat <jud. Iași>: 465.

Hâra Nicoară, cămăraș: 447; pârcălab: 727.

Hârlău, oraș <jud. Iași>: 73, 300, 366, 429, 431, 442, 455, 460, 711; biserica cu hramul Sf. Gheorghe de la ~: 749; curtea domnească de la ~: 178, 294; săpăturile de la ~: 3.

Hârșova, oraș-port <jud. Constanța>: 97, 577, 578, 580, 581, 600.

Hârtiești, comună <jud. Argeș>; biserica din ~: 729.

Hecht, G., epitaful lui ~: 744.

Hédervàry, familie nobiliară maghiară: 341.

Hedwiga (Jadwiga), fiica lui Ludovic I, regentă a tronului Poloniei (1384–1386/99): 35, 292.

Heltai Gáspár (c. 1510–1575), cărturar umanist și tipograf transilvănean: 21, 515, 698.

Heltau, v. *Cisnădie*.

Henric, prinț de Mazovia: 297.

Henric de Valois, rege al Poloniei (1573–1574): 50, 520 și rege al Franței, ca Henric al III-lea (1574–1589): 51, 471, 477, 496, 498.

Henric al II-lea de Valois, rege al Franței (1547–1559): 49, 454, 513.

Henric al IV-lea de Bourbon, rege al Franței (1589–1610): 621, 633.

Henric al V-lea de Lancaster, rege al Angliei (1413–1422): 42.

Herat, v. *Siret*.

Hercule (Herakles), divinitate: 459.

Hessa, stat german: 505, 508.

Heves, comitat <Ungaria>: 149.

Hezarfen Husein Efendi, cărturar otoman: 546.

Hierotheos, mitropolit al Monembasiei: 478.

Himfi, familie din Banat: 133.

Himfi Petru, baron: 277.

Hindău, sat <azi Ghindăoani, jud. Neamț>; lupta de la ~: 284, 294.

Hlincea, mănăstire <jud. Iași>: 258.

Hmielov, cetate <Ucraina>: 324.

Hoarda de Aur, hanat mongol (tătar): 32, 33, 36–38, 98, 116, 287, 371.

Hodoș, mănăstire <comuna Felnac, jud. Arad>: 265.

Holban, Maria (1901–1991), istoric: 25.

Hongrie, v. *Ungaria*.

Honterus, Johannes (1498–1549), umanist sas brașovean: 7, 26, 230, 486, 515.

Horodnic, comună <jud. Suceava>: 232; mănăstirea ~: 258.

Hossu, Anton, căpetenie a răsculaților la 1514: 152.

Hotărani, sat <jud. Olt>: 407, 495.

Hotin, oraș și cetate pe Nistru <Ucraina>: 8, 91, 132, 235, 239, 323, 324, 328, 366, 383, 430, 432, 436, 441, 442, 447, 460, 462–464, 466, 468, 472, 477, 574, 628, 701; raiaua ~: 538, 573; ținutul ~: 197.

Hrabr, călugăr: 661.

Hrană, vornic: 414, 432.

Huedin, oraș <jud. Cluj>: 145.

Hugo, Victor (1802–1885), scriitor francez: 363.

Humor, mănăstire <jud. Suceava>: 90, 258, 440, 465, 669, 720–722, 727, 728, 761, 762, 766, 770, 779.

Hunedoara, oraș <jud. Hunedoara>: 71, 78, 150, 730; biserica cu hramul Sf. Nicolae din ~: 729, 762; castelul de la ~: 245, 338, 704, 729, 757; cetatea ~: 8, 199: domeniul ~: 340, 341, 511; comitatul ~: 176, 198, 199, 241, 693; județul ~: 70.

Huniazi, familie românească nobilă din Transilvania: 133, 339, 340; epoca ~: 12.

Hunszár Barbara, mama lui Nicolaus Olahus: 349.

Hurmuzaki, Eudoxiu de (1812–1874), istoric: 8, 17; documentele ~: 17.

Huru, Danciu, pârcălab de Hotin: 434, 472.

Huru, Efrem, vornic al Țării de Jos: 432, 446.

Hus, Jan (1369–1415), reformator religios ceh: 297.

Hust, târg și cetate pe malul Tisei, în comitatul Maramureșului <azi Ucraina>: 498, 516, 518, 522, 625.

Hustinskaia, mănăstire <Rusia>; cronica de la ~: 22.

Huși, oraș <jud. Vaslui>: 73; episcopia de ~: 254.

Iachint (1359–1371), mitropolit de Vicina, strămutat la mitropolia Ungrovlahiei, la Argeș (1359–1372): 250, 278.

Iacob, husit, stabilit în Moldova: 297.

Iacov, ieromonah de la Putna: 661, 665.

Iagiello (Iagiełłoni, Jagiełłoni), dinastie de suverani ai Poloniei: 35, 47, 49, 390, 391, 437, 453.

Iagiello Elisabeta, sora regelui Alexandru Iagiello: 427.

Iakšic, familie de cnezi sârbi: 410.

Iakšic, Dumitru, rudă a Craioveștilor: 413.

Iakusch, țesător din Baia: 83.

Ialomița, județ: 91, 567.

Ialomița, râu: 97; victoria de pe ~: 313, 342.

Ianache, cizmar din București: 84.

Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei (1441–1446, 1448) și guvernator al Ungariei (1446–1453): V, 21, 40, 41, 176, 177, 199, 245, 312, 314–316, 323–326, 328, 329, 338, 340, 341, 343–345, 349, 350, 364, 368, 503, 531, 532, 596, 651, 704, 711, 744, 746, 757; activitatea lui înainte de domnie ~: 340, 341; campania lui ~ în Țara Românească: 323, 343; comite al Timișoarei și ban de Severin: 340, 341; comite de Bistrița: 347; familia lui ~: 338, 340; luptele purtate de ~ împotriva Imperiului otoman: 313, 342–348; politica internă a lui ~: 341, 342; poziția lui ~ față de Moldova și Țara Românească: 345, 346; relațiile lui ~ cu Moldova: 324; titlul lui ~: 345.

Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579–1582): 132, 472, 474–476, 593, 601.

Iane (Cantacuzino), mare ban în Țara Românească (1586–1592), capuchehaie, unchiul (?) lui Mihai Viteazul: 492.

Ianina, oraș <azi Ioánnina, Grecia>: 477.

Ianoș, v. *Zápolya Ioan I.*

Iași, oraș <jud. Iași>: 4, 5, 10, 11, 13, 15, 23, 73, 76, 132, 178, 195, 221, 239, 258, 266, 300, 319, 366, 442, 455, 461, 463, 472–474, 479, 480, 628, 663, 713, 728, 759; biserica cu hramul Sf. Nicolae Domnesc din ~: 666; curtea domnească de la ~: 294; săpăturile de la ~: 3; tratatul încheiat la ~: 381; județ: 258, 328; ținutul ~: 197, 567.

Iațco, logofăt; mănăstirea din țarina Sucevei (Ițcani) a lui ~: 58, 90, 258.

Iațimirski, Aleksei-Ivanovici (1873–1925), slavist rus: 11, 20, 663.

Ibn Battuta (Muhammed b. Abn Allah b. Ibrahim Abu Abd Allah) (1304–1377), călător și geograf arab: 24.

Ibrahim Halebi, jurist otoman: 537.

Ibrahim pașa, mare vizir otoman (1596, 1596–1597, 1599–1601): 410, 505, 610, 620, 621.

Ibrahim pașa, rudă cu Craioveștii: 419.

Ieremia, numit mitropolit al Moldovei (c. 1392): 252.

Ieremia, vistier: 429.

Ieremia, v. *Movilă Ieremia.*

Ieremia al II-lea Tranos, patriarh al Constantinopolului (1572–1579, 1580–1584 și 1587–1595): 478.

Ieremia Cernăuțeanul, hatman: 468, 469.

Ierusalim, Patriarhia ~: 266.

Ieud, mănăstire <jud. Maramureș>; codicele de la ~: 227.

Iezerul (Cheia), schit <jud. Vâlcea>: 255.

Ignatie „Sârbul", mitropolit al Țării Românești (1653–1655): 656.

Igriș, mănăstire <jud. Timiș>: 265.

Ilarion, egumen din Peri: 676.

Ilarion, episcop al Buzăului (c. 1558–1568): 109.

Ilfov, județ: 196, 235, 257, 484, 699.

Iliaș (Ilie), domn al Moldovei (1432–1433, 1435–1442): 175, 231, 254, 291, 297, 317–320, 322, 323; monede emise în vremea lui ~: 106, 319; relațiile lui ~ cu Polonia: 320–322; titlul lui ~: 320.

Iliaș Rareș, domn al Moldovei (1546–1551): 212, 238, 452, 453, 456, 465, 510, 544, 547, 669, 684; pașă de Silistra (Mehmet): 453.

Ilidia, cetate <jud. Caraș Severin>: 199, 574; mănăstirea ~: 265.

Ilieni, comună <jud. Covasna>: 708.

Iliescu, Octavian, istoric și numismat: 6.

Ilieș, Aurora, istoric: 20.

Imereti, regat georgian: 538.

Imperiul bizantin: 9, 21, 31, 32, 38, 113, 116, 117, 119, 125, 165, 165, 169, 175, 185, 186, 188–191, 218, 225, 250, 260, 273, 276, 277, 279, 280, 289, 292, 304, 321, 322, 328, 343, 446, 458, 531, 538, 561, 606, 653–655, 664, 665, 667, 675, 676, 760.

Imperiul habsburgic: 43, 44, 46, 47, 50, 52, 53, 58, 173, 177, 390, 408, 425, 440, 444, 451, 453, 466, 470, 471, 479, 482, 487, 488, 500, 507, 520, 522, 523, 537, 552, 569, 573–575, 583, 596, 602, 606, 612, 618, 634, 678.

Imperiul otoman: V, VI, 7, 16, 24, 37, 39–41, 43–47, 49–53, 64, 65, 93, 95, 96, 98–101, 106, 109, 110, 130, 171–174, 177, 178, 194, 211, 212, 218, 258, 266, 273, 274, 280, 287, 288, 290, 299, 303–307, 309–315, 326, 328, 329, 342, 345, 346, 356, 360, 366, 367, 370, 371 374–377, 379, 380, 382, 384–388, 390, 397, 398, 408–413, 417–426, 428, 429, 433, 435–440, 442–447, 449, 450, 452–454, 456–458, 460, 462–464, 466, 467, 471, 472, 474–477, 479–483, 485–496, 498–514, 516, 519–523, 531–533, 535–546, 548, 550–552, 554, 556, 557, 559–562, 564–577, 579–583, 593, 595–602, 606, 607, 610, 615, 616, 618–622, 631, 634, 699.

Imperiul roman: 561, 655; ~ *târziu*: 31.

Imperiul romano-german, Sfântul Imperiu Roman, v. *Imperiul habsburgic.*

India: 440.

Ineu, beilerbeilic: 571, 576, 578.

Innsbruck, oraș <Austria>: 499.

Institutul de Istorie „N. Iorga": 4, 12, 16, 20, 25; ~ *de Lingvistică*: 15; ~ *de Studii Sud-Est Europene*: 16.

Ioachim Frederic, principe elector de Brandenburg (1598–1608): 107, 425, 444, 448, 449, 508.

Ioachim, meșter argintar din Suceava: 774.

Ioan, cneaz, conducător al uneia din formațiunile feudale românești

menționate în Diploma ioaniților: 33.
Ioan, magistru: 9.
Ioan, meșter sas: 415.
Ioan I Albert, rege al Poloniei (1492–1501): 391, 392, 394, 395, 397; campania lui ~ în Moldova: 393.
Ioan al VI-lea Cantacuzino, împărat bizantin (1347–1354): 38, 119, 531.
Ioan al V-lea Paleologul, împărat bizantin (1341–1391): 38, 250, 276–278, 280, 291, 531.
Ioan al VIII-lea Paleologul, împărat bizantin (1425–1448): 307, 311, 321, 343.
Ioan (Ionaș) Corvin, fratele lui Iancu de Hunedoara: 316, 340, 348, 744, 746.
Ioan Meșterul, țăran din Cluj: 144.
Ioan al IV-lea Postitorul (Neusteutes), patriarh de Constantinopol (582–595): 226, 666.
Ioan Potcoavă, pretendent la tronul Moldovei (1577–1578): 240, 473, 474.
Ioan Secuiul, căpetenie a răsculaților la 1514: 152.
Ioasaf al II-lea, patriarh de Constantinopol (1554–1565): 492.
Ion, pictor la Sucevița: 761, 762.
Ion Vodă cel Cumplit (cel Viteaz), domn al Moldovei (1572–1574): VI, 50, 181, 236, 240, 261, 463–473, 493, 494, 499, 519, 547, 564, 595; monedă emisă în vremea lui ~: 107.
Ionașco (Bogdan), fiul lui Alexandru Lăpușneanu, pretendent la domnie: 479, 557, 558.
Ionașcu, Ion (1902–1979), istoric: 13.
Ioniță, Magdalena, istoric: 15.
Iorga, Nicolae (1871–1940), istoric: 4, 8–10, 17, 22, 24, 25, 113, 191, 300, 301, 304, 329, 357, 432, 544, 549, 554, 556, 671, 673, 675.
Iosif, episcop, ulterior mitropolit al Moldovei (c. 1387–c.1415): 252, 253, 257, 291, 295.
Iosif al II-lea, patriarh de Constantinopol (1416–1439): 321.
Iovan, ucenic tipograf: 698.
Iovan Nenada (Țarul Negru), conducător al răsculaților la 1527: 153, 504.
Iran: 58, 371, 376, 531, 565–567, 570; v. și *Persia*.
Iraq: 171, 408, 423, 531.
Irina, soția lui Albu Golescu: 493.
Irina, soția lui Petru Șchiopul: 499.
Isac, fost vistier, pârcălab de Roman: 429.
Isaccea, oraș <jud. Tulcea>: 97, 305, 468, 572, 575, 577, 578, 580–583.
Isaia, pârcălab de Chilia: 366, 368; vistier: 395; vornic: 373.
Isaico, cumnatul lui Ștefan cel Mare: 379.
Isfendiyar-oglu Mübarizeddin (Spentiares), bei seldjukid: 288.
Ismail, cetate <Ucraina>: 479, 574.
Istanbul, v. *Constantinopol*.
Istru, v. *Dunăre*.
Istvánffi Nicolae de Kisasszonyfa (1538–1615), locțiitor al palatinului Ungariei, umanist și istoric: 23, 612.
Italia: 17, 44–46, 64, 77, 95, 101, 110, 135, 243, 285, 340, 386, 477, 653, 675.
Iuga (Iuca), fiul jupanului Bâlea: 753.
Iuga „Ologul", domn al Moldovei (1399–1400): 106, 235, 291, 294.
Iugoslavia: 106, 282, 284.
Iurie, spătar: 454.
Iustinian, împărat bizantin (527–565): 219.
Ivan, boier din Tutova, membru al sfatului domnesc: 185.
Ivan, ușar: 465.
Ivan al III-lea Vasilievici, mare cneaz al Moscovei (1462–1505): 391, 393, 394, 396, 398.
Ivan al IV-lea cel Groaznic, țar rus (1533–1584): 226, 434, 463, 674.
Ivan Alexandru, țar de Târnovo (1331–1371): 276, 531, 773.
Ivan Bărbierul, negustor din Târgoviște: 84.
Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan al III-lea: 393.
Ivan Šišman, țar la Târnovo (1371–1393): 276, 278, 281, 283, 285, 308, 617.
Ivan Sracimir, țar la Vidin (1371–1396): 276, 277, 282.
Ivanco, fiul lui Dobrotici: 281.
Ivanco, pârclab la Crăciuna: 387.
Ivașco, pârcălab la Chilia: 388.
Ivașcu, fiul lui Petru I, pretendent la tronul Moldovei: 298.
Ivașcu, mare vornic: 467.
Iznik (anticul Nicaea sau Nicea), așezare <Turcia>; ceramică de ~: 544.
Izvestija otdelenia russk. iazîka i slovesnosti, revistă: 20.
Izvestija po russkomu iazîku i slovesnosti, revistă: 20.
Izvorani, mănăstire <jud. Buzău>: 257.
Izvorani, sat <jud. Ilfov>: 421, 424.

Împărăția Turcească, v. *Imperiul otoman*.
Înalta Poartă, v. *Imperiul otoman*.

Jahrbuch des Bucowiner Landes-Museum, revistă: 5.
Jajce, oraș <Bosnia și Herțegovina>; lupta de la ~: 370.
Jakab Elek (1820–1897), istoric ungur: 12.
Jakch Mihail, comite secui: 141.
Jakó Zsigmond, istoric: 6, 12, 13.
Jaleș, fost județ: 58, 196.
Jan, pietrar ceh: 744.
Jidovștița, sat al mănăstirii Vodița <jud. Mehedinți>: 124, 231.
Jijia, râu: 455, 459.
Jiliște, sat <jud. Vrancea>; lupta de la ~: 467, 469, 493.
Jimbor, sat <jud. Bistrița-Năsăud>: 745.
Jireček, Konstantin Joseph (1854–1917), istoric ceh: 280.
Jiskra z Brandýsa, Jan, conducător militar ceh în serviciul Ungariei: 361.
Jitian, pictor: 758.
Jiu, râu: 98, 283, 285; ~ *de Jos*: 196; ~ *de Sus*: 196; ținutul ~: 422.
Johannes, călugăr minorit: 737.
Johannes de Rosenaw, meșter: 755.

Johannes Fiorentinus, meşter pietrar italian: 779.
Joldea Ioan, pretendent la tronul Moldovei (1552): 407, 455, 456.
Jósika Ştefan (?–1598), cancelar al Transilvaniei: 53, 609.
Judeţul de Baltă, fost judeţ: 196.

Kaheti, regat georgian: 538.
Kairuan, oraş <Tunisia>: 538.
Kalocsa, oraş <Ungaria>; arhiepiscopia de ~: 147, 265.
Kalužniacki, Emil (1845–1914), slavist polon: 660, 661.
Kaptury, Ioan, pârcălab al Sucevei: 629.
Kara, Iţic Şfarţ (1906–2001), istoric: 5.
Kara-Bogdan-oglu, v. *Ştefan cel Mare*.
Kara Harman, v. *Vadu*.
Karaman (*Karamania*), beilic în Anatolia <Turcia>: 289, 344, 376.
Karasu (Medgidia), oraş <jud. Constanţa>: 577.
Kardos János, căpetenie de răsculaţi la 1437: 138.
Karinovasî (Karnobat); bătălia de la ~: 283.
Karlowitz, oraş <azi Sremski Karlovci, Serbia>: 23, 575.
Károly, familie nobiliară maghiară; domeniul ~: 13.
Kastamonu, oraş <Turcia>: 289.
Katabolinos, în slujba lui Hamza Ceakîrdjîbaşi: 357.
Katib Celebi (Mustafa ibn Abdullah) (1609–1657), umanist, geograf şi cronicar otoman: 580.
Katsaitis, M. A., levantin, călător prin Ţările Române: 539.
Kazan, hanat tătar: 36, 44.
Kazanlîk, oraş <azi Kazanlăk, Bulgaria> 99.
Kemény Iosif (1795–1855), comite, istoric: 13, 21.
Kendlinger, Jacobus, pictor austriac: 758.
Kendy Francisc (?–1558), nobil maghiar: 490, 512.
Kézdi, scaun secuiesc: 201.
Kiev, oraş <Ucraina>: 9, 37, 292, 387, 660, 664.
Kirchner, Nicolae din Baia; ~ către birăul Bistriţei: 480.
Kiriţescu, Costin C., economist: 6.
Kliment, arhiepiscop de Ohrida: 657.
Kogălniceanu, Mihail (1817–1891), istoric: 10.
Köln, oraş <Germania>: 23.
Konieh (Ikonion), v. *Konya*.
Konya, oraş şi provincie <Turcia>: 493.
Kopostrzin, în Podolia; lupta de la ~: 318.
Koriatovici, familie de nobili lituanieni: 293.
Koriatovici, Teodor, cneaz din Podolia: 293.
Korobeinikov, Trifon (?–p. 1594), diac moscovit, călător prin Ţările Române: 76, 92.
Kornis Gaspar, conte, căpitan de Hust sub Sigismund Báthory, general al oastei lui Andrei Báthory: 745.
Košice (Caşovia), oraş <Slovacia>: 101, 519, 636, 637, 676.
Kosinitsa, mănăstire <Macedonia>: 414.
Kosmedion, cartier al Constantinopolului: 289.
Kossovo polje; luptele de la ~: 39, 282 (1389); 314, 325, 340, 346, 350 (1448).
Köstence, v. *Constanţa*.
Kremikovici, mănăstire <Bulgaria>: 411.
Kronstadt, v. *Braşov*.
Kruševac, oraş <Iugoslavia>: 280; lupta de la ~: 347.
Küçük Bali, beg de Nicopole: 447.
Küçük Piri, cadiu de Kazanlîk: 99.
Küküllö I. de, cronicar maghiar: 23.
Kulikovo, localitate <Rusia>; lupta de la ~: 38.
Kurz, Anton (1800–1849), publicist german din Transilvania: 11, 21.
Kyril (*Chiril*) (c. 827–869), cărturar slav: 657, 658.

Láckfy, familie nobiliară din Transilvania: 133, 176.
Láckfy Andrei, comite al secuilor, voievod al Transilvaniei (1344–1350): 201.
Láckfy Nicolae, voievod al Transilvaniei (1367–1368): 276.
Ladislau, nobil din Dăbâca: 277.
Ladislau al IV-lea Cumanul, rege al Ungariei (1272–1290): 33, 741.
Ladislau al V-lea Postumul, rege al Ungariei (1444–1457): 199, 345.
Ladislau de Hunedoara, comite de Bistriţa, fiul lui Iancu de Hunedoara: 340, 348, 353, 744.
Ladislau de Losoncz, voievod al Transilvaniei (1493–1495): 396.
Ladislau Kan, voievod al Transilvaniei (1294–1315): 175.
Laic vodă, v. *Vladislav I Vlaicu*.
Laloni (pe Dimaci), sat <azi unificat cu satul Suraia, jud. Vrancea>: 319.
Lancaster, dinastie engleză: 42.
Langlois, Victor Charles (1863–1929), istoric francez: 27.
Langnaw, v. *Câmpulung*.
Łaski, Albert (1533–1605), nobil polon, platin de Sieradz: 51, 459–461.
Łaski, Ieronim (1496–1541), nobil polon, palatin de Sieradz: 433, 459, 505.
Laslo, fiul jupanului Bâlea: 753.
Laţcu, domn al Moldovei (c. 1367–c. 1375): 291, 295.
Laţcu Cânde, pârcălab de Haţeg: 766, 770.
Laurentius, comite: 745.
Laurenţiu, preot, conducător de răsculaţi la 1514: 148.
Laurian, August Treboniu (1810–1881), lingvist şi istoric: 10.
Lavrentie, ieromonah: 698.
Lazăr, cneaz al Serbiei: 280–282.
Laziko, v. *Laţcu*.
Lázo (Lázói) Ioan (1448–1523), canonic, umanist: 738.
Lăpuşna, aşezare <Rep. Moldova>: 73, 407, 456.
Lăpuşneanu, Alexandru, domn al Moldovei (1552–1561, 1564–1568): 48, 64, 101, 107, 132, 171, 174, 181, 190, 224, 239, 240, 258, 266, 407, 455–463, 479, 481, 487, 489, 512, 513,

547, 550, 556, 564, 566, 568, 660, 669, 670, 725, 727, 748, 762, 776, 779.
Lăpuşneanu, Bogdan, domn al Moldovei (1568–1572): 171, 462–464, 473, 499, 550, 558.
Lebel, I., umanist din sec. XVI: 21.
Leca (Racotă), agă, căpitan de Gherla şi Chioar în vremea lui Mihai Viteazul: 195, 619.
Leipzig, oraş <Germania>: 77.
Lello, Henry, ambasador al Angliei la Poartă: 615, 616.
Lenczyca, oraş <Polonia>: 319.
Leningrad, v. *Sankt Petersburg*.
Leon al X-lea, papă (1513–1521): 147, 672.
Leonhardus, meşter din Sibiu: 767.
Lepanto, vechea denumire a oraşului Návpaktos <Grecia>; bătălia de la -: 46, 463, 470, 519, 564–566, 596.
Lépeș Gheorghe (1375–1442), episcop catolic de Alba Iulia, vicevoievod al Transilvaniei (1437–1438): 142, 144.
Lepeș Lorand, vicevoievod al Transilvaniei: 144, 176.
Lerici, cetate: 328.
Lesbos, insulă <Grecia>: 279, 376.
Lescalopier, Pierre (c. 1550–p. 1597), diplomat, călător şi memorialist francez: 25, 76.
Leșnic, sat <jud. Hunedoara>: 753.
Letopisețul anonim al Moldovei (*de la Bistrița*): 321, 325, 327, 387, 667, 668; - *de la Putna* (*Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*): 371, 667, 668; - *Cantacuzinesc*: 19, 20, 413, 492, 494, 595, 667, 715.
Leucușouți (Leucușani), sat <jud. Neamț>: 296.
Leunclavius (Löwenklau), Johannes (1533–1593), umanist şi orientalist german: 279, 283, 306.
Levant, denumirea dată în trecut litoralului răsăritean al Mării Mediterane: 51, 74.
Levoča, oraş <Cehia>: 101; congresul de la -: 394.
Lezze, Donado da: 24.
Liga Sfântă (*Creștină*), coaliție antiotomană formată în 1590–1592 din Imperiul habsburgic, Spania, Veneția, Toscana și papalitate: 51, 53, 440, 443, 479, 500, 523, 536, 596.
Ligaridis, Paisios (?–1668), mitropolit grec: 339.
Limbădulce, boieri din Moldova: 322.
Liov, oraş <Ucraina>: 9, 17, 51, 83, 98, 99, 101, 204, 279, 292, 295, 298, 326, 365, 474, 475, 490, 628, 660, 772: Voloșkaia Țerkov din -: 266: biserica cu hramul Uspenia a Frăției ordotoxe din -: 462; catedrala din -: 320.
Lipnic, sat <Rep. Moldova>; lupta de la -: 371.
Lipova, oraş <jud. Arad>: 151, 152, 213, 308, 448, 449, 543, 561, 574, 581; atelierul monetar din -: 102; cetatea -: 149, 178, 247, 511, 512; înțelegerea de la -: 433; sangeacbeilic de -: 576, 579.
Lipovăț, pârâu: 326.
Lipsca, oraş <Leipzig, Germania>: 23, 77.
Lipscani, stradă <București>: 77.
Lisbona, familie originară din Anvers: 110.
Literatur und alle Denk-und Merkwürdingkeiten Siebenbürgens, revistă: 11.
Litovoi (Lituoy, Lytuoy, Lytvoy), voievod al Țării Litua (?–1277 sau 1279): 33.
Lituania: 35–37, 44, 47, 293, 297, 302, 317, 318, 323, 324, 341, 393, 394, 396, 397, 454, 466.
Livonia, regiune la est de Marea Baltică <azi în Estonia și Letonia>: 44.
Ljubavić, Dimitrie, meşter tipograf sârb: 684.
Lomnica <Cehia>: 743.
Lopușna (Lopușnja), mănăstire <Serbia>: 411, 719, 720.
Lorinț, tipograf: 518.
Losonz Desideriu de, comandant al armatei împotriva răsculaților la 1437: 145.
Losoncz Ștefan de, căpetenie militară: 305.
Lotru, râu: 71.
Löwenklau, v. *Leunclavius*.
Lubieniecki, sol polon la Mihai Viteazul: 603.
Lublau <Stará L'ubovňa, Slovacia>; înțelegerea de la -: 295; tratatul de la -: 40, 299, 301, 302.
Lublin, oraş <Polonia>: 44, 101.
Luca, episcop de Buzău (1583–1602): 257, 260, 601.
Luca, mitropolit al Vicinei (a. 1302–p. 1306): 250.
Lucaci, retor și scolastic de la Putna: 226, 227, 666.
Luccari, Giacomo da Pietro, raguzan: 291.
Łuck (Lutsk), oraş <Ucraina>; întrevederea de la -: 301.
Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei (1342–1382): 26, 35, 133, 137, 140, 141, 144, 176, 177, 182, 200, 203, 214, 242, 243, 245, 275–278, 291–293, 753, 766; acordul încheiat de - cu Vladislav I Vlaicu: 277; decretul dat de -: 135.
Ludovic al II-lea, rege al Ungariei (1516–1526): 416–418, 420, 432, 503.
Ludovic al XI-lea, rege al Franței (1461–1483): 350.
Lugano, oraş <Italia>: 738.
Lugoj, oraş <jud. Timiș>: 482; cetatea -: 199, 512, 574.
Lujeni, sat <Ucraina>; biserica din -: 722, 749.
Lujerdiu, sat <jud. Cluj>; biserica din -: 626.
Lukács Antal, istoric: 4.
Lunca, sat <jud. Hunedoara>: 338.
Lungu (Ion Vodă), conducător al răscoalei din 1581: 132; pretendent la tronul Moldovei: 475.
Lupșa, sat <jud. Alba>; biserica cu hramul Sf. Gheorghe din -: 729.
Lupu, paharnic: 457.
Luther, Martin (1483–1546), teolog și reformator religios german: 515, 674.
Luxemburg, dinastie imperială romano-germană: 35.
Lvov, v. *Liov*.
Lykostomo, cetate-port <Ucraina>: 98, 104, 386; v. și *Chilia*.

Macarie, cronicar, egumen de Neamț, ulterior episcop de Roman (1531–1558): 19, 190, 226, 453, 456, 666, 669, 670, 725.
Macarie, mitropolit al Moldovei (1416–c. 1428): 297.
Macarie, mitropolit al Vicinei (c. 1337/38–c. 1347): 250.
Macarie, tipograf: 679, 680, 684.
Macedonia: 277, 281, 282, 346, 414, 715.
Madrid, oraș <Spania>: 45.
Magazin für Geschichte, revistă: 11.
Magazin istoric pentru Dacia, revistă: 10.
Magdalena, monahie: 255.
Mahmud, mare dragoman: 483.
Mahomed (Mehmed) I Celebi, sultan otoman (1413–1421): 39, 289, 290, 303, 305, 306, 535.
Mahomed al II-lea, sultan otoman (1444, 1444–1446, 1451–1481): 22, 24, 41, 99, 175, 232, 307, 315, 347, 359, 366, 371, 374, 376, 377, 379, 381–386, 388, 395, 398, 481, 532, 533, 535, 542, 561.
Mahomed al III-lea, sultan otoman (1595–1603): 607.
Mahomed al IV-lea, sultan otoman (1648–1687): 535.
Makkai László, istoric ungur: 13.
Malaspina, Germanico (c. 1550–1604), nunțiu apostolic, episcop de San Severo: 620.
Malaxos, Mihail, fost notar al mitropoliei din Theba <Thívai, Grecia> în sec. XVI: 227.
Malcoci-oglu (Marcoș), comandant otoman: 389, 652.
Malipiero, Girolamo Marcello, cronicar italian din sec. XVI: 24.
Mamai, han tătar: 371.
Manasija (Reșava), mănăstire <Serbia>: 717.
Manasses, Constantin (?–1187), cronicar bizantin: 663, 667, 669.
Mangalia, oraș <jud. Constanța>: 577, 578, 581.
Mangop, oraș <azi Thedoro-Mangop, Ucraina>: 379, 380.
Manoil, pârcălab de Hotin: 326, 327.
Manole, boier muntean pribeag în Transilvania: 424.
Manta, mare paharnic: 600.
Mantova (Mantua), ducat și oraș <Italia>: 53, 596; conciliul de la ~: 356, 367.
Manuel din Korinth, mare retor al Patriarhiei din Constantinopol: 671.
Manuel al II-lea Paleologul, împărat bizantin (1391–1425): 280, 288.
Mara, fiica lui Gheorghe Brancović: 344.
Maramureș: 20, 37, 133, 138, 141, 149, 154, 176, 184, 199, 200, 214, 229, 241, 261, 265, 275, 477, 513, 515, 625, 668, 676, 678, 722, 762; comitatul ~: 200, 201; județul ~: 126; voievodatul ~: 200.
Marcea, meșter argintar: 774.
Marco, fiul lui Radu Paisie: 759.
Marczali, familie: 341.
Mardare, meșter din Moldova: 776.
Mare, v. *Marea Neagră*.
Marea Adriatică: 32.
Marea Baltică: 31, 32, 34, 37, 47, 51, 466.
Marea cea Mare, v. *Marea Neagră*.
Marea Egee: 279, 376.
Marea Mediterană: 31, 43, 45, 46, 51, 53, 101, 275, 279, 440, 444, 565, 581.
Marea Neagră: 7, 31, 32, 34–37, 41, 42, 73, 98, 99, 101, 279, 281, 286, 288, 289, 293, 304, 306, 322, 329, 344, 347, 371, 373, 375, 380, 387, 388, 408, 458, 481, 533, 572, 576, 581–583, 628.
Marea Nordului: 31.
Mareș, Alexandru, lingvist: 15.
Margareta (Mușata), mama lui Petru I: 175, 291, 293.
Maria, fiica doamnei Chiajna: 492.
Maria, fiica lui Pătrașcu cel Bun: 488, 498.
Maria, fiica lui Petru Rareș: 480.
Maria, fiica lui Petru Șchiopul: 258, 477, 499.
Maria (Cneajna), fiica lui Ștefan cel Mare, soția lui Teodor Wisniowiecki: 461.
Maria, fiica vornicului Huru: 472.
Maria (Oltea), soția lui Bogdan al II-lea: 364.
Maria, soția lui Ludovic al II-lea: 504.
Maria, soția lui Petru Rareș: 434.
Maria, soția lui Sigismund de Luxemburg: 292.
Maria, soția lui Ștefan al II-lea: 322.
Maria Cristierna de Habsburg, fiica arhiducelui Carol de Graz, soția lui Sigismund Báthory: 611.
Maria de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare: 384, 744, 747, 772.
Maria Voichița, soția lui Ștefan cel Mare: 374, 426, 747.
Marian, Simion Florea (1847–1907), folclorist și etnograf: 27.
Marien, diac tipograf: 693.
Marienburg (Malbork), cetate <Polonia>; lupta de la ~: 40, 301.
Marietta, sora lui Alexandru Mircea, soția lui Andorno Vallarga: 493.
Marina, soția lui Alexandru cel Bun: 297, 326.
Marina, sora lui Iancu de Hunedoara: 349.
Marinca, mama lui Roman al II-lea: 325.
Marinca, soția lui Iliaș: 297, 318, 328.
Marini Poli, Giovanni de', emisar imperial: 192, 477, 479, 611.
Marița, râu: 38, 39, 277.
Márkházi Paul (Ibrahim bei), nobil, refugiat la Istanbul: 521.
Marko Kraljević (Crăișorul), cneaz de Prilep: 280, 283, 285.
Marotin, sat <Bulgaria>: 357.
Marpod, comună <jud. Sibiu>; biserica evanghelică din ~: 766.
Martin, iobag, pietrar, căpetenie de răsculați: 145.
Martin, sculptor din Cluj: 741.
Martinés, Pierre-Louis, ambasador extraordinar al Franței în Polonia: 49.
Martinuzzi, George (Frater Georgius, Juraj Utesenić sau

Utješenović), episcop de Oradea, guvernator al Transilvaniei (1541–1551): 184, 425, 448–451, 454, 484–486, 506–511, 741, 746.
Masolino, Tommasò di Cristoforo Fini di Panicale (1383–c. 1447), pictor italian: 755.
Matei, boier din Caracal: 195.
Matei I, patriarh de Constantinopol (1397–1410): 253.
Matei, pârcălab al cetății Unguraș: 434.
Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632–1654): 25, 192, 195, 498, 500, 666.
Mateiaș, logofăt: 773; mare vistier: 447, 448.
Mathias, arhiduce, apoi împărat al Imperiului romano-german (1612–1619): 636.
Matia Corvin, rege al Ungariei (1458–1490): 23, 41, 106, 177, 203, 213, 340, 348–350, 353, 354, 356–358, 361, 362, 369, 370, 376, 378, 381, 384, 387–393, 395, 478, 534, 653, 656, 670, 704, 711, 730, 737, 744, 757, 773; campania lui ~ în Moldova: 368; relațiile lui ~ cu Ștefan cel Mare: 381.
Matteo Muriano (?–1503), medic venețian, călător prin Țările Române: 426.
Maurocastrum, v. *Cetatea Albă*.
Maxim, v. *Brancović Maxim*.
Maxim, la Chilia: 388.
Maximilian de Habsburg, fratele împăratului Rudolf al II-lea, arhiduce: 604, 613, 614, 616–618.
Maximilian I de Habsburg, arhiduce al Austriei, împărat romano-german (1493–1519): 392, 393.
Maximilian al II-lea, arhiduce, ulterior împărat romano-german (1564–1576): 154, 463, 464, 471, 514–520, 625.
Mazovia, provincie <Polonia>: 467.
Măcin, oraș <jud. Tulcea>: 97, 581.
Mădăras, comună <jud. Bihor>: 70.
Măjarul, v. *Petru Rareș*.
Măldărești, comună <jud. Vâlcea>: 237.
Mălâncrav, sat <jud. Sibiu>; biserica din ~: 754.
Mănești, comună <jud. Dâmbovița>; lupta de la ~: 487.
Mărgineni, sat <jud. Prahova>: 484, 487.
Mânzilă (Manzilla) din Argeș: 349.
Mecca, oraș în Peninsula Arabică, în Imperiul otoman <azi în Arabia Saudită>; șerifatul de ~ și Medina: 538.
Mediaș, oraș <jud. Sibiu>: 78, 79, 93, 183, 205, 434, 439, 449, 450, 498, 506, 519, 522, 705, 754, 758, 775: biserica cu hramul Sf. Margareta: 737, 767; scaunul de ~: 201–203, 213.
Medina, oraș în Peninsula Arabică, în Imperiul otoman <azi în Arabia Saudită>; șerifatul de Mecca și ~: 538.
Mediterana, v. *Marea Mediterană*.
Mehadia, cetate <jud. Caraș-Severin>: 199, 305, 340, 512, 574; districtul ~: 182.
Mehedinți, județ: 113, 131, 255, 416, 495, 597.
Mehmed, v. *Mahomed al II-lea*.
Mehmed al II-lea, bei de Karaman (1402–1419, 1421–1423): 289.
Mehmed-beg, pașă de Nicopole: 410, 412–414, 416–418, 429, 430, 442, 532.
Mehmed Celebi, fiul lui Baiazid I și fratele lui Soliman: 289.
Mehmed Hogea Efendi, cronicar otoman: 559.
Mehmed Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1577–1584): 570.
Mehmed, Mustafa A., istoric: 16, 22.
Mehmed pașa (Sokolli), mare vizir (1565–1579): 50, 434, 474, 494, 566, 574, 580.
Mehmet, fiul lui Pătrașcu: 544.
Mehmet, v. *Iliaș Rareș*.
Mehmet, v. *Mihnea al II-lea Turcitul*.
Melanchton, Philipp (Philipp Schwarzerd) (1497–1560), umanist german și reformator: 515.
Melchisedec, v. *Ștefănescu Melchisedec*.
Melentie Balica, hatman: 258.
Melești, moșie <jud. Prahova>: 74.
Meletie, episcop al Moldovei: 252, 291.
Meletie I Pigas, patriarh al Alexandriei (1590–1601): 607, 610.
Melitene <azi Malatya, Turcia>; mitropolia: 253.
Melk, abație <Austria>; cronica de la ~: 357.
Menedic (Vintilă Vodă), biserică <jud. Buzău>: 255.
Mengli Ghirai I, han al tătarilor (1469–1474, 1478–1514): 371, 379, 380, 385, 387, 393.
Mercurius, divinitate: 651.
Merișani-Bucșani, sat <jud. Teleorman>: 420.
Mesembria, oraș <azi Nesebăr, Bulgaria>: 347.
Mesih pașa, Khadim, beilerbei al Rumeliei, mare vizir (1585–1586): 497.
Mészáros Laurentiu, conducător al răsculaților la 1514: 148, 149, 151, 152.
Meștea, răzeș: 465.
Methodiu (820–885), cărturar slav: 657, 658.
Mezid, bei de Vidin: 342.
Mezőkeresztes; lupta de la ~: 606.
Miclăuș, jupan: 753.
Miechow (Miechowski), Matei de, cronicar polon: 23, 66.
Mielcki, Nicolae, voievod al Podoliei: 463.
Miercurea, scaun săsesc: 202.
Mihai, preot din Brașov: 698.
Mihai Românul, țăran din Florești: 144.
Mihai Sturdza, domn al Moldovei (1834–1849): 167.
Mihai Viteazul, domn al Țării Româneșri (1593–1601), al Transilvaniei (1599–1600, 1601) și al Moldovei (1600): VI, 16, 18, 50, 52, 53, 74, 101, 107, 131, 155, 174, 181, 195, 208, 211, 221, 236, 239–241, 255, 260, 363, 397, 407, 408, 435, 477, 480, 481, 486, 492, 494, 500–502, 523, 536, 550, 553, 558, 568, 595–597, 599, 601–603, 605–607, 609–612, 615–629, 631, 633–637, 639, 738; activitatea lui ~ înainte de

domnie: 597; acțiunile lui ~ în sudul Dunării: 617, 618; asasinarea lui ~: 637; așezământul („legătura") lui ~: 130, 634; campania lui ~ în Transilvania: 622, 623; familia lui ~: 597; iconografia lui ~: 636; intervenția lui ~ în Moldova: 627, 628; politica internă a lui ~: 599, 600; organizarea Transilvaniei: 626; relațiile lui ~ cu Imperiul otoman: 600, 601, 603, 604, 606, 607, 617; relațiile lui ~ cu Transilvania: 601, 602, 619; relațiile lui ~ cu imperialii: 612, 615, 633, 635; sprijinul acordat de ~ bisericii: 626; titlul lui ~: 628, 631; unirea Țărilor Române de către ~: 627, 628.

Mihail, logofăt, v. *Mihul*.

Mihail, zugrav de la Crișul Alb: 753.

Mihail din Dorohoi, membru al Sfatului domnesc: 121, 185, 298.

Mihail I (*Mihăilă*), domn al Țării Românești (1418–1420): 40, 63, 175, 300, 303, 304, 306, 714; monede emise în vremea lui ~: 106; relațiile lui ~ cu Ungaria: 305; relațiile lui ~ cu Imperiul otoman: 304; titlul lui ~: 304.

Mihail Šišman, țar bulgar (1323–1330): 36.

Mihail Tordași, episcop: 693.

Mihaloglu Mehmed beg, v. *Mehmet-beg*.

Mihajlović, Constantin (Konstantin), ienicer otoman din Ostrovița: 23, 358.

Mihalcea, boier muntean, pribeag în Transilvania: 424.

Mihalcea (Caragea din Cocorăști), mare ban, militar și diplomat în timpul lui Mihai Viteazul: 498, 601, 607, 612, 619, 637.

Mihályi (de Apșa), Ioan (1844–1914), istoric: 13.

Mihăilă, vornic: 497.

Mihăilă, Gheorghe, lingvist: 20, 671.

Mihnea al II-lea Turcitul, domn al Țării Românești (1577–1583, 1585–1591): 9, 107, 131, 171, 210, 212, 220, 226, 238, 255, 258, 260, 465, 473, 476–478, 495–499, 522, 544, 547, 548, 550, 555–557, 698, 699.

Mihnea cel Rău, domn al Țării Românești (1508–1509): 19, 225, 412, 413, 493, 679.

Mihul (Mihail), logofăt: 121, 123, 298, 328, 364, 365, 432; hatman: 446; pârcălab al cetății Hotin, apoi portar al Sucevei: 442.

Mikó Imre (1805–1876), om politic și istoric ungur: 21.

Mikola, epitaful lui ~: 744.

Milano, oraș <Italia>: 340.

Milcov, râu: 374, 467.

Mileševo, mănăstire <Serbia>: 462.

Miletić, Ljubomir (1863–1937), învățat bulgar: 656.

Milișăuți, comună <jud. Suceava>; biserica din ~: 749.

Miloš Obilić (?–1389), erou sârb: 282.

Miloș, fratele lui Alexandru Mircea: 493.

Miloș, fratele lui Petru Șchiopul: 476, 477, 499, 556.

Mina, pictor de la Călui: 759.

Minea, Ilie (1881–1943), istoric: 23.

Mineu, sat <jud. Sălaj>: 779.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii: 11.

Mioc, Damaschin (1920–1989), istoric: VII.

Miotla, Petru, hatman al cazacilor zaporojeni: 474.

Mirăslău, sat <jud. Alba>; lupta de la ~: 635.

Mirăuți, biserică <Suceava>: 254, 293, 296.

Mircea, fiul lui Vlad Dracul: 313, 345.

Mircea al III-lea, domn al Țării Românești (1509–1510): 493.

Mircea cel Bătrân, domn al Țării Românești (1386–1418): V, 21, 39, 40, 70, 104, 175, 180, 184, 185, 187, 188, 206, 230–232, 235, 245, 250, 254, 255, 274, 278, 280–285, 287, 289, 294, 295, 299, 300, 302–304, 306–309, 343, 348, 354, 381, 410, 531, 596, 653, 663, 679, 699, 700, 711, 714, 715; amestecul lui ~ în politica Imperiului otoman: 288–290; danii acordate de ~: 58, 120; despre ~: 279; luptele purtate de ~ împotriva Imperiului otoman: 283, 285, 287; monede emise în vremea lui ~: 106; participarea lui ~ în bătălia de la Nicopole: 286; plata tributului de către ~: 289, 290; privilegii acordate de ~ negustorilor: 63; recucerirea Dobrogei de către ~: 288; relațiile lui ~ cu Musa: 289; relațiile lui ~ cu Polonia: 288, 293, 299; relațiile lui ~ cu Ungaria: 281, 284; titlul lui ~: 167, 287, 288; victoria lui ~ la Rovine: 284.

Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești (1553–1554, 1558–1559): 48, 171, 172, 174, 223, 225, 226, 255, 413, 423, 426, 451, 457, 458, 476, 481, 483–493, 497, 510, 512, 550, 555, 556, 562, 563, 684, 720, 775.

Mircović, L., lingvist iugoslav: 22.

Mirislău (Miroslav) din Râfov, mare logofăt: 498, 612, 619.

Miron Barnovschi, domn al Moldovei (1626–1629): 266, 557.

Misail Călugărul, cronicar: 290, 296.

Mislea, mănăstire <jud. Prahova>: 255, 425, 496.

Mitești, sat <jud. Iași>: 465.

Mitrea din Hotărani, mare vistier: 495.

Mladenović Branko, *Psaltirea cu tâlc* de ~: 661.

Modrusa, episcopat: 655.

Mogoș, fratele lui Voicu: 338.

Mohács, oraș <Ungaria>: 433; bătălia de la ~: 23, 43, 153, 177, 408, 420, 431, 432, 434, 481, 503, 504, 532, 533, 573.

Mobile <Movileni>, sat <jud. Iași>: 328.

Moise, călugăr sârb: 684.

Moise Vodă, domn al Țării Românești (1529–1530): 171, 420, 421, 435, 481, 492, 521, 746.

Moisil, Constantin (1876–1958), numismat: 5.
Moisil, Florica, lingvist: 20.
Moldova: *passim*.
Moldova, râu: 296, 369, 383.
Moldova Nouă (Modava, Modova, Mudava), oraș <jud. Caraș-Severin>; sangeacbeilicul ~: 576, 581.
Moldoveanul, boier: 74.
Moldovița, mănăstire <jud. Suceava>: 84, 90, 123, 258, 296, 440, 465, 721, 727, 761; Muzeul : 779.
Molodeț, Iacob, egumen: 465.
Moncastro, v. *Cetatea Albă*.
Monembasia (Monemvasía), așezare și insulă în sud-estul Peloponesului <Grecia>: 444, 478.
Montpellier, oraș <Franța>: 459.
Morava, râu: 340, 343, 716.
Moravia: 42, 101.
Morea: 279; despotatul de ~: 357, 376.
Moscova, oraș <Rusia>: 9, 18, 22, 38, 47, 292, 394, 428, 463, 464, 473, 478, 660, 663; marele cnezat al ~: 36, 44, 389, 398, 433, 434, 441, 450, 451; Muzeul istoric din ~: 661, 663; Muzeul de arme din Kremlin: 776.
Moșna, comună <jud. Sibiu>: 737.
Motru, fost județ: 196.
Moțoc, Ion, boier: 461; hatman: 513.
Movilă (Moghilă), Gheorghe, episcop de Rădăuți (1577–1588): 475; mitropolit al Moldovei (1588–1591, 1595–1600, 1600–1605): 629.
Movilă (Moghilă), *Ieremia*, domn al Moldovei (1595–1600, 1600–1606): 131, 171, 189, 238, 266, 471, 475, 480, 502, 607, 609, 611, 619–622, 627, 628, 631, 634, 635; monede emise în vremea lui ~: 107.
Movilă, Simion, domn al Țării Românești (1600–1602) și al Moldovei (1606–1607): 502, 620, 621, 627, 636; paharnic: 475; hatman: 635.
Movilești, familie domnitoare din Moldova: 52, 258, 426, 472, 475, 480, 727, 761.
Moxa, Mihail (c. 1585/90–c.1650), călugăr cronicar: 278.
Mrkša (Mircea Žarković), stăpân albanez din Avlona: 280.
Mugeni, comună <jud. Harghita>; biserica reformată din ~: 755.
Muha, conducătorul răscoalei din teritoriile ruse ale Poloniei, sprijinit de Ștefan cel Mare: 393.
Muhammad (Mahomed), profet, reformator religios arab: 537, 578.
Mujna, sat <jud. Harghita>: 416.
Muncaci <azi Muncačevo, Ucraina>: 152, 477, 678; mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae din ~: 676.
München, oraș <Germania>: 17, 357, 660, 680; Biblioteca de Stat din ~: 669.
Munteanul, Vlah, personaj de legendă: 339.
Muntele Sinai: 266.
Muntenegru: 679.
Muntenia: 25, 37, 41, 43, 106, 108, 196, 304, 416, 424.
Munții Apuseni: 138, 141, 151, 153, 205, 626.
Munții Balcani: 32, 36, 283, 289, 344, 468.
Murad I, sultan otoman (1359–1389): 38, 278, 280–282.
Murad al II-lea, sultan otoman (1421–1444, 1444, 1446–1451): 306, 311, 313, 315, 338, 344, 345, 535; v. și *Mahomed*.
Murad al III-lea, sultan otoman (1574–1595): 50, 100, 494, 521, 537, 550, 558–560.
Murano, localitate suburbană a Veneției <Italia>: 498; biserica cu hramul Sf. Matei din ~: 478.
Mureș, județ: 745; scaun secuiesc: 201.
Mureș, râu: 149, 338, 342, 482, 520, 574, 581; ~ *de Jos*: 504.
Murgescu, Bogdan, istoric: 6.
Murgu, Cosma, pârcălab de Hotin: 468, 472.
Musa Celebi, fiul lui Baiazid, emir de Edirne (1411–1413): 39, 289, 304, 306.
Mussatin, v. *Petru I*.
Mustafa, pretendent la tronul Imperiului otoman, susținut de Mircea cel Bătrân: 290.
Mustafa Ali (1545–1599), cronicar otoman: 558, 560.
Mustafa pașa, comandant în oastea otomană (1595): 600.
Mustafa pașa, rudă cu Craioveștii: 410, 419.
Mușata, v. *Margareta*.
Mușatini, dinastie din Moldova: 170, 291, 319.
Mutnicești, familie din Banat: 133.

Nadjran, provincie <Arabia Saudită>: 537.
Naláczi Petru, nobil din Tușdea: 416.
Nan, paharnic: 131.
Nădășeni, sat <azi desființat, jud. Neamț>: 62.
Nădlac, oraș <jud. Arad>: 149; cetatea ~: 512, 574.
Năsăud, ținut: 137.
Năstase, G. I., istoric: 23.
Năsturel, Udriște (c. 1596–c. 1658), boier cărturar: 188, 190, 193.
Neacșu din Câmpulung, scrisoarea lui ~: 678.
Neaga, soția lui Pârvu Craiovescu: 407.
Neaga, soția lui Mihnea Turcitul: 255, 496.
Neagoe, boier din Craiova: 316; logofăt: 321; paharnic: 487; spătar: 416; vornic: 420, 421, 484.
Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512–1521): 19, 95, 107, 250, 255, 407, 412–417, 419, 422, 427, 431, 490, 496, 532, 597, 599, 665, 671–673, 716, 719, 737, 748, 758, 764, 774, 775, 779; activitatea de ctitor a lui ~: 255, 416; *Învățăturile lui ~ către fiul său Theodosie*: 10, 20, 191, 415, 652, 654, 671–673.
Neagoe Strehăianul, ban: 410.
Neajlov, râu: 417.

Neamț, mânăstire (Biserica Înălțării) <jud. Neamț>: 9, 68, 90, 122, 226, 257, 258, 296, 324, 465, 654, 660, 663, 669, 680, 723, 724, 765, 770–772, 774; cetatea ~: 132, 207, 235, 293, 294, 324, 366, 383, 430, 432, 462, 476, 628, 700, 701; județ: 62, 126; ținutul ~: 197.
Neapole, regat <Italia>: 394, 510.
Neculce, Ion (c. 1672–1745), cronicar: 19, 389, 399, 431, 575, 667.
Negoiești, sat <jud. Bacău>: 123.
Negre, spătar: 612.
Negrilă, ceașnic: 373.
Negrilă, Simion, hatman: 456.
Negropont (Euboea), insulă <Grecia>: 376.
Negru Vodă, v. *Radu I*; descălecatul lui ~: 654.
Neilos (Nil) *Kerameos*, patriarh de Constantinopol (1379–1388): 322.
Nemanizi, dinastie sârbă: 280.
Neșri Mehmed, cronicar otoman: 22, 398.
Netezi, sat <jud. Neamț>: 126.
Nica, vistier: 208.
Nichifor (Nikephoros) I, patriarh de Constantinopol (806–815): 667.
Nichifor Dascălul, protosinghel: 499.
Nichita, pictor din Moldova: 749.
Nicoară, fiul lui Cozma Șarpe: 432.
Nicoară Potcoavă, v. *Ioan Potcoavă*.
Nicodim, monah, ctitor al Vodiței: 254, 275, 664, 715, 716, 729, 764, 766.
Nicolae, arhiepiscop: 614.
Nicolae, episcop de Modrusa: 655, 656.
Nicolae, nobil din Râu Bărbat: 416.
Nicolae Alexandru, domn al Țării Românești (1352–1364): 167, 175, 250, 265, 274, 744, 749.
Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, domn al Țării Românești (1599–1600): 610, 613, 627, 629, 635.
Nicolaescu, Stoica Ștefan (1879–1941), istoric: 11.
Nicolaus, pictor german din Cluj: 741.
Nicopole (Nikopol), oraș <Bulgaria>: 98, 243, 283, 344, 357, 410, 412, 439, 447, 498, 532, 533, 576, 579, 581, 582, 601, 606, 616, 617, 656; bătălia de la ~: 39, 286, 287.
Niepołomice, oraș <Polonia>; dieta de la ~: 319.
Nifon, patriarh de Constantinopol (1486–1488, 1497–1498), 1502) și mitropolit al Ungrovlahiei (c. 1503–1505): 19, 252, 260, 261, 411, 412, 415, 427, 673; *Viața lui ~ de Gavril Protul*: 25, 407, 413–415, 664, 671–673.
Nipru, fluviu: 35–37, 46.
Nistru, fluviu: 32, 41, 90, 104, 236, 253, 281, 300, 365, 371, 394, 395, 429, 442, 446, 456, 463, 468, 470, 473, 701.
Niš, oraș <Serbia>: 281, 343, 346, 583.
Nochrich (Alțina), scaun săsesc: 202.
Norocea, Ivan, boier, mare dregător în Țara Românească și Moldova: mare postelnic, mare logofăt, mare vornic al Țării de Sus, hatman, mare vornic: 476, 496, 499.
Novobrdo (Novo Brdo), centru minier <Serbia>: 340.
Novoselo, localitate <Bulgaria>: 357.
Nucet, mânăstire <jud. Dâmbovița>: 254.
Nürnberg, oraș <Germania>: 101, 110, 309, 669, 746.
Nüssbächer, Gernot, istoric: 12.
Nușfalău, comună <jud. Sălaj>: 137.
Nyírbátor, oraș <Ungaria>; înțelegerea de la ~: 510.

O*ană*, pârcălab la Cetatea Albă: 388.
Oană, vornic de Suceava: 121, 258, 298.
Oancea, vistier: 418.
Oberländer-Târnoveanu, Ernest, numismat: 6.
Obertyn, localitate în Galiția <Ucraina>; victoria de la ~: 436–438.
Oblucița, oraș <azi Isaccea, jud. Tulcea>: 357, 388, 582.
Oceakov, cetate <Ucraina>; 570, 573; beilerbeilicul Silistra-~: 577.
Oceanul Atlantic: 581.
Ocieski, Jan, sol polon la Poartă: 436.
Ocna Dejului, localitate <azi în componența municipiului Dej, jud. Cluj>: 78, 145, 151, 176; minele de sare de la ~: 69, 144.
Ocna Mică <jud. Dâmbovița>; ocnele de sare de la ~: 69.
Ocna Mureș, oraș <jud. Alba>; domeniul ~: 65.
Ocna Sibiului, oraș <jud. Sibiu>: 69, 78, 485, 626, 738.
Ocnele Mari, oraș <jud. Vâlcea>; biserica Slătioarele din ~: 255; ocnele de sare de la ~: 69, 70.
Odorheiu Secuiesc, oraș <jud. Harghita>: 78 ; cetate: 518 ; scaun secuiesc: 155, 201, 202.
Ogradena Veche, mânăstire <jud. Mehedinți>: 265.
Ohanes, episcop al armenilor: 297.
Ohrida, arhiepiscopie <Macedonia>: 251, 542, 673.
Oituz, trecătoare: 95, 98, 369, 383, 627.
Olahus, Nicolaus (1493–1568), umanist: 21, 349–351, 486.
Olgierd (Algirdas), cneaz lituanian (1345–1377): 35.
Oligmandovici, Andrei, cneaz lituanian, tatăl Marincăi: 318.
Olpret, vechea denumire a satului Bobâlna <jud. Cluj>: 142; pârâu: 144.
Olt, râu: 33, 95, 98, 410, 413, 491, 597, 622; județ: 266.
Oltenia: 61, 106, 187, 196, 217, 221, 387, 413, 416, 417, 420, 423, 481, 597, 635, 721.
Oltenița, oraș <jud. Călărași>: 68.
Onciul, Dimitre (1856–1923), istoric: 279.
Onu, Liviu, lingvist și editor: 20.
Opalinski, Petru, sol polon la Poartă: 438.

Oppeln, ducat <Polonia>: 510, 511, 611.
Oprea din Cordun: 208.
Oprișani, sat <azi înglobat în municipiul Turda, jud. Cluj>: 247.
Oproiu, Mihai, istoric: 5.
Oradea, oraș <jud. Bihor>: 63, 79, 86, 93, 106, 136, 147; tratatul de la ~: 440, 506; capitlul de ~: 8, 9, 135, 136, 140; cetatea ~: 247, 516, 522, 713; episcopia de ~: 227, 243, 265, 420, 439, 504, 705, 755; Muzeul Țării Crișurilor din ~: 779; registrul de la ~: 8; săpăturile de la ~: 3; statutele de la ~: 20; domeniul ~: 65, 80; beilerbeilicul de ~: 502, 571.
Orăștie, oraș <jud. Hunedoara>: 78, 79, 86, 205, 337, 693; scaun săsesc: 202; *Palia de la ~*: 693, 698.
Orbai, scaun secuiesc: 201.
Orboești, sat <jud. Ialomița>: 488.
Ordinul Dragonului: 311; ~ *Ospitalierilor*: 265; ~ *Teutonic* (al Cavalerilor teutoni): 33, 35, 40, 329, 365.
Orhan, emir otoman (1326–1359/1360): 531.
Orhei, oraș <Rep. Moldova>: 73, 239; cetatea ~: 235, 371; săpăturile de la ~: 3; ținutul ~: 132; ~ Vechi: 703, 722.
Orientul Apropiat: 32, 36, 74.
Orșova, oraș <jud. Mehedinți>: 285, 344, 357; cetatea ~: 305, 340, 512, 573, 576.
Ortvay Tivadar (1843–1916), istoric ungur: 12.
Orudj bin Adil, cronicar otoman (din sec. XV): 283, 284.
Osman, pașă 497.
Osman, sultan otoman (c. 1299–1326): 531.
Osman al II-lea, sultan otoman (1618–1622): 535.
Ostermayer, Hieronymus (c. 1500–1561), cronicar sas din Brașov: 21.
Ostrog, cnezat: 610.
Ostrogorsky, George Aleksandrovici (1902–1976), istoric iugoslav de origine rusă: 216.
Ostrov, sat <jud. Hunedoara>: 261.
Ostrovița, localitate <Serbia>: 23, 359.
Ostrovu Mare, sat <jud. Mehedinți>; biserica din ~: 729, 752.
Otranto, oraș <Italia>: 386.
Ottokar de Styria, cronicar: 23.
Overchelăuți (Overcăuți) <Ucraina>; tratatul de la ~: 365.
Oxford, oraș <Anglia>: 660; Biblioteca Bodleiana din ~: 765.
Oxotie, vel agă: 195.
Özbek (Ghias ad-Din Muhammad Özbek), han al Hoardei de Aur (1313–1342): 36.

Padova, oraș <Italia>; Universitatea din ~: 50, 517.
Pahomie I, patriarh de Constantinopol (1503, 1504–1513): 414.
Palamas, Grigore (1296–1359), călugăr și teolog ortodox, sanctificat: 664.
Paleologi, dinastie de împărați bizantini: 474, 664, 667.
Paleologul, Stamati, nepot al patriarhului Ioasaf al II-lea: 492.
Páll, Francisc (1911–1992), istoric: VII, 13.
Pamfile, Tudor (1883–1921), folclorist: 27.
Panaitescu, Petre P. (1900–1967), istoric: 11, 20, 22, 25, 279, 534, 670, 671, 679; v. și *Grecu Al.*
Pană (Pano, Pepano), mare vistier: 500, 619.
Panciova, cetate <Iugoslavia>: 512, 574.
Pannonia, v. *Câmpia Pannoniei.*
Papiu-Ilarian, Alexandru (1828–1877), istoric și filolog: 10.
Paris, oraș <Franța>: 6, 7, 17, 18.
Partium, teritoriu în nord-vestul și vestul Transilvaniei: 70, 183, 184, 247, 420, 513, 514, 516.
Partoș, mănăstire <jud. Timiș>: 265.
Pascu, Ștefan (1914–1998), istoric: VII, 25, 496.
Paszkowski, M., lingvist polon: 23.
Pașco, diac: 126.
Patmos <Grecia>: 770; mănăstirea cu hramul Sf. Ioan Evanghelistul din ~: 477.
Paul, meșter din Levoča: 745.
Paul al III-lea, papă (1534–1549): 440.
Paul de Alep (1637–1667), diacon și călător sirian: 66.
Pavel cel Mare, țăran din Voivodeni: 144.
Pavel Chinezul, comite al Timișoarei: 651.
Pădureț, fost județ: 196.
Părhăuți, sat <jud. Suceava>; biserica cu hramul Tuturor Sfinților din ~: 258, 720, 727.
Pătrașcu, comis: 446.
Pătrașcu, descendent al lui Pătrașcu cel Bun: 495.
Pătrașcu cel Bun, domn al Țării Românești (1554–1557): 48, 108, 128, 172, 174, 255, 407, 481, 487–491, 493, 495, 496, 498, 512, 513, 544, 547, 597.
Pătrăuți, comună <jud. Suceava>; biserica cu hramul Sf. Cruce din ~: 723, 724, 749, 750.
Păuliș, comună <jud. Arad>: 574.
Pângărați, comună <jud. Neamț>; mănăstirea ~ cu hramul Sf. Dumitru: 74, 258, 462, 762.
Pârâul Alb, v. *Valea Albă*.
Pârvu, pârcălab de Soroca: 476; mare vornic: 407.
Pârvulești, grupare de boieri din jurul lui Pârvu Craiovescu: 418.
Peć (Ipek), oraș, cetate <Iugoslavia>: 251, 562.
Pecevi Ibrahim (1574–c. 1650), istoric otoman: 605.
Dom Pedro de Coimbra, prinț, fiul regelui Portugaliei João I (1385–1433), în oastea lui Sigismund de Luxemburg: 309.
Pelopones: 444.
Pemflinger, Marc, comite al sașilor, de origine suebă, diplomat în serviciul imperialilor în prima jumătate a sec. XVI: 434.
Peninsula Balcanică: 32, 38, 39, 45, 95, 102, 110, 116, 135, 249, 277, 280–284, 289, 290, 304,

343, 344, 376, 459, 561, 580, 581, 599, 616, 617, 655, 750.
Peninsula Iberică: 32, 43.
Pera, cartier al Constantinopolului: 100, 493, 565.
Pereislaveț, cetate <probabil lângă Isaccea>: 476.
Perényi, familie de nobili: 341.
Perényi Nicolae, ban de Severin: 245.
Perényi Petru, comite de Timiș (1519), voievod al Transilvaniei (1528–1542): 153, 504.
Peresvetov, Ivan, cărturar rus, sol la Petru Rareș: 434, 674.
Peri, sat în Maramureșul istoric: 261, 678; mănăstirea cu hramul Sf. Arhanghel Mihail din ~: 676.
Periș, comună <jud. Ilfov>: 420, 484.
Persia: 52, 439, 440, 454, 486, 497, 513, 549; v. și *Iran*.
Pertev pașa, comandant otoman: 574.
Pesta, oraș <Ungaria>: 12, 152.
Pesty Frigyes (1823–1889), istoric ungur: 12, 13.
Petre Armeanul, sol al lui Mihai Viteazul la Rudolf al II-lea: 616, 622.
Petrea, stolnic: 455.
Petrović, Petru (1485–1557), comite de Timiș: 151, 508–510, 512, 513, 515.
Petru, v. *Nicolae Pătrașcu*.
Petru, fiul lui Alexandru cel Bun: 318.
Petru, fiul lui Stanciul: 349.
Petru, pretendent la tronul Moldovei, refugiat în Polonia: 431.
Petru, zis Hroiot (Hronoda), pretendent la tronul Moldovei: 389.
Petru din Duisburg, cronicar: 231.
Petru I Mușat, domn al Moldovei (c. 1375–c. 1391): 104, 175, 178, 184, 206, 208, 235, 252, 254, 257, 281, 290–293, 295, 298, 700, 701, 725; legăturile lui ~ cu catolicismul: 291; legăturile lui ~ cu Polonia: 292, 299; monede emise în vremea lui ~: 5, 104, 293; titlul lui ~: 167.
Petru al II-lea, domn al Moldovei (1447 și 1448): 41, 123, 180, 232, 314, 317, 320, 323–326, 345, 346.
Petru al III-lea Aron, domn al Moldovei (1451–1452, 1454, 1455–1457): 41, 327– 329, 364–367, 369, 370, 389; reforma monetară înfăptuită de ~: 106.
Petru Cazacul, domn al Moldovei (1592): 479, 557.
Petru cel Tânăr, domn al Țării Românești (1559–1568): 100, 131, 171, 195, 255, 460, 474, 483, 488, 491–493, 550, 564.
Petru Cercel, domn al Țării Românești (1583–1585): 25, 51, 61, 69, 212, 222, 238, 240, 255, 477, 496–500, 522, 553, 556–558, 593, 720, 737.
Petru Rareș, domn al Moldovei (1527–1538, 1541–1546): VI, 11, 43, 107, 170, 189, 223, 225, 236, 240, 258, 407, 420, 423, 425, 431–442, 445–452, 455–457, 463, 474, 480, 481, 487, 490, 505–507, 509, 542, 550, 562, 563, 573, 577, 669, 674, 713, 725, 727, 728, 761, 762, 779; campania antiotomană a lui ~: 440.
Petru Stolnicul, v. *Alexandru Lăpușneanu*.
Petru Șchiopul, domn al Moldovei (1574–1577, 1578–1579, 1582–1591): 8, 51, 52, 61, 101, 107, 109, 132, 174, 192, 221, 225, 226, 238, 240, 258, 466–468, 470, 472–478, 492, 494, 498, 499, 501, 521, 547, 550, 556, 557, 593, 595, 596, 669, 670, 674, 728.
Petrus Italus, meșter: 738.
Petrus Lantregen von Oesterreich, sculptor: 742.
Pezzen, Bartholomeo, consilier imperial la Alba Iulia: 627.
Philippopolis, oraș <azi Plovdiv, Bulgaria>: 281.
Philotheos Kokkinos, patriarh de Constantinopol (1353–1354, 1364–1376): 664.
Piaști (Piasty), dinastie de cnezi și regi ai Poloniei: 35.
Piatra, v. *Piatra Neamț*.
Piatra Craivii, cetate <jud. Alba>: 245.
Piatra lui Crăciun, v. *Piatra Neamț*.
Piatra Neamț, oraș <jud. Neamț>: 73, 74, 84, 178, 296, 366, 703; biserica cu hramul Sf. Ioan din ~: 724.
Piccolomini, Aeneas Silvius (1405–1464), umanist italian, viitorul papă Pius al II-lea (1458–1464): 316, 349, 356, 357, 361, 655.
Pielari, stradă <București>: 77.
Pietroșani, comună <jud. Teleorman>: 424, 485, 487, 488, 491.
Pigas Meletios, vicar al Patriarhiei de Constantinopol: 227.
Pilipovshi, mare stolnic: 474.
Piotrków, oraș <Polonia>: 146, 432.
Piperești, sat <jud. Iași>; lupta de la ~: 320, 322.
Pippo Spano de Ozora, v. *Filippo dei Scolari*.
Piroșca, pretendent la tronul Moldovei: 462.
Piscani, sat <jud. Argeș>: 424.
Pitești, oraș <jud. Argeș>: 73, 77, 99, 387; curtea domnească de la ~: 178.
Piua Petrii, sat <jud. Ialomița>: 97.
Pius al II-lea, v. *Piccolomini Aeneas Silvius*.
Pizzigani, frați: 7.
Plevna, oraș <Bulgaria>: 606, 617.
Pločnik; lupta de la ~: 39, 281, 282.
Ploiești, oraș <jud. Prahova>: 72, 73, 238, 257, 635.
Plumbuita, mănăstire <București>: 255, 698.
Poarta, v. *Imperiul otoman*.
Poarta de Fier: 304, 337; v. și *Waskapu*.
Pocuția: 292–294, 299, 318, 319, 393, 396, 397, 427, 436–438, 440, 441, 447, 453, 463, 659.
Podeni, comună <jud. Mehedinți>: 118.
Podenzolo (*Ponzo*), *Antonio di*, notar genovez: 98.
Podhajce, cetate <Polonia>: 396.

Podolia: 293, 300, 318, 320, 322, 323, 393, 396, 463, 474.

Podraga, sat <azi Podriga, jud. Botoșani>; lupta de la ~: 319.

Podu Iloaiei (Podu Leloaiei), comună <jud. Iași>: 319.

Podul Dâmboviței (Oraița), cetate <jud. Argeș>: 235.

Podul Înalt (Podul lui Ștefan cel Mare), v. *Vaslui*.

Podunavia; în titlul lui Mircea cel Bătrân: 288; în titlul lui Mihnea cel Rău menționat în epilogul *Liturghierului* din 1508: 679.

Poenari, cetate <jud. Argeș>: 131, 195, 207, 235, 410.

Pogoniana, sat <Grecia>: 195, 500.

Poiana Siretului, mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae <jud. Suceava>: 258.

Pojon, oraș <azi Bratislava, Slovacia>: 23, 612, 636; dieta de la ~: 504.

Polonia: 19, 23, 32–37, 39–45, 47–52, 64, 66, 93, 98, 101, 110, 119, 131, 132, 147, 150, 170, 173, 177, 180, 187, 188, 192, 252, 275, 285, 288, 290–293, 295–297, 299–302, 317–319, 322–324, 326–329, 343, 345, 346, 357, 365–368, 371, 375, 379–382, 385, 386, 388–394, 396–398, 408, 412, 414, 426–438, 440–442, 444, 450–456, 458–464, 466, 471, 472, 474, 475, 477, 479–482, 490, 497, 502–506, 520–522, 533, 535, 537, 542, 544, 547, 551, 552, 568–570, 573, 575, 583, 596, 609, 611, 616, 619–621, 627, 629, 631, 634, 637, 674.

Polovragi, comună <jud. Gorj>: 416.

Pop, Ioan Aurel, istoric: VI,15.

Pop, Vasile (1787–1843), medic și istoric: 11.

Popa, Marcel, editor: VII.

Popa, Radu (1933–1993), istoric și arheolog: 4.

Popa-Lisseanu, Gheorghe (1866–1945), istoric: 27.

Popăuți, biserică cu hramul Sf. Nicolae <Botoșani>: 749.

Popescu, Radu (c. 1658–1729), cronicar: 20, 278, 286, 629.

Popescu-Spineni, Marin, geograf: 7.

Popești, sat <jud. Ilfov>: 421.

Porembski, Petru, secretar polon al Isabellei Zápolya: 449.

Porțile de Fier: 36.

Porumb, Marius, istoric de artă: 5.

Posada (Pazzata); lupta de la ~: 36, 104.

Possevino, Antonio (1533–1611), călător italian: 675.

Potra, George (1907–1990), istoric: 14, 15.

Povestire despre Dracula voievod: 670.

Praga, oraș <Cehia>: 48, 53, 297, 607, 612, 615–618, 627, 635, 636, 742; statuia Sf. Gheorghe din ~: 741.

Prahova, județ: 61, 69, 116, 196, 255, 484, 496; râu: 95, 98, 196, 374, 484.

Preda, postelnic: 619.

Preda, fiica banului Mihalcea, soția lui Radu Buzescu: 637.

Prejmer, sat <jud. Brașov>: 622, 758; cetatea ~: 713; vama de la ~: 434.

Prešov, oraș <Cehia>: 101.

Pressburg, v. *Pojon*.

Preveza, port la Golful Arta <Grecia>; lupta de la ~: 45, 443.

Prilep, localitate <Macedonia>: 280, 283.

Priscus Panites (410–473), cronicar bizantin: 68.

Prislop, mănăstire <jud. Hunedoara>: 261, 729, 746, 764.

Prizren-Skopje, regiune <Iugoslavia și Rep. Macedonia>: 280.

Probota, mănăstire <jud. Suceava>: 83, 90, 98, 123, 257, 258, 294, 296, 434, 440, 724, 725, 728, 748, 779.

Proilava, v. *Brăila*.

Prusia: 293, 444, 459; ~ *Orientală*: 35.

Prut, râu: 98, 281, 320, 429, 442, 446, 455, 470, 473, 475, 476.

Przemysl, dinastie de cnezi și regi cehi: 35.

Psaltirea Hurmuzaki: 676; ~ *Scheiană*: 676, 678; ~ *Voronețeană*: 676.

Purice, aprod al lui Ștefan cel Mare, probabil fiu al lui Șandru din Dorohoi: 389.

Putinei, sat <jud. Giurgiu>; lupta de la ~: 600.

Putna, mănăstire <jud. Suceava>: 4, 90, 122, 226, 227, 258, 371, 397, 431, 434, 663, 665, 709, 723, 744, 747, 748, 765, 770, 771, 773; Biblioteca ~: 661; *Evangheliarul* de la ~: 660; Muzeul ~: 762, 772–774, 776; *Sbornicul* de la ~: 226.

Putna, sat <lângă Balotești, jud. Vrancea>: 73.

Putna, râu: 467; ținut: 197, 412.

Pyrus (*Pyrrhus*), rege al Epirului: 473.

Racibórz (*Ratibor*), oraș <Polonia>: 101, 560, 611; v. și *Regensburg*.

Racova, pârâu: 378.

Radoslav, fiul pictorului David: 759.

Radu, clucer: 612, 619; comis: 483, 495, 619; logofăt: 416, 488; mare postelnic: 487; vornic: 481; mare logofăt: 485, 487, 493, 498.

Radu, fratele lui Voicu: 338, 340.

Radu, vărul lui Voicu: 338.

Radu I, domn al Țării Românești (c. 1377–1385): 104, 175, 254, 278, 714, 716, 718, 744; monede emise în vremea lui ~: 106.

Radu al II-lea, domn al Țării Românești (1420–1422, 1426–1427): 300, 303, 306– 309; titlul lui ~: 306.

Radu Bădica, domn al Țării Românești (1523–1524): 418, 419.

Radu Bidiviul, nepot al lui Pătrașcu cel Bun: 498.

Radu Călugărul (Dragomir), fiul lui Vlăduț: 417, 422.

Radu cel Frumos, domn al Țării Românești (1462–1473, 1473–1474, 1474, 1474–1475): 116, 313, 345, 360, 361, 369–371, 373–375, 377, 378, 381; mo-

nede emise în vremea lui ~: 106.
Radu cel Mare, domn al Țării Românești (1495–1508): 19, 177, 193, 252, 254, 255, 260, 261, 410–413, 415–417, 421–423, 427, 483, 496, 672, 678, 679, 719, 776.
Radu de la Afumați, domn al Țării Românești (1522, 1522–1523, 1524, 1524–1529): VI, 4, 118, 170, 177, 181, 236, 417–421, 423, 429, 431, 433, 481, 484, 486, 490, 503, 745, 748, 758.
Radu Ilie (Haidăul, Radu Iliaș), domn al Țării Românești (1552–1553): 452, 458, 486, 487, 489, 490.
Radu Mihnea, domn al Țării Românești (1601–1602, 1611, 1611–1616, 1620–1623) și al Moldovei (1616–1619, 1623–1626): 120, 255, 494.
Radu Paisie (Petru de la Argeș), domn al Țării Românești (1535–1545): 100, 107, 122, 131, 171, 173, 222, 255, 423–425, 439, 447, 483, 490, 550, 555, 562, 563, 570, 684, 719, 720, 759.
Radu Popa, pretendent la tronul Țării Românești: 495.
Radu Vodă, mănăstire, v. *București*.
Ragusa, oraș-stat <azi Dubrovnik, Croația>: 101, 286, 315, 496, 538.
Rahova, sat <Bulgaria>: 357, 617.
Rákos, câmpie lângă Buda <Ungaria>; tabăra lui Gheorghe Doja de la ~: 147, 148.
Ratz, George, trimis al lui Mihai Viteazul la tătari: 615.
Ravazdy Petru, comite, comandant al oștii nobiliare la 1514: 149.
Răchitova, comună <jud. Hunedoara>: 338, 416.
Rădăuți, oraș <jud. Suceava>: 239, 258, 669; biserica cu hramul Sf. Nicolae din ~: 252, 721, 722, 744; episcopia ~: 187, 252, 254, 296, 475, 663.
Rărețești, familie: 407, 456, 464, 487.
Răut, râu: 64, 132, 371, 479.
Războieni, comună <jud. Neamț>: biserica din ~: 4, 724; lupta de la ~: 381, 383.
Răzvad, mare postelnic, ulterior mare logofăt: 476.
Răzvad, comună <jud. Dâmbovița>: 490, 492, 499.
Răzvan (Ștefan Vodă), domn al Moldovei (1595): 479, 480.
Râbița, v. *Ribița*.
Râfov, comună <jud. Prahova>: 498.
Râmeț, mănăstire <jud. Alba>: 261, 626, 753.
Râmna, râu: 467.
Râmnic, episcopie: 252, 260, 601.
Râmnicu Sărat, oraș <jud. Buzău>: 387, 412, 427; fost județ: 373.
Râmnicu Vâlcea, oraș <jud. Vâlcea>: 73, 76, 78, 99, 420; biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva (Domnească) din ~: 255.
Râșca, mănăstire cu hramul Transferul moaștelor Sf. Nicolae <jud. Suceava>: 258, 451, 727.
Râșnov (Rosenau), oraș <jud. Brașov>: 98, 755; cetatea ~: 245, 705; biserica cu hramul Sf. Nicolae din ~: 729.
Râu Bărbat, sat <jud. Hunedoara>: 261, 416.
Râu de Mori, comună <jud. Hunedoara>: 752.
Redwitz, Klaus de, preceptorul teutonilor, ban de Severin: 309.
Regatul maghiar (ungar), v. *Ungaria*.
Regatul napoletan, v. *Neapole*.
Regatul polon, v. *Polonia*.
Regensburg, v. *Racibórz*.
Reghin, oraș <jud. Mureș>: 79.
Regulamentul organic: 206.
Reicherstorffer, Georg (c. 1495–p. 1554), cărturar și diplomat sas: 7, 76, 93, 240, 433, 486, 562.
Republica lagunelor, v. *Veneția*.
Resch, A., numismat german: 5.
Reșava <Iugoslavia>: 106.
Réthy László (1851–1914), numismat ungur: 5.
Reuseni, sat <jud. Suceava>: 327; biserica cu hramul Tăierii Capului Sf. Ioan Botezătorul din ~: 727.
Revista arhivelor: 15.
Revista istorică: 9.
Revue Roumaine d'Histoire: 7.
Reychmuth, Johannes, dulgher: 782.
Rhodos, insulă <Grecia>: 43, 376, 386, 429, 464, 474, 477, 490, 495, 498, 559.
Ribița, comună <jud. Hunedoara>; mănăstire, biserica cu hramul Sf. Nicolae din ~: 261, 729, 753.
Richenthal, Ulrich von, canonic: 300.
Rimetea, comună <jud. Alba>: 70, 71, 85.
Rimgailla (Ringala), soția lui Alexandru cel Bun: 180, 297, 301.
Rin, fluviu: 102.
Rodna, comună <jud. Bistrița-Năsăud>: 71, 78, 151, 152, 434; săpăturile de la ~: 3; vama de la ~: 95; districtul ~: 80, 138, 505; trecătoare: 98.
Roggendorf, general imperial: 506.
Rohner, Ludovic, meșter sas: 415.
Roland Borșa, voievod al Transilvaniei (1282, 1284–1285, 1290–1291, 1293–1297, 1301): 181.
Roma, oraș <Italia>: 17, 38, 45, 276, 277, 292, 379, 429, 440, 504, 606, 617; Colegiul iezuiților din ~: 496.
Roma, v. *Imperiul roman*.
Roman, boier: 118.
Roman din Coșești, pretendent la tronul Moldovei: 412, 427.
Roman, oraș <jud. Neamț>: 73, 76, 83, 291, 300, 322, 326, 364, 366, 369, 395, 429, 430, 432, 434, 451, 456, 473, 477, 666, 669, 670; biserica cu hramul Precista Mare (Adormirea) din ~: 258; biserica cu hramul Sf. Vineri din ~: 296, 725; catedrala episcopală cu hramul Sf. Paraschiva din ~: 258, 725; cetatea de la ~: 235, 366; episcopia ~: 19, 123, 187, 254, 296, 321, 322, 453; tratatul de la ~: 299; ținutul ~: 197.

Roman I, domn al Moldovei (c. 1391–c. 1394): 106, 175, 235, 252, 284, 291, 293–295, 725; relațiile lui ~ cu Polonia: 293; relațiile lui ~ cu Ungaria: 293; titlul lui ~: 293.
Roman al II-lea, domn al Moldovei (1447–1448): 291, 314, 318, 322–325, 345; asociat la domnie cu Ștefan al II-lea: 317.
Roman I Lekapenos, împărat bizantin (920–944); *Novella* lui ~: 118.
Roman-Moraru, Alexandra, istoric: 15.
Romanați, fost județ: 107.
Romanoslavica, revistă: 15.
Românești, sat <jud. Dâmbovița>; lupta de la ~: 491.
România: 4–7, 10, 15, 16, 18, 20, 23, 72, 415, 605; Muzeul de Artă al ~: 766, 769, 771, 773–776, 779 (v. și *București*).
Romier, L., istoric: 57.
Romstorfer, Karl A. (?–1917), arhitect austriac: 3.
Rostăcel, sat <azi desființat, jud. Dolj>: 61.
Rostov, cnezat: 76.
Roșca, sat <azi Unsa, jud. Botoșani>: 123.
Roșca, Grigore, mitropolit al Moldovei (1546–1551): 727, 761, 775.
Roșcani, lupta de la ~: 469.
Roșia <Montană>, comună <jud. Alba>: 71.
Rotaru, Petru, cartograf: 7.
Roth, Ioan, jude regal din Sibiu: 156.
Rotompan, Cristian, vornic de Câmpulung Moldovenesc: 97.
Rotompan, Stanislav, boier din Moldova, participant la conciliul de la Constanța: 300.
Rovine; lupta de la ~: 283, 284.
Rozgonyi Simon de Eger (?–1444), episcop: 341.
Rubliov, Andrei (1360/70–c. 1430), pictor rus: 749.
Rucăr, comună <jud. Argeș>: 95, 98, 276, 304, 353.
Ruda, sat <jud. Hunedoara>: 71.
Rudeanu, Theodosie (?–1621), logofăt: 498, 612, 619; cronica lui ~: 19.
Rudolf I de Habsburg, rege al Germaniei (1273–1291): 35.
Rudolf al II-lea, împărat german (1576–1612), rege al Boemiei (1575–1612) și al Ungariei (1572–1612): 16, 53, 479, 596, 607, 611, 615, 618, 619, 622–626, 631, 633–636.
Ruggieri, Giulio (?–p. 1573), nunțiu papal în Polonia: 240.
Rumceni, veche localitate: 496.
Rumelia: 288, 289, 313, 342, 378, 382, 389, 497, 508, 511, 513, 522, 535, 553–555, 564, 574, 576.
Rupea (Cohalm, Kozd), oraș <jud. Brașov>: 85, 705; scaun săsesc: 202; cetatea ~: 245.
Rusciuc, oraș <azi Ruse, Bulgaria>: 106, 131, 357, 575, 600, 601.
Rusia: 20, 64, 101, 292, 433, 463, 466, 520, 554, 569, 575, 670, 671; ~ haliciană: 291, 292; ~ centrală: 32; ~ Mică: 463.
Rüstem pașa, mare vizir (1544–1553, 1555–1561): 483, 491, 555.
Rusu, Dorina N., istoric: VII.
Rusu, Adrian Andrei, istoric: 15.
Russo, Demostene (1869–1938), istoric: 671.
Rușii de Vede, oraș <azi Roșiori de Vede, jud. Teleorman>: 238, 239.
Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, soția lui Radu de la Afumați: 417, 419, 429, 431, 490, 758.
Ruxandra (Despotovna), fiica lui Petru Rateș, soția lui Alexandru Lăpușneanu: 258, 407, 455–457, 459, 462, 474, 670, 673.
Rym, Carol, reprezentant imperial la Poartă: 464.

Saan (Ada-Kalé), insulă: 309, 316.
Šabac, cetate <Iugoslavia>: 381.
Sadeler, Aegidius, gravor: 636.
Sahib Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1532–1551): 438, 441, 442.
Salonic, v. *Thessalonic*.
Salvaresso, familie din Chios: 493.
Salvaresso, Ecaterina, soția lui Alexandru Mircea: 173, 255, 493, 495, 498, 501.
Samos, insulă <Grecia>: 458.
Samovit, localitate <Bulgaria>: 357.
Samsun, oraș <Turcia>: 99.
San Francisco, oraș <S.U.A.>: 7.
Sanson d'Abeville, Nicolaus, geograf francez: 7.
Sankt Petersburg, oraș <Rusia>: 10, 20, 660, 668, 772; Biblioteca Saltykov-Ščedrin din ~: 663, 665; Akademia Nauk din ~: 20.
Sarai, reședința hanului Hoardei de Aur: 32, 36.
Sarnicki, Stanislaw, umanist polon: 674.
Sárospatok, castel <Ungaria>: 741.
Sartorio, Paolo, istoric: 617.
Sas, domn al Moldovei (c. 1354–c. 1363): 37, 721.
Saschiz, comună <jud. Mureș>: 705, 708, 766.
Satu Mare, oraș <jud. Satu Mare>: 79, 205, 242, 489; pacea de la ~: 49, 514; atelierul monetar de la ~: 102; cetatea ~: 247, 514; comitatul ~: 136, 138, 155, 184, 213, 515.
Sava, armaș: 619.
Sava, mitropolit al Transilvaniei (1559–1561, 1562–1570): 699.
Sava, râu: 347.
Sava Mâzgă (Ștefan Vodă, Ștefan Mâzgă), pretendent la tronul Moldovei (1566): 132, 462.
Saxa; electorul de ~: 508.
Saxonia: 505.
Săcel, sat <jud. Hunedoara>: 416.
Săcueni, comună <jud. Bihor>: 150.
Sălaj, județ: 144, 152, 155.
Săliște, comună <jud. Sibiu>: 137.
Sărăcin Ferenț, nobil din Mujna: 416.
Sărăcinești, sat <jud. Vâlcea>: 465.
Sătmar, comitat: 137, 145, 149, 176, 199, 201, 514, 523.
Sângeorge, mănăstire <jud. Timiș>: 265.
Sâniob, mănăstire <jud. Bihor>: 265.
Sânpaul, comună <jud. Mureș>; lupta de la ~: 520.

Sânpetru, cetate <jud. Brașov>: 707, 754.
Sântana de Mureș, comună <jud. Mureș>; biserica reformată din ~: 753.
Sântămăria-Orlea, comună <jud. Hunedoara>: 261, 752.
Sântimbru, sat <jud. Alba>: 228, 342.
Sârcu, P., istoric: 669.
Sâr-Daria, fluviu: 538.
Sbierea, Ivașcu, boier din Moldova: 464.
Schedel, Hartmann, medic german: 669.
Schesaeus, Christian: 21.
Schiltberger, Johann (1381–p. 1428), comandantul gărzii personale a lui Albert al III-lea al Bavariei, călător prin Țările Române: 98, 658.
Schmalkalden, oraș <Germania>: uniunea de la ~: 510.
Schmeizel, M., numismat: 5.
Schonkebonk, Marcu, sibian, trimis de Mihai Viteazul în solie la Rudolf al II-lea: 607.
Schönvisner, St., numismat: 5.
Schottenstift, localitate <Austria>: 758.
Schwandter, Johann Georg (1716–1791), istoric austriac: 23.
Scipio Africanul (*Publius Cornelius*) (235–183 a.Chr.), general roman: 437.
Scolari, Andrea, episcop de Oradea: 744.
Scoreiu, sat <jud. Sibiu>: 261.
Scutari, cetate <azi Shkoder, Albania>: 378, 385.
Sebeș, oraș <jud. Alba>: 78, 79, 312, 338, 506, 705, 742, 745; biserica evanghelică din ~: 745, 762; cetatea ~: 199, 312; dieta de la ~: 511, 513, 515; cărți tipărite la ~: 693; săpăturile de la ~: 3; ~ Săsesc: 663; scaun săsesc: 202.
Sedelnikov, A.D., istoric rus: 20.
Seghedin, oraș <Ungaria>: 149, 152, 504, 574.
Sehabeddin, beilerbeiul Rumeliei: 342.
Seignobos, Charles (1854–1942), istoric francez: 27.
Selaniki Mustafa, cronicar otoman: 536, 558, 617.
Selim I Yavuz (cel Cumplit sau cel Aspru), sultan otoman (1512–1520): 43, 413, 414, 428, 429, 559.
Selim al II-lea, sultan otoman (1566–1574): 131, 493, 514, 535, 565, 579.
Seman, fost județ: 204.
Semendria (Smederevo), cetate <Serbia>: 340, 343, 356, 376, 505, 542.
Semlacu Mare, sat <jud. Arad>: 574.
Semlacu Mic, sat <jud. Arad>: 574.
Seneslau, voievod român, conducător al unei formațiuni menționate în Diploma ioaniților: 33.
Sepsi, scaun secuiesc: 201.
Serafim, mitropolit al Ungrovlahiei (1576–1585): 699.
Serbia: 39, 113, 191, 254, 275, 281, 282, 288, 309, 337, 340, 343, 344, 347, 356, 376, 411, 538, 653, 679, 684, 716, 717, 719.
Sernadin, câmpie; lupta de la ~: 616.
Serrhes, oraș <azi Sérai, Grecia>: 281.
Severin, oraș-cetate <azi Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți>: 90, 91, 98, 235, 242, 245, 250, 278, 288, 290, 300, 305, 310, 340, 573; țara ~: 281; Banatul de ~: 133, 183, 187, 199, 227, 252, 254, 277, 306, 309, 341, 531.
Sf. Christodoulos, ctitorul mănăstirii Sf. Ioan Evanghelistul din Patmos <Grecia>: 477.
Sf. Clement Romanul; moaștele ~: 657.
Sf. Grigore Decapolitul; aducerea moaștelor ~: 411.
Sf. Francisc (din Assisi): 675.
Sf. Ioan cel Nou; aducerea moaștelor ~: 253, 295, 664; racla ~: 770; *Viața* ~: 25, 254.
Sf. Martin; darea de ~: 215.
Sf. Martiri Cosma și Damian, mănăstire din Constantinopol: 289.
Sf. Mihail Mărturisitorul; *Imnul* închinat ~: 663.
Sf. Mucenic Procopie: 387.
Sf. Sofia, biserică: 551.
Sf. Vit: 282.
Shkodra, v. *Scutari*.
Siberia occidentală: 44.
Sibiu (Hermannstadt), oraș <jud. Sibiu>: 5, 8, 11, 12, 21, 25, 27, 78–82, 86, 87, 89, 93–97, 110, 112, 137, 146, 182, 203, 205, 245, 342, 353, 413, 416, 424, 480, 485, 505, 518, 622, 684, 705, 711–713, 737, 738, 741, 745, 775; arhivele din ~: 17; atelierul monetar din ~: 102; biserica evanghelică din ~: 744, 746, 767; biserica cu hramul Sf. Maria din ~: 737, 755; biserica dominicană din ~: 737: biserica franciscană din ~: 742; capela Crucii din ~: 742; Frăția Sf. Ioan a calfelor de cizmari din ~: 89; Muzeul Brukenthal din ~: 742, 743, 762, 775; prepozitura ~: 265; răscoala patriciatului din ~: 155; registrul vamal de la ~: 8; săpăturile de la ~: 3; Societas Philohistorum Transylvaniae din ~: 21; strada Avram Iancu din ~: 712; comitat: 176, 213; județ: 265; scaun: 202.
Sibrik Gaspar, comandant secui: 522.
Sic, comună <jud. Cluj>: 78, 144, 145; ocnele de sare de la ~: 69; biserica reformată din ~: 753.
Sieniawski, Nicolae, hatman, voievod de Belz: 450, 456, 463.
Sieradz, oraș <Polonia>: 319, 433, 459: dieta de la ~: 319.
Sighet, oraș <azi Sighetu Marmației, jud. Maramureș>: 13, 78; muzeul din ~: 762.
Sighișoara, oraș <jud. Mureș>: 78–80, 86, 93, 151, 205, 434, 705, 737, 757, 762; biserica evanghelică din Deal: 782; dieta de la ~: 155, 433; registrul vamal al ~: 8; săpăturile de la ~: 3; scaun săsesc: 202.
Sigismund, fratele lui Ioan Albert: 394.
Sigismund I cel Bătrân, mare cneaz al Lituaniei și rege al Poloniei (1506–1548): 47, 49, 323,

398, 412, 427, 429, 430, 432, 435, 436, 444, 453, 506.
Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei (1548–1572): 49, 453, 454, 462–464.
Sigismund al III-lea Wasa, rege al Poloniei (1587–1632): 52, 479, 627, 629, 635.
Sigismund I de Luxemburg, rege al Ungariei (1387–1437) și împărat (1433–1437): 63, 138, 141, 143, 144, 182, 243, 245, 278, 279, 284–288, 292, 293, 299–301, 305, 309, 310, 312, 318, 337, 338, 340, 658, 664, 704, 757; decretul dat de ~: 139, 213; inițiator al cruciadei din 1396: 285; monede emise în vremea lui ~: 142; politica lui ~ față de Țara Românească: 284, 289, 306–309, 311, 321; relațiile lui ~ cu Moldova: 294, 295, 302.
Sigismund Kiejstut, mare cneaz al Lituaniei (1432–1440): 341.
Silezia, ducat: 32, 42, 390, 611.
Silistra, oraș <Bulgaria>: 97, 98, 283, 453, 544, 554, 571, 576, 577, 582, 601, 616, 617; cetatea ~: 281, 600; inscripția de la ~: 287; beilerbeilicul ~-Oceakov: 577–579, 581.
Silvan, egumen de la Neamț: 772.
Silyanovici, Ștefan, preot, conducătorul unei cete de răsculați la 1514: 148.
Simeon, arhiepiscop de Thessalonic: 304.
Simeon Dascălul, cronicar moldovean: 23.
Simeon Monahul (Ioan Chrysostomul); autor al *Katanyxis*-ului ~: 671.
Simonescu, Dan (1902–1993), istoric literar și bibliograf: 20.
Sinan pașa, mare vizir (1580–1582, 1589–1591, 1593–1595, 1595–1596): 474, 475, 523, 532, 536, 557, 601, 603, 604.
Sinnie Vodî (Apele Albastre), râu; lupta de la ~: 37.
Sinope, oraș-port <Turcia>: 99, 289.
Siret (Herat), oraș <jud. Suceava>: 91, 178, 180, 297, 300, 328, 652; biserica dominicanilor din ~: 293; biserica cu hramul Sf. Treime din ~: 721, 723; episcopia de ~: 254, 291, 292, 297; întâlnirea de la ~: 324; săpăturile de la ~: 3.
Siret, râu: 98, 294, 369, 373, 374, 383, 389, 441, 442.
Siria: 43, 453, 493, 582.
Šišman, v. *Ivan Šišman*.
Šišmanizi, dinastie: 617.
Sivori, Franco (c. 1560–p. 1589), umanist italian, memorialist, secretarul lui Petru Cercel: 25, 61, 69, 76, 92, 101, 121, 130, 172, 212, 220, 496, 497.
Sixt al IV-lea, papă (1471–1484): 387, 398.
Skanderbeg (George Castriota), conducător al luptei pentru eliberarea poporului albanez (1443–1468): 346, 357, 363, 376.
Skopje, oraș <Macedonia>; cucerirea de către otomani a ~: 282.
Skt. Wolfgang, localitate <Austria>: 758.
Slatina <jud. Buzău>: 421.
Slatina, mănăstire cu hramul Transfigurației (Schimbarea la Față) <jud. Suceava>: 258, 462, 465, 727, 748, 776, 779.
Slatina, oraș <jud. Olt>: 73, 410; lupta de la ~: 417; schitul Clocociov din ~: 255.
Slavonia: 36, 106, 133, 181, 340.
Slătioara, comună <jud. Olt>: 498.
Slăvilă, hatman: 468; portar de Suceava, ulterior vornic: 472.
Slimnic, comună <jud. Sibiu>: 85.
Slovacia: 36, 44, 46, 72, 101, 110, 149, 466, 742, 743, 755.
Slovenia: 440, 500.
Snagov, mănăstire <jud. Ilfov>: 232, 255, 362, 415, 496, 719, 720, 759, 769; paraclisul cu hramul Buna Vestire: 745.
Sniatyn, cetate <Ucraina>: 101, 299, 393.
Soci, lupta de la ~: 116, 373.
Societatea istorică maghiară; Comisia clujeană a ~: 12.
Socol, boier pribeag: 488; logofăt din Baia: 416; mare vornic: 490, 491, 513; nepot al lui Pătrașcu cel Bun: 498.
Sofia, oraș <Bulgaria>: 281, 289, 343, 346, 534, 543, 554, 583, 606, 617, 660.
Sofia, sora Marincăi, soția lui Vladislav Iagiello: 318.
Sofia Paleolog, soția lui Ivan al III-lea, mama cneazului Vasile: 393.
Sofronie, pictor la Sucevița: 761, 762.
Soliman I Magnificul sau *Legislatorul* (Süleyman Kanunî), sultan otoman (1520–1566): 24, 155, 177, 184, 410, 420, 431, 433, 435, 440–444, 448, 454, 456, 466, 493, 503, 505, 506, 509–514, 532, 535, 542, 543, 549, 550, 551, 555, 560–562, 564, 570, 573, 574, 579, 593.
Soliman al II-lea, sultan otoman (1687–1691): 43.
Soliman-Celebi, fiul lui Baiazid, emir de Edirne (1403–1413): 288, 289.
Soliman Hadâmbul (Eunucul), beilerbei al Rumeliei: 378, 383.
Solnoc, comitat: 133, 138, 176, 625; ~ Exterior: 176, 183, 184; ~ de Mijloc: 176, 184, 340, 515; ~ Interior: 176, 199.
Someș, râu: 142; ~ Mic: 144.
Sommer, Johann (Ioan) (1542–1574), umanist german, secretar al lui Despot Vodă: 21, 151, 460.
Sopron, oraș <Ungaria>: 612.
Soroca, târg și cetate <Rep. Moldova>: 73, 131, 235, 239, 450, 473, 476, 713; ținutul ~: 132, 197.
Sozopol, localitate <Bulgaria>: 258.
Spancioc, boier: 461.
Spania: 43–46, 51, 53, 470, 596, 617, 675.
Speyer, oraș <Germania>: dieta de la ~: 448; tratatul de la ~: 49, 471, 515, 516.
Sphrantzes, Georgios (c. 1401–1477), cronicar bizantin: 22, 307.
Spiridon, ieromonah de la Putna: 773.

Spomnie Srpska Akademia Nauk: 23.

Sracimir, v. *Ivan Sracimir*.

Sredișțea Mică, mănăstire <Iugoslavia>: 265.

Stan, fiul preotului Bunilă: 120.

Stan, logofăt: 61.

Stan Dolofan, boier din Țara Românească: 109.

Stana, fiica lui Mircea Ciobanul: 476, 492.

Stana, fiica lui Neagoe Basarab și soția lui Ștefăniță: 431.

Stana, mama lui Ștefan al II-lea: 319.

Stanca, soția lui Mihai Viteazul: 597.

Stanciu, logofăt: 497.

Stanciu, nobil din Săcele: 416.

Stanciu, pictor din Țara Românească: 758.

Stanciu Benga (?–1522): 482.

Stanciu Benga, fiul precedentului, mare spătar, pribeag în Transilvania: 488.

Stanciu din Crasna, postelnic: 416.

Stanciul, ban: 416; pârcălab la Cetatea Albă: 328.

Stanciul, boier, fratele lui Stoian, ucis de Vlad Țepeș: 351.

Stanciul, fiul Marinei: 349.

Staraia Ladoga; epitrahilul de la ~ cu titlul lui Alexandru cel Bun: 297.

Stăncești, sat <jud. Gorj>: 131.

Stănești, mănăstire <jud. Vâlcea>: 255, 720, 759, 776.

Stănești, sat <jud. Giurgiu>; lupta de la ~: 600.

Stănilă, boier: 74; mare vornic: 96, 487, 488, 491; postelnic: 109.

Štip-Velbužd: 280.

Stoenești, sat <jud. Argeș>; tabăra lui Mihai Viteazul de la ~: 604.

Stoian (Ștefan), fiul lui Stanciul, tatăl lui Nicolaus Olahus: 351.

Stoianović, L., istoric iugoslav: 22.

Stoica, boier, la judecata din 1588: 226.

Stoica din Strâmba, sol al lui Mihai Viteazul la Rudolf al II-lea: 622.

Stoicescu, Nicolae (1924–1999), istoric: VII.

Stoker, Bram (1847–1912), scriitor irlandez: 363.

Stoss, Johann, pictor: 745.

Stoss, Vit, pictor: 745.

Stoss, Vitus junior, pictor: 745.

Strasbourg, oraș <Franța>; Jurământul de la ~: 675.

Strâmba, sat <jud. Olt>: 622.

Strehaia, oraș <jud. Mehedinți>: 187, 410.

Strei, râu: 199.

Strei, sat <azi în componența orașului Călan, jud. Hunedoara>: 261; biserica din ~: 753.

Streisângeorgiu, sat <azi în componența orașului Călan, jud. Hunedoara>: 261, 657, 753.

Strigoniu (*Esztergom*), oraș <Ungaria>: 510, 511, 779; arhiepiscopia de ~: 265, 341; Muzeul arhiepiscopal din ~: 758, 775.

Stroe, mare logofăt: 759.

Stroe Pribeagul, boier muntean pribeag în Transilvania: 424, 425.

Stroia, stolnic: 619.

Stroici, Luca, logofăt: 674.

Stroiești, moșie <jud. Argeș>: 74.

Strugalea, mănăstire <jud. Dâmbovița>: 232, 254; v. și *Glavacioc*.

Stryjkowski, Maciej (1547–c. 1582), cronicar polon: 23, 470, 651.

Stryli (Stryj), provincie <azi în Ucraina): 463.

Studii, revistă: 15, 22.

Studii și cercetări de numismatică, revistă: 6.

Studii și materiale de istorie medie, revistă: 15, 22, 25.

Sturdza, Dimitrie A. (1833–1914), istoric: 5.

Sublima Poartă, v. *Imperiul otoman*.

Suceava, oraș <jud. Suceava>: 9, 58, 73, 76, 83–85, 90, 110, 178, 180, 186, 189, 190, 192–194, 238, 252, 258, 293, 294, 296–298, 300, 319–324, 327, 328, 346, 364, 366–370, 374, 379, 383, 387, 389, 395, 428, 434, 442–444, 446, 455, 472, 480, 627, 628, 659, 664, 700, 762, 770, 774; biserica cu hramul Învierii (Văscresenia): 258; biserica cu hramul Sf. Gheorghe: 19, 472, 724, 727; biserica cu hramul Sf. Dumitru: 725, 746; cetatea ~: 3, 207, 235, 293, 383, 387, 389, 396, 426, 430, 442, 452, 461, 628, 629, 700, 701, 713; episcopia armeană din ~: 254; mănăstirea cu hramul Sf. Ilie: 258, 465, 749; mitropolia ~: 253, 292; monetăria de la ~: 104, 106; săpăturile de la ~: 3, 25; săpăturile de la Șipot: 723; ulița Tătărască din ~: 762; ținutul ~: 567.

Sucevița, mănăstire <jud. Suceava>: 258, 475, 727, 761, 762; Muzeul ~: 774.

Suciu, Vasile, țăran din Baia Mare: 155.

Sugeagu, domeniu <jud. Cluj>: 137.

Suhard, munți: 95.

Sükrüllah, cronicar otoman: 22.

Süleymaniye, moschee: 551.

Suraia, comună <jud. Vrancea>: 319.

Sviștov, oraș <Bulgaria>: 98, 357.

Swidrigaillo, mare cneaz al Lituaniei (1430–1432): 35, 302, 318.

Swierczewski, hatman: 467.

Symeon magistros kai Logothetes; *Cronica bizantină* de ~: 663.

Szabó Károly (1824–1890), istoric ungur: 21.

Szabolcs, comitat: 145, 184, 515.

Szálereszi Ambrosiu, conducător al răsculaților la 1514: 148.

Szamosközy Ștefan (1570–1612), cronicar ungur: 21, 623, 624.

Széchény Toma, comite al secuilor: 133.

Széchy, familie: 133.

Szécsény Toma, comite al Sibiului: 176.

Szécsi Dionisie, arhiepiscop primat de Strigoniu (1440–1465): 341.

Székely Ioan, conducător secui în oastea lui Andrei Báthory: 146, 631.

Székely Moise, comandantul unui detașament transilvan dislocat în Țara Românească: 609.

Székely Ștefan, teolog și cronicar: 21.

Székesfehérvár, oraș <Ungaria>: 147, 341, 503, 562.
Szentpétery Imre E. (1878–1950), istoric ungur: 23.
Szerémi György (Georgius Sirmiensis) (1490–c. 1548), umanist ungur: 21.
Szigetvár, cetate <Ungaria>; campania de la ~: 58, 514, 564, 566.
Szilágyi Elisabeta, soția lui Iancu de Hunedoara: 340.
Szilágyi Mihail, cumnat al lui Iancu de Hunedoara: 353, 354.
Szilágyi Sándor (1827–1899), istoric maghiar: 26.
Szolnok, cetate <Ungaria>: 574.
Szuhai Ștefan (1551–1607), episcop de Vaț: 612.

Şandru, v. *Șendrea*.
Șcheia, cetate <jud. Suceava>: 235, 700.
Șcheia (Bulgari), comună, apoi târg <pe Siret>: 73, 389.
Școala ardeleană: 21.
Șeica, scaun săsesc: 201, 203, 213.
Șeica Mare, comună <jud. Sibiu>: 87.
Șelimbăr, comună <jud. Sibiu>: 623; lupta de la ~: 623, 624, 639.
Șemlac (Șemlacu Mic, Săraca), mănăstire <jud. Timiș>: 265.
Șemlacu Mare, cetate <jud. Timiș>: 512.
Șendrea (?–1481), portar al Sucevei: 189, 366, 387; ctitor al bisericii din Dolheștii Mari: 722.
Șerb, bunicul lui Iancu de Hunedoara: 338.
Șerban, ban: 424, 481; paharnic: 619; vornic: 421, 422.
Șerban, diac, meșter tipograf: 693, 698.
Șerpătești, sat <jud. Giurgiu>; lupta de la ~: 491, 600.
Șimleu, oraș <azi Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj>: 150; domeniul ~: 65.
Șincai, Gheorghe (1754–1816), istoric și filolog: 11.
Șipote, comună <jud. Iași>: 455.
Șiria, cetate <jud. Arad>: 8, 149, 153, 504, 574; domeniul ~: 65.
Șoimoș, cetate <jud. Arad>: 149, 151, 153, 245, 247, 504, 512, 574, 704.
Șomuz, râu: 369.
Ștefan, fiul jupanului Bâlea: 753.
Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul: 109, 499.
Ștefan, logofăt: 109.
Ștefan, pictor din Densuș: 752.
Ștefan, pictor din Moldova: 749.
Ștefan I, domn al Moldovei (c. 1394–1399): 231, 252, 284, 291, 293, 294.
Ștefan al II-lea, domn al Moldovei (1433–1435, 1436–1447): 175, 254, 317–324, 701, 711; monede emise în timpul lui ~: 106, 318–319; titlul lui ~: 320.
Ștefan al II-lea Kotromanić, dinast herțegovinean (1314–1353): 280.
Ștefan al IV-lea Dušan, rege al Serbiei (din 1331) și „împărat al sârbilor și grecilor“ (1345–1355): 36, 38, 280, 531. *Zakonikul* lui ~: 219, 661.
Ștefan al V-lea Uroš, țar al Serbiei (1355–1371): 277.
Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457–1504): V, 9, 11, 19, 22, 29, 41, 42, 116, 170, 171, 174, 175, 180, 189, 193, 232, 233, 235, 254, 258, 265, 295, 303, 316, 317, 324, 329, 348–350, 352, 356, 362, 364–366, 369, 370, 376, 377, 379–398, 407, 412, 426–429, 431, 438, 450, 461, 463, 464, 531, 533, 542, 543, 563, 596, 651, 652, 659, 661, 663, 665, 668, 669, 680, 701, 703, 722, 727, 729, 730, 744, 747, 750, 762, 766, 770, 771, 773, 776; canonizarea lui ~ sub numele Binecredinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt: 397; conflictul lui ~ cu Radu cel Frumos: 371, 373; danii făcute de ~: 204; despre ~: 398, 399;documente de la ~: 11; expediția lui ~ în Transilvania: 367; lupta de la Baia condusă de ~: 369, 370; politica internă a lui ~: 366; relațiile lui ~ cu Polonia: 367, 369, 374, 385, 389, 395–397; relațiile lui ~ cu Imperiul otoman: 368, 374, 375, 377, 378, 382–384, 386–388, 390; relațiile lui ~ cu Ungaria: 380, 381, 387, 391; sistemul monetar al lui ~: 106.
Ștefan cel Sfânt, rege al Ungariei (997–1038): 143, 341; coroana ~: 133, 408, 502.
Ștefan Lazarević, suveran sârb (1389–1427): 282, 285, 288, 289, 309, 340.
Ștefan Lăcustă, domn al Moldovei (1538–1540): 426, 432, 436, 439, 442, 444–447, 451, 481.
Ștefan Mailath, voievod al Transilvaniei (1534–1540): 421, 423, 434, 435, 439, 447, 448, 506, 507.
Ştefan Mâzgă, v. *Sava Mâzgă*.
Ștefan Rareș, domn al Moldovei (1551–1552): 48, 170, 261, 407, 452–457, 463, 464, 669, 748.
Ștefan Răzvan, domn al Moldovei (1595): 226, 604; monede emise în vremea lui ~: 107.
Ștefan Surdul, domn al Țării Românești (1591–1592): 499, 501.
Ștefan Tvrtko I, ban în Bosnia (1353–1391), ulterior rege (din 1377): 280.
Ștefănescu Melchisedec (1823–1892), episcop și istoric: 4, 25.
Ștefănescu, Ștefan, istoric: VII.
Ștefănești, comună <jud. Botoșani>: 73, 382, 442, 463.
Ștefăniță (*Ștefan cel Tânăr*), domn al Moldovei (1517–1527): 11, 187, 189, 420, 428–432, 463, 464, 481, 503, 660, 760: monede emise în vremea lui ~: 106, 107.
Ștefeni <pe Neajlov>; lupta de la ~: 417.
Ștefulescu, Alexandru, institutor: 10.
Știbor de Știboricz, voievod al Transilvaniei (1395–1401, 1410–1414): 245, 285, 287.
Știrbei Cernica, mare vornic: 255.
Șumuleu, mănăstire <jud. Harghita>: 177.

Talabă, pârcălab: 432.
Tabla Buţii, cetate: 235.
Tanger, oraş <Maroc>: 538.
Tappe, E.D., istoric englez: 18.
Taranowski, Andrei, nobil şi diplomat polon: 50.
Tarasie, episcop al Vadului (1546–c. 1549): 371, 451.
Tarnowski (*Tarnovius*), *Jan*, castelan al Cracoviei: 458; palatin al Galiţiei: 436, 441.
Taurinus Stephan (Stieröchsel) (c. 1485–1519), umanist, prepozit de Alba Iulia: 21.
Tazlău, comună <jud. Neamţ>; biserica din ~: 73, 779.
Tălmaciu, cetate <jud. Sibiu>: 95, 137, 245, 623.
Tămăşeni, comună <jud. Neamţ>; lupta de la ~: 326.
Tărăsăuţi, sat <Ucraina>; lupta de la ~: 431, 437.
Tăşnad, oraş <jud. Satu Mare>: 154.
Tătărăi, sat <jud. Pahova>: 61.
Tătârlaua, sat <jud. Alba>; biserica evanghelică din ~: 762.
Tăutu, familia: 748.
Tăutu, Ioan (?–1511), logofăt: 258, 395, 427, 722, 759.
Tâmbureşti, sat <jud. Dolj>: 120.
Tânganu, mănăstire <jud. Ilfov>: 257.
Târgovişte, oraş <jud. Dâmboviţa>: 5, 9, 15, 69, 73, 76–78, 84, 85, 90, 91, 98, 178, 221, 239, 254, 255, 345, 357–359, 362, 384, 419, 433, 439, 462, 483, 486, 487, 496, 498, 602, 604, 610–612, 614, 615, 618, 653, 665, 684, 693, 700, 709, 713, 716, 720; biserica cu hramul Sf. Vineri din ~: 717; biserica cu hramul Adormirea (Domnească) din ~: 496; catedrala mitropolitană cu hramul Înălţarea Domnului sau Ispas din ~: 255, 416: curtea domnească de la ~: 496; lupta de la ~: 417; monetăria din ~: 106; Muzeul judeţean Dâmboviţa din ~: 5; săpăturile de la ~: 3; sediul mitropoliei: 250.
Târgşor, sat <jud. Prahova>: 72, 73, 96, 239, 257, 316, 431, 711; curtea domnească de la ~: 178; mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae din ~: 90.
Târgu de Floci, v. *Cetatea de Floci*.
Târgu Frumos, oraş <jud. Iaşi>: 73, 451.
Târgu Gilort, vechea denumire a oraşului Târgu Cărbuneşti <jud. Gorj>: 73.
Târgu Jiu, oraş <jud. Gorj>: 10, 11, 73, 74.
Târgu Lăpuşna, v. *Lăpuşna*.
Târgu Mureş, oraş <jud. Mureş>: 78, 79, 81, 508, 512, 520, 705; dieta de la ~: 247, 513.
Târgu Neamţ, oraş <jud. Neamţ>: 73, 294, 369.
Târgu Piatra, v. *Piatra Neamţ*.
Târgu Putna, v. *Putna*.
Târgu Trotuş, comună <jud. Bacău>: 73, 369; ocnele de sare de la ~: 69.
Târgul Baia, v. *Baia*.
Târnava, comitat: 176.
Târnava Mare, râu: 338.
Târnovo, oraş <Bulgaria>: 283, 607, 616–618; Patriarhia bulgară de ~: 252, 661, 664; Ţaratul bulgar de ~: 38, 39, 277, 278, 531.
Teaca, sat <jud. Bistriţa-Năsăud>: 85.
Tecuci, oraş <jud. Galaţi>: 73, 476, 499; ţinutul ~: 197, 319.
Teiuş, oraş <jud. Alba>: 517.
Tekfürgölu, raia: 577, 578, 580, 581.
Teleajen, cetate <jud. Prahova>: 235.
Teleajen, râu: 95, 98, 622, 635.
Telega, comună <jud. Prahova>: 69.
Telegd, v. *Odorhei*.
Telegdi Ştefan, vistier: 147.
Teleki, familie nobiliară din Transilvania; domeniul ~: 13.
Teléki József (1790–1855), om politic şi istoric maghiar: 12.
Teleorman, judeţ: 235, 417, 567, 699.
Teoctist, mitropolit al Moldovei (c. 1453–1478): 364, 371.
Teoctist al II-lea, mitropolit al Moldovei (1508–1528): 669, 774.
Teodor, boier pribeag: 488.
Teodor, mitropolit al Vicinei (a. 1285–p. 1292): 250.
Teodorescu, Dem. G. (1849–1900), folclorist: 27.
Teodosie, ban: 484.
Teodosie, domn al Ţării Româneşti (1521–1522): 19, 415–417, 532.
Teodosie, egumenul mănăstirii Neamţ, ulterior episcop de Rădăuţi (1530–1550): 663.
Teodosie logofăt, v. *Rudeanu, Teodosie*.
Teodosie, mitropolit al Moldovei, numit de Patriarhia din Constantinopol (c. 1386–1391): 252.
Teofan al II-lea, mitropolit al Moldovei (1564–1572, 1578–1581 şi 1582–c. 1588): 61.
Teofana, fiica lui Alexandru Lăpuşneanu: 748.
Teofil, episcop de Râmnic (c. 1591–c. 1601): 260, 601.
Teolept I (Theoleptos), patriarh al Constantinopolului (1513–1522): 414, 415, 665, 672.
Termopile, defileu; lupta de la ~: 605.
Teutsch, Georg Daniel (1817–1893), istoric: 12.
Thallóczi, familie: 341.
Theodor, v. *Bubuiog Toader*.
Thessalia: 283.
Thessalonic (Salonic) <Grecia>: 279, 281, 304, 346.
Thomas, pictor din Cluj: 758.
Thou (*Thuanus*), *J. Aug. de*, istoric francez: 24.
Thuróczi Ioan, cronicar maghiar (din sec. XV): 23, 231, 291.
Tigheci, ţinut: 113, 197, 567.
Tighina, cetate <azi Bender, Rep. Moldova>: 73, 425, 442, 443, 445, 446, 450, 468, 479, 543, 566, 570, 571, 573–576, 582; raiaua ~: 442, 576, 577.
Timiş, comitat: 12, 183, 184, 199, 243, 307, 504, 512, 515; judeţ: 265.
Timişoara, oraş <jud. Timiş>: 13, 15, 78, 79, 86, 149, 151, 284, 285, 288, 341, 434, 482, 495, 512, 513, 519, 521, 522, 543, 575, 576, 578, 610, 755;

Banatul de ~: 538, 561; cetatea ~: 151, 574; dieta de la ~: 139, 243; pașalâcul de ~: 571, 572, 574, 576–579, 581, 582.
Timur Lenk, conducător mongol (1336–1405): 38, 39, 287, 288, 376.
Tink, Martin, argintar din Brașov: 775.
Tinódi Lantos Sebastyén (1510–1556), cronicar maghiar: 21.
Tirnavia (Trnavia), oraș <Slovacia>; dieta de la ~: 509.
Tirol: 477, 478, 758.
Tisa, râu: 148, 149, 155, 449, 482, 574, 581.
Tismana, mănăstire <jud. Gorj>: 58, 66, 68, 116, 118, 120, 121, 131, 252, 255, 258, 259, 282, 288, 305, 496, 664, 716, 719, 720, 759, 766, 769, 771, 772, 775.
Tocilescu, Grigore (1850–1909), istoric, arheolog și folclorist: 4, 11, 27.
Tohan, sat <jud. Brașov>: 80.
Tokaj, oraș <Ungaria>: 636; victoria de la ~: 433, 504.
Toma, ban: 424; mare logofăt: 447.
Toma cel Mare, țăran din Sic: 144.
Tomori Paul (1475–1526), arhiepiscop, comandant în 1514: 149.
Tomșa, Ștefan, domn al Moldovei (1563–1564): 455, 461, 462, 481, 547.
Topkapî, palat <Istanbul>: 544.
Toplița, râu: 281.
Török Bálint (?–1551), aristocrat ungur, desemnat la conducerea Ungariei, împreună cu P. Petrović și Gh. Martinuzzi pe timpul minoratului lui Ioan Sigismund: 508.
Török Valentin, comite de Timișoara: 434.
Torontal, comitat: 243.
Toruń, oraș <Polonia>; pacea de la ~: 101, 299, 365.
Torzello, Giovanni (Zanachi), dregător la curtea bizantină: 311, 344.
Toscana, ducat italian: 53, 596, 604.
Totoiu, I., istoric: 25.
Trabzon, v. *Trapezunt*.
Traian (*Marcus Ulpius Traianus*), împărat roman (98–117): 651.
Transalpina, v. *Țara Românească*.
Transilvania: *passim*.
Transilvania, revistă: 13.
Trapezunt, cetate pe coasta de sud a Mării Negre <azi Trabzon, Turcia>: 99, 357, 375, 376, 582.
Trascău, munți: 70, 151.
Transoxiana, regiune între Amu-Daria și Sâr-Daria: 538.
Trembowla, târg din Pocuția <azi Terebovla, Ucraina>: 441; cetatea ~: 396.
Tricolici, vornic: 9, 659.
Trifăilă, pretendent la tronul Moldovei (1514): 233, 427.
Tripoli, oraș <Siria>: 498, 582.
Trittheim (*Trithemius*), *Johann* (1462–1513), cronicar german: 279.
Trotuș, târg <azi Târgu Trotuș, jud. Bacău>: 91; ținutul ~: 197.
Trotușan, Gavriil (?–1541), logofăt: 258, 432, 442, 446, 727.
Tudor, fiul lui Radu din Drăgoești: 498.
Tudor, mare logofăt: 424; postelnic: 488; vistier: 775.
Tudora, mama lui Mihai Viteazul: 492, 597.
Tugomir (Thobermur), boier muntean, participant la conciliul de la Constanța: 300.
Tulcea, oraș <jud. Tulcea>: 97, 577, 661.
Tulgheș, trecătoare: 98.
Tunis, oraș <Tunisia>: 46, 538.
Turcia, v. *Imperiul otoman*.
Turda, oraș <jud. Cluj>: 78, 79, 87, 145, 151, 152, 176, 181–183, 198, 228, 247, 519, 521, 635, 637, 639; dieta de la ~: 448, 450, 490, 508, 509, 515, 516; ocnele de sare de la ~: 69; comitatul ~: 176; ~ Veche; biserica reformată din ~: 737.
Turdeanu, Emil (1911–2001), istoric al culturii: 671.
Turnu, cetate la vărsarea Oltului în Dunăre, în apropierea orașului Turnu Măgurele: 40, 189, 235, 285, 290, 305, 357, 439, 553, 582, 606; raia: 538, 543, 572, 574, 576, 578, 579.
Turnu Măgurele (Turnul de la Nicopole), oraș <jud. Teleorman>: 73, 358, 424, 700.
Turnu Roșu, trecătoare: 95, 342.
Turnu Severin, oraș <azi Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți>: 285; săpăturile de la ~: 3; monetăria de la ~: 104.
Turtucaia, oraș <azi Tutrakan, Bulgaria>: 357, 601.
Turturea, paharnic: 637.
Tuștea, sat <jud. Hunedoara>: 416.
Tutana, mănăstire <jud. Argeș>: 255.
Tutova, ținut: 185, 197, 231, 319.
Tvrtko I, v. *Ștefan Tvrtko*.
Tzigara Zotu, pârcălab de Hotin și mare spătar: 477; vistier: 258.
Tzympe, cetate: 531.

Țamblac, Grigore (c. 1367–1419/20), prelat și scriitor de origine bulgară, mitropolit de Kiev (1414–1418): 25, 253, 659, 663, 664.
Țamblac, Ioan Paleolog, diplomat, rudă cu Ștefan cel Mare: 384.
Țara Bârsei: 32, 96, 106, 141, 203, 261, 265, 295, 328, 337, 353, 354, 434, 703, 707, 708.
Țara de Jos și Țara de Sus, v. *Moldova*.
Țara Făgărașului: 4, 13, 26, 138, 146, 154, 167, 199, 261; v. și *Făgăraș*.
Țara Hațegului: 4, 15, 138, 337, 338, 729; v. și *Hațeg*.
Țara Leșească, v. *Polonia*.
Țara Maramureșului: 4; v. și *Maramureș*.
Țara Oașului: 138.
Țara Românească: *passim*.
Țara Sârbească, v. *Serbia*.
Țara Șepenițului: 319, 320.
Țara Tătărească: 304, 388.
Țara Turcească, v. *Imperiul otoman*.
Țara Ungurească, v. *Ungaria*.
Țaratul bulgar: 38, 531; v. și *Bulgaria*.
Țaratul sârb: 36, 38, 531; v. și *Serbia*.
Țaratul vlaho-bulgar: 32.
Țarigrad, v. *Constantinopol*.

Țările de Jos: 44, 46, 95.
Țețina (Țețin), cetate <azi Ucraina>: 235, 324; ținutul (v. și *Țara Șepenițului*) -: 197, 319.
Țigănești, sat <jud. Buzău>: 496.
Țigău, sat <jud. Bistrița-Năsăud>; biserica reformată din -: 722.
Țopa (Ceapă), pârcălab de Roman: 473.
Țuțora, comună <jud. Iași>: 477; Podul de la-: 455.

Ucea, comună <jud. Brașov>: 146, 147.
Ucraina: 37, 46, 47, 66, 98, 441, 676.
Udrea, mare spătar: 487; ban: 622, 635.
Udriște din Mărgineni, mare vistier: 484.
Uglieša, Iovan, despot sârb (1365–1371) din Macedonia orientală: 277.
Ugocsa, comitat în nord-vestul Partium-ului <azi Ucraina>: 145, 184, 515.
Ujlaki, familie nobiliară maghiară: 340.
Ulrich, pietrar din Brașov: 745.
Ungaria: 5, 11–13, 16, 23, 31–42, 44, 48, 64, 66, 78, 93, 95, 101, 102, 106, 119, 132, 135, 140, 143, 146, 147, 153, 170, 176, 177, 181, 182, 187, 189, 191, 201, 214, 228, 232, 235, 250, 252, 254, 275, 277, 278, 281, 283, 285, 286, 288, 291, 293–295, 299, 300, 304, 307, 309, 310, 312–315, 324, 325, 337, 338, 340, 341, 343, 346–349, 352–354, 356–358, 361, 362, 366–371, 376–382, 385, 387–394, 396–398, 408, 411–414, 416–418, 420, 423, 427, 430–433, 435–437, 439, 440, 445, 448, 450, 451, 453, 454, 462, 466, 477, 503, 504, 506–509, 512, 523, 531–534, 537, 538, 541, 543, 561, 562, 573, 574, 576, 602, 612–615, 653, 656, 670, 671, 676, 738, 741, 746, 755; - *apuseană*: 46; - *superioară*: 184; - *de Jos*: 339; transformarea - în pașalâc: 43, 44, 47, 448, 506, 570, 573.
Ungnad David, comisar imperial: 635.
Ungrovlahia, v. *Țara Românească*.
Unguraș (Bálványos), cetate <jud. Cluj>: 245, 433, 434, 440, 506.
Uniunea polono-lituaniană: 391.
Universitatea săsească, comunitate a sașilor: 146, 203, 229, 512, 515.
Unrest, Jakob, istoric austriac: 23.
Urban al V-lea, papă (1362–1370): 291; scrisoarea lui - către Vladislav I Vlaicu: 277.
Ureche, Grigore (c. 1590–1647), cronicar: 19, 20, 23, 132, 188, 192, 196, 221, 232, 239, 290, 296, 318, 324, 378, 383, 388, 396, 417, 428, 430, 442, 450, 453, 464, 472–474, 478, 557, 593, 667, 703.
Uric, tatăl lui Gavriil: 765.
Urlat Dragoș, pârcălab de Tutova: 197.
U.R.S.S.: 18.
Ursu, protopop din Iași: 663.
Ursu, Ioan (1875–1925), istoric: 24.
Urudj, cronicar otoman: 22.
Uzun Hassan (Zucha-Zan), conducător (1453–1478) al statului Akkoyunlu din Asia Centrală: 376, 377, 379, 380, 385.

Vad, mănăstire <jud. Cluj>: 730; episcopia -: 177, 451.
Vadu, sat <jud. Constanța>: 97.
Vadu Crișului, sat <jud. Bihor>: 214.
Valachica, revistă: 15.
Valahia, v. *Țara Românească*.
Valahia Mare, v. *Moldova* și *Țara Românească*.
Valea, schit <jud. Argeș>: 255, 720.
Valea, sat în Banat: 728; biserica din -: 728.
Valea Albă, lupta de la -, v. *Războieni*.
Valea Rodnei: 433.
Valea Viilor, sat <jud. Bistrița-Năsăud>: 713.
Valentinus, pictor din Sighișoara: 757.
Vallarga, Adorno Marietta (Mărioara), mătușa lui Mihnea: 478, 493, 498.
Várdai Francisc, episcop al Transilvaniei (1514–1524), umanist: 150, 773.
Varlaam, mitropolit al Moldovei (1632–1653): 663.
Varlaam, mitropolit al Țării Românești (c. 1534–1544): 220.
Varna, oraș <Bulgaria>: 345, 441; lupta de la -: 313, 323, 345, 533; raiaua -: 581.
Varșovia, oraș <Polonia>: 23, 464.
Vartic, Petru, hatman: 189; portar al Sucevei: 447, 452.
Vasile, cneaz moscovit, fiul lui Dmitri al II-lea Donskoi: 292.
Vasile, fiul Sofiei Paleolog: 393.
Vasile al II-lea „Bulgaroctonul", împărat bizantin (976–1025): 31.
Vasile al III-lea, mare cneaz al Moscovei (1505–1533): 434.
Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634–1653, 1653): 25, 659, 666.
Vaslui, oraș <jud. Vaslui>: 73, 320, 364, 373, 378, 428, 710; curtea domnească de la -: 178, 294; lupta de la - (Podul Înalt): 233, 378, 379, 381; marea adunare a țării de la -: 328, 329; săpăturile de la -: 3; ținutul -: 197, 319.
Vașcău, oraș <jud. Bihor>: 70.
Vatican; biblioteca -: 663.
Vaț (Vác), oraș <Ungaria>; episcopia -: 612.
Văcărești, sat <azi înglobat în municipiul București>: 481.
Vărădia, mănăstire <jud. Caraș-Severin>: 265.
Vărzărești, mănăstire <Rep. Moldova>: 258.
Vătășianu, Virgil I. (1902–1993), istoric de artă: VII.
Vâlcea, boier: 323.
Vâlcea, județ: 196, 255, 257, 411, 497, 759, 776.
Vâlcea, pârcălab al cetății Crăciuna: 387.
Vâlcea (Vâlcele), sat <jud. Bacău>: 659.

Vâlsan, fiul lui Danciu: 500.
Vâlsan, logofăt: 422, 423.
Vârtosu, Emil (1902–1977), istoric: 6, 13.
Velbužd, numele medieval al orașului Kystendil <Bulgaria>: 283; bătălia de la ~: 38.
Veli aga, comandant otoman: 522.
Velica, fiica lui Ivan Norocea: 476, 499.
Velica, fiica lui Petru Șchiopul, soția lui Fabio Genga: 492.
Venelin, Iuri, istoric rus: 10.
Veneția, oraș-stat <Italia>: 16, 17, 41, 44, 45, 50, 64, 101, 106, 147, 279, 343, 357, 360–362, 370, 376, 379, 381–386, 389, 414, 440, 444, 470, 473, 477, 478, 493, 496, 498, 504, 516, 564, 617, 663, 679.
Venus, divinitate: 651.
Verancsics, Anton (1504–1573), umanist, prelat și diplomat dalmat: 23, 66, 239, 341, 435, 502.
Verbia, sat <azi Recia-Verbia, jud. Botoșani>; lupta de la ~: 459.
Veress Endre (1868–1953), istoric ungur: 13, 18.
Vicina, cetate pe cursul Dunării, încă neidentificată: 104; arhiepiscopia ~: 250.
Vidin, oraș <Bulgaria>: 98, 106, 276, 277, 282, 342, 357, 410, 554, 576, 581, 606, 616, 617, 749; Țaratul bulgar de la ~: 38, 276, 282, 287, 531; victoria de lângă ~: 308.
Viena, oraș <Austria>: 5, 7, 11, 17, 45, 48, 49, 102, 389, 421, 433, 449, 487, 493, 505, 514, 517, 519, 534, 540, 543, 573, 618, 636, 660, 745; biserica minoriților din Alserstrasse: 745; Cronica pictată de la ~: 231; hanul „La Cerbul de Aur“ (Beim Guldenen Hirschen): 636; Poarta Carintiei (Kartner Tor): 636.
Vieroș, mănăstire <jud. Argeș>: 131, 255, 496, 748.
Viforâta, sat <jud. Dâmbovița>; biserica din ~: 255.
Viișoara, sat <jud. Argeș>: 422; lupta de la ~: 421.
Vilnius, oraș <Lituania>; dieta de la ~: 454; tratatul de la ~: 429.
Vincencius Cibiniensis, pictor din Transilvania: 762.
Vintilă, cneaz: 120.
Vintilă, clucer: 501, 620.
Vintilă, fiul lui Calotă: 120.
Vintilă, fiul lui Pătrașcu cel Bun: 468.
Vintilă din Cornățeni, mare vistier: 485.
Vinț, castel <jud. Alba>: 177, 480, 511.
Vințu de Jos, comună <jud. Alba>: 146.
Visconti, Filippo-Maria, duce de Milano (1412–1447): 340.
Visconti, Pietro, genovez: 7.
Višegrád, cetate <Ungaria>: 341, 350.
Vistula, fluviu: 299, 329.
Vișa, soția jupanului Bâlea: 753.
Vișana, fiica lui Matei din Caracal, soția jupanului Oxotie: 195.
Vișina, mănăstire <jud. Gorj>: 254, 716.
Vitold, cneaz al Lituaniei (1384–1430): 35, 293, 294, 297, 298, 300–302, 318.
Vitold Teodor, boier, ctitorul bisericii din Lujeni: 722.
Vitus, sculptor și pictor: 415.
Vlad, clucer: 255; mare comis: 487; mare stolnic: 487; pârcălab de Hotin: 432, 436.
Vlad, fiul lui Miloș, nepotul lui Petru Șchiopul: 476, 477, 492, 499, 556, 557.
Vlad, fiul lui Petru Șchiopul: 499.
Vlad, fratele lui Pătrașcu cel Bun: 490.
Vlad I (Uzurpatorul), domn al Țării Românești (1396): 104, 284, 285, 287.
Vlad Călugărul, domn al Țării Românești (1482–1495): 128, 255, 265, 353, 387, 388, 410, 411, 484, 488.
Vlad Dracul, domn al Țării Românești (1436–1442, 1443–1447): 40, 58, 309–314, 316, 318, 321–324, 338, 342–344, 349, 350, 358, 708; monede emise în vremea lui ~: 106; relațiile lui ~ cu Imperiul otoman: 312–314, 345; relațiile lui ~ cu Iancu de Hunedoara: 314; titlul lui ~: 311.
Vlad Înecatul, domn al Țării Românești (1530–1532): 255, 421, 422, 435, 438.
Vlad Țepeș, domn al Țării Românești (1448, 1456–1462, 1476–1477): V, 19–21, 40, 170, 171, 174, 178, 189, 231, 232, 255, 303, 307, 311, 313–316, 318, 329, 345, 346, 348–352, 356–359, 361–363, 366, 368, 384, 385, 412, 478, 484, 486, 493, 656, 670, 700; atacul de noapte condus de ~: 359; faima lui ~: 362, 363; monede emise în vremea lui ~: 106; politica internă a lui ~: 350, 352; relațiile lui ~ cu Transilvania: 353, 354, 356; relațiile lui ~ cu Imperiul otoman: 356–359.
Vlad Vintilă de la Slatina, domn al Țării Românești (1532–1535): 170, 171, 220, 255, 410, 421–423, 439, 468, 506, 779.
Vladimir, v. *Fladmer*.
Vladislav, clucer: 482.
Vladislav, jupan: 753.
Vladislav I (*cel Scurt*) *Lokietek*, rege al Poloniei (1320–1333): 35.
Vladislav I Iagiełło, rege al Ungariei (1440–1444) și rege al Poloniei, ca Vladislav al III-lea (1434–1444): 319, 341.
Vladislav al II-lea Iagiełło (*cel Tânăr*), rege al Boemiei și Ungariei (1490–1516): 69, 146, 202, 281, 323, 391, 393, 394, 396, 397, 427, 676.
Vladislav al II-lea Iagiełło, mare cneaz al Lituaniei (1377–1381, 1382–1401) și rege al Poloniei (1386–1434): 35, 104, 292, 297, 298, 301, 302, 318–320, 324, 341, 343, 345.
Vladislav I Vlaicu, domn al Țării Românești (1364–c. 1377): 104, 116, 175, 206, 231, 250, 254, 265, 274–278, 715, 744, 749, 766, 769; acordul din 1369 încheiat de ~ cu Ludovic I: 277; campania la sudul Dunării condusă de ~: 276,

277; danii făcute de ~: 124; monede emise în vremea lui ~: 102, 106; politica economică a lui ~: 275; titlul lui ~: 277; privilegiul acordat de ~ negustorilor: 275.
Vladislav al II-lea, domn al Țării Românești (1447–1448, 1448–1456): 167, 255, 314–316, 323, 328, 329, 346, 350, 352, 353, 411, 413, 665, 745; monede emise în vremea lui ~: 106, 315; relațiile lui ~ cu Iancu de Hunedoara: 315, 316, 345.
Vladislav al III-lea, domn al Țării Românești (1523, 1524, 1525): 131, 171, 418–420.
Vlaha, sat <jud. Cluj>; biserica romano-catolică din ~: 753.
Vlaicu, mare clucer: 121, 122, 496; mare logofăt: 424.
Vlaicu, tatăl Mariei (Oltea): 364.
Vlasiu, Marina, istoric : 25.
Vlastares, Matei; *Syntagma* lui ~: 219, 226, 660, 665.
Vlăduț (Vlad cel Tânăr), domn al Țării Românești (1510–1512): 19, 413, 414, 417, 421, 422.
Vodița, mănăstire <jud. Mehedinți>: 124, 231, 250, 254, 275, 288, 305, 664, 715; tip ~ II: 715, 716, 718, 720, 724, 729.
Vodna (Vodnăul), pârâu; lupta de la ~: 374.
Voica, soția lui Pătrașcu cel Bun: 498.
Voicu, jupan: 116.
Voicu, tatăl lui Iancu de Hunedoara: 338, 340, 704.
Voivodeni, sat <jud. Sălaj>: 144.
Voivodenii Mari, sat <azi unificat cu satul Voivodeni, jud. Brașov>; biserica din ~: 729.
Volga, fluviu: 36, 371; ~inferioară: 32, 36; v. și *Hanatul (Hoarda) de pe ~*.
Volovăț, comună <jud. Suceava>: 297, 320, 323, 328; biserica cu hramul Sf. Cruce din ~: 722.
Voroneț, mănăstire <jud. Suceava>: 90, 258, 749, 761, 775, 779.
Vospro-Kerci <Kerci, Ucraina> 253.
Vrancea, județ: 319; ținut: 113, 197.
Vranousis, Leandros (1922–1993), istoric grec: 671, 672.
Vrața (Vratsa, Vraca) <azi oraș, Bulgaria>: 617, 618.
Vukašin, despot, apoi rege (1365–1371): 277, 280.
Vuković, Božidar, tipograf sârb: 684.
Vulcănescu, Romulus (1912–1999), etnolog și scriitor: 27.

Walther, Baltasar, călător și diplomat silezian (sec. XVI–XVII): 19, 76.
Wapovski, Bernard, cronicar polon: 23.
Waskapu (Poarta de Fier), localizare neidentificată a luptei de pe Ialomița: 342.
Wasa, dinastie polonă: 43.
Waurin, Jehan de (?–1471), cronicar burgund: 24, 312, 314.
Waurin, Walerand de (?–1469), cronicar și cruciat burgund: 58, 233, 358, 700.
Wenczel, Gustav, istoric: 12.
Werböczi Ștefan (1458–1541), jurist, diplomat și om politic ungur: 150, 152, 229; *Tripartitul* lui ~: 26, 152, 153.
Werner, Georg, agent ferdinandist: 511.
Wiszniowiecki, familie de nobili lituanieni: 434.
Wisniowiecki, Dimitrie, cneaz polono-lituanian: 461.
Wisniowiecki, Teodor, unchiul lui Dimitrie Wisniowiecki, principe lituanian: 450, 461.
Wittenberg, oraș <Germania>: 515, 674.
Wittstock, H., autor sas: 434.
Wlodec, Matei, nobil polon: 456.
Worskla, râu (azi Ucraina); lupta de pe râul ~: 38, 294, 298.

Xenopol, Alexandru D. (1847–1920), istoric: 169, 285, 314.

York, dinastie engleză: 42.

Zagreb, oraș <Croația>: 340.
Zaharești, sat <jud. Suceava>; biserica cu hramul Sf. Dumitru din ~: 727, 728.
Zahariuc, Petronel, istoric: 15.
Zalău, oraș <jud. Sălaj>: 78, 79, 150, 154, 637.
Zamfira, fiica lui Moise Vodă: 521, 746.
Zamfira, fiica lui Petru Șchiopul: 492.
Zamfirescu, Dan, critic și istoric literar: 20, 671.
Zamoyski, Jan (1541–1605), hatman, ulterior cancelar al Poloniei (1576–1605): 50, 480, 607, 609, 611, 619, 620, 631, 633, 634.
Zamoyski, Stanislav, tatăl lui Jan Zamoyski: 456.
Zápolya, familie nobiliară maghiară din Transilvania: 47, 516.
Zápolya Ioan I, voievod al Transilvaniei (1510–1526) și rege al Ungariei (1526–1540): 148–151, 417–420, 423, 432–441, 444, 445, 447, 503–506, 508.
Zápolya Ioan al II-lea Sigismund, principe al Transilvaniei (1541–1551, 1556–1571): 24, 47–50, 155, 177, 178, 184, 447–449, 453, 458, 460, 471, 490, 506, 508–517, 625, 741, 746.
Zápolya Isabella, regină a Ungariei, soția lui Ioan I Zápolya, fiica regelui Sigismund I al Poloniei: 47, 49, 155, 156, 444, 448–450, 456, 458, 490, 491, 506–514, 746.
Zarand, comitat: 149, 153, 176, 183, 184, 199, 243, 261, 265, 504, 573, 625.
Zădăreni, sat <jud. Arad>: 149, 574.
Zănoaga, sat <jud. Dolj>: 131.
Zărnești, oraș <jud. Brașov>: 80.
Zemun (Semlin), oraș <Iugoslavia>: 348.
Zeta <azi Muntenegru>: 679.
Ziin Anca, participantă la revolta din 1382: 146.
Zimmerleben, castel: 477.
Zimmermann, Franz Josef (1850–1953), istoric: 12.

Zimnicea, oraș <jud. Teleorman>: 699.
Zips, comitat: 503, 507.
Zlatița (Vasilitza, Izlati) <în Bulgaria>: 343.
Zlatița, mănăstire <jud. Caraș-Severin>: 265.
Zlatna, oraș <jud. Alba>: 78; biserica cu hramul Adormirii din ~: 729, 752; exploatările de la ~: 71; minele de aur de la ~: 110.
Zografu, v. *Athos*.
Zosima, meșter din Moldova: 776.
Zotta, Sever (1874–1943), istoric: 469.
Zrinyi Nicolae (1508–1566), comandantul cetății Szigetvár: 514.

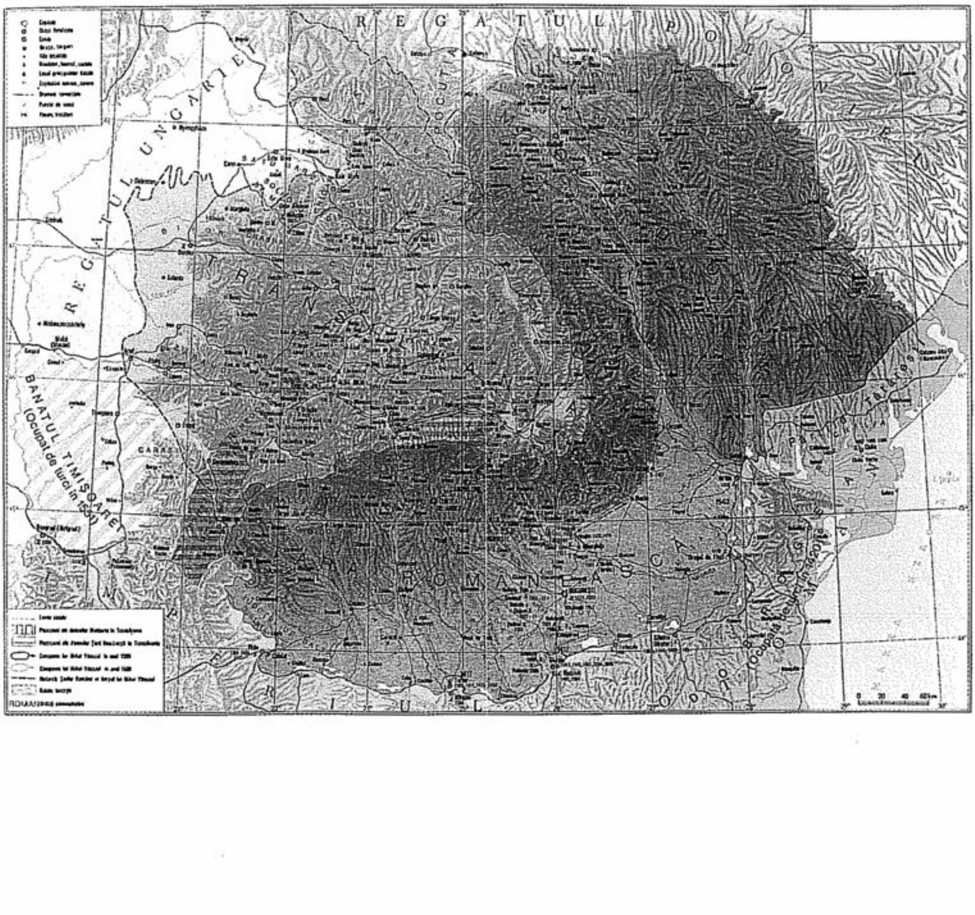
REGATUL POLONIEI
REGATUL UNGARIEI
BANATUL TIMIȘOAREI (Ocupat de turci în 1552)
TRANSILVANIA
ȚARA ROMÂNEASCĂ
IMPERIUL OTOMAN
BUCOVINA
CARAȘ
CRIȘANA

Pl. 1 Țările Române (sec. XIV–XVI).

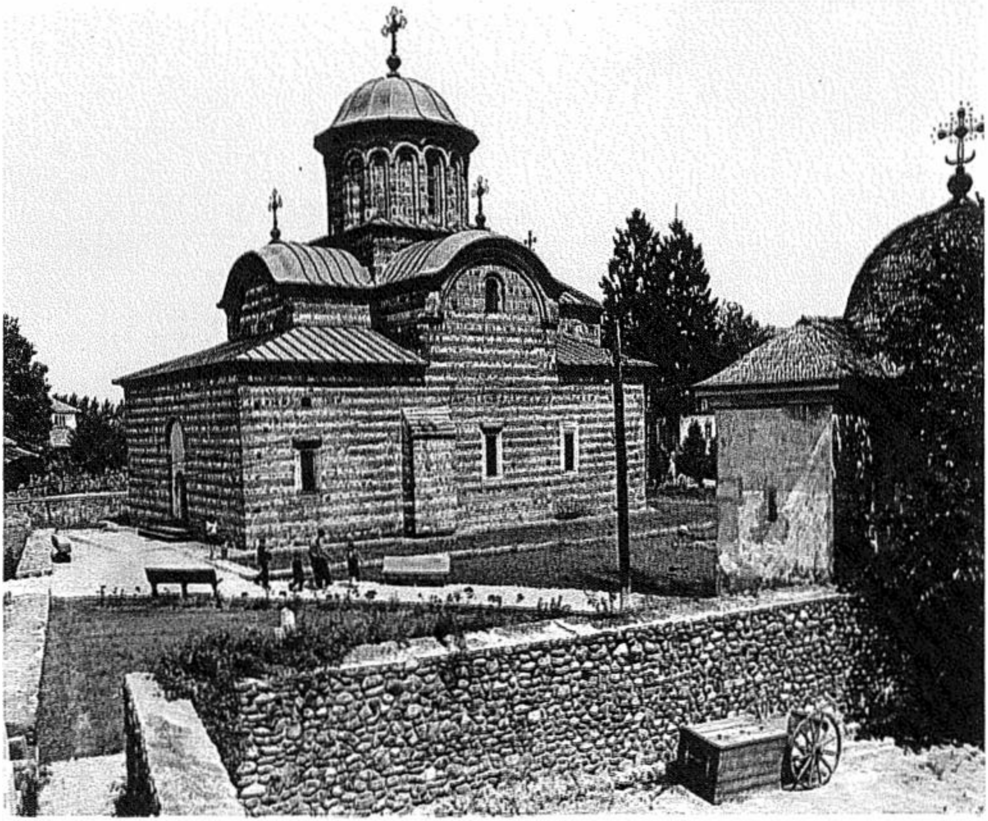

Pl. 2 Biserica Domnească *Sf. Nicolae* de la Curtea de Argeş, sec. XIV.

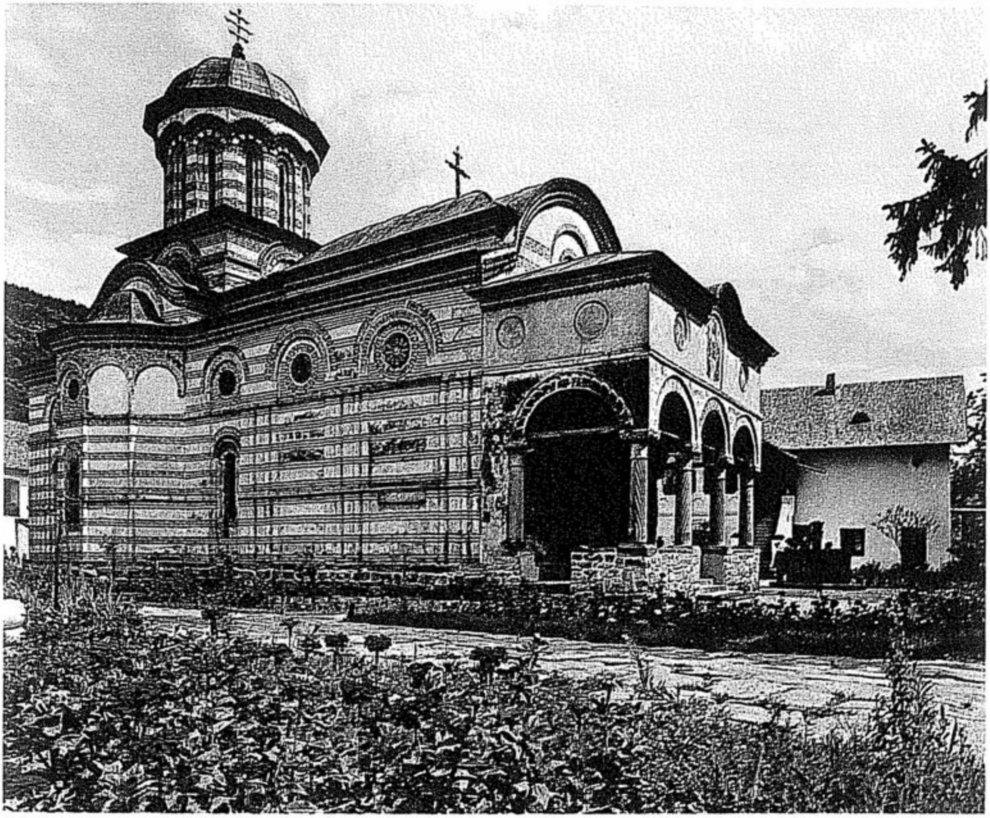

Pl. 3 Mănăstirea Cozia, sec. XIV.

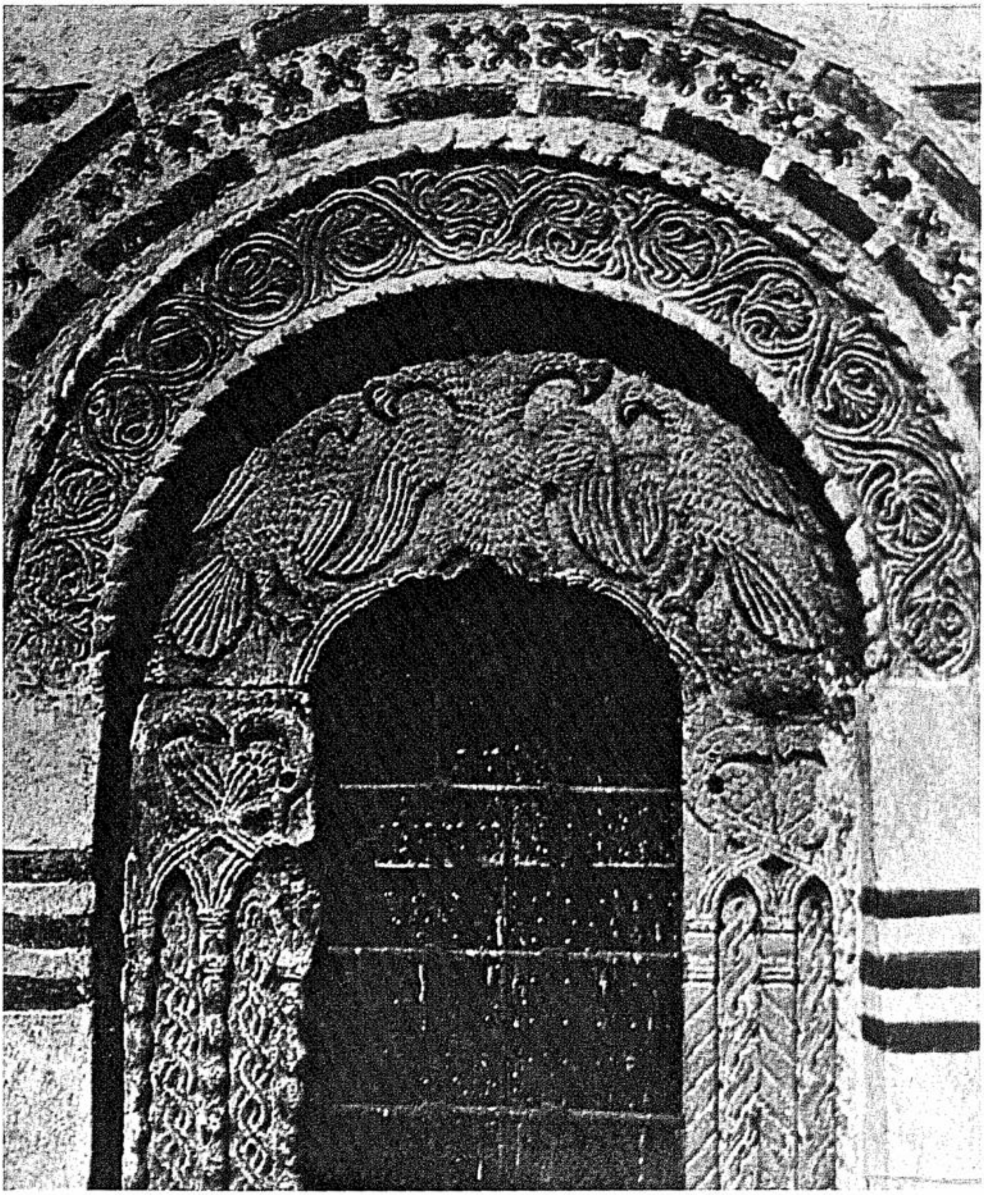

Pl. 4 Mănăstirea Cozia, sec. XIV. Detaliu de ancadrament de fereastră.

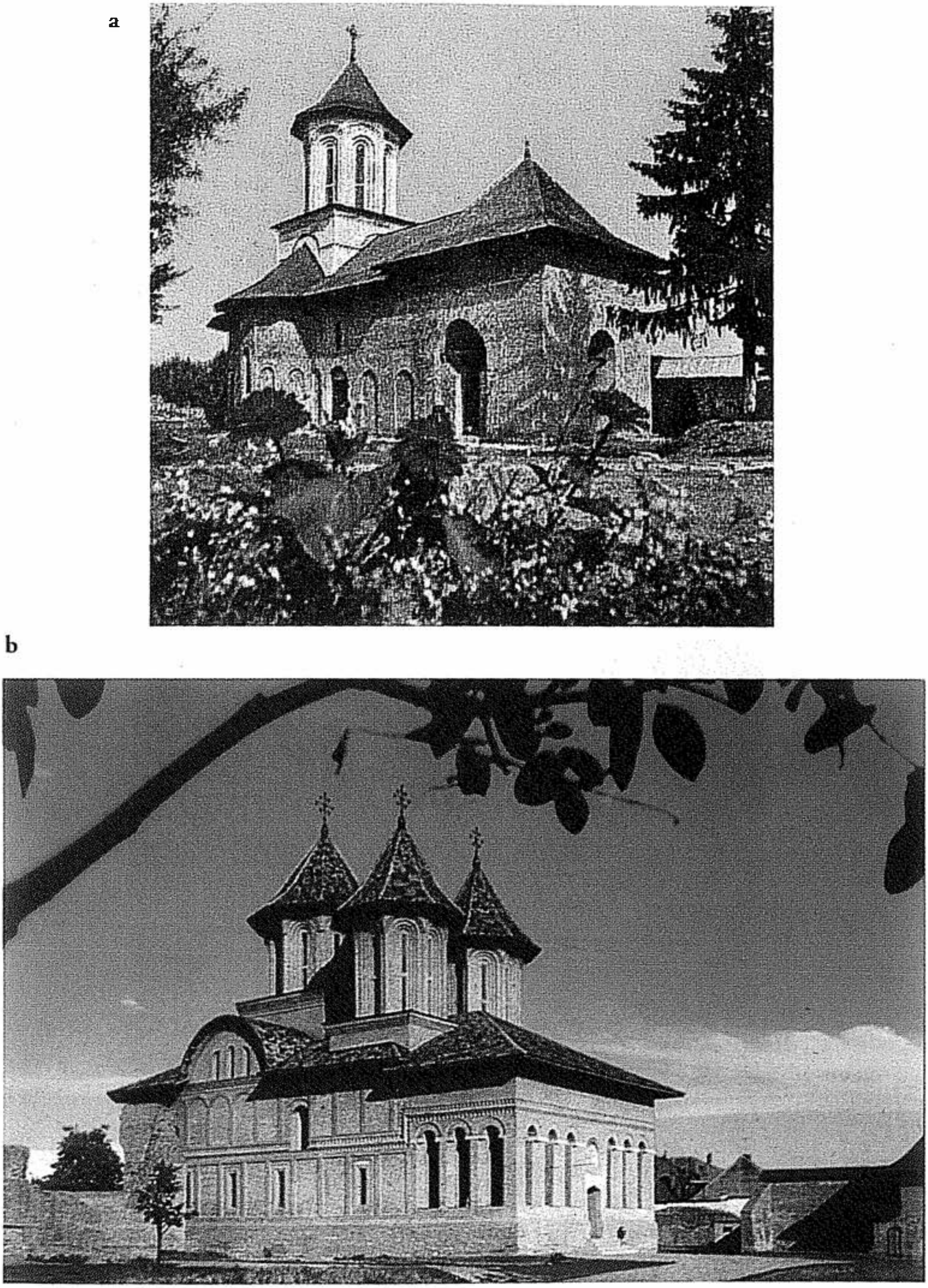

Pl. 5 Târgoviște: a) Biserica *Sf. Vineri*, sec. XV; b) Biserica Curții Domnești, 1503–1585.

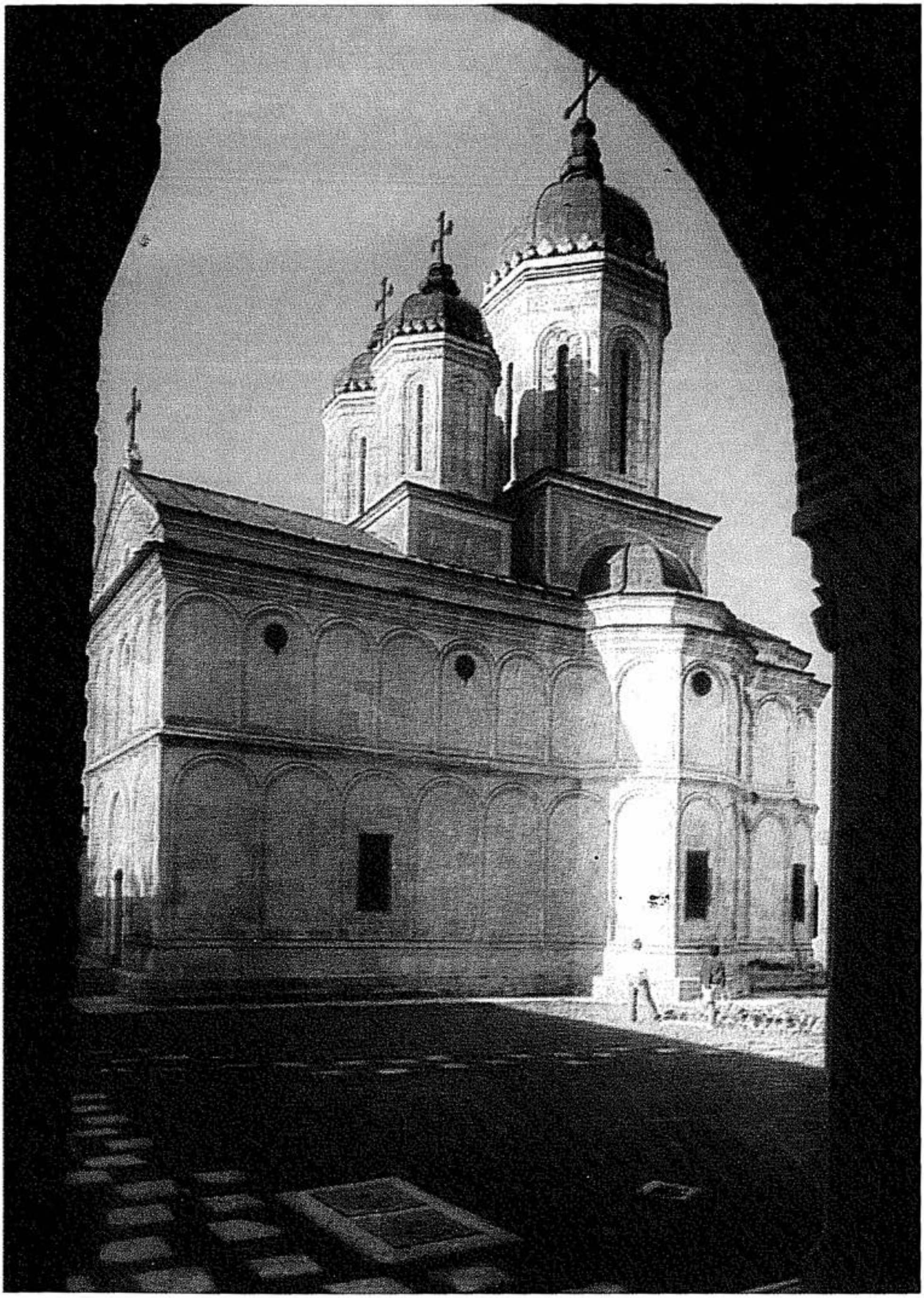

Pl. 6   Mănăstirea Dealu (1499–1501).

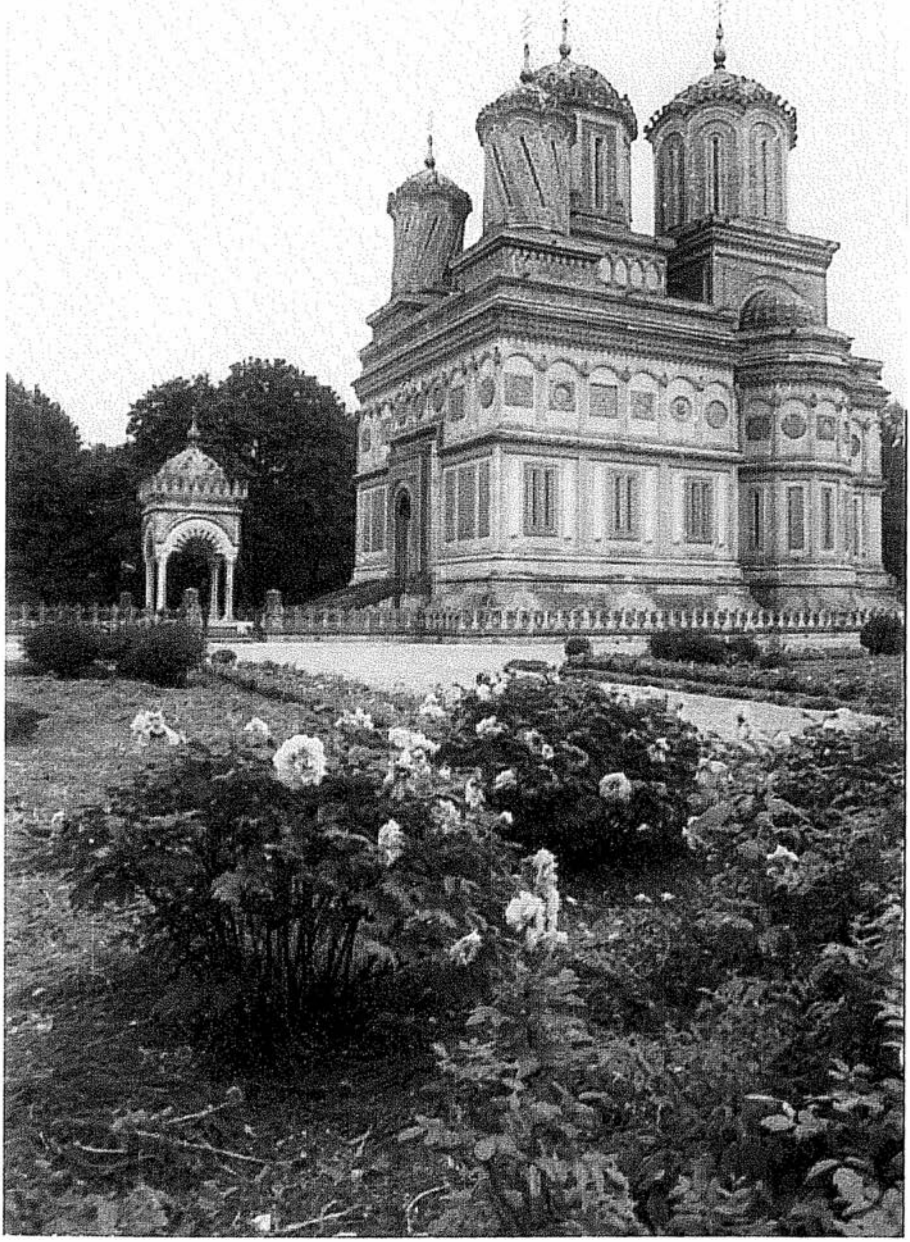

Pl. 7 Curtea de Argeș. Biserica episcopală, sec. XVI.

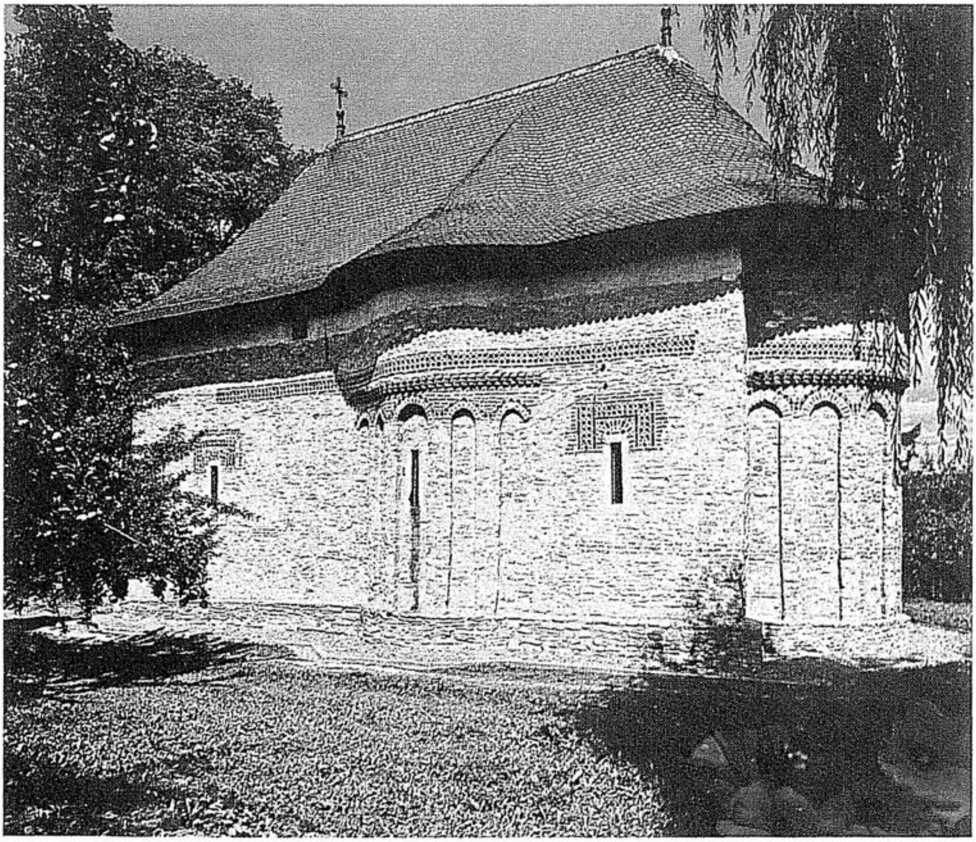

Pl. 8 Biserica *Sf. Treime* din Siret, ctitorie a lui Petru Mușat.

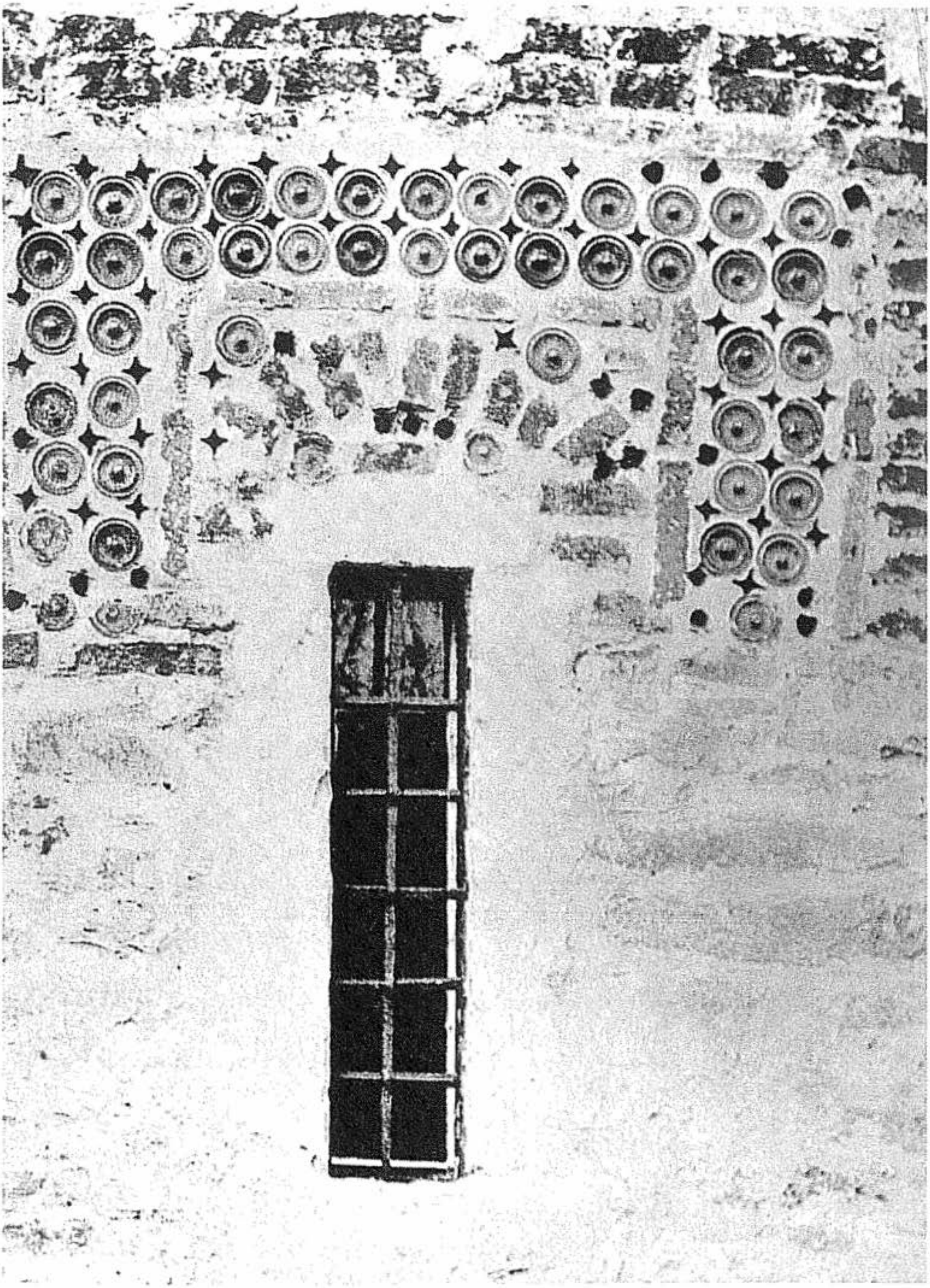

Pl. 9 Decor cu discuri și cărămizi smălțuite la fereastra de pe fațada de la sud a Bisericii *Sf. Treime* din Siret.

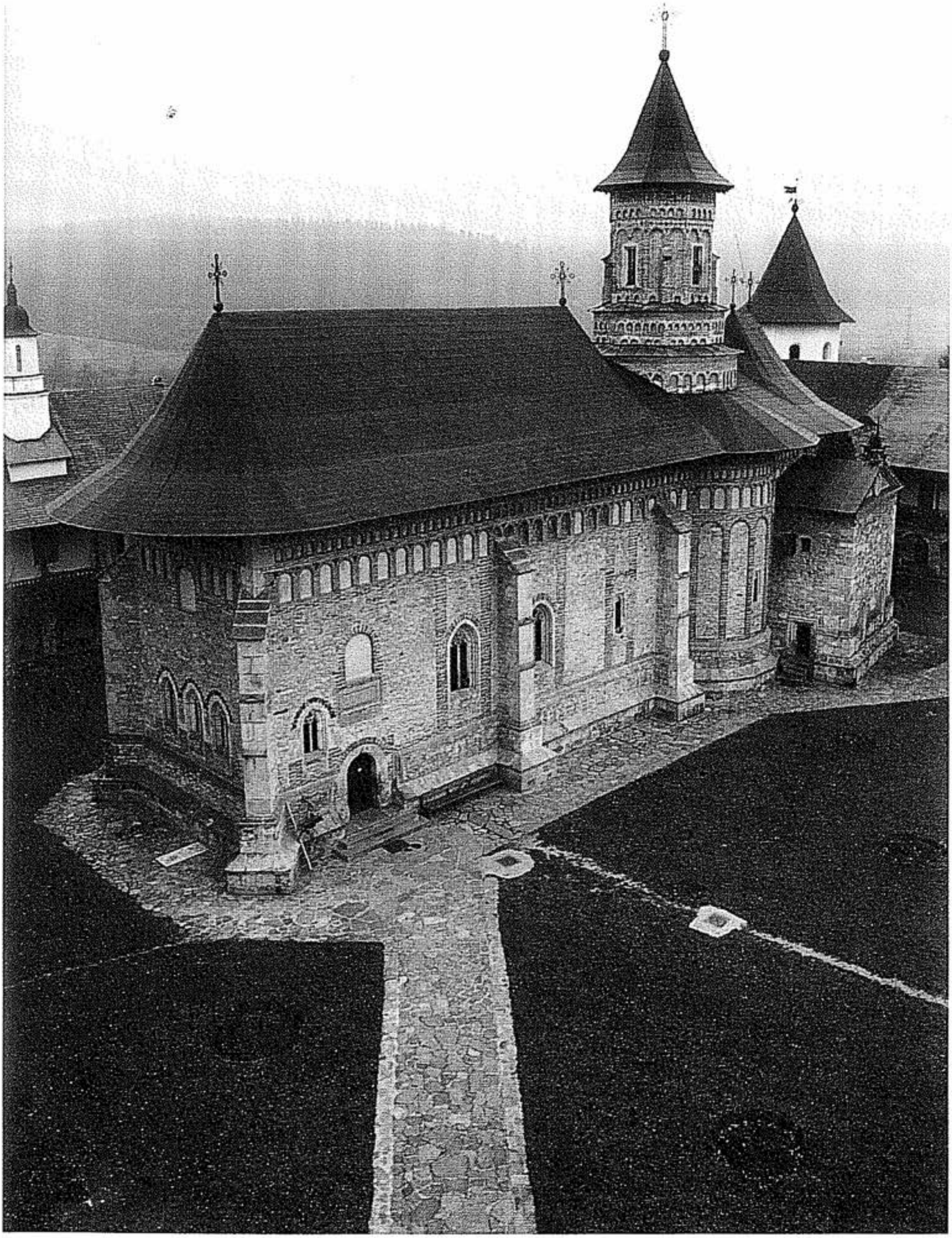

Pl. 10 Biserica Mănăstirii Neamț, sec. XV.

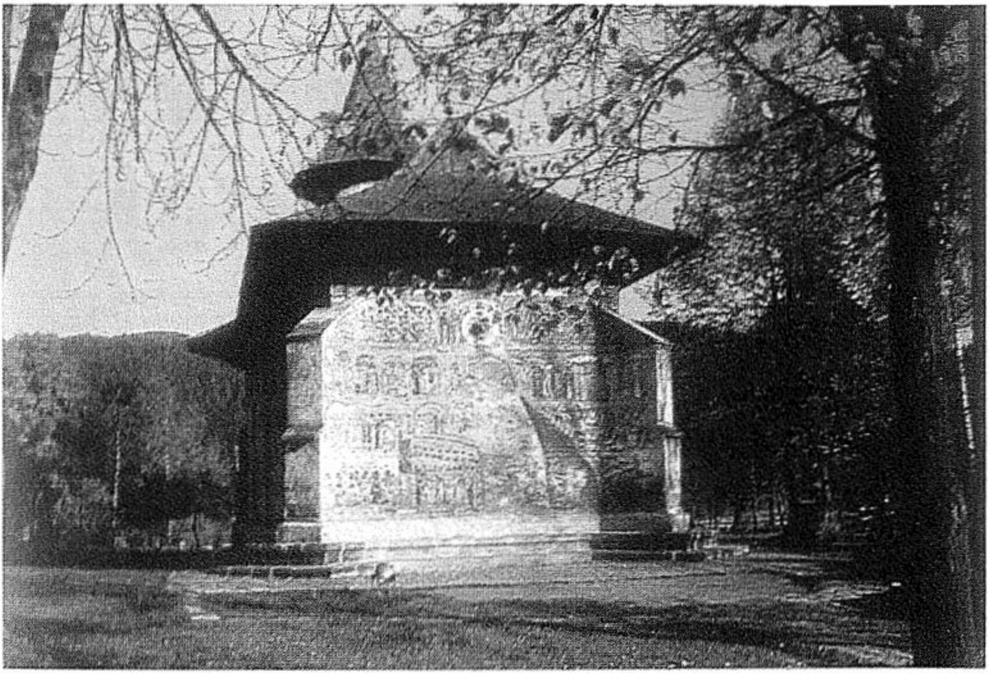

Pl. 11 Voroneț. Biserica mănăstirii. *Judecata de apoi.*

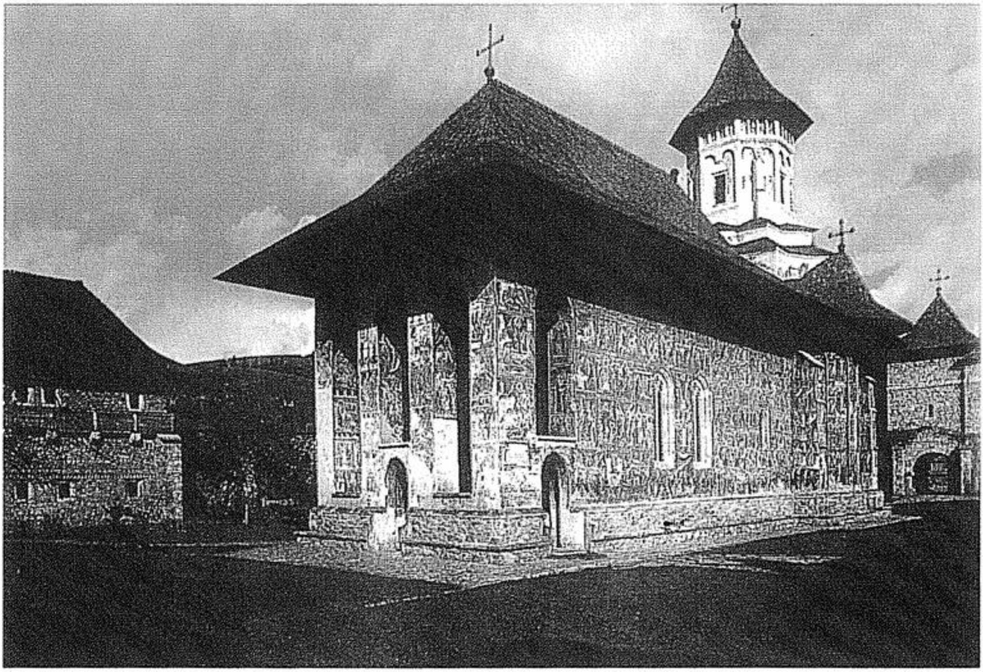

Pl. 12 Biserica mănăstirii Moldovița.

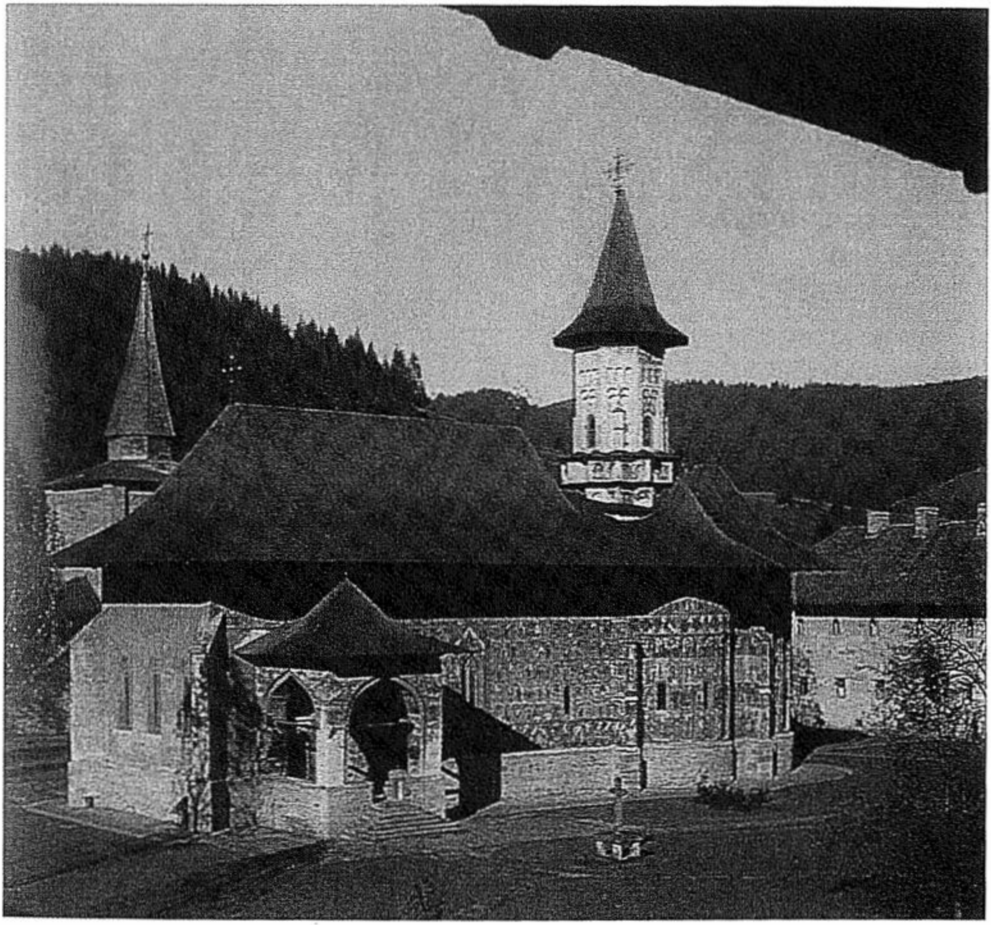

Pl. 13 Biserica mănăstirii Sucevița.

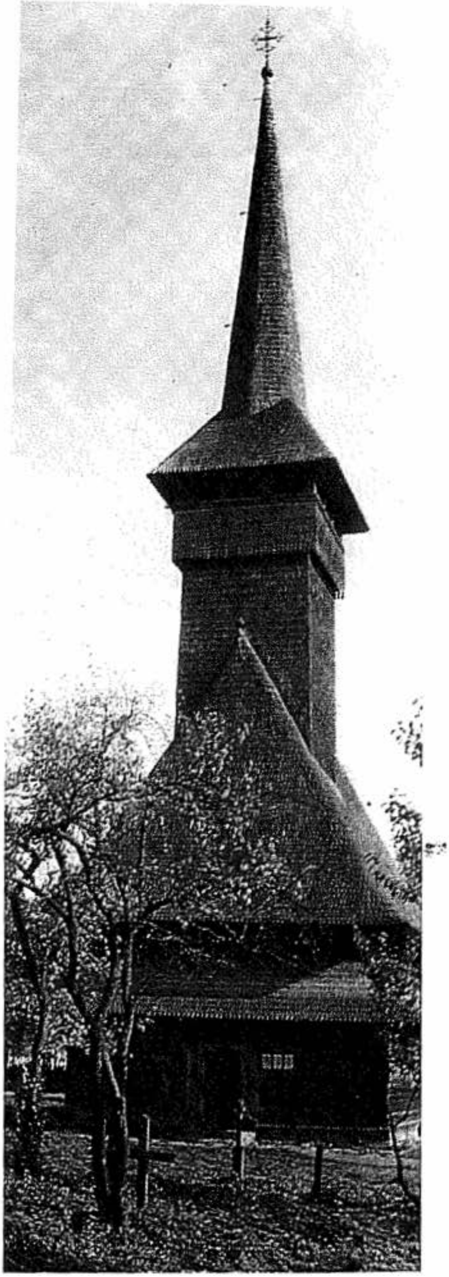

Pl. 14 Biserica din Cuhea–Maramureş.

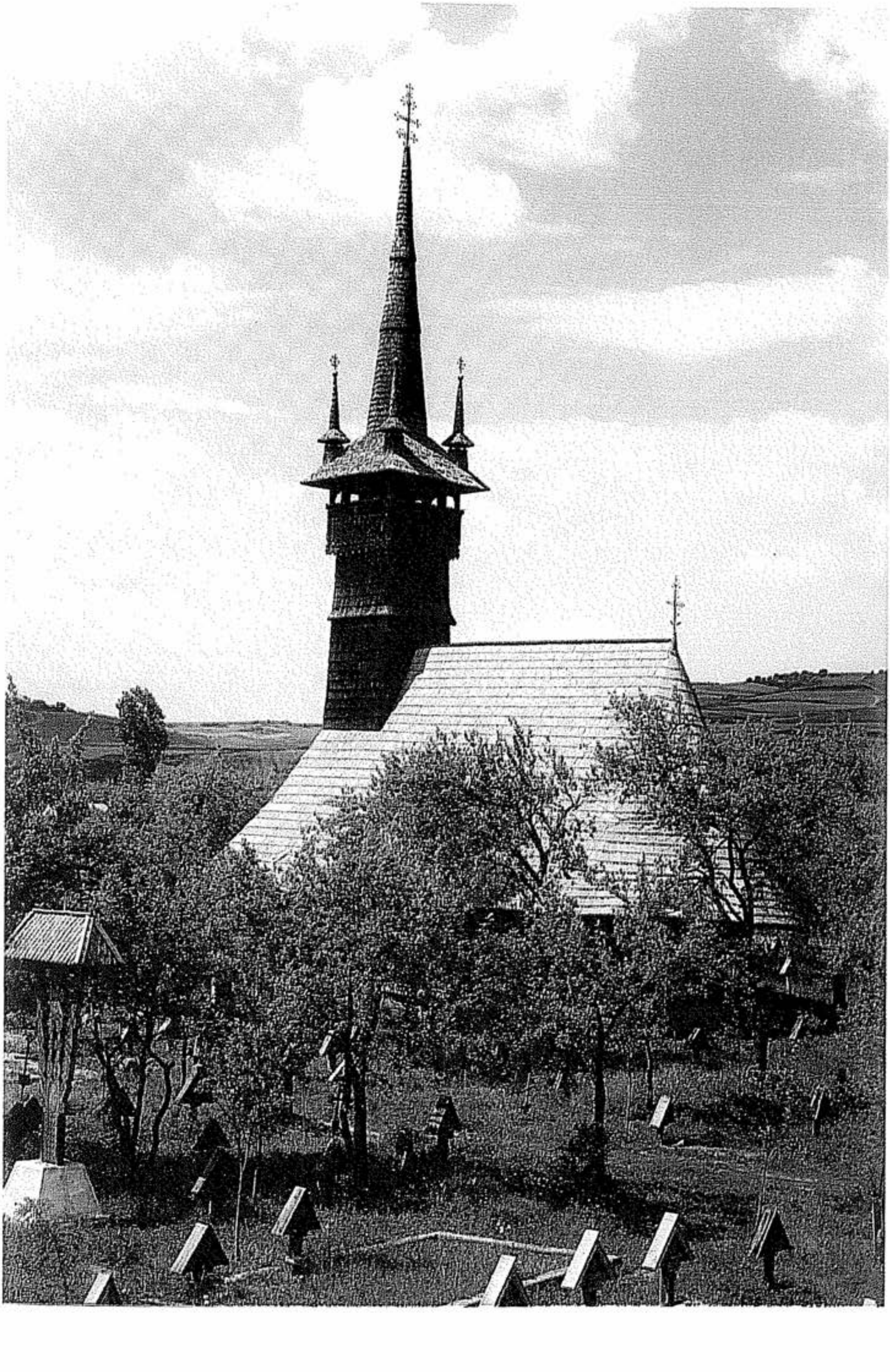

Pl. 15 Biserica din Rogoz – Lăpuș.

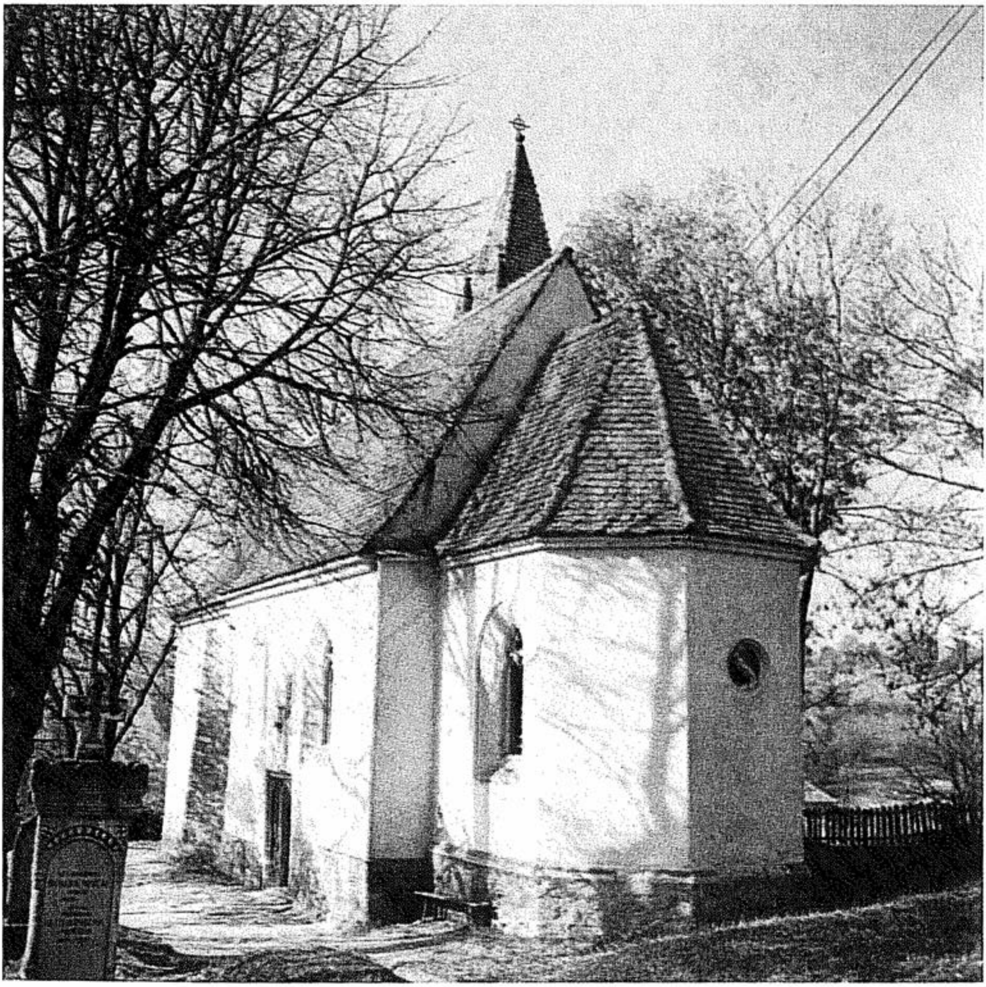

Pl. 16 Biserica din Feleac, ctitorie a lui Ștefan cel Mare.

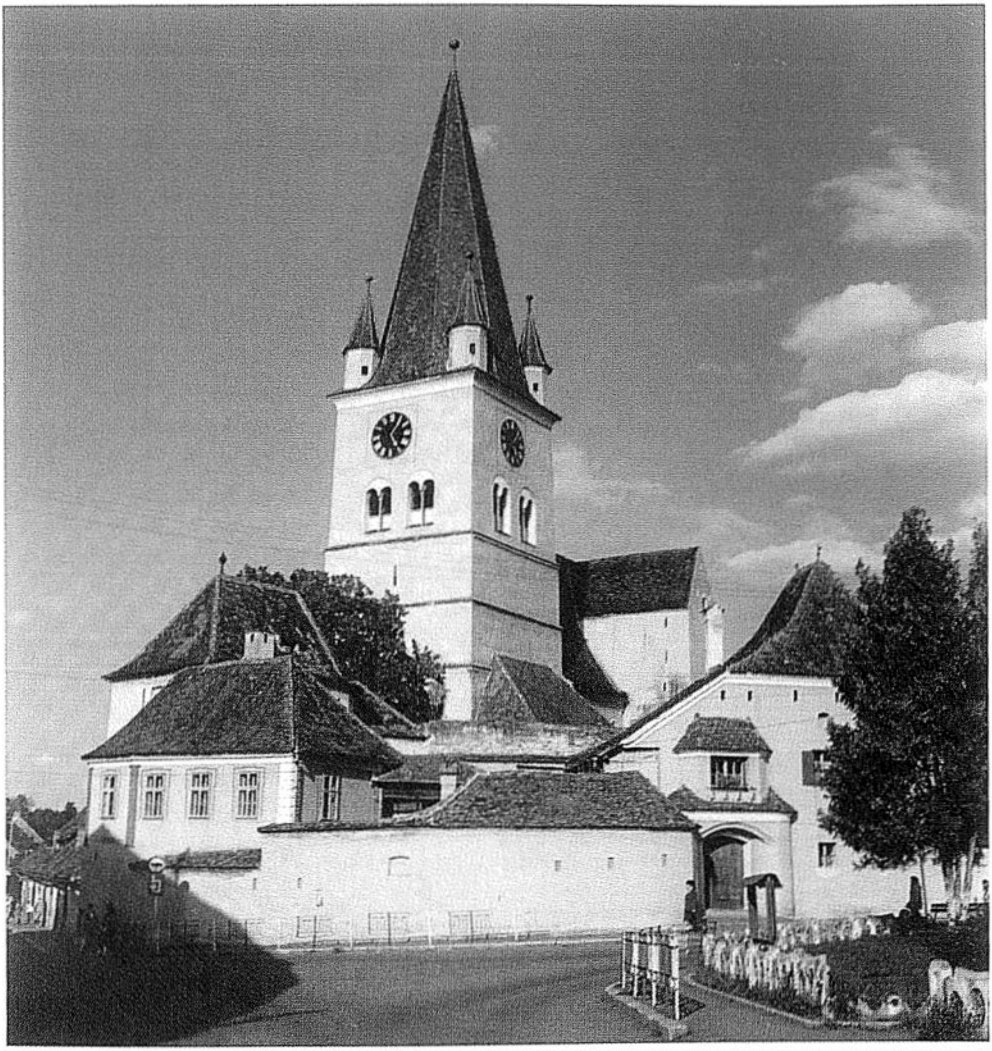

Pl. 17 Biserica din Cisnădie, sec. XIV.

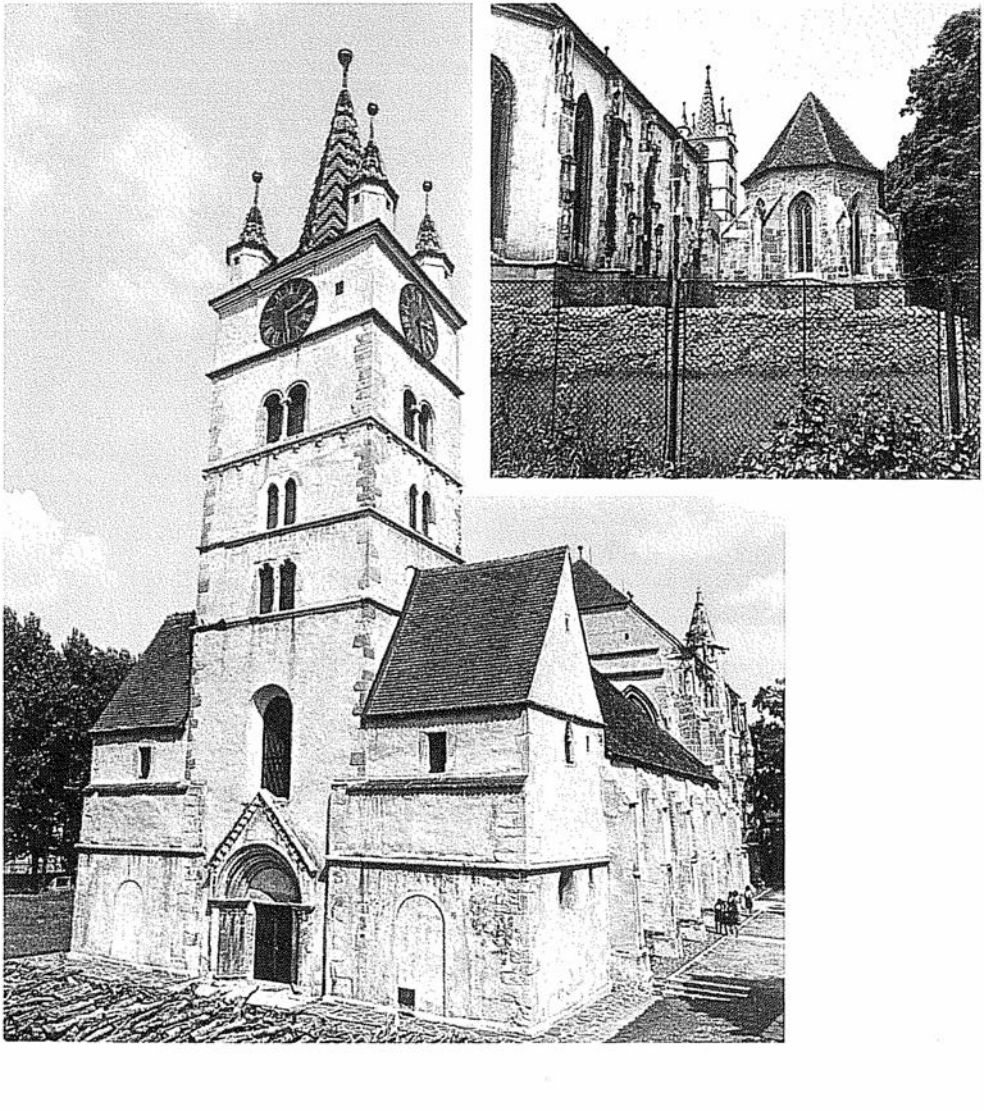

Pl. 18 Biserica evanghelică din Sebeș, jud. Alba, fațada de vest.

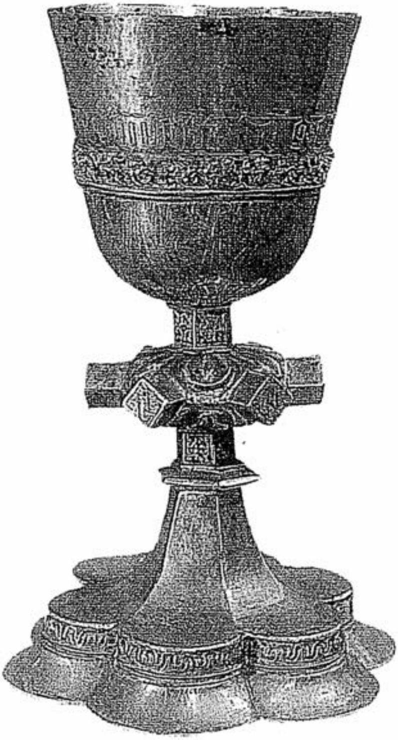

a

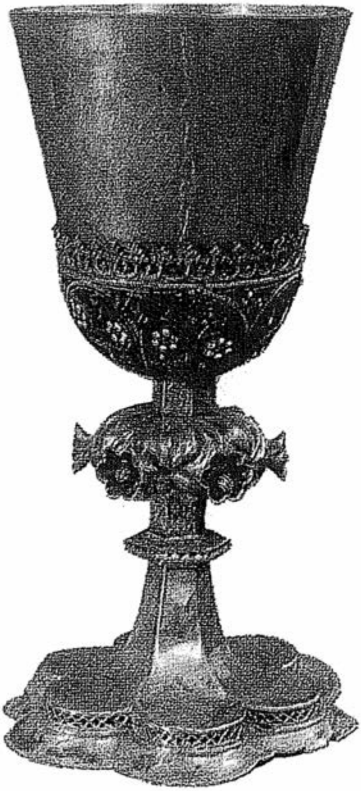

b

Pl. 19 a) Potir de argint aurit de la Biserica evanghelică din Cisnădie, circa 1500; b) Potir de argint aurit de la Biserica evanghelică din Sibiu, sec. XVI.

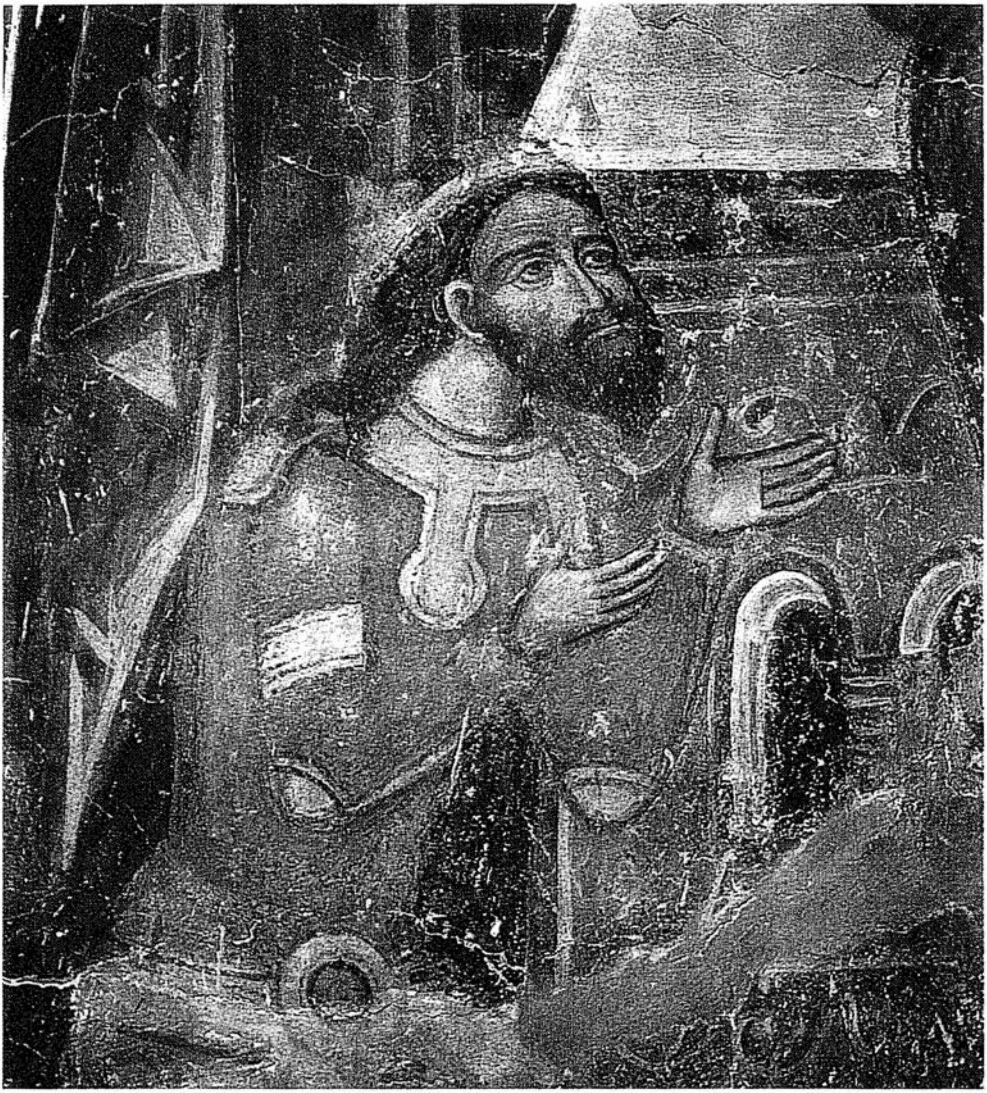

Pl. 20 Voievodul Nicolae Alexandru – tablou votiv de la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș.

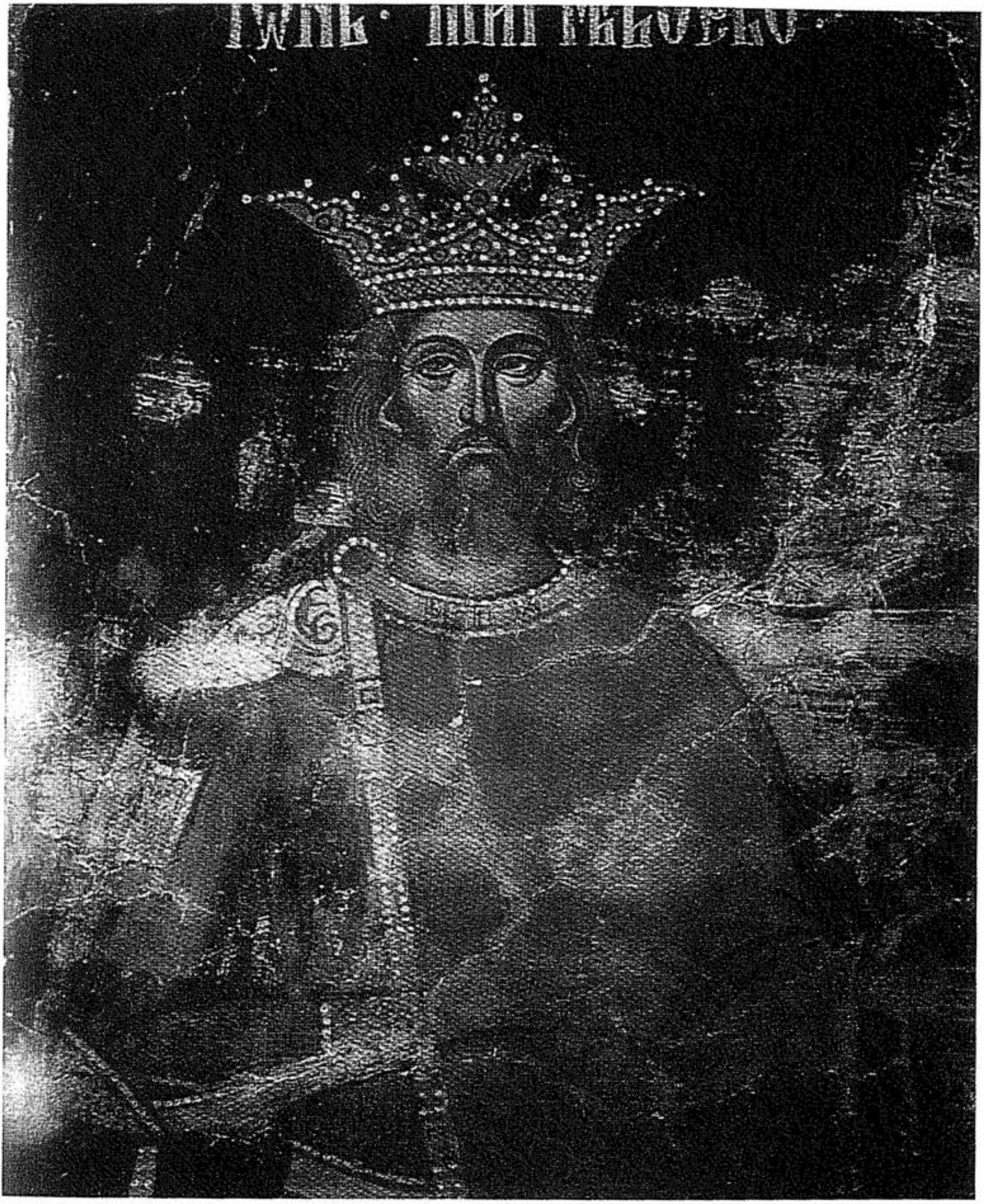

Pl. 21 Mircea cel Bătrân, frescă de la biserica mănăstirii Curtea de Argeș.

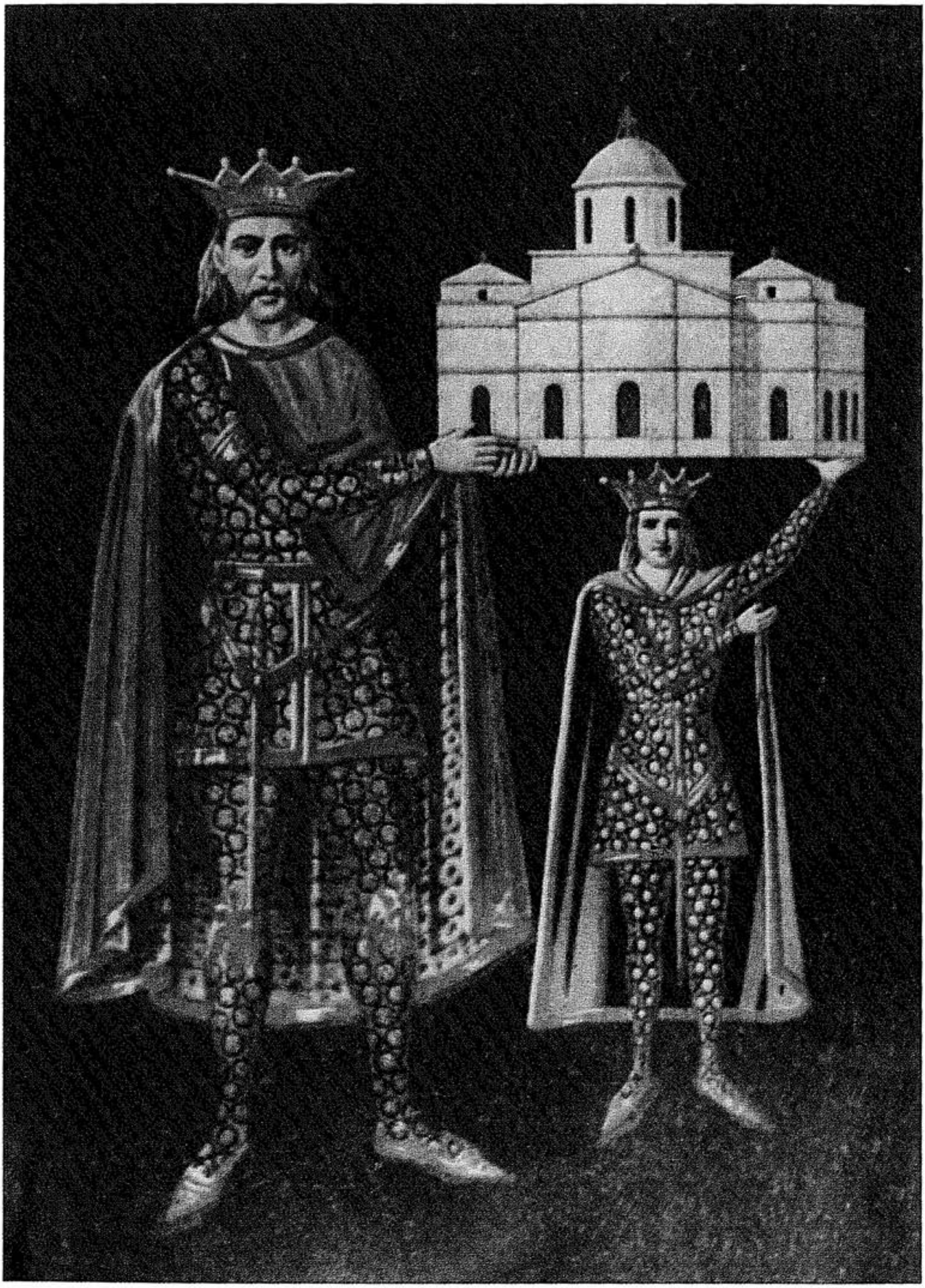

Pl. 22 Mircea cel Bătrân și fiul său Mihail. Tablou votiv în Biserica mare a Coziei.

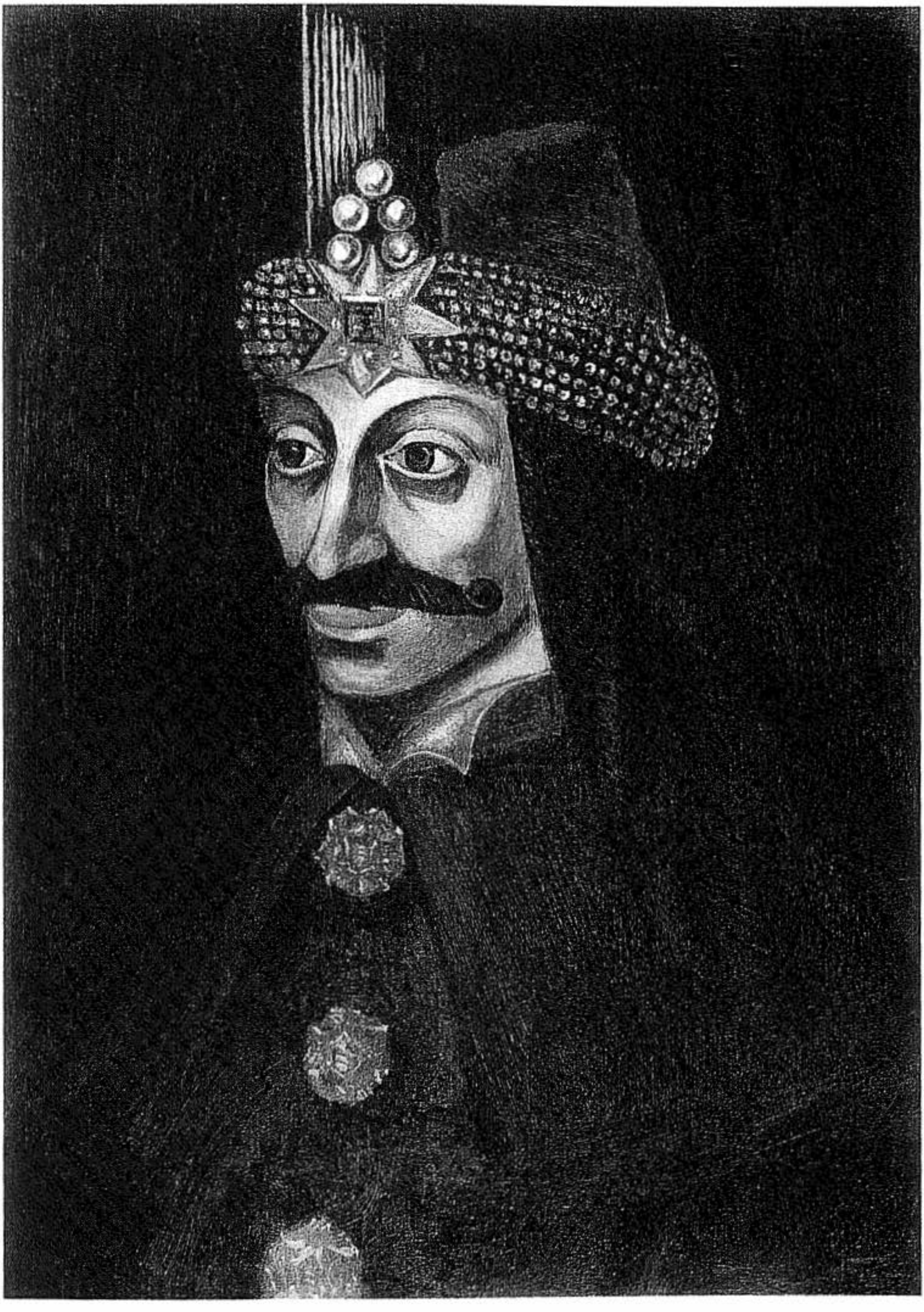

Pl. 23 Vlad Țepeș, după un portret în ulei păstrat în castelul Ambras, sec. XV.

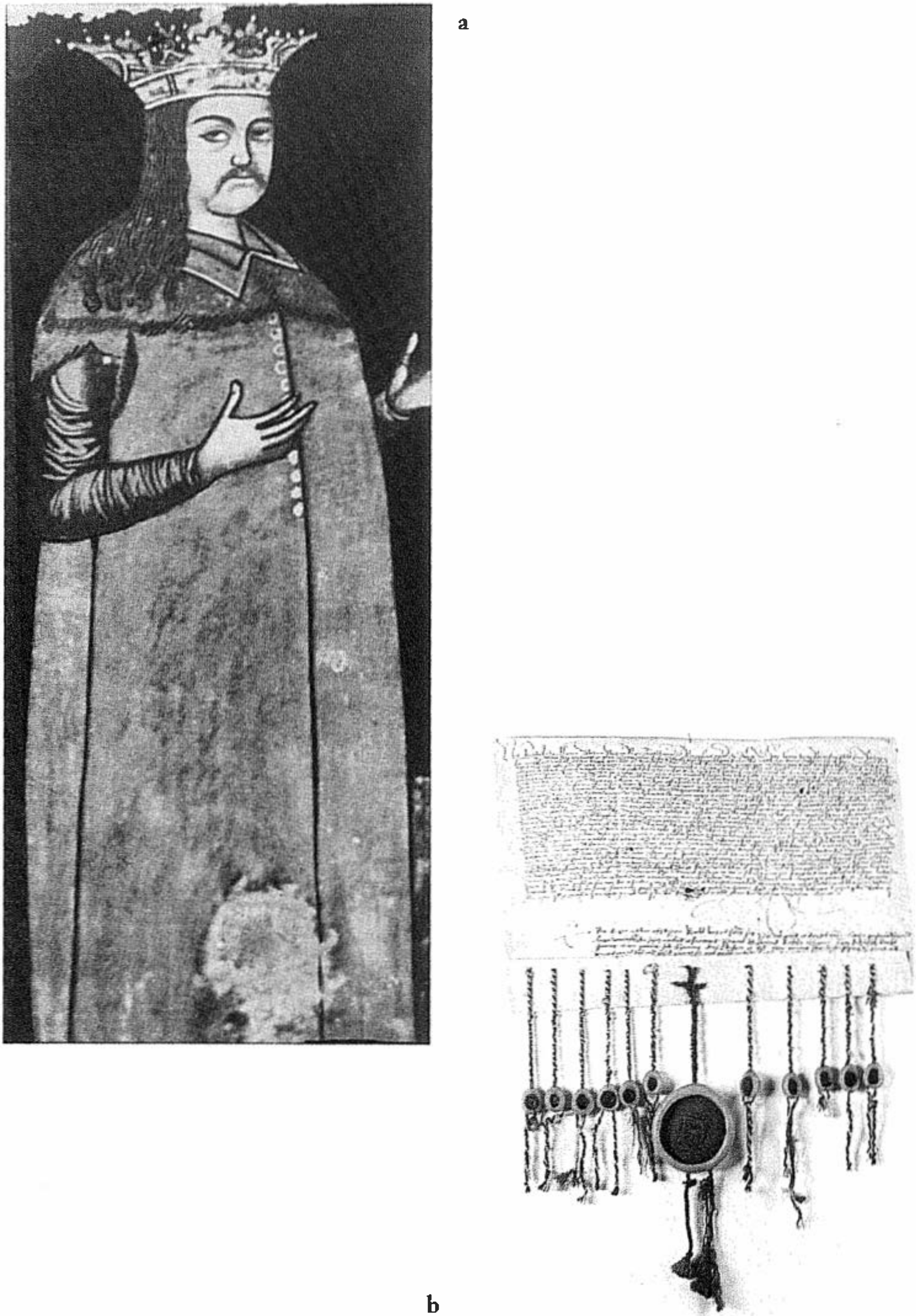

Pl. 24 a) Radu cel Mare. Pictură în frescă executată de Dobromir din Târgoviște (fostă la biserica mănăstirii Curtea de Argeș); b) 1507, dec. 3, Târgoviște. Tratatul de prietenie încheiat de Radu cel Mare cu sașii din Sibiu și cele șapte scaune săsești.

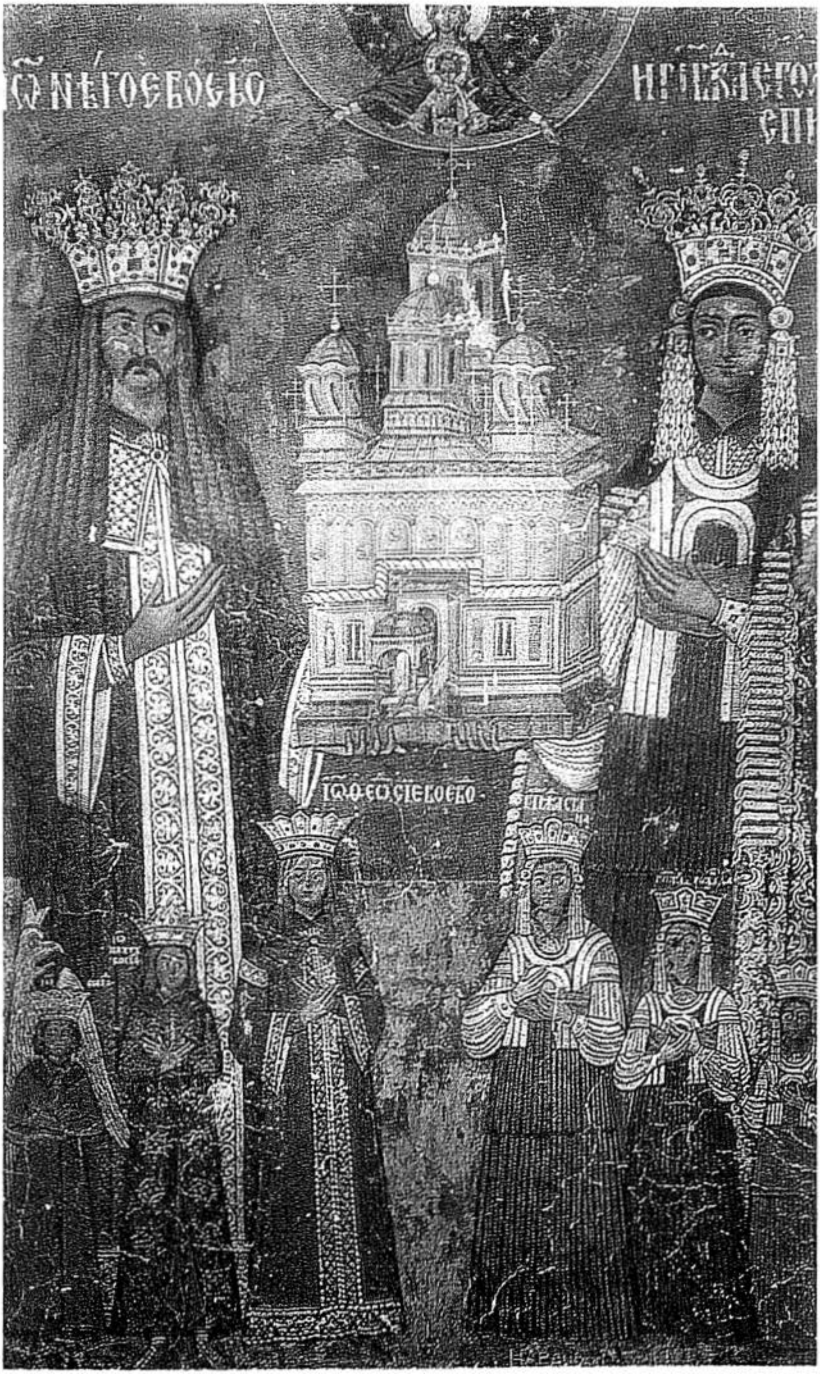

Pl. 25 Neagoe Basarab şi familia sa – tablou votiv în Biserica episcopală de la Curtea de Argeş.

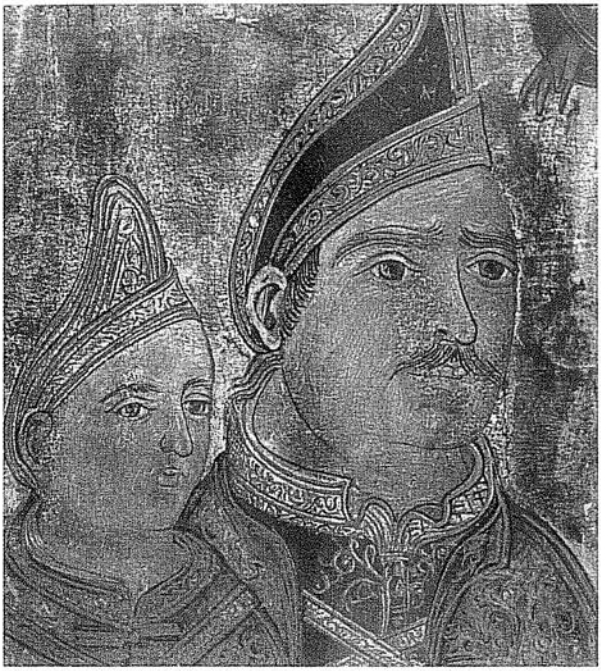

a

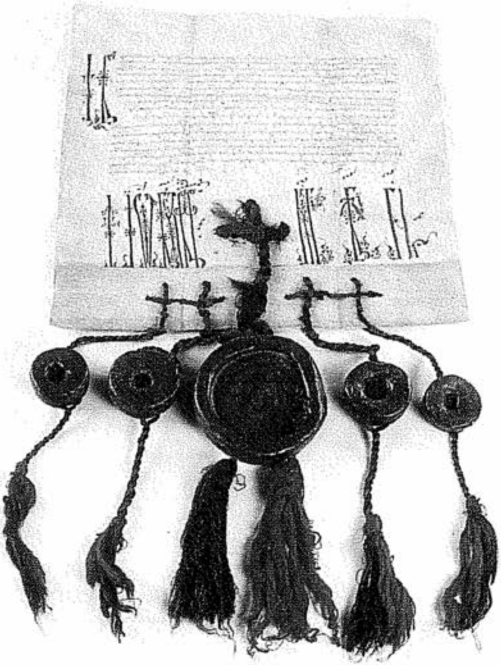

b

Pl. 26 a) Neagoe Basarab și fiul său Teodosie, frescă la mănăstirea Dionysiou, Muntele Athos; b) 1517, mart. 17. Document emis de Neagoe Basarab.

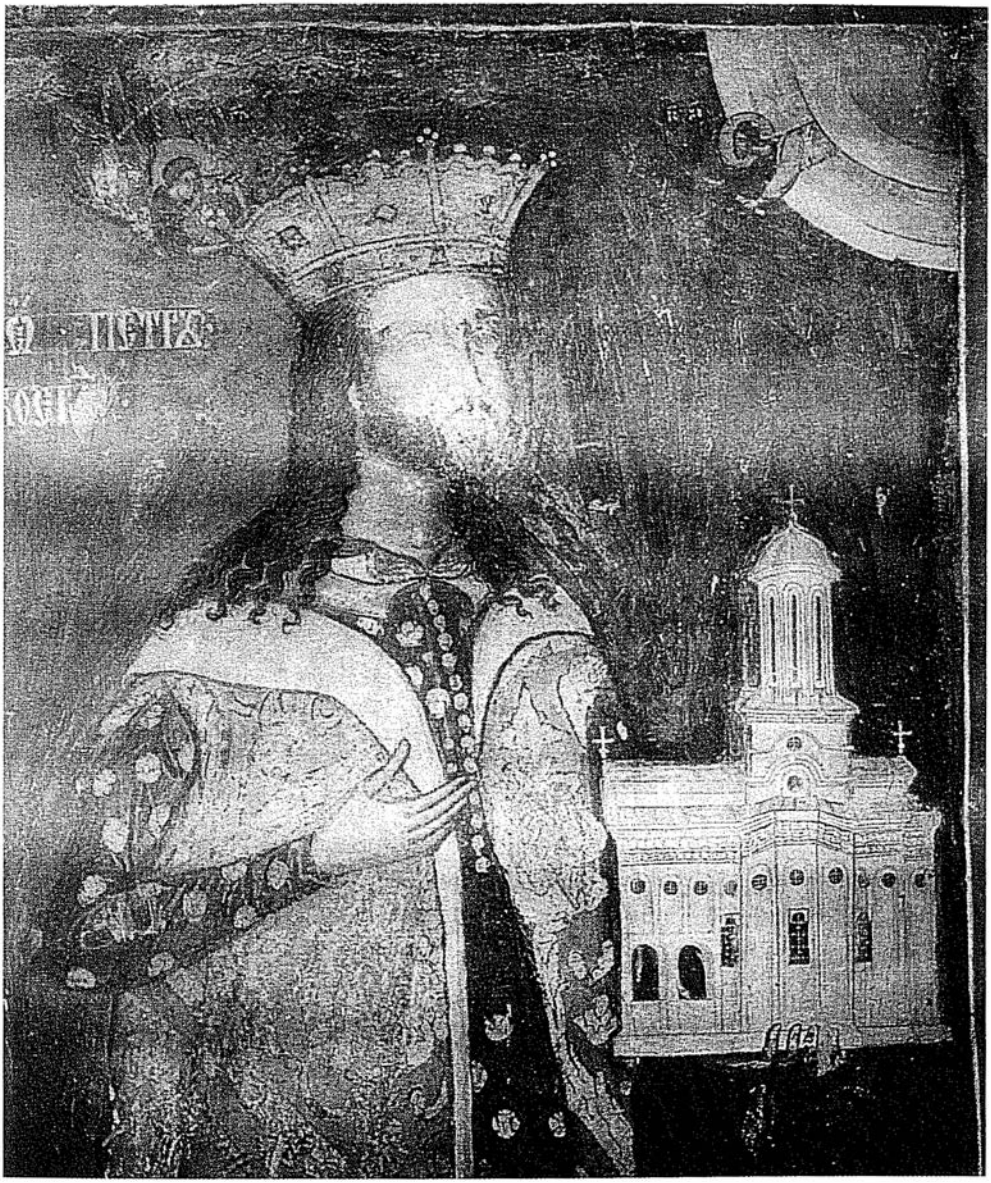

Pl. 27 Radu Paisie, frescă din bolnița mănăstirii Cozia.

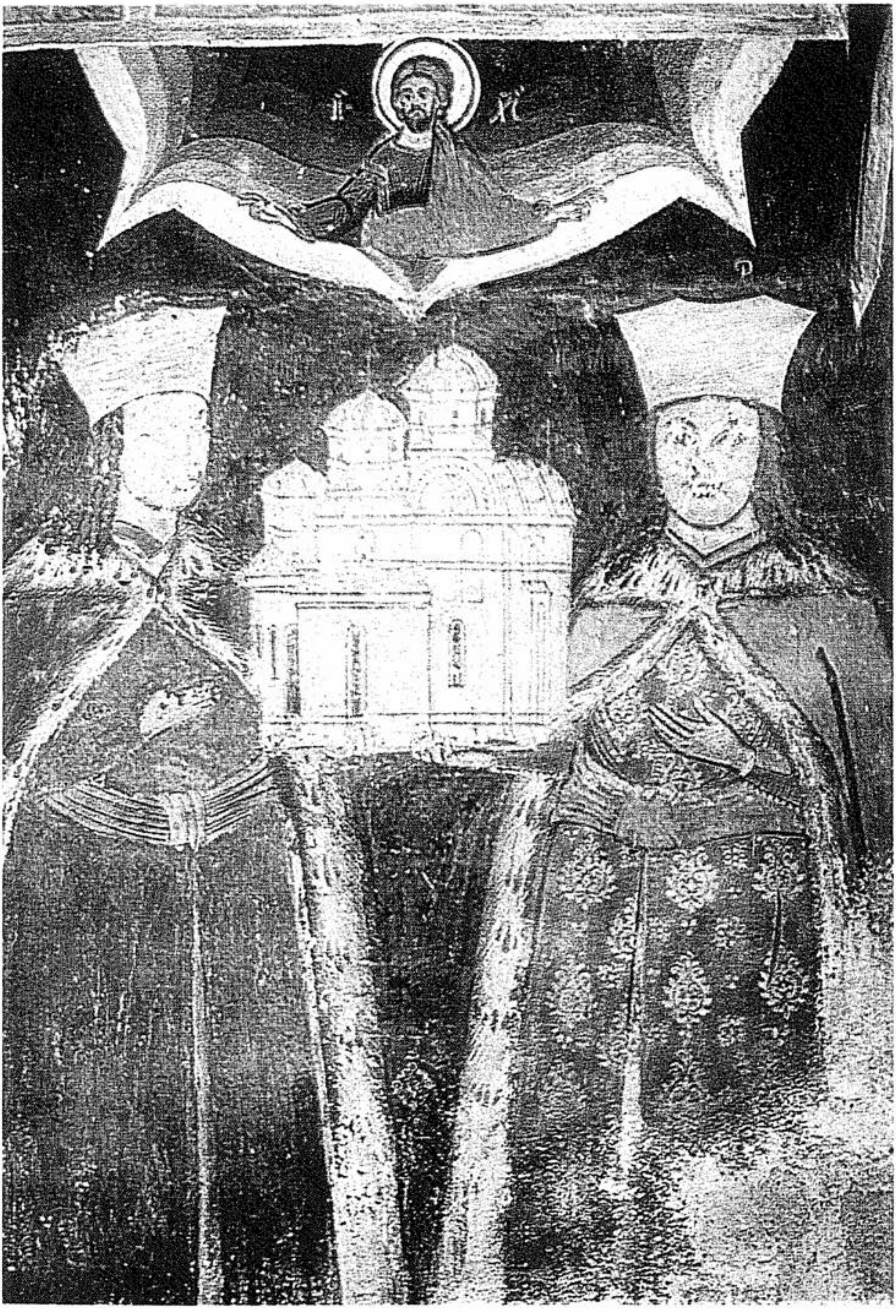

Pl. 28 Radu cel Mare și Mircea Ciobanul, frescă de la mănăstirea Tismana.

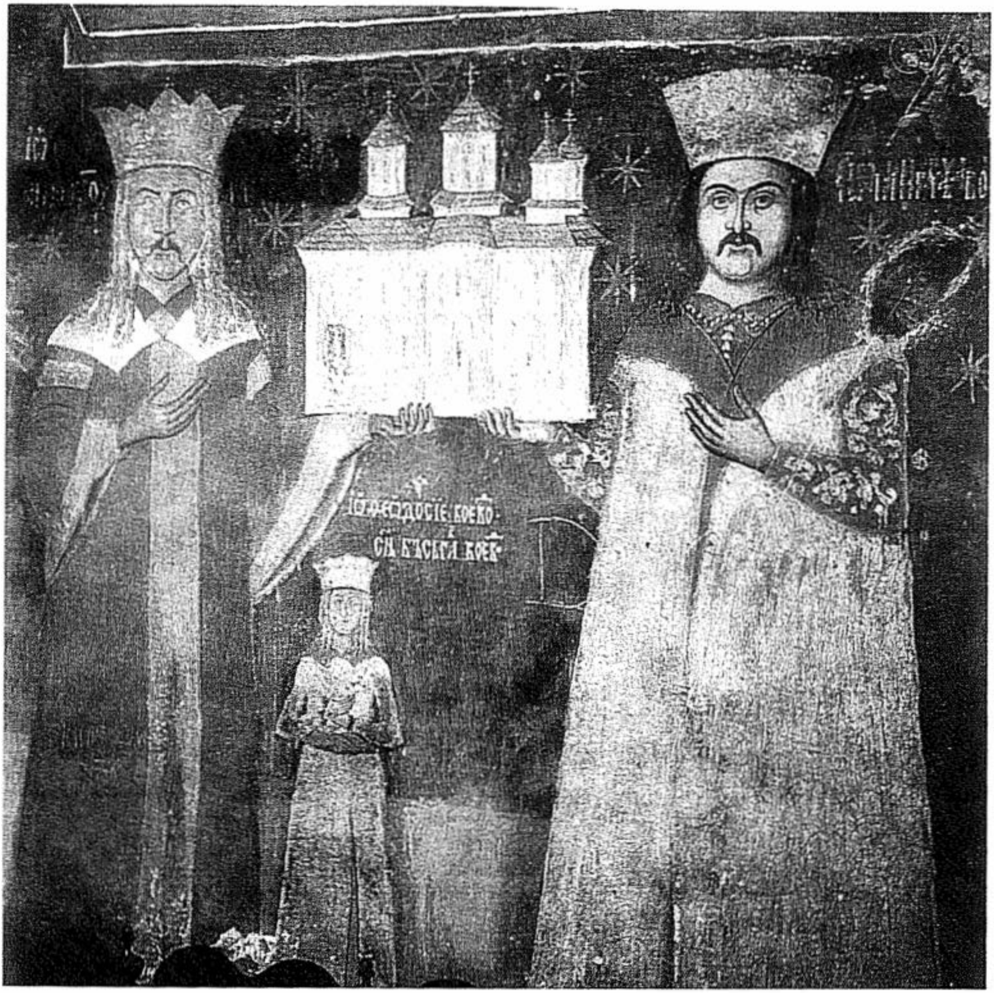

Pl. 29 Neagoe Basarab, fiul său Teodosie și Mircea Ciobanul, frescă de la mănăstirea Snagov.

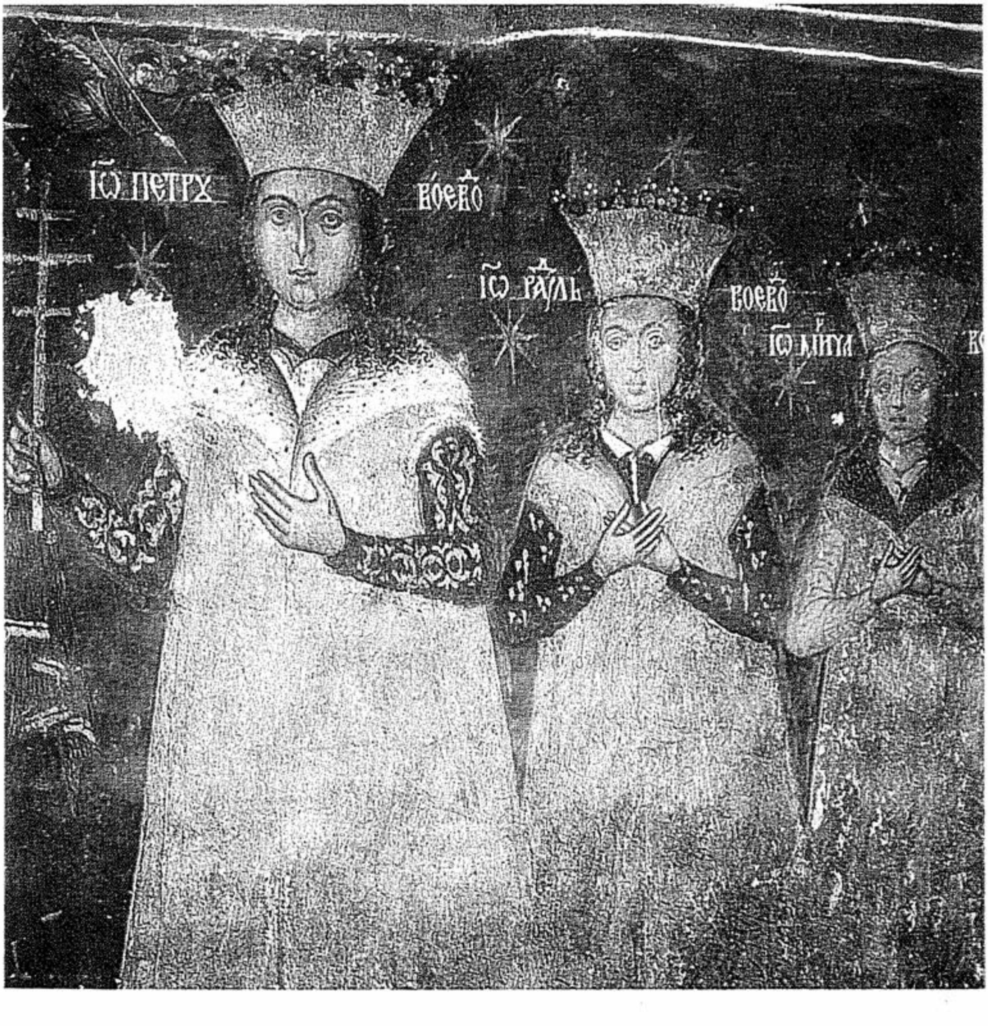
ІѠ ПЕТРꙊ
ВОЕВО
ІѠ РАДꙊЛЬ
ВОЕВО
ІѠ МИЧА

Pl. 30 Petru cel Tânăr și frații săi Radu și Mihnea, frescă de la mănăstirea Snagov.

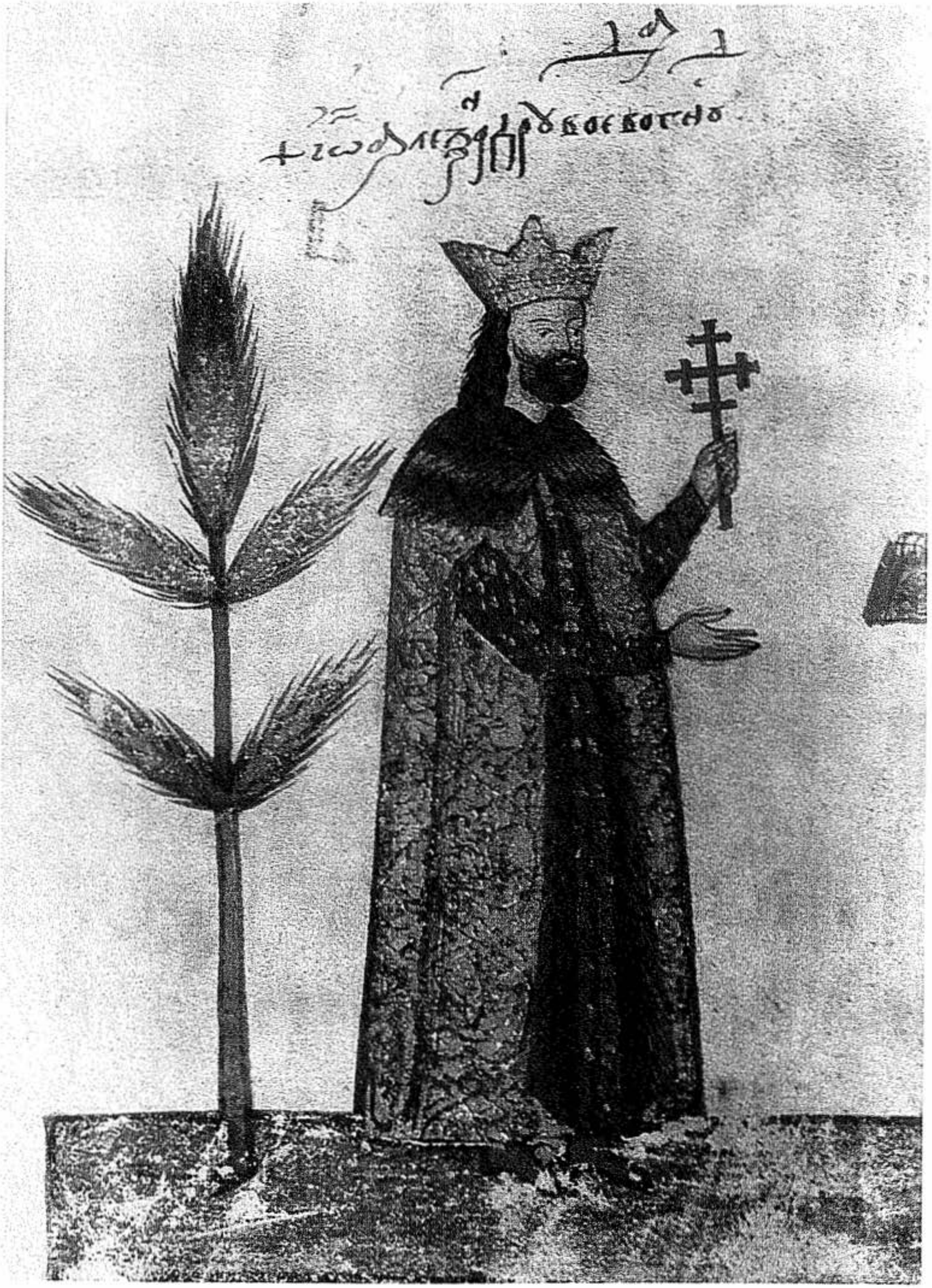

Pl. 31 Alexandru al II-lea Mircea, miniatură dintr-un *Tetraevangheliar* din 1568–1577.

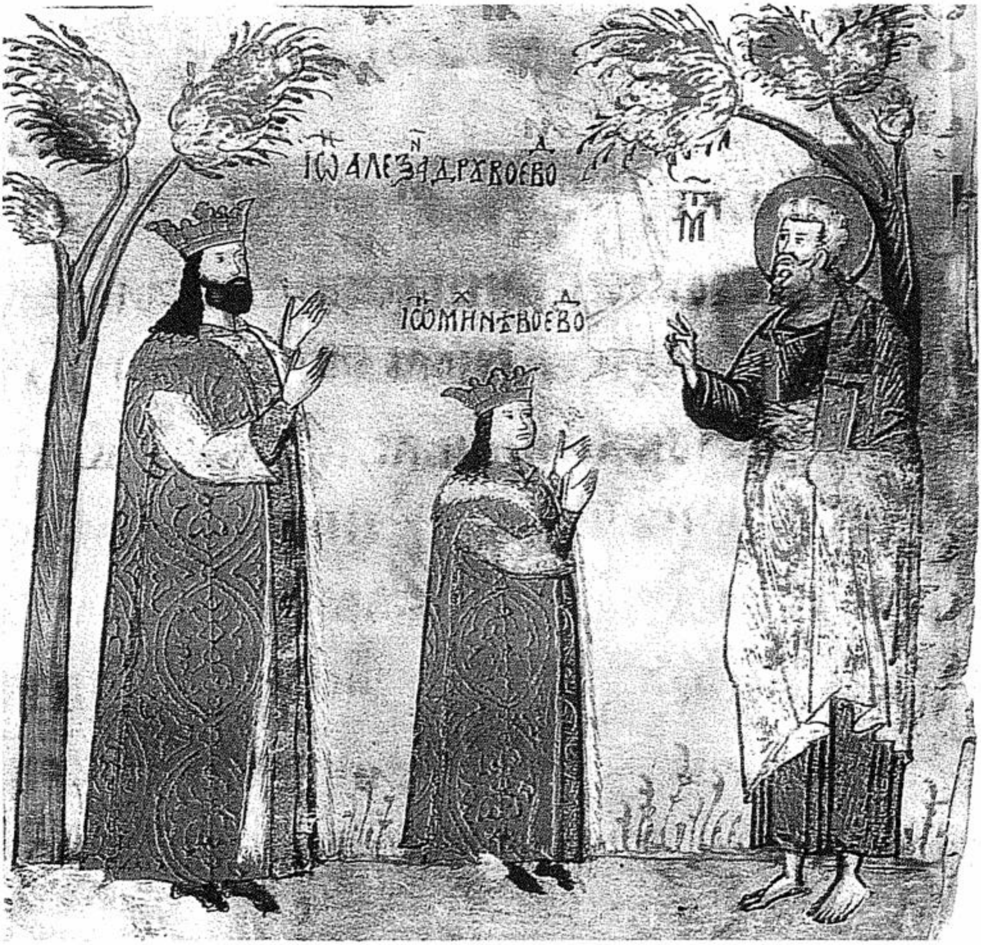
ІѠ АЛЕѮАДРЪ ВОЕВО
ІѠ МИХНѢ ВОЕВО
М

Pl. 32 Alexandru al II-lea Mircea cu fiul său Mihnea, miniatură pe un *Tetraevangheliar* din 1568–1577.

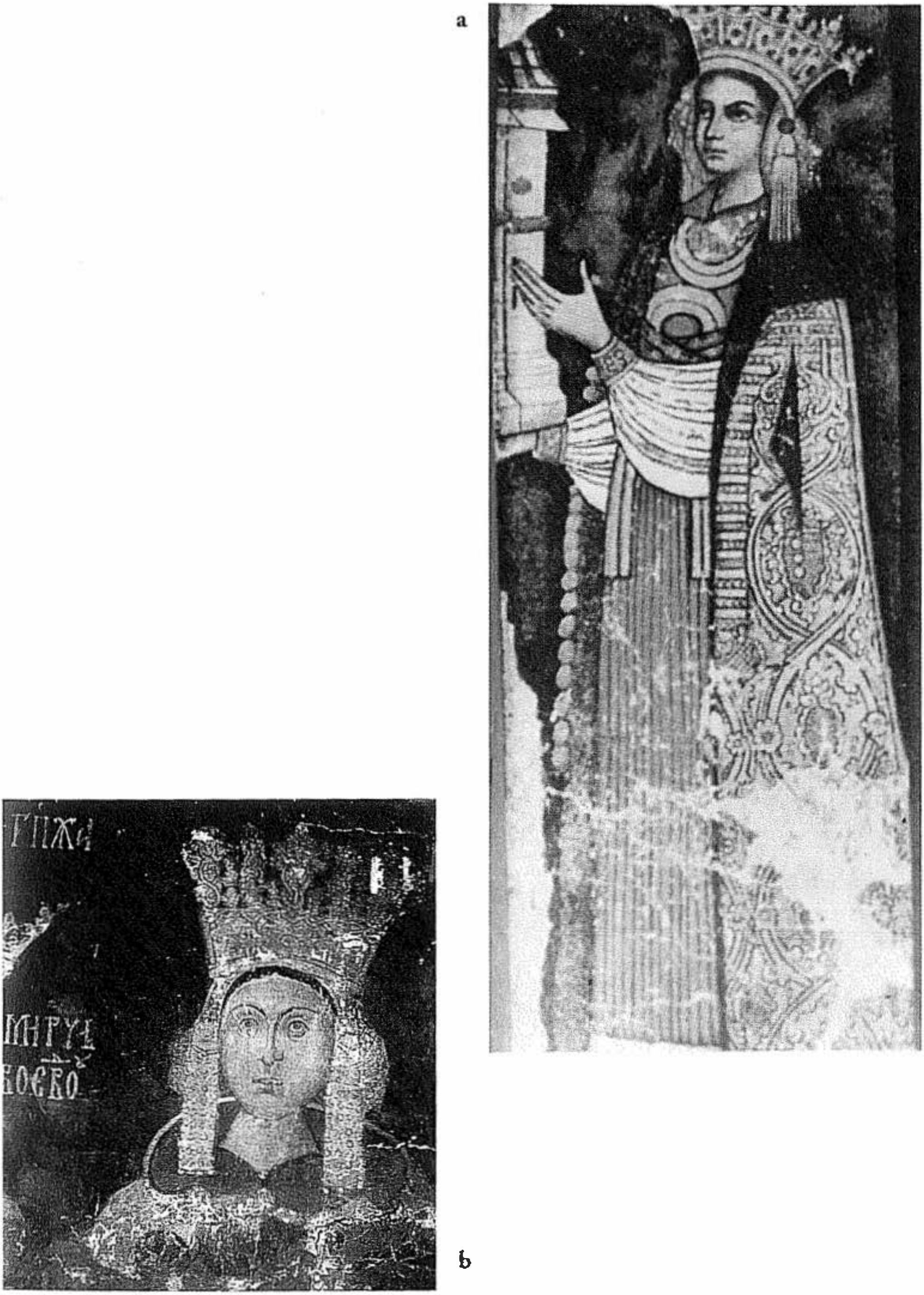

Pl. 33 a) Doamna Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab și soția lui Radu de la Afumați. Pictură în frescă executată de Dobromir din Târgoviște (fostă la biserica mănăstirii Curtea de Argeș; b) Doamna Chiajna, detaliu din tabloul votiv de la biserica mănăstirii Snagov.

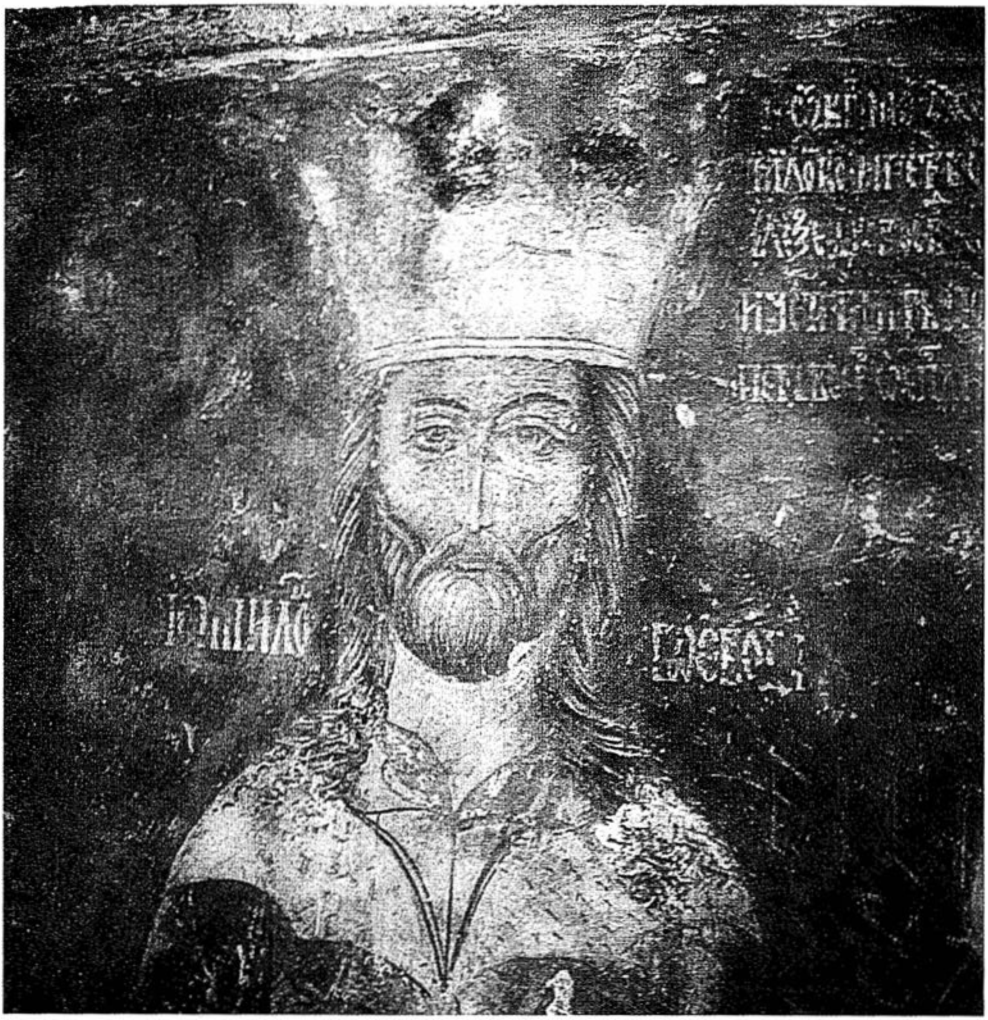

Pl. 34 Voievodul Miloş, fratele lui Alexandru al II-lea Mircea, fragment din tabloul votiv de la biserica mănăstirii Bucovăţ (jud. Dolj).

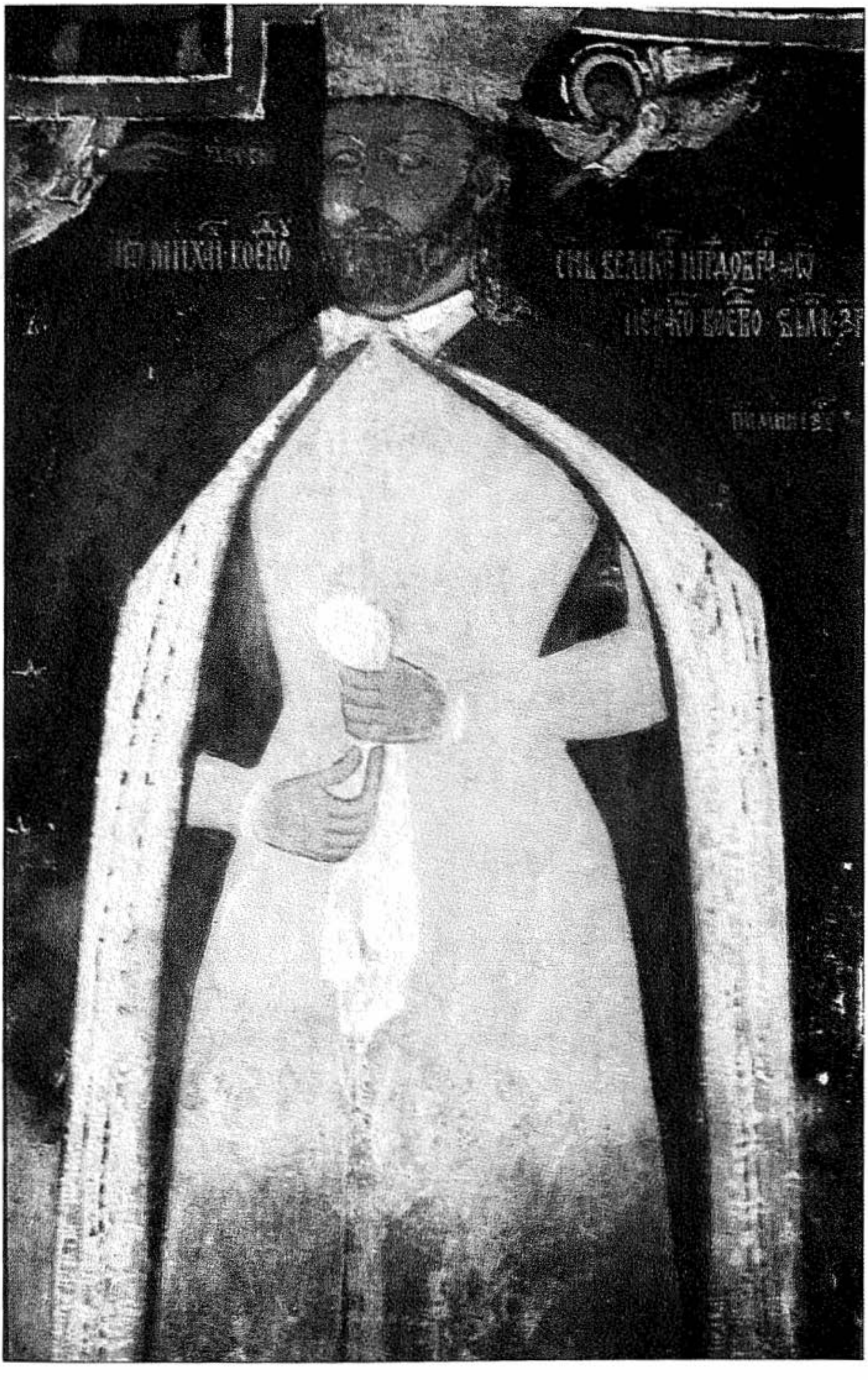

Pl. 35 Portretul lui Mihai Viteazul în pictura murală a bisericii mănăstirii Călui (jud. Olt), 1594.

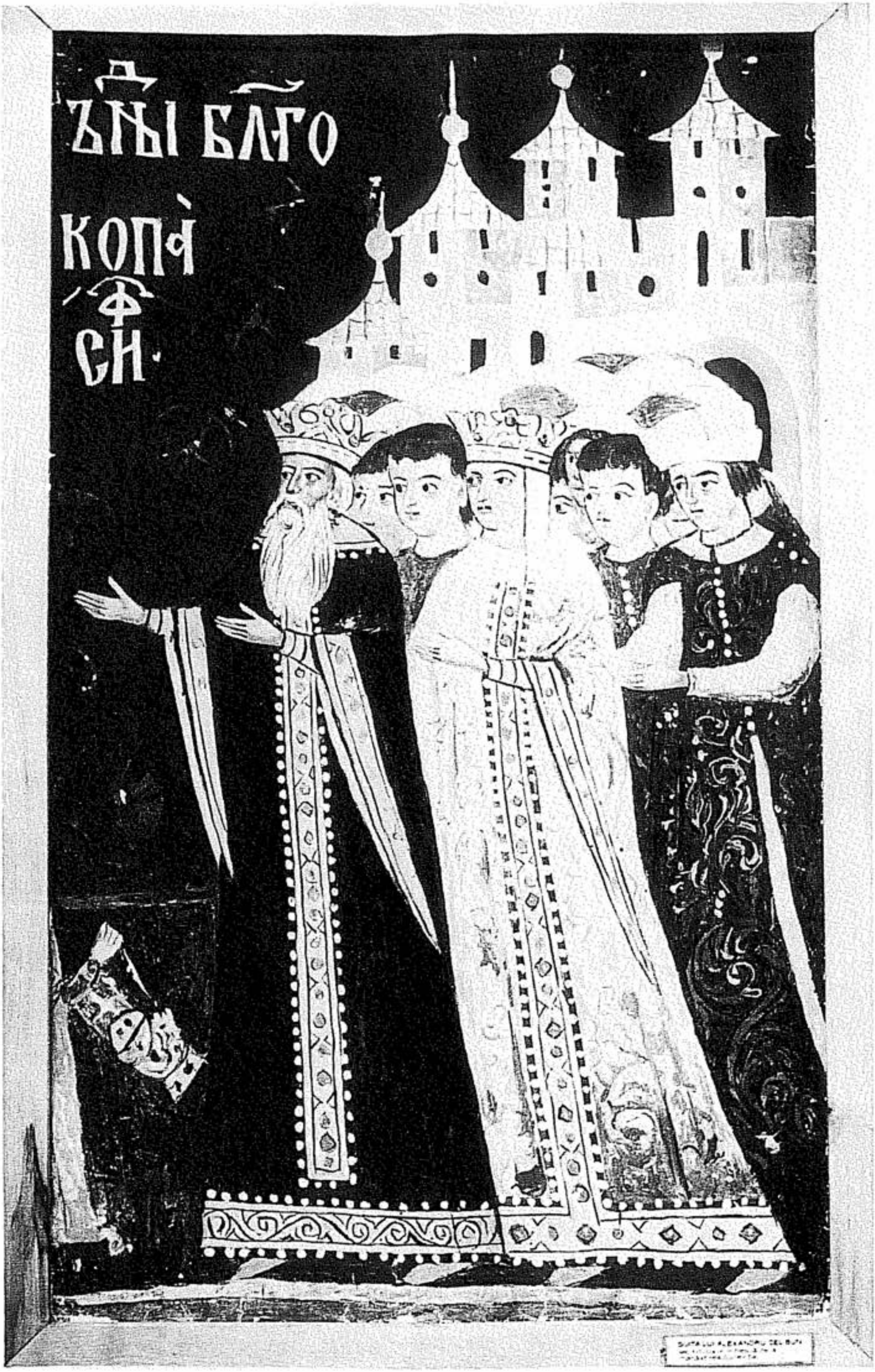
ЪѢЫ БЛГО
КОПА
СИ

Pl. 36 Alexandru cel Bun și soția sa Ana; pictură din pridvorul mănăstirii Sucevița.

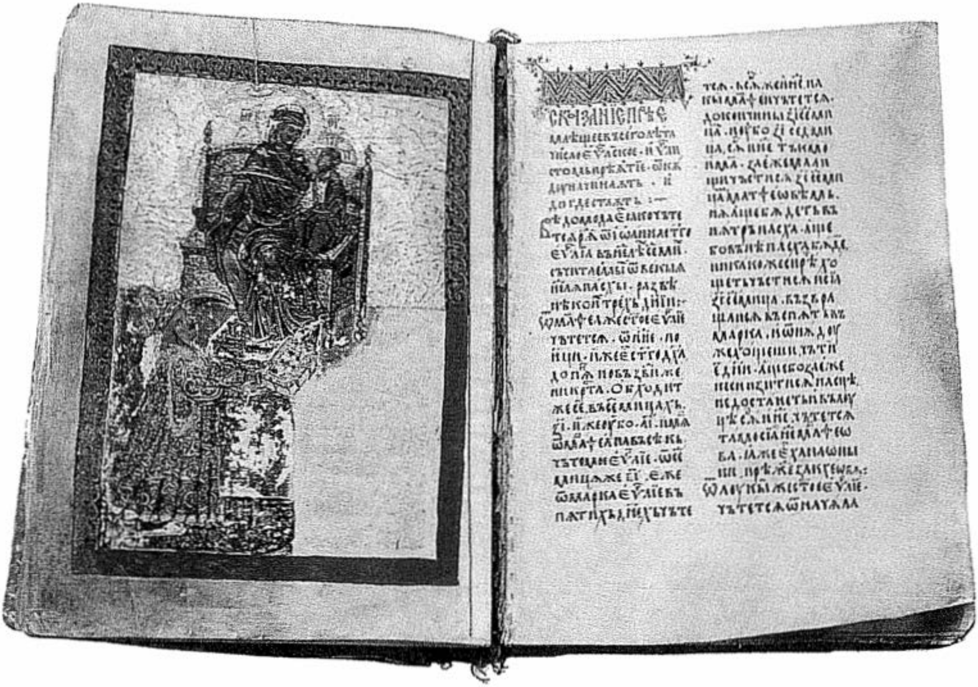

Pl. 37 Portretul lui Ștefan cel Mare pe *Tetraevangheliarul* de la Humor (1487).

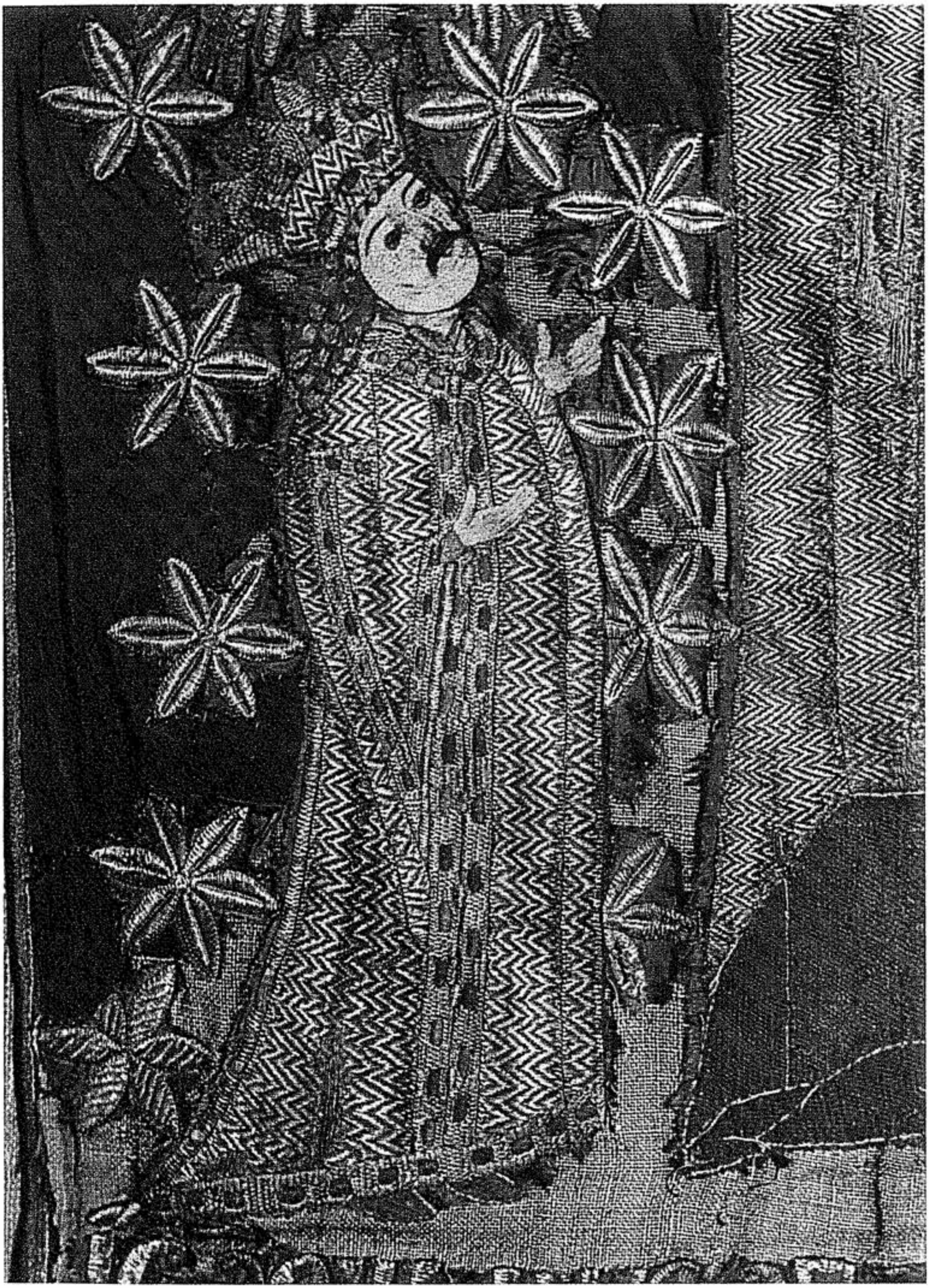

Pl. 38 Chipul lui Ștefan cel Mare pe *Dvera Restignirii* de la mănăstirea Putna (1500).

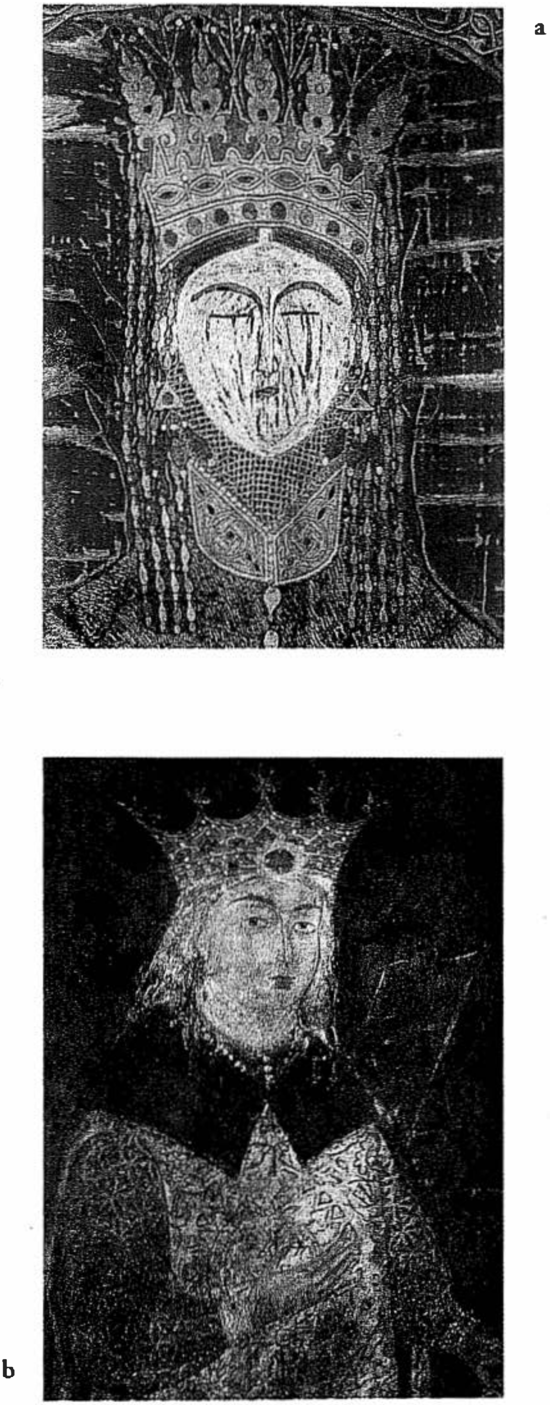

Pl. 39 a) Maria de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, învelitoare de mormânt; b) Maria Voichița, soția lui Ștefan cel Mare, detaliu din tabloul votiv de la Pătrăuți.

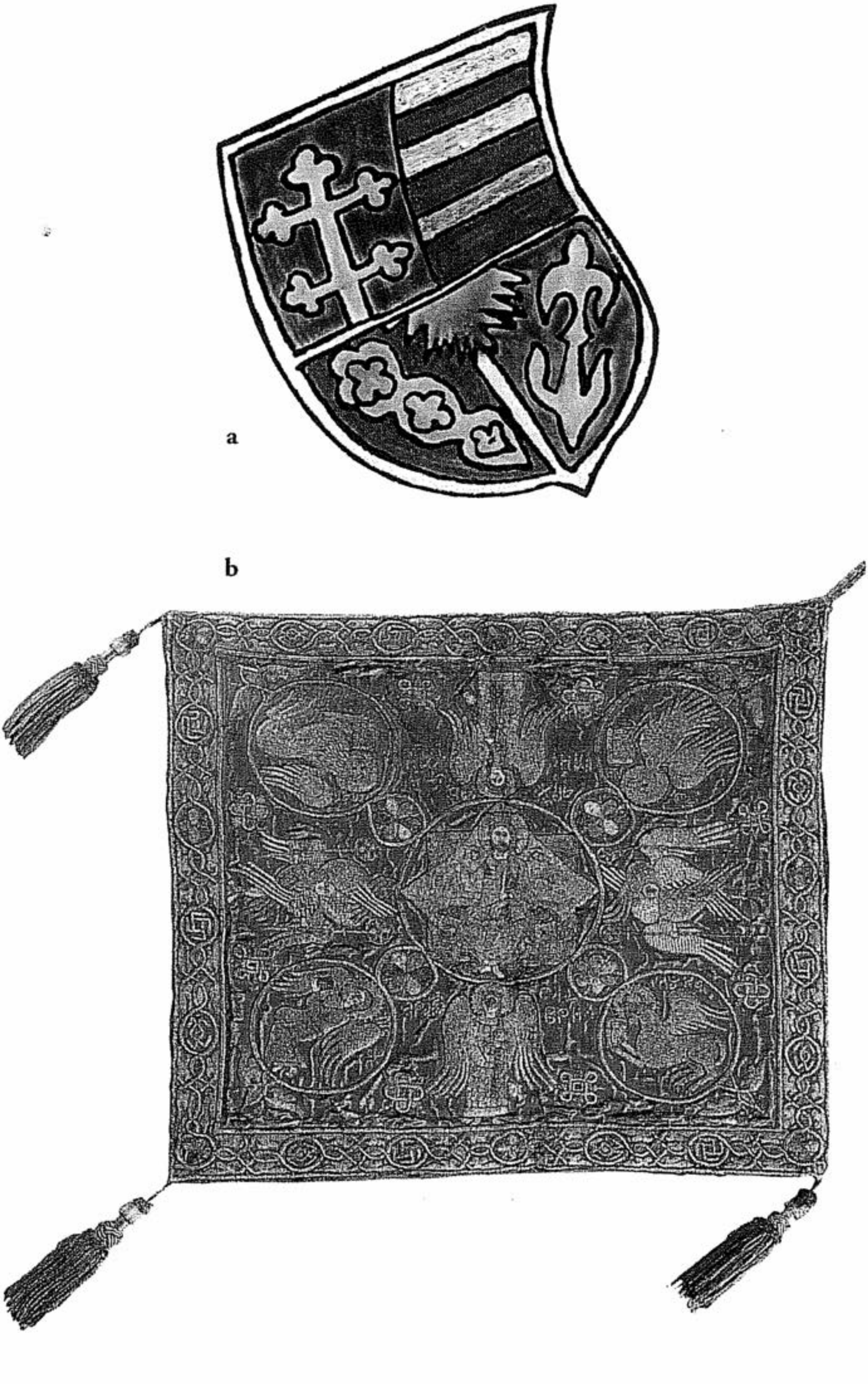

Pl. 40 a) Stema dinastiei lui Ștefan cel Mare pictată pe epilogul *Tetraevangheliarului* oferit de domn în 1502 mănăstirii Zographou de la Muntele Athos; b) *Aer*, mănăstirea Putna (circa 1477).

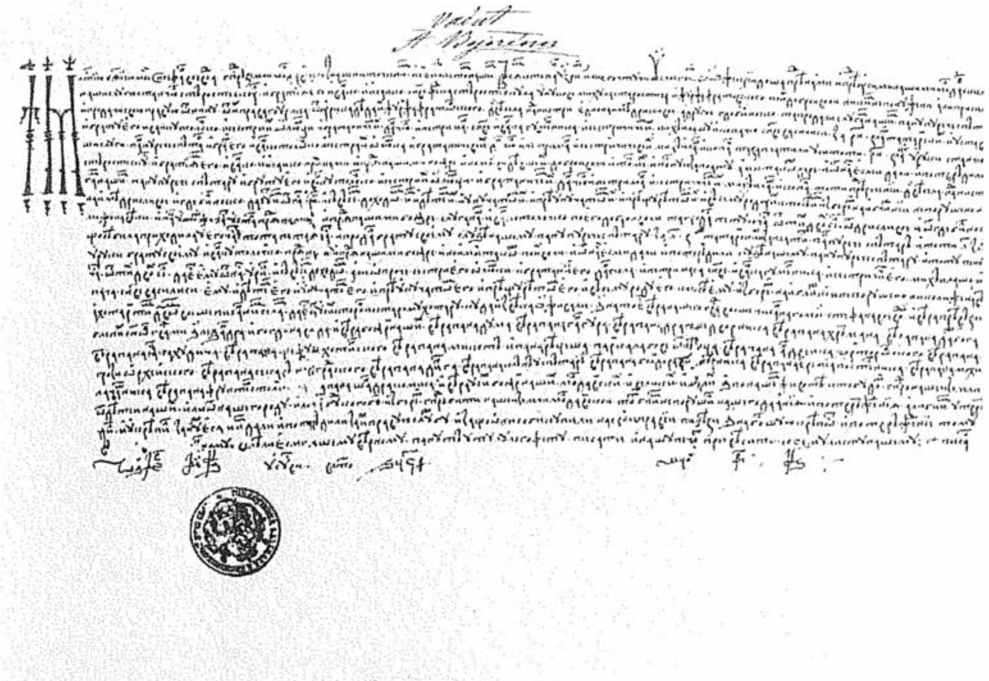

Pl. 41 1491, febr. 26, Suceava. Ștefan cel Mare întărește lui Purice spătar și rudelor sale două sate pe Nistru, „pentru dreaptă și credincioasă slujbă“.

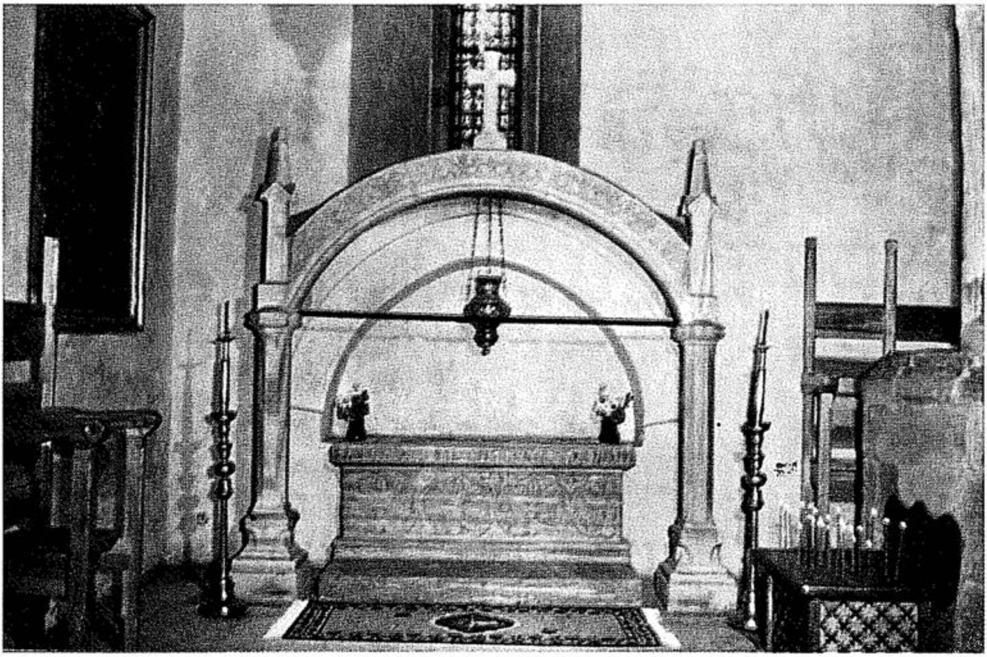

Pl. 42 Mormântul lui Ștefan cel Mare de la mănăstirea Putna.

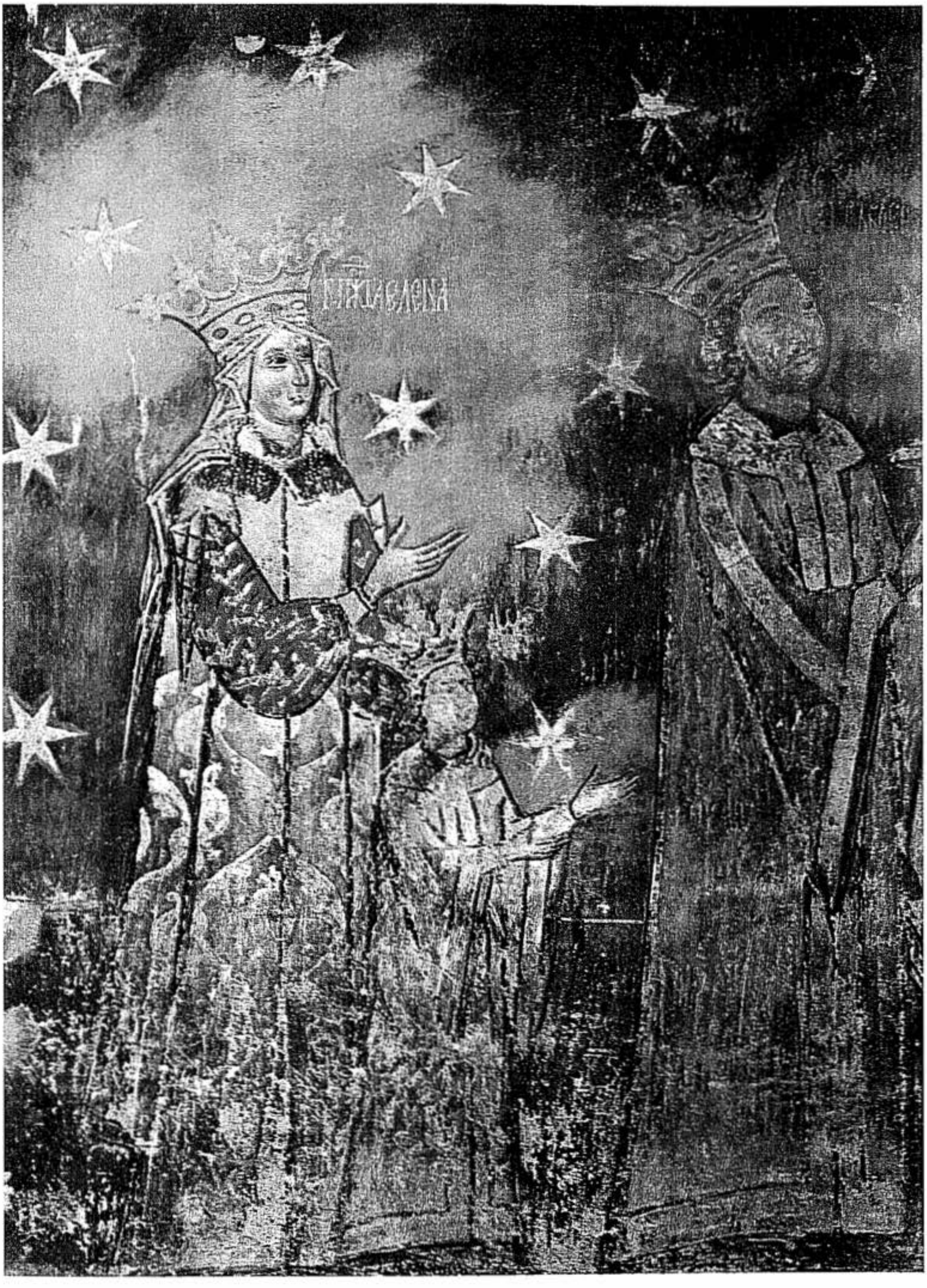

Pl. 43 Petru Rareș, Doamna Elena și fiul lor Ștefan, frescă de la mănăstirea Humor.

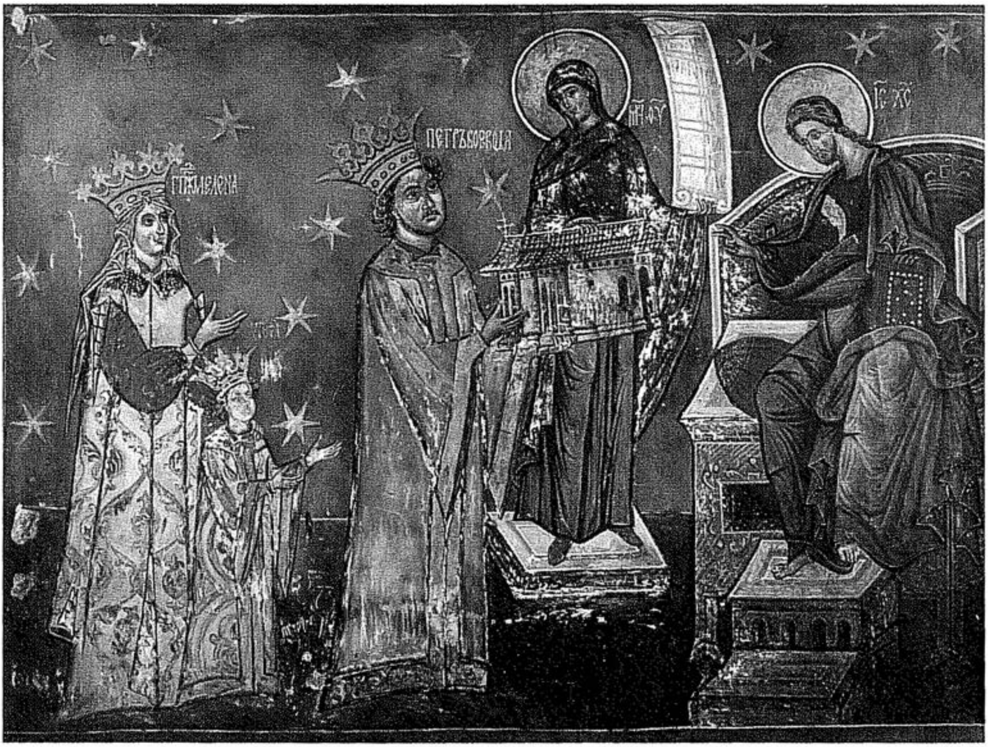

Pl. 44 Petru Rareș, Doamna Elena și fiul lor Ștefan, pictură pe lemn (1535).

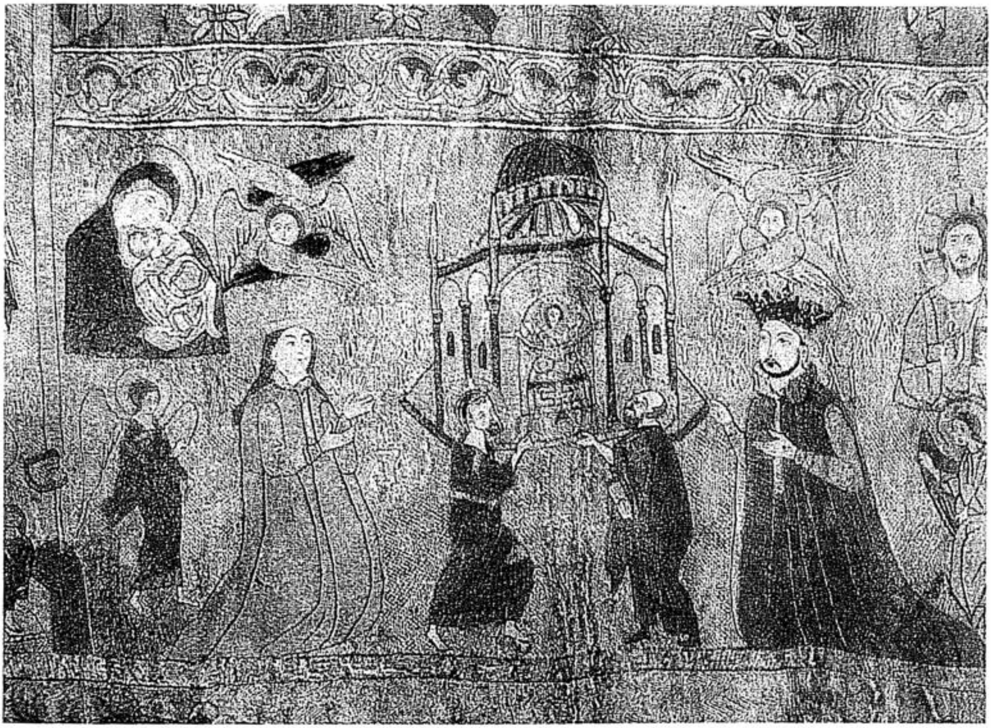

Pl. 45 Alexandru Lăpușneanu și Doamna Ruxandra, detaliu din *Dvera* de la mănăstirea Slatina (1561).

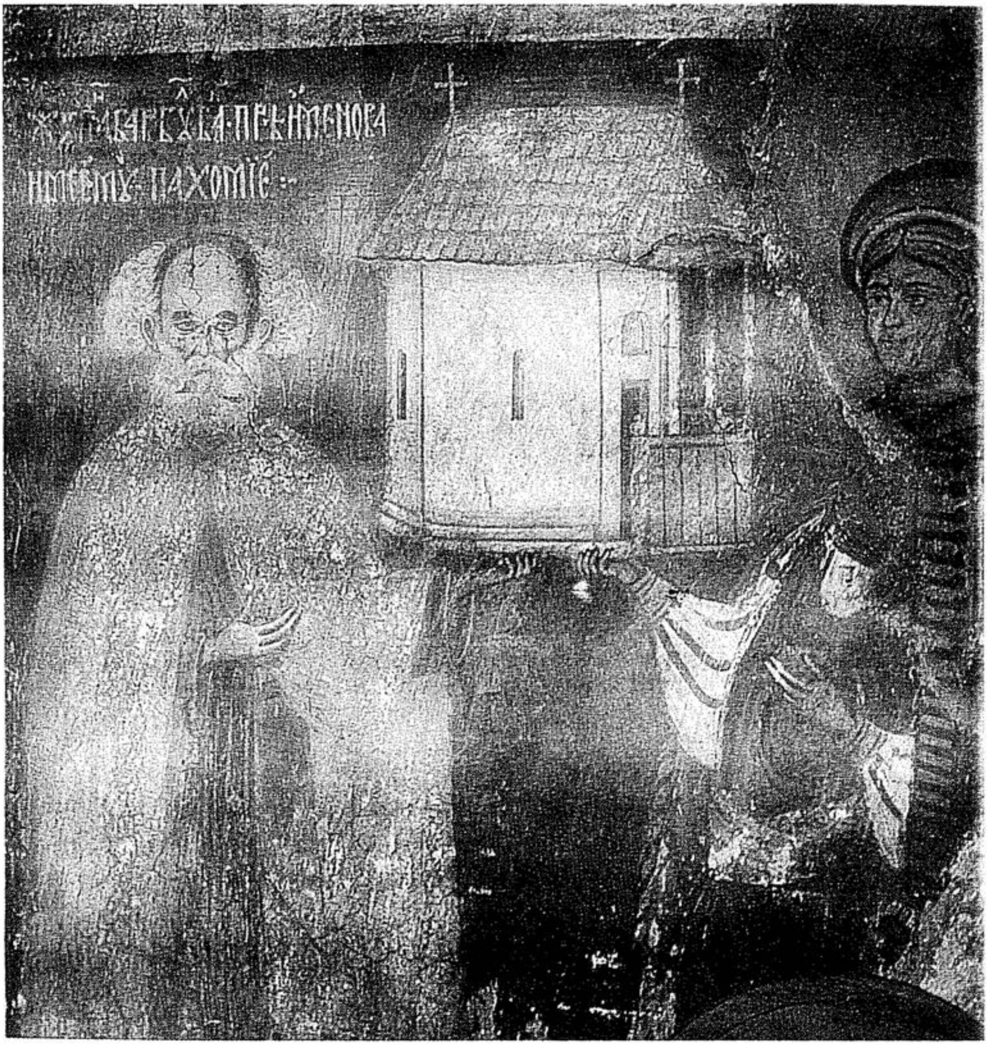
ЖП БАРБЪ БА · ПРѢИМЕНОВА
ИМЕМѪ · ПАХОМІЄ

Pl. 46 Barbu Craiovescu, mare ban, și soția sa Negoslava, frescă din bolnița mănăstirii Bistrița, jud. Vâlcea.

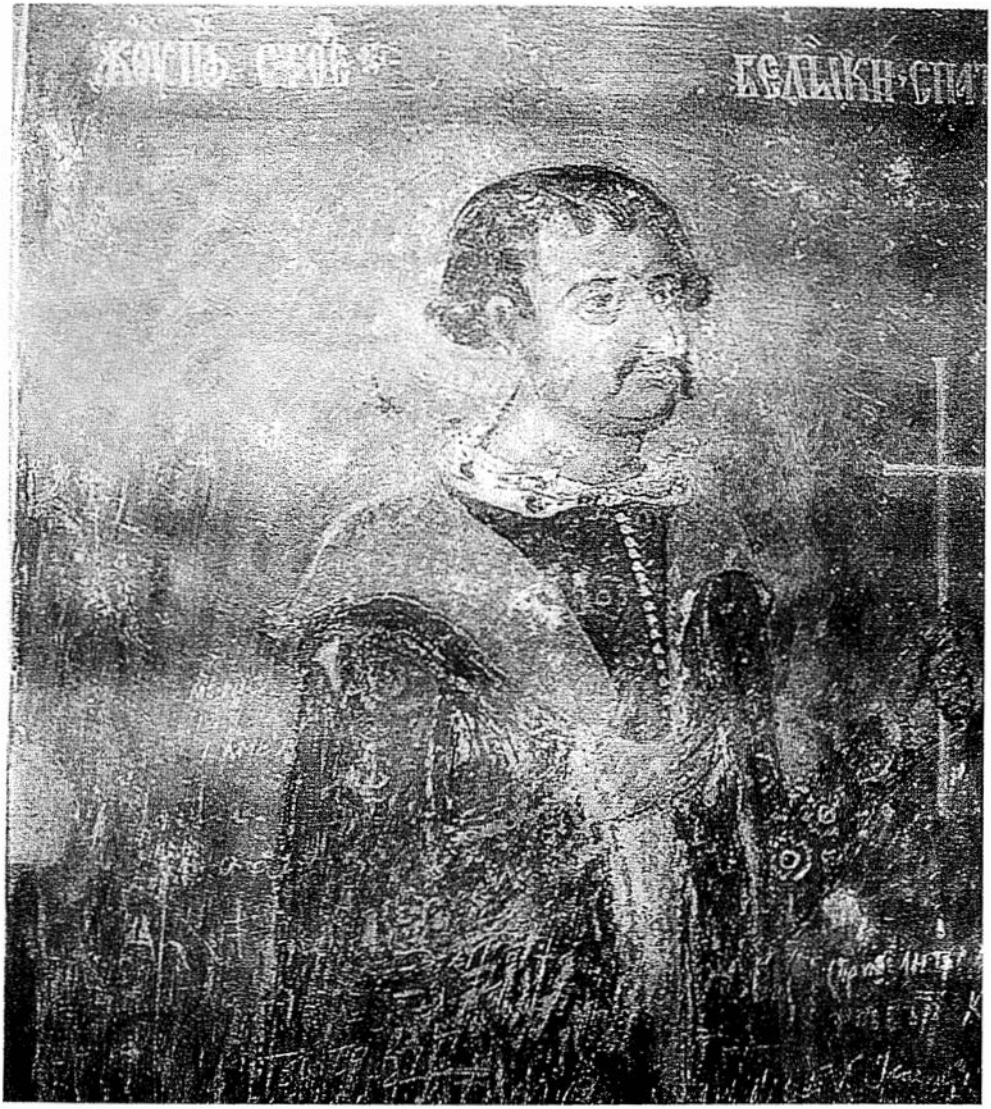
ВЕЛИКИ·СПАТ

Pl. 47 Stroe, mare spătar, frescă din bolnița mănăstirii Cozia.

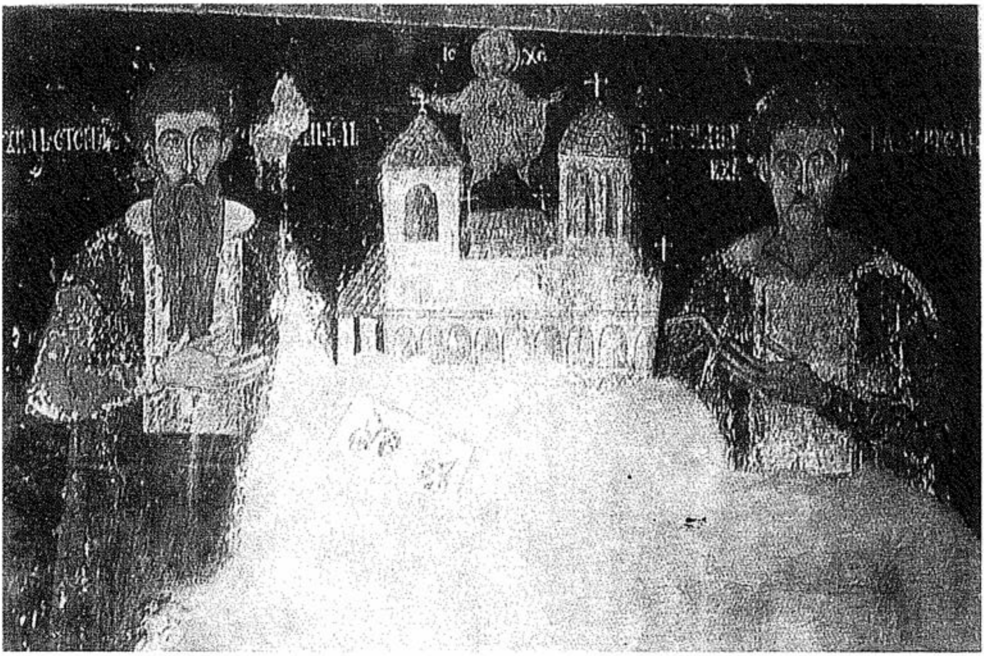

Pl. 48 Stepan, mare ban și fiul său Pârvu, mare clucer, frescă de la mănăstirea Bucovăț.

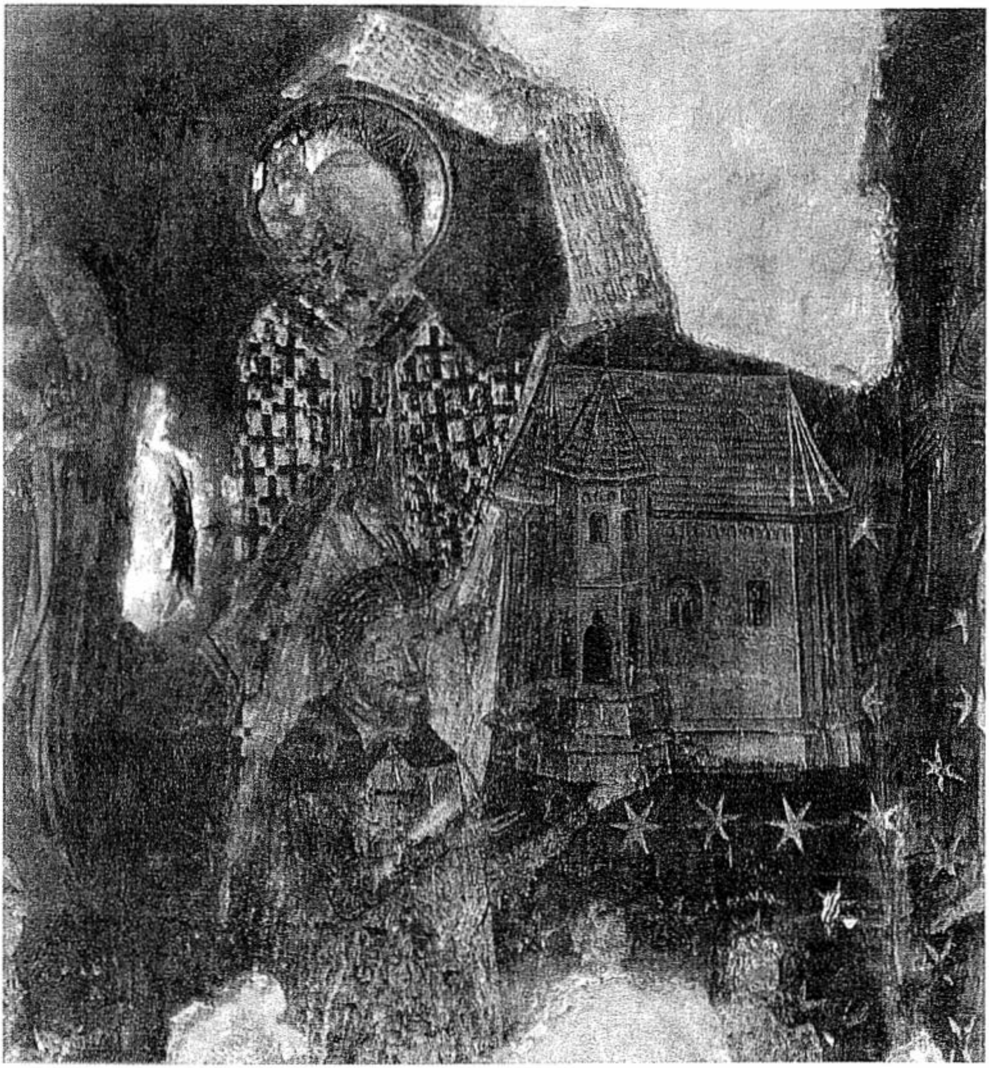

Pl. 49 Logofătul Tăutu, frescă de la mănăstirea Bălinești.

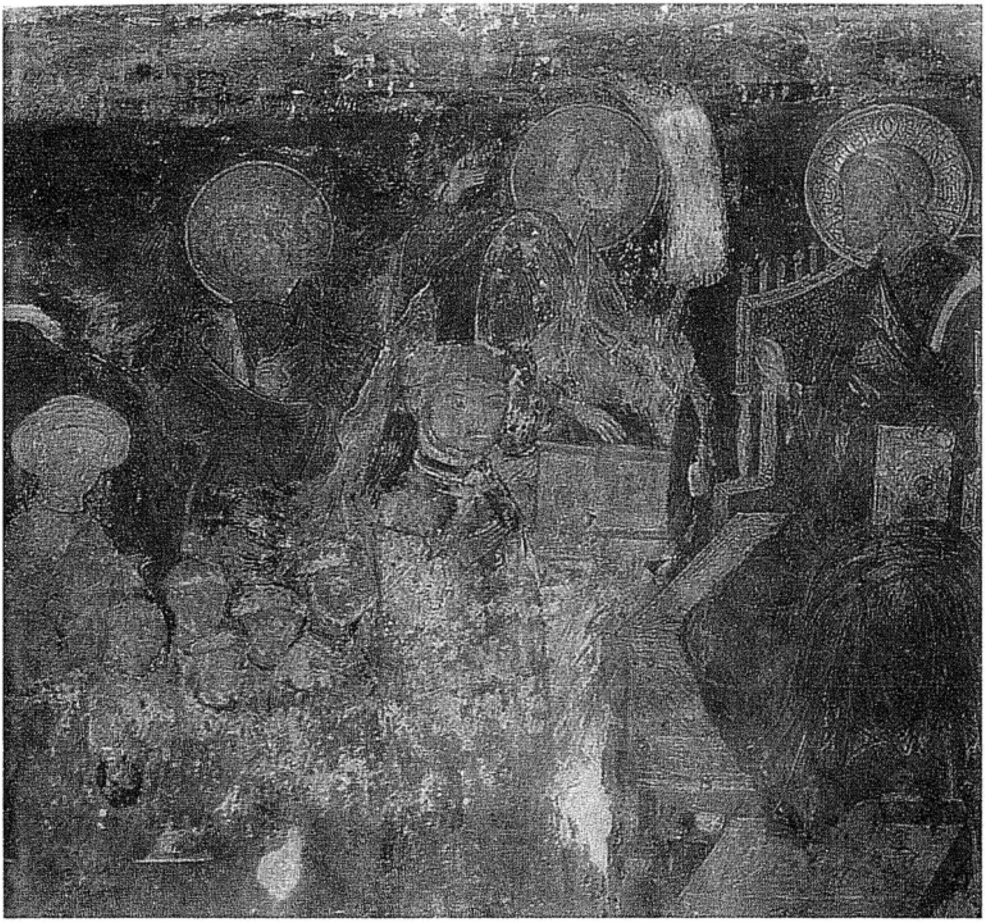

Pl. 50 Luca Arbore, porrarul de Suceava, cu familia, frescă de la mănăstirea Arbore.

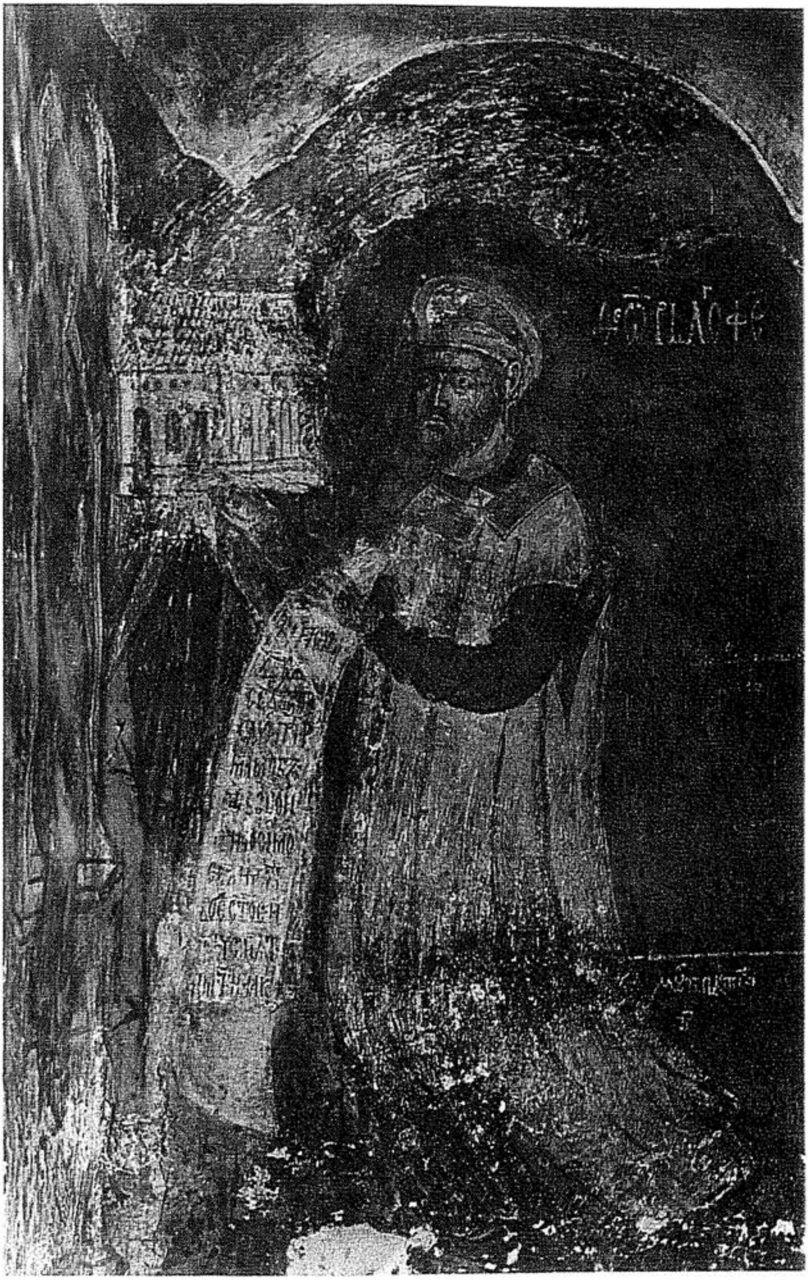

Pl. 51 Toader Bubuiog, mare logofăt, frescă de la mănăstirea Humor.

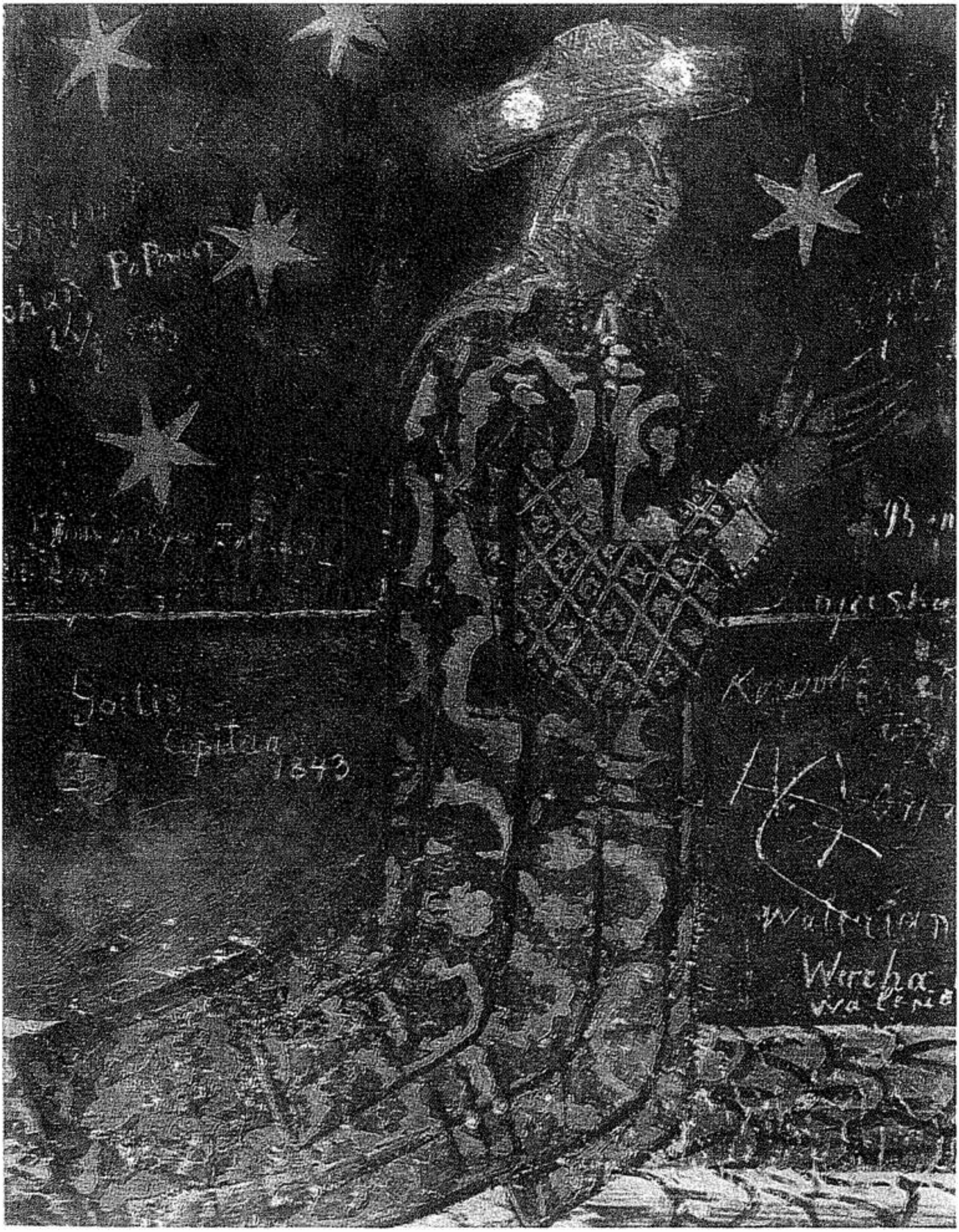
Capitan 1843
Wercha

Pl. 52 Anastasia, soția logofătului Toader Bubuiog, frescă la mănăstirea Humor.

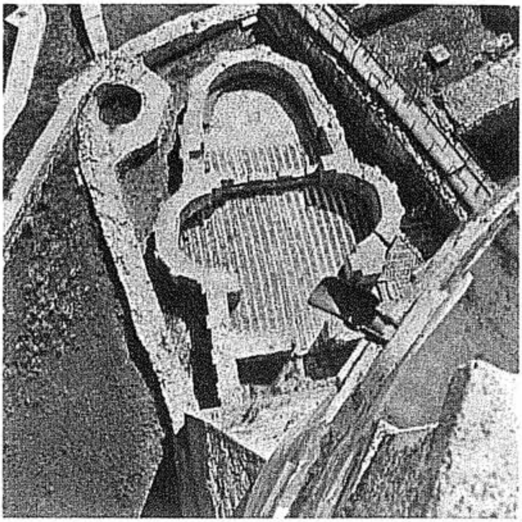

a

b

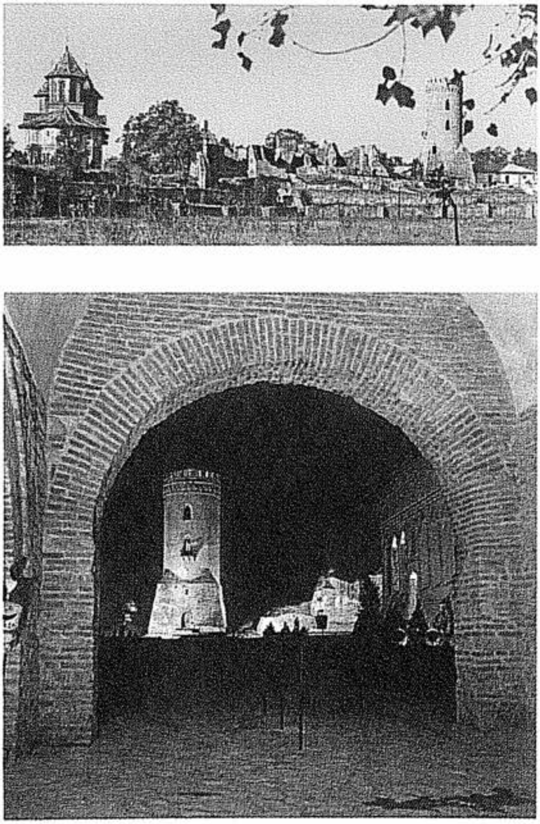

Pl. 53 Târgoviște: a) Curtea domnească, ruinele bisericii paraclis, sec. XV; b) Curtea domnească. Vedere generală dinspre est și Turnul Chindiei.

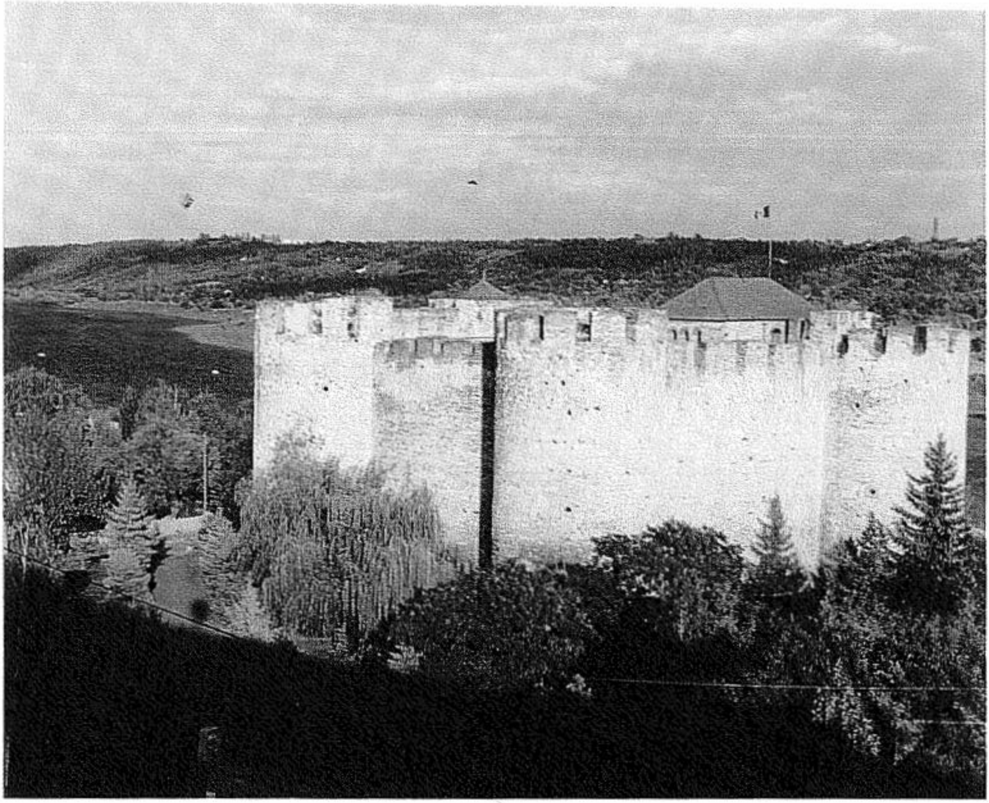

Pl. 54 Cetatea Soroca.

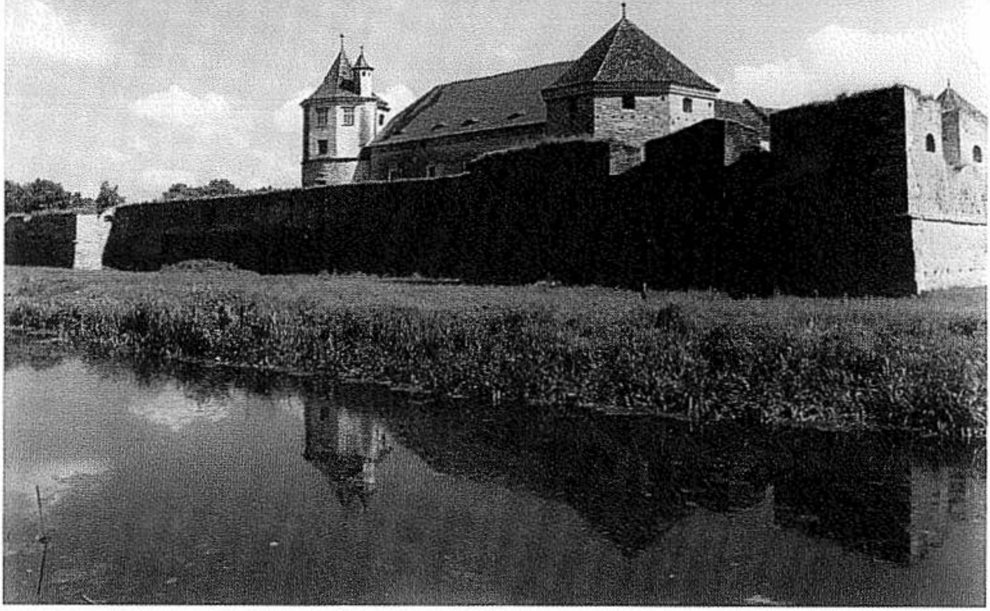

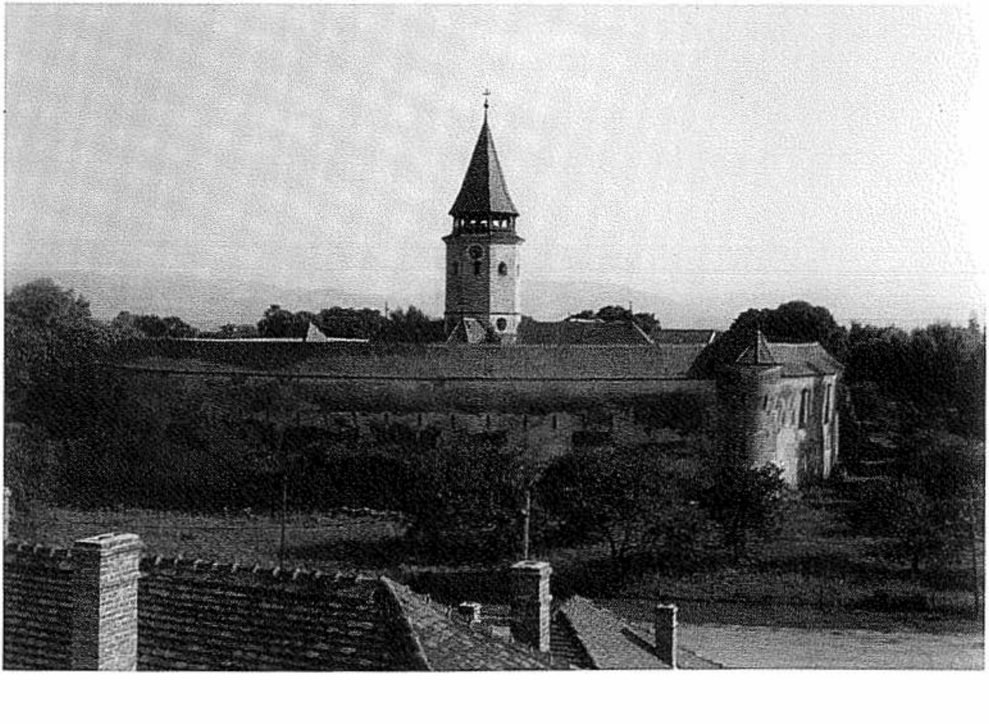

Pl. 55 a) Cetarea Făgărașului, sec. XVI–XVII; b) Prejmer. Biserica-cetate.

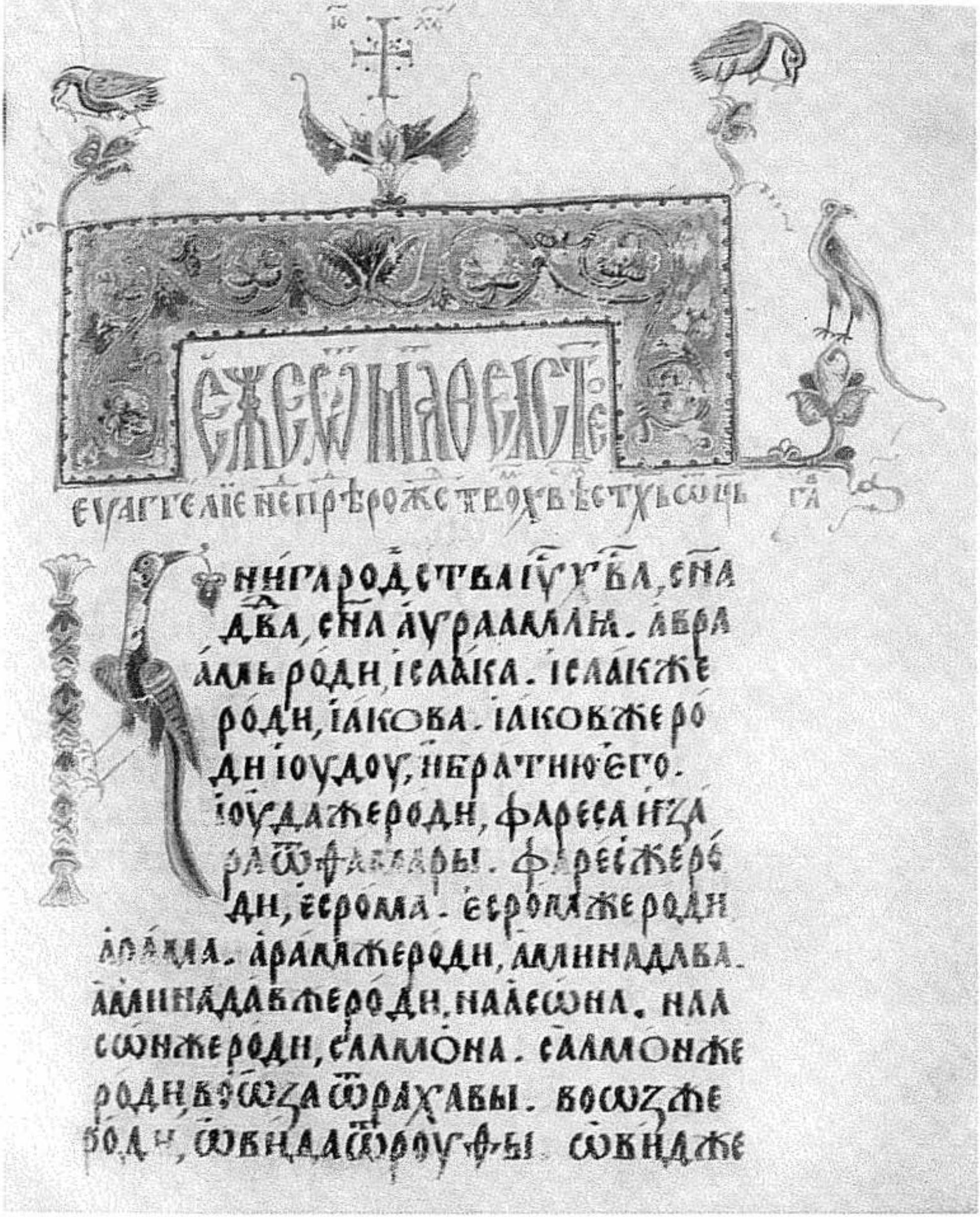

ЄЖЄ Ѿ МАѲЄѦ СТОЄ

ЄѴАГГЄЛІЄ НЄПРѢБРОЖЄСТВОУ ХВѢ ЄСТ ХЬ СОЦЬ ГА

КНИГА РОДСТВА ІУ ХВА, СНА
ДВА, СНА АВРААМЛЯ. АВРА
АМЬ РОДИ, ІСААКА. ІСААКЖЕ
РОДИ, ІАКОВА. ІАКОВЖЕРО
ДИ ІОУДОУ, И БРАТИЮ ЕГО.
ІОУДАЖЕРОДИ, ФАРЕСА И ЗА
РА Ѿ ѲАМАРЫ. ФАРЕСЖЕРО
ДИ, ЄСРОМА. ЄСРОМЖЕРОДИ
АРАМА. АРАМЖЕРОДИ, АМИНАДАВА.
АМИНАДАВЖЕРОДИ, НААСѠНА. НАА
СѠНЖЕРОДИ, САЛМОНА. САЛМОНЖЕ
РОДИ, ВООЗА Ѿ РАХАВЫ. ВООЗЖЕ
РОДИ, ѠВИДА Ѿ РОУѲЫ. ѠВИДЖЕ

Pl. 56 *Tetraevangheliarul* lui Nicodim (Vodița) (1404-1405).

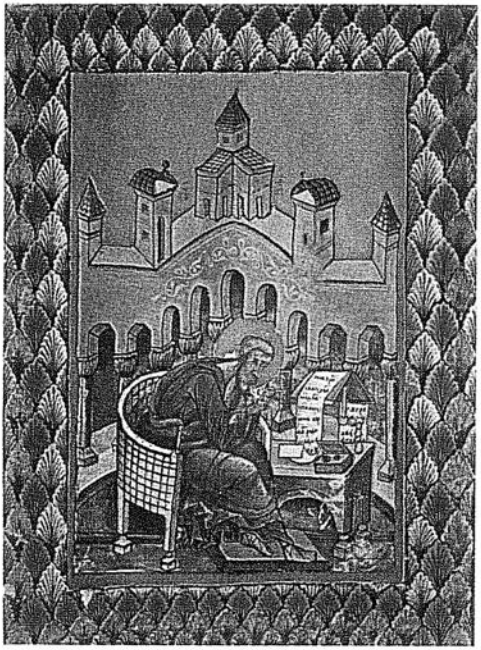

a

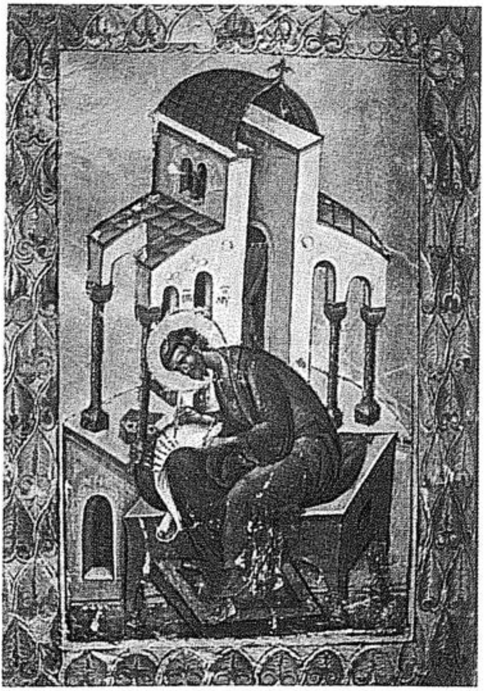

b

Pl. 57 Gavriil Uric, miniaturi din *Tetraevanghelianul* Doamnei Marina (1429): a) Evanghelistul Matei; b) Evanghelistul Luca.

a

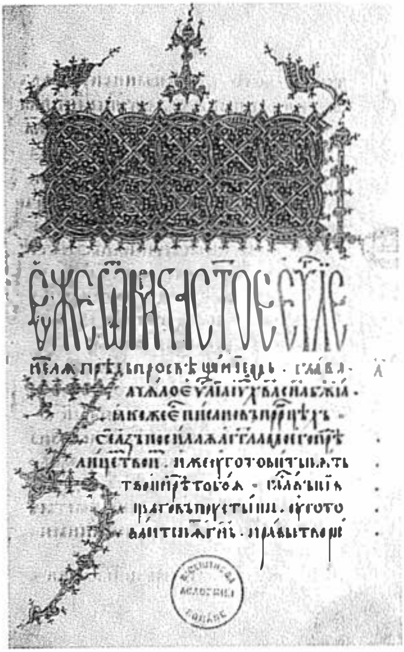

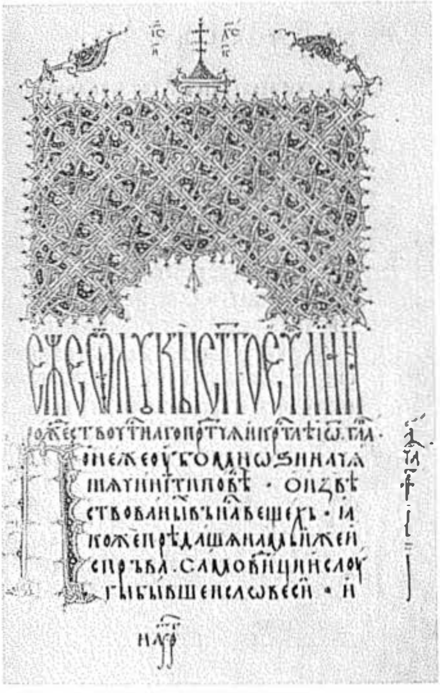

b

Pl. 58 a) *Evanghelia după Marcu.* Teodor Mărişescu, sec. XV; b) Frontispiciul *Liturghierului* de la mănăstirea Slatina. Manuscris, sec. XVI.

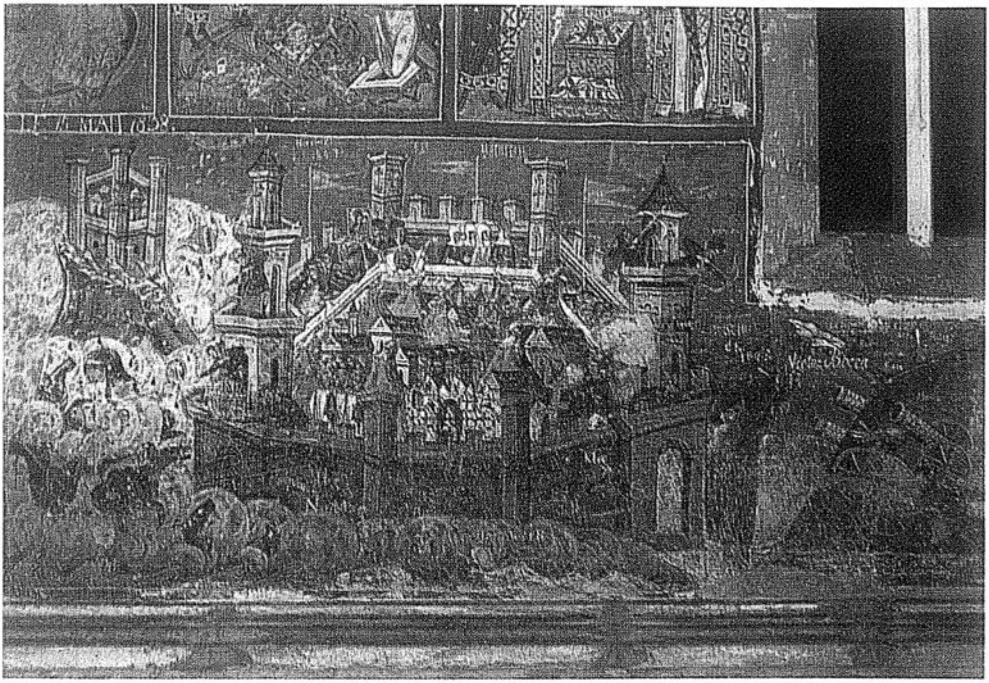

Pl. 59 Biserica mănăstirii Moldovița. Asediul Constantinopolului.

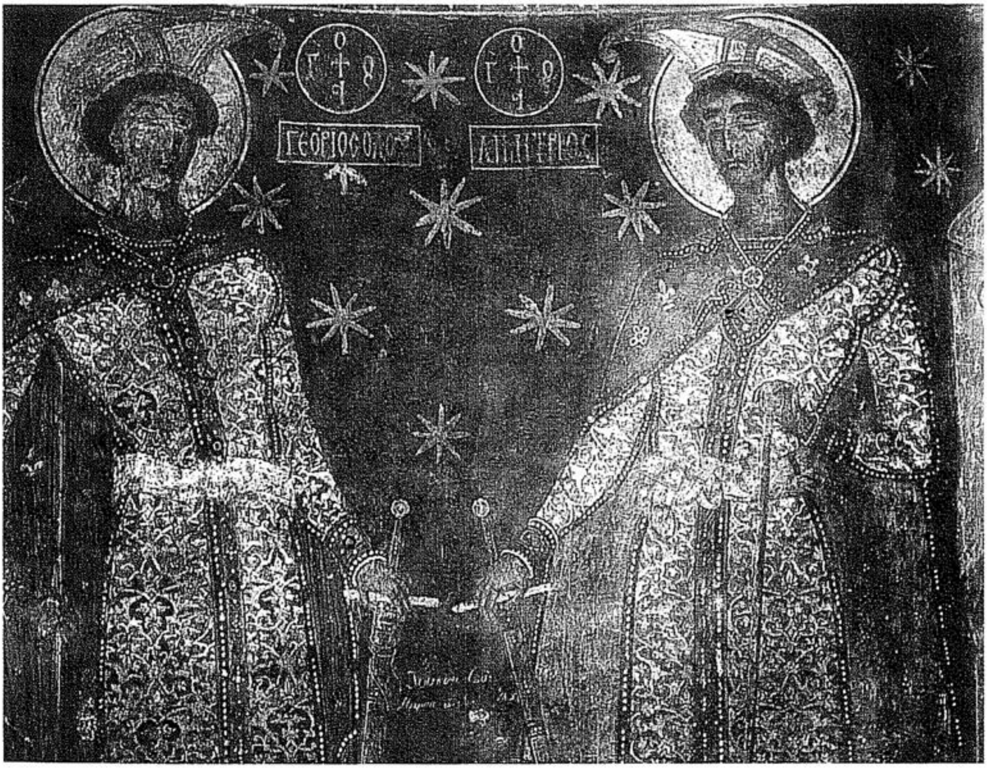

Pl. 60 Sfinții militari Gheorghe și Dumitru, frescă de la biserica *Sf. Gheorghe* din Suceava.

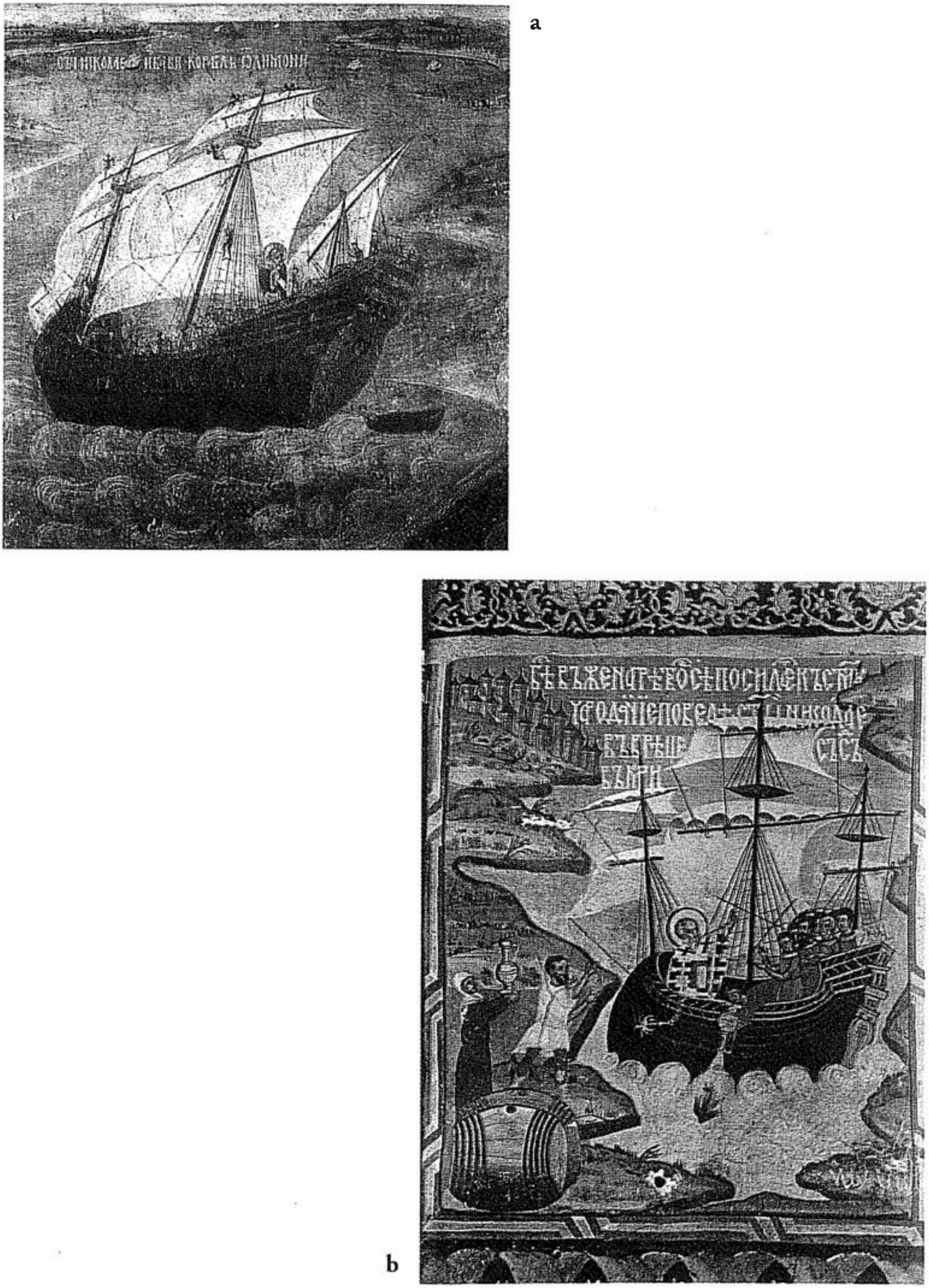

Pl. 61 a) *Legenda Sf. Nicolae: Potolirea furtunii*, fragment de frescă de la biserica *Sf. Parascheva* din Roman; b) *Din minunile Sf. Nicolae: Corabie care naviga pe Dunăre*, frescă de la mănăstirea Sucevița.

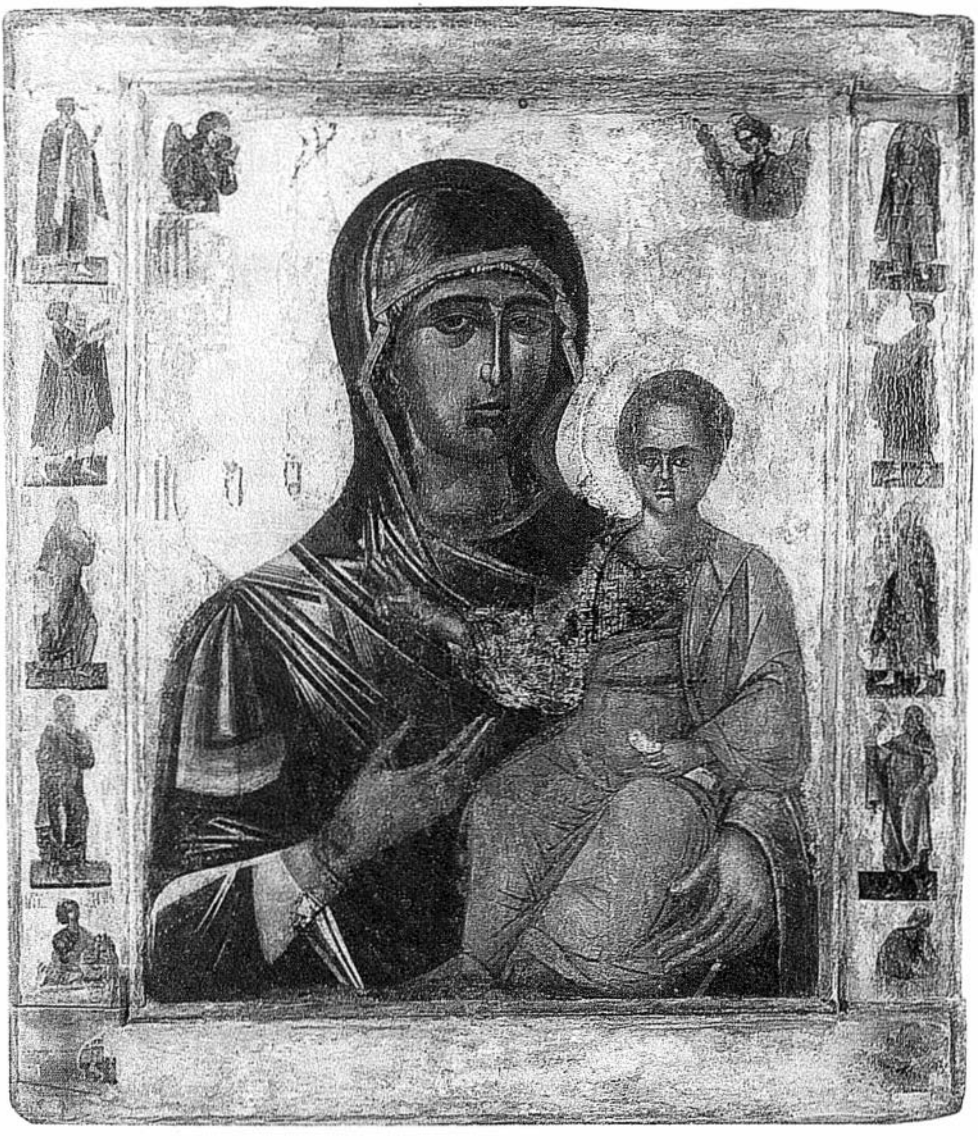

Pl. 62 *Maica Domnului cu Pruncul*. Icoană la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea) (1512–1513).

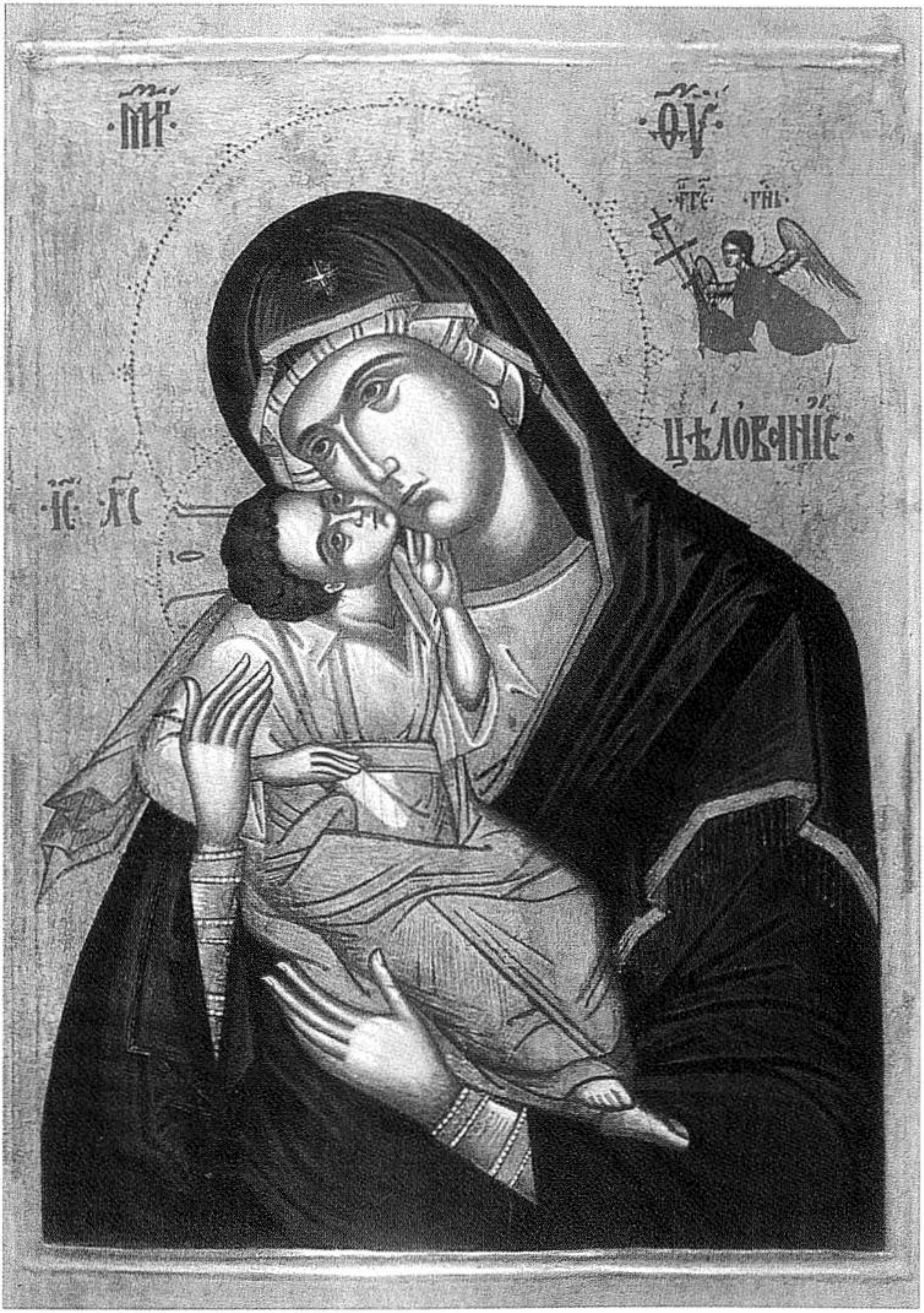
МР
ѲУ
ІС ХС
ЦѢЛОВАНІЄ

Pl. 63 *Maica Domnului cu Pruncul.* Icoană la mănăstirea Snagov, începutul sec. XVI.

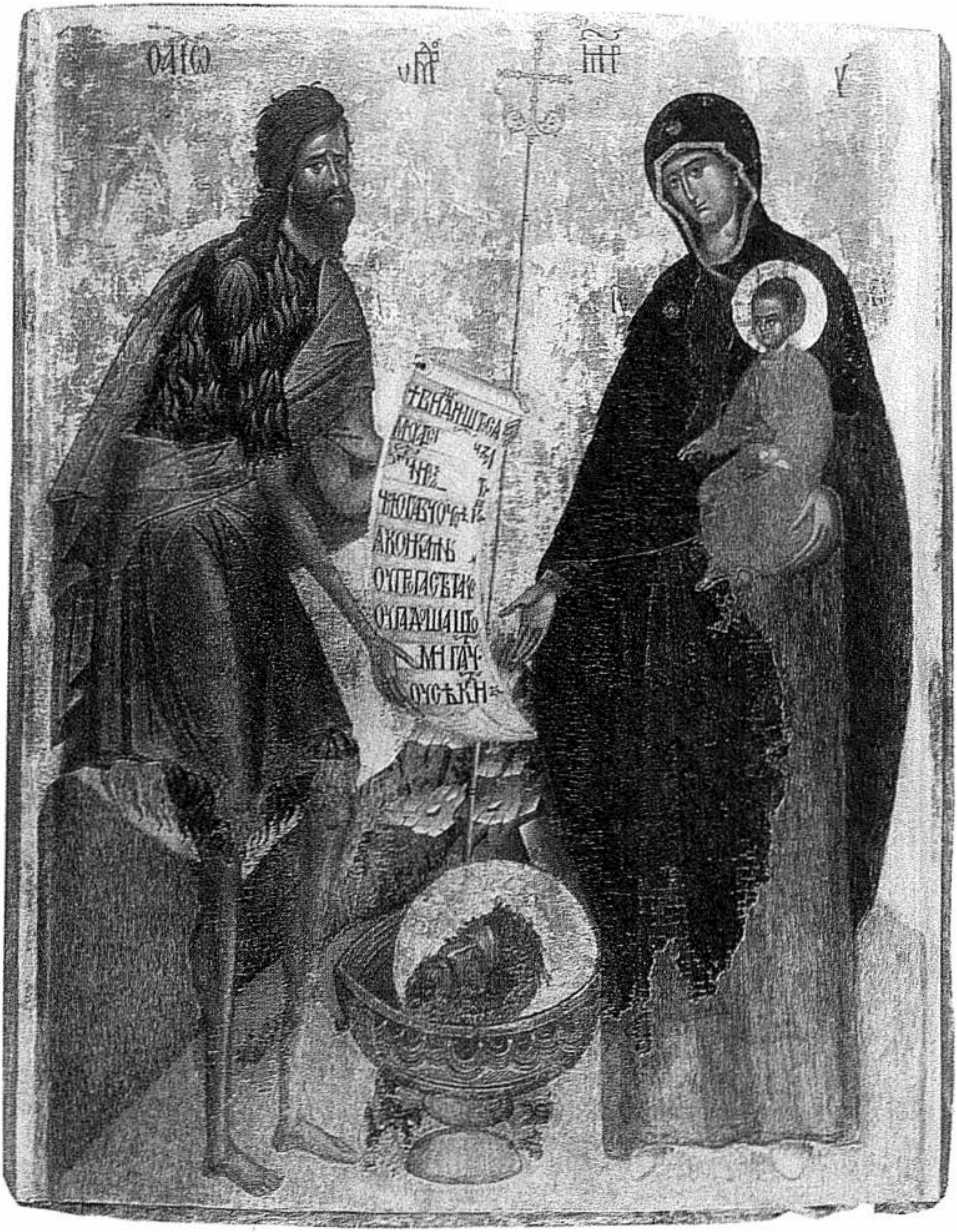

Pl. 64 *Sf. Ioan Botezătorul și Maica Domnului cu Pruncul.* Icoană la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, începutul sec. XVI.

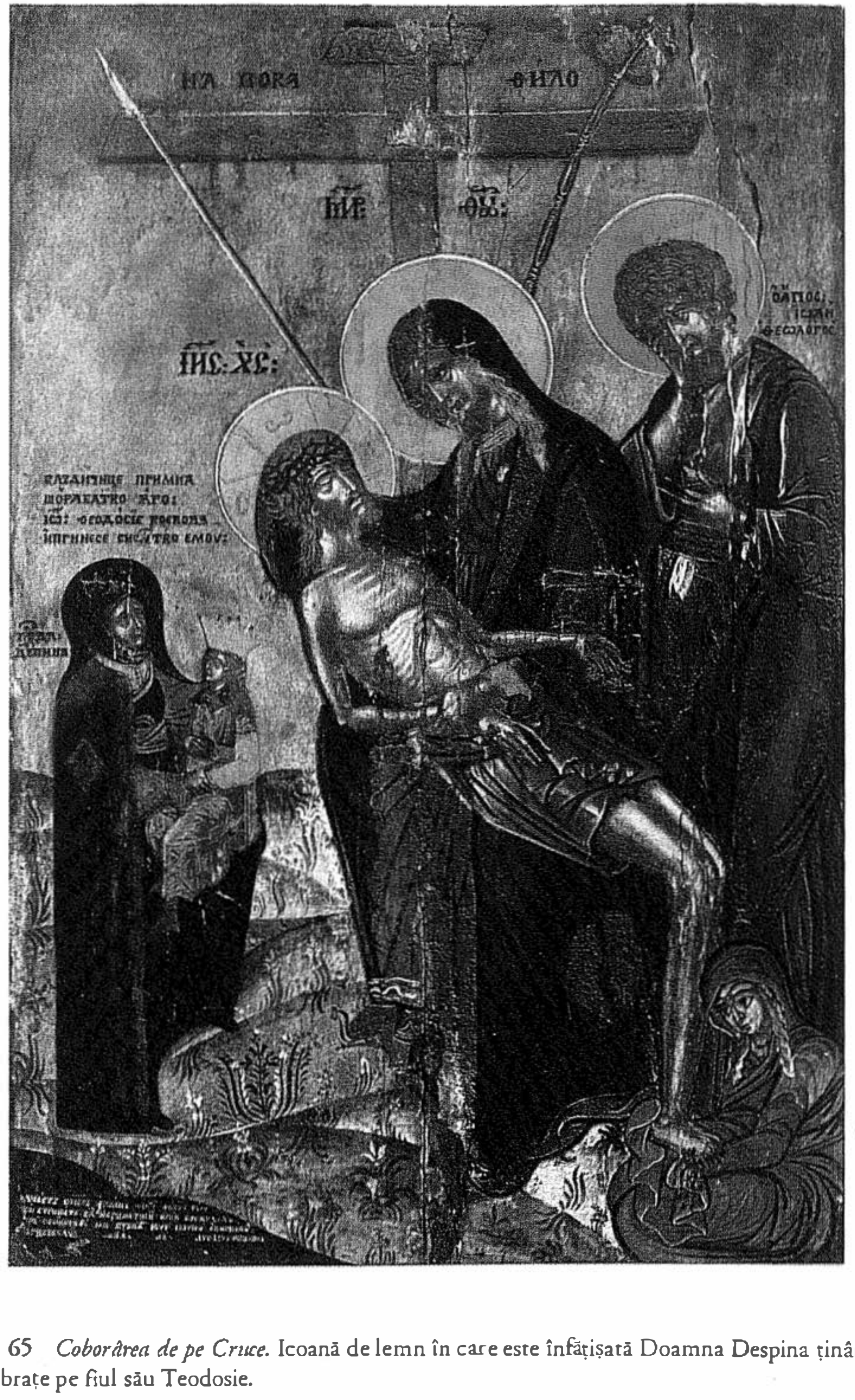
ІИС ХС
МР ѲУ
Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Pl. 65 *Coborârea de pe Cruce.* Icoană de lemn în care este înfățișată Doamna Despina ținând în brațe pe fiul său Teodosie.

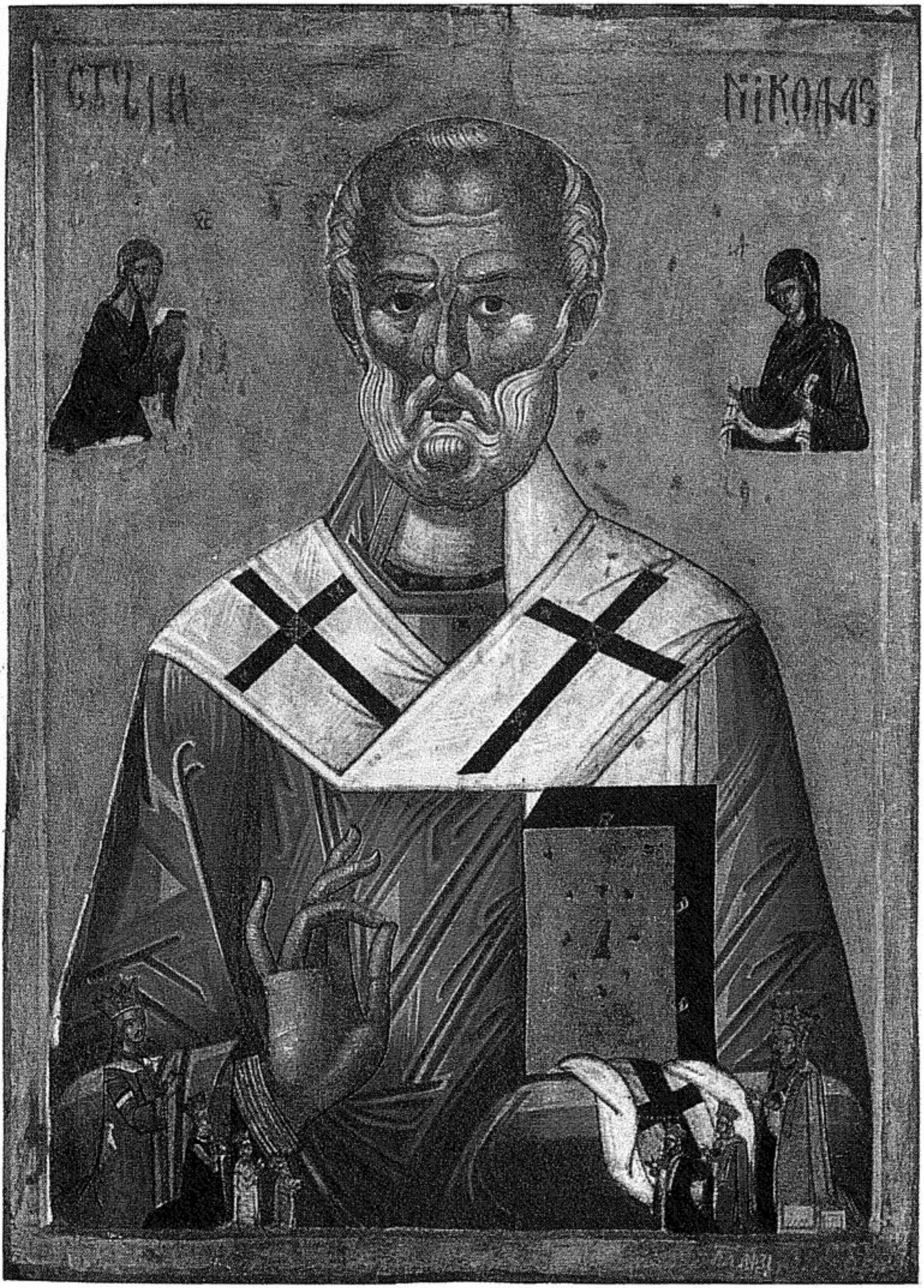
СТЫИ
НИКОЛАЕ

Pl. 66 *Sf. Nicolae*. Icoană din vremea lui Neagoe Basarab.

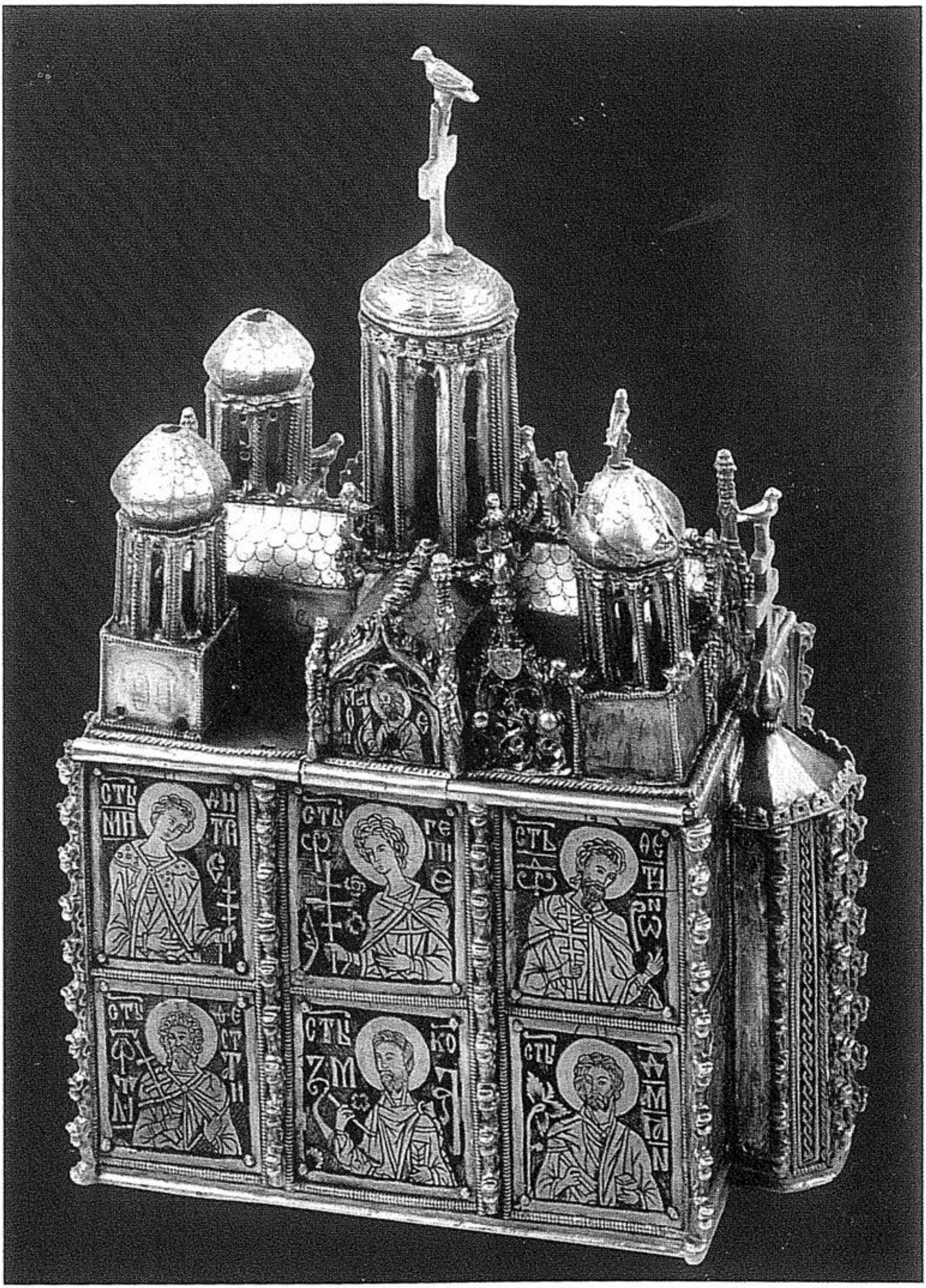

Pl. 67 Chivot de la mănăstirea Bistrița (jud. Vâlcea), ante 1507.

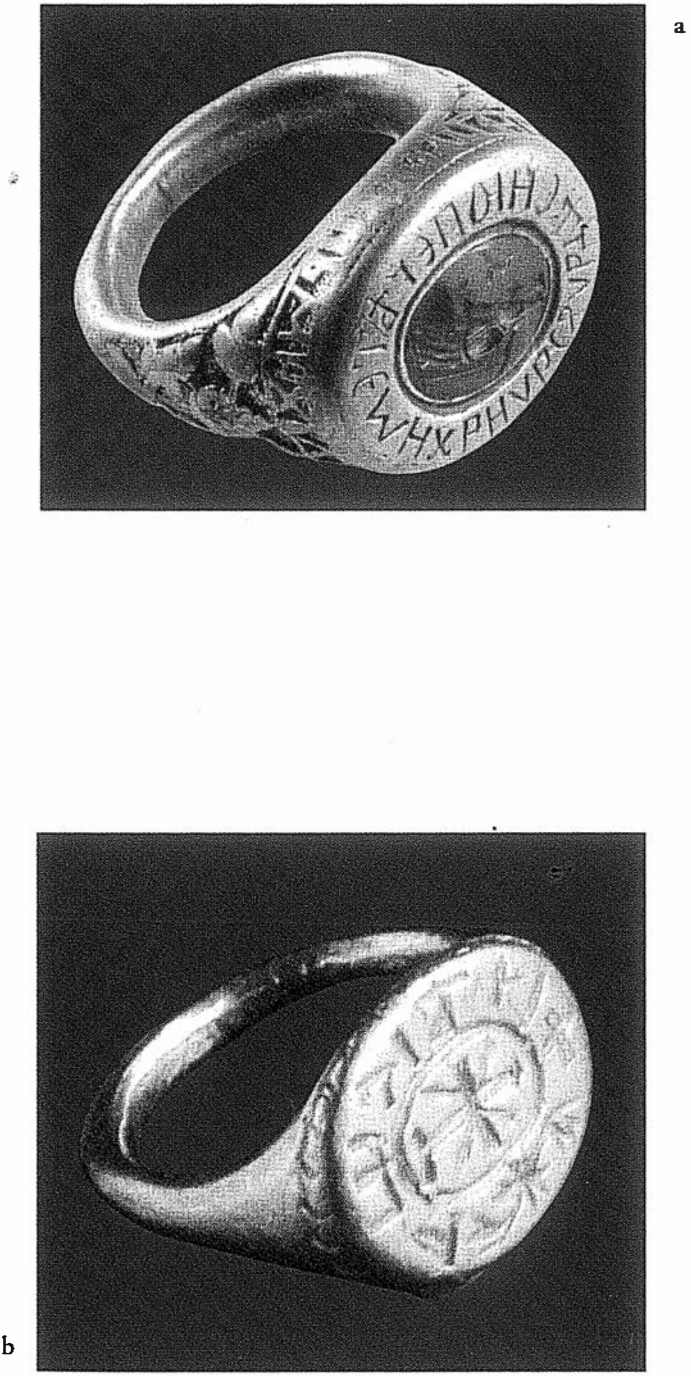

Pl. 68 a) Inel sigilar din Țara Românească, sec. XVI; b) Inel sigilar de la mănăstirea Comana (jud. Giurgiu), sfârșitul sec. XVI.

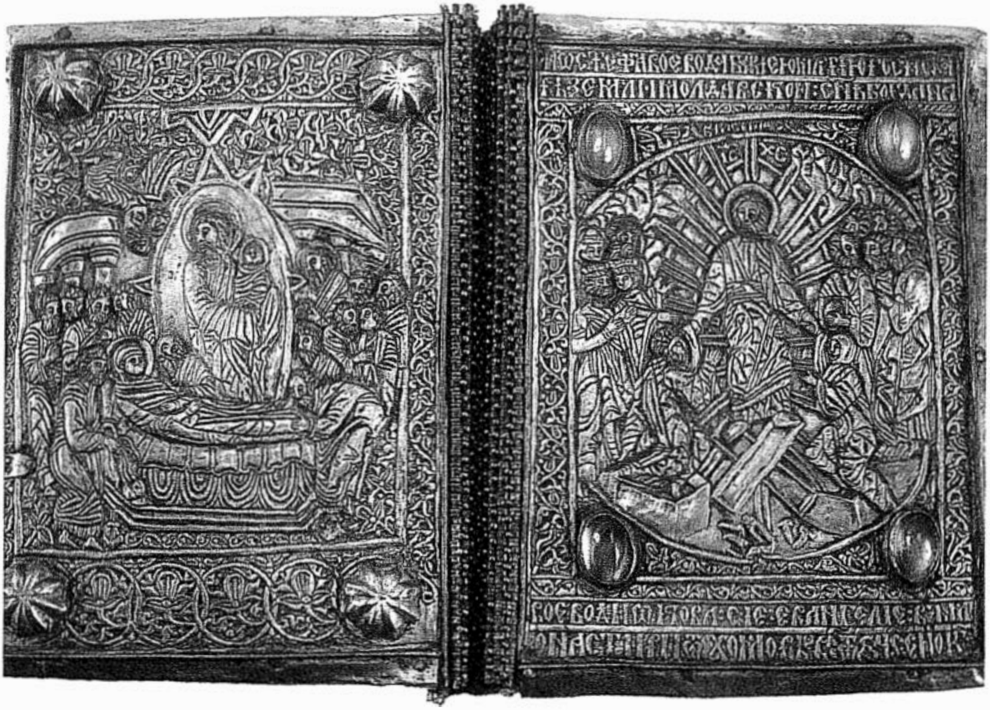

Pl. 69 Legătura *Tetraevangheliarului* de la Humor, 1487.

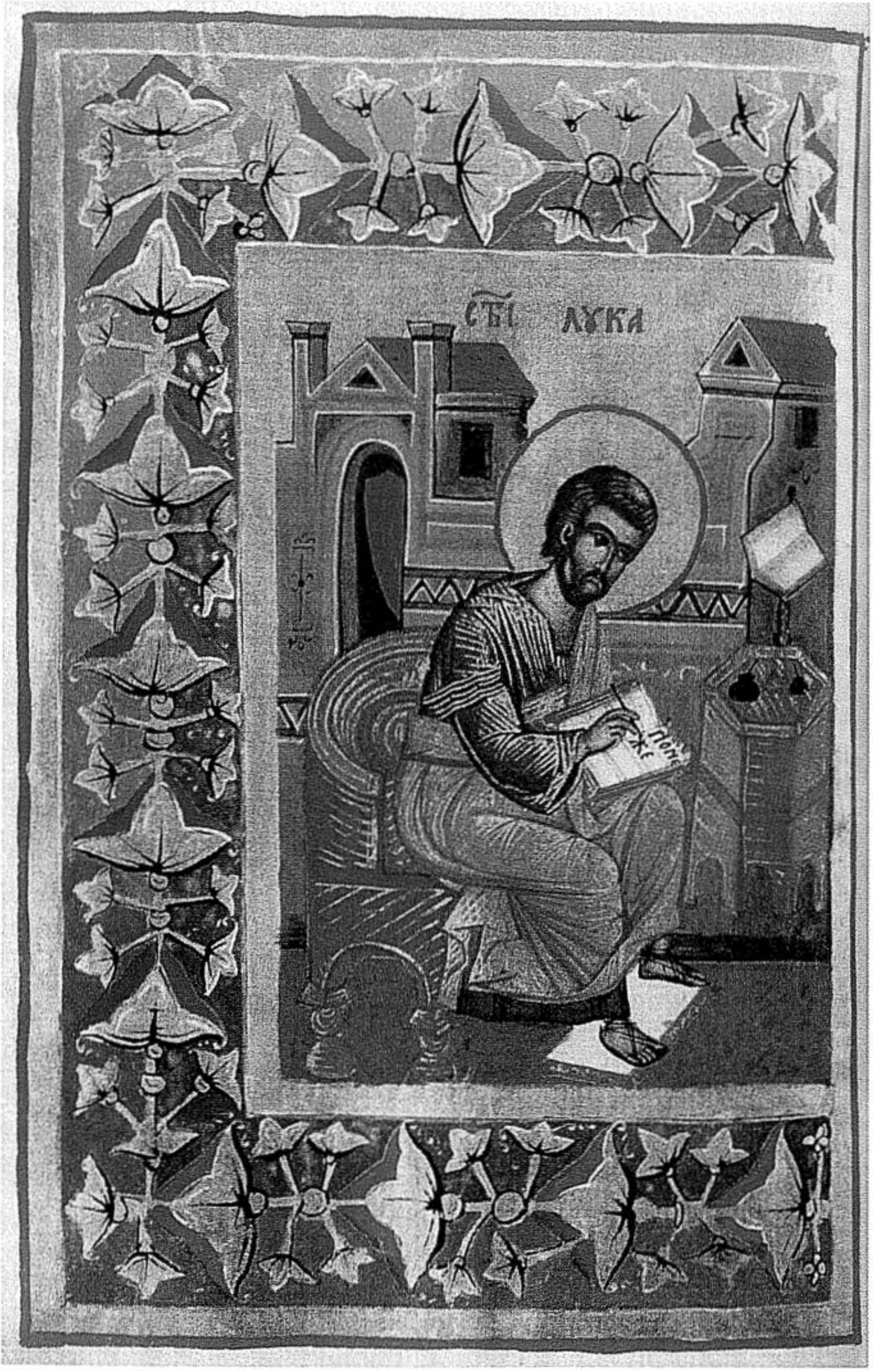

Pl. 70 *Tetraevanghelia* lui Grigorie Fierâie, mănăstirea Putna, 1555.

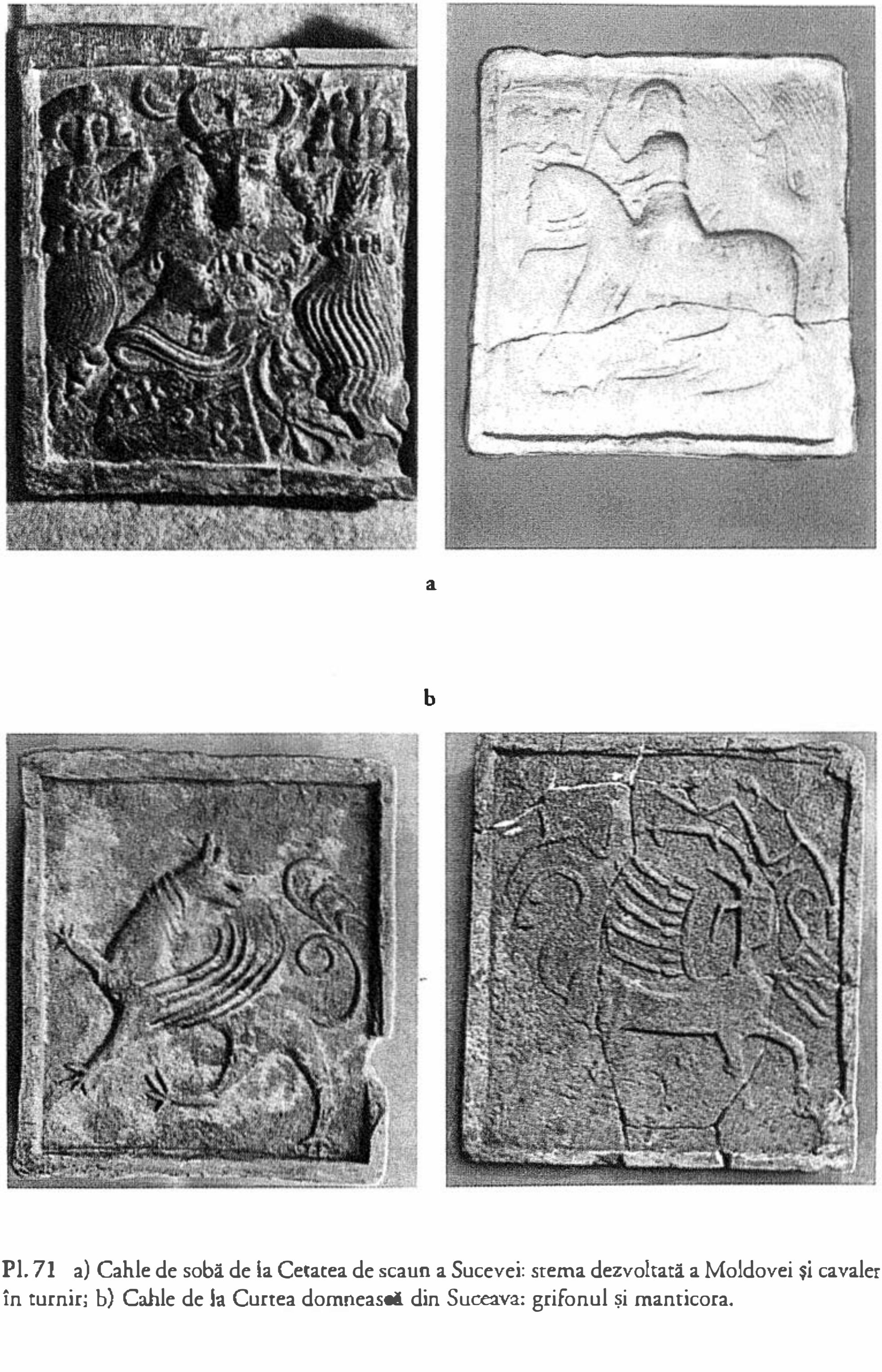

Pl. 71 a) Cahle de sobă de la Cetatea de scaun a Sucevei: stema dezvoltată a Moldovei şi cavaler în turnir; b) Cahle de la Curtea domnească din Suceava: grifonul și manticora.

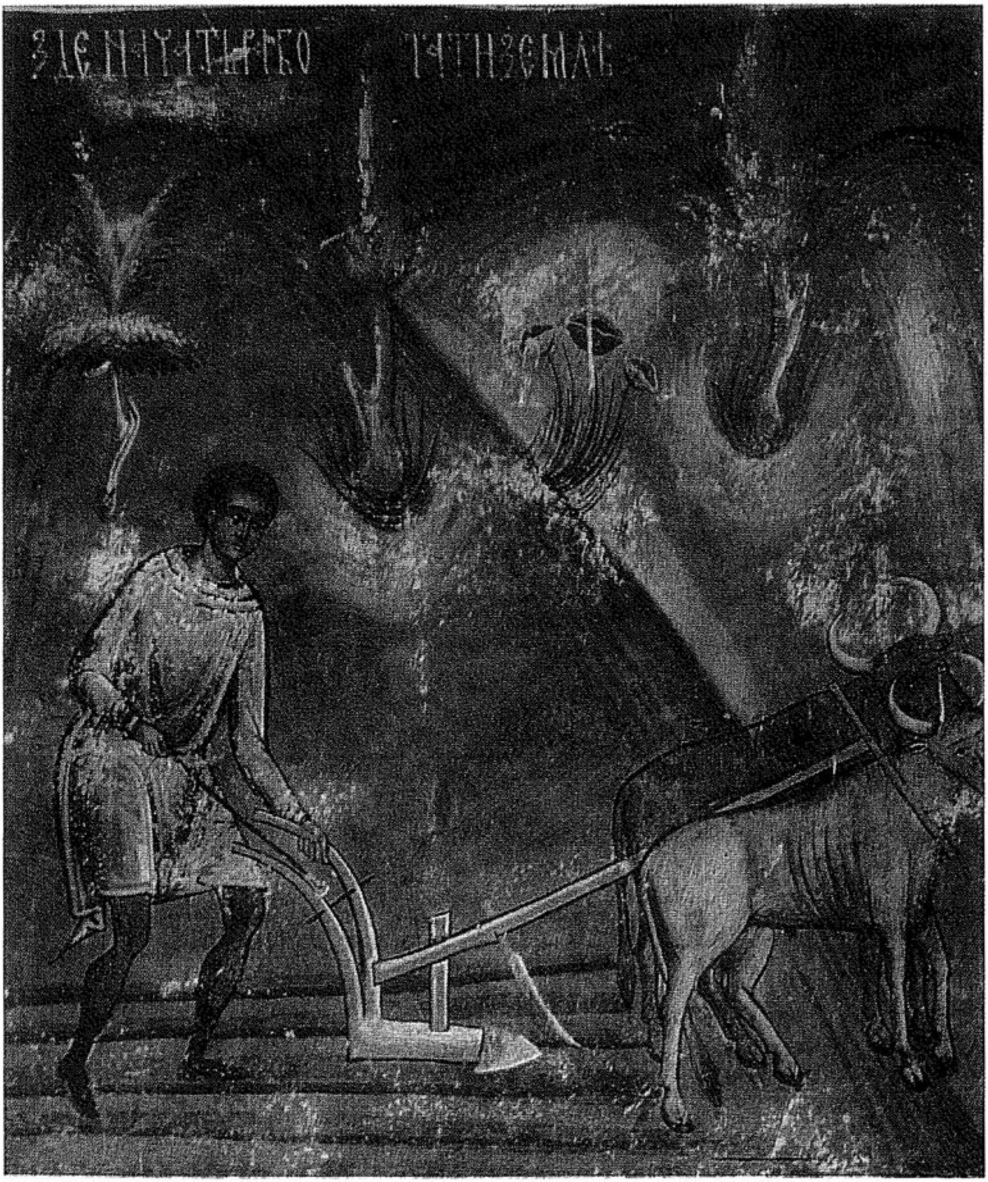

Pl. 72 Plug de lemn cu brăzdar de fier, frescă de la mănăstirea Coșula.

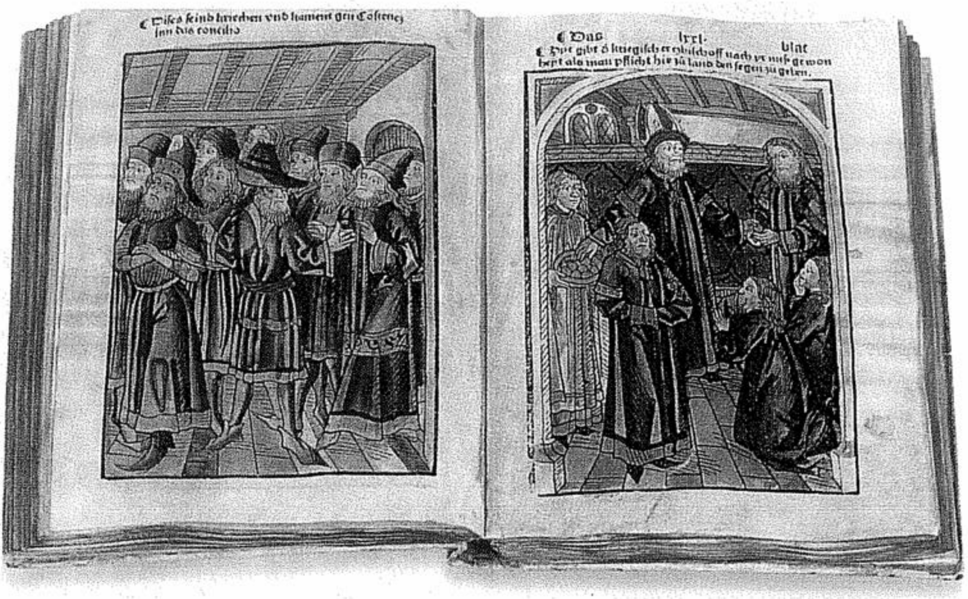

Diſes ſeind kriechen vnd kament gen Coſtencȝ inn das concilio

Das lxxi. blat

Hie gibt d kriegiſch ertzbiſchoff nach yr weiſ gewonheit als man pflicht hie zu land den ſegen zu geben.

Pl. 73 Delegația Moldovei condusă de Grigore Țamblac la conciliul ecumenic de la Konstanz, gravură din incunabulul lui Ulrich von Richenthal, 1483.

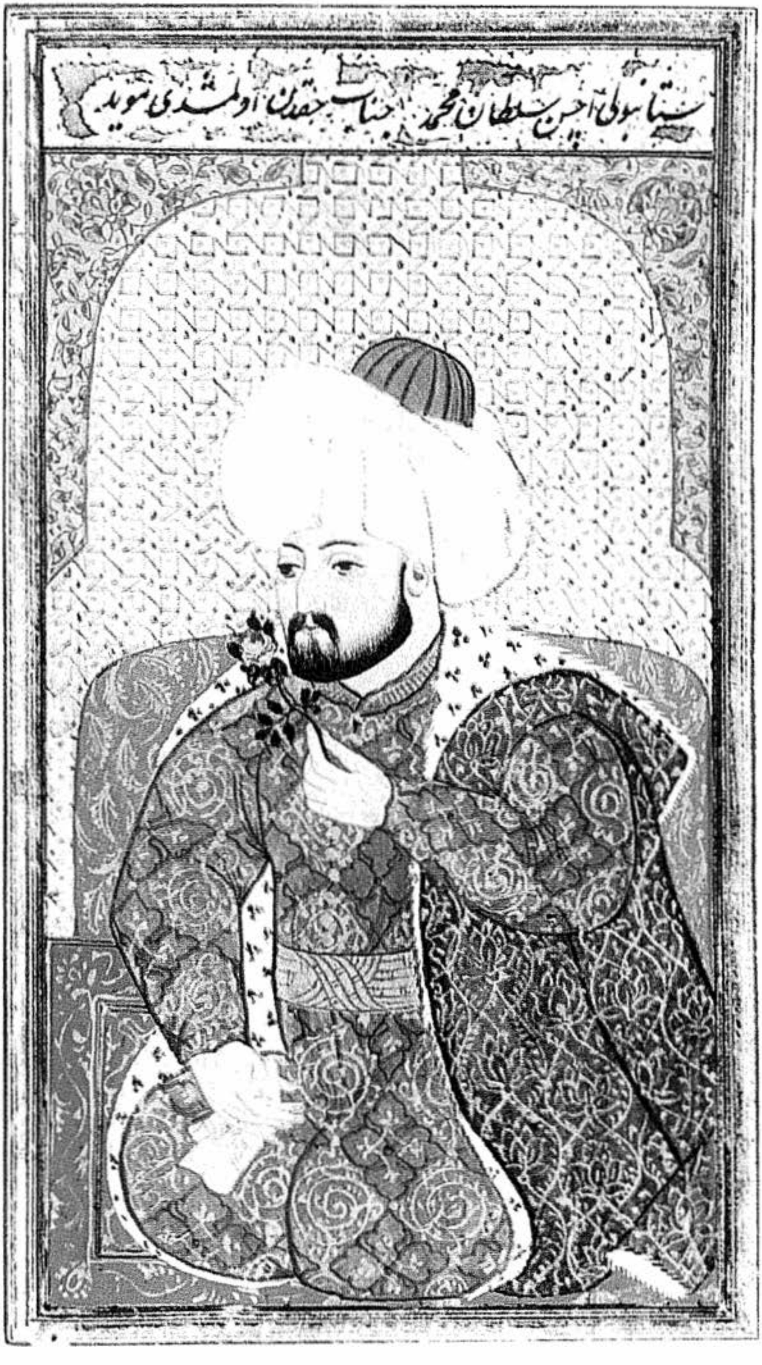
ستانبولی آچن سلطان محمد جنابی حقدن اولمشدی تسوید

Pl. 74 Sultanul Mahomed al II-lea (1444, 1444–1446, 1451–1481).

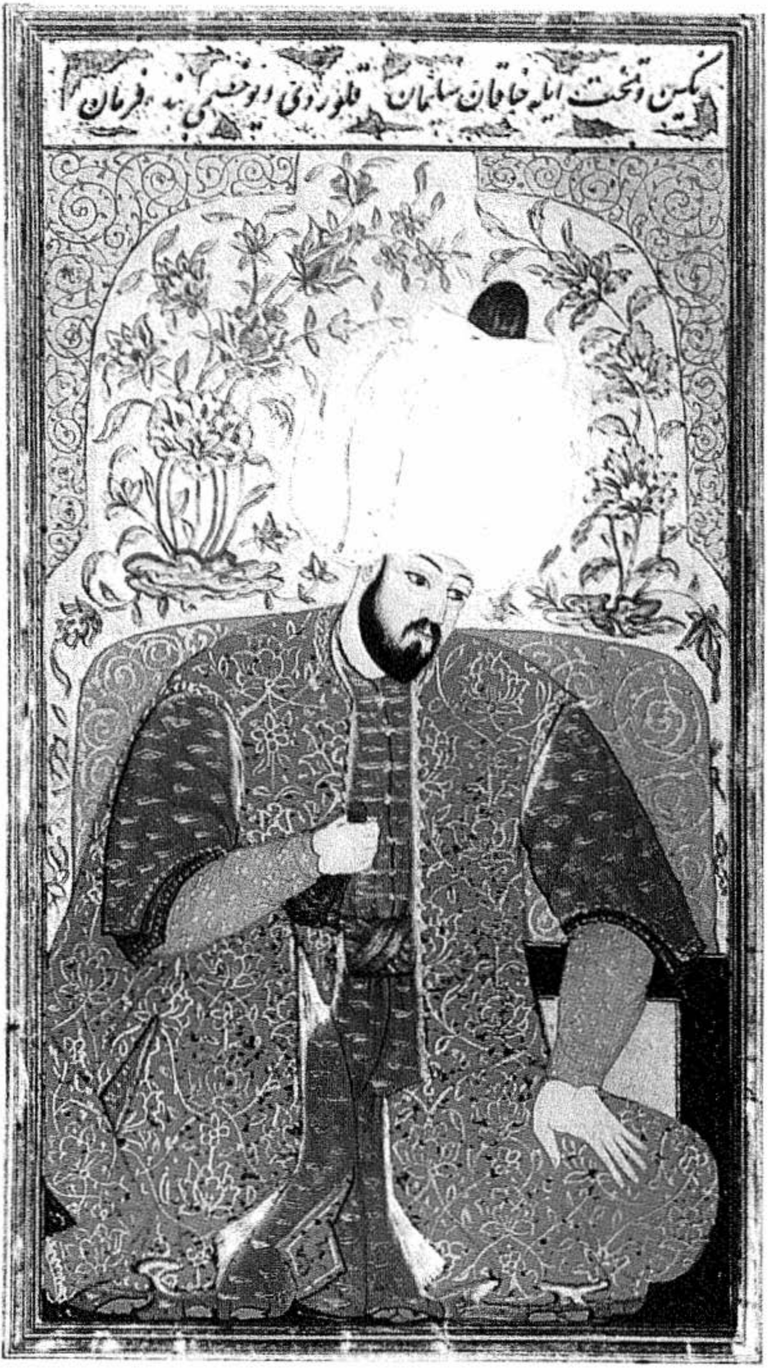
نگین و تخت ایله خاقان سلیمان قلوردی دیو خصمی بند فرمان

Pl. 75 Sultanul Soliman Magnificul (1520–1566).

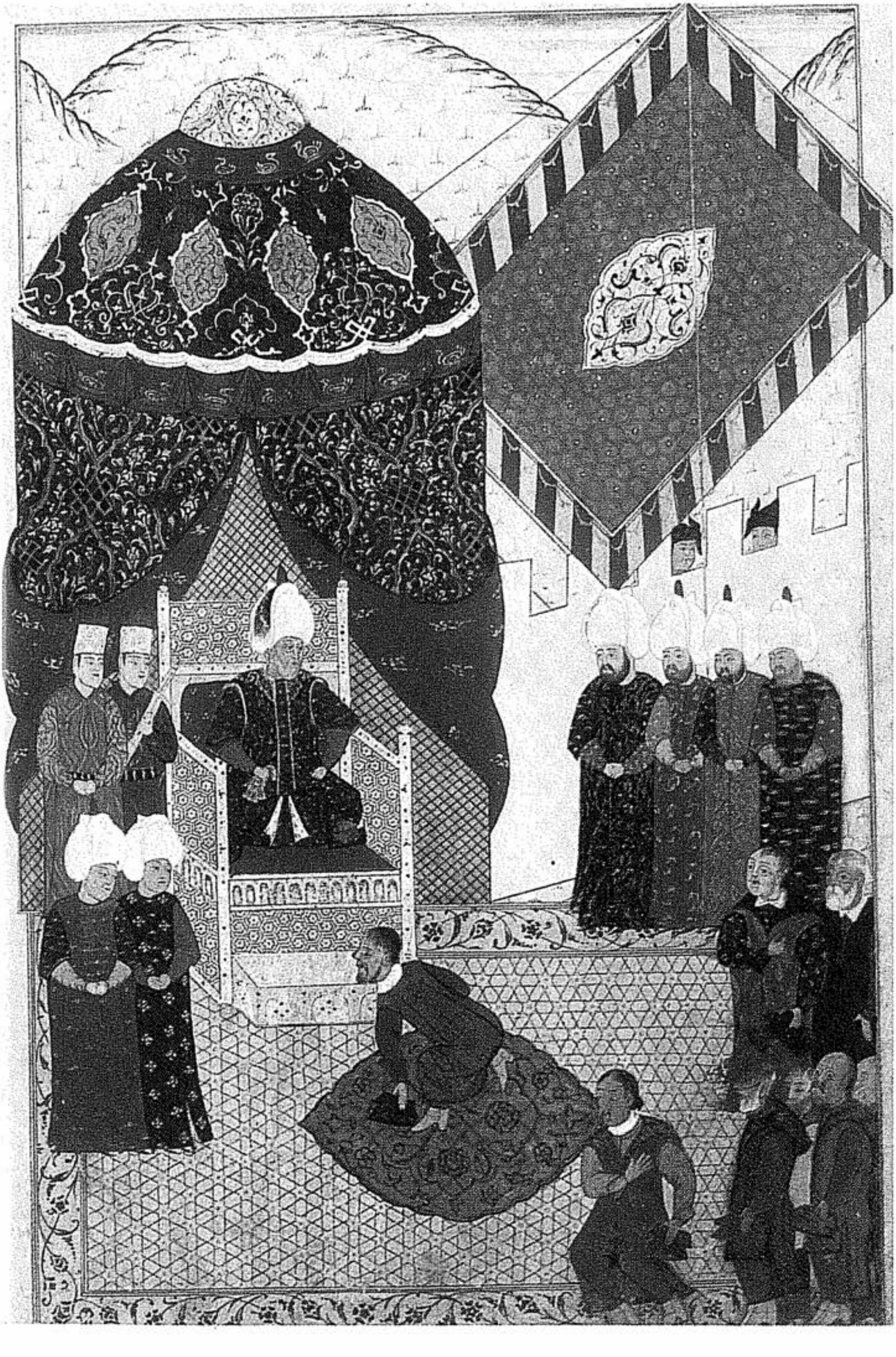

Pl. 76 Regele Ungariei Ioan Sigismund primit de sultanul Soliman Magnificul la Belgrad, în 1566.

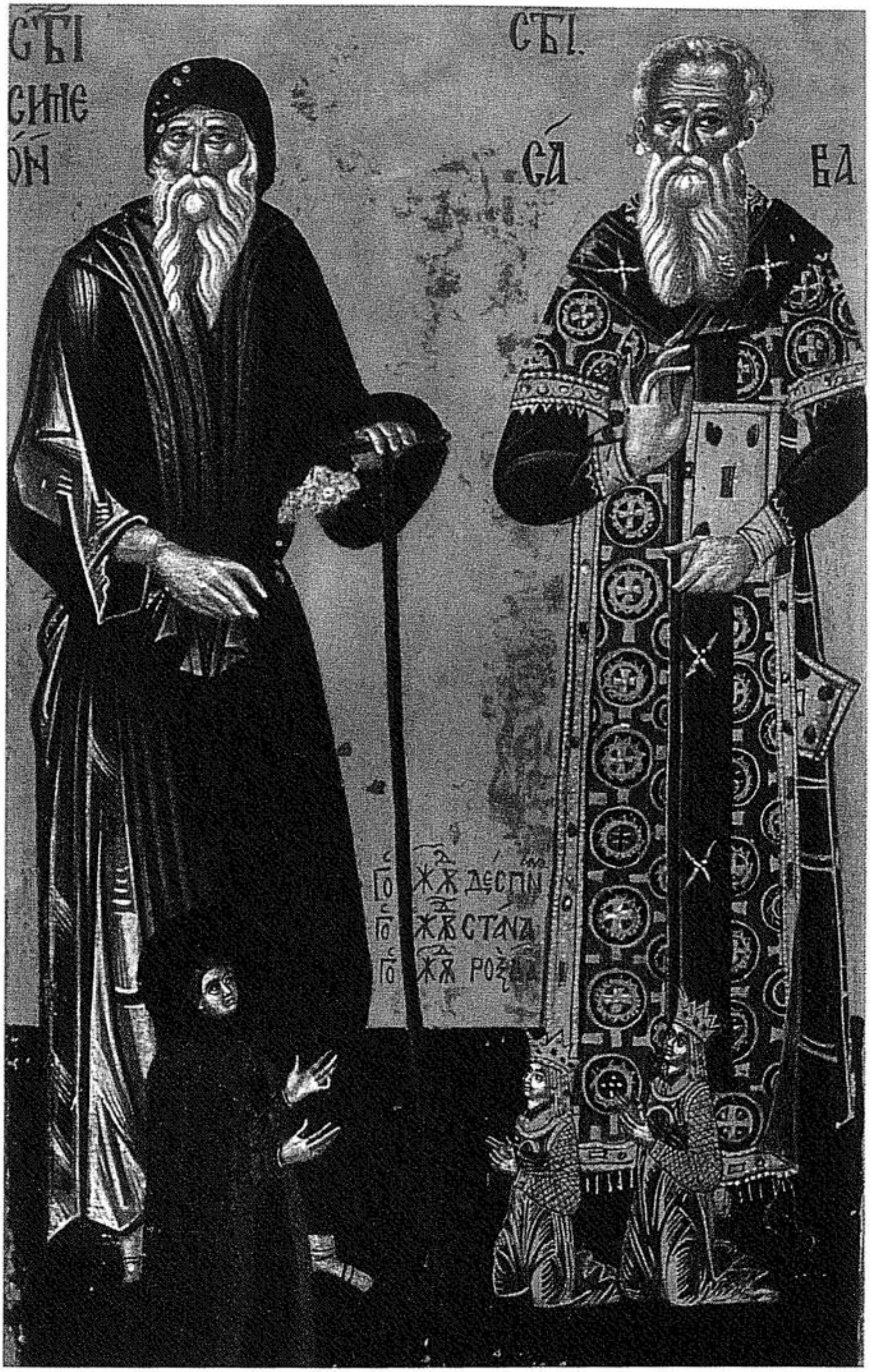
СТЫ
СИМЕОН
СТЫ
САВА
ГОЖ ДЕСПИ
ГОЖ СТАНА
ГОЖ РОЖ

Pl. 77 Icoană a *Sfinților Simion și Sava*, dăruită de doamna Despina a lui Neagoe Basarab și de fiicele ei Stana și Ruxandra schitului Ostrov – Călimănești, 1522.

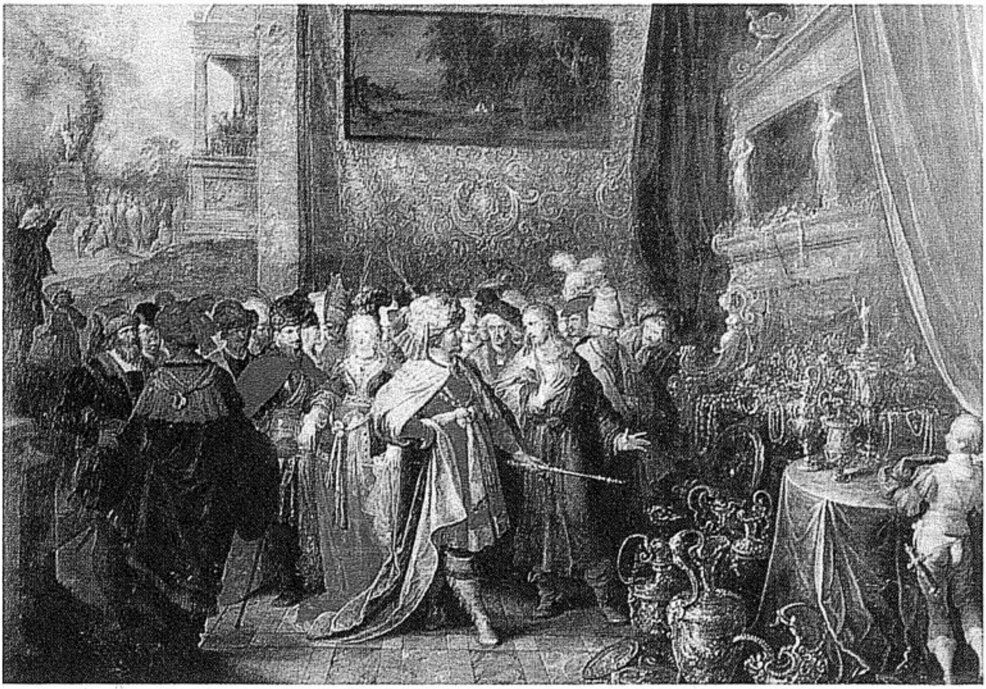

Pl. 78 *Cresus arătându-și comorile lui Solon,* tablou de Valentin Frank von Frankenstein. În suita lui Rudolf al II-lea și Mihai Viteazul.

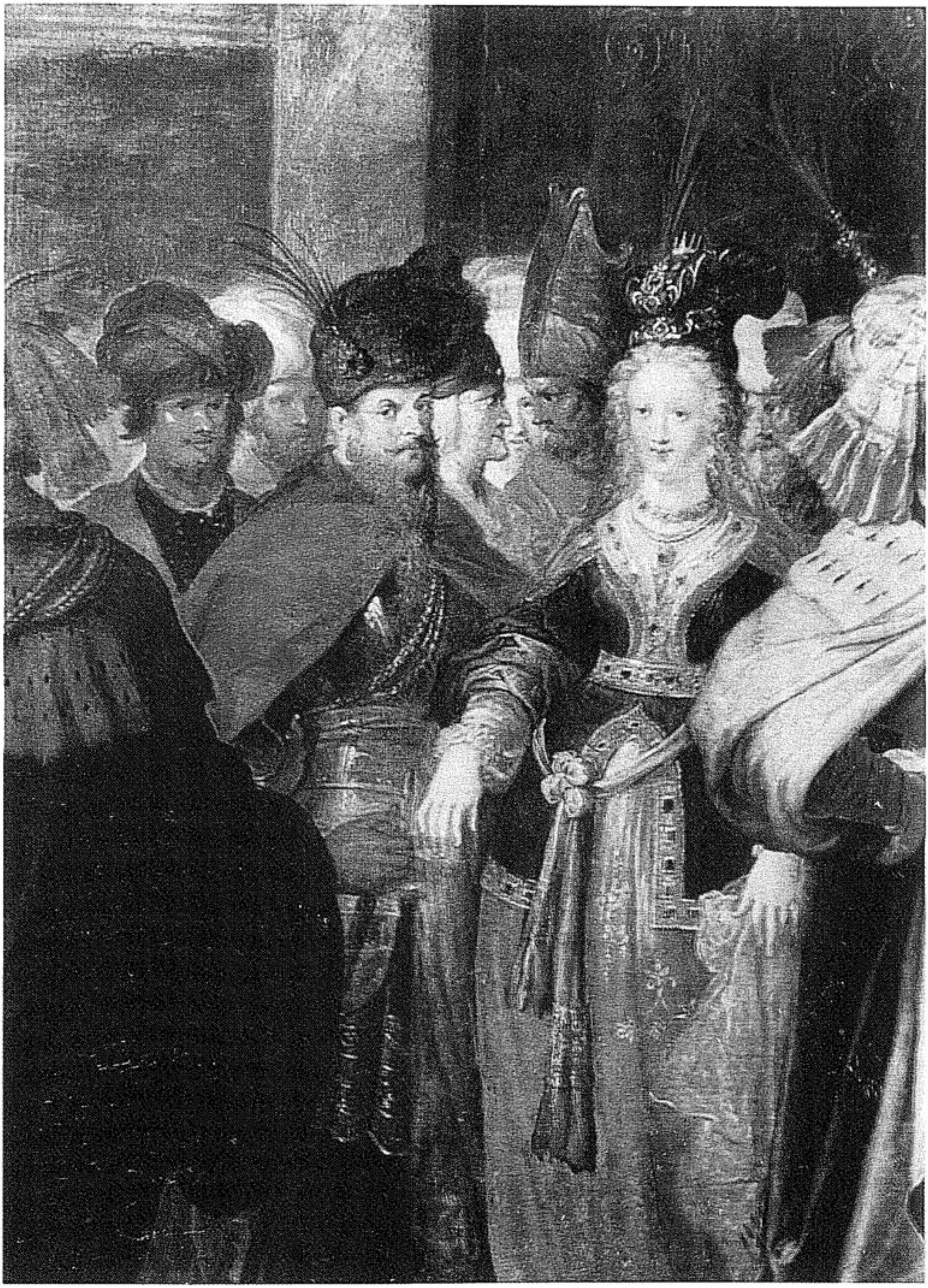

Pl. 79 *Cresus arătându-și comorile lui Solon*, tablou de Valentin Frank von Frankenstein. În suita lui Rudolf al II-lea și Mihai Viteazul, detaliu.